

Cassiodore (0490?-0580?). Magni Aurelii Cassiodori Senatoris,... Opera omnia in duos tomos distributa... opera et studio J. Garetti,... Nobis autem curantibus accesserunt complexiones in epistolas B. Pauli quas edidit et annotavit Scipio Maffei. 1847.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

*La réutilisation non commerciale de ces contenus est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source.

*La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service.

Cliquer [ici](#) pour accéder aux tarifs et à la licence

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

*des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

*des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter reutilisation@bnf.fr.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SIVE

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM

QUI

AB ÆVO APOSTOLICO AD INNOCENTII III TEMPORA

FLORUERUNT;

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA,

TEXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS, SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUOBUS INDICIBUS GENERALIBUS LOCUPLETATA : ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID
UNUSQUISQUE PATRUM IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO
SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES
ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM
SCRIPTURÆ TEXTUS COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR : CHARACTERUM NITIDITAS

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETHI EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA.

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES PRIMA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE LATINÆ
A TERTULLIANO AD GREGORIUM MAGNUM.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

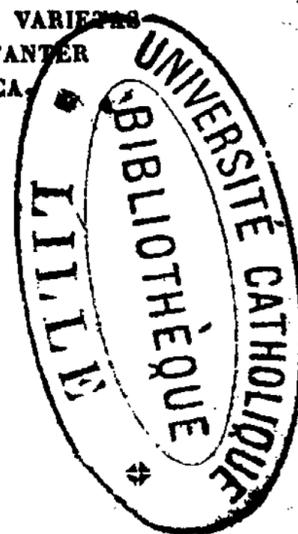
CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

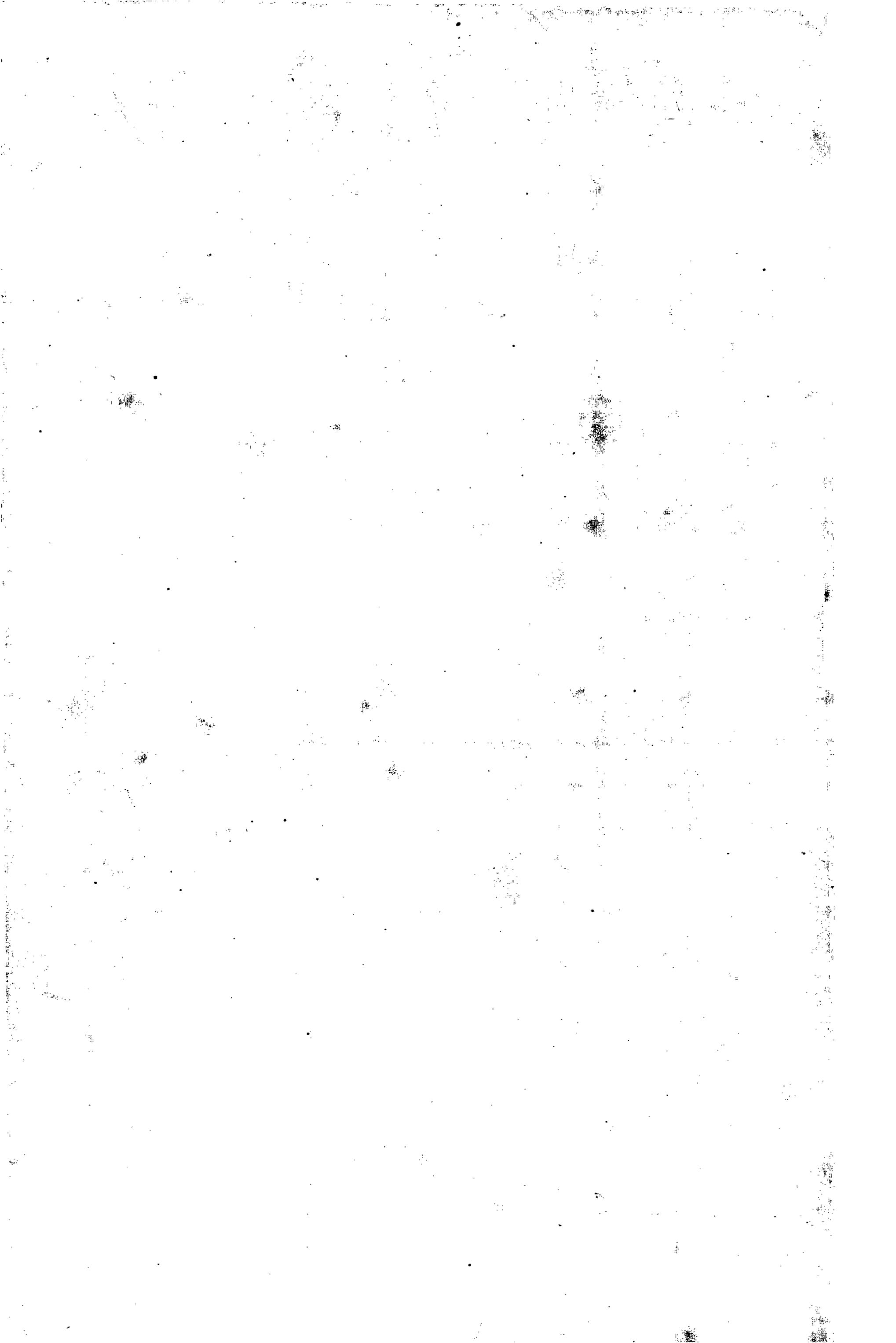
PATROLOGIÆ TOMUS LXX.

CASSIODORI TOMUS POSTERIOR.

PARISIIS, VENIT APUD EDITOREM;
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUGE.

1847

MAGNI AURELII
CASSIODORI

SENATORIS,

VIRI PATRICII, CONSULARIS, ET VIVARIENSIS ABBATIS

OPERA OMNIA

IN DUOS TOMOS DISTRIBUTA,

AD FIDEM MANUSCRIPTORUM CODICUM EMENDATA ET AUCTA,

NOTIS, OBSERVATIONIBUS ET INDICIBUS

LOCUPLETATA,

PRÆCEDENTE AUCTORIS VITA, QUÆ NUNC PRIMUM IN LUCEM PRODIT CUM DISSERTATIONE DE
EJUS MONACHATU.

OPERA ET STUDIO J. GARETHI

MONACHI ORDINIS SANCTI BENEDICTI E CONGREGATIONE SANCTI MAURI.

NOBIS AUTEM CURANTIBUS

ACCESSEBUNT

COMPLEXIONES IN EPISTOLAS B. PAULI

QUAS EDIDIT ET ANNOTAVIT SCIPIO MAFFEIUS.

TOMUS POSTERIOR.

PRIX : 8 FRANCS.

PARISIIS, VENIT APUD EDITOREM,

IN VIA DICTA D'AMBOISE, PRÈS LA BARRIÈRE D'ENFER,
OU PETIT-MONTROUGE.

—
1847

ELENCHUS OPERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CASSIODORI OPERUM CONTINUATIO.

Expositio in Psalterium.	col. 9
Expositio in Canticum.	1055
De Institutione divinarum Litterarum	1105
De artibus et disciplinis liberalium litterarum.	1149
Commentarium de oratione et de octo partibus orationis.	1219
De Orthographia	1240
<i>De schematibus, tropis et quibusdam locis rhetoricis S. Scripturæ, quæ passim in commentario Cassiodori in Psalmos reperiuntur.</i>	1269
De Anima.	1279
Complexiones in Epistolas et Actus apostolorum necnon in Apocalypsim.	1321
Fragmentum ex Maii Spicilegio Romano	1421

M. AURELII CASSIODORI

IN PSALTERIUM PRÆFATIO.

I Repulsis aliquando in Ravennati urbe sollicitudinibus dignitatum, et curis sæcularibus noxio sapore conditis, cum Psalterii cœlestis animarum mella gustassem, id quod solent desiderantes efficere, avidus me perscrutator immersi, ut dicta salutaria suaviter imbiberem post amarissimas actiones. Sed familiaris inchoantibus occurrit obscuritas, quæ variis est intexta personis, et velata parabolis. Hæc in dictis vitalibus noxia dissimulatione præteritur, dum sæpe illud reperiri solet ambiguum, quod magni sacramenti gestat arcanum.

Tunc ad Augustini facundissimi Patris confugi opinatissimam lectionem ^a, in qua tanta erat copia congesta dictorum, ut retineri vix possit relectum quod abunde videtur expositum. Credo, cum nimis avidos populos ecclesiasticis dapibus explere cupit, necessario fluentia tam magnæ prædicationis emanavit. Quocirca memor infirmitatis meæ, mare ipsius quorundam psalmorum fontibus profusum, divina misericordia largiente, in rivulos vadosos compendiosa brevitate deduxi: uno codice tam diffusa complectens, quæ ille in decadas quindecim mirabiliter explicavit. Sed ut quidam de Homero ait (*Macrobius, lib. III Saturnal., cap. 3*): Tale est de ejus sensu aliquid subripere, quale Herculi clavam de manu tollere. Est enim litterarum omnium magister egregius; et, quod in ubertate rarum est, cautissimus disputator. Decurrit quippe tanquam fons purissimus, nulla fæce pollutus; sed in integritate fidei perseverans, nescit hæreticis dare unde se possint aliqua collectatione defendere: totus catholicus, totus orthodoxus invenitur; et in Ecclesia Domini suavissimo nitore resplendens, superni luminis claritate radiatur.

Quædam vero noviter inventa, post tam mirabilem magistrum sola Domini præsumptione subjeci, qui parvulis confidentiam, cæcis visum, mutis sermonem, surdis præstat auditum. Quem tamen codicem etiam per quinquagenos psalmos cum præfationibus suis trina sum divisione partitus; ut et claritas litteræ senioribus oculis ^b se pulchrius aperiret, et desiderio legentium fratrum numerosi codicis corpora præstarentur. Ita et ad bibliothecæ cautelam unus derelictus est, et propter congregationis studium commodissime forsitan noscitur esse divisus.

Quapropter mandato Domini confidentes, cœlestis **D** mysterii claustra pulsemus, ut aperiat sensibus nostris floriferas sedes; quatenus in illo cœlesti paradiso salutariter introducti, spiritalia poma sine aliqua primi hominis transgressione carpamus. Verè coruscus liber, sermo lampabilis, cura sauciati cor-

dis, favus interioris hominis, pinax spiritualium personarum, occultarum lingua virtutum, quæ inclinat superbos humiliatis ^c, reges pauperibus subdit, affabilitate parvulos nutrit. Tanta enim illic est pulchritudo sensuum et stillantium medicina verborum, ut merito hic illud Salomonis aptetur, quod dixit in Cantico canticorum: **2** *Horius conclusus, et fons signatus, paradus plenus omnium pomorum* (*Cant. IV, 12*). Modo enim quidam psalmorum salutari institutione formati, turbidos et tempestuosos animos declinant in limpidam et tranquillissimam vitam; modo promittentes Deum propter salutem credentium visualiter humanandum, et ad judicandum orbem esse venturum; modo commovent lacrymis ^d peccata diluere, eleemosynis delicta curare; modo sacris orationibus reverenter attoniti; modo Hebræi alphabeti virtute profundi; modo de passione et resurrectione Domini salutaria prædicantes; modo lamentantium deploratione piissimi; modo versuum repetitione quædam nobis sacramenta pandentes; modo canticorum graduum ascensione mirabiles; postremo supernis laudibus feliciter inhærentes, beata copia, inexplicabile desiderium, stupenda profunditas. Non potest animus fidelis expleri, qui cœperit inde satiari.

Psalmi sunt denique, qui nobis gratas faciunt esse vigilias, quando silenti nocte psallentibus choris humana vox erumpit in musicam, verbisque arte modulatis ad illum redire facit, a quo pro salute humani generis divinum venit eloquium. Cantus **C** aures oblectat et animas instruit, fit vox in psallentium, et cum angelis Dei, quos audire non possumus, laudum verba miscemus, per illum scilicet qui venit ex semine David, Dominum Jesum Christum, sicut ipse in Apocalypsi dicit: *Ego sum radix et origo David* (*Apoc. XXII, 16*). A quo et religionem salutarem suscepimus, et sanctæ Trinitatis mysteria revelata cognoscimus. Unde merito eis Patris, et Filii, et Spiritus sancti, una gloria sociatur, ut perfecta eorum præconia comprobentur. Ipsi enim diem venturum matutina exultatione conciliant, ipsi nobis primam diei horam dedicant, ipsi nobis tertiam horam consecrant, ipsi sextam in panis confractione lætificant, ipsi nobis nona jejunia resolvunt, ipsi diei postrema concludunt, ipsi noctis adventu, ne mens nostra tenebretur efficiunt, sicut ipsi dicunt: *Nox illuminatio mea in deliciis meis: quoniam tenebræ non tenebrabuntur abs te, Domine* (*Psal. CXXXVIII, 11, 12*); ut merito se a vera vita credat alienum, quisquis hujus muneris jucunditate non fruitur. Quorum virtutes ut breviter divinus sermo concluderet, in

^a Ms. S. Germani a Pratis, disertissimam lectionem.

^b Edit., sanioribus oculis.

^c Mss., inclinat sup. humilitati.

^d Mss. S. Aud., Bec. et Fisc., commovent lacrymis.

septuagesimo psalmo (*Vers. 22*) dicturus est: *Ego autem confitebor tibi in vasis psalmorum veritatem tuam*. Revera vasa veritatis, quæ tot virtutes capiunt, tot divinis odoribus farciuntur, tot thesauris cœlestibus cumulantur. Hydriæ quæ vinum cœleste recipientes, puritatem ejus in novitate semper custodiunt.

Dulcedo mirabilis, quæ sæculi corruptionibus non acescit; sed in sua permanens dignitate, gratia semper purissimæ suavitalis augetur. Apotheca valde copiosa, de qua cum bibant tam magni terrarum populi, ubertas ejus nescit expendi.

Quam mirabilis autem ex ipsis profuit suavitas ad canendum! dulcisonum organum humanis vocibus æmulantur; tubarum sonitus grandiloquis clamoribus reddunt: vocalem citharam viventium chordarum permixtione componunt; et quidquid ante instrumentis musicis videbatur agi, nunc probatur per rationales substantias explicari. Verumtamen nequaquam nobis, ut psittacis merulisque vernandum est, qui dum verba nostra conantur imitari, quid tamen canant, noscuntur modis omnibus ignorare. Melos siquidem blandum animos oblectat, sed non compellit ad lacrymas fructuosas; permulcet aures, sed non ad superna erigit audientes. Corde autem compungimur, si quod ore dicimus, animadvertere valeamus, sicut in Psalterio legitur: *Beatus populus qui intelligit jubilationem* (*Psal. LXXXVIII, 16*). Et iterum: *Quoniam rex omnis terræ Deus: psallite sapienter* (*Psal. XLVI, 8*). Philippus quoque apostolus (*Act. VIII, 28*), cum reginæ Candacis eunuchum Isaiam legere cognovisset, Scripturas ei sanctas competenter exposuit; qui postquam quod legebat advertit, statim gratiam baptismatis exquisivit, et mox perfectæ munera salutis accepit. In Evangelio etiam Dominus ait: *Omnis qui audit verbum regni, et non intelligit, venit malus et rapit quod seminatum est in corde ejus* (*Matth. XIII, 19*). Unde congrue datur intelligi hæc illis provenire non posse qui Scripturas sanctas puro corde merentur advertere: de quo pulchre Pater Hieronymus ait: Margaritum quoddam est Scriptura divina, et ex multis partibus forari a potest.

Quocirca, Pater apostolice^b, qui cœlestes litteras sanctis moribus reddidisti, præstante Deo tua invitatione provocatus^c, abyssos divinas ingrediar: qui clemens errata corrigis, nec severus imputas, quod emendas. Sed antequam enthecas spirituales attingam, quædam divisis capitibus, quæ sunt numero decem et septem, æstimo prægustanda; ut cum earum rerum locus se intulerit, magni nectaris potus suavissimis delectationibus hauriatur. Primo: de prophetiæ diversis speciebus nihilominus est dicendum, ut quæ sit ista Davidica possimus distinctius edoceri. Secundo: cur in psalmorum titulis, quasi auctorum diversa nomina reperiantur. Tertio: quid significet, *in finem*, quod frequenter invenitur in ti-

^a Ms. Sanger., *formari*.

^b Dubium est ad quem spectent hæc verba. De his

tulis. Quarto: quid sit psalterium, vel quare psalmi dicantur. Quinto: quid sit psalmus. Sexto: quid sit canticum. Septimo: quid sit psalmo-canticum. Octavo: quid sit canticumpsalum. Nono: de quinquefaria divisione. Decimo: de unita inscriptione titulorum. Undecimo: quid sit diapsalma. Duodecimo: utrum in quinque voluminibus psalmorum sit secunda contextio; an certe unus liber debeat nuncupari. Tertiodecimo: quemadmodum in psalmis sit de Christo Domino sentiendum. **3** Quartodecimo: quemadmodum sit expositio digesta psalmorum. Quintodecimo: de eloquentia totius legis divinæ. Sextodecimo: de propria eloquentia Psalterii. Septimodecimo: laus Ecclesiæ.

Nunc ad præmissum ordinem, Domino præstante, veniamus.

CAPUT PRIMUM.

De prophetia.

Prophetia est aspiratio divina, quæ eventus rerum, aut per facta, aut per dicta quorundam immobili veritate pronuntiat. De qua bene quidam dixit: Prophetia est suavis dictio cœlestis doctrinæ favos et dulcia divini eloquii mella componens. Unde et ipse David in centesimo octavo decimo psalmo dicturus est: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel et favum ori meo* (*Psal. cxviii, 163*)! Multis autem modis gratiæ istius munera præstabantur. Sed ut de plurimis pauca complectar, acta est per operationes hominum, ut fuit arca Noe, et sacrificium Abrahamæ, et transitus maris Rubri; per natiuitates quoque geminorum Esau et Jacob, qui futurarum rerum sacramenta gestabant; per angelos, sicut locuti sunt Abrahamæ vel Loth, Zachariæ et Mariæ; per visiones, sicut Isaïæ et Ezechieli, et cæteris sanctis; per somnia, sicut Salomoni et Danieli; per nubem et vocem de cœlo, sicut Moysi. Unde constat sanctum David non per operationes hominum, non per natiuitates geminorum, non per angelos, non per visiones, non per somnium, non per nubem et vocem de cœlo, nec per alios quoscunque modos, sed cœlesti aspiratione fuisse completum; sicut de ipso legitur in primo Regum volumine: *Et directus est Spiritus Domini in David a die illa, et deinceps* (*I Reg. xvi, 13*). Ipse quoque Dominus in Evangelio dicit: *Si David in Spiritu vocat eum Dominum, quomodo dicitis quod filius ejus est* (*Matth. xxii, 45*)? Quo dicto recognoscimus evidenter per Spiritum sanctum psalmos fuisse prophetatos. Sciendum est sane quod omnis prophetia, aut de præterito, aut de præsentis, aut de futuro tempore loquatur, aut agat aliquid.

Animadvertendum est quoque Spiritum sanctum sic fuisse prophetis sanctissimis attributum, ut tamen ad tempus pro infirmitate carnis et contrarietate peccati ab ipis offensus abscederet, et iterum placatus sub opportunitate temporis adveniret. Unde et sanctus Hieronymus exponens evangelistam Marcum fusius in præfatione nostra.

^c Edit., *tua imitatione provocatus*.

in loco ubi ait de Joanne : *Vidit apertos cælos, et Spiritum tanquam columbam descendantem et manentem in ipso (Marc. 1, 10)* : ita evidenti ratione tractavit, ut nemo contra ipsius sententiam venire præsumat, In psalmo quoque quinquagesimo propheta post peccatum rogat : *Spiritum sanctum tuum ne auferas a me (Psal. L, 13)*. Nam si semper, ut ait beatus Hieronymus (*In Ezech. xxxv, 1*), in prophetis esset sermo divinus, et juge in pectore eorum haberet hospitium, nunquam crebro Ezechiel poneret : *Et factus est sermo Domini ad me dicens*. In libro quintetiam Regum Eliseus propheta dicit de muliere cujus filius extremum clauserat diem : *Dimitte eam, quia in amaritudine est, et Dominus celavit me, et non indicavit mihi (IV Reg. iv, 27)*. Apostolus quoque dicit : *De virginibus præceptum Domini non habeo, consilium autem do (I Cor. vii, 25)*. Item ipse commemorat : *Hoc ego præcipio, non Dominus (Ibidem, 10)*. Et alio loco sic meminit : *Quæ loquor, non loquor secundum Deum (II Cor. xi, 17)*. Unde etiam similiter in cæteris prophetis aliqua quidem Dominus locutus est, et non prophetæ, et aliqua prophetæ, et non Dominus. Nec illud specialiter de Domino Jesu Christo diceret Joannes Baptista : *Qui misit me baptizare, ipse dixit mihi : Super quem videris Spiritum sanctum in specie columbæ descendantem et manentem in eo, hic est qui baptizat in Spiritu sancto (Joan. 1, 33)*. Nunquam enim proprium esset in Domino Christo quod additur : *Et manentem in eo*, nisi ab aliis nonnunquam recedere probaretur. In Christo enim permansit, quia peccatum non habuit ; ab aliis jure discessit, quia pollutionis maculam perceperunt. Spiritui enim sancto non potest esse communio cum delictis : nam sic scriptum est in libro Sapientiæ Salomonis : *Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus quæ sunt sine intellectu (Sap. 1, 5)*.

Est autem prophetia magnificum nimis et veriloquum dicendi genus, non humana voluntate compositum, sed divina inspiratione profusum, sicut ait Petrus apostolus : *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia ; sed Spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti Dei homines (II Petr. 1, 21)*. Nam et Paulus apostolus dicit : *Qui prophetat hominibus loquitur ad ædificationem, et exhortationem, et consolationem (I Cor. xiv, 3)*. Et paulo post : *Qui prophetat Ecclesiam ædificat (Ibidem, 4)* : ædificat plane, quando res incognitas nimisque necessarias prælocutionis beneficio facit esse notissimas. Nam et quibus data est facultas bene intelligendi vel interpretandi Scripturas divinas, a munere prophetiæ non videntur excepti, sicut Apostolus ait in Epistola ad Corinthios prima (*Cap. xiv, 32*) : *Spiritus prophetarum prophetis subjectus est*. Sed quoniam de prophetiæ muneribus competenter forsitan quæ leguntur agnovimus, nunc quæ restant sollicitè perscrutemur.

CAPUT II.

Cur in psalmorum titulis quasi auctorum nomina diversa reperiantur.

In primo libro Paralipomenon (*Cap. xxii, 5*) legitur,

A cum propheta David devota Domino ætate senuisset, quatuor millia juvenum ex Israelitico populo delegisse qui psalmos, quos ipse Domini aspiratione protulerat, organis, citharis, nablis, tympanis, cymbalis, tubis, propriaque voce in magnam jucunditatem supernæ gratiæ personarent. Quæ suavis adunatio tribus partibus divisa constabat : rationabilis pertinebat ad humanam vocem ; irrationabilis ad instrumenta 4 musica ; communis autem de utrisque partibus aptabatur ; ut et vox hominis certis modulationibus ederetur, et instrumentorum melos consona se vicinitate conjungeret. Sic suavis illa et jucunda musica Ecclesiam catholicam tali actu prædicebat, quæ ex diversis linguis, varioque concentu in unam fidei concordiam erat, Domino præstante, B creditura.

Ex quo numero indita nomina frequenter in titulis invenimus, ut *Idithun, Asaph, filii Core*, et his similia. Non quia ipsi, ut quidam volunt, auctores fuere psalmorum, sed quoniam præpositi artificibus, administratores earum rerum probabiles exstiterunt, ut honorem de tali commemoratione sumerent, qui officio sancto devotis mentibus serviebant ; maxime quia et nomina eorum intellectus rerum congruos indicare noscuntur. Non enim supradicti viri ad psalmos faciendos electi sunt, sed eos congregatos tantum legimus ad canendum ; psalmographos autem fuisse historia nulla testatur ; et præsumptuosum est dicere quod nulla possit auctoritate firmari. Psalms autem ad solum prophetam David pertinere certis C declaratur indiciis. Denique in Apocalypsi volens opus istud intelligi, solius David meminit dicens : *Hæc dicit sanctus et verus qui habet clavem David, qui aperit et nemo claudit ; claudit et nemo aperit*. In Evangelio quoque Pharisæis ipse Dominus dicit : *Quomodo ergo David in Spiritu vocat eum Dominum dicens : Dixit Dominus Domino meo (Matth. xxii, 43, 44)*, etc.

Unde probatur universos psalmos non multorum existere, sed tantum ipsius quem a Domino constat esse nominatum. Usus quoque Ecclesiæ catholice Spiritus sancti inspiratione generaliter et immobiliter tenet, ut quicumque eorum cantandus fuerit, qui diverso nomine prænotantur, lector aliud prædicare non audeat, nisi Psalms David. Quod si essent proprii, id est, aut *Idithun*, aut *filiorum Core*, aut *Asaph*, aut *Moysi*, eorum nomina utique prædicarentur ; sicut et in Evangeliiis fit, quando aut Marci, aut Lucæ, aut Matthæi, aut Joannis vocabulo pronuntiantur. Quod etiam secutus Pater Augustinus congruenter omnes psalmos dicit (*Lib. xvii Civit. Dei, cap. 14*) esse Davidicos.

CAPUT III.

Quid significet in finem, quod frequenter invenitur in titulis.

Finem duobus dicimus modis : primus est iste communis atque moralis, quando res aliqua ad extremum deducta pervenerit, nec ulterius potest prodire, quæ motus sui terminum probatur accipere.

Sic enim dicimus finitum cibum, qui sedula comes- **A**
tione consumptus est; finitam pecuniam, quæ doce-
tur expensa, et cætera quæ hoc modo probantur
edici. Secundus dicitur finis perfectus atque perpe-
tuus, quem modo quærimus; qui tunc nobis pro-
tendi magis ac dilatari incipit, quando ad eum mens
devota pervenerit. Finis ergo legis ac plenitudo
Dominus noster est Christus, sicut Apostolus dicit:
Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti
(Rom. x, 4). Ad quem dum pervenerimus, nihil ultra
perquiremus; sed ipso beatitudinis fine contenti,
plenissima jucunditate perfruemur; cujus tantum
amor proficit, quantum intellectus noster, Domino
præstante, clarescit. Et ideo quoties in titulis psal-
morum *in finem* reperis, ad Dominum Salvatorem **B**
aciem mentis intende, qui est finis sine fine, et bo-
norum omnium completiva perfectio.

CAPUT IV.

Quid sit psalterium, vel psalmi quare dicantur.

Psalterium est, ut Hieronymus ait, in modum Δ
deltæ litteræ formati ligni sonora concavitas, obesum
ventrem in superioribus habens, ubi chordarum fila
relegata disciplinabiliter plectro percussa, suavissi-
mam dicuntur reddere cantilenam. Huic citharæ
positio videtur esse contraria, dum quod ista in imo
continet, illud conversa vice gestat in capite. Hoc
autem genus organi canorum atque singulare apta-
tur corpori Domini Salvatoris; quoniam sicut istud
de altioribus sonat, sic et illud gloriosæ institutionis
superne concelebrat; sicut etiam ipse in Evangelio **C**
dicit: *Qui est de terra, de terra est, et de terra loqui-
tur; qui autem de cælo venit, quæ vidit et audivit testa-
tur (Joan. iii, 31)*. Unde quidam et hoc opus Davidi-
cum Psalmos dictos esse præfinit, quia de superno
culmine resonare noscuntur.

Cognosce vero quod isti tantum pro excellentia sui
dicantur Psalmi, qui hoc volumine continentur.
Nam et psalterium genus esse musicorum Daniel
propheta testatur, inquit (Dan. iii, 5, 15) vocem
tubæ, fistulæ, sambucæ, citharæ, psalterii, et sym-
phonix, omnisque generis musicorum. Nam et Pa-
ralipomenon exponit (Cap. ix, 11), cum dicit de
lignis thyinis, quæ vulgo ebena vocantur, gradus
factos in domo Domini, et in domo regia, citharas
quoque et psalteria cantoribus. Hoc apud Hebræos **D**
dicitur nablum, quod tamen in suprascripto libro
frequenti repetitione vulgatum est. Ipsum vero psal-
mum Græcum constat esse vocabulum, quem dictum
quidam volunt ἀπὸ τοῦ ψάλλειν, hoc est, a tangendo.
Nam et psaltrias citharædas vocamus, docto pollice
modulationes musicas exprimentes.

CAPUT V.

Quid sit psalmus.

Psalmus est cum ex ipso solo instrumento musico,
id est psalterio, modulatio quædam dulcis et canora
profunditur.

5 CAPUT VI.

Quid sit canticum.

Canticum est quod ad honorem Dei canitur,
quando quis libertate vocis propriæ utitur, nec lo-
quaci instrumento cuiquam musico consona modu-
latione sociatur, hoc est quod etiam nunc in Divini-
tatis laudibus agitur.

CAPUT VII.

Quid sit psalmocanticum.

Psalmocanticum erat, cum, instrumento musico
præcinente, canens chorus sociatis vocibus acclama-
bat, divinis duntaxat sermonibus obsecutus.

CAPUT VIII.

Quid sit canticum psalmum.

Canticum psalmum erat, cum, choro ante canente,
ars instrumenti musici in unam convenientiam com-
muniter aptabatur^a, verbaque hymni divini suavis
copula personabat.

CAPUT IX.

De quinquefaria divisione.

Hanc autem, quam diximus, quinquefariam divi-
sionem, prout unaquæque earum psalmorum titulis
potuerit inveniri, locis aptissimis admonebo: ubi
significantiam quamdam subsequentibus rebus my-
stica interpretatione contradunt. Sed quia sunt et
aliæ multifariæ superscriptiones, quas prætereundas
esse non arbitror, breviter in unam conclusionem
æstimo colligendas; ut nec fastidium lector incurrat,
nec in damno intelligentiæ necessaria forte præ-
tereat.

CAPUT X.

De unita inscriptione titulorum.

Quasdam superscriptiones psalmorum per allusio-
nem consimilem constat spiritualiter intuendas;
quia si litteram consideras, extraneum est, cum non
ea invenias in psalmis quæ continentur in titulis; si
vero trahantur ad tropicum intellectum, nimis vi-
dentur accommodæ, ut est illud ubi res gestæ signi-
ficantur, ut est: *cum fugit a facie Absalom*; ubi lo-
cus, ut est: *cum esset in deserto Idumææ*; ubi dies,
ut est: *in prima sabbati*; ubi Hebræa nomina, sicut
est: *Idithum*; ubi facta est comparatio gestorum,
ut est: *cum mutavit vultum suum coram Abimelech*;
vel specierum consimilium, ut est: *pro torculari-
bus*.

Quapropter in superscriptionibus titulorum, sive
psalmum, sive canticum, sive psalmumcanticum, sive
canticum psalmum, sive in finem, sive aliquid de sexta,
quam diximus, complexione reperire potueris, aut
sigillatim, aut unum, duo, vel tria, sive quatuor ex
eis inserta cognoveris, ad illas virtutes trahe, quas
unicuique inesse dicemus: quia rerum istarum com-
memoratio ad similitudinem occultæ intelligentiæ
posita subtiliter invenitur. Ista enim ante fores
psalmorum, tanquam sacrata vela pendent, per quæ,

^a Mss. Aud., Bec., Fisc., comitem raptabatur. Edit., comiter raptabatur.

si aciem mentis intendas rarescentibus quibusdam filiis, facile eorum penetralia contueris. Quis enim tot causas, tot diversitates nominum putet otiosas, cum nefas sit credere Scripturas divinas aliquid supervacuum continere? Legitur enim: *Amen, amen dico vobis, quia iota unum, aut unus apex non præteribit a lege, donec omnia compleantur* (Matth. v 18).

CAPUT XI.

Quid sit diapsalma.

Inter expositores Psalmorum de hoc nomine quædam noscitur provenisse diversitas. Hieronymus, Hebraicæ linguæ doctissimus inquisitor, Spiritus sancti continuationem esse confirmat (*Epist.* 138), ob hoc quia diapsalma significet semper. Beatus autem Augustinus, rerum obscurarum subtilissimus indagator, inter ardua sine offensione discurrens (*In psal.* iv), hanc potius partem elegisse cognoscitur, ut magis divisio esse videatur, nominis ipsius discutiens qualitatem.

Sympsalma quippe dicitur Græco vocabulo vocum adunata copulatio; diapsalma vero sermonum rupta continuatio; docens ubicunque repertum fuerit, aut personarum, aut rerum fieri permutationem. Merito ergo tale nomen illic interponitur, ubi vel sensus, vel personæ dividi comprobantur. Unde et nos divisiones congrue faciemus, ubicunque in psalmis diapsalma potuerit inveniri; reliquas autem, prout datum fuerit, indagabimus, ubi tamen auctoritas hujus nominis potuerit inveniri.

CAPUT XII.

Utrum in quinque voluminibus Psalmorum sit secunda contextio, an certe unus liber debeat nuncupari.

Beatus Hieronymus prophetiam Psalmorum in quinque libros putavit esse dividendam (*Præfat. in psal. ad Sophron.*), quia in textu operis hujus quarto legitur, fiat, fiat; dum hoc verbo intercedente, nonnulla se videatur aperire divisio. Huic favet assensa posteritas. Credo dum sibi consultum judicavit, quod in multas partes coarctabatur tædiosa longinquitas. Hilarius autem, Pictaviensis episcopus, divinarum rerum acutissimus et profundissimus exquisitor, congruentius librum æstimat (*Prolog. in Psal.*) dici debere Psalmorum: quia in Hebræo unum volumen est; et maxime cum in Actibus Apostolorum (*Cap. 1, 20*) 6 legatur dictum: *In libro Psalmorum.* Quapropter merito unus liber dicitur, qui tanta auctoritate firmatur.

CAPUT XIII.

Quemadmodum in psalmis sit de Christo Domino sentiendum.

Tribus modis psalmi loquuntur de persona Domini Jesu Christi pro instructione fidelium. Primum per id quod ad humanitatem ejus noscitur pertinere, ut est illud secundi psalmi: *Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus* (*Psal.* ii, 2); et in vigesimo psalmo: *Desiderium animæ ejus tribuisti ei, et volun-*

tate labiorum ejus non fraudasti eum (*Psal.* xx, 5). Secundo quod æqualis et coæternus ostenditur Patri, ut est illud ejusdem secundi psalmi: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te* (*Psal.* ii, 7). Et in centesimo nono: *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum: ex utero ante Luciferum genui te* (*Psal.* cix, 5). Tertio a membris Ecclesiæ, cujus ipse dux et caput est Christus, ut est illud vigesimi primi psalmi: *Longe a salute mea verba delictorum meorum* (*Psal.* xxi, 2); et in sexagesimo octavo: *Deus, tu scis insipientiam meam, et delicta mea a te non sunt abscondita* (*Psal.* lxviii, 6). Quod dictum pro unoquoque fidelium debemus accipere. Cæterum delicta a Christo probantur funditus aliena: unde Tichonius in libris Regularum latius diligenterque disseruit (*Vide D. August. lib. iii de Doctr. Chr., cap. 30*). Hoc si animo recondimus, nulli confusione turbamur, quia error maximus nascitur inde, quando inconvenienter redditur alibi, quod dictum constat ad aliud.

Nam si uno modo fuisset locutus, quis ejus geminam substantiam potuisset agnoscere, cum etiam nunc in tam evidentissima distinctione, naturam divinitatis et humanitatis Domini Christi aliqui nitantur sacrilega voluntate confundere? Multa quoque secundum litteram commonet, multa spiritualiter jubet, personas subito decenter immutat: ut nunc Christus Deus, Verbum incarnatum et homo factus, caput Ecclesiæ; nunc ipsa Ecclesia, nunc homo justus, nunc poenitens loqui videatur, ut omnia necessaria tangat atque concludat. Ubique plenissimum cœlestium rerum sanctum vibrat eloquium; et multiplici diversitate virtutum propter humani generis largiendam salutem, regni sui adoranda mysteria pius Redemptor insinuat.

Hæc ideo præfati sumus, ut cum ventum fuerit ad loca talia, intrepidus lector audire possit quod se jam salubriter didicisse cognoverit. Illud tamen auctoritate Patrum et veritatis ipsius attestazione firmissima credulitate tenendum est, unum de Trinitate, sive unam ex Trinitate personam, Deum Verbum miseratione mortalium ex Maria Virgine hominem factum spontanea virtute, non ministratoria necessitate: quia nec naturæ suæ ullam mutabilitatem sustinuit, nec assumptione carnis augmentum Trinitatis effecit. Sed, sicut quidam ait: *Maculas nostras lavit in sanguine, rugas etiam tetendit in cruce.* Hoc cum sit spei nostræ singulare præsidium, beatitudo credentium, felicitas magna justorum, non desinunt hæretici impia voluntate corrodere, quod humanogeni salutis causam cognoscitur præstitisse.

CAPUT XIV.

Quemadmodum sit expositio digesta psalmorum.

Primo nobis de titulorum inscriptione, Domino juvante, dicendum est, unde velut uberibus expressis lacteus sensus divinæ prædicationis emanet. Secundo, unusquisque psalmus pro sua qualitate dividendus est, ne nobis intellectum permisceat aut occulta mu-

tatio rerum, aut varietas introducta loquentium. Tertia, arcanum psalmi, partim secundum spiritualem intelligentiam, partim secundum historicam lectionem, partim secundum mysticum sensum, rerum subtilitates discutiens proprietatesque verborum, prout concessum fuerit, conabor aperire. Quarto, prout locus exegerit, virtutem ejus breviter demonstrare contendam, quatenus intentio digesti carminis divino munere oculis interioribus elucescat. Virtutem psalmi dico inspirationem divinam, qua nobis intentio superna reseratur, et sermone Davidico a vitiis nos removet, et recte nobis vivere persuadet. Quinto, de ordine numeri psalmodiarum, cum res exegerit, memorabimus, qui reverendissimarum rerum honore sacratus est. Hoc enim per singulos quosque psalmos facere nobis difficile fuisse profiteamur, quod indeterminatum atque suspensum Patrum etiam reliquit auctoritas. Reliquos autem sibi calculos diligens perscrutator exquirat, quoniam multa accessu temporis in Scripturis divinis fiunt clara, quæ nunc videntur abscondita. In conclusionibus vero aut summam totius psalmi sub brevitate complectimur, aut contra hæreses aliquid dicimus destruendas. Ipsa est enim Domini sincera dilectio, adversarios ejus odio habere profecto.

CAPUT XV.

De eloquentia totius legis divine.

Eloquentia legis divine humanis non est formata sermonibus, neque confusis incerta fertur ambagibus, ut aut a rebus præteritis oblivione discedat, aut præsentium confusione turbetur, aut futurorum dubiis casibus eludatur; sed cordi, non corporalibus auribus loquens, magna veritate, magna præscientiæ firmitate cuncta dijudicans, auctoris sui veritate consistit. Sic enim in Evangelio de Domini Christi prædicatione dictum est: *Loquebatur autem sicut potestatem habens, non sicut scribæ eorum et Pharisei* (Matth. vii, 29). Ille enim indubitata loquitur, cui omnia præsentia sunt, et rerum exitus probatur esse subjectus.

Eloquentia siquidem est ad unamquamque rem competens et decora locutio. Hæc igitur casta, fixa, verax et æterna prædicationis, nimis purissimo nitet eloquio, cujus utilitas lucet, magnificentia virtutis apparet, operatio salutis arridet; sicut et in centesimo octavo decimo psalmo dicturus est: *Quia eloquium tuum vivificabit me* (Psal. cxviii). Et iterum: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, Domine, et lumen semitis meis*. Revera lumen, quia semper vitalia jubet, noxia prohibet, terrena removet, cœlestia persuadet. Hinc et Doctor gentium in Epistola ad Corinthios scribit: *Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute* (I Cor. iv, 20). Item ad Timotheum in secunda meminit dicens: *Omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad erudiendum, ad corrigendum in disciplina quæ est justitiæ, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus* (II Tim. iii, 16).

Hæc, sicut Patris Hieronymi testatur auctoritas,

apud Hebræos aut rhythmo, aut metrica constat lege composita, quæ, ut ipsi dicunt, fastuciis continetur. Fastucium enim est per commata procedens ad depromendum sensum, naviter explicata conceptio. Cujus si virtutem lector diligens perscrutari, audi Apostolum ad Hebræos dicentem: *Vivus est enim Dei sermo et efficax, et acrior omni gladio accipi, et pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque et medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis* (Hebr. iv, 12).

Scripturæ autem divine sancta profunditas adeo communes sermones habet, ut eam universi incunctanter admittant. Sensus autem recondit veritatis arcano, ut in ipsa studiosissime vitalis sententia debeat indagari. Nam eam revera esse divinam hinc maxime datur intelligi, quod indocti subtilissima, temporales æterna non nisi divino repleti Spiritu potuisse tradere sentiuntur.

Postremo quot miracula jugiter facta sunt, donec Scriptura ipsa mundi ambitum divulgata compleret? sicut scriptum est: *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (Psal. xviii, 5). Unde ad probationem pertinet maximam, quia lex divina per cunctas mundi partes cognoscitur fuisse suscepta. Hæc multis modis generis suæ locutionis exercet, definitionibus succineta, schematibus decora, verborum proprietate signata, syllogismorum complexionibus expedita, disciplinis irrutilans: non tamen ab eis accipiens extraneum decorem, sed potius illis propriam conferens dignitatem.

Hæc enim quando in divinis Scripturis splendent, certa atque purissima sunt; cum vero ad opiniones hominum et quæstiones inanissimas veniunt, ambiguæ altercationum fluctibus agitantur; ut quod hic est firmissime semper verum, frequenter alibi reddatur incertum. Sic et lingua nostra dum psalmodiam canit, nobilitate veritatis ornatur; cum ad fabulas ineptas et blasphema se verba converterit, ab honore probitatis excluditur; sicut apostolus Jacobus dicit: *Ex ipso ore benedicimus Deum et Patrem, et ex ipso ore maledicimus hominem, qui ad imaginem et similitudinem Dei factus est* (Jac. iii, 9).

Hæc mundanarum artium periti, quos tamen multo posterius ab exordio divinarum librorum existisse manifestum est, ad collectiones argumentorum, quæ Græci topica dicunt, et ad artem dialecticam et rhetoricam transtulerunt; ut cunctis evidenter appareat, prius ad exprimendam veritatem justis mentibus datum, quod postea gentiles humanæ sapientiæ aptandum esse putaverunt. Hæc in lectionibus sacris tanquam clarissima sidera relucent, et significantias rerum utilissimis compendiis decenter illuminant. Quæ nos breviter locis aptissimis admonēbimus, quoniam res ipsæ commodissime deducuntur ad medium, per quas concepti sensus clarius elucebunt.

Nam et Pater Augustinus in libro tertio de Doctrina Christiana (Cap. 29) ita professus est: Sciant autem litterati modis omnium locutionum, quos

grammatici Græco nomine tropos vocant, auctores A nostros usos fuisse. Et paulo post sequitur : Quos tamen tropos, id est modos locutionum, qui noverunt agnoscunt in litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantulum adjuvantur. Cujus rei et in aliis codicibus suis fecit evidentissimam mentionem. In libris quippe quos appellavit de Modis Locutionum diversa schemata sæcularium litterarum inveniri probavit in litteris sacris; alios autem proprios modos in divinis eloquiis esse declaravit, quos grammatici sive rhetores nullatenus attigerunt. Dixerunt hoc apud nos et alii doctissimi Patres, id est Hieronymus, Ambrosius, Hilarius; ut nequaquam præsumptores hujus rei, sed pedisequi esse videamur.

Sed dicit aliquis : Nec partes ipsæ syllogismorum, B nec nomina schematum, nec vocabula disciplinarum, nec alia hujuscemodi ullatenus inveniuntur in psalmis; inveniuntur plane in virtute sensuum, non in effatione verborum : sic enim vna in vitibus, messem in semine, frondes in racidibus, fructus in ramis, arbores ipsas sensu contemplamur in nucleis. Nam et de profundissima abyssu deliciosus piscis attingitur, qui tamen ante captionem suam humanis oculis non videtur. Merito ergo esse dicimus, quæ inesse nihilominus virtute sentimus. Nam et Apostolus vetat (I Cor. III, 18) nos seduci per vanam sapientiam mundi : ista vero non abnegat in litteris esse divinis. Certe accedamus ad psalmos, et interrogemus, quæ omni disputatione major est, rerum fidem.

Istud ergo principale virtutum et salutare locutionis genus per erumque res aliquas refert, et sæpe longe alia quam audiuntur, exponit. Simplicitas, duplex et sine dolo bilinguitas; sicut fecit Joseph (Gen. XLII), qui dum fratres suos aspectu ipso et sermone patrio cognovisset, ita eis videbatur loqui, ut nullatenus potuisset agnoscere. Quod non est ad deceptionis studium sumptum, sed ad commodum magnæ utilitatis effectum. Hebræos sermones adhibet, causas profundissimas innuentes. Unam rem in malo et in bono plerumque ponit, ut quod nomine videtur esse commune, § probetur qualitatibus discrepare. Cælestia terrenis comparat, ut quod incomprehensibilis magnitudo vetat intelligi, per notissimas similitudines possit adverti. In verbis autem serendis D mira potentia est; ut subito immensa nobis atque incomprehensibilia duobus tribusque sermonibus explicentur.

Quid brevius dicam, frequenter etiam una syllaba ineffabilem Domini naturam demonstrat; ut est illud : Qui est misit me (Exod. III, 15). Cujus omne verbum subtiliter inquisitum copiosis sensibus scaturit. Nam sicut fecundissimus ager odoriferas herbas salutis nostræ producit accommodas, sic lectio divina cum per singula verba requiritur, semper illic cura mentis sauciæ reperitur. De cujus eloquentiæ modis multi Patres latius prolixiusque dixerunt, quorum nomina in libris introductoriiis commemoranda perspeximus. Sed fons iste cælestis

quantum assidue constat hauriri, tantum nescit expendi.

Ac ne diutius in generalibus remoremur, specialia Psalterii, Domino juvante, tangamus : quoniam ipsa res evidenter agnoscitur, quæ communibus rebus præmissis, postea sub aliqua proprietate describitur.

CAPUT XVI.

De propria eloquentia Psalterii.

Primum est quod ipsi tantum psalmi singulari numero vocitantur, quos nos adhibitis hujus linguæ peritissimis cum eorum volumine conferentes, servato usu psallentium, suis versibus æstimavimus esse reddendos : ne se in præsumptum ordinem auctoritas permixta confunderet. Deinde quod nullum aliud opus auctoritatis divinæ centum quinquaginta sectionibus continetur; ubi enim tot tituli diversa leguntur varietate conscripti? Hic illud votivum nomen *alleluia* in superscriptionibus inchoavit. Hic commemoratio historiæ de Regum tracta volumine, in ipso limine posita virtutes noscitur indicare psalmorum. Hic etiam diapsalmata tantum interjecta monstrantur. Hic psalmi secundum virtutes suas numerorum ordines tenent.

Liber inchoans a beatitudine Christi, Novi et Veteris Testamenti sacramenta percurrens, laudibus sacris et sancta jubilatione concluditur; ut merito se tali munere consoletur Ecclesia, quæ hic multarum calamitatum cognoscitur afflictionibus sauciari. C Novit enim beneficio Domini triumphare de suis claudibus ingravata; persecutionibus siquidem proficit, afflictionibus semper augetur, sanguine martyrum rigatur, tristitia magis erigitur, angustia dilatatur, fletibus pascitur, jejuniis reficitur, et inde potius crescit, unde mundus deficit.

Quid enim in illo libro non invenies unde se humanum genus debeat suaviter consolari? Thesaurus in pectore mundo semper excrescens, consolatio magna lugentium, spes beata justorum, periclitantium utile suffugium, unde semper quod expedit tollitur, ejusque fons indefecta perennitate servatur. Beatus quoque Athanasius, Alexandrinæ civitatis episcopus, in libro quem Marcellino suo charissimo destinavit de proprietate Psalterii, ut verbis ipsius D utar, ita dicit : Quicumque Psalterii verba recitat, quasi propria verba decantat, et tanquam a semetipso conscripta unus psallit, et non tanquam alio dicente, aut de alio significante sumit et legit; sed tanquam ipse de semetipso loquens, sic hujusmodi verba profert; et qualia sunt quæ dicuntur, talia velut ipse agens, ex semetipso loquens, Deo videtur offerre sermones.

Psalterii quoque proprium est quod per ipsum legis divinæ sanctitas introitur. Non enim tirones inchoant a Genesi, non ab Apostolo, non inter ipsa initia auctoritas evangelica sancta pulsatur; sed licet Psalterium quartus codex sit divinæ auctoritatis, primum tamen tirones inchoantes Scripturas sanctas, inde legendi faciunt decenter initium.

CAPUT XVII.

Laus Ecclesiae.

O vere sancta, o immaculata, o perfecta mater Ecclesia, quæ, divina gratia largiente, sola vivificas, sola sanctificas, et perditum propriis culpis institutione tua humanum genus instauras : cujus piæ confessioni nihil addi, nihil minui potest. Per omnes quippe psalmos, per omnia cantica, præconia sanctæ Trinitatis interseris ; ut cujus sunt sacrata verba quæ loquimur, eis laus semper et dulcissima gloria redderetur. Quæ salum sæculi hujus, et hæreticorum sævisimas procellas in arcæ illius Noe similitudine, quæ tuam evidenter portavit imaginem, sola inoffenso fidei cursu sine periculo diluvii constanter enavigas ; nec ullis erroribus acquiescis, quamvis adhuc inter pravitates hujus sæculi gravissima necessitate verberis. Quidquid enim reperitur præter vitale gremium tuum, mortiferum constat esse naufragium.

Nam cum Sabellius detestabilis erret in Patre, demens Arius delinquat in Filio, Manes sacrilegus neget Spiritum sanctum, alii scelerati Veteri Testamento derogent, nonnulli Novi Testamenti gratiam non sequantur ; tu tantum devotione fideli, præstante Domino, inoffense cuncta complecteris. Patrem quippe docens ingenitum, Filium genitum, Spiritum sanctum de Patre et Filio procedentem, unum Deum, sanctam prædicans Trinitatem, coæternam sibi et æqualiter omnipotentem, Dominumque Christum manentem in divinitate sua et carne humanitatis assumptæ, salva uniuscujusque proprietate naturæ, unam confiteris esse personam. Veteri Testamento de Novo fidem faciens, Novum a Veteri exortum esse cognoscens. Et ut breviter cuncta complectar, nescis loqui, nisi quod expedit credi. Nam quamvis diversis hic afficiaris angustiis, et **9** dolosi hostis contrarietate quatiaris, tamen de totius mundi circulo congregata resplendens in modum pulcherrimæ pyramidis ad æterna regna perduceris.

Quæ huic schemati non immerito compararis, quoniam de universis gentibus extollens verticem pretiosum, justorum animas quasi lumen eximium ad superna regna transmittis : meta frumentis plena cœlestibus, de diversis gentibus sanctorum beata collatio, serenarum mentium lampabilis cœtus, insolubilis constructio de vivis lapidibus fabricata, beatorum omnium æterna felicitas, sole lucidior, nive candidior, sine macula, sine ruga. De qua scriptum est in Cantico canticorum : *Quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata* (Cant. vi, 9)? Et paulo ante : *Oculi tui columbarum absque eo quod intrinsecus latet : cujus dentes sicut greges tonsarum quæ ascenderunt de lavacro, omnes gemellis fetibus, et sterilis non est inter eas. Sicut vitta coccinea labia tua* (Cant. iv, 1, 2), mater et virgo, feta et integra, genitrix et incorrupta, cujus os virtutum omnium fragrat odoribus : de qua sponsus dicit : *Odor oris tui sicut malorum* (Cant. vii, 8). Et post paululum : *Odor unguentorum tuorum super omnia aromata. Favus di-*

A stillans labia tua, sponsa, mel et lac sub lingua tua (Cant. iv, 10, 11). Quæ mereris denique osculari Christum, et decus illud perenniter custodire virgineum ; tibi enim dicitur : *Osculetur me osculo oris sui, quia meliora sunt ubera tua vino, fragrantia unguentis optimis* (Cant. i, 1) ; et cætera quæ liber ille divinus mystica prædicatione complectitur.

Quapropter factis auditoribus per quamdam isagogen, quæ est sequentis operis introductio, index cœlestium mysteriorum, et sacræ prænuntia dictionis, ut opinor, sufficienter attonitis et desiderio superno divina largitate flammatis, nunc ad solvenda quæ promissa sunt, Christo juvante, veniamus. Præsta, Domine, cujus est omne quod expedit, ut intelligenter, ut libenter, ut proficue mereamur audiri. Tuis enim adjutoriis omnimodis indigemus, ut valeamus concesso sermone aliquatenus verba tuæ majestatis exponere. Amen.

ORDO DICENDORUM.

Prolegomena, id est, præcedentia antequam cœlestis Psalterii mella degustem, et campos illos gloriosissimæ passionis, Domino præstante, contingam, quædam mihi videntur, divisis capitulis, de textu ipsius carminis intimare, ut et legentes distinctius debeamus edocere, et nos ordines ipsos sine aliqua offensione curramus.

In prima itaque parte Domini carnalis vita describitur.

In secunda, natura deitatis ipsius subtiliter indicatur.

C Tertia, multiplicatos dicit populos, qui eum nitebantur extinguere.

Quarta, propheta in iisdem monitis perseverat, ut desinant Judæi mala cogitare, vel facere : quoniam se noverint divinis virtutibus destruendos.

In quinta Dominus Christus clamat ad Patrem, ut ejus audiatur oratio, et in resurrectione ipsius mundo profutura concedat.

Sexta, per totum psalmum verba sunt poenitentis, cui junguntur ejusdem modi alii sex, qui tamen in conclusione quinquagesimi psalmi descripti sunt.

D In septima parte Christus humiliter quidem petit ut ei subveniatur a Patre, sed habet fiduciam rectæ conversationis, quod magis pertinet ad ejus deitatem ; sed more humanitatis assumptæ sibi postulat subveniri : ne diabolus animam ejus iniqua præsumptione diripiat, et gloria ipsius in pulverem deducta dispareat.

In octava, parabolis et tropicis allusionibus congregatis, subsequens drama decurritur, et per allegoricas similitudines omnia referuntur ad Dominum Christum. Quæ schemata nos locis aptissimis redentes evidentissime commonebimus, ut lectori studioso ambiguitas cuncta tollatur.

Nona, post multiplicia præconia, quæ modo a deitate, modo ab humanitate ipsius incipiunt, mutatis personis et titulis ponitur *Alleluia*, quod significat *Laudate Dominum*.

Decima, sequuntur gradales, qui animum nostrum

ad Dominum Salvatorem pura et humili satisfactione A perducunt.

Undecima, variatis verbis, iterum laudes Domini hymnidica exultatione concelebrat : modo Patris, modo Filii, modo Spiritus sancti prædicans majestatem; ut nulli sit dubium sanctam Trinitatem singulariter omnipotentem, quæ vult facere in cælo et in terra.

Duodecima, septem psalmi relinquuntur in fine, qui exultationibus hymnidicis totam gloriam sanctæ Trinitatis generaliter devota mente concelebrant. Sic

textus totius Psalterii duodecim partibus divisus in apostolorum numero mirabili laude concluditur, quatenus et iste illud agat quod Christi discipulos fecisse cognovimus. Est etiam ejusdem rei aliud evidentius sacramentum, quod centum quinquaginta diebus diluvio superducto criminibus suis terra diluta est : sic et hi psalmi tali numero producti, genus humanum peccatis suis pollutum convenienter reddunt absolutum. Nunc minutatim ad exponenda Psalterii verba veniamus.

M. AURELII CASSIODORI IN PSALTERIUM EXPOSITIO.

PRIMA PARS.

EXPOSITIO IN PSALMUM PRIMUM.

Quare primus psalmus non habet titulum.

11 Psalmus hic ideo non habet titulum, quia capiti nostro Domino Salvatori, de quo absolute dicturus est, nihil debuit præponi; dum ipsum rerum omnium constat esse principium, sicut ipse in Evangelio dicit : *Ego sum principium, propter quod et loquor vobis (Joan. viii, 25)*. Nam licet et alii psalmi de ipso multa dicant, nemo tamen de ejus quæ fuit in terris conversatione sic loquitur. Et quoniam ad hunc quæ dicenda sunt cuncta respiciunt, merito caput sancti operis ponitur, qui princeps rerum omnium esse monstratur. Quidquid enim aut de præteritis instruit, aut de præsentibus monet, aut de futuris efficit cautiones, omnia ad institutionem beati viri pertinent, quæ liber iste dicturus est. Nam quidam tituli, quidam præfationis locum eum tenere dixerunt. Sed licet a quibusdam omni justo videatur aptatus, nulli tamen præter Domino Christo potest veracissime convenire.

Nam si dixerimus omni beato posse congruere, jam non constat illud quod dicitur in psalmo : *Omnis homo mendax (Psal. cxv, 11)*; vel illud quod Job meminit : *Nullus mundus ante te, nec infans cujus est unius diei vita super terram (Job xiv, 4)*; et alibi : *In veritate nemo de genitis est qui non impie gessit, et de confidentibus qui non deliquit*; vel istud : *Justitia justi sic est apud te sicut pannus menstruatae (Isai. lxiv, 6)*. Quapropter non omni beato potest hæc sententia convenire, nisi illi tantum de quo Scriptura dicit : *Qui peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus (I Petr. ii, 22)*. Et ipse de se in Evangelio dicit : *Ecce veniet princeps mundi hujus, et in me non inveniet quidquam* ^b (Joan. xiv, 30). Merito ergo ad Christum Dominum refertur. *Qui non abiit in consilio impiorum, nec in via peccatorum stetit, et*

B *in cathedra pestilentiae non sedit (Psal. i, 2)*, etc. Mirabilis ordo, cælestis revera dispositio, ut ab ipso nobis psalmodum proveniret initium, quem salutarem januam constat esse cælorum.

Quapropter intrare cum summo gaudio festinemus, ubi patentem januam, ipsum Advocatum nostrum esse cognoscimus, sicut ait Apostolus : *Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris*; et paulo post : *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae ejus, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus in auxilio opportuno (Hebr. iv, 15, 16)*. Nunc claves psalmodum reserabiles apponamus, ut, præstante Domino, Regis nostri palatia introire mereamur. Et ideo, sicut præfati sumus, divisio facienda est, quæ si recte adhibeatur, ita illustrem et perspicuam nobis efficit dictionem, ut priusquam legatur orationis textus, ante nobis ejus relucere possit intentio.

Divisio psalmi.

Universus textus psalmi hujus propheta referente narratur. In prima parte vitam sanctæ incarnationis exponit : quoniam si ad majestatem Christi solam velis referre quæ de eo dicuntur, nequeunt convenire. Secunda vero peccatorum nequitias in futuro judicio debitas recipere commemorat ultiones; ut præmissa gratius possemus accipere, cujus videbantur subsequencia formidari. Respice quoque intentionem ejus, quam constat maxime perquirendam. Ideo in principiis beatitudo **12** Domini Salvatoris edicitur, ut humano generi vitalia exempla præstentur; quatenus sicut nobis homo terrenus contulit mortem, ita cælestis veniens daret salutem. In principiis enim fuit durissima conditio decepto, sed post advenit homini gloriosa redemptio. Primo illata est ignominiosa captivitas, deinde secuta est votiva libertas. Expulsus homo de paradiso, sed receptus est in cælum. Perdi-

^a Mss. Aud., Bec. et Fisc., *et de confidentibus, qui.*

^b Mss. Aud., Bee. et Fisc., *et in me non habet quidquam.*

dit in terra beatitudinem, sed angelos merebitur habere consortes. Luctus ex diabolo, gaudium provenit ex Christo. Unde et Apostolus dicit : *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justii constituentur multi* (Rom. v, 19).

In ipso itaque capite psalmi hujus, definitio beati viri tanquam pulcherrimum nobis gloriosi regis diadema resplendet. Oratio brevis et lucida, quæ rem propositam diversis modis quid sit ostendit. Sed hoc principium duas species definitionum evidenter complectitur. In prioribus quippe versibus duobus qui dicunt : *Non abiit, non stetit, non sedit*, octava species definitionis est. quæ Græce dicitur κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου, Latine per privantiam contrarii. Ait enim quid non faciat, sicut et in quinto psalmo dicturus est : *Quoniam non volens Deus iniquitatem tu es* (Psal. v, 5). In tertio autem versu qui dicit : *Sed in lege Domini voluntas ejus : et in lege ejus meditabitur die ac nocte*, secunda est species definitionis quæ Græce ἐννοηματικὴ dicitur, Latine notio nuncupatur. Hæc non dicit quid sit, sed per hoc quod agit, res illa quam quærimus nobis specialiter indicatur; sicut et in septuagesimo primo psalmo dicturus est : *Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia magna solus* (Psal. LXXI, 13).

Memento autem quod omnis definitio aut ex materia nascitur, quod est corpus : aut ex specie, quod est qualitas; aut certe de utroque, sicut est homo, mirabili ordine prolata disponens. Nam si prius posuisset quod erat, necessarium non fuerat dixisse quod non erat. Hoc imitatus converso ordine geometricus fecit Euclides dicens (Lib. 1 Elementor., in initio) : *Linea est longitudo sine latitudine*. Prius enim dixit quod est, et subiunxit postea quod non est; sicut facere consueverunt qui priorum dicta aliqua diversitate commutant, ut se in eis mentiantur auctores. Nunc ad perscrutanda verba veniamus : quoniam in interioribus eorum quasi in quibusdam nucleis fructus dulcissimus invenitur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Beatus vir*. Nimis pulchrum commodumque principium; ut quoniam erat Spiritus sanctus humani generis imbecilla moniturus, a beatitudine sumere videretur initium; ut hac spe trepidantium animos invitaret, ne se mortalium fragilia corda subducerent. Quis enim ad quælibet ardua non incitetur, ubi felix beatitudo prædicatur? *Beatus* ergo vir dicitur, sicut nobis majorum tradit auctoritas, quasi bene aptus, cui omnia desiderata succedunt. Sed hunc duobus modis dici in centesimo quadragesimo tertio psalmo propheta commemorat ponens : *Beatam dixerunt populum cui hæc sunt* (Psal. CXLIII, 15); iterumque subiungit : *Beatus populus cujus est Dominus Deus ejus*. Quapropter sæculi beatus est, qui, ut putat, summa securitate suffultus, in continuata lætitia et mundanis copiis perseverat. Isti autem beato, qui a proposito suo nulla contrarietate removetur,

A virum subiunxit egregie : *vir* enim vocatur a viribus, qui nescit tolerando deficere, aut in prosperis aliqua se elatione jactare; sed animo stabili defixus, et cælestium rerum contemplatione firmatus, manet semper impavidus. Hoc etiam veriloquium appellavere majores. Etymologia enim est oratio brevis, per certas assonationes ostendens ex quo nomine id quod quæritur venerit nomen. Nec dubites quod virum appellat Dominum Salvatorem, de quo et Zacharias propheta dicit : *Ecce vir Oriens est nomen ejus* (Zach. vi, 12). Sed memento quod ubicunque sic ponitur, assumpta ejus humanitas indicatur; *vir* enim sexus est carnis, qui in divinitate nullatenus invenitur. Sed quoniam natura humanitatis a Domino fuerat pro nostra redemptione sumenda, competenter posuit *B virum*, ut utriusque naturæ una crederetur esse persona.

Qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentie non sedit. Posito igitur beato viro, id est Domino Christo, ab illa dispensatione qua passus est, utile fuerat ut eum per actus suos consequenter exponeret; alioquin minus docet, quod fuerit in explicata propositione derelictum. Tribus itaque modis provenire humanos constat errores, cogitatione, facto, et dicto, quos hic per ordinem abnegat dicens : *Non abiit in consilio impiorum*. Primum detestabiles denegat cogitationes quas sibi familiariter vindicat genus humanum, quas Dominus Christus omnino non habuit. Et ne extraneis utamur exemplis, hoc debere intelligi de Domino Salvatore tricesimus nonus psalmus absolute testatur dicens : *Tunc dixi, ecce venio; in capite libri scriptum est de me* (Psal. XXXIX, 8). *Abiit* enim significat quod a via recta discedens, in calles labitur tortuosos. Deinde actus vitiosæ conversationis excludit dicendo : *Et in via peccatorum non stetit*; utique quia venit in mundum, qui est *via peccatorum*; sed ibi non *stetit*, quoniam ejus vitia immaculata conversatione transivit. Ponendo autem *viam peccatorum* latam vult intelligi : quoniam angustam constat esse justorum. Tertio loco subiunxit : *Et in cathedra pestilentie non sedit*. Ad doctrinas hoc videtur abominabiles pertinere, quæ pestilentis dogmatis venena disseminant. Hæc merito negantur in Christo, qui totius mundi vulnera medicabili a prædicatione salvavit. Quidam vero hunc locum tali distinctione complexus est, impium dicens eum qui peccat in Deum : peccatorem vero qui in semetipsum delinquit; pestilentem scilicet, qui proximum suum depopulatur, opprimit atque lædit. Sed quodvis horum recipias, nihil tale in Domino fuisse cognoscis. *Cathedra* est enim ex aliqua materia composita forma sedibilis, quæ nos curvatos molliter a dorso suscipit, suoque gremio demissos velut habilis theca complectitur. Hæc proprie doctoribus datur, sicut ait in Evangelio : *Super cathedram Moysi sederunt scribæ et Pharisei* (Matth. xxiii, 2). Sic etiam iudicium tribunal, et solium regum proprium esse memoramus. Considerandus **13** est etiam

^a Edit., medicinali.

hic ordo dictorum, quemadmodum contra Adam totus aptetur: abiit cum recessit a præcepto Domini: stetit, cum delectatus est peccato, quando acquisitum se scientiam boni et mali, deceptus arbiter aestimavit; cathedram vero pestilentiae sedit, cum posteris perniciosæ doctrinæ exempla dereliquit. Et nota quam pulchre singula verba rebus singulis dedit; id est abiit, stetit et sedit. Quæ figura dicitur hypozeuxis, quando diversa verba singulis apta clausulis apponuntur. Quapropter generalis complexio peccatorum merito in Domino Salvatore denegata est: sicut ipsa Veritas in Evangelio dicit: *Ecce veniet princeps mundi hujus, et in me non inveniet quidquam* (Joan. xiv, 30).

Vers. 2. *Sed in lege Domini fuit voluntas ejus.* Non magna gloria fuerat declinasse vitiosa, nisi et diceret omnino laudanda, sicut et alibi docet, *Declina a malo, et fac bonum* (Psal. xxxvi, 27). Lex ergo Domini est in declinandis peccatis sancta præceptio, quam in monte Sina Moysen accepisse manifestum est: in qua tota mentis intentione ille vere fuit, qui peccata non habuit; nos enim etsi ad momentum legis præcepta cogitamus, delicti tamen tempore voluntas nostra in lege non permanet. Voluntas enim decenter est posita, ut constantiam continuæ meditationis ostenderet, quæ dum perseveranter assumitur, laboris lædia nesciuntur. Sed ne ipsam voluntatem putares otiosam, sequitur operationis effectus, quia sancto proposito non sufficiebat tantum bona velle, nisi etiam desiderium suum continuo pioque labore satiaret. Hic potest syllogismus categoricus inveniri, quem prætermittere non debemus, ne qui intellectus est primus, incompetenter videatur esse præteritus. Cujus definitionem partesque dicemus, ut rudibus earum rerum nihil remanere possit ambiguum. Categoricalus itaque syllogismus est, quem dialectici summa laude concelebrant: oratio, in qua positus quibusdam, alia quædam ex necessitate veniunt per ea quæ posita sunt. Iste ex duabus propositionibus et conclusione formatur, sicut hic constat effectum. Cujus prima propositio est: *Beatus vir cujus voluntas in lege Domini est.* Secunda propositio: *Nullus cujus voluntas in lege Domini est, abiit in consilio impiorum.* Provenit expectata conclusio: *Nullus igitur beatus vir abiit in consilio impiorum.* Hoc quidem in diversis locis diligens tibi perscrutator invenies, quod nos rarius ponendum esse perspeximus, quoniam nobis ex diversis artibus atque disciplinis cum expositione proposita multa dicenda sunt.

Et in lege ejus meditabitur die ac nocte. Intendendum quod secundo dicit: *In lege, non sub lege,* quia in lege fuit qui peccata contempsit. Reliqui autem mortales merito sub lege sunt, qui delictis onerantibus inclinantur. Lex enim dicitur ex eo quod animos nostros liget, suisque teneat obnoxios constitutis. Verum ille legem non meditabatur litteris, sed sanctitate propositi; sicut in tricesimo nono psalmo

A dicitur est: *Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui, et legem tuam in medio cordis mei* (Psal. xxxix, 9). Sic de uno psalmo utrumque probatum est, quoniam et principium libri de ipso debet intelligi, et mandata Domini semper eum constat fuisse meditatum. In septuagesimo septimo quoque psalmo dicit: *Loquar propositiones ab initio* (Psal. lxxvii, 2): sed cum dicit, *Loquar ab initio,* non vult personam suam alicubi fortasse præteriri; nos tamen diversorum Patrum auctoritatem secuti, et Ecclesiæ verba dedimus et prophetæ, et justissimos quosque homines, vel peccatores diximus loqui, quos suis locis evidenter ostendimus, ut varietas ipsa rerum oblectare possit auditum.

Die ac nocte. Hæc complexio continuum tempus ostendit; quod si ad litteram intendas, omnino non convenit, ut *die ac nocte* jugiter legem Domini aliquis aut legat aut prædicet, dum reficiendi tempus corporibus detur, et capiendi somni necessitas afferatur. Sed ille probatur legem continue meditari, qui omnia secundum sanctitatem gerens, cœlesti se in omnibus puritate tractavit. Hoc revera ipsi capiti Domino Christo certum est convenire, quamvis ad exemplum sanctitatis ejus, et membris quoque videatur esse præceptum, sicut dicit Apostolus: *Omnia quæcunque facitis in verbo aut facto, omnia in gloria Dei facite* (I Cor. x, 31). Est et alibi prædicata ista continuitas, sicut in centesimo decimo octavo psalmo legitur: *Testimonia tua doce me, Domine, et mandata tua in corde meo semper exquiram.* Dies pagani dixerunt a numinibus suis, id est a diis, a quibus eos etiam nominasse noscuntur. Nox autem dicta est, eo quod noceat aspectibus sive actionibus nostris.

Vers. 3. *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum.* Hinc jam prædicatur gloriosa nimis, singularisque felicitas; ut sicut actio miranda descripta est, ita et ejus prospera magna similitudine referantur. Bene, ut arbitror, ligno fructifero comparatus est Dominus Christus, propter crucem quam pro hominum salute suscepit. Quæ merito lignum vitæ dicitur, quando et ibi Dominus Christus, qui est vita nostra, suspensus est, et latroni in eadem confitenti dictum est: *Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43). Denique et hodie omnis in ea credens, æternæ vitæ dona consequitur. D Sive, ut historia refert, lignum revera fuit in paradiso perennis vitæ, si detestabilis inobedientia non fuisset. Unde enim mors habuisset introitum, si Adam monstrasset devotionis affectum? Hinc sanctissimi Patres suavissima mella sudaverunt, dicentes: Dedit mandatum, ut inveniret arbitrium; fixit legem, ut faceret cautiolem. Sed ille improvide secutus est hostem, et infeliciter vitæ reliquit auctorem*. Tunc lamentabili sorte deceptus, vitam perpetuam, quam possessurus erat amisit, et in mortem, quam non habebat, incurrit. Sed ut ad conceptæ similitudinis instituta redeamus, quod dicit, *plantatum est,* id est

* Mss. Aud., Bec., Fisc., et felicem reliquit vitæ auctorem.

institutum est lignum crucis a Deo, quod semper in A fide vireret ac cresceret. Hoc schema parabola dicitur, id est genere dissimilium comparatio. Sic enim in subsequentibus et monti, et leoni, et vermi comparatus est Christus.

Secus decursus aquarum. In comparationis gratia perseverat. Nam sicut terrestris aqua decurrens vita est lignorum virentium, sic aqua spiritalis signum crucis inundat, quæ salus esse fidelium cognoscitur animarum. Hæc ergo aqua **14** est de qua in Evangelio dicitur : *Si scires quis est qui a te aquam petit, petisses ab eo, ut daret tibi aquam vivam* (Joan. iv, 10), etc. Operæ pretium est quoque perpendere quare dixerit : *secus decursus aquarum*; scilicet ut nec nimia inundatio lignum læderet, nec iterum irrigatio procul constituta siccaret.

Vers. 4. Quod fructum suum dabit in tempore suo. *Fructum dabit*, id est Ecclesias constituet tempore competenti, hoc est, quando beatæ incarnationis sacramenta suscepit. O fructus ille mirabilis, qui humanum genus dulcissima credulitate satiavit! Unde non gustare peccare est; et potius genus est prævaricationis a cibis talibus abstinere. *Fructus* enim dicitur a fruendo. Et notandum quia *dabit* dixit, quod ad rationabilem sensum, et ad offerentis pertinet voluntatem. Nam licet et alia ligna erumpentes inferant fructus, hoc recte dare dicitur, quia æterna præmia donare monstratur.

Vers. 5. Et folium ejus non decidet. Id est sermo ipsius nullo casu a veritate discedit, sed tanquam in arbore palmæ folia manentia sunt, ita et ista infixa **C** veritati * certis promissionibus perseverant, sicut in Evangelio legitur : *Cælum et terra transibunt, verba autem mea non præteribunt* (Matth. xxiv, 15). Et intueri Domini verba foliis arboris comparata, quia sicut illa fructus tegunt, sic promissiones suas et ista custodiunt. Hæc sunt aquæ spirituales, hæc folia salutaria, de quibus in Apocalypsi beatus Joannes dicit : *Et ostendit mihi flumen aquæ vivæ splendidum, tanquam crystallum, exiens de throno Dei et Agni; in medio plateæ ejus, et ex utraque parte fluminis, arborem vitæ, quæ facit fructum duodecies, singulis mensibus reddens fructum suum; et folia arboris illius sunt ad sanitatem gentium deputata* (Apoc. xxii, 1, 2).

Et omnia quæcunque faciet prosperabuntur. Aptissime contra illud Adæ ponitur, cujus facta nobis ad **D** versa pepererunt. Nam sicut Dominus Christus dulcedinem salutis mundo præstitit, ita ille humano generi amaritudinem mortis inflixit. Tribus ergo modis hæc prædicationis forma constructa est, dicendo quid vitaverit, referendo quid egerit, tertio ad quem finem fructus ipse pervenerit. Sed hoc breviter atque mediocriter positum est propter humilitatem humanitatis assumptæ. Cæterum si magnificentiam ejus velis advertere, audi Apostolum dicentem : *Propter quod et Deus illum exultavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen; ut in nomine Jesu omne genu flectatur, cælestium, terrestri et inferno-*

rum (Philip. ii, 9). Et in Apocalypsi Joannis ita legitur : *Et vidi, et audivi vocem magnam angelorum multorum in circuitu throni, et animalium et seniorum : et erat numerus eorum dena millia denorum millium, millia millium dicentium voce magna : Dignus est Agnus qui occisus est accipere virtutem, et divitias, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem, et gloriam et benedictionem. Et omnem creaturam, quæ est in cælo, et in terra, et sub terra, et in mari, et quæ sunt in eis, universos audivi dicentes : Sedit in throno, et Agno, benedictio, et honor, et gloria, et potentia in sæcula sæculorum. Et quatuor animalia dicebant : Amen. Et seniores ceciderunt, et adoraverunt* (Apoc. v, 11 et seq.), etc. Plena est rerum talium Scriptura divina, quoniam sicut in assumpto corpore fuit humilitas, **B** ita est post resurrectionem Domini Christi declarata majestas. Nunc ad reliqua veniamus.

Vers. 6. Non sic impii, non sic. Venit ad secundam partem, ubi memorat quæ impii cum peccatoribus sustinebunt, ut eorum actus refugiat, quorum poena cognoscitur. Quod schema dicitur paradigma. Schema autem est figura dictionis in ordine verborum cum decore composita; est enim paradigma narratio per exempla, hortans aliquem, aut deterrens. Invitavit autem cum dixit : *Beatus vir*, et reliqua; deterruit autem cum ait : *Non sic impii, non sic*, etc. Efficacissimum plane doctrinæ genus, et invitare prosperis, et terrere contrariis; sicut et Pater Augustinus in libris de Doctrina Christiana memorat dicens (*Lib. iv, cap. 4*) : Debet igitur divinarum Scripturarum tractator et doctor, defensor rectæ fidei, ac debellator erroris, et bona docere, et mala dedocere. Quod institutionis genus et in decimo quarto, et in tricesimo sexto, et in centesimo decimo, et in centesimo decimo octavo psalmo potenter exsequitur, ut distinctio sit in comminatione supplicii, magnitudo semper in præmiis. Dicit ergo : *Non sic impii, non sic*, quoniam non erit sic impius, ut superius dixit. Et ut immobiliter crederes, firmitatem negationis iterando monstravit. Nam si locum eorum diligenter inquiras, audi Apocalypsim Joannis dicentem : *Et diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris, ubi illa bestia et pseudopropheta, quod videlicet ad omnes pertinet impios, cruciabantur illic die ac nocte, in sæcula sæculorum* (Apoc. xx, 9, 10).

Sed tanquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ. Congrua nimis facta comparatio. *Pulvis* enim est resolutio terræ. Et quia homo terrenus, quando inflatur seductorio vento superbiæ, de soliditate terræ viventium quasi pulvis abjicitur, quia sua levitate ad firmamentum mandatorum se tenere non potuit, merito pulvis dicitur, qui tanquam substantia tenuis vitiorum flatibus ventilatur. Sed hanc damnationem gravissimam non putemus ventorum ludibriis comparatam, quæ corpora facile mobilia in auras æthereas ludivaga compulsione transponunt. Hic enim facilitatem expulsionis vult ostendere, non acerbitatem discriminis levigare. *Facies vero terræ* significat

* Mss. Aud., Bec. et Fisc., ita et ista in fixa veritate.

superficiem telluris, ubi revera potest pulvis tenuis-
simus insidere. Hanc Græci epiphaniam vocant, quæ
solam longitudinem et latitudinem habet. Hæc colo-
res suscipit diversa qualitate distinctos : hæc proba-
tur recipere figuras illas geometricæ disciplinæ; in
ea denique datur conspici, quidquid potest corporeis
oculis intueri.

Vers. 7. *Ideo non resurgunt impii in iudicio. Impii*
sunt qui sanctam Trinitatem crudelitate ^a mentis nul-
latenus confitentur, nec Veteris aut Novi Testamenti
parere regulis acquiescunt; vel, sicut dicit Aposto-
lus : *Qui verbis confitentur Deum, factis autem negant*
(*Tit. 1, 16*); et hi in iudicio non resurgunt, quia jam
sua infidelitate damnati sunt, in Evangelio dicente Do-
mino : *Qui autem non **15** credit in Filio, jam condemna-*
tus est ^b (*Joan. III, 18*). Nam si ad iudicium resurgere
est pro suis factis quæpiam reddere rationem, merito
illi dicuntur in iudicium non resurgere, quos jam co-
gnoscitur sententia divina damnasse. Omnes resurgere
fides catholica confitetur, sicut dicit Apostolus : *Omnes*
resurgemus, sed non omnes immutabimur (*I Cor. xv,*
51). Resurget enim justus, ut iudicet; peccator, ut
iudicetur; impius, ut sine iudicio puniatur.

Neque peccatores in consilio justorum. Peccatores
sunt professione quidem Christiani, sed minoribus
peccatis obnoxii, quibus dominica datur oratio, ut
se exuant a delictis; impii autem sunt qui suum ne-
scientes auctorem diversis sceleribus polluuntur, ut
blasphemi, impœnitentes, cultores idolorum, et prin-
cipalibus vitiis obligati. Quapropter duo sunt genera
peccantium : primum, quod nulla placabili satisfa-
ctione completa remanet in delictis; aliud est cui per
gratiam confessionis peccata donantur, sicut legitur :
Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta
sunt peccata (*Psal. xxxi, 4*). In quo numero et sancti
sunt, quia nullus sine peccato est, sicut beatus Joan-
nes apostolus dicit : *Si dixerimus quia peccatum non*
habemus, nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis
non est (*I Joan. 1, 8*). Ergo de illo primo numero
peccantium dicit qui nulla fuerunt digni miseratione
salvari. Hi enim cum justis minime iudicabunt, quod
evangelica voce solis fidelibus suis Dominus in præ-
mium pollicetur. *In consilio* enim, in iudicio dicit,
quia omnè rectum iudicium in consilio est. *Consilium*
enim dictum est a consulendo. Nam superius consi-
lium impiorum abusive positum est : quoniam et ipsi
putant consulere, quamvis cognoscantur unamquam-
que rem noxia sibi machinatione tractare.

Vers. 8. *Quoniam novit Dominus viam justorum, et*
iter impiorum peribit. Bonorum viam dixit Dominum
nosse; iter autem impiorum perire confirmat : quasi
Dominus utrumque non noverit. Sed allegorice dic-
tum est, ut hoc sciat Dominus, quod in beatitudine
permanebit : hoc nesciat quod peribit. Nam et ipse
dicturus est in iudicio suo peccatoribus : *Nescio vos*
(*Matth. xxv, 12*). Quod si hoc ad litteram velis ad-
vertere, quomodo ignorare poterit quos creavit? Sic
et Adæ locutus est post peccatum : *Ubi es, Adam*

^a Mss. Aud., Bec. et Fisc., *credulitate.*

(*Gen. III, 9*)? non quia Deus in paradiso eum esse
non noverat, sed indignus divina cognitione, eo
quod ceciderit increpatur. *Et iter impiorum peribit.*
Nam sicut beatorum via est Dominus, ita peccatorum
iter diabolus esse cognoscitur : qui sine dubio peribit,
quando cum sequacibus suis æterna pœna damna-
bitur. *Via* enim dicitur, quod per eam unusquisque
transeuntium viatur. *Iter*, quasi iterum actus, quod
agendo iteratur. Quod tamen utrumque pro locorum
qualitatibus reperis esse variatum; nam et viam
peccatorum superius dixit, et iter in bono positum
est, sicut in alio psalmo ait : *Et illic iter est, in quo*
ostendam illi salutare Dei (*Psal. xlix, 23*). Item Isaias
propheta dicit : *Principium Sion dabo, et Jerusalem*
consolabor in itinere (*Isai. xli, 27*). Nunc ad conclu-
sionis quoddam speculum veniamus, ut nobis totius
psalmi pulcherrima facies elucescat.

Conclusio psalmi.

Totus hic psalmus ad moralem pertinet discipli-
nam, de quo et bonus imbuitur, et peccatorum mens
scelerata terretur. Nec vacat quod Dominus Christus
est positus in principio numerorum. Unitas quippe
specialis, simplex atque perfecta est, nullius indiga,
in seipsa perenniter manens : a quo fonte multitudo
numerorum sic egreditur, ut ad eam semper, quam-
vis multiplicata, revocetur : sine qua supputatio nec
inchoare quidquam prævalet, nec prodire. Merito
ergo in hoc initio calculi ponitur Christus : quia,
sicut dicit Apostolus : *Ex ipso enim, et per ipsum, et*
in ipso sunt omnia (*Rom. xi, 36*). Hanc Trinitatem
Græci monadem vocant. Nam si incorporalis et im-
mutabilis est substantia, intelligitur Deus; si incor-
poralis et mutabilis, intelligitur anima; si vero et
corporalis et mutabilis, intelligitur corpus. Ista ergo
monas tali complexione, sicut dictum est, ab arith-
meticis explicatur. Memento autem quod monas, licet
fons atque initium numeri esse videatur, ipsa tamen
non potest numerus dici. Quidquid enim ab uno plus
est, sicut ait Nicomachus, jam fit numerabile. Nume-
rus enim est unitatis collectio, vel quantitatis acer-
vus ex unitatibus profusus. Hoc enim quod dicimus
nominis quoque ipsius declaratur indicio. Numerus
quippe a numerositate vocatus est. Quæ disciplina
nec a Patribus nostris præcipitur negligenda; est
enim verax et immutabilis, et per omnes creaturas
pro modulo suæ quantitatis effusa. Legitur enim in
Salomone : *Omnia in mensura, numero et pondere*
(*Sap. xi, 21*) Deum fecisse. Illud etiam arbitror in-
tuendum, quod mirabili dispositione consequentia
cuncta conscendant. In primo siquidem psalmo Do-
mini Christi carnalis vita describitur; deinde omni-
potens natura deitatis ejus subtiliter indicatur. Ter-
tio multiplicatos dicit populos, qui eum nitebantur
extinguere; deinde septem pœnitentium psalmi fide-
lium corda purificant; postea parabolis et tropicis
allusionibus subsequens drama decurritur, et per
allegoricas similitudines pene omnia referuntur ad
Salvatorem Dominum, quod suis locis eommonere

^b Mss. Aud., Bec. et Fisc., *jam iudicatus est.*

curabimus. Post hæc laudes Christi Domini mirabili varietate propheta concelebrans, usque ad finem non desinit ejus præconia sanctitatis edicere. Sic igitur universa de ipso prolata noscuntur, cujus hæc causa suscepta sunt.

EXPOSITIO IN PSALMUM SECUNDUM.

Psalmus David.

Quamvis in quibusdam codicibus nec iste psalmus habere titulum comprobetur, propter quod in Actibus apostolorum legitur, sicut in primo psalmo dictum est : *Quare fremuerunt gentes*, etc. : tamen si diligenter intendas, non videtur esse contrarium. Dicitur enim in primo psalmo positum, sed qui per inscriptionem tituli primus habendus est; est enim ipse **16** atque idem secundus in ordine, primus in titulo. Quo exemplo quamplurima dicta sunt, quæ cum sibi ad litteram discrepent, diligentius inquisita, unum esse monstrantur, ut est de concordia Evangeliorum campus ille latissimus. Quapropter Ecclesiarum cunctarum probabili usu receptum est, ut hinc magis incipiat exordium titulorum, quando inchoat ab increpatione Judæorum. Et ideo consequens fuit habere causam titulum suum, quoniam a priore textu noscitur segregata. Sed quoniam dictum est quare titulum receperit ista divisio, nunc de verbis ipsius, præstante Domino, disseramus. Psalmus est hymnus alicujus metri lege compositus, qui ad similitudinem prædicti organi supernam nobis cognoscitur indicare virtutem. David autem, quamvis conditor hujus universi operis inspiratione divina esse videatur, certis tamen locis congruenter apponitur. Sed quoniam interpretatio nominum, quemadmodum præfati sumus, res nobis secretiores indicare monstratur, sicut interpretes Hebræorum nominum tradere maluerunt : David significat manu fortis, sive desiderabilis, quod nulli potest aptius convenire quam omnipotenti Christo, qui est veraciter fortissimus, et summo desiderio requirendus; quapropter David hic intelligendus est Dominus Christus, de cujus passione loquitur propheta : et ipse Dominus sua verba dicturus est; quod in subsequentibus psalmis creberrime reperitur, ut in appellatione David Dominus possit Christus intelligi. Et ne per hæreticas contentiones Christiani animus fluctuet, quem oportet omnia veraciter fixeque credere, nominis ipsius definitionem auctoritate Patrum brevi satisfactione concludimus. Audiamus ergo beatum ac doctissimum Augustinum in evangelistæ Joannis expositione dicentem (*Tract. 78, in Joan.*) : Agnoscamus geminam substantiam Christi, divinam scilicet, qua æqualis est Patri; humanam, qua major est Pater; utrumque autem simul, non duo, sed unus est Christus, ne sit quaternitas, non Trinitas Deus; ac per hoc Christus est Deus, anima rationalis, et caro. Qua veritate recognita, competenter mortiferos vitamus errores.

Divisio psalmi.

Quatuor membris psalmi hujus species decora formata est. In primo loquitur propheta de Judæis pro-

pter passionem Christi. Secundo verba sunt dementium Judæorum. Tertio dicta sunt Domini Salvatoris de omnipotenti regno et de incenarrabili generatione sua, quantum potest parvitas humana recipere. Quarto propheta loquitur commonens populos ut ad fidem Christianam, agnita Domini majestate, conveniant : scientes de via justa se esse perituros, nisi apprehenderint religionis catholicæ verissimam disciplinam; quod etiam aliorum prophetarum creberrimo sermone narratur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania?* Hæc figura Græce dicitur erotema, Latine interrogatio; quæ multis quidem modis fit : sed ut de his pauca ponantur, interrogamus quando aliquid scire volumus quod nesciebamus, ut est illud in futuro psalmo : *Quot sunt dies servi tui, quando facies de persequentibus me judicium* (*Psal. cxviii, 84*)? Interrogamus etiam quæ certe novimus, ut est illud : *Nunquid est in idolis gentium qui pluat, aut cæli dabunt pluviam, nisi tu volueris* (*Jer. xiv, 22*)? Est quoque interrogatio arguendi, sicut hic posita est; corripit enim populos propheta, cur fremuerint contra Dominum Salvatorem, cum causas iracundiæ non haberent. Fremitus enim proprie ferarum est, qui juste furentibus datus est, quando, ratione postposita, beluino furore succensi sunt. Et quoniam nobis frequenter figuræ ponendæ sunt, oportet in ipsis primordiis ejus rei definitionem dare, ut cum nominata fuerit, valeat evidenter agnosci. Figura est, sicut nomine ipso datur intelligi, quædam conformatio dictionis a communione remota, quæ interioribus oculis velut aliquid vultuosum semper offertur, quam traditione majorum ostentationem et habitum assumus nuncupare. Has etiam Pater Augustinus pulcherrime inter locutionum modos annumerat. Nec illud nos moveat, cum apud Judæos ageretur, cur pluraliter gentes et populi positi esse videantur : legitur enim in Actibus apostolorum : *Convenerunt enim vere in hac civitate adversus sanctum Filium tuum, quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus et populis Israel* (*Act. iv, 27*). *Meditati sunt quoque inania*, quia Scripturas divinas sine fructu intelligentiæ frequenter iterabant. Prophetatum est enim in innumeris locis de Domino Salvatore Messiam esse venturum, quem illi maximo errore decepti non venisse, sed adhuc venturum esse confidunt. Merito ergo *inania meditabantur* qui ejus adventum fructuosum nequaquam intelligere potuerunt.

Vers. 2. *Astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus Christum ejus.* *Astiterunt*, non præsentiam significat, sed voluntatem. Nam passionem Domini constat coram regibus omnimodo non fuisse. *Reges autem terræ* Herodem vult intelligi, qui persequendo Dominum necavit infantes; alterum vero Herodem nepotem ejus, qui Pontio Pilato in Salvatoris nece consensit. Merito ergo *astitisse* dicti sunt, qui sacrilegis mentibus consentientes in uno scelere convenerunt. Principes au-

tem de Pharisæis dicit. Sermo enim iste interdum reges, interdum significat priores. Princeps enim dictus est quasi prima capiens. *Convenerunt in unum*, in unam voluntatem, non in unum conventum : nam diversis conciliabulis hoc scelus leguntur fuisse machinati. Sed ut intelligeres injuriam Filii Patrem posse respicere, utrumque posuit : *adversus Dominum, id est Patrem; et adversus Christum ejus*, hoc est Filium, sicut ipse in Evangelio dicit : *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum* (Joan. v, 23).

Vers. 3. *Disrumpamus vincula eorum*. Verba sunt ista dementium Judæorum. Dicebant vincula, quæ potius peccata solvebant. Sic enim putaverunt se vincula ista disrumpere, si in præceptorem legis et apostolos ipsius scelestâ voluntate **17** prosilirent. *Eorum* namque ad Christum pertinet et ad apostolos ejus, qui sub numero plurali Domini regula probabantur astringi.

Et projiciamus a nobis jugum ipsorum. In jumentorum insipientium digna sibi comparatione manserunt, qui non projiciunt jugum, nisi prius ejus vincula diruperint, in totum vanissima voluntate decepti. Nam cum *jugum Domini Salvatoris sit suave, et onus ejus leve* (Matth. xi, 30), dominationem ejus gravissimam putaverunt. Ita quod eos continere ac regere poterat, hoc infeliciter abjicere festinabant.

Qui habitat in cælis iridebit eos, et Dominus subsannabit eos. Cælos hic viros sanctos significat, sicut et ipse alibi dicturus est : *Cæli enarrant gloriam Dei* (Psal. xviii, 2), quos aptissime commemorandos elegit, ut amplius impiorum elationem malitiamque confunderet. *Iridebit et subsannabit*, et his similia, ex nostro usu accipienda sunt. Cæterum Dominus nec splene ridet, nec vultu subsannat; sed virtutis sua spiritualiter peragit quæcunque disponit. Hæc figura Græce dicitur metonymia, Latine transnominatio, quoties intellectum rei diversis modis, verbis alienis ac translatis indicamus. Juste igitur propheta Judæorum perfidiam asserit irridendam, qui falsos testes contra veritatem adducere tentaverunt, qui Dominum gloriæ crucifigere maluerunt, qui resurrecturi omnipotentis Christi stulte sepulcri receptacula signaverunt. Tantæ siquidem scelerum moles, contra potentiam Domini dementer atque inaniter probantur assumptæ.

Vers. 5. *Tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos*. Sed ne irridendos tantum impios putaremus, nunc eos graviter commemorat arguendos. Ira vero et furor similia sunt verba præcedentibus. Nam Deus et cum tranquillitate judicat, et servata pietate conturbat : non in malos motu aliquo surgente candescens, sed ab eis suæ gratiæ momenta suspendens. Ira ergo Dei vocatur retributio peccatorum; nam motus Divinitas beata non patitur, quæ semper eadem, æterna, atque immobilis perseverat. Sed ista conversio humanæ convenit fragilitati, ut de læto quis tristis, de placato iracundus, de benevolo reddatur offensus. *Tunc loquetur*, illud

A tempus significat, cum judicare venerit mundum. Merito ergo ira et furor dicitur, quando omnia peccatoribus obstinatis, suis meritis apta redduntur.

Vers. 6. *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus*. Hactenus ex sua persona propheta locutus est; nunc per figuram, quæ Græce dicitur exallage, Latine permutatio, verba refert Domini Salvatoris, qui se Regem a Patre constitutum esse testatur. Quod etiam scriptum est de ipso in titulo passionis : *Rex Judæorum* (Joan. xix, 19). Hoc nec Pilatus deleri passus est, qui eum Judæis cruci tradidit affigendum. Hoc etiam Magi inquirendo professi sunt : *Ubi est qui natus est Rex Judæorum* (Matth. ii, 2)? Sequitur, *super Sion montem sanctum ejus*. Nomen enim istud multarum quidem rerum absolute secundum est. Modo enim significat Ecclesiam, modo ipsum Dominum Salvatorem, modo Jerusalem futuram. Et quia verbum hoc frequenter iterandum est, convenit magis ut per loca singula congruis satisfactionibus explicetur. *Sion* hic Ecclesiam debemus accipere, quam montem appellat propter eminentiam honoris et firmitatem fidei. *Sion* enim Hebræa lingua dicitur specula, quæ competenter aptatur Ecclesiæ; quoniam ad futuras spes sufficienter instructa, promissiones Domini mentis providentia contuetur; nec tantum præsentibus quantum futuris beneficiis gloriaur. Merito ergo *Sion* Ecclesia dicitur, quia speculatio ejus in illa contemplativa virtute defigitur. Super eam revera Christus est *Rex*, quoniam ab ipso regitur atque disponitur.

C *Prædicans præceptum Domini*. Quod fecit Evangelium docens, ut prædicationem prophetarum sua manifestatione compleret.

Vers. 7. *Dominus dixit ad me : Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Dominum significat Patrem, sed et ipse quoque Dominus est, sicut in centesimo nono psalmo dicturus est : *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis* (Psal. cix, 1). Intendamus autem quod posuit : *Dixit ad me, Filius meus es tu*; quod etiam ei dicturus erat post baptismum : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. iii, 17). Et ut Christum unam personam, id est Verbum carnem factum esse sentiret, adjecit : *Ego hodie genui te*. Hoc jam nihil habet commune cum cæteris, sed totum est unigeniti Filii proprium, quod ipsum designare atque inculcare rerum potuisset auctorem. Dicendo enim, *hodie*, coæternitatem suæ majestatis ostendit. *Hodie* enim apud Deum nullo initio incipit, nullo fine concluditur. Non est enim ibi, fuit, neque, erit; sed semper manet, semper est; et quidquid dixeris, ille *hodie* est, sicut in Exodo Moysi præcepit ut de ipso diceret : *Vade, inquit, et dic filiis Israel : Ego sum qui sum; et qui est misit me ad vos* (Exod. iii, 14). Quapropter æternitatem suam voluit appellatione præsentis temporis indicari. Præsens enim tempus, quod ait, *hodie*, pro perpetuitate poni, Scripturarum divinarum proprium esse cognoscitur. *Genui te*, nativitatem illam significat de qua Isaias dicit : *Generationem autem*

ejus quis enarrabit (Isai. LIII, 8)? Lumen ex lumine, A omnipotens de omnipotente, Deus verus de Deo vero: *Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia (Rom. XI, 36); de quo ad Hebræos scribens, ait Apostolus: Splendor gloriæ, et figura substantiæ ejus, gerens quoque omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis: tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditavit. Cui enim angelorum dixit aliquando: Filius meus es tu, ego hodie genui te (Hebr. I, 3, 4, 5)? et cætera, quæ de magnificentia Domini Christi textus ille proloquitur. Quapropter cessent vaniloquæ disputationes, et Ariani dogmatis perfidia conquiescat. Hoc fides catholica, hoc sanitas mentis intelligit, ut unigenitus Filius a Patre, nec natura, nec tempore debeat, nec potestate separari. Operæ quoque pretium est perpendere quemadmodum in his duobus versibus per verba Patris h. minibus voluerit declarare quod est. Non enim poterat substantialiter per genus et differentias ad ejus proprium pervenire, quod magis creaturis quam Creatori videtur posse congruere. Nam quemadmodum supra ejus naturam genus aliquod prævalet reperiri, cum ipsum rerum omnium constet **18** esse auctorem? Quapropter dissimilis est ista definitio illi definitioni quæ substantialis vocatur, quæ per habitas differentias descendit ad proprium. Substantialis enim ista dici non potest, quoniam quid sit Dei substantia nullatenus prævalet comprehendere. Potest tamen, sicut quibusdam visum est, definiri taliter Deus: Deus est substantia incorporea, simplex et incommutabilis. Nunc membra definitionis istius minutissime perquiramus. Dicit enim primum: *Ego autem constitutus sum rex ab eo. Sed et reges terrarum constituuntur a Domino. Addidit, Super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum Domini. Electi sunt et prophetæ, Ecclesiæ prædicatores. Sequitur: Dominus dixit ad me, Filius meus es tu: dictus est et filius Israel, sicut in Exodo Pharaoni dicitur: Dixi tibi, Dimitte primogenitum filium meum Israel, et noluisti (Exod. IV, 23). Non est ergo quod personam unigeniti Filii adhuc evidenter designare potuisset. Additum est autem: *Ego hodie genui te*, quod nulli alteri probatur edictum; sed solus ille sine tempore genitus est, per quem creata constant universa. Sic istam veriloquam pulcherrimamque definitionem ad scholas suas traxit doctrina sæcularis, dicens eam substantialem, supra quam genus poterat inveniri.**

Vers. 8. *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.* Hoc per habitum dicitur formamque servilem, ex eo quod Filius est Virginis. Quidquid enim in tempore accepit Christus, secundum hominem ea quæ non habebat acquirit. Hic enim jubetur ut petat secundum naturam inferiorem, et accepta possideat; nam secundum potentiam Verbi, indifferenter omnia quæ habet Pater, habet et Filius; nec illi necesse est petere quæ simul cognoscitur possidere. *Gentes*

A autem significat nationes toto orbe divisas, quas distinctas atque separatas sanguis amplectitur^a. Gens enim a genere vocatur. Sequitur, *Hæreditatem tuam.* Cum dicit, *tuam*, naturam illam in Christo perfectæ deitatis ostendit. Nam hoc ipsum quod ait, *tuam*, incarnationem Verbi esse demonstrat, ut nihil intelligatur esse divisum, quando una majestate omnia possidentur; sicut ipse in Evangelio dicit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt, et omnia Patris mea sunt (Joan. XVI, 15).* Hæreditas vero ab heredita est, id est domino, quod in ea potestate libera dominetur.

Et possessionem tuam terminos terræ. Hic manifestatur universas gentes in Christi nomine credituras, per quem mundus, explosis superstitionibus, reconciliatus est Deo. Nam cum et hic dicit, *possessionem tuam*, natura humanitatis accepit, quod semper divina possedit: majestati enim ipsius dari non poterat quod habebat. Terminus autem dictus est, ut quidam voluerunt quod lapis ipse a tribus pedibus aliquid minus habet. Sed *terminos terræ* non otiose æstimo transeundum. *Termini enim terræ* sunt qui tellurem cingunt atque concludunt, ut non solum arida, verum etiam totius aeris circumjecta substantia, et omnium creaturarum significaretur integritas; sicut et ipse in Evangelio sub brevitate conclusit, dicens: *Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra (Matth. XXVIII, 18);* et Apostolus: *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium et infernorum (Philip. II, 10).*

C Vers. 9. *Reges eos in virga ferrea.* Modo regni ejus consuetudo describitur: quoniam si ad litteram intendatur, parvæ utilitatis est confringenda atque imminuenda percipere. Sed respice primum quod dicit: *Reges eos*, ut potestatem tyrannicæ dominationis auferret. Illi enim reguntur, qui ad salutis dona perveniunt. *Virga* vero potestas regalis significatur, qua peccatoribus correctionis suæ vindicta promittitur. *Ferrea*, non quia Deus ad ultionem utitur virga metallica, sed duritia ferri, rigori æquitatis decenter aptata est. Ipsa *virga* est de qua in quadragesimo quarto psalmo dicturus est: *Virga recta est, virga regni tui (Psal. XLIV, 7):* sed quid cum ista virga faciat, subsequenter explanat. Hæc *virga* est, quæ confringit ad vitam: hoc baculum, quod continet imbecilles: hoc sceptrum, quod de mortuis vivos facit. *Virga* enim usu humano dicta est, quod vi sua regat, et vergere non sinat innitentes.

D *Et tanquam vas figuli confringes eos.* Id est, per conversionis studium conteres in eis terrenas cupiditates, et veteris hominis cæno similem vitam. Et respice in ipsis comparisonibus, singulis verbis rerum causas decenter expressas. Potestatem Domini dicit *virgam ferream*; superbos populos *vas figuli*, quod mox ut percussum fuerit, in partes minutissimas dissipatur. Bene ergo peccator vasi luteo comparatur, ut et confractio ejus facilis, et vita lutea monstraretur. Sed tunc in melius reformatur quando

^a Mss., quas distinctus atque separatus sanguis amplectitur.

in spiritualem hominem, divina gratia suffragante, A perducitur.

Vers. 10. *Et nunc, reges, intelligite.* Venit ad tertium membrum, in quo jam propheta commonet ut sacramentis terribilibus patefactis, humanum genus humiliter obediat Creatori. Ubi oritur pulcherrimum deliberativum dicendi genus. Nam cum tali sacramento vulgato obstupefacta fuerint corda mortali-um, saluberrimus ac necessarius suator accedit, ut cum timore ac tremore vero Domino serviatur, ostendens ab utili et honesto, id quod in deliberationibus plurimum valet, expedire quæ dicta sunt. Utile est enim : *Nequando irascatur Dominus, et pereatis de via justa.* Honestum : *Beati omnes qui confidunt in eo.* Sic deliberativum dicendi genus perfecta disceptatione completum est. Nunc ad exponenda **B** verba redeamus. *Reges*, dominatores debemus advertere vitiorum, qui hæc et intelligere possint, et implere, Domino præstante, prævaleant. Neque enim semper purpuratos reges adverti necesse est. Dicuntur reges et quibus privata conditio est, sicut ait Apostolus : *Jam sine nobis regnatis, et utinam regnaretis, ut et nos vobiscum regnemus*^a (I Cor. IV, 8).

Erudimini qui judicatis terram. Erudire, docere est; nam et ipsum nomen significat apprehensam scientiam : rudis enim dicitur novus. Eruditus, quasi a rude [ed., a rure] sublatus, id est ab ignorantia divisus, et in doctrinæ finibus collocatus. Quod illis bene dicitur, qui jam carnalia delicta domuerunt; ipsi enim bene judicant terram, quando repressis **C** vitiis, corporibus suis, favente Domino, præcepta legis imponunt. **19** Terra autem dicta est a terendo, quod commeantium gressibus atteratur.

Vers. 11. *Servite Domino in timore.* Brevis et plena commonitio, qua Domino Deo amabili timore servitur. Nam sicut remissa securitas culpas admittit, ita timor desiderabilis delicta semper excludit. Et ne servitium Dei durissimum aut tristissimum forte putaretur, subjunxit :

Et exsultate ei cum tremore. Quia timor Domini non ad miseriam, sed ad gaudium ducit; quippe qui beatos efficit, et sanctos operatur. Et iterum, ne hæc exsultatio negligens redderetur, addidit, *cum tremore*; ut utraque sociata cœlestem reverentiam competenter exprimerent.

Vers. 12. *Apprehendite disciplinam, nequando irascatur Dominus, et pereatis de via justa.* Magnificum verbum, *apprehendite disciplinam*, quasi munimen clypei contra vitia noxia profuturum. Utilitatem vero facti hujus pulcherrimi propheta subjunxit dicendo : *Nequando irascatur Dominus, et pereatis de via justa.* *Nequando* dixit, propter patientiam Domini, quæ diu sustinet excedentes. *Et pereatis de via justa*, id est a cœlesti Rege Christo, qui Via est recte ambulantium ad vitam, Dux euntium, Iter ad beatitudinem festinantium; sicut ipse dicit in Evangelio : *Ego sum via, veritas, et vita* (Joan. XIV, 6). *Via*, propter incarna-

tionem, per quam bonis vivendi præbet exemplum, *Veritas* propter judicium; *Vita* propter deitatem.

Vers. 13. *Cum exarserit in brevi ira ejus.* Metaphora ab incendio facta; quod tunc magis inardescit, quando pabulum consumptionis acceperit. *In brevi* enim dixit, quia cum decreverit vindicat. Neque enim illius alia dispositio, alia probatur operatio, sed simul quæ decernit et facit. Et nota quod superius in hoc sæculo ad sustinendum posuit, *nequando* : in futuro vero ad judicandum, dixit, *in brevi*; ut modo omnipotentis declaretur pietas, tunc potestas. Non est enim in illo judicio singulorum hominum vicissim operanda discussio; sed momentaneo discursu simul omnia, sicut fecit et judicat. Bene autem dictum est : *Cum exarserit*, quia jam magnæ patientiæ finis ille decla-
B ratur, supra quem nulli aliquid sperare conceditur.

Beati omnes qui confidunt in eo. Decora conclusio, post multa dicere ad quod quis debeat festinare. Confidere enim de illo jam præmium est : quia ipsa confidentia per Dei gratiam venit, sicut Apostolus dicit : *A quo est et velle et perficere* (Phil. II, 13).

Conclusio psalmi.

Nunc in medium breviter copiosum sacramentis cœlestibus psalmum, peracta expositione revocemus, ut ejus virtus evidenter possit intelligi, cum ipsius valuerint membra cognosci. Respiciamus Psalmistam, quanta sit gratia Divinitatis ornatus. Ante Domini verba prædicavit, iterum post ejus dicta reloquitur. Cum præcedit propheta est, cum sequitur apostolus : quia et ventura integra fide prædixit, et prosequens perfecta veritate consonuit. Ipse autem Dominus de medio, tanquam de cœlo retonans, potentiæ suæ nobis arcana patefecit; ut et divinitatis ejus gloriam, et incarnationis mysteria pro modulo nostro salutariter disceremus. In hoc autem secundo numero, qui ex duabus monadibus pulchre compositus est, aptissime duæ naturæ inconfusæ atque perfectæ in una persona sunt positæ Domini Christi : quarum est una qua regnat, et altera qua ministrat; prima creatrix, posterior creata; et ideo quæ assumpsit, impassibilis; quæ vero est assumpta, passibilis. Nam, sicut Patres monent, demus injurias carni, miracula divinitati; discernamus intellectu naturas, et noxios vitemus errores. Divinitas enim sic sibi humanitatem adunavit, ut nullatenus cum humanitate confundi possit, sed utraque inconfusa et adunata permaneat. Quia licet incarnationis dispensatio post resurrectionem glorificata sit, tamen in humanitatis veritate permansit. Nam cum ipse dixerit post resurrectionem apostolo Thomæ : *Mitte manum tuam, et vide, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (Joan. XX, 27); cum partem piscis assi, et favum mellis post resurrectionem sumpserit, atque comederit (Luc. XXIV, 42); et in Actibus apostolorum legitur : *Sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum* (Act. I, 11); cum dicat etiam propheta de peccatoribus : *Videbunt in quem compunxerunt* (Zach.

^a Mss. A., B., F., regnare possimus.

xii, 10), quia majestatem ejus nequeunt intueri; illud enim solis beatis dabitur, sicut in Evangelio dicitur: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8), nimis exitiale est duas naturas perfectas atque adunatas in Christo non credere permanere, quas tot exemplis voluit de seipsa Veritas prædicare. Hoc Pater Athanasius Alexandrinus, hoc Hilarius Pictaviensis, hoc Ambrosius Mediolanensis, hoc Augustinus et Hieronymus, hoc Cyrillus, hoc alii multi Patres, ad tollendam quoque funditus occasionem inanissimæ quæstionis, affirmant. Hoc papa Leo cum sancta synodo Chalcedonensi decrevit atque constituit (*Parte II, actione 2*), ut ex duabus, et in duabus naturis adunatis atque perfectis, unum prædicet Christum, quicumque vult esse catholicus. Quæ si memoriæ, præstante Domino, recondimus, in ecclesiasticis semper regulis ambulamus.

EXPOSITIO IN PSALMUM III.

Psalmus David cum fugeret a facie Abessalom filii sui.

Abessalom dum patrem suum David crudeliter insequeretur, mulæ impetu perductus in condensam quercum, ramis ejus colla nectentibus, in aeris sublimitate suspensus est, quadam præfiguratione dominici traditoris; ut sicut Judas innodatus laqueo vitam finivit, ita et persecutor David constrictis faucibus expiraret. Testante autem Regum historia psalmus iste quinquagesimo actu posterior est: quoniam post culpas adulterii et homicidii Abessalom filii ejus persecutio noscitur contigisse; sed pro virtute sua competenti numero probatur aptatus. Tenere enim illum locum tertium oportuerat, qui et sanctæ Trinitatis potentiam, et triduanæ resurrectionis in se mysteria continebat. Nam per liberationem David resurrectio Domini congrue significatur; ut animi Christianorum tali exemplo roborati, in adversis casibus constanter erigantur. Simile est et **20** illud quod Octateuchus legitur^a ante Job, cum post multos annos Moyses exstitisse noscatur. Quapropter non secundum existentiam temporum, sed pro qualitate dictorum ordo plerumque ponitur lectionum. Memento autem alios esse psalmos, qui passionem et resurrectionem Domini breviter tangunt; alios vero qui distinctius apertiusque declarant, sed præsens, eorum primus est, qui hæc breviter dicunt.

Divisio psalmi.

Totus hic psalmus ad personam Christi Domini competenter aptatur. Persona vero ejus est virtus omnipotentissimæ Deitatis, et humilitas humanitatis assumptæ, non sub permixtione confusa, sed indivisibili adunatione subsistens. Primo itaque modo ad Patrem loquitur, persecutoribus exprobrans, qui irreligiosa contra ipsum verba loquebantur. Secundo loco fidelis populus, ne mortem formidet, instruitur, quando eum exemplo auctoris sui spe resurrectionis certissimæ consolatur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant*

^a Mss. S., Aud., Bec. et Fisc., *Pentateuchus legitur*, etc.

me? Secundi psalmi hoc quasi simile videtur initium. Sed illic interrogatio increpantis est, hic autem admiratur contra se populos excitatos, qui ad eos cognoscitur venisse salvandos. Dicendo, *Tribulant me*, ostenditur de amplius illorum cæcitate doluisse, qui salutare suum obstinatis mentibus respuerunt, sicut in trigesimo quarto psalmo dicturus est: *Retribuere mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ* (Psal. xxxiv, 12).

Multi insurgunt adversum me; multi dicunt animæ meæ. In tantum *multi* fuerunt, ut etiam de numero discipulorum traditor Judas illis fuerit aggregatus. Et cum repetitur sæpius, *multi*, ostenditur acerba numerositas impiorum, qui a conspiratione densissima nequaquam rarescere potuerunt. Hæc figura locutionis dicitur epembasis, enumerationis studio verba repetens, ut rei de qua loquitur procuret augmentum.

Non est salus illi in Deo ejus. Hoc ad illas voces pertinet Judæorum dicentium: *Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere* (Matth. xxvii, 42). Putabatur enim Pater dilectionem non habere Filii, quem carnaliter permittebat occidi. O nefariæ turbæ stultissimum dictum! nunquid redemptio mundi infirmitati debuit applicari? Non enim insatiabilis mors aliter poterat vinci, nisi vita tyrannidis ejus januas introisset. Sic tenebræ permanere nequeunt, cum præsentia luminis excluduntur.

Vers. 2. *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea et exaltans caput meum.* *Susceptor* secundum formam dicitur servi; hominis enim susceptio, est Verbum caro factum. Quapropter gloriam suam et exaltationem capitis sui caro dicit, quam suscepit omnipotens Verbum, ut divina humanaque substantia una esset sine aliqua confusione persona. Hoc etiam ad Pelagianos pertinet destruendos, qui putant hominem aliquid per se efficere posse quod bonum est. Nam quis, rogo, sibi ad bene agendum sine divinæ gratiæ largitate sufficiat, cum humana natura per gratiam, qua unita est Deo, ad Patris sit dexteram collocata? Quod beatus Augustinus in Enchiridio more suo latius et utiliter explicavit (*Cap. 35 et seq.*). Factum est autem hic pulcherrimum schema, quod Græce dicitur auxesis, quæ addendo quædam nomina per membra singula rerum augmenta congeminat, **D** Dicit enim: *Tu autem, Domine, susceptor meus es, gloria mea, et exaltans caput meum.* Hoc etiam latius designat Apostolus dicens: *Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius* (Rom. viii, 35)? etc. Huic vicina est figura quæ dicitur climax, Latine gradatio, quando positis quibusdam gradibus, sive in laude, sive in vituperatione semper accrescit. Sed inter utraque schemata hoc interest, quod auxesis sine ulla iteratione nominis, rerum procurat augmenta, in climace vero necesse est ut postremum verbum, quod est in primo commate positum, in sequenti membro modis omnibus iteretur;

sicut est illud Apostoli : *Scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes vero non confundit (Rom. v, 4, 5).*

Vers. 3. *Voce mea ad Dominum clamavi, et exaudivit me de monte sancto suo.* Cum dixit, *mea*, demonstrat orationis propriæ sanctissimam puritatem. Non enim illius integritatem aliqua imago phantasie poterat impedire, ut cæteris mortalibus infirmitate carnis plerumque subripitur. Quod autem dicit : *Voce mea ad Dominum clamavi*, hoc evangelica verba declarant, ubi ait Filius : *Pater, glorifica Filium tuum* (Joan. xvii, 1), etc. Nam quod dixit, *mea*, indicat quod ipse locutus est etiam per prophetas. Illud vero quod sequitur, *et exaudivit me de monte sancto suo*, et hoc Evangelii textus exponit, ubi vox ad eum facta est : *Et clarificavi, et iterum clarificabo (Joan. xii, 29).* Per montem siquidem et ipse Dominus, et sancti ejus, et Ecclesia diversis quidem locis aptissime significantur. Hic tamen dictum intelligendum est de monte, id est de divinitatis excellentissima summitate; sicut et alius psalmus dicit : *Justitia tua sicut montes Dei (Psal. xxxv, 7).* Æquum enim fuerat ut natura humanitatis assumptæ, quæ in terris singulare patientiæ monstravit exemplum, in cælis acciperet creaturarum omnium principatum.

Vers. 4. *Ego dormivi et soporatus sum, et exurrexi, quia Dominus suscepit me.* Venit ad secundam partem, in qua dubitantium corda roborantur, ut crederent eum confestim resurrecturum, quem visuri erant impiorum manibus crucifixum. *Dormivi*, dixit, quia celeriter resurrexit; quod fit in somno isto vitali, ubi non vitæ terminus, sed temporalis requies invenitur. *Soporatus sum*, securam significat pausationem; non sicut impii qui in morte quatiuntur, quos inquietat jugiter conscientia peccatorum: sed soporatio ista fuit sacri corporis beata dormitio. *Exurgere* autem, est cum alacritate resurgere; quippe quia caro, mortalitate deposita, immortalitatem sumpsit, et gloriam sempiternam. Sed quare *exurrexerit*, evidenter exponit, *Quoniam Dominus suscepit me.* Natura enim humanitatis per se non potuisset propria virtute resurgere, nisi eam divina omnipotentia suscepisset, sicut ipse dicit : *Potestatem habeo* **21** *ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam (Joan. x, 18).*

Vers. 5. *Non timebo millia populi circumdantis me.* Timere non potuit iniquum populum, cui erat in sua divinitate præsidium; scriptum est enim in Evangelio, quia in passione magna eam populi multitudo circumdedit. Nam quod dicit : *Non timebo*, non significat se non esse moriturum, sed mortem formidare non poterat, quam triduanam, et mundo profuturam esse præsciebat.

Vers. 6. *Exurge, Domine; salvum me fac, Deus meus: quoniam tu percussisti omnes adversantes mihi sine causa.* Non quia Deus dormiens aut recubans excitatur, sed Scripturis divinis mos est ad expri-

^b Edit., *Pater, clarifica Filium.*

mendam causam per tropologiam ex nostra consuetudine aliquid de Deo dicere. Tropus autem est dictio ab eo loco in quo propria est, translata in eum locum in quo propria non est. *Salvum me fac, Deus meus.* Hoc de resurrectione dicitur; non enim declinare vitæ hujus patiebatur occasum, qui erat humano generi profuturus. *Adversantes* autem, non solum ad mortem pertinet, sed etiam ad hæreticas quæstiones, qui sine veritatis studio catholicas regulas pravus dogmatibus insequuntur. Et merito tales cæcitate mentis percutiuntur, qui se perversis desideriis miscuerunt.

Dentes peccatorum contrivisti. Id est detrahentium verba mordacia, qui potestati divinæ nefandis dogmatibus obloquuntur. Dentes enim dicti sunt a demendo ^b. Et ideo pulchre nimis linguæ detrahentium dentes vocantur; quia sicut illi ciborum partes demunt, ita et isti opiniones hominum adhibita detractione corrodunt. Quamvis hoc et ad Judæos possit aptari, qui dicebant : *Si rex Israel est, descendat de cruce, et credimus ei (Matth. xxvii, 42).* *Contrivisti*, hoc est ad nihilum perduxisti. Nam revera contriti sunt, quando ipsum cognoverant in gloriam resurrexisse, quem nisi sunt, humanitate despecta, trucidare.

Vers. 7. *Domini est salus, et super populum tuum benedictio tua.* Contra illos hæc sententia profertur, quorum dentes superius dixit esse contritos. Pronuntiando enim, *Domini est salus*, illos confundit qui putaverunt, salutem Christo, tanquam terreno homini, contemptibili præsumptione decerpere. Quid inaniter, impii, laboratis? Quomodo potest aut æterna vita interimi, aut Salvatori salus ullatenus amputari? *Super populum tuum benedictio tua.* Una sententia, et quid debeant credere, hominibus præcipit, et quid ab ipso possint recipere commisit.

Conclusio psalmi.

Brevis quidem psalmus, sed maximam paganorum destruens pravitatem, quæ putat gloriam supernæ majestatis, ad humilitatem non potuisse descendere passionis. Insipientes, quorum sensus inde confunditur, unde mundus noscitur esse liberatus, sicut dicit Apostolus : *Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum (I Tim. i, 15).* Nunc consideremus quemadmodum cælestis philosophiæ verus ordo prolatus est, ut primus psalmus Christi Domini moralem, secundus naturalem, id est substantiam humanitatis et deitatis; tertius de resurrectione ipsius loquens, inspectivam quodammodo contineat partem: quæ ratio per omnes Scripturas divinas decurrit. Inde et Isaac patriarcha tres puteos fodit, demonstrans præcepta Domini doctrina triplici contineri. Sic et Sapientia monet (*Prov. xvii, 20*) ut describamus ea nobis in corde tripliciter, et reliqua. Quas partes in subsequentibus psalmis facile poteris, aut mixtas, aut

^b Mss. Aud., Bec. et Fisc., *Dentes enim dicti sunt ab edendo.*

sigillatim positas, etiam non admonitus lector agnoscere. A nobis enim frequenter ista non exigas, quibus noviter multa dicenda sunt. Hujus autem psalmi calculum edocet sancta Trinitas, quæ licet naturam habeat inseparabilis unitatis, tribus tamen eam manifestum est constare personis.

EXPOSITIO IN PSALMUM IV.

In finem psalmus David canticum.

Subtiliter perscrutemur quid nobis sigillatim sermones isti denuntient, quos præfati sumus veracissimos indices esse psalmoreum. *Finis* modo non significat alicujus rei consumptionem, sed perfectionem spiritualium rerum. Nam, sicut dicit Apostolus: *Finis legis est Christus ad justitiam omni credenti* (Rom. x, 4), qui est omnium bonorum gloriosa perfectio. Et ideo quod positum est, *In finem*, ad Christum Dominum commonet esse referendum: sive, ut quibusdam placet, pro nobis dictum esse credendum est, *In quibus*, secundum eundem apostolum, *sæculorum finis advenit* (I Cor. x, 11). Illud tamen sciendum est, ad terminum referri non posse, cum adhuc operis ipsius initia esse videantur. Psalmus est autem, sicut diximus, organum musicum capite sonorum, quo divina præconia canebantur; canticum autem, quod supernas laudes humanis vocibus personabat. Sed hæc ideo videntur esse sociata, quia et instrumentis musicis, et choris psallentium, sacrificiis cœlestibus consona vociferatione canebantur. Sic istis verbis omnibus commonemur, de Domino Christo canticum istud esse dicturum.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum verba sunt sanctæ matris Ecclesiæ, quæ non in cordibus nostris phantastica imaginatione formatur, sicut patria, vel civitas, vel aliquid eorum simile, quod personam non habet existentem: sed Ecclesia est collectio fidelium sanctorum omnium, anima et cor unum, sponsa Christi, Jerusalem futuri sæculi; de qua dicit in Cantico canticorum Dominus Jesus: *Osculetur me osculo oris sui* (Cant. i, 1); et alibi: *Quæ est ista quæ ascendit dealbata* (Cant. viii, 5); et illud: *Una est columba mea, una est sponsa mea* (Cant. vi, 8). Quapropter nefas est hic aliquod dubium introducere, ubi tanta veritas cognoscitur tot testimonia perhibere. Et ideo sub figura mythopœia, Ecclesiam dicamus loqui, quæ personis semper cognoscitur certissimis applicari. In prima siquidem parte rogat ut ejus audiatur oratio: increpans **22** infideles, quia colentes falsos deos, culturam veri Dei negligebant. In secunda vero commonet generalitatem, ut relicta superstitione fallaci, sacrificium justitiæ debeat immolare. Et ut gentilium mentes facta promissione converteret, ingentia commemorat præstitisse Dominum beneficia Christianis.

^a Ms. Sang., *osculetur me ab osculo.*

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Cum invocarem te, exaudisti me, Deus justitiæ meæ^b, in tribulatione dilatasti mihi. Miserere mei, Domine, et exaudi orationem meam.* Consideremus quid sit hoc, quod mater Ecclesia in uno eodemque versu, et exauditam se dicat, et iterum deprecetur audiri: significans perfectæ orationis hunc esse modum, ut licet nobis postulata desideria concedantur, probabili semper ambitione audiri. Nos tamen jugiter postulemus, sicut dicit Apostolus: *Sine intermissione orate. In omnibus gratias agite* (I Thess. v, 17, 18). *Deus autem justitiæ meæ*, recte dicit Ecclesia, quæ sensu orthodoxo Trinitatis unitatem et omnipotentiam confitetur. Nam et membra ejus sigillatim dicere similia, sacra lectione comperimus, sicut in Job legitur: *Attende innocentiam meam* (Job xxvii, 5); et Paulus apostolus ait: *Reddet mihi coronam justitiæ* (II Tim. iv, 8); propheta in septimo psalmo dicturus est: *Si est iniquitas in manibus meis* (Psal. vii, 4). Non quia sine peccato modis omnibus fuerunt, sed sunt operationes aliquæ in quibus fideles homines evidenter appareant innocentes. Sequitur, *in tribulatione dilatasti mihi*. Tribulatio est enim quæ dilatat semper Ecclesiam, quando eodem tempore confessores fiunt, martyres coronantur, totaque turba justorum contritionibus semper augetur. Adjecit: *Miserere mei, Domine, et exaudi orationem meam*. Pia mater sibi miserendum esse dicebat, si pro filiis ejus audiretur oratio: quoniam quidquid membris tribuitur, toti corpori sine dubitatione præstat.

Vers. 2. *Filii hominum, usquequo gravi corde, ut quid diligitis vanitatem, et quæritis mendacium?* Cum superiori versu pro nobis oraverit, hic per energiam alloquitur genus humanum, ne in culturis dæmoniorum gravissimo errore permaneat; quatenus pro ipso exaudiri possit fusa precatio: alioquin irrita pro se reddit vota supplicantium, quisquis non reliquerit consortia peccatorum. Sequitur, *usquequo gravi corde*; merito eos diutius graves corde fuisse dixit, qui post veritatis prædicationem, adorare magis elegerunt idola falsitatis; sicut est illud evangelicum: *Servus sciens voluntatem domini sui, et non faciens digna, plagis vapulabit multis* (Luc. xii, 47). Primo enim mundus juste flagellatus est paucis, quia suum Dominum ignorare probatus est. Post adventum vero Creatoris sui justissime vapulabit multis, qui adhuc idolorum nœnias inquirebat. Sequitur: *Ut quid diligitis vanitatem et quæritis mendacium?* Vanitas quidem nomen est generale vitiorum; sed illud proprie vanum dicitur, quod a Deo probatur alienum. Nam sicut in Divinitate confidere fructuosa firmitas est, ita ab eadem deviare vanitas est caduca; sicut Isaias dicit: *Adorantes vana et falsa, misericordiam tuam dereliquerunt* (Isa. ii, 8, 9). Arguuntur itaque illi qui idolorum turpissimo amore flagrabant, et sub increpatione pronuntiandum est; ac si dice-

^b Edit., *Cum invocarem, exaudivit me Deus justitiæ meæ.*

ret: *Quare vanitatem diligitis* qua peritis? Diligere enim debemus proficua, non noxia; quia potius execrari convenit, per quæ nos poena perpetuæ damnationis affligit. *Quæritis mendacium*, quod utique non appetere, sed refugere deberetis. Istud autem *mendacium* idola significat, quæ tale nomen merito susceperunt, quia contra dignitatem veritatis erecta sunt.

Vers. 3. *Scitote quoniam magnificavit^a Dominus sanctum suum; Dominus exaudiet me cum clamavero ad eum.* Permanet in increpatione salutari, ut ad veræ religionis affectum, corda dementium explosa pravitate convertat: pronuntians illis veritatis arcana, ut incarnationem sanctam venerabiliter suscipere non recusent. *Sanctum suum*, dicit Dominum Christum; sicut et alibi de seipsa Veritas profitetur: *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum* (Psal. LXXXV, 2). Adjecit: *Dominus exaudiet me cum clamavero ad eum.* Merito se exaudiri confidebat, quoniam Dominum sanctum magnificandum populis prædicabat. *Cum clamavero*, dicit, id est cum bonis operibus divinitati supplicavero. Ipse enim clamor est qui tacitus ad Deum pervenit, et exaudiri facit eos qui bonis operibus constanter insistunt.

Vers. 4. *Irascimini, et nolite peccare; quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini.* Hoc bene trahitur ad Judæos, ut si eos irasci contigerit, saltem se ab illicitis ausibus abstinerent; quod tamen et generaliter competenter accipimus. Venialis est enim ira quæ ad effectum indignationis suæ non pervenit; sicut scriptum est: *Melior est qui vincit iram, quam qui capit civitatem* (Prov. xvi, 32). Et ideo præceptum curationis adhibetur, ut, si jam irascimur, non inconsulta temeritate peccemus. Motum siquidem animi fervidum propter humanam fragilitatem in potestate habere non possumus: suffragante tamen Dei gratia, ratione disciplinabili continemus. Et ideo beatus Propheta, quod est quidem consuetudinis permisit, quod vero culpæ prohibuit. Nam si irascamur, nec Domini consideratione refrenemur, sed a voto nostro impediamur aliquo necessitatis objectu, tunc utique constat nos facti crimen portare, etiamsi non possimus quæ volebamus efficere. Sive, ut quibusdam placet, præteritis peccatis irasci debemus, ut præsentem nequitiam possimus effugere; delicta enim recentia declinare non possumus, nisi vetusta laudabili execratione damnemus. Quid est enim aliud poenitere, nisi irasci sibi, ut horreat quod fecit, et cruciatus a se exigat, ne iudex potius iratus affligat? Addidit: *Quæ dicitis in cordibus vestris, et in cubilibus vestris compungimini*, ostendens Dominum secretas hominum cogitationes agnoscere; ait enim: *Quæ dicitis in corde*, utique quod non putatis audiri; et ideo creditis occultum, quia non est verbi affatione vulgatum. Sequitur: *In cubilibus vestris compungimini.* Ferarum domicilium proprie cubile dici-

tur a cubando. Ferocium ergo cogitationes apte dicit cubilia, quamvis hoc interdum et in bono abusive legatur assumptum; ut est illud de sanctis: *Lætabuntur in²³ cubilibus suis* (Psal. cXLIX, 5). *Compungimini*, significat, poenitentiam agite; nam compunctione quadam animarum fit optata conversio: ac si diceret, deserite pravæ cogitationes vestras, antequam scelera perpetretis. Sequitur quoque diapalmatis silentium: ubi merito divisionem posuimus, quoniam res altera cognoscitur inchoari. Deposito enim veteri homine, nos ipsi nos in novum sacrificium salutariter jubemur offerre.

Vers. 5. *Sacrificate sacrificium justitiæ, et sperate in Domino.* Quoniam superius clementissima mater admonuit ab antiquis superstitionibus discedendum, in secunda positione docet, ut renati homines non victimis pecorum studeant, sed seipsos Deo sacrificium conentur offerre: quia non est tale Domino iumentorum victimam dare, quale hominum devotum pectus offerre. Nam si ipse pro nobis immolatus est Christus, quanto magis convenit sacrificium ei nosmetipsos offerre, ut possimus Regis nostri imitatione gaudere! Dixit enim: *Sacrificate*; et ne intelligeres pecudes, subjunxit: *Sacrificium justitiæ*, id est, recte vivite, et corda vestra divinitati munda semper offerite. Addidit quoque: *Et sperate in Domino*, ut vitam bonam spes felicior subsequatur. Non enim hic plene recipere possumus, etiamsi bonos actus divinis conspectibus offeramus; sed *sperare* docemur *in Domino*, ut in futuro promissa salutaria consequamur. Sed spes ista non decipit, voluntas talis non pervenit ad reatum, sicut dicit Apostolus: *Spes autem non confundit: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis* (Rom. v, 5).

Vers. 6. *Multi dicunt, Quis ostendit nobis bona? Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Certamine quodam facti partium, corda fidelium salutariter construuntur. *Dicunt enim multi* adhuc carnaliter sapientes, quod nec pauci dicere debuissent: *Quis ostendit nobis bona?* Illa scilicet quæ prædicat semper Ecclesia, resurrectionem esse venturam, in qua justis omnes æterna præmia consequentur. Hoc imputative legendum est, quasi dicant: promittitur nobis quod penitus non videmus; desideramus quæ hic consequi non valemus. Istis respondendo indicatur beneficium, quod etiam in præsentis sæculo possidemus. *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine.* Quia sicut nummus imperatoris portat imaginem, ita et fidelibus signa cœlestis Principis imprimuntur: hoc munimine diabolus multiformis expellitur, et fraudulenta machinatione non prævalet superare tentatum, quem habuit primi hominis suasionem captivum. Crux est enim humilium invicta tuitio, superbiorum dejectio, victoria Christi, perditio diaboli, infernorum destructio, cœlestium confirmatio, mors infidelium, vita justorum. De quo loco Joannes Constantinopolitanæ civitatis antistes,

^a Mss. Aud., Bec., Fisc. et edit., quoniam mirificavit.

quasi multifarias definitionum stellas in crucis de-
clamatione lampavit [sic], dicens : *Crux est Christia-
norum spes. Crux Romanorum victoria, crux mor-
tuorum resurrectio, crux cæcorum dux, crux con-
versorum via, crux claudorum baculus, crux paupe-
rum consolatio, etc., quæ ab eo in hunc modum di-
vina aspiratione profusa sunt. Ecce vera munera,
ecce dona præsentia, quibus maledicorum linguæ
damnatis faucibus obstruuntur. Hæc figura dicitur
Græce péisis, Latine autem percunctatio, ubi et in-
terrogatio fit, et responsio parata subsequitur. Ad-
jecit : *Lumen vultus tui, Domine.* In crucis enim im-
pressionè, *lumen est vultus Dei* : quia semper in eis
noscitur radiare, qui se non aliqua eligunt pravitate
polluere, sicut dicit Apostolus : *Nolite contristare
Spiritus sanctum Dei, in quo signati estis in die re-
demptionis (Ephes. iv, 30).* Quid enim efficiat ista
crux, in alio loco Apostolus pulchrâ brevitate com-
plexus est, dicens : *Verbum enim crucis pereuntibus
quidem stultitia est; his autem qui salvati fiunt, virtus
Dei est (I Cor. i, 18).* Quapropter voces sacrilegas
respuamus. Magnâ et competentia sunt dona Domini
contra principem tenebrarum, lumen nobis adesse
dominicum.*

Vers. 7. *Dedisti lætitiâ in corde meo : a* [mss. A.,
B., F., in] *tempore frumenti, vini, et olei sui multiplicati
sunt.* Adhuc beneficia numerat quæ possident Christia-
ni. Non enim istam lætitiâ dicit quam cachinno vocis
exprimimus; sed lætitiâ rectæ fidei, quam bonæ
conscientiæ præstare Dominus consuevit. Tunc enim
veraciter lætamur, quando et recte credimus, et ad-
jutorio Domini, probabili nos conversatione tracta-
mus. Brevis sermo, sed perfecta complexio. Quid
enim amplius a dubitantibus quæritur, quam quod
et signo crucis Regi nostro militare cognoscimur, et
de perfecta fide Domino præstante gaudemus? Se-
quitur : *A tempore frumenti, vini et olei sui, multi-
plicati sunt.* Redit ad eos qui rebus carnalibus pro-
bantur intenti. Nec vacat, quod his tribus, id est,
frumenti, vini et olei, additum est sui. Est enim et
Dominus *panis vivus qui de cælo descendit (Joan. vi,
42).* Est et vinum : *Poculum tuum inebrians quam
præclarum est (Psal. xxii, 5)!* Est et oleum : *Impin-
guasti in oleo caput meum.* Ergo ista Dei non habent
peccatores : sed sua, id est terrena, unde corpus vi-
vat, non anima perfruatur. *Fruentum enim dictum*
a frumine, id est a summa parte gulæ; antiqui enim
caput gulæ frumen vocabant. *Multiplicati sunt enim
pessimis actibus, id est, mundana voluntate [ed., vo-
luptate] completi.* Hoc est enim quod in præfatione
diximus, in uno sermone plerumque causas profun-
dissimas indicari, ut est hic positum, *sui.*

Vers. 8. *In pace in idipsum dormiam et requie-
scam. Quoniam tu, Domine, singulariter in spe con-
stituisti me.* Contra humanos tumultus et felicitates
caducas, quas mundus æstimabat esse præcipuas,
pulcherrime pacem cordis objecit, quam habere non
possunt, qui sæcularibus actibus implicantur. *Pax*
enim ista habet tranquillissimam vitam, quæ cum sua

mente non litigat : sed in Domini beneficiis perse-
verans amœna tranquillitate perfruitur. De ipsa dicit
Dominus in Evangelio : *Pacem meam do vobis, pacem
meam relinquo vobis (Joan. xiv, 27).* Sed ne pacem
istam temporalem putares, addidit : *In idipsum dor-
miam et requiescam.* In idipsum quippe dicitur, quod
nulla rerum vicissitudine commutatur; sed ipsum in
se permanens incommutabili perennitate consistit.
Dormiam, finem vitæ vult intelligi; *requiescam*, fu-
turam beatitudinem indicare monstratur, quando jam
requies dabitur sanctis, et gloriosa pausatio. Sequi-
tur causa quare requiescat : *Quoniam tu, Domine,
singulariter in spe constituisti me.* Singularis itaque
spes est Ecclesiæ **24** in membris suis, quia sola re-
cipiat regnum Dei, quod Babylonis populus non po-
test adipisci. Et cum dicit : *Constituisti me*, significat
dignam deliberatamque sententiam, quam hic habe-
mus in spe, ibi autem possidetur in re. Sed tunc re-
vera illud munus quietis merebimur, si hoc fieri Do-
mini juvamine confidamus.

Conclusio psalmi.

Decurso igitur maternæ prædicationis eloquio,
consideremus cantici hujus principia, media, et fi-
nem, et intentionem tanti mysterii reverendissimis
indagationibus invenimus. Sic enim psalmi virtus
agnoscitur, si circumstantia dictionis tali ordine per-
quisita tractetur. Primo versu exaudiri se pro mem-
bris suis sancta exoravit Ecclesia; et ut ejus audi-
retur oratio, humanum genus admonuit, ut ab ido-
lorum veneratione discederet : sciens se habere
Dominum Salvatorem, cui hæc veraciter cultura debea-
tur. Deinde populum, quemadmodum sacrificare de-
buisset, instruxit : quid etiam blasphemis responde-
retur admonuit. Post singularem beatitudinem dixit,
quam sanctis suis Dominus compromisit. Sic totius
Christianæ disciplinæ institutio sancta completa est;
ut et quid agerent homines, et quid sperare debuis-
sent, evidenter agnoscerent. Admonet etiam nume-
rus iste quaternarius ut eum mundo prædicatum vir-
tute evangelica sentiamus. Congruum siquidem fuit,
ut cunctus terrarum ambitus, in quatuor cardinibus
constitutus, salutari Domino credere moneretur; qua-
tenus de diversis gentibus advocata, una fieret totius
orbis Ecclesia. Nam et quatuor temporibus annus
ipse distinguitur; quatuor ventis cardinalibus totius
orbis inane perflatur; quatuor etiam virtutibus animi
dignitas comparatur, id est, prudentia, justitia, for-
titudine, et temperantia. Quem calculum Pythagorici
tanta laude prosecuti sunt, ut eum sacrum esse fate-
rentur.

EXPOSITIO IN PSALMUM V.

*In finem pro ea quæ hæreditatem consequitur psalmus
David.*

Quare ponatur in finem, superiore psalmo nuper
edictum est. *Pro ea vero quæ hæreditatem consequi-
tur*, Ecclesiam significat, cujus persona in hoc psalmo
introducitur ad loquendum. Hæc bona Domini. Sal-
vatoris adit ac possidet. Hæreditatem vero ideo [mss.
a Deo] consequi dicitur, quia Christo resurgente ad

eam bona spiritualia pervenerunt; id est, fidei insuperabile fundamentum, spei certissimum præmium, suave vinculum charitatis, etc. : quarum rerum nunc tenet imagines, et in futuro est perenniter possessura virtutes. De qua hæreditate in Evángelio dicitur : *Beati mites; quia ipsi hæreditate possidebunt terram* (Matth. v, 4). Rursum Ecclesia Domini vocatur hæreditas, sicut in secundo psalmo dictum est : *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. ii, 8). Quæ merito ipsius hæreditas dicitur, cujus pretioso sanguine comparata monstratur. Quod non putes esse contrarium, quia licet in Scripturis divinis diversa esse videantur, in unam tamen intelligentiæ concordiam veritatemque conveniunt. Psalmum vero et ipsi David, sicut superius exposuimus, referre debemus ad Dominum Christum.

Divisio psalmi.

Totus hic psalmus a persona catholicæ profertur Ecclesiæ, quæ prima sectione orationem suam poscit audiri, hæreticos et schismaticos prædicans a Domini muneribus excludendos. Secunda sectione per intellectum divinæ Scripturarum recto tramite dirigi se ad illam felicem patriam divino munere deprecatur, perfidos inde asserens fieri funditus alienos. Ad postremum commemorans præmia beatorum, ut una prædicatione et malos prædicta pœna converteret, et justos promissa præmia concitarent.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Verba mea auribus percipe, Domine; intellige clamorem meum.* Per figuram mythopœiam, quam in quarto psalmo jam diximus, aptissime hæc verba dantur Ecclesiæ; ut amata Dominum exspectet, accersita festinet; quatenus sæculi hujus nequitas eodem juvante pertransiens, Sponso suo immaculata, et sine ruga semper adhæreat. Ubi prima fronte per partes trinæ orationis, virtus Trinitatis exponitur, qualem habere sanctam decet Ecclesiam. Dicendo enim : *Verba mea auribus percipe, Domine*, oris significat psalmodiam. Sequitur : *Intellige clamorem meum*, ut affectum cordis aperiret; sicut et Apostolus ait : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra, in quo clamamus, Abba, Pater* (Galat. iv, 6). Aures autem Divinitatis ad similitudinem corporalem dicuntur, per quas aere verberato hominibus intrat auditus. Auris enim ab auditu dicta est. Et considera quoniam clamorem suum petivit intelligi. Vox enim ista non erat labiorum crepitus, sed cordis affatus [ed. affectus], qui non auribus audiri, sed mentis lumine consuevit intelligi.

Vers. 2. *Intende voci orationis meæ, rex meus et Deus meus : quoniam ad te orabo, Domine.* Supra dixit : *Intellige clamorem meum*; modo dicit : *Intende voci orationis meæ*, ut declararet orationem hanc esse perfectam, quam affectus mentis inflamat. Quapropter discutiendum est quare mutatis verbis sensus nostros immisceat? *Intende*, dicit, *voci*, quæ solet audiri : propterea quia Deus non partibus membro-

rum sensus istos discernit, sed una virtute cuncta peragit. Ille enim quæ a nobis videntur, audit; et quæ a nobis audiuntur, videt; et quæ a nobis cogitantur, intro inspicit; nec est quidquam, quod ejus lumini se possit abscondere. Hoc schema dicitur metabole, id est iteratio unius rei sub varietate verborum : tria enim repetitione unum idemque significat. Dixit enim : *Verba mea auribus percipe, Domine*; deinde : *intellige clamorem meum*; tertio : *intende voci orationis meæ* : quod totum ad unam respicit petitionem; ac si diceret : *Exaudi orationem meam*. Sequitur : *Rex meus, et Deus meus : quoniam ad te orabo, Domine.* Merito ad inquirendum aliquos permovere solet, cur in medio versiculo beata Ecclesia tertio cœlestem nominaverit principatum? Dicit enim : *Rex meus et Deus meus*, adjiciens : *Quoniam ad te orabo, Domine.* Sed his tribus personis non dixit *intende*, sed *intende* : quoniam Ecclesia catholica unum Deum, sanctam prædicat Trinitatem; non ut Sabellius confuse, sed distincte atque perfecte. Pater enim Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus; et tamen Pater, et Filius, et Spiritus sanctus non tres dii, sed unus est Deus. Nihil autem ibi amplius minusve est, nisi in Ariana pravitate, quæ se tot sæculis adhuc non cognoscit errare. Intuere etiam ipsorum vocabulorum mirabilem dispensationem. Prius ponit *Regem* : quo nomine Scripturæ divinæ frequenter appellant Dominum Christum : hunc enim ordinem in Evángelio ipse testatur, cum dicit : *Per me itur ad Patrem* (Joan. xiv, 6). Deinde dicit Patrem Deum; tertio Dominum Spiritum sanctum. Ubi licet nomina propter personas exprimendas videantur esse discreta, unus tamen perfecte creditur ac dicitur Deus; sicut legitur : *Audi, Israel, Dominus Deus tuus Deus unus est* (Deut. vi, 4). Quapropter figatur animis salutaris ista sententia : distinctio in personis; unitas bene credatur in natura.

Vers. 3. *Mane exaudies vocem meam. Mane astabo tibi et videbo.* *Astabo*, utrisque partibus constat esse jungendum, ut perfecta possit sententia reperiri. Quapropter *mane* deprecatur, qui in lucida degere conversatione dignoscitur. Tunc enim *mane* dicimus quando discussis tenebris, clari luminis adventus infulserit. Ecclesia enim, quæ se cognoscit habuisse tenebras peccatorum, et de nocte mundi istius congregatam, tunc se exaudiri merito credit, cum in lucem cœlestis conversationis eruperit. Repetit quoque, *mane*, quia necessario mentem lucidam beneficio Domini astare suis semper orationibus sentiebat. Et intuere quare *mane* dictum est; scilicet cum in ipso exordio bonorum actuum veritatem cœperit mens clarificata cognoscere : ne putares post peccata moram fieri, quæ potuisset audiri, sicut Ezechiel propheta dicit : *Impius quacunq; die se averterit ab impietate sua, omnes impietates ejus non erunt in memoria* (Ezech. xviii, 21, 22). *Astare*, est enim præsentem semper assistere. Per hoc autem verbum religiosæ devotionis continuitas indicatur. Ille siquidem bene dicitur Deo *astare* qui dignus potest ejus

conspicibus apparere; sicut Elias de se dixit: *Vidit Dominus, in cujus conspectu asto* (III Reg. xvii, 4). Supra dixit, *exaudies*: hic additur, *Et videbo*, quoniam in illa resurrectione ipsum conspiciet, cui hic sanctis orationibus supplicavit.

Vers. 4. *Quoniam non Deus volens iniquitatem tu es. Non habitabit juxta te malignus; neque permanent injusti ante oculos tuos.*

Vers. 5. *Odisti omnes qui operantur iniquitatem: perdes eos* (mss. A., B., F., omnes) *qui loquuntur mendacium.*

Vers. 6. *Virum sanguinum et dolosum abominabitur Dominus.* In primo psalmo diximus ennoematicæ definitionis hanc esse virtutem, ut negando quod non est, hoc quod intendit declarare videatur; et iterum dicendo quod est, id quod proponit, evidenter possit ostendi. Quod in his tribus versibus utrumque probatur effectum. Dicit enim: Tu es Deus, qui iniquitatem nolle cognosceris. Quid enim aliud potest Deus velle, nisi quod probatur ipse præcipere? Sicut Isaias ait: *Ego sum Dominus, qui loquor justitiam et annuntio recta* (Isai. xlv, 19). Sequitur: *non habitabit juxta te malignus.* Hic peccatores a regno Dei significat excludendos, qui nulla conversione mutati sunt. Nam licet eum carnaliter tantum videant, quos reatus involvit, sicut scriptum est: *Videbunt in quem compunxerunt* (Zach. xii, 10); juxta ipsum tamen habitare nequeunt, qui gehennæ cruciatione damandi sunt. Addidit: *neque permanent.* Ostendit eos in judicio Domini generaliter esse venturos; sed ante oculos Domini merito permanere non dicuntur, qui in perpetua tormenta mittendi sunt. Nihil est enim quod Deus non videat, dum ubique præsens et totus esse noscatur. Sed illi recte coram ipso esse minime dicuntur, qui ab ejus gratia donoque privandi sunt. Hactenus indicatus est Dominus, cum dicitur id quod non est: nunc aliis tribus modis ostenditur affirmando quod est. Dicit enim: *Odisti omnes qui operantur iniquitatem*; non dixit qui operati sunt, quia illi tantum in judicio damnabuntur, qui usque ad finem vitæ suæ crimine se nefando commaculant. Sed inter speciales enumerationes criminum, congrue nomen generale positum est, id est, operatores iniquitatum, ut ibi intelligas quidquid a divinis mandatis constat alienum. Adjecit: *perdes eos qui loquuntur mendacium.* Videntur istæ

A autem illos significat qui scientes malum, alienum operari nituntur exitium. Dum dicit: *abominabitur*, significat omnes quos superius dixit a regno Domini reddendos extraneos. Illi enim abominandi sunt qui ejus præmia consequi non merentur. Completæ sunt ab utraque parte ennoematicæ definitiones, quæ sententiæ in magnam utilitatem hominum videntur expressæ; ut breviter intelligerent peccatores, quos Dominus exsecratur et abjicit.

Vers. 7. *Ego autem in multitudine misericordiæ tuæ. Introibo in domum tuam.* Quoniam malos dixerat abominandos, consequens erat ut se per divinam gratiam in domo Domini testaretur admitti. Nam cum ipsa Ecclesia hic domus sit Domini, tamen potest per unumquemque beatum dicere, qui ejus membra sunt, Jerusalem futuram se nihilominus intraturam. Sic enim dicimus et patriam, et civitatem; et tamen his rebus verba damus, quæ ad cives earum novimus pertinere. Sed quia illa futura Jerusalem lapidibus vivis sanctorum creditur multitudine construenda, 26 apte dixit: *Introibo in domum tuam*: quasi in illius fabricæ perfecta ædificatione concludat.

Vers. 8. *Adorabo ad templum sanctum tuum in timore tuo.* Considerandum est quod non dixit: in templo, sed *ad templum*; quia nec syllabæ ipsas a sacramentis vacare prædictum est. *Templum sanctum*, corpus est Domini Salvatoris, quod jure adorat Ecclesia, per quod meruit esse reverenda; sic enim ipse de suo corpore dixit: *Destruite templum hoc, et in triduo ædificabo illud* (Joan. ii, 19). Sequitur: *in timore tuo.* Ut cordis compunctionem declararet, timoris intulit mentionem: quia tunc fides solida est, quando amor casto formido Divinitatis adhibetur.

Vers. 9. *Deduc me, Domine, in justitia tua: propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam.* Postquam orationem suam dixit matutinis temporibus audiendam, peccatorum quoque commemorans exitiabilem repulsam, hinc secundam ingreditur sectionem, postulans Dominum ut jam ad æterna gaudia deducatur, quia hic diversis fatigabatur angustiis. Ait enim: *in tua justitia*, id est, dum confidentibus parcis, seque pœnitendo damnantes, æquissima potentia tuæ pietatis absolvis. Nam qui abjicit rebelles, justum est ut velit recipere supplicantes. *Propter inimicos meos*, id est propter hæreticos et paganos. Unus enim pravo dogmate contrarius, alter non credendo semper adversus est. Propter quos in Domini justitia se petit esse dirigendam, quia prædicationibus ejus non credit adversitas. *Dirige in conspectu tuo viam meam*, id est, vitam meam perduc ad tuæ serenitatis aspectum. Non enim nostra facultate ad eum pervenire possumus, qui tortuosis semper semitis ambulamus.

Vers. 10. *Quoniam non est in ore eorum veritas, cor eorum vanum est.* Cum superius petierit ad aspectum Domini, per ejus justitiam se deduci, ut partem illam beatorum ejus munere possit adipisci, nunc humanas cognoscitur increpare fallacias, ut ostendat obstinationes pertinacium hæreticorum non posse

ad talia præmia pervenire, quæ suis fidelibus Dominus præparavit. Recte enim dicitur: *in ore ipsorum non esse veritatem*, quorum cor vanitas possidebat. Lingua enim sequitur mentis arbitrium, imperioque cordis ejus mobilitas naturali ordine famulatur.

Vers. 11. *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant*. Per figuram parabolam nimis competens facta probatur allusio. *Sepulcrum* enim mortui, *guttur* est mentientis, quando exitabilem sibi vanitatem in faucibus revolvit, quæ malum mortis infligit. Bene autem addidit, *patens*; quod si clausum esset, minus feteret. Intende quod dixit: *linguis suis dolose agebant*. Frequenter enim dolos tantum loquuntur, et habere non probantur effectum; sed hic ut graviora peccata monstraret, addidit, *Agebant*, ut malitia non solum in linguis, sed etiam in actu execrabili esse probaretur.

Vers. 12. *Judica illos, Deus. Decidant a cogitationibus suis*. Prophetiæ mos est futura prædicere. Non enim maledictionis voto talia optavit Ecclesia, cum ipsi probetur addi, quidquid bonorum numero videtur acquiri. Sed necesse erat de pertinacibus et præscitis dicere, quos noverat Dominum posse damnare. *Decidant a cogitationibus suis*, cum se non viderint adipisci, quod credebant posse promereri. Decidere enim proprie dicitur, qui spei suæ amissione fraudatur.

Vers. 13. *Secundum multitudinem impietatum eorum expelle eos: quoniam exacerbaverunt te, Domine*. Per hanc sententiam discimus, quod tantum unusquisque a Divinitate repellitur, quantum ejus peccata cumulantur. Quantitas enim delicti mensura repudii est: dum tantum ab illo reus longior redditur, quantum numero crimine dilatatur. *Expelle*, propter cogitationes præsumptas, dicitur: quia jam temeraria voluntate decepti, videbantur sibi bonis omnibus intromissi. Expulsos enim illos dicimus, qui de loco aliquo interiore jactantur. *Exacerbaverunt* enim ægroti mali medicum bonum, qui remedia salutis suæ insensibili duritia respuerunt.

Vers. 14. *Et lætentur omnes qui sperant in te: in æternum exsultabunt*. Postquam impiorum debitas retributiones asseruit, nunc Ecclesia redit ad sanctos, quorum congregatione beata dignoscitur: ne sileret bonorum præmia quæ noverat esse ventura. Considera quod ea quæ in capite versus supplicans petit, sequenti parte eadem promittit: ne putaretur ambiguum quod certissime sperabatur esse venturum. Et ne crederetur temporalis esse lætitia, dictum est: *in æternum*: ubi gaudii nullus est finis, dum continue percepta præmia possidentur. Intuere quod *in æternum exsultare* dicit sperantes in Domino, quoniam in ista temporalitate gaudere videntur et impii; in futuro autem sola exsultabit semper Ecclesia.

Vers. 15. *Inhabitabis in eis. Et gloriabuntur in te omnes qui diligunt nomen tuum*. De superiori versu pendet ista sententia, quæ tangi quidem potest, sed ad liquidum non valet explanari. Nam si quæras quæ

sit ista pollicitatio quam superius dixit: *in æternum exsultabunt?* audi dictum breviter: *et inhabitabis in eis*. O magna et ineffabilis largitas donatoris! Quid simile potest dari, quod ibi cognoscitur rerum Dominus ipse concedi? Nam quilibet munificus donat illa quæ possidet; Deus autem, qui est ineffabile bonum, se largitur in præmio. Et quid tam potest esse simile quam cum nos bonorum omnium cœperit auctor implere? *Gloriabuntur*, dixit: quia effectu perfruuntur optato. *In te*: quia tu es promissa illis hæreditas; et ideo *in æternum exsultabunt*, quia de æterno Domino *gloriabuntur*. *Omnes qui diligunt nomen tuum*. Significat in illa patria felici, omnes quidem Domini participatione gloriari; quamvis ineffabili dispensatione pro meritorum qualitate unicuique se videatur majestas sancta concedere.

Quoniam tu, Domine, benedices justum. Magnitudine præmii et gaudiorum immensitate præmissa; quare tanto bono indebite repleatur humanitas, breviter docemur: ne quis ascribat meritis suis quod tributum benedictione constat auctoris.

Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos. Consideremus quam suavi ac decoro sine præsens psalmus conclusus est, uno verbo indicans beneficia Domini, quæ nullis possunt voluminibus explicari. Bona siquidem voluntas Creatoris, quæ nos ineffabilibus muneribus replet, dicta est *scutum*, quod revera nos protegit, **27** et præmia decora concedit. Clypeus enim impositus capiti, corona est; aptatus cordi, defensio. Hic est qui omnes fideles protegit: ipse operit Ecclesiam toto orbe diffusam; ipse quoque amplectitur et cœlum, quo celantur universa: munimen quod nullus ictus irrumpat; arma quæ nullum intret exitium; per quæ potius mors victa succubuit, et salus hominis desperata surrexit. *Bonæ voluntatis*. Quoniam vocatio Domini omne meritum præcedit, nec invenit dignum, sed facit; ideo enim gratuita, alioquin justa diceretur. Hæc est ergo bona voluntas, quæ nos vocat et attrahit; nec quidquam proficuum valemus cogitare vel facere, nisi hoc accipiamus a bonitatis auctore, sicut Apostolus dicit: *Non enim possumus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobis; sed sufficientia nostra ex Deo est* (II Cor. III, 5). Quiescat ergo Pelagiana dementia, ne cum sibi aliquid boni falso applicare nititur, vero potius donatore fraudetur.

Conclusio psalmi.

Quam suavis oratio sanctæ matris audita est, quæ nos et fide generat, et religiosa institutione conformat. Ignaros docet, parvulos fovet, afflictos relevat, et illos ad propria ubera nutriendos colligit, quos sui dogmatis esse cognoscit. Supplicat enim, ut rogare discamus; malos refugit, ut pessimos exsecremur; confidit in Domino, ut et nos de ipso præsumere debeamus. Sic tanquam veneranda mater, verba tradit parvulis ad loquendum; ut in nobis coalescens orationis affectus, et psalmodiam præstet humanis actibus consolatricem, et congruentem divinis jus-

sionibus actionem. Loquamur ergo quod admonet, A sapiamus quod credit, amemus certe quod diligit, ut cum ejus animum sequimur, tunc ipsius filii sine dubitatione reddamur. Quintus autem numerus, in quo hic psalmus noscitur constitutus, tribuendus est Pentateucho, quod sola Ecclesia catholica vere intelligit, quæ promissam atque expectatam plenitudinem legis accepit.

EXPOSITIO IN PSALMUM VI.

In finem in hymnis pro octava psalmus David.

In finem jam notum est. Hymnus est laus Divinitatis, metri alicujus lege composita. Pro octava vero, ut quidam volunt, Domini significatur adventus, quando finita sæculi hebdomada, ad judicandum venerit mundum: unde et psalmus ipse cum tremore maxime fecit initium dicens: *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias me.* Nam et sanctus Hilarius in prologo Psalmorum, et sanctus Hieronymus in expositione libri Ecclesiastes (*In Eccles. cap. xi*), et sanctus Ambrosius in expositione Lucæ evangelistæ (*Lib. 1, cap. 9*), ubi Dominus in monte transfiguratus est; et sanctus Augustinus de Sermone Domini in monte, ubi de octo beatitudinibus disputavit, de hac octava die latius diligenterque locuti sunt. Unde quod lectori placuerit, eligere suffragatur. Quocirca tales viros commemorasse sufficiat, quando dicta eorum, si in unam seriem colligantur, vix possunt longissimo volumine comprehendere. De qua die Amos propheta dicit: *Væ concupiscentibus diem Domini; ut quid vobis diem Domini? Et ipse est dies tenebræ et non lux* (*Amos v, 18*). Idem et Sophonias propheta dicit: *Vox diei Domini dura et amara* (*Sophon. 1, 14*). Unde nunc introductus pœnitens distributis partibus orationis vehementer exorat, ne in illo die iudicii de propriis facinoribus arguatur. Quid enim salubrius, quidve providentius, nisi ut qui in meritis suis non poterat habere spem pro perpetratis delictis, in hoc mundo positus, ubi pœnitentiæ locus est, divinam eligeret exorare pietatem?

Verum istum diem a conditione mundi, alii dicunt post annorum sex millia esse venturum; propterea quod septimo die Dominus, ab opere suo legitur in illa rerum conditione quiescere: mille annos per dies singulos computantes, quia legitur: *Ante conspectum ejus mille anni sicut dies unus* (*Psal. LXXXIX, 4*). Alii putant post annorum septem millia, id est, transacta istius sæculi septimana, octavo die illam æternam lucem posse declarari; sicut et Domini nostri resurrectio habita fuisse cognoscitur. Sed cum dicat ipse Dominus in Evangelio (*Matth. xxiv, 36; Marc. xiii, 32*), hunc diem, nec Filium nosse, nimis importunum est illud studiose quærere, quod nobis utiliter divina providentia noluit revelare. Quapropter ad sermonem tituli declarandum nosse sufficiat, post hujus sæculi finem, illum diem esse venturum.

Nunc ad intelligenda verba quæ nobis sunt donata, velociter festinemus. Nam si puro corde petimus,

cur dubitemus exaudiri, cum ab ipso, et ad ipsum veniamus instructi? Dona, Domine, in satisfactione nostra tota nos charitate compungi, qui nobis salutarem supplicandi regulam præstitisti. Memento autem quod hic pœnitentium primus est psalmus, sequitur tricesimus primus, tricesimus septimus, quinquagesimus, centesimus primus, centesimus vicesimus nonus, centesimus quadragessimus secundus. De quibus, ut datum fuerit, suo loco dicemus. Quos non credas incassum ad septenarium numerum fuisse perductos, quando et majores nostri septem modis peccata nobis dimitti posse dixerunt: primo per baptismum; secundo per passionem martyrii; tertio per eleemosynam; quarto per hoc quod remittimus peccata fratribus nostris; quinto cum converterit quis peccatorem ab errore viæ suæ; sexto per abundantiam charitatis; septimo per pœnitentiam: addenda quoque est communicatio [mss. A., B., F., perceptio] corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, cum tamen digne suscipitur. Inveniuntur et alii fortasse modi remissionum; congruit enim ut numerum supplicationis nostræ indulgentia divina transcendat.

Divisio psalmi.

Quatuor modis in hoc psalmo vir confitens et religiosus exorat. In exordio benevolum sibi iudicem faciens. Exordium est autem oratio auditoris animum idonee comparans ad reliquam dictionem, id est, a potestate iudicis, quia solus est cujus constituta servat æternitas. Ab infirmitate sua, quoniam quantum meretur luere, non prævalet sustinere. A **28** consuetudine parcendi, quoniam non se vult a mortuis rogari, sed a vivis hominibus confiteri. Secunda divisione narrat ærumnâs proprias, quibus afflictus et contritus esse cognoscitur. Narratio vero est ad causam probabilem faciendam rerum gestarum clara et diligens expositio. Sequitur salutaris et nimis profutura correctio. Sequestrat enim se a malis, quod bono iudici noverat esse gratissimum; ut ab illis mens redderetur aliena, quibus et ipsa justitia probabatur adversa. Superest conclusio, ubi jam definitive aliquid dicitur, postquam nihil amplius desideretur. Conturbat enim et repudiat omnes iniquos, quoniam cum ipsis habere nolebat ullatenus portionem. Sic per has partes proficue pœnitentiæ causa peragitur. Aptatur autem hæc Deo per humanam consuetudinem translatis verbis: ut quasi iudex audiat, quasi cognitor instruat, quasi nescius, quæ sunt facta cognoscat. Quod genus schematis multis locis reperies in litteris sacris. Totus autem hic psalmus propter futuri iudicii timorem noscitur esse conscriptus; quod utique rectæ mentis est imminentes metuere calamitates, et illud timere quod meretur excipere. Nam si illud ante oculos habeamus quod in Malachia propheta legitur, semper ad vias rectas recurrimus, et nos proficuo timore corrigimur. Ait enim: *Quis tolerabit diem introitus ejus, aut quis sustinebit in aspectu ejus? quia ipse ingreditur sicut ignis flaturæ, et sicut squama lavantium, et sedebit ad conflandum, et ad repurgandum argentum* (*Mal. iii, 2, 3*). Similiter et Salomon in

Ecclesiastico præmonens dicit: *Ante orationem præpara animam tuam*; et paulo post: *Memento iræ in die consummationis, et tempus retributionis in conversatione facti* (Eccle. xviii, 23, 24.)

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine, ne in ira tua arguas me.* Primum nosse debemus omnipotentiam Domini, eloquentiam suam ita variis disciplinis atque artibus plenissime ditasse, ut et ipsa mirabiliter exquirentibus ornata resplendeat, et semina diversarum doctrinarum diligenter retractata concedat. Hinc est enim quod in ipsa reperiuntur, quæ magistri sæcularium litterarum ad sua post volumina transtulerunt. Nam inter alios status, quos oratores causis emergentibus indiderunt, concessivam deprecationem esse dixerunt; cum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur expostulat. Qui status licet inermis apud terrena iudicia videatur, humanisque viribus destitutus, invicta tamen apud Deum munitione præcingitur, ut quem nulla prævalent argumenta defendere, sola possit fidelis confessio vindicare. Hoc vere poenitentibus datur, qui dum se cupiunt absolvere, ipsi potius propria nituntur facta damnare. Sic et Isaias monet: *Dic tu iniquitates tuas prius, ut justificeris* (Isai. xliii, 26). Nunc considerandum est quam sit verborum istorum congrua salutarisque positio. Non enim supplicat Domino Patri, sicut et aliis visum est, ut non arguatur, sed ne in iudicii severitate culpeatur: quia hic multis argui salus est, sicut in Apocalypsi Joannis legitur: *Ego quos amo redarguo et castigo* (Apoc. iii, 19). Nam ita et ipsi David contigit, cum eum prophetica correxit invectio. Arguit et Filius, sicut in alio psalmo legitur: *Arguam te, et statuas illa ante faciem tuam* (Psal. xlix, 21). Arguit etiam Spiritus sanctus, sicut scriptum est: *Cum venerit Spiritus Paraclitus, ipse arguet mundum de peccato* (Joan. xvi, 8). Dicite nunc, perversi, ubi est hic naturæ potestatisque distantia, quando nec ipsa discrepant verba? Conticescat Ariana nequitia: ne qui volunt in sancta Trinitate sacrilegas divisiones inferre, ipsi se a regno Domini probentur abscindere.

Neque in furore tuo corripias me. Ira et furor iudicis contra reum damnationis effectus est; id est, motus animi concitatus ad poenam provocans inferendam. Sed ira longa indignatio est: furor repentina mentis accensio. Hæc autem allegorice translativis verbis edicta sunt. Cæterum Dominus nec ira confunditur, nec furore turbatur: sed in una eademque semper gloriæ suæ tranquillitate consistit. Similiter et Moyses dicit: *Sicut lætatus est Dominus ædificans vos, et crescere faciens, sic lætabitur affligens vos atque subvertens* (Deut. xxviii, 63). Petit ergo ut ante iudicium, non in iudicio corripatur: quia qui ibi arguitur, sine dubitatione damnatur. Et mente condendum est, quod dies iudicii pro timore magnitudinis suæ ira et furor vocatur; sicut et in secundo psalmo dictum est: *Tunc loquetur ad eos in ira sua,*

et in furore suo conturbabit eos (Psal. ii, 5); de quo et alius propheta dicit: *Dies illa, dies iræ, dies tribulationis et angustiae* (Sophon. i, 15).

Vers. 2. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum.* Infirmi confessio cœlestis Medici misericordiam movet, a quo facile impetrantur remedia, cum ostenduntur vulnera manifesta. Non enim dixit: quoniam mereor, sed, quia justitiam tuam sustinere non valeo. O clementia magna Creatoris! a iudice percipimus quid rei dicere debeamus; docemur pietatem petere, ne nos justitia possit absorbere. Quis enim jam dubitet eum verba sua audire posse: si tamen talis sit precantis animus, qualem ipse est jubere dignatus?

Vers. 3. *Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt omnia ossa mea.* In deprecatione eadem perseverat. Pio Medico dicitur, ægritudinem tabidam usque ad interiora venisse, ne differret auxilium, cui imminere cognoscebat exitium. *Ossa* hic per allegoriam, fortitudinem mentis debemus advertere, quæ cum deficit, vigor omnis elabatur, sicut et ossibus quassatis corpus minime continetur.

Vers. 4. *Et anima mea turbata est valde: et tu, Domine, usquequo? Ne corpus intelligeres, quod ossa nominavit, animam suam dixit esse turbatam.* Bene autem *valde* additum est, ne clemens auditor pateret diutius differendum, si nimis eum non cognosceret fuisse turbatum. *Usquequo* subaudiendum, differs, qui usque ad finem preces supplicum non soles ullatenus oblivisci? Supplicatio quippe ista magnis commendatur angustiis; ut recepta sanitas pretiosior possit agnosci. Et intueri, quia justitiam Domini semper poenitens iste refugit, et consuetudinem ejus benignitatis exposcit.

Vers. 5. *Convertere, et eripe animam meam; salvum me fac propter misericordiam tuam.* Cum Deo dicitur, *Convertere*, vindictæ relaxatio postulatur, ut debitas ipsius justitia de nobis non exigat ultiones. Sive more nostro dicitur Deo, **29** *Convertere*, sicut aversi solent rogari: qui aut respicere nolunt, aut subvenire contemnunt. *Eripe animam meam*, ab imminente scilicet supplicio, quod debetur errantibus. Avertit enim a nobis debitas poenas, cum eas relaxaverit benigna remissio. Congruè vero, *convertere*, in poenitentis prece ponitur; quod satisficientibus Dominus pollicetur dicens: *Convertimini ad me, et ego convertar ad vos* (Zach. i, 3). *Salvum me fac propter misericordiam tuam.* Quam pulcherrime ista supplicatio propriis ac proficuis sermonibus explicatur! *Salvum* se petit fieri, non secundum merita sua, sed propter divinam misericordiam, in qua dum fixa spes ponitur, venia facilius impetratur.

Vers. 6. *Quoniam non est in morte qui memor sit tui: in inferno autem quis confitebitur tibi?* Movere potest quare dicat, *in morte*, nullum esse memorem Dei, dum vicina possit amplius ira iudicis contremisci? Sed bene perfidos dicimus immemores Dei, de quibus et Isaias ait: *Non enim qui in inferno sunt laudabunt te; neque qui mortui sunt benedicent te*

(*Isai.* xxxviii, 18). Nam cum dicit Apostolus: *In nomine Jesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum* (*Philip.* ii, 10), hic de solis infidelibus ac pertinacibus debet accipi dictum, qui nullam fiduciam confessionis suae habere promerentur. Merito ergo hic sibi festinat dimitti: quia post lucis occasum, non restat nisi sola retributio meritorum. *In inferno autem quis confitebitur tibi?* Subaudiendum ad veniam; sicut et Salomon de impiis dicit: *Quia dicent inter se, poenitentiam habentes, et prae angustia spiritus gementes* (*Sap.* v, 3), etc. Nam et dives qui Lazarum videbat in requie constitutum, mala sua probatur esse confessus (*Luc.* xvi, 23), sed non est ad votum supplicationis auditus: quia in hoc mundo proprie confessio dicitur, ubi et venia reperitur. Et ut aliquam divisionem in his verbis intelligi debeamus, *in morte* significat transitum vitae; *in inferno* vero custodiam locorum quam pro suis meritis animae sustinere noscuntur. In utroque tamen negatur absolute suscipienda confessio. Hactenus dictum est de principiis; nunc de narratione videamus.

Vers. 7. *Laboravi in gemitu meo.* Benevolentia igitur in exordio diligentissime comparata, venit ad narrationem actuum suorum, asserens poenitentiam suam magnis cruciatibus fuisse completam: quia non tantum verbis otiosis, sed afflictione probabili maxime venialis efficitur poenitudo. *Gemitus* itaque et iste dicitur, qui aut pondere nimio curvatis, aut vulnere sauciatibus evenerit. Sed ille quaerendus est Christianis, qui cordis compunctione peragitur, cum et malorum nostrorum reminiscimur, et futurae poenae consideratione tremur. *Gemitus* enim dictus est geminatus luctus. Quem merito fideles appetunt, quoniam lugentes consolatur, poenitentes emundat, diabolum fugat, Christo conciliat; amaritudo dulcis, lacrymae felices, salutaris afflictio. De qua re beatus Joannes duobus libris ita disseruit, ut merito apud Graecos aurei oris nomen acceperit.

Lavabo per singulas noctes lectum meum. Si hoc ad litteram velis accipere, merito quidem lectum, quem noctibus polluerat, lacrymis abluebat. Sed occurrit impossibilitas, ut tanta fuisset copia lacrymarum, quae non solum faciem, sed etiam *lectum lavisse* diceretur. Quapropter melius *lectum*, delectationem corporis intelligamus: in qua velut in cubili nostro marcente [mss. A., B., F., inardescente] voluptate remittimur; quam potest homo lacrymis, quamvis paucis lavare, si eum contingat caelesti inspiratione deflere. *Lectus* autem ab electis ac mollibus herbis dictus est: supra quas antiquitus quiescentium corpora remittebantur in somnum.

Lacrymis stratum meum rigabo. *Rigare* uberius aliquid significat quam lavare. Sed videamus, cum superius lectum dixisset, quare iterum repetere voluisset *stratum*? *Stratum* enim significat cumulum peccatorum; quod ideo *lacrymis rigat*, ut eodem saluberrimo imbre resolutus, homo in novam messem virtutis adolescat, fiatque ex peccatore justus, ex lugente laetus, ex agro sanissimus. Nam si *stratum* collectionem

vestium velis advertere, ipsa impossibilitas occurrit quae de lecti lavatione surrexit. Sive hoc per figuram hyperbolen potest accipi, per quam solent aliqua in magnitudinem exaggerationis extendi: sicut de navigantibus in centesimo sexto psalmo dicitur: *Ascendant usque ad caelos, et descendunt usque ad abyssos* (*Psal.* cvi, 26). Et in quinquagesimo psalmo: *Lavabis me, et super nivem dealbabor* (*Psal.* l, 9); cum nive nihil possit esse candidius. Et in Deuteronomio Moyses Jesu Nave praecipit: *Liber hic legis non recedat de manu tua: et meditaberis in eo diebus ac noctibus, ut scias ingredi viam tuam* (*Josue* i, 8). Simili modo et alter poenitens in centesimo primo psalmo dicitur: *Cinere sicut panem manducabam, et potum meum cum fletu temperabam* (*Psal.* ci, 10), et his similia.

Vers. 8. *Turbatus est prae ira oculus meus.* Cum superius et gemuisse se asserat, et plorasse confirmet, ineptum est ut subito indignatione propria putetur esse confusus: sed propter iram Domini, oculum cordis sui profitetur esse turbatum. Quid enim formidolosius quam illum irasci, qui si non misereatur exstinguit? Oculus enim dictus est, quasi ocior lux, quod cito intentata respiciat: sive quod palpebris occultentibus probatur occultus.

Inveteravi inter omnes inimicos meos. *Inveteravi*, id est, in veteris hominis Adae antiquitate permansi, qui ad differentiam novi hominis, id est, Christi, vetustus merito nuncupatur. *Inter omnes inimicos meos*: sive inter spiritus diabolicos, sive inter nostra peccata. Ipsa sunt enim veraciter adversa, quae animas in tartarum deducunt, et adhuc feraliter blandiuntur. Completa est promissa narratio: est enim, sicut praecipitur, brevis et lucida, idonea quoque ad iracundiam iudicis temperandam. Nunc de saluberrima correctione dicendum est.

Vers. 9. *Discedite a me, omnes qui operamini iniquitatem, quoniam exaudivit Dominus vocem fletus mei.* Enumeratis afflictionibus, emendationis ingreditur partem; ut qui malorum collegio peccaverat, fugatis a se talibus, mandatis Domini devotissimus apparet. Quod argumentum ab attributis personarum tractum, dicitur a victu. Eo quippe modo se probat ad plenam correctionem venisse, quo se voluit a malorum societate dividere. Nam vide quid sequitur.

Vers. 10. *Exaudivit Dominus deprecationem meam, Dominus orationem meam assumpsit.* Deprecatio est cum pietate frequens oratio, et sola est quae **30** nimia decet, et importuna conciliat. *Assumpsit*, suscipit vult intelligi, tanquam aliquid manibus acceptum. Et intueri magnum exultationis arcanum; ut orationem suam et auribus dicat auditam, et quasi oblationem aliquam fuisse susceptam. Sic enim facere laetantes solent, ut diversis modis eadem repetant, unde magno impetu gratulationis exsultant. Nec vacat, quod in uno munere tertio sibi dicit Dominum praestitisse; scilicet ut supplicationibus suis sanctam Trinitatem adfuisse monstraret.

Vers. 11. *Erubescant et conturbentur omnes inimici*

mei : avertantur retrorsum, et erubescant valde velociter. Tribus partibus decursis, venit ad ultimam conclusionem. Conclusio est enim exitus et determinatio totius orationis : ubi jam, ut exauditum decebat, lætus exsultat. Quoniam ista quædam formula pœnitentium est, ut inchoent a lacrymis, et desinant in lætitia ; quatenus tali exemplo possit agnosci verum esse quod legitur : *Qui seminant in lacrymis, in gaudio metent (Psal. cxxv, 5).* Et intueri quod sancta conscientia pœnitentis, a peccatis suis facta libera, ecclesiasticis regulis obsecundans, mox pro inimicis suis, ut convertantur, exorat ; ut, sicut ille suscepit veniam, ita et inimicos ejus carnales ad Domini gratiam redire contingat. Nam cum dicit : *Erubescant*, vult eos tanta compunctione illuminari, ut pro his quæ agebant, ipsi potius erubescant, et intelligant perniciosos actus, quos pridem sibi putabant esse proficuos. *Conturbentur* autem dictum est, timore futuri judicii, et Scripturarum prædicatione terribili : ne in illas pœnas miserrimi hominum cadant, quas peccatoribus lex divina pronuntiat esse venturas. Cum dicit, *mei*, relaxavit odium cui multitudo fuerat donata culparum. Sequitur : *Avertantur retrorsum*, ut non permittantur ire quo tendunt ; sed cum redeunt, ab inferni fovea liberentur. Hoc enim et Petro dictum est humana cogitanti : *Redi retro, Satanas (Marc. viii, 33)* ; scilicet ne sapias illa quæ sapis. Malus enim, cum retrorsum redit, emendatur ; cum justus, offendit. Sed quoniam hic de peccatoribus agebatur, bene illis optata est votiva conversio. Et ne eos diutius judicaret forsitan differendos, addidit : *Et erubescant valde velociter.* O desiderium sanctæ mentis eximium ! Quis enim in causa sua amplius petere potuit quam iste qui pro inimicis suis acerrimis postulavit ? Talium itaque Dominus miseretur, qui misericordiæ momenta non negligunt ; sicut in Evangelio scriptum est : *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur (Matth. v, 7).*

Conclusio psalmi.

Licet in omnibus psalmis intelligentiæ studium adhibere debeamus, quoniam inde vitæ nostræ maxima subsidia conquiruntur, tamen pœnitentium æstimo magnopere perscrutandos, qui humano generi velut competens medicina præstantur. Inde enim animarum saluberrima lavacra suscipimus, inde peccatis mortui reviviscimus, inde lugentes ad æterna gaudia pervenimus. Est enim quoddam iudiciale genus, in quo reus conspectibus iudicis præsentatus assistit, peccatum suum lacrymis diluens, et confitendo dissolvens, summum genus defensionis afferens, quo se ipse condemnat. Hic non est accusator extraneus, sed ipse impugnator est suus. Meretur veniam quia se non excusat a culpa ; nec potest taliter agi sub tali iudice, cui peccata nullus prævallet abnegare. Hic conjectura cessat : hic finis non quaeritur : hic cæteræ qualitatis species desunt, quoniam omnia lucida veritate panduntur. Sola est ergo necessaria quæ dicitur concessio, cum reus non id quod factum est defendit, sed ut ignoscatur expostu-

A lat. O inæstimabilis pietas Creatoris ! Reus pro se sententiam dici fecit : quoniam ipse se vehementius accusavit. Sed nequaquam quilibet callidus oratorum hæc a iudice obtinere potuit, quæ iste simplicitate plenus a Domini pietate promeruit. Nec vacat quod in calculo senario, quem in disciplina numerorum constat esse perfectum, personam pœnitentis aptavit. Ipso enim die hominem creavit : ipsa etiam ætate Christus Dominus ad liberandum eum, in hunc mundum venire dignatus est : sexto etiam die crucifigi pro hominum salute decrevit ; ut hæc supputatio et hominis initium, et absolutionem peccatorum aptissime continere videatur. Nam de pœnitentiæ utilitate et virtute atque gratia, beatus Augustinus inter copiosos libros, de hac re, ubi locum reperit, negligendum esse non credidit ; tamen uno volumine mirabiliter et breviter solita vivacitate tractavit.

EXPOSITIO IN PSALMUM VII.

Psalmus David, quem cantavit Domino pro verbis Chusi filii Jemini.

Quamvis hæc causa in secundo libro Regum (Cap. xv) latius indicetur, propter explanationem tamen tituli breviter exponenda cognoscitur. Cum David a filio suo Abessalom crudeli bello premeretur, amicum suum Chusi fecit pro dignoscendo consilio ad ejus castra migrare : ut quidquid adversus eum ageretur, sibimet secretius indicaret. Nam et ipsum nomen prædictam indicat causam. *Chusi* enim, Patre Augustino docente (*Enar. in psal. vii*), interpretatur silentium : quod revera fidelis ejus exercuit, quando illi secretius profutura mandavit. *Filius* autem *Jemini*, filius dexteræ interpretatur. Quod bene ad ipsum refertur, quia saluti ejus necessaria prodicione consuluit. Sic Dominus noster in medio Judæorum silentium misit, cum mysteria sanctæ incarnationis assumpsit. Perfidis enim tanquam silentium fuit, quod fidelibus probatur esse prædicatum. Hunc ergo psalmum ad similitudinem Chusi de futuro mysterio Domini propheta cantavit, quia sicut David filii sui Abessalom a se geniti et educati injustam persecutionem pertulit, ita Dominus liberati a se populi atque nutriti, furorem detestabilis præsumptionis sustinuit. Scire autem debemus hunc primum esse psalmum eorum, in quibus per actus David significantur Domini futura mysteria. Subsequuntur enim hujuscemodi vicesimus sextus, tricesimus tertius, et centesimus quadragesimus tertius, quibus convenit schema quod dicitur allegoria, id est inversio, aliud dicens, aliud significans.

31 Divisio psalmi.

Causam suam propheta trahens in futurum mysterium Domini Salvatoris, cui etiam nomen ipsum David mysticis interpretationibus congruenter ascribitur : in prima divisione ex sua persona Dominum deprecatur ut ab omnibus persecutoribus ejus virtute liberetur. Persona vero hominis est substantia rationalis, individua, suis proprietatibus a consub-

stantialibus cæteris segregata. Secunda sectione idem A propheta rogat, ut resurrectionis ejus gloria manifestata subveniat. Tertia ipsum introducit loquentem per id quod factus est humilis; ut secundum justitiam suam veritatemque judicetur: malos ultione deterrens, bonis gratuita præmia compromittens. In quarta parte iterum propheta reloquitur, commonens Judæos, ut metu futuri judicii a proposita iniquitate discedant: ne possint sustinere meritas ultiones. Hoc nunc convenit sollicita mente perquiri, ut virtutem psalmi divino munere introspicere mereamur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine Deus meus, in te speravi, libera me ab omnibus persequentibus me et eripe me.* Quamvis B propheta, Abessalom filii sui causa videatur esse proposita, de universis tamen inimicis se supplicat debere liberari, ab spiritualibus maxime nequitiis, quas convenit studiosissime præcaveri: quia carnales hostes corpus impetunt, spirituales vero animas necare contendunt. Libera a peccato, eripe a diabolo. Ab ipsius enim potestate tollimur, quando misericordia Domini delictorum sordibus explamur. Sed cur debeat a persequentibus erui, præmissa ratione demonstrat: quoniam se in ipso sperasse confirmat.

Vers. 2. *Nequando rapiat ut leo animam meam, dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat.* Leoni confertur diabolus, leoni frequenter comparatur et Christus: ille quod ad interitum rapiat, iste C quod eripiat ad salutem. Pulchre vero propria verba suis auctoribus dedit: Dominum rogat ut eripiat, ne leo rapiat. Subjuxit: *Dum non est qui redimat, neque qui salvum faciat*; id est, cum tu a subveniendo cessaveris, illo enim tempore prævalet diabolus rapere, cum nobis peccatis nostris obstantibus Creator distulerit subvenire. Ipse enim fideles redimit, qui suum Filium pro humano genere inæstimabile pretium dedit. Nec ab alio potest salus venire, nisi a salutis auctore. Sic Dominum Christum per hæc reluentia verba declaravit.

Vers. 3. *Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis.* Hic quidem dicit: *Si feci istud*: sed inferius quid sit, *istud*, exponit cum ait: *Si est iniquitas in manibus meis.* Quæ figura dicitur D epexegesis, id est explanatio dicti superioris. Sed hoc non debet generaliter intelligi: quia non est in homine aliquam iniquitatem in suis manibus non habere. Sed *istud* ad persecutionem Abessalom dicitur filii, a quo propheta injuste videbatur affligi. Nam quemadmodum vel inimicum tractaverit, Regum textus ostendit (*II Reg. xviii, 5*); ut tempore quo contra eum exercitum destinabat, ducibus suis præceperit ut maxime Abessalom saluti prospicere debuissent; quem etiam mortuum gravissimo dolore deflevit. Merito ergo dicit iniquitatem in hac causa duntaxat in suis manibus non fuisse, cum sibi eum etiam superstitem relinquere voluisset.

Vers. 4. *Si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis.* Secundum caput est antefatæ patientiæ: quia de persequentibus se noluit vindicare. Nam et Saulem summa pietate tractavit, ut traditum sibi sæpius in mortem, ille remiserit ad salutem. Quod idem lectio antefata testatur. *Retribuiebant enim Saul atque Abessalom malum*, qui ab ipso prius acceperant pietatis officium. Nemo enim *retribuit*, nisi qui aliquid ante percepit. Sed iste vir Deo plenus, et patientiæ virtute firmissimus, perfectæ benevolentiae se conditione constringit, ut si malum pro malo reddidit, *decidat ab inimicis suis inanis*; id est, fructu mansuetudinis magnæ vacuatus; nec de hoc certamine referat, quod Dominus illi applicet ad coronam. Quæ si altius intendas, dominicæ passionis declarantur indicia, cum perfidus Judæus mala retribuit, quamvis ineffabilia bona a suo jugiter auctore percepit.

Vers. 5. *Persequatur inimicus animam meam, et comprehendat eam, et conculcet in terra vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducet.* Inimicum diabolus dicit, qui animas quas comprehendit conterit. Superior enim factus dat interitum, non salutem. Sic enim de animabus efficit, quas crudelissimus vincit, ut actus earum terrena faciat contagione maculari. Quapropter congruus est positus ordo verborum: prius enim fuit ut comprehenderet, postea ut conculcasset. *Et gloriam meam in pulverem deducet*; id est suscepti hominis honorem, qui ad imaginem et similitudinem Dei constat effectus. *Deducat in illum pulverem quem projecit ventus a facie terræ.* Ita dum sibi conditionem ponit, peccantium ruinam mirabili narratione descripsit. His igitur superioribus tribus versibus explanatis, dicendum nobis est quemadmodum in eis hypothetici syllogismi secundus modus appareat, qui hoc modo fieri posse dignoscitur. Hypotheticus autem, id est conditionalis syllogismus est, qui ex conditionali, aut conditionalibus propositionibus accipiens assumptionem, colligit conclusionem. Cujus propositio talis est, quantum ad istam pertinet dictionem: *Domine Deus meus, si feci istud; si est iniquitas in manibus meis; si reddidi retribuentibus mihi mala, decidam merito ab inimicis meis inanis*: persequatur inimicus animam meam, et comprehendat eam, et conculcet in terra vitam meam, et gloriam meam in pulverem deducet. Istius autem propositionis secundum regulas dialecticorum reciprocatio talis est: si non decidam merito ab inimicis meis inanis; si non persequatur inimicus animam meam, et comprehendat eam; si non conculcet in terra vitam meam; si non gloriam meam in pulverem deducet; *Domine Deus meus, non feci istud; non est iniquitas in manibus meis; non reddidi retribuentibus mihi mala.* Cujus reciprocatio fit talis assumptio: attamen non decidam merito ab inimicis meis inanis; attamen non persequatur inimicus animam meam, **32** et comprehendet eam; non conculcabit in terra vitam meam; non gloriam meam in pulverem deducet. Hanc vero assumptio-

nem sequitur ista conclusio. Igitur, Domine Deus meus, non feci istud : non est iniquitas in manibus meis ; non reddidi retribuendis mihi mala. Hæc nos summam atque simpliciter causa brevitas attigimus. Si quis autem, sive de schematibus, sive de modis syllogismorum, sive quid sint simplices, sive compositi plenissime nosse desiderat, Aristotelem in Græcis, Victorinum autem Marium lectitet in Latinis, et facile sibi quisque talia confirmat, quæ nunc difficultia fortasse dijudicat.

Vers. 6. *Exsurge, Domine, in ira tua, et exaltare in finibus inimicorum tuorum. Exsurge, Domine Deus meus, in præcepto quod mandasti.* Venit ad secundam divisionem, in qua transitum facit ad illam similitudinem quam fecerat Domini Salvatoris. Sed tribus gradibus ascendit ista petitio. Primus est, ut in ira, id est in vindicta consurgat ; sed non ad iram provocat Deum, quem sciebat esse mitissimum ; maxime cum superius de se dixerit : *Si reddidi retribuendis mihi mala* : sed humanis et translatis verbis talia referuntur. Verum hæc vindicta quæ dicitur ira, in diabolum potius debet adverti, qui toties punitur quoties ab eo peccator subjugatus eripitur. *Exaltare in finibus inimicorum*, id est in possessione diaboli magnificare, quam in peccatoribus tenet. In ipsis enim exaltatur Dominus, quando a convertentibus confessio laudis offertur. Secundus gradus est : *Exsurge, Domine Deus meus, in præcepto quod mandasti* : ipsum est enim quod superius dixit, in ira, ut cognoscas vindictam esse potius, non furorem. Mandavit enim Dominus in præcepto, quando in Evangelio dixit discipulis suis : *Tertia die resurgam, et præcedam vos in Galilæam* (Matth. xxvi, 32). Hæc dum facta sunt, exaltatus est in toto orbe terrarum, quem potestas diaboli possidebat ; et vindicavit in eum, quando ab eo abstulit quod tenebat. Et intueri quia more prophetiæ futura pro præteritis dicit : *In præcepto quod mandasti*, utique quod adhuc mandaturus erat ; ut est illud vicesimi primi psalmi : *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea* (Psal. xxi, 18), etc.

Vers. 7. *Et synagoga populorum circumdabit te : et propter hanc in altum regredere.* Superius petiit ut veniret, nunc autem quid in adventu ejus emergere possit, ostendit ; ac si diceret : Tu quidem venturus es ad liberandum, sed populi Judæorum insanis te mentibus persequentur. *Synagoga* hic collectionem significat improborum, non religiosarum mentium cœtum. Nam si in eum credidisset universa Judæorum plebs, devotis mentibus utique suscepisset. *Et propter hanc in altum regredere.* Propter hanc, id est synagogam, quæ tamen fuit obstinatis moribus indevota : in qua habitare non potuit, dum se ab ejus infidelitate subduxit. *In altum regredere* : propter illud Evangelii : *Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit* (Joan. iii, 13). *Regredi* enim est, unde veneris iterata via reverti. Nam de hac Ascensione gloriosa, in alio psalmo dicitur est : *Et ascendit super cherubim et volavit, volavit super pennas ven-*

torum : et posuit tenebras latibulum suum (Psal. xvii, 11).

Vers. 8. *Domine, judica populos. Judica me, Domine, secundum justitiam meam, et secundum innocentiam manuum mearum super me.* Venit ad tertiam partem, ubi jam Dominus loquitur Christus, ex ea dispensatione qua passus est. Nam cum dicit : *Domine, judica populos*, omnipotentis Patris majestas ostenditur. Cum vero ponitur : *Judica me, Domine, secundum justitiam meam, et secundum innocentiam manuum mearum super me*, humilitas humanitatis exprimitur, quæ de sanctæ Mariæ virginali utero assumpta esse monstratur. Sic in uno versu tam ingentium rerum secreta conclusa sunt. Et respice quemadmodum totius veritatis ordo servetur. Prius enim propheta innocentiam manuum suarum in una dixerat causa : nunc autem a persona Domini Salvatoris generaliter pronuntiatur, quoniam constat eum peccatum nullatenus habuisse. Merito siquidem petit *secundum justitiam* suam se debere *judicari*, qui divinitatis suæ perfectissimus doctor præcepta complevit : qui malum pro malo non reddidit ; qui propter aliorum delicta crucem sanctus [ed., sanctam] ascendit : qui pro persecutoribus inæstimabili gratia pietatis oravit ; et cætera, quæ verissimus Evangelii textus eloquitur. Sed cum innocentia cordi specialiter applicetur, hic dictum est, *Secundum innocentiam manuum mearum*. Quod genus locutionis Scripturarum divinarum proprium esse cognoscitur, significantias mutare verborum ; sicut in decimo psalmo dicitur est : *Palpebræ ejus interrogant filios hominum* (Psal. x, 5), cum palpebrarum non sit interrogare, sed linguæ.

Vers. 9. *Consumetur nequitia peccatorum, et dirige justum.* Petit accelerari mortis adventum, ut cito suus clarificetur ascensus. Completa est enim nequitia peccatorum, quando crucifixus est Dominus. Nihil enim potuerunt ultra facere, quamvis crudeliter insanissent. Quod verbum et ipse positus in cruce dixit : *Consummatum est* (Joan. xix, 30). *Directus* est autem *justus*, quando resurrexit a mortuis, et ad cœlorum regna conscendit. Sic pietatis studio videtur expeti, per quod vita omnium probatur impleri.

Vers. 10. *Scrutans corda et renes Deus justus.* Hæc propria virtus est Dei, et corda nostra discutere, et animi nostri vigorem potentiae suæ luce penetrare. Nam licet nobis multo celsiores sint potestates cœlorum, nulli tamen creaturarum datum est cogitationum nostrarum plenissime secreta cognoscere. Agnoscit autem perfecte in nobis solus ipse qui judicat ; propter quod dictum æstimo : *Tu quis es qui judicas servum alienum* (Rom. xiv, 4) ? id est, qui cogitationes ejus non intelligis. Nam nec nos ipsi nobis sic manifesti esse possumus, quemadmodum divinis conspectibus apparemus : cum de homine legatur, *Peccata quis intelligit* (Psal. xviii, 13) ? Consideremus etiam *corda* ad cogitationes posita : *renes* ad animi constantissimum vigorem, sive ad corporeas delectationes.

Vers. 11. *Adjutorium meum a Domino, qui salvos facit rectos corde.* Incarnatio illa quæ propter nos suscepta est, ad nos loquitur animandos. Nam licet istud de se dicere videatur per id quod subjectus est Patri, spem tamen in se credentibus inæstimabili pietate largitur. Nam cum una eademque Dei hominisque persona sit, suum humanitas dicit *adjutorium* potentiam Verbi, quod rectis corde et veniam tribuit et salutem. Intuere etiam quod in parte superiori propheta **33** se petiit liberari: hic autem adjutorium Domini sibi Christus ipse promittit, qui dicit in Evangelio: *Omnia quæ Pater habet mea sunt, et mea Patris sunt* (Joan. xvi, 15). Ille enim petit ut famulus: iste promittit sibi ut Dominus.

Vers. 12. *Deus iudex justus fortis et longanimis: nunquid irascetur per singulos dies?* Ventum est ad quartam nihilominus sectionem, in qua propheta ex sua persona laudem concinens Patri, et vehementer Judæos terrificat obstinatos, et spem eis, qui ad eum redire cupiunt, pollicetur. *Justus* dicitur *Deus*, quia tribuit unicuique in fine quod gesserit. *Fortis*, quia nullus potest resistere voluntati ejus. *Longanimis*, ut hodieque ad poenitentiam expectet, quos perdere pro scelerum suorum qualitate potuisset. *Nunquid irascetur?* Sub admiratione pronuntiandum est, quia imputatio ista negativa est. Irasci autem more iudicum dicitur, qui quando vindicare delicta cupiunt in sententiam severa indignatione consurgunt. Sed istud in Divinitate non convenit, quia ubi est fervida vindicta, non est temperata justitia. *Per singulos dies*; id est, cunctis momentis, quemadmodum et peccatum omne committitur. Nam ubi esset gloriosa patientia, si pœna mox sequeretur offensam?

Vers. 13. *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit: arcum suum tetendit et paravit illum.* Contumaces terret Judæos qui, Domini lege contempta, idolorum culturis nefandissimis serviebant. Ipsis enim dicitur: *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit*; id est, unicum Filium suum sub lucente claritate missurus est. *Vibrare* enim illud dicimus, quod modo lumen, modo umbras tremulas probatur ostendere. Hoc constat incarnatione Christi Domini provenisse: quando perfidis tenebras, fidelibus autem lumen suæ Deitatis ostendit. Gladium vero verbum et Apostolus dicit, cum ait: *Et gladium spiritus quod est Verbum Dei* (Ephes. vi, 17). Arcum itaque scripturam Novi et Veteris Testamenti congruenter accipimus, qui duobus quodammodo curvatis flexibus devotorum colla complectitur. Hic fidelibus suave jugum ostenditur: contumacibus autem arma terribilia declarantur. *Tetendit* adjectum est: ne ejus patientia remissa putaretur. Ad postremum posuit: *paravit illum*, ut mos ipse sagittantium plenissime videretur expressus, qui postquam tetenderint arcum contra signum, manum collocant in sagittandi opere brachia præparantes. Sed videamus, arcus iste præparatus quas sagittas emiserit.

Vers. 14. *Et in ipso paravit vasa mortis: sagittas*

suas ardentibus effecit. Hic distributio divinæ majestatis [ed., legis] ostenditur: quia per arcum, id est, per Vetus et Novum Testamentum, sicut jam dictum est, et effectus mortis venit, et sagittis ipsius vita præstat. Egressæ sunt autem de isto arcu tanquam sagittæ, id est, apostoli, qui ardentibus, hoc est, desiderantibus animis, in modum sagittarum præcepta salutaria transmiserunt, unde et impii sauciarentur, et fidelibus efficax cura proveniret. *Effecit* autem significat operatus est; quod verbum Pater Hieronymus etiam in auctoritate seminavit.

Vers. 15. *Ecce parturivit injustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem.* Subtiliter inquiramus verba quæ dicta sunt. *Parturivit injustitiam* plebs Judaica, cum videret Dominum pro salute humana miracula facientem, et de ejus potius exitio cogitavit. *Concepit dolorem*, quando eos diversis parabolis increpabat, ut a sua illos perversitate converteret. *Peperit iniquitatem*, quando dixit: *Crucifige, crucifige* (Luc. xxiii, 21). Et merito posuit, *peperit*, id est, quasi filios nequissimos edidit. Omnis enim fructus similis probatur auctori, sicut alibi dictum est: *Ex fructibus eorum cognovistis eos* (Matth. vii, 20). Sed cum prius sit concipere, et postea parturire, merito anteriori loco parturire posuit, ut ista nequitia non ex alieno malo concepta, sed fuisse propria monstraretur.

Vers. 16. *Lacum aperuit et effodit eum, et incidit in foveam quam fecit.* Lacus dicitur cujus fundus latet, dum in unam foveam circumdatus includitur. Hic plano tergo intuentium oculis falsa tranquillitate blanditur: sed quantum sit profundus absconditur. Talis ergo et iste fuit lacus iniquitatis, quem Judæa pravitas excavavit: *aperuit*, quia primus nequiter inchoavit: *effodit*, dum eum in sua damnatione perfecit: *incidit in foveam quam fecit*, in mortis scilicet lacum. Quod verbum et ad lacum et ad sepulcrum potest aptissime convenire, sicut Salomon dicit: *Qui parat foveam alteri, ipse in eam incidet* (Prov. xxvi, 27). A se enim inchoat tractatus malus; et antequam lædat alterum, sibi prius operatur exitium.

Vers. 17. *Convertetur dolor ejus in caput* [ms. G. et ed., in capite] *ejus: et in verticem ejus iniquitas ejus descendet.* Hic caput nostram animam debemus accipere, qua parte sumus sine dubio celsiores. Huic subjecta sunt peccata, quando refrenantur obnoxia. Quod si delictis contingat animam vinci, supra eam necesse est emineant, quæ multitudine pravitatis exundant. *Vertex* quoque dictus est, quod dextra lævaque vertat capillos, qui significat capitis summitatem. Quam rationem esse non immerito dixerimus, quia contemplativæ animæ culmen excelsum est; unde etiam gloriosi Creatoris portat imaginem. Hæc si peccatis obruentibus inclinatur, necesse est ut in verticem, id est, supra rationem descendat, quod augmento iniquitatis excrevit. Nam et ipsum verbum si consideremus, quam magnorum secretorum significans invenitur! Primum est quia iniquitas, dum ex alto præcipitata descendit, violenter percutit. Deinde

potenter quomodo impii torqueantur exponit; nam cum supra eos propria peccata descenderint, suis malis, suisque sceleribus in poenas debitas destinantur. Dolor enim dictus est, quasi domabilis [mss. A, B., F., dominabilis] horror.

Vers. 18. *Confitebor Domino secundum justitiam ejus, et psallam nomini Domini altissimi.* Expositis virtutibus Patris, quibus Judaicum populum miraculorum significatione terruerat, in summam colligens illa quæ dixit, alacri mente profitetur se Domino confiteri. *Confiteri* autem duobus modis dicimus: unus est quando peccata nostra humili satisfactione damnamus; ut est illud prophetæ Danielis: *Confitebor peccata mea, et peccata populi mei* (Daniel. ix, 20). Secundus, unde nunc sermo est, cum laudes Domini magna exultatione celebrantur, sicut in Evangelio legitur: *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ: qui abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis* (Matth. xi, 25). Non enim ibi quidquam de peccato 34 dicitur, sed sola gratiæ momenta referuntur. Ita hæc confessio præconialis accipienda est, quæ gaudenti animo Domini virtutibus exhibetur. *Secundum justitiam ejus*: quoniam et superbos facit sua crimina sustinere, et humiles dignatur absolvere. *Psallere* vero est et operibus Domini mandata peragere, et hymnos voce etiam et corde cantare; quod se promittit propheta esse futurum, quia hoc revera Domino cognoscebat acceptum.

Conclusio psalmi.

Magnifica nobis psalmi hujus, si studiose consideremus, sacramenta patuerunt. Prima parte fructuosam patientiam docet, quæ perfectos probatur efficere Christianos. Patientia est enim religiosi viri laborum ac dolorum omnium, spe futurarum rerum et amore Domini, grata tolerantia. Secunda parte salutem rectis corde ipse Dominus pollicetur. Tertia terrentur impii, ne in illo iudicio damnentur errantes. O pietas optimi revera Creatoris! qui non vis derelinquere quos nosti ad tuum iudicium convenire; et immensæ pietatis arcano, dum confitentibus parcis, tibi reos ipse subducis. Quis enim justitiam evaderet tuam, nisi præmissa pietas subveniret? Septenarius quoque numerus admonet nos de illa requie æterna cogitare, ad quam nos spes præsens psalmus extendit; ut merito tali numero receptus, jucunda exultatione cantetur. Dubium quippe non est, quod peractis sex diebus qui ad activam pertinent partem, septimus repausationi deputetur, qui contemplationi theologicæ noscitur adhærere.

EXPOSITIO IN PSALMUM VIII.

In finem pro torcularibus psalmus David.

In finem, significare Dominum Salvatorem, quarti tituli expositione jam notum est. *Torcular* vero est, ubi multis ponderibus pressæ uvæ durissimis gigartis comminutis, follibusque vacuatis, dulcissima vina profundunt. Quod Ecclesiæ videtur aptissime convenire, quando de obstinatis moribus, tumidaque su-

perbia, pressura poenitentiae, suaves lacrymæ salutariter exprimuntur. Talis illi etiam similitudo et in areis datur, ubi sub assidua tritura paleæ sequestrantur a tritico. Quapropter convenit ut hunc psalmum ex persona priscae Ecclesiæ intelligamus esse prolatum: in qua revera et torcular est quidem corporum, sed fructus salutaris animarum. Nam si Vetus et Novum recte dicitur Testamentum, cum tamen unius lex esse doceatur, cur asserere dubitemus antiquam et novam Ecclesiam unam esse Domini Christi sponsam pretioso sanguine conquistam?

Divisio psalmi.

Ecclesia vetus, quæ nobis per torcularia pulcherrime declarata est, primo ingressu laudes Christi Domini læta decantat: majestatem ejus prædicans, et operationes excelsas. Secundo apertius venit ad hominis naturam, quam de conditione pravissima, quæ Adam fuerat peccante vitiata, ad magnarum rerum dicit crevisse fastigia. Sic Dominus Christus ex duabus et in duabus naturis inconfusis atque distinctis, una persona salutariter et indubitanter agnoscitur. Mente quoque condendum est, quod hic psalmus a Christo Domino naturam humanitatis assumptam tanta laude concelebrat, ut eam supra omnem creaturam clarissime testetur evectam; sicut et Apostolus ait: *Cui enim dixit angelorum: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* (Hebr. i, 13)? Et alibi: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo* (Philip. ii, 6, 9): et paulo post: *Propter quod et Deus illum exaltavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen, etc.*

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Cum sit, *Domine*, casus vocativus, contra usum illi *Dominus* qui est nominativus, videtur adjunctus. Quæ figura dicitur syllepsis, quoties casus discrepantes in unam significantiam congregamus. Veraciter itaque gaudet, quæ dicit, *noster*. Necesse est enim ut hujus bonis exultare debeamus, cujus nos esse profiteremur. Sed cum dicit, *quam*, non potest explicare quod sentit. Quis enim aut creaturas terrenarum rerum, aut maris ambitum, aut inanis hujus aeris diffusionem, aut ornatum rerum cœlestium sufficienter possit agnoscere, quæ Dominus incomprehensibili sapientiæ suæ virtute disposuit? Hæc omnia Ecclesia considerans, hærens ac detenta in earum rerum explicatione proclamat: *Quam admirabile est nomen tuum, etc.* In universa vero terra, quia totum per mundum ejus religio sancta dilatatur; nec erit aliqua patria, ubi catholica non lætetur Ecclesia. Quapropter desinant Judæi vel Donatistæ sibi specialiter vindicare quod ad universitatem magis pervenisse cognoscunt.

Vers. 2. *Quoniam elevata est magnificentia tua super cælos.* Superiore versu perquiri fecit, quod hic competenter exposuit. *Magnificentia* est enim Domini incarnationis arcanum; inter cujus diversa miracula

hoc nobis super omnia cognoscitur esse collatum, quod Deus dignatus est homo fieri, et crucem pro omnium salute sustinuit. Ista ergo magnificentia super caelos omnesque creaturas elevata est: quando Dominus Christus resurgens a mortuis, sedet ad dexteram Patris, sicut et alius psalmus dicit: *Exaltare super caelos, Deus, et super omnem terram gloria tua* (Psal. cvii, 6).

Vers. 3. *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem.* Hæc prophetia in Evangelio, ore Domini docetur exposita; cum a Judæis prohiberentur infantes ne laudes Domini personarent, putantibus aliquid pueriliter fieri, quod a tali ætate videbatur assumi. Tunc ille respondit: *Num legistis, ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem* (Matth. xxi, 16)? Sed ne illos lactentes intelligas, qui adhuc materno ubera nutriuntur, ut laudes Domini minime cantare potuissent, etiam provectoris ætate monet apostolus Petrus dicens: *Tanquam modo geniti infantes, rationabile, et sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem* (I Petr. ii, 2). Unde infantes et lactentes illi intelligendi sunt, qui propter rudimenta et infantiam fidei escam non capiunt fortiolem, sed doctrina teneriori nutriuntur. Ut iste sit sensus: non solum a perfectis, qui te omnino intelligunt, es laudabilis, sed etiam ab incipientium et parvulorum ore prædicaris.

Vers. 4. *Propter inimicos tuos: ut destruas inimicum et defensorem.* Propter inimicos, paganos designat et blasphemos, ne dicerent sacrilegi, ideo docti laudant Deum, quia librorum meditationibus imbuuntur. Professus est et infantes prædicare, qui venire ad Dominum fidei novitate cœperunt; ut hæc sapientia divinitus magis tradita, quam humano labore videatur esse collecta. *Inimicum vero et defensorem*, Judæum perfidum specialiter dicit, qui dum Deum Patrem se putat defendere, Filio existit inimicus. Ita factum est ut Dei quasi defensor apertissimus, Deo probaretur adversus; quia Patrem non veneratur, nisi qui honorat et Filium; sicut ipse in Evangelio dicit: *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui misit eum* (Joan. v, 23). Hoc et ad omnes hæreticos competenter aptatur, qui dum se putant Scripturas mala interpretatione defendere, inimico animo sanctis probantur dogmatibus obviare.

Vers. 5. *Quoniam videbo caelos opera digitorum tuorum; lunam et stellas, quas tu fundasti.* Merito istud de futuro gloriosa dicit Ecclesia, quæ ante adventum Domini erat adhuc in patriarchis et in sanctis hominibus constituta. Ait enim, *Videbo caelos*, id est libros evangelicos, qui cœli merito dicuntur, quoniam continent Dominum Salvatorem, qui dixit: *Cælum mihi sedes est; terra autem scabellum pedum meorum* (Isai. xl, 12). Sed qui sint isti cœli, breviter definivit opera digitorum tuorum; nam cum legatur in Exodo (Cap. xxxi, 18), digito Domini legem fuisse conscriptam, quem multi Spiritum sanctum accipere voluerunt, hic ideo positum æstimo, digitorum,

ut libros divinos cooperatione sanctæ Trinitatis perfectos evidenter ostenderet; sicut et alibi legitur: *Appendit tribus digitis molem terræ* (Isai. xl, 12). Quod simili sacramento recipiendum est. Digitus enim Dei dicitur divinæ operationis effectus, quod potest Patri et Filio, et Spiritui sancto, id est uni Deo aptissime convenire. Sequitur: *Lunam et stellas quas tu fundasti.* Augmenta et imminutiones suas, quas patitur luna, se visuram dicit Ecclesia: ut modo crescat fide multorum, modo martyrum fine aliquibus imminuta videatur. Quæ similitudines propter opiniones hominum frequenter dantur Ecclesiæ. Cæterum illa afflictionibus crescit, et contritionibus semper augetur. Luna enim multis rebus a se discrepantibus comparatur: modo omni Ecclesiæ, ut est illud: *Donec extollatur luna* (Psal. lxxi, 7); modo membro ejus lucidissimo, ut est hic; modo stulto, ut ait Salomon: *Stultus ut luna mutatur* (Eccl. xxvii, 12). Subjunct quoque *stellas*, justos homines et religiosos, de quibus scriptum est: *Sicut stella ab stella differt in claritate, ita et resurrectio mortuorum* (I Cor. xv, 41, 42). Addidit: *quas tu fundasti*, ut cognosceremus omnia in prædestinationis ejus fundata iudicio. Sive hoc ad deitatem Verbi pertinet exprimentam, ut in illa conditione rerum omnia fecisse crederetur. In his enim tribus videtur universa complexus, sicut est illud: *In principio fecit Deus cælum et terram* (Gen. i, 1). Ubi cum duas res posuerit, cuncta complexus est, mirabili ordine prædicanda disponens; ut, quia erat post de sancta incarnatione locuturus, prius ejus deitatem et omnipotentiam ostendere debuisset.

Vers. 6. *Quid est homo quod memor es ejus, aut filius hominis quoniam visitas eum?* Venit ad ingressum secundum, ubi uno versu per duas interrogationes et responsiones homo et exiguus et potentissimus [ed., potissimus] approbatur. Quæ figura dicitur peusis, latine autem percunctatio: ubi et interrogatio fit, et responsio parata subsequitur; quam jam et in quarto psalmo posuimus. *Quid est homo?* Cum despectu pronuntiandum est, id est, fragilis et caducus, Adæ sequax, qui in veteri peccato permixtus, socia pravitate conclusus est. Hujus memor est Dominus, quando ei peccata dimittit et misericordiæ suæ dona largitur; sicut in alio psalmo dicturus est: *Filii autem hominum in protectione alarum tuarum sperabunt; inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos* (Psal. xxxv, 8). Hoc est ergo esse memorem, conferre delinquentibus tantæ gratiæ sospitatem. *Aut filius hominis, quoniam visitas eum.* Hac jam voce surgendum est, quia Dominum significat Salvatorem, qui non ut cæteri mortales ex duobus hominibus natus est, sed ex Spiritu sancto, et beatæ Mariæ semper virginis utero tanquam sponsus de glorioso thalamo processit. Et considera quia superius dixit: *Memor es*; subiecit autem: *Visitas.* Memor fuit cum patriarchis de cælo misertus est; *visitavit*, cum Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 14). Nam visitare dici-

mus, quando medicus ad infirmos ingreditur; quod in adventu Domini revera constat impletum.

Vers. 7. *Minuisti* [ed., *Minorasti*] *eum paulo minus ab angelis: gloria et honore coronasti eum.* Hinc jam Domini Salvatoris humilitas narratur et gloria. *Minoratus* est enim non necessitate ministratoria, sed pietatis suæ spontanea voluntate, sicut Apostolus ait: *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens* (Philip. II, 7). Sequitur: *Paulo minus ab angelis*; quia crucem pro omnium salute suscepit. Ex ea siquidem parte Creator angelorum minor factus est angelis. Bene autem dixit: *Paulo minus*, quia etsi mortale corpus assumpsit, tamen peccata non habuit. *Gloria vero et honore coronatus est*, cum post resurrectionem nimis mirabilem, totius mundi credulitatem Deus, in eo quod homo est factus, exaltatus accepit. Corona enim orbis circulo competenter aptatur, quoniam ad ejus similitudinem universa mundi extremitas formata est.

Vers. 8. *Et constituisti eum super opera manuum tuarum. Omnia subiecisti sub pedibus ejus.* Superius de gloria ejus et honore narratum est: nunc ponitur et potestas, ut agnoscat Christum Domini majestatis perfectissima plenitudo. Dicendo enim, *Super opera manuum tuarum*, omnis illi creatura subjecta monstratur; quia sicut a Domini opere nihil est exceptum, ita nec a potestate Christi aliquid probatur esse divisum, quippe qui judicaturus est mundum. Dicendo enim *omnia*, nec terrena videtur excepisse nec *supera*; sicut de hoc loco testatur Apostolus coelestis expositor: *In eo enim in quo ei omnia subjecit, nihil dicitur non subjectum ei* (Hebr. II, 8). Nam et alio loco 36 dicit: *Adorate eum, omnes angeli ejus* (Psal. xvi, 8). Addidit: *sub pedibus ejus*, ut omnis creatura merito ipsum colere atque adorare videatur auctorem. Et respice omnia suis locis fuisse servata. Quem prius propter humilitatem carnis paulo minus ab angelis dixerat esse minoratum; post ascensionem dicit pedibus ejus omnia fuisse subjecta, ut ista distinctio, et dubietatem titubantibus auferat, et gloriam sanctæ incarnationis ostendat.

Vers. 9. *Oves et boves, insuper et pecora campi.* In hoc et alio versu qui sequitur, argumentum est quod dicitur per enumerationem. Verum hæc et alia nomina, quæ sequuntur, allegorice dicta debemus accipere, ne post rationales creaturas incompetentur pecora vel jumenta posuisse videatur. *Oves* electum populum significant Christianum, sicut in Evangelio Dominus Petro dicit apostolo: *Pasce oves meas* (Joan. XXI, 18). Qui ideo comparantur ovibus, quoniam se, præstante Domino, innoxia conversatione moderantur; deinde quia mundi exuvias sine aliquo sensu doloris amittunt. Nam sicut ovis tondentem se non increpat, ita nec justus cupiditatem se exspoliantis accusat. *Boves* autem prædicatores designant, qui humana pectora mandatis coelestibus exarantes, virtutum messem germinare fecerunt. Nec vacat quod dicit, *insuper*, quia non solum illi sancti subjecti sunt, sed etiam peccatores. Sæpe enim de conversis

talibus majore gloria triumphat Dominus Christus. *Pecora* enim sunt, dum in camporum libertate, id est in mundi istius voluptate pascuntur; *oves* sunt, cum jam intra septa Domini clauduntur.

Vers. 10. *Volucres cæli et pisces maris, qui perambulant semitas maris. Volucres cæli superbi sunt homines, qui inflati vento jactantiæ, quasi per inane aeris efferuntur, et humilia despiciunt, cum altius elevantur. Volucres enim a volatu crebro dietæ sunt. Pisces vero maris philosophos fortasse significant, qui hujus mundi naturam erratica curiositate pertractant. Nam sicut illi posita fronte itinera sibi reserant pelagi inundatione confusa, ita et isti capite demisso venas rerum ratione humana, assiduo labore perquirunt. Sed cum sint pisces et fluminum, non vacat quod hic posuit, *maris*, propter eos qui sibi videntur esse sapientes. Verum isti tales, eorumque similes Domini pedibus feliciter subjiciuntur, quando ad Christianæ venerint religionis affectum. Nam licet illi omnia jure dominationis inclinata sint, illos tamen dicimus proprie subjectos, qui ad ejus onus leve et jugum suave pervenire meruerunt.*

Vers. 11. *Domine, Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra!* Postquam incarnationem Domini Christi, et resurrectionis gloriam sancta Ecclesia læta cantavit, illum versum de laude Domini repetit quem dixit in capite. Congruè siquidem principium ipsi deputatur et finis, qui de se dixit: *Ego sum alpha et omega* (Apoc. I, 8), id est initium et finis. Sed quoniam divina verba secunda sunt, alia nobis sacramenta progenerant. Significant enim et illos quorum vita divinis muneribus et religiosi auspiciis inchoata, in Domini credulitate permansit. Unde mente condendum est hunc esse ex his primum psalmum qui se repetitione versuum sacramentali iteratione congeminant; quod et de aliis loco suo competenter edicemus.

Conclusio psalmi.

De duabus naturis Domini Christi, et secundus psalmus, et iste locuti sunt: quamvis et alii subsequantur: id est, vigesimus, septuagesimus primus, octogesimus primus, centesimus primus, centesimus nonus, et centesimus tricesimus octavus; ut obscurum iter hujus sæculi gradientes, quasi plurimis lampadibus incensis, in hæreticas cautes minime valeamus incidere. Quapropter tanti benefici cognoscemus auctorem. Unus est enim Dominus Christus, genitus ex Patre sine tempore, natus ex matre sub tempore. Prius mundum creavit ex nihilo, post ingenti liberavit exitio. Talis est enim Dei et hominis facta connexio, ut utrumque integrum, utrumque permaneat sine aliqua confusione distinctum. Neque enim aut divinitas impassibilis mutari potuit, aut humanitas aliud, nisi ut meliorata semper maneret, accepit. Sic enim verus atque omnipotens mediator effectus est, ut qui in forma Dei Patri erat æqualis, fieret et nobis carnis assumptione consimilis. In se enim permanere fecit juncta, quæ voluit esse paci-

fica. Hoc est spei nostræ singulare præsidium, redemptionis indebitum munus, mortis exitium, vita sanctorum. Quale enim, rogo, genus est pietatis, ut ille angelorum Dominus usque ad formam servi fuerit venire dignatus, ut mors cum auctore suo diabolo vinceretur, qui mundum suis vinculis tenebat obnoxium? Unde beatus Ambrosius hymnum Natalis Domini eloquentiæ suæ pulcherrimo flore compinxit (*Tom. V, hym. 24*), ut pius sacerdos festivitati tantæ dignum munus offerret. Ait enim: Procedens de thalamo suo pudoris aula regia, geminæ gigas substantiæ, alacris ut currat viam, et cætera quæ supra humanum ingenium vir sanctus excoluit. Nam et ipse numerus ogdoadis in Scripturis divinis magnarum rerum sacramenta continere dignoscitur. Octo etenim animæ ingressæ sunt in arcam Noe, quæ mundo pereunte salvatæ sunt: octavus filius Jesse, David fuit, quem a Domino constat electum; octavo etiam die circumcisio purificabat Hebræos; octavo, id est dominico die Dominus surrexit a mortuis, in quo humani generis spes ab impiorum inferno in cælorum est elevata fastigium. Iste autem numerus est quem arithmetici actu primum quadrantal appellant, quem Philolaus Pythagoricus harmoniam geometricam vocat; eo quod omnes in ipso videantur harmonicæ convenire rationes.

EXPOSITIO IN PSALMUM IX.

In finem pro occultis filii psalmus David.

Finis iste quid significet sæpe jam dictum est, non in quo deficit, sed in quo crescitur, ex quo vere reparamur, qui nobis initium honorum, terminus est malorum; ad quem Judæi non perveniunt, quoniam sua incredulitate desciunt. **37** *Pro occultis filii*, personam significat Domini Salvatoris. Nam cum nomen aliquod ad quem pertineat non ponitur, necesse est ut hoc dictum de summitate aliqua sentiat. Supra enim ubi voluit Absalom intelligi, pronuntiavit filii sui; hic vero quod ad unigeniti Verbi referri desideravit excellentissimam summitatem, *Filii* tantum dixit, qui est omnipotens atque inenarrabiliter Filius, coæternus Patri, faciens quæ vult in cælo et in terra. Simili modo in Evangelio dictum est: *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (*Joan. VIII, 36*). Non enim ibi secutum est, Dei, sed tantum vocabulum ipsum purum sine aliqua adjectione sufficit. *Pro occultis* autem positum est numero plurali, quia non unum, sed duplex hic cognoscitur esse mysterium; significat enim incarnationem Domini et futurum iudicium, de quibus psalmus iste dicturus est. Sed jam humanitas Christi manifestata dignoscitur, cuius adhuc iudicium sustinetur. Sed cum audimus *pro occultis*, præbere debemus intentum animum lectioni: ut nobis, juvante Domino, reserentur, quæ prædicuntur occulta.

Divisio psalmi.

Totus hic psalmus a persona prophetæ depromitur. Prima professione lætam se dicit Domino psalliturum, quoniam confudit diabolum, cuius culturam

A adventus sui pia dispensatione destruxit. Secunda commonet fideles ut psallant Domino, qui habitat in Sion, qui vindicat sanguinem pauperum et exaltat eos de portis mortis. Tertia peccatoribus cum Antichristo malorum finem dicit esse venturum. Quarta malorum ipsorum nimietate permotus, conversus ad Dominum, quasi recessisse illum dicit a defensione pauperum, cum malis datur licentia præsumptionis suæ. Quinta deprecatur ut tremendi illius iudicii tempus adveniat, quatenus hæc omnia sine celeri transigantur: ne cuiuslibet hominis iniquitas ultra prævaleat. Talis enim malignitas illius temporis erit, ut nemo fidelium optet mundi tempora differri, in quo tanta mala cognoverit actitari.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo: narrabo omnia mirabilia tua. In toto corde confitetur Dominum*, qui nullis mundanis cogitationibus fluctuat; quod perfectorum esse non dubium est, qui et originalis peccati vitia et suggestiones perversas spirituum malorum, Domino præstante, vicerunt. Sequitur, *narrabo omnia mirabilia tua*. Quis, rogo, potest omnia mirabilia divina narrare, quæ quotidie in cælo et in terra virtus ejus operatur? Sed usus Scripturarum est per synecdochen figuram, quæ significat a toto partem, dicere omnia, dum comprehendi nequeant universa. Sed ut de multis unum dicere videamur, quid mirabilius quam pro salute humani generis Deum inconfusibiliter humanatum, et qui hic iudicatus est, ipsum ad orbem iudicandum esse venturum?

Vers. 2. *Lætabor et exultabo in te; psallam nomini tuo, Altissime.* Non in hoc sæculo, ubi lethifera lætitia est; non in ambitionibus mundi, ubi peccata amara suavia sunt; sed *in te*, ubi securum gaudium semper sumit augmentum. Plus est enim *exultare* quam *lætari*. *Exultare* est enim animi et corporis majore motu jucundissima libertate gaudere. Gratias quoque se acturum pollicetur Altissimo, qui supra omnia probatur excelsus, quod eum ab inimicis suis, sive carnalibus, sive spiritualibus, liberare dignatus est: promittens, sicut dictum est, et operibus se Domino, et voce cantare.

Vers. 3. *In convertendo inimicum meum retrorsum, infirmabuntur et perient a facie tua.* Quamvis multos inimicos habuerit, tamen hic modo Saulem convenienter advertimus. *Retrorsum* enim dixit, quia non potuit obtinere quod voluit; sed magis quanto ille nequiter persequabatur, tanto iste tolerando improbum justior apparebat. Et cum prius *inimicum* dixerit numero singulari, hic dicit *infirmabuntur*: quia rex persecutor erat, qui voluntates suas multis famulantibus exerebat. Quapropter congrue dictum est *infirmabuntur*, quia Dei voluntate omnes inefficaces generaliter extiterunt. *Et perient a facie tua*, dum ego ad te devota mente confugio. Iniquus enim ante faciem tuam, id est ante gratiam tuam, non venit, quia persequitur innocentem.

Vers. 4. *Quoniam fecisti iudicium meum et causam*

meam : sedes super thronum qui judicas æquitatem. Cum duo ex diversa parte confligunt, necesse est unum offendere, cum alterum contigerit obtinere. Probata ergo prophetæ causa, odium fuisse constat adversi : quia non poterat persecutor placere, cum decreverit Dominus eum qui impie premebatur eripere. Sed cum dicit, *judicium meum et causam meam*, prosperam sibi testatur fuisse sententiam. Sic et navigantes suum ventum dicunt, quando illis eventus prosperitatis arriserit. *Sedes super thronum* : Domino dicitur Christo, qui nunc sedet ad dexteram Patris, unde venturus est judicare vivos et mortuos. *Sedes* autem, prophetiæ virtute, præsens dictum est pro futuro. Nam sessionem istam ad incarnationem Domini pertinere manifestum est, quæ adhuc illo tempore non videbatur effecta. *Thronum* significat tribunal futuri judicii, in quo Dominus Christus majestatis suæ honorabili potestate sessurus est. *Judicas æquitatem.* Et hic tempus præsens pro futuro dixit. Judicaturus est enim æquitatem, cum ad disceptandum post finem mundi reluxerit. Quæ figura dicitur idea, cum speciem rei futuræ velut oculis offerentes, motum animi concitamus. Hoc etiam in subsequentibus latius explicabitur.

Vers. 5. *Increpasti gentes, et periit impius : nomen eorum delesti in æternum et in sæculum sæculi.* Hinc jam sacratissimus Domini secundus adventus exponitur, quando increpabuntur gentes incredulæ, et diabolus cum machinationibus suis peribit in æternum. Tunc enim non remanebit ejus tempestuosa perversitas, quando erunt omnia, Domino præstante, tranquilla. Nam quis ulterius in regno Domini aut diabolum nominet, aut ejus sequaces, cum Domini-
cam civitatem nec adversitas concutiat, nec ullus hostis invadat? Quid sit quoque *æternum* decenter expositum est, *sæculum sæculi.* *Sæculum* futurum Domini significat regnum, quod nulla **38** ætate, nullo tempore finietur. Et ne possit aliqua permutatione confundi, dictum est, *sæculi*, id est hujus quo nunc utimur subsequium. Istud enim sibi redeundo succedit, et temporibus exemptis, annuis revolutionibus iteratur; illud autem non ad initium redit, sed sine aliqua mutatione jugiter perseverat. Quapropter desinant hæretici dicere, aliquando diabolum cum sequacibus suis ad gratiam posse revocari, quando sic evidenter audiunt eos *in æternum, et in sæculum sæculi* esse damnandos, ut nec nominis eorum possit remanere vestigium.

Vers. 6. *Inimici defecerunt frameæ in finem, et civitates destruxisti. Periit memoria eorum cum sonitu.* *Inimici*, genitivus casus est, id est diaboli, cujus *frameas defecisse* testatur. *Framea* enim Hebraicus sermo est significans gladium quo hostis ille bacchatur. Quod autem dixit, *in finem*, consummatio sæculi datur intelligi : quando virtus diaboli omnipotenti illo gladio probatur interimi, de quo dixit in septimo psalmo : *Nisi convertamini, gladium suum vibrabit* (Psal. vii, 13), etc. *Civitates* autem dicit destructas, populos infideles ultima Domini Christi mani-

festatione convictos, quorum pectora diabolus in hoc sæculo, tanquam suæ civitatis mœnia, possidebat. *Periit autem memoria eorum cum sonitu.* Cum sonitu vero, cum clamore maximo dicit; quod fieri solet quando res prosperæ gravissimo fine clauduntur, ut nec potestas eorum videatur remanere, nec nomen. Intuere quemadmodum in pulcherrima comparatione permansit, ut civitates quas destructas dixerat, eas cum sonitu testaretur eversas.

Vers. 7. *Et Dominus in æternum permanet. Paravit in judicio sedem suam.* Decora nimis aptaque diversitas. Quia dixerat impios perire, dicit nunc *in æternum Dominum permanere*; quod audire nolunt qui Creatori suo pravis ausibus restiterunt. Sed confugiant ad Dominum misericordem, ne patiantur districtum judicem. *Paravit*, hoc est Deus homo; ut qui hic in humilitate judicatus est, ibi in majestate sua judicaturus adveniat. Hæc sunt quæ titulus dixit, *occulta filii* : quia ineffabile donum est, ut humiliatam hominis naturam atque demersam dextera suæ potentiæ ad cœlestia regna levaverit.

Vers. 8. *Et ipse judicabit orbem terræ in æquitate, judicabit populos cum justitia.* Ipse utique Dominus Christus, qui hic patiendo injustitiam, ibi impiis veraciter dicitur demonstrare justitiam. *Orbem terræ*, sanctos viros debemus accipere, qui de universali Ecclesia, quasi de coronæ circulo congregantur. Isti in æquitate judicandi sunt, quibus propter fidei et humilitatis suæ bonum misericordia copiosa præstabitur, qui audituri sunt : *Venite, benedicti Patris mei* (Matth. xxv, 34), etc. Unde *Sedebunt super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israel* (Matth. xix, 28). *Populi* autem debent accipi peccatores, qui operibus diabolicis non videntur exuti. Isti cum justitia judicandi sunt, qui pro factorum suorum scelere damnabuntur, quibus dicendum est : *Ite in ignem æternum* (Matth. xxv, 41). Sic duobus nominibus æquitatis et justitiæ, qualitatem illam judicii mirabili brevitate descripsit.

Vers. 9. *Et factus est Dominus refugium pauperum, adjutor in opportunitatibus in tribulatione.* Copiosa spes pauperum et magna cogitatio gaudiorum, ipsum refugium habere quem judicem. Audivimus pauperem, sed non omnem putemus inopem. *Pauper* ille Dei est, qui terrena cupiditate vacuatus, cœlesti desiderat largitate ditescere. Et ne imbecillitate sua pavescerent corda fidelium, sequitur magni auxilii firma promissio : *Adjutor in opportunitatibus* : quia illud est adjutorium dulcissimum, quod in necessitate præstatur. Ipsamque iterum opportunitatem evidenter expressit, dicens : *In tribulatione*, quando animus afflictorum ad compunctionis studium avidius incitatur, sicut in alio psalmo dicturus est : *Invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me* (Psal. xlix, 15).

Vers. 10. *Et sperent in te omnes qui noverunt nomen tuum : quoniam non derelinquis quærentes te, Domine.* *Sperent in te* : non sæculi blandimenta respiciant, sed in tua promissione confidant. *Qui noverunt nomen*

tuum, id est, qui majestatem tuam sanctissima devotione venerantur. Audierunt enim nomen Domini, et illi qui minime credunt; sed tantum illi *noverunt*, qui mandatis ejus suppliciter obsequuntur. Sequitur causa cur in Domino debeant sperare: quia non patitur eos deserere quos ad se perspexerit confugisse. Certum est enim præsentem semper habere Dominum, qui tali præditus docetur arbitrio.

Vers. 11. *Psallite Domino, qui habitat in Sion; annuntiate inter gentes mirabilia ejus.* Venit ad secundam sectionem, ubi beneficia præsentis temporis et futuri beatus propheta respiciens, ad psalmodiam provocat populos devotos: ne cum tanta eis conferuntur præmia, aliquo torpore lentescant. Primum dixit, *psallite Domino*; et ne in suis superstitionibus *psallendum* putaret esse gentilitas, addidit, *qui habitat in Sion*: ut designaret Dominum Salvatorem, qui in illis partibus corporaliter apparens, religione sui nominis totius mundi ambitum comprehendit. Hoc enim de sancta incarnatione dicitur; nam ille ubi non habitat, qui ubique totus est? Verum ut nominis hujus mysterium etiam spiritualiter perscrutemur, *Sion* speculatio dicitur, quia revera Deus in contemplatione piissima reperitur. Et juste ibi nobis habitare dicitur, ubi cum illuminati cœlesti gratia contuemur. Exponit etiam quod superius dixit, *psallite*, quia hoc est revera illi psallere, universis gentibus ejus mirabilia nuntiare. Unde intelligere possumus in omni actu psalmodiam competentem dici, quidquid potest Domini laudibus applicari. Intuendam est etiam quia hoc per definitionem decet explicatum est; dicit enim *qui Domino psalleretur, id est, qui habitat in Sion*.

Vers. 12. *Quoniam requirens sanguinem eorum memoratus est: non est oblitus orationem pauperum.* Quia superius dixerat: *Gentibus prædicate*, et multos eorum constat occisos: ne quis putaret inultum esse quod gestum est, sequitur sanguinem martyrum ab impiis persecutoribus esse requirendum, ut in æternum recipiant quod temporaliter effecerunt. *Memoratus est*, mirabiliter ad utrumque positum est: ut et persecutores vindicta terreret, et martyres promissio benigna reficeret. *Non est oblitus*, ad conquerentium infirmitatem dicitur roborandam, qui propter longinquitatem futuri judicii retributiones Deum æstimant aliquatenus oblivisci. **39** *Orationem pauperum*, petitionem dicit justorum, quam ex sua persona subter adjungit, ut de unoquoque fidei hoc intelligas, quod sibi propheta postulat largiendum.

Vers. 13. *Miserere mei, Domine, vide humilitatem meam de trinitatis meis, qui exaltas me de portis mortis.* Ista est oratio cunctorum pauperum ad singularem numerum competentem adducta, quia semper in unitatem sanctorum hæc turba perducitur. Sic enim sibi postulat subveniri, ut a clementissimo Rege videatur: quia revera conspectus ejus auxilium est, et tenebrosa protinus dispereunt, cum se tanti luminis serenâ concedunt. *Humilitatem* igitur suam de inimicorum superbia supplicat æstimari, quia tantum

carnealiter humiliantur martyres Christi, quantum persecutores eorum temporaliter videntur extolli. *Porta vero mortis* est diabolus, vel omnis illecebra sæcularis: quoniam per hæc ad æternum exitum infeliciter introitur. *Exaltas me* dicit, id est, longe facis a talibus. Nam cum *porta mortis* sit conversatio scelerata multorum, jure se ab ea dicit *exaltatum*: quia præceptis vitalibus adhærebat.

Vers. 14. *Ut annuntiem omnes laudes tuas in portis filiae Sion. Exsultabo in salutari tuo.* Gratissima est portarum ista repetitio, ubi unum quidem nomen, sed res omnino diversæ sunt; in illis mortis est aditus: in istis vitalis reperitur introitus. Liberatus ergo ex illis portis mortalibus, in istis portis Ecclesiæ, quæ beatitudinem tribuunt sempiternam, pronuntiaturum se laudes Domini pollicetur; per quas nomen ejus eximium toto orbe celebratur. *Sion* enim reliquas mundi generavit Ecclesias, quia ibi natum est unde fidei nostræ venisse constat exordium, quod manavit latius in toto orbe terrarum. *Salutare Patris Christus* est Dominus, virtus et sapientia ejus, qui nobis æternam requiem tribuit et salutem. Merito ergo propheta in ipso se exsultare dicit, ubi gaudii nullus est finis.

Vers. 15. *Infixæ sunt gentes in interitu quem fecerunt. In laqueo isto, quem occultaverunt, comprehensus est pes eorum.* In hoc et alio versu, qui sequitur, retributio peccatorum potenter exponitur: quia propria unusquisque iniquitate torquetur. *Infixas* enim dicit *gentes*, quæ timore Domini non tenentur: sed quibusdam clavis peccatorum probantur esse confixæ, ut se non valeant excutere, quas dura videntur ligamina cohibere. Quod ad Judæos non improbe dicimus pertinere, ut ita sint malis suis affixi, quemadmodum in cruce clavis Dominum infigere decreverunt. *Laqueum* vero *occultaverunt*, quantum ad eorum dicitur votum; nam Christo celatum esse nil potuit, qui passionem suam innumera denuntiatione prædixit. *Comprehensus est pes eorum*. Perseveravit in metaphora laquei, quem superius dixit. *Comprehensus* enim illos dicimus, quos captio nodosa constringit. *Pes* autem significat gressus animi, et desiderium pravum, quod eos ambulare facit ad vitium; sicut Salomon in Proverbiis dicit: *Pedes eorum in malitiam currunt, et veloces sunt ad effundendum sanguinem* (Prov. 1, 16).

Vers. 16. *Cognoscetur Dominus judicia faciens: in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.* Vera nimis et absoluta sententia: quoniam tunc manifeste *cognoscetur Dominus judicia facere*, quando peccatoribus dabitur æterna cruciatione torqueri. Hic enim quia sunt eis libera scelera, relinqui creduntur forsitan impunita; sed ubi dies ille manifestationis advenerit, et throno majestatis suæ Dominus Salvator insederit, tunc generaliter agnoscetur operari judicia sua, quando humanum genus, sive a sinistris, sive a dextris, ejus fuerit arbitrio segregatum. Hoc est enim *judicia vere facere*, uniuscujusque merita sine aliqua confusione discernere. Sequitur sententia

tiae hujus aperta declaratio : dicit enim unde *cognoscitur Dominum* vere [ed., vera] *judicia facere*; scilicet quando nexuosis operibus suis peccator astringitur, et secundum actuum qualitatem dignam recipit ultionem. Nam sensus ille omnino vitandus est, qui patat peccatorem sola delictorum suorum recordatione cruciandum; nam si hoc tantum sufficeret, quare diceretur : *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41), et illud : *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* (Isai. lxvi, 24)? Non enim hic loca tormentorum negat peccatoribus dari, sed per qualitates operum suorum eos dicit esse torquendos. Sentiamus ergo locum peccatorum suppliciiis esse præparatum : intelligamus extrinsecus poenale malum, quod sceleratis legimus imminere. Nam ut revera cognoscamus beatitudinem a damnationibus quibusdam terminis esse divisam, recordemur divitem oculos sublevasse, pauperemque Lazarum in sinu Abraham fuisse conspectum, se autem flammis ultricibus deputatum (Luc. xvi, 23). Unde ordo iste veritatis nullatenus diceretur, si peccatores malorum recordatio sola torqueret. Hæc sunt *occulta filii*, quæ titulus prædixit.

Canticum diapsalmatis.

Novum diapsalma, cui superpositum probatur et canticum : unde nonnullos hæc res fecit advertere, diapsalma silentium non putare; aiunt enim fieri non posse ut canticum silentii esse videatur. Sed res ista determinationem quæ in præfatione posita est, omnino nil impedit : hic enim canticum non interruptionem verborum tollit, sed futuram videtur indicare lætitiã.

Vers. 17. *Convertantur peccatores in infernum : omnes gentes quæ obliviscuntur Dominum.* Venit ad tertiam sectionem, in qua peccatoribus finem sub alacritate animi pronuntiat esse venturum. *Convertantur*, dicit; ab hujus mundi delectatione tollantur, ne diutius possint in sua voluptate gaudere. Sequitur, *in infernum*, ne se crederent alibi esse mittendos. *Infernum* autem dictum est ab eo quod illic animæ jugiter inferantur : sive, ut quidam volunt, a parte inferiore. Sed hic *infernum* vult intelligi perpetuam mortem, ad quam sine dubio perventuri sunt qui Domini præcepta contemnunt. *Oblivisci autem Dominum*, est erroribus superstitionum, et coeno voluptatis involvi; nam econtrario illius memores sunt, qui talia non requirunt.

Vers. 18. *Quoniam non in finem oblivio erit pauperis : patientia pauperum non peribit in finem.* Videns propheta in hoc mundo divitibus despectui esse pauperes, et oblivioni crudelissimæ deputari, *in finem sæculi*, quando Dominus ad judicandum venerit mundum, pauperes 40 non dicit esse contemnendos; sed tunc magis in memoriam Domini illos venire, quando divites hujus sæculi a regni ejus muneribus excluduntur. Et quare illi *pauperes* a Domino commemorantur exponit. Dicit enim, *patientia pauperum*, quæ

A fidelissimos coronat; nam si quibuslibet ærumniæ desit patientia, anima non potest esse perfecta. Quapropter patientia est inter anxias tribulationes sæculi usque ad finem mortis in timore Domini gratiarum actio jugiter observata; sicut Dominus in Evangelio dicit : *In patientia vestra possidebitis animas vestras* (Luc. xxi, 19). Cujus rei tanta virtus est, ut etiam ipse Dominus, qui nihil patitur, patiens dicatur.

Vers. 19. *Exsurge, Domine; non prævaleat homo : judicentur gentes in conspectu tuo.* Cum de fine sæculi propheta tractaret, adventum Antichristi cordis illuminatione prospexit, et periculi magnitudine perterritus, magna voce proclamavit : *Exsurge, Domine; non prævaleat homo.* Ipse est enim homo pessimus, quem humana non potest sustinere conditio : in quo tanta erit versutia vel potestas, ut sola Domini virtus, ejus possit superare nequitiam. *Gentes* etiam petit celerrimo adventu judicari, quæ cum ipso sævissimo scelera magna facturæ sunt. Nam dum occulta potestate hic omnia Dominus administret, ibi tamen palam judicare petitur, ubi superbi nocere ulterius non sumentur.

Vers. 20. *Constituë, Domine, legislatorem super eos : ut sciant gentes quoniam homines sunt.* Evidentius jam de ipso dicit Antichristo, ut talis princeps detur peccatoribus, non qui eos regat, sed qui cum ipsis una depereat. Denique sequitur, *ut sciant gentes quoniam homines sunt.* Hoc autem dictum minantis est, ut conversionem potius inclinentur, qui de sceleris sui libertate præsumunt. Legis enim verissimus lator solus est Deus. Et quia ille contra præcepta Domini multa jussurus est, in maledicto ponitur, ut eis pravæ legis conditor tribuatur; quod non ad salutem sceleratis proficiat, sed ad ruinam.

Vers. 21. *Utquid, Domine, recessisti longe, despicias in opportunitatibus in tribulatione?* Interjecto diapsalmate, venit ad quartum membrum : ubi temporis illius mala pertractans, afflictorum consideratione Domino dicit more infirmitatis humanæ : *Cur recessisti longe?* non quod ille locum derelinquat, et ad aliud spatium transferatur qui ubique totus est, sed quasi recessisse creditur, cum subvenire tardaverit. Sed dum superius dixerit : *Quoniam non derelinques quærentes te, Domine*, hic sequitur, *despicias in opportunitatibus*; sed illud constat dictum veraciter et definitive, istud autem pro gementium anxietate prolatum est. *Despici* enim nos credimus, si vel minimo tempore differamur; sed ille tunc magis uberius præstat, cum magnæ patientiæ (mss. A., B., F., pietatis) nobis solatia subministrat.

Vers. 22. *Dum superbit impius, incenditur pauper, comprehenduntur in cogitationibus suis quas cogitant.* Studiosius est hæc sententia perscrutanda : ne putetur exinde justus uri, quia peccator in isto sæculo videtur extolli. Sed sic potius intelligendum est, *superbit impius*, cum effectum malignæ voluntatis expleverit. Tunc magis pauper ad studium virtutis accenditur, quia dum viderit peccatorem nimis exaltatum, facile novit esse casurum; et avidius ad humilia tendit, unde se exaltandum potius esse confidit.

Sed istis impiis ac superbis provenit illa damnatio, ut debitis pœnis, quasi quibusdam uncis apprehendantur: ne illos in lucem prodire liceat, qui tenebrosis actibus contraduntur. Deus bone, quantus horror est timere quæ non valemus effugere! sed dona hic illa odisse, quæ tuo præcepto jubemur evitare.

Vers. 23. *Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, et qui iniqua gerit, benedicetur. Irritavit Dominum peccator.* Reddita est causa quæ peccatores cogitationibus suis faciat illigari. Malus enim dum prædicatur extollitur; nec de correctione cogitat, cui laudator blandiens invenitur. Sequitur exaggeratio iniquitatis; ut ille benedicatur, qui male potius accitaretur cognoscitur. Verum iste qui adulantium falsitate deceptus, in magnam se superbiam dominationis evexerit, quod proprie de Antichristo datur intelligi, qui fallentium catervis eousque perducitur, ut se non solum regem terrenum, sed etiam rerum omnium prædicet deum; sicut Apostolus dicit: *Ita ut in templo Dei sedeat, et extollat se super omne quod colitur, et quod dicitur Deus (II Thes. II, 4).* Sed ista illi proficiunt ad ruinam; irritat enim verum Dominum, ut falsus deus flammis ultricibus addicatur.

Vers. 24. *Secundum multitudinem iræ suæ non inquirat. Non est Deus in conspectu ejus.* In exponenda voluntate Antichristi perseverat: quia secundum peccata sua Dominum non requirit. Dicendo enim *secundum multitudinem iræ suæ*, ostendit omnia illum turbulenta crudeliaque facturum. Verum istius nequitiae reddita est causa conveniens, quia in conspectu suo non habet Deum. O quam profunda cæcitas est, Deum ante oculos non habere! Nam si ultimum malum creditur solis lumina non videre, nonne apud superos inferna patiuntur, qui auctorem sacri luminis pro sua minime cæcitate respiciunt? De ipso quoque nequissimo Daniel propheta testatur dicens: *Ei extolletur rex adversus omnem Deum, et magnificabitur super omnem Deum, et ad Deum deorum loquetur superbiam (Dan. XI, 56).*

Vers. 25. *Polluuntur viæ ejus in omni tempore; auferuntur judicia tua a facie ejus: omnium inimicorum suorum dominabitur.* Sicut de justis dicitur est: *Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini (Psal. cxviii, 1)*: ita nunc de Antichristo dicitur, omnes semitas habere pollutas, id est cogitationes factaque sordentia. Necesse est enim ut sint contaminata atque polluta, quæ ducatu pestiferi diaboli sordidantur. Additur etiam nefarium scelus, ut cum vindictam in se respicit esse dilatam, Deum non putet exercere velle justitiam. Sic enim auferuntur judicia Dei a corde impii, quando videt tardius venire, quod celeriter meruerat sustinere. Et quod illi auget interitum, cum viliis serviat, omnium inimicorum suorum obtinere dicitur principatum. Qua felicitate subvectus ad scelera pronior erit, cum nullum sibi obviam ire posse cognoverit. Qui tanta inferius proprietate describitur, ut jam non futurus, sed quasi præsens esse videatur. Quæ figura dicitur characterismos,

quando aliquis aut per formam describitur, aut per actus proprios indicatur.

Vers. 26. *Dixit enim in corde suo: Non movebor de generatione in generationem sine malo.* His verbis **41** proprie cogitationem Antichristi designat, vel eorum qui ejus famulantur arbitrio, quoniam scriptum est: *Imitantur ergo illum, qui sunt ex parte ipsius (Sap. II, 24).* Qui sibi ipsi malitia faciente dicturus est, nullam gentem intactam relinquam: sed de ista natione me ulciscens, ad aliam gentem iterum transferar vindicandus; ut omnes studio pravo possit affligere, qui ejus visi sunt nisibus obviare. Actus vero suos uno verbo definivit, quando se sine malo nihil dicit esse facturum.

Vers. 27. *Cujus os maledictione et amaritudine plenum est: sub lingua ejus labor et dolor.* Nequitia ejus duplici perversitate describitur; in ore quippe habebit blasphemam maledictionem, cum se Dei Filium mentietur; amaritudinem, quando resultatoribus suis pœnam mortis indicet, et ad supplicia jubebit pervenire, qui eum tanquam numen [mss. A., B., F., nomen inane] contempserint adorare. Hæc habebit in ore quæ locuturus est publice. *Sub lingua* vero, quod ait, designat eum cogitationes habere sævissimas; ut cum ipse sit perditus, perdere cuncta festinet. Quarum rerum definitio *labor et dolor* est: *labor* cum diversis cladibus affligit innoxios; *dolor* cum martyres facit, quoniam sine labore et dolore corporis consummari non potest corona martyrii. Sic universa quæ loquitur vel cogitat, pari fæce polluta sunt.

Vers. 28. *Sedet in insidiis cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem. Oculi ejus in pauperem respiciunt.* Cum dicit, *Sedet in insidiis*, actus Antichristi latronum consuetudini comparavit, qui occultas vias insident, ut interficiant innocentes. Quæ figura dicitur phantasia, quoties in concipiendis futuris visionibus animus perducitur audientis. Tale enim Antichristi regnum dicit futurum, quod ad martyrum coronam, et infidelium ruinam constet esse permissum. Sequitur: *Cum divitibus*. Hic significat multitudinem malorum. Sæpe enim in Scripturis divinis *divites* in malo accipiuntur, sicut pauperes in bono. *Interficere vero innocentem* est de religioso facere sacrilegum, ejusque animam perpetua morte damnare. Nam cum dicit, *oculos ejus in pauperem respicere*, non respicit, ut prospiciat; sed ad hoc intendit, ut perimat.

Vers. 29. *Insidiatur in occulto, sicut leo in cubili suo.* Leonem in cubili suo antefatum dicit Antichristum, qui atrociter et dolose laceraturus est populum Christi. Inter initia enim persecutio Ecclesiæ violenta tantum fuit, ut a paganis, proscriptionibus, tormentis, cædibus, Christiani ad idolorum sacrificia cogerentur. Altera fraudulenta, quæ nunc per hæreticos et falsos agitur Christianos. Novissima superest, quæ per Antichristum prædicatur esse ventura: qua nihil periculosius, quoniam erit violenta nimis ex potestate regni singularis, et deceptiosa miraculis;

ut, sicut Dominus in Evangelio dicit, *seducat, si fieri A potest, etiam electos (Matth. xxiv, 24)*. Proinde ad vim pertinet quod positum est, *leo*; ad dolos, quod ait, *in cubili suo*. Sic utræque iniquitates ejus singulis sermonibus intimantur.

Vers. 30. *Insidiatur ut rapiat pauperem: rapere pauperem, dum attrahit eum. In laqueo suo humiliabit eum.* Iteratio insidiarum, nimietatem callidi persecutoris ostendit. *Rapere vero pauperem* significat subitum periculum animæ, ad quod ille nefandissimus trahere nititur innocentes. Deinde ad expositionem priorum sequitur decora repetitio; nam ut non putares pauperem raptum aut fisci debito, aut interpellatione causæ civilis, geminavit *rapere pauperem*; et mox causam persecutionis annectit, *dum attrahit eum*, id est, dum illum a veritate culturæ ad nominis sui venerationem molitur adducere. Et ne adhuc istud, *attrahit eum*, dubium habere potuisses, addidit: *In laqueo suo humiliabit eum.* *Laqueus* significat dolum, quo simplicium corda capiuntur, et velut nodo perversitatis lamentabiliter alligantur. *Humiliabit* autem, bene dictum est: quoniam de vera religione sine dubio cadunt, qui ad insana dogmata perducuntur.

Vers. 31. *Inclinabit se, et cadet dum dominabitur pauperum.* Hic jam de ipso tyranno dicitur, qui in Dei servos permissa potestate grassabitur. *Inclinabit se*, id est, cum animum suum nimia perditorum acquisitione remiserit, et quasi malorum copia crapulatus, in aliquod otium post sanctorum pœnas afflictionesque pervenerit. Tunc ergo de sua præsumptione nequissimus cadet, quando illi cum suis sequacibus supervenerit repentinus interitus. Finem quippe sæculi nescit, quoniam eum Dominus in sua potestate constituit.

Vers. 32. *Dixit enim in corde suo: Oblitus est Deus: avertit faciem suam, ne videat usque in finem.* Nimis stulta cogitatio. Crediturus est Deum dissimulare, cui honorem sacrilegus conatur eripere, putans eum fideles suos nolle respicere, cum propter ipsum doceantur omnia pœnalia sustinere. Ignarus veritatis contraria suspicione movebitur; nec intelliget quod sequitur: *Ne obliviscaris pauperum in finem.* Non enim dicit nihil eos esse passuros, sed nullatenus usque in finem esse deserendos.

Vers. 33. *Exsurge, Domine Deus meus, et exaltetur manus tua: ne obliviscaris pauperum in finem.* Decursis quatuor partibus, nunc exaltative propheta se convertit ad quintam: supplicans fieri quod tamen sciebat esse venturum. *Exsurge* dicitur, citius surge, hoc est celeriter veni. *Exaltetur manus tua: manus operationem* significat: sed ista Dei operatio iudicium est, quod exspectamus esse venturum. Illud enim desiderabat venire, ubi iste superbus posset occumbere. *Ne obliviscaris pauperum in finem.* Contra quos impius dicebat: *Avertit faciem suam, ne videat usque in finem.* Nunc rogat ne secundum votum Antichristi obliviscatur pauperum in finem sæculi, ubi futura est retributio meritorum.

Vers. 34. *Propter quid irritavit impius Deum [mss., Dominum peccator]? Dixit enim in corde suo, non requiret.* In hoc versu mirabili brevitate et seiscitatio præmittitur, et responsio apta consequitur. Interrogative enim pronuntiandum est: *Propter quid irritavit impius Deum?* Deinde respondendum est: *Dixit enim in corde suo, non requiret.* Constat quippe, ideo Dominum irritatum, quoniam eum impius facta sua non putabat posse requirere. Sed inveniet memorem, quem sperabat oblitum, et usque ad immensum sentit recipi, quæ præ multitudine delictorum credebatur in memoria non teneri.

Vers. 35. *Vides quoniam tu laborem et dolorem consideras, ut tradas eos in manus tuas.* Istud jam **42** probata re [*ed.*, probatori] Domino cum gratulatione dicendum est: *Vides quoniam nullus tibi illudet.* Superius enim dixerat: *Sub lingua ejus labor et dolor*; hæc nunc verba repetit: *Vides quia laborem et dolorem consideras*, quæ et ille perfidus dum sub lingua sua haberet, id est in cogitatione revolveret, cognosci penitus non credebatur. *Consideras* profecto, quando in tuis manibus, id est iudicio traditus non evadit; sed digna factis recipit, qui vacandum ab sceleribus non putavit. Sic omnis potestas penes Deum esse declaratur, qui peccatores ipse sibi et tradit et punit. Nam quod per ministros ejus geritur, ipsius virtute sine dubitatione completur. Quo fugiat, quem tanta virtus insequitur? Committat licet scelera, et diversorum hominum subversione pascatur; quidquid fecerit non erit impunitum, cum æterna damnatione torquebitur.

Vers. 36. *Tibi enim derelictus est pauper: pupillo tu eris adjutor.* In medium deductis impiis atque convictis, redit ad justos; ut sicut illi digna factis recipiunt, ita isti promissa præmia consequantur. Nam cum dicit: *Tibi derelictus est pauper*, ostendit quoniam qui illi derelinquitur, nulla utilitate fraudatur, quoniam hoc est pio principi dimitti, quod bonis omnibus tradi. *Pauper* enim dictus est a paululo lare. Relictum ergo dicit pauperem Deo, ut omnes videant quæ bona possint de ejus reportare iudicio. *Pupillum* vero dicit, non cujus genitor carnalis occubuit, sed cui pater sepultus est mundus. Nam multos pupillos invenies orbatos patre visibili, et sunt blasphemi, abliguritores, et quod in illa ætate creberrimum est, luxuriosi, et hi a Domino probantur alieni. Sed ab illis pupillis dividi non potest adjutorium Dei, quorum pater diabolus in actione facinororum probatur extinctus. Et intende quod dicit: *Tu eris adjutor*; ut cum carnaliter affligi videas eos, non dubites esse liberandos.

Vers. 37. *Contere brachium peccatoris et maligni; requiretur delictum ejus, nec invenietur.* Ante oculos prophetæ Antichristi nequitia redit; et rogat ne illi bacchari diutius liceat in sanguine beatorum. *Contere*, id est ad nihilum redige. *Brachium* ejus dicit potentiam qua peccatores male utebantur: quia insigniter impia faciebat; et hoc nomen ab eo singulariter meruit, quoniam in sceleribus similem non habebit,

Malignus, quia iniquus dissuasor erit; ut quos terrore non potest pervertere, saltem conetur per noxia præmia declinare. *Delictum* autem *ejus*, dicit commissa perperam; quod licet singulariter pronuntiatum sit, innumerabilia tamen ejus exstabant sine dubitatione peccata. Omnia siquidem facta ipsius ac dicta peccata sunt, cujus universa vita delictum vocatur. Addit, *nec invenietur*, quia dubium non est perire scelestam potestatem, cujus damnandum constat auctorem.

Vers. 38. *Regnabit Dominus in æternum et in sæculum sæculi: peribitis, gentes, de terra illius*. Exstincta clade generali, ad futurarum rerum ordinem venit: quoniam interfecto Antichristo, Domini regnum æternam, piæ, munificumque venturum est. Permittitur enim nimis præcurrere scelestum malum, ut gratius regnum Domini suscipiatur optatum: ubi jam beatorum adepta securitas conquiescat, nec ulterius formidentur insidiæ, quas magis sanctus vir in hoc mundo cogitur sustinere. *Gentes* autem posuit peccatores et impios, qui feraliter vivunt, nec Domini legibus obsequuntur. *De terra illius*, regnum significat Domini Salvatoris, quo soli beatissimi perfruuntur.

Vers. 39. *Desiderium pauperum exaudivit Dominus, concupiscentiam cordis eorum exaudivit auris tua*. Bene vota justorum verbis congruis exprimuntur. Dicit enim, *desiderium pauperum*, quod sit semper amore præmisso, ut illic eum evidenter videre cupiant, ubi nunc etiam mentis lumine transferuntur. Sequitur, *concupiscentiam cordis eorum*. Hoc verbum constat esse violentius. *Concupiscentia* enim ibi dicitur, ubi conjuratis quodammodo animæ viribus aliquid ardore mentis appetitur. Sequitur, *exaudivit auris tua*. Quod regulariter debemus advertere, nihil in Deo corporalium esse membrorum, sed virtutis ejus effectus, qua audit, auris vocatur; qua videt, oculus; qua perficit, manus. Verum hæc dicta condantur memoriæ, ne, quia crebro repetenda sunt, nos ipsa repetendo fastidium facere videamur.

Vers. 40. *Judicare pupillo et humili, ut non apponat ultra magnificare se homo super terram*. Ecce auctoritate prophetica commonemur, non solum quemlibet pupillum, sed pupillum et humilem Deo esse gratissimum. Nam cum dicit: *Judicare pupillo et humili*, significat pro ipso ferri posse sententiam. Sed cum *humilis* dicitur, justissimus approbatur. Sequitur quoque definitiva promissio, ideo illa quæ dicta sunt fieri, ut ulterius a nullo hominum permittatur excedi. Tunc siquidem omnia mala finienda sunt, quando auctor omnium peccatorum cum sua plebe damnabitur. Hæc sunt *occulta filii*, quæ psalmi hujus titulus canit. Nam licet per quædam indicia frequenter videantur edicta, quando tamen veniant, hominibus incognita habentur. De ipso enim die Dominus in Evangelio dicit: *De die, autem illa et hora nemo scit, neque angeli cælorum, neque Filius, nisi Pater solus* (Marc. xiii, 32). De quo loco beatissimi Patres Hilarius et Augustinus Ecclesiæ san-

cta lumina, plurima et luculenta dixerunt: judicantes esse nefarium, si illa omnipotens Verbi humanatio aliquod de futuris ignorasse putaretur, quod Patrem scire prædicavit. Nam cum Petrus in Evangelio dicat: *Domine, tu omnia nosti, tu scis quia amo te* (Joan. xxi, 17): item ipse Dominus dicit: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt* (Joan. xvi, 15); utique Patris omnia non haberet, si quod Pater nosset, ille nesciret. Sed ita salutariter ac veraciter credendum esse docuerunt, ut per figuram metonymiam, id est transnominationem, quæ in Scripturis sacris sæpius invenitur, debeat intelligi, quod utiliter suos faciat nescire subjectos. Nam in Genesi Abraham Deus dicit: *Nunc cognovi quoniam times Dominum Deum tuum* (Gen. xxi, 12), id est nunc te cognoscere feci. Sic et hic positum est, *nescio*, id est nescire vos facio. Nam ipse Dominus alibi similiter dicit: *Nescio vos* (Matth. xxv, 12); cum utique quos damnabat ignorare non poterat. Denique interrogatus de ipso articulo dicit: *Non est vestrum scire tempora vel momenta* (Act. i, 7); non enim dixit, non est meum, vel non est nostrum, sed ait: *Non est vestrum scire*. Sic utrumque servatum est, ut et homines ignorarent quæ illos non oportebat agnoscere, et hoc Dei Filius nequaquam carnis infirmitate nesciret. Quod si majestatem illam, quod dici nefas est, texisse ignorantiam suspicemur, fortior utique inveniretur ignorantia quam divina natura, quæ, ut stulte dicam, opprimere valuit providentiam, per quam omnia sunt creata. Sed cum hæc nimis doceantur absurda, credere dignum est totam Trinitatem, cui una atque omnipotens natura est, omnium rerum indefectam semper habere notitiam.

Conclusio psalmi.

Completa est psalmographi denuntiata promissio, reserata sunt *Filii occulta* miracula. O ingentes et admirabiles causæ, quæ quamvis expositæ videantur, adhuc tamen sine dubitatione secretæ sunt! Nam cum prædicuntur, non habentur incognitæ; dum ignorantur, quando veniant, adhuc obstrusæ esse monstrantur. Sic et secretum est quod dicitur, et quærentibus non tacetur. Quapropter effusius Domino supplicemus, ut nobis emendationem saluberrimam conferre dignetur; quia sine excusatione peccat, cui retributio peccatorum prædicatur esse ventura. Mente quoque retinendum est, hunc psalmum esse primum in quo adventus prophetatur Antichristi. Numerus quoque præsens et illud occultum probatur aperire, quod hora nona Dominus emisit spiritum. Nam cum inter alia et de passione ipsius psalmus iste locutus sit, merito, et per calculum suum transitus ejus horam annuntiat, quando etiam crucis ipsius noscitur narrasse mysteria.

EXPOSITIO IN PSALMUM X.

In finem psalmus David.

Cum frequenter in titulis positum videatur, *In finem*, et intentionem mentis nostræ ducat semper ad

Dominum Christum, tamen propter diversa miracula **positum esse** non dubium est. Modo enim indicat gloriosissimam passionem, modo triumphalem et admirabilem cunctis gentibus resurrectionem: nunc autem sanctam fidem declarat, in qua hæretici digladiantur contra fidelissimos Christianos; ita fit, ut iugiter tendat ad Christum, quamvis diversis significationibus inveniatur aptatum. Quod etiam in reliquis psalmis, si aciem mentis intendas, cognoscis esse faciendum. De *Psalmo* autem et *David* illa meminisse sufficiat, quæ superius dixisse cognoscimur. Sciendum tamen hunc psalmum prolatum esse ad hæreticos destruendos.

Divisio psalmi.

Psalmus hic totus ad personam prophetæ referendus est. Primo capite de insidiatoribus dicit hæreticis, qui nituntur catholicos in suam convertere pravitatem. Secundo Domini iudicium comminatur, et quid in illa retributione sustinere possint, evidenter ostendit, ut iustitiam Domini metuentes, superstiosas deserant falsitates.

Expositio psalmi.

Vers. 1. In Domino confido: quomodo dicitis animæ meæ: Transmigre in montem sicut passer? Hoc schema dicitur cœnonema, id est communicatio consilii; quod fit frequenter quando aut cum adversariis, aut cum adiutoribus [ed., auditoribus] verba miscemus. Ad persuasores quippe hæreticos hic sermo dirigitur, qui volunt loqui quod impium est, ut contentionibus pravis seducant animas innocentes. His ergo vir fidelis dicit: Dum ego sim in religionis fixo cacumine constitutus, quemadmodum mihi suadetis, *Transmigre in montem*, id est ad hæreticam pravitatem: mentientes ibi esse Christum, ubi veritas nullum probatur habere vestigium. *Mons* enim in Scripturis divinis æquivocus est, quod dissimilibus rebus pro aliqua comparatione deputatur. Frequenter enim et in bono, et in malo ponitur; nam cum in bono *mons* dicitur, firmitas ejus consideratur, et honorabilis altitudo; cum in malo, stupor mentis, et elevata superbia. Sic unum nomen diversis rebus, consideratis qualitatibus, congruenter aptatur. *Passerum* quoque plura sunt genera: alii gaudent ad foramina parietum, alii valles roscidas requirunt, nonnulli montes appetunt squalentes. Sed nunc de illis dicit qui ad altissima loca terrarum levissima voluntate rapiuntur; ut his merito similes æstimentur, qui ad nequissimas prædicationes, levitate inconstantis animi transferuntur.

Vers. 2. Quoniam ecce peccatores intenderunt arcum. Arcum, mandata divina debemus advertere, quæ hæreticus tractans, et in sua pravitate componens, ad vulnus animæ tendit operandum, ut non ad salutem compungat, sed æterna morte transfodiat. Et bene *arcus* ponitur in sacratissimis Scripturis: quia in unum duo Testamenta conjungens, aut defensionem tribuit, aut ruinam; sicut Apostolus dicit:

Aliis quidem sumus odor mortis in mortem, aliis odor vitæ in vitam (II Cor. II, 16).

Vers. 3. Paraverunt sagittas suas in pharetra, ut sagittent in obscuro rectos corde. Permanet in comparatione sagittarii; nam sicut iste habet sagittas in pharetra, ita ille gestat in corde verba venenosa. In obscuro vero, sive cum persecutionibus perturbatur Ecclesia, quando timore periculi carnales homines creduntur facilius immutari: sive in abscondito consilio, cum opportunius putant Christianos decipere, quando eos judicant sua consilia non videre. Sed cum dicit, *rectos corde*, insidias eorum ostendit inanes et vacuas. *Recti enim corde* non sunt, nisi qui nulla iniqua decipi persuasionem potuerunt.

Vers. 4. Quoniam quæ perfecisti destruxerunt: justus autem quid fecit? Idem de ipsis hæreticis dicit, destruxisse illos legem Domini, cum interpretationibus falsis Scripturas sanctas lacerare moliantur: convertentes in quorundam necem, quæ a Domino prophetata sunt ad salutem. Subjungitur etiam defensio Domini Christi: dicit enim, si homines voluerunt æquitatem iniqua interpretatione subvertere, cur accusant eum qui juste locutus est? Errores enim non de præcepto trahunt, sed de nequissima sua voluntate concipiunt.

Vers. 5. Dominus in templo sancto suo; Dominus in celo sedes ejus. Exprobratis his qui falsa sentiunt de religione verissima, ad secundum caput propheta pervenit, in quo jam iudicia Domini dicit esse ventura; ut humana perversitas saltem se considerata Domini districtione recorrat. Et ut innocentem decipi aliquis non putaret impune, Dominum dicit in unoquoque religioso consistere; sicut ait Apostolus: *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos (I Cor. III, 17).* Ut sciat hæreticus a Deo se posse disperdi, a quo noscuntur corda recte credentium possideri. *Cælum* enim sanctos viros significat, quos præsentia majestatis suæ Divinitas insidere dignatur. O quam pulchre suboritur laus re illæsa! Qualis enim honor, qualis est gloria suscipere Creatorem, quem non est dubium bonos semper invisere?

Vers. 6. Oculi ejus in pauperem respiciunt; palpebræ ejus interrogant filios hominum. Sicut infelices sunt a quibus avertitur, ita beati redduntur, ad quos propitius respicit Deus: quoniam intuitus ejus beneficium est, quia peccatorum tenebris non offunditur, qui tanta claritate lustratur. Nam et lapsus Petrus redire tunc meruit, quando eum clementia Divinitatis aspexit. Et intende quod prius posuit *oculos*; post vero *palpebras*. *Palpebræ* dictæ sunt a palpitando. Sunt enim quædam luminum thecæ, et quasi folles oculorum, quos claudimus dormientes, ut fatigatum corpusculum reparare possimus. Ergo quia in Domino membrorum ministeria per allegoriam frequenter aptantur, dicit eum, non solum quando intendit oculis, sed etiam tunc requirere, id est considerare filios hominum, cum ea negligere quasi dormiens æstimatur.

Vers. 7. *Dominus interrogat justum et impium; qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam.* Non est improborum derogatio cogitanda, quando Dominus justum requirit et impium, qui omnia sub veritate discernit. Quod ideo dicitur, ut hominum desideria, opiniones fatuæ non seducant; sed unusquisque circumspiciat conscientiam suam, de qua novit solum Dominum ferre judicium. Sequitur brevis et manifesta sententia. Quid est *diligere iniquitatem? odisse animam suam.* Sic enim se persequitur, qui diabolum sequitur; dum illas semitas commearum vult, quæ ad pœnarum loca fugienda perducunt.

Vers. 8. *Pluit super peccatores laqueos: ignis et sulphur et spiritus procellarum pars calicis eorum.* Pluit, ad verba prædicantium retulit cœlo manantia, quæ piissimis imbres sunt; perfidis autem igniti laquei. Illi enim bene intelligendo, inde fructificant; isti male tractando animas suas nodo perversitatis strangulant. *Ignis* est quando eos flammea cura consumit; *sulphur*, quia cogitationes eorum detestabili fetore sordescunt; *spiritus procellarum*, dum se tumultuosa mente confundunt; *pars calicis eorum*, id est mensura qua pollutis actibus ebriantur. *Calix* autem et in bono dicitur, ut est: *Calix tuus inebrians quam præclarus est (Psal. xxii, 5)*! *Calix* enim mensura est qua potantur animæ. *Calix* autem dictus, eo quod assidue calidam soleat suscipere potionem. Macrobius quoque Theodosius in quodam opere suo gentem dicit Cylicranorum fuisse juxta Heracleam constitutam, composito nomen ἀπὸ τοῦ κύλιχος, quod poculi genus una littera immutata calicem dixit. Unde hoc nomen memoriæ constat infixum.

Vers. 9. *Quoniam justus Dominus et justitias dilexit: æquitatem vidit vultus ejus.* Fit quoque de æquitate æterni Regis decora conclusio. *Justum* dicit Dominum amare justitiam, quia nescit alios respicere, nisi qui norunt custodire justitiam. Adjecit, *æquitatem vidit vultus ejus*: illam scilicet æquitatem quam tamen propitius ipse concedit. Non enim quidquam ex se probi humanitas habet, nisi quod a Domino bonorum omnium susceperit largitore. *Vultus* vero hic propitiationem Domini significat. Nam et in alio psalmo legitur: *Vultus autem Domini super facientes mala (Psal. xxxiii, 17).* Sed quoniam hic dixit, *æquitatem vidit*, per æquitatem gratiam ipsius fecit intelligi.

Conclusio psalmi.

Quam bene versutias hæreticorum et retributiones eorum psalmus iste mirabili brevitate complexus est! ut quorum futuras pœnas agnoscimus, ab eorum pravitatibus arceamur. Est enim in numero ipso et virtus sancta Decalogi, qui humanæ vitæ provenit gloriosissimus institutor. Nam sicut ille hominum vitia condemnat, sic et iste sensum iniquæ prædicationis impugnat: tanto a majore periculo liberans, quanto plus est in fide delinquere, quam carnis fragilitate peccare. Merito ergo et hic psalmus hunc numerum tenet, qui sensus nostros in orthodoxa credulitate perfectissima institutione confirmat. Nam

et in Evangelio (*Luc. xix*), bonus servus offerens decem talenta laudatus est, et potestatem supra decem civitates accepit in præmium. Apostolus quoque in magnum sacramentum, Verbum Domini decem scripsit Ecclesiis: significans sacræ doctrinæ plenitudinem, hanc complecti numeri quantitatem. Nam et numerus ipse in magnam virtutem laudemque collectus est; qui licet in extensum calculum, infinitumque tendatur, ipse tamen in semetipso semper crescenti summa revolvitur; et probe, ut cum nihil recipiat extraneum, magnum de se facere videatur augmentum. Hic etiam merito dicitur decus, quoniam a decore nomen accepit.

EXPOSITIO IN PSALMUM XI.

In finem pro octava die psalmus David.

Octava, ut in sexto psalmo jam dictum est, ad æternam pertinet requiem; nam octavum diem mundus iste non recipit, sed finito septimo semper redit ad primum. In istis enim diebus pluralis est numerus: ille autem singularis accipitur, qui nullo succedente mutatur. Quapropter dicenda virtus est psalmi, ut per ejus intentionem inscriptio tituli facilius possit intelligi. Petit itaque propheta iniquitatem mundi istius destrui; ut ad illam veritatem futuræ promissionis debeat perveniri. Sic illud imperturbabile regnum significatur, quando ejus beatitudo indesinenter expetitur. Merito 45 ergo huic psalmo octavus dies aptatus est, ubi sæculi istius consuetudo vitiosa deseritur, et illius venire innocentia postulatur. Cætera vero hujus tituli verba præcedentibus expositionibus probantur esse notissima.

Divisio psalmi.

Prima parte propheta a mundi istius perversitate salvum se petit fieri, quoniam dolosi atque superbi potentiam Domini sceleratis oblocutionibus abnegabant. Secunda promissionem Patris per omnipotentem Filium prædicat esse faciendam: eloquia Domini sub brevitate collaudans, sicut prius sermones impios arguebat.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus: quoniam diminutæ sunt veritates a filiis hominum.* Studiose discutiamus hoc principium psalmi, quoniam magnorum schematum decore formatum est. *Exclamat* enim ad Dominum subito propheta, ut de ipsa formidine appareat periculi magnitudo. Deinde per figuram synathroesmos, usque ad divisionem congregat multa, quæ timuit. Quod schema inter violentissimas figuras accipitur, quando plurimæ res in unum, et multa crimina colliguntur. Nam cum hoc sæculum respiceret animas multiformiter ingravare, *salvum* se petit a Domino fieri, apud quem veram medicinam noverat inveniri: *sanctum* dicens abesse de mundo, ubi tanta malorum inesse cognoscitur multitudo. Hoc, quantum ad homines pertinet, dicitur; cæterum ille ubique præsens esse cognoscitur. Et ne haberetur ambiguum, quod dixit, *defecit sanctus*, consequitur *diminutæ esse veritates a filiis hominum.* Ali-

ter enim *sanctus deficere* non poterat, nisi fuisset inter homines veritas imminuta. Quod argumentum dicitur a consequentibus, quando illud quod præmittitur, sequenti dictione firmatur. Verum cum dicit, *diminutas*, depravata Dei munera culpis hominum evidenter ostendit, qui collata sibi beneficia propria perversitate commaculant. Et intuendum quod plurali numero sunt positæ *veritates*, cum una sit veritas. Sed cum virtus ejus per unumquemque hominem cœlesti dispensatione tribuitur, multas esse testamur. Ut dicere solemus prophetia David, prophetia Jeremiæ, Evangelium Matthæi, Evangelium Joannis, cæterosque, qui hujus rei honore floruerunt : ita et veritates enuntiamus, quando qualitas ejus per individas partes humanis mentibus Domini largitate præstatur. Potest etiam et ad Judæum populum competenter aptari, qui donis cœlestibus vacuatus credere non voluit, quem tantorum videntium turba prophetavit.

Vers. 2. *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum : labia dolosa in corde, et corde locuti sunt mala. Vana*, falsa significat, juxta illud quod superius dixit, *diminutæ sunt veritates a filiis hominum*, quando contra Dominum Christum testimonia quærebant, et semetipsos pravis susurrationibus excitabant. *Proximos* autem significat, non tam cognatione generis quam sceleris participatione sociatos. Nam quod dicit, *in corde, et corde* : quoties volumus dolosos exprimere, duplicia eorum corda declaramus; sicut Jacobus dicit : *Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis* (Jac. 1, 8). Quando autem simplices cupimus indicare, unum cor in eis esse testamur, sicut in Actibus apostolorum legitur : *Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una* (Act. iv, 32). Sic et bilingues dicimus, qui in una sententia minime perseverant. Et respice prædictas res, qualis fuerit secuta sententia : *Locuti sunt mala*. Necessesse est enim ut mala loquerentur, qui duplicia corda gestabant.

Vers. 3. *Disperdat Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam*. Sequitur sententia generalis; sicut solet lege sanciri, quando unus peccat, et universale malum severitas promulgata condemnat. *Disperdat*, contra adunationem dicitur Judæorum; ut passim pereant, qui in una se pravitate collegerant. *Lingua vero magniloqua* est quæ sibi aliquid magnæ potestatis assumit; nec intelligit a Creatore datum, dum eventus rerum sibi putat esse subjectos; sicut Apocalypsis de Antichristo dicit : *Vidi in cornu illo quod erat excelsius, os loquens magna* (Apoc. xii, 5), etc. Et ne in bono *linguam magniloquam* potuisses accipere, præmisit, *labia dolosa*. Considera vero pietatem dicentis, quod non hominibus, quia multi ex ipsis convertendi erant, sed ipsis vitiis impræcatur.

Vers. 4. *Qui dixerunt : Linguam nostram magnificabimus, labia nostra a nobis sunt : quis noster Dominus est?* Illos exponit qui in prosperis rebus nimia loquacitate turgentes, gloriam suam exaltare præsu-

amunt, et ponunt in propria potestate, quod se dementes a Deo non intelligunt accepisse. Hos paulisper interrogo, quare non sunt garruli, cum supervenientibus curis stupida faciturnitate constricti sunt? Defigentes enim vultus in terram, claudunt ostia labiorum; et tanquam linguam perdiderint, sic confusis mentibus obmutescunt. Adde ægritudinum varios casus; ut frequenter non sit idoneus cibum petere, qui videbatur de labiorum se potestate jactare. Tunc ipsi, si possunt, dicant : *Labia nostra a nobis sunt : Quis noster est Dominus?* Istud autem, *Quis noster est Dominus?* Sacrilegorum verba repetuntur. Quæ figura dicitur antisagoge, id est contradictio.

Vers. 5. *Propter miseriam inopum, et gemitum pauperum, nunc exurgam, dicit Dominus*. In his duobus versibus subtiliter Patris et Filii inspiciendæ personæ sunt, ut nobis intelligentiæ confusio possit auferri. Nam postquam arguit eos qui de Domini fundendo sanguine tractaverunt, venit ad secundam partem, in qua propheta voce Patris resurrectionem promittit Domini Salvatoris. Aliena enim verba referre possumus, cum tamen personæ nostræ non mutamus eloquium. Intelligamus autem quæ sit hic pietas Creatoris, quando *propter miseriam inopum, et gemitum pauperum* clarificatus est Dominus Christus : ne ejus fideles diutina tribulatione gravarentur. *Exurgam*, metaphorice dictum est illum exurgere qui nescit humana imbecillitate recubare. Sed *exurgam* dicit, apparebo, et manifestabor in Filio. Una enim virtus, et indiscreta majestas est. Apparet enim et manifestatur Pater in Filio, sicut ipse in **46** Evangelio dicit : *Qui me videt, videt et Patrem* (Joan. xiv, 9).

Vers. 6. *Ponam super salutari meo : fiducialiter agam in eo*. *Salutare* suum dicit Pater Verbum suum, quod est caro factum, per quod vita mortalibus venit, dum omnis credens salutem copiosa largitate consequitur. Et quid super eum ponit? Consolationem scilicet, quam superius dixit inopum et pauperum : quod Domino Salvatore resurgente, fidelibus provenisse manifestum est. *Fiducialiter agam* : potestas omnipotentis paternæ declaratur, quia revera ille *fiducialiter agit*, cujus voluntati nullus prævalet obviare. Sic et de Christo in Evangelio dictum est : *Erat enim docens eos tanquam potestatem habens, non tanquam scribæ eorum et pharisæi* (Matth. vii, 29). Sed potestas Patris, Filii fiducia est; sicut Filii fiducia, potestas est Patris; quod toti Trinitati pro unitate naturæ certum est convenire.

Vers. 7. *Eloquia Domini eloquia casta*. Postquam dixit verba Patris, eadem ipsa laudando confirmat; nam sic omnia contigerunt, quemadmodum promissa noscuntur. Quid sint ergo *eloquia Domini*, sub brevitate definitur, id est *eloquia casta*, videlicet virginali integritate purissima, quæ nullum mendacium corrumpat, nulla macula falsitatis inficiat. Nam sicut castitas ignorat pollutionem, ita *eloquia Domini* nesciunt cum aliqua sorde misceri. Sed hoc non otiose

accipias, quia contra illud ponitur, quod superius A dictum est de iniquis: *Vana locuti sunt unusquisque ad proximum suum*, ut inspecta rerum varietas ab iniqua nos consuetudine removeret. Quod schema Græce syndesmos dicitur, Latine collatio, quando sibi, aut personæ, aut causæ, sive ex contrario, sive ex simili comparantur. Ille enim eloquia divina laudantur: superius vero sermo humanus arguitur.

Vers. 8. *Argentum igne examinatum, terræ purgatum septuplum*. Adhuc definit per similitudinem metalli candidi quid sint eloquia casta. *Argentum terræ igne examinatum*, quod solet esse purissimum, quando frequenti fuerit decoctione mundatum. *Examinatum* quippe vel *purgatum*, contra illud ponitur, quod de peccatoribus ait: *Labia dolosa in eorde et corde*. Et ut quamplurimum distaret agnosceres, addidit, *purgatum septuplum*. Qui numerus ad septiformem Spiritum videtur posse respicere, id est, timorem Dei, pietatem, scientiam, fortitudinem, consilium, intelligentiam, sapientiam; per quæ Verbum divinum tanquam in succensis fornacibus manens, veritatis rutila coruscatione resplendet.

Vers. 9. *Tu, Domine, servabis nos, et custodies nos a generatione hac in æternum*. Sicut superius dixit: *Disperdat Dominus universa labia dolosa*, ita hic conservaturum Dominum promittit, qui eloquiis ejus pura mente crediderunt. Et vide, sanctæ regulæ, qua moderatione servatæ sunt. Dum dicit, *tu nos custodies*, præsumptionem caducæ humanitatis abscidit; ne quis de se confidendum ullatenus æstimaret. *A generatione hac*: sive Judæos, sive mundi istius significat peccatores, a quibus nostra virtute non possumus custodiri, nisi illius miseratione protegatur. Addidit etiam, *in æternum*, quia hic nos in tribulationibus consolatur, ibi in æterna securitate constituit; hic adjuvat, illic glorificat et coronat. Ita nos piissimus Creator et hic conservat, ne pereamus; et ibi beatificat, ut nullatenus miseri esse possimus.

Vers. 10. *In circuitu impii ambulant: secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum*. Postquam sermones impiorum in prima parte competenti execratione redarguit, et in secunda parte eloquia Domini mirabili prædicatione laudavit, venit ad conclusionem psalmi, in qua singulis partibus sub uno versu digna restituit. Dicit enim sub brevissima sententia: *In circuitu impios ambulare*; ut nunquam ad rectam possint semitam pervenire. Tortuosæ siquidem viæ malis semper moribus applicantur, sicut Salomon de impiis dicit: *Dereliquerunt vias rectas, ut ambularent in vias pravas* (Prov. II, 13). Et ideo pervenire ad requiem octavæ diei nequeunt, qui rotarum more in sua semper terga vertuntur. Sequitur, *secundum altitudinem tuam, multiplicasti filios hominum*. Hoc ad illos pertinet qui sincere eloquiis Domini castis purissimisque crediderunt. Et vide quantum illis in isto verbo promittitur; dicit enim, *secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum*; non secundum meritum suum, sed secundum illud quod humanas nescit angustias sustinere. Altum enim sæpe

A dicimus quod comprehendere non valemus. Sub mensura enim Creator non est quæ creaturis omnibus data est; nec aliqua in eo potest esse dimensio, a quo rebus omnibus numerus, pondus, mensuraque præstatur. *Multiplicasti autem filios hominum*, ad illam promissionem respicit Abrahamæ in qua dicit: *Multiplicans multiplicabo seman tuum sicut stellas cæli* (Gen. XVI, 10). Quod eum in sanctis suis et fecisse, et quotidie facere manifestum est.

Conclusio psalmi.

Consideremus hunc psalmum nimis utilia nobis sacramenta declarasse. Dixit enim quam vanis et superfluis homines locutionibus occupentur; ut non veritatem qua vivant, sed quo moriuntur, velint affectare mendacium. Deinde quale sit eloquium Domini consequenter exposuit; ut salutariter unicuique sua sordeant, si quantum sint mundissima Domini verba cognoscant. Quibus rebus illud remedium datur, quoniam secundum potentiam Domini filios hominum constat posse liberari. Et quia undecimi numeri virtus, in quo hic psalmus est constitutus, evangelicum nobis cognoscitur indicare mysterium; Patrifamilias supplicemus, ut in vineam suam saltem vel undecima nos hora clementissimus intromittat; quatenus mercedem operibus non debitam, sed dignetur donare gratuitam. Nam et beatus Prosper in secunda parte libri qui inscribitur, *Ante legem, sub lege, et sub gratia*; de undecimo calculo sic ait: *Neque sine hoc mysterio undecim velis cilicinis tabernaculum desuper operiebatur, quo reum esse ostendat totum mundum Deo, ac sub pœnitentia degere*. Ipsius enim numeri psalmus habet principium: *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates a filiis hominum*.

47 EXPOSITIO IN PSALMUM XII.

In finem psalmus David.

Cum tituli hujus verba præcedenti expositione jam nota sint, convenit ut de continentia pagis psalmi aliquid dicere debeamus. Totus enim de charitate loquitur Domini Christi, in qua est totius legis sita perfectio, quam si quis habet, omnia mundi istius blandimenta postponit; nam dum ipsa sola ex toto corde requiritur, ejus contrarium non amatur. Caritas enim Dei quædam vernalis est pluvia virtutum, sub qua et beata voluntas germinat, et operatio sancta fructificat: patiens hic in adversis, temperata in prosperis, humilitate potens, afflictione lætissima, inimicis benevola, bonis suis superans malos. De qua etiam supernæ creaturæ semper accensæ sunt: flamma reficiens, desiderium salutariter crescens; et ut apostoli voce cuncta complectar: *Deus ipse charitas est* (I Joan. IV, 16). Quapropter ipsam nos decet expetere, ipsam sine fine desiderare; ut quia hic inde expleri non possumus, saltem ex ea in futura retributione satiemur, sicut in centesimo decimo octavo psalmo legitur: *Defecit in salutari tuo anima mea* (Psal. CXVIII, 81). Istud enim deficere, felici est perennitate constare.

Divisio psalmi.

Cum respiceret propheta proxima parte genus humanum mortiferis superstitionibus occupari, nec ad culturam veri Domini puris sensibus festinare, credulitatem suam adventu sanctæ incarnationis magno desiderio deprecatur expleri; ut vel tunc confusa gentilitas salutariter devios errores abjiceret. Secundo membro, ad nostras petitiones efficaciter instruendas illuminari fidem suam vehementer exoptat: ne inimici aliqua fraude succumberet, qui semper se in ejus dicit misericordia fuisse confisum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem?* Plenus propheta, ut dictum est, Domini charitate copiosa, qua ejus humanationem avide sustinebat, confidenter eructans dicit differri se diutius ab expectatione sua: quando omni desideranti valde molesta dilatio est. Quem licet illuminatione fidei crederet esse venturum, de ejus tamen tarditate conqueritur, cujus adhuc speratum cernere non merebatur adventum. Non enim obliviscitur Deus, sed ab eo qui desiderat, oblivionem creditur pati, quando differt donare quod petitur. *In finem*, hic tempus significat quo incarnationem Domini prævidebat esse venturam. Talis enim querela fideles animas pulsat, ut et sine fine coelestia cupiant, et de Domini semper promissione confidant. Et intuendum, quod per hos quatuor versus ubique verba constantissimæ patientiæ ponit; dicit enim: *Usquequo, quousque, quando, repetens etiam usquequo.* Quæ figura dicitur epimone, quando similia dicta crebra repetitione geminantur.

Vers. 2. *Quousque avertis faciem tuam a me?* Apparitionem postulat Christi, quam in Spiritu jam prævidebat. Ipsa est enim *facies* ejus, quæ carnalibus oculis potuit apparere: quam ille vir sanctus affectu generalitatis merito cupiebat aspicere, quæ mundum dignata est coelesti visitatione salvare. Sic et desiderium divini amoris ostensum est, et impletam charitatem constat in proximis: quando jugiter expetebat quod omnibus prodesse cognoverat. Utrumque enim conjunctum, utrumque sociatum; ut nec Deus sine proximo ametur, nec proximus sine Divinitate diligatur.

Vers. 3. *Quandiu ponam consilium in anima mea.* Hic ardor maximus sustentis exprimitur. Dicit sibi deesse consilium, ut videndi possit mitigare affectum: quando inæstimabilis anxietas est concupiscere bonum, et diutius sustinere venturum.

Vers. 4. *Dolorem in corde meo per diem. Usquequo exaltabitur inimicus meus super me?* Adhuc super piis conquestionibus perseverat. Subauditur enim de versu superiore *ponam*, ut sit plena sententia: *Dolorem in corde meo ponam per diem*, id est per singulos dies, ut absolute continuatio temporis possit intelligi. Et respice versus istius primum verbum, ut jam non desiderium, sed decoro crescente ambitu

A excitatus dolor maximus sentiat; quod utique fit quando spes longa protrahitur. *Inimicus meus*: de diabolo dicit, qui ante adventum Domini exaltatus humana captivitate gaudebat. *Super me*, hoc est super credulitatem meam, quia ille toto orbe colebatur instanter, cum devotionem fidei divina religio non haberet.

Vers. 5. *Respice et exaudi me, Domine Deus meus. Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte.* Venit ad secundum membrum deprecationis suæ. Sed quas hic pietatem ejus lacrymas profudisse credamus, ne dilatione diutina totus mundus captus erroribus interiret? *Me* enim cum dicit, non sibi tantum singulariter petit, sed universis fidelibus supplicat subveniri, quorum dilectione remedium generale petebatur. *Respice*, ad illud referendum est quod superius ait: *Usquequo avertis faciem tuam a me?* *exaudi* vero, ad illud quod dicit in capite psalmi: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem?* Oculos autem cordis hic debemus advertere, qui in mortem obdormiunt, quando fidei lumine sepulto, carnali delectatione clauduntur. Ipse est enim somnus de quo lætatur inimicus.

Vers. 6. *Nequando dicat inimicus meus, prævalui adversus eum. Qui tribulant me, exsultabunt si motus fuero.* Hoc de diabolo et angelis ejus dicit, quibus talis consuetudo est, insultare dum capiunt, victorias suas putantes sequacium ruinas. Dicit enim: si divisus a te fuero, illis gaudium dabo qui detestabili consuetudine tunc efficiuntur læti, quando deceptos a se cognoverint possideri. Nam quod dicit, *si motus fuero*, significat infidelis animæ mutabilitatem: quia necesse est ut in laqueum diaboli pedem mittat, si se quispiam vestigio mentis a Domini firmitate subducat.

Vers. 7. *Ego autem in misericordia tua speravi. Exsultabit cor meum in salutari tuo.* Quamvis desiderio **48** magno raperetur, patientiæ suæ tamen momenta declaravit dicens: quia etsi adhuc contingat propria vota differri, ipse tamen, superna misericordia suffragante, in spe ejus possit firmissimus inveniri, sicut Apostolus dicit: *Spes autem non confundit (Rom. v, 5).* *In tua enim misericordia* dicit, quoniam qui aliter putat, omnem spem suæ credulitatis evacuat. O virtus fidei, et firmitas magna credentis! Gaudebat ad præsentis absentiam, et interior homo Dei salutare jam conspexerat, quem adhuc exterior carnalibus oculis cernere cupiebat.

Vers. 8. *Cantabo Domino, qui bona tribuit mihi: et psallam nomini Domini altissimi.* Cum se in principiis crebra conquestione a desiderio suo dicat esse dilatatum, hic sibi beneficia Domini jam lætus asserit contributa; sive quia per prophetiæ virtutem accepisse se dicit, quod manifeste noverat esse venturum; sive quia hoc ipsum credidisse jam præmium erat, sicut legitur: *Credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam (Gen. xv, 6).* Merito ergo accepisse se dicit, cui tanta fidei fuerat firmitas contributa. Et intende quod prius dixit, *cantabo*; deinde

psallam; cantabo corde, ubi nimia lætitia complebatur [ms. G., contemplabatur]; psallam operibus bonis, quod maxime Divinitas quærit; ut cantabo pertineat ad contemplativam, psallam ad actuaalem. Quæ duo tanquam gemini oculi pulcherrime sociata, reddunt illuminatissimum Christianum.

Conclusio psalmi.

Respiciamus prophetam in contemplatione beata positum, quanto desiderio gloriosam incarnationem Domini sustinebat; et hinc advertamus quale munus inde suscepimus, quod regem potentem, et sanctum prophetam tanto studio conspicerere voluisse sentimus. Sed Domino supplicandum est, ne diabolo tradat sub desertione tentandos, et tali beneficio nos reddat indignos; ut cui ille adhuc venturo devotissime famulabatur, nos ei, qui jam venit, fideliter serviamus. Admonet etiam duodenarius numerus apostolorum nos recolere quantitatem, qui doctrina perfectissima mandatorum, et Dominum supra omnia dilexerunt, et proximos eadem ut se charitate complexi sunt; ut merito hic psalmus talia nobis sacramenta concesserit, qui apostolorum noscitur numero consecratus. In duodecim quoque tribus Hebræorum populum constat esse divisum. Duodecim etiam sedes in iudicio venturo Dominus promittit apostolis. Duodecim quoque mensibus annus ipse partitus est. Sed et alia huiusmodi plura diligens lector invenies, ut hunc calculum multis mysteriis refertum esse cognoscas.

EXPOSITIO IN PSALMUM XIII.

In finem psalmus David.

Cum verba ista præmissis expositionibus omnino jam nota sint, memoria potius de his quam sermo noster requiratur. In titulis autem juste *finis* frequenter repetitur, ut semper ad omnipotentem Christum audientis animus erigatur. Sed *finis* iste, sicut dictum est, variis significationibus sensum nostrum transmittit ad Dominum: nunc tribulantium confessione, nunc exultatione lætantium, nunc docentis affectu, nunc comminatione iudicii. Modo tamen psalmus hic Judæorum vesaniam vehementi increpatione castigat: asper invectionibus, terribilis profanis, amarus incredulis; ut hæc increpatione merito sanctæ detur Ecclesiæ, contra cuius propositum demens perfidia pravas intentiones nititur excitare.

Divisio psalmi.

Facies illa Domini, quæ in duodecimo psalmo desiderabili supplicatione petebatur, hic jam introducit advenisse. Et ideo primo modo increpat Ecclesia catholica Judæos, qui viso Christo minime crediderunt. Secundo modo dicit inani eos trepidatione confundi, qui fructuosum timorem Domini cognoscere noluerunt. Ad postremum, eorum in finem sæculi prædicitur evenire conversio, cum plenitudo gentium longis sæculis expectata provenerit; ut cum Domini pietas in eis proditur, ad confessionis remedia facilius invitentur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.

A Videns populus Judæorum Christum humiliter in assumpta carne venisse, insipienter dixit: *Non est Deus.* Nec intellexit ipsum esse qui prædictus erat a prophetis. Ideo gravius quia non labiis, sed *dixit in corde*; ut malo voto pejor incredulitas jungeretur.

Vers. 2. Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. Corrupti sunt, dum ab Scripturarum sanitate recedentes, in sensus probati sunt incidisse vitiosos. Sequitur deinde pœna peccati, ut nefandissima incredulitate maculati, abominabiles Domino suis erroribus redderentur. Voluntas enim dicta est a volatu, quoniam animus quo vult nimia velocitate transfertur. Sequitur, non est qui faciat bonum.

B Quid ergo dicimus de patriarchis? Nonne bonum fecit Noe, cum Domini præceptis obediens, in arcam salvandus intravit? Nonne idem bonum fecit Abraham, cum filium suum obediens divinis jussionibus obtulit immolandum? Nonne bonum fecit Job, qui dura passione percussus, in omnibus Domino gratias actitavit? Quid dicam de prophetis et apostolis, qui mandatis Domini famulantes, seipsos gloriosis mortibus obtulerunt? Fiunt hodieque, Domino largiente, justorum operatione quæ bona sunt. Sed, ut hæc negatio verissime tibi debeat elucere, considera quid sequitur, *non est usque ad unum.* Revera solus est Christus, sine quo bonum aliquod vel incipere vel implere imbecillitas humana non prævalet. Quapropter jure negatum est ullum facere bonum, nisi usque ad ipsum fuerit ejus miseratione perventum. Nam cum ad eum acceditur, nec ab ipso receditur; omne bonum sine dubitatione peragitur. Iste est ergo finis, qui est promissus [ed., præmissus] in titulo.

49 **Vers. 3. Dominus de cælo prospexit super filios hominum.** Quomodo prospexit? Scilicet ut nobis mitteret Unigenitum Filium suum, per quem vera fides evidentius potuisset agnosci. *Super filios hominum*, de Judæis potest intelligi, sicut in Evangelio Dominus ait: *Non sum missus, nisi ad oves quæ perierant domus Israel (Matth. xv, 14)*, ut honoratius eos appellaverit *filios hominum* propter unius Dei cultum et in comparatione gentilium. Illi enim populo specialiter cognoscitur datum, quod repellendo sacrilegus a se reddit alienum.

Vers. 5. Ut videat si est intelligens, aut requirens Deum. Videat, videri faciat. Quod schema dicitur hypalage, id est permutatio, quoties in alium intellectum verba quæ dicta sunt transferuntur; ut dicatur ex tempore nosse quidpiam, qui antequam fiant, novit universa. Sic et Abraham locutus est Dominus: *Nunc cognovi quoniam times Dominum Deum tuum (Gen. xxii, 12)*; sic dicturus est in iudicio suo peccatoribus: *Nescio vos (Matth. xxv, 15)*, et his similia. Quod genus locutionis in Scripturis divinis reperis frequenter insertum. *Intelligens* autem dixit propter assumptionem humanitatis, quia Deus intelligi debisset, qui multis miraculis adventum suæ divinitatis

tatis ostendit. *Requirens* vero posuit, si ejus mandata sequerentur. Ille enim *requirit Deum*, qui ab ejus voluntate non discrepat. Sic uno versu mysterium sanctæ incarnationis ostensum est, ut per hoc et hominum fides potuisset intelligi, et remedium debuisset optati muneris inveniri.

Vers. 5. *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. Omnes dicuntur declinasse*, cum tamen ex eis non minima turba crediderit. Sed a parte totum accipiendum est; tanti enim impii fuerunt, ut pene omnes perfidi esse ac periisse putarentur. Isti ergo *declinaverunt a gratia Dei, et facti sunt inutiles sibi*.

Vers. 6. *Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant*. Hi quinque versus usque ad divisionem secundam in Hebræis exemplaribus non habentur. Sed quoniam in usum Ecclesiæ consuetudine longa recepti sunt, prout concessum fuerit, singulos exponemus. Præsens itaque versus et in quinto psalmo jam dictus est. Verum quia eadem erat gens, et causa consimilis, apte in illos repetita probatur esse sententia. Merito ergo *sepulcrum* dictum est *guttur eorum*, qui mortifera loquebantur; nam sicut illa cum patent fetidos odores exhalant, ita et istorum *guttur* pestiferos sermones proferebat; et ne soli pereant, linguis suis dolosa disseminant. Memento autem quod in his quinque versibus, per secundam speciem definitionis, quæ Græce dicitur *ennoématique*, Latine notio nuncupatur, illos insipientes designavit de quibus superius ait, in cordibus suis cogitare sacrilega. Quæ species non substantialiter quid sit designat, sed eos evidenter insinuat per suorum actuum qualitatem.

Vers. 7. *Venenum aspidum sub labiis eorum: quorum os maledictione et amaritudine plenum est. Aspidum* immane genus constat esse serpentium, quod naturali obstinatione verba incantantium non perhibetur admittere, nec a voto suo potest removeri, quod nullo valet carmine mitigari. Illic Judæi aptissime comparantur, qui adversum verba salutaria induxerunt miseri lethiferam surditatem; et elegerunt magis consilia venenosa sequi, quam ad salutaria instituta perducere; ut merito de illis dictum esse videatur: *Elegerunt magis tenebras quam lucem* (Joan. III, 19). *Venenum* enim dictum est ab eo quod per venas serpat. Sic et vota malignorum occulta cogitatione grassantur. Sequentia quoque pulchre nimis in *aspidis* comparatione manserunt, cui dum blanda carmina dicantur, illa semper minatur exitium: ita et *os Judæorum maledictione et amaritudine plenum erat*, quando pro bonis admonitionibus blasphembant Dominum Christum, et de ejus nece tractabant.

Vers. 8. *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Pedes* appellat consilii progressus, quibus de incepto movemur ad exitus rerum. Nam quod dixit, *veloces*, ostendit moderationis illis consilia defuisse. *Ad effundendum sanguinem*, subaudiendum, Domini Salvatoris; ut celeritate (mss. et ed., *sceleratæ*) rei, crescat immanitas actionis. Ita san-

quis iste Agni immaculati, dum a Judæis effusus est, nimis eos criminosos effecit; sed cum ad nos pervenit, beatitudini consecravit.

Vers. 9. *Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt*. Optime via describitur impiorum, quæ *contritio* est, quia et terit et teritur. *Infelicitas* vero, quia nunquam per ipsam, nisi ad infausta supplicia pervenitur. Sed potest aliquis et in via peccatorum esse, et ad viam iterum redire justitiæ. Hic autem negat illos aliqua conversione liberatos, cum dicit, *viam pacis non cognoverunt*, quando ipsum Dominum, qui est *viam pacis*, cæcati corde nullatenus intelligere meruerunt.

Vers. 10. *Non est timor Dei ante oculos eorum*. Præcedentibus rebus subjuncta est sententia quæ pulchre cuncta concluderet. Ideo enim illi tanta fecerunt, quia *timorem Dei ante oculos* non habebant; sicut de ipsis dicit Apostolus: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (I Cor. II, 8). Sic vere dicimus Dominum gloriæ crucifixum, cum tamen eum constet carnis tantum, non etiam divinitatis natura fuisse trucidatum.

Vers. 11. *Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui devorant plebem meam sicut escam panis? Dominum non invocaverunt*. Sancta Ecclesia, cujus persona in hoc psalmo loquitur, venit ad secundum modum, ubi omnibus impiis divinum iudicium comminatur: dicens in illa retributione generali cognoscere vindictam, qui nunc operantur sub libertate malitiam. Ordo autem verborum talis est: *Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem*. Et de sequenti versu jungendum est, *quoniam Deus in generatione justa est*. Utique cognoscent in futuro iudicio, quando viderint bonos ad æterna præmia divinitus (mss. A, B, F. divinitatis) invitari, se vero ad supplicia nunquam finienda transmitti. *Qui devorant plebem meam*. De illis dicit, qui dogmate ferale absorbent simplices Christianos. Nam quod ait, *sicut escam panis*, animo peccantium videtur aptatum; quia sicut esurientes famem suam putant dulcissimo cibo panis expleri, ita et isti festinant Christianorum deceptione satiari. Additum est unde illis augetur interitus: quia *Dominum invocare noluerunt*. Necesse enim erat illos desperata gerere, qui Dominum Salvatorem noluerunt superbis mentibus invocare.

50 Vers. 12. *Illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor, quoniam Deus in generatione justa est*. Sicut opportuno tempore timere providentia est, ita dementiæ probatur esse conjunctum, inepta se quadam trepidatione confundere. Illic enim constat esse cautelam, hic arguitur semper ignavia. Merito ergo inani tremore concussi sunt, qui timorem Domini salutarem in hoc sæculo de suis mentibus abiecerunt. Dicebant enim Judæi: *Si credimus in eum, pro ipsa novitate culturæ, venient Romani, et tollent nobis et locum et gentem* (Joan. XI, 48). Ita factum est, ut non timendo Dominum supervacuis trepidationibus angerentur. Addidit, *quoniam Deus in genera-*

tione justa est. Sententia secuta est, quæ corrigeret A infideles, ut meminerint continentiam sibi Divinitatis abesse, cum se videant ventosa felicitate consurgere. Quod totum pia mente prædicatur, ut improborum mens sacrilega corrigatur.

Vers. 13. *Consilium inopis confudisti, quoniam Dominus spes ejus est.* Invectio dirigitur ad Judaicum populum, cui dicitur ænigmatice: *Christi consilium confudisti*, id est suscipere noluit, qui ad te venerat liberandum; ut qui dare disposuerat creditus salutem, contemptus ingerat ultionem. *Inopis* autem dicitur de Domino Salvatore, qui de suo dives, propter nos factus est pauper (II Cor. viii, 9). Et totus hic versus sub admiratione legendus est. *Consilium inopis confudisti, quoniam Dominus spes ejus est*; ut unde magis debuit reverentior existere, inde potius videatur contemptus opprobria sustinere. Nec moveat quod a parte assumptæ humanitatis spes sanctæ incarnationis dicitur Deus. Aliter enim humilitas humanitatis ejus ostendi non potuit, quam pro hominum salute suscepit; sicut et in alio psalmo dicturus est: *Deus, Deus meus, respice in me: quare me dereliquisti (Psal. xxi, 2)?*

Vers. 14. *Quis dabit ex Sion salutare Israel? cum averterit Dominus captivitatem plebis suæ.* Postquam de Domini adventu Ecclesia sancta locuta est, nunc ad admirationem tanti beneficii redit dicens: *Quis dabit ex Sion salutare Israel?* Cum dicit: *Quis*, nulum vult intelligi, nisi Dominum Patrem, qui Dominum Christum in Sion, id est in Jerusalem mittere ac præstare dignatus est. Ipse est utique *Salutaris Israel*, hoc est, bene credentium æterna salus et infinita securitas. Sequitur, *cum averterit Dominus captivitatem plebis suæ*, id est cum damnaverit diabolum, qui Dei plebem impia crudelitate persequitur et captivare festinat.

Vers. 15. *Lætetur Jacob, et exsultet Israel.* Superiori interrogationi jungitur consolativa responsio; ut *lætetur Jacob*, id est Judæorum et gentium populus per gratiæ munera collectus sive colligendus, qui aliquando sua infidelitate vagatus est. Illic enim *Jacob*, Judæorum antiquus populus debet intelligi; quamvis ejus nomen more Scripturarum et novo populo in subsequentibus datum esse videatur. *Israel* autem universalem Ecclesiam de cunctis mundi partibus aggregatam congruenter advertimus, quæ necesse est ut *exsultet*, quando ad regnum cælorum Domini miseratione pervenerit. Et vide, diversis causis quam propria verba tributa sint! *Lætabitur Jacob*, quia non speratam suscepit medicinam. *Exsultabit Israel*, id est inenarrabili gaudio cumulabitur, quando viderit re, quod ardentissime desiderabat spe.

Conclusio psalmi.

Si pio animo dicta cogitemus, illa nobis virtus in hoc psalmo prædicata est, ut inimicis nostris, quantum in nobis est, mente benevola consulamus, ne cæca obstinatione durati, insolubili mancipentur errori. Increpat enim Ecclesia populum peccatorem,

ut ad suum non festinet exitium: quatenus pravitate deposita non moretur abjicere, unde potest modis omnibus interire. Quapropter et nos, prout datum fuerit, sequamur instituta reverenda. Suadeamus hæreticis rectam fidem, superbis prædicemus sanctam humilitatem. Nobis potius ista conferimus, si talibus prodesse mereamur. Scire autem debemus primum hunc esse psalmum eorum qui de Judæorum increpatione et conversione conscripti sunt. De numero quoque hujus psalmi sic conjicere non putamus absurdum: ut quia sancta Ecclesia introducta est ad loquendum, quæ et quinque libros Moysi, et octo dierum pro dominica resurrectione recipit mysteria, merito persona ejus tertium decimum calculum tenere videatur, quia Novi et Veteris Testamenti sacramenta complectitur. Sive quod iste numerus ad illud aptari potest, quod a natali Domini usque ad ejus apparitionem tredecim dies esse noscuntur. Merito ergo cœlestibus rebus supputatio ista completa est.

EXPOSITIO IN PSALMUM XIV.

In finem psalmus David.

Cum titulus iste nos solemniter remittat ad Dominum, nec sit aliquid novi quod de ejus verbis dicere debeamus, de textu potius psalmi quæ sunt aptissima perquiramus. Non enim, ut aliqui psalmore, quadam profunditate velatus est; sed prophetiæ interrogationi respondet Dominus in Decalogi exemplum, decem virtutibus ad beatitudinis suæ atria perveniri. Quas non per singulos versus quæras, quoniam singulæ et binæ et ternæ per unumquemque versiculum continentur. Sed nos opportunissimis locis, quemadmodum dividi et intelligi debeant, admonebimus. Et nota quod hic institutor fidelium secundus est psalmus. In primo enim beatum virum quinarya divisione complexus est, dicendo: *Qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit: sed in lege Domini fuit voluntas ejus, et in lege ejus meditabitur die ac nocte. (Psal. i, 1, 2).* Hic autem talem virum decem dicit sanctis præeminera virtutibus. Sic et ibi Pentateuchi, et hic Decalogi virtus ostenditur.

Divisio psalmi.

Divisio psalmi hujus tota in interrogatione et responsione noscitur constituta; sed interrogatio constat uno versiculo, responsio vero sex versibus continetur. Nunc ad exponenda verba veniamus.

51 Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo?* Desiderans propheta nosse quos dignos Ecclesia sua Dominus judicaret, tanquam pius sacerdos ante faciem ejus assistens responsa petit, et de sciscitatione sua cupit se fieri certiozem. Quæ figura dicitur erotema, quando interroganti fit apta responsio. Interrogat enim, *quis in ejus tabernaculo possit habitare?* Sed cur vocetur *tabernaculum* paulo diligentius perscrutemur. Majores nostri domos pauperum tabernas appellaverunt,

propterea quia tantum trabibus, non adhuc tegulis A tegebantur, quasi tabernas. Et quia ibi habitabant et cœnabant, sicut antiquis mos erat semel cibum sumere, ex duobus nominibus unum traditur factum esse vocabulum, id est ex taberna et cœnaculo, quasi tabernaculum. Hinc jam tabernacula consonanter dicta sentimus expeditionales et subitas habitationes. Nam et in Veteri Testamento jussit sibi Dominus tabernaculum fieri (*Exod. xxvi*), cum Israeliticus populus esset in castris, ut velut quædam domus divina simul moveretur cum mansionibus Hebræorum. Unde factum est ut fides catholica, quæ per Ecclesias toto orbe diffusa est, Dei tabernaculum nuncupetur. De quo et Josephus in libro Antiquitatum tertio, titulo septimo, diligenti narratione disseruit, quod nos fecimus pingi, et in pandectis B majoris capite collocari. *Montem vero sanctum* significat Jerusalem futuram. Sed intueri quam pulcherrime varios se sensus apta verba distinguant. *In tabernaculo* dicitur, *quis habitat?* de illo qui adhuc in hujus sæculi agone contendit. *In monte quis requiescit?* quando jam unusquisque fidelium post labores hujus sæculi, æternæ pacis securitate reficitur.

Vers. 2. *Qui ingreditur sine macula.* Venit ad secundam partem, unde jam quasi ex adytis responsa tribuuntur; et ex persona Domini Christi dicitur, quod et desiderio satisfaciatur postulantis, et incarnationis ejus adorabile revelet arcanum. Prima siquidem gloria ipsius fuit *ingredi tabernaculum sine macula*, quando templum Jerusalem a peccatis liber intrabat. Nam cum alii domum Dei purificationis causa fuerint C ingressi, ille solus taliter introivit, ut *sine macula* ante conspectum Patris assisteret, ut non illi lex aliquid daret, sed ipse potius legem, sicut optimus legislator, impleret.

Vers. 3. *Et operatur justitiam.* Hæc secunda est quam Dominus fecit, cum de synagoga vendentes et ementes ejecit, in divino templo humanum prohibens esse commercium; ait enim: *Domus mea domus orationis vocabitur; vos autem fecistis eam speluncam latronum* (*Matth. xxi, 13*).

Vers. 4. *Qui loquitur veritatem in corde suo.* Tertia est quam singulariter Salvator noster implevit. *Veritas* est enim res quæ nullatenus aliter quam confirmaverimus, aut fit, aut facta est, aut facienda esse monstratur. *Loquebatur enim tacitus in corde suo veritatem*, quando dolose perquirentibus sermonis sui mysteria non prodebat. Nam cum Judæorum falsitatibus et voce præsidis urgeretur, admirantibus cunctis, non ei respondit ullum verbum; sed in sancta sua conscientia loquebatur, quod digni non erant audire qui eum fraudulenter videbantur inquirere.

Vers. 5. *Et non egit dolum in lingua sua.* Venit ad quartam. Nam sine dolo omnia se fuisse locutum in Evangelio testatur ipse dum dicit: *Omnia quæ audivi a Patre meo nota feci vobis* (*Joan. xv, 15*). Quid enim mundius, quidve simplicius, nisi ut veritas illa incommutabilis nulla adjectione vel suppressione vio-

lata, ad aures hominum integritate purissima perveniret?

Vers. 6. *Nec fecit proximo suo malum.* Quintam ingressus est, quæ item probatur in Domino, qui non solum nullum læsit, sed etiam patienter cuncta sustinuit. *Proximum* vero dixit populum Judæorum, a quo traxit carnis originem, pro quibus etiam in cruce positus oravit dicens: *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt* (*Luc. xxiii, 34*). Vides proximo malum non fuisse factum: quando pro eis etiam, ut absolventur oratum est.

Vers. 7. *Et opprobrium non accepit adversus proximum suum.* Hæc sexta est, quæ Judam Scarioth designat. Nam dum se nosset ab ipso tradendum, nulla eum voluit publica increpatione confundere, sed tantum generaliter dixit: *Qui mecum manum mittit in paropside, ipse me traditurus est* (*Matth. xxvi, 23*). Ita factum est, ut nec divinitatis suæ virtutem intelligentibus celaret, et proximi famam mordaci laceratione non carperet. *Non accepit*, id est gratum non habuit. Accepta enim illa dicimus, quæ nobis grata esse monstramus.

Vers. 8. *Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus: timentes autem Dominum magnificant.* Hæc est responsio septima, ubi diabolum malignum in conspectu suo deduxit ad nihilum, quando ei dixit: *Redi retro, Satanas, non tentabis Dominum Deum tuum* (*Matth. iv, 7*). Hoc enim cui potest alteri congruere, nisi quem constat virtute propria cunctis spiritibus imperare? Sequitur etiam alterius partis decora subjunctio, ut sicut *in conspectu ejus malignus ad nihilum deductus est*, ita qui *Dominum timent*, eum semper puro corde magnificent. Quod schema dicitur paradigma, sicut et in primo psalmo jam dictum est. Invitat enim nos prosperis, et terret adversis.

Vers. 9. *Qui jurat proximo suo et non decipit eum.* Octava virtus edicitur, quam Dominus fecit quando apostolis suis certissima veritate promisit dicens: *Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis. Jam non dico vos servos* (*Joan. xv, 14*). Inspiciamus autem quid ista sententia in principio suo dicit: *Qui jurat proximo suo?* Jurare enim est hominum sub attestazione divina aliquid polliceri. Sed cum et Deus ipse promiserit, aptius dicitur eodem pollicente juratum. *Jurare* enim dictum est, quasi jure orare, id est juste loqui. Tunc autem quispiam juste loquitur quando ea quæ promittit implentur. *Jurare* ergo Deum promittere atque complere est, sicut alibi dicit: *Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum* (*Psal. cxxxi, 11*). Et iterum: *Jusjurandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum* (*Luc. i, 73*). Quod multis locis in divina lectione reperies.

Vers. 10. *Qui pecuniam suam non dedit ad usuram.* Nona jam tangitur quam subtilius indagemus. Duobus modis in Scripturis sanctis *pecunia* probatur intelligi: una est ista metallica quam *ad usuram dari* omnino prohibetur, quoniam vitium cupiditatis est exigere velle quod te nescias commodasse. Hanc quidem habuit 52 Dominus Christus, quam Judæ

tradidit pauperibus erogandam, quam non dedit ad usuram, quando illam indigentibus ad informandos nos pia largitate concessit. Altera vero est quam ad usuram dari, Evangelio dicente, suademur, id est, prædicationes sanctissimas et instituta divina. Ait enim: *Sciebas me hominem durum et austum: nonne oportuerat te committere pecuniam meam nummulariis, et ego veniens exegissem utique quod meum est cum usuris (Matth. xxv, 27)?* Sic enim istud verbum æquivocum pro locorum qualitate suscipitur.

Vers. 11. *Et munera super innocentes non accepit.* Virtus decima, quæ restabat, impleta est. Hic *super innocentes*, contra innocentes datur intelligi; quod non solum Dominum constat non fecisse, sed etiam ipse se probatus est pro salute generalitatis offerre, sicut in Evangelio dicit: *Pastor bonus animam suam ponit pro ovibus suis (Joan. x, 12).* Accepit enim a magis munera, sed non *super innocentes*. Sumit etiam quotidie quæ sacris altaribus offeruntur, sed non *super innocentes*. Quapropter intelligamus pias et parvas oblationes charitatis studio non esse omnimodis respueudas. Nam si omne munus abjici voluisset, nequaquam fuisset additum, *super innocentes*.

Vers. 12. *Qui facit hæc non movebitur in æternum.* Expositis decem virtutibus, quæ de Domino Jesu Christo non incongrue sentiuntur, interrogationi prophetiæ breviter data est absoluta responsio: quoniam *qui facit hæc*, ipse *habitat in tabernaculo Domini, et in sancto monte ejus requiescit*. Sed considera quia *facit* dixit, non cantat, ut nos ad actua- lem virtutem interposita lege constringeret; ne secreta tanti mysterii, intenti solis cantibus inaniter psalleremus. *Non movebitur*, id est ab ipso non movetur, quod solis sanctis beatisque præstatur. Nam omnis ab illo impius dimovebitur in æternum, quando ejus regni communionem privabitur. Hoc schema dicitur zeugma, id est conjunctio, quando multa pendentia aut uno verbo aut una sententia concluduntur. Sed hic in sententia factum est; in verbo autem ubi inventum fuerit non silebimus.

Conclusio psalmi.

Hic est cœlestis ille Decalogus, hoc decem chordarum spirituale psalterium: hic vere numerus coronalis quem solus ille complere potuit; qui mundi vitia cum suo auctore prostravit. Sed precemur jugiter omnipotentiam ejus, ut qui talia per nosmetipsos implere non possumus quæ jussa sunt, ejus ditati munere faciamus. Calculi quoque ipsius non est consideratio negligenda; nam quarta decima generatione a transmigracione Babylonice, adventus Domini Salvatoris eluxit, ut merito et hic ipse videatur locutus, qui in ejusdem numero generationis advenire dignatus est.

EXPOSITIO IN PSALMUM XV.

Tituli inscriptio ipsi David.

Dum omnes dicantur inscriptiones titularum qui psalmore frontibus affiguntur, nescio quid mysticum ipse designans, hoc specialiter primus continere

declaratur. Retinemus enim, quando est Dominus passus, hunc titulum supra caput ejus fuisse conscriptum, *Jesus Nazarenus Rex Judæorum (Joan. xix, 19)*. Sed ipsi veraciter intelligendi sunt Judæi, qui pura Christo devotione famulantur. Et quia Rex noster Salvator de sua passione et resurrectione locuturus est, merito hujus inscriptionis commemoratio facta est, quæ tantis post temporibus erat, Domino dispensante, secutura. Et ut hanc tituli inscriptionem, non ad quamlibet aliam personam, sed ad Dominum Christum referri debuisse cognosceres, adjectum est, *ipsi David*; quod ad Dominum Salvatorem competenter referri crebra expositione monstravimus. Sciendum est autem quod hic psalmus secundus est eorum qui passionem et resurrectionem Domini breviter tangunt.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum introducit persona Domini Salvatoris. Prima positione secundum consuetudinem suam ex humanitate suscepta, verba facit ad Patrem, conservari se petens, quia spem suam posuerit semper in eo, non Deitatis suæ quidquam minuens, sed naturam humanitatis ostendens. Naturam dico, originem uniuscujusque rei, vigoremque substantiæ. Subjungit etiam quemadmodum sancti ejus non carnalibus desideriis, sed spiritualibus virtutibus eligantur; omnia quæ pertulit ad hæreditatis suæ gloriam asserens fuisse perducta. Secunda positione idem Patri gratias refert, qui illi a dextris apparendo, iniquitatem hujus sæculi, omnipotentiae suæ virtute superavit. Unde animam suam de inferno asserit esse liberatam, et post resurrectionis gloriam in delectationibus dexteræ ipsius se memorat collocatum.

Expositio Psalmi.

Vers. 1. *Conserva me, Domine, quoniam in te speravi.* Inter pericula humana venturus, et Judaicæ obstinationis impios sensus, natura humanitatis assumpta conservari se paterna protectione deprecatur; et quo facilius ejus rei sequeretur effectus, sperasse se dicit semper in Domino. Hæc figura dicitur ethopœia, quoties datur locutio certæ personæ. Persona est enim hic Domini Salvatoris ex duabus distinctis perfectisque naturis homo [mss. A., B., .F. perfectus homo], idemque Deus unus permanens Christus.

Vers. 2. *Dixi Domino, Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non indiges.* Dixit, non labiis, sed cordis affectu; unde sancta conscientia loquebatur. *Deus meus es tu*, a forma servi Filius dicit ad Patrem, ut duas naturas in una persona Domini Salvatoris evidenter agnosceres. **53** Una ex nostra infirmitate humilis, altera ex sua potestate mirabilis, ut intelligas quod passus est, fuisse carnis; quod resurrexit, potentissimæ majestatis. Ad destruendam quoque arrogantiam humani generis, quæ suis viribus aliquid boni se facere posse confidit, addidit, *quoniam bonorum meorum non indiges*. Audiant hoc Pelagiani, qui aliqua bona putant suis viribus applicanda. Cla-

mat humanitas Verbi bonis suis Deum penitus non A egere, ad ipsum referens omnia qui [ed., quæ] donavit, non ad se qui collata suscepit.

Vers. 3. Sanctis qui in terra sunt ejus, mirificavit omnes voluntates meas inter illos. Prius nobis verborum ordo ponendus est, ut sermonum obscuritate submota, sensus nobis facilius elucescat. Sanctis qui sunt in terra ejus, mirificavit, id est Pater omnes voluntates meas. Ut cognosceres Christum Dominum ab electis esse diligendum, addidit, inter illos, hoc est sanctos qui sunt in terra viventium; non inter quoslibet sæculi se ambitione jactantes, sed inter illos tantum qui prædestinati sunt ad regna cœlorum; significans innocentes et justos, inter quos miræ factæ sunt voluntates Domini Salvatoris, quando illis obedientibus et jussa ipsius facientibus, de mortalibus æternos reddidit, et de terrenis cœlestes beneficio suæ pietatis effecit.

Vers. 4. Multiplicatæ sunt enim infirmitates eorum : postea acceleraverunt. Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus. De sanctis dicit, qui Domino prospiciente [ms. A., B., F., propitiante], afflictione saluberrima de mundi hujus deceptiosa voluptate liberati sunt. Prius enim multiplicata est illis per severitatem legis infirmitas carnalis, ut ad Novi Testamenti liberatricem gratiam desiderabilius pervenerent : quos dicit non sanguine pecudum aut victimarum consuetudine congregandos; sed immolatione scilicet corporis et sanguinis sui, quæ humanum genus toto orbe celebrata salvavit. Nam et ipsum quod dicit, de sanguinibus, pecudum designat, qui tunc copiosus in sacrificiis fundebatur; qui ritus postea, Christo Domino veniente, mutatus est. Hoc autem nomen, de sanguinibus, contra artem positum constat esse grammaticam, apud quam pluralis hujus verbi numerus non habetur; et ideo inter idiomata, id est propria Scripturæ divinæ numerandum est.

Vers. 5. Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Nomina illa antiqua quæ infideles habuerunt, sequenti dicit gratia commutata. Prius enim dicti sunt filii iræ, filii diaboli, filii carnis; post adventum vero Domini, sacris fontibus renati, appellati sunt Christiani, filii Dei, amici Sponsi. Non fuit ergo memor nominum illorum, quando novis hominibus nova vocabula constat imposita. Labia vero Regis Christi, duo hic debemus accipere Testamenta, per quæ voluntates ejus enuntiatas esse cognoscimus. Pulchre autem dicta sunt labia, quando utraque regnum Dei prædicant, et in unius soni concordia, sicut labia temperantur, dum cordis sit memoria. Dicit hic : Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Quod inter propria Scripturæ divinæ debemus accipere, sicut et in septimo, et in decimo psalmo jam dictum est.

Vers. 6. Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei : tu es qui restitues mihi hæreditatem meam. Beatum revera magisterium illud eligere, quod nunquam novit aliqua permutatione transire. Tale est enim ac si diceret : Eligant sibi alii mundanas concupiscentias, et

ventis discurrentibus similem vitam : Meæ pars hæreditatis et calicis Dominus est. Hæreditas pertinet ad gentium fidem, calix ad venerabilem passionem, qui sobrie potatus confert gloriosissimam resurrectionem. Et intuendum quod voluntas ac distributio Domini frequenter calix ponatur. Calix enim a calida dictus est potione; quoniam sicut ille cor hominis exhilarat bibitus, ita et hic sanctas animas perpetue jucundat haustus. Tu es. Servato obsequio charitatis, Filius dicit ad Patrem, non deitate minor, sed humanitate subjectus, sicut et Apostolus ait : Quamquam esset Filius Dei, didicit ex his quæ passus est obedientiam, et perfectus factus est omnibus obaudientibus sibi causa salutis æternæ (Hebr. v, 8). Restitues autem dixit, quoniam faciente diabolo perierat genus humanum. Et revera ipsi restituta est hæreditas, cui ante conditionem rerum fuerat in prædestinatione collata. Hæreditas enim ab hero, id est a domino dicta est.

Vers. 7. Funes ceciderunt mihi in præclaris : etenim hæreditas mea præclara est mihi. Prisco more funibus terrarum dividebatur hæreditas, ut unusquisque ad mensuram spatia telluris pro quantitate tributi et personæ suæ qualitate perciperet; sicut Moyses legitur in Veteri Testamento Josue præcepisse ut funibus distribueret hæreditatem terræ promissionis filiis Israel. Unde nunc merito funiculos dixit, quia hæreditatis suæ latitudinem gloriamque memoravit. Possunt et funes accipi hujus sæculi tristitiæ nexuosæ; nam et ipsi funes a funeribus dicti sunt, quod in modum cereorum ante cadavera incendebantur; qui sine dubio in præclaris conversi sunt, dum ad resurrectionis æterna munera pervenerunt. Hæreditas autem Christi est prædestinata multitudo sanctorum. Ubi ideo additum est mihi, quia non in se secundum humanitatem, sed in Patre gloriatur. Sed cum dixerit, præclaram, quæri potest cur hæreditatem istam sibi cecidisse dicat? Quod verbum adversis solet casibus applicari. Sed hoc eloquentia divina et in bonis utitur; ait enim in Actibus apostolorum : Sors cecidit super Matthiam (Act. 1, 26), utique cum honor illi apostolatus provenisse divino judicio referatur.

Vers. 8. Benedicam Dominum, qui tribuit mihi intellectum : insuper et usque ad noctem increpauerunt me renes mei. Ad secundam perventum est sectionem, in qua subtilius intelligenda est sancta prædicatio. Quanta providentia jam tunc hæreses venturas excluserit, ut incarnatio dominica intellectum sibi pronuntiasset a Domino contributum; illum scilicet quo omnia vera sanctaque cernebat : ne quid sibi humana infirmitas applicaret, cum nullis meritis præcedentibus, sed gratiæ largitate profutura præstentur. Sequitur, increpauerunt me renes mei, ac si diceret : supra mala quæ mihi fecit omnis cognatio Judæorum; insuper et de tribu Judæ me increpasse noscuntur, unde Dominus Christus secundum carnem trahere probatur originem. Usque ad noctem, ad mortem significat. Renes vero parentelam declarant,

per quos solemniter **54** generatio humana seminatur.

Vers. 9. *Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear.* Exponendo quid fecerit, tradit nobis singulare remedium quo peccata vitemus. Nam qui illum semper intuetur acie mentis, nullatenus ad delicta convertitur. Sic quando veritas cor inhabitat, introitum falsitatis emendat. Dicit etiam causam qua motus non est; Domino siquidem a dextris opitulante, sinistra non prævalent; sed animus quem ille custodit, in eo firmissimus perseverat. Congruè autem sibi Dominum a dextris esse dicebat, quia si ille hanc partem non tenuerit, statim eam insidians diabolus occupabit; sicut de Juda scriptum est: *Constituè super eum peccatorem, et diabolus stet a dextris ejus (Psal. cviii, 6).* **B**

Vers. 10. *Propter hoc delectatum est cor meum, et exsultabit lingua mea; insuper et caro mea requiescet in spe.* Propter hoc, quod ille scilicet a dextris astitit, et in cogitationibus suis jucunditatem et exultationem linguæ obortam sibi esse testatur. Ipsa est enim perfecta lætitia, quæ et hilari corde concipitur, et alaeri sermone profertur. Nam sicut dixit de malis, *insuper*, ita sermonem ipsum, et in bonis iteravit, ut secundum mensuram molestiarum humanitas ipsius cœlestia gaudia recepisse crederetur. Supra exultationes quippe suas sibi adhuc dicit crevisse lætitiã; quæd caro illa passibilis, quam pro nostra omnium salute suscepit, veritatem gloriosæ resurrectionis incorrupta promeruit. Quæ figura dicitur ætiologia, id est causæ redditio, quoties præmissæ **C** rei ratio decora subjungitur.

Vers. 11. *Quoniam non derelinques animam meam in inferno, nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Ubi sunt Apollinaristæ fallaciter opinantes, qui dicunt Dominum Christum animam rationalem non habuisse? Ecce ipse clamat, ipse Patri gratias agit, quia ejus anima non sit more communi in inferno derelicta; sed celeri resurrectione clarificata, ad cœlorum regna pervenerit; sicut in Evangelio creberrima professione testatur: *Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. xxvi, 38).* Et alibi: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et iterum sumendi eam (Joan. x, 18).* *Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Hoc non facile iudices transeundum; nam cum in vigesimo nono psalmo reperias: **D** *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem (Psal. xxix, 10)?* istud quasi videtur esse contrarium. Quod tali ratione dissolvitur: ibi se dicit descendere in corruptionem, cum affigentium clavorum et lanceæ irruptione penetratur: quia et ipsa solidi corporis transverberatio non immerito quædam probatur dicta corruptio. Hic enim corruptionem, id est putrefactionem juste negat fieri, quæ generaliter carnem vastat humanam. Tertio enim die cum revivificari provenerit carnem, probata est non potuisse corrumpi.

Vers. 12. *Notas mihi fecisti vias vitæ; adimplebis me lætitia cum vultu tuo; delectationes in dextera tua us-*

que in finem. Cum omnia complexisset de sui corporis sanctitate, versus iste in conclusionem deductus est, pertinens etiam ad justos, qui ejus eligunt obedire mandatis. *Notas mihi fecisti vias vitæ*, id est per me fecisti humanum genus iter vitale cognoscere, ut in mandatis tuis humiliter ambulantes, mortiferæ superbix venena declinarent. *Adimplebis me*, id est valde implebis. Plus est enim a pleno adimplere: hic qui mittit in pleno fundit. Illa autem lætitia sic adimplet, ut semper tota teneatur. Significat etiam justos omnes in illa beatitudine lætitia vultus Domini esse complendos: in quibus, quia ipse est, se adimpleri posse testatur. Sed paululum perscrutemur sollicitius quid sit quod hic in dextera Patris dicat se delectationibus adimplendum, cum superius dixerit: *Quoniam a dextris est mihi ne commovear.* In isto quippe sæculo, ubi carne suscepta, flagella passus, alapis cæsus, sputisque complutus est, cum tamen nullis ejus adversitatibus vinceretur, congruè dictum est a dextera sua semper Dominum fuisse conspectum. Sic enim mundi contraria superavit, quoniam nullatenus a paterna contemplatione discessit. Sed post resurrectionis gloriam proprie se dicit in Patris dextera delectatum, ubi jam mundi istius adversitate deposita, humanitas ejus totius majestatis clarificatione completa est, regnans unita Verbo cum Patre et Spiritu sancto per sæcula sæculorum. *Usque in finem* significat perfectionem atque æternitatem: quia gloriæ ejus in sua perfectione manens, nullis erit finienda temporibus.

Conclusio psalmi.

Consideremus hunc psalmum, quanto nos munere salutis informet: in passionibus confidentiam tradit, in spe æternam gloriam pollicetur, ut docendo quæ futura sunt prospera, præsentia non timeamus adversa. Schola cœlestis, eruditio vitalis, auditorium veritatis, disciplina certissime singularis, quæ discipulos occupat sensibus fructuosis, non inanium lenocinatione verborum. Convenit etiam contueri quid sibi velit quintus decimus numerus; significat enim, ut putamus, quindecim gradus, quibus templi Jerosolymitani conscendebatur mirabilis amplitudo: designans quinque sensibus corporeis per Trinitatis gratiam superatis, ad atria sanctæ Ecclesiæ felici munere perveniri. Quod et per istum quoque dabitur psalmum, si ejus saluberrimam prædicationem Domino protegente servemus.

EXPOSITIO IN PSALMUM XVI.

Oratio David.

Cum multi psalmodum in textu suo habeant orationes, movere videtur cur hic talem posuerit inscriptionem? Sed quamvis alii cum rebus diversis breviter mixtas contineant deprecationes, iste tamen pene tota sui contextione supplicatio est. Merito ergo sic prænotatus est, quando intentio ejus ad precum studium tota porrigitur. Quæ tamen sic oratio dicenda est, ut psalmi nomen debeat continere: quia nihil in hoc libro positum reperimus quod tali

non debeat nomine nuncupari, maxime cum legatur liber Psalmorum. *Oratio* autem duobus dicitur modis: hæc cum agitur 55 apud homines, oris ratio nuncupatur; cum majestati funditur, supplicatio est salubris et vitalis humilitas. Et nota quod iste et octogesimus quintus, et octogesimus nonus, et centesimus primus, et centesimus quadragesimus primus *orationis* inscriptione prænotentur: quorum distinctiones atque proprietates in centesimo quadragesimo primo psalmo, qui horum ultimus est, convenienter edicemus. *David* vero, sicut dictum est, significat Dominum Christum ad institutionem humani generis, ex cujus persona totus psalmus iste prolatus est.

Divisio psalmi.

Trifaria oratio ab humanitate Christi in hoc psalmo depromitur. Prima est, ubi secundum justitiam suam sibi petit debere restitui. Secunda, ut a Judæorum insidiis ejus puritas liberetur. In tertia, resurrectionem velocissimam deprecatur, ne diutius insultare liceat perverso populo Judæorum. Et ne aliquid de ejus majestate turba fidelium haberet ambiguum, profitetur se in æterna beatitudine esse mansurum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exaudi, Deus, justitiam meam; intende deprecationi meæ.* Apud Deum certum est habere justitiam vocem suam, qui res tacitas intelligentiæ suæ virtute cognoscit. Ipsius est enim oratio perfecta, cujus et causa clamat et lingua, actus et sermo, vita et cogitatio. *Intende deprecationi meæ.* Non incassum dissonantibus rebus verba ista copulata sunt; nam intendere oculorum est, preces admittere aurium. Sed ideo verba ista sociata sunt, ut amborum rerum unus intelligeretur effectus. Quidquid enim vel auris audit, vel oculus videt, vel manus palpat, vel palatus gustat, vel nasus odoratur, Deo sola contemplationis virtute notissima sunt.

Vers. 2. *Auribus percipe orationem meam, non in labiis dolosis.* Excolit quod superius dixit. *Percipere* est enim non transitorie aliquid sumere, sed preces hominum copiosa dignatione recipere. *Non in labiis dolosis;* sicut a Judæis manavit falsa sententia, apud quos innocens damnatus est, et latro cognoscitur absolutus.

Vers. 3. *De vultu tuo judicium meum prodeat; oculi tui videant æquitatem. De vultu tuo prodeat judicium:* propria Scripturæ divinæ, et nobis inusitata locutio est, quia de mente solet manare sententia: sed hoc Domino per tropicas elocutiones decenter aptatur, quia ille quod judicat videt, dum testis est examinis sui; nec de facto alicujus testimonium quærit, qui solus omnium veracissime secreta cognoscit. *De vultu* ergo dicit, id est de aspectu tuo, secundum illa quæ in me respicis atque cognoscis. Hoc autem ille recte petebat, qui se noverat pollutionem non habere peccati. Sequitur: *Oculi tui videant æquitatem.* Hic æquitatem, ipsam divinitatem debemus accipere, quam orat ut sine aliquo intervallo semper intendat; quatenus illam re-

spiciens, sicut et revera provenit, peccati maculam non haberet. Sic etiam in superiori psalmo jam dictum est: *Providebam Dominum in conspectu meo semper: quoniam a dextris est mihi ne commovear.* O aspectum illum salutarem, o purissimos oculos, qui illam æquitatem vident! Nesciunt profecto hujus mundi tenebris obscurari, qui merentur tanta claritate compleri.

Vers. 4. *Probasti cor meum et visitasti nocte; igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas: ut non loquatur os meum.* Ordinem servat egregium. Prius se dicit probatum, deinde fuisse visitatum, sed probatio significat passionem, visitatio resurrectionem. Ibi enim probatus est, ubi inter multas Judæorum iniquitates et pericula mortis, mirandæ patientiæ documenta monstravit. *Visitatus est* autem nocte, quando anima ejus non est in inferno derelicta, sed ad illam mirabilem resurrectionem, æternæ gloriæ clarificatione pervenit. *Igne me examinasti, et non est inventa in me iniquitas.* Metaphora introducitur fornacium igne flagrantium, quæ metallorum vitia solent purgare, ac decoctione consumere, et in naturæ puritatem mundata revocare. Sic ergo et tribulationibus ignitis examinatus est Dominus Christus; sed non est in illo inventa iniquitas, quam adustio ulla decoqueret. Pulchre autem subjunxit: *Ut non loquatur os meum,* id est, etsi ego taceam, tu me purum esse perpendis. Quid enim opus erat eum de probitate morum suorum aliquid loqui, dum certum sit a paterna majestate cuncta cognosci? Humana ignorantia verbis instruenda est; Divinitas autem certissime novit omnia, etiam cum tacentur admissa.

Vers. 5. *Opera hominum: propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras.* Ordinem verborum poscit iste versiculus: *Opera hominum,* id est vias duras ego custodivi propter verba labiorum tuorum. Breviter definita sunt, quæ sint *opera hominum,* scilicet *vix duræ;* sicut beatus Job dicit: *Avis nascitur ad volatum, et homo ad laborem (Job v, 7).* Nam cum peccata vitantur, arduus callis est, difficilisque semper ascensus; cum vero ad vitia prolaborum, leve iter est ac declivum. Sed quia Dominus Christus in hoc mundo visualiter positus, totius mansuetudinis et continentiae jura monstravit; merito se dicit propter mandata Domini *duras vias* hominum immaculatis pedibus ambulasse. Non quod illi *duræ* esse poterant: de quo in nonagesimo psalmo scriptum est: *Quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis, ne unquam offendas ad lapidem pedem tuum (Psal. xc, 12);* sed quia humano generi ad imitandum probantur esse difficiles, ideo *vix duræ* sunt nuncupatæ. Qui versus figuram continet parenthesis, id est interpositionem; quoniam in sensu medio, sicut dictum est, recipit verba quædam quæ ordinem sententiæ videantur posse dividere.

Vers. 6. *Perfice gressus meos in semitis tuis, ut non moveantur vestigia mea. Perfice, dixit, usque in fi-*

nem conserva: ubi est meritorum ac præmii tota perfectio. Inchoamus enim, dum in hoc mundo probabili conversatione degimus; sed ubi ad finem pervenerit religiosa constantia, ibi perficimur, ibi tota integritate complemur; sicut ait Evangelium: *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (Matth. x, 22). *Gressus* autem humanas significat actiones, quibus in hoc mundo gradimur, et quasi quibusdam passibus ambulamus. **56** *In semitis*, scilicet in mandatis tuis: ubi revera rectæ sunt viæ, quas si devoti sequimur, ad cœlestis patriæ munera pervenimus. Sed quid est hoc quod prius *gressus* dixit, statimque *vestigia* subjungit? *Gressus* dicimus, quibus movemur de loco ad locum: his merito comparantur actus humani, qui nos de uno negotio in aliud ducunt, et per tempora vitæ nostræ diversa qualitate transponunt. *Vestigia* vero dicuntur signa plantarum, quæ relinquimus transeuntes. Petit ergo Dominus Christus et *gressus* suos, id est actus humanos, et sua *vestigia* custodiri, quæ fideles apostolos congruenter accipimus, in quibus post ascensionem gloriosam, religionis catholicæ signa dereliquit. Talis ergo sensus est: Custodi me in mandatis tuis, ut imitantes me, minime moveantur abs te. Bene siquidem sequax pergit, ubi ille qui exemplum præbet rectus inceserit.

Vers. 7. *Ego clamavi, quoniam exaudisti me, Deus: inclina aurem tuam mihi, et exaudi verba mea*. Secundam sectionem sanctæ orationis ingreditur. Sed perscrutandum est, cum dici solet: *Exaudisti me*, quia *clamavi*: cur hæc sententia ordinem videatur habere conversum? Qui clamat, quoniam exauditur, utique purus, innocens et immaculatus agnoscitur. Nam confidenter oravit, quoniam se audiri posse de conscientie puritate præsumpsit. Intelligamus autem quod dicit: *Inclina aurem tuam*: quoniam ad eum per se non valet humana infirmitas pervenire. Sic enim *exaudit*, cum se benignus indulserit, et clementiam suam ante largitur, ut possit supplicantium vota suscipere.

Vers. 8. *Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te a resistentibus dexteræ tuæ*. Magnitudinem et excellentiam misericordiarum in se juste fieri deprecatur, quia mirum esse non poterat, nisi quod sub aliqua fuisset novitate conspectum. Significat enim mirabilia, quæ in carne facturus erat, quæ Judæus populus, etsi universus non credidit, tamen sub admiratione conspexit. *Salvos facis sperantes in te*, id est in æterna vita constitues. Nam frequenter illi magis in hoc mundo trucidati sunt, qui ejus nomini crediderunt. Pulchre autem dicit: *A resistentibus dexteræ tuæ*. *Dextera* enim Patris est Filius, cui Judæi repugnare nisi sunt quando eum crucifigere decreverunt.

Vers. 9. *Custodi me, Domine, ut pupillam oculi; sub umbra alarum tuarum protege me*. Per schema icon, quæ Latine dicitur imaginatio, *pupillæ* se oculi Dominus comparavit. *Pupilla* est enim in medio posita perspicua pars oculi, qua corporum colores varia

qualitate discernimus: dicta a parvitate sui pupilla, quasi pusilla. Huic convenienter comparatus est Christus, cui datum est in suo judicio justos a peccatoribus segregare. Aptissime itaque petit *custodiri* se *ut pupillam oculi*, quando et per ipsam res visuales discernimus, et in nostro corpore nihil præstantius invenitur. Sequitur, *sub umbra alarum tuarum protege me*. Hic aliud introducitur schema, quod Græce parabole, Latine comparatio dicitur, quando sibi genus dissimile in aliqua communione sociatur. Paternis enim protectionibus *alæ* sunt comparatæ. Misericordia quippe et charitas, quasi *alæ* sunt Patris, quibus se *protegi* congruenter expostulat. Hæc autem comparatio venit ab avibus, quæ charos filios alarum suarum extensione custodiunt.

Vers. 10. *A facie impiorum, qui me afflixerunt: inimici mei animam meam circumdederunt*. Versus hic est omnino diligentius intueendus. *A facie impiorum*, dæmones significat, qui excitatum populum Judæorum in necem Domini ardore præcipiti compulerunt. *Facies* enim ipsorum, truculenta præsentia fuit; sicut in Evangelio de Juda dicit: *Intravit in illum Satanas* (Joan. xiii, 27). Sic ergo actum est, ut instigatione dæmonum inimici ejus Judæi animam ipsius, id est vitam temporalem eripere voluissent. Nam et ipsum verbum *circumdederunt* evangelicæ narrationis exprimit veritatem, quando cum gladiis et fustibus eum insanorum turba circumdedit.

Vers. 11. *Adipem suum concluserunt; os eorum locutum est superbiam. Concludunt adipem*, qui multa voracitate pinguescunt; sic Judæi scelerum nimietate saginati, veræ intelligentiæ acumina perdidit. Restabat autem ut qui pinguissima immanitate tumuerunt, superba loquerentur. Et bene hic dixit tantum *ore*, non etiam *corde locuti sunt*: quia sceleratorum mos est illa frequenter sermone defendere, quæ noscuntur conscientia teste damnare.

Vers. 12. *Projicientes me nunc circumdederunt me: oculos suos statuerunt declinare in terram. Projicientes*, extra civitatem ejicientes; *nunc circumdederunt* non obsequio, sed furore, quando cruci eum constat affixum. *Nunc* autem quod dictum est, præsens tempus posuit pro futuro, quod apud prophetas esse noscitur usitatum. Sequitur: *Oculos suos statuerunt declinare in terram*. Dicit consuetudinem perditorum, qui terram respiciunt, quando in mala cogitatione volvuntur.

Vers. 13. *Susceperunt me sicut leo paratus ad prædam, et sicut catulus leonis habitans in abditis. Susceperunt me*, hoc est Judæi a Pilato, quando eis dixit: *Tollite eum, et secundum legem vestram crucifigite eum* (Joan. xix, 6), quod avide suscipientes, et votum suæ crudelitatis implentes, merito ferarum sævitie comparantur. *Leonem* diximus, et diabolium dici, et Christo sæpius comparari. Qui modus locutionis inter propria Scripturæ divinæ recipiendus est; hic tamen evidenter diabolium designat. Ipsi enim juste comparati sunt principes Judæorum, quo auctore fremuerunt; et tamen multo pejores effecti sunt, si-

quidem diabolus Dominum tentavit, cruci autem istorum insania crudelis affixit. *Catulum* autem leonis dicit reliquum populum Judæorum, qui se diaboli filios effecerunt. Sic enim de ipsis in Evangelio dicitur: *Vos ex patre diabolo estis* (Joan. VIII, 44). *Habitans in abditis*: permanens in insidiis. Detestabilem siquidem hominum consuetudo est mala vota tegere, ut latenter ad effectum possint eorum consilia pervenire.

Vers. 14. *Exsurge, Domine; præveni eos, et supplantata eos: eripe animam meam ab impio, frameam tuam.* Tertia sectio beatæ orationis intratur. *Exsurge* in peccatores dicit, quem illi putant more humano posse quiescere; ut cognoscant vigilare, dum eorum non permittuntur iniquitates exrescere. *Præveni* autem dixit, ut ante subvertantur quam peccata perficiant. *Exposuimus* enim in superioribus hunc sensum bene aptari **57** sceleratis, dum se miscere non permittuntur illicitis. Subvertuntur enim et illi feliciter, qui de pravis vitiis ad rectam semitam reducuntur. *Eripe animam meam ab impio*; utique a diabolo, qui merito impius dicitur, quia piis semper contrarius approbatur. *Eripe*: fac resurgere, quod impletum esse manifestum est. *Frameam tuam.* Brevis conclusum est quid sit anima Domini Salvatoris; *framea* est enim Patris, quando per ipsam diabolus vicit; per ipsam mundum a sordida superstitione purgavit; per ipsam debellata est captivitas, quæ humani generis sobolem possidebat. *Frameam* vero diximus multarum esse significationum: modo contum, modo loriam, modo gladium significat bis acutum; quæ tamen omnia ad instrumenta armorum certum est pertinere. Memento autem quod in hoc versu, quinta species definitionis est, quæ Græce κατὰ τὴν λέξιν, Latine ad verbum dicitur; uno enim verbo definiit quid sit anima Christi, id est framea Patris.

Vers. 15. *Ab inimicis manus tuæ. Domine, a paucis a terra dispertire eos, et supplantata eos in vita eorum.* Item fit oratio pro Judæis, qui diaboli potestate constricti, nefariis erant ausibus incitandi. Dæmones sunt enim inimici manus Domini, qui humanum genus contraria Domino semper voluntate dilacerant. Precatur etiam, ut *a paucis*, id est ab apostolis dividantur increduli: dum a terra hujus mundi vitiosa separati, convertuntur ad Dominum. Eorum quippe, juvante Domino, prædicatione factum est, ut tam Israelitæ quam gentes a terrena iniquitate divisi, Christum sequerentur auctorem. *Supplantata eos*, hic in bono positum est; supplantati enim et illi accipiendi sunt qui damnatis erroribus ad rectas semitas transferuntur. *In vita ipsorum* quod addidit, hoc est in mundo isto, dum vivunt: ubi poenitentiae locus est; ubi clamatur ad Dominum, non tam ore quam mente; ubi recipiuntur purissime supplicantes.

Vers. 16. *De absconditis tuis adimpletus est venter eorum; saturati sunt porcina, et reliquerunt quæ superfluerunt parvulis suis. Abscondita Dei et in malo, et in bono possumus congruenter accipere: quia omne*

peccatum illi abominabile, atque a conspectu ejus extraneum est, quamvis ejus notitiam minime refugere videatur; sicut in quinto psalmo jam dictum est: *Non habitabit juxta te malignus, neque permanebunt injusti ante oculos tuos* (Psal. v, 6); sicut et de Cain Scriptura dicit: *Egressus Cain a facie Domini, habitavit in terra profugus* (Gen. iv, 16). *Saturatos* ergo Judæos dicit de immunditiis, quæ a Domino abscondita, id est noscuntur esse prohibita. Si vero in bonam partem hoc positum lector accipias, ut est illud: *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam absconditi timentibus te, et perfecisti eam sperantibus in te* (Psal. xxx, 20)! Enumerantur beneficia, ut major ingratorum ostendatur offensa. *De absconditis tuis*, id est de lege Veteris Testamenti, et de miraculis quæ Dominus Christus in eis erat gloriosa dispensatione factururus. *Ventrem ipsorum*, sensum significat omnino carnalem, in quo mandata Domini tanquam in ventre recondita sunt. Et bene sensus eorum comparatus est *ventri*, unde cibi spirituales velut vilissima purgamenta projecti sunt, dum ab eis corrupta mente dilabuntur. Sed hi cum essent rebus cœlestibus impleti, ut nihil terrenum capere debuissent, animadvertite quid sequitur, *saturati sunt porcina*. O iniquitas execranda! Audiebat sensus eorum mandata Dei, et illi saturabantur sordibus peccatorum, novoque modo bonis cœlestibus pasti, malorum fœcibus explebantur. *Porcina* enim ad polluta respicit, quæ inter cætera Veteris Testamenti præcepta immunda prænotatur. Transmiserunt autem reliquias peccatorum filiis suis: quando clamabant: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25).

Vers. 17. *Ego autem cum justitia apparebo in conspectu tuo; satiabor, dum manifestabitur gloria tua. In conspectu Patris apparere se dicit cum justitia.* quoniam ejus voluntatem impleverat, quando mundum ab interitu mortis sanguinis sui effusione salvavit. *Satiabor*: sermo iste aptissime videtur iteratus. Superius enim Judæos dixit *saturari porcina*, id est immunditia sua; se autem saturari de humani generis credulitate suscepta, quando numerus sanctorum beata adunatione supplendus est. Patris autem *gloria manifestabitur* in judicio Domini Salvatoris, cum unusquisque recipiet pro actibus suis, sicut ipse Dominus apostolis dicit: *In illa die cognoscetis quia ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. xiv, 10, 20). Sic ergo Patris, et Filii, et Spiritus sancti una natura. una potestas, una gloria declaratur.

Conclusio psalmi.

Consideremus, dilectissimi, quam magna sacramenta fidei nostræ psalmus iste complexus est; ut qui audit supplicentem hominem, eundem et confitendum debeat advertere Creatorem. Duas enim naturas inconfusas atque incommutabiles qui in Christo Domino hodieque mavult credere, non potest aliqua decipi falsitate. Unde mirabiliter beatus Cyrillus in quodam loco breviterque disseruit dicens (*Lib. v adv.*

Nestorium) : Advertentes igitur modum incarnationis, videmus quia duæ naturæ per individuam unitatem inconfuse atque indemutabiliter invicem sibi convenierint. Caro namque caro est, et non Deitas, licet Dei facta sit caro. Similiter etiam Verbum Deus est, et non caro, licet dispensatorie propriam fecerit carnem. Hæc autem sine offensione decurrit, qui nulla sibi proprii erroris ligamenta repererit. Hujus etiam psalmi numerum et quantitas prophetalis ornavit, ut merito in hoc numero incarnatio Domini relata esse videatur, ubi etiam prophetalis chorus convenisse cognoscitur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XVII.

In finem puero Domini David, qui locutus est ad Dominum verba cantici hujus, in die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum ejus, et de manu Saul, et dixit.

In finem, puero, et David, hæc tria verba ad Regem nostrum Salvatorem referri posse non dubium est. Nam et puer legitur in propheta : 58 Puer natus est nobis (Isa. ix, 6). Qui locutus est ad Dominum verba cantici hujus ; post hæc alia deputanda sunt, ut sit verborum plenior et absoluta contextio. Quod autem dictum est cantici, ad contemplationem constat rerum coelestium pertinere : ne regis in David tantummodo historia mentis nostræ hæreret intuitus. In die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum ejus, et de manu Saul, et dixit. Hic actus Regum lectione notissimus est ; ibi enim latius describitur quemadmodum David fuerit de inimicorum suorum ditione liberatus. Ad cujus similitudinem resurrectio Domini, et membrorum ejus absolutio de potestate diabolica declaratur.

Divisio psalmi.

Psalmus hic uni tantum non potest convenire personæ. Nam primo ordine propheta loquitur gratias agens quod eum de gravibus periculis divina pietas liberare dignata est. Secundo Ecclesia loquitur, quæ ante adventum Domini innumeras pertulit calamitates, posteaque misertus ei, medicinam sanctæ incarnationis indulsit, et baptismatis beneficio Christianum populum de orbis universitate collegit. Tertio in rorem misericordiæ vox Domini Salvatoris illabitur, ubi pulcherrimis allusionibus virtus ejus potestasque describitur. Quarto iterum Ecclesiæ catholice dicta proferuntur, et cum magna exultatione Divinitatis munera concessa laudantur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Diligam te, Domine, virtus mea.* Diligit Dominum, qui mandatis ejus devotus obtemperat, sicut ait in Evangelio : *Qui audit verba mea, et facit ea, hic est qui diligit me (Joan. xiv, 21).* Diligo enim dicitur, quasi de omnibus eligo. Et considera quoniam hæc dilectio sic de futuro promittitur, ut nunquam tamen defecisse videatur. *Virtus mea.* Propheta liberatus ab hostibus suis recte Dominum confitetur suam esse virtutem ; quo donante factum est, ut inimicis suis fortior appareret. Hic duodecima species

definitionis est, quæ Græce dicitur, κατ' ἑπαίον, Latine per laudem. Singulis enim diversisque verbis prædicando declarat quid sit Dominus, modo *virtus*, modo *firmamentum*, modo *refugium*, modo *liberator*, modo *adjutor*, modo *protector*, modo *cornu salutis*. Hæc enim omnia pulchre ostendunt, quis ejus est Dominus.

Vers. 2. *Dominus firmamentum meum, et refugium meum, et liberator meus ; Deus meus adjutor meus.* Juste dicit Dominum *firmamentum suum*, quoniam ab ipso concessum est ut inimicis suis in acie firmus assisteret, et vivaci animositate pugnaret. *Et refugium meum.* Utique, quando, cum fuit opus consilio, refugit ad tractatum, et invenit Divinitate monstrante, quod eum poterat adjuvare. Merito autem *liberatore* suum Dominum profitetur, qui eum de sævisimi regis Saulis ira tanquam de inferni ore liberavit. *Deus meus adjutor meus.* Præstitorum suavitate plectus, in summam repetit superiora quæ dixit : quia ubique ipse adfuit, eumque virtutis suæ munimine custodivit. Sed considera quod ita percurrit singula, ut suis meritis non præsumat applicare collata.

Vers. 3. *Et sperabo in eum : protector meus, et cornu salutis meæ, adjutor meus.* Confidenter jam postulat, qui de Domini gratia post beneficiorum exempla præsumit. Nam de futuro fiducialiter sperare se dicit, qui eum in præteritis senserat adiutorem. *Protector meus.* Hoc ad eum pertinet custodiendum, qui adversariorum appetebatur insidiis. Quod autem hic dixit : *cornu salutis suæ* Dominum, ad inimicos pertinet dissipandos. *Cornua* enim sunt arma belluarum, quibus salutem suam solerti concertatione defendunt. *Adjutor meus.* Dulcedo beneficii repetitionem fecit esse verborum ; supra enim eodem vocabulo nuncupavit, quem hic iterum nominat adiutorem.

Vers. 4. *Laudans invocabo Dominum, et ab inimicis meis salvus ero.* Post virtutes peractas, vir sanctus nulla se elatione jactavit ; sed quia erat rerum ipsarum hilaritate gaudendum, *laudans* se dixit *invocare Dominum*, et ipsi universa tribuere, qui dignatus est cuncta præstare. Et ideo se dicit *ab inimicis salvum* faciendum, quia victoriam suam non sibi videbatur applicasse, sed Domino. Nam qui aliter facit, vitiis suis captivus redditur, quamvis hostes superasse videatur.

Vers. 5. *Circumdederunt me gemitus mortis, et torrentes iniquitatis conturbaverunt me.* Post exultationem prophetæ, quam sancta pietate concepit, ventum est ad ordinem secundum, ubi pro cladibus generis humani, quæ ante adventum Domini grassabantur, introducta una persona justorum, quos illo tempore fuisse non dubium est, pius deprecator exorat. Nam merito justus iste circumdatum se gemitibus asserebat, quia dum esset superstitionum innumera multitudo, fidelium erat rara devotio. Et ne putares *gemitus* de jactura facultatis, aut de re hujusmodi esse profusos, addidit *mortis* ; quia revera mors erat, ubi diaboli posse regnabat. *Torrentes* autem sæpe diximus fluvios esse hibernis imbribus

excitatos. Hic ergo iniquitatibus rapidis data est similitudo torrentium, ut merito conturbaverint anxium populum, cum undarum minacium concrepatione fremuissent.

Vers. 6. *Dolores inferni circumdederunt me : prævenerunt me laquei mortis.* Fiat hujus versiculi compaginatio præposterata verborum, ut melius hic sensus nobis possit aperiri. *Circumdederunt me dolores inferni*: de paganis dicit, qui erunt *dolores inferni*, id est qui in inferno debito dolore torquendi sunt. *Præveniri* vero dicimus, quando aliquid nos anticipare dignoscitur, ut est ille reatus originalis peccati qui nos, antequam nascamur, ab ipso conceptu reddit obnoxios: unde in quinquagesimo psalmo propheta dicturus est: *Ecce in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea* (Psal. L, 7). Vir enim justus merito se præventum dicebat, qui reatum suum antecessisse cognoverat. Sed quemadmodum ab his fuerit liberatus subter exponit.

Vers. 7. *Et in tribulatione mea invocavi Dominum, et ad Deum meum clamavi.* Inter mala multa quæ dixerat, unum et singulare profitetur esse remedium: *Invocare Dominum in tribulationibus suis*, quando constat totis viribus peti, quod tempore necessitatis optatur. Et vide quia prius dixit ad Dominum: sed ne putares **59** ad alienum dominum, subjunxit: *Ad Deum meum clamavi.* *Clamare* autem plus est, ab *invocare*. Crevit sermo progrediente desiderio, et accensus animus ad orationem prosilivit avidus in clamorem.

Vers. 8. *Et exaudivit de templo sancto suo vocem meam; et clamor meus in conspectu ejus introivit in aures ejus.* Sive de cælo, sive de corpore Domini, quod venturum esse prævidebat, templum competentem advertimus. *Exaudivit* ergo dicit *vocem suam*, quam de adventu Domini jugiter offerebat. Sed perscrutandum est quomodo *clamor* ipsius in conspectu Dei valuerit *introire*? *Clamor* iste, causæ justitiæ est, quæ utique ad Deum intrare poterat, quia pro mundi cladibus supplicabat. Sequitur, *introivit in aures ejus*. Hoc de consuetudine nostra figuraliter dicitur, quod *clamor* ejus quasi aliquid corporale in aures Dominicas *introisset*; cum ille totum spiritualiter sentiat, et antequam fiant, universa cognoscat. Illi enim actuum nostrorum qualitas, quasi quibusdam vultibus semper assistit; et quod apud nos occultum, illi noscitur esse manifestum.

Vers. 9. *Et commota est, et contremuit terra; et fundamenta montium conturbata sunt et commota sunt, quoniam iratus est eis Deus.* Decursa tristitia, quam de adventu Domini beatus populus sustinebat, prophetiæ spiritu ad incarnationis ejus secreta pervenit, ordinemque ipsum mirabili narratione describit. Hoc schema dicitur idea, cum speciem rei futuræ, velut oculis offerentes, motum animi concitamus; quod et hic et in subsequentibus versibus constat effectum. Et ideo nunc audiamus sacramenta Domini Salvatoris. Congrue siquidem ad adventum Christi *terra commota est*, quoniam præsentia judicis dignum fuit contrem-

miscere peccatores. Servavit ordinem rei, ut prius ostenderet motam, postea diceret esse tremefactam. *Fundamenta vero montium*, significat præsumptiones superbiorum, id est, divitias, honores, cæteraque humana, quibus illi detenti, velut fundamentis constantibus innituntur. Hæc omnia turbata sunt, quia mundi falsa spes, vero Domino veniente, sublata est. Nimis apte posita verba descendunt: primo *fundamenta*, id est superbiorum spes turbata est; postea dicit esse *commotam*. Subjunctum et causam quare *commota sunt fundamenta, quoniam iratus est eis Deus*; utique, quia vitia humana Domino probantur exosa, et *iratus est illis*. Hinc ostenditur, quoniam sequaces eorum constat esse puniendos.

Vers. 10. *Ascendit fumes in ira ejus, et ignis a facie ejus exarsit, carbones succensi sunt ab eo.* Fumus hic in bono positus est: quia sicut iste terrenus lacrymas movet, ita et ille pœnitentiæ calore succensus, fructuosa profundit fluente lacrymarum. *In ira ejus*: tempore quo hic peccatores futuri judicii timore conturbat, ut eos ad remedium conversionis adducat. *Ignis* autem est charitas Dei, virtutum progressionibus crescens, quæ quanto magis concupiscitur, tanto efficacius ampliatur. Bene autem dixit, *a facie ejus*: quoniam ipsius illuminatione charitas conceditur eis qui peccata derelinquunt. *Carbones* vero *succensos* peccatores dicit, qui velut *carbones* mortui, in mundi istius cæcitate tenebrantur, sed iterum pœnitentia inflammante reviviscunt, et ex mortuis prunis vivi incipiunt esse *carbones*. Sequitur etiam quomodo *succensi sunt*, veniente scilicet Domino Redemptore.

Vers. 11. *Et inclinavit cælos et descendit; et caligo sub pedibus ejus.* Magnum sacramentum in hoc sermone repositum est. Humiliavit se enim Verbum, ut sine peccato quidem, sed tamen similitudinem carnis peccati sumeret. *Descendere* autem illi fuit, ad nos venire, sicut dicit Apostolus: *Semetipsum exinanivit, formam servi accipiens* (Philip. II, 7). *Caligo* vero hic diabolus est, qui hominum mentes innubilat, dum veritatis splendorem non facit videre quos possidet. *Sub pedibus ejus*: quia sine dubio majestate Domini Salvatoris conculcatur dæmonum execranda nequitia, sicut et in nonagesimo psalmo dicturus est: *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* (Psal. xc, 13).

Vers. 12. *Et ascendit super cherubim et volavit: volavit super pennas ventorum.* Hæc figura dicitur hyperthesis, id est superlatio, cum aliquam rem opinione omnium notam, sententia nostra exsuperare contendimus. Tale est et illud in quinquagesimo psalmo: *Lavabis me, et super nivem dealbabor* (Psal. L, 9). *Cherubim* interpretatur multitudo scientiæ, aut scientia multiplicata. Alibi enim legitur: *Qui sedes super cherubim, appare* (Psal. LXXIX, 2). *Ascendit* ergo *super cherubim*, quando videntibus apostolis ad cælorum regna conscendit. Sedet nunc super cherubim, ad Patris dextram collocatus, in cælo et in terra cum Patre regnat et Spiritu sancto; quod utrumque uni-

versum modum scientiæ vel admirationis probatur excedere. Quæ enim creatura prævaleat tanti secreti attingere sufficienter arcanum, quod carnem terrenam atque mortalem in æterna cœlorum gloria collocavit, et fecit eam creaturis omnibus adorabilem, quæ terrenas pertulit passiones? Sequitur, *et volavit, volavit super pennas ventorum*. Hæc repetitio celeritatem nimiam decenter ostendit, id est per mundi spatia velociter cucurrit, quando ipso in cunabulis jacente, magis eum stellæ claritas nuntiavit. Quid enim dici potest velocius, qui mox ut natus in alia mundi parte conspectus est? Tunc ergo superata est celeritas ventorum, quamvis in mundo nihil eis ocius esse monstretur. Quod autem repetit sine interjectione alterius verbi, *volavit, volavit*, figura est epizeuxis, quæ Latine conjunctio dicitur, sicut et in subsequentibus dicturus est: *Dies diei eruclat verbum* (*Psalm. xviii, 5*); et, *Deus Deus meus*.

Vers. 13. *Et posuit tenebras latibulum suum: in circuitu ejus tabernaculum ejus; tenebrosa aqua in nubibus aeris. Tenebras*, incarnationis ejus mysterium dicit, ut qui in natura deitatis suæ videri non poterat, incarnationis velamine humanis conspectibus Redemptor piissimus appareret. Unde beatus Joannes Constantinopolitanus episcopus mirabiliter et catholice dixit: Illum quem, si nuda deitate venisset, non cœlum, non terra, non maria, non ulla creatura sustinere potuisset, illæsa Virginis viscera portaverunt. Memento autem *tenebras*, et in bono poni, ut est illud in Proverbiis Salomonis: *Intelligit quoque parabolam, et tenebrosam sermonem* (*Prov. i, 6*). Omnia enim divina, quæ ignoramus, nobis tenebrosa, id est profunda atque obscura **60** sunt; quamvis continuo lumine perfruantur. *Latibulum suum*, id est secretum majestatis ejus, quod tunc revelat justis, quando eis facie ad faciem divinitatis ipsius gloriam contigerit intueri. *In circuitu ejus tabernaculum ejus*. Hic dignitas exponitur gloriosa beatorum, ut juxta ipsum habitent qui in ejus Ecclesia fideliter perseverant. *In circuitu autem ejus proximitatem significat*. Ille enim circuit ac penetrat omnia, non circumdatur ab aliquo, quia loco inamplexibilis est. Potest et illud intelligi, *in circuitu ejus*, ut non ad loci designationem, sed ad defensionem tabernaculi custodiamque respiciat. *Aquam vero dicit, eloquium Domini, quod tenebrosam est in nubibus aeris*, id est in prophetis prædicatoribus verbi: quia quamvis se aliquis putet dicta eorum intelligere, ad ipsam, sicuti est, virtutem dictorum in totum vix potest pervenire; sicut dicit Apostolus: *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem* (*I Cor. xiii, 12*), quando ipsum videt quod credidit, ipsum cognoscitur respicere quod speravit.

Vers. 14. *Præfulgoræ in conspectu ejus nubes transierunt, grando et carbones ignis*. Non est iste versus facile transeundus. *Præfulgoræ*, una pars orationis est, id est nominativus pluralis, et respondet ad nubes. *Nubes* autem, sicut superius dictum est, prædicatores divini verbi intelligendi sunt. Et sensus talis est: illæ

A nubes quæ aquam continent Dei, id est eloquia divina, sicut in hoc aere tenebræ, hoc est obscuræ videntur, ita *in conspectu Dei præfulgoræ* sunt, ubi semper veritas patet. Nec præpositionibus exquiritur, nec parabolis tegitur, quod manifesta luce declaratur. Istæ ergo *nubes*, id est prædicatores, ad gentes relicto Israelitico populo *transierunt*; sicut constat effectum, quando duritia non meruit Judæorum, quod ad ipsos venerat instruendos. *Grando et carbones ignis*. Exponit per allegoriam quid illæ *nubes* habeant; aliud enim dicit, et aliud vult intelligi. Unde schematibus crebris eloquentia divina probatur esse plenissima. *Grando* enim, id est objurgationes figuratæ quibus Judæorum corda durissima tundeantur. *Carbones ignis*, charitatis incendia, quibus mentes fidelium cœlesti igne reviviscunt. Hæc ad gentes, sicut diximus, in nubibus, id est in prædicatoribus transierunt.

Vers. 15. *Et intonuit de cœlo Dominus, et Altissimus dedit vocem suam*. Quippe qui erat ingentia sacramenta locuturus. Ait enim in Evangelio vox omnipotentis Patris: *Et clarificavi, et iterum clarificabo* (*Joan. xii, 29*). Unde multi, sicut ibi legitur, tonitruum fuisse crediderunt. *Altissimus autem dedit vocem suam*, quando dictum est: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (*Matth. iii, 17*).

Vers. 16. *Misit sagittas suas, et dissipavit eos; fulgura multiplicavit, et conturbavit eos. Sagittas* evangelistas dicit, virtutum pennas, non suis, sed ejus a quo missi sunt, recta itinera transvolantes. *Et dissipavit eos*, scilicet ad quos missi sunt, fideles recipiendo, impios abjiciendo, sicut dicit Apostolus: *Aliis sumus odor vitæ in vitam; aliis odor mortis in mortem* (*II Cor. ii, 16*). *Fulgura multiplicavit*, id est miracula multa fecit, quæ sic corda videntium permoverunt, quemadmodum crebra solent fulgura visa terrere. *Conturbavit eos*: de his dicit qui tunc conturbati sunt, quando eum resurrexisse manifestis probationibus agnoverunt.

Vers. 17. *Et apparuerunt fontes aquarum, et revelata sunt fundamenta orbis terræ*. Id est, veritas prædicantium, qui fontes æternæ vitæ sanctitatis suæ ore fundebant. Ipso enim veniente patuit, quod obscuritas divini tegebat eloquii. *Et revelata sunt fundamenta orbis terræ*: manifestati sunt prophetæ, qui non intelligebantur: supra quos orbis terrarum in Ecclesiæ faciem sancta ædificatione constructus est. Et memento hic tellurem in bono positam, quæ est terra viventium.

Vers. 18. *Ab increpatione tua, Domine; ab inspiratione spiritus iræ tuæ. Ab increpatione tua*, indicat verba prophetarum, qui increpationibus justis peccatores populos arguebant; *ab inspiratione spiritus iræ tuæ*, ostendit prædicatores verbi, qui a sancto Spiritu inflammati delinquentes populos increpabant. Per has igitur parabolas sublucentes propositionesque verborum lucusque prophetiæ spiritu, fidelium populis, qui est sancta Ecclesia, adventum Domini nuntiavit.

Vers. 19. *Misit de summo et accepit me; assumpsit*

me ac multitudine aquarum. Hinc jam mater Ecclesia loquitur de temporibus Christianis. Misit utique Pater Dominum Salvatorem de summo, ut intelligant homines quia quod de summo venit, divina potestate gloriatur. Apte vero dixit Ecclesia, *accepit me*, quæ Sponso Christo juncta lætatur. *Multitudines* autem *aquarum*, sive innumeræ gentes intelligi possunt; unde Ecclesiam, sprete Judæis indevotis, de fidelibus constat esse collectam; sicut in Actibus apostolorum beatissimus Paulus contradicentibus Judæis et blasphemantibus, excutiens vestimenta sua dixit: *Sanguis vester super caput vestrum; mundus ego, ex hoc ad gentes vadam* (Act. XVIII, 6). Sive hoc dicit de fontibus sacris, quando Ecclesia catholica multitudinem filiorum baptismatis regeneratione conquirit.

Vers. 20. *Eripuit me de inimicis meis fortissimis, et ab his qui oderunt me, quoniam confortati sunt super me. Fortissimos inimicos*, persecutores truculentos enuntiat, qui Christianum populum tormentis et cædibus affligebant; et ideo se magis dicit ereptam, quia inimici confortati sunt super ipsam. Tunc enim Ecclesia crescere meruit, quando eam data desuper potestate inimicus afflixit. O vere divina providentia, ut suis nisibus destruat inimicus, et quanto se putat amplius lædere, tanto eum necesse sit sævisima insecutione præstare!

Vers. 21. *Prævenierunt me in die afflictionis meæ: et factus est Dominus protector meus*. Illud significat, quando pseudoapostoli veros prædicatores prævenire nitebantur, conantes subvertere corda simplicium. Sequitur: *In die afflictionis*, quando Christianorum martyria celebrabantur. *Et factus est Dominus protector meus*. Ideo Deus protector, quia homo exstitit impugnator. Sed utraque simul longe sibi dissimilia convenerunt, impugnatio temporalis, et æterna protectio.

Vers. 22. *Et produxit [mss. A., B., F., eduxit] me in latitudinem; salvam me fecit, quoniam voluit me*. In Ecclesia catholica hunc esse morem fidelium nullus ignorat, ut quanto plus persecutionibus constringitur, tanto, sicut dictum est, amplius fidei augmento dilatetur. Tunc enim per gratiam Dei exsurgunt invicti animi, tunc incendium charitatis ardescit, et facto agmine in gladios suaviter ruunt, quia æternæ vitæ præmia concupiscunt. *Producta est ergo Ecclesia in latitudinem*, quando per sævitiam persecutorum, numerum ei constat crevisse fidelium. Quod autem dixit, *salvam me fecit*, non moveat, quia ad masculinum genus deducta est; quoniam non videtur absurdum hoc ei nomen aptari, quæ constat ex populo. Merito ergo beatorum istud agmen exsultans *salvum* se dicit *factum*, quod ad Christianæ fidei meruit pervenire fastigium. *Quoniam voluit me*, id est quoniam me elegit, qui gratis vocat universos; nec prius beneficium accipit quam præstare dignetur; sicut ipse in Evangelio dicit: *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* (Joan. xv, 16).

Vers. 23. *Et retribuet mihi Dominus secundum justitiam meam; et secundum innocentiam manuum mearum retribuet mihi*. Optime utrumque servavit. Et

prius dixit antequam assumeretur, *quoniam voluit me*; et nunc dicit: *Retribuet mihi secundum justitiam meam*, id est secundum voluntatem meam, quam post beneficia ipsius sancto corde gestabat. *Innocentiam autem manuum*, operam vult significare pietatis, quam divino munere sanctorum virtus exercet. Sed hoc *retribuet* geminatum sollicite recipiendum est, ne sibi aliquid fallaciter Pelagiana hæresis blandiatur. Dicit etenim Apostolus: *De reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex* (II Tim. iv, 8). Non quia suis aliquid meritis humilis applicabat, sed quia præmissis beneficiis Domini jam deberi posse præmium confidebat. Idipsum Jacobus apostolus dicit: *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* (Jac. i, 17).

Vers. 24. *Quia custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo. Viæ sunt Domini*, dilectio Dei, et charitas proximi, quas constat eos studiosissime custodire, qui nolunt mandata Domini deserere. Subjunctum: *Nec impie gessi a Deo meo*. Impietatis verbo notati sunt, qui jussa Domini declinare præsumunt. Quod animus devotus Ecclesiæ merito dicit refugisse, unde se Creatorem sciebat offendere.

Vers. 25. *Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo sunt semper, et justitias ejus non repuli a me*. Nunc dicit causas quare vias Domini custodierit, aut impie non gesserit, sicut superius posuit: quia jugiter judicia ejus terribilia cogitabat. Addidit, *et justitias ejus non repuli a me*. Quod faciunt carnis fragilitate superati, qui longa observatione deficientes, æquitatem interdum deserunt, quam cœperant custodire. Hic enim beatus populus nunquam repulit justitiam Domini, quia semper in ejus corde permansit.

Vers. 26. *Et ero immaculatus coram [mss. A., B., F., cum] eo: et observabo me ab iniquitate mea*. Fructum beatitudinis suæ reddidit, et quid proficiat si justitias Domini non repellat, scilicet ut sit immaculatus. Verum non ut ille Dominus, qui peccata non habuit; sed ut iste quem lacrymæ supplices a contractis sordibus abluerunt. Sed hæc omnia in illum modum accipienda sunt, quem superius exposuimus, ubi verbo geminato ait, *retribuet*: ne quid sancta humilitas, non de supernis beneficiis, sed de se, quod absit, præsumere videatur. Sequitur: *Et observabo me ab iniquitate mea*. Subtiliter beati vita describitur, qui quando ad aliquam se gratiam Domini pervenisse cognoscit, cavet ne iterum iniquitatis antiquæ calamitatibus innodetur.

Vers. 27. *Et retribuet mihi Dominus secundum justitiam meam, et secundum innocentiam manuum mearum in conspectu oculorum ejus*. Exponit quod superius dixit: *Et ero immaculatus coram eo*. Nam quando illud esse contigerit, tunc istud sine dubitatione subsequitur, ut *secundum justitiam suam*, quam ipse tamen donare dignatur, unicuique reddat, et secundum puritatem actuum dignam compensationem restituat. Pulchre autem additum est, *in conspectu*

oculorum ejus, quod utique non potest, nisi heatis A evenire; ut sicut illi semper corde Dominum contuentur, ita eos jugiter virtus divina respiciat.

Vers. 28. *Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris. Et cum electo electus eris, et cum perverso subverteris.* Cum de justitia superna loqueretur, quia unicuique reddit secundum suorum actuum qualitatem, nunc exponit quemadmodum possit impleri quod lex præcipit observari. Conversatio enim nostra ex prioribus aut ducibus suis maxime similitudinem trahit; dum unusquisque tali ingenio gaudet quali fuerit præditus ille quem sequitur. Hinc est quod nobis salutaris et moralis regula data est, quod cum sancto viro, id est Domino Salvatore, ipso præstante, sancti esse possimas; sicut ipse dicit: *Sancti estote, quoniam ego sanctus sum Dominus Deus vester* (Lev. xix, 2). Præcipitur etiam ut cum innocentia ejus innocentes esse mereamur. Sic enim de ipso jam dictum est: *Innocens manibus et mundo corde* (Psal. xxiii, 4). Additur tertium, ut cum electione ipsius eligamur. Ita quippe de ipso Isaias dicit: *Electus meus, in quo complacuit anima mea* (Isa. xlii, 1). Quod tunc nobis accidit, quando præceptis ejus salutariter obedimus. Sequitur, *cum perverso subverteris*, id est cum diabolo subverteris, qui propria iniquitate perversus est. Illos enim iniquissimos reddit quos ad suæ obedientiæ jura convertit. Quod argumentum nobilissimum dicitur in topicis a persona extrinsecus attributa, quando quis aut de improbis amicis arguitur, aut de honorum conjunctione laudatur.

Vers. 29. *Quoniam populum humilem salvum facies, et oculos superbiorum humiliabis.* Respice quemadmodum prioribus versiculis apte responsum est, qui sanctitati vel innocentiae, nec non electioni Domini sit devotus; et hic salvus faciendus est, cum in die judicii ad dexteram collocabitur. *Oculi autem superbiorum humiliandi sunt*, qui cum perverso auctore suo diabolo subvertentur, dum ad sinistram positi, in æternam cruciationem mittendi sunt. Decenter autem positum est econtra, *oculos superbiorum humiliabis*, quia tanto arrogantes in tartari profunditatem descendunt, quanto se altiora contingere putaverunt.

Vers. 30. *Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine; Deus meus, illumina tenebras meas.* Loquitur adhuc sive Ecclesia, sive populus ille beatorum, mirabili decore verborum. *Lucerna enim Ecclesiæ Baptista Joannes est*, de quo Dominus in Evangelio dicit: *Ille erat lucerna ardens, et vos voluistis exsultare in lumine ejus.* (Joan. v, 35). Idem 62 ipse in Evangelio dicit: *Nemo accendit lucernam et ponit eam sub modio* (Luc. xi, 33). Sensus ergo talis est: Patri Domino dicit: *Quoniam tu lucernam meam illuminas*, id est Joannem Baptistam et cæteros apostolos, vel eos qui cœlesti lumine radiare noscuntur. *Illumina tenebras meas*, hoc est per eos reliqua membra credentium, quæ adhuc in carnis obscuritate versantur. *Lucerna enim noctis est lumen*, quæ merito

delinquentibus datur, ut per verbum illuminationis fugiant tenebrosa peccati. Quapropter memento quod hic dicitur illuminare Patrem; illuminat et Filius, sicut in alio psalmo legitur: *Deus Dominus et illuxit nobis* (Ps. cxvii, 27); illuminat etiam Spiritus sanctus, sicut propheta dicit: *Non abscondam ultra faciem meam ab eis, pro eo quod illuxit Spiritus meus super universam domum Israel* (Ezech. xxxix, 29). Quis ergo ita nubilo corde obscurus est, ut sanctæ Trinitatis unam naturam, unam coæternitatem, unam non intelligat esse potentiam?

Vers. 31. *Quoniam a te eripiar a tentatione, et in Deo meo transgrediar murum.* Insigniter docuit regulam fidei. *A te dixit eripiar*, non a me. *Tentatio* vero diabolum significat, qui momentis omnibus tentat, ut a bona conversatione nos abstrahat. *In Deo meo*, id est ejus virtute roborante, obstaculum transgrediar peccatorum, quod inter Deum et homines mortalium construxere nequitiae. Qui murus mortis est, non salutis, nec ad munimen erigitur, sed ad æternum interitum præparatur. Bene dixit, *transgrediar*, non irrumpam, non diruam: quia murus ille humano generi immobilis manet, etiam cum eum sancti beneficio Divinitatis transilire contigerit.

Vers. 32. *Deus meus, impolluta via ejus; eloquia Domini igne examinata; protector est omnium sperantium in se.* Aliud versus iste inchoasse, aliud subjunctum sentitur. *Deus meus*, aggressus est dicere nescio quid exorativum, et subjunctum ei exitum inopinatum, *impolluta via ejus*. Nam si propositio sequentibus concordaret, Dei mei dicturus erat, non *Deus meus*. Quæ figura dicitur paraprosoxia, Latine inopinatus exitus, cum aliud proponitur, aliud explicatur. *Impolluta via ejus* significat semitam ejus esse purissimam. Sive hoc ad incarnationem pertinet Verbi, quam constat pollutionem non habuisse peccati. Sequitur, *eloquia Domini igne examinata*. Flamma fidei, lex superna discutitur, quando sciendi desiderio divina eloquia perquiruntur. Sic et Jeremias propheta eloquia Domini mirifica definitione conclusit dicens: *Nonne verba mea sicut ignis, dicit Dominus, et sicut securis concidens petram* (Jer. xxiii, 29)? Ad data est quoque generalis promissio, ut animos relevaret humanos: ne putaretur protectionem non mereri, qui a peccato non fuisset immunis. Dicendo enim, *omnium sperantium in se*, nullus exceptus est, nisi qui in eum sperare neglexerit. Qui versus brevissimus laudum definitionibus explicatur.

Vers. 33. *Quoniam quis deus præter Dominum, aut quis deus præter Deum nostrum?* Hoc contra paganorum dementiam dicitur, qui deos sibi multifaria vanitate finxerunt. *Dominum* posuit, quia ipsius servus sumus; *Deum*, quia eum justissime adoramus et colimus. Sed iste *Deus* Trinitas est inseparabilis, personarum tantum, non substantiæ distinctione discreta. Convenienter autem laus Domini breviter præmissa est, quoniam ipse erat in subsequenti parte locuturus.

Vers. 34. *Deus qui præcinxit me virtute, et posuit*

immaculatam viam meam. Ventum est ad ordinem tertium, ubi potentiam suam Dominus Salvator exponit. Quod ait: *Præcinxit me virtute*, et dignitatem significat et fortitudinem. Quod utrumque ipsi venire manifestum est, qui potestate virtutis suæ iudicaturus est mundum. Convenienter autem sequitur, *posuit viam meam*, id est constabilivit atque firmavit, ut nulla sæculi ambitione moveretur. *Immaculatam* verò *viam* dicit, vitam purissimam sine sorde delicti, quam ille solus ambulavit, qui peccata non habuit. Sed has omnes allegoricas tropicasque locutiones quæ dictæ sunt, sive quæ sequuntur, ad incarnationem Domini convenienter aptamus.

Vers. 35. *Qui perfecit pedes meos tanquam cervi, et super excelsa statuit me.* Frequenter hoc animal in Scripturis divinis in bono ponitur, ut est illud: *Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum* (Psal. xli, 2): ibi, quia nimium sitiunt; hic, quia velociter currunt. Norunt enim saltibus spinosa transcendere, et loca periculose hiantia transilire, sicut ille delicta sæculi humanam salutem pungentia, et foveas profundissimas peccatorum sanctis gressibus transmeavit. Et intende quemadmodum in comparatione cervorum permaneat, qui quando plana fugiunt, montium celsa conscendunt. Significat autem se super omnem creaturarum eminentiam constitutum, sicut dicit Apostolus: *Et donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum* (Philip. ii, 9, 10).

Vers. 36. *Qui docet manus meas ad prælium, et posuit ut arcum æreum brachia mea.* Doceri est ab imminentibus insidiis cautum fieri. *Manus* operationes significant; *prælium*, diaboli certamen demonstrat, cum quo spiritualiter confligitur; quia incessabilibus colluctationibus semper armatur. *Brachia* vero Christi prophetæ sunt et apostoli, per quos desiderium suæ voluntatis operatus est. His comparat *æreum arcum*, quia nesciunt Dei servi prædicando mollescere, sed in caelesti fortitudine permanentes, verbis salutaribus emissis, tanquam sagittis eminus jaculatis, devotorum hominum corda compungunt.

Vers. 37. *Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ; et dextera tua suscepit me; et disciplina tua ipsa me docebit.* *Protectio salutis* gloriam significat resurrectionis, quando mortali carne deposita, eandem incorruptibilem et glorificatam resumpsit. *Dextera* potentia Divinitatis est, quæ assumptam humanitatem in æterna majestate constituit. Et bene se dicit esse docendum, ut veri hominis exprimeret qualitatem.

Vers. 38. *Dilatasti gressus meos subtus me, et non sunt infirmata vestigia mea.* Incarnationis suæ gloriosissimos actus, qui monstrandi erant conversatione sanctissima, dicit esse dilatatos. *Vestigia* vero viam informationis ostendunt, quam firmissimam reliquit apostolis, ubi ipse gressus imprimens sanctis actibus ambulavit. Hæc ergo *vestigia* ab inimicis infirmata jure denegavit, quia licet se ventosa mundi procella

commoverit, ejus tamen vestigia movere non potuit, quæ ille ne Petrus in mari mergeretur fixa solidavit.

Vers. 39. *Persequar inimicos meos, et comprehendam eos; et non convertar donec deficiant.*

Vers. 40. *Affligam illos, nec poterunt stare: cadent sub pedibus meis.* Istos duos versus de illis intelligi non dubium est qui primo contra Dominum eriguntur, postea conversi ejus pedibus inclinantur; et vitam merentur subditi, qui mortem incurrerant contumaces. *Persequitur* enim *inimicos* suos afflictionum diversa clade fatigatos, et *comprehendit* eos quos ab studio perverso mutaverit. Sed felix est omnino qui capitur, felix qui illas manus evadere non meretur; tunc magis liber redditur, cum fuerit tali sorte captivus. Sequitur: *Et non convertar donec deficiant.* Cum non convertitur Dominus, præda tunc capitur; et a pravo studio suo desinit, qui vincitur ad salutem. Addidit: *Affligam illos, nec poterunt stare.* Afflicti quippe diversis calamitatibus, in sua pertinacia stare non possunt, quando vires nequitiae in suis ausibus perdididerunt. Tunc fit illud quod sequitur: *Cadent sub pedibus meis.* Qui *sub pedibus cadit* Domini, adversum illum ultra non patitur, cujus jam tuitione vallatur; sed erectus tunc redditur, quando illi fuerit humili satisfactione subjectus.

Vers. 41. *Et præcinxisti me virtute ad bellum: supplantasti insurgentes in me subtus me.* Hoc jam de spiritibus immundis dicitur, qui ei per contradictiones Judæorum iniqua certamina commoverunt. *Præcinctus est enim virtute*, quando patientiæ fortitudine iniquorum adversa superavit. Ipsi tamen qui contra eum insana conspiratione tumuerunt, ejus sunt iudicio sine dubitatione subdendi, ut cum suo instigatore pereant, qui auctori suo credere noluerunt.

Vers. 42. *Et inimicorum meorum dedisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti.* Duplicia legis sacramenta versus iste complexus est. Primum est quod *dorsum* conversionem eorum significat qui ex resistantibus ejus nomini, in salutiferam victoriam fugati, emergerunt subito Christiani, ut Paulus apostolus de persecutore sævissimo, post Domini increpationem apparuit repente discipulus. Secundum est quod *odientes se disperdendos* esse denuntiat, qui in perfidiæ suæ obstinatione manserunt; sicut de Judæis animadvertendum est, qui impia voce dixerunt: *Sanguis ejus super nos, et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25).

Vers. 43. *Clamaverunt, nec erat qui salvos faceret, ad Dominum, nec exaudivit eos.* Clamores dicit irritos, quos impii in illa judicatione missuri sunt; sicut in Evangelio de damnandis ait: *Ibi erit fletus et stridor dentium* (Matth. xiii, 42). Clamores enim isti salvos facere nequeunt, qui salutis auctorem hic temnendum esse decreverunt. *Nec erat qui salvos faceret*: propter diabolum dicit, quo immittente deliquerunt. Quis enim tales facturus est salvos, cum instigator et princeps eorum sit primus ipse dam-

mandus? Sed hi cum viderint spem suam in diabolo **A** corruisse, clamabunt quidem ad Dominum, sed non exaudiet eos: quoniam infructuosa illic agnoscitur poenitudo, ubi jam est justa damnatio.

Vers. 44. *Et comminuam eos ut pulverem ante faciem venti; ut lutum platearum delebo eos.* Ubi est illa lingua grandiloqua et ventosa superbia? Usque ad pulverem se comminuendos intelligant, qui Domino pravis mentibus contradicere moliuntur. Et ne putent se quamvis detritos posse quiescere, addidit, *ante faciem venti; ut quiescere non possint, cum fuerint imminuti.* Bene autem *luto platearum* comparat peccatores, quod fetidissimis sordibus inquinatur, nec excipitur a conculcatione populi, ut semper ejus fetor iteretur. *Delebo eos*, id est de medio tollam, quod pertinet ad *lutum platearum*. Vim quoque ipsam **B** comparationis intellige: ait enim, *ut lutum platearum*, quod facile tollitur, quia mollissimum comprobatur.

Vers. 45. *Eripies me de contradictionibus populi, constitues me in caput gentium: populus quem non cognovi servivit mihi. Ereptus est plane de contradictionibus populi:* quando explosis perfidis Judæis ad gentium fidem devotionemque translatus est. *Contradictiones* vero illas dicit, quas ei scelerata turba multipliciter ingerebat. Nam quod ait, *constitues me in caput gentium*, signum dicit fidei Christianæ: quia in fronte gentium, crucis habuerunt vexilla radiare. *Populum quem non cognovi*, id est ad quem non veni, novum, rudem, atque antea non receptum. *Servivit* autem, credidit dicit, quoniam quicumque credit et servit; quod factum est a gentibus, quæ non fuerant **C** a Christo carnaliter inquisitæ. Nam quid est quod ille non cognoscat, qui renes hominum perscrutatur et corda?

Vers. 46. *Obauditur auris obaudivit mihi; filii alieni mentiti sunt mihi.* Laus ista gentium, exprobratio est magna Judæorum; ut servirent qui non viderunt; ut audirent quibus ex ore ejus sacratissima minime verba sonuerunt; sicut scriptum est: *Quibus non est nuntiatum de eo videbunt; et qui non audierunt contemplantur* (Isa. LII, 15). Sed intellectus trahit, ut adjiciamus. Hebræi autem qui viderunt et audierunt, sicut inferius dicit, totum contraria voluntate fecerunt. Quod idem prædicit Isaias: *Excæca cor populi hujus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claude: ne forte videant oculis suis, aut auribus suis* **D** *audiant, vel corde suo intelligant, et convertantur, et sanem eos* (Isa. vi, 10). Quæ figura dicitur aposiopesis, id est dictio cujus finis reticetur; ut aut terreatur, aut ad desiderium provocetur auditor. *Filii alieni*, filii diaboli, quibus ipse in Evangelio dicit: *Vos ex patre diabolo estis* (Joan. VIII, 44), *mentiti sunt mihi*, quando dicebant: *Magister, scimus quia a Deo venisti, et in veritate viam Dei doces* (Matth. XXII, 16). *Mentiri* enim est contra mentem loqui, et illud lingua promere quod unumquemque constat in animo non habere.

Vers. 47. *Filii alieni inveteraverunt, et claudicaverunt a semitis suis.* Bene dixit *alienos filios claudi-*

casse: quia filii Domini rectis gressibus ambulare noscuntur. Nam *claudicare* proprie dicimus eos qui uno pede sunt debiles. Quod Judæis accidisse manifestum est, qui Vetus Testamentum carnaliter tenentes, Novi gratiam respuerunt: et hinc factum est, ut una parte debiles mentis suæ gressibus claudicarent. Hoc etiam in illa angelica concertatione patriarchæ Jacob (Gen. xxxii, 24), quidam asserunt præsatatum, quando tacto nervo, uno pede claudus effectus est. Nec illud vacat quod addidit *suis*, quia deserentes intellectum legis, suis superstitionibus agebantur; ut non recipientes promissum Dominum Salvatorem, de lavandis manibus et calicibus **64** insanas calumnias commoverent; revera sordidi, sed non tali observatione mundandi. Potuerant enim propria fæce purgari, si lavacrum sacri baptismatis expetiissent.

Vers. 48. *Vivit Dominus, et benedictus Deus meus; et exaltetur Deus salutis meæ.* Quarti ordinis janua, quæ superest, aperitur: ubi iterum Ecclesia catholica loquitur toto orbe dilatata, quæ summatim et beneficia refert Domini, et hymnum suavi delectatione profundit. Recte dicebat: *Vivit Dominus*, quem in suo corde jugi consideratione cernebat. *Vivit* enim, dixit, præsens est firma credulitate conspectus. *Benedictus* autem dicitur *Deus*, cum ei laus celeberrima devotione mentis offertur; sicut et alibi legitur: *Benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis* (Matth. XXI, 10). Intelligitur etiam proprie *benedictus*, quod ipse omnia propitius benedicit: sicut et *vivit Dominus*, quod ipse vivificet. Hæc autem et his similia, sicut sæpe diximus, tropicis allusionibus probantur edici. *Exaltetur* vero posuit, toto orbe credatur. Nam quemadmodum aliter exaltari poterat, qui proprie vocatur Altissimus?

Vers. 49. *Deus qui das vindictam mihi, et subdidisti* (mss. A., B., F., et *subdis*) *populos sub me.* In isto mundo præconialiter vindicatur Ecclesia, quando blasphemi et infideles ad veræ religionis penetralia perducuntur; ut qui ante contumaces exstiterunt, fiant illi proficua devotione subjecti. Ecce vere *vindicta* pia, salutaris poena, ultio gloriosa. Ipsi enim Ecclesiæ subduntur, qui liberi probantur a vitiis; nam qui ab ipsa deviant, mox laqueum noxiæ captivitatis incurrunt.

Vers. 50. *Liberator meus de gentibus iracundis: ab insurgentibus in me exaltabis me, a viro iniquo eripies me.* Addidit liberatori laudem, dum dicit, *iracundis.* Minus est enim periclitantem liberare ab inimicis tepidis, sed multo gloriosius a fervida malignitate succensis. Sequitur decora diversitas, ut quanto altius in iram surrexerunt inimici, tanto amplius exaltaretur illa, quæ pertulit. *Iniquum virum*, schismaticum designat, qui perversi dogmatis iniquitate grassatur.

Vers. 51. *Propterea confitebor tibi in populis, Domine, et psalmum dicam tibi inter gentes.* Propterea, propter illa quæ superius dicta sunt. *Confitebor tibi*, id est laudem te per populos Christianos, quorum utique lingua Ecclesiæ vox est. *Psalmus* autem, sicut

dictum est, opus significat actuale: unde per opera fidelium Deo dicit gratias, quas plus Divinitas no- scitur exaudire quam voces. *Inter gentes* designat universitatem, quoniam erat Ecclesia gentium nu- merositate dilatanda.

Vers. 52. *Magnificans salutare regis ipsius, et fa- ciens misericordiam Christo suo David, et semini ejus usque in sæculum.* Exponit qualem psalmum superius dixerit, qui magnificet filium ipsius toto orbe terra- rum. *Christus* ante dicebatur omnis unctus in regem; sicut et de Saule dictum est: *Cur ausus fuisti inferre manum in christum Domini (II Reg. 1, 14)?* In *David* ergo *fecit misericordiam*, quia enim, ut titulus dixit, de persequentium ferocitate liberavit. *Et semini ejus*, Dominum significat Salvatorem, qui secundum car- nem ab ipsius generatione descendit. Dicit ergo tunc *B misericordiam factam semini ejus*, quando post tri- duum resurrexit a mortuis, ascendit in cœlos, sedet ad dexteram Patris. *Usque in sæculum* accipitur in æternum; sicut in superiore psalmo dictum est, *usque in finem*: hæc enim verba idipsum significant, quamvis propter gratiam novitatis variata esse vi- deantur.

Conclusio psalmi.

Quam mirabili contextione verborum hujus psal- mi drama decursum est, quod variatione persona- rum semper efficitur, dum vicarius sibi sermo al- terutra permutatione succedit! Sed intelligamus quanta sit hujus chori gloriosa societas; ut et ipse quoque Dominus simul dignatus fuerit salutaria verba miscere, pro quibus non aspernatus est humili- tatem incarnationis assumere. Nam et numerus ipse magna legis sacramenta concludit. Denarius pertinet ad Decalogum Veteris Testamenti, septenarius ad septiformem Spiritum (*ed.*, Spiritus gratiam); qui in unam societatem deducti, efficiunt decem et septem. Sic præcipua mysteria sanctæ legis psalmi istius nu- mero continentur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XVIII.

In finem psalmus David.

Inscriptio ista frequenter exposita est, psalmi dicta referens ad Dominum Christum: de cujus pri- mo adventu propheta dicturus est, unde suscepit inimicus occasum, et humanum genus singulare præ- sidium. Per hunc enim tyrannus ille religatus inge- nuit, et absolutus est homo potius, qui mortiferis vinculis tenebatur obnoxius. Memento vero quia de eadem re hic primus est psalmus; sequuntur autem alii quatuor, id est, septuagesimus nonus, octoge- simus quartus, nonagesimus sextus, et nonagesimus septimus.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum prophetæ verba sunt. Prima narratio ejus laudat Domini prædicatores, ipse quo- que de ejus incarnatione speciosissimis comparatio- nibus verba subjungens. Secunda laudat præcepta Novi et Veteris Testamenti. Tertia ab occultis vitiis purgari se a Domino deprecatur; ut eum sibi dignum

faciat esse psalmistam. Per quæ intelligimus illos solos revera Domini laudes canere, qui ab ejus ne- sciunt prædicationibus discrepare.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera ma- nuum ejus annuntiat firmamentum.* Quamvis et ad litteram possit intelligi, cœlos enarrasse gloriam Dei, cum Magos ad Bethleem venientes dux stella præ- cesserit, quæ stans supra cunabula ejus, ostendit Domini Salvatoris adventum (*Matth. II, 10*), tamen hoc melius ad apostolos convertimus et prophetas, qui de adventu ipsius disserendo, orbem terrarum sanctis admonitionibus impleverunt. In quibus Deus tanquam in cœlis habitavit, qui cuncta late comple- citur, non ex parte, sed tota eos **65** plenitudine suæ majestatis ingrediens. Pars enim in Deo non est, sed ubique totus et plenus est. Impio quippe dicitur: *Tu quis es, qui enarras gloriam meam (Ps. XLIX, 16)?* Se- quitur, *et opera manuum ejus*, id est, ipse homo qui manibus ejus factus est. Sed hoc ad laudem dicitur prophetarum, ut cum sint opera ejus, annuntiare mereantur Creatoris sui reverenda mysteria. Addidit, *annuntiat firmamentum*, prædicationes scilicet incar- nationis ejus, per quam fidei nostræ soliditas incon- cussa provenit. Et nota quia hic dicitur, homo Dei manibus factus. Item legitur: *Et aridam manus ejus finxerunt (Psal. xciv, 5)*. Sed hoc humanæ operatio- nis allusio est, quæ sine manibus aliquid fabricare non prævalet. Cæterum omnia Deus voluntatis suæ creavit imperio, sicut legitur: *Ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt (Psal. cXLVIII, 5)*.

Vers. 2. *Dies diei eructat verbum, et nox nocti in- dicat scientiam. Dies diei eructabat verbum*, quando Dominus loquebatur apostolis. Ipse enim divina cla- ritate irradians, corde purissimis verba cœlestis lu- minis intimabat. *Eructabat enim verbum*, cum de- imis penetralibus sermones in sanctorum notitiam perducebat. *Nox autem nocti indicabat scientiam*, quando Judas Christum Judæis prodidit ac tradidit occidendum (*Matth. xxvi, 48*). *Indicare enim* perti- net ad prodicionem. Tale enim inter se fecerant con- stitutum, ut illum tenerent, quem fuisset sceleratis- simus osculatus. O nefandissimum proditorem, et D juste a beatorum societate discretum! Per osculum causam fecit venire interitus, per quod humani ge- neris declaratur affectus. Nam quod *diem diei et no- ctem nocti* comparavit, argumentum est quod dicitur a pari; sicut et in quadragesimo primo psalmo di- cturus est: *Abyssus abyssum invocat, in voce catara- ctarum tuarum (Psal. xLI, 8)*.

Vers. 3. *Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum.* Negando nullos esse ser- mones neque loquelas quas apostoli reticuisent, illud videtur prædicare quod linguis erant omnium gen- tium divina inspiratione locuturi. *Sermones* quippe ipsorum et *loquelæ* per orbem terrarum prædicatio- nis libertate sonuerunt. *Sermones* pertinent ad com-

munes narrationes, loquelæ ad publicas suasiones; **A** quod utrumque apostolos fecisse certissimum est.

Vers. 4. *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum; in sole posuit tabernaculum suum. Terram hic hominem debemus accipere, qui et audire possit et credere. Sonus vero miraculorum fama est, quæ pro ipsa novitate per gentes singulas excellenti opinione currebat. Fines autem terræ sunt reges, qui quasi termini agrorum sua regna custodiunt; ut non solum ad humiles, verum etiam ad principes gentium Evangelii verba pervenisse declarentur. Sequitur de incarnatione Verbi prophetæ sancta prædicatio; ut hoc quod alios gessisse laudavit, ipse quoque fecisse videretur. Ab apostolis quippe transiit ad personam Domini. Quæ figura dicitur exallage, id est permutatio. **I**n sole, in manifestatione mundi dicit. *Tabernaculum*, id est inhabitaculum corporis sui. Quod ideo arbitror dictum, *in sole positum*, ut qui oculus cordis habet purissimum, sacramenti illius claritatem et ferre possit et cernere; qui vero hæretica pravitate confusus est, incarnationis ejus fulgore percussus, erroris sui lipitudine sanetum lumen Domini non prævaleat intueri.*

Vers. 5. *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo, exultavit ut gigas ad currendam viam. Et ipse, Christum Dominum dicit, qui tanquam sponsus Ecclesiæ suæ, processit de thalamo suo, id est de utero virginali. Magna similitudine sacramentum ejus incarnationis exposuit. Ob hoc enim de intacto utero processit dispositione mirabili, ut mundum **C** Deitati reconcilians, Ecclesiam sibi sponsi charitate sociaret. Quapropter merito de Virgine natus est, qui Virgini erat sancta copulatione jungendus. Congruè namque *sponsus* a spondendo dicitur Christus, qui toties promissus est per prophetas. Et bene Christus noster nunc *giganti* comparatur, quia humanam naturam potentiæ suæ magnitudine superans, omnia mundi vitia cum suo truculentissimo auctore prostravit. Dicendo enim, *ad currendam viam*, servavit quod in primo psalmo dixit, *et in via peccatorum non stetit* (*Psal. 1, 1*). Hæc via cursum ejus vitæ significat, quam Dominus egit homo natus, hoc est, quia natus est, crevit, docuit, passus est, resurrexit, ascendit in cælos, sedet ad dexteram Patris. Merito ergo dixit, *viam cucurrit*, cujus in nulla mundi ambitione potuit **D** actus hæsitare. Hæc per allegoricas similitudines decenter expressa sunt, quæ aliud dicentes, aliud intelligi persuadent.*

Vers. 6. *A summo cælo egressio ejus, et occursus ejus usque ad summum ejus; nec est qui se abscondat a calore ejus. Si diligentius intueamur, totius hic majestas Trinitatis ostenditur. A summo cælo, Pater significatur; egressio ejus, nativitatis Filii, non temporalis, sed coæterna Patri, quæ est ante omne principium, quippe cum ipsum Filium constet esse principium. Occursus ejus secundum hominem dicitur, quia post assumptionem carnis, in utraque natura Christus permanens, ad sedem paternæ majestatis*

*occurrit. Usque ad summum ejus, iterum secundum deitatem, qua Patri Filius semper æqualis est. Nam cum venit a summo, in nullo minor fuit; cum rediit ad summum, Deus homo æqualis Patri in deitatis substantia, sicut venerat, perseverat, cui nihil humana detraxit humilitas. Nam quod ait: Nec est qui se abscondat a calore ejus, Spiritum sanctum videtur significare, quem post ascensionem discipulis misit. In Actibus enim apostolorum legitur (Act. 11, 3) ignem apparuisse, qui supra unumquemque eorum insidens, gentium variis linguis eos faciebat effari. Ipse ergo calor est, a quo nemo possit abscondi, qui deitatis suæ potentia uniuscujusque corda cognoscit. Ita hoc uno versiculo, sanctæ Trinitatis ingentia sacramenta declarantur. Et intueri quemadmodum licet de tribus personis dicatur, consubstantiali tamen servavit unitatem. Sic enim loquitur dicendo, *ejus*, tanquam de uno: quia sancta Trinitas unus est Deus, sicut legitur: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est* (*Deut. vi, 4*).*

Vers. 7. *Lex Domini irreprehensibilis, convertens animas. Ventum est ad secundam narrationem: ubi per sex versus singulæ res diversa laude definiuntur. Hæc septima est species definitionis quam Græci κατὰ μεταφοράν, Latini per translationem dicunt, cum rem aliquam sub brevi præconio quæ sit ostendimus. Nunc ad singula **66** veniamus. *Lex* enim illa, quam per Moysen dedit, *irreprehensibilis est*, quia perfecta veritate consistit, quæ per Dominum Salvatorem non reprehensa, sed potius probatur impleta; ait enim in Evangelio: *Non veni legem solvere, sed implere* (*Matth. v, 17*). Et ne esset nobis rigoris ejus pernicioza desperatio, adjunxit, *convertens animas*. Illius enim districtio metus errantem corrigit, et ad Christi gratiam facit recurrere, cum spem in suis coeperint meritis non habere*

Vers. 8. *Testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis. Hic de Patre dicit: quoniam omnia testimonia quæ dedit populo Israelitico, fidelia utique fuerunt, quia plenissima veritate recognita sunt: et sapientiam parvulis præstiterunt, non utique superbis, nec tumida se elatione jactantibus, sed parvulis. Parvuli autem sunt humiles et innocentes, sicut Apostolus monet: *Nolite pueri effici sensibus, sed malitia parvuli estote* (*I Cor. xiv, 20*). Testimonium quoque dat Filius, sicut ad Timotheum ait Apostolus: *Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato* (*I Tim. vi, 11*). Idem de Spiritu sancto dicit Apostolus: *Nam et ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro* (*Rom. viii, 16*). Vides in illa sancta Trinitate, quam nihil Scriptura divina velit minus majusve sentiri, ut nec ipsa nomina patiatur esse divisa.*

Vers. 9. *Justitiæ Domini rectæ, lætificantes corda. Revera rectæ, quia non aliter cognoscitur fecisse quam docuit: quia illorum justitia recta non est, quibus aliud est in ore, aliud in opere. Lætificantes corda, subaudi justorum, qui de judicio Dei lætifi-*

cantur : quia norunt se misericordiæ Domini præmia A consecuturos, sicut dicit Apostolus : *De reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex (II Tim. iv, 8).*

Vers. 10. *Præceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Revera lucidum, quia sincere purum et immaculatum, quale a Patre lumen prodire docet. Hoc illuminat oculos, non istos carnales quos et pecora nobiscum possunt habere communes, sed illos utique interiores qui divino munere spiritualiter clarificantur.*

Vers. 11. *Timor Domini, sanctus permanens in sæculum sæculi.* Videamus quid sibi velit ista definitio. Deum timere non trepida confusio, sed imperturbata constantia est, cujus status nulla temporali conversione mutatur, sed in idipsum sinceritate B bonæ conscientiæ perseverat. Nam humana formido cum tempore commutatur, et non est sancta, quia non potest esse proficua; timor autem Dei nihil perturbationis habet. Nam licet recte auctorem suum timeat, scit vere supplicantibus misericordem esse, qui iudicat. In omni ergo sanctitate versatur qui suum iudicem et timere cognoscitur et amare. Mixta enim cum pavore dilectio, timor est Domini, qui usu sæculari reverentia nuncupatur.

Vers. 12. *Judicia Dei vera, justificata in semetipsa. Judicia Dei* dicit, ut arbitror, mandata quæ in Veteri et Novo Testamento conscripta sunt : quia revera ex iudicio sunt prolata. Illud enim iudicium singulari numero dicitur, ubi boni malique dividuntur. Nam quod sequitur : *Desiderabilia*, prohibet ad illud tempus futuræ iudicationis aptari, quia legitur : *Væ illis qui concupiscunt diem Domini (Amos v, 18)!* Hæc autem *judicia* utriusque Testamenti, quæ dicta sunt, veritate immutabili perseverant; et tantum in illis est bonum, ut cum a piis mentibus recipiuntur, veraces faciant et beatos. Hoc enim dant, quod habent : quia necesse est ut justificatione plenum sit, quod justos facit. Peracta est propositæ laudis senaria diversitate conclusio, prædicando legem Domini, testimonium Domini, iudicia Dei; qui numerus in arithmetica disciplina noscitur esse perfectus. Singulis enim versibus, quasi quibusdam calamis compactis, opera Domini laudis studio probantur esse cantata; ut doceret perfectionem atque convenientiam eorum quæ sub tali calculo noscuntur esse prædicata. O ingentium rerum stupenda profunditas! Quis aut sufficienter distinguere aut prædicare potuisset opera Domini, nisi de Spiritu sancto probarentur edici? Solus enim prævalet digne de se dicere, qui etiam se potest nosse plenissime.

Vers. 13. *Desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum, et dulciora super mel et favum. Desiderabilia* sunt iudicia Domini, sicut dictum est, mandata Novi et Veteris Testamenti, *super aurum*, quod humana cupiditas affectat ardentissime possidere, propter quod frequenter despicit etiam salutes animarum. Sed quia hoc tantæ rei parum est, addidit : *Lapidem pretiosum multum*, qui in parvissimo

margarito plurimum valet, et exiguo metalli pondere, ingentem superat pecuniæ quantitatem. Sed quoniam inveniri poterant continentes, qui cupiditatem noxiam laudabili parcitate calcarent, addidit etiam saporibus præcipua suavitate jucundos, *mel et favum*. Unde homo nullus excipitur, quamvis continens esse videatur : quia propter Vetus Testamentum superat *mel*, propter Novum vincit *favum*. Ista enim faucibus tantum sapiunt, illa mentibus absolute dulcescunt. Quod schema Græce dicitur *auxesis*, Latine augmentum; paulatim enim ad superiora concrescit.

Vers. 14. *Nam et servus tuus custodiet ea; in custodiendo illa retributio multa.* Cum dicit : *Servus tuus*, justum significat et devotum. *Custodiet ea*, dulcedine scilicet illa pellectus, quia nequissimis mentibus iudicia Domini semper amara sunt. Et inspicere quod dictum est, *custodiet ea*; ut non solum ad tempus earum rerum suscipi videatur affectus, sed usque in ultimum vitæ spatium in tali devotione versetur. Post obedientiam præmia subsequuntur, id est *retributio multa*. Tanta enim divinæ clementiæ dona sunt, quæ nequeunt comprehendi. Sic enim de his Apostolus dicit : *Quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se (I Cor. ii, 9).* Merito ergo dicta sunt *multa*, quia comprehendi non poterant univ-
versa

Vers. 15. *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me, Domine.* Ecce janua tertiæ narrationis aperitur, in qua propheta deprecatur, ut omnia ejus peccata mundentur, quatenus eloquia oris sui in conspectu Domini reddantur accepta. Sed cum tribus modis humanis erroribus excedatur, cogitatione, dicto, et facto, immensum illud delictorum mare sub brevitate constrictum, duobus fontibus emanare testatur. *Occultum* est quod originale dicitur, in quo 67 concipimur, nascimur, et secreta voluntate peccamus, id est, cum rem proximi concupiscimus; cum nos de adversariis desideramus ulcisci; cum cæteris præstantiores effici volumus; cum cibos appetimus dulciores; et his similia, quæ ita pullulant atque surripiunt, ut ante effectum rei multis celata videantur. Quod si hæc alicui manifesta reddantur, monente Salomone : *Non eas post concupiscentias tuas (Eccle. xviii, 30)*, illud tamen debemus advertere, quoniam multa peccata sunt quæ omnimodis ignoramus, quorum nec origines possumus, nec subreptiones agnoscere. Unde subaudiendum est, *delicta omnia quis intelligit?* Nam cum dicturus sit in quinquagesimo psalmo : *Delictum meum contra me est semper (Psal. l, 5)*; et alibi : *Delictum meum cognitum tibi feci (Psal. xxxi, 5)*, quomodo non potest intelligi, quod peccans cogitur confiteri? Sed si adjeceris omnia, tunc hæc quæstio probatur exclusa.

Vers. 16. *Et ab alienis parce servo tuo. Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, et emundabor a delicto maximo.* Positum est superiore versu, *occultum*, quod originale dicimus; nunc dicendum est

quid sit *alienum*. *A alienum* est, quod malis hominibus, sive diabolo suadente committitur, sed sit proprium, quia consensus plectibilis adhibetur. Ex illa enim traduce mortalium massa corrupta, ab hoste spiritali sine divina gratia velociter subvertitur, quia in primo homine per inobedientiam vitiata monstratur. Nam quam facile est antiquo insidiatori infectis vetita suadere, qui potuit liberos atque incorruptos sua calliditate decipere! Quapropter ab originali peccato, unde usque ad sæculi finem vivens nullus excipitur, propheta mundari se petit, quasi adhuc carnalibus vitiis non omnino purgatus. Sed cum dicit, *servo tuo*, jam se ostendit legi dominicæ jure famulari. Dominantur autem errores, cum in eis fallaci voluntate præsumitur: tunc vero imperium perdunt, quando ab ipsis homines per Dei gratiam subtrahuntur. Jure ergo propheta immaculatum se confidit fieri, cum eum jam contigerit ab eorum dominatione liberari. Maximum vero delictum est superbia, qua et diabolus cecidit, et hominem traxit [ms. A., B., F., stravit]. Quantum enim in malo magna sit, hinc datur intelligi, quæ ex angelo diabolum fecit, quæ homini mortem intulit, et concessa beatitudine vacuavit. Omnium malorum mater, scelerum fons, vena nequitiae; scriptum est enim: *Initium peccati omnis superbia* (Eccl. x, 15), quam tamen Dominus veniens sua humilitate dejecit.

Vers. 17. *Et erunt ut complaceant eloquia oris mei: et meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Domine, adjutor meus et redemptor meus.* Dicit quando *eloquia oris* ejus Domino placere prævaleant; videlicet, si a vitiis quæ superius dixit, reddatur alienus; propter illud quod dicitur peccatori: *Quare tu enarras justitias meas* (Ps. l. XLIX, 15)? Quæ est autem *meditatio cordis*, quæ potest ad Dominum pervenire? Spes, charitas, et fides, quæ utique digna sunt Deo. Illa enim merentur in conspectu ejus ascendere, quæ ipse cognoscitur approbare. *Adjutorem* vero suum dicit in bonis, *redemptorem* a malis, ut nemo suis meritis applicet quod cœlesti largitate suscepit.

Conclusio psalmi.

Quam mirabili ordine totum psalmum gloriosissimus propheta cantavit! Laudavit Domini prædicatores; ipse quoque adventum sacratissimæ incarnationis edocuit, magnalia ejus varia definitionum qualitate commendans. Reversusque in memoriam *D* fragilitatis suæ, a delictis petit debere se mundari; ut tantorum sacramentorum relator dignus existeret, qui docuit Scripturas Domini a purissima conscientia debere narrari. Numerus quoque præsens, virtutem psalmi declarare sentitur. Nam sicut in Evangelio, decimo octavo anno curvata mulier, jubente Christo, a sua infirmitate salvata est (Luc. xiii, 11): ita se in hoc psalmo petit peccatis propriis propheta liberari, per hunc calcu'm significans tempus aptissimum in quo et iste Domini salutifera beneficia mereretur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XIX.

In finem psalmus David.

Jam quia tituli verba nota sunt, de textu psalmi

aliquid disseramus: ut gratius possit accipi, quando breviter ejus intentio probatur agnosci. Futurorum igitur illuminatione propheta completus, per optativum modum evenire prospera sanctæ deprecatur Ecclesiæ, quæ illi per adventum Domini certissime noverat esse ventura; et nimia charitate completus, illi optat prospera, cujus se membrum esse noscebat. Talia siquidem desideria beati semper appetunt, ut bona sua ibi posita indicent, ubi bene meritorum vota congaudent.

Divisio psalmi.

Primo ingressu propheta deprecatur sanctæ Ecclesiæ bona succedere, ut diversa mundi tribulatione fatigata, Christum Dominum exaudita suscipiat. Secundo deprecatur ut omne consilium ejus rectamque *B* fidem Dominus omnipotentiae suæ pietate confirmet, promittens fidelem populum non magnificandam potestate mundana, sed divina potentia.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exaudiat te Dominus in die tribulationis: protegat te nomen Dei Jacob.* Per figuram prolepsin, quæ Latine dicitur præoccupatio, propheta studio magnæ charitatis accensus, optat Ecclesiæ catholicæ provenire, quæ longo post tempore fieri posse cernebat. Audiri cognoscimur, quando omnimodis aliquid obtinemus. Dicendo vero, *in die tribulationis*, tempus gravissimæ afflictionis ostendit, quo magno desiderio Dominum deprecamur. Non enim extremis labiis, sed mundo corde tunc petimus quæ nobis tribui postulamus. Perscrutandum est quoque quare patriarchæ *Jacob* nomen videtur annexum? Hic enim majori fratri subripiens, totius benedictionis gratiam acquisivit, ut et ipse illi cum reliquo populo subderetur. Quæ **68** similitudo benedictionis, Christiano populo congruenter aptatur, qui gentem subsequens Judæorum, eam devotæ mentis religione superavit, ut gratiæ munere primus donante Domino redderetur. Nam cum dicit, *protegat te nomen Dei Jacob*, hujusmodi similitudinem a Domino vult intelligi, et novo populo concedendam, quam ille in præfiguratione sanctus patriarcha percepit.

Vers. 2. *Mittat tibi auxilium de sancto, et de Sion tueatur te.* Optando ait *mittat*, ut ostendat a Patre Filium missum. Sed hoc verbum charitatis est, non subjectionis; sicut et ipse in Evangelio de Spiritu sancto dicit: *Expedit vobis ut ego vadam; si enim ego non abiero, Paraclitus non veniet ad vos; si autem abiero, mittam eum ad vos* (Joan. xvi, 7). *Sion* enim, sicut sæpe diximus, mons est, significans speculationem, quæ convenit Divinitati: quoniam illi omnia, non ut nobis ex eventu nota sunt, sed ex glorioso suæ dispositionis arcano.

Vers. 3. *Memor sit omnis sacrificii tui, et holocaustum tuum pingue fiat.* *Sacrificium* sanctæ Ecclesiæ, non hostia pecudum, sed iste ritus accipiendus est, qui nunc agitur corporis et sanguinis immolatione solemnem, quem venturum prævidebat, non quem prætermittendum esse cognoverat. Sequitur, *et holocaustum tuum pingue fiat.* Holocausti nomine in

illa prioris sacrificii similitudine perseverat. *Holocaustum* enim totum dicebatur incensum; quæ nunc referenda sunt ad communionis nostræ sanctissimam puritatem. Holocaustum enim per se combustum et aridum est: sed pingue fit atque jucundum, quando a gratia Divinitatis assumitur [mss. A., B., F., assumitur].

Vers. 4. *Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum, et omne consilium tuum confirmet.* Post diapsalma positum, venit ad ingressum secundum, adhuc optans Ecclesiæ bona, quam sciebat constanter in orthodoxa religione mansuram. Dicit enim: *Tribuat tibi Dominus secundum cor tuum*, id est secundum intellectum quem habes de Domino Salvatore; ut eum credas unum ex Trinitate passum carne, et pro mundi liberatione in crucis patibulo pependisse, ipsum resurrexisse, ipsum sedere ad dexteram Patris, ipsum ad iudicandum esse venturum. Addidit quoque: *Et omne consilium tuum confirmet*, scilicet ut mundi istius illecebras, contemplata Domini promissione despicias, et pericula præsentis sæculi non pavescas, dum futuræ resurrectionis præmia læta semper expectas. Hoc est enim *consilium* sanctæ matris Ecclesiæ, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, unum credere Deum, a quo creata sunt omnia, et disponuntur universa. Hæc bene confirmari propheta deprecatur in populo fideli, per quæ novit eum ad æterna præmia esse venturum.

Vers. 5. *Lætabimur in salutari tuo, et in nomine Dei nostri magnificabimur. Impleat Dominus omnes petitiones tuas.* Cum vir sanctissimus spiritualia bona optaret Ecclesiæ, ut se unum ex ejus corpore esse monstraret, suam quoque personam decenter admisit. Nam in salutari Ecclesiæ, quod est Dominus Christus, lætaturum se esse declaravit, et in ipsius nomine se magnificandum esse testatur, quia ex Christo Christiani fuerant nuncupandi. *Magnificari* est enim magnum fieri, quippe cum ex vocabulo cælestis Regis nomen est impositum servienti. Sequitur, *impleat Dominus omnes petitiones tuas.* Fit iterum ad Ecclesiam grata conversio, ut ex tam frequenti voto probaretur nimis benevolentis magnitudo.

Vers. 6. *Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus christum suum.* Hæc jam usque ad finem psalmi ex persona loquitur sua. Quæ figura dicitur apostrophe, id est conversio, quoties ad diversas personas crebro verba convertimus. Dicendo, *nunc cognovi*, magnam virtutem prophetationis ostendit; ut in præsentem se diceret cognovisse, quod post multa sæcula potuit approbari. *Salvum fecit Pater Christum* Filium resurrectione gloriosa, quando etiam ascendit in cælos.

Vers. 7. *Exaudiet illum de cælo sancto suo; in potentatibus salus dexteræ ejus.* *Exaudivit* Filium Pater ab incarnatione suscepta, post resurrectionem videlicet, quando Spiritum sanctum de cælo misit apostolis, quem in terris mittendum esse promiserat. Et ut ipsum quoque in deitate sua omnipotentem esse monstraret, sequitur, *in potentatibus salus dexteræ*

A ejus. *Salus* igitur, quam ipse condidit, *potentatus* noster esse dignoscitur: quando illa *salus* nec morbis afficitur, nec doloribus sauciatur, sed potentes nos efficit, cum in sua perennitate custodit. Sensus ergo talis est: *Exaudiet* Filium Pater *de cælo sancto suo*: quia in dextera ejus est salus, habens ex propria deitate, quod petere videtur ex carne.

Vers. 8. *Hi in curribus, et hi in equis: nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.* Fidei suæ sinceritate confidens, quæ muneribus erat Domini contributa, propheta lætatur, despiciens illos qui pomposis curribus eVecti, in temporali potius dignitate præsumunt. Duo enim apud antiquos erant genera triumphorum: unum majus in curribus, quod laureatum dicebatur; aliud minus in equis, quod ovatio nuncupabatur. Sed ista sæcularibus relinquens, *in nomine Domini se magnificatum* esse confirmat. Non enim currus aut equus magnificent, quamvis in hoc mundo extollere videantur honoribus; sed *nomen Domini*, quod ad præmia æterna perducit. Quæ figura Græce dicitur syncrisis, Latine comparatio, dum comparatione quadam justiore causam nostram, quam adversarii demonstramus.

Vers. 9. *Ipsi obligati sunt et ceciderunt; nos autem surreximus, et erecti sumus.* Potenter aperuit fructum præcedentium rerum. Nam humanis honoribus præsumentes, laqueati pravis desideriis suis in mortis foveam corruerunt. Et quia dicturus erat, *ceciderunt*, præmisit, *obligati*, quod necesse est illis contingere, qui se videntur nexuosis erroribus obligare. Resurgere enim duobus modis dicitur Christianus: quando a vitiorum morte in hoc mundo per gratiam liberatus, in divinis justificationibus perseverat, sicut sapientissimus Salomon dicit: *Septies cadit justus, et resurgit* (Prov. xxiv, 16). Dicitur et generalis illa resurrectio, in qua justis præmia æterna consequuntur. Sed hic utramque convenire manifestum est; ubi ideo posuit, *erecti sumus*, quia in qualibet resurrectione, fideles ab humilitate consurgunt, et ad divina præmia sublevantur. Quod argumentum in topicis dicitur a rebus ipsis, quando et adversarios corruisse dicimus, et nos erectos esse testamur.

Vers. 10. *Domine, salvum fac regem; et exaudi nos in die qua invocaverimus te.* Futurorum desiderio propheta plectus, illa petit iterum fieri quæ noverat esse ventura. Dicitur Patri: *Salvum fac regem*, id est Christus Dominus resurgat a mortuis, ascendat in cælos, interpellet pro nobis, ne diutius nostra vacillet oratio, sed ipso Advocato præsumamus orare, qui nos Patri docuit supplicare, ne nos mortis laqueus possit astringere. Denique hoc sequitur, *exaudi nos in die qua invocaverimus te*; quod tunc humano generi provenit, quando resurrectionem Domini firme credit et lætanter aspexit.

Conclusio psalmi.

Docuit nos propheta sanctissimus quali pietate debeamus Christo Domino servire: optat illi bona quæ noverat esse ventura, quia bene credentium

mos est illa orare quæ desiderant emergere. Sic et in dominica oratione præmonemur : *Adveniat regnum tuum (Matth. vi, 10)*; quod etiamsi non oremus adveniet. Sed devotus [*ms. G. et ed., devotum*] non vult desinere, quæ ventura credit optare. Quapropter affligamur in ejus passione, gaudeamus in ejus resurrectione. Sic enim ipsius possumus dici, si ejus dispensationibus mereamur aptari. Præsentis autem numeri sacramenta sub una summa nequaquam potuimus invenire, sed forte nobis poterunt divisa constare. Duodenarius itaque calculus ad apostolos est videlicet applicandus. Septenarius vero significat hebdomadam, quæ ad primam illam pertinet sine dubitatione culturam. Hæc in unum sociata, utriusque legis sacramenta concludunt. Sic et istius psalmi ad Patrem dicta precatio, Novi et Veteris Testamenti continet reverenda mysteria.

EXPOSITIO IN PSALMUM XX.

In finem psalmus David.

Ideo titulus hic decimo nono psalmo par est, quoniam et iste quidem de Domino Salvatore, sed sub aliqua diversitate dicturus est. Superior namque continet orationem prophetæ, et confidentiam qua liberandus est a cladibus hujus sæculi populus Christianus. Nunc quidam panegyricus de incarnatione ipsius dicitur, et postea deitatis ejus facta narrantur; ut omnes intelligant eundem esse Mariæ semper Virginis Filium, quod Patris Verbum. Duas enim naturas in Christo Domino salutariter credimus, Deitatis et humanitatis, quæ in unam personam per infinita sæcula incommutabiliter perseverant. Quod ideo frequenter repetendum est, quia vitaliter et auditur semper et creditur.

Divisio psalmi.

In prima narratione psalmi hujus, verba prophetæ sunt ad Deum Patrem de incarnatione dominica. Secunda diversas virtutes ejus gloriamque describit, declarans a parte qua passus, ad quam summam rerum apicemque ipso largiente pervenerit. Tertia idem propheta convertitur ad Dominum Christum, ubi more desiderantium optat illa in iudicio ejus fieri quæ novit esse ventura.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine, in virtute tua lætabitur rex, et super salutare tuum exsultabit vehementer, Domine, propheta ad Patrem dicit, in virtute tua, id est in omnipotentia majestatis tuæ, in qua et Filius regnat, sicut ipse dicit : Omnia Patris mea sunt, et omnia mea Patris sunt (Joan. xvii, 10). Lætabitur rex, id est gaudebit Jesus Christus : de quo in alio psalmo legitur : Deus, iudicium tuum da regi, et justitiam tuam filio regis (Psal. lxxi, 2); et in titulo passionis scriptum est : Rex Judæorum (Matth. xxvii, 37). Sequitur, et super salutare tuum exsultabit vehementer, id est in eo quod per eum salvasti homines, Filius tuus, qui Salvator est, exsultabit. Addidit quoque vehementer, ut quanta est copia in beneficio, tanta sit et gaudii magnitudo.*

Vers 2. *Desiderium animæ ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum.* Enumerat propheta Christo Domino secundum carnem, quam ingentia, quam gloriosa collata sint. *Desiderium animæ fuit, sicut in Evangelio dicit : Desiderio desideravi manducare vobiscum hoc pascha (Luc. xxii, 15).* Quod schema dicitur tautologia, id est ejusdem sermonis iteratio; sicut est, *Benedicens benedicam te; et, multiplicans multiplicabo semen tuum (Gen. xvi, 10).* Sed ille solus est qui desiderio desideravit mori, quando se pro omnium salute offerebat occidi; ut pretiosus sanguis ejus mundum redimeret, ne diabolus eum adhuc iniqua præsumptione vastaret. *Voluntas vero labiorum ejus fuit, quando spiritibus imperabat immundis, languores diversos sermonis sui sanabat imperio, prædicationes quoque suas devotis mentibus inserebat.* Constat enim in nullo *voluntatem ejus fuisse fraudatam : quando omnia quæ fieri jussit impleta sunt; sicut scriptum est : Omnia quæcunque voluit, Dominus fecit in caelo et in terra (Psal. cxxxiv, 6).*

Vers. 3. *Quoniam prævenisti eum in benedictione dulcedinis; posuisti in capite ejus coronam de lapide pretioso.* Post diapsalmatis silentium, venit ad secundum modum: ubi incarnationis ejus potentiam mirabili fulgore describit. Dicendo enim: *Quoniam prævenisti, significat humanitatem anticipante divini atis gratia semper ornari: quia nullus illi quidquam primus offert, quod bonum est, nisi hoc cælesti munere concedatur.* Erubescat Pelagianus hoc proprium hominis dicere, quod immaculata Verbi incarnatio evidenter legitur accepisse. *Benedictio dulcedinis fuit, quando dictum est : Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. iii, 17). Posuisti metaphoricè dicitur ab his qui post labores maximos præmio digno coronantur.* Quod totum ad naturam pertinet humanitatis, quæ a divinitate quod non habebat accepit. *In capite vero idem dictum debemus advertere, quantum ad substantiam attinet corporalem. Cæterum deitas non habet membra, quæ ubique tota atque perfecta est. Corona enim non improbe circumeantium discipulorum videtur significare conventum, quia ipsum docentem desiderantium apostolorum circuitus ambiabat.* Hæc erat corona capitis, hoc regale diadema, quod non ornaret impositum, sed de Christo Domino potius ornaretur. In hac enim corona et totius mundi circulum merito poterimus advertere; in quo generalis significatur Ecclesia. Quod schema dicitur characterismos, id est informatio vel descriptio, quæ sive rem absentem, sive præsentem personam spiritualibus oculis subministrat. Hoc et in laude, et in vituperatione fieri solet.

Vers. 4. *Vitam petiit, et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi.* *Vitam, resurrectionem significat, quam ille petivit dicendo : Pater, clarifica Filium tuum (Joan. xvii, 4). Longitudinem dierum in sæculum sæculi, id est indefectam perennitatem, quæ nullo fine concluditur. Sed memento*

quod et hæc et his similia ab illa dicantur parte qua **A** passus est.

Vers. 5. *Magna est gloria ejus in salutari tuo; gloriam et magnum decorem impones super eum.* In capite versas sententiam posuit, quam subter exponit. Sanctæ siquidem incarnation *magna est gloria in salutari*, id est in Verbo Patris. Sed istam gloriam non poterat humanus sensus attingere, nisi eam in subsequentibus mirabili expositione declararet. Hoc schema dicitur epexegetis, Latine explanatio. Nam *gloriâ et magnum decus*, tempus videtur significare iudicii: ubi in deitate sua apparebit Altissimus, habens *gloriam* de iudicio, *decorem* de majestate.

Vers. 6. *Quoniam dabis eum in benedictione in sæculum sæculi; lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo.* **B** Gradatim descendit ad illam gloriam declarandam quam Christus Dominus secundum carnem a Patre clarificatus accepit. Dicit *eum dandum esse in benedictione*, quæ nullo possit fine concludi. Verum hæc verba pia examinatione pensanda sunt, ut tantæ rei nobis elucere possit arcanum. Multis locis jam diximus suscipiendum esse pro parte membrorum, quod ipsi Domino Salvatori non potest convenire; sicut et Patres nostri similia loca exposuisse declarantur. Quapropter *lætificabis eum in gaudio cum vultu tuo*, suscipiendum est de unoquoque fidelium, de quibus et alter psalmus dicturus est: *Et habitabunt recti cum vultu tuo (Psal. cxxxix, 14)*. *Lætificari* enim de vultu Domini, alterius cognoscitur esse personæ; quod de Christo intelligi catholica non permittit Ec- **C** clesia, quæ sic unita Verbo cognoscitur, ut una sine dubio intelligatur esse persona.

Vers. 7. *Quoniam rex speravit in Domino, et in misericordia Altissimi non commovebitur.* Dicit causam quare tantum munus acceperit: quia *rex* iste qui in passione sua tribus linguis legebatur ascriptus, secundum hominem *speravit in Domino*, ut agnoscamus, nisi suppliciter postulando, ad ejus non posse nos misericordiam pervenire. Sequitur etiam æternitatis hujus causa probabilis: quia nescit a Patris misericordia submoveri, qui sperare in ejus gloria perseverat, sicut Salomon dicit: *Quis speravit in Domino, et confusus est (Eccl. ii, 11)*? Et in alio psalmo dicit: *Protector est omnium sperantium in se (Psal. xvii, 31)*. Posito igitur in primo psalmo, categorico syllogismo, et in septimo, hypothetico, **D** restat nunc ut enthymema demonstrare debeamus. Enthymema, quod Latine interpretatur mentis conceptio, syllogismus est constans ex una propositione et conclusionem, quem dialectici dicunt rhetoricum syllogismum, quia eo frequenter utuntur oratores pro compendio suo. Iste taliter explicatur: Omnis sperans in Domino exsultabit et lætabitur in misericordia ejus; ego igitur exsultabo et lætabor in misericordia ejus. Ista est tertia species syllogismorum per quos dialectici subtilissimis disputationibus quæ probare nituntur ostendunt. Nec moveat quod in istis partibus non sunt eadem verba quæ dialectici ad instruendos rudes longo post tempore formaverunt; in

prædicationibus enim sacris argumentum quidem ipsum ponitur, sed sub libertate verborum. Modo reliqua videamus.

Vers. 8. *Inveniatur manus tua omnibus inimicis tuis; dextera tua inveniat omnes qui te oderunt.* Venit ad tertiam divisionem, in qua optat Dominum Christum facere quod eum noverat esse gesturum. Dicit enim: *Inveniatur manus tua*, id est operatio tua reperiat: afflictos convertas inimicos, qui a tuis regulis mundi delectatione dissentiant: de quibus ait Apostolus: *Quoniam si cum adhuc inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati, salvi erimus (Rom. v, 10)*. Sed isti tandiu dicuntur inimici, donec diaboli suasionibus inducantur; cæterum quando ad Christum Dominum redeunt, et servi et filii vocantur et amici. Sequitur, *dextera tua inveniat omnes qui te oderunt*. Hic illud iudicii tempus advertitur, quando dextera Patris, id est Dominus Salvator judicaturus est mundum; et qui eum oderunt pœnæ perpetuitate damnandi sunt.

Vers. 9. *Pones eos ut clibanum ignis in tempore vultus tui.* *Clibanus* est coquendis panibus ænei vasculi deducta rotunditas, quæ sub urentibus flammis ardet intrinsecus. In qua similitudine merito peccatores ponuntur, qui in futuro iudicio, et meroe animi, et pœnali excruciatione torquendi sunt, quia contra regulas Domini obstinata mente vixerunt. *Tempus vero vultus Domini dies est iudicii*, quando **C** Filius hominis videbitur ab omnibus; sed soli eum justii etiam divinitatis suæ contemplatione respicient. Memento autem quod superius in laude Domini Christi characteris schema posuerit, per quod honorem ejus et gloriam diversa qualitate gratiarum descripsit. Nunc per eandem figuram inimicos ipsius dicit variis suppliciis affligendos, ut quantum ille mirabilis, tantum isti redderentur horribiles.

Vers. 10. *Dominus in ira sua conturbabit eos, et devorabit eos ignis.* Ordo iudicii pulcherrima narratione describitur. Illos enim peccatores qui se pro actum suorum malignitate discruciant, ira Domini dicit esse turbandos, quando audient: *Ite in ignem æternum (Matth. xxv, 41)*; et istam sententiam consequentur, ut perpetua flamma devorentur. Nam **D** jussionem Domini nulla mora subsequitur, sed mox ut discernit, impletum est. Iste tamen ignis sic absumit, ut servet; sic servat, ut cruciet; dabiturque miseris vita mortalis, et pœna servatrix.

Vers. 11. *Fructum eorum de terra perdes, et semen eorum a filiis hominum.* *Fructus eorum* fuerat in terra viventium, si Filio Dei credidissent; sed quia mandatis ejus contumaci spiritu restiterunt, merito *fructum* illum beatitudinis *perdiderunt*. *Semen eorum*, id est vota vel facta peccantium. Bene autem dicuntur semina, unde nascitur unicuique retributio digna gestorum. *A filiis hominum* efficies alienos, id est a sanctis, **71** quos in hæreditatem æternam tuæ misericordiæ largitate missurus es.

Vers. 12. *Quoniam declinaverunt in te mala, cogita*

verunt consilia quæ non potuerunt stabilire. Declinare A dicimus mala supra alios pendentia, in alio loco sine iniquitatis causa relidere, quod in passione Domini constat effectum. Nam cum putarent Judæi imperium Romanorum sibi fore perniciosum, si Regem Salvatorem Dominum suscepissent, in ipsum visi sunt mala declinare, quæ sibi credebant Romanis ulciscen-
tibus evenire. Cogitaverunt enim consilium dicendo : Expediit unum pro omnibus mori (Joan. xi, 50). Quod non potuerunt stabilire, id est ad votum suum perdu-
cere. Nam nescientes vera dixerunt, oportuit unum pro omnibus mori. Verum quidem dictum, sed malo voto prolatum est; et ideo de tali facto subituri sunt pœnam, quia non habuerunt sinceram conscientiam. Quod schema dicitur amphibologia, id est dictio am-
bigua, dubiam faciens pendere sententiam. Consilium B est enim aliquid aut faciendi, aut non faciendi ratio deliberata.

Vers. 13. Quoniam pones eos deorsum, in reliquiis tuis præparabis vultum eorum. Positi sunt deorsum Judæi, quando vitio suo terrena sapientes, non meruerunt cœlestia contueri. Sed vultus eorum, id est mala intentio ipsorum, ad reliquias Domini, hoc est ad passionem aptata est; ut cum illi se inferre crederent dispendium mortis, salus fieret absolute generalis.

Vers. 14. Exaltare, Domine, in virtute tua; cantabimus et psallemus virtutes tuas. Exaltare dicitur, id est resurrectione magnificare. Tunc enim ab humilitate suscepta exaltatus cognoscitur, quando in gloria sua resurrexisse probatus est. In virtute tua, id est in Deitate Verbi, per quam dixisti : Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam (Joan. x, 18). Cantare vero est verba Domini ore proferre. Psallere autem, mandata divina bonis operationibus constanter implere. Hæc enim duo sunt quæ a nobis omnimodis expetuntur, ut laudes Domini fideliter ore cantemus, et opere nostro ipsius mandata faciamus.

Conclusio psalmi.

Ostensa nobis est imago cœlestis Regis mirabili descriptione veritatis, ut quem Judæi non meruerunt præsentem cognoscere, auditu auris mundus eum crederet advenisse. Meminerimus autem quod psalmus iste tertius est ex his quos de duabus naturis D evidentius locutos esse collegimus. Hanc tamen regulam noveris in omnibus custoditam; ut in eis psalmis, et duæ naturæ et una persona esse declaretur; quatenus salutari brevissimoque compendio, et illi destruantur qui duos filios esse mentiuntur, et illi qui unam naturam in Christo Domino callida perversitate confingunt. Dicite, qui vos putatis sapientissimos viros, quid est illud quod ad Corinthios scribens ait Apostolus : Tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subjecit omnia, ut sit Deus omnia in omnibus (I Cor. xv, 28)? Nam si ex deitate et humanitate una natura facta esset, ut creditis, qualis, rogo, substantia in æternum Patri potest esse subjecta? Restat ut vos Arianus error absorbeat. Necessè est enim con-

fiti vos quia Verbum Patri potest esse subjectum, quamvis aliqui Patres Christi membris hoc aptandum esse putaverint. Quocirca parum tibi fortasse visum est quod Eutychis errore tenebaris obnoxius, nisi te et Ariana calamitas juncto fasce deprimeret? Auctores suos errores singuli damnaverunt : de te autem quid faciant, quem duplex culpa condemnat? Mox ut ad conflictum veneris, statim Nestorianum vocas orthodoxum. Habemus contra te judicia tua; hoc aliis pro crimine dicis, quod tu tibi persuasisse cognosce-
ris. Exstat hic denarii numeri duplicata societas; ut sicut hæc parilitas unam summam designat, ita psalmus iste utriusque legis unum Dominum proclamet auctorem. Est enim in istis decadibus virtus eximia; et quoties se geminant, toties ingentium rerum sa-
cramenta declarant.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXI.

In finem pro susceptione matutina psalmus David.

Sive in finem, sive psalmus, sive David quid significet, frequenter expositum est. Restat ut pro susceptione matutina, quod adhuc novum esse cognoscitur, explanare debeamus. Susceptio matutina est tempus resurrectionis, sicut dicitur in Evangelio : Una sabbatorum valde diluculo, venit Maria ad monumentum (Joan. xx, 1), etc. Susceptio enim fuit, quando Dominus Christus mortale corpus veteris hominis conditione deposita, in magnam gloriam clarificatus assumpsit : cui omne genu flectitur cœlestium, terrestrium, et infernorum (Philip. ii, 10). Matutinum autem dictum est, quasi mane primitivum, quod tempus innumeris locis ad resurrectionem Domini constat aptatum. Sed cum in hoc psalmo multa de sua passione constet esse locuturum, videamus cur ejus titulus solam resurrectionem commemorare voluerit. Sæpe enim significatur per id quod sequitur, illud scilicet quod præcessit; ut cum dicimus mane factum, intelligamus noctem quoque præcessisse; similiter cum dicimus manumissum, intelligamus servum fuisse; et his similia. Quæ figura dicitur synecdoche, cum per id quod sequitur possumus intelligere quod præcedit. Unde dubium non est commemorationem factam resurrectionis indicare nihilominus et beatissimam passionem. Hinc autem quæ sit virtus et claritas psalmi, absolute datur intelligi, quod eum matutinæ lucis nomine prænotavit : quoniam passionem Domini Christi, quam narrat, salutis generis humani constat esse concessam.

Divisio psalmi.

Per totum quidem psalmum loquitur Dominus Christus; sed primo capite derelictum se clamat a Patre, ut dispensatam scilicet suscepit passionem, potentissimam humilitatem suam hominis subjectione [ms. G. et ed., hominum abjectione] commendans. Secundo loco passionem sacram diversis comparationibus prophetavit, deprecans ut a sævientibus inimicis suis, divina protectione liberetur. Tertio commonet Dominum laudare Christianos, 72 quia in resurrectione sua catholicam respexit Ecclesiam; ut

audito tanto miraculo in saluberrima fidei constantia permanerent : ne passione tantum prophetata, imbecilla se hominum corda turbarent. Quem psalmum paulo sollicitius audiamus, est enim ingentium rerum admiratione plenissimus ; ut quid in hac vita contemendum, et quid in alia esset sperandum, capitibus ipsius commonitionibus nosceremus. Nam cum multi psalmorum breviter de Domini passione meminerint, nemo tamen eam tanta proprietate descripsit, ut non tam prophetia quam historia esse videatur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, Deus meus, respice in me : quare me dereliquisti ? longe a salute mea verba delictorum meorum.* Dominus Christus omnia prævidens atque dispensans, cui futura cuncta præsentia sunt, quasi jam vicina passione permotus exclamat : *Deus, Deus meus.* Hæc tamen verba accipienda sunt ab humanitatis ipsius natura. Naturam autem dico esse virtutem vigoremque substantiæ. Nam et repetitio ipsa affectum necessariæ orationis ostendit ; ut illum geminato nomine charissimus Filius invocaret, quem sibi non mundanam salutem, sed claritatem æternæ majestatis noverat utique præstaturam. *Δέος* sermo Græcus est, qui Latine interpretatur timor. Pro qua re, ut arbitrator, majores nostri Deum a timore appellandum esse voluerunt : unde quidam ait gentilium poetarum : *Primus in orbe deos fecit timor.* Nam cum dicit : *Respice in me,* celerrimum sibi resurrectionis provenire deprecatur auxilium. Sequitur, *quare me dereliquisti ?* Istud *quare,* nonnullam afferre cognoscitur quæstionem ; ut ille sapientiæ Magister consubstantialis [*ms. G., consubstantialis Patri*] et enarrator Patris, ita sit vicina carnis suæ morte turbatus, ut quasi nescius interroget Patrem, quare ab eo fuerit derelictus ? Sed hæc et his similia ad humanitatem respiciunt exprimendam. Cæterum nec in ipsa passione absens illi credenda est fuisse divinitas, cum dicat Apostolus : *Si cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. II, 8).* Sed passus est impassibilis per passibilem quam suscepit humanitatem ; et immortalis mortuus est, et qui nunquam moritur resurrexit. De quo loco Pater Cyrillus ita pulchre locutus est (*Lib. IV adv. Nestor., pag. 107*) : Gratia vero Dei pro omnibus gustavit mortem, tradens ei proprium corpus, quamvis naturaliter ipse vita sit et resurrectio mortuorum. Similiter et beatus Ambrosius (*Lib. de Incarn. Dom., cap. 5*) : Idem patiebatur, et non patiebatur ; moriebatur, et non moriebatur ; sepeliebatur, et non sepeliebatur ; resurrexit, et non resurrexit. Sic et hominem dicimus hodieque pati, mori, sepeliri, cum tamen anima ejus nullo fine claudatur. Quapropter derelictum se sub interrogatione testatur, quia revera manibus impiorum tradi non poterat, nisi majestatis ejus potentia talia fieri permisisset ; sicut in Evangelio dictum est : *Non haberes in me potestatem, nisi tibi data fuisset desuper (Joan. XIX, 11).* Clamat etiam quæ patitur humana susceptio, blasphemias voces, et impias murmurationes abjiciens ; dicit enim

A longe a se fieri verba quæ delicta parturiunt. Salus enim erat sanctæ animæ, si sermones delinquentium non haberet ; sed virtute patientiæ lubens sustineret, quod divina dispensatione pateretur ; sicut ipse in Evangelio dicit : *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste (Matth. XXVI, 39)* ; et subjunxit : *Verumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu.* Dicit etiam a membris suis : *Verba delictorum meorum.* Ille ergo qui peccatum non habuit, nostra delicta sua dicit esse peccata ; sicut et in alio psalmo ipse dicturus est : *Deus, tu scis insipientiam meam, et delicta mea a te non sunt abscondita (Psal. LXVIII, 6).* Audiamus ergo vocem membrorum ex ore capitibus, et intelligamus ex nostra persona merito fuisse locutum, qui se hostiam obtulit pro salute cunctorum : unde Apostolus dicit : *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit (II Cor. V, 21).* Nam et in ipsa lege peccata appellabantur quæ pro peccatis offerebantur.

Vers. 2. *Deus meus, clamabo per diem, nec exaudies ; et nocte, et non ad insipientiam mihi.* Per diem clamabat humanitas Verbi, quam non circumdabant tenebræ peccatorum ; nec tamen constat auditam, cui nulla præpedire videbatur offensio. Audiatur hoc querulum genus humanum, quod petitiones suas desiderat sine dilatione compleri. Petit, sicut dictum est, humanitas Verbi, quæ merebatur audiri ; quam tamen ideo non constat auditam, ut ejus sacro sanguine probrosa mundi crimina lavarentur. Hoc etiam et aliis docetur exemplis. Paulus petit (*II Cor. XII, 7, 8*) ut ab eo carnis stimulus tolleretur, nec tamen auditur a Domino. Diabolus precatur (*Job II, 5*) ut Job sanctum virum sævissima calamitate percelleret, et constat ei mox fuisse concessum. Sed Apostolo votum suum implere negabatur ad gloriam, diabolo vero dabatur ad pœnam. Sic non audire frequenter expedit, quamvis nos desideria dilata contristent. Addidit quoque *clamasse se nocte,* id est in tribulatione, cum etiam peccatores soleant frequenter audiri. Subjunxit : *Et non ad insipientiam mihi,* subaudiendum reputabis. Duo sunt enim genera petitionum : quando petimus honores, divitias, inimicorum vindictam, et cætera hujusmodi, insipienter petimus, quia mundana desideramus ; quando autem postulamus ut a periculis liberemur, ut nobis vita concedatur æterna, non stulte petimus, sed convenienter oramus. Petebat ergo Mediator Dei et hominum Christus non insipienter, sed prudenter ; et tamen non constat eum auditum, quia mundi redemptio sic erat Domino dispensante ventura.

Vers. 3. *Tu autem in sancto habitas, laus Israel.* Postquam se dixerat auditum non fuisse : ne quis putaret Deum Patrem proprium Filium non amare, quia eum dissimulavit audire, de quo ipse testatus est : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. III, 17)* ; adjecit magnæ dilectionis indicium, dicendo : *Tu autem in sancto habitas, laus Israel.* In sancto habitas, incarnationem suam declaravit ; sicut et in alio loco dicit : *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum (Psal. LXXXV, 2).* *Laus Israel,*

per modum definitivum dicitur quid sit Pater, id est *laus Israel*. Deum quippe videntium ipse revera laus est, qui sanctis omnia gloriosa concedit. Et est tertia definitionis species, quæ Græce *ποιότης*, Latine qualitativa dicitur. Hæc dicendo quid, quale sit, hoc unde agitur, quid sit evidenter ostendit.

Vers. 4. *In te speraverunt patres nostri; speraverunt, et liberasti eos.* Ne duritiam quisquam putaret **73** Patris, sicut dictum est, quod se Filius non profiteretur auditum, tanguntur ab ipso breviter illa quæ gesta sunt. Eripuit enim populum Israel de terra Ægypti; eruit tres pueros de camino; liberavit Daniele de lacu leonum; et alia seu quæ fiunt, seu quæ leguntur innumera. Sed cum hæc tanta supplicantibus sive præstiterit, sive præstet, tamen *Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. VIII, 32), ut implerentur videlicet Scripturæ, et salus mundi ipsius passione proveniret. *Patres autem suos quod Christus Dominus dicit, ex illa parte debet intelligi, qua et fratres suos apostolos vocavit; sicut in Evangelio post resurrectionem suam dixit: Vade ad fratres meos, et dices ad eos: Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum* (Joan. XX, 17).

Vers. 5. *Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt; in te speraverunt, et non sunt confusi.* Certissima est sententia quæ demonstrat effectum. Necesse est enim ut ad utilitatem suam audiatur qui clamat ad Dominum. Quanti enim martyres ab infidelibus non credebantur audiri, dum eos corporalis pœna consumeret; sed illi potentius auditi sunt, qui coronam martyrii percipere meruerunt. Dominus ergo justos suos semper exaudit, sed quemadmodum illis expedire cognoscit. Nec vacat quod *speraverunt* frequenter iteravit; figura est enim quæ Græce dicitur *epembasis*, Latine *iteratio*, quoties per singula commata ad decorem maximum verba geminantur. *Non sunt confusi*, quos utique venturos constat ad præmium. Non enim confunditur, qui bonum desiderium suum adipisci posse monstratur.

Vers. 6. *Ego autem sum vermis, et non homo; opprobrium hominum et abjectio plebis.* Hoc per figuram dicitur *tapinosin*, quæ Latine humiliatio nuncupatur, quoties magnitudo mirabilis rebus humillimis comparatur; sicut Apostolus ait: *Infirma mundi hujus elegit, ut confundat fortia* (I Cor. I, 27). *Vermis*, nimia quidem videtur abiectione temnibilis, sed magni continet sacramenta mysterii: nascitur absque concubitu, repit humilis, movetur sine sonitu. Quæ si consideres, non immerito Dominum Christum *vermem* appellatum esse cognosces. *Vermis* ergo quia mortalis, quia de carne sine permixtione humani seminis natus est, quia viæ ipsius silentiosæ et humiles exstiterunt. Comparat enim se Creator humillimis creaturis suis, ne quid æstimares abjectum, quod ipso noscitur auctore formatum, sicut scriptum est: *Fecit Deus omnia valde bona* (Gen. I, 31). Sic et ipse David doctorem secutus, minutissimo se pulci cœquavit (I Reg. XXVI, 20). Ipsa enim virtus est religionis, ut quanto se plus unusquisque exemplo Creatoris

A humiliat, tanto amplius exaltetur ad gloriam. *Non homo*, id est non peccator, quod in illo esse non potuit. *Homo* ergo dicitur, quantum pertinet ad humanam naturam. Idem *non homo* appellatur: quia quod est proprium hominis, peccata non habuit. Nam et diabolus in Evangelio dictus est homo, ut est illud: *Inimicus homo superseminavit zizania* (Matth. XXI, 25). Unde hoc nomen esse constat homonymum. *Opprobrium autem hominum* fuit quando eum sputis innumeris compluebant, et alapis sacrilegis verberabant. *Abjectio plebis* fuit, quando Pontius Pilatus (Matth. XXVII, 27) dedit turbis potestatem, quem vellent sibi dimitti: illi Barabbam eligentes, Christum Dominum potius abjecerunt.

Vers. 7. *Omnes qui videbant me aspernabantur me; locuti sunt labiis, et moverunt caput.* Omnes, de malis tantum suscipiendum est; nam si misceas fideles, non potest stare sententia. Quæ figura Græce dicitur *synecdoche*, Latine a toto pars. *Aspernabantur* ergo Judæi Dominum Salvatorem, quando dicebant: *Alios salvos fecit, seipsum non potest salvum facere* (Matth. XXVII, 42), et cætera. Proprie autem posuit *labiis* eos *fuisse locutos*. Tales enim ore, non corde fabulantur, quibus non provenit firma deliberatione sententia. Quid tamen isti *labiis loquebantur*? *Si Filius Dei est, descendat de cruce* (Ibidem, 40). Istud enim animo discrepante videbantur tantum labia personare. Nam ut per iracundiam, non per rationem probares dictum, adjecit, *moverunt caput*, quod minantes faciunt, non judicantes.

C Vers. 8. *Speravit in Domino, eripiat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum.* Hoc per figuram dictum est a Judæis, quæ Græce dicitur *ironia*, Latine *irrisio*, aliud quam conatur ostendens. Verba siquidem ista specialiter Evangelii sunt; dicebant enim Judæi, quando pendebat in cruce: *Speravit in Domino, liberet nunc, si vult, eum* (Matth. XXVII, 43). O cœlestis integritas! Nonne videmur hic potius Evangelium recensere quam psalmum, quando tanta veritate completa sunt, ut non futura, sed transacta esse videantur? Merito, ne quid aut excusabile perfidis, aut fidelibus relinqueretur ambiguum.

Vers. 9. *Quoniam tu es qui abstraxisti me de ventre: spes mea ab uberibus matris meæ. De ventre utique virginali, qui jam tunc ab originalis peccati vitio sequestratus, tanquam sponsus processit de thalamo* (Psal. XVIII, 6). Inde se dicit *abstractum*, unde humanitas tenebatur obnoxia. Sive illud accipiendum est, quoniam de utero matris jure se a Domino dicebat *abstractum*; ut ostenderet nativitatem illam dominica virtute perfectam: ne incredibilis videretur virginis partus, dum esset Domini operatione completus. Et ut declararet perfectam humanitatem, quam assumere atque monstrare dignatus est, ab initio vitæ suæ spem suam dicit in Domino posuisse. Verum hic quoque incomprehensibilis sanctitas, et singularis ostenditur magnitudo. Nam cui alii datum est Divinitatem agnoscere, quem adhuc potuerant

uberâ matèrta lactare? Incipiens ergo ætas dicebat, ad quod aliorum vix poterat pervenire maturitas.

Vers. 10. *In te jactatus sum ex utero; de ventre matris meæ Deus meus es tu.* Ut homo ista locutus est. Nam cum se dicit *jactatum* in Domino, ostendit ab humana iniquitate se fuisse discretum. Quod autem sequitur: *Ex utero matris*, ad errorem pertinet Synagogæ, unde eum perfidia Judæorum constat expulsum. Cæterum sine Deo non fuit nec ipsa conceptio. Nam sicut homo in iniquitatibus concipitur, sic in ipsa incarnationis origine Domini Christi, divina substantia humanitati juncta atque adunata declaratur; sicut et ab angelo Mariæ semper virgini prophetatum est: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. 1, 35).

Vers. 11. *Ne discesseris a me: quoniam tribulatio proxima est, et non est qui adjuvet.* Metu mortis 74 et ista prolata sunt: quia dicturus erat: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste* (Matth. xxvi, 39). *Tribulationem* vero dicit mortis cogitationem, quæ longe post sæculis imminet. Quam ideo denuntiat *proximam*, ut assumptio veræ carnis tristitiam ostenderet passionis: sive quia illi vicinum est omne quod venturum est, sicut propheta dicit: *Quoniam mille anni ante oculos tuos, sicut dies hesternus qui præterivit* (Psal. lxxxix, 4). Sive *tribulationem* dicit *proximam*, quia erat in sua carne passurus. Nam quicunque damna facultatum, orbitates filiorum, amissiones bonorum, vel alia hujuscemodi sustinet, longinqua sibi mala cognoscitur sustinere: cum vero in carne sua quis patitur, tunc illi *proxima tribulatio* copulatur. Quod autem dicit: *Et non est qui adjuvet*, puritas petentis, et virtus Divinitatis ostenditur: quia si Deus non adjuvet, nullus est qui eripiat periclitantem. Consideremus ergo si debemus aliquando ab ipso dividi, qui nullius, nisi ipsius tantum possumus miseratione salvari.

Vers. 12. *Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues obsederunt me.* Oratione decursa, quam in passionibus suis semper præmittit, sicut eum fecisse tempore traditionis, Evangelistarum dicta testantur, ne se fidelium vota præcipitare forsitan inconsulte præsumerent, venit ad secundam partem, ubi per allegoricas comparationes crucifixionis suæ revelat arcanum. Et nota quia futura pro præteritis ponit, ut durissima corda Judæorum, quasi peracta veritate convinceret. Quæ figura dicitur prolepsis, Latine præoccupatio; quando refertur aliquid per tempus præteritum, quod adhuc creditur esse venturum. Totum factum est, ne periret incredulus; sed ipse sibi exstitit reus, qui sequi toties contempsit admonitus. *Vituli multi*, populi sunt videlicet Judæorum, qui ignorato Dei jugo, inconsiderata procacitate lascivunt, simul petulantes et fatui, qui gressus suos nulla moderatione distinguunt, sed vagi ac penduli ad iniqua consilia quibusdam saltibus efferuntur. *Tauros pingues*, principes Judæorum designat, qui in vicem

A *tauri* malitiam superbiamque suam erectis cervicibus inflaverunt, et innocentis sanguinem truculentis cornibus effuderunt. Apte vero addidit *pingues*. Tunc enim ipsi animal nimis redditur inquietum, quando pinguedine multa refertum est; et de mansueto ferox efficitur, cum præsumptione luxuriantis corporis animatur. Quod si adhuc altius auctoritatis verba pensamus, *circumdederunt*, potest trahi ad eos qui illum cum gladiis et fustibus ambierunt: *obsederunt* autem, ad illos qui sepulcrum ejus custodierunt, ne a discipulis occulte raperetur. Obsidio enim dicta est, quasi hostium insessio, id est hostilis circumdatio.

Vers. 13. *Aperuerunt in me os suum, sicut leo rapiens et rugiens.* Metaphora introducta est a consuetudine ferarum, quæ avide os aperiant quando aliquid deglutire contendunt. *In me* autem dixit contra me, cum detestabili adunatione dicebant: *Crucifige, crucifige* (Luc. xxiii, 21). *Os suum*, revera suum, quod non illis sapientia aperuit, sed cogitatio scelerata reseravit. Audiant utrumque Pelagiani, quando Judæi nequitiam locuti sunt, ipsi *os suum aperuerunt*. In bono autem legitur: *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam* (Psal. l, 17). Quod autem dixit, *sicut leo rapiens et rugiens*: *rapiens* pertinet ad insanissimam seditionem, quando eum raptum traxerunt ad tribunal præsidis audiendum; *rugiens* ad blasphemias voces, quibus clamaverunt: *Crucifige, crucifige*. Quod utrumque feris merito comparatum est, quando insani populi consilium rationabile perdidit.

Vers. 14. *Sicut aqua effusa sunt* [ed., effusus sum], *et dispersa sunt omnia ossa mea.* Comparatio ista non minimum continet sacramentum. *Dispersa sunt omnia ossa* ejus, id est firmi ac fideles apostoli, quando dixit eis: *Ecce ego mitto vos velut agnos in medio luporum* (Matth. x, 16): tunc illi *sicut aqua effusi sunt*. Aqua enim quando funditur, et rigat et abluit: sic illi orbem terrarum divino imbri satiantes, peccatorum sordibus abluerunt.

Vers. 15. *Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei.* Cor suum, voluntatem suam dicit, quæ in Scripturis divinis clausa tegebatur; sed impleta passione, omnis veritas de adventu ejus promissa revelata est. Bene autem legis mysteria comparata sunt *cera*, quæ tunc splendorem reddit, quando in usum luminis calore liquefacta dissolvitur. *Ventrem* vero suum dicit Ecclesiam catholicam: ubi tecta verba prædicantium, venientu temporis plenitudine, patuerunt. Inde est et illud, quod velum templi in passione Domini constat scissum; revelata sunt enim tali facto illa quæ tegebantur occulta.

Vers. 16. *Exaruit velut testa virtus mea, et lingua mea adhesit faucibus meis, et in pulverem mortis deduxerunt me.* Virtutem Christi testæ non putemus incongrue comparatam, quia sicut illa furnace durrescit, et fortior redditur igne decocta, sic passione Domini virtus ejus solidata est, quæ prius quasi lutea videbatur incredulis. *Lingua* vero sua significat præ-

dicatores apostolos, qui *adhæserunt faucibus* Christi, dum ejus mandata custodierunt. Ille enim in faucibus Dominicis manet, qui divino adjutorio ipsius prædicationem custodit. Sed quomodo se dicit *in pulverem deductum*, cujus caro non pertulit corruptionem? Sed hoc ad votum intelligendum est immanium Judæorum, qui se putabant Christo mortem dedisse communem, in qua crederetur usque in pulverem fuisse perductus: sive magis a membris suis, id est ab Ecclesia dicat se usque ad pulverem fuisse perductum; dum sors ista humanæ conditioni videbatur esse communis.

Vers. 17. *Quoniam circumdederunt me canes multi; consilium malignantium obsedit me.* Hic mirabili proprietate passionis suæ sacramenta describit. *Canum* igitur natura talis est, ut ignotis hominibus nullatenus acquiescant, sed importunis atque assiduis latratibus arceant, quos notitia domesticæ conversationis ignorat. His ergo Judæi justissime comparantur, qui novam doctrinam Domini minime recipientes, contra eum ferocissimis vocibus oblatrabant. Doctrina vero nova est, sicut Evangelista dicit: *Mandatum novum do vobis, ut vos invicem diligatis* (Joan. xiii, 34); quod etiam Isaias propheta testatur dicens: *Vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia* (Isai. xlv, 19). Patenter autem describitur actus ille Judaicus; fuit enim *consilium malignantium*, quando cogitabant Dominum Jesum dolo tenere, mortique tradere. **75** *Malignantium* quippe dicit, maligna cogitantium. Et merito se fatetur *obsessum*, quia in ipso erat civitas Jerusalem, quam hostes fidei Christianæ in eodem **C** *obsidere videbantur.*

Vers. 18. *Foderunt manus meas et pedes meos.* Sed antequam ad Passionis ipsius veniamus exordium, perscrutandum est cur talem sibi elegerit mortem qui dixit: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (Joan. x, 18)? Primum, quod crucis ipsa positio talis est, ut pars ejus superior cœlos petat, inferior terras non deserat, fixa infernorum ima contingat, et velut quibusdam brachiis extensis, latitudo ejus totius partes appetat mundi, jacens vero quatuor cardines orbis designat. Sic in parvo posita, cuncta videtur esse complexa. De cruce Domini dico, quæ de pœnali malo peccatorum, facta est beata redemptio: postea **D** tribuens salutis bonum, quæ pridem dabat interitum: patibulum salutare, mors indicans vitam, humilitas divinam proclamans summitatem; ut Christum in cœlo, Christum in terra, Christum per cunctum orbem, Christum quoque ad inferna per figuram crucis esse cognoscas. Quod si aut ferro truncatus, aut ignibus fuisset absumptus, aut lapidibus oppressus, aut fluctibus demersus, aut alia qualibet morte præventus, quo signo, rogo, diabolus pelleretur? Quo vexillo frons Christianorum tuta mansisset? Qua figura corporis et animæ firmaretur infirmitas? Nulla mors tantæ majestati melius convenire potuit, nisi quæ nobis perfectæ salutis indicia dereliquit. Provisum est etiam ad credulitatem nostram, ut altius

A configeretur, videretur a multis, crederetur a plurimis. Et ne Deum quispiam dubitaret, in cujus passione tot et tanta miracula convenissent, *Per universum mundum tenebræ factæ sunt, terra tremuit, petræ scissæ sunt* (Matth. xxvii, 45); ut orbis passum evidenter suum testaretur auctorem. Sic istam crucifixionem totum mirabile habere decuit, quæ templum pii Redemptoris excepit. Quapropter merito a Christo electa est crux, in qua et singulariter occumberet, et communi sorte moreretur.

Et quamvis passionis dominicæ ad litteram simplex hic videatur esse narratio, tamen aliquid nobis et spiritualiter sentiendum actus iste significat. *Manus* Christi Judæi violaverunt, quando ejus miraculis nullatenus credere maluerunt. *Manus* enim significant operationes quas in diversorum languoribus medicus cœlestis exercuit, ut eorum obstinata duritia signorum virtutibus molliretur. *Pedes* quoque *foderunt*, dum ejus apostolos, per quos fides Christiana in gentibus ambulavit, lacerandos esse putaverunt. Sic futuræ causæ in ista Domini crucifixione prædictæ sunt. *Foderunt* autem, non transitorie debemus accipere, quia terra tunc varios fetus germinat, quando hominum studio cognoscitur exarata. Quod contigit in corpore Domini Salvatoris; illud enim clavis affixum, lancea perforatum, fructum nobis intulit sine fine mansurum. Quapropter jam non pertimescimus dicere Deum carne passum, Deum mortuum pro salute cunctorum. Unde Pater Augustinus mirabiliter et solito more declaravit, dicens (Serm. 39 de Temp.): Res vetusta erat ut homo moreretur; quod ne semper valeret in homine, res nova facta est ut Deus moreretur; sicut et Apostolus ait: *Nos autem prædicamus Christum, et hunc crucifixum* (I Cor. i, 23). Et ne filium Virginis (ut quidam dementium putant) alium fortasse sentires, adjecit: *Christum utique Dei virtutem, et Dei sapientiam: quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.* Quid enim tam stultum, tam infirmum videtur incredulis, quam cum audiunt Deum, Dei Filium crucifixum pariter et sepultum? *Sed placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes* (Ibidem, 21). Incarnatio siquidem Domini, misericordiæ ipsius est mirabilis altitudo, inæstimabile donum, incomprehensibile mysterium: unde aut rectis mentibus provenit salus, aut perversis sensibus generatur interitus.

Vers. 19. *Dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi vero consideraverunt et conspexerunt me.* Forma crucis mira proprietate depicta est; ut omne corpus in ea sic dicatur extensum, quatenus ejus ossa humanis oculis numerabilia viderentur; ut quod caro superducta celaverat, nimia tensione corporis appareret. Sed videamus utrum pœna dicenda sit, an tribunal; damnatio, an disceptatio: ubi quasi in regali solio constitutus, increpantem reliquit reum, confitentem reddidit protinus absolutum. Quo facto ille humani generis Miserator eximius, quid sanctis suis præsta-

turus esset, in Latronis subita confessione monstravit. *Dinumerata sunt etiam ossa ejus*, id est apostoli, sive reliqui Christiani, quando persecutione facta truculentium Judæorum, ne in majorem numerum convalescerent, quærebantur exstingui. Sequitur etiam incredulitatis eorum detestabilis obstinatio; ut non aliquid transitorie aut casualiter fecisse videantur: sed dicit eos *considerasse et conspexisse*; et cor eorum lapideum tot miraculis non fuisse molitum. *Petræ scissæ sunt, terra tremuit, sol amictu se tenebroso, ne tantum scelus videret, abscondit; et (proh dolor!) iniquitas in ipsorum oculis defixa, in sacrilegio suo mansit immobilis.*

Vers. 20. *Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem.* Quamvis tota passio Domini magna sacramenta contineat, tamen hic nescio quod majus parturitur arcanum, quod alia *vestimenta sua* dicit esse dividenda, aliam *vestem* ad sortem nihilominus perducendam. *Vestimenta illa, quæ divisa sunt*, Scripturas significant prophetarum, vel reliquarum celestium lectionum, quas hæretici prava interpretatione dividentes, Pilati militibus scelerata se divisione conjungunt. Tunica vero illa, quæ venit ad sortem, quæ ejus sanctitatem corporis ambiebat, quam dicit evangelista (*Joan. xix, 23*) desuper fuisse contextam per totum, catholica probatur Ecclesia, quæ nullatenus humano discernenda datur arbitrio; sed integra atque inviolabilis, quasi ex sorte unicuique divina semper largitate præstatur. Ipsa est contexta desuper, quam nemo dividit, nemo dirumpit; sed perpetua stabilitate firmissima, in unitatis suæ robore perseverat; de qua ipsa Veritas dicit: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (*Matth. xvi, 18*). Quod factum et evangelista testatur, dicens: *Postquam crucifixerunt eum, diviserunt vestimenta ejus, sortem mittentes* (*Matth. xxvii, 35*). Verum ista **76** sors in Scripturis divinis tam sæpius commemoratur, ut magnum nescio quid divini iudicii gestare videatur arcanum. Scriptum est enim in Levitico unam sortem Domino dari, et unam apopompæo (*Lev. xvi, 8*), id est transmissori. Item Moyses quibusdam tribubus trans Jordanem, terram sorte divisit. Jesus quoque filius Nave terram repositionis filiis Israel sorte missa distribuit (*Josue, xviii, 10*). Sors quoque Jonam prodidit latentem (*Jon. i, 7*). Et in Salomone legitur: *Contradictiones cohibet sors, et inter potentes definit* (*Prov. xviii, 18*). In Novo quoque Testamento, id est in Actibus apostolorum, sors Matthiam designavit apostolum (*Act. i, 26*). Paulus etiam ipse apostolus scribens ad Ephesios, *Sorte se dicit vocatum secundum propositum ejus qui omnia operatur secundum consilium voluntatis suæ* (*Ephes. i, 11*); nec non ad Colossenses scribens dicit: *Gratias, inquit, agentes Deo Patri, qui idoneos nos fecit in parte sortis sanctorum in lumine* (*Colos. i, 12*). Sed cum multa legantur tam in Veteri quam in Novo Testamento sortibus fuisse divisa, nemo ausus est negare per eam divinitus esse

A monstratum, quod mens devota petitione supplicii postulavit.

Vers. 21. *Tu autem, Domine, ne longe facias auxilium tuum a me; ad defensionem meam aspice.* Hic jam resurrectionem celerrimam deprecatur, ut perfidorum mala credulitas supervenienti tali gloria destruat. *Auxilium enim ipsam significat resurrectionem, quæ utique longe facta non est, quando tridua provenit.* Sequitur: *Ad defensionem meam aspice.* Sed, quæ sit ista defensio, consequenter exponit.

Vers. 22. *Eripe a framea, Deus, animam meam, et de manu canis unicum meam.* Liberari se postulavit a morte quam subiturus erat, collato scilicet resurrectionis auxilio. *Framea enim synonymum est nomen, significans sive hastam, sive gladium, sive quælibet arma, per quæ voluit futurum crucis exitium competenter adverti: quia per ipsam mors plerumque succedit.* Sed primo dixit, *Eripe animam meam*; modo petit liberari Ecclesiam, quæ est illi *unica*, id est catholica; ut intelligatur doctrinas novas et conciliabula perditorum unitatis vocabulo respuisse: hæreticos hic *canibus* comparans, qui domestica quadam feritate atrociter mansueti, cum de penetralibus nostris exeunt, Ecclesiam Dei mordere ac lacerare festinant. Et ut scias *canes* talibus hominibus aptissime comparatos, *de manu canis* dixit, quod utique homo, non canis habet. Sive, ut quidam volunt, *manus canis* significat potestatem mundi istius, quæ Ecclesiam Dei lacerare mordaci ac subdola semper iniquitate festinat. *Canes* autem non in malo tantum, sed etiam in bono poni frequentia exempla testantur.

Vers. 23. *Libera me de ore leonis, et a cornibus unicornuorum humilitatem meam.* *De ore leonis*, de potestate diaboli dicit, qui bene comparatur feris, quoniam humanis semper delectatur exitiis. Sed ne forte aliquibus scrupulus indè nascatur, quare frequenter una res et optimis personis aptatur et pessimis, dicendum est quod ad similes partes debeat applicari. Unamquamque rem diversas certum est habere qualitates, ut leo, de quo nunc sermo est, habet fortitudinem, propter quam belluarum rex appellatur; habet et truculentam sævitiam, propter quod ferox dicitur. Quapropter fortitudo ejus et potestas Christo merito comparatur, ut est illud: *Vicit Leo de tribu Juda* (*Apoc. v, 5*). Ferocia vero ipsius diabolo competenter adjungitur, sicut Petrus apostolus dicit: *Sobrii estote et vigilate, quia adversarius vester diabolus sicut leo rugiens circuit, quærens quem devoret* (*I Petr. v, 8*). Ita fit ut unum animal, consideratis ejus qualitatibus, rebus a se discrepantibus rationabiliter comparetur. Quod genus locutionis Scripturæ divinæ forsitan proprium non immerito dixerimus. Sic et reliquas comparationes hujusmodi præsentis expositionis ratio comprehendit. *A cornibus*, id est a superbis, de summitatum suarum potestate ferientibus. Sed inspicere quod addidit: *Unicornuorum*, id est se singulariter erigentium, qui nimia elatione sur-

gentes, consortes ferre non possunt, dum soli facien- dum putant quodcunque libuerit. Talia enim anima- lia, quæ uno cornu armantur, multo fortiora sunt ab his quibus duplicia tribuuntur, quæ Græci *μονόκερος* appellant. Ab illa enim unicornuorum superbia non ferenda humilitatem suam, quæ destituta opprimi facile posset, eripi postulavit.

Vers. 24. *Narrabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ laudabo te.* Post sacram passionem dicit gloriam Divinitatis toto orbe vulgandam. *Narrabo* enim dicit, id est narrare faciam. *Fratres* autem dicuntur qui diligunt et diliguntur. Nam qui pati venerat pro salute cunctorum, quem eorum non diceret fratrem? De quo loco patenter ait Apostolus: *Decebat enim eum propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummari. Qui enim sanctificat, et qui sanctificantur, ab uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare dicens: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis (Hebr. II, 10, 11).* Sic ait et in Evangelio post resurrectionem: *Dicite fratribus meis (Matth. XXVIII, 10);* et alibi: *Qui fecerit voluntatem Patris mei, qui in cælis est, hic meus pater, et mater, et frater est (Matth. XII, 50).* In medio vero Ecclesiæ laudat Dominum, qui se pia conversatione tractaverit. Ipsius enim præconium est morum sanctitas custodita, quando nihil valet aliquid boni caro facere, nisi cui divina misericordia probitatem noscitur præstitisse. In medio autem dicit, palam et in conversatione multorum, ubi rectæ mentis operatio reliquis fidelibus præstat exemplum.

Vers. 25. *Qui timetis Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, magnificate eum.* Paulo latius Domini passione narrata, ne corda fidelium longa tristitia turbarentur, venit ad tertiam partem, ubi devotos alloquitur, ut Domini dispensatione recognita laudent eum, et præconia ipsius generali exultatione concelebrent: quoniam per ejus passionem provenit salus fidelium et vita justorum. Nunc intendamus quam suavis in timore Domini declaretur affectus. Timor enim humanus non laudem parturit, sed vituperationem: Dei autem timor, quia justus et rectus est, laudem generat, amorem tribuit, ardorem charitatis inflamat. *Laudate* ergo, dicit, *qui timetis Deum*, id est qui reverentiam habetis nominis ejus: quia eum non meretur prædicare, nisi qui cognoscitur et timere. *Universum* in partem honorum accipe: quia illos tantum mavult intelligi qui 77 fidei Jacob devotionique consentiunt, superantes per religionis affectum veteris hominis primam nativitatem.

Vers. 26. *Timeat eum omne semen Israel.* Semen Israel non unius nationis populus significatur, sed cunctarum gentium cognoscitur plenitudo, unde constat Ecclesiam colligendam. Et quia superius dixerat: *Laudate, qui timetis Dominum*, nunc ad quos timor pertinere possit edicitur; ad Israelitas utique, id est videntes Dominum: quia nesciunt timere

A Deum qui hæretica pravitate cæcati sunt, vel idolis scelerata mente deserviunt.

Vers. 27. *Quoniam non sprevit neque despexit precem pauperum.* Quod solent facere mundi istius honore gloriantes, spernere pauperes, despiciere supplicantes, causamque de habitus qualitate metiri; ut si sit vestibus nitidus, verax putetur; si amictu sordidus, mendacissimus habeatur. Sed apud Deum longe diversum est, qui de veste non judicat, qui opulentiam non honorat; sed ille preces fidelium pauperum exaudit et adjuvat. Egenus illi pretiosus est, qui tamen fuerit sanctitate ditissimus.

Vers. 28. *Neque avertit faciem suam a me; et cum clamarem ad eum exaudivit me.* Intelligamus hunc versum, et Deo gratias, in quantum possumus, devota mente referamus. Nam cum diceret generaliter agendas esse gratias, quia pauperes Divinitas exaudire dignatur, se intulit Dominus Christus dicendo: *Neque avertit faciem a me.* Sic ergo causam omnium suam fecit, sic peccata mundi corporis sui sanctitate delevit, ut dum ad se infirmitatem humanam traxit, diabolus amitteret quod tenebat. Quid autem clamavit, quid se dicit auditum? Utique, ut mors nostra ejus exitio finiretur, ut peccatum veteris hominis redimeretur pretio sanctissimæ Passionis.

Vers. 29. *Apud te laus mea in Ecclesia magna; vota mea Domino reddam coram timentibus eum.* Apud te significat de te. In Ecclesia magna, catholica scilicet, quæ universo terrarum orbe diffusa est. Magna enim et amplitudine recte dicitur et honore. *Vota* vero mavult intelligi sacramenta corporis et sanguinis sui, quæ illis præsentibus redduntur, qui ei sancto timore subjecti sunt. Denique vide quid sequitur.

Vers. 30. *Edent pauperes, et saturabuntur.* Hæc sunt vota quæ superius dixit. Et considera quia pauperes tantum posuit qui mundi istius illecebras contemptu ditissimo respuerunt; non divites qui sæculi hujus felicitate referti sunt, sed pauperes, id est regnum Dei esurientes. Ideo enim addidit, *et saturabuntur; saturari enim non poterant, nisi quos talis possidebat esuries.*

Vers. 31. *Et laudabunt Dominum qui requirunt eum: vivit cor [mss. A., B., F., vivent corda] eorum in sæculum sæculi.* Permansit in superioribus dictis. Nam cum saturati pauperes fuerint, *laudabunt Dominum.* Pauperes Dominum laudant, divites semetipsos exaltant: isti thesauraria terrena congerunt, illi cœlesti ubertate ditescunt: facultas dispar, sed conscientia longe dissimilis; isti denique locupletes sunt de mundo, illi de Deo. O quam longe dissimilia vota sortiti sunt! Pauperes possident quod nunquam perdent; divites tenent quod non solum mortui, sed etiam vivi frequenter amittunt. Sequitur: *Vivit cor eorum in sæculum sæculi.* *Vivit cor*, id est spes eorum immobilis vegetatur. Illud enim veraciter vivere dicimus, quod in Divinitatis gratia perseverat.

Vers. 32. *Reminiscentur, et convertentur ad Dominum universi fines terræ.* Reminisci proprie illos dicimus quos post oblivionis injuriam ad memoriæ

constat rediisse medicinam. Sed hoc de paganis quomodo possit intelligi, qui nulla sacramenta fidei ante conversionem suam ullatenus susceperunt? Sed et eos bene dicimus *reminisci*: quia omnis homo Deum sibi constitetur auctorem. Sed quando Deus omnipotens esse fideliter agnoscitur, recte ab eis dicitur *reminisci*, ut ad illum veraciter redeant, quem prius perversa voluntate neglexerant. Sequitur: *Convertentur ad Dominum universi fines terræ*. Prophetia est universalis Ecclesiæ, quam nunc constat toto orbe diffusam.

Vers. 33. *Et adorabunt in conspectu ejus omnes patriæ gentium*. Ne quis putaret dubium, quomodo esset ab universis gentibus adorandus, interposuit, in *conspectu ejus*, ubi nullus adoratur, nisi qui de sincera fide præsumpsit. *Conspectus* enim illius non est, nisi supra fidelissimos et beatos. Dicendo, *omnes patriæ gentium*, nihil excepit qui cuncta conclusit; ut per indigenas suos et ipsæ quoque patriæ credantur esse devotæ

Vers. 34. *Quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium*. Intendamus quid iste versus præposteratus compellat intelligi: *Deus dominabitur gentium, quoniam Domini est regnum*: quia non sunt gentium regna, sed Domini, qui potestate sua et mutat reges et continet. Et necesse est ipsum debere ubique coli, quem rerum Dominum constat intelligi. De quo loco Pater Augustinus in libro ad Honoratum presbyterum more suo mirabiliter dixit (*Epist. 129, cap. 27*): Ille irrisus, ille crucifixus, ille derelictus hoc regnum acquirit, et tradet in sine Deo et Patri, non ut ipse amittat, sed quod in fide seminavit cum venit minor Patre, hoc perducatur in speciem in qua æqualis non recessit a Patre. Probata est his dictis universalis Ecclesia. Desinant homines Donatistarum vanitate confundi. Non potest prævalere plus fraus diabolica quam religio Christiana. Necessarium est enim invento loco hæreticorum confutare nequitas: quoniam dum illos, Domino præstante, destruimus, catholicæ fidei sensa firmamus.

Vers. 35. *Manducaverunt, et adoraverunt omnes divites terræ*. Quid est hoc quod superius de corpore Domini pauperes dicit esse saturatos, hic autem *divites terræ* tantum manducasse et adorasse confirmat? Scilicet, ut intelligas non humiles, sed superbos, qui non habent in mansuetudine spem prædicationum, sed in divitiis præsumptionem. Nam licet eadem prædicationum sacramenta susceperint, tamen par non est in utrisque devotio. Illi enim usque ad saturitatem comedunt, id est usque ad perfectionem: isti sic manducant, ut non magnis desideriis expleantur. Aliud est enim mediocriter aliquid velle percipere, et aliud toto mentis ardore perquirere; et ideo hi non dicuntur pauperes Christi, sed *divites terræ*.

Vers. 36. *In conspectu ejus procident universi qui descendunt in terram; et anima mea ipsi vivet*. Quia superius dixerat, *divites terræ* esse tepidos Christianos, **78** nunc dicit qui ante Deum *procident*, id est cadant, qui in terrenas concupiscentias carnis fragi-

litate descendunt, et hominibus apparere non possunt. Bene autem dictum est *descendunt*, quia omne peccatum pars probatur inferior. Nam dum conventus Ecclesiæ omnes indiscrete suscipiat, ipsius conspectui noti sunt, qui se meritorum qualitate discernunt. *Animam* vero suam dicit Deo *vivere*, quoniam hunc mundum immaculata conversatione transivit.

Vers. 37. *Et semen meum serviet illi; annuntiabitur Domino generatio ventura*. *Semen* opera dicit, quæ tempore incarnationis suæ manifesta fecit in terris, ut populos instrueret, secreta religionis aperiret, prædicatores apostolos institueret, qui religionem sanctam sincera fide prædicarent. *Annuntiabitur Domino* dicit, ab angelis (ut quidam volunt), qui preces humanas ad Dominum referre memorantur. Scriptum est enim in libro Tobie: *Ego obtuli memoriam orationis vestræ ante Dominum* (*Tob. xii, 12*). Sed figuraliter dicitur: *Annuntiabitur Domino*, scienti quippe, et omnia prævidenti; scriptum est enim: *Novit enim Pater vester*, ait Dominus, *quid vobis necessarium sit, priusquam petatis ab eo* (*Matth. vi, 8*). Annuntiant ergo angeli Domino pro ministerio, non pro instructione. *Generationem venturam* dicit, quæ ex aqua et Spiritu sancto erat, Domino largiente, procreanda. Et ut ostenderet eam justam, dicit *Domino esse venturam*; generatio enim malorum sibi videtur venire, non Domino.

Vers. 38. *Annuntiabunt cæli justitiam ejus populi qui nascetur, quem fecit Dominus*. Id est evangelistæ prædicabunt Filium Dei; ipse enim est justitia Patris. Illi ergo populo prædicanda est *justitia*, qui crediturus est Deo, qui peccatorum morte derelicta venit ad vitam, qui sic beneficio Dei ex fide nascitur, ut in æternum vivere mereatur. Quapropter nimis apte dictum est Christianum populum Dominum fecisse; creavit enim, quando illum de ventre matris eduxit; sed tunc eum a peccatis liberum fecit, quando Christianum per aquam regenerationis instituit. Animo vero condendum est, quod iste et alii psalmi, qui de Passione Domini loquuntur, in spe Christianorum maxime terminantur; ut hac dispositione mirabili cognoscamus salutem credentibus tali mysterio contributam.

Conclusio psalmi.

Iste psalmus est quem nobis paschali munere solemnitè decantat Ecclesia; ut salutariter instruamur in humanis rebus etiam beatos temporaliter ex aliqua parte a Domino derelinqui, cum tamen eos ad bona æterna tuitionis suæ virtute perducatur. Hunc feliciter flentes audimus, per quem sic possumus refici, si defixo animo in eodem mereamur affligi. O dura corda Judæorum! o insensatæ mentes nunquam omnino credentium! Nonne hic solus psalmus ad Passionem credendam sufficere debuisset, quam sic evidenter de se Veritas ipsa prædicavit? Et ne aliqua cordibus durissimis excusatio relinqueretur, sequuntur inter alios de hac re psalmi, evidenti et manifestissima prophetatione conscripti, id est, trigesi-

mus quartus, quinquagesimus quartus, sexagesimus octavus, et centesimus octavus; ut nulli esse deberet ambiguum, quod tantis præconibus cognoscitur fuisse vulgatum. Continet autem præsentis psalmi numerus et alia rerum sacramenta cœlestium. Nam cum propheta Daniel tribus hebdomadibus orationem suam Domino jugiter immolasset, ut quæ essent Israelitico populo futura cognosceret, angeli voce responsum est, ad primas preces se fuisse transmissum, sed diabolica reluctatione tardatum; vicesimo primo die ad eum potuisse descendere, ut votis ejus satisfacere potuisset (*Dan. x, 12*). Quapropter et hic psalmus non immerito tali calculo noscitur collocatus: qui diaboli perversitate destructa, medicinalis passionis dona reseravit; cujus beneficio humanum genus ab æterna morte liberatum, ad perpetuæ salutis dona pervenit.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXII.

Psalmus David.

Apte prætermittitur, ubi novi nihil est quod requiratur. Hoc tantum commemorandum est, ut nomina tituli hujus ad spiritualem, sicut præfati sumus, intelligentiam perducere debeamus. Loquitur enim per totum psalmum, primi hominis vetustate deposita, regeneratus ex aqua et Spiritu sancto fidelissimus Christianus: gratias agens quoniam de ariditate peccati ad loca pascuæ, et ad aquam refectionis Domino sit largiente perductus. Et notandum quia sicut antea Decalogum legis accepit, ita hic decem beneficiis se gaudet esse ditatum; quod non singulis versibus dicitur, sed per commata succincte narratur.

Divisio psalmi

Parvus quidem psalmus est, sed multis noscitur partibus contineri, qui divisionem in personis non habet, sed in rebus. Ideoque nos non divisiones, ut in aliis psalmis, sed certas numeri per singulas quasque partes forsitan competenter affiximus.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Dominus regit me, et nihil mihi deerit.* Vir ille sanctissimus, qui per gratiam baptismatis innovatus, pauperem se Domini abjecta sæculi pompa noscebat, in conscientia cubili lætus exsultat, et a Domino se protegi jucunditate dulcissima profitetur. Dicit enim regi se a Domino, ubi est defensio fortis et magna securitas, ubi nemo metuit inimicum, ubi jam nullus sua imbecillitate turbatur. Addendo autem, *nihil mihi deerit*, divitias suas pauper ille noscebat, cum sibi a Domino substantiam spiritualem crederet nihilominus conferendam. Sed audiamus in subsequentibus, quam sit dives ista paupertas, quæ tantis bonis repletur quanta continere regum thesauraria non merentur. Quæ figura Græce dicitur synathroismos, Latine congregatio, quoties multa in unum colliguntur, et velut pondere facto audientium animis offeruntur. Hoc schema sive 79 in laudibus, sive in vituperationibus, inter oratores violentissimum haberi solet.

In loco pascuæ ibi me collocavit. Primam partem munerum fidelis iste quem diximus gratanter exponit, quod tamen ad universalem Christi Ecclesiam merito cognoscimus pertinere. Assertit se ergo in locis pascuæ constitutum, non unde caro corporumque saginetur, sed unde anima cœlesti pabulo resecta, spiritualis lætitiæ nitore pinguescat. Illa enim Dei sunt pascua, quæ non ventris digestionibus dilabuntur, ubi iterum importuna non succedit esuries; sed anima cum semel cœperit esse saturata, in idipsum cœlesti munere perseverat. Locus autem iste qui dicitur pabulorum, divina lectio est. Nam sicut pecudum corporibus pinguedinem præstat ager depastus, ita et sermo divinus animam novit fideliter saginare meditatus. De his pascuis saturatus eructavit ille qui dixit Deo: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua! super mel et favum ori meo* (*Psalm. cxviii, 105*), et his similia.

Vers. 2. *Super aquam refectionis educavit me.* Secundum munus suæ provectionis ostendit, dona divina comparans amœnitatibus hujus sæculi, quibus multum humana gaudere solet infirmitas. Sed consideremus per istas comparationes, quid magis velit intelligi. *Aqua refectionis* est baptismi lavacrum, quo anima sterilis ariditate peccati ad bonos fructus inferendos divinis muneribus irrigatur. Et bene addidit: *Educavit*, id est paulatim nutrit, quasi parvulos et re atos, sicut Petrus apostolus dicit: *Tanquam modo geniti infantes, rationabiles et sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem* (*I Petr. ii, 2*).

Animam meam convertit. Ad gratiam tertiam venit, ubi animam suam divino beneficio assertit esse conversam. Sed conversam dicit, quia post baptismum de peccatrice facta est justa, de fæculenta mundissima, de contracta sine ruga; sicut Apostolus dicit: *Ut exhiberet sibi ipse gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi* (*Ephes. v, 27*). Merito ergo animam suam gloriatur ad Christum esse conversam, quæ dudum sub diabolo probatur esse captiva. Sed tunc est salubris ista conversio, si non iterum incentivis vitiis in peccata relabamur. Verum istam conversionem vide quid sequitur.

Vers. 3. *Deduxit me super semitas justitiæ propter nomen suum.* Quartum beneficium memorat, quod est sollicitius indagandum. Nam cum *super justitiæ semitas* ambulare superbix sit, cur sanctus vir illuc se gaudet esse perductum, quod dominicis regulis videbatur esse contrarium? Sed hic *super* taliter accipiendum est, quemadmodum si dicatur, positus est super populum corrigendum, quos debeat *justitiæ semitas* edocere; sicut et alius propheta dicit: *Super excelsa statuit me, ut vincam in claritate ipsius* (*Habac. iii, 19*). Quod autem ait: *Propter nomen suum*, famulus Christi gaudebat se ad illam scientiam pervenisse, ut posset Domini jussa vulgare. *Semita* enim *justitiæ* sunt duo præcepta salutaria, in quibus lex et prophetalis sermo concluditur: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et*

proximum tuum sicut teipsum (Deut. vi, 5). Merito ergo **A** *super semitas justitiæ deductum* se esse gaudebat, qui animi contemplatione profecerat. Addidit, *propter nomen suum*, ut nemo diceret meritis suis collatum, quod divina gratia probabat esse concessum.

Vers. 4. *Nam etsi ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.* Quinta succedit gratia, quam revera constat unicuique firmissimo catholico contributam. Dicit enim, etsi inter hæreticos et schismaticos ambulem, qui recte *umbræ mortis* esse dicuntur, quoniam exitii figuram portant, cum ad inferna perducunt, *non timebo* eorum pravas suasiones; quia tu præsentiae tuæ tuitione me defendis; sicut scriptum est in propheta: *Non te deseram, non te derelinquam* (Jos. I, 5). In isto quippe mundo Ecclesia inter iniquos ambulat, donec **B** *judicii dies bonorum malorumque sequestrator* advenerit; sicut propheta dicit: *Spiritus, inquit, vultus nostri Christus Dominus, sub cujus velamento vivimus inter gentes* (Thren. iv, 20). Sive *umbra mortis*, absolute diabolus est, qui obscure nobis laqueos ponit, ut per nebulas ipsius decepti, in æternæ mortis præcipitia corruamus. Sed hæc non timentur a vero fideli, etsi in ipsorum medio divina misericordia fretus ambulare præsumpserit. Cur enim vir justus illos timeat qui sanctos timent, et invita illis voluntate deserviunt?

Vers. 5. *Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Jam sexta largitate lætatur. *Virga* enim pertinet ad justitiam et fortitudinem Domini Salvatoris, sicut in alio psalmo dicit: *Virga æquitatis, virga regni tui* (Psal. XLIV, 7). *Baculus* ad adjutorium humanum respicit, quo et pes ipse caute defigitur, et totum corpus nisu desuper incumbentium sustinetur. Hoc **C** *usi sunt patriarchæ; dicit enim Jacob, In baculo meo transivi Jordanem istum* (Gen. xxxii, 10). Item in Exodo ait Dominus filiis Israel: *Renes vestros accingetis, tenentes baculos in manibus, et comedetis festinantes* (Exod. xii, 11). Quod multis locis reperies in auctoritate divina. Istitis ergo duabus rebus fidelis se asserit consolatum: una est districtio quæ conterit vitiosos; altera gubernatio, quæ sustinet fidelissimos Christianos. Ipsa vero dum ponit numero plurali, *virgam et baculum*, significat quæ superius dixit. Sed videamus quemadmodum utraque nos *consolari* poterunt, cum res omnino diversæ sint. *Baculum* quippe non est dubium *consolari*, qui ad opem ferendam humanæ imbecillitati semper assumitur. De *virga* quid dicemus, quæ percutit, affligit, et vitia nostra **D** *judiciali severitate castigat? Consolatur* plane et ipsa fideles, quando eos ad viam Domini adhibita emendatione perducit. Nam recte *consolari* dicimus omne quod adjuvat; etsi ad tempus nos pro sua districtione contristat. Unde dicit Apostolus ad Hebræos: *Quoniam omnis disciplina ad præsens non gaudii videtur esse, sed tristitiæ; in posterum autem multum fructum affert* (Hebr. xii, 11).

Vers. 6. *Parasti in conspectu meo mensam, adversus eos qui tribulant me.* Septimæ gratulationis numerus adhibetur, cum dicit: *Parasti in conspectu*

meo, id est prædestinasti altare sanctum, quod cuncta videt Ecclesia, quod circumdat populus Christianus. *Mensa* enim a mense dicta est, quia eodem die convivium ritu gentium exercebantur. Ecclesiæ vero *mensa* est beata convivatio, epulatio felix, saturitas fidei, esca cœlestis. Verum istam *mensam* adversus eos *paratam* esse manifestum est, qui in aliqua pervertitate demersi, Ecclesiam Dei suo graviter errore contristant: de quibus Apostolus dicit: *Qui manducat indigne, judicium sibi manducat et bibit, non **80** judicans corpus Domini* (I Cor. xi, 29); datum scilicet ad remissionem peccatorum, et vitam perpetuam possidendam. Memento autem quod *mensa* et in bono et in malo ponitur; sicut dicit Apostolus: *Non potestis communicare mensæ Domini et mensæ dæmoniorum* (I Cor. x, 21).

Vers. 7. *Impinguasti in oleo caput meum.* Octava ponitur munificentia. *Caput* fidelium Christus est Dominus, qui recte dicitur *impinguatus in oleo*, quoniam nulla siccitate peccatoris exaruit. *Caput* ergo suum *in oleo* asserit *impinguatum*, videlicet unde cætera membra lætarentur. Sed quid est hoc, quod species ipsa benedictionis sanctæ frequenter adhibetur, unxit prophetas, consecravit reges? Non immerito, quoniam arbor ipsa pacis etiam præstabat indicium, quod ejus specialiter munus noscitur esse divinum: liquor arboreus, pinguedo lætificans, magnarum gratia dignitatum, cujus folia in viriditatis suæ pulchritudine perseverant. Hæc etiam Noe per columbam nuntiavit terris redditam sospitatem (Gen. **C** viii, 14), ut merito tantæ benedictionis capax esse videatur, quæ fructus sui magno decore simul et utilitate perfruitur. De ipso enim et alius psalmus dicit: *Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo exsultationis præ consortibus tuis* (Psal. XLIV, 8)

Et poculum tuum inebrians, quam præclarum est! Nonnum munus est sanguinis Domini, quod sic inebriat, ut mentem sanet, a delictis prohibens, non ad peccata perducens. Hæc vinolentia sobrios reddit, hæc plenitudo malis evacuat; et qui illo poculo non fuerit repletus, æterna redditur egestate jejunos. Invenitur etiam et in malo positum, ut Isaias ait: *Et accepi de manu tua calicem ruinæ, poculum iræ et indignationis meæ* (Isa. LI, 17). Addidit, *quam præclarum est!* utique cum talia conferat, ut ad cœlorum **D** *regna perducatur.* De quo poculo in Evangelio dicitur: *Qui biberit ex aqua quam ego do, non sitiet unquam, sed fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 13, 14)

Vers. 8. *Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ.* Decima pars promissæ divisionis impleta est, ubi ad cumulum se lætitiæ desiderii magnitudo satiavit. Nam cum *misericordia* Domini semper præcedat, hic dicit, *subsequetur me*: *subsequitur* utique ad custodiam, sed præcedit ad gratiam conferendam. Nam si solum sequeretur, nemo donata perciperet; si tantum præcederet, nullus poterat collata servare. Graviores sunt enim insidiæ quas a tergo diabolus parat, et nisi Domini *misericordia*

subsequatur, facillime fragilitas humana decipitur. **A** Tunc enim quando se aliquis vitium transiisse credit, incauta magis ignoratione decipitur. Unde nimis necessarium est ut semper nos et gratia Domini præcedat, et misericordia subsequatur.

Vers. 9. *Et ut inhabitem in domo Domini in longitudinem dierum.* Finis iste pendet de superioribus dictis. Ideo enim illa professus est sibi esse concessa, ut ad habitandum in domo ejus gloriæ perveniret. Ipsa est enim bonorum omnium completa perfectio, sicut in alio psalmo dicit: *Beati qui habitant in domo tua! in sæcula sæculorum laudabunt te* (Psal. LXXXIII, 5). *Domus* quippe *Domini* futuram significat Jerusalem, quæ in longitudinem dierum sine ambiguitate consistit. Ipsa est enim beatitudo perpetua, et sine fine lætitia. Memento autem quod **B** in priore versu psalmi hujus, id est *Dominus regit me, et nihil mihi deerit*, breviter dixit, quod in subsequentibus latius enumeravit. Quæ figura dicitur epitrochasmos, id est dicti rotatio, cum succincte ea quæ sunt effusius dicenda perstringit. In hoc autem versu finali, id est, *Ut inhabitem in domo Domini, in longitudinem dierum*, epiphonema, id est acclamatio, nobilissima nimis figura posita est, quæ post narratas res breviter cum acclamatione prorumpit, post omnia desinens in exaggeratissimam summitatem. Sic psalmi istius principia, media, et finis, decora diversorum schematum luce radiantur.

Conclusio psalmi.

Mente reponamus quid cœlestis illa fistula decem **C** virtutibus compacta cecinerit: quam dulce melos animæ salutari delectatione cantaverit; ut in hac festivitate mysterii, non volaptas aurium, sed salubritas acquisita cognoscatur animarum. Numertis quoque psalmi hujus significat perfectionem sapientiæ; siquidem viginti duo libros esse cognoscimus Veteris Testamenti secundum litteras Hebræorum, quas ad plenitudinem divinæ scientiæ comprehendendam constat humano generi contributas. Quapropter diversis modis psalmo isti superna noscuntur convenire mysteria.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXIII.

Psalmus David prima sabbati.

Velum præsentis tituli, juvante Domino, alacriter sublevemus, ut nobis penetrabilia psalmi clarius innotescant. *Prima sabbati* significat diem dominicam, quæ prima est post sabbatum, quo die Dominus resurrexit a mortuis. Qui propter excellentiam tanti miraculi proprie Domini nuncupatur, sive quia in eo mundum condidit. Eo siquidem die isti sæculo resurgendo Dominus subvenisse cognoscitur, quando eum et fecisse declaratur. Sed quia totus psalmus post resurrectionem canitur, ideo ei titulus iste præmissus est, ut corda fidelium congruo moneret indicio.

Divisio psalmi.

Post resurrectionem Domini propheta lætior effectus, humanum genus alloquitur, quod varia super-

stitutione laborabat. Prima parte definiens Domini universum orbem esse terrarum, ut sicut se nullus ab ejus imperio probaret exceptum, ita nec a fide crederet alienum. Secundo loco determinans quibus virtutibus præditi sint in ejus Ecclesia constituti. Tertio dementissimos superstitiosos alloquitur, ut vero Domino famulantes, a noxia sibi perversitate discedant.

Expositio psalmi.

81 Vers. 1. *Domini est terra, et plenitudo ejus; orbis terrarum, et universi qui habitant in ea.* Quamvis terram et in bono et in malo poni sæpe noverimus, hic tamen Ecclesiam debemus advertere, quæ Domino specialiter pura mente famulatur. Nam licet omnia ab ipso sint condita, tamen illud ipsius esse proprie dicimus, quod eum veneratur auctorem. Et ideo Ecclesia non immerito fructifera bonorum terra suscipitur, quia nutrit et continet populum Christi. Sequitur, *et plenitudo ejus*, id est multitudo sancta, qua repletur Ecclesia. Sed ne *terram*, quam superius dixit, angustam putares aliquam fortasse regionem, nunc dicit, *orbis terrarum*, hoc est universalem Ecclesiam, quæ totius mundi ambitu continetur. Intende vero quod dicit, *qui habitant in ea*; id est, non qui conveniunt et recedunt, sed qui fixa mentis stabilitate perdurant. *Habitare* enim manere dicimus, quod errantium non est, quod mutabilitati non convenit. Sed ille solus Ecclesiam habitat, qui usque ad obitum suum in fide rectissima perseverat; sicut et alius psalmus dicit: *Ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ* (Psal. xxii, 6).

Vers. 2. *Ipse super maria fundavit eam, et super flumina præparavit eam.* Quid est *super maria fundare*; nisi supra vitiorum hujus sæculi tremulos fluctus Ecclesiam firmissima credulitate solidare, ut anchora fidei fundata, procellas cujuslibet periculi non paveat? Unde et Apostolus dicit: *Quam sicut anchoram habemus animæ tutam atque fixam* (Hebr. vi, 19). Simili modo *et super flumina* dicit esse *præparatam*; quoniam ad voluntates turbulentas persecutorum aptatam constat Ecclesiam; ut ei pravæ voluntates nocere non valeant, quamvis contra eam insana mentium præcipitatione consurgant.

Vers. 3. *Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto ejus?* Postquam docuit breviter **D** universa Domini esse quæ condidit, nunc per interrogationem, secundam ingreditur partem, respondens quales esse debeant qui se ipsius desiderant nuncupare. Quæ figura dicitur *exetasmos*, id est exquisitio, cum res complures divisas cum interrogatione exquirentes, singulis quæ conveniunt applicamus. Præmittit ergo interrogationes, ut apta responsio subsequatur. *Quis ascendet?* Quia dicturus erat *montem*, id est justitiam cæterasque virtutes, ad quas magno nisu tendimus, quoniam peccatis obviantibus impedimur. Sed postquam dixit, *Quis ascendet*, nunc dicit, *stabit*, quia multo utilius est in sancto loco stare quam ad ejus fastigium pervenire.

Vers. 4. *Innocens manibus et mundo corde, qui non*

accepit in vano animam suam. Ista est expectata **A** responsio : *Innocens manibus et mundo corde*, id est cujus operatio neminem lædit, sed quantum potest adjuvare contendit. Et ne putares posse sufficere *innocens manibus*, addidit *et mundo corde*; quia frequenter disponimus lædere, sed juvamus nolentes; et iterum bona volumus, sed ab eorum operatione cessamus. Ideoque non dicit, illuc ascendere, nisi in quo utraque potuerint inveniri. *In vano vero accipit animam suam*, qui putat desideranda quæ sunt vel transitoria vel caduca. Ille autem *in vano non accepit*, qui se novit ad Divinitatis intelligentiam fuisse procreatum, ad legem Domini custodiendam, ad cogitationes vitæ æternæ, et quidquid potest supernam gratiam promereri.

Vers. 5. *Nec juravit in dolo proximo suo.* Dicendo **B** *in dolo*, videtur sacramenta permisisse simplicia; scriptum est enim : *Juravit Dominus et non pœnitebit eum* (Psal. cix, 4) : legimus etiam patriarchas jurasse sanctissimos. Et quare dicit in Evangelio : *Non jurabis neque per cœlum, neque per terram* (Matth. v, 34)? etc. Veraciter jurare in Veteri Testamento prohibitum quidem non est; sed quia humano generi de infirmitate mentis frequenter nascitur causa perjurii, in Novo Testamento utilius dicit esse omnimodis non jurandum, sicut et alia similia quæ non contraria, sed cognoscimus cautiora. In Evangelio quippe ipse Dominus ait : *Dictum est antiquis, Oculum pro oculo; ego autem dico vobis, non resistere malo* (Ibid., 38, 39). Per dolum itaque jurat quisquis aliter facturus est quam promittit : credens perjurium non esse, **C** decepisse nequiter credentis errorem.

Vers. 6. *Hic accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salutari suo.* Præmisit pias observationes, nunc dicit et præmia. *Accipiet benedictionem*, non a quolibet alio, sed ab ipso Domino. Ipse benedicit qui judicaturus est, ipse absolvit qui incommutabiliter damnare potuisset. Meritum ergo beneficii per magnitudinem voluit concedentis agnosci. Quod argumentum inter oratores dicitur a persona. Sequitur, *misericiordiam*, ut illa *benedictio* non per merita, sed per indulgentiam Domini venisse videatur. Nullus quippe hominum est qui sibi misereri non egeat. Donantur delicta, ut veniat corona; sicut dari non potest libertas, nisi prius servitus fuerit absoluta. *Salutaris* ergo noster est Dominus Christus, a quo et beatitudo tribuitur, et peccata laxantur. Nec moveat quod prius dixit, *Hic accipiet benedictionem a Domino*; et postea subjunxit, *et misericordiam a Deo salutari suo*: dum in ordine rerum primo parcat peccatis nostris, et postea *benedictionis* ipsius munera subsequantur. Hoc enim frequenter invenis esse variatum, ut primo *misericiordia* ponatur; ut est illud, *Deus misereatur nobis et benedicat nos* (Psal. lxxvi, 2); iterumque convertit : *Illuminet vul-tum suum super nos, et misereatur nobis*. Quæ figura dicitur anastrophe, id est perversio, quando promimus ordine converso sententiam.

Vers. 7. *Hæc est generatio quærentium Dominum,*

requerentium faciem Dei Jacob. Quia singulariter superius dixerat : *Quis ascendet in montem Domini?* Ne putares hoc ad Christum Dominum solummodo esse referendum, nunc et generationi Christianæ hoc cognoscitur applicare. Nam cum dicit, *Hæc es!*, significat, talis est illa generatio quæ Dominum requirit, id est quæ sacri baptismatis fonte renascitur, et fidem suam pia operatione commendat. Sequitur, *requerentium faciem Dei Jacob*. Quid est hoc, quod et ipsum verbum repetit, et aliud subjunxit in fine? Prius dixerat generaliter *quærentium Dominum*, qui se non ambiunt præponi; sed suo ordine suoque fine contenti sunt, ut vel minimam partem in Christi regno mereantur accipere. Sed quia sunt et alii nimio fidei calore ferventes, **82** qui operum bonitate nonnullis præponi se volunt, addidit *Dei Jacob*; ut hoc in illis faciat quod in *Jacob* fecisse declaratur, qui posterus natus, primatum fratris senioris accepit.

Vers. 8. *Tollite portas, principes, vestras.* Venit ad tertiam partem : ubi propheta, Christiana religione declarata, cum magna exultatione imperat diversis errantibus, quatenus prioribus claustris congrua fide patefactis, ipsum regem Dominum in suis pectoribus admittere mereantur. Auferre enim præcipit *portas* mortis, quæ a principe diabolo positæ comprobantur. Quæ ideo *portæ* sunt appellatæ, quia per ipsas trans-eunt homines sua facta portantes, et res victuales studiosissime deferentes.

Et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Contra portas mortis decenter *portæ æternales* sunt positæ, ut istas caducas ostenderet, illas sine fine mansuras. Nam quod Adam diabolo faciente, legem transgrediendo perdidit, Dominus Christus legem complendo reparavit. *Elevatæ sunt enim portæ æternales*, id est baptismatis gratia, chrismatis honor, prædicationis salus, cæteraque quæ Christo Domino veniente concessa sunt. Merito autem appellatæ sunt *portæ æternales*, per quas *Rex gloriæ* dignatus est *introire*.

Vers. 9. *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio.* Interrogat propheta ad convincendam perfidiam Judæorum : *Quis est iste Rex gloriæ?* Respondetur per tertiam speciem definitionis, quæ Græce dicitur *ποιότης*, Latine qualitativa : *Dominus fortis et potens, Dominus potens in prælio*. Quod si discutias, soli Christo probabitur convenire. Gloriosi enim possunt et terrarum principes dici : *Rex gloriæ* nemo potest nisi solus Altissimus inveniri. Huic igitur interrogationi, sicut jam dictum est, subjuncta responsio est : ubi bene singulis verbis arguitur Judaici populi nefanda præsumptio. *Fortis* enim contra illud dicitur, quia eum cum gladiis et fustibus tenendum esse putaverunt. *Potens*, quem illi quasi impotentem Pontio Pilato tradiderunt. Additum est quoque *potens in prælio*, ne illi in concertatione sua aliquid prævaluisse crederentur. Denique cum ad eum tenendum venissent, audierunt : *Ego sum*, et omnes, teste Joanne Evangelista, retrorsum protinus corruerunt (Joan. xviii, 9). Sic

Dominus Salvator per virtutes suas nobis evidenter A edictus est, ac si proprio vocabulo panderetur.

Vers. 10. *Tollite portas, principes, vestras, et eleva-
mini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ.*

Vers. 11. *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus vir-
tutum ipse est Rex gloriæ.* Hic etiam schema pulcher-
rimum factum est, quod apud Græcos dicitur anadi-
plosis, apud Latinos congeminationis dictionis, quæ fit
aut in versu, aut in repetitione verborum. Et quo-
niam eadem revoluta sunt, expositio superior et hic
abunde sufficiat. Nam ut Judæos confunderet, ma-
gnificentiam Domini superius singillatim, ut compe-
tebat, exposuit; nunc autem breviter culmen totius
laudis et veritatis adjecit; jam non solum fortem,
non potentem, non in prælio magnum, sed *Dominum*
ipsarum dicit esse *virtutum*. *Rex* autem est *gloriæ*, B
qui facit se glorificantes utique gloriosos, sicut per
Dominum dicitur: *Glorificantes me ego glorificabo*
(*I Reg. II, 30*). Qui unicuique potestatem, virtutem
cæteraque dona tribuit, ut vult. *Gloria* enim dicitur
celebre præconium, et frequentata laudatio. Sunt
quidem, donante Domino, et angeli gloriosi, Potesta-
tes, Throni, Dominationes, et aliæ potentissimæ
creaturæ; sed nullus est *Rex gloriæ*, nisi qui ipsas
condidit et continet summitates. Stupenda laus, mi-
randa conclusio! Nec potuit ab alio quidquam dignum
dici, nisi ab ipso qui solus suam prævalet enarrare
potentiam. Cognoscite, magistri sæcularium littera-
rum, hinc schemata, hinc diversi generis argumen-
ta, hinc definitiones, hinc disciplinarum omnium pro-
fluxisse doctrinas, quando in his litteris posita cogno- C
scitis quæ ante scholas vestras longe prius dicta
fuisse sentitis.

Conclusio psalmi.

Totus hic psalmus ad moralem pertinet discipli-
nam; commonet enim, ut superstitionibus derelictis,
vero et pio Domino fideliter serviatur. Quid enim
justius quam eum deserere qui nos in Adam fecit esse
mortales? Quid beatius quam illum sequi qui huma-
num genus inflictam mortem fecit evadere? Sed præ-
sta, Domine, ut qui portas misericordiæ tuæ lavacro
sanctæ regenerationis intravimus, nullis inde pecca-
tis impellentibus excamur. Numerus autem hujus
psalmi ad viginti tres litteras Latinorum fortasse
pertineat, quæ eloquentiæ propriæ dicta concludunt.
Ut apud Hebræos viginti duæ, apud Latinos, unde
nunc sermo est, viginti tres; apud Græcos viginti
quatuor habeantur: tamen in unaquaque lingua com-
prehendenda competens adhibetur quantitas littera-
rum; sic et in isto psalmi calculo redolet beata per-
fectio.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXIV.

In finem psalmus David.

Quoniam tituli verba jam nota sunt, et psalmus
iste Hebræorum primus alphabeto descriptus est, de
ejus magis virtute dicendum est. Per totum igitur
librum, duo istorum genera sunt psalmorum: unum
quod integrum alphabetum continere monstratur, ut

est centesimus decimus, centesimus undecimus, et
centesimus decimus octavus, qui justos, ut puto, in-
dicant laudes Domini, ipso largiente, perfecta meri-
torum devotione cantare; ut fuit Nathanael, de quo
Dominus dicit in Evangelio: *Ecce vere Israelita in
quo dolus non est* (*Joan. I, 47*); et Jeremias prophe-
ta, de quo idem Dominus ait: *De ventre matris tuæ
vocavi te, et in vulva sanctificavi te* (*Jerem. I, 5*). Job
quoque similiter Domini voce laudatus est, ait enim:
*Nunquid considerasti servum meum Job, quod non sit
ei similis in terra, vir justus et simplex et rectus, ti-
mens Deum, ac recedens a malo* (*Job II, 3*)? Et cæ-
teri qui tantum ipsi soli Deo sunt noti. Sed cum ad
eos perventum fuerit, evidentius explanabitur. Aliud
genus est, quod subtractis quibusdam litteris, osten-
dit tales in Ecclesia psallere, quibus non adeo omnium
bonorum operum arridet integritas, ut est præsens
psalmus, trigesimus tertius, trigesimus sextus, et 83
centesimus quadragesimus quartus, de quibus suo
loco latius distinctiusque dicetur. Nunc autem nove-
rimus hunc sextam et decimam nonam litteras non
habere; reliquas vero in textu Psalterii minio pin-
gendas esse judicavi, ne qua legentibus confusa na-
sceretur obscuritas. Hæ autem alphabeti litteræ,
quæ verba significant, Hieronymi Patris breviter
labore collectæ sunt; quod tamen Scripturis divinis
non cognoscitur insuetum. Nam et Jeremias captivi-
tatem Jerusalem quadruplici alphabeti lamentatione
deslevit, docens litterarum sacramenta, etiam rerum
nobis cœlestium indicare mysteria.

Divisio psalmi.

Toto psalmo per figuram ethopœian, mirabili sup-
plicatione deprecatur Ecclesia, ne ante conspectum
Domini contemptibilis appareat inimicis. Primo mem-
bro deposcit ut instituta Domini viasque cognoscat.
Quæ sectio continet supra memorati alphabeti litte-
ras quinque. Secundo membro beneficia ejus postu-
lat, quæ sanctis Patribus a sæculo condonavit; hoc
etiam continet sequentes litteras sex. Tertio loco
dicit custodientes præcepta Domini æterna præmia
promereri, protestans se in eadem voluntate jugiter
permanere; ubi reliquas habet litteras novem. Sic
totus psalmus memoratarum litterarum conscriptione
depictus est.

Expositio psalmi.

Vers. 1. ALEPH. *Ad te, Domine, levavi animam
meam: Deus meus, in te confido, non erubescam: ne-
que irrideant me inimici mei.* Levare dicimus, sursum
erigere. Ergo de terrena conversatione, vitiisque
carnalibus ad Deum dicit Ecclesiam *levasse animam*
suam, ad contemplationem scilicet cœlestium rerum,
qua semper Dominum pius animus intuetur: quia
facile humana despicit, qui divina conspexerit. *Eru-
bescere* est autem repentina animi perturbatione con-
fundi, subitoque aliud respicere quam credebatur
evenire. Petit ergo ne minor efficiatur in conspectu
ejus, quæ de ipsius pietate confisa est. *Irrident* vero
inimici, quando iustorum confidentiam non vident

esse completam, et si aliter cedat quam secuturum esse prædicebant. Sperat ergo mater Ecclesia, ut promissa sua præstet Dominus; quatenus adversarii, unde eam irridere possint, non habeant. Ridere enim plerumque benigni, irridere autem semper adversi est.

Vers. 2. BETH. *Etenim universi qui sustinent te non confundentur; confundantur iniqui facientes vana.* Expectare est sub malorum patientia Deum viriliter sustineré; ut ille veniens in iudicio suo reddat quod devoti animus expetebat. Sic et alius psalmus dicit: *Exspecta Dominum, viriliter age, et confortetur cor tuum, et sustine Dominum (Psal. xxvi, 14).* Et respice quia per figuram anadiplosin, quæ Latine dicitur congeminationis, sermonem geminat ad decorem. In superiore quidem psalmo in versibus facta est, hic autem in solis verbis est posita. Addidit, *confundantur*: ipsum verbum quod pro fidelibus in fine positum est, in parte iniquorum fecit initium; sed illic optatur ne veniat: hic petitur ut emergat. *Facientes vana*, id est quæ a Domino probantur aliena. *Vanum* enim dicimus infructuosum atque vacuum.

Vers. 3. GIMEL. *Vias tuas, Domine, notas fac mihi, et semitas tuas edoce me.* Inter *vias* et *semitas* non parva distantia est. *Vias* enim dicimus, quas commentium generaliter licentia pervagatur, quæ dictæ sunt a vehendo. *Semitæ* vero sunt quæ angusto calle diriguntur, nec vulgo notæ sunt, sed occultis itineribus ambulantur. Dicta est enim *semita*, quasi semiviam. Quapropter *vias* dicamus ad vitæ ordinem pertinere, in quo ambulat et doctorum conversatio, et simplicium multitudo. *Semitas* autem legis intelligentiam debemus accipere, quæ et paucis notæ, et difficultate sui probantur angustæ. Sequitur enim, *edoce me*; qui sermo non ad callem, sed ad legem magis noscitur pertinere.

Vers. 4. DALETH. *Dirige me in veritate tua et doce me, quia tu es Deus salutaris meus, et te sustinui tota die.* Singulis sermonibus superiores sensus hic versus amplectitur. *Dirige me* ad vitam pertinet, *doce* ad scientiam. Sequitur, *quia tu es Deus salutaris meus, et te sustinui tota die*; perfecte breviterque nos imbuunt. Duæ siquidem res sunt quæ bonos efficiunt Christianos: prima, ut Deum nobis salutarem credamus; secunda, ut sub totius vitæ patientia retributionem ipsius expectare debeamus. *Tota die*: ac si diceret, omni die, scilicet non interpolato tempore, sed continua vitæ significatione prolatum est.

Vers. 5. HE. *Reminiscere miserationum tuarum, Domine, et misericordiarum tuarum, quæ a sæculo sunt.* Venit ad secundum membrum, piissima humilitate sua petens, quatenus secundum consuetudinem ejus, misericordiam Domini consequatur. Humano usu illi dicitur *reminiscere*, qui nunquam potest aliquid oblivisci. Nam qui sibi desiderat subveniri, largitorem beneficii putat oblitum, quando aliqua fuerit dilatione tardatus. Subjunxit, *et misericordiarum tuarum, quæ a sæculo sunt.* In his verbis præclara nimis et regularis nobis relucere videtur sententia; quia

nullus suis meritis ad ejus gratiam venit. Dicendo enim *miseriordiæ tuæ, quæ a sæculo sunt*, semper Dominum misericordiarum approbat largitorem, qui non ante hominum merita suscipit, sed prius sua dona concedit. Omnes quidem hæreses detestabili cogitatione repertæ sunt: Pelagianum vero malum quam sit perniciosum, hinc datur intelligi, quod tanta cognoscitur assiduitate redargui. A sæculo dicit, cum cœperit esse sæculum, quando administrari cœptus est mundus. *Sæculum* est enim mundi ordo decurrens, qui ad futura tendens, præterita deserit. Hæc aliqui in hebdomadis similitudinem, septenis annis determinanda esse putaverunt. Alii enim *sæcula* dicta esse voluerunt, quod in se jugiter revolvant tempora. Et ne distinctiones verborum prætermittere videamur, *miserationes* attinent ad operationes pias, *miseriordiæ* vero pertinent ad clementem naturam. Unde rogat ut utrarumque rerum suarum memor sit Dominus.

Vers. 6. ZAIN. *Delicta juventutis et ignorantiae meae ne memineris; secundum magnam misericordiam tuam memor esto mei, Deus.* *Delictum* quidam volunt levius esse quam peccatum, dictumque ab eo **84** quod viam linquat æquitatis, non tamen in summa criminum pravitate versetur. *Delictum* est enim avidius cibum sumere, cachinno incompetenter resolveri, otiosis verbis operam dare, et cætera hujuscemodi, quæ gravissima non videntur esse peccata, sed tamen constant esse prohibita. *Juventutem* vero non tantum floridam ætatem posuit, sed præcipitationis audaciam, quæ in illa ætate facillima est, dum calor animi modestiam conversationis excedit. Nam multi juvenes morum gravitate maturi sunt; econtra quidam senes levitatis crimine maculantur. *Ignorantiæ* autem dixit, quia multa facimus quæ mala esse nescimus; damus plerumque ignari consilium, quod lædat alterum; damus velut pro remedio ægroto cibos qui vehementer affligant. Ipsam quoque legem frequenter offendimus ignorantes, quam non licet ignorari, dum eam voluerit Divinitas a generalitate cognosci semperque retineri. Alii autem dicunt *delicta ignorantiae* etiam ad parvulos pertinere, qui licet invalido sensu sopiti sint, tamen originali peccato probantur obnoxii. Petit ergo ut *delicta juventutis et ignorantiae* ad vindictam reservare non velit, sed tanquam excidant illi, ita ad iudicium non patiat adduci. Ideoque precatur Ecclesia *ne delicta meminerit*, sed potius *memor sit ejus secundum magnam misericordiam suam.*

Propter bonitatem tuam, Domine. Dicendo: *Propter bonitatem tuam, Domine*, fecit intelligi non propter meritum meum. Unde nulli fas est aliquando præsumere, nisi quem graviter contingit errare. Quæ figura dicitur emphasis, id est exaggeratio: sed hic illa ejus species est, quæ significat id quod non dicit. Merito ergo illius *bonitas* veraciter prædicatur, de quo scriptum est: *Nemo bonus, nisi solus Deus (Luc. xviii, 19).*

Vers. 7. HETH. *Dulcis et rectus Dominus: propter*

hoc legem statuet delinquentibus in via. Dulcis est Dominus: quia dum cunctos beneficiis præveniat, conversionem tamen delinquentis exspectat. *Pluit enim super justos et injustos (Matth. v, 45)*, vitam tribuens his qui merebantur extinguere. Merito ergo *dulcis* dicitur, a quo suavia dona præstantur: sicut et alius psalmus dicit: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus (Psal. xxxiii, 9)*. *Dulcis* enim dictus est ad similitudinem dulcium escarum, quibus maxime delectatur humanitas. *Rectus* est quando post frequentes increpationes et longissimas expectationes obstitit malis, humiliat superbos et impios, ut tandem aliquando sapiant, et se errasse pœniteant. Quod autem *legem statuit*, utique dulcedinis et rectitudinis fuit; quando noluit errare quos maluit legis promulgatione corrigere. Sed ne quis hanc distictionem crederet ex asperitate venisse, consilium latæ legis exponit, id est bonitatis et dulcedinis. *In via*, id est in præsentis vite, ubi lex ponitur, in qua recte vivere commonemur.

Vers. 8. **THEII.** *Diriget mites in iudicio: docèbit mansuetos vias suas.* Id est animo placidos ad promissam facit beatitudinem pervenire. *Directus* quippe dicitur qui de curvo rectus efficitur. Dicendo autem *mites*, excludit superbos et elatos; sicut in Evangelio dicit: *Beati mites, quia ipsi possidebunt terram (Matth. v, 4)*. *Mansuetos* utique, non superbos, qui contra jugum lene et onus leve noxia sibi libertate recalci-trant; sed illos *docebit* qui sine murmuratione faciunt quæ jussa cognoscunt. Inter *mansuetos* enim et *mites* hæc videtur esse distantia: *mites* sunt qui nulla furoris accensione turbantur, sed in lenitate animi jugiter perseverant; *mansueti* autem dicuntur, quasi manu consueti, hoc est tolerantes injurias, non reddentes malum pro malo. *Vias suas* dixit: sed quæ sint *vix* Domini subsequenter exponit.

Vers. 9. **JOB.** *Universæ viæ Domini misericordia et veritas, requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus.* Dum sint incomprehensibiles *viæ Domini*, aptissime eas sub brevitate colligit. Quis enim opera ejus enarrare sufficeret, quanta potentia cœlestia terrenaque moderetur? Sed cum illæ non potuissent enumerari, sufficienter comprehensum est, *Universæ viæ Domini misericordia et veritas*. *Misericordia*, quia prævenit cuncta bonitate; *veritas*, quia omnia sub integritate dijudicat. Sed ne hoc putares communitè conferendum, sequitur, quibus possint talia convenire; scilicet, *requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus*. Quando singulari numero dicitur *Testamentum*, aut Vetus significatur, aut Novum. Hic ergo *Testamentum* debemus accipere Novum; *testimonia* vero præcedentium dicta prophetarum, testes enim fuerunt sacrarum promissionum, quas Dominus adventus sui manifestatione complevit.

Vers. 10. **CAPH.** *Propter nomen tuum, Domine, propitiaberis peccato meo; copiosum est enim.* Hoc bene ad personam refertur Ecclesiæ, cujus congregationem ex diversis peccatoribus constat evenisse. *Propter nomen tuum, Domine*: quia Jesus dicendus

A erat, quod lingua nostra Salvator interpretatur. Nomen siquidem ipsum salutis intelligitur esse professio. Sequitur, *copiosum est enim*, id est cui non possis parcere propter se, sed propter tui nominis sanctitatem. Sed dum *copiosum* dicitur peccatum, abundantissimum esse monstratur: quoniam cursu temporis semper augetur; et nisi fuerit divina miseratione subventum, quantum vita protenditur, tantum humana fragilitate peccatur. Et memoria reconde quod Ecclesia dicit pro parte membrorum, copiosa sua esse peccata; ut qui se prædicant esse mundos, sicut Catharistæ, intelligant se portionem cum sancta Ecclesia non habere.

Vers. 11. **LAMED.** *Quis est homo qui timeat Dominum? Legem statuit ei in via quam elegit.* Venit ad tertium membrum, ubi specialiter demonstratur qui sit *qui timeat Dominum*, aut quali munere gratuletur. Sed more suo interrogationem præmittit, responsura quæ competunt: *Legem statuit ei*. Iste est quem volebat exprimere. Dicit hominem accepisse legem, cui ideo voluit metum adjicere, ne posset sub ignorantie securitate peccare. *In via quam elegit*, id est in sanctitate propositi.

Vers. 12. **MEM.** *Anima ejus in bonis demorabitur, et semen ejus hæreditate possidebit terram.* Quia justis hominibus exutis corpore, non statim perfecta beatitudo datur, quæ sanctis in resurrectione promittitur, *animam* tamen ejus dicit *in bonis* posse remorari, quoniam etsi adhuc præmia illa suspensa sunt, *quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit (1 Cor. ii, 9)*; modo tamen futuri præmii certissima spei delectatione pascuntur. Sequitur, *et semen ejus hæreditate possidebit terram*. Istud jam futurum præmium absolute significat, quando *semen* ejus, id est opera bona **85** in æterna securitate recipientur, et possessio ejus nulla ulterius expulsione turbabitur. Qui enim aliquid ex hæreditate tenet, firmissima possessione gloriatur.

Vers. 13. **NON.** *Firmamentum est Dominus timentibus eum, et testamentum ipsius ut manifestetur illis.* In hoc versiculo diligenter credentium animos mentesque roboravit. Primo quia humana consuetudo mutabilis est, *firmamentum* ejus *Dominum* dicit futurum, ut de se dubitare non debeat, cum tali promissione solidatur. Sed vide quod dicit *timentibus eum*. **D** Ista enim superbis et audacibus non promittit. Et intuere quam vim habeant verba disposita. Humanus timor diffidentiam tribuit, divinus autem spei firmamenta concedit. Secundum istud est amplectendum, nimisque necessarium, ut lex ejus ipsius nobis munere declaretur, sine quo nec intelligere quidquam boni possumus, nec perficere laudanda prævalemus.

Vers. 14. **SAMECH.** *Oculi mei semper ad Dominum, quoniam ipse evellet de laqueo pedes meos.* Post antefata præmia beatorum, nunc contemplationem suam fuisse dicit semper ad Dominum. Pulcherrime autem cognoscitur hæc facta diversitas. Solet enim qui ante pedes suos non intuetur, in laqueos irruere, aut in fovearum hiatus incidere. Hoc autem mirabiliter et

veraciter dictum est, quia si caute ambulemus, pedesque nostros dirigamus, si ad Dominum jugiter oculos elevemus, quoniam ille respectus ab omni nos offensioque reddit alienos

Vers. 15. AIN. *Respice in me, et miserere mei, quoniam unicus et pauper sum ego.* (Egregia sibi comparatione respondet, quia superius dixit, *Oculi mei semper ad Dominum*, nunc dicit, *Respice in me*, quemadmodum ego in te, et *miserere mei*. Nam qui ad illum semper respicit, exigit ut eum miseratus ipse respiciat. Addidit quoque misericordiae amplissimas causas, quando *unicus* plus amatur, *pauperrimus* plus doletur. Quod de persona Christiani populi convenienter dicit Ecclesia, qui *unicus* est ei, quia solus veracis fidei sacramenta custodit. *Pauper*, quoniam a mundi illecebris segregatus, nulla sæculi ambitione refertus est.

Vers. 16. PHE. *Tribulationes cordis mei dilatatae sunt: de necessitatibus meis eripe me.* Dilatata est Ecclesiae tribulatio, dum cogitationes suas per mundi calamitates, ubi est seminata, distendit. Necesse est enim ut copioso fasce deprimatur, qui pro multis affligitur, *De necessitatibus* enim dicit, quas persecutorum atque hæreticorum patiebatur insidiis. Hi sunt enim qui necem inferre cupiunt Christianis. Suas enim recte dicebat, quas studio charitatis assumpserat.

Vers. 17. ZADE. *Vide humilitatem meam et laborem meum, et dimitte omnia peccata mea.* Vide, id est propitius respice. *Humilitas* est autem Ecclesiae, quando indisciplinatos et pravos docendo sustinet, et tectos atque latentes patitur divino reservari iudicio. *Labor* enim ipsius est, quia multis persecutionibus multaque contentione fatigatur; et semper pravorum objectionibus lacessita, nulla hic optatae pacis requie conquiescit. Merito ergo post tanta quæ patitur, remitti sibi peccata omnia deprecatur, quia piæ tolerantiae durissimus labor clementiam iudicis semper exspectat.

Vers. 18. RES. *Respice inimicos meos, quoniam multiplicati sunt, et odio iniquo oderunt me.* Dicendo, *Respice inimicos meos*, pro ipsis orat, ut redeant [ms. A., B., F., credant]: quia quos ille respicit, sine dilatione convertit, sicut in Evangelio Petrum Dominus respexit ut fletet (*Luc. xxii, 61*). Addidit causam qua perire non debeant: *Quoniam multiplicati sunt*. Pauci enim crederentur fortasse contemni, multorum vero perditio sine maximo dolore non poterat sustineri. Sequitur, quia *odio iniquo oderunt me*. Ecclesiam revera *iniquo odio oderant*, quia dum pro ipsis orationem funderet, illi tamen eam persequi nulla intermissione cessabant. Et ideo addidit *odio iniquo*, quia esse videtur et justum, sicut et illud: *Perfecto odio oderam illos* (*Psal. cxxxviii, 22*).

Vers. 19. SIN. *Custodi animam meam et eripe me: non confundar, quoniam invocavi te.* Fidem suam petit Ecclesia rectissimam custodiri, ut servata a schismaticis, nulla queat perversitate confundi, sed sine macula et ruga Sponso suo ornata fidei virtutibus

offeratur. Subjungitur causa probabilis qua petitionem suam consequi debuisset, quoniam *invocavit Dominum*. Revera non meretur erubescere, quæ spem suam cognoscitur in tanta virtute posuisse. Ipsum enim elegit *invocare*, qui nescit pie supplicantes abjicere.

Vers. 20. TAU. *Innocentes et recti adhæserunt mihi, quoniam sustinui te, Domine.* *Innocentes*, quidam intelligunt parvulos sacro baptismate regeneratos, qui adhuc nullis mundanis conversationibus polluantur, sed in ipsa sanctitate transeunt, quam suscipere meruerunt. *Rectos* autem illos accipi volunt, qui jam matura ætate conversi, divino munere a peccatorum sunt laqueis absoluti. Sed cum dixerimus Ecclesiam variis hominum moribus esse completam, quomodo hic dicit tantum, *innocentes et recti adhæserunt mihi*, quasi et illos non habeat permixtos qui improbis moribus polluantur? Sed considera pondus verbi istius, ut *innocentes et rectos adhæsisse* sibi dicat, tanquam illi fuerint sociati atque conglutinati, quod ab utraque parte morum probitas videtur efficere. Reliqui autem cum labore tolerati sunt potius quam adhæserunt. *Sustinui* vero dicit, viriliter passa sum in hoc mundo frequentes angustias; sed una mihi fuit consolatio, *te Dominum sustinere*. Et inspice vim versus istius, quia *innocentes et rectos* ideo sibi *adhæsisse* dicit, quoniam *sustinuit* Dominum; alioquin non poterat tales amare, nisi et ipsa de tanta videretur firmitate præsumere.

Vers. 21. *Redime me, Deus Israel, ex omnibus angustiis meis.* Cum dicit *Redime me*, adventum Domini Salvatoris exposcit, cujus sanguine redempta, de diabolica est captivitate liberata. *Deus Israel*, id est, Deus te videntium, quia ipsos revera gratos habet quibus conspectum suæ contemplationis indulget. Subjungendo enim, *Ex omnibus angustiis meis*, nullam in se maculam desiderat inveniri, quoniam aliter Christo non potest conjungi sancta sponsa, nisi fuerit, ut dictum est, sine macula et ruga.

Conclusio psalmi

Audiamus quemadmodum adhuc in angustiis hujus mundi posita, per totum psalmum ad liberatorem suum clamet Ecclesia; et desinamus tribulationes nostras impatienter ferre, cum ipsam matrem constet pro nobis **86** gravissimas angustias sustinere. Portemus adversa, Domino juvante, viriliter; speremus de ejus pietate constanter, quia si nos in Sponsæ partibus permanemus, Deo largiente, cum ipsa simul ad æterna gaudia perveniemus. Numerus iste bis duodenus mysteria nobis superna declarat, quod viginti quatuor seniores indefessis vocibus, laudes Domino suavi modulatione concelebrent, commonens ut ad similitudinem eorum, et nos psalmum istum frequentata devotione cantemus.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXV.

Psalmus David.

Cum *psalmus* significet in actibus nostris convenientiam spiritualium rerum, *David* autem manu

fortis atque desiderabilis, totus hic textus ad perfectum aptandus est Christianum, qui Domino largiente diversorum laude meritorum in Ecclesia ejus constanti animo perseverans, divinis se beneficiis consolatur. Sed tamen cum talis hymnus dicitur, necesse est ut ad Christum Dominum intelligentiæ virtute referatur.

Divisio psalmi

Sanctus iste quem diximus, primo modo psalmi innocentiam suam respici deprecatur, quia cum iniquis hominibus non habuit portionem. Secundo supplicat ne hæreticis aut schismaticis in iudicio Domini misceatur, quoniam domum ejus se dilexisse testatus est.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum; et in Domino sperans non infirmabor.* Periculosa quidem iudicii videtur esse petitio, sed sequestratio malorum, quæ fit in examine Domini, cognoscitur a bene merito competenter optari. Quapropter non est hic detestabilis arrogantia meritorum, sed justa petitio fideliter servientis, ut sequestretur a pessimis, ne cum malis habeat portionem. Postulat enim vir sanctus iudicia, quia certus erat de ejus misericordia, sicut ait Apostolus: *De cætero reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex (II Tim. iv, 8).* In innocentia vero sua ingreditur, qui, sicut inferius dicit, *sperat in Domino*, nec de suis quidquam viribus, sed de divina largitate præsumit. Sequitur hujus rei decora probatio, quia in Domino confidendo infirmatum se esse non asserit. Hæc est enim *innocentia*, quam superius dixit, id est in Domini virtute confidere, ne possit eum aliqua peccatorum infirmitas ingravare.

Vers. 2. *Proba me, Domine, et tenta me: ure renes meos et cor meum. Proba et tenta*, non præsumptive dicitur, sed hoc emendationis gratia fieri postulatur. Nam quando ille perscrutatur et tentat, facit nos peccatum intelligere nostrum, et ad fructum penitentiae pervenire. Alioquin si nulla nos in hoc sæculo adversitate commoneat, sub neglecto relinquimus ea pro quibus satisfacere deberemus. Ipse enim subsequenter exponit, cur se *probari* et *tentari* desideraret, utique ut *urerentur renes et cor* ejus; quatenus delectationes et cogitationes humanæ verbi Domini calore purgarentur, qui more fornacium, vitiorum sordes absumens, animas hominum ad emundationem perfectissimi decoris adducit. Perscrutandum est autem cur hic petat se debere *tentari*, cum in evangelica oratione sit positum: *Ne inducas nos in tentationem (Matth. vi, 13)*. Duæ sunt igitur tentationes: una Domini, qua bonos tentat, ut eos competenter erudiat, sicut legitur in Genesi: *Tentavit Dominus Abraham (Gen. xxii, 1)*; vel illud quod dicit Moyses: *Tentat vos Dominus Deus vester (Deut. xiii, 3)*. Altera vero diaboli est, quæ semper ducit ad mortem: de qua precamur ne in ejus partes

caecis mentibus inducamur. Bene ergo propheta petit dicens: *Proba me, Domine, et tenta me*, in ista parte quæ Domini est, ut non in illam tentationem diabolicam induceretur; ubi sequitur: *Sed libera nos a malo (Matth. vi, 13)*, id est ab ipso diabolo.

Vers. 3. *Quoniam misericordia tua ante oculos meos est, et complacui in veritate tua.* Hoc erat unde tentationum pericula non timebat, quia misericordiam ejus non poterat oblivisci. Jugiter enim sibi subveniri facit, cui collatum beneficium ante oculos semper assistit. Qua de re etiam Domino *complacuisse* se dicit. *Complacere* est autem cum sanctis Domini æternam gratiam promereri. *In veritate*, id est in Christo tuo, qui ait: *Ego sum via, veritas et vita (Joan. xiv, 6)*. Aliter enim Patri non potest complacere, nisi qui tali fuerit credulitate firmatus.

Vers. 4. *Non sedi in concilio vanitatis, et cum iniqua gerentibus non introibo.* Complacuisse se Domino egregia nimis narratione declarat. Innocentiam quippe suam nititur ostendere, duobus versibus refugiendo quæ prava sunt; aliis vero duobus agendo quæ recta sunt. Quod argumentum in topicis dicitur ex contrariis. *Concilium enim vanitatis*, et congregatio innocentium omnino contraria sunt. Enumerat enim nunc quæ, Domino largiente, peregerit, unde se complacuisse testatus est. *Non sedit in concilio vanitatis*, qui tractatibus iniquorum nulla consilii sui participatione consentit. Fieri enim potest ut homo sanctus casu aliquo ad concilium veniat iniquorum, ubi vel incongrua vel vana referuntur. Sed dum talia cognoverit, neque cum eis sedet, neque delectatione aliqua commoratur, sed pravum studium aut dissuadet, aut deserit. Quapropter cum se prius negasset sedit cum malis, modo se profitetur non introisse cum pessimis. Ante enim tractatum ipsorum vitavit, post et facta deseruit. Introitus est enim ad scelus, cum fieri aliquid audacter incipitur. Introitus enim initium significat operationis, quod vir sanctus a sua conscientia profitetur alienum.

Vers. 5. *Odivi congregationem malignorum, et cum impiis non sedebo.* Minus fuerat sancto viro malum vitasse concilium, nisi et *congregationem odisset* omnimodis subdolorum. *Odiu* enim significat divisionem, sicut est in amore collegium. Et cum superius se dixerit in vanitatis concilio non sedit, modo se profitetur *cum impiis non sedere*. Utrumque quidem erat omnino deserendum. Sed alii sunt vani, alii impii. Vani sunt qui caducis inquisitionibus occupantur, et in superflua tempus narratione consumunt. Impii autem, hæretici, qui quæstionibus perfidis Scripturas divinas depravare contendunt, sicut Petrus apostolus ait: *Depravantes eas ad suum interitum et perditionem (II Petr. iii, 16)*. Hos ergo utroque jure monet esse fugiendos, quia illi superfluitates diligunt, isti tela perversitatis infigunt.

Vers. 6. *Lavabo inter innocentes manus meas, et circumibo altare tuum, Domine.* Potest talia loqui, qui caput suum sequitur Christum, qui terrena despicit, et cœlestia concupiscit, sicut Apostolus ait: *Nostra*

nitem conversatio in cœlis est (*Philip. III, 20*). Inter innocentes enim lavat manus suas, quisquis facta propria studio bonæ conversationis emundat. Et bene addidit, *inter innocentes*, quia possunt lavare manus etiam qui nocentes sunt, sicut fecit Pontius Pilatus (*Matth. XXVII, 24*), qui dum animam suam nefanda Domini traditione pollueret, manus suas sæculi istius liquore mundabat. Sed spiritualiter manus lavat quisquis actus suos lacrymabili satisfactione diluerit. *Circumibo* vero dixit, id est frequenter iterabo, ut assiduitatem sanctissimæ devotionis ostenderet. *Altare* enim ab altitudine dictum est, quasi altæ aræ, ubi Domino sacrificatur, ut conspectibus populorum misericordiæ ipsius dona pandantur.

Vers. 7. *Ut audiam vocem laudis tuæ, et enarrem universa mirabilia tua*. Profectus ad cœlestia ideo illud spirituali animo circumibat altare, ut concentum dominicæ laudis audiret. Forte illud dicit, quod coram ipso indefessa voce præcinitur: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth* (*Isa. VI, 3*). Quæ cum audiret, et devotione maxima cognovisset, narret populis universa mirabilia quæ hodieque in sanctarum celebratione missarum beata canit Ecclesia.

Vers. 8. *Domine, dilexi decorem domus tuæ et locum habitationis gloriæ tuæ*. Beatissimus ille quem diximus, secundum modum orationis ingreditur, supplicans ut, cum decorem domus Domini dilexerit, illis qui ab eodem alieni sunt nullatenus misceatur, sed in ejus Ecclesia perseveret. *Decorem domus* dicit, non pulchritudinem parietum aut ministeriorum pretiosissimos apparatus, sed ipsorum actuum beatissimam qualitatem, in quibus cuncta gaudet Ecclesia, id est, in psalmorum jubilatione, in precum sanctitate, in Christiani populi humillima devotione. Prius enim de universali dixit Ecclesia, nunc venit ad sanctos, in quibus gloria Dei habitare cognoscitur: de quibus Apostolus dicit: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* (*I Cor. III, 17*). Dicendo enim *habitationis locum*, humani pectoris significavit arcanum; mirabiliter subjungens, *gloriæ tuæ*, quia ubicunque habitat, gloria est. Gloriosum enim efficit quidquid inhabitare dignatur, et ab hospitis merito crescit hospitii magnitudo.

Vers. 9. *Ne simul perdas cum impiis animam meam, et cum viris sanguinum vitam meam*. Juste rogat ne cum impiis anima ejus pereat in futuro judicio, cum quibus hic communem non habuit actionem. Merito enim ab eis ibi se sequestrari petiit, a quibus hic se ipse divisit. *Sanguinum enim viri* sunt, qui carnaliter vivunt, et nulla jussa cœlestia concupiscunt. Pereunt ergo tales de futura Jerusalem, qui pro sua impietate damnandi sunt.

Vers. 10. *In quorum manibus iniquitates sunt: dextera eorum repleta est muneribus*. Exponit qui sunt *virii sanguinum*, in quorum consuetudine videmus esse nequissimas actiones. *Manus enim nostræ* significant generales operationes, quas gerimus in hac luce degentes. Hic *dextera* specialiter judicis venalitem pronuntiat, quam ideo dicit *repletam esse muneribus*:

A quod multarum pecuniarum oblatione gravata sit. Et considera quod hæc accipientes judices universaliter exsecratur. Nam et qui justitiam vendit, *muneribus dexteram replet*; et qui nocentes absolvit, idem suam *dexteram* munerum acceptione complevit. Sic utrumque, ut arbitror, ad virum sanguinum congruenter aptandum est.

Vers. 11. *Ego autem in innocentia mea ingressus sum: redime me, et miserere mei*. Schema syncrisis est, cum causam suam quis ab adversariis suis nititur efficere meliorem. Nam cum illi accipiendo fallaciter gaudeant dexteram suam muneribus fuisse completam, se dicit ad innocentiam introisse divitias. *Ingressus enim* in thesauros spirituales multo verius se consolatus est, quam illi super mundanis divitiis gaudere potuissent. *Redime me*, id est adventus tui sanguine pretioso liberum redde, quo absolutus est mundus, qui peccatis tenebatur obnoxius. *Et miserere mei*, scilicet in hoc mundo, ubi fideliter supplicantiis parcis.

Vers. 12. *Pes enim meus stetit in via recta; in ecclesiis benedicam Dominum*. Inter concutientes hæreses et mundi graviter sævientes angustias, hoc bene vir catholicus profitetur, quia *pes* ejus immobilis perduravit; qui licet importunis tribulationibus fluctuet, in parte fidei nescit quibuslibet necessitatibus commoveri. Possunt enim tales, et his similes hoc dicere, de quibus ipse Dominus testimonium perhibet, ut est illud: *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal* (*III Reg. XIX, 18*). *In via recta*, id est in mandatis tuis, quæ recta sunt, et rectos faciunt obedientes. Nam quoties plurali numero dicuntur ecclesiæ, mundi istius Christiani populi significantur, qui de diversis gentibus probantur esse collecti. Futura est enim una et perfecta Jerusalem, quæ malorum sequestratione purgabitur. Dicit ergo beatus iste quem diximus, non in Ecclesia, sed in ecclesiis se Domino cantaturum, quia per universum mundum nomen constat esse catholicum.

Conclusio psalmi.

Consideremus qualem nobis formam vitæ religiosus iste tradiderit. Dicit enim ideo se hic vitasse pessimos, ne in judicio Domini cum malis possit esse sociatus, admonens ut iniquorum consortia fugientes, fidelibus Christi spirituali semper charitate jungamur, quia ex diutina hominum conversatione, morum semper contrahimus qualitatem. Hoc enim et sextus psalmus admonet, cum dicit: *Discedite a me omnes qui operamini iniquitatem* (*Psal. VI, 9*); hoc et decimus septimus qui ait: *Cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso subverteris* (*Psal. XVII, 26*). Revera ut cognosceretur ingens malum, quod tam crebro monebatur esse fugiendum. Quapropter studiose quæramus gloriosum nimis aptumque collegium, quod nos virtutibus erudiat, et desiderio divinæ charitatis accendat, ne in retributione **88** malorum

merito jungamur pessimis, qui collegium hic habere A
 volumus cum malignis. Quod si diligentius perscrutemur, nec quantitas ipsius numeri vacat. Nam quinque porticus fuisse Salomonis, in quibus periclitantium turba languebat, evangelica nobis designat auctoritas (*Joan. v, 2*). Qui calculus quinquies in se reductus, in vicesima quinta summa progreditur, ut sic corda fidelium psalmi istius abyssu recreentur, sicut in illis porticibus jacentium probaticæ piscinæ lavacro ægra corpora sanabantur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXVI.

Psalmus David priusquam liniretur.

Tituli hujus historia Regum quidem volumine latius indicatur (*I Reg. xvi, 13*). Nam cum Saul peccasset Deo, per sanctum Samuelem prophetam David apud B
 patrem suum est unctus in regem. Verum hic titulus de ipsa unctione non loquitur, sed illam potius commemorare dignoscitur, quando post persecutiones Saulis, voto populi est perductus ad regnum (*II Reg. v, 3*), cum et istum psalmum rerum ipsarum testificatione eum conscripsisse manifestum sit. Nam si primam illam unctionem velis advertere, nullum ante ipsam psalmum legitur effecisse. Restat ergo ut istam secundam unctionem intelligere debeamus.

Divisio psalmi.

Cum frequenter ante regnum liberaretur ab inimicis suis acerrimis, per totum psalmum loquitur propheta. In prima positione Dominum se dicens metuere, et nullum alterum formidare. Sed inter adversa sæculi unum sibi testatur esse suffugium, ut, licet periculis corporalibus jactaretur, ipse in domo Domini firmissima devotione mentis habitaret. Secunda positione, multiplici clade liberatus, diversis modis gratias agit, et prophetiæ spiritu spem sibi futuræ beatitudinis pollicetur. Sciendum sane hunc psalmum secundum esse illorum qui per actus David significant Christi Domini futura mysteria.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo?*

Vers. 2. *Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo? Dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas.*

Vers. 3. *Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt.* Hos tres versus paulo sollicitius audiamus, sunt enim magnæ argumentationis formula comprehensi, quam Græci epichirema, Latini executiones vel approbationes vocare maluerunt. Hoc argumento utimur quoties rem de qua agitur per exemplum aliquod probare contendimus. Causa enim hic proposita est in uno et semi versiculo. Dixit enim: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo?* In alio semis et uno versiculo subjunxit exemplum, quia minime trepidare debuisset, quando illi magis cadunt qui persequi probabantur. Ait enim: *Dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas.*

Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt. Sic istius epichirematis breviter forma perfecta est. Nunc ad exponenda verba redeamus. Propheta ergo dicit exsultans, se quemquam hominum non timere, quoniam a Deo fuerat illuminatus, ostendens formidinem semper habere tenebras suas, quando contra eam ponitur *illuminatio* superna. Sequitur, *et salus mea*. In quo verbo cuncta concludit, et valetudinem corporis, et animæ sospitatem. Utraque enim sunt indicia salutis, quando sustinent videlicet gravissimas passiones. *Quem timebo?* id est nullum hominum formidabo. Timor enim fecerat Domini, ne quemquam alium timere potuisset. Sequitur: *Dominus defensor vitæ meæ, a quo trepidabo?* Multi per actus iniquos accepta Dei munera perdididerunt. Quorum autem defensor fuit Dominus, nullatenus aliquid amiserunt. *A quo trepidabo?* Interrogative pronuntian- dum est, id est a nullo, sicut et superius posuit, *quem timebo?* Tales quippe interrogationes pro abnegationibus accipiendas esse non dubium est. Addidit: *Dum appropiant super me nocentes, ut edant carnes meas.* Truculentium inimicorum hic vota panduntur, qui non solum extinguere, sed etiam aviditate furoris, ipsas quoque humanas carnes cupiunt crudeliter devorare. Et ideo inimicorum tanta feritas proditur, ut liberationis gratia duplicetur. Adjecit: *Qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt.* Versus iste pendet de superiore sententia; probatio est enim quomodo nullum timere debuisset. Nam si persecutores qui formidari poterant, subruerunt, quis, rogo, timor erit, quando potius illi cadunt, qui impugnare videbantur? Consequenter autem verba sunt posita; prius fuit *infirmari*, post *cadere*. Et intueri quoniam hic fidelium beneficia breviter exponuntur, ut non illi qui passionibus premuntur, sed illi magis corruant qui innocentium sanguinem devorare festinant.

Vers. 4. *Si consistent adversum me castra, non timebit cor meum.* Salutari probatione completa, propheta lætus exsultat, decoram emphasis, id est exaggerationem faciens, ut si adversus ipsum solum castrorum coeat multitudo, stabilitas mentis ejus non debeat commoveri, dum soleant homines plurimorum oppugnatione terreri. *Castra* enim valida munitio est, quam expugnare facile non potest impetus irruentis. Sed hæc omnia sibi dicit esse contemptibilia, cum valletur auxiliacione divina.

Vers. 5. *Si exurgat in me prælium, in hoc ego sperabo.* Potuerant castra consistere, et in prælia non coire. Sed nunc ipsum sævum certamen adjicit, ut nihil eorum metuere videretur quæ terribilia putat humanitas. *Si exurgat*, id est si subita in me concertatio, quasi fervens procella prosiliat, in eo potius sperabo victoriam. In præliis enim concitatis gloria vincentis semper apparet. Nam virtus probatur latere, quæ non fuerit explorata certamine, sicut superius dixit: *In tribulationibus dilatasti mihi* (*Psal. iv, 2*). Et respiciendum quod et iste versus sic habet in capite, 89 sicut ille prior. Quæ figura

dicitur *anaphora*, quoties unum verbum per commatum principia repetitur; quod et in capite psalmi constat effectum, id est, *Dominus, Dominus*.

Vers. 6. *Unam petii a Domino, hanc requiram. Unam rem quidem petiisse se dicit a Domino, quam exponit inferius. Sed videamus si unam, et non magis omnia. Calculo quidem singularis est, sed rerum utilitate numerosa; angusta precatio, latum præmium; breviter quæritur, sed granditer impetratur. Bonorum ergo mos est domum Domini solam expetere, in qua bona omnia continentur. Mali autem terrena voluntate discissi, dum sanitatem corporis petunt, cum divitias precantur, cum inimicorum dejectiones expostulant, petendo fatigantur, et interdum peritura conquirunt.*

Vers. 7. *Ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ: ut videam voluntatem Domini, et protegar a templo sancto ejus.* Hæc est una supplicatio, quam superius expetebat. Et vide quia nulla castra, nullum prælium metuere debuit, qui tali se munitione vallavit. Quæ sunt enim civitates similes, qui sunt exercitus fortiores, quam habitare in domo Domini, ubi nihil humanum, nihil diabolicum certum est pertimesci? Et hoc non parvo tempore, sed omnibus diebus vitæ suæ. Quando, rogo, metuat, cui omnis vita secure est? Videt etiam voluntatem Domini, qui præcepta ejus intelligit, qui puritati ipsius tota se mente subdiderit. Propheta enim postulat *protegi a corporis Christi templo*, unde et firmamentum fidei, et invictum robur defensionis accipitur. Ad illud enim pervenerat animi virtute, quod adhuc non videbat in specie.

Vers. 8. *Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui: in petra exaltavit me.* Versum hunc paulo diligentius perscrutemur. Ait enim: *Quoniam abscondit me in tabernaculo suo in die malorum*, significans illud tempus quando Saule persequente multis locis per squalentes speluncas et montium secreta latitabat. Quod illi revera tabernaculum fuit, quia mens ipsius nunquam a religionis pietate discessit. Sequitur, *protexit me in abscondito tabernaculi sui*. Superius dixit, *abscondit*; nunc dicit, *protexit*. *Abscondi* est quærentium oculis non præberi; *protegi* autem, ab omni metu periculoque liberari. *In abscondito tabernaculi sui*, dicit, id est in Divinitatis secreto, ad quod semper devotus animus festinabat, dum ibi sibi esse videbatur, ubi ejus intentio perdurabat. Quod autem dicit: *In petra exaltavit me*, ad incarnationem Domini pertinet; quoniam de ejus semine natus est Christus, qui est lapis adunans populos angularis.

Vers. 9. *Nunc autem exaltavit caput meum super inimicos meos.* Postquam dixit præmia quæ de Domini erant incarnatione ventura, nunc dicit præsentia, cum eum ab inimicis suis, sive carnalibus, sive spiritualibus constat esse liberatum. *Caput meum*, bene mentis oculos videmur accipere, qui revera caput nostrum est, quo vegetante possumus contueri. Nam plerumque illud dicimus *caput*, quod eminere monstratur. *Super inimicos*, vitiosos significat appe-

litus, supra quos mens nostra decenter erigitur, quando divino beneficio pura servatur.

Vers. 10. *Circumibo et immolabo in tabernaculo ejus hostiam jubilationis; cantabo et psalmum dicam Domino.* Decursis beneficiis quæ et de futuro et in præsentem se cognoverat accepisse, nunc gaudium suum mirabili narratione describit. *Circumibo* dicit, hoc est animo perscrutabor qua potentia cælos fecerit, stellas fundaverit, maria determinaverit, terram stabiliverit, totumque mundum varia virtutum laude compleverit. Et cum hæc omnia animo circumiverit, *immolare se dicit in tabernaculo ejus hostiam jubilationis*, id est in Ecclesia ejus offerre sacrificium laudis. *Jubilationem* quippe dicimus ex eo quod nos juvat laudare: quando delectantes cum summa jucunditate gratias referre contendimus. Diximus superius aliud esse *cantare*, aliud *psalmum dicere*. *Cantare* est sola voce laudes canere; *psalmum dicere*, bonis operibus gloriam Domini prædicare. *Cantare enim et psalmum dicere*, ipsa est hostia jubilationis.

Vers. 11. *Exaudi, Domine, vocem meam qua clamavi ad te: miserere mei et exaudi me.* Venit ad secundam positionem, in qua per gratiarum actionem psalmodiæ munus, quod promiserat, exhiberet, præsentia superioribus jungens. *Clamavit enim, cum diceret: Ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ.* Et cum superius dixerit, hostiam se jubilationis offerre, quia diversa sit munera consecutus, nunc iterum rogat ut *exaudiatur*. Nec desiderio suo adhuc satisfacit, nisi hoc frequenti supplicatione rogaverit, scilicet quia divinarum rerum nulla satietas est: sed quanto gustatur Dominus, tanto suavius appetitur; sicut et in alio psalmo dicit: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus (Psal. xxxiii, 9).*

Vers. 12. *Tibi dixit cor meum: Exquisivi vultum tuum; vultum tuum, Domine, requiram.* Cor desiderium tacitum prodit, quod plus audit Divinitas quam populorum tonantissimas voces; sicut Moysi dicitur: *Quid clamas ad me (Exod. xiv, 15)?* cum locutus aliquid non legatur. Fidelis itaque vir cor suum dixit ad Dominum loqui, quoniam hoc videbatur quod cogitabat offerre. *Vultum autem Domini quærit, qui se sancta conversatione tractaverit; de quibus dictum est: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. v, 8).* Geminat quoque quod dictum est, *vultum tuum, Domine, requiram*. Una quidem res, sed frequentata precatio; sciebat enim quam pretiosum est, quod ardenti studio toties expetebat.

Vers. 13. *Ne avertas faciem tuam a me, neque declines in ira a servo tuo.* Desideria sua caute decenterque exsequitur. Superiore quippe versu professus est vultum Domini se desideranter exquirere; et quoniam non est in potestate hominis suum obtinere desiderium, precatur *ne avertat faciem suam Dominus*, quam ille magnopere postulabat. Ipsius enim muneris est, se præstare fidelissimis contuendum. Sequitur: *Neque declines in ira a servo tuo*. Sæpe diximus iram poni judicii tempus, cum discernet malos a bonis. Illis enim irasci creditur, qui infelici segregatione

damnandi sunt. Rogat ergo ne tunc ab ipso decinet Dominus, quando sanctis vultum suæ majestatis indulserit. Homo carnalis Deum timet, ne peccatis ingravantibus aut substantiam perdat, aut filios amittat, **90** aut copia auri argentique minuatur: sanctus autem vir hoc tantum metuit, ne a vultu Domini redatur alienus.

Vers. 14. *Adjutor meus esto, ne derelinquas me, neque despicias me, Deus salutaris meus.* Ubi sunt qui humanis meritis dicunt aliquid applicandum? Petit rex et propheta, plenus gratia et benedictione cœlesti, ne deseratur a Domino. Scit enim quia si ille reliquerit, nulla se potestas regere prævalebit. Nec semel ei petiisse sufficit, nisi hoc ipsum sub repetitione geminaret. *Despici* enim semper addicti est, nec securus reddi potest, nisi quem judicis serenus oculus intuetur.

Vers. 15. *Quoniam pater meus et mater mea dereliquerunt me: Dominus autem assumpsit me.* Patrem suum Adam primum hominem dicit, *matrem* uxorem ejus Evam, unde generatio humana descendit. Isti ergo reliquerunt conditione mortali, nec enutrire valuerunt, quando de hac luce translati sunt. Quamvis istud de ejus genitoribus possit intelligi: quia domum patris sui matrisque tunc dereliquit, quando a populis Hebræis ad regni culmen eVectus est. Sequitur, *Dominus autem assumpsit me*, in loco scilicet veri parentis. *Pater* est quia condidit, quia regit; *mater* quia fovet, quia infirmos et parvulos lactat. *Assumpsit* vero dixit, hoc est, de privata conditione in regno posuit.

Vers. 16. *Legem mihi constitue, Domine, in via tua, et dirige me in semita recta propter inimicos meos.* *Legem* sibi statui illam potius Domini deprecatur Salvatoris, qua debitores noscitur liberasse per gratiam. Moysi enim lex illo tempore jam data erat; Domini autem sperabatur esse ventura, quam sibi postulat debere *constitui*. *In via tua*, id est in Christo tuo, qui est *via, veritas, et vita* (Joan. xiv, 6). Illo enim veniente juste præsumebat, quia eam et docere poterat, et impleri posse præstabat. *Semitam* vero jam diximus ad Scripturarum intelligentiam pertinere. Precatur ergo propheta ut Veteris Testamenti recte libros intelligat, et venturum in eis Dominum esse cognoscat. *Propter inimicos* autem dicit, id est hæreticos, sive incredulos Judæos qui eos nitebantur prava intentione subvertere.

Vers. 17. *Ne tradideris me in animas persequentium me: quoniam insurrexerunt in me testes iniqui, et mentita est iniquitas sibi.* Secundum historiam potest intelligi de Saule, qui eum acerrimo odio persequeretur. Sed quoniam rex erat, nec poterat solus agere quod jubebat, apte numerus pluralis hic positus est. Simili modo cum Doech Idumæus eum prodidisse legatur, plurali numero posuit, *testes iniqui*. Fieri enim potuit ut quando eum regi accusavit, per testes alios dicta sua probare voluisset. Quapropter congrue positus pluralis numerus advertitur, quando persona talis per unum tantum non poterat facile accusari.

A *Testes* ergo iniqui fuerunt Doech Idumæus, ejusque similes, qui eum prodiderunt Sauli a propheta Achimelech fuisse susceptum, et gladium illi sumptusque datos; quod rex sacerdotis atque filiorum ejus morte reseravit. *Mentiti* sunt enim dicentes contra regem Saulem David consilia fuisse data, Deumque pro eo fuisse deprecatum; quod latius Regum textus eloquitur (I Reg. xxii). Pulcherrime autem dixit *sibi*, quia mendacii sui pœnas recipit qui falsum testimonium proferre contendit. Sive, ut alii dicunt, idioma est Scripturæ divinæ, ut pro singulari pluralis numerus apponatur; et iterum pluralis pro singulari numero inveniatur adjunctus; sicut de Herode mortuo legitur dictum: *Mortui sunt qui quærebant animam pueri* (Matth. ii, 20); vel Moysi de Pharaone pronuntiatum est: *Quia mortui sunt qui quærebant animam tuam* (Exod. iv, 19).

B Vers. 18. *Credo videre bona Domini in terra viventium. Exspecta Dominum.* Postquam multis modis Dominum deprecatus est ne persequentibus traderetur, ad confidentiæ suæ redit auxilium, sibi que ipsi promittit quod *bona videat in terra viventium*, id est in futura vita, ubi bona sunt sempiterna. Et proprie dictum est *terram* illam esse *viventium*, quoniam ista morientum est. Qui status apud oratores dicitur collectivus, quando ex scripto colligitur id quod scriptum non est, ut per id doceatur esse ac si scriptum fuisset. Ita et hic futura præmia ex antecedentibus beneficiis sibi credit esse ventura. *Terram* autem *viventium*, proprie Scriptura commemorat divina. Ad ditum est: *Exspecta Dominum*, scilicet qui promittendo non fallit, qui præstando non imputat, sicut Jacobus apostolus ait: *Qui dat omnibus affluenter, et non improperat* (Jac. i, 5).

C Vers. 19. *Viriliter age, et confortetur cor tuum, et sustine Dominum.* Quoniam superiori versu crediderat videre se bona Domini, nunc dicit quemadmodum videre possit. Hoc autem verbum, *viriliter*, non solum viris, sed et feminis credamus esse mandatum. Nam et viri cum mollescunt, animo femineo sunt; et mulieres viriles efficiuntur, cum in bono proposito mentis roborè perseverant. Sequitur, *et confortetur cor tuum*, ne quasi lassus immurmures, et tædio fatigante desperes. Sed confidenti animo atque securo dicit: *Exspecta Dominum*, qui nescit subducere quæ promittit. **D** *Sustine* vero et *exspecta*, perfecto dicitur Christiano: ac si admoneret, *sustine* quod pateris, et quod credis *exspecta*.

Conclusio psalmi.

Inter multiplices et sævientes angustias, quid specialiter desideremus reverendissimus propheta perfecit, ut inhabitare Christi Ecclesiam modis omnibus appetamus. Hoc patulis auribus audientes, assiduæ supplicatione deprecemur; quia nec brevius quidquam potuit dici, nec latius impetrari. In numero autem præsentis psalmi, et quorumdam qui subsequuntur, nequaquam potuimus calculorum singularem reperire rationem; scilicet qualis creatura vigesimo sexto, aut vigesimo septimo, aut vigesimo

octavo numero legatur aptata. Sed studiosis relinqui-
mus, ut secundum exempla quæ dicta sunt, quando
non inveniunt rationem in numero singulari, tunc
aliquas similitudines in partito calculo, sive bis, sive
tertio debeant indagare. Verbi gratia, ut viginti sex
partiantur in vigesimum et senarium numerum, et
iterum viginti septem in ter novem. Tunc facilius cal-
culis divisis, fortasse competens ratio poterit inve-
niri. Quid enim interest si binas aut ternas metretas
capiant vasa psalmodum? Si vero nec ibi aliquid
convenienter agnoveris, credere **91** convenit cœli
terræque Creatorem, operationes et dicta sua per di-
versorum calculorum distribuisse sine ambiguitate
virtutes, qui omnia, sicut legitur (*Sap. xi, 21*), in
pondere, numero, mensuraque perfecit. Neque enim
quia guttæ pluviarum, stellæ cœli, vel arena maris
nobis numerabilis non est, apud illum non constat
esse sub numero. Nam etsi nobis probantur occulta,
divinæ sunt tamen nota potentiae. Restat ut illud quod
dictum est definitione majorum credere debeamus,
in numeris positis atque definitis virtutes omnium
convenire psalmodum.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXVII.

Psalmus ipsi David.

Diximus *David* significare manu fortem. Et quando
tale nomen debuit poni, nisi cum passionis dominicæ
gloriosa certamina referuntur? Fortis utique manu,
qui per tolerantiam suam prostravit principem tene-
brarum, qui mortem moriendo superavit, qui huma-
num genus captivum crucifixionis suæ dispensatione
liberavit. *Ipsi* autem cum dicitur, nullum alterum
intelligi posse declaratur, nisi ipsum mediatorem
Christum Dominum, qui per hunc totum psalmum
loquitur: orans ab humilitate susceptæ carnis, per-
secutorum debitas indicans poenas non studio male-
volentiae, sed contestatione vindictæ. Notandum est
igitur hunc psalmum tertium esse horum qui passio-
nem et resurrectionem Dominicam sub brevitate
commemorant.

Divisio psalmi.

Prima sectione orat Dominus Christus per id quod
homo est ut ejus audiatur oratio futuro tempore pas-
sionis. Secundo gratias agit, quoniam exauditus est
in his quæ fieri postulabat. In fine psalmi subjun-
gens, ut sicut ipse suscitatus est potestate divinitatis
suæ, ita salvus fiat populus ejus nomini credi-
turus.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Ad te, Domine, clamavi; Deus meus, ne
sileas a me.* Christus Dominus clamat ad Patrem
tempore passionis, ne ab ipso sileat, hoc est, ne pe-
tenti [ed., patienti] non annuat, sed magis respon-
deat. Pulcherrima quoque verborum est facta diver-
sitas. *Clamat* homo ne sileat Deus, quia nostro silen-
tio ille tacet, et nobis negligentibus in memoria non
habemur. Contra si, Domino præstante, respici-
mus, respicit; si clamamus, exaudit; si diligimus,
amamur

Et similis ero descendantibus in lacum. Id est, si
silueris, ero similis in mundi hujus profunditate ver-
santibus. Lacus enim quidam hoc sæculum est, qui
quasi delectabilis ac tranquillus creditur, sed quas
profunditates et mersuras habeat ignoratur. *Lacus*
quippe dicitur, quod sub ipso terra lateat. Precatur
ergo humanitas Verbi, ne *similis* esset hominibus
cæteris: quia etsi communem conditionem carnis
assumpsit, excellentiam tamen omnium creaturarum
Deo unita promeruit; de qua dicit Apostolus: *Cui
autem aliquando angelorum dixit: Filius meus es tu,
ego hodie genui te* (*Hebr. 1, 5*)? Sive *lacum* sepul-
crum dicit, ubi peracta passione repositus est.

Vers. 2. *Exaudi, Domine, vocem deprecationis meæ
dum oro ad te, dum extollo manus meas ad templum
sanctum tuum.* Tempus significat sacratissimæ passio-
nis, et orat ut ejus audiatur oratio, quod fecit antequam
traderetur; relictis enim discipulis secessit et oravit di-
cens: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste; ve-
rumtamen non sicut ego volo, sed sicut tu vis* (*Matth.
xxvi, 39*). Quod autem dicit, *ad templum sanctum*, ut
mihi videtur, illam consuetudinem Hebræi populi for-
tasse mavult intelligi, cui præceptum fuerat ut in
qualibet esset positus regione, ad illam partem semper
oraret ubi Jerusalem noverat constitutam; sicut et Da-
nielem apud Babylonem tertio in die legimus (*Dan.
vi, 10*) effecisse; quod necesse erat Christum Domi-
num facere, qui *non venerat legem solvere, sed implere*
(*Matth. v, 17*). Sive *ad templum sanctum*, ad cœlum
vult intelligi, quod orantes homines facere consueve-
runt. Nam desiderium postulantium est, ut licet ubi-
que Deum esse non ambigant, de cœlo sibi auxilium
venire confidant. Unde et in Dominica oratione dici-
mus: *Pater noster, qui es in cœlis* (*Matth. vi, 9*). Non
est ergo absurdum *templum* accipi cœlum, quoniam
Domini sedes divina lectione monstratur.

Vers. 3. *Ne simul tradas cum peccatoribus animam
meam, et cum operantibus iniquitatem ne perdas me.*
Quia moriturum se noverat, merito petebat ne infe-
ris tradita ejus anima cum peccatoribus misceretur,
aut cum operantibus iniquitatem haberet aliquam por-
tionem. Sed omnino salutariter ista discretio ab illo
petitur, ut nostra spes ad vota talia concitetur; quod
revera implens, hominem a se fieri deprecatur alie-
num. Ubi sunt illi qui Christum putant animam non
habuisse? Sed hæc mihi videntur aut non legere, aut
quæ legerint omnimodis oblivisci.

Vers. 4. *Cum his qui loquuntur pacem cum proxi-
mo suo, mala autem sunt in cordibus eorum.* Judæos
commemoratur, qui ei dicebant tentantes: *Scimus quia
a Deo venisti magister* (*Joan. iii, 2*). In istorum ergo
labiis erat pax, sed in corde malitia. Quæ figura di-
citur ironia, id est irrisio, quoties aliquid quod sub
laude dicitur, intellectum vituperationis habere mon-
stratur. *Proximo suo*, de se dicit, quia eis carnis
origine jungebatur. Qui juste maledicebantur, quia
proximum malitiose perdere festinabant.

Vers. 5. *Da illis secundum opera eorum, et secun-
dum nequitiam studiorum ipsorum.* Judæi volentes

operati sunt quidem malum, sed fecerunt nolentes bonum; ut mortem inferrent Christo, qua mors ipsa finiretur; sanguinem funderent, quo mundi crimina lavarentur. Ideo petit illis dari secundum opera ipsorum, id est voluntatem; quia unusquisque hoc operatur quod vult. Nam frequenter et præstant qui nocere contendunt, ut diabolus facit, qui dum innocentibus ingerit mortis poenas, transmittit martyres ad coronas. Expressit quoque quæ superius dixit, dicendo, *Secundum nequitiam studiorum ipsorum*, id est ambitum malum, ut innoxio nocerent; et qui ad eos salvandos venerat, morti tradere maluissent.

92 Vers. 6. *Secundum operationem manuum eorum retribue illis; redde retributionem eorum ipsis*. Quatuor sunt species retributionum: quarum una est, cum tribuuntur ab hominibus mala pro bonis, sicut Judæi Christo retribuerunt, qui cum ad eos salvandos venisset, illi eum crucifigere decreverunt. Altera cum retribuitur bonum pro bono, quando dicit Deus electis suis: *Venite, benedicti Patris mei; percipite regnum quod vobis paratum est ab initio mundi* (Matth. xxv, 34). Tertia cum retribuet malum pro malo, quando dicitur est impiis: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Ibidem, 41); secundum illud; *Mensura qua mensi fueritis, in eadem remetietur vobis* (Luc. vi, 38). Quarta cum retribuit quod hic dicit, bonum pro malo, ut qui persecutores existerunt, fiant conversi, postea laudatores. Verum ista omnia quæ de inimicis suis prædicit, non sunt vota malitiæ; sed præscientia futurorum. Nam in Evangelio dicit: *Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt* (Luc. xxiii, 34). Sed utrumque pium est; hic enim comminatur ut terreat, ne scelera sua præsumptione desperata perficiant; ibi autem cum patitur, orat ut ad poenitudinem eorum corda perducat. Nec vacat quod toties sententiam ipsius terroris iteravit, ut corda lapidea magnæ comminationis incendio salvarentur.

Vers. 7. *Quoniam non intellexerunt opera Domini, et in opera manuum ejus non consideraverunt; destrues illos, nec ædificabis eos*. Superiorem excolit sensum. Dicit enim, ideo debere illis reddi, quia non intellexerunt opera Domini. Opera siquidem ejus fuit, ut doceret populum viam veritatis et fidei, et ex sacræ incarnationis arcano reconciliaret hominem Deo; quatenus ubi non poterat vitiata natura conscendere, Dominicæ visitationis munere perveniret. Et ne Filio Dei vera docenti mens obstinata non crederet, hoc quoque miraculorum ingentium virtute firmavit; ut quod intelligerent Judæi communem hominem non posse facere, hoc evidenter agnoscerent potentiam Divinitatis implere. Sed illi dementes, dum tantummodo hominem credunt, Filium Dei dici indignissime pertulerunt. Sequitur, *et in opera manuum ejus non consideraverunt*. Utique si considerassent, expavissent potius quam sprevisent, plorassent quam conspuissent, adorassent quam crucifixissent. Tale enim sacrilegium aliis provenire non poterat, nisi illis qui veritatis intelligentiam perdiderunt. Deus enim alios

A destruit ad correctionem, alios dejicit ad ruinam. Paulum destruxit, ut in melius construeret, et de persecutore apostolum faceret; sed impium Pharaonem cum tantis mirabilibus non crederet, demersit Altissimus ut periret. Sic ergo illos dicit destrui, ut non iterum debeant ædificari: Quod dictum, sicut sæpe monuimus, ad prophetiam potius videtur pertinere quam ad iracundiæ qualitatem.

Vers. 8. *Benedictus Dominus, quoniam exaudivit vocem deprecationis meæ*. Sciens complenda esse omnia quæ petebat, partem secundæ sectionis ingreditur: gratias agens quod vindicatus sit de inimicis suis, dum adhuc nullatenus exstitissent. Hæc figura dicitur prolepsis, Latine præoccupatio, quando res secuturæ pro præteritis ponuntur. Sed discutiamus quid sibi velit dispositio ista verborum, *Benedictus Dominus, quoniam exaudivit*; qui est utique, etsi non exaudiat, *benedictus*. Sed *benedictum* proprie dicimus, cui gratias agimus, id est quando illi benedicimus. Aptè ergo positum est, *benedictus*, qui exaudiri dignatus est.

Vers. 9. *Dominus adjutor meus et protector meus; et in ipso speravit cor meum, et adjutus sum*.

Vers. 10. *Et refloruit caro mea, et ex voluntate mea confitebor illi. Adjutor ad pericula vitæ pertinet, quæ ipso adjuvante superavit. Protector, quia eum ab insidiis diabolicis sua defensione vallavit. Sed postquam ista facta sunt, fideliter se dicit sperasse de Domino. Nam cum dicit, cor meum, animæ designat arcanum, quod sacrificium constat esse justitiæ. Adidit quoque iterum, adjutus sum; ut quantum impendebatur pura devotio, tantum et adjutorii cresceret magnitudo. Bene autem dixit: Refloruit caro mea, quia et primo floruit: quippe quæ ex Virgine sine peccato tanquam pulcherrimi floris singulare decus emicuit, sicut Isaias dicit: Et flos de radice ejus ascendet* (Isa. xi, 1). Refloruit ergo significat resurrexit: quasi in æthereas auras admirabili decore prorupit. Sequitur, *et ex voluntate mea confitebor illi*, post resurrectionem scilicet, quando humana natura fuerat a corruptione liberata, et ad inestimabilem gloriam permanens, in Verbi unitate perducta.

Vers. 11. *Dominus fortitudo plebis suæ, et protector salutarium Christi sui est*. Brevis magnaue definitio. Quid est Dominus? fortitudo plebis suæ. Merito, quando adversa cuncta ipso auxiliante superantur: Protector est etiam, quoniam eos tegit et liberat ab imminentibus malis. Salutarium, ac si diceret, justorum, quorum salus est Dominus. Bene autem addidit, Christi sui, ut Filium Dei debuisses advertere. Christi enim dicebantur et cæteri, quos aut unctio regalis, aut sacerdotalis gloria decorabat.

Vers. 12. *Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic hæreditatem tuam; et rege eos, et extolle eos usque in æternum*. Orat humanitas Verbi pro populo Christiano, propter quem et probatur assumpta; ut satisfactione fidei salvus fiat in hoc mundo, ubi exposita Judæorum probabatur esse periculis. Benedic autem hæreditatem tuam, ad futurum judicium perti-

net, quando dicendum est: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab initio mundi* (Matth. xxv, 34). Et ut charitatem suam, quam præcipit, evidentius approbaret, iterum petit ut in hoc mundo devotos populos *regat*, ne carnalia concupiscant, ne vias pravas eligant; sed ipsius regimine illuminati, nesciant collegium habere cum pessimis. Addidit, *extolle eos*, ut in intellectu Scripturarum, et in opere sancto, laudabili intentione proficiant; quatenus a terrenis vitiis purgati, ad æterna præmia perducantur eveci. Et hoc petiit debere fieri usque in sæculum, scilicet per totum hunc mundum, ubi sæcula sunt usque ad illud sæculum æternum cui nullum aliud pro sua perennitate succedit.

Conclusio psalmi.

Audistis psalmus iste qua pietate conclusus est. Rogavit pro nobis, qui oratur ab angelis. Judex omnium creaturarum advocatus est noster; et ut a morte potuissemus eripi, ipse magis elegit occidi. Impleta est in hoc psalmo 93 prædicta regula Dominicæ passionis. Oravit ante traditionem suam: de crucifixione propria, et de resurrectione locutus est; postremo pro fidelibus exoravit, ut qui ei meruerunt credere, perpetua debeant benedictione gaudere.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXVIII.

Psalmus David in consummatione tabernaculi.

Quoniam præcedentia verba jam nota sunt, restat ut *consummationem tabernaculi* paulo diligentius perquirere debeamus. *Consummatio tabernaculi* perfectionem significat Ecclesiæ catholicæ, quæ jam per totum orbem probatur esse constructa. *Tabernaculi* enim nomine in hoc mundo posita declaratur Ecclesia, quæ contra carnalia vitia bella gerens, merito expeditionalis habitaculi nomen accepit. Quapropter hunc psalmum Christiani dogmatis honore pollentem, post perfectionem generalis Ecclesiæ, in laudem Spiritus sancti propheta decantat; ut quia tanta res per prophetas et apostolos beata prædicatione completa est, competenter ejus laudibus ornaretur. Est enim totus psalmus Spiritus sancti laude plenissimus, et per varias allusiones præconia ejus majestatis exsolvens. Hoc est quod oratores dicunt demonstrativum genus, quando per hujusmodi descriptionem ostenditur aliquis atque cognoscitur. Sed quid de illo a quoquam congrue poterat dici, nisi quod de se ipse dignatur effari?

Divisio psalmi.

Cum beatus David cognosceret, totius mundi terminos ad fidem catholicam per prophetas et apostolos Spiritus sancti munere perducendos, sicut Petrus apostolus dicit: *Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia; sed Spiritu sancto acti, locuti sunt sancti Dei homines* (II Petr. I, 21). Primo ordine alloquitur universitatem, ut sacrificia ei devota mente persolvant. Secundo septifaria narratione, per varias allusiones ejusdem Spiritus sancti sub magno præconio virtutes enumerat, quod ad ipsum specia-

liter pertinere frequenti lectione declaratur. Sed ut unam potentiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse cognosceres, tertio loco inhabitare dicit Trinitatem in sancto baptisate, et virtutem et benedictionem dare Dominum, qui ex eo renatus fuerit, populo Christiano.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Afferte Domino, filii Dei; afferte Domino filios arietum; afferte Domino gloriam et honorem.* cum multitudinem gentium, sicut prædictum est, ad credulitatem rectæ fidei spiritualiter propheta venturam esse respiceret, totiusque mundi consocianda illis esset adunata confessio, dignum fuit jam quasi credentem populum commonere, ut fidei suæ affectum per sacrificia devota monstraret. Invitat enim *filios Dei*, id est qui per regenerationis gratiam facti sunt filii ejus, ut ait Joannes Evangelista: *Dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus* (Joan. I, 12). Sed licet omnis Trinitas unus sit Deus, nec aliqua est in majestate ipsius aut in natura distantia, diversis tamen locis dicitur, quod ad personas singulas probetur aptandum. Hic autem Spiritum sanctum specialiter Dominum debemus accipere, quem instituit de tabernaculi perfectione laudare. Intende autem quod imprimis non dicendo quid *afferant*, ipsi se jubentur offerre, id est corda sua sancta puritate lucentia, quod supra omne sacrificium Domino probatur acceptum. Sequitur, *afferte Domino filios arietum.* *Arietes* apostoli accipiendi sunt, qui tanquam duces gregum in caulas Domini perduxerunt populum Christianum. *Filios arietum* offerendos dicit, quos apostoli recta prædicatione genuerunt, non qui pravo dogmate probantur extranei. *Arietes* autem bene sunt apostolis comparati, quoniam animalia ipsa plurimum fronte valent, et objecta semper impingendo dejiciunt; quod prædicando fecisse constat apostolos, qui diversas superstitiones et idola firmissima cœlestis verbi quadam fronte ruperunt. *Aries* enim dictus est, quasi a fronte ruens. Addidit, *afferte Domino gloriam et honorem.* Hic specialiter commemoratur ut nullam Spiritus sanctus patiat injuriam. Nam qui eum minorem Patre vel Filio dicit, *gloriam* illi non probatur *afferre*. Nulli enim gloriosum est audire, quia minor est. Offerimus ergo Domino Deo nostro, id est Spiritui sancto gloriam puram, plenam, veram, cum eum et consubstantialem Patri ac Filio dicimus, et cœternum, atque omnipotentem sine aliqua separatione prædicamus. Sic omnes hæreses per diversa loca Scripturæ divinæ Spiritus sancti prædicatione destructæ sunt.

Vers. 2. *Afferte Domino gloriam nomini ejus; adorate Dominum in aula sancta ejus.* Supra dixit, ipsi *afferte gloriam*; modo dicit, *nomini ejus.* *Affert* igitur *nomini* sancti Spiritus *gloriam*, qui eum facit latius innotescere; quando incredulorum corda convertit, nomenque illius dilatat per multitudinem plebis turbasque populorum; quod magis ad docentium videtur pertinere cautelam. Sed nec illud judices otiosum, quod *afferte* quarto repetiit. Hæc figura dicitur epi-

mone, Latine repetitio crebra sermonis, quæ multa colligit unius verbi iteratione decursa. Sequitur, *adorate Dominum in aula sancta ejus*; id est colite eum in conscientia vestra mundissima. Ipsa est enim aula regalis et habitatio Spiritus sancti, sicut dicit Apostolus: *Quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis (I Cor. III, 16)*.

Vers. 3. *Vox Domini super aquas, Deus majestatis intonuit; Dominus super aquas multas*. Venit ad ordinem secundum, in quo per figuram epimone, quam superius diximus, frequenter per capita versuum unum repetens verbum, præconia Spiritus sancti septenaria virtute concelebrat; quod suis locis, juvante Domino, conabor exponere. Primus iste ejusdem rei versus est, *vox Domini super aquas*, id est Spiritus sapientiæ. Ipse enim legem condidit qua credentium turba regeretur; nam leguntur tabulæ Testamenti digito Dei scriptæ (*Deut. IX, 10*); digitus autem Dei specialiter intelligitur Spiritus sanctus. Quod vero dixit: *Super aquas*, populos significat, sicut et alter psalmus ait: *Salvum me fac, Domine, quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam (Psal. LXVIII, 2)*; et in Apocalypsi legitur: *Civitas sedens super aquas multas (Apoc. XVII, 1)*. Quapropter istis allusionibus hoc significari manifestum est Spiritum sapientiæ legem populis condidisse. Sequitur, *Deus majestatis intonuit*. Hoc etiam pertinet ad Spiritum sapientiæ. Dicit enim quando diem judicii prædicavit, cum gehennæ pœnas inæstimabili terrore prædixit, ut non tam loqui quam intonare videretur. Subjunxit etiam, *Dominus super aquas multas*, id est super populos gentium diversarum, quas prophetarum atque apostolorum prædicatione lucratus est. Sic et in isto commate populos significavit, quos etiam intelligi superius maluit.

Vers. 4. *Vox Domini in virtute*. Miranda brevitatis tria verba quam magnam explevere sententiam! *Vocem Domini in virtute*, Spiritum dicit intelligentiæ, qui adversaria cuncta dejecit atque prosternit, sicut legitur: *Et non est qui possit resistere voluntati tuæ (Esther. XIII, 9)*. Merito ergo *Vox Domini in virtute* esse dicitur, cui nullis obstaculis obviatur.

Vox Domini in magnificentia. Hic Spiritus consilii redolet. Quid enim illo magnificentius, qui corde illuminato sentiri facit, ut appetantur bona, et pessima quæque fugiantur; præstatque ut de impio perficiatur pius, de captivo liber, de servo filius? Quod illis provenire non dubium est, quos Spiritus sanctus potentia suæ majestatis invisitat.

Vers. 5. *Vox Domini confringentis cedros: et confringet Dominus cedros Libani*. Hic Spiritus virtutis elucescit, qui *confringit* superbiam, quæ in se confidit, et humilitatem erigit, quæ de ejus bonitate præsumit. *Cedros* enim superbiam debemus accipere, quæ se in altitudinem elevans, proceras hujus arboris summitates imitatur, maxime quia et lignum ipsum non est utile, nisi succisum fuerit. Nullus enim in sua radice manens, proficuos generat fructus; sicut nec elatio detestabilis, quæ peccatum intulit mundo.

A Hanc superbiam *vox Domini confringit*, dicendo: *Deus superbis resistit; humilibus autem dat gratiam (Jac. IV, 6)*. Repetit quoque: *Et confringet Dominus cedros Libani*. Sed quamvis superioribus hæc similia videantur, tamen uno verbo addito, *Libani*, non parvam videntur indicare distantiam. *Cedri* enim quæ alibi nascuntur non omnino proceræ sunt; in *Libano* autem tales inveniuntur, ut omnes altitudines arborum superare videantur. Ergo mundi istius nobiles ac reges, qui reliquos homines tanquam humilia fructeta despiciunt, virtus divina *confringit*, quando pauperes et humiles elegit. Isti enim virtute superantur, illi inter divitias suas aut cogitationibus gemunt, aut turpi ambitione solvuntur. Ponuntur etiam *cedri* et in bonam partem, sicut in alio psalmo dicit: *Cedri Libani quas Dominus plantavit (Psal. CIII, 16)*.

B Vers. 6. *Et comminuet eas tanquam vitulum Libani, et dilectum sicut filios unicornuorum*. Et hic quoque versus ad Spiritum virtutis pertinet. *Vitulos* autem *Libani* sacrificiis frequenter antiquitas offerebat, qui propter luxuriam dulcium herbarum pingues erant admodum et decori. Eos mavult mundanis summitatibus comparare, quæ sic *comminuendæ* sunt, tanquam illi qui sacrificiis videbantur offerri. Nam et ipsi sunt victima, dum conversi Christo Domino nitidis mentibus offeruntur. Sed ne sibi homines duram legem quererentur impositam, etiam *dilectum* Filium Dei dicit esse moriturum: de quo scriptum est: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. III, 17)*. Propter incarnationem enim C factus est *sicut filius unicornuorum*, id est Judæorum singulariter se extollentium. Sive *unicornes* appellati sunt Judæi, quia unum tantum videntur accipere Testamentum. Sic ergo Christum dicit carne moriturum, sicut et filios Judæorum, qui inæstimabili pietate conditionem nostram in morte suscepit, ut nobis de sua immortalitate præstaret.

Vers. 7. *Vox Domini intercidentis flammam ignis*. Spiritum scientiæ significat, qui omne consilium vel calorem contrarium *intercidendo*, id est dividendo judicat. Ille enim Judæorum ignitos et flammeos tumultus scientia suæ majestatis exstinxit; ut quod scelerati fecerant velut ad solum hominem negandum, in humanam salutem et gloriam verteretur.

Vox Domini concutientis solitudinem; et commovebit Dominus desertum Cades. Hic Spiritum pietatis demonstrat, qui fallaces cogitationes et inepta hominum vota *concutiens*, ad veritatis studium correctos attrahit. Et bene errores eorum *solitudinem* vocavit, quoniam habitorem non habet Deum; nec ipsi in pravitatibus suis diutius manere possunt, quando eas aut lamentabili morte deserunt, aut felici conversione derelinquunt. Sequitur, *et commovebit Dominus desertum Cades*. Hoc adhuc ad Spiritum pertinet pietatis. Sed hunc locum narratio libri Numeri diligenter exponit (*Num. XX, 1*), referens cum Israeliticus populus in Cades venisset, nimiaque siti loci ariditate laboraret, Moysen jussu Domini percussa petra subito illis aquarum copiam contulisse, miroque modo facta

est terra irrigua, quæ arida siccitate jacebat squalida. Per hanc ergo similitudinem dicit peccatorum corda durissima in aquas sapientiæ posse dissolvi, iterumque illud exemplum *Cades* in humanis cordibus esse faciendum. Sæpe enim *desertum* ponitur, ubi et infideles populi convenire noscuntur, sicut in Evangelio dicit: *Vox clamantis in deserto* (Matth. III, 3). Non enim Joannes prædicare poterat in deserto, ubi nullus audiret; sed *desertum* appellati sunt, qui adhuc necdum fidei dona perceperant.

Vers. 8. *Vox Domini præparantis cervos, et revelabit condensa; et in templo ejus omnes dicent gloriam.* Septimum dicit Spiritum timoris Domini. Cervi enim sunt timidi quidem; sed venenosa sorbentes. Et merito illis comparati sunt, qui et Divinitatem timent, et contraria quæque devorant; nec ab eis possunt decipi vel noceri, qui adversum Ecclesiam Dei, felicitate noscuntur altercatione resistere. Consignatus est, ut superius diximus, Spiritus septiformis, quem et supputatione facile colliges, et operatione cognosces. Sed hunc Spiritum sanctum unum atque eundem debemus accipere, cujus has quas diximus, testante Isaia (Isa. XI, 2, 3), septem constat esse virtutes, id est spiritus sapientiæ, spiritus intellectus, spiritus consilii, spiritus virtutis, spiritus scientiæ, spiritus pietatis, spiritus timoris Domini: distribuens unicuique prout vult. Nec moveat quod ubique vocem Spiritus sancti dicit esse sermonem; hoc enim verbum universæ Trinitati constat aptatum. ¶ Nam Patris legimus vocem, cum dicit: *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi comolacui* (Matth. III, 17). Item Filii dicentis: *Saule, Saule, quid me persequeris* (Act. IX, 4)? Similiter et in Actibus apostolorum de Spiritu sancto legitur: *Segregate mihi Paulum et Barnabam in opus ad quod vocavi eos* (Act. XIII, 2). Sed hanc communionem verborum sanctissimus Augustinus contra Arianos scribens (Serm. 191, de SS. Trinit.) in uno libro utili adunatione collegit, ut æqualitatem substantiæ, vel potentiæ individue Trinitatis omnis prudens possit agnoscere, quando et ipsa verba probat esse communia. Revelavit etiam timor Domini condensa, quando ignoratione deposita, ad intelligentiam divinæ legis devoti populi conveniunt. Pro qua re in Ecclesia ejus omnes referunt gloriam, prout unusquisque præfati Spiritus septiformis dona suscepit. Gloria enim, sicut dictum sæpe meminimus, laus est facta celebratione multorum.

Vers. 9. *Dominus diluvium inhabitat, et sedebit Dominus Rex in æternum.*

Vers. 10. *Dominus virtutem populo suo dabit, et benedicet populum suum in pace.* Decursis virtutibus Spiritus septiformis, in tertio ordine ad Trinitatis complexionem mirabili dispositione pervenit. Dicendo enim in his duobus versiculis tertio Dominus, ostendit sanctam Trinitatem diluvium, id est aquas baptismatis inhabitare; sicut in Evangelio dictum est: *Euntes baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* (Matth. XXVIII, 19). Sed quæramus cur hic diluvium pro sacris fontibus positum est?

PATROL. LXX.

A Merito, quoniam illud quod factum est sub Noe, baptismatis sacri gerebat imaginem. Nam sicut istud purgat animas sordibus peccatorum, ita et illud diluvium mundi crimina probrosa delevit. Merito ergo pro baptismo diluvium positum est, ad cujus similitudinem constat effectum. Nam quod tertio Dominus repetit, sine distinctione personarum, licet intelligi primum dictum de Spiritu sancto, Dominus diluvium inhabitat. Sequitur, *et sedebit Dominus Rex in æternum*; hoc autem de Filio recte intelligimus. Dominus virtutem populo suo dabit, de Patre competenter advertimus. Populo suo, significat Christiano, quem de sacri baptismatis munere conquirit. Subjunxit etiam: *Et benedicet populum suum in pace.* Non dixit benedicent, sed benedicet, quia unus est Dominus Deus noster. In pace, propter illud Evangelii: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. XIV, 27). Una est enim pax et Patris, et Filii, et Spiritus sancti.

Conclusio psalmi.

Meminerimus quam ingenti tuba psalmus iste tonuerit, ut detrectatores Spiritus sancti non possint ignorantiae excusatione defendi. Nam potentia ipsius septiformi distributione laudata est, ut nihil ibi inferius, nihil cognoscere esse divisum; quia sanctæ Trinitatis unitas in fine declarata est. Desinat hæreticorum insana perfidia vanas commovere calumnias: legant Didymum, legant beatum Ambrosium, cæterosque Patres qui de hac re perfectissima disputatione dixerunt. Afferant individue Trinitati gloriam et honorem, nec faciant in æqualitate distantiam, si perduci non eligunt ad ruinam.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXIX.

Psalmus cantici in dedicatione domus David.

Psalmi cantici cognita significatio est: nunc consideremus cur posita sit domus dedicationis. Domus significat dominici corporis templum; dedicatio vero resurrectionem ejusdem Domini nostri Jesu Christi. Tunc enim corpus ejus in æternam gloriam potestatemque perductum est, sicut in Evangelio ipse dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo et in terra* (Matth. XXVIII, 18). Dedicare quippe dicimus, cum novitas domus alicujus in usum celeberrimum deputatur. Domus autem David propter semen ejus est posita, unde Salvator noster carnis traxit originem. Ista domus est quæ nunc apertis foribus labiorum læta decantat: *Exaltabo te, Domine*; quæ fabricata est nascendo, sed in sancta resurrectione cognoscitur esse dedicata.

Divisio psalmi.

Rex noster Dominus Christus prima narratione post resurrectionem gloriosam Patri gratias agit, quia eum de mundi istius adversitate liberavit, sanctis jubens laudem dicere Domino, quando universa in ejus potestate sunt posita. Secunda se dicit a sua constantia non movendum, insuper addens præconia Divinitatis a vivis potius, non a mortuis esse solvenda. Tertia redit ad resurrectionem suam lætus et

exultans, quoniam carnis fragilitate deposita, in æterna majestatis suæ gloria perseverat, more suo præteritum dicens, quod noverat esse venturum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me.* Dominus Christus Patri gratias agit per dispensationem, qua resurrexit a mortuis. Nam *exaltabo* dicit, latius innotescere facio, quod sancta Verbi incarnatione gloriosaque resurrectione completum est. Quanti enim ante hoc tempus Dominum spiritualiter cognoscere potuerunt, nisi ejus adventu veritas promissa claruisset? Sed homo ideo *exaltare* valuit nomen Altissimi, quoniam ab eodem constat assumptus. Nam quemadmodum potuisset aut occulta Dei prodere, aut judicia Dei futura narrare, nisi virtute coelesti, qua prævaluit, sua *Patrisque* secreta revelare? Sequitur nonnulla quæstio: *Nec delectasti inimicos meos super me.* Quomodo enim non sunt *delectati inimici* ejus, quando cum colaphizantes dicebant: *Prophetiza nobis, Christe, quis est qui te percussit* (Matth. xxv., 68)? et iterum stantes ante crucem dicebant: *Vah! qui destruit templum, et in triduo reædificat illud* (Ibid. xxvii., 40)? Quemadmodum etiam non sunt *delectati*, quando super vestimenta ejus miserunt sortem? Sed hæc fugitiva inanisque lætitia in poenitudinem illis tristitiamque conversa est; dum eum post triduum viderunt resurgere, quem speraverunt 96 communem interitum reperisse. *Delectasti* vero posuit, pro delectare fecisti. Quæ figura dicitur hypallage, quoties aut genus, aut verbi declinatio commutatur. *Super me* autem dixit, postquam de hoc mundo transivit; tunc enim et inimici tristes effecti sunt, et devoti gaudio magno floruerunt.

Vers. 2. *Domine Deus meus, clamavi ad te, et sanasti me.* Quemadmodum *sanatus est*, qui non legitur ægrotasse? Sed occulte ille ægrotabat, quando universum hominem sua incarnatione suscepit, qui erat obnoxius et morbis et mortibus. Sed quia in illo sanati sumus, *sanatum* se ipse profitetur. Tunc enim salvatus est Dominus Christus, quando carnem fragilitatis nostræ resurgendo in æternæ vitæ gaudia collocavit; et omnes salvi facti sunt, qui in ipso fideliter crediderunt.

Vers. 3. *Domine, abstraxisti ab inferis animam meam; salvasti me a descendantibus in lacum.* Quid dicimus de illis qui Dominum Christum animam habuisse non credunt? Ecce ipse toties clamat ad inferos se humana lege perductum, exindeque animam suam potestate suæ divinitatis *abstractam*. Et vide quia *abstractam* dicit; scilicet quoniam claustris inferni disruptis, ad cælum usque perducta est. *Descendentes* vero *in lacum* sunt qui in sæculi istius iniquitate versantur. Et bene dixit, *descendentibus*, quasi in profundum euntibus, qui pressi pondere peccatorum, altissima profunditate devorantur. Sed quomodo *salvatus est*, quem constat occisum? *Salvatus est* utique a talibus, id est ab eorum communione liberatus

est, cum resurrexit a mortuis, et mors ei ultra nocere non potuit.

Vers. 4. *Psallite Domino, sancti ejus, et confitemini memoriæ sanctitatis ejus.* Post resurrectionem suam convenienter præcipit sanctis *psallere*, ut resurgente capite membra lætarentur, maxime cum spes eorum tali dispensatione firmata sit: quoniam et ipsos constat in lætitia resurgere, quos contigit ejus prædicationi credidisse. *Memoriæ sanctitatis ejus* dixit, quia nostri memor esse dignatus est, qui in umbra mortis, quasi in densa peccatorum caligine versabamur. Non enim nos illius memores fuimus, qui nos creavit; sed ille nostri potius, quos creavit; sicut ipse in Evangelio dicit: *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* (Joan. xv., 16). Et ideo *confitenda* et glorificanda est *memoria sanctitatis ejus*, quæ humanum genus in recordationem suam deducens, quod nos salvare potuisset effecit.

Vers. 5. *Quoniam ira in indignatione ejus, et vita in voluntate ejus: ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia.* Partibus suis intelligamus hunc versum, in quo malorum retributionem, justorum præmia, passionis ejus tristitiam, resurrectionis lætiam commemorat; eoque fit, ut cum fuerint distincta, nesciant confusionis injuriam. Sed cum *ira* nostra, sicut legitur, mortem operetur, in primo commate per tropologiam hoc de Domino dicitur, quia revera *indignatio* illius mors est utique peccatoris. *Dignatio* enim est, quando nos clementer suscipit; *indignatio* cum nos iratus abjicit; non quia ille irascitur, sed de ejus aversione mors evenit, quæ de ira humana procedit. Sequitur, *et vita in voluntate ejus*. Nihil potest dici præstantius. Nam sicut *in indignatione* mors, ita *in voluntate ejus* vita esse dignoscitur; quæ tamen non in meritis nostris, sed in ipsius voluntate consistit. Hoc argumentum in topicis dicitur ex contrario. Adjecit, *ad vesperum demorabitur fletus*. *Vesperum* dicimus, cum peracto die sol occidit, et noctis tenebræ consequuntur; quod accidisse constat Ecclesiæ, quando Christus Dominus noster est peremptus. Tunc enim vere *demoratus est fletus*, dum per triduum fidelium turba congemit, et mundi ipsius natura concussa est, ut et ipse orbis cum humano genere Domini lugere videretur exitium. *Matutinum* vero dicimus, quando discedentibus tenebris crepusculum cœperit elucere. Quo tempore resurrectio Domini, Evangelio teste, vulgata est: de qua parte beatis crevisse constat sine dubitatione lætiam. Sic in uno versu tantarum rerum ingens explicata perfectio est.

Vers. 6. *Ego autem dixi in mea abundantia: Non movebor in æternum.* Postquam de resurrectione sua gratias egit, et sanctis psalmodiam salutariter imperavit, secunda narratione redit ad passionis suæ gloriosissimam causam; et quæ illo tempore secum cogitaverit, pius doctor edicit. Nunc videamus quæ sit ista *abundantia*, per quam se nullatenus *movendum* esse profitetur. *Abundantia* erat Filio semper virginis Mariæ, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. i., 14). Quid enim illa gratia copiosius,

quæ habere meruit plenitudinem Deitatis? Sicut dicit Apostolus : *In quo habitavit omnis plenitudo Divinitatis corporaliter* (Coloss. II, 9), id est verissime, substantialiter atque perfecte. Jure ergo dicebat, *in æternum se moveri non posse, cui sua majestas confidentiæ dona præstabat.*

Vers. 7. *Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem : avertisti faciem tuam a me, et factus sum conturbatus.* In hoc versu evidenter exponit, unde illa fuerit abundantia, quæ non potuit commoveri. *Virtutem* quippe se de humana natura habuisse non dicit, sed desuper sibi asserit contributam. Nam *decorem* ipsius probat illud exemplum : *Speciosus forma præ filiis hominum* (Psal. XLIV, 5). Sed ista immaculata et sole clarior humanitatis pulchritudo, copulata Verbo virtutem accepit, qua miracula magna faciebat, sicut in Evangelio ipse testatur dicens : *Sicut Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso* (Joan. v, 26). Sequitur probatio sententiæ superioris : *Avertisti faciem tuam a me, et factus sum conturbatus.* Ac si diceret : Tu mihi dedisti secundum carnem quæ habeo, ut te averso fuerim conturbatus. Hæc autem dicens perniciosas hominum elationes intercipit. Nam quemadmodum peccator de se audeat præsumere, cum immaculata sanctitas virtutem sibi ac *decorem* a Domino præstitam fuisse fateatur? Hoc argumentum in topicis dicitur a consequentibus. Nam cum *avertit faciem suam Divinitas*, consequens erat ut carnis turbaretur infirmitas.

Vers. 8. *Ad te, Domine, clamabo, et ad Deum meum deprecabor.* Quod modo dicit, *Domine*, modo *Deum*, una sententia est. Nam hoc est *ad Dominum clamare*, quod *Deum fuisse deprecatum?*

Vers. 9. *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendendo in corruptionem.*

Vers. 10. *Nunquid confitebitur tibi pulvis, aut 97 annuntiabit veritatem tuam?* Immaculata Verbi incarnatio cœptis precibus perseverat. Ab ipsa enim parte dicitur : *si descendero in corruptionem*, id est ad putrefactionem, cui lege generali cuncta caro subjecta est; qualis erit spes fidelium, qui me sub triduaana celeritate resurgere crediderunt? Petit ergo non ut non moriatur, sed ne caro ipsius corruptione resoluta nullum signum promissæ majestatis ostendat, propter illud quod alibi dicit : *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem* (Psal. xv, 10); et incipiat non esse utilitas mundi in salutifero sanguine dominicæ passionis. Confessio vero hic laudem significat, quam utique offerre non possunt qui in pulverem communi morte solvantur. Sequitur, *aut annuntiabit veritatem tuam?* Illam videlicet quam post resurrectionem discipulis dixit : *Ite, prædicate hoc Evangelium omni creature : et qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit; qui autem non crediderit condemnabitur* (Marc. xvi, 14).

Vers. 11. *Audivit Dominus et misertus est mei; Dominus factus est adjutor meus.* Venit ad tertiam narrationem, in qua jam de sua resurrectione gaudens,

æternæ beatitudinis gratificatione mulcetur. Sed quamadmodum factus sit adjutor, ipse consequenter exponit; et ideo nostra verba non debent adjici, ut cursus ipse dictorum propria magis expositione declaratur. Hoc schema dicitur epexegesis, Latine explanatio, ubi priora dicta verbis subsequentibus exponuntur.

Vers. 12. *Convertisti planctum meum in gaudium mihi : conscidisti saccum meum, et præcinxisti me lætitia.* *Planctus* ad mortem attinet, *gaudium* ad resurrectionem; quod jam utrumque constat impletum. *Saccus* vero est textrina grossissima atque aspera, in humanos usos laboresque deputata, qui carni humanæ congruenter aptatur. *Conscissus est ergo saccus*, id est corpus ipsius, cum pro nobis ipse mori dignatus est. Ante ejus quippe exitium, mors nos tortuosis ligaminibus ambiebat, et velut aliquod frumentum insolubili carcere tenebat inclusos. Sed ut intelligas *saccum* pro tristitia mortis fuisse positum, contra hunc dicit de resurrectione : *Præcinxisti me lætitia.* Perpende verbum *præcinxisti*; cingulum significat quod ad judicis pertinet dignitatem. Nam cineta potestas in ipso vocabulo noscitur constituta. Sic enim cinctum dicimus judicem, quando ejus fasces honoresque declaramus. Et vide quia non dixit *cinxisti*, sed *præcinxisti*, id est, supra omnes potestates et virtutes elevasti, propter illud Apostoli : *Et dedit ei nomen quod est super omne nomen* (Philipp. II, 9).

Vers. 13. *Ut cantet tibi gloria mea, et non compungar : Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi.* De superioribus pendet iste versiculus. Ideo enim *præcinctum* se dixit esse *lætitia*, ut humanitas *cantaret* Deitati, quæ est ejus *gloria*. *Cantare* autem diximus, ad mentis lætitiæ proprie pertinere. *Gloria* vero Christi, Patris majestas est, a quo audivit : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. III, 17). Et quia semel pro mundi salute *compunctus*, id est crucifixus est, nulli se ulterius subjacere memorat passioni; quippe qui carnis fragilitate deposita, in majestatis suæ gloria perseverat, sicut dicit Apostolus : *Christus resurgens a mortuis, jam non moritur, mors ei ultra non dominabitur* (Rom. VI, 9). Sed ne prædictam cantilenam putares existere temporalem, *in æternum se confiteri* dicit. *Confitebor* autem hic accipiendum est a parte membrorum, quasi confabor, id est, cum sanctis æterna te voce laudabo. Quod absolute creditur esse venturum, cum illa civitas Jerusalem fuerit dedicata, quando justis omnibus indeficiens promittitur psalmodia. Sic enim frequenter promittit se facere Christus, quod facturus est populus utique Christianus, sicut est et illud : *Confitebor tibi, Domine, in ecclesia magna; in populo gravi laudabo te* (Psal. XXXIV, 18).

Conclusio psalmi.

Parvus quidem psalmus, sed celestis doctrina ubertate repletus est: habens in versibus gratiam brevitas, et in sensibus extensas omnino latitudines. Hic enim sanctæ resurrectionis gratia dicitur, hic

passio Domini gloriosa memoratur; ut nulla tribulatio passionis terreat, quos resurrectionis spes magna lætificat. Et intueri propter gratiam novitatis hic ordinem fuisse conversum, ut inciperet a resurrectione, quam post passionem Domini constat evenisse.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXX.

In finem psalmus David.

Verba quæ titulus continet, ad Dominum Christum frequenter diximus esse referenda, cui totus psalmus aptandus est, quando ejus passionem resurrectionemque decantat. Loqui enim ex nostra humilitate dignatus est, qui etiam sustinuit humani corporis passionem: per sua nos eloquia bonus Magister erudiens, ut et nos imitantes rerum cœlestium disciplinam, humiles ac devoti nostri capitis dicta sequeremur. Intuendum est vero psalmum hunc quartum esse eorum qui de passione et resurrectione dominica breviter faciunt mentionem.

Divisio psalmi.

Per universum psalmum verba sunt Domini Salvatoris. Primo ingressu precatur Patrem ut de malis imminentibus liberetur, ac deinde exauditum se indubitanter exultat. Secundo redit ad passionem suam, actumque rei per allusiones varias mirabili narratione describit. Tertio generaliter agit gratias pro se et populo fideli, quoniam universali Ecclesiæ misericordiæ suæ dona largitus est: commonens etiam sanctos ut in charitate Domini perseverent, qui et bonorum præmia, et malorum retributiones superius audierunt.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *In te, Domine, speravi, non confundar in æternum; in tua justitia libera me, et eripe me.* Perscrutandum est quemadmodum frequenter similia dicta suavi varietate repetantur. Orat Christus Patrem ex natura humanitatis assumptæ, ne de sua spe dejectus, humanæ insultationis patiatur opprobria: addens, *in æternum*, 98 ubi ejus contemplatio fixa et incommutabilis permanebat. *In tua justitia*, id est qua consuevisti subvenire rogantibus, qui firmissime de tua majestate confidunt. *Libera*, ad pericula hujus mundi pertinet amovenda; *eripe*, ad celeritatem respicit auxilii: ne illa resurrectio mundo saluberrima tardaretur. *Eripe* autem constat a rapiendo compositum. Quapropter merito imploravit justitiam Domini, qui se noverat per iniquos passurum. O vere miranda et divina commutatio! Accepit necem, reddidit salutem; pertulit injurias, tribuit honores; dolorem sumpsit, contulit sospitatem; et solus et summe pius, qui dulcia præstitit, cum amara suscepit.

Vers. 2. *Inclina ad me aurem tuam, accelera ut eripias me: esto mihi in Deum protectorem. Inclina, dixit, aurem tuam*, propter membrorum suorum humilitatem; ut quoniam per naturam suam humana conditio ad Divinitatem non poterat attingere, ad eam Divinitas inclinata descenderet, quod omnipo-

tentis Verbi incarnatione provenit. Unde merito petebatur quod adhuc minime probabatur effectum. Sequitur, *accelera ut eripias me*, id est festina resurrectionem dare celerrimam, non illam morosam quam generalitas adhuc noscitur sustinere. Hæc autem frequentia petitionis docet nos ab oratione non debere suspendi, etiam cum nobis credimus aliqua posse concedi. Petit quoque ut ab hujus sæculi importunis insidiis divina virtute protegatur; ne pateat inimicis derelicta simplicitas; sicut scriptum est in Isaia propheta: *Sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum* (Isa. LIII, 7).

Vers. 3. *Et in domum refugii, ut salvum me facias.* Domus est refugii gloriosa resurrectio, postquam jam nulla imbecillitate concutitur, sed incorruptibili majestate perfruitur. Nam tunc *salvus* fuit, cum mors ei ultra prævalere non potuit. Ita quod timet, ex nobis; quod confidit, propriæ Divinitatis est. Domum quoque *refugii* ad Ecclesiam catholicam dicunt aliqui pertinere, ubi a parte membrorum petit se *salvum fieri*, quoniam in ipsa revera omnis Christianus *salvus* efficitur; sicut in arca Noe crescente diluvio soli salvi facti sunt qui feliciter intrare meruerunt.

Vers. 4. *Quoniam firmamentum meum et refugium meum es tu; et propter nomen tuum dux mihi eris, et enutries me.* Firmamentum pertinet ad toleranda quæ passus est, refugium ad finem malorum, quando istius sæculi iniquitates gloriosæ mortis sine superavit. Sequitur: *Et propter nomen tuum dux mihi eris.* Propter nomen suum Dominus dux erat humanitati, quoniam illud latius per universas gentes fecit agnoscere, saluberrima prædicatione vulgata. Sive hoc a membris accipiendum, sicut supra jam dictum est. Dux enim noster veraciter dicitur, quando illum sequimur, et prædicationis ejus vestigia non vitamus. Addidit etiam, *enutritum* se, quousque ad perfectionem catholica Ecclesia ipsius munere perveniret.

Vers. 5. *Educes me de laqueo isto, quem occultaverunt mihi, quoniam tu es protector meus, Domine.* Occultatus est quidem ab inimicis laqueus, sed non qui Christo esset occultus, nec in mortem deceptus incidit, sed sciens eam pro nostra liberatione suscepit. Ergo *laqueum occultaverunt* Judæi Christo, quia tantum hominem credentes, occultis eum perdere machinabantur insidiis. Unde se dicit *educendum*, id est resurrectionis beneficio ad superna velociter elevandum. Sed omnia consilia Judæorum dicit esse frustranda, quia, Domino protegente nulla potest adversitas prævalere.

Vers. 6. *In manus tuas commendo spiritum meum: redemisti me, Domine, Deus veritatis.* Consideremus cur hic sermones ipsi sint positi, quos Evangelii textus eloquitur. Nam et ibi sic ait: *In manus tuas commendo spiritum meum; et inclinato capite reddidit spiritum* (Luc. XXIII, 46); scilicet ut et hic cognosceres fuisse locutum, qui post tot sæcula, eadem erat in cruce positus verba dicturus. *In manus tuas*, in veritate tua, qua benigna et justa semper operaris. *Commendat* itaque Patri inæstimabilem thesaurum,

animam videlicet illam quæ voluntates ipsius pura intentione faciebat. Dignum ergo fuit ut tanto susceptori talis commendaretur spiritus. Redemptum se deinde esse testificatur. Sed videamus quo pretio? Illo scilicet quo Apostolus dicit: *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens (Philip. II, 7)*. Vides quam magnum pretium fuit, ut majestatem suam usque ad carnem hominis inclinaret, seque exinanivit, ut cœlestibus humana compleret. Sed ut istum Dominum evidenter adverteres, addidit quis esset, id est, *Deus veritatis*. Illorum enim specialiter *Deus* est qui veritatem diligunt, nec in aliqua falsitate miscentur.

Vers. 7. *Odisti omnes observantes vanitatem supervacue: ego autem in Domino sperabo*. Illa redduntur semper odiosa, quæ probantur esse contraria. Juste ergo veritas oderat vanitatem, quia vanitas in falsitate versatur. Cui rei ipse tribuit expositionem dicens, *supervacue*; quæ non solum vacua, sed etiam *supervacua* dicta est; merito, quando fructuosam intelligentiam tollens, alienat a Domino. Et quando prius dixit Dominum *odisse vanitatem*, id est, sæculi istius desideria transitura, nunc se dicit amare verissima. Quæ sunt ista verissima? *Sperabo in Domino*: ubi nihil vanum, nihil supervacuum est, sed totum fixum atque integrum perseverat. Verum istam rem quæ causa consequitur?

Vers. 8. *Exsultabo et lætabor in tua misericordia, quia respexisti humilitatem meam*. In hoc et superiori versu, iterum categoricus syllogismus enascitur, cujus definitionem partesque in primo psalmo jam diximus, qui etiam hoc loco simul ratione colligitur, id est, ego in Domino speravi. Omnis sperans in Domino exsultabit, et lætabitur in misericordia ejus. Ego igitur exsultabo, et lætabor in misericordia ejus. Pulchrum plane dicendi genus in brevitate complecti, quod nulla possit adversitate dirumpi. Nunc psalmi verba tractemus. *Exsultare* est cum magna animi alacritate gaudere; *lætari* est temperata affectione mulceri. Sed consideremus quoties commone-mur in humanis viribus minime confidendum. Nam quemadmodum, ut supra dictum est, quisquam de se debeat præsumere, unde sancta incarnatio legitur abstinere? Quapropter execranda est Pelagianæ pravitatis intentio, dum illa tentat præsumere quæ cognoscere debuit Spiritum sanctum toties ante dam-nasse. Intendamus etiam qui dicit *humilitatem* 99 suam *fuisse respectam*; ille videlicet qui cœlum terramque et creavit et continet, cui potestates supernæ serviunt. Sed ideo erat in Altissimo humilitas, quia illi et humanitas veraciter adhærebat ab ipsa conceptione perfecta.

Vers. 9. *Salvam fecisti de necessitatibus animam meam, nec conclusisti me in manus inimici*. Necessitas dicitur ab eo quod in nece sit posita, id est in mortis angustiis constituta. Nam quando peccatorum laqueis innodamur, nec ab eis possumus nostra virtute solvi, necessitas appellatur. Ergo tunc *de necessitatibus liberata est anima* Domini Salvatoris, cum a peccatis

reddita est modis omnibus aliena. Sequitur, *nec conclusisti me in manus inimici*. Ipsa erat necessitas quam superius dixit, si potestati diabolicæ delictis traderetur obnoxius. *Conclusi sunt enim quasi carcere pœnali, qui illius sævissimi manibus ambiuntur. Nec conclusisti ergo dicit, quia liber effectus est a potestate diaboli, sicut ipse in Evangelio ait: Ecce veniet princeps mundi hujus, et in me non inveniet quidquam (Joan. XIV, 30)*.

Vers. 10. *Statuisti in loco spatioso pedes meos: miserere mei, Domine, quoniam tribulor*. Post liberationis suæ decursam exsultationem, ad secundum venit ingressum: ubi de passione sua multa dicturus est, ut eam frequenti memoria piissimus commoneret, quam pro omnium salute suscepit. *Statuisti*, dicit, hoc est firmasti; quia lapsum sustinere non poterat, qui mundi vitia non habebat. *In loco spatioso*, id est libero et a potestate diaboli semper excepto. Ipse enim liber locus est quem hostis ille non insidet; ipse *spatiosus* quem ille non occupat. Et intende quia non dixit in via, sed *in loco spatioso*, id est in patria virtutum, in regione beatorum; via enim legitur angusta justorum. *Pedes* autem suos dicit virtutes morales, per quas hunc mundum fixis gressibus ambulavit, quos diaboli adversitas impedire non potuit. Sed quamvis mundum inculpabiliter ambularet, necessarium fuit ut ejus infirmitatibus divina gratia subveniret, ne imbecilla caro a cœlestis propositi integritate discederet. Ideo sequitur, *miserere mei, Domine, quoniam tribulor*. Lege enim humani corporis tribulationi suæ postulat subveniri, sicut et in Evangelio dicit: *Tristis est anima mea usque ad mortem (Matth. XXVI, 38)*, et his similia. Sive *pedes* suos apostolos dicit, qui *in loco spatioso*, id est per universalem Ecclesiam certissima stabilitate fidei constiterunt.

Vers. 11. *Conturbatus est in ira oculus meus, anima mea et venter meus*. Per hos quatuor versus figura diatyposis est, quæ Latine expressio dicitur: ubi rebus personisve subjectis, et formæ ipsæ et habitus exprimuntur. Incipit enim describere qualis fuerit periculi magnitudo. Ac si diceret: *Confusus est animus meus, cum me insequentium furor appeteret. Iram* siquidem posuit inimicorum indignationem. *Oculus* autem intellectum significat, quem semper *conturbamus* atque confundimus, quando imminetia pericula formidamus. *Venter* vero noster alvus est, in quo edulia deglutita recondimus, qui apte memoriæ comparatur, quia sicut ille transmissas escas recipit, sic et memoriæ sinus notitias rerum competenter assumit. *Conturbatum* ergo dicit *ventrem*, id est memoriam suam, ubi habebat reposita quæ illi Dominus de sua clarificatione promiserat. Sed cum videret caro sibi imminere pericula, consequens fuit eam trepidatione turbari. Et nota quia se *conturbatum* frequenter dicit, desperasse nusquam. Quod ideo ab ipso dictum est, ut nobis hanc imitandi formulam Magister cœlestis ostenderet. Nam conturba-

tio humanitatem familiariter petit, divinæ autem A sanctitati desperatio provenire non potest.

Vers. 12. *Quoniam defecit in dolore vita mea, et anni mei in gemitibus.* Hinc est illa conturbatio carnisque metus, quia *in doloribus vita defecerat.* Verbum autem ipsum *defecit* longas et gravissimas significat passiones. *Deficere* enim est paulatim minus facere, et ad finem perdendo aliquas valetudinis minutias pervenire; quod vitæ humanæ accidere posse manifestum est, quæ ad terminum mortis usque perducitur. Superiora vero declarans subjungit: *Et anni mei in gemitibus,* quod multitudinem significat utique dierum. Considera quod dixit, *in gemitibus,* quia non fuit levis dolor ubi continuus gemitus insonabat. Sive hoc magis ad martyrum pertinet passiones, qui in capite merito intelliguntur, quoniam ipsi membra B sunt Christi. Et considera quia non in vocibus, sed *in gemitibus* posuit, ut Deo fieret amplius notum quod hominibus videbatur occultum.

Vers. 13. *Infirmata est in paupertate virtus mea, et ossa mea conturbata sunt.* Virtus animi infirmatur in paupertate, quoniam omnibus bonis indiget humana fragilitas. Quid enim illa pauperius quæ nihil idoneum de se habere cognoscitur? *Ossa* vero fortitudo est qua compago corporis sustinetur. Quod utrumque pulchre positum est ad exprimendam imbecillitatem humanæ substantiæ: quia neque in animi robore, neque in carnis spe ulla debet esse præsumptio, sicut propheta dicit: *Maledictus qui confidit in homine, et ponit spem carnem brachii sui, et a Domino recedit cor ejus* (Jer. xvii, 5).

Vers. 14. *Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium, et vicinis meis nimium, et timor notis meis.* Non vacat quod *super omnes,* et non inter omnes ait. *Super omnes inimicos meos,* per modum exaggerativum dicitur, quoniam dum essent illi vere opprobrium, Christus Dominus innocens atque immaculatus inter eos habebatur opprobrium, qui se nefario scelere polluebant. Sequitur, *factus sum opprobrium:* non quia ego vere opprobrium fui, sed quoniam ab illis putabar esse quod non eram, qui decepti vanis persuasionibus erraverunt. Contra probum dicimus probrum, id est inhonestum atque indecorum. *Opprobrium* autem significat valde abominabile facinus, quod Domino Salvatore inter iniquos Judæos evenisse manifestum est, cum dicerent: *Hic homo a Deo non est, qui sabbatum non custodit* (Joan. ix, 16); et alibi: *Samaritanus es, et dæmonium habes* (Joan. viii, 48). *Vicinos* autem illos dicit qui ei vicinitate fidei propinquabant, qui adhuc non crediderant, sed credere disponebant; sed videntes eum in cruce pependisse, a credulitatis vicinitate remoti sunt, dum pati videbant quem adorandum esse putaverunt. Ignari cum fideliter prædicta necessario cernerent consecuta, tunc magis a firma credulitate suspensi sunt. Et nota quod prius dixit *inimicos,* deinde *vicinos,* nunc accedendo pervenit ad *notos.* *Notos* autem 100 apostolos significat, qui passione ipsius omnino turbati sunt; de quibus scriptum est: *Percutiam pastorem,*

et dispergentur oves gregis (Zach. xiii, 7). Sic figura diatyposis per hos quatuor versus, sicut diximus, decenter impleta est.

Vers. 15. *Qui videbant me foras fugiebant a me: excidi tanquam mortuus a corde.* Et in isto alioque versu quisequitur, figura est metriasmus, quæ Latine dicitur mediocritas, quoties rem magnam mediocri relatione proferimus. Dicit enim: *Qui videbant me foras fugiebant a me:* scilicet qui minus Scripturis credentes, Dominum viderunt in cruce positum, foras a deitate ipsius exierunt, sperantes spem suam morte ipsius fuisse finitam. Sive hæreticos significat, qui audientes in Ecclesia Scripturas divinas, videntesque magnalia, foras exeunt ad iniquas prædicationes, fugientes veritatem, in qua minime perseverare patiuntur. Bene autem sequitur, *excidi tanquam mortuus a corde.* Non enim a fidelibus mortuus dicitur, cujus deitas impassibilis veraciter æstimatur. *Excidi a corde,* id est a mente infidelium [mss. A., F. et B., fidelium], quod solet illis contingere qui defunctos homines obruendo, cum corpore simul eorum memoriam recordationemque sepeliunt.

Vers. 16. *Factus sum sicut vas perditum, quoniam audivi vituperationem multorum circumhabitantium.* *Vas perditum* est quod fractum et ad nullos usus necessarium semper abjicitur: ita et Jesus mortuus quasi fractum vas abjiciendus putabatur a perfidis. Quid enim dici poterat mediocrius quam ut illa majestas omnipotens testis fragilibus æquaretur? Sed hæc sic a dementibus putata perpende. Cæterum in C illo semper fuit omnipotentia singularis et divina plenitudo mirabilis, sicut Apostolus dicit: *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* (Coloss. ii, 9), id est substantialiter et manifeste. Divinitas enim esse non potest corporalis. Sequitur, *quoniam audivi vituperationem multorum circumhabitantium;* significat perfidos Judæos, qui synagogam *circumhabitant,* non inhabitant. *Circum* enim a circuitu, peccatores vult intelligi, de quibus in alio loco ait: *In circuitu impii ambulat* (Psal. xi, 9). Merito ergo tales *circumhabitantes* dicuntur, qui legem Dei non spiritualiter, sed carnaliter advertere maluerunt. Sic per hæc verba lucetia, tenebrosa facinora Judaici populi subtiliter indicantur.

Vers. 17. *In eo dum congregarentur omnes simul adversum me, ut acciperent animam meam consiliati sunt: ego autem in te speravi, Domine.* Reddamus ordinem verborum, ut planius intelligantur sibi dicta coherentia. *Dum simul omnes congregarentur adversum me, in eo consiliati sunt, ut acciperent animam meam.* In *eo consiliati* dicit partem maximam Judæorum, ut Dominum neci traderent, quando omne scelus gravius est quod consilio geritur plurimorum. Nam dicendo, *omnes simul,* non vult paucos intelligi, ut sceleratam turbam illam ultio debita subsequatur. *Ut acciperent animam meam,* significat ut adimerent, sive tollerent. Mirabilis et sanctissimus ordo dicendi. Cum inimici *circumhabitarent* synagogam, et spem suam haberent in viribus suis, se dicit *sperasse de*

Domino, sciens quia potestas eorum nulla erat, et A insidiis talibus semetipsos magis interficere conabantur.

Vers. 18. *Dixi, tu es Deus meus; in manibus tuis tempora mea.* Dominus Christus dicit: *Tu es Deus meus*, sed a parte scilicet humanitatis assumptæ, quæ, sicut ait inferius, et tempori subiacebat et morti. Non enim, quemadmodum inimici putabant, eorum persecutione vitam suam finiendam esse commemorat, sed in potestate ponit Domini tempora vitæ suæ. Ipso enim creante existimus, ipso disponente vegetamur, eodem etiam jubente transimus. Unde necesse erat ut spem fixam haberet in Domino, qui vitam mortemque suam in ejus esse potestate noscebat.

Vers. 19. *Libera me, et eripe me de manu inimicorum meorum, et a persequentibus me; illumina faciem tuam super servum tuum.* Ipsum rogat qui potest adversantium vitam confringere, hominumque corda pro sua mirabili dispensatione convertere. Prius enim dixit, *inimicorum*, id est Judæorum; subjungit, *et a persequentibus me*, hoc est paganis, vel a diversis hæreticis, qui Ecclesiam Dei fraudulentis machinationibus insequuntur. Sequitur, *illumina faciem tuam super servum tuum*, id est fac videre, quia super me dignaris intendere; ut sicut de moriente desperant, ita de resurgente confidant. Nec offendaris quod audis a Domino dici *servum tuum*. Omnia siquidem verba talia humanitati sunt specialiter applicanda, sicut in alio loco dicit: *Ego servus tuus et filius ancillæ tuæ* (Psal. cxv, 16). Ubi sunt qui duas C naturas dicere nolunt in Domino Salvatore? Nam quemadmodum aliter sibi convenire potest ista diversitas, ut in una eademque persona et Dominum intelligas cæli, et obnoxium passioni?

Vers. 20. *Salvum me fac in tua misericordia: Domine, non confundar, quoniam invocavi te.* Dicendo, *In tua misericordia salvum me fac*, negat meritum suum. Ad instruendos enim nos semper eadem repetit, nec de amabili confessione satiatur, quia fastidium non habet dulcedo veritatis. Subjungit etiam, *Domine, non confundar, quoniam invocavi te*. Mirabilis ac perfecta prædicatio, quæ habet et humilis supplicationem, et credentis inviolabilem firmitatem. Rogat ergo ne prætermisus confundatur. Sed quomodo se credit audiri? *Quoniam invocavi te*. Dominum siquidem D *fideliter invocare*, mereri est, non injuria; quando nullatenus potest decipi, qui ab ipso se præsumit audiri.

Vers. 21. *Erubescant impii, et deducantur in infernum; muta efficiantur labia dolosa.* Superiore versu dixit: *Non confundar, quoniam invocavi te*: hic optat conversa vice, ut illi potius erubescant qui invocant idola, et cæteri qui se simili impietate commaculant. Ipsos enim convenit erubescere, quos habet æterna pœna torquere. Nam cum hic non credunt promissum judicium Dei, *dolosa labia* blasphema et garrula sunt. Quando autem manifestationem resurrectionis agnoverint, seque respexerint in gravi periculo constitu-

tos, velociter obmutescunt; nec jam in procacia dicta prosiliunt, quæ nimio terrore clauduntur.

Vers. 22. *Quæ loquuntur adversus justum iniquitatem, in superbia et in contemptu.* Illa labia exponit *dolosa*, quæ superius obmutescere dignoscentiæ virtute prædixit, quæ in hoc sæculo loquuntur adversus justum, id est Christum. Dignum nomen aptumque vocabulum, qui merito *justus* IOI dicitur, quia *via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6) comprobatur. Sed contra tale tantumque nomen pulchre ponit *iniquitatem*. Nam sicut lux obscuritati contraria est, sic justitiæ *iniquitas* videtur adversa. Loquitur enim falsitas contra veritatem, quando Judæi Messiam proclamant adhuc esse venturum; quando Ariani creaturam dicunt Dominum Creatorem; quando pagani Saturnum, B Jovem, Venerem, cæteraque portentosa stulte nomina profitentur cœlestia. Addidit, *in superbia et contemptu*, scilicet quoniam disputant superbi de humilitate Christi, cum dicunt Dominum cœlorum carnis assumere non potuisse substantiam. Contemptores autem despiciunt immortalis credere Domini passionem. Nam cum audiunt flagellis cæsum, alapis verberatum, traditum manibus impiorum, statim in blasphemia verba prosiliunt, nequaquam intelligentes salutare consilium; non quia minus potuit Altissimus in pomposis honoribus hujus sæculi gloriosissimus apparere, sed declinare decuit, per quæ humanum genus suum nequiter contempsit auctorem.

Vers. 23. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* Ad tertium venit ingressum, ubi diversis modis enumerat quanta beneficia Dominus se timentibus largiatur: commovens ut omnes sancti diligant Dominum, quoniam esse constat et nostrum judicem, et in futuro beneficiorum omnium largitorem. Sed consideremus hujus versus verba quid habeant. *Multitudo dulcedinis* est, quia multis præmiis Domini suavitas indicatur. Dulcis est cum corrigit, dulcis dum parcit, dulcis cum credentibus æterna præmia compromittit. Sed intellige quod eis tantum dulcis est qui de ejus sapore gustaverint. Cæterum *dulcedo* ad eos non potest pervenire qui gustum ejus minime contingere meruerunt, sicut et alius psalmus dicit: *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus* (Psal. xxxiii, 9). Sequitur, *quam abscondisti timentibus te*. Non quia sanctis ideo abscondita est ut eam minime consequerentur, sed quia in futuro judicio promittitur manifesta, quæ hic sentitur *abscondita*. Recte autem intelligimus *absconditam*, ut eam desideria humana plus appetant: quia solet fastidiri omne quod subjacet; et vile plerumque creditur, quod sine aliqua difficultate præstatur. Sed hoc quod ait, *abscondisti*, homonymon est; significat etiam et negata; ut est illud: *Gratias tibi ago, Pater Domine cœli et terræ, quia abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis* (Matth. xi, 25).

Vers. 24. *Et perfecisti sperantibus in te, in conspectu filiorum hominum.* Dulcedinem illam quam absconderat timentibus se, *perficit* illam in eis qui constanti

animo eam desideranter exquirunt. Hoc est enim **A** vere *sperare*, si nos contingat aliquid firma mentis integritate præsumere. Adjecit etiam, *in conspectu filiorum hominum*, id est in illa resurrectione generali, quando sanctis suis præmia promissa restituet, et faciet cognoscere universas gentes, suos certissimos fuisse sermones.

Vers. 25. *Abscondes eos in abscondito* [ed., *avdito*] *vultus tui a conturbatione hominum*.

Vers. 26. *Proteges eos in tabernaculo tuo, a contradictione linguarum*.

Vers. 27. *Benedictus Dominus, quoniam mirificavit misericordiam suam in civitate circumstantiæ*. Venit ad enumerationes beneficiorum quæ sanctis suis Dominus copiosa miseratione largitur. Quod schema nobilissimum dicitur *synatroesmos*, Latine congregatio, ubi in unum, aut multa crimina, aut multa beneficia colliguntur. Quod inter violentissimas figuras accipitur, quia congregatio rerum causæ præstat augmentum. In expositione quippe dominicæ dulcedinis perseverans, primo dicit: *Abscondes eos in abscondito vultus tui a conturbatione hominum*; secundo, *Proteges eos in tabernaculo tuo a contradictione linguarum*; tertio, plenitudinem beneficii ipsius evidenti laude complevit, dicens: *Benedictus Dominus, quoniam mirificavit misericordiam suam in civitate circumstantiæ*. Nunc ad exponenda verba veniamus. In *abscondito vultus* Domini dicit, id est in alia resurrectione, quando omnes justis contemplationis ejus præmia consequentur; sicut legitur: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Matth. v, 8). **A** *conturbatione hominum*, malorum scilicet, dicit etiam fidelissimos occulendos, quando jam in æterna beatitudine locabuntur, ubi purissimam veritatem nemo facilis voluntate conturbat, sed bonitas rerum in suis splendoribus perseverat. Et quam pulchre regalem conspectum esse dicit *in abscondito*, revera, quia contemplationem ejus, qua justis perfruuntur, impii non videbunt. *Homines enim hic omnes persecutores et schismatici significantur*, qui hic consueverunt terrere populum Christianum. Sed cum illuc perventum fuerit, supra Dei famulos sceleratorum *conturbationes*, locum dicit ulterius non habere, quippe quos a se constat esse dividendos. Illi enim mittuntur in æternam pœnam, justis vocantur ad requiem sempiternam. Sed ne tantum futuri præmii promissio **D** fragilia corda turbaret, secundo capite dicit eos esse *protegendos*. Nam per *tabernaculum* sæpe diximus Ecclesiam catholicam significari, quæ in isto mundo certamina sustinens, expeditionalis habitaculi nomine vocatur. Superius enim dixit, *abscondes*; hic *proteges*. Ibi enim *abscondentur*, ubi ab impiis non videntur; hic vero *protegentur*, ubi malorum improbitas minime nocere permittitur, quando illæ sæ animæ justorum sub qualibet corporis afflictione servantur. Tertio lætatur homo cœlestis, qui et Mediator est Dominus Christus gaudio spirituali; quia incarnatione Verbi mundo salutaria dona provenerunt. *Civitatem circumstantiæ*, Jerusalem localem debemus ad-

vertere, quæ in medio gentium constituta, quasi templum fidei probabatur existere. Ab hac enim circumjectæ nationes Christiani dogmatis regulas suscipere meruerunt; et velut purissimo fonte patefacto, cœlestis vitæ sunt muneribus irrigatæ. In hac ergo *civitate mirificavit Dominus misericordiam suam*, quando ibi et docere, ibi miracula facere, ibi et pati pro hominum salute dignatus est. Ibi quoque gloriam suæ resurrectionis ostendit, ut merito dictum sit quia in Jerusalem potentiam suam miram fecit, ubi declarare tam ingentia sacramenta delegit.

Vers. 28. *Ego autem dixi in pavore meo, projectus sum a vultu oculorum tuorum*. Patri dicit Filius a forma servi, speravi: quia me gratia tua desereret, cum passionis tristitia prævaleret, *in pavore* utique **B** mortis. *A vultu oculorum tuorum*, id est **102** a conspectu misericordiæ tuæ. Et pulchre *vultum* dedit oculis, quia ipsi quam maxime significant voluntates animorum. *Vultus enim dicitur ab eo quod cordis velle per sua signa demonstret*. Sic oculi Divinitatis, cum respiciunt, suam gratiam pollicentur.

Vers. 29. *Ideo exaudisti vocem orationis meæ, dum clamarem ad te*. **A** Domino ideo se dicit *exauditum*, quia humiliter, non desperanter more humanitatis dicebat esse contemptum: cui non poterat tardari gratia, de quo vox paterna dictura erat: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. iii, 17). *Dum clamarem ad te*, quando in passione voce magna dixit: *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti* (Matth. xxvii, 46)? **C** Constat enim his clamoribus *exauditum* fuisse, quando et resurrectionis gloriam consecutus, et ad Patris est videlicet dexteram collocatus.

Vers. 30. *Diligite Dominum, omnes sancti ejus*. Pro collatis sibi beneficiis hymno decurso, sanctos commonet ut ament Dominum; quatenus auctorem tanti beneficii membra diligant, cum sibi in capite præstitum fuisse cognoscant. *Diligite Dominum*, dicit, jam tanquam amicis, non tanquam servis. Servorum est enim formidare, amicorum diligere; sicut ipse in Evangelio dicit: *Si feceritis quæ ego præcipio vobis, jam non dicam vos servos, sed amicos* (Joan. xv, 14, 15). Sed hoc præcipit sanctis, quia ipsorum est amare Dominum, quia non diligunt mundum.

Vers. 31. *Quoniam veritatem requiret Dominus, et retribuet his qui abundanter faciunt superbiam*. Ne putaretur hæreticorum blasphemias Dominum posse negligere, dicit: *Veritatem requiret Dominus*, quam illi nesciant falsis erroribus illigati. Sequitur, *et retribuet his qui abundanter faciunt superbiam*. Ideo enim discutit ut vindicet, ideo requirit ut puniat. Et bene addidit, *abundanter*: quia illis non *retribuet* qui se celeri emendatione convertunt: illis autem superbis qui copiose delinquant, et præcepta Domini iniqua præsumptione despiciunt, in ipsis est sine dubitatione resecandum. Sed hic *superbiam*, non unum vitium debemus accipere, quoniam ex superbia nascitur quidquid morum pravitate peccatur. Scriptum est enim: *Initium omnis peccati superbia* (Eccli. x,

15). Et merito cunctis vitiis tale nomen constat impositum, quia non solum in arrogantes vindicat, sed etiam in omnes qui regulam piæ conversationis impugnant.

Vers. 32. *Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, omnes qui speratis in Domino.* Hic virtus totius psalmi, et sacræ colligitur passionis utilitas. Nam cum dixisset: *Intelligite Dominum, sancti ejus*, qui capiti vestro et crucifixionem contulit, et gloriam resurrectionis attribuit, ad postremum per definitivam sententiam dicit: *Viriliter agite, et confortetur cor vestrum, omnes qui speratis in Domino*: scilicet ne prædictis passionibus terrerentur, sed ad imitationem gloriosam fidelium se corda roborarent, quam sciebant ad mundi medicinam salutariter introductam. Hæc figura dicitur epiphonema, id est acclamatio, quæ post narratas res, breviter cum exclamatione prorumpit. Quapropter exhortatio ista honorum est, ne se a bono proposito carnis imbecillitate subducant. *Viriliter agite*, id est in bonis operibus constantissime perdurate, nec feminea mollitie deficiatis, qui corda vestra Domino constanter offertis. Sic enim sustentium pectora roborantur, si spem suam in Domini virtute confirment. Hoc autem præceptum viris feminisque commune est, *viriliter* enim omnis sexus agit, qui nescit mollissimis facilitatibus immutari. Et respice quemadmodum partes illas passionis suæ in toto psalmo servaverit. Prius dixit orationem, inde secuta passio est; ad postremum lætitiâ fidelium constantiamque commonuit: ne tali munere suscepto, ulterius inimica fidei possit prævalere tunctatio.

Conclusio psalmi.

Peracta est tam magni psalmi salubris et decora contextio, ubi et imbecillitas humanitatis exprimitur, et beneficia divina monstrantur, ut considerans fragilitatem suam nemo superbiat; respiciens autem misericordiam divinam nullatenus expavescat. Numerus quoque psalmi erectæ supputationis culmen ostendit, præmia quoque fideli conjugio compromittit; ut cum se anima huic prædicationi beata conversatione sociaverit, trigenaria remuneratione ditescat. Huic etiam numero et alia sacramenta conveniunt. Triginta siquidem annorum Joseph dominus legitur in Ægypto constitutus. Triginta etiam annorum Salvator noster vitale baptismum intinctus, aquis Jordanicis consecravit. Est quoque in his decadibus sancta Trinitas, quæ fidei nostræ inviolabilem regulam tribuit et salutem.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXI.

David intellectus.

Cum omnes psalmi generaliter dicti sint ad *intellectum*, ut eos sensus noster agnosceret, ne vivendi regulas ignoraret, merito quærendum videtur cur in hoc titulo posuerit *David intellectus*? Primo meminit *David*, propter Dominum Christum, quoniam ad ipsum respicit quidquid pœnitens iste dicturus est. Deinde *intellectus* ideo sequitur, quia nisi mise-

ricordia Domini suffragante peccata nostra intellexerimus, ad pœnitentiæ studium venire non possumus. In alio quippe psalmo dictum est: *Delicta quis intelligit* (Psal. xviii, 13)? hoc est enim quod dicit *intellectus*; ut cum nos intelligere Divinitas præstiterit peccata nostra, pro eis diluendis studiosissime supplicemus. Nam pro illo errore quis supplicat, quem prorsus ignorat? Nam et cum Dominus Christus in quarta parte locuturus sit, primo versu sic inchoat: *Intellectum dabo tibi*; ut istius pœnitentis merito, *intellectus* in titulo præmissus sit, cui etiam divina voce promittitur. Sed licet sint et alii pœnitentium psalmi, tamen propter subtilitatem distantiae diversa titulorum significatione notati sunt. Primus enim qui in sexto ponitur, continet *in finem, in hymnis, pro octava psalmus David*, quoniam ille totus ad futuri iudicii pertinet timorem. Iste vero merito tali est titulo prænotatus, qui se deterioratum tardius intellexit, quia peccata quæ confestim prodi debuerant Domino, se diutius tacuisse confessus est. Status autem principalis hujus causæ **103** concessio est, quæ cunctis pœnitentibus datur. Concessio est enim, ubi adversariis omnia conceduntur, et per solas lacrymas supplices defenditur reus.

Divisio psalmi.

In prima parte psalmi pœnitens loquitur, peccatum suum evidenter agnoscens, pœnam sibi merito distractionis indicens, quoniam noxia facinora credit occulenda, ubi breviter principium et narratio continetur. In secunda parte sola correctio est; nam cum se propria confessione damnaverit, a Domino sibi credit esse parcendum. Tertia parte pœnitentis bona commendans, etiam sanctos in hoc mundo asserit Domino supplicare, in quo sibi merito testatur esse refugium, ubi et pœnitentis istius verba finiuntur. Quarta Dominus Christus ad ejus verba respondens, sperantes in se circumdare misericordia pollicetur: ne supplicantis integritas negligi aliqua dissimulatione putaretur. Quæ quatuor partes interjectis diapsalmatibus dividuntur, quas in divisionibus sequi, nostri constat esse propositi.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata.* Pœnitens iste propria facta agnoscens, et ad exempla illius publicani qui tunso pectore oculos non levabat ad cœlum (Luc. xviii, 13), totis viribus humiliato corde suspirans, nec invocare majestatem præsumpsit, sed *beatos* dicit eos quibus *remissæ sunt iniquitates*; hic absolutionem desiderans peccatorum, nec tamen audens similia postulare. Merito ergo vocat illos *beatos*, qui hæc ante meruerunt. Hæc enim octava species definitionis est quæ Græce dicitur *κατὰ ἀφάρτησιν τοῦ ἐναντίου*, Latine per privantiam contrarii. *Beato* siquidem peccata contraria sunt. Et quoniam hic dicit *remissa*, competenter sub hac formula definitionis beatum virum constat expressum. Inter *iniquitates* vero et *peccata* sanctus Hieronymus in hoc psalmo hanc differentiam

facit, *iniquitates* dicens quæ ante susceptam fidem, sive per ignorantiam sive per scientiam committuntur; *peccata* vero hæc esse definiens quæ post cognitionem fidei vel gratiam baptismatis contrahuntur.

Vers. 2. *Beatus vir cui non imputavit Dominus peccatum, nec est in ore ejus dolus. Et hunc beatum eadem species definitionis amplectitur. Sed scire debemus alios esse quibus peccata reputantur, ut Paulo dictum est: Saule, Saule, quid me persequeris (Act. ix, 4)? Et adulteræ mulieri in Evangelio: Vade, et amplius noli peccare (Joan. viii, 11). Alios autem esse manifestum est quibus peccata non reputat, ut Job, de quo dictum est: Nunquid considerasti servum meum Job, quod non sit ei similis in terra, vir justus, et simplex, et timens Deum (Job ii, 3)? Et Nathanael, de quo ait: Ecce vere Israelita, in quo dolus non est (Joan. i, 47). Quapropter illam partem suis votis elegit, in qua nulla sollicitudine mordeatur. Omnes tamen per gratiam divinæ misericordiæ ad hæc dona perveniunt, sicut Joannes apostolus dicit: Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est (I Joan. i, 8). Sequitur autem, cui non imputavit Dominus peccatum; scilicet in cujus ore dolus non est; id est qui nulla sibi remissione placuerit; et cum sit peccator, ipse se prædicet esse sanctissimum (quo morbo maxime laborat humanitas), sed sua potius delicta cognoscens, in humilitate satisfactionis jugiter perseverat. Ipse enim Domino placet qui sibi displicet; quia dum nos culpamus, veriloquium; cum nos volumus laudare, mendacium est. Hactenus fuere principia, in quibus misericordiam boni Judicis per humilitatem nimiam desideravit acquirere. Sed nos in parte ista divisionem non ponimus, quia diapsalmata sequimur, quæ silentio Spiritus sancti noscuntur esse divisa; dum et illa servare possumus, et ista minime præterimus.*

Vers. 3. *Quoniam tacui, inveteraverunt omnia ossa mea, dum clamarem tota die. Peracto igitur breviter, ut competebat, exordio, nunc poenitens iste ad narrationem compendiosissimam venit, quam bene quidam cor, quidam animam causarum esse dixerunt, quoniam per ipsas agnoscitur quidquid in negotiorum viribus medullitus continetur. Dicit enim: Quoniam non sum tibi confessus delictum, omnis firmitas mea in infirmitate consenuit, more vulneris corporalis, quod si non aperitur ad curam, in putredinem servatur occultum. Ossa enim, sicut sæpe diximus, significant animi firmitatem, quæ merito inveterasse dicuntur, quoniam ulcus non fuerat salutaris medico publicatum. Sequitur autem, dum clamarem tota die. Cum superius se dicat tacuisse, hic iterum se clamasse profitetur. Sed tacuit Divinitati, cui jugiter supplicare debuisset. Clamavit qui per spatia longi temporis de sua justificatione locutus est. Tacuit ergo quod loqui fas fuit; locutus est quod tacere debuisset. Sic factum est utrumque culpabile, quamvis videatur esse diversum. Memento autem*

quod tota virtus hujus psalmi contra hoc execrabile humani generis vitium probatur opposita: ne quis Domino putet absconditum, quod in conscientiæ suæ penetralibus recondit occultum.

Vers. 4. *Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua. Peccatori gravis manus est quæ flagellat, et ponderosa quæ vindicat. Die ac nocte continuum tempus significat; ut merito sensa fuerit gravis, quæ a castigationis pondere non recessit. Aliter enim feliciter non esset humiliatus, nisi eum manus Divinitatis imprimeret. Manus enim per tropologiam, operationem significat: quia hominum usus est manibus operari. Divinitas enim non manibus aliquid agit, sed voluntatis suæ virtute omnia disponit et perficit.*

Vers. 5. *Conversus sum in ærumna, dum confringitur mihi spina. Hoc est quod superius dixit: Gravata est super me manus tua. Ærumnosus enim dicitur valde ruinosus. Ruina quippe appellata est, quasi repetens ima. Conversus ergo fuerat in ærumna, qui ceciderat de superbia; ut qui ante clamavit per elationem, nunc confiteretur Domino per humilitatem; cui ideo salutis spes rediit, quoniam in suis operibus mortifera facta cognovit. Spina est enim quæ totum corpus erigit atque recontinet. Hæc pro superbia merito posita est, quæ contracta non dejecit ad interitum, sed erigit potius ad salutem. 104 Hoc argumentum dicitur a necessitate, quando causæ gravissimæ præmittuntur, ut ad confessionem proficuum correctus animus adducatur.*

Vers. 6. *Delictum meum cognitum tibi feci, et injustitiam meam non operui. Sicut superius dixerat, unde fuerat vulneratus, ita nunc veniens ad secundam partem, refert unde curam, Domino largiente, perceperit. O ingeniosa simplicitas, et mille tergiversatoribus cautior puritas! Illi dicitur delictum fuisse manifestatum, cui nihil occultum est, ad quem plus clamat causa quam lingua; qui etsi ab homine non audiat, certius omnia novit quam ille qui facit. Sed hoc est cognitum facere, in confessionem delicta perducere. Operire est autem valde aliquid silentio tegere, aut cordis dissimulatione celare. Hoc faciunt stulti, qui putant Deum ignorare posse quod agunt. Contra, qui illum noverunt res omnes habere manifestas, ad humilem confessionem et poenitiæ vota descendunt, ne judicem patiantur infensum, qui propitium habere poterant advocatum. Delictum vero quidam leve putaverunt esse peccatum, quasi negligentius derelictum; injustitiam autem immane aliquid sævumque commissum. Sed hic puritas confitentis ostenditur, ut nec illud passus sit celare, quod credebatur fore veniale.*

Vers. 7. *Dixi, pronuntiabo adversum me injustitias meas Domino: et tu remisisti impietatem cordis [mss. A., B., F., peccati] mei. Hic magna pietas Divinitatis ostenditur, ut ad solam promissionem devotionis subito peccata laxaverit, quando sic judicat pium votum, quemadmodum operationis effectum. Dixit enim in corde suo, Domino non tacere quæ gesserat;*

et tanquam jam cuncta prodiderit, ita illi remissa sunt quæ voluit confiteri; merito quando aliquem sola voluntas aut absolvit, aut punit. *Pronuntiabo* dicit, publice fatebor, ut alios ad imitationem trahat pia fidelisque confessio. Sequitur de accusatione propria salutare remedium, quando pepercit iudex, cum sibi non parceret reus. *Impietas autem cordis* fuit, quia tacere decreverat; ut illi se erederet celatum, qui antequam fiant omnia, potest habere notissima.

Vers. 8. *Pro hac orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno.* Peracto igitur principio, narratione vel satisfactione, venit ad conclusionem deprecationis suæ, in qua sic commendat veniæ postulationem, ut eam etiam sanctis omnibus dicat esse communem: merito, quoniam qui non est a peccatis alienus, in supplicationibus debet esse permistus. O medicina salutaris! Contra morbos omnium peccatorum, diversa remedia præstantur ægrotis; hoc unum antidotum, si pura mente sumitur, delictorum omnium venena vincuntur. Addidit, *in tempore opportuno*, in ista scilicet mundi vita, ubi converti fas est; nam in inferno, sicut superius in sexto psalmo dictum est, nemo proficue Domino confitetur.

Vers. 9. *Verumtamen in diluvio aquarum multarum, ad eum non approximabunt.* Cum superius sanctos jugiter orare testetur, nunc pietatem istam negat diversis superstitionibus concedendam. *Diluvium enim aquarum multarum* est error hominum pessimorum, qui variis pravitatibus fluctuantes, multiplices sibi doctrinas constituunt, quas a vero Magistro nullatenus acceperunt. Quæ sententia maxime hæreticos arguit, qui *in diluvio* perversitatis suæ tempestuosas et naufragas excitant quæstiones. Et hi *ad eum non approximabunt*, quoniam a vera religione discedunt. Quæ figura dicitur metaphora, id est translatio, cum mutatur nomen aut verbum ex eo loco ubi proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est.

Vers. 10. *Tu mihi es refugium a pressura quæ circumdedit me: exsultatio mea, redime me a circumdantibus me.* Refugium est ad quod confugitur, ut pericula declinentur. Sed iste non ad solitudines invias, non ad munita castrorum, non ad hominis auxilia convolvit: sed ad Deum, qui circumeuntes spirituales inimicos poterat dissipare. Deinde gaudium suum dicit Dominum, a quo sibi noverat esse parcendum. Nam quod ait, *redime me*, nunquid ille aurum dat ut liberet? Sed dedit sanguinem pretiosum, nullis divitiis, nullis opibus conferendum. Sed paulo sollicitius indagemus, quid nobis verba ista denuntient? Nam cum dicit, *exsultatio mea*, accepti beneficii videtur esse professio. Dum subjunxit, *redime me*, adhuc periclitantis indicat timorem. Sed quia jam gaudebat in spe, et adhuc timebat in re, congrue utraque conjuncta sunt. Possumus enim animo gaudere, cum mala præsentia novimus sine celerrimo terminanda. Addidit, *a circumdantibus me*, sive vitiis carnalibus, sive spiritibus immundis, qui nos perdere præcipiti velocitate festinant. Finita est

A conclusio pœnitentis in timore præsentium et spe futurorum. Venite, oratores, qui negotia humana artificiosa subtilitate tractatis; videte reum se lacrymis diluentem, audite peccatorem confessionibus absolutum, intelligite sententiam principis non salutem hominis impetere, sed potius peccata damnare. Ista sunt tribunalia, quæ nullus redimit, ista sententia quæ nihil sub ambiguitate decernit. Tali modo potius causas vestras defendite, qui negando veritatem, cum criminibus consuestis delicta vestra miscere. Convertite ordinem sæcularium judiciorum, orationem vestram ab epilogis incipite, perversas flebiliter narrate miserias, correctionem protinus veraciter intimate, et nunc meremini gaudentes concludere quod flentes feliciter inchoastis. Hinc animi intelligetis quid differat ordo iste salutaris, quando nihil potest sustinere contrarium, quod terminatur in gaudium. Nunc videamus in parte finitima, quid ei Dominus ipse respondeat.

Vers. 11. *Intellectum dabo tibi, et instruam te in via hac qua ingredieris; firmabo super te oculos meos.* Venit ad quartam partem, ubi sermo Domini quasi mellifluus imber irrorat. Sed consideremus quam apte, quam misericorditer Christus introductus est loquens; ut ipso iudice promittente, spes pœnitentibus certior appareret. Sed quid dicit imprimis? *Intellectum dabo tibi.* Vides quia peccatores non habent intellectum, nisi quando eum Dominus conversis propitiatus indulget. Intelligere est enim, bene agere, et ad mandata Dei vota convertere. Ipse enim intellectus est, quem tituli veritas indicavit, quem pœnitentibus potestas Domini clementer infundit. Addidit: *Et instruam te*, quasi nescientem docebo, quasi inermem gladio vitæ salutaris **105** accingam. Ante enim, cum Domino culpas taceret, fuerat consilio destitutus; nunc autem instruitur, quando contra se pronuntiare, præstante Domino, commonetur. O pœnitentiæ inæstimabilis medicina, quæ non solum a peccatis absolvit, sed etiam sanctorum præmia beata concedit! Via est enim quam ingressus fuerat servire Domino, prioris actionis pravitare damnata; via quæ non habet errorem, nisi cum ab ipsa receditur; via pacis et veritatis, quam beatæ virtutes comitant, ubi nulla facies perversitatis accedit. Sequitur, *firmabo super te oculos meos*, id est dirigam in te lumen intelligentiæ meæ. Nam qui recte sapiens est, et mandata Domini sincera mente perferit, juste ejus oculos super se habere perhibetur. Quapropter advertamus quali gloria pœnitentium exaltetur humilitas, ut Domini *oculos supra se firmatos* audiant, cum ei satisfacere velle festinant.

Vers. 12. *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus.*

Vers. 13. *In freno et cameo maxillas eorum constringe.* Hic jam generaliter humanum genus commonet ne vagis subdatur erroribus. Sed perscrutemur quare istæ comparationes sint positæ? *Equus* sine discretionem sensoris servit arbitrio, et a quocunque fuerit ascensus excurrit. *Mulus* autem patienter ac-

cipit sarcinas quibus fuerit oneratus; et pro hoc utri- que intellectum non habent, quia nec ille eligit cui obediat, nec iste quibus oneribus ingravetur intelligit. Prohibet ergo hujuscemodi homines diabolicis fraudibus insideri, et vitiorum oneribus prægravari, ne male obediendo superbiam magis partibus addicantur. Verum istis talibus quid dicit esse faciendum? Scilicet quod animalibus imprudentibus. His enim comparationibus stultos homines veritati subdidit invitos. Nam quod ait, *in freno*, ad equum pertinet. *Frenum* enim a fero retinendo dictum est; ferum quippe antiqui caballum dixerunt. *In camo* ad mulum respicit. Ergo hæc duo animalia supra dicta cohibent ista retinacula, ut ad arbitrium jubentis incedant, ne suis voluntatibus efferantur. *Maxillæ* vero adminicula sunt animalium, quibus esca manditur, ut corporis vita procuretur. Ipsas ergo *maxillas* per figuram allegoricam dicit inobedientibus debere constringi, id est copias victuales parcis dari, ut jejuniorum necessitate conclusi, Creatoris subdantur imperio. Allegoria est enim, sicut sæpe jam dictum est, quando aliud dicitur, et aliud significatur. Et quoniam diximus in hac parte Dominum Christum loqui, *constringe* dicit Patri, quia sanctæ Trinitatis unum velle, una potestas, una cooperatio est.

Vers. 14. *Qui non proximant ad te, multa flagella peccatorum.* In prædictis adhuc comparationibus perseverat. Necessè est enim ut animalia indomita frenum accipiant et flagella patiantur, donec recto tramite viam carpere consuescant. Ordo autem verborum talis est: *Multa flagella sunt peccatorum, qui non proximant ad te.* Sed dicendo: *Qui non proximant*, ostendit quosdam peccatores Domino propinquare, qui licet delinquant imbecillitate carnis, a piis tamen precibus non recedunt. Illi enim qui contumaciæ spiritu a Domino secedunt, tanquam pavescentes objecta, nec volentes ire per semitas rectas, *multa flagella* sustinent; ut quod non faciunt sponte, plagis adhibitis cogantur implere. Sed ista *flagella* sunt quæ nos celeriter sanant, quæ nos velociter liberant, et in viam veritatis adducunt.

Vers. 15. *Sperantes autem in Domino misericordia circumdabit.* Revera divina justitia non sperantibus flagella, sperantibus autem in se misericordiam pollicetur, sicut et Ezechiel propheta dicit: *Ego Dominus qui non sum malorum memor, tantum ut se avertat homo a via sua maligna, et ab omnibus iniquitatibus quas fecit, et vivet (Ezech. xviii, 28).* Et bene dixit, *circumdabit*, ut non sit locus relictus unde possit ad eos diaboli hostilitas introire.

Vers. 16. *Lætamini in Domino, et exultate, justi; et gloriamini, omnes recti corde.* Hic potest fieri categoricus syllogismus, ut artis dialecticæ regulæ in quoddam divinarum Scripturarum servitium, quasi fugacia mancipia revocentur. Omnis justus lætatur in Domino; omnis qui lætatur in Domino recto corde est: omnis igitur justus recto corde est. Meminerimus autem syllogismos usurpandos non esse frequen-

tius: quia diligens lector creberrime reperit in Scripturis sacris, unde eos sibi possit elicere, et in formam similitudinis, quam prædiximus, collocare. Sufficit autem nos, quamvis rarius, ostendisse inter logicas artes hanc quoque partem Scripturas divinas, etsi non specie, virtute tamen procul dubio continere. Regulariter autem admonet, ut non in se *justi*, sed *lætentur in Domino*; nam qui in se gaudet, fallaci, sicut sæpe dictum est, præsumptione decipitur; qui vero *in Domino lætatur*, perpetua delectatione perfruitur. *Lætari* est enim tacitæ mentis suavitate mulceri. *Exsultare* est concitati animi fervore gaudere. Sequitur, *et gloriamini, omnes recti corde.* Et hic quoque per figuram ἀπὸ κοινῶν, id est a communi, jungendum est, in Domino gloriamini; scilicet vos ei esse subjectos, servitioque ipsius libertatem vestram credite vel honorem: dum vos inde noverritis ad æternæ beatitudinis præmia pervenire. Considerandum est etiam quod *gratia varietatis* supra dixerit, *justi*; nunc, *recti corde*. Omnes enim *justi et recti sunt corde*; et rursus *recti corde* sunt sine dubitatione justissimi. Quapropter cum hæc dividi nequeant, non est dubium causa varietatis apposita. Mater est enim satietatis, eisdem verbis frequenter geminata repetitio. Consideremus autem quid poenitens iste meruerit, ut ipse illi manifesta voce responderet, cui totis viribus supplicavit. Ille paulo ante prostratus, ille qui peccatorum fuerat mole compressus, inter *justos* annumeratur, inter *rectos corde* recipitur; ut quanto prius satisfaciendo fuerat humiliatus, tanto post veniam videatur excelsus. Quapropter jam ipse beatus est qui hic sententia piissimi judicis noscitur absolutus.

Conclusio psalmi.

Consideremus modo virtutem psalmi hujus, quod decem versibus supplicando divinum meruerit sine aliqua dilatione responsum. Forte Decalogi commo- nens operationem, ut sicut ille custoditus vocat ad præmium, ita et hæc compuncto corde fusa precatio ad **106** indulgentiæ nos vota perducatur. Legamus ergo seduli, et cordis compunctione plangamus. Quis enim majori aviditate meditandus est, nisi in quo voce tanti judicis peccata soluta sunt? Hoc enim ste præcipuum, istud continet singulare, quod alii poenitentium in conclusione psalmi instinctu divinæ compunctionis exsultant; hic vero ipse misericordiam, ipse lætitiâ promittit, cui cum magno desiderio supplicatur. Quapropter assidue nobis et grata importunitate rogandus est, qui etiam præmissa nobis in Evangelio parabola pollicetur: *Petite, et dabitur vobis; quærite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis: omnis enim qui petit accipit, et qui quærit invenit, et pulsanti aperietur (Luc. xi, 9, 10).* Unde quis jam, rogo, debet de fidelissima supplicatione diffidere, cum regalis pietas dignata nos fuerit trina promissione firmare?

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXII.

Psalmus David.

Hic titulus omnino notus est, et ideo lector sequa-

tur in eo expositionem priorem. Hlud tamen necessario commonemus, quia in hoc psalmo hortatur propheta per comparationes quasdam ad psalmodiam Ecclesiam fidelem: enumerans potentiam factaque Creatoris; ut ad laudes ejus avidius festinet, cum virtutem ipsius pietatemque cognoscit.

Divisio psalmi.

Per totum quidem psalmum propheta loquitur; sed in prima sectione commonet justos, ut in Domino debeant tota mentis alacritate gaudere, qui creaturas suas mirabili potentia dignoscitur continere. Secunda sectione exclamat beatum esse, qui ad ejus culturam meruit pertinere, significans tempora Christiana, in quibus erat multitudo gentium creditura.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Gaudete, justi, in Domino: rectos decet collaudatio.* Beatus David Ecclesiam catholicam ab hæreticorum contagione disjungens, rectos commonet Christianos, ut non in terrenis delectationibus, sed gaudeant semper in Domino, ubi gaudia continua suavitate perfecta sunt. Nam cum præsentis sæculi afflictiones deceant fideles, dicitur justis: *gaudete.* Sed quo gaudio? nisi illo quo Dominus monet: *Cum vos persecuti fuerint homines, et dixerint omne malum adversum vos, mentientes, propter nomen meum, gaudete et exsultate, quia merces vestra copiosa est in cælis (Matth. v, 11).* Sic et Apostolus gaudendum nobis incessanter affirmat; ait enim: *Gaudete in Domino, iterum dico, gaudete (Philip. iv, 4).* Nam ista repetitio illud significat, ut et hic in afflictionibus gaudeamus, et in illo regno perpetua pace lætemur. Unde et Dominus in Evangelio dicit: *Iterum videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis (Joan. xvi, 22).* Addidit quoque: *Rectos decet collaudatio.* Sed qui sunt isti recti, in secunda parte dicturus est. Nam quod ponit, *rectos decet collaudatio,* ostendit pravos hæreticos decere non posse; sicut et alius propheta dicit: *Non est speciosa laus in ore peccatoris (Eccli. xv, 9).* Collaudatio vero multorum ore una laudatio est; dicta propter unitatem Ecclesiæ, quam prædicat ubique servari. Cum dicitur *deceat,* significat hoc aptum, hoc esse conveniens, ut qui Domini laudem decantat, similiter illi et fidei rectitudine, et actuum probitate complacet.

Vers. 2. *Confitemini Domino in cithara; in psalterio decem chordarum psallite ei.* Isti sunt justi, quos superius dixit, et qui sanctis actibus laudes Domini devota modulatione decantant. *Cithara* est, sicut in præfatione jam dictum est, lignei ventris in imo sita concavitas, quæ sursum chordarum fila transmittens, sonis dulcissimis percussa proloquitur. Quæ ideo tale nomen accepit, quoniam cita iteratione percutitur. Huic merito comparantur opera quæ de terrenis rebus ad supernam gratiam porriguntur, id est, dum esurientem pascimus, dum nudum vestimus, dum

ægrotum visitamus, et cætera quæ, licet videantur carnalia, Divinitatis tamen amore peraguntur. Citharizamus quoque, cum in passionibus nostris vel damnis securi aut læti dicimus: *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est: sit nomen Domini benedictum (Job i, 21).* Psalterium vero decachordum esse diximus, quod ordine converso alvum citharæ in superioribus habet, unde ad inferiorem partem canora fila descendunt. Cui præcepta Decalogi convenienter aptantur, quia secundum formam instrumenti hujus de supernis venientia Domini jussa suscepimus. Et considera quia solum est instrumentum musicum, quod pro excellentia sui decachordum dicatur; non enim hoc de cithara vel de aliis hujusmodi instrumentis lectum esse meminimus. Decachordum vero psalterium, sicut veteres dixerunt, et illud nobis indicat sacramentum, ut referamus tria ad Deum, qui Trinitas est; id est primum quod ait: *Non habebis deos alienos coram me (Exod. xx, 4);* secundum, *Non facies tibi sculptile;* tertium, *Non assumes tibi nomen Dei tui in vacuum,* in quo jungit et de sabbato. Septem vero quæ sequuntur ad dilectionem dixerunt proximi pertinere; id est, *Honora patrem tuum et matrem;* *Non occides;* *Non mæchaberis;* *Non furtum facies;* *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium;* *Non concupisces domum proximi tui, nec desiderabis uxorem ejus, etc.* Sic totius decachordi psalterii virtus perfecta nobis et honorabilis indicatur. Psallimus quoque et decem chordis, quando in quinque sensibus carnalibus, et in quinque spiritualibus probabili nos conversatione tractamus. Verum ista quæ dicimus, non sunt extra nos posita, sicut in musica disciplina; in nobis est *cithara,* in nobis est *psalterium:* imo ipsa organa nos sumus, quando ad similitudinem eorum per gratiam Domini, actuum nostrorum qualitate cantamus. Hoc autem et illo exemplo datur intelligi, ubi ait: *In me sunt, Deus, vota; quæ reddam laudes tibi (Psal. lv, 12)?* Hæc autem et his similia, sicut sæpe diximus, tropicis allusionibus edicuntur.

Vers. 3. *Cantate ei canticum novum; bene psallite ei in jubilatione [mss. A., B., F., vociferatione].* *Novum canticum* dicit incarnationem Domini, qua mundus salutari exultatione completus est, qua angeli canoris vocibus **107** personarunt laudantes et dicentes: *Gloria in altissimis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis (Luc. ii, 14).* Monet ergo ut nos eadem et dicere debeamus et credere. Sequitur, *bene psallite ei in jubilatione,* id est in bonis operibus Deum invokeate. Jubilatio est enim gaudium cum fervore animi et clamore indistinctæ vocis expressum. In qua jubilatione non potest *bene psallere,* nisi qui bonæ studium conversationis adjunxerit. Et inspice salutarem doctrinam, quæ nos ita præmonet, ut ante Deum inoffense *psallere* debeamus, qui renes nostros et corda cognoscit: ne magis inde gravius possimus offendere, si scelerati atque subdoli ad tanta mysteria videamur accedere.

Vers. 4. *Quoniam rectus est sermo Domini, et omnia opera ejus in fide.* Hic incipit per demonstrativum genus laudes Domini diversa relatione discurre, ut omnia nobis opera ipsius et præcepta dulcescerent. *Rectus est itaque sermo Domini*, ad dirigendos scilicet homines. Veraciter enim *rectus* dicitur, qui rectos facit. Epitheton mirabile, veriloquum verbum. Per legem siquidem divinam corrigimur, per ipsam a nostra pravitate separamur; et regulariter tunc vivimus, quando ejus jussionibus obedimus. Hæc quinta est species definitionis, quam Græci *κατὰ τὴν λέξιν*, Latine ad verbum dicimus. Una enim parte orationis definitum est quid sit sermo Domini, hoc est, *rectus*. Subjungit, *et omnia opera ejus in fide*. Utiq̄ue, quando in illis operatur, qui ipsius dono fideles esse meruerunt; sicut in Evangelio ait: *Fides tua te salvam fecit* (Luc. vii, 50). Non enim opera Domini mulier illa meruisset, nisi præcessisset fides per gratuitam largitatem.

Vers. 5. *Diligit misericordiam et judicium; misericordia Domini plena est terra.* In hoc et sequentibus versibus per tertiam speciem definitionis, quæ Græce *ποιότης*, Latine qualiativa dicitur, Dominum declarat narrando quæ fecerit, vel quæ quotidie facit. Illas enim res dicimus *diligere*, quas sæpius operamur. Ita hic de Domino canitur: *Diligit misericordiam et judicium*, quasi non et prudentiam et temperantiam diligit. Sed quia istam nobis frequenter indulget, ipsam dicitur omnino diligere. In hoc ergo mundo *diligit misericordiam*, ubi eam longe lateque disseminat; videlicet ubi sustinet peccatores, ubi blasphemus patienter exspectat, ubi vitam præstat indignis, et his similia, quæ pietati supernæ constat omnimodis applicanda. *Diligit quoque judicium*, cum pios sequestrat ab impiis, et merita eorum æquitatis qualitate discernit. Sequitur ubi illam, quam superius dixerat, *miseri cordiam largiatur*, cum *miseri cordia Domini plena est terra*. Ista utique quæ misericordiam continet, ubi diaboli oppugnatione laboramus, ubi a mandatis cœlestibus carnis imbecillitate subtrahimur. Tunc enim quam misericordiam postulare possumus, cum jam nullis necessitatibus ingravamur? hic ergo misericordiam quæramus, de qua universa terra completa est.

Vers. 6. *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Quamvis et ad conditionem rerum versus iste pertinere videatur, tamen et spiritualiter decenter accipitur. *Verbo Domini*, hoc est a Filio Dei *cœli firmati sunt*, id est apostoli, sive sancti stabiliti sunt, qui orbem terrarum salutari prædicatione complerent. Sequitur, *et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*: utique, quando a Spiritu sancto eorum doctrina veniebat. *Virtus* enim et ad miracula pertinet quæ faciebant, et ad legem Domini quam gentibus prædicabant. Nam si diligentius perscrutemur, et sanctam hic significat Trinitatem. Dicendo enim *Verbo*, Filium declarat; adjungendo *Domini*, Patrem dicit: *spiritu oris ejus*, utique Spiritum sanctum vult intelligi, qui ante tem-

pora de Patre processit. Et ut in tribus personis manifestam intelligeres unitatem, *ejus dixit*, non eorum.

Vers. 7. *Congregans sicut in utrem aquas maris; ponens in thesauris abyssos.* Quod ait, *Congregans sicut in utrem aquas maris*, si ad litteram velis advertere, clausum significat mare littoribus. Nam si hoc spiritualiter velis agnoscere, *uter* est exulum pecoris tergus, quod usibus humanis deservit ad liquores aliquos congregandos. Hic *uter* Ecclesiæ comparatur: quia sicut iste susceptas aquas, sive aliquid tale complectitur, ita et illa adunationem populi credentis includit. *Aquæ vero maris* populum significant Christianum, qui in mundi salo fluctu alteruante concutitur. *Abyssum* vero dicimus nimis aliquid profundum, quod altitudine sua humanos in se descendere non permittit aspectus. Ergo *in thesauris suis*, id est sapientiæ et scientiæ *ponit altitudines profundas*; ut probet quis ejus Scripturas studio pietatis inquirat.

Vers. 8. *Timeat Dominum omnis terra: ab ipso autem commoveantur universa, et omnes qui habitant orbem.* Terra hic durum significat per omnia peccatorem, qui merito *terra* dicitur, quia cœlestis gratiæ largitate fraudatur. Ergo peccator iste terrenus qui amare nescit, *timeat Dominum*; ut si non desiderio præmiorum a peccatis abstinet, saltem vindictæ consideratione revocetur. Dicendo enim, *ab ipso*, indicat et a diabolo *commoveri*: de quo et Isaias dicit: *Hic est qui commovebat terram* (Isa. xiv, 16). Quapropter propheta merito petit a Domino omnia *commoveri*, quia omne quod ejus ordinatione disponitur, rebus semper utilibus applicatur. Sed licet prius dixisset generaliter omnia, nunc descendit ad homines. Nam quamvis *universa* ejus imperio administrari egeant, maxime humanum genus, quod a natura sua depravatum surripientibus vitiis, culpis probatur obnoxium.

Vers. 9. *Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt.* Reddit causam quare a Domino debeant omnia commoveri: utique quia eorum ipse creator est, et necesse est ut utiliter administret existentias, qui eas dignatus est creare per gratiam. *Dixit, et facta sunt*, significat initium rerum, quando universa Filii ipsius imperio jussa proruperunt. *Ipsé mandavit, et creata sunt*: per prophetas utique *mandavit legem*, per quam fideles, Domino volente, creati sunt. Vides quam salubriter propheta a Deo petit omnia commoveri, qui solus creaturarum suarum potest esse misericors.

Vers. 10. *Dominus dissipat consilia gentium; reprobat autem cogitationes populorum, et reprobat consilia principum.* *Dissipat* revera *consilia* quæ mala vel pessima sunt; nam bona semper adjuvat atque confirmat. Nimis apta suis causis verba junguntur. *Dissipavit consilia gentium*, quando eas in idolorum cultura non permisit diutius **108** permanere. *Reprobavit cogitationes populorum*, quia licet voluntas Judæorum in nece Domini nefanda completa sit, resurrectione tamen ipsius constat esse reprobam.

Et quia de gentibus dixerat et de populis, ne quid **A** videretur intactum relinquere, post etiam de principibus dicit, sive de tyrannis, qui legem Domini sævis persecutionibus impetebant: sive de spiritibus immundis, quorum consilium semper in malo est.

Vers. 11. *Consilium vero Domini manet in æternum; cogitationes cordis ejus in sæculum sæculi.* Sicut hominum prava consilia dixit esse frustranda, ita nunc in æternum dicit Domini permanere disposita. Peccator enim et mortalis homo caduca sapit, æternus Dominus nulla reprehendenda constituit; sicut Isaias dicit: *Omne consilium meum stabile erit, et omnia quæcunque cogitavi efficiam (Isai. XLVI, 10).* Idem et Jeremias dicit: *Si non esset testamentum meum in custodia die ac nocte, præcepta cæli et terræ non dedissem (Jer. xxxiii, 25).* Consilium vero ipsius bene intelligimus incarnationis arcanum, quod ad consulendum humano generi constat esse concessum. Hoc nulla ætate dissolvitur, sed in æternum manet: quia triumphalis mors Domini, diabolicum perenniter extinxit exitium. *Cogitationes autem cordis ejus, significat prædestinationem, in qua cuncta reposita sunt, quæ vel fuerunt, vel sequentibus sæculis futura succedunt. Hæc enim gestat ordinem rerum, qui permanet in sæculum sæculi. Cui sententiæ illi merito cedunt, qui unam naturam in Christo Domino mentiuntur. Nam si consilium ejus stabile est, et cogitationes cordis ipsius permanent in sæculum sæculi, constat autem incarnationis arcanum, ejus cogitationem ejusque fuisse consilium; necesse est, ut forma humanitatis assumptæ, unus Filius in duabus naturis distinctis, perfectis atque adunatis, sicut cœpit in unitate personæ, semper existat.*

Vers. 12. *Beata gens cujus est Dominus Deus eorum; populus quem elegit in hæreditatem sibi.* Venit ad secundum membrum, in quo dicitur, quod in primo versu proposuit, qui sint recti, aut quos decet Domini collaudatio. *Gentem* itaque dicit pertinentem ad Jerusalem cœlestem, quam adunatam constat ex omnibus gentibus. Ipsa utique *beata est*, a qua Deus vere colitur, et omnium Dominus adoratur; id est, qui eos protegit ac gubernat. *Hæreditas* quidem dicitur et cum dimittitur alteri, et cum acquiritur. Sed populus Christianus *hæreditas* est acquisitionis, non dimissionis: quia eum auctor suus possidet, quem prædicationibus sanctis et pretioso sanguine conquisivit.

Vers. 13. *De cælo prospexit Dominus, et vidit omnes filios hominum.* Hic adventus Domini futurus exprimitur per figuram quæ Græce idea, Latine species dicitur: quando velut effigiem rei futuræ oculis offerentes, animi votum ad audiendi studium concitamus. *De cælo enim prospexit Dominus, quando proprii Filii donavit adventum. Non enim homo respexit ad Dominum, sed Dominus prospexit ad hominem. Prospicere est siquidem porro positum conspicere. Qui revera peccatis erat divisus, et, quod*

dicto nefas est, redditus fuerat a suo Creatore longinquus. Nam quod ait, et vidit, grâtiâ significat miserentis. Illos enim videre dicimus, quibus et aliquid præstitum esse declaramus. Et considera quia non dicit, visa peccata; sed, filios hominum. Nam cum delicta respicit punit; cum hominem intuetur absolvit; sicut in quinquagesimo psalmo dicitur: Averte faciem tuam a peccatis meis (Psal. l, 11), et alibi: Ne avertas faciem tuam a me (Psal. cXLII, 7). Unde nobis intelligenda atque retinenda est salutaris ista diversitas.

Vers. 14. *De præparato habitaculo suo respexit super omnes qui habitant orbem.* De futuro corpore Domini tunc dicebat. Nam dum omnia quæ ordine veniente succedunt, in prædestinatione fuerint constituta; quanto magis incarnationis ejus miraculum ante sæcula probatur fuisse dispositum, quod periclitanti mundo quem disposuerat facere, poterat subvenire?

Vers. 15. *Qui finxit singillatim corda eorum, qui intelligit in omnia opera eorum. Finxit corda, quibus intelligentiæ suæ dona largitus est. Fingere enim dicimus ceroplastas, qui formulas quasdam ad operationis suæ vota componunt; sic et Dominus mentes justorum format atque disponit, ut ad misericordiæ suæ dona perducatur. Singillatim, id est divisim atque distinctim. Corda eorum, scilicet sanctorum, sub Domini timore viventium. Sequitur, qui intelligit in omnia opera eorum. Intelligit utique, quando actibus bonorum præmia digna restituit. Dicendo vero, in omnia opera, significat cogitationes, dicta, vel facta, quibus bonum malumque semper operamur.*

Vers. 16. *Non salvabitur rex per multam virtutem, nec gigas salvus erit [mss. A., F., salvabitur] in multitudine fortitudinis suæ. Regem dicit hominem continentem, qui quamvis regat corpus suum miseratione divina, a vitiis tamen carnalibus salvus fieri non potest, dum de sua virtute præsumpserit. Juste enim virtus humana deseritur, quando datum bonum atque perfectum non largitori Deo, sed propriis viribus applicatur. Idem gigantem vult intelligi, qui virtutum magnitudine roboratur, qui contra inhumanitatem diaboli assidua dimicatione confligit. Qui merito gigas esse dicitur, a quo talibus spiritibus obviatur. Sed iste quoque, qui jam gratia Dei suffragante multos spiritus fugat, salvus esse non poterit, si velut gigas superbiæ vitio sublevatus (quo fragilis raptatur humanitas), de meritorum suorum virtute præsumpserit. Sed quamvis gigas Latino sermone terrigena dicatur, tamen et in bono poni manifestum est; legitur enim de Christo: Exsultavit ut gigas ad currendam viam (Psal. xviii, 6).*

Vers. 17. *Falsus equus ad salutem: in abundantia autem virtutis suæ non erit salvus. Equum ponit pro felicitate mundana, quæ homines sic portat, tanquam si equinis gesticulationibus pervehantur. Hæc autem humana spes sic decipit, quemadmodum falsus equus; qui cum jactando se graditur, ruinam*

subito, quam non opinatur, incurrit. Et quare sit *falsus equus* exponit; ille enim dum campos appetit, dum pedes præpropere festinatione permiscet, salutem sessoris sui non valet custodire: quia fervida nimis incauta sunt; et qui sub modestia non graditur, ruinosis casibus semper exponitur. *Falsus enim dictus est equus*, eo quod solet in se fallere præsumentes.

Vers. 18. *Ecce oculi Domini super timentes eum, sperantes in misericordia ejus. Oculi Domini ponuntur 109* pro voluntate divina: quia quos gratos habemus, ipsos sine dubitatione respicimus; econtra ab illis aspectus avertimus, qui nostris mentibus horruerunt. Ergo *oculi Domini sunt super timentes eum*: quia pietas ipsius eos protegit, quos se timere cognoscit. Sed quoniam dixit de timentibus, opportune sequitur de amantibus, quia utrumque in Domini dilectione conjunctum est; nam qui Deum bene timet et amat, qui bene amat et timet. Res istæ in humanis actibus dividuntur; cæterum in cœlesti devotione sociatæ sunt. Qui sint enim *timentes* exponit, id est, *sperantes in misericordia ejus*. Quod argumentum dicitur ab adjunctis; adjunctum est enim timere Dominum, et sperare in eo; quæ res mutua et insolubili societate connectitur.

Vers. 19. *Ut eripiat a morte animas eorum, et alut eos in fame*. Duo ista sunt vota fidelissimi Christiani, ut in futuro judicio eripiatur a morte perpetua, et hic spiritualibus alimoniis transigatur. *Eripit enim a morte animas* justorum, cum eas tollit de potestate diaboli, cum per indulgentiam efficit liberos, quos peccati damnatio fecerat esse captivos. *In fame autem eos alit*, quando in hoc mundo, ubi bonarum rerum indigentia est, spirituali cibo nutrire non desinit quos redemit. Alimentum quippe dictum est, quasi mentis nutrimentum. *In fame enim sunt positi*, qui se cœlestium rerum desiderio semper accendunt. O fames illa multum satura, et sine penuria probabiliter semper avida! Esuriunt enim beati, non quia dominica dape jejuni sunt, sed quærendo jugiter inardescunt, quia Domini appetitione proficiunt; sicut evangelista dicit: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur* (Matth. v, 6).

Vers. 20. *Anima autem nostra sustinet Dominum, quoniam adjutor et protector noster est*. Cum dicit, *sustinet*, patientiam significat Christiani, ut invitati justis futuris præmiis constanti animo perseverent. Sed intelligamus qualis ista virtus est, quam servare toties commonemur. Patientia est siquidem, quæ gloriosos martyres facit, quæ fidei nostræ bona custodit, quæ omnia vincit adversa, non colluctando, sed sustinendo, non murmurando, sed gratias agendo. Hæc deceptricem luxuriam comprimit, iram fervidam vincit, vastatricem humani generis invidiam tollit, mansuetos efficit, benignis competenter arripit, purgatosque homines ad illa præmia futura componit. Ipsa est quæ facem totius voluptatis abstergit, ipsa est quæ limpidas animas reddit. Per

A ipsam Christo militamus, per ipsam diabolum vincimus, per ipsam beati ad cœlorum regna perveniunt; scriptum est enim: *In patientia vestra possidebitis animas vestras* (Luc. xxi, 19). Sequitur: *Quoniam adjutor et protector noster est. Adjutor est*, dum ad eum ipsius gratia suffragante conamur accedere; *protector*, dum resistimus adversario. *Securus ergo sustinet Deum*, qui tali promissione fulcitur. Et considera quia post omnia præcepta patientiam ponit, ut viriliter cuncta toleremus, qui de tam magni præmii largitione confidimus.

Vers. 21. *Et in ipso lætabitur cor nostrum, et in nomine sancto ejus sperabimus*. Ne quis de prædicata patientia mussitaret, ne quis se tædiosa voluntate confunderet, sequitur magnificentum et suavissimum munus: quia ipsa expectatio habet præmium suum, quando ipse sustinens lætatur in Domino. Addidit, *et in nomine sancto ejus sperabimus*, id est in Christo, quem patienter sanctissimus propheta sustinuit, et lætatur esse venturum. *Sperabimus* autem continuum tempus ostendit: quia non est fas ibi desinere, unde semper potest anima fessa recreari.

Vers. 22. *Fiat, Domine, misericordia tua super nos, sicut speravimus in te*. His verbis incarnationem Domini desiderabat impleri, quam flagranti Spiritu magnopere sustinebat. Sed intende quam copiosum munus est, quod ditavit genus humanum, quod angelorum choros lætitiæ jucunditate complevit, quod etiam ipsa inferna senserunt. Petit enim desideria sua debere fieri, ut possit perfectissimus inveniri. Addidit, *in te*, ut omnes superstitiones, omnes pravitates excluderet, cum vero Domino supplicaret.

Conclusio psalmi.

Quam mellifluæ voces auditæ sunt! quam salubriter nobis psalterium cœleste cantavit! Tales siquidem mandatorum chordæ sonuerunt, ut si eas internis auribus recipiamus, et nos in eis Davidicæ lyræ curatione purgabimur; fietque nobis Saulis illa mundatio, ut fugatis immundis spiritibus, abluta mente Domino serviamus. Habent enim beati musicam suam, quæ animæ fidelis intrat auditum; cujus non deficit sonus, cujus non lassatur intentio. Relinquit ergo, spectaculorum amatores, mortiferas voluptates; ad hæc magis gaudia, ad hæc mysteria convenite, ubi cithara et organum virtutes excitant, non desideria pravæ voluptatis instigant.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXIII

Psalmus David cum mutavit vultum suum coram Abimelech, et dimisit eum, et abiit.

Cum historia tituli istius Regum lectione pandatur (I Reg. xxi, 13), superfluum est copiam fontis illius in hac brevitate derivare: ne nobis totam areolam paginæ, unius loci effusa relatio complere ac tegere videatur; sed rem cum nominibus suis breviter intimamus. Cum Saul persequeretur David, con fugit ad Achis regem, ibique dum esset invidia fa-

ciente suspectus, industrie *mutavit vultum*, ita ut salivis ora compleret, quatenus energumenus æstimatus, miseratione faciente dimitteretur illæsus; quæ tamen, sicut et alia, per illum virum magni sacramenti qualitate peracta sunt. Significabat enim salivas, hoc est Scripturas divinas, in barba, id est in fortitudine magna decurrere. Sed propter significantias rerum pro Achis, ad quem fugerat David, mutatum nomen est *Abimelech*; quod indicat patris mei regnum. Hoc ad Dominum Christum bene pertinere manifestum est, per quem gloriosus Pater servitium mundi sanctissima devotione suscepit. Sed cum dicit, *dimisit eum*, regem significat Abimelech. *Et abiit*, hoc est ad alias partes se contulit: quia ibi coeperat, ut diximus, esse suspectus. Præsens autem psalmus tertius est eorum in quibus per actus David significantur **110** Domini Christi futura mysteria, quamvis alphabetorum secundus esse noscatur.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum verba prophetæ sunt, alphabeti Hebræi litteras, excepta sexta, in capitibus versuum per ordinem ponentis. In prima parte benedicere se Dominum compromittit, admonens mansuetos ut secum in ejus laudibus perseverent. Prædicti autem alphabeti hæc pars quatuor litteras comprehendit. Secunda ad conversionem fidelium, quæ sint bene meritorum præmia non tacentur, quæ continet litteras sex. Tertia quasi filios admonet a quibus se delictis debeant abstinere; hæc habet litteras quatuor. Quarta justos dicit de omnibus tribulationibus eruendos, et impios debitas pœnas esse passuros, ne in periculis suis aliqua dubietate mollescerent; hic etiam residuæ septem litteræ prænotantur. Et memento, sicut in vigesimo quarto psalmo jam dictum est, hunc alphabetum imperfectum illos indicare qui laudes Domini nequeunt plenissima operum integritate cantare.

Expositio psalmi.

Vers. 1. ALEPH. *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo.* Tempus hominibus novimus esse diversum, modo tribulationibus asperum, modo gaudio blandum. Ergo in omni tempore *benedicendum Dominum* propheta denuntiat, quando et adversa patimur, et collata felicitate gaudemus; sicut justii fecerunt, atque faciunt Domini amore flagrantibus. Sed quamvis debitum atque proficuum sit ut creatura suam semper laudet auctorem, tamen propter humanitatis diversos actus, pene impossibile nobis videtur psalmodiæ laudes Domino jugiter personare; sed in ore hominis justii semper laus est Dei, quando talia vel cogitat vel loquitur, ut nulla redargutione culpatur. Quidquid enim ex patientia, ex charitate, et simplicitate, cæterisque virtutibus, vel loquimur, vel mente gestamus, jure divinis laudibus applicatur. Ipsius enim præconium est qui donat, ore ac corde honesta meditari. *Laus* enim a lauro dicta est, quæ solebat coronare victores. Hæc my-

sticæ salivæ sunt, quas tituli similitudo prædixit: hæc verba quæ Scripturarum divinarum virtutem videbantur exprimere.

Vers. 2. BETH. in *Domino laudabitur anima mea: audiant mansueti et lætentur.* Pulcherrime uno comate dilectio famulantis expressa est; non enim vel in se vel in divitiis, sed in *Domino* suam animam dicit esse laudandam. Tunc enim gloriatur fidelis servus, quando laudabilem Dominum habere cognoscitur; scit enim ad se referri bonum, cum Dominus ejus fuerit multorum ore prædicatus. Nam si quis hodie Domino detrahat, devotus famulus quo furore succenditur, qua stomachatione cruciatur? Datum est enim fidelibus servis ut aut de fama dominorum adversa sæviant, aut de prospera opinione congau-
deant. Sequitur, *audiant mansueti et lætentur.* Non dixit, lege docti, non jejunantes, non psallentes, sed *mansueti lætentur*, qui charitate præcipua habere rerum omnium temperantiam consueverunt.

Vers. 3. GIMEL. *Magnificate Dominum mecum, et exaltemus nomen ejus in invicem.* Utilitas ista carnalis singulariter perfrui desiderat, quod delectatione avida concupiscit. Spiritualis autem gratia non vult sola facere quod multis proficit ad salutem, ne inter officia sanctitatis detestabilis invidia misceatur, quod nunc versus iste explanat. Vocat enim fratres, hortatur populos obedientes, ut nomen Domini gloriosa societate magnificent. Sequitur, *et exaltemus nomen ejus in invicem.* Suavis commonitio, justissima regula, ut ab omnibus in unum fiat, quod sanctæ unitati constat offerri. In *invicem* vero significat compositos choros, quando et psalmodiam Domini alterna sibi successione respondent. Quæ figura dicitur energia, id est imaginatio, quæ actum rei incorporeis oculis subministrat.

Vers. 4. DALETH. *Inquisivi Dominum, et exaudivit me, et ex omnibus tribulationibus meis eripuit me.* Ut invitatus populus ad psalmodiam Domini festinaret, nunc dicit quæ sibi exinde bona provenerint. *Inquisivi Dominum*, non spatio longo terrarum, non per locorum latitudines forte distentas, sed in corde, ubi si majestatem ipsius cogitamus, ibi eam præsentem modis omnibus invenimus. Et intende quid dicat: *Inquisivi Dominum, et exaudivit me*: quoniam intellectus ejus universa complectitur, nec corporalibus sensibus, sed spiritualibus virtutibus operatur. Sequitur quantum Deum quæsisse profuit, quando eum ex omnibus liberavit angustiis. Quis enim sufficeret particulatim tanta petere, quanta iste simul meruit impetrare? Dicendo enim, *ex omnibus*, nihil relictum est, quod remansisse suspiceris adversum.

Vers. 5. HE. *Accedite ad eum, et illuminamini, et vultus vestri non erubescant.* Prius laudes præmisit, choros ordinavit; nunc in secunda parte et ad ipsam communicationem populos hortatur accedere, ut Ecclesiæ futuræ ritum monitor spiritualis infunderet. *Accedite* non dicitur ebriosis, non adulteris, non superbis, sed sobriis, castis atque humilibus Christianis, qui *illuminari* de sacra perceptione mereantur,

sicut Apostolus de ipsa communicatione testatur : *Quicumque manducaverit panem, aut biberit calicem Domini indigne, iudicium sibi manducat et bibit, non dijudicans corpus Domini. Probet autem seipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat (I Cor. xi, 27)*. Studendum est ergo, ut qui ad eum accedit, ita se humili satisfactione moderetur, ut illuminari potius quam cæcari posse videatur. Vultus autem, sicut sæpe diximus, significat præsentiam, quæ potest mutato colore confusionem pati, si ei cœlestia munera subducantur. Fideles ergo non erubescunt, quoniam impetrant. Erubescere enim decepti est, qui ad sua desideria non valet pervenire. Quidam hoc sic æstimant sentiendum, facientes exinde non minimam quæstionem. Nam cum Apostolus dicat : *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem (I Tim. vi, 16)*, hic quomodo ponit : *Accedite ad eum, et illuminamini?* Sed hoc compendio ipsius veritatis absolvitur. Inaccessibilis eius lux dicitur, quando substantiæ ipsius singularis et omnipotens natura declaratur. Cæterum cum se gratia sanctæ Divinitatis infundit, et ad eum acceditur, et illuminatio beata præstatur : unde dictum est et alibi : *Qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (Joan. 1, 9)*.

III Vers. 6. ZAIN. *Iste pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum, et ex omnibus tribulationibus ejus liberavit eum.* Dicendo iste, spiritualem pauperem designat, qui non tantum mundanis opibus, sed vitiorum ubertate vacuatur. Iste pauper est, qui accedens ad Deum illuminatur, iste cujus vultus non erubescit, qui quando clamat ad Dominum, salubriter et competenter auditur; et tunc provenit, ut liberetur non ab una tribulatione, sed ex omnibus mundanis angustiis. Quod accidere solet justis, quando in sancta conversatione animas reddunt, et de sæculi istius clade confusa ad securitatem perpetuam transferuntur. Perpende etiam quod hic Hebræi alphabeti sit littera transilita; pro sexta enim septima posita est; quod ad illud, ut puto, referendum est, quod supra memoravi, hunc psalmum significare quidem sanctos viros, qui tamen non totis operibus probantur esse perfecti. Ego enim non inveni Patrum definitam de hac parte sententiam.

Vers. 7. HETH. *Immittet angelum Dominus in circuitu timentium eum, et eripiet eos.* Ne crederetur Dominus fideles suos posse negligere, præsentem eos oraculo consolatur. Et inspicere medicinale verbum quod dicit, *Immittet*; nam propter insolentiam humanæ fragilitatis non palam facit, sed occultis immissionibus operatur; ut te nesciente, pro salute tua, quod expedire possit, accipias. Angelus autem minister est voluntatis divinæ. Quapropter si vis te angelum fieri, fac quod præcipit, ut liberes periclitantem, subvenias anxio, eripias innocentem, et cætera quæ divina jubet auctoritas. Tunc enim spiritu angeli sumus, quando ministri supernæ voluntatis efficimur.

Vers. 8. TETH. *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus : beatus vir qui sperat in eo.* Redit ad Domini

sanctissimam communicationem; nec desinit sæpius dicere, unde novit mortalibus perpetuæ vitæ gaudia provenire. *Gustate* non pertinet ad palatum, sed animæ suavissimum sensum, qui divina contemplatione saginatur. Nam ut ipsum gustum intelligeres, sequitur, *videte*, quod utique non ad os pertinet, sed ad inspectivam sine dubio qualitatem; ut cum tale corpus accipimus, vitæ nobis concedi gratiam confidamus. Et ut ipsam communicationem non ad corpus commune traheres, *Dominum dicit esse suavem*, qui in ea salutem hominibus pro sua pietate concedit. Vita enim nostra, quæ revera Deus est, qui carnem sumptam ex Virgine Maria sibi univit, eamque propriam fecit, vivificatricem eam esse professus est; sicut ait in Evangelio : *Amen, amen, dico vobis, nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis sanguinem ejus, non habebitis in vobis vitam æternam (Joan. vi, 54)*. Quæ licet ex humana natura sumpta sit, non tamen eam ut unius hominis ex nobis æstimare debemus peccati alicujus contagione pollutam; sed adorabilem, salutiferam, vivificatricem, quæ peccata dimittit propter Verbum cui adunata est, sicut in Evangelio ipse Dominus dicit : *Ut sciatis quia potestatem habet Filius hominis super terram dimittendi peccata (Matth. ix, 6)*, et ad perpetuæ vitæ regna perducit. Subjungit itaque absolutam firmamque sententiam, *beatum esse virum qui sperare non desistit in Domino*. Præcipua res quæ tam frequenter iteratur, ut nunquam illud desinamus expetere, quod tanta cognoscitur assiduitate prædicari.

Vers. 9. Job. *Timeate Dominum, omnes sancti ejus, quoniam nihil deest timentibus eum.* Timorem Domini omnibus sanctis imperat, ne quis, quamvis bene meritus, a saluberrima intentione discedat. Sed quid utilitatis timor ejus habeat consequenter ostendit dicens : *Quoniam nihil deest timentibus eum.* O brevis sententia, o immensa promissio! Possunt aliquid egere, quibus divitiæ, quibus salus corporis, quibus regna tribuuntur : solus ipse nihil indiget qui timore Domini ditatus est.

Vers 10. CAPH. *Divites eguerunt et esurierunt; inquirentes autem Dominum non deficient omni bono.* In uno versu terrarum divites et pauperes Christi magnifica contrarietate distinxit. Ait enim : *Divites eguerunt et esurierunt.* Quando egent divites? quando fidem non habent rectam. Quando *esuriunt*? quando minime Domini corpore satiantur. Tales ergo *divites egent*, et saturati ventre, spiritu semper esuriunt. Quid enim habeant qui Deum non habent? Subsequitur, *inquirentes autem Dominum non deficient omni bono*, quia nullo bono deficient qui spiritali desiderio perfruuntur. Nam cum diligimus Dominum, in ipso omnia reperimus. Unus est qui quæritur, sed in quo omnia continentur. O lucrum mirabile, o compendium singulare! Cur nos per diversa fatigemus? Ad ipsum ergo unanimiter festinemus, post quem cuncta bona ultra non quærimus, sed tenemus, sicut Apostolus dicit : *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum (Rom. viii, 28)*. Hoc argumentum dicitur ex

contrario. Contrarium est enim egere divites, et pauperes nullo bono deficere. Argumentum est argutæ mentis iudicium [ed., iudicium], quod per indagaciones probabiles rei dubiæ perficit fidem.

Vers. 11. LAMED. Venite, filii; audite me, timorem Domini docebo vos. Peractis solemnibus quæ ad sacramenta Ecclesiæ pertinebant, nunc venit ad tertiam partem, ubi illos alloquitur qui prima fidei rudimenta percipiunt. Dicendo enim, Venite, significat eos intra Ecclesiam non fuisse; quod etiam confitentibus nunc dicitur, quando ad fidem veniunt Christianam. Vox paterna sonat, vox pietatis admonet, ut ultro dicentem audiamus, quem tacentem exquirere deberemus. Sed quam suavis, quam utilis timor est, ad quem filius invitatur. Cum dicit, docebo vos, admonet ne pavescamus, quod audivimus timorem. Non est enim timor iste qui formidetur, sed qui diligatur. Timor humanus amaritudinem habet, iste dulcedinem; ille ad servitium cogit, iste ad libertatem trahit; postremo ille clausura metuit, hic cælorum regna patefacit. Merito ergo timorem istum sic utilem professus est, ut avida mente discatur.

Vers. 12. MEM. Quis est homo qui vult vitam, et cupit videre dies bonos? Talis interrogatio proposita est quam omnium sequatur assensus. Quis est enim qui possit dicere, aut vitam nolo, aut dies bonos videre non cupio? Sed utinam sic vitam perpetuam quæreremus, sicut in ista temporali corda defigimus. Bonos autem dies, non istos dicit in quibus caducis delectationibus occupamur, sed illos qui vere boni sunt, et in summa sanctitate versantur.

Vers. 13. NUN. Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Hoc est velle videre dies bonos, si lingua nostra aliquid non loquatur incompetens. Malum est enim omne prohibitum; et quidquid veritati repugnat, tali appellatione discernitur. Intende vero subtilius, quia prius cohiberi dicit linguam, quam, cum loqui volumus, antea commovimus. Addidit, labia ne loquantur dolum, quæ linguæ motum protinus consequuntur, et quasi quadam harmonia sociata amborum modulamine humanus sermo peragitur. Dolus est autem, quando fallimus audientem, ut quod creditur ad auxilium, inferre videatur incommodum. Quod merito prohibetur, quia puræ conscientie constat semper adversum.

Vers. 14. SAMECH. Diverte a malo et fac bonum, inquire pacem et sequere eam. Ad videndos dies bonos non sufficit tantum a malis actibus abstinere, nisi nos pietas compellat et bona peragere. Nam primus virtutis gradus est aliena non quærere, sed iterum superior egentibus propria non negare. In illo culpam refugimus, in isto palmam pietatis acquirimus. Nam pupillo non nocuisse, aut pauperem non exposuisse, abstinentia est, quæ ad præmium sola non sufficit. In illa quippe iudicatione soli audient: Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab initio mundi (Matth. xxv, 34), qui gratiam Domini, ipso inspirante, diversa largitione mercati sunt. Vides ergo necessario additum, Et fac

bonum; ipsum est siquidem quod nos liberat atque commendat. Sciens autem propheta in hoc agone sæculi cum corpore pacem fidelissimos non habere, et cum suis vitiis hic illis continuum esse certamen, pulcherrime dixit, inquire pacem; ut quamvis eam hic non habeant, tamen semper ab eis studiosissime perquiratur. Et non promisit quod hic possit quoquomodo comprehendi, sed imperat sequere eam, quasi præcedentem. Nam quare sequenda est, nisi quia hinc fugit? In futuro autem speranda est, quoniam ibi perpetua stabilitate consistit. Quæramus ergo seduli, sequamur intenti: quia illic eam invenire non possumus, nisi hic diligentius inquiramus. Quæ tunc comprehendi dabitur, quando ipsum conspiciamus pacis auctorem.

Vers. 15. AIN. Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum. Venit ad quartam partem, ubi usque ad finem duplici populum prædicatione confirmat: modo justorum præmium narrans, modo impiorum peccata castigans, ut ab utraque parte commonitus servire discat Domino populus acquisitus. Quod schema dicitur paradigma, efficacissimum plane figuræ genus, quando duplici utilitate præcipitur quod sequamur. Cum enim dicit, Oculi Domini super justos, continuam gratiam Divinitatis ostendit, ut aspectus immobilis super eos esse videatur. Subjungit quoque exauditionis velocissimam celeritatem, quando aures Domini paratas in eorum preces esse commemorat. Quæ enim illis ad obtinendum fiat mora, cum in ipsis qui exaudire possit inhabitat? Sed licet frequenter exaudiat peccatores, justis tamen multo amplius promittitur, quando in preces eorum paratas aures habere monstratur.

Vers. 16. PHE. Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum. Exposita justorum gratia, nunc convertitur ad poenas malorum. Et ne dicerent pessimi, justos attendit, nos autem non respicit, securi jam facimus qui ab illo conspici non meremur: pronuntiat vultum Domini, id est intellectum esse supra malos, quos sic attendit ut non respiciat, sic non respicit ut tamen eorum facta cognoscat. Timeamus ergo malum facere, quod ejus scientiam novimus non latere. Et considera quia et in istis dicitur, super facientes mala, ut falli non possit conjuncta vicinitas. Intellige vero quod utroque videt, sed eos eventu dispari contuetur: justos ut audiat, peccatores ut perdat. De terra vero dicit, id est de futura patria, quam soli Deo placiti possidebunt. Memoria eorum peribit, quia non erit iniquorum inter justos ulla commemoratio. Illos enim in memoria nos habere dicimus, quibus aliqua præstare desideramus. Nam qui de memoria Domini exeunt, ad æterna supplicia sine dubitatione perveniunt.

Vers. 17. ZADE. Clamaverunt justis, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. Iterum redit ad justos, de quibus paulo latius dicit, ut populos enarrata dona reficiant, quos malorum poena terruerat. Discutiamus quid sibi velit ista sententia. Justos clamasse dicit ad Dominum, et

semper profitetur auditos. Quid ergo de martyribus dicimus, quos de suppliciis tyrannorum minime constat esse liberatos? Liberati sunt plane, quando ad caelorum regna perducti, omnibus tribulationibus probantur exuti. Clamor enim justorum non solum ad temporalem, sed maxime ad aeternam utilitatem semper auditur.

Vers. 18. CORN. *Juxta est Dominus his qui tribulato sunt corde, et humiles spiritu salvabit.* Et iste versus pertinet ad bona justorum. Mos Domini et humana consuetudo diversa est. Nam qui vult altioribus vicinus fieri erigitur; tenditur ut possit fastigia celsa contingere. Dominus enim altissimus attingi non potest, nisi per humilitates videlicet inclinatas; nec ad dulcia ejus gaudia nisi per amaras lacrymas pervenitur. Sive, ut alii dixerunt, *juxta*, significat non loco, sed auxilio. Inspiciendum est quoque quod dicit, *qui tribulato sunt corde*. Multi enim tribulantur, sed non ex corde, ut queruli, fatui, qui peccata non desunt, sed mundana eos damna contristant. Illi autem *corde tribulantur*, qui aliena mala suas faciunt esse miseriae, qui mundum lugentes generalitatis cladibus affliguntur. Ipsos namque *salvabit*, qui se humillimis conversationibus subdiderunt. Et intende quia non dicit verbis *humiles*, quod habet plerumque nequitia peccatorum, sed *spiritu*; sicut in Evangelio dicit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum* (Matth. v, 5).

Vers. 19. RES. *Multae tribulationes justorum, et de his omnibus liberavit eos Dominus.* Et hic et alter versus adhuc justorum bona commemorant. Aptum enim fuit plus de ista parte loqui, ne fragilia corda mortaliu iterato saepius timore succumberent. *Multae* revera tribulationes sunt justorum, quia eos et diabolus validius insequitur, et homines per invidiam frequenter affligunt. Deinde impius tribulari potest, si quid adversum solus ipse patiat; justus vero et propriis passionibus affligitur, et aliis charitate compatitur. Sed cum subjungitur, *et de omnibus his liberavit eos Dominus*, potentia Creatoris ostenditur: quia liberationem ejus tribulationum impedire non potest multitudo. Unde colligitur omnem justum multis quidem tribulationibus onerari, sed de omnibus indubitanter absolvi.

Vers. 20. *Dominus custodit omnia ossa eorum: unum ex his non conteretur.* *Ossa* dixit fidelium firmitatem, id est patientiam, mansuetudinem et caeteras virtutes, quae perire in sanctis nequeunt, quia Domino custode servantur. Ipsa sunt enim quae comminui non possunt, quamvis corporea ossa frangantur. Nam si ad litteram consideres, non minima quaestio videtur oboriri: quomodo latronis illius ossa cui Dominus dixerat: *Hodie tecum eris in paradiso* (Luc. xxiii, 43), non sunt contrita, quae a militibus leguntur esse confracta; et multorum martyrum corporali conditione reperis esse violata? Sed hoc omne naevum dubietatis excludit, si ossa virtutem fidei et robur animae sentiamus.

Vers. 21. SIN. *Mors peccatorum pessima; et qui*

oderunt justum delinquent mortem peccatorum illam dicit quae ab homine non potest intueri, quam non solum malam, sed etiam pessimam profitetur esse. Revera pessima, quoniam eam aeterna poena comitatur. Nam si ad istam mortem respicias quae nostris oculis patet, frequenter invenis divitem peccatorem pomposis apparatus decenter efferr, quem sic familia plangit, ut pius fuisse humanis auribus mentiat. Amici etiam eum impensis lacrymis prosequuntur; ut revera putes bonorum aliquem ereptum, qui magna cognoscitur lamentatione defletus. Quid de pretiosis referamus odoribus, quibus et post mortem eorum mansura corpora condiuntur, quod tanto studio, tanto apparatu peragitur, ut in funeribus ipsorum superstitem vita recreetur? Ubi est ergo *peccatorum mors pessima*? Scilicet in inferno, ubi recepti poenas patiuntur aeternas. Quanta enim pompa, ut credimus, purpuratus ille dives ad sepulcra perductus est, qui guttam aquae frigidae ab Lazaro paupere postulavit (Luc. xvi, 24)? Et nota quod in isto nomine asperitas mortis ipsius explanatur. *Pessima* enim dicta est, quasi pessumdata. Subjuxit quoque: *Et qui oderunt justum delinquent*, id est qui Dominum Salvatorem nefando odio habentes, mandata ipsius suscipere noluerunt; nam et istorum mors pessima est, sicut et illorum de quibus superius dixit.

Vers. 22. TAU. *Redimet Dominus animas servorum suorum, et non derelinquet omnes qui sperant in eum.* Quam bene in spe honorum psalmus iste finitus est, ut malorum collegia deserentes, ad bona potius futura tendamus! *Redimet Dominus*, scilicet sanguine pretioso: quoniam qui in ipso recte crediderit, a peccatorum debita captivitate redimetur. *Animas* frequenter Scriptura ponit pro hominibus, sicut in Exodo scriptum est: *Descenderunt in Aegyptum animae septuaginta quinque* (Exod. 1, 5). A parte enim meliore bene totus homo suscipitur. Sed vide quia *servorum suorum* dicit, non iniqua libertate viventium. Addidit quoque, *et non derelinquet*, scilicet tanquam Pastor bonus, qui oves suas sedula pietate custodit. Sed geminavit promissionis omnino cautelam. Non enim dicit nullum derelinqui, sed *omnes qui sperant in eum*. Nam derelinquet illos qui spem suam aut in propriis viribus, aut in alicujus hominis praesumptione posuerint.

Conclusio psalmi.

Peracta sunt psalmi hujus sacrosancta mysteria, ubi sic missarum ordo completus est, ut eum conscriptum putes temporibus Christianis. Hic enim et hymnorum ordo decursus est; hic ad communionem devotus populus jubetur accedere; hic invitatur venire qui prima fidei rudimenta suscipiunt, ut nihil tantae rei deesse sentias, cum tamen nullum horum tunc provenisse cognoscas. Hic etiam genus humanum, et justorum bonis invitatur, et malorum ultione terretur. Hoc est quod titulus ille praecinuit, quando David ante Abimelech vultum mutavit; ut et nos nostram voluptatem utiliter commutantes, ad tu-

tissimam Domini Ecclesiam catholicam confugere A debeamus. Est etiam calculus iste, qua Dominus ætate passus est, in qua et nos lectione Patrum resurgere credimur. De qua pater Augustinus in Enchiridion libro suo (Cap. 84 et seq.) multipliciter, ut solet, diligenterque tractavit; ut nulli sit dubium psalmum tantis virtutibus consecratum, memoriæ nostræ sacculis velut thesaurum cœlestem frequenti meditatione condendum.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXIV.

Ipsi David.

Non gravat breviter interdum dicta repetere, ut legentis animus ad memoriæ necessaria studia revo- cetur. *David*, sicut diximus, duas significationes amplectitur, manu fortis, et desiderabilis, quod B utrumque Domino Salvatori certum est convenire. Manu fortis est, quia mortis nostræ captivitatem cum impio auctore prostravit; desiderabilis est, quoniam adventus ejus nobis bona ineffabilia pollicetur. Cantatur ergo psalmus iste a persona Domini Salvatoris, qui se petit ab inimicorum persecutione liberari. *Ipsi* enim ubi commemoratur in titulo, Christum commonet intelligi, qui congrue *David* dicitur, quoniam bene huic tota expositio istius nominis applicatur.

Divisio psalmi.

Per totum hunc hymnum verba sunt Domini Christi a dispensatione qua passus est. Primo membro psalmi persecutoribus retributionem postulat debere restitui: optans illis contraria, quæ tamen ad conversionem eorum sint nihilominus profutura. Secundo de resurrectione sua gaudet: et Judæorum iniquitates exprobrans, actum propriæ passionis exponit. Tertio promittit se per universum orbem terrarum in membris suis paternæ potentiæ confiteri, qui eum ab inimicis suis resurrectionis beneficio liberavit: deprecans ut confundantur persecutores [ed., peccatores], et exsultent in magna gloria fideles.

Expositio psalmi.

114 Vers. 1. *Judica, Domine, nocentes me; expugna impugnantes me.* Assumpta pro nobis clamat infirmitas, ut damnentur *nocentes*, id est, diabolus cum ministris, quod noverat esse venturum. Malos enim *judicare* damnare est, quia nequeunt in disceptatione liberari qui semper pravis actionibus probantur impliciti. Sed hoc, ut dictum est, ad diabolum pertinet cum sequacibus suis, per quos provenit Judaicæ voluntatis iniquitas. Nam cum ipse præcipiat: *Pro inimicis vestris orate* (Matth. v, 24), hominibus hæc non potest convenire sententia. Ipsos ergo petit debere damnari, quos virtute præscientiæ suæ novit ad pœnitudinis remedia non venire. Nam in subsequentibus, ubi venit ad homines, converti eos desiderat, non perire. Adjecit etiam: *Expugna impugnantes me.* Qui *impugnat* superare contendit; qui *expugnatur* omnino jam victus est. Merito ergo spiritus immundi impugnatores dicuntur, quia licet sanctos vincere nequeant, contendere tamen cum eis improba voluntate

non desinunt. *Expugnat* autem Dominus, qui solus prævalet implere quæ vult, cujus certamen triumphus est, et omnis pugna victoria.

Vers. 2. *Apprehende arma et scutum, et exsurge in adjutorium mihi.* *Arma* ab arcendo dicta sunt, quod per ea hostes violentissimos arceamus. Et ideo hoc humana consuetudine dicitur, quæ armat manum, ut opprimat inimicum. Cæterum *arma et scutum* sola voluntas est Domini, qua protegit periclitantem, et expugnat adversum. Hanc enim tropologiam dicit et Apostolus: *Scutum fidei, et galeam salutis, et gladium spiritus* (Ephes. vi, 16, 17). *Scutum* enim dictum est quasi sculptum, quod in ipso antiqui sua facta signabant. Nam quod dicit, *apprehende*, nunquid a Deo sumitur ad tempus peregrina defensio? Semper illi paratus est exitus rerum, qui probatur omnipotens; nec quasi de quiete *exsurgere* creditur, quæ nunquam jacuisse declaratur. *Arma* igitur pertinent ad indumenta ferrea, per quæ salus humana defenditur; *scutum* ad repellendos ictus inimici, ut frustrata tela cadant, quæ fuerant in exitium hominis destinata. Precatur ergo Dominus Christus a natura humanitatis suæ, ut et salus ejus muniri debeat, et inimici voluntas suis ausibus efferatur.

Vers. 3. *Effunde frameam, et conclude adversus eos qui persequuntur me: dic animæ meæ: Salus tua ego sum.* In Scripturis divinis, *framea* multas continet significationes; intelligitur enim et gladius, intelligitur hasta regalis, intelligitur et dolus, intelligitur et vindicta; hic tamen vult accipi animam suam, quæ revera adversariis *framea* fuit. Per ipsam quippe gestum est ut idolorum cultus sacrilegus interiret, ut diaboli vinceretur iniquitas, ut mortis ipsius potestas percussa succumberet, cum ante toto orbe libera potestate regnaret. Nam et in alio psalmo jam lectum est: *Eripe animam meam ab impio, frameam tuam* (Psal. xvi, 13). *Effunde* ergo *frameam*, id est animam meam dilata munere tuæ pietatis indulto. *Conclude*, hoc est passione mea, et lege tua completa, quam prædixeras per prophetas. Petit etiam animæ suæ a Domino dici: *Salus tua ego sum*, quia verba ejus novit sine aliqua difficultate compleri.

Vers. 4. *Confundantur et revereantur inquirentes animam meam.*

Vers. 5. *Avertantur retrorsum, et erubescant qui cogitant mihi mala.* Ille jam ubi venit ad homines, non maledictio funditur, sed correctio postulatur. *Confundi* est facta sua erubescere, et in meliorem sententiam commutare; nam et illi confusi dicuntur, qui convincuntur a l pœnam. Sed ut magis hoc ad conversionem intelligere debuisses, addidit: *Revereantur*, id est, emendati colant, quem persequendum esse putaverant. *Inquirentes animam meam*, in malam partem dicitur; qui sic quærun, ut eam non venerari velint, sed a corpore segregare festinent. Nam quæri animam Christi et in bonam partem positum est, ubi ait: *Periit fuga a me, et non est qui requirat animam meam* (Psal. cxli, 5). *Averti* autem *retrorsum* non dicitur, nisi illis qui corrigendi judicantur. Nam et Petro apostolo, qui sa-

Istem Christi humanitus vindicabat, dixit: *Redi retro me, Satanas* (Marc. viii, 33), non ut periret, sed ut Domini voluntatem felici emendatione sequeretur. Ergo quos retrorsum redire vult, non illos optat intentionem pessimam suæ voluntatis efficere: sed potius se sequi, ubi non probantur errare. *Qui cogitant mihi mala*, sive de Judæis, sive de hæreticis, sive potest accipi de paganis. Omnes enim *mala cogitant* qui præter religionem catholicam asserere aliqua prava intentione festinant.

Vers. 6. *Fiant tanquam pulvis ante faciem venti, et angelus Domini affligens eos.* Pulvis terrena quidem, sed nimis arida tenuisque substantia est, quæ vento flante in sua sede manere non sinitur, sed in auras liquidas elevatur. Ita voluntates peccatorum, cum veritatis fuerint inspiratione commonitæ, a terrenis vitiis sublevantur, et ad virtutes æthereas, præstante Domino, perducuntur. Sic ergo malis optatur ut ad vitam cœlestem felici emendatione perveniant. *Angelum* dicimus supernæ virtutis nuntium, per quem divina jussa complentur. Iste ergo *angelus* conversos affligit, ut in illam patriam felicem humilitatis munere perducantur. Sed afflictio ista beneficium est, quando in locum magni muneris, ut emergat, optatur.

Vers. 7. *Fiat via eorum tenebræ et lubricum, et angelus Domini persequens eos.* In contrarium verti peccatoribus omnia postulavit, ut *via* propria quæ illis videtur lucida vel fixa, cum in eadem delectabiliter commorantur, fiat illis tenebrosa, quam horreant, et lubrica, ut in eadem diutius stare non possint; sicut et Jeremias propheta dicit: *Et propter hoc facta est via eorum lapsinosa in tenebris, et supplantabuntur, et cadent in ea* (Jer. xxiii, 12). Quod si adhuc in malis suis decreverint immorari, virtus Domini persequatur; quatenus eos in sceleribus suis hædere non faciat, qui ad interitus sui vota festinant. O multarum contrarietatum magna felicitas! Quantis votis hic petitur, ut adversitas prosperrima præbeatur!

Vers. 8. *Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui, vane exprobraverunt animam meam.* *Gratis* revera, quibus nihil mali fecerat. Quæ figura dicitur syncretis, cum comparatione quadam justiore causam nostram, quam adversarii demonstramus. Illud enim gratuitum **115** dicimus, quod non alicujus rei compensatione tribuitur. *Absconderunt mihi*, ut illi putabant, qui divinitatis ejus potentiam non credebant. Nam quid potest *abscondi*, cui nihil occultum est? Ille enim et proditorem suum in cœna designavit, et passionem, antequam proveniret, edocuit; nec quidquam fuit quod ei *absconderetur*, quia omnia suæ voluntatis dispensatione patiebatur. Bene autem dictum est, *interitum laquei sui*, quia ille *laqueus* non morientis erat, sed peccantis magis interitus. Nam quod sequitur, *vane exprobraverunt animam meam*, significat false accusaverunt, quando Judaicus populus Domino Salvatori dicta veracia quasi crimen aliquod imputabant. Clamabant enim vesani mendaciter: *Hic est qui dicebat, destruam templum hoc* (Matth.

A xxvi, 61); cum ille dixerit: *Destruite templum hoc, et in triduum ædificabo illud* (Joan. ii, 19). Quid enim plus vanum quam illud ad culpam pravitatis studio velle convertere, quod prædicabatur omnibus ad salutem?

Vers. 9. *Veniat illis laqueus quem ignorant, et captio quam occultaverunt apprehendat eos; et in laqueum incidant in idipsum.* Pia retributio, vindicta salutaris; ut quia illi laqueum paraverant, qui credebatur posse nesciri, in illam tendiculam incidant quam sensus peccatoris ignorat; scilicet nexu veritatis astricti reddantur potius absoluti. Sequitur, *et captio quam occultaverunt apprehendat eos*. Quæ est illa captio, nisi mors Domini Salvatoris, quæ occultis machinata probatur insidiis? *Apprehendat eos*, quasi fugientes protinus consequatur, et illud totum efficiat, ne derelicti suis sceleribus obruantur. Et nota quod hic in bonam partem ponit *laqueum*; ut mandatis Domini capti, in idipsum cœlesti gratia perseverent. Sic orat cui gratis *laqueus* occultabatur exitii, qui malum pro malo non reddidit, sed in cruce positus pro suis persecutoribus exoravit.

Vers. 10. *Anima autem mea exsultabit in Domino: et delectabitur super salutare ejus.* Postquam de spiritibus immundis, quæ illis erant emersura, competenter edixit, et pro peccatoribus more suæ pietatis oravit, venit ad secundum membrum, ubi et lætitiæ propriæ mentis exponit, et passionis ordinem lucidissima veritate narravit. Prima quippe sanctæ animæ beatitudo est, *exsultare in Domino*: quia totum illie conquiritur, cum mens ibi purissima destinatur. Nam qui lætatur in Domino, nec gaudium ejus aliquando deficit, nec suavius quidquam quod amare possit inveniet. Quid ergo sequitur istam exsultationem? scilicet quoniam *delectabitur super salutare ejus*. *Salutare* autem est Domini majestas Verbi, unde salus egreditur, et vita præstatur, fons misericordiæ, supplicantium remedium, remissio peccatorum.

Vers. 11. *Omnia ossa mea dicent: Domine, quis similis tibi? Ossa* nec sensum nec vocem habere manifestum est, sed (sicut frequenter diximus) fortitudo animi et constantia mentis debent intelligi. Quæ merito *ossibus* comparantur, quia sicut illa corpus continent, ita et hæc sanctas corroborat voluntates. Dicant ergo hoc sacramentum *ossa*, non caro, id est firmitas, non remissio: quia talem hymnum non potest nisi sola mentis dicere fortitudo. *Quis* negativum est: quia nemo potest esse *similis*, cum sit sancta Trinitas singularis. Multum quippe est creatura a Creatore dissimilis: illa denique servit, iste dominatur.

Vers. 12. *Eripiens inopem de manu fortioris [ed., fortiorum] ejus, egenum et pauperem a rapientibus eum.* In isto versu exposuit quod superius dixit: *Quis similis tibi?* Nam cum diabolus manu sua teneret pene totum genus humanum, de illa potestate qua tenebatur obnoxium, constat incarnatione Verbi fuisse liberatum. Addidit quoque *egenum et pauperem*, ut hæc tria in unum collecta conditionem generis humani pressam calamitatibus indicarent. *Inops* ergo

dicatur, quia mortalis effectus est; *egenus*, quia in laboribus et sudoribus panem quæsit; *pauper*, quoniam de illa sapientia et puritate dejectus, solam tenuem et umbratilem ratiunculam possidebat. Nam quis dicat eos vere sapuisse, qui auctoris sui probabantur scientiam non habere? Sed hunc talem per incarnationem suam liberasse, quam mirabile, quam est omnimodis singulare, ut merito dicatur: *Domine, quis similis tibi?* Et memento quod supra, de manu fortioris, diabolus significat, qui utique fortior hominibus erat. Inferius a *rapientibus eum*, spiritus immundos intelligi vult, qui potestati diabolicæ nefanda devotione commilitant.

Vers. 13. *Exsurgentes testes iniqui quæ ignorabam interrogabant me.* Postquam dixit multiplices calamitates quibus premebatur humanitas, ut se ab ea non redderet alienum, quam pro nobis assumere sua pietate dignatus est, nunc propriam commemorat passionem. *Testes* igitur, qui subito impetu belluino consurgunt, nec moderate adducuntur in medium, sunt sine dubitatione falsissimi, quos uno verbo potenter designat dicens: *Iniqui.* *Revera iniqui*, qui erant contra veritatem justitiamque locuturi. Jungit: *Quæ ignorabam*, id est quæ me dixisse omnimodis nesciebam. Sic enim de illis dicimus qui se Domini beneficio recta conversatione custodiunt: nescit mentiri, nescit rapere, nescit opprimere. Ignorabat enim Dominus blasphemare, quod ei princeps sacerdotum scissis vestibus imputavit, quando dixit: *Videbitis Filium hominis sedentem ad dexteram Patris* (*Matth. xxvi, 64*); et subsecutus est princeps Judæorum: *Blasphemavit; quid adhuc egemus testibus?* Sed quale testimonium fuerit, subsequenti verbo declaravit; ut eos non diceret convicisse, sed interrogasse, quasi non de sua integritate confusus, sed de aliena voce sollicitus. De quo loco Matthæus evangelista sic ait: *Novissime autem venerunt duo falsi testes, et dixerunt: Audivimus hunc dixisse: Possum destruere templum hoc* (*Ibidem, 60*), etc.

Vers. 14. *Retribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ.* Non potuit aliquid nec brevius nec elegantius dici. Beneficia Domini actusque Judæorum singulis sunt sermonibus explicata, id est mala pro bonis; scilicet quia dum ille vitam creditibus contulisset, isti mortem reddere maluerunt; quod retributionis genus malorum omnium probatur extremum. *Sterilitas* quoque animæ fuit, quando Magister bonus in ipsis fructum fidei reperire non potuit; nec pectora eorum credulitatis germina reddiderunt, quæ saxeo stupore durata sunt. Sed ne Judæi se leviter æstiment addictos huic sterilitati, et in ficulnea illa (*Evangelio teste*) maledixit, in qua fructus omnino non reperit (*Marc. xi, 13*).

Vers. 15. *Ego autem, cum mihi molesti essent, inducibam me cilicio.* *Cilicium* fit ex hædis asperum **116** setigerumque tegumentum: qui ad delicta jure referuntur, quoniam et in iudicio Domini in peccatorum parte sunt positi. Ergo Dominus, quia carnem peccati assumpsit, *cilicium se induisse* commemorat.

Nam si historice accipias, nunquam eum legis usum fuisse *cilicio*. Ergo dum Judæi per contumelias et insidias *essent molesti*, ille divinitatem suam carnis velamine tenebrosis mentibus occultabat, quia non merebantur agnoscere quem tali impietate tractabant. Hoc schema metriasmos, id est mediocritas dicitur, quoties rem magnam humili voto dejicimus. Quam figuram et in hoc, et in subsequentibus versibus diligens lector agnosces. Et considera verbum cœlestis patientiæ; non dicit, cum me persequerentur, sed *cum mihi molesti essent*; quod solemus dicere in levibus causis, ubi aliquid importune suggestum tædiosa voluntate suscipimus.

Vers. 16. *Et humiliabam in jejunio animam meam, et oratio mea in sinu meo convertebatur.* *Jejunium* Domini fuit, quando nefanda obstinatione duratos non inveniebat, quos in epulas spirituales assumeret. Hæc enim fuit sterilitas animæ ipsius, quod et *jejunium*. *Jejunium* enim dictum est quasi inedium, quod abstinentes diutius ad inediam usque perducatur. Jejunavit ergo Dominus, quia se ei incredula turba subtraxerat. Potest etiam et *jejunium* corporale Domino convenire, quoniam quadraginta diebus et noctibus jejunavit in monte (*Matth. iv, 2*); sed illo perfecto jejunio de quo Isaias dicit: *Solve omne vinculum iniquitatis, dissolve obligationes vehementium commutationum, dimitte afflictos in remissione, et omnem retributionem iniquam disrumpe; frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, cooperi, et domesticos seminis tui non despicias. Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitas tua cito orietur. Et præcedet ante te justitia tua, et majestas Domini circumdabit te. Et tunc clamabis, et Deus exaudiet te, adhuc te loquente dicet: Ecce adsum* (*Isai. lviii, 6, 7, 8, 9*), et cætera, quæ textus ille mirabilis cœlesti munere pollicetur. Ita Magister bonus, quod prophetarum prædixerat libris, humanitus evidentibus monstravit exemplis. Addidit quoque secretiorem causam quæ bene evangelica similitudine reseratur. Dicit enim Dominus discipulis suis: *Intrantes autem in domum salutate eam dicentes: Pax huic domui. Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eam; sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos revertetur* (*Matth. x, 12, 13*). Talis est et ista oratio quæ fundebatur a Domino. Nam dum eam detestabiles Judæi minime suscipere mererentur, *in sinu ejus*, id est in secreto pectoris, unde fuerat egressa, remeabat. Si enim in pectoribus fuisset operata, non conversa utique, sed diceretur effusa.

Vers. 17. *Sicut proximum, sicut fratrem nostrum ita complacebam, tanquam lugens et contristatus sic humiliabar.* Quantum ad eloquentiam Latinam proximo et fratri complacuisse nos dicimus: sed hic mutatus est nominum casus; pro dativis enim accusativi sunt positi. Quæ figura dicitur antiptosis, quando casus pro casu ponitur. Dicit enim *sicut de proximo, sicut de fratre nostro, ita mihi complacebam*; id est de eorum affinitate gaudebam, qui me hostiliter insequabantur.

Ipsa est enim perfecta retributio, si pro odio gratia, si beneficium pro læsione præstetur. *Complacebat* enim in illis Dominus, quando eos docebat ne delinquerent, quando pro ipsis Patri in cruce positus supplicabat. Sequitur, *tanquam lugens et contristatus sic humiliabar*. Illa Domini sanctitas et impensa charitas quam docebat, quamvis sicut fratres et proximos se Judæos dilexisse testetur, *contristatum* se tamen juste commemorat, quia in cunctis fidem invenire non potuit, quam magnopere quærebat. Si quis enim nobis bene velit, necesse est ut contristetur, quando in nobis non potest reperire quod quærit.

Vers. 18. *Et adversum me lætati sunt et conveniunt : congregata sunt super me flagella, et ignoraverunt*. Cum Christus Dominus pie contristaretur, Judæi impia libertate lætabantur. Sed diversa erit ista retributio : Christus gaudebit de tristitia sua, Judæi de propria erunt exultatione cruciandi; nam beati sunt qui propter justitiam lugent (*Matth. v, 5*), et miseri qui inepta gratulatione superbiunt. Exponit etiam casum pessimæ cæcitatæ : quia in Dominum suum tormenta præparabant, quæ in ipsos erant justitiæ compensatione reditura. Hoc est enim quod dicit : *Et ignoraverunt* : quia in eos habuit converti, quod corporaliter innocenti videbantur ingerere.

Vers. 19. *Dissoluti sunt, nec compuncti sunt ; tentaverunt me et deriserunt derisu ; striderunt in me dentibus suis*. Post impiæ temeritatis excessum, dicit quæ Judæis acciderint; nec tamen obstinationem eorum commemorat potuisse converti. *Dissoluti sunt* utique, cum passione Domini sol tenebras accepit, terra contremuit, velum templi scissum est (*Luc. xxiii, 45*); et cum hæc tanta fuerint ostensa miracula, non sunt tamen conversi faciente duritia. *Tentaverunt* vero quando dixerunt : *Dic nobis si tu es Christus* (*Luc. xxii, 66*)? *Deriserunt*, quando crucifixo imputabant, sicut Matthæus evangelista testatur : *Similiter et principes sacerdotum deridentes eum cum scribis et Pharisæis dicebant : Alios sa'vos fecit, seipsum salvum facere non potest* (*Matth. xxvii, 41, 42*). Genus autem illud locutionis tunc adhibetur, quando res aliqua copiosissime significatur impleta; ut, *Benedicens benedicam te, maledicens maledicam te, ædificans ædificabo te*, et his similia. Quod argumentum dicitur notatio, cum ex verbi positione elicitur similitudo sermonis. Sequitur, *striderunt in me dentibus suis*, quod fit a sævis hominibus, quando ratione vincuntur. Nam cum eis pro veritate verba defecerint, tunc impatienter dentibus fremunt, suasque voluntates tacita interminatione denuntiant. Sed hoc totum ad magnam humani generis ædificationem refertur : ne membra sibi existiment onerosum pati, quod caput suum sustinuisse cognoscunt.

Vers. 20. *Domine, quando respicies? restitue animam meam a malefactorum, a leonibus unicam meam*. Quando respicies? pro consuetudine infirmitatis humanæ dicitur, cui morosum videtur quodcumque futurum est, quæ mox ut cupit aliquid, festinat implere. *Restitue* vero dixit, quasi ereptam redde;

hoc est, præsta resurgere a malefactorum : quia injuste probatur occisus. *A leonibus* enim, a potestatibus cruentis atque crudelibus significat. *Unicam*, quidam carnem Domini advertere voluerunt, quæ licet sit ista communis, *unica* tamen facta est, quia de Virgine, quia sine peccato, quia sociata est Verbo, hoc est Dei Filio. Sive *unicam*, catholicam Ecclesiam intelligamus, **117** quæ in toto mundo una est, et dilectione magna, *unica* nuncupatur, a qua hæreticorum conventicula omnimodis excluduntur. Nam ut probes ipsam dici *unicam*, sequens versus ostendit, qui de Ecclesia locuturus est. Et respice rerum ordinem pulcherrime fuisse servatum : prius pro resurrectione sua deprecatus est, quæ revera jam contigit : post oravit de Ecclesiæ liberatione, quæ tempore judicii ab omni erit inquietudine munienda.

Vers. 21. *Confitebor tibi, Domine, in Ecclesia magna : in populo gravi laudabo te*. Venit ad tertium membrum, ubi jam percepto munere resurrectionis, profitetur se in toto orbe Domino confiteri. Duas diximus esse confessiones, unam laudis, alteram poenitiæ. Sed hic ut præconialem debuisses advertere, paulo post sequitur, *laudabo te*. *Magna* vero Ecclesia est populus Christianus, rectæ fidei tenax, qui amplitudine sui totius mundi spacia comprehendit. Sequitur, *in populo gravi*, utique fructuoso, qui non in levibus paleis, sed in frumentalibus granis noscitur constitutus. Quem veniens aura tentationis de area Christi non abjicit, sed ventilationibus purgatur potius quam longe projicitur. Quapropter *in gravi populo laudatur* Dominus; a levibus autem et fide vacuis utique blasphematur.

Vers. 22. *Non insultent in me qui adversantur mihi inique, qui oderunt me gratis et annuentes [mss. A., B., F. annuunt] oculis*. Ordo verborum talis est : *Non insultent in me qui adversantur mihi inique*, annuentes oculis, qui oderunt me gratis. *Insultant* hæretici, quando aliquos de numero fidelium sancta perdit Ecclesia; *adversantur inique*, quando de pereuntium errore lætantur. Hoc ne fiat pia Domini intercessione deposcitur. Sequitur, *qui oderunt me gratis*; hoc est quibus nihil nocui. Inaniter siquidem exsecratur, cui læsionis causa nulla præmittitur. *Annuentes autem oculis* dixit, quod solet fieri quando voluntatem nostram tacita et dolosa significatione declaramus; et ubi voce prodi nolumus, oculorum quempiam nutibus admonemus.

Vers. 23. *Quoniam mihi quidem pacifice loquebantur, et super iram dolose cogitabant*. Prædicatur Judæorum nefanda dolositas, quæ non nostris, sed verbis evangelicis indicitur. *Pacifice loqui* videbantur quando dicebant : *Magister, scimus quia verax es, et viam Dei in veritate doces : licet tributum dare Cæsari, an non* (*Matth. xxii, 16*)? Sed potest dolum cogitare etiam qui non disponit occidere, ut si quis pecuniam aut possessionem proximo machinetur auferre. Sed addidit *iram*, ut dolus eorum exitialis fuisse declaretur. Hoc ad illud refertur, quando dolosam machinatio

nem tractabant: *Oportet unum pro omnibus mori* A (Joan. xi, 50).

Vers. 24. *Dilataverunt in me os suum; dixerunt: Euge, euge, viderunt oculi nostri. Dilataverunt utique os suum* quando clamabant: *Crucifige, crucifige* (Luc. xxiii, 21); jam non annuentes oculis, non dolose cogitantes, sed aperta et libera voce damnantes. O scelestum facinus! Negavit iudex fieri quod populus clamabat impleri. Sequuntur verba lethaliter lætantium Judæorum; ac si dicerent: bene, bene videmus de te quod desideramus efficere; ut dissuasor plebis cum latronibus in cruce penderes. En mira patientia, in quo erat summa potestas. Nunquid non valuit ad confundendos inimicos vivus descendere de crucis patibulo, qui mortuus die tertia resurgere potuit de sepulcro? Sed non conveniebat divinæ virtuti ad verba insultantium commoveri, ut amplius erubescerent, dum omnia prædicta constarent. Sed quamvis Judæos *Euge, euge* dixisse in Evangelio non legatur, similia tamen insultationum verba locuti sunt, ut una res per sermonum varietates veraciter probetur esse narrata. *Euge, euge* per figuram dictum est epizeuxis, quando sine aliqua interpositione in uno versu verba geminantur.

Vers. 25. *Vidisti, Domine, ne sileas; Domine, ne discedas a me.* Ad hæc et ista tria verba pertinent quæ superius dignoscuntur esse narrata. *Vidisti*, hoc est probasti completa, quæ contra me prævideras esse cogitanda. Sic enim dicimus, quando aliquid in memoriam revocare desideramus: *Vidisti quam crudelis exstitit mihi; vidisti quanta in me* C fecerit latronis improbitas. *Ne sileas*, id est non differas dare sententiam, quod utique tacendo non potest fieri, sed loquendo. Nam quod dicit, *ne discedas a me*, a parte accipiendum est humanitatis, quæ subiacuit passioni.

Vers. 26. *Exsurge, Domine, et intende iudicio meo: Deus meus, et Dominus meus, in causam meam.* Sicut sæpe dictum est ab humana consuetudine, *Exsurge* dicitur illi qui semper vigilat, semper intentus est; et cum jugiter omnia respiciat, tunc tamen putatur *intendisse* dum vindicat. *Judicio meo*, quod pertulit a Judæis, iudicium sine jure, tormenta sine scelere, mortem sine peccato. Bene autem dixit *meo*, quod revera pertulerat. Pulchre siquidem dixit, *in causam meam* respice, non in pœnam; pœna enim sceleratis videbatur esse consimilis; *causa* vero talis cum nullo poterat esse communis. Sed quæ est ista *causa*, quæ a Deo petebatur *intendi*? scilicet ut qui dare venerat salutem humano generi, ab insanis et perfidis probaretur occidi.

Vers. 27. *Judica me, Domine, secundum misericordiam tuam, Deus meus; et non insultent in me inimici mei.* Quamvis haberet optimam causam qui peccata non fecerat, tamen se petit *secundum misericordiam judicari*, ut nobis ostenderet precationis exemplum, qui tale non poteramus habere negotium. Sequitur quoque: *Et non insultent in me inimici mei:* scilicet ne dicant quod insultantium potest habere

nequitia, id est potuimus, fecimus, egimus; sed precatur ut mala sua potius salutariter tristes deesseant, quam se exitialiter implesse congaudeant.

Vers. 28. *Non dicant in cordibus suis: Euge, euge animæ nostræ; nec dicant: Absorbuimus eum.* Expressit insultationem quam superius fecerat sentiendam. *Non dicant: Euge, euge*, id est, bene, bene. Verba sunt enim ista seelerata mente lætantium, quæ jam dicere non possunt, dum compunctionibus affliguntur. Damnent ergo malam conscientiam suam, ne possint pœnalem subire sententiam. O ingens et immensa pietas Creatoris! non patitur eos lætos temporaliter relinqui, ne debeant æterna calamitate percelli. *Absorbere* est autem in corpus alterius subita celeritate transmitti; quod accidit illis qui ali- B quibus superstitionibus deglutiti, a veræ fidei vivacitate discedunt. Sed hoc petit ad informandos fideles. Cæterum ineffabili ejus **118** puritati talia non poterant evenire.

Vers. 29. *Erubescant et reveantur simul, qui gratulantur malis meis.*

Vers. 30. *Induantur pudore et reverentia, qui maligna loquuntur adversum me.* Digna vindicta, pœna sufficiens. Nam qui erubescit actus suos, propria æstimatione damnatus est, et se ultore torquetur, qui vinculo confusionis involvitur. Potest tamen aliquis *erubescere*, et reverentiam non habere. Hic autem addidit, *et reveantur simul*, ut conversionis eorum indicia declararet. *Reverentia* est enim Domini timor cum amore permixtus; quod illis provenit qui voluntate sincerissima confessionis munera consequuntur. Sequitur, *induantur pudore et reverentia*. Quasi quodam cilicio pœnitentiæ, quasi veste lugubri. *Pudorem* contra audaciam ponit, quam habuerunt furentes; *reverentiam* contra impudentiam falsitatis, ut duabus virtutibus curent, quod duobus commiserere criminibus. *Magna enim dixit locutos*, id est superba modum probitatis excedentia, sicut beatus Joannes in Apocalypsi commemorat: *Vidi os loquens magna adversum Deum* (Apoc. xiii, 5).

Vers. 31. *Exsultent et lætentur qui volunt justitiam meam; et dicant semper, Magnificetur Dominus, qui volunt pacem servi ejus.* Postquam de persecutoribus sufficienter edictum est, venit ad partem fidelium: illos optans salubri pœnitentia cruciari, istos summa beatitudinis exsultatione compleri. Et illud respice, quod merita eorum ipsa quoque verba distinguunt. Persecutores enim solent dicere, *Euge, euge, animæ nostræ*, quod temporale gaudium et fugitiva lætitia est. Beati vero dicunt: *Semper magnificetur Dominus*, quod æternum atque perpetuum est. Illi animabus suis mundanas conferunt voluptates; isti ad Dominum propria vota convertunt, et exsultationem suam non in se, sed in ejus laudibus ponunt. Quod autem dixit, *servi ejus*, ad humilitatis respicit formam: quia in assumpta carne humilitas est, in majestate vero potentia. Sic utrumque perfectum atque verissimum, unus est Dominus Christus. *Qui ergo volunt pacem servi ejus?* Scilicet qui a vitiis redduntur alieni, et

In continentiae bono, divino munere animi tranquillitate versantur.

Vers. 32. *Et lingua mea meditabitur justitiam tuam, tota die laudem tuam. Lingua ipsius meditata est justitiam, quando Novum Testamentum populis praedicavit. Tota die, sicut saepe dictum est, universum vitae tempus ostendit. Sed quia humanitati impossibile videtur Deum continuata voce laudare, ad intellectum nos honorum actuum transferamus: quia semper Deum laudat qui in omni voluntate sua divina jussa considerat.*

Conclusio psalmi.

Consideremus Christum Dominum per totum psalmum quanta nobis dispensatione loqui dignatus est. Fecit enim ab oratione principium, sicut et in aliis similibus psalmis. Deinde passionis et resurrectionis suae ventura narravit. Postremo finit in spe magna fidelium, ut dubium non sit et hunc psalmum praefata regula fuisse conclusum. Quapropter gaudeamus in cladibus, exultemus in periculis. Nam cur a fidelibus debet refugi, quod ille rerum Dominus pro omnium salute sustinuit? Notandum praeterea secundum hunc esse psalmum eorum qui passionem et resurrectionem Domini latius intimare noscuntur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXV.

In finem servo Domini psalmus David.

Haec omnia nomina bene intelliguntur de Domino Salvatore. Nam et *in finem* ipsum significat. Et *servo Domini* de ipso dicitur qui *formam servi accipiens, factus est obediens usque ad mortem (Philipp. II, 7)*; sicut Isaias propheta de ipso dicit: *Ecce servus meus, suscipiam eum (Isai. XLII, 1)*. Psalmus vero et David frequenti expositione jam nota sunt; quae ideo ad personam Domini pertinere noscuntur, quoniam ei convenire ipsorum nominum expositio declarat.

Divisio psalmi.

Totus psalmus a persona prophetae dicitur. In primo membro contemptores legis vehementer accusat, eosque dicit non habitare cum Domino, commemorans eorum impias voluntates. Nec moveat quod post tituli, tale principium ab insipientibus facere delegit, initium. Commendat enim vehementius bonorum partem, quando prius praemittitur quod graviter horreatur. Secundo sub laude Domini collata beatorum praemia describuntur, eosque dicit domus Domini ubertate compleri. Breviterque in ruina malorum psalmus iste concluditur, ne quis putaret fortasse tentandum quod tanta execratione noverat accusatum. Quapropter subtilitatem ejus paulo diligentius perscrutemur; est enim nonnulla difficultate contextus.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Dixit injustus ut delinquat in semetipso: Non est timor Dei ante oculos ejus.* Duo sunt genera peccantium: unum quod credens legi per infirmitatem carnis non valet quae sunt jussa complere, de quibus dicit Salomon: *Corpus enim quod corrumpi-*

tur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem (Sap. IX, 15). Aliud vero est audax, desperatum, blasphemum, quod sibi proponit libera voluntate delinquere: contemnens omnia, sibi que murmurans Deum putat non curare mortalia. Quapropter *dixit* iste talis apud se rem scelestam, quam publice non ausus est profiteri. Et ideo ista cogitat, ut sibi ipse licentiam videatur tribuere peccatorum; quatenus sub immensitate delinquat qui metum judicis abjiciendum esse decrevit. Sequitur, *Non est timor Dei ante oculos ejus.* Cogitationem dicit iniquorum, qui putant timorem Dei non esse in conspectu ejus; id est, non curare Deum, ut homines eum debeant formidare; sed, ut quidam errantes philosophi dixerunt, mundum potius credunt casibus regi, quam supernis administrationibus ordinari. Sive de injusto dicitur, *non esse timorem Dei ante 119 oculos ejus*, qui talia dicere sacrilega voluntate praesumit. Denique sequitur:

Vers. 2. *Quoniam dolose egit in conspectu ejus, ut inveniret iniquitatem suam et [ed., ad] odium.* Scele- raturus iste de quo dictum est: *Non est timor Dei ante oculos ejus*, neglexit operam legi dare, ut intelligeret persuasionem suam esse falsissimam; sed contemnens dicta salutaria, veritatem studuit omnimodis ignorare. Is ergo *dolose egit in conspectu Dei*, ut suam *iniquitatem et odium* refugeret *invenire*: credens per ignorantiam praecipiti se posse defendi. Pulchre autem definitum est peccata nostra esse *iniquitatem et odium*, quoniam illa odisse debemus per quae ad aeterna supplicia pervenimus.

Vers. 3. *Verba oris ejus iniquitas et dolus; noluit intelligere ut bene ageret.* Sermonibus iniquorum convenienter data est definitiva complexio. *Verba* enim eorum sunt *iniquitas et dolus*. Itaque quae numerare non poterat, duobus sunt sermonibus explicata. *Iniquitas* pertinet ad blasphemiam, *dolus* ad proximum decipiendum. Sed quid, rogo, sibi residuum faciat, qui peccare in Deum et proximum non recusat? Cum vero dicit, *noluit intelligere ut bene ageret*, illos significat qui ex aliqua parte sapientiae igniculum perceperunt, et a vero intellectu suo vitio declinantes, perversis se erroribus polluerunt. Hoc et ad demetissimum populum Judaicum competenter aptatur, ad quem Dominus venerat, et ille sanari detestabili obstinatione contempsit. Nam imprudentiae plerumque venia datur, voluntario vero maleficio ultio semper justa succedit. Quod argumentum dicitur ab ingenio, quando non per ignorantiam, sed malitiosa voluntate peccatur.

Vers. 4. *Iniquitatem meditatus est in cubili suo, astitit omni viae non bonae; malitiam autem non odivit.* In exponendo adhuc viro pessimo perseverat. Ait enim: *Iniquitatem meditatus est*, id est, errorem longa meditatione tractavit, libros scilicet faciendo perversos; ut non tantum ipse delinqueret, verum etiam posteritas eodem auctore peccaret. *In cubili suo*, id est in corde proprio. *Cubile* enim a cubando dictum est, ubi animus noster intus inhabitans bo-

num malumque meditatur. *Astitit* vero dicit *omni* **A** *via non bonæ*, id est sæculi istius vitæ, quam non transivit, ut reliqui confitentes, sed in eadem comoratus atque defixus est. Ad cumulum quoque intulit peccatorum, *malitiam autem non odivit*. Hic malitiam vult intelligi cunctorum criminum matrem, in uno verbo concludens quod latius videbatur effusum. Hanc igitur affectare piaculum est, quam non solum vitare præcipimur, sed merito eam odisse compellimur; quatenus tantum facinus perpetua execratione damnemus. Memento autem quod a capite psalmi hujus per quatuor versus figuram posuit synathroismos, quæ uno tractu atque circuitu crimina multa concludit.

Vers. 5. *Domine, in cælo misericordia tua et veritas tua usque ad nubes*. Dinumeratis cogitationibus **B** hominum pessimorum, secundo membro ad laudem Domini transitum facit. Nam quamvis et in terra et in mari et ubique sit *misericordia* ejus, hic tamen specialiter *in cælo* dicit, id est in cœlestibus creaturis et sanctis hominibus, ubi copiosius dona manaverunt. *Veritatem* etiam commemorat justorum, quæ in istius sæculi agone versantur. Diximus enim superius *nubes* prophetarum prædicationibus comparatas: quia sicut illæ terris victuales aquas depluunt, ita et isti fidelibus animabus imbrem salutis emittunt, ut fructum dent fidei, quæ steriles fuerant ariditate peccati; ut ipsum revera intelligamus cœlestibus virtutibus misericordiam facere, quem per apostolos et prophetas humano generi veritatem cognoscimus præstitisse. Et intueri laudem hanc contra **C** *impiorum* vituperationem communiter introductam, ut demonstrativum genus utrisque partibus explicatis evidentius appareret.

Vers. 6. *Justitia tua sicut montes, Domine; judicia tua abyssus multa: homines et jumenta salvos facies, Domine*. Quamvis usus habeat: *Justitia tua sicut montes Dei*, multo tamen absolutior est Hieronymi fida translatio, quæ *Domine* magis quam *Dei* posuit. *Justitia tua* beatos dicit apostolos, qui capaces Domini *justitiæ* devotis sensibus exstiterunt; quos merito *montibus* comparavit, quoniam summæ veritatis lumen in ipsis primordiis haurientes, humilibus populis sanctis prædicationibus infuderunt. *Sicut montes* qui sole orto radios novæ lucis excipiunt, et ad convalles terrarum refusa claritate transmittunt. **D** *Abyssus* hic in bono posuit, profunditates ejus divinis judiciis comparando. *Abyssus* est enim profunditas aquarum, quam nec metiri, nec intrinsecus ex toto videre prævalemus. Quis enim magni pelagi aut interna conspiciat, aut spatia latissima comprehendat? Sic *divina judicia* nec mente complecti possumus, nec ratione aliqua definire prævalemus; sicut Apostolus dicit: *Quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ipsius* (Rom. xi, 33)! His tamen omnibus unum nomen appositum est, *Abyssus*, id est profunditas quæ non valet apprehendi. Exponit etiam quare *judicia* ejus *abyssum* dixerit: merito, quando peccatoribus, jumentorum se inor-

dinata voluntate tractantibus, beneficia suæ pietatis indulget. Hoc autem quæ mens, quæ ratio comprehendat supplicationem poenitentium ad præmia transire justorum? Vides ergo Domini *judicia* profundis *abyssis* aptissime comparata.

Vers. 7. *Quemadmodum multiplicasti misericordias tuas, Deus! filii autem hominum in protectione alarum tuarum sperabunt*. Nunc latius per varias enumerationes exponit quod superius breviter dixit, *Judicia tua abyssus multa*. *Quemadmodum* admirantis adverbium est, id est, quam sublimiter, quam potenter *misericordias tuas* largitate mirabili contulisti, ut et peccatores ad præmia venire faceres, et justos sperare promissa dona sancires! Et nota quod superius homines dixerit, nunc autem *filios hominum* ponit. **B** Homines plerumque dicuntur, qui necdum primi hominis vetustate deposita, in originalis peccati crimine perseverant. Nam et ipse Adam quoniam primus est, homo dicitur, non filius hominis. *Filii autem hominum* sunt qui gratiam baptismatis consecuti, in novam progeniem, præstante Domino, renascuntur. Nam et ipse Christus Filius hominis dictus est, ut revera cujus præmia suscipiunt, ejus et nomine decorentur. *Alæ* vero sunt Domini præcepta Novi et Veteris Testamenti, in quorum protectione justus **120** omnis sperare cognoscitur, dum eis obedire monstratur. Hæc similitudo tracta est competenter ab avibus, quarum pulli teneri spem suam in maternarum alarum protectione ponere consueverunt. Quo exemplo et simplicitas sperantis ostenditur, et blandissimi beneficii cautela declaratur.

Vers. 8. *Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ, et torrente voluptatis tuæ potabis eos*. *Inebriabuntur*, sermo tractus est a parte bonorum, de hominum consuetudine vitiosa, qui vino nimio gurgitati, mentis oppressione torpescunt. Sic ista cœlestis ebrietas memoriam intercipit sæcularium rerum, et carnalia ita facit a mente discedere, tanquam vini crapula, quæ humanos actus a nostris sensibus alienat. Sequitur etiam unde talis provenire possit ebrietas, scilicet *ab ubertate domus tuæ*, id est ab enthecis spiritualibus sanctæ matris Ecclesiæ. Ipsa est enim *domus* quæ condita sua inaniter nescit expendere, quæ sic universo mundo sufficit, ut plena semper exuberet. Ebrietas sobria, vinolentia gloriosa, in qua potator peccat, si eam potius ambire despiciat. *Torrentem* vero diximus esse fluvium velocem, qui pluviarum subita inundatione descendit. Cui bene comparatur sapientia Christi, quia subita est, et ita rapida, ut ad finem quem vult sine aliqua tarditate perveniat.

Vers. 9. *Quoniam apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen*. Quam salutariter aperit, quam potenter exponit quid sit istud quod superius ait, *inebriabuntur*. Christo Domino dicit: *Quoniam apud te est fons vitæ*, id est initium omnium bonorum et origo virtutum, unde perfectissime complemur, quando aliquod munus ab ejus pietate suscipimus. Debriat etenim nos vita potabilis, cum bonæ

conversationis studium de sacris prædicationibus **A** hauserimus; sicut Isaias dicit: *Haurietis aquas de fontibus Salvatoris (Isai. xii, 3)*. Verum in consuetudine mortalium, aliud est *lumen*, aliud est *fons*: imo et contraria sibi sunt, quia fons aquæ flammarum lumen exstinguit. Apud Deum vero unum est, quia quidquid dixeris et verum est, et adhuc minus est. Dicimus enim Deum *lumen*, quia *omnem hominem venientem in hunc mundum illuminat (Joan. 1, 9)*. *Fontem*, quia sitientem et inanem satiat; *montem*, quia fortis et excelsus est; *viam*, quia rectus est; *magistrum*, quia Doctor est vitæ æternæ; *petram*, quia fundamentum et firmamentum esse probatur Ecclesiæ; et cætera quæ leguntur in litteris sacris. Verumtamen in his omnibus unus intelligitur Dominus Christus. Sed ut versum istum perfecte ac diligenter intelligere debeamus, sciendum nobis est hoc nomen *luminis* totius Trinitatis esse commune. Legitur enim: *Deus lux est, et tenebræ in eo nullæ sunt (Joan. 1, 5)*. Ergo quia Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unus est Deus, recte animadvertimus de tota Trinitate esse dictum: *Deus lux est, et tenebræ in eo nullæ sunt*. Unde versus iste merito de Salvatore dicit: *In lumine tuo videbimus lumen*, Patris scilicet, et Spiritus sancti: quia per ipsius prædicationem factum est, ut tota nobis Trinitas manifesta constaret.

Vers. 10. *Prætende misericordiam tuam scientibus te, et justitiam tuam his qui recto sunt corde*. *Prætende*, dixit, id est præroga, præsemina, longe lateque diffunde; ut possint *scientes te* in isto sæculo tutius **C** ambulare. Isti autem scientes Dominum, multipliciter intelligendi sunt; sciunt enim Dominum qui sanctam Trinitatem corde firmissimo confitentur: qui regulas cœlitus datas nulla intellectus sui pravitate distortent: ad postremum ipsi soli veraciter norunt Deum, qui catholicæ fidei non deserunt unitatem complere. His rogat *prætendi misericordiam*, ut et in isto sæculo sub Domini pietate degant, et in futuro iudicio præmia digna recipiant. Hoc enim significat, *justitiam tuam his qui recto sunt corde*: quia ibi justissime ad dexteram collocabuntur, qui hic recta mente, præstante Domino, vivere meruerunt.

Vers. 11. *Non veniat mihi pes superbiæ, et manus peccatoris non moveat me*. Orat ut gressus mentis a justo tramite non recedat, ne in superbiam erectus **D** cadat qui tutissima humilitate consistit. Nec vacat quod *pedem* hic singulari numero posuit; certum est enim in uno nos *pede* continue stare non posse: qui convenienter superbiæ datus est, quoniam elatum hominem diutius non prævalet continere. *Pes* autem pro affectu mentis est positus. Nam sicut gradientes de loco ad locum transferimur, sic a Domino separamur, quando nos elata cogitatione dividimus. Hoc enim maximum constat esse peccatum, unde angelus cecidit, per quod Adam a paradiso probatur exclusus. *Manus* vero peccatoris est male suadentis operatio, quæ tunc nos a fidei firmitate movet, cum iniqua disceptatione sollicitat.

Vers. 12. *Ibi ceciderunt omnes qui operantur iniquitatem; expulsi sunt nec potuerunt stare*. *Ibi*, ubi superius dixit, in pede scilicet superbiæ, et prava suasionem nequitiæ. Bene autem posuit *ceciderunt*, ac si diceret, in profundam foveam corruerunt. In illo enim pede non staturus, sed casurus innititur. Quis enim dubitet eos posse corruere, qui uno tantum, ut supra dixi, vestigio sublevantur? Quem vel si nullus impellat, lassitudine sua fit pronissimus ad ruinam. Sed tamen hunc pedem non uni dat vitio, sed omnibus *qui operantur iniquitatem*. Nam quamvis alii ex crudelitate, alii ex libidine, alii ex cupiditate, alii ex invidia diaboli prolabantur, omnes tamen in superbiæ vitio cadunt, quia Domini jussa contemnant. Nam sicut obediens dicitur, qui multis jussionibus obsecundat, sic multifaria Domini præcepta contemnens, superbus veracissime nuncupatur. Quod argumentum dicitur a genere. Genus enim est superbia, unde omnia vitia exorta noscuntur, sicut Scriptura dicit: *Initium omnis peccati superbia (Eccli. x, 15)*. De istis autem sequitur: *Expulsi sunt, nec potuerunt stare*. *Expelluntur* utique, quoniam audient: *Ite in ignem æternum (Matth. xxv, 41)*. *Nec potuerunt stare*, quia non illis licebit Domini jussa differre, sed illic statim præcipitantur ab angelis, ubi eis parata est flamma pœnalis.

Conclusio psalmi.

Repetere libet superiora psalmi, quo decore prolata sint. Dicitur enim quanta famulis suis gratia divina præstitit, ut usque ad plenissimam satietatem felici ubertate pervenerint. O laudabilem nimis ebrietatem! o votis omnibus expetendam vinolentiam, unde modestia nascitur, et plena mentis integritas obtinetur! Non hinc titubatio, non confusio, non **121** mentis alienatio, non caligo tenebrosa succedit; sed tanto anima sanior redditur, quanto illa ebrietate completur. Bibamus ergo hunc potum avidi nequaquam labiis carnalibus, sed purissimo cordis affectu: de quo non lætitia temporalis sumitur, sed æternæ vitæ gaudia conquiruntur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXVI.

Psalmus ipsi David.

De verbis tituli istius non est quod noviter dicere debeamus; sed intentionem psalmi magnopere debemus aperire. Totus enim ad mores pertinet corrigendos. Instruit quippe Ecclesia, quæ nunc introducitur ad loquendum, præceptis salutaribus genus humanum, ne mortiferis erroribus misceatur: malos pœna deterrens, bonis præmia compromittens. Quod doctrinæ genus omnino efficacissimum est, ut et superbi humiliantur, et humiles digna consolatio prosequatur. Est etiam alphabeti Hebræi ordine digestus, minus habens litteram sextamdecimam; quem, sicut in superioribus jam dictum est, ad illos æstimamus esse referendum, quibus deest aliquid de perfecta conversatione sanctorum. Nam cum omnes litteræ apud Hebræos significantias suas habeant, credere fortasse dignum est, cui deest aliquod ele-

mentum, eum quoque significationem ipsius non habere. Dicant studiosi fortasse meliora : nobis tamen diutius perquirentibus concessum non est aliud invenire quam diximus. Memento vero quod istorum alphabetorum jam tertius psalmus est, quoniam et ipsi ad septenarium numerum tendunt, quod suo loco dicendum est.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum, sicut dictum est, Ecclesiae vox introducit ad populum corrigendum. Prima positione commonet ne malignantes quisquam debeat imitari, sed quidquid boni sperandum est, a Domino postuletur, qui novit et profutura concedere, et perenniter mansura praestare : in qua Hebraei alphabeti sex litterae continentur. Secunda dicit peccatores maxima hic invidiae cruciatione torqueri, quoniam in suis actibus nihil simile boni se habere cognoscunt : haec habet litteras septem. Tertia profitetur nunquam se justum vidisse derelictum, malorum poenas et praemia honorum utili commutatione permiscens ; ista pars residuas habet litteras octo.

Expositio psalmi.

Vers. 1. ALEPH. *Noli aemulari inter malignantes, neque aemulatus fueris facientes iniquitatem.* Principium psalmi, id est, *Noli aemulari inter malignantes, neque aemulatus fueris facientes iniquitatem, quoniam tanquam fenum velociter arescent, et sicut olera herbarum cito decident,* categorici syllogismi qualitate formatum est ita : Qui malignantur et faciunt iniquitatem, tanquam fenum velociter arescent, et sicut olera herbarum cito decident : omnes qui tanquam fenum velociter arescent, et sicut olera herbarum cito decident, non sunt aemulandi ; non igitur aemulandum est inter malignantes et facientes iniquitatem. Per figuram ethopoeiam prohibet nos sancta mater Ecclesia, ne malorum actibus delectati, eorum catervis societate pestifera misceamur. Multos enim sollicitat cohors nefanda peccantium ; et delectatione quadam decipimur, quando cum plurimis delinquere festinamus. Deinde sequitur, ut nec singillatim imitemur insanos, dum eos forsitan credimus esse felices, qui ad tempus libertate criminum perfuuntur. *Aemulari* vero hic significat malos actus imitari, cum se dies perdidisse putant, qui tardam sibi malorum licentiam provenisse suspirant. Nam et in bono verbum hoc ponit Apostolus, dicens : *Aemulamini charismata meliora* (1. Cor. xii, 31).

Vers. 2. *Quoniam tanquam fenum velociter arescent, et sicut olera herbarum cito decident.* Reddita est causa probabilis quare sequi non debeamus quos scimus celeriter esse perituros. *Fenum* pulchra res est dum viret, dum floret ; sed cum aruerit, mutato protinus colore marcescit. Sic sunt impii, qui quasi florida laetitia relucens praemature sine siccantur. Primo *feno* comparati sunt, ut arescerent ; nunc *agrestibus oleribus*, ut deciderent. Non enim dixit, *olera hortorum*, sed, *herbarum* ; ut significaret potius illa vilissima quae per agros sponte nascuntur. *Olera* enim ab olla dicta sunt, ubi collecta decoquuntur.

A Quapropter *fenum* mundi nobilibus comparemus, qui et facile proficiunt, et viriditate magna quasi gratia vestiuntur. *Olera herbarum* mediocres ponantur et humiles, quae per loca inculta copia pullulante consurgunt, et naturae suae agrestem atque hispidam retinent qualitatem. Sed et illud *velociter arescit*, et ista *cito decidunt*. Sed dicat aliquis, Quando hoc illis evenire credendum est ? Scilicet tempore iudicii, quando splendor aetatis aridet, cum ad consuetudinem arborum omnis homo fructus suos aperit. Saeculum enim istud similitudo est hiemis, ubi factorum nostrorum omne germen inclusum est ; nec potest de eis judicari, quae probantur abscondita. Quapropter in his duobus versibus etiam illud argumentum declaratur eximium quod dicitur epichirema, Latine exsecutio sive argumentum, quod rei dubiae fidem per exempla confirmat ; ostensum est enim cito impios cadere per fenum et olera.

Vers. 3. BETH. *Spera in Domino et fac bonitatem, et inhabita terram, et pascaris in divitiis ejus.* Postquam malignantes studiose censuit evitandos, nunc quomodo facere debeamus admonet. Primum siquidem commonet ut *speremus in Domino* ; hoc introitus fidei, hoc initium salutis est. Sequitur, *et fac bonitatem* : quia, sicut legitur, *Fides sine operibus mortua est* (Jacob. ii, 20). *Inhabita terram* ; hoc est in sanctae Ecclesiae visceribus persevera : quoniam fideles nunquam decet ab ipsa discedere. Et ne forsitan diceretur : Quid proderit si ista faciamus ? sequitur totius rei magna compensatio : *Pascaris in divitiis ejus.* *Pascaris*, ad saturitatem pertinet, et ad suavitatem perennem. *In divitiis ejus*, id est in Christi Domini contemplatione, qui solus inestimabile praemium probatur Ecclesiae. O pastus ille mirabilis, non corporis defectiva refectio, sed inextricabilis animae fortitudo ! Inde saginantur fideles : cibus **122** qui quantum satiat, tantum beatam famem semper exag- gerat.

Vers. 4. *Delectare in Domino, et dabit tibi petitionem cordis tui.* Delectatio et corporalis dicitur et spiritualis : illa nutrit vitia, ista virtutes. *Delectare* cum dicit *in Domino*, suavem tibi vult esse ejus recordationem, ut ames quem times, ut desideres quem veneris, ut ambias quaerere quem pavescis. Sequitur : *Et dabit tibi petitionem cordis tui.* Respice quia *cordis* dixit, non *carnis*, quod ad sapientiam solet referri. *Cordis* enim *petitio* est fides, charitas, intellectus Dei, et opera actuum bonorum. Ipsa enim consuevit propitius annuere, quae solet piis praedicationibus admonere. Ita singulis quibusque sententiis ad aeternam vitam informatur animus Christiani.

Vers. 5. GIMEL. *Revela Domino viam tuam, et spera in eo ; et ipse faciet.* Velum quoddam est densitas peccatorum, unde *via*, id est vita nostra tenebrosi amictus circumdatione vestita est. Hanc *revelamus*, quando delicta nostra promptissime confitemur. *Revelavit* enim Paulus apostolus *viam suam*, quando dixit : *Caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem* (Galat. v, 17). *Speravit* autem in

Domino dum clamaret; Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus (Rom. vii, 24)? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Adjecit, et ipse faciet: ipse qui omnipotens est; ipse qui manu fortis est; ipse revera cujus omnia jussionibus obsecundant. Et qualia sunt quæ ipse facit per epexegetim positam subter explanat.

Vers. 6. *Et educet tanquam lumen justitiam tuam, et judicium tuum sicut meridiem.* Exponit quod superius dixit, *et ipse faciet.* Lumen solis colores nobis corporales ostendit: fulgor Dei operum nostrorum qualitates exaperit: ut justitia nostra, id est fides quam habemus in Christo sic reluceat, quatenus spiritualibus possit apparere conspectibus. *Educere* est enim aliquid de tenebris ad lumen trahere; hoc est de sæculi istius caligine ad illam futuri judicii perducere claritatem, ubi omnia palam fiunt, nec ulterius tenebrosis latibulis occuluntur. Quapropter justitia nostra, quam, Deo donante, nunc habemus in fide, tunc humanis conspectibus apparebit, et tanquam lumen proferetur, cum spes nostra Christus ostendetur; sicut dicit Apostolus: *Cum Christus apparuerit vita vestra, tunc et vos cum ipso apparebitis in gloria (Coloss. iii, 4).* Tanquam meridiem, per hyperbolen dictum est; significat enim clarissimam et purissimam lucem. Tunc namque sol orbem terrarum nimia claritate perfundit, et cunctas mundi partes perspicuo fulgore collustrat.

Vers. 7. DALETH. *Subditus esto Domino, et obsecra eum; ne æmulatus fueris eum qui prosperatur in via sua.* Subditus est Domino etiam qui ab ejus fide videtur alienus, potestate dominationis, non electione judicii. Sed ut hoc de sanctis dictum debuisses agnoscere, sequitur, *et obsecra eum;* quod utique facere nesciunt, nisi qui pia Domino devotione famulantur. *Obsecrare* quippe significat obsequenter rogare. Et nota quod hæc duo regulariter posita sunt, ut et bene agamus, et semper rogemus, sicut dicit Apostolus: *Orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes (Rom. xii, 12).* Redit etiam ad illam commonitionem unde psalmus fecit initium; ut peccatorem florentem fidelis non debeat imitari. Nam ideo additum est, *In via sua,* ut non sanctos, sed criminosos intelligere debuisses. Christi enim via sola bona est, nostra vero peccatis obnoxia. Nam hoc quod dicimus, et sequens versus evidenter ostendit.

Vers. 8. *In homine faciente iniquitatem.* Hic declaravit quod superius dixit: *Qui prosperatur in via sua,* hoc est, *in homine faciente iniquitatem,* vel nequitiam, cujus actus turpis est et facilenta negotia.

Vers. 9. HE. *Desine ab ira et derelinque furorem; ne æmuleris ut nequiter facias.* Desine illi dicit qui adhuc insano animi tumore remurmurat, qui inflammatus ira et indignatione blasphema verba profundit; ut sibi felicitatem negatam sæculi conqueratur, quam habere pessimos contuetur. *Ira* est, sicut et alibi diximus, quæ celeri motu animum succendit; furor qui diutius perseverat. Ergo, utraque nos jubet

deserere, per quæ ad culpam possumus pervenire. Addidit, *ne æmuleris ut nequiter facias.* Nequitiam veteres desinierunt voluntariam esse malitiam, in quam non casu incidimus, sed spontanea delectatione versamur. Hanc frequenter prohibet ne quis velit imitari. Nequam enim dictus est nequaquam, id est nullo tempore aptus.

Vers. 10. *Quoniam qui nequiter agunt exterminabuntur; qui vero expectant Dominum, ipsi hæreditate possidebunt terram.* Duplex causa proponitur et timoris et muneris, ut æmulari pessimos minime cupiamus. O homo, quid illos imitari desideras quos perire prospectas? Audis a matre quæ te diligit, quare cum bonis non gaudeas, ne te cum pessimis perire contingat? *Exterminari,* est foras terminos projici, id est ab illa Dei civitate fraudari. Sed ne solus metus imbecilla hominum corda turbaret, subjungit etiam spem bonorum, dicens: *Qui vero expectant Dominum, ipsi hæreditate possidebunt terram;* scilicet qui despiciunt felicitatem impiorum, nec sibi volunt munera præsentia condonari, sed expectant Domini Salvatoris adventum. Ipsi ejus hæreditate gaudebunt, id est quæ legibus venit, quæ secunda et æterna est. *Possidebunt terram,* hoc est civitate Domini futura potentur, quam justis viris divina pietas pollicetur. Quapropter ordinem superni chirographi consideremus, pollicita suis temporibus expectemus: ne dum volumus promissa festinanter exigere, causæ nos videamur amissione mulctare. Pendet autem versus iste de superioribus; unde dicit, *Ne æmulatus fueris eum qui prosperatur in via sua.* Quæ figura dicitur hyperbaton, cum suspensus ordo verborum inferius explicatur.

Vers. 11. VAU. *Et pusillum adhuc et non erit peccator; et quæres locum ejus nec invenies.* Pusillum, exiguum aliquid parvumque significat, quod constrictis digitis manu possit includi. Pusillum enim a pugno dicitur. Hanc brevem atque ultimam ætatem in remedio laborantium Ecclesia pollicetur: ne longa credatur, ubi fidelis fatigari posse cognoscitur. Pusillum vero dicit tempus quod restat usque ad diem judicii, quod comparatione præteritorum dierum omnino parvissimum est. *Et non erit peccator;* non quia ipse qui peccavit non erit; sed peccare jam desinet. *Locum enim ejus* istum mundum significat, qui peccatoribus favet, proprieque ipsi amicus est: **123** ubi tanquam in domicilio suo delicta vernare manifestum est.

Vers. 12. *Mansueti autem possidebunt terram, et delectabuntur in multitudine pacis.* Mansuetos appellamus manu consuetos, id est patientes et mites, qui alienas iniquitates tolerant, non ut ipsi aliquem gravare præsumant. Sed vide quanta vis sit istius nominis, ut cum multarum virtutum eapacem esse deceat Christianum, ad perfectionem totius boni explicandam constet edictum. Hos dicit possessuros Jerusalem futuram, de qua sæpe jam dictum est. Civitas quæ semper bonorum suavitate completa est, ubi ejus habitatores non mercibus degunt, sed di-

vina delectatione pascuntur. Non ibi quisquam laborat ut vivat, sed ex toto quietus accipit quod beatus animus concupiscit: ibi oculis cordis beata esuries saginatur; ibi anima solo visu reficitur, quando quidquid ad ejus pertinet desiderium, Dominici vultus contemplatione præstatur. Sequitur, *delectabuntur in multitudine pacis*. Hic jam veritas ipsa perfectæ beatitudinis indicatur; ut semper suaviter sentiatur omne quod est, nec aliquando possit desinere quod delectat. Nam ut ostenderet ipsam delectationem nulla contrarietate dissolvi, addidit *in multitudine pacis*. Pax enim futuri sæculi est, ubi nihil adversum, nihil potest esse contrarium, sed uno modo conceptum gaudium suavissime perseverat.

Vers. 13. ZAIN. *Observabit peccator justum, et fremet super eum dentibus suis*. Quamvis de peccatoribus et justis psalmi hujus contexta videatur esse relatio, tamen huic loco non importune dabimus divisionem, quando inter ipsas similitudines novum aliquid introductum esse sentitur. Quapropter sit nobis hic secunda partitio. Superius enim dixerat fideles non debere impios æmulari, nunc dicit peccatores supra justos invidia faciente torqueri. Diversa quippe voluntas justo odium parat. Nam quando illum videt sceleratus bonis moribus operam dare, ille se credit specialiter accusari: stridet dentibus, fremit animo; et cujus non potest mores subvertere, vitam ipsam protinus conatur auferre. *Observabit*, quasi de occultis insidiis cum dolore respiciet. *Dentibus enim fremere* furentium belluarum est, quas imitatur iracundus, dum proximo minatur interitum. Atque ideo pudor est illos æmulari, qui bonis invident alienis, dum extremum se æstimat, quem invidiæ reatus accusat.

Vers. 14. *Dominus autem irridebit eum, quoniam prospicit quod veniet dies ejus*. Mirabilis nobis forma consolationis ostenditur. Quis enim debet delectari ejus pompa, cujus perituram novit audaciam? Nam si nolumus aliquo zelo confundi, sequamur hoc quod Dominus facit. *Irrideamus eum* cujus prævidemus occasum; judicemus infelicia, quæ deprehendimus esse peritura. Firmissime credamus talia, quoniam nobis a veritate promissa sunt. Sic fiet, ut peccator irrisus abscedat, qui se fugitiva felicitate præjactitat.

Vers. 15. HETH. *Gladium evaginaverunt peccatores, tetenderunt arcum suum, ut dejiciant inopem et pauperem, ut trucident rectos corde*. Gladius peccatoris est quilibet dolus alterius appetens læsionem. Nam et ille qui inopem spoliare contendit, perverse consilii sui gladium educit; et ille qui prava suasionem desiderat decipere animas innocentes, ensem pessimæ cogitationis ostendit. *Evaginaverunt* autem significat nudaverunt; ut quod ante erat in cogitatione tanquam in vagina reconditum, post eductum revelatis cogitationibus appareret. *Arcum enim tendere*, non statim sagittare est, sed paratum atque intentum designat, operi fraudulento expectantes tempus, quando possint simplices innocentes decipere. Se-

quitur, *ut dejiciant inopem et pauperem*. Quid intersit inter *inopem et pauperem*, non longe prædiximus. Pulchre autem dictum est, *ut dejiciant*, quasi stantem et fidei robore perdurantem. *Dejiciuntur* enim, dum eis tenebrosus et morti similis error infunditur. Additur, *ut trucident rectos corde*. Hoc de martyribus potest intelligi, qui recti sunt corde, sed carne trucidantur.

Vers. 16. THETH. *Gladius eorum intret in corda ipsorum, et arcus eorum confringatur*. Bene dicitur gladius quidquid conatur extinguere, quando ensis expletivum genus armorum est ad mortis effectum. Gladius enim dicitur, qui fit ad hostium clades. Et ut scias gladium istum de cogitatione venisse, reciproca sententia dixit, *intret in corda ipsorum*, unde scilicet venerat, et perversis grassabatur insidiis. Arcum diximus occultam designare malitiam quæ contra innocentissimos parabatur. Sed hanc *confringi* dixit, quia non erat fidelibus in animæ parte nocitura. Et respice quoniam ipsa verba quæ in facinoribus posuit, eadem et in vindicta geminavit, propter illam scilicet Evangelii sententiam: *In qua mensura mensi fueritis, in eadem remetietur vobis* (Luc. vi, 38).

Vers. 17. *Melius est modicum justo super divitias peccatorum multas*. Pia mater quasi bonos filios osculans atque complectens, adhuc in eorum consolationibus perseverat, suadens *melius esse modicum justo super divitias peccatorum*. Sed intendamus quid sit *modicum*: quia ipsum est quod efficit magnos. *Modicum* hic sentiatur humilitas, in qua dum se animus noster cohibet, mundi pretiosa transcendit. Contra, *divitiæ sunt peccatorum multæ*, id est congestio criminum, et abundantia delictorum. Unde quantum sit melius, æstimemus *modicum* illud justis percipere, et molem tantorum scelerum non habere; illud siquidem ad cælorum regna perducit, istud autem demergit in tartarum. Hoc argumentum tractum est ex contrariis; contrarium est enim *modicum justis*, quam *multæ divitiæ peccatoris*.

Vers. 18. *Quoniam brachia peccatorum conterentur: confirmat autem justos Dominus*. *Brachia* iniquorum superbas significant actiones, in quibus impii præsumunt, dum nulla rationis consideratione flectuntur. Et non dixit, franguntur, quod uno ictu poterat provenire; sed *conterentur*, id est assidua tritura minuentur, dum semper gravius sit per partes imminui quam subita clade consumi. Sed sicut impios tali interminatione debilitat, ita justos bona promissione confirmat. *Confirmare* enim est in animi afflictione positum consolatorio sermone roborare. Quod si bene respicias, tali dicto totius psalmi virtus expressa est. Istis enim omnibus sententiis agitur, ut et præsumptio peccatoris dejiciatur, et justis animus sublevetur. Quæ figura dicitur paradigma, id est exemplum hortantis vel deterrentis. Quod hic quoque factum est, cum justos invitat prosperis, et peccatores terret adversis.

Vers. 19. JOD. *Novit Dominus vias immaculatarum; et 124 hæreditas eorum in æternum erit*. Immacula-

torum vias humana ignorantia non potest intueri : A et orta ab uno sibi consona similitudine derivantur. quia carni imperspicabilis est via angusta virtutum ; Dominus autem, qui eas condidit, integerrima qualitate et quantitate cognoscit. Sed his talibus quid provenire possit exponit : *Hæreditas eorum in æternum erit. Hæreditas eorum est cœlestis Jerusalem æterna pace ditissima, quæ merito toties promittitur, ut veræ pollicitationis ambiguitas auferatur. In æternum erit, propter mundanas hæreditates adjectum est, quæ æternæ esse non possunt ; illa enim perpetua conceditur, quoniam sine fine præstatur.*

Vers. 20. *Non confundentur in tempore malo, et in diebus famis saturabuntur. Malum tempus* significat diem iudicii, quando omnis caro sollicita actuum suorum retributionem compensationemque formidat, sicut alibi dicit : *In die mala liberabit eum Dominus (Psal. XL, 2).* In isto ergo tempore non confundentur immaculati, quibus per gratiam satisfactionis peccata dimissa sunt. Sequitur, *et in diebus famis saturabuntur. Dies famis, tempus hujus mundi significant, quando beati esuriunt et sitiunt justitiam (Matth. v, 6).* Nam in resurrectione justis non est tempus famis, sed honorum omnium æterna satietas. Ergo in hoc mundo, ubi justis possunt esurire, vel quærere justitiam, *saturabuntur*, scilicet, per Scripturas sanctas, per exempla dominica, per retributiones sæpissime repromissas, quibus epulis fideles satiat Christianos. Quapropter devotis promittitur perfecta securitas, ut in futuro iudicio non erubescant, et in hoc mundo competentia dona percipiant.

Vers. 21. CAPH. *Quoniam peccatores peribunt, inimici autem Domini mox honorificati fuerint et exaltati, deficientes, ut fumus deficient.* Considerandum est quia in hoc versu una probatione posita, mox alia subsequitur. Dicit enim : *Quoniam peccatores peribunt ; et iterum : inimici vero Domini mox honorificati fuerint, deficient.* Quæ figura dicitur epexergasia, quoties uni causæ duas probationes apponimus. In illo siquidem iudicio *peribunt peccatores*, quos cibo spirituali minime constat esse completos. Nam hic a semetipsis satiati et locupletes æstimantur, quorum omnino jejuna et inanis est, quamvis copiosa satietas, videlicet quæ usque ad hoc perducit ut peresent. Et nota quia *peccatores perituros* esse confirmat, id est, in illa iudicatione damnandos. Nam invenies impios, qui pene toto vitæ suæ tempore mundanis delectationibus *perfruuntur*. Cur ergo dicit, *mox* ? Quoniam qui ruinosam altitudinem ascendit, statim a veritate cadit : quia tunc incipit perire, cum nititur ruitura conscendere. *Deficientes enim, poterant et aliter deficere ; ut indicium eorum aliquod fortasse remaneret. Adidit, tanquam fumus ;* ut nulla pars actuum eorum residua esse noscatur. Nam sicut iste de flammis egrediens per aera extollitur sinibus conglobatis, et quanto magis altius evolat, tanto citius evanescit, sic peccata tenebrosa et levia, quanto se amplius erigunt, tanto velocius dissipantur. Quod autem ait, *deficientes deficient*, argumentum est quod dicitur a conjugatis. Hæc enim verba ex seipsis nascuntur,

B et orta ab uno sibi consona similitudine derivantur. Vers. 22. LAMETH. *Mutuatur peccator et non solvet ; justus autem miseretur et commodat. Mutuatur peccator, quando verbum Dei audit, et non illud suis operibus repræsentat. Hoc est enim non solvere, jussa minime Divinitatis implere. Mutuatur etiam quando Dei beneficia diversa suscipit, et nullam gratiarum restituit actionem ; sed contra protervus, et tanquam nihil acceperit, semper ingratus est. Justis vero causa diversa est ; nam quamvis hic pauca suscipiat, pia devotione plura restituit : largienti in omnibus gratias agens, paupertatem sibi datam divitias putat, dolores quoque ipsos et calamitates amplectitur, qui spe futuri præmii contra ipsas quoque mortes patientia interveniente confligit. Et intende quod dicit, *miseretur et commodat*, hoc ad eleemosynas pertinet largiendas, ubi prius misericordia præcedit, et post humanitas benigna subsequitur. Et considera quoniam per figuram diaphoresis, per quam fit differentia personarum, inter justum et impium contrariam sibi distantiam facit.*

Vers. 23. *Quoniam benedicentes eum possidebunt terram ; maledicentes autem illum disperient.* Sicut superius per figuram diaphoresim, peccatorum et justorum voluntatem divisit, ita et nunc per eandem figuram, eorum retributiones et præmia segregavit : ne confusum relinqueret quod nulla sibi vicinitate congrueret. Nam qui benedicunt Dominum, id est qui in omnibus gratias referunt, et ejus mandata custodiunt, terram illam viventium accipient possidendam, de qua et alius psalmus dicit : *Portio mea in terra viventium (Psal. CXLII, 6).* Maledicentes autem et blasphemi, vel Dei legibus inobedientes, ab illa patria submoventur ; non quia ipsi non erunt, quos pœnalis flamma torquebit, sed quoniam a justorum promissa beatitudine disperibunt.

Vers. 24. MEM. *A Domino gressus hominis dirigentur, et viam ejus cupiet nimis.* Intelligamus propositam causam. *Hominum gressus* per se tortuosi semper et pravi sunt, quippe qui in iniquitatibus concepti, et in delictis progeniti sumus ; sed tunc a Patre lumen *dirigimur*, quando fidei regulam in qua gradamur accipimus. *Dirigimur* plane, cum sine erroribus ambulamus. Sed quo nos ducit ista directio ? Videlicet ut ad perfectam fidem et æterna præmia *D* veniamus. Verum iste Christianus qui jam corde directus fuerat, *viam Domini cupiet nimis*, id est ipsum Dominum Salvatorem supra omnia plus amabit, qui vere nostra est *via, veritas et vita (Joan. XIV, 6).*

Vers. 25. *Cum ceciderit justus non conturbabitur, quia Dominus firmat manum ejus. Cum ceciderit, non in peccatum intelligas, quia justum dixit, sed in manibus peccatorum, in casu aspero, qui frequenter sanctis (diabolo insidiante) contingit. Sed ut tibi satisfacere videaris, considera quia cum in eodem versu dicat, *ceciderit*, quod ad pedes respicit, subjungit firmandam manum cadentis, cujus magis debuit confortare vestigium, ut post lapsum surgere valuisset. Unde evidenter apparet *cadere* istud, esse in impio-*

rum incidere ditionem. *Manum* quippe hujus, id est consilium operationemque confirmat; nec turbari potest captus, qui adversa sæculi hujus subire decrevit intrepidus.

Vers. 26. Nun. *Juvenior fui et senni, et non vidi justum derelictum, nec semen ejus egens pane.* Perventum est ad tertiam sectionem: ubi si unum hominem loqui putes, breve et angustum tempus ostenditur, nec Dei laudibus omnino sufficiens; sed **125** magis introductæ vox credatur Ecclesiæ, quæ ab initio sæculi usque ad finem, veram nobis probat esse sententiam. *Juvenior* fuit, quando initia legis in ipso protoplasto primæva suscepit. *Senuit*, id est ad honorabiliorem venit ætatem, quando novissimis temporibus suscipere meruit Dominum Redemptorem. Nam et evangelista Joannes in Epistola sua sic ait: *Filioli, novissima hora est* (1 Joan. II, 18). Sed per hæc tempora quæ totius mundi ambitus excurrit, *justum se non dicit vidisse derelictum.* Ita fit ut longum tempus per Ecclesiæ verba designatum esse videatur. Quid igitur dicimus de illis justis qui in latronum manibus inciderunt, de ipso quoque justo justorum qui clamavit in cruce: *Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti* (Matth. xxvii, 46)? Sed ut omnem nodum contrarietatis evadamus, *justus derelictus* non est, sed spiritualibus bonis, non temporalibus, ut putatur, auxiliis: quibus tunc præmia revera collata sunt, quando tormenta sæculi superare potuerunt, ipso testante: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum* (Matth. v, 10). Simili modo dicit non se vidisse *semen justum egens pane.* Quod si ad litteram accipias, nec hoc poterit constare quod dicitur: legimus enim famis causa Abraham, Isaac, et Jacob mutasse provincias; unde dubium non est *eguisse pane*, quos propter penuriam loci constat exteras expetisse regiones. Sed redeamus ad interiorem hominem, et vera nobis sententia salutariter apparebit. *Semen* uniuscujusque hominis operam esse diximus, quam seminat et metit, sive bonam, sive malam. Ergo opera justum pane non indiget, hoc est verbo Dei quo satiatur, quo reficitur, quo intus revera vivit et pascitur. Sic fiet ut concordantia reddantur, quæ sibi videbantur esse contraria.

Vers. 27. *Tota die miseretur et commodat, et semen ejus in benedictione erit. Tota die dicit, toto tempore vitæ suæ. Dies enim singulari numero frequenter apponitur, ut totius vitæ tempora declarentur: quale est illud primi psalmi, et in lege ejus meditabitur die ac nocte* (Psal. I, 2). Ita fit ut, cum pauca dicimus, plurima sentiamus. *Miseretur et commodat*: sive elemosynas dicit, ubi ante misericordia tangit animum, et sic aperit manum. Ipsa est enim perfecta elemosyna, quæ prius a se inchoat, et sic ad alterius juvenina venire festinat. Sive magis illum *commodare* dicamus spiritualia bona, quæ affluenter Dei possidet pauper. *Commodat* plane justus, unde omnino dives est, de doctrina, de pietate, de justitia, de patientia, cæterisque bonis, quibus perfruitur mens illa sanctissima.

PATROL. LXX.

Sed ne crederes justum interdum velle mutuari, posuit *tota die.* O divitiæ inæstinabiles, quæ in tota vita copiam suam affluentissime largiuntur! Merito non deficit dare, qui a Christo semper consuevit accipere. Sequitur, *et semen ejus in benedictione erit.* Similis est et iste locus superioribus. Nam si *semen* velis filios intelligere, multi sancti filios genuerunt luxuriosos et impios. Sed *semen* dicit operam, quæ ab homine dono superno velut frumentale *semen* aspergitur. Hæc recipitur *in benedictione*, quia seminata est in bona voluntate. Nam *semen* opera nostra esse intellexit Apostolus cum dicit: *Qui seminat in carne, de carne metet corruptionem; et qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam* (Gal. vi, 8).

Vers. 28. SAMECH. *Declina a malo et fac bonum, et inhabita in sæculum sæculi.* Duobus modis vitam nostram pia mater instituit. Primus est, ut mala declinemus, quia peccatori bonarum rerum repente esse non potest appetitus. Secundus ut bona faciamus propter quod a vituperabili actione cessavimus. Declinemus ergo mala, quæ nostra sunt, et faciamus bona, quæ Christi sunt, quia Dominus in judicio justos suos non vocat ad præmium, quoniam pauperibus nihil tulerunt: sed ideo coronat, quia nudos vestierunt, visitaverunt infirmos, et esurientes sitientesque pascere delegerunt. Vides ergo quia non sufficit Christiano a malis abstinere, nisi etiam bonum nitatur quadam operatione perficere. Verum hæc præcepta quid sequitur? *Et inhabita in sæculum sæculi*; ut tali promissione confisus, futura præmia spe certissima jam possidere videatur. *Sæculum* vero *sæculi* significat æternum regnum, quod nulla successione mutabitur.

Vers. 29. *Quoniam Dominus amat judicium, et non derelinquet sanctos suos: in æternum conservabuntur.* Audiens hoc verbum, *ama et tu judicium*, fac justitiam, ut, juvante Domino, recta te voluntate contineas, ut bonis tuis ipse congaudeas. Ille enim auctor justitiæ non potest illos *derelinquere* qui ejus eligunt præcepta complere. Et intende promissionem: quia non dicit justos in temporalibus rebus nequaquam deserendos, sed eos *in æternum conservandos* esse pronuntiat. Illic enim visualiter conservari nequeunt, qui tribulationibus suppliciisque lacerantur. Audiant cupidi vitæ hujus, qui sibi longævos annos postulare noscuntur, non in hoc sæculo, sed *in æternum conservandi* sunt, qui Domino placere contendunt.

Vers. 30. *Injusti autem punientur, et semen impiorum peribit.* Frequenter sensus iste repetitur, ut amplius quæ sunt ventura credantur. Divina siquidem miseratio, dum nos mavult gehennæ pœnas evadere, dignatur sæpius admonere. Et sicut superius justorum *semen*, id est opera in benedictione dixit esse mansura, ita hic impiorum actus perire confirmat. *Peribunt* sane, quando et ipsum delictum, et locus noscitur interire peccantium. Nam perire opera infidelium, non tam nostris verbis quam Salomone dicente probabimus; dicturi sunt enim in judicio: *Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactantia*

contulit nobis? *Transierunt omnia illa tanquam umbra* (Sap. v, 8, 9). Vides perire quidquid hominem perdit, et sola consistere quæ in regno Domini faciunt permanere.

Vers. 31. *Justi hæreditate possidebunt terram, et inhabitabunt in sæculum sæculi super eam.* Sicut assidue increpat ut corrigat, ita frequenter munera pollicetur ut erigat. Utraque enim, sicut diximus, efficacissima sunt instrumenta doctrinæ, ut malos vindicta, bonos promissa præmia subsequantur. Terra ergo ista appellata est, eo quod commeantium pedibus atteratur. Ad cujus similitudinem et illa futura terra vocitatur; non quia teratur quæ jugiter manebit illæsa, sed vocabulum non perdit, quoniam ipsa permanebit qualitatibus immutatis, sicut et cælum et corpora nostra credimus innovanda, quæ licet nova erunt, iisdem tamen nominibus appellabuntur. Adjectum est, *et inhabitabunt in sæculum sæculi super eam*: ne istam crederes quæ aliquando **126** deserenda est. Nec vacat quia non dixit, in ea, sed *super eam*. Secretum enim videtur, ut putamus, ipsius habitationis exponere, et ideo dictum est, *super eam*, quia spirituali corpori non erit necesse terram gravi calcare vestigio, sicut Apostolus dicit: *Deinde nos qui vivimus, qui reliqui sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in æera, et sic semper cum Domino erimus* (I Thess. iv, 14).

Vers. 32. *PHÈ. Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium.* Narratio hæc per figuram characterismon, quæ Latine informatio vel descriptio dicitur, tempus beatæ resurrectionis ostendit. Non enim dicit, meditat, sed *meditabitur* de futuro. *Os* hic cogitationem debemus accipere, quia de lingua sequitur quid loquatur. *Meditabitur* ergo sapientiam, non Scripturarum lectione, sed cordis purissima visione. Ibi enim non litteris sapientia colligitur, sed cœlesti largitate inelaborata præstatur. *Et lingua ejus loquetur judicium*, quia sermo ibi nequaquam a cogitatione dissentiet; sed sicut cor *meditabitur sapientiam*, ita *lingua loquetur* per cuncta justitiam. Hic est ille cœlestis et beatorum modus, ut merito in consortium angelorum recipiantur qui se nullo errore confundunt. *Loquitur ergo lingua justi judicium*, cum veri luminis fuerit manifestatione completus. *Judicium* enim dictum est, quasi juris dicitur, quod in eo jus dicatur. Non enim sancti semper judicabunt, dum **D** constet unum Domini esse judicium. Sed in æternum juste locuturi sunt, quos revera divina virtus amplectitur.

Vers. 33. *Lex Dei ejus in corde ipsius, et non supplantabuntur gressus ejus.* Vides quemadmodum nobis perfectio futuræ beatitudinis indicatur; ut nihil aliud homo in corde recipiat nisi voluntatem Dei, qua beatus efficitur, per quam ad tantum culmen ascendit, cui gratias indesinenter acturus est. *Dei ejus* significat qui eum de mundi istius clade liberavit. Hoc enim pronomen *ejus* gratiam indicat Domini Salvatoris. Nam cum sit omnium *Deus*, ipsius proprie dicitur quem liberare dignatur. Cum dicit, *in*

corde ipsius, sensum beati universum tali bono significat esse completum. Hujus itaque *gressus supplantare* nemo prævalebit, quando jam et originale peccatum desinet, et diabolus decipiendi licentiam non habebit. *Supplantare* enim dicimus plantis foveas prætere, ne possit incedens firmum reperire vestigium. Hoc ibi nullatenus constat esse faciendum, ubi segura et æterna sunt omnia; sicut in quinquagesimo quinto psalmo dicturus est: *Quoniam eripuisti animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, pedes meos a lapsu* (Psal. LV, 13)

Vers. 34. *SADE. Considerat peccator justum, et quærit perdere eum.* Adhuc ista dicuntur de futuro judicio. *Considerare* est enim aliquid alta deliberatione conspicerere, et usque ad rerum viscera pervenire. Nam in die resurrectionis peccator perpendet justum, et dicit in corde suo: Nonne iste est qui egebat, quem in contemptu habuimus et derisu; et modo cernimus supra nos electum, et in summa gloria constitutum? Hoc est *peccatorem justum considerare*. *Quærit autem perdere eum*, a consuetudine dicitur delinquentium, quoniam et in illo sæculo festinant justum perdere, ubi jam cognoscuntur nocendi licentiam non habere.

Vers. 35. *Dominus autem non derelinquet eum in manibus ejus, nec damnabit eum cum judicabitur illi.* Considera quemadmodum ordinem istum futuro sæculo deputavit, ut dicat in potestate inimici justum ulterius non esse tradendum; quod in isto sæculo frequenter evenit, ut martyres relinqueret persecutorum manibus carnaliter occidendos. Tunc enim famulos suos jam *non derelinquet* arbitriis impiorum, sed in æterna pace positos possidebit ab omni periculo liberatos. *Nec damnabit eum, cum judicabitur illi*. Non damnat justum, cum judicat impium; sed discretionem meritorum justum beatitudo suscipiet, illum debita pœna torquebit.

Vers. 36. *COPH. Exspecta Dominum, et custodi vias ejus; et exaltabit te, ut inhabites terram; cum perierint peccatores videbis.* Superioribus rebus diligenter expositis, quæ ad æternam poterant beatitudinem pertinere, redit ad justum, consolans eum, et dicens: Tu qui jam credidisti ad quæ bona evehi possis, confidenter *expecta Dominum*, id est patienter age: et qualis sit ipsa patientia non tacetur. Non enim otioso dicitur *expecta*, sed laboranti, qui *vias Domini*, hoc est sacratissima præcepta custodit. Aptè quoque sua reddidit suis. *Terram* illam nisi exaltatus non potest possidere: quia sic magna, sic sancta, sic cœlestis est, quam nemo prævalet, nisi bene meritis, adipisci. Sequitur, *cum perierint peccatores videbis*. Duplici ratione justorum gaudia cumulantur. Primum cum senserint in quantis sint jucunditatibus collocandi; deinde cum viderint pœnas peccatorum, exsultabunt amplius ab æterno se supplicio liberatos. Tunc enim gratior fit qualitas muneris attributi, quando conspecta fuerit pœnalis adversitas. Ergo hoc dicit, *videbis*, hoc est quod nunc credis, tunc absolute cognosces, et lætaberis, illis digne pereuntibus,

te in summa beatitudine per gratiam Domini collocatum.

Vers. 37. *Vidi impium superexaltatum, et elevatum super cedros Libani.* Hic contra gravissimum morbum medicina plenissima præstat. Dicunt enim quidam: Si Deo talia displicerent, peccatoribus tanta felicitas minime proveniret. Ideoque per energiam, quæ actum rei incorporeæ imaginatione repræsentat, vidisse se dicit *impium* crevisse non ad honorem, sed potius ad ruinam. *Elevantur* enim hic tales supra justos, quia illi sunt humiles, isti superbi; sed isti in iudicio cadent, illi feliciter erigentur. Et quia dixerat, *superexaltatum*, ne putares eum tantum supra humiles evectum, addidit, *et elevatum super cedros Libani*, ut ipsis quoque proceris cacuminibus celsior appareret. Cujus profectus ideo tantum extollitur, ut ejus irremediabilis ruina monstretur. Hoc etiam de diabolo intelligi fas est, de quo Joel propheta testatur dicens: *Et eum qui ab Aquilone est, effugabo a vobis, et ejiciam in terra sitiens et deserta; et exterminabo faciem ejus in mare illud primum, et posteriora ejus in mare novissimum (Joel. II, 20).* Gratias agimus, Domine, dispositionibus tuis. Nam quid iste liber faceret, qui mundum religatus affligit?

Vers. 38. RES. *Et transivi, et ecce non erat; et quæsi eum, et non est inventus locus ejus.* Mundus iste duobus modis transitur, sive cum deseritur meliori conversatione, sive cum a mortuis in fine relinquitur. Ergo qui transierit ad Deum sanctissima **127** conversatione, potentem jam non videt peccatorem, quando infirma videt omnia de quibus gloriatur humanitas. *Quæsi eum* dicit, hoc est in memoriam reduxi: quia tunc justis recordantur maxime peccatorum, quando miseratione Domini in melius immutantur: dolentes quia miseri ab eis malis actibus segregantur. *Locus* enim peccatorum mundus iste dignoscitur, in quo et scelera perficiunt, et fugitiva felicitate cumulantur. Sed utique *locus* iste cum eorum prosperitate dissolvitur, quando totius orbis corruptibilis gloria terminatur.

Vers. 39. SIS. *Custodi veritatem et vide æquitatem, quoniam sunt reliquæ homini pacifico.* Dum nos præcipit custodire veritatem, admonet ne in mundanis rebus curam habere debeamus. *Custodire* enim solet, non nisi qui semper assiduus est, qui hoc cogitat, hoc loquitur, hoc retractat, nulloque momento ab ea sollicitudine segregatur. Sed quæ est ista veritas? utique Deus, qui dixit, *Ego sum veritas (Joan. XIV, 6).* Ergo si Deum custodias, ille te sine dubitatione custodit. Dicit etiam, *et vide æquitatem*, Dei videlicet. Nam quæ sit æquitas consequenter exponit; ait enim, *quoniam sunt reliquæ homini pacifico.* Intendamus quemadmodum hunc sermonem intelligere debeamus: *reliquæ sunt homini pacifico*, quando spes ejus Domini remuneratione peragitur. Reliquum est enim, ut post hanc vitam æternæ beatitudinis præmia consequatur. *Sunt ergo reliquæ pacificorum*, quando spem certissimam tunc habere incipiunt, cum ad percipienda Domini dona perveniunt. *Pacificus au-*

tem dicitur, qui in hoc mundo inter discordantes pacem facit, studioque mansuetudinis nec ipse indecoris certaminibus implicatur. Et nota quia in beatorum loco ponitur, cui hæc virtus Domini pietate præstat.

Vers. 40. *Injusti autem disperibunt simul: reliquæ impiorum peribunt.* Sententiæ dantur aptæ disparibus. Nam sicut justis post hanc vitam spe maxima gratulantur, ita *injusti* finita luce *dispereunt*. Sive (ut quidam volunt) *reliquæ* significant memoriam bonorum, quam justus vir in hoc mundo post obitum derelinquit, dum de actuum suorum probitate laudatur. Quod utique martyribus contigit, qui pro veritatis testimonio felices animas reddiderunt. Hoc mereri impii nullatenus possunt, qui nullum vestigium dignum memoriæ suæ derelinquunt: quoniam superveniente interitu eorum falsa laus et fragilis vita dissolvitur.

Vers. 41. TAU. *Salus autem justorum a Domino, et protector eorum est in tempore tribulationis.* Sancta Ecclesia redit ad solitas consolationes, ne putaretur austera, si et bonæ promissionis gaudia non haberet. Pollicitatio firma, custodia fortis, *justorum salutem a Domino*, non ab alia potestate venire commemorat. Quo loco alterius psalmi sensus dicendus est: *Si ambulem in medio umbræ mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es.* Sequitur, *et protector eorum est in tempore tribulationis (Psal. XXII, 4).* *Tempus* quidem tribulationis duplex est, sed longe dissimile. Nam et hic tribulationes temporales sunt, quas tamen Dominus a fidelibus suis ex toto non amovet; quæ mordent potius quam devorant, compungunt quam percutiunt, affligunt quam imminuunt. Illa vero *tribulatio* quæ in die iudicii impiis venit, mala, quia æterna; tristis, quia cruciat; vehemens, quia districta est. *In hoc ergo tempore tribulationis protector est Dominus: quia ex ipsa eripit justos.*

Vers. 42. *Et adjuvabit eos Dominus, et liberabit eos, et eripiet eos a peccatoribus, et salvos faciet eos, quoniam speraverunt in eum.* De fidelibus famulis dicit, quos in hoc mundo efficaciter adjuvat, quando collucatione contraria fatigantur. Liberat enim, dum fidem ipsorum non sinit prava suasionem perverti. *Eripiet a peccatoribus*, utique a mundi istius contrariedade servat illæsos. Addidit quoque causam liberationis: *quoniam speraverunt in eum*, non quia non peccaverunt, sed quoniam spem suam in Domini pietate posuerunt. Quod potest etiam et ad illud iudicium trahi, quando sanctis suis æterna præmia præstare dignabitur.

Conclusio psalmi.

Quam proficua verba Spiritus sancti dignatione prolata sunt! quam mirabili virtute illa tunica Domini Christi superna dispensatione contexta est, non filis, sed versibus; non stamine, sed compunctione; non lana, sed gratia; scilicet quæ totum corpus ambiat, et membra ipsius in modum sacræ vestis operiat; quam non valuit dividere militum insana protervia; quam non potest hæreticorum tot sæculis,

dum semper carpant, scindere multitudo : sed in sua firmitate consistens, illos tantum protegit quos Domino placere cognoscit! Rogemus ergo inseparabilem Trinitatem, ut hæc vestis et nos protegat, atque intra suos sinus gratuita dignatione concludat. Quo loco Sedulii verba mutuanda sunt :

Grandia posco, quidem, sed tu dare grandia nosti.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXVII.

Psalmus David in commemoratione.

Dicendo in commemoratione, hoc nobis titulus iste pronuntiat, ut quia peccatum omnimodis effugere non valemus, certe ipsum delictum in commemoratione semper habere debeamus; quatenus dum culpæ memores sumus, a delictorum frequentia temperemus. Sicut et in tricesimo primo psalmo positum est, *David intellectus*; sicut et in quinquagesimo psalmo ipse profitetur, *et peccatum meum contra me est semper* (Psal. l, 5). Sed licet propheta nominis sui testimonium dicat quam maxime de futuris, tamen nec præterita derelinquit, quæ ad salutem fidelis populi pertinere cognoscit. Illic enim psalmus (ut quidam voluerunt) totus ad beati Job vivacissimam pertinet passionem, qui superator fuit vitæ mortalis, carnis suæ debellator, triumphator ingentium suppliciorum; scilicet ut pœnitentibus onera sua reddantur levia, dum gravissimæ tentationis referuntur exempla. Consuetudo est enim Scripturæ divinæ, ut cum exercitatissimus miles Christi afflictus dicitur, tironis inde animus efficacius imbuatur. Quapropter in afflictionibus asperis gaudeamus, in carnis nostræ cruciatione lætemur : quoniam hoc nos ab æterna pœna liberat, quod hic propter **128** Dominum momentanea celeritate discruciat. Considerandum est etiam quod in his psalmis pœnitentium nullus tanta legatur esse perpessus, ut merito ad mensuram malorum recipi credatur qualitas gaudiorum.

Divisio psalmi.

Per figuram ethopœiam persona introducitur (ut dictum est) invicti militis Christi, vulnerum dolore confixa, vermibus scaturiens, insuper exprobrationibus sauciata, et inter tot calamitates obsessa, sola fidei vivacitate sanissima. Quam merito beato Job et nos credimus applicandam, quando huic et ærumnæ similes exstiterunt, et pene ipse sermo videtur esse consimilis. Quapropter per loca singula de libro ipsius testimonia dabimus; ut omnino passiones ipsæ sibi convenire ac congruere videantur. Psalmus ergo iste pœnitentis quadrifaria distinctione divisus est. Primo continet exordium, in quo misericordiam movet benigni iudicis vita pœnalis. Sequitur bipartita narratio, ubi et corpus suum diversis pœnis afflictum commemorat, et animum refert amicorum imputationibus graviter sauciatum; ut cum nulla consolatio in utraque parte relinquatur, totis viribus Dominus exoretur. Tertio subjungitur consolatio medicinæ salutaris, quam inter multiplices calamitates spem suam dicit se in Domino posuisse. More autem devotissimi fa-

Amuli paratum se quoque ad flagella testatur : quoniam plus se adhuc mereri putat, quam videatur esse perpessus. Post hæc provenit quæ semper pœnitentibus datur exsultativa conclusio : ubi jam a cladibus omnibus liberatus, salutis suæ Deum profitetur auctorem; ut manifeste doceatur in spe certissima collocatus, qui tantæ lætitiæ participatione ditatus est.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine, ne in ira tuu arguas me, neque in furore tuo corripias me.* Vir iste sanctissimus; sicut de ipso Dominus dixit : *Simplex, rectus, et timens Deum, ac recedens a malo* (Job i, 1), cum tentationibus diaboli fuisset traditus ad probandum, inter dolores anxius, non erat tantum de sua pœna sollicitus, quantum de Domini offensione suspectus, rogat ne tormenta quæ patiebatur irato iudice susciperet. Verberatio enim quæ venit a quieta mente correctio est, sicut legitur : *Argue sapientem, et amabit te* (Prov. ix, 8); quæ autem venit ab infenso iudice rationabiliter formidatur. Illa enim emendationem præstat, ista exigit ultionem. Hinc est quod rogat ut *non arguatur in ira*, nec in eum damnatione perpetua vindicetur. Sic enim metuens et in libro suo dicit : *Iratus est contra me furor ejus, et sic me habuit quasi hostem suum* (Job xix, 11). De ira vero Domini Pater Augustinus in libro Enchiridion (Cap. 15) pulchra brevitate disseruit dicens : Cum autem Deus irasci dicitur, non ejus significatur perturbatio, qualis est in animo irascentis hominis; sed ex humanis motibus translato vocabulo, vindicta ejus, quæ non nisi justa est, iræ nomen accepit. De ira denique vel furore illa sufficiant quæ de talibus verbis in psalmo sexto jam dicta sunt.

Vers. 2. *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam.* Secuta est causa probabilis; ut in illo iudicio jam non debeat puniri, qui malis præsentibus vehementer afflictus est. Dominus enim cum hic vindicat, ibi parcit, quoniam elementia ipsius in idipsum duas non exigit ultiones; sicut scriptum est : *Non judicabit Dominus bis in idipsum* (Num. i, 9). Sed cum fidelissimus famulus se cognosceret diabolica fraude vexari, sciebat tamen eum in se non potuisse prævalere, nisi licentiam divinis jussionibus accepisset; ideoque ad illum loquitur in cujus potestate universa sunt posita. *Sagittæ et in bono et in malo accipiuntur.* In bono, ut est illud, *Sagittas suas ardentibus effecit* (Psal. vii, 14). Nam hic *sagittæ* designant diabolicas potestates, quæ tanquam tela vulnerant, quando Domini permissione diriguntur. Et bene dixit, *infixæ*, quia doloribus ejus requies esse non poterat. Sic enim et ipse beatissimus (Job vi, 4) dicit : *Quia sagittæ Domini in me sunt, quarum indignatio ebibit spiritum meum, et terrores Domini militant contra me.* Sequitur, *et confirmasti super me manum tuam.* Cum divina virtus fidelium salutem vitamque semper operetur, hic quasi manibus ejus imputatur quod diu cladibus numerosis affligitur; non quia ipse filios ejus exstinxerat, facultatem laceraverat, ipsumque ulcerum dolore

percusserat; sed quoniam tardabat diabolum remove-
vere, qui talia probabatur infligere. Ita et in proprio
ejus libro positum est : *Cur non tollis peccatum meum,
et quare non aufers iniquitatem meam (Job VII, 21)?*
Quod congruenter a potestate judicis dicitur, ut sa-
lutaris benevolentia comparetur.

Vers. 3. *Nec est sanitas in carne mea a vultu iræ
tuæ, non est pax ossibus meis a facie peccatorum meo-
rum.* Ab infirmitate quoque personæ suæ misericor-
diam movet, quoniam caro ejus bellum sustinere non
poterat, quæ tot ictibus percussa corruerat. *Vultus*
est iræ, timor futuræ vindictæ sub magno pavore
cogitatus. Unde a Deo se petit ab ira futura liberari,
quoniam ab indignatione ventura omnino sic se dicit
esse perterritum, ut sanitatem corporis omnimodo
non haberet. More famuli verecundi, qui antequam
verbera patiatur, futuris jam tormentis vehementer
affligitur : qui vero mente callosus est, nec ipsas
pœnas, dum infliguntur, horrescit. Subjunctum etiam :
Non est pax ossibus meis. Quod supra dixit, *sanita-
tem,* nunc repetit *pacem* : merito, quia *sanitas* est
totius corporis pax humorum et temperata tranquil-
litas. Hic jam nimietas doloris exprimitur; ut qui
dixerat carnem suam esse non sanam, nunc dicat
etiam ossa fuisse turbata. Gravior enim pœna est quæ
usque ad interiora descendit; nec aliquid intactum
relinquitur, quando ipsa corporis firmamenta qua-
tiuntur. Significat enim, quam patiebatur, vermium
comestionem, quæ requiem sancto viro non poterat
dare : quia non cessabat absumere, sicut ipse ait,
Et qui me comedunt non dormiunt (Job XXX, 17). Ve-
rum supra illas corporales pœnas affligi se dicit *a
facie peccatorum suorum,* more sanctissimi animi, qui
dum recordatur iniquitates suas, graviora se credit
esse passurum.

Vers. 4. *Quoniam iniquitates meæ superposuerunt
caput meum : sicut onus grave gravatæ sunt super me.*
Adjicitur ad impetrandam benevolentiam tertius mo-
dus, ut non se injuste perculsum dicat, sed peccatis
suis videatur imputare quod patitur. **129** Nunc ad
exponenda verba redeamus. *Iniquitates* nostræ ele-
vant se super caput nostrum, quando sibi amplius
vindican, quam ratio justitiæque patitur. *Caput*
enim nostrum ratio est, supra quam inter bona col-
lata celsius nil habemus. Ipsa enim duce, Domino
præstante, dirigimur; ipsa nos ad bonos actus pro-
ficuaque perducit. Quam si iniquitas oppresserit,
illa protinus victa succumbit. Sed his iniquitatibus
ista vicissitudo tribuitur; ut qui se levitate erigunt
in tumorem, gravissimis afflictionibus onerentur.
Constructa sunt pulcherrima veritate principia; nunc
partem narrationis, quemadmodum formata sit, de-
bemus exquirere.

Vers. 5. *Computruerunt et deterioraverunt cicatri-
ces meæ, a facie insipientiæ meæ.* Perventum est ad
narrationem, quæ causis omnibus utiliter apponitur,
quando per eam animus accusati factumque decla-
ratur. Hæc duplici modo formata est. Nam per quin-
que versus pœnas describit corporis sui : per alios

A quinque qui sequuntur violentas refert animæ pas-
siones, ut nihil videatur exceptum, quod duris cala-
mitatibus non probetur afflictum. Quod argumentum
dicitur a necessitate, quando quis præmissis rebus
asperis, ad bonam partem correctus adducitur. In
primo igitur versu partis hujus tapinosis figura co-
gnoscitur, quia nihil humilior, nihil potest abjectius
inveniri. *Cicatrices* enim sunt præcedentium vulne-
rum sanata vestigia, quas gravius constat affligere,
quando eas contigerit ad transacta pericula remeare
Cicatrix vero dicta est ab eo quod in se cæcum vulnus
ostendat. Frequenter ergo vulneribus tabificatum
corpus ostenditur, ut superstes ille sui pene talia per-
tulerit, qualia solent exanimata cadavera sustinere.
Sic et ipse dicit : *Solum mihi superest sepulcrum
(Job XVII, 1).* Subjunctum, *a facie insipientiæ meæ,*
id est a præsentia stultitiæ meæ. *Facies* enim præ-
sentiam designat, quæ nisi aut animo aut corpori
præsto fuerit, ejus species non valet apparere. Pro-
pter ipsam enim se dicit *computruisse* : ne sanctus
vir aliquid divinis ordinationibus imputaret. Nam et
ipse proprio ore sic memorat, cum Domino respon-
deret : *Ideo insipienter locutus sum, et quæ ultra mo-
dum excederent scientiam meam (Job XLII, 3).*

Vers. 6. *Miseriis afflictus sum, et curvatus sum us-
que in finem; tota die contristatus ingrediebar.* Merito
turbatus est, qui tantis doloribus videbatur oneratus.
Miseriis enim affligitur, qui animam suam doloribus fle-
tibusque castigat; sicut ipse quantum ad consideratio-
nem passionum pertinet, dicit : *Desperavi, nequaquam
ultra jam vivam. Parce mihi, Domine, nihil enim sunt
dies mei (Job VII, 16).* *Usque in finem,* sive terminum
vitæ significat, sive Dominum Salvatorem : quia tan-
diu fidelium unusquisque turbatur, donec ad ipsum
indulgentia concessa perveniat. Nam quod sequitur,
tota die contristatus ingrediebar, continuationem dol-
oris insinuat. Dicendo enim, *tota die,* simul et noctes
designat, quæ non erant a cruciatibus ejus alienæ,
cujus *cicatrices computruisse* referuntur. Sed inter
hæc ingrediebatur tristis afflictus; et quod est fami-
liare fidelibus, nequaquam de Domini pietate despe-
rans.

Vers. 7. *Quoniam anima mea completa est illusio-
nibus, et non est sanitas in carne mea.* Hinc erat quod
tota die contristabatur, quia diabolus, qui corpus
susceperat affligendum, non cessabat et animam ejus
vana imaginatione fatigare. Dicit enim vitium, quo
maxime humana laborat infirmitas : ut modo in ora-
tione prostrati, superfluas res videamus appetere;
modo psalmodiam dicentes terrena cogitemus. Sed
de ista illusionem quam patimur, sufficienter dictum
est in libro quem de Anima pro nostra mediocritate
conscripsimus. Sed cum istud maxime contingere
soleat otiosis, dicit sibi quoque provenisse, qui sani-
tatem corporis non habebat; ut tanquam civitas ob-
sessa infestantibus inimicis undique pulsaretur. Nam
quamvis caro diversis frangeretur angustiis, origina-
libus tamen vitiis non reddebatur [ed., credebatur]
excepta. Ista est illusio quæ secundo Domini curatur

adventu, quando et carnis vitiiis caremus, et immisiones diabolicas ultra non patimur.

Vers. 8. *Incurvatus sum et humiliatus sum usquequaque: rugiebam a gemitu cordis mei.* Ipsa quidem verba repetit, sed vehementiora facta sunt, dum in uno versiculo colliguntur. Possumus enim corpore curvari, et animo non humiliari: sed hic ideo utrumque conjunctum est, quia multiplex calamitas liberum nil relinquit. His etiam aliquid majus adjecit: *Usquequaque*, id est ex omni parte, ex omni consideratione; ut eum copiosa calamitas undique probaretur ambiisse. Sequitur, *Rugiebam a gemitu cordis mei.* *Rugire* proprie belluarum est. Hic autem ut gemitum ostenderet fortiolem, ipsis se comparat, quæ validissimo fremitu suum velle declarant. Et vide quod sequitur, *a gemitu cordis mei*; ut virtutem patientiæ magnæ monstraret, in gemitum se assertit, non in verba prorupisse.

Vers. 9. *Et ante te omne desiderium meum: et gemitus meus a te non est absconditus.* Tale fuit desiderium ejus, ut ante Deum esse mereretur. Nam qui peccatis suis veniam petit, qui omnia illa facit quæ superius sunt decursa, ante Deum ponit desiderium suum. Jam quod ante ipsum est, consuevit audire. Dominus enim quidquid non aspernatur, amplectitur. Ille enim *gemitus non absconditur* Deo qui pius est, qui pro animæ liberatione persolvitur. Nam multi gemunt perdentes divitias, desideria turpia perquirentes: sed ille *gemitus* et ille fletus Divinitati probatur absconditus. *Gemitus* enim dictus est pro exprimendo magno dolore, quasi geminatus luctus.

Vers. 10. *Cor meum conturbatum est in me, et deseruit me fortitudo mea: et lumen oculorum meorum non est mecum.* Corporeis ærumnis flebili allegatione decursis, nunc ad animi venit gravissimos dolores; ut postquam caro multa pertulerat, mens quoque beati viri vehementius probaretur afflicta. Et respice quo decore distributa verba colluceant. Unum pendet ex altero: quia *deseruit fortitudo, conturbatum est cor.* *Fortitudinem* suam dicit patientiæ robur, quæ, quandiu permanserit, voluntatem nostram in sua firmitate custodit: si vero recesserit, mens turbata succumbit. Malorum itaque abundantia mollitam in se dicit patientiæ firmitatem. Sequitur, *et lumen oculorum meorum non est mecum.* *Lumen oculorum* est ratio imperturbata iudicii, quam secum habere non poterat, qui ingentes molestias sustinebat.

Vers. 11. *Amici mei et proximi mei adversum me* **130** *appropinquaverunt et steterunt.* Amici sunt a nostro quidem sanguine extranei, sed charitate conjuncti. *Amicus* enim dictus est quasi animi æquus, quia æquali nobis voluntate jungitur. Amicitia est enim voluntas erga aliquem rerum bonarum ipsius causa quem diligit compari voluntate. *Proximi* autem sunt, qui nobis parentela sociantur. Hæc enim duo sunt, quorum humanitas consuevit gaudere solatiis. Nunc autem de illis dicit qui ad sanctum virum consolandi gratia veniebant, sicut libri ipsius textus eloquitur, et magis crebris exprobrationibus ejus

animum sauciabant. *Nunc autem venit super te plaga, et defecisti: et tetigit te, et conturbatus es* (Job iv, 5), etc. Sed consideremus quam vehemens erat afflictio, quando ab amicis et proximis talia sustinebat, ut qui solent esse remedium calamitatum multarum, fuerint cumulus passionum. Merito ergo cum ipso *lumen oculorum* suorum non erat, cui inde veniebat afflictio, unde solet hominibus adesse remedium.

Vers. 12. *Et proximi mei a longe steterunt; et vim faciebant qui quærebant animam meam.*

Vers. 13. *Et qui inquirebant mala mihi, locuti sunt vanitatem, et dolos tota die meditabantur.* Proximi quidem erant sanguine, sed longissimi reddebantur fetoris horrore; dum quod ille tolerabat in vulnere, illi sustinere non poterant in odore. Nam et ipse de uxore sua dicit: *Halitum meum exhorruit uxor mea* (Job xix, 17). Quid; rogo, extraneorum fastidia, dum halationes ejus uxoris charitas sustinere non posset? Nam et de proximis suis ita dicit: *Fratres meos longe fecit a me, et noti mei quasi alieni recesserunt a me* (Ibidem, 13). Cum enim dicit: *Et vim faciebant qui quærebant animam meam*, diabolum cum ministris suis designat, qui quanto illum videbant in Dei amore persistere, tanto ei mortem animæ nitentur inferre. Subjunxit: *Et qui inquirebant mala mihi, locuti sunt vanitatem.* Uxorem designat, quæ immundis spiritibus adacta, dum eum cupit liberari de pœna, viro sanctissimo suadebat, ut Domini loqueretur injuriam, dicens: *Dic verbum in Domino, et morere* (Job ii, 9). Meditabantur quoque supradicti dolos, quia dum se consulere corpori putabant, animæ contraria suggeriebant.

Vers. 14. *Ego autem velut surdus non audiebam, et sicut mutus qui non aperuit os suum.* Nihil potest esse fortius, nihil egregius, quam audire noxia, et non respondere contraria. Nam etsi locutus est justa, ad illa tamen *surdus* erat, quæ quasi consolantium iniquitas suggererat. Addidit, *et sicut mutus qui non aperuit os suum.* *Mutus* etsi cum clamore aliquid non dicit, interdum balbutiendo remurmurat. *Sicut mutus autem, qui non aperuit os suum*, fuit, qui labia sua nullo sermone aspero, nulla contra Deum remurmuratione commovit. O tranquillitas sanctæ mentis! Foris vermibus consumebatur, intus impassibilis erat; et tanquam assisteret altari [mss., fieret alteri], sic cognoscebatur divinis laudibus occupari

Vers. 15. *Et factus sum ut homo non audiens, et non habens in ore suo increpationes.* Sensus ipse repetitur, ut nobis magnæ patientiæ validius inculcetur exemplum. Habebat utique veritatem causæ suæ, per quam mala suadentes potuisset arguere: sed vir patientissimus sibi reputans omnia, ab illorum increpatione cessabat, sicut ipse dicit: *Nonne dissimulavi? nonne quievi* (Job iii, 26)? Nam cum eos posset arguere qui falsis eum criminationibus impetebant, sic elegit tacere, quemadmodum solet ille facere qui veritatem responsionis cognoscitur non habere. Respice nunc singulis causis remedia contributa. Contra corporeos dolores supra dixerat: *Rugiebam a gemitu*

cordis mei : nunc adversus iniquas suggestiones posuit : *Ego autem velut surdus non audiebam*, etc. Sic narrationis istius textus gemina expositione finitus est.

Vers. 16. *Quoniam in te, Domine, speravi, tu exaudies me, Domine Deus meus*. Passionum suarum narratione completa, nunc venit ad medicinæ salutaris auxilium : quoniam inter calamitates asperas ejus confidentia non defecit, sed semper speravit in Domino, qui potest tristitiam in gaudium commutare. Et ideo petitionem suam exaudiendam putat : quia se in Domino sperasse confidit. Nam et ipse dicit : *Etiamsi occidat me, in ipso sperabo* (Job XIII, 15). Sic et tres pueri profitentur : *Potens est Deus de camino ignis liberare nos. Quod si noluerit, notum tibi sit, rex, quia diis tuis non serviemus* (Dan. III, 17, 18). Talis est enim sanctorum voluntas, tale fixe consilium, ut non emolumento aliquo presentis temporis, sed tantum ipsius Domini amore capiantur.

Vers. 17. *Quia dixi: Nequando insultent in me inimici mei: et dum commoventur pedes mei, in me magna locuti sunt*. Nunc causas enumerat, cur eum Dominus dignetur audire. Nam inter gravissimos æstus malorum, illam partem vir egregius magnopere custodiebat, ne de lapsu ipsius insultaret inimicus. *Insultant enim illi quando hominem ad nequitiae suæ vota converterint; dum fidelium ruinam, putant esse victoriam. Pedes enim hic significat nostrorum actuum qualitatem, per quam in hac vita quibusdam gressibus ambulamus. Sed isti dum fuerint humanitatis fragilitate commoti, statim impios inveniunt irrisores, qui magna in eos invectione consurgunt: sicut alibi dicit: Qui tribulant me, exsultabunt si motus fuero* (Psal. XII, 5). Pii vero contra faciunt, affliguntur casibus alienis, consolationem lapsis, solatium cupiunt afferre deceptis; sicut Apostolus dicit : *Fratres, si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu mansuetudinis* (Galat. I, 6).

Vers. 18. *Quoniam ego in flagella paratus sum, et dolor meus ante me est semper*. Ecce quare Dominus supplicem dignabatur audire, quia dum fragilitatem suam nosset deliquisse, merito se ad pœnam videbatur aptare. Sic sentiunt qui se semper addicunt; ut in illa judicatione possint absolvi, qui hic meruerint propriis confessionibus accusari. *Flagella enim hic, non verberationes loreas dicit, sed dolorum asperissimas passiones. Sequitur enim, et dolor meus ante me est semper. Dolor contra se erat viro justissimo, cur a mandatis Domini declinasse videretur, ut salutarem innocentiam perderet, et mortiferos acquisisset errores. Imitandus dolor, rectum iudicium, contra se justum hominem irasci : quia impius defensor, fautor [ed., factor] sui probatur exitii.*

Vers. 19. *Quoniam iniquitatem meam pronuntiabo, et cogitabo pro peccato meo*. Aperuit unde ille præmissus dolor existere potuisset. Nam si de 131 peccato suo minime doluisset, nequaquam tantæ con-

essionis puritas appareret. Duobus enim modis perfectæ pœnitentiæ virtus ostenditur. Primum est, ut peccatores nos Domino pronuntiemus, sicut dicit in libro suo : *Peccavi, quid faciam tibi, o custos hominum* (Job VII, 20)? Ecce pronuntiatio sancti viri, ecce vera confessio, quæ vitam non abstulit, sed salutis gaudia geminavit. Verum ne crederes in confessionibus hanc solam pronuntiationem semper sufficere potuisse, addidit, *et cogitabo pro peccato meo*; id est talia, te donante, faciam, quæ meum possint abolere peccatum; scilicet fletus adhibeam, eleemosynas faciam, et ab hoc quod deliqui, mandatorum tuorum me observatione purgabis.

Vers. 20. *Inimici autem mei vivunt, et confortati sunt super me: et multiplicati sunt qui oderunt me inique*. Inimicos suos spirituales nequitas dicit, quas ad probationem sui permissu Domini vir sanctissimus sustinebat. *Vivunt*, cum dolore pronuntiandum est, id est, voluntatis suæ libertate potiuntur; nec mortem metuunt, quam nos in corpore sustinemus. Cui non solum sufficit dicere, *vivunt*, nisi etiam addidisset, *et confortati sunt super me*. Deinde quod gravius horret, adjecit, *multiplicati sunt*. Hoc schema dicitur emphasis, quod gradatim crescit ad motum animi concitandum. *Multiplicati sunt* vero qui eum oderant inique, quando supra ipsum spirituum immundorum numerus augebatur. Unus enim peculium vastabat, alter patrimonia lacerabat, filios quoque ipsius alii trucidabant; et necesse erat ut ei inter tot calamitates hostes crescerent, qui tam numerosa probatus est pericula tolerasse. *Inique* vero additum est, quoniam vir sanctissimus a pravis spiritibus injuste semper horretur. Quod ad voluntatem videlicet diabolicam pertinet exprimendam, non ad meritum pravam inanemque jactantiam

Vers. 31. *Qui retribuere mala pro bonis detrahebant mihi, quoniam subsecutus sum justitiam*. Ad amicos laceratores redit, qui sanctissimo viro casus asperos imputabant, et detrahebant, cum magis utique patientiam ejus laudare debuissent. Nam et uxor justitiæ ipsius detrahebat, quando dicebat : *Dic verbum in Deum, et morere* (Job II, 9). Bene autem se dixit *justitiam subsecutum*, quia illam non probatus est aliquando reliquisse. Sic enim ipse testatur : *Non invenientis in lingua mea iniquitatem, nec in faucibus meis stultitia personabit* (Job VI, 30). Quam professionem ex integra cordis puritate venisse testis est Domini prolata sententia, ubi ad amicos ejus in libri ipsius fine commemorat dicens : *Iratus est furor meus contra vos, quoniam non estis locuti coram me rectum, sicut servus meus Job* (Job XLII, 5). Finita est, quam diximus in tertia parte, collatio, quæ est procul dubio medicina salutaris. Nunc conclusionem videamus totius terminum dictionis.

Vers. 22. *Ne derelinquas, me, Domine Deus meus; ne discesseris a me*. Pœnitens iste sanctissimus indulgentia Domini de præteritis periculis absolutus, jam lætus exclamat ad Dominum, ne ab ipso relinquatur, quo fuerat præstante liberatus. Gravior est

enim bonæ conscientiæ metus errare post veniam; ut qui debet gratiam, iterum incurrat offensam. Ille enim quando a nobis discedit, avios sectamur errores : quia necesse est absente via rectissima semper errare.

Vers. 23. *Intende in adiutorium meum, Domine Deus salutis meæ.* Prius p̄t̄it ne derelinqueretur a Domino, nunc enixius supplicat ut in adiutorium ejus dignetur intendere : quoniam contra illum se noverat certamen habere, qui dixerat : *Ponam sedem meam ad Aquilonem, et ero similis Altissimo (Isai. xiv, 13).* Quibus enim viribus hostis ille tam immanissimus vinceretur, nisi ille *intenderet*, quo respiciente poterat non perire [ed. et ms. G., parere)? Et ut persolutam gratiarum cognosceres actionem, addidit, *Deus salutis meæ*; utique qui eum salvum reddidit post tot vulnera passionum, et sospitatem contulit animæ, quam antiquus ille tyrannus non possit eripere. Ecce regula p̄nitentis impleta est, salvatus exsultat, qui pridem ulcerum tabe putruerat. Sic ad victoriam perveniunt, cum Domini milites impetuntur.

Conclusio psalmi.

Quam fortis, quam de se triumphalis factus est Job iste Davidicus, ut inter tot acerbitates vulnerum, modestiam non destiterit eructare sermonum! Jacebat corpore in sterquilinio, sed animo habitabat in cœlo. Consumebatur vermibus, qui spiritus superabat immundos. Parva sunt quæ pertulit, si consideres quæ recepit. Sic pio Domino proficue servitur, sic clementia Divinitatis agnoscitur; ut cum ei suas largitates offerimus, retributiones iterum copiosissimas exigamus. O p̄nitentium beata securitas! o se humiliantium mirabilis altitudo! ut confitendo redeat ad gratiam, qui propria se æstimatione damnavit. Certe intelligamus quæ sit dignitas p̄nitentium, quando nec ille ab hac excipitur, qui tanti judicis voce laudatus est.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXVIII.

In finem pro Idithum canticum David.

Titulus hic novum nobis intulit nomen; propterea quæ causa sit istius positionis, aut quid significet diligentius inquiramus. In præfatione jam dictum est hos viros auctores non fuisse psalmoreum; sed quoniam excellentes cantores erant, propter nominum significationem constat adhibitos; ut et probatissimi officii sui honorem de tali commemoratione perciperent, et arcana psalmoreum de nominum ipsorum interpretationibus panderentur. *Idithum* enim Hebræum nomen est, quod lingua Latina dicitur transilitor; non qui gressibus aliquid transit, aut saltu corporis hiantia quæque transmittit; sed qui supra mundi istius varietates in ea jam puritate consistit, ut futuræ tantum beatitudinis præmia consequatur. Ergo in hoc psalmo persona introducitur sanctæ conversationis, quæ humanas quidem illecebras transilierat, sed adhuc gaudia futura posebat. Et quoniam vir sanctissimus enumerat aliquas affli-

ctiones suas, ne putares et hunc psalmum p̄nitentibus applicandum, subjunxit, *Canticum*, quod utique talibus non potest convenire 132 personis. Cantare enim lætantis est, interdum et dolentis, nunquam vero p̄nitentis.

Divisio psalmi.

Idithum iste, quem diximus vitiorum nocentium transilitorem, formam nobis justii hominis præbet. In primo ordine psalmi contra insidiatores inimicos in maximam se perhibet utilitatem remediumque tacuisse : petens vitæ suæ finem debere cognoscere, si forte incarnationem Domini etiam corporeis oculis videre mereretur. Secundo per syllogismum quinquepartitum timorem vanum probat esse mortalium, quoniam sunt omnia in potestate Domini constituta. Tertio rogat ut ei delicta noxia dimittantur, quatenus vita ejus prospero fine claudatur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Dixi : Custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea.* Consuetudo est humanitatis, ut cum se aliquis laudabili conversatione tractaverit, calumniantium insidiis protinus appetatur. Iste ergo *Idithum*, qui de probabili opinione pessimorum contraxit invidiam, secum ipse deliberans dicit, melius esse silentium tenere, quam aliquid malitiosis edicere [ed., malitiose dicere]. Quis enim hominum sic cautus sit, ut si inter æmulos loquatur, nullum verbum ejus incurrat aliquam quæstionem? Nunc particulatim singula videamus. *Dixi*, hoc est, apud me in corde meo, ubi sapientes ante deliberant, quam loquantur. *Custodiam vias meas.* Non dicit, a criminibus me abstineam, quia jam sanctus erat; sed a superfluis verbis, quæ raro potest vitare vel continens; sicut Jacobus apostolus dicit : *Linguam enim nullus hominum domare potest. Modicum quidem membrum est, sed magna exaltat (Jac. iii, 8).* Difficilis quippe res est linguam in lubrico faucium constitutam, veritatis rigidæ tenere mensuram : cui si incaute frena laxentur, frequenter contra se loquitur. Facilius enim tacendo culpa refugitur, quam loquendo.

Vers. 2. *Posui ori meo custodiam, dum consistit peccator adversum me.* Figura est epexegetis, id est, explanatio dicti superioris. Dicit enim causam quomodo delinquat in lingua sua. Lingue siquidem ostium os habetur; et bene illa clausa servabitur, si ejus janua custoditur. Salomon quippe dicit : *Ori tuo facito ostium et seram, et verbis jugum atque stateram (Eccli. xxviii, 28, 29).* Sera enim dicta est, quod sero ostiis adhibeatur. Sed ista tanta custodia quam præmisit, sequitur quando maxime debeat adhiberi; scilicet quando invidus cuiquam consistit adversus, quærens audire, unde calumniam possit efficere.

Vers. 3. *Obmutui, et humiliatus sum, et silui a bonis : et dolor meus renovatus est.* Prudenter decepti sunt insidiantes; ut dum sermonem captiose quærerent, silentium reperissent. Sed possunt et illi obmutescere, quorum os frequenter nimio furore

concluditur. Addidit, *et humiliatus sum*, ut illud silentium non dolosum, sed intelligeres esse purissimum. *Humiliatus* enim significat humi prostratus. *Siluisse* quoque se dicit a bonis prædicationibus, ne doceret contemnentem. Sed quia consuetudo malorum est, ut quamvis bona audiant, nullatenus acquiescant, quapropter a bonis se dicit necessitate siluisse; quia salubrem commonitionem recipere non poterant, qui contentionum semina perquirebant. Dominus enim in Evangelio dicit: *Ne miseritis margaritas vestras ante porcos* (Matth. vii, 6). Nam cum dicit, *renovatus est dolor meus*, significat sibi eum et ante fuisse, quando vota iniquorum intelligentiæ virtute noscebat. Modo autem cum videret iniquitates hominum contra se potius exercitari, *renovatus est dolor* ejus pietatis intuitu; tribulationem suam B faciens delictum videlicet alienum.

Vers. 4. *Concaluit cor meum intra me, et in meditatione mea exardescit ignis: locutus sum in lingua mea.* Post silentium quod se pertulisse dicit invitum, ut hominibus prædicare minime salubria potuisset, conversus est magno æstu charitatis, locuturus ad Dominum. Sed audiamus quam potenter deliberationis ipsius ardor exponitur. *Concaluit*, dixit, *cor meum*, id est, ab omni parte succensum est, ut motus iste tam magnus ad cogitationem rerum coelestium perveniret. *Intra me*, in homine scilicet interiore, ubi ratio tacita loquitur, et a Domino dignanter auditur. Sequitur, *et in meditatione mea exardescit ignis.* Ne putares ignem insanis motibus æstuare, in *meditatione mea* posuit, id est, in consilio, in deliberatione, ubi ardor mentis sub modestia prudenter accenditur, et illuminatam mentem disciplinabilis flamma circumvolat. Quid enim amplius quam charitas fervet? Sed fervor ille tranquillus est, mansueta inflammatio, motus inculpabilis, festinatio moderata. Quapropter vir iste sanctissimus, quod perfectissimis accidit, et competenter tacuit, et apte locutus est. Nam qui siluerat dolosis inimicis, veraci Domino conscientiae lingua proclamavit. Nec vacat quod dicit, *lingua mea*, hoc est qua pura mente solebat Domino confiteri, et adventum ejus studio piæ dilectionis expetere.

Vers. 5. *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum quis est, ut sciam quid desit mihi.* Post illam tam magnam patientiam, et invicti D animi robur eximium, absurdum est credere sanctum virum desiderio hujus vitæ annorum sibi notitiam postulasse: sed plenus desiderio Domini Salvatoris (quem tota mente decuit perquiri) scire voluit qui ei lucis terminus pararetur: si potuisset ad illam sanctam incarnationem, quam gestabat mente, ejus longævitas pervenire. Petit ergo ut suum finem noverrit, id est, Dominum Salvatorem. Ipse enim noster est finis, ad quem pervenisse vita est nihilominus sine fine; si tamen eum culpis sequentibus non reddamus infensum. Deinde numerum suorum dierum desiderat advertere, ut evidentius appareret si ejus conspectum etiam corporeis oculis mereretur aspi-

cere. Addidit etiam, *ut sciam quid desit mihi.* Suo enim fine recognito, scire poterat quantum usque ad adventum ejus restare potuisset. Et bene additum est, *quid desit mihi*; quia revera *desse* sibi judicabat ad vitam, si ejus non meruisset videre præsentiam. Sic magni ardoris illius desiderium, sermonis istius qualitate constat expressum.

Vers. 6. *Ecce veteres posuisti dies meos, et substantia mea tanquam nihil ante te est.* Vides merito **133** Christi Domini præsentiam postulatam, antequam veteres dies suos esse profitetur. Nam quamvis Deo placita se conversatione tractaret, in veteribus tamen diebus erat, quando necdum ad gratiam novæ regenerationis advenerat. *Veteres* enim illo tempore fuerunt *dies*, qui humanum genus ad defectum mortis protinus adducebant; nec erat in illis aliquid novum, ubi minime radiaverat Domini Salvatoris adventus. Unde Apostolus dicit: *Vetera transierunt; ecce facta sunt omnia nova* (II Cor. v, 17). Sequitur: *Et substantia mea tanquam nihil ante te est.* Non dicit actus suos nihil esse ante Deum, sed *substantiam suam*. Nam quomodo poterat fieri, ut qui mundum transilierat, superaverat carnis suæ vitia, ante Deum haberetur ut nihilum? Sed merito *substantiam suam ante Deum* dicit *nihil esse*, quæ Adam peccante damnata est. Cui nisi aliquid Divinitas contulerit, de proprio non habet opere quod præsumat.

Vers. 7. *Verumtamen universa vanitas, omnis homo vivens.* Cum transilitor iste vitiorum, veri se luminis inspectione complexset, et futurum Domini Salvatoris adventum cordis oculo pervidisset, ne quisquam crederet sanctos viros a tentationibus alienos, redit ad infirmitatem suam, quam inter virtutes egregias carnis vitio sustinebat, dicens: Magna sunt quidem ista quæ diximus, magna quæ credimus: verumtamen quoniam in hac mortalitate versamur, ubi mentem nostram fragilitas pulsat humana, nec est adhuc unum illud æternum quod nos in sua faciat firmitate consistere, *universa vanitas omnis homo vivens.* *Vanitas* etenim, sicut sæpe diximus, mutabilitatem significat, quam omnis homo præter Christum sustinet, qui hac carne vestitus est. Exprobrat enim vir sanctissimus mundanæ vitæ consuetudinem malam, ad illam æternam desiderans pervenire beatitudinem, ubi se intelligebat habiturum cum angelis portionem.

Vers. 8. *Quanquam in imagine Dei ambulet homo, tamen vane conturbabitur: thesaurizat, et ignorat cui congregat ea.* Quod vere sapientibus inest, postquam probabiliter tacuit, et religiose locutus est, venit ad ordinem secundam, ubi quinquepartito syllogismo probat præter Dei spem atque expectationem, post primi hominis transgressionem humanum genus vanitati esse subjectum. Sed dicendo, *quanquam*, nescio quid amplum, nescio quid insigne vult intelligi; quod licet homo gestet, tamen vanis desideriis occupatur. Sed quid sit istud excelsum consequenter exponit: *In imagine Dei ambulet homo.* *Imago Dei* est illa quam homo in rerum conditione suscepit

quando dictum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Genes. I, 26). Hæc sententia sic nobis breviter divisa constabit, si primitus intelligamus aliud esse imaginem, aliud similitudinem. *Imago* quippe habet similitudinem ejus rei cujus imago est. Similitudo autem non semper habet ejus imaginem cui similis est. Et ideo interior homo, qui, sicut dicit Apostolus : *Renovatur de die in diem* (II Cor. IV, 16), in quo est intelligentia rationis, et veritatis agnitio, et immortalitas a Divinitate collata, merito dicitur habere *imaginem Dei* : quoniam pro spirituali actuum suorum dispositione præstantior est. Exterior vero homo, de quo idem dicit Apostolus, qui *corrumpitur* (Ibidem), et diverso passionum fasce prægravatur, habet tamen aliquam similitudinem Creatoris, ex eo quod vivit, quod videt, quod est, quod ad mentem convertitur se regentem, quod inter creaturas reliquas valde dicitur bonum ; quamvis hæc in Deo longe aliter summeque sint, quam in creaturis esse dicuntur. Sed quid dicam hominem exteriorem ? Comparatur illi et vermis, comparatur et leo, comparatur et lapis, non dignitate substantiæ, sed ex aliqua similitudinis parte. Sic ad imaginem et similitudinem suam fecisse hominem recte intelligitur Deus, si suis partibus divisa reddantur. Quod Pater Augustinus in libro Quæstionum titulo secundo (Lib. LXXXIII Quæst., quæst. 51) subtilius diligentiusque tractavit. Sed licet imago ista magna sit, et tanti auctoris aliqua similitudine gloriatur, quod vivit, quod rationalis, quod immortalis est : homo tamen quia jam factus est peccatis obnoxius, et primi patris ante transgressionem puritati dissimilis, tamen caducis desideriis turbatur atque confunditur : modo victum cogitans, modo velle corporis necessitate perquirens, vel alia nimis innumera, quibus in hoc mundo subdita tenetur humanitas. Et bene dixit, *conturbabitur* : quia puritatem mentis perdunt, qui desideriis temporalibus occupantur. Addidit, *thesaurizat et ignorat cui congregat ea*. Hinc probatur stulta vanitas, quoniam cupit peritura servare et transitoria custodire ; maxime cum possessio eorum probetur incerta. Nam qui se putat charis filiis relinquere, ignorat si ea non contingat inimicissimos possidere. Et intueri quia, licet multa sint similia, in quibus hominum mutabilitas accusetur, avaritia tamen electa est, cui hæc potius imputentur ; ut insigne malum audiret quod sibi dictum, et vitia minora cognoscerent ; scriptum est enim : *Radix omnium malorum cupiditas* (I Tim. VI, 10.)

Vers. 9. *Et nunc quæ est exspectatio mea ? nonne Dominus ? et substantia mea ante te est*. Prædicta humani generis vitiosissima vanitate, nunc redit ad personam suam, pronuntians exspectationem sibi esse Dominum Christum, nec in caducis desideriis se habere aliquam præsumptionem ; sed illum exspectare, qui jam salutariter mundo cognoscitur advenisse. Potest autem hæc exspectatio et iudicium significare, in quo sancti noscuntur perpetua gaudia promereri. Nam vitiorum transilitor egregius, ne-

cesse erat ut illud tempus exspectare debuisset, quando eum æterna præmia coronarent. *Substantiam* vero suam, hic non illam Adæ, quam ante duos versus posuit, dicit. Illa enim in malo, ista in bono memorata est : quia nomen æquivocum est. Quapropter hic *substantiam* in bonam partem debemus accipere, scilicet conscientiæ possessionem, qua sustentabatur, qua pascebatur, qua dives et paterfamilias erat. *Ante te est*, dixit, non in sacculis meis, ut supra de avaris est positum : in conspectu tuo, non in occultis meis, ubi inextricabiles probantur esse divitiæ. De illa enim quæ vituperabilis fuit dictum est : *Tanquam nihilum ante te est* : de ista vero positum est, *ante te est* : ubi esse nihil potest, nisi quod gloriosa fuerit actione perfectum.

B Vers. 10. *Ab omnibus iniquitatibus meis eripe me : opprobrium insipienti dedisti me*. Quamvis iste sanctus probabili se devotione tractaret, tamen **134** rogat ut ab omnibus iniquitatibus suis Domini miseratione liberetur ; ut agnoscamus neminem hic esse securum, quamvis beneficia divina perceperit. Nam cum dicit, *ab omnibus*, significat iniquitatum diversas esse minutias ; sicut in decimo octavo psalmo dictum est : *Delicta quis intelligit ? ab occultis meis munda me, Domine, et ab alienis parce servo tuo* (Psal. XVIII, 13). Sequitur, *opprobrium insipienti dedisti me*. Stultorum consuetudo talis est, ut illos magis irrideant, quos bonis moribus studere cognoscunt. Sanctus ergo vir *opprobrium* erat stultis, quia sibi dissimilem respuebant. Sola enim scelerati laudant quæ videntur habere communia.

Vers. 11. *Obmutui, et non aperui os meum ; quoniam tu fecisti me*. Redit ad superiora quæ dixerat, asserens non respondisse inimicis suis ; hoc etiam addens, *quoniam tu fecisti*. Ipse utique fecit, qui patientiæ dona concessit. Nam hoc tam salubre silentium non habuisset, nisi cœlestis largitas dedisset.

Vers. 12. *Amove a me plagas tuas, a fortitudine enim manus tuæ ego defeci*. Præmissa causa devotionis, *Idithum* competenter veniam petit ; ut qui præcepta secutus fuerat Domini, mereretur audiri. *Plagæ* sunt correptiones quæ de flagello veniunt, quibus pro nostris peccatis justissime verberamur. Ipsas ergo sanctissimus vir desiderat *amoveri* quæ culpis debebantur admissis. Fortis manus graviter flagellat ; et necesse erat quemlibet illum deficere, quem manus excelsa percuteret.

Vers. 13. *In increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, et tabescere fecisti sicut araneam animam ejus : verumtamen vane conturbatur omnis homo vivens*. Hic pietas Domini evidenter ostenditur, qui non diligit increpationes, nisi ut homines corrigantur. *Iniquitas* quippe mortalium more putredinis sine fine vagaretur, si eam medicinalis increpatione minime desecaret. Tunc enim convertimur, tunc a mala intentione discedimus, quando nos præceptis dominicis argui posse sentimus. *Aranea* vero corpus habet tenue, in terra non habitat, sed per loca altiora telas quasdam tenuissimas viscerum digestionem

contextit; sicut et a quibusdam vermibus sericum dicitur exfilari. Huic ergo exiguo corpusculo recte conversi et afflicti anima comparatur, qui longis observationibus vigiliique fatigatus, terrena deserens, subtilissimas operationes virtutum divino timore tabeficatus efficit. Post hæc revertitur ad illud suæ propositionis initium: quia licet increpetur, licet tabefiat, tamen fragilitate humanitatis diversarum rerum varietate confunditur. Sed ab hac perturbatione ille solus excipitur, qui ad divinam contemplationem pura mente transfertur. Perfecta est, ut æstimo, rhetorici syllogismi qui epichirema dicitur, quinquepartita probatio, quam nunc membris suis, ut possumus, versibusque reddamus. Propositio eius est: **Quantquam in imagine Dei ambulet homo, tamen vane conturbabitur.** Probatio propositionis: **Thesaurizat et ignorat cui congregat ea. Sequitur assumptio quatuor versibus procedens: Et nunc quæ est expectatio mea? nonne Dominus? et cætera.** Nec offendat quod tam longa videtur assumptio. Diximus enim brevitates membrorum istorum a magistris sæcularibus postea fuisse constrictas. Hic autem quærenda sunt partium ipsarum non tam expressa quam designata vestigia. Adjuncta est assumptionis probatio. In increpationibus propter iniquitatem corripuisti hominem, et tabescere fecisti sicut araneam animam ejus. Provenit, nisi fallor, expectata conclusio propositioni suæ apte respondens: **Verumtamen vane conturbatur omnis homo vivens.** Sic quinquepartiti syllogismi, sicut opinor, peracta probatio est.

Vers. 14. Exaudi, Deus, orationem meam et deprecationem meam: auribus percipe lacrymas meas. *Idolithum* iste quanto plura mysteria didicerat, tanto se ante Dominum enixa supplicatione fundebat. Venit ergo ad ordinem tertium, ubi humiliter et confidenter exorat remitti sibi peccata, priusquam vitam finiat. Quapropter necessarium est considerare, ut ille qui dictus est mundi vitia transilisse, cur adhuc tam graviter videatur ingemere? Scilicet quia nulli sufficit de vitiiis acquisita victoria, nisi jugi fuerit supplicatione servata. Prius itaque orationem dixit, post deprecationem. *Oratio est oris ratio, quam prout allegamus vota nostra pandentes. Deprecatio vero est frequens et assidua supplicatio, quæ ab imo pectoris profertur arcano.* Audi enim quod sequitur, **auribus percipe lacrymas meas.** Frequenter diximus Deum, quod videt, audire; quod audit, videre: quia non corporalibus membris distinguitur, sed omnia virtute suæ divinitatis operatur. Et ne putares supplicationem tantam adhibitam fuisse verborum, *lacrymas meas* dixit, quæ violentæ sunt semper in precibus, et ad clementiam medicinalem animum miserantis adducunt.

Vers. 15. Ne sileas a me, quoniam ego incola sum apud te in terra, et peregrinus, sicut omnes patres mei. *Ne sileas, dixit; id est, audiam te dicentem quod Evangelium testatur: Remissa sunt tibi peccata (Luc. vii, 47).* Sive illud quod alio loco psalmus dicit:

A Dic animæ meæ: Salus tua ego sum (Psal. xliiii, 3); sive illud: Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi (Matth. xxv, 34). Quocirca convenit, quidquid horum sentire volueris. *Incola vero dicitur, qui terram colit, ad tempus superveniens extraneus, non qui in patriæ suæ regione consistit; quod omni sancto evenit, qui in divina civitate recipitur.* Omnes enim nos peccatum fecit extraneos, et in nefaria tenuit regione captivos. Sed quando nos misericordia ejus suscipit, incolæ sumus: quoniam illuc advenimus, id est, de Babylonia ad Jerusalem ipso attrahente transponimur. Ideo enim posuit, *apud te*, ut non in diaboli, sed in Domini civitate incolam eum fuisse sentiret. Subjunxit, *et peregrinus sicut omnes patres mei.* Expressit quod superius dixit: omnis enim homo qui recipitur in beatitudine *peregrinus* dicitur, quia incipit esse ubi non erat. *Peregrinus* enim dicitur, quasi pergens longius. Et ut generalem hanc cognosceres fuisse sententiam, dicit, *sicut omnes patres mei*, ne quis ab hac conditione putaretur exceptus.

Vers. 16. Remitte mihi, ut refrigerer priusquam eam, et amplius non ero. Vir providus et veritatis ipsius illuminatione completus, hic sibi petebat dimitti, ut certus ad futura judicia perveniret, et quamdam recreationem sumeret in **135** præsentem vitam, illius regni securitate suscepta. Professus est enim æstuante se cura succendi, qui se postulabat imbre misericordiæ temperari; sicut supra ipse de **C** se dicit: *Concaluit cor meum intra me; et in meditatione mea exardescit ignis.* Merito ergo hic *refrigerari* sibi petebat, qui tanti desiderii calore flagraverat. Addidit, *priusquam eam*, id est antequam de ista luce discedam. *Et amplius non ero*, utique in hoc mundo, ubi peccatorum facinoribus subvenitur, dum se a Domino conversionis accepta humilitate correxerint. Sive dicit, *amplius non ero*, si desinas subvenire; quia non est esse, in æternis afflictionibus permanere. *Esse enim proprie beati est.* Merito ergo non se dicebat *esse*, si se habere cum electis non intelligeret portionem.

Conclusio psalmi.

Ecce vitiorum transilitor egregius quanta nos beatissimæ institutionis salubritate commonuit, inter blasphemos et iniquos habere linguæ continentiam, noxia vitare certamina, rixas gravissima moderatione comprimere. Silentium est quippe probabile, quod nos minime perducit ad culpam, quod sapientes prodit, quod gravissimos facit, quod consilium nutrit, quod ipsum quoque gratissimum ostendit esse sermonem. Quapropter hauriamus remedii hujus saluberrimam potionem, ut qui sanctos tam proficue tacuisse cognoscimus, peccatorum immoderatam linguæ licentiam non amemus.

EXPOSITIO IN PSALMUM XXXIX.

In finem psalmus David.

Sæpe quidem diximus per *finem* et *David* Christum

Dominum significari, cui iste psalmus aptandus est. Sed in primordiis ejus Ecclesia loquitur, hoc est sponsa cœlestis, membra Christi, fidelium multitudo. Deinde venit ad caput nostrum Dominum Salvatorem, ut totius psalmi contextio uni corpori congruenter aptetur.

Divisio psalmi.

Prima narratione gratias agit Ecclesia, quæ venit ex gentibus: quia de mundi istius veterioso mœrore liberata, ad Novi Testamenti meruit gaudia pervenire. Secunda ipse Dominus loquitur Christus, sanctam incarnationem et justitiam suæ prædicationis exponens; ob hoc Patris auxilium deprecatur, ut pericula possit a Judæis illata superare: confundi postulans inimicos, et lætari omnes qui sperant in eum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Expectans expectavi Dominum, et respexit me: et exaudivit deprecationem meam.* Ecclesia catholica, quæ fuerat de totius mundi partibus congreganda, patientiæ virtutem prædicat, quam inter summas laudes habere convenit Christianum. Quemadmodum enim aut tribulationes sufferat, aut periculorum pondus evadat, nisi divino beneficio tolerantia robore fulciatur? Sed considerandus est hic sermo geminatus, quia superflua non est tam decora repetitio. *Expectare* siquidem possumus et ingrati. *Expectantes* autem *expectamus*, quando mites aliquid cum magno desiderio sustinemus. Hoc argumentum dicitur a conjugatis, quando unum verbum ortum ab alio varie commutamus, ut sapiens sapienter, prudens prudenter, et his similia. *Respexit*: quia prævenit omne bonum nostrum. Lumen quippe veritatis habere non possumus, nisi ab illius conspici claritate mereamur. Subjungitur, *exaudivit me*, ut pie atque efficaciter *expectasse* videatur. *Deprecatio* quoque significat (ut dictum est) frequentissimam precem: quoniam rarius orare non poterat, quæ sustinens Dominum sustinebat.

Vers. 2. *Et eduxit me de lacu miseriæ, et de luto fœci: et statuit supra petram pedes meos, et direxit gressus meos.* Sicut duobus modis operari præcipit Christianum, ut declinet a malo et faciat bonum; ita duplici ratione Dominum dicit profutura concedere. Primum est enim, ut nos *educat* de mundi istius profundissima calamitate, cujus apte designata est maligna latitudo, *lacus miseriæ* lutusque fœcilentus. Et ut exprimeret delictorum crassitudinem corpulentam, *lutum* addidit, qui lacu continetur: ne peccata solis aquis cognosceres quamvis densissimis comparata. Nam sicut *lutus* lacu fetidus atque gravis est, ita et hominum delicta limosa sunt, quæ et fetoribus horrescunt, et gravitate demergunt. Deinde *pedes* nostros *supra petram* statuit, cum in Christi Domini jussionibus ambulamus. Ipse est enim nobis spiritualis petra, quæ in se fixa non sinit demergi vestigia. Et respice quia sicut peccata virtutibus contraria sunt, ita et eorum viæ proban-

tur esse dissimiles. Illa enim sicut sunt mollia et dissoluta, in itineris sui cœnositatevolvuntur. Virtutes autem quemadmodum rigide sunt et immobiles, sic habent viam petralem, ubi non inquinatis, sed mundis pedibus ambulatur.

Vers. 3. *Et immisit in os meum canticum novum, hymnum Deo nostro: videbunt multi et timebunt, et sperabunt in Domino.* Superiora psalmi ad illud pertinent, quoniam Deus humanum genus in mundi istius cœnositate demersum, ad petrae transtulit firmitatem, ad religionem videlicet Christianam. Quod versus iste nunc aperit dicendo: *Et immisit in os meum canticum novum*, id est Novi Testamenti: sanctissimam prædicationem. Sed *novum* bene dicitur, quia incarnationem Domini corporeis oculis ætas antea nulla conspexit. Deo enim nihil novum est, quando ante constitutionem mundi dispensationis suæ universa præscivit. *Hymnus* autem Græcus sermo est, id est, laus carminum lege composita. Et quoniam hymni erant quos idolis suis etiam gentilitas personabat, addidit, *Deo nostro*; ut qualem hymnum diceret, distincte potuissemus advertere. *Videbunt multi et timebunt.* De mirabilibus dicit, quæ tempore sanctæ incarnationis effecta sunt. Videntes enim Judæi talia, timuerunt, et Christi Domini prædicationibus populorum agmina crediderunt. *Speraverunt autem in Domino*, quando Christiani esse cœperunt: ut post illum timorem miraculorum conversi, **136** spem in Domino firmissimam habere probarentur

Vers. 4. *Beatus vir cujus est nomen Domini spes ejus.* *Beatus* iste vir per secundam speciem definitionis exprimitur, quæ Græce ennoematice, Latine notio nuncupatur. Hæc unamquamque rem per id quod agit, non per id quod est, conatur ostendere. Nam qui sit iste *beatus* posita determinatione præfinitur, id est *cujus est spes nomen Domini*. *Spes* enim dicta est quasi stabilis pes. Nam et illi dicuntur spem suam in Domino ponere, qui ab eo dari sibi temporalia deprecantur. Illi videntur non propter se diligere Deum, sed propter illa quæ postulant. Ille autem veraciter habet *spem nominis Domini*, qui solam contemplationem ejus avidius concupiscit. *Nomen* ergo *Domini* inter cætera Salvator æternus est; et ille spem suam ponit in ejus nomine, qui se non suis meritis, sed ab eo per ejus gratiam credit esse salvandum. Dicti sunt et in Evangelio octies beati; ut est illud: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum* (*Matth. v, 3*), etc. Et in Deuteronomio (*Deuter. xxxiii, 29*) similiter reperitur; cum populus Israeliticus terram repromissionis intraret; quod ideo multifarie dicitur, quia diversis modis beatitudo præstatur. Sed hæc omnia per singulas species definitionum diligenter expressa, studiosus lector inveniet.

Vers. 5. *Et non respexit in vanitates et insanias falsas.* Et hic versus pendet de superiore sententia, exponit enim cui sit spes in nomine Domini, scilicet *qui non respexit in vanitates et insanias falsas*. Legi-

tur enim: *Nemo potest duobus dominis servire* (Matth. vi, 24); quod et locus iste commemorat. Nam qui spem habet in Domino rerum omnium potente, respicere non debet ad caduca. *Vanitas* est enim a sancta religione subita varietate mutari, et mentem fallaci illusionem convertere. *Insaniæ* vero *falsæ* sunt saxis formasse deum, quem gentilitas adoraret, ubi futurorum ordinem mendaciter inquirebant. Et est epitheton *insaniæ* pulcherrimum, id est falsitas. *Insaniæ* quippe mentem fallunt, quoniam a veritate dissentiunt. Potest hoc et ad illos aptari, qui spectaculorum fallacium delectatione capiuntur. Ideo enim plurali numero positæ sunt *insaniæ*, ut per similitudines rerum latius discurrere debeamus.

Vers. 6. *Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua; et cogitationibus tuis non est quis similis tibi.* Cum de operibus hominum loqueretur insanis, apte intulit divina miracula. Nam qui inflammantur contententibus auribus, qui pantomimis saltantibus molliuntur, quanto melius si cogitent cælum et terram pulcherrima diversitate formata, quæ habent et aspectum decorum, et considerationem omnino mirabilem! Sequitur, *et cogitationibus tuis non est quis similis tibi.* Adhuc illas superstitiones elidit, quas sibi homines aut ad religionem perversam repererunt, aut in spectaculis celebrandis moti aliqua voluptate fixerunt. Sed nunquid tale est per funem currere pede suspeso, quale Petrum terga maris fixo pressisse vestigio? Nunquid tale est ignitis facibus in theatro ludere, quale fuit camini incendia tribus pueris ambulasse? Nunquid tale est scenicas audire tragœdias, quale est in choris Ecclesiæ salutiferas cognoscere psalmodias? Ista res potius legentes spectare debemus, quas nec fatue quærimus, et proficue semper audimus. Dicendo enim, *quis similis tibi*, malarum rerum arguit inventores, qui se nequiter efferentes, fallacium artium auctores esse gloriantur. Hactenus prædicavit sancta mater Ecclesia: nunc audiamus loquentem Dominum Salvatorem; ut quod dictum est: *Quis similis tibi?* manifestum nobis subsequenti expositione reddatur.

Vers. 7. *Annuntiavi et locutus sum: multiplicati sunt super numerum.* Psalmi quidem est secunda narratio, sed per figuram exallage, quæ Latine appellatur immutatio. Ex persona Domini mystica verba proferuntur, ubi adventum suum et pias prædicationes gentibus innotescit. *Annuntiare* est enim ventura prædicare, quod fecit ore prophetarum. *Locutus sum*, id est, cum inter nos conversatus evangelizavit, quando sacramentum beatæ incarnationis assumpsit. Addidit, *Multiplicati sunt super numerum*; scilicet quia super calculum beatorum multiplicata est turba peccantium. De quam magnis enim populis quam pauci fideles sunt! Non immerito, quia dum multi mundi hujus vanitatibus occupantur, raros poteris veraciter invenire sapientes. Et vide quod dicit, *super numerum*; designat enim illos tantum in libro viventium supputatos, qui illi Jerusalem supernæ prædestinati esse noscuntur.

Vers. 8. *Sacrificium et oblationem noluisti; corpus autem perfecisti mihi: holocausta etiam pro delicto non postulasti.* Hic versus Novi et Veteris Testamenti sacramenta complectitur. Dicit enim *sacrificium et oblationem*, quæ in honorem Domini fiebant ante pecoribus immolatis, unde sacerdotes etiam vescebantur, Deum postremo tempore respuisse. Prius quippe talia suscipere dignatus est, quoniam per illa sacrificia præfiguratio quædam corporis Christi esse videbatur. Postquam vero ipse Messias qui est Dominus Christus prædictus advenit, et se pro omnibus nobis hostiam pietatis exhibuit, necessarium non erat ut, veritate completa, adhuc illa figura præcursoria permaneret. Quos versus ita exprimit Apostolus Hebræis scribens: *Aufert, inquit, primum, ut sequens statuatur: ubi subaudiendum est corpus. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Christi Jesu semel* (Hebr. x, 9, 10); et cætera quæ ad causæ hujus pulcherrimam distinctionem pertinere noscuntur. Sequitur, *corpus autem perfecisti mihi.* Hic sanctam incarnationem suam secundum Apostolum evidenter ostendit; ut *corpus* quod ante fuit per sacrificiorum imagines promissum, nunc dicat adventu proprio fuisse completum. Addidit, *holocausta etiam pro delicto non postulasti.* *Holocausta* dicuntur tota incensa, quæ pro delictis sacris imponebantur altaribus, et postea igne cremabantur; ut devoratio eorum fieret abolitio peccatorum. Hæc dicit jam Dominum non petiisse; merito, quoniam illud a nobis expetit, quod in quinquagesimo legitur psalmo: *Cor contritum et humiliatum Deus non spernit* (Psal. l, 19). Vides Ecclesiam veraciter dixisse: *Quis similis tibi?*

Vers. 9. *Tunc dixi: Ecce venio: in capite libri scriptum est de me. Ecce*, statim significat, celeritatem promittens, velocitatem modis omnibus pollicetur. Et tu, Judæe, cum propria sacrificia non habeas, quem deceptus exspectas? Ille jam venit, ille jam Verbum caro factum est, ille mundum salutari prædicatione complevit. Sed tu adhuc nescio quid in tuis cubilibus somnaris. Quid **137** ulterius quæris? Quid stupore defigeris? In libro isto psalmodiarum, in capite de se dicit esse conscriptum, ut credere debeas jam venisse beatum nostrum, cujus vitam (sicut jam contigit) constat expositam. Ubi sunt qui se vident, sicut hic promissum est, sacrificia non habere: et tanquam sententiam istam in codicibus sacris non habeant, sic stupefacti ad objectos sermones probabiliter obmutescunt?

Vers. 10. *Ut faciam voluntatem tuam, Deus meus, volui: et legem tuam in medio cordis mei.* Filii verba diriguntur ad Patrem; desideravit enim ejus *facere voluntatem*, qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentie non sedit (Psal. i, 1, 2). Nam quod dixit, *volui*, virtutem præscientiæ declaravit; ut diceret præteritum, quod constabat esse venturum. Manebat etiam *lex* divina in medio cordis ipsius, dum in lege Domini

fuit voluntas ejus, et in lege ejus meditata est die ac nocte (Psal. i, 2).

Vers. 11. Bene nuntiavi justitiam tuam in Ecclesia magna: ecce labia mea non prohibebo, Domine, tu cognovisti. Bene nuntiavit justitiam Domini, quando dictum est: Non sic impii, non sic, sed tanquam pulvis quem projicit ventus a facie terræ (Ibid., 4). In Ecclesia magna, sicut sæpe diximus, catholicam dicit, quæ toto orbe diffusa est: de qua ibi dictum est, quod fructum suum dabit in tempore suo (Ibid., 3). Sequitur, ecce labia mea non prohibebo, Domine, tu cognovisti. Loquitur per id quod Deo subjectus est Filius. Nam quamvis inter obstinatos periculosum fuerit prædicare veritatem, dum mortem suam exinde nosceret esse venturam, tamen non destitit admonere populum perfidorum dicendo: Quoniam

Vers. 12. Justitiam tuam non abscondi in corde meo: veritatem tuam et salutare tuum dixi. Justi voluntas est, quando potest prodesse, non abscondere veritatem; quod Dominum Salvatorem fecisse non dubium est, quando turbas arguebat, increpabat incredulos, et multa hujuscemodi prædicabat, quæ Evangelii textus eloquitur. Fuit tamen tempus cum in passione tacuit, sicut scriptum est: At Jesus nihil respondit ei; quippe cui Pontius Pilatus dixit: Mihi

Vers. 13. Non celavi misericordiam tuam, et veritatem tuam in Synagoga multa. Adhuc in exponendis suis operibus perseverat. Non celavit misericordiam Patris, quando dixit: Si vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit bona petentibus se (Luc. xi, 13)! Veritatem quoque dixit: in Synagoga multa, id est in populorum congregatione densissima, quando Isaïæ librum legit acceptum, et dixit: Hodie impleta est hæc scriptura in auribus vestris (Luc. iv, 21). Audis, Judæe incredule, prophetam aliquando tuum nostro Evangelio consonantem? Quem ultra sustines, qui jam Christum Dominum venisse cognoscis, si adhuc cor tuum noxio velamine non tegatur.

Vers. 14. Tu autem, Domine, ne longe facias misericordias tuas a me: misericordia tua et veritas tua semper susceperunt me. Narratis sanctis operibus, ad passionis suæ gloriam venit: ut totius vitæ atque vivificatricis mortis declararetur integritas. Ubi merito Patrem precatur, ne longe ab eo faciat misericordias suas, qui erat suscepti hominis veritate mo-

riturus; sicut et alibi dicit: Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti (Psal. xxi, 2)? Misericordia enim fuit, ut humanam naturam prævaricationis vitio sauciatam sancta incarnatione salvaret. Veritas, ut resurrectionis promissæ beneficio sederet ad dexteram Patris, inde venturus judicare vivos et mortuos. Susceperunt me, id est glorificandum receperunt. Illos enim in bonam partem suscipere dicimur, quos nostræ gratiæ profiteamur acceptos.

Vers. 15. Quoniam circumdederunt me mala, quorum non est numerus: comprehenderunt me iniquitates meæ. Hoc a membris suis dicit, quorum ipse caput est Christus; ut se pati profiteretur, quod turba fidelium sustinebat; sicut est illud: Saule, Saule, quid me persequeris (Act. ix, 4)? Sequitur, quorum non est numerus, scilicet apud homines; nam omnia Deo dinumerata sunt, qui arenam maris et guttas pluviarum, stellarumque multitudinem complexibili quantitate cognoscit. Addidit, comprehenderunt me iniquitates meæ. Eodem modo loquitur, quo superius dixit: Circumdederunt me mala. Dominus enim Salvator nec mala perpetravit, nec iniquitatibus patuit: sed hoc a parte membrorum apte dicitur, a quibus talia sustinentur. Pietatis enim nostri capitis fuit, ut qui de se multa dixerat, commemorationem quoque fidelium facere dignaretur: ne se sequestratos putarent, cum præteritos esse cognoscerent.

Vers. 16. Et non potui ut viderem: multiplicati sunt super capillos capitis mei, et cor meum dereliquit me. Hoc omnino ad membra referendum est; cæterum in Domino Christo nequeunt talia convenire. Non potui ut viderem, id est, circumdantibus me iniquitatibus meis, quod veraciter potest fidelis edicere. Et quamvis in homine capilli capitis videantur innumeri, tamen peccata eorum calculum probantur excedere. Nec frustra in comparationem delictorum capilli deducti sunt. Nam in Veteri Testamento sacerdotes ipsa similitudine radebantur; ut tali emundatione purgati carnis vitia deposuisse viderentur. Cor vero nōs derelinquit, quando peccatis ægrum profutura non appetit.

Vers. 17. Complaceat tibi, Domine, ut eripias [ms. G., eruas] me: Domine, in auxilium meum respice. Post enumerationes præmissas, venit ad saluberrimam conclusionem, unde omnis impugnatur adversitas, omnia nocentia destruuntur; ut placeat Domino eum eripere, qui mundi istius contrarietatibus cingebatur. Et intueri quod dicit, complaceat; id est communiter placeat. Concordia enim hic Trinitatis ostenditur: nam quod placet Patri, hoc placet et Filio et Spiritui sancto. Addidit, tibi: ut sanctam Trinitatem unum Deum esse cognosceres. Sequitur, Domine, in auxilium meum respice, ut intelligamus respectum ipsius nostrum esse præsidium; sicut est illud Evangelii: Respexit Petrum, et flevit amare (Luc. xxii, 61, 62). Aliter enim liberari non possumus, nisi nos Divinitas propitiata respiciat.

138 Vers. 18. *Confundantur et revereantur simul, qui quæruni animam meam, ut auferant eam.* Venit ad eam, quæ superest, narrationem: ubi confusionem et reverentiam Domini Salvator optat impiis: exultationem vero et lætitiã provenire petit devotis. Sed vide in ista deprecatione quanta gerat studia pietatis. *Confundantur*, dixit, mirabilium operatione turbentur. *Revereantur* autem, resurrectionis gloria corrigantur: ut illum confiteantur Deum, quem dudum putaverant esse trucidandum. *Simul*; id est, sicut persecuti sunt, ita et prædestinati conversionis munere liberentur. Sequitur, *qui quæruni animam meam.* Duobus modis anima quæritur, sive ad honorem, sive ad mortem. Sed ut hic illos ostenderet, qui eam voto contrario perquirebant, addidit, *ut auferant eam*, non ut diligant, non ut venerentur: sed ut a corpore meo interventu mortis segregare contendant.

Vers. 19. *Avertantur retrorsum et erubescant, qui cogitant mihi mala.* Frequenter diximus malis sic bene optari, ut retrorsum redeant a voluptatibus suis, nec in malo opere perseverent. Qui si confusionem patiantur, evadunt: si mundi lætitiã perfruantur, pereunt. Nam *retrorsum* istud in bonam partem dici Evangelii locus ille testatur, ubi Petro vitæ hujus se amore diligenti respondit: *Redi retro, Satanas* (Marc. viii, 33). Quod autem posuit, *qui cogitant mihi mala*, Judæorum significat improbas voluntates, quorum cogitationes non erant malæ Domino, sed auctoribus suis. Cogitationes enim a cogendo dictæ sunt.

Vers. 20. *Ferant confestim confusionem suam, qui dicunt mihi: Euge, euge.* Ferunt confestim confusionem suam; qui usque ad illud perveniunt, ut se nequiter errasse cognoscant. *Ferant*, dixit, quasi pondus immensum. *Confestim*, ut peccare cœperint: ne longius progrediendo periculosius ingraventur. *Confusionem suam*, id est cogitationem pravam veritate convictam. Sequitur, *qui dicunt mihi: Euge, euge.* Hic falsos arguit laudatores, qui plus nituntur ad laudandum decipere, quam possint vituperationibus sauciare. *Euge* verbum quidem præconiale est; sed cum recto animo non profertur, ad derisionem trahitur inferendam. Quæ figura dicitur ironia, id est irrisio.

Vers. 21. *Exsultent et lætentur qui quæruni te, Domine, et dicant semper: Magnificetur Dominus, qui diligunt salutare tuum.* Sicut inimicos suos confundi petiit, qui eum falsis laudationibus irridebant, ita devotos optat veraciter gaudere, qui spem suam noscuntur in Domini majestate posuisse. Eos enim non tantum lætari, sed et exsultare deprecatur. Sed quæ sit ista exsultatio consequenter exponitur; id est, *et dicant semper: Magnificetur Dominus.* Hæc est enim professio, quæ in æternum gaudentes efficit Christianos; quæ quamvis jugiter dicatur, tamen semper appetitur. De ista siquidem sententia pascabatur et in isto sæculo Job, qui erat afflictione corporis graviter sauciatus, dicendo: *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum* (Job i, 21). Exsul-

tabat quippe, quando lætabatur in Domino, in quo revera sunt omnia profutura. Sed ne hanc exultationem quibuscunque crederes concedendam, addidit, *qui diligunt salutare tuum*; id est, qui me spirituali charitate perquirunt, et mandatis meis suaviter obsequuntur.

Vers. 22. *Ego vero egenus et pauper sum: Dominus curam habet mei.* Postquam dixerat lætitiæ muneribus esse complendos, qui deitatem Verbi diligere voluissent, ne sibi quispiam meritorum gloriam vindicaret, Dominus Christus ex forma loquitur humanitatis assumptæ: *Egenus et pauper sum.* *Egenus*, quia humanitas subveniri sibi semper eget a Domino. *Pauper*, quia nisi divina gratia clarificetur, de se omnino tenuis esse cognoscitur. Sed ne istam paupertatem vilem abjectamque æstimares, addidit, *Dominus curam habet mei*; scilicet de quo dicturus erat: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. iii, 17). O paupertatem thesauris omnibus ditiolem! Pauper enim de nostro, dives de suo est; qui ideo indigentiam humanitatis assumpsit, ut abundantiam suæ nos faceret esse participes.

Vers. 23. *Adjutor meus et liberator meus es tu: Domine, ne tardaveris.* De adjutorio et de protectione securus celeritatem necessariam petit; ut jam quia mors vitari non debuit, saltem resurrectio festina succederet. Cum enim dicit: *Adjutor et liberator*, ostendit patientiam diversarum videlicet passionum, unde et ipse psalmus fecit initium. Quapropter totus virtuti patientiæ merito deputatur, qui et eodem fine concluditur.

Conclusio psalmi.

Magnifica et suavissima verba sensus nostros medullitus intraverunt, quando ipsum audivimus docentem, quem adoramus auctorem. Nam licet universos psalmos magno honore veneremur, nescio quid tamen dulcius accipitur, cum aliquid de sancta incarnatione profertur. Omnis enim fidelis gratissime suscipit, per quam noscitur esse liberatus. Et respice quo ordine psalmi hujus contextio disponatur. Primum loquitur Ecclesia quasi rudes docens, quasi trepidos confortans, quasi incompositos præparans, ut sequentia verba Domini Salvatoris libenti animo salutariter populus præparatus audiret.

EXPOSITIO IN PSALMUM XL.

In finem psalmus David.

Verba ista frequenti usu nobis jam debent esse notissima; sed breviter dicta tangamus, omnia diriguntur ad Christum Dominum. Magnificat autem hunc psalmum, quod in quadragenario numero noscitur collocatus; qui calculus emundationi et purificationi frequenter aptatur. Quadraginta enim diebus fuso diluvio ab iniquitatibus hominum terra diluta est. Quadraginta quoque diebus sanctus Moyses ab escis corporeis temperavit, ut divina colloquia mereretur. Eodem modo Elias suffugio se corporeæ refectionis abstinuit. Ipse quoque Dominus totidem diebus ac noctibus jejunavit, ut nobis formam beatæ

purificationis ostenderet. Quadragesimæ quin etiam ipsius docemur exemplo. Præmittitur tempus abstinentiæ, ut dilutis sordibus peccatorum ad resurrectionem Domini puris mentibus accedamus. Quapropter hunc psalmum inter illa judicemus sacramenta repositum, quæ animas nostras cœlesti purificatione mundificant; maxime quando de eleemosyna propheta dicturus est, qua proprie fieri noscitur purgatio peccatorum. Legitur enim: *Sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum* (Eccli. III, 33).

Divisio psalmi.

Primo ingressu propheta loquitur, beatum prædicans eleemosynæ largitorem, multiplici eum benedictione concelebrans. Secundo gloriosam Dominus suam commemorat passionem. Tertio ad confirmandam spem fidelium, idem Dominus Christus prædicat propriam resurrectionem.

Expositio psalmi.

Vers. . . *Beatus qui intelligit super egenum et pauperem: in die mala liberabit eum Dominus.* Illic iterum hypotheticus syllogismus hac ratione resplendet: Si omnis beatus intelligit super egenum et pauperem, in die mala liberabit eum Dominus. Attamen omnis beatus intelligit super egenum et pauperem. In die igitur mala liberabit eum Dominus. Hypotheticus autem, id est, conditionalis syllogismus est, qui ex conditionalibus propositionibus [habens absolutam assumptionem, colligit conclusionem. Nunc sequentia videamus. Secunda est species definitionis quæ Græce ennoematice dicitur, Latine notio nuncupatur. Hæc de factis suis unumquemque quid sit ostendit. Dicit enim quomodo peccata per operationes eleemosynarum saluberrimas expientur, ut possit beatitudo gloriosissima reperiri. Suadebat nos equidem dignitas rei per locum communem aliquam facere digressionem; ut reconciliatricem humani generis eleemosynam laudare deberemus. Sed quoniam multorum Patrum sanctissimo atque eloquentissimo ore celebrata est, sufficiat ad eorum libros audientium corda remisisse; ut et illorum desiderium uberius expleatur, et nos cœptum opus, juvante Domino, naviter impleamus. Sed licet multi Patres de hac re plura conscripserint, oritur tamen inter eos de hoc articulo nonnulla dissensio. Legitur enim: *Omni petenti te tribue* (Luc. VI, 30). Scriptum est etiam: *Desudet eleemosyna in manu tua, donec invenias justum, cui eam tradas.* Sed si omnes justos quærimus, imperatam constringimus largitatem. Verum hæc causa in sola pia voluntate consistit: quia non est nostrum prius mores discutere, et sic indigentiae subvenire. Sufficit nobis, ut nos dare aliquid malis artibus nesciamus, nec opiniones hominum captando elati eleemosynam largiamur: sed operemur solo affectu subveniendi, quod nos super omnia præcipit Divinitas intueri. Qui sic dederit, etsi justis non det, juste tamen omnibus erogabit. Sed major opera danda est, ut sanctis viris in aliqua indigentia subvenire

A debeamus propter Christum Dominum nostrum, qui de pauperibus suis in iudicio proprio dicturus est: *Qui fecit uni ex minimis istis, mihi fecit* (Matth. XXV, 40). Quid enim dici potest sublimius, quidve gloriosius, quando aut ipsi prætermissi in ignem nos dirigunt, aut remunerati nos ad dexteram collocabunt? Sed advertite quod dicit, *intelligit*; ut etiam non petentibus talibus offeratur. Nam qui petenti tribuit, bonum opus efficit; qui vero tacentem intelligit, beatitudinem sine aliqua dubitatione conquirat. Addidit, *in die mala liberabit eum Dominus.* Diem quidem iudicii significat. Sed aliquos movet, quod tam frequenter *malam* dicit. Omnis homo malum et formidabile juste sibi dicit esse Dei iudicium: quia peccatoribus debita pœna suspecta est. Nam etsi ejus miseratione liberamur, vigorem tamen iudicii ipsius recte pavescimus.

Vers. 2. *Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum, et emundet in terra animam ejus: et non tradat eum in manus* [mss. A., B., F., in animam] *inimici ejus.* Petitio ista prophetæ certa promissio est, quia sic fieri necesse est: si tamen egenus et pauper pio munere sublevetur. *Conservet*, dixit: id est, inter mala sæculi perire non faciat; sed ad suam retributionem illæsum sancta conversatione perducatur. Vivi autem proprie illi dicuntur, qui se a Christiana fide non dividunt. Nam de illis qui in errore versantur dictum est: *Sine mortuos sepeliant mortuos suos* (Luc. IX, 60). Ergo *vivificet eum* dicit, hoc est, *faciat illum inter electos in sua vivere portione.* Addidit, *et beatum faciat eum*, utique ut in resurrectione ad dexteram collocetur, et in patriam illam beatorum magni iudicis pronuntiatione mittatur. Sed post illa superiora quæ dixerat, remissis necessariam tangit, ut dum in isto mundo consistit, peccatorum remissione mundetur: ubi venia optata suscipitur, si devota supplicatione plangatur. Subjunxit etiam, *ne in manibus inimici tradatur.* *Inimicus* diabolus est: *manus ejus* potestas iniqua est; nam quas *manus* habeat, qui carnem non habet? Ipsa ergo potestas est, qua servos Dei multiplicitate tentatione castigat. Et animadvertite quoties in hoc versu, *et*, posuit; ut figuram polysyntheton conjunctionis hujus frequenti iteratione monstraret.

Vers. 3. *Dominus opem ferat illi super lectum doloris ejus: universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus.* Ne putares beatum istum in hoc mundo incussam requiem possidere, dolores ejus mitigari deprecatur; ut multitudo malorum temperationis beneficio vinceretur. *Lectus* enim nobis datus est ad quietem, in quo se hominum fessa membra refoveant. Sic et ille qui patrimonium conquirat, uxorem sibi copulat, filios procreat, qui amicitias parat, quasi in quodam lecto delectationis gratia conquiescit. Sed hæc frequenter servis suis amara et doloribus plena Dominus facit, ne spem suam ponentes in temporalibus rebus futura bona non appetant. Quapropter optat propheta ut consoletur Dominus dolorem ejus, qui in delectatione sua quasi quodam

lectulo sauciat. Addidit, *universum stratum ejus versasti in infirmitate ejus*. Causam excolit quam superius dixit: quia providentia divina perficitur, ut servorum Dei mundana delectatio in angustiis doloribusque versetur; quatenus hic diversis calamitatibus afflicti, æternæ beatitudinis requiem consequantur; sicut factum est in Job, cui sæculi bona in infirmitate conversa sunt: sed inde felicior existit, quia se illi prosperitas mundana subtraxit. Quocirca talibus rebus rogat *opem ferre Dominum*, ne humana fragilitas duris laboribus pressa superetur.

Vers. 4. *Ego dixi, Domine, miserere mei: sana animam meam, quia peccavi tibi*. Cum tribulationes fidelium divino judicio fieri cognovisset, **140** exclamat pie trepidus propheta, ut et ipse misericordiam Domini consequatur: quoniam qui se peccasse cognoverat, tentationibus tradi jure metuebat. Omne enim peccatum morbus est animarum, quo crescente salus interioris hominis dissipatur. Sensit ægritudinem suam qui clamavit ad medicum, sed intellectu erat sanus, dum se cognovit infirmum. Animam itaque suam sanari desiderat, remissione scilicet peccatorum; qua revera sanamur, cum strangulantia peccata laxantur.

Vers. 5. *Inimici mei dixerunt mala mihi: quando morietur et periet nomen ejus?* Hactenus propheta de beatorum afflictione locutus est, nunc secundo ingressu Dominus Salvator de sua passione dicturus est; ut cum famuli Dei diversis casibus affliguntur, non se a Deo credant esse derelictos, quando Christum Dominum talia pertulisse cognoscunt, qui dixit: *Si me persecuti sunt, et vos persequentur: si sermonem meum servaverunt, et vestrum servabunt* (Joan. xv, 20). *Inimici vero dixerunt mala*, quando falsa locuti sunt. Necesse enim erat ut impii mendacia cogitarent, qui diabolo auctore fremuerunt. Sequitur: *quando morietur et periet nomen ejus?* Verba sunt dementium Judæorum; dicebant enim: *Si dimiserimus eum, venient Romani et tollent nobis et locum et regnum* (Joan. xi, 48); item Caiphas ait: *Expediit ut unus homo moriatur pro omnibus, et non tota gens pereat* (Ibid., 49). *Periit enim nomen ejus*, sed ab ipsis qui ei credere noluerunt.

Vers. 6. *Et ingrediebantur ut viderent: vana locutum est cor eorum*.

Vers. 7. *Congregaverunt iniquitatem sibi: et egrediebantur foras, et loquebantur*. Tempus illud dominicæ passionis exponit, quando Judas non ad venerandum Dominum, sed ad perdendum potius dolosus intrabat. Nam quod pluraliter dictum est, *ingrediebantur*, et illos significat qui ei manus injicere præsumperunt. *Vana vero locuti sunt Judæi*, quando de illius morte crudeliter tractaverunt, qui omnium vita esse cognoscitur. Sequitur, *congregaverunt iniquitatem sibi*. Conventus ipsorum congregatio utique fuit peccantium, quando in uno facinore omnia scelera perpetrata sunt, dum rerum Dominum crucifigere decreverunt. *Foras egressi sunt*; quoniam intus stare non poterant, qui ab arcano fidei discrepabant.

PATROL. LXX.

A Utrumque miserum, utrumque pestiferum: ingressi sunt ad facinus perpetrandum, deinde foras a veritatis finibus exierunt.

Vers. 8. *Simul in unum susurrabant omnes inimici mei: adversum me cogitabant mala mihi*. Susurratio est oris parvissimus sonus sine aliqua vocis distinctione confusus: sermo tractus ab apibus, quarum vox prolata susurrus est. Quod inter illos evenit, qui in auribus suis murmurare invicem gestierunt. Consilia quippe sua detegere non præsumunt, qui scelerum societate conjuncti sunt. Addidit, *omnes inimici mei adversum me cogitabant mala mihi*. Expressit insaniam furentium insipientiumque populorum. Solent enim pauci esse scelerum auctores. Hic omnes mala cogitasse dicti sunt; ut nemo sit minus nocens, quos una facinoris damnat æqualitas. Quod autem dixit, *mala mihi*: si effectum quæris sibi, si votum mihi. Justi siquidem poena non patientis, sed facientis invidia est.

Vers. 9. *Verbum iniquum constituerunt adversum me: nunquid qui dormit non adjiciet ut resurgat?* *Verbum iniquum* dicit, quando clamabant Pilato: *Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris* (Joan. xix, 12). *Constituerunt*, id est decreverunt, aut etiam definerunt; videlicet quando de Domino Salvatore sententialiter sunt locuti. *Dormire* est autem a sensibus carnis remissa mentis intentione requiescere, et iterum ad actus vitæ nostræ reparato animi vigore remeare. Quod morti dominicæ pulcherrime videtur aptatum, quia tanta celeritas resurrectionis fuit, ut *dormisse* potius quam mortuus æstimetur: resurgens fortissimus, qui ut imbecillis occubuit. Et ne sibi hæretici diutius blandiantur, audiant illum qui dormit ipsum sibi adjicere ut resurgat; sicut et in Evangelio dicit: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (Joan. x, 18).

Vers. 10. *Etenim homo pacis meæ in quo sperabam, qui edebat panes meos ampliavit adversum me supplantationem*. *Hominem pacis* suæ dicit discipulum Judam, qui illi pacem dedit, quando eum tradidit. *Pacem* siquidem dicimus, cum nos invicem osculamur. Nam si ad animæ tranquillitatem referas, *pax* esse in illius corde non potuit, qui insidias blandiendo præparavit. Addidit, *in quo sperabam*; id est in quo sperare putabar. Nam quomodo habuit in homine pessimo sperare, qui illum potuit antequam nasceretur agnoscere? Nam ut intelligas fuisse præscitum, sic ipse Dominus dicit: *Nonne vos duodecim elegi, et unus ex vobis diabolus est* (Joan. vi, 60)? Sequitur, *qui edebat panes meos*: sive doctrinam meam audiebat, unde spiritualiter epulamur: sive quia manum misit cum ipso in paropside, quemadmodum Evangelii lingua declarat. Et merito dixit, *ampliavit*, quando ignorantibus quis esset ipse monstraverat. O discipulum surdum, o indocili corde durissimum! Quis enim eum a tanta pietate aliquid virtutis animo percepisse credat, qui tam crudelis existit parricida?

Vers. 11. *Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me: et retribuam illis.* Exposita passione, ad tertium venit ingressum, in quo resurrectionis suae, per id quod homo est, fieri miracula deprecatur. Quid erigis aures, haeretice? Quid te putas aliquid invenisse, quod tuam possit excusare perfidiam? Si potestatem quaeris, audi quod in Evangelio dicit: *Solvite templum hoc, et in triduo suscitabo illud* (Joan. 11, 19). Hic humanitas rogat, ibi divinitas pollicetur. Desine calumnias facere, utraque enim conveniunt in Domino Salvatore: quia *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Joan. 1, 14). *Retribuam illis*, dixit, non dolore vindictae, sed expectatione patientiae. Nam hodieque sustinendo illos, magnam partem eorum clementiae suae operatione convertit.

Vers. 12. *In hoc cognovi quoniam voluisti me. quoniam non gaudebit inimicus meus super me.* Cognovisse se dicit in hoc dilectionem Patris, quia gloriosa est resurrectio secutura. *Quoniam voluisti me*, subaudi glorificare, exaltare. Possunt enim huic loco et haec verba quae dicta sunt, et his similia convenire. Addidit, *quoniam non gaudebit inimicus meus super me.* Hoc erat quod dixit, *quoniam voluisti me*; scilicet quia *inimicus* supra eum non est gaudere permissus, quando illa quae disponebant, nullatenus impleverunt. **141** Ad hoc enim eum occidere voluerunt, sicut superius dictum est, ut nomen ejus penitus de terra abrogarent. Sed econtra vident Ecclesiam Christi toto orbe diffusam, nomenque ejus ubique celeberrimum esse cognoscunt; ut merito gaudere non possint, quibus tam contraria provenerunt.

Vers. 13. *Propter innocentiam autem meam suscepisti me, et confirmasti me in conspectu tuo in aeternum.* Vere sancta innocentia, vere simplicitas, vere humilitas beata; ut tot mala passus, nulla se contentione defenderet. Placato animo ibat ad crucem, tranquilla mente moriturus. Omnia verba quae praedicta sunt per prophetas integerrima veritate complevit. Doluit casibus persequentium, et in cruce positus pro inimicis suis clementissimus exoravit; quoniam hoc et a fidelibus suis faciendum esse decreverat. Et merito dedit praecipuum, qui praemisit exemplum. Sequitur, *et confirmasti me in conspectu tuo in aeternum.* Hic jam beatitudo ipsius sanctae incarnationis exprimitur, qui moribundi corporis infirmitate deposita, homo Deus ex duabus, et in duabus naturis distinctis atque perfectis permanet in gloria sempiterna: cujus nomen super omne nomen est, cujus potestas caelo terraeque imperat, cui *Omne genu flectitur caelestium, terrestrium, et infernorum* (Philip. 2, 10).

Vers. 14. *Benedictus Dominus Deus Israel a saeculo et usque in saeculum: fiat, fiat.* Expositis quae ad passionem et resurrectionem Christi Domini pertinebant, pulchre secuta est laudativa conclusio; quia omni tempore benedici debet qui spem nostram gloria suae dispensationis implevit. Benedictum dicimus et hominem cui benedicitur; cui tamen si non benedicatur, benedictus non est; et quodammodo ista

A benedictio ex alieno celebratur arbitrio. *Deus autem benedictus est*, etsi omnes taceant; quia ille omne bonum non tanquam extraneum suscipit, sed ab ipso progreditur. Nam quod dixit: *A saeculo*, praesentem mundum significat, ex quo administrari coepta sunt omnia. *Et usque in saeculum*, futurum vult intelligi, ubi jam omnia aeterna consistunt, nec aliqua temporis mutabilitate dilabuntur. Nam licet *saeculum* istud deficiat, Dei tamen benedictio incommutabilis perseverat. Addidit *fiat, fiat*. Hoc verbum geminatum instanter ab omnibus praedicat esse faciendum. Non enim sic intelligendum est, ut putetur *fiat benedictus Dominus*; tanquam si non laudetur *benedictus* non sit: sed hoc est, *fiat*, unde nos proficimus, dum jugiter ejus laudibus occupamur. Aliqui vero expositorum pro istius verbi novitate, quod est hic et in septuagesimo primo, sive in octogesimo octavo, vel in centesimo quinto, in quinque libros psalterium dividendum esse putaverunt. Sed eis non esse consentiendum in praefatione nostra sufficienter ostensum est. In Actibus quippe apostolorum (Act. 1, 20) unus liber legitur esse psalmodiarum.

Conclusio psalmi.

Superiore psalmo, in prima parte Ecclesia sancta locuta est, et post Domini verba secuta sunt: ita et in hoc propheta praecursor est. In ipso quippe principio beatus David per eleemosynas sanctas morales nos docuit disciplinas. Secundo per passionem suam Dominus naturales semitas indicavit. Tertio resurrectionis miraculo inspectiva nos claritate complevit, ut caelestis philosophiae veritas tribus partibus narrata constaret. Quod si diligenter inspexeris, et in reliquis psalmis positum frequenter invenies. Unde psalmi hujus suscepto beneficio magna exultatione dicendum est: *Benedictus Dominus Deus Israel, a saeculo, et usque in saeculum: fiat, fiat.*

EXPOSITIO IN PSALMUM XLI.

In finem, intellectus filiis Core psalmus David.

Inter verba usitata *filiis Core* noviter introducit, quae nomina cantorum sunt, non psalmigraphorum; sicut de Idithum in trigesimo octavo psalmo jam dictum est. Hi enim a David ad psalmodiam fuerant electi; sed propter significantiam nominum congruenter titulis videntur appositi; quod magno studio debemus inquirere, ut nobis velut candidissimus nucleus exutus suo tegmine decenter appareat. Hebraice *Core* dicitur Calvaria: Calvariae vero locus est, ubi Dominum Salvatorem constat esse crucifixum. Quapropter *filiis Core* merito dicuntur, qui tanquam gloriosissimum tropaeum caelestis Regis, id est signaculum crucis suscipere meruerunt. Et ideo psalmus hic omni convenit Christiano, qui amore Domini flamma Dominicae charitatis accenditur, sine qua totum abjectum est quidquid in humanis rebus putatur eximium. De qua re hic primus est psalmus, quem octogesimus tertius, et octogesimus quartus subsequuntur. Sed in his nominibus illud meminisse debemus quod beatus Hieronymus ait (*In Expos. tituli*

psal. LXXXIV), omne psalterium sagaci mente perlustrans. Nunquam invenio quod filii Core aliquid triste cantaverint: semper enim in psalmis eorum læta sunt et jucunda; sæcularibusque contemptis coelestia et æterna desiderant, congruentes interpretationi nominis sui.

Divisio psalmi.

Filius Core, quem diximus crucis honore signatum, prima professione psalmi hujus omne desiderium mentis suæ ad Dominum dicit esse translatum. In secunda per quinquepartitum syllogismum loquitur animæ suæ, dicens eam in hoc sæculi salo non debere turbari, quia Deus est ipsius fixa deliberatione refugium.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Sicut cervus desiderat ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus.* Hic figura est parabolæ, id est rerum genere dissimilium comparatio. *Cervo* enim homo noscitur assimilatus. Quod argumentum comparationis dicitur a minore ad majus. Sed non incassum fidelibus hoc animal comparatur; est enim primo innoxium, deinde velocissimum, tertio desiderio inardescente siticulosum. Serpentes naribus trahit, quas ut voraverit, veneno æstuante permotus ad fontem aquarum quanta potest velocitate festinat. Amat enim aqua dulci purissimaque satiari. Hujus decora comparatio nostrum desiderium ardentem instigat; ut quando venena antiqui serpentis haurimus, et ejus facibus æstuamus, ad fontem divinæ misericordiæ illico festinemus; quatenus quod peccati adversitate contrahitur, dulcissimi haustus puritate vincatur. Nec vacat quod *ad fontes aquarum*, dixit, non ad aquas. *Fons enim aquarum* Christus est Dominus, unde omnia fluunt quæcunque reficiunt. Fluenta enim plerumque siccare possunt; *fons* autem *aquarum* semper irriguus est. Unde merito dictum est ad liquorem sacræ originis festinandum, ubi desiderium nostrum nunquam possit habere jejunium.

Vers. 2. *Sitit anima mea ad Deum vivum: quando veniam et apparebo ante faciem Dei?* Ut desiderium quod præmisit divinæ charitatis fuisse cognosceres, animam suam dicit conspectum Domini sitienter appetere: quo ambitu imbecillis maxime inflammatur humanitas. Denique sic sequitur, *quando veniam et apparebo ante faciem Dei?* scilicet quia tunc nobis manifestus apparebit, quando nos in judicio suo dignanter inspexerit. His igitur rebus edocti, advertimus animam habere sitim suam, cum desiderio coelesti commota divinos fluvios expetit, qui irrigua semper ubertate funduntur: aquæ copiosissimæ salutare, quæ non solum sitim retemperant animarum, sed etiam omnem indigentiam imbecillitatis excludunt. Hæc sitis in hoc sæculo beatis pectoribus semper exæstuat, nec aliquo fine contenta requiescit: quia ei in futura beatitudine datur invenire quod appetit; sicut Dominus in Evangelio dicit: *Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur* (Matth. v, 6). Quando autem, cum pondere pronuntiandum est; ut gravis ei videatur esse dilatio.

Vers. 3. *Fuerunt mihi lacrymæ meæ panes die ac nocte.* Audiant hoc qui Domino flere non appetunt, juges lacrymas non inediam, sed satietatem potius intulisse. Nec immerito, quia fletus ille cibus est animarum, corroboratio sensuum, absolutio peccatorum, refectio mentium, lavacra culparum. Sed per has juges lacrymas significat afflictionibus erudiri posse populum Christianum. *Diem*, prosperitatem debemus accipere: *noctem* vero tristitiam. Per hæc enim duo, omne tempus vitæ hominis indicatur.

Vers. 4. *Dum dicitur mihi quotidie: Ubi est Deus tuus?* Causam reddit *filius Core*, quare juges lacrymas fudit. Hoc enim dicebatur assidue persecutionis tempore Christianis: Non est qui vos vindicet, sustinete profecto quæ volumus, quæ jubemus. Quis in ista afflictione non fleret, habere conscientiam rectam, et pravorum subjacere conviciis: quando ultra omnes dolores est, illum insultantem cernere, quem cognoscis conscientiæ pravitate sordere? Et respice convenientiam rerum: quoniam sicut lacrymas suas assiduas designavit, ita et imputationes fuisse continuas dicit; ut omnia sibi concordent, quæ sacris lectionibus continentur.

Vers. 5. *Hæc recordatus sum, et effudi in me animam meam: quoniam ingrediebar in locum tabernaculi.* Id est, dum hæc quæ mihi imputabantur delicta cogitarem, animam meam quasi ex pleno conceptaculo in lacrymas subita inundatione profudi, rogans Deum, ne diutius tali increpatione torquerer. Animam vero suam in se quodammodo fundit, qui pleno desiderio concitatus Deo se sincera supplicatione prostraverit. Et nota quod omnis effusio motu facto ad vicina loca progreditur. Anima vero in se funditur, quoties compunctionis instinctu in semetipsam revertitur. Sequitur etiam cur in se effuderit animam suam; scilicet, *quoniam ingrediebatur in locum tabernaculi*; hoc est in Ecclesiam præsentem. Ibi enim dum ingrederetur amplius plorabat, amplius gemit adhuc differri illam Jerusalem, quam sanctis suis Dominus repromisit. Necesse est enim vivacius desiderare quod exspectatur, quando ejus quædam similitudo conspicitur.

Vers. 6. *Admirabilis usque ad domum Dei: in voce exsultationis et confessionis sonus epulantis.* Hic reddendum est, quod in superiore versu dixit, *in locum tabernaculi*. Ingredebatur enim admirabile tabernaculum, qui tam iniquis imputationibus cedere nesciebat. Dicebatur enim illi: *Ubi est Deus tuus?* Sed ille Deum tantopere desiderabat, quanto in eum insultatio nefanda surrexerat. De isto vero tabernaculo usque ad illam futuri sæculi domum Dei pius incola festinabat, ne mundi hujus desideria sancto viro viderentur accepta. Sed quomodo illuc ire sanctissimus ambiebat? *In voce scilicet exsultationis et confessionis.* *Exsultatio* ad psalmodiam respicit, *confessio* ad peccata deploranda: quæ duo juncta perfectum utique efficiunt Christianum. Sequitur, *sonus epulantis*. Definitio brevis quid sit *exsultatio et confessio*, id est *sonus epulantis*: quia sonus ipse animam pascit, et epulas illi

suavi delectatione concedit. Quid enim dulcius, quidve salubrius quam Deum laudare, et reum se semper arguere? Finita est pars quæ sitim habendam dicit in Domino: sed rursus in sequenti parte per magnas subtilesque argumentationes hoc iterat: ne per tristitiam mentis cessare videretur a desiderio, quod probabili ardore conceperat.

Vers. 7. *Quare tristis es anima mea, et quare conturbas me? Spera in Domino* [ed., *Deo*]. Hos versus paulo sollicitius audiamus; quia nisi subtilius tractentur, obscuri sunt. Post illas imputationes quas audiverat: *Ubi est Deus tuus?* post effusionem animæ suæ quam nimia tribulatione peregerat, venit filius Core ad secundam partem, qui per quinquepartiti syllogismi veracissimam probationem usque ad finem psalmi loquitur ad animam suam, dicens: *Quare, anima mea, inimicorum sævis imputationibus sauciata, prægravaris? Quare me tua afflictione conturbas?* Necessè est enim ut illa tristis ac mœsta infirmitas humana turbetur. Sequitur adversum hæc salutare remedium: *Spera in Domino*: quia spes ejus omnia commutat in melius, et ad æternum gaudium perducit quos sæculi istius tristitia inflictæ concluderit; sicut scriptum est: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Nec novum videatur quod ad animam suam persona loquitur introducta; nam et alibi legitur: *Benedic, anima mea, Domino* (Psal. cii, 1); et alibi: *Lauda, anima mea, Dominum* (Psal. cxlv, 1); et in quadragesimo secundo psalmo idem repetit: *Quare tristis es, anima mea* (Psal. xlii, 5)?

Vers. 8. *Quoniam confitebor illi, salutare vultus mei.* Ne forsitan anima diceret: *Quemadmodum possum sperare in Domino,* dum tua mihi imbecillitas frequenter obsistat? Dicit Filius crucis: *Spera in Domino, quoniam ego illi confitebor*; id est de peccatis meis pœnitentiam gero, ut tuam devotionem impedire non possim. Sequitur etiam *cui confitebor*; id est qui est *salutare vultus mei*. Salus enim vultus nostri Christus est Dominus, qui in forma servi qua sumus, absque peccato venire dignatus est; sicut Jeremias propheta dicit: *Spiritus vultus nostri Christus Dominus comprehensus est, sub cujus velamento vivimus inter gentes* (Thren. iv, 20).

Vers. 9. *Deus meus, a me ipso anima mea turbata est: propterea memor ero tui, Domine, de terra Jordanis.* Iste qui consilium dabat animæ, qui mentem suam rationabiliter corrigebat, ad conditionem humanitatis reversus confitetur dicens, *animam suam a se potius esse turbatam.* Revera, quia nisi hoc vitia carnis facerent, in sua tranquillitate mentis puritas permaneret. Hanc autem ratiocinationem nimis competenter arbitror introductam, ut homo evidenter agnosceret ex qua diversitate constaret. Sed filius iste crucis quem præfatus est titulus, ostendit remedium quo possit unusquisque animæ suæ conturbationes evadere, dicens, *Propterea memor ero tui, Domine, de terra Jordanis.* Propterea, id est propter conturbationes istas quibus anima mea vehementer affligitur. *Memor ero tui, Domine*; quasi diceret, ad

te summa velocitate festino, ubi pervenisse remedium est, et carnalium malorum competens probatur exclusio. Dicit etiam unde *memor erit, de terra scilicet Jordanis*, hoc est de loco in quo prius Dominus baptismatis beneficia consecravit. Nam et nomen ipsum *Jordanis* fluminis interpretatur *descensio eorum*. Descendit enim in altitudinem fontium qui se illo munere sacramenti desiderat innovare. Nam hodieque de baptizato sic dicimus: *Descendit in fontem.* Sive descensio ista humilitatem significat, quam baptizatum necesse est habere, qui Domini nostri sequitur instituta. Quapropter harum rerum dum memores sumus, supervenientium malorum nulla confusione turbamur.

Et Hermoniim a monte modico. *Hermoniim* parvus mons juxta Jordanem est positus, sicut Deuteronomii lectione cognoscitur: *Accepimus, inquit, in tempore illo terram de manibus duorum regum Amorrhæorum, qui erant secus Jordanem a torrente Arnon usque ad montem Hermon* (Deut. iv, 47, 48). Sed videamus quid nobis significantia etiam hujus nominis tradere videatur. *Hermoniim* dicitur anathema, quod dicit homo diabolo, quando ad Deum venerit. Et benedixit, *a monte modico*: quia non ex altitudine superbiæ Deus quæritur, sed memoria ejus in humilitatibus modicis invenitur. Quapropter dum perceptum baptismum, dum humilitatem memoriæ recondimus, susceptæ fidei regulas, donante Domino, salutariter obtinemus.

Vers. 10. *Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum.*

Vers. 11. *Omnia excelsa tua, et fluctus tui super me transierunt.* *Jordanis, Hermoniim, abyssus abyssum* invocat in voce cataractarum tuarum, figuram fecerunt sardismos, quæ linguarum semper permixtione formatur. Nam *Jordanis* et *Hermoniim* Hebræa sunt nomina; *abyssus abyssum* et *catractæ*, Græcum est; invocat, in voce, Latinum esse manifestum est. Sic ista figura in hoc loco commixtione linguarum pulchre composita est. Duabus enim *abyssis* duo Testamenta significat, id est Novum et Vetus, quæ se utraque mutua attestazione confirmant: quando Vetus Novum prædicat, Novum autem commemorat Testamenti Veteris lectiones. Sic fit ut utraque se invocent, quando ad alterutrum de sua confirmatione testantur. Sic et alibi Psalmista dicit: *Judicia tua abyssus multa* (Psal. xxxv, 7). Profunda sunt enim Testamenta Domini, quia in sinu sapientiæ ipsius alta veritate consistunt. *In voce* autem *catractarum tuarum*, prophetas et apostolos dicit: quoniam sicut aquarum multitudo per cataractas evomitur, ita et de ore ipsorum Domini fluentia manaverunt. *Excelsa vero et fluctus* ad Scripturas sanctas competenter aptamus. Ipsæ sunt enim quas superius *abyssos* vocavit, ubi et parabolarum quidam fluctus alludit, et altitudo sensuum pia perscrutatione grandescit. Hæc ergo supra se dicit transiisse justus, quia in eorum notitiâ avidus se perscrutator immerserat.

Vers. 12. *In die mandavit Dominus misericordiam*

nam, et nocte declaravit : Apud me oratio Deo vitæ **A** *meæ. Diem*, otiosum tempus accipiamus, in quo Domini præcepta discuntur. Nam lex ejus in spatio tranquillitatis ebibitur ; tunc enim vacat discere, quando non est quod debeat impedire. Sequitur, *et nocte declaravit* ; illud utique quod discitur in quiete, in tribulatione declaratur. Prius enim otioso tempore legis verba discuntur : sed eorum fructus in afflictione monstratur ; sicut legitur : *Speciosa misericordia Domini in tempore tribulationis (Eccl. xxxv, 26)* ; ita fit ut nocte declaretur, quod in die discitur. Addidit, *Apud me oratio Deo vitæ meæ* ; ac si diceret, intra me est sacrificium quod offeram Deo. Quod est istud sacrificium ? *Oratio* utique quam Deus non spernit, quam supra victimas eligit : cum tamen devotione puræ mentis offertur. Sed iste Dominus *Deus est vitæ nostræ* ; quia dum peccatis nostris facientibus morimur, ejus clementiæ remissione salvamur.

Vers. 13. *Dicam Deo : Susceptor meus es : Quare me oblitus es ? quare me repulisti ? et quare contristatus incedo, dum affligit me inimicus ?* Filius Core supra dixerat : *Apud me oratio Deo vitæ meæ* : nunc ipsam orationem, quam superius præmisit, profitetur se Domino esse dicturum : id est, cum me gratia divina baptismatis susceperis, tuis beneficiis in illa patria collocandum, quare me tunc pateris diversis calamitatibus diabolica fraude vexari ? Senserat enim vir sanctissimus quanta illius quietis dulcedo futura sit, et mundi istius itinera confragosa vehementer horrebant. Dicit etiam more humano, *Quare me oblitus es ?* Quia differebatur adhuc illa promissio, quam in futura patria sanctis suis Dominus pollicetur. *Quare me repulisti ?* Quoniam ad illam quietem adhuc pervenire non poterat, quam ferventius appetebat. *Et quare contristatus incedo, dum affligit me inimicus ?* Utique contristamur quando flagella in hoc mundo suscipimus, quando inimici fraudulenta subreptione tentamur, quando carnis vitia invicto ac repugnante animo sustinemus. Hæc figura dicitur erotema, quando sub interrogatione crebra aliquid exaggeramus dolentes.

Vers. 14. *Dum confringuntur omnia ossa mea, exprobraverunt 144 mihi qui tribulant me. Ossa ad firmitatem mentis sæpe diximus pertinere. Ergo dum patientiæ nostræ virtus affligitur, quasi ossa franguntur. Hoc irrident videntes inimici, et velut probrosum aliquem abominantur, cui nullam felicitatem mundi istius arridere cognoscunt.*

Vers. 15. *Dum dicitur mihi per singulos dies : Ubi est Deus tuus ?* Hæc est illa exprobratio per quam quodam malleo ossa patientiæ frangebantur. Hoc enim habent in consuetudine persecutores et irrisores afflictis dicere Christianis : *Ubi est Deus tuus ?* Vindicet te si potest. Quoties hoc martyres audierunt ? Quoties confessores qui tormentis variis cedere nequiverunt ? Nam vox ista celeberrima est, quando illis assidue dicitur, qui pro Christo nomine patiuntur.

Vers. 16. *Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me ?*

Vers. 17. *Spera in Domino, quoniam adhuc confitebor illi : salutare vultus mei, et Deus meus.* Quærendum est quid significet repetitio ista verborum : quoniam in his litteris nihil superfluum, nihil constat esse confusum. Videtur autem mihi quinquepartitum syllogismum forsitan hic reperiri, quem Cicero oratoribus æstimat applicandum ; ut evidenter appareat imitatores eos fuisse, non auctores talium regularum. Nunc istius argumentationis distincte membra reddamus. Propositio est enim : *Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me ?* *Spera in Domino : quoniam confitebor illi, salutare vultus mei.* Probatio propositionis quatuor versibus qui sequuntur, procul dubio continetur adjuncta. Deinde provenit assumptio : *Dicam Deo, susceptor meus es : quare me oblitus es ? quare me repulisti : et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus ?* Sequitur duobus aliis versibus probatio assumptionis. Infertur postremo sub repetitione primi versus, propositi syllogismi decora conclusio : *Quare tristis es, anima mea ?* etc. Quæ repetitio in lege quinquepartiti syllogismi celeberrima etiam nunc habetur. Nec moveat quod in propositione duobus versibus hæc sententia videtur extensa : hic autem sub uno versu constat esse constrictam ; decuit enim ut in fine colligeretur, quod supra latius videtur esse propositum.

Conclusio psalmi.

Filius iste crucis in principio psalmi insigne volens ostendere desiderium suum, exquisito se comparavit exemplo ; ut singulariter crederetur diligere, qui cognoscebatur tam ingenti voto Dominum concupisse. Sed quoniam humano usu bono proposito malis semper moribus obviatur ; dum mens iniqua, quem per blandimenta decipere non potest, subdolis increpationibus molitur evertere, crebris insultationibus commotum se ad continuas lacrymas dicit. Et ne tristitia sæculi ejus animum occuparet, aut in desperationis discrimina perveniret, ad animam suam consolatoria verba facit ; ut perturbationem hujus sæculi fidelibus inimicam a se depelleret, ne eum desperationis tædia possiderent. Scriptum est quippe : *Tristitia enim quæ secundum Deum est, poenitentiam in salutem stabilem operatur ; sæculi autem tristitia mortem operatur (II Cor. vii, 10).* Quapropter merito a se illud conatus est expellere, unde sibi perpetuum exitium noverat imminere. Et ideo hodieque hunc psalmum boni desiderii suasorem atque institutorem baptizandis congrue decantat Ecclesia ; quatenus a tristitia hujus mundi alienati, ad Dominum tota mentis puritate festinent [ed., suspirent]. Præsta, bone Rex, ut (quoniam non est unus modus misericordiæ tuæ) sicut illos per aquam sanctæ regenerationis abluis, ita et nos dono clementiæ tuæ a peccatorum sæce purifices.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLII.

Psalmus David.

Quamvis alii tituli multa, alii contineant pauciora ; omnes tamen ad supernæ considerationis munera

perducuntur, ut ipsa varietas nec fastidium faciat, nec quæ sunt necessaria commonere desistat. *Psalmus* ergo (sicut sæpe dictum est) significat melos coelestium verborum, quod desursum nobis resonare sentitur; sicut hic dicturus est: *Discerne causam meam de gente non sancta*, etc. *David* autem fortissimum et desiderabilem nobis indicat Christum, ad quem ex persona fidelissimi Christiani psalmus iste dirigitur, dum mens et intentio ejus ad ipsum desideranter aptatur. Nam sicut ille superior psalmus docet omnia contemni, quatenus desiderium Domini singulariter appetatur; ita hic præmonet, ne mundana possimus tribulatione confundi, sed in atriis Domini dicit esse gaudendum: ægritudinibus nostris valde necessariam probans, quam toties nobis pius medicus ingerit potionem.

Divisio psalmi.

Psalmum istum unusquisque fidelium sibi competenter aptabit, qui in primo capite Dominum deprecatur, ut in adventu novissimo, quo judicaturus est mundum, ab infidelium consortio liberetur. Secundo introiturum se ad Domini altare confidit, ubi tantummodo beatis accessus est; et ideo in molestiis hujus mundi animam dicit non esse turbendam, quæ jam spe superni muneris gloriatur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Judica me, Deus, et discerne causam meam de gente non sancta.* Dum vir fidelis hujus sæculi iniquitatibus angeretur, et cum incredulis populis adhuc esset habitatione permixtus, subito erupit in vocem; **C** ut in judicio Domini causa ejus sequestraretur ab impiis, quando agnos ponet ad dexteram, hædos autem constituet ad sinistram. Non enim petit peccata sua discuti, sed ab iniquorum consortio liberari. Esset enim periculosum dicere: *Judica me*, nisi addidisset, *et discerne causam meam*, id est divide permutationem meam, quam in sæculo isto sustineo, et aliquando segregatum me ab impiis, in populi tui electione constitue. Addidit, *de gente non sancta*, hoc est de perversis ac male viventibus. Revera sancta conscientia, quando nec in altero contueri poterat, quæ divinis **145** præceptis probabantur ad-versa.

Vers. 2. *Ab homine iniquo et doloso eripe me.* Bonum quidem desiderium, sed adhuc non habet tempus. Hoc enim quod modo a sancto isto quæritur, in futuro judicio a fidelibus invenitur. Sed talia et hic desiderant qui pacifici esse noscuntur; ut ab inquietis moribus cupiant dividi, ne possint aliqua pravitate vitari. Ipse est enim iniquus et dolosus, de quo superius dixit: *De gente non sancta.* *Iniquus* est enim qui mala facit apertius, *dolosus* qui occulta machinatione grassatur: ut sunt omnes qui a mandatis Domini probantur alieni.

Vers. 3. *Quia tu es, Deus meus, et fortitudo mea: quare me repulisti? et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?* Frequenter ratio causam præcedit, sæpe iterum juncta subsequitur: hic autem propo-

A sita clamat in capite. Nam cum sit ejus *fortitudo Deus*, miratur quare ab adventu Domini, in quo judicaturus est mundum, adhuc videatur repelli, quem propter mundi quas patiebatur angustias, magno desiderio sustinebat. *Fortitudo* est enim considerata periculorum perpessio, et laborum indefecta probatio. Sciebat enim vir sanctissimus ulterius se contristari non posse, si ad æternam futuri sæculi requiem perveniret. Mos enim desiderantium est ab illa re se putare depulsos, ad quam venire velociter non sinuntur. Ejus quoque rei explanatio decora subsequitur: *Et quare contristatus incedo, dum affligit me inimicus?* Utique in hoc sæculo contristati incedunt sancti, quando inimicorum flagella sævissima patiuntur. Nam cum ille dies judicationis advenerit, talia minime **B** sustinebunt; quia *inimicus* cum suis sequacibus absolute damnabitur. Quapropter vir sanctus desideranter expetebat tempora illa, in quibus sibi beatitudinem noverat conferendam.

Vers. 4. *Emitte lucem tuam et veritatem tuam: ipsa me deduxerunt, et adduxerunt in montem sanctum tuum, et in tabernaculum tuum.* Hic reddit causam tristitiæ submovendæ; ut Pater mittat Filium ad judicandum, qui est lux et veritas; ipse enim de se dixit: *Ego sum lux mundi* (*Jo n. viii, 12*); et alibi: *Ego sum via, veritas, et vita* (*Joan. xiv, 6*). Hæc enim cum venerit, quæ est Christus Dominus, a sanctis ejus omnis mœror confusionis abscedit, quando æternæ beatitudinis gloriam consequuntur. Iste ergo fidelis quem superius diximus loqui, *deductum et adductum* se dicit *in montem sanctum*; hoc est ad firmam credulitatem Domini Salvatoris: ejus gloriæ cuncta præbens, non aliquid suis viribus applicando. Quod autem adjecit, *et in tabernaculum tuum*, Ecclesiam catholicam significat in mundi istius certamine constitutam, quæ adhuc inimici varia fatigatione vexatur. Sed audivimus *tabernaculum*, adversarii caveamus insidias; quoniam dum in tabernaculis sit Ecclesia, nos nequaquam possumus otia possidere secunda. Quod *tabernaculum* Exodi textus sic evidenti relatione depingit (*Exod. xxvi, 1*); ut non solum auribus, sed pene ipsis aspectibus offeratur.

Vers. 5. *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam: confitebor tibi in cithara, Deus, Deus meus.* Venit ad secundum caput; sed **D** dum et hic Ecclesia altare habeat, non frustra dicit post tabernaculum positum: *Introibo ad altare Dei.* Est enim quoddam sublime altare, nobisque nunc invisibile, ubi soli justis probantur accedere. Nam inter alia membra tabernaculi, quæ famulo suo Moysi Dominus præcepit efficere, hoc quoque evidenter ostendit dicens: *Inspice et fac secundum exemplar quod tibi in monte ostensum est* (*Exod. xxv, 40*). Hic enim altare Ecclesiæ indiscreta turba circumspicit; ad illud autem ad quod se in futuro dicit intrare, soli possunt Deo placiti pervenire. Altare enim dictum est, quasi altæ aræ, vel alta res. Sequitur, *ad Deum qui lætificat juventutem meam.* *Juventutem* hic pro novitate vitæ ponit propter Dominum Salva-

tozem, qui omnia reparans de vetustate defecta, **A** credentibus juventutis reddidit validissimam firmitatem. Ecce ille contristatus cladibus mundi de bono intellectu fecit gaudium sibi. *In cithara vero confitetur*, qui mundi hujus adversa sustinens a laude Domini non recedit.

Vers. 6. *Quare tristis es, anima mea? et quare conturbas me?*

Vers. 7. *Spera in Deum* [ed., *Deo*], *quoniam confitebor illi: salutare vultus mei, et Deus meus.* Meminerimus hos versus et in psalmo superiore conscriptos, ubi quinquepartitum esse diximus syllogismum. Sed considerandum est quod istam tristitiam sæculi fugiendam et frequenter admonet, et vehementissime persuadet; nec immerito quoniam bonis rebus semper adversa est. Per hanc enim patientiæ robur **B** frangitur, per hanc charitatis lumen exstinguitur, per hanc spei nostræ desiderium virtusque mollescit; et omnis vita confunditur, ubi hæc iniquitas maligna grassatur. Illa vero tristitia vitalis, bonarum mentium pax, jube gaudium, beatorum votis est maximis expetenda; de qua dicit Apostolus: *Fratres, gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad penitentiam: contristati enim estis secundum Deum* (II Cor. vii, 9). Unum quidem nomen, sed rerum diversa conditio; nam sicut illa nutrit ad mortem, sic ista dirigit ad perpetuam sospitatem.

Conclusio psalmi.

In superioribus psalmis propter perfectorum animos ad virtutis culmen erigendos multas legimus **C** introductas esse personas, modo Ecclesiam, modo penitentem, modo prophetam, modo Idithum, modo filios Core, magna patientiæ virtute proloquentes: nunc autem sermo mediocris ac lenior adhibetur, qui ad devotum pertineat Christianum; ut nemo vel imbecillis de sua mediocritate diffidat, quando unusquisque reperit ad quod per Dei gratiam prona mente festinet. Nam et isti desideranti ad atria Domini pervenire, quadragesimus secundus calculus competenter aptatus est. Tali enim numero mansiones illæ in eremo sacratæ sunt Hebræorum. Quadragesima etiam secunda generatione ab Abraham Dominus Salvator advenit, et mundum sua visitatione salvavit; ut merito et iste fidelis ad regnum Domini perventurus credatur, qui pristino illi numero sociatus esse **D** cognoscitur. Omnes ergo hic virtutes, omnes delectationes invenit anima fidelis; ut consolari se ac recreare per Dei gratiam possit, quisquis igniculum illum divinæ charitatis acceperit.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLIII.

In finem, pro filiis Core ad intellectum psalmus David.

146 Proxime in quadragesimo primo psalmo quid significant filii Core sufficienter edictum est. Nunc autem ad intellectum novo quidem ordine, sed non otiose videtur adjectum; ideo ut commemoraret hunc psalmum diligentius inquirendum. Audituri sumus martyres, sive confessores, id est filios crucis

A edicere, dum patres nostri sine aliqua difficultate inimicos suos habuerunt (Deo præstante) subjectos, se per gravissimas martyrii pœnas divino munere conquisisse victorias. Sed hic opus est altior intellectus, ut facta Domini ad gloriosa consilia referamus. Primo enim maris Rubri miracula, et diversarum gentium inelaboratæ victoriæ contigerunt; ut tam insigne miraculum ad credulitatem divinæ potentiæ rudes populos invitaret. Deinde illis terra Chanaan promissa est, qui erant utique sub lege. Nunc autem crescente fide martyribus prosperitas mundana subtracta est: ne venturi sæculi bona tepidius imbecillitas humana perquireret. Istis enim cœlestia regna promissa sunt, qui sub gratia esse noscuntur. Quapropter iste intellectus quærendus est, ista gratia **B** contuenda; quoniam quæ nunc sunt ab Auctore rerum pro salute cunctorum, occultis plerumque motibus [ed., modis] ordinantur.

Divisio psalmi

Sive martyrum, sive confessorum verba suscipias, considera psalmum mirabili constructione formatum. In prima parte dicunt audiisse patres suos, Domini favore collato, per innumeras gentes visualiter egisse victorias; se autem profitentur in Domini judicatione venturam de inimicis suis competenter videre vindictam: ubi non arcu, aut gladio inimicus vincitur, sed sola Domini disceptatione superatur. Sic distincte genera beneficiorum utraque referuntur, quæ servis suis Dominus præstare dignatur. Secundo loco diversarum necessitatum, quæ in isto sæculo patiuntur, tormenta dinumerant; nec tamen se mandata divina profitentur oblitos, quominus in virtute patientiæ perseverent. Tertio precantur auxilium, ut hic graviter afflictis resurrectionis tempore debeat subveniri.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, auribus nostris audivimus, patres nostri annuntiaverunt nobis opus quod operatus es in diebus eorum, in diebus antiquis.* Primo posuit, *Deus*, quod initium aut lætus homo facit, aut afflictione nimia sauciatus. Sed quæ dicturi erant, ne putarentur ambigua, *audivisse se propriis auribus* dicunt, ut major fides rei potuisset acquiri. Et considera quia non juvenes neque adolescentes sibi dicunt retulisse quæ **D** facta sunt; sed *patres* qui consideratione sui nominis affectum poterant habere veritatis [ed., pietatis]. Subjunctum est, *nostris*, qui suis omnino certissima dicere potuissent. *Annuntiaverunt nobis*: id est retulerunt beneficia quæ suis posteris ad laudem Domini voluerunt esse manifesta. Sed licet Dei quotidiana sit opera mundum suis beneficiis continere, ut omnia constituta lege decurrant; tamen tunc dicimus eum operatum, quando aliquod signum novitatis ostenderit. *Patres* ergo suos retulisse testantur opus, quod operatus est *Deus in diebus eorum*; hoc est *in diebus antiquis*, quando Israeliticum populum illæsum per maris Rubri fluentia traduxit, et hostium suorum sine labore proprio fecit esse victores. Hoc

argumentum dicitur A dictis factisque majorum, A quando testimonii pondus gravissima patrum auctoritate firmatur.

Vers. 2. *Manus tua gentes disperdidit, et plantasti eos : afflixisti populos, et repulisti eos.* Hinc enumeratio decora procedit, quanta Israelitico populo virtus divina præstiterit; ut beneficia Domini et in prosperis rebus, et in adversis quæ dicturus est manifestius elucescant. Per *manum* (sicut sæpe dictum est) significatur potestas; quia per tropologiam manu Domini gentes referuntur afflictæ, per quam nos maxime solemus operari. Exeuntibus enim Amorrhæis, vel cæteris de propriis terris, Hebræi in eorum sedibus leguntur esse plantati. *Plantati* plane, qui processu dierum munere Domini clementis jugibus augebantur. *Afflixit autem populos* adversarios, B cum sacerdotum tubis canentibus muri Jericæ confragosæ vocis sonitu corruerunt (*Jos. vi, 20*); quos de civitate constat expulsos, quando tantis miraculis obsistere nequiverunt.

Vers. 3. *Non enim in gladio suo possederunt terram, et brachium eorum non salvavit eos.* Ne putarent Hebræi triumphatores suis se viribus exstitisse, profitentur illos non *in suo gladio* fuisse victores, nec terram gentium sibi propria fortitudine vindicasse. *Brachium* pro robore dicitur, quoniam ipso dimicante pugnatur. Sed istud *brachium* non eos ab inimicis liberare prævaluit, quos specialiter virtus divina *salvavit*. Sic dum Hebræorum actus exponuntur, humano generi proficua doctrina præstatur.

Vers. 4. *Sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui : quoniam complacuit tibi in illis. Sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, communiter reddendum est, salvavit eos.* Dextera enim significat prosperam partem, *brachium* fortitudinem, *illuminatio* consilium, quæ Dominus præliantibus confert, quando victoriam donare dignatur. Sed ne diceretur : Patres vestri suo merito placuerunt, ideo sunt tanta a Domino consecuti; intulit non meritis datum, sed quia ita Deo sit placitum, cujus est gratuitum omne quod præstat. *Complacuit etiam in illis*, quando de toto mundo sola gens electa est, de qua Salvator Dominus adveniret.

Vers. 5. *Tu es ipse Rex meus et Deus meus, qui mandas salutem Jacob.* Cum dixissent filii Core, hoc est populus beatorum : *Tu es ipse Rex meus*, id est D Dominus et Salvator, cui nomen regis manifestum est convenire; Addidit, *et Deus meus*; ne dubitares Dominum Jesum Christum qui et patri nostro *Jacob salutem* propitius transmisit, quando eum fecit cum angelo gloriosa concertatione luctari. *Mandavit enim illi salutem*, quando audivit per angelum : *Jam non diceris Jacob, sed Israel* (*Gen. xxxii, 28*). Nam quodlibet illud nostræ voluntatis 147 arbitrium, non per nos, sed per aliam consuevimus mandare personam.

Vers. 6. *In te inimicos nostros ventilabimus; et in nomine tuo spernemus insurgentes in nos.* Venerunt martyres ad illud genus liberationis eximium, quod

judicii tempore constat fidelibus concedendum. Nam qui nimia fuerant afflictione confecti, resumunt animum, et futuris se prosperis consolantur dicentes : *In te inimicos nostros ventilabimus.* *Inimici ventilandi* sunt divino judicio, quando aream suam ventilabro disceptationis Salvator noster excutiens, paleas sequestrat a frugibus. Sequitur, *et in nomine tuo spernemus insurgentes in nos.* Tunc contemnuntur *insurgentes*, id est spiritus immundi, quando lædere non valebunt. Modo enim illi despiciunt quos postea justis spernendos esse judicabunt. Illud enim quod manus Domini gentes dispersit, quod Hebræos in sedibus eorum plantavit, quod eis donavit inimicos sine aliquo labore superare, ad istud pertinet tempus. Hoc autem quod *ventilandi sunt inimici*, quod hostis contemnendus antiquus, pertinet ad judicium futurum, ubi talis est victoria facienda, ut omnia probentur subruisse certamina.

Vers. 7. *Non enim in arcu meo sperabo, et gladius meus non salvabit me.* Fide et humilitate consueta dicit multitudo sanctorum in armis se non speraturam esse terrenis. *Arcus* enim est præsidium bellatoris, in quo mens humana confidit. Præliatores autem mundani plus de gladio præsumunt. Sagitta enim plerumque incassum mittitur; ensis vero certissimæ mortis operatur effectum. Quapropter nec ipsum sibi auxilium ferre dicit, quod in bello credunt homines ad præsidium plus valere.

Vers. 8. *Liberasti enim nos ex [mss. A., B., F., de] affligentibus nos : et eos qui nos oderunt confundisti.* C Confidentialia fidei futura pro præteritis dicunt, quoniam apud eos non est dubium, quod absolute noverunt esse venturum. *Liberandos* ergo se dicunt in secundo adventu Domini a persecutione spirituum pessimorum, qui eos hic multiplicibus insidiis affligere non desistunt. Tunc enim plane *liberandi* sunt, quando ab eorum potestate tollentur, ut ulterius eis non liceat de innocentium fatigatione gaudere; quod in isto certe sæculo generaliter non potest provenire. *Confunduntur* etiam qui beatos oderunt; quando illi æterna ultione damnantur, justos autem cœlorum regna recipiunt.

Vers. 9. *In Deo laudabimur tota die : et in nomine tuo confitebimur in sæcula.* Qui dicunt, *laudabimur*, in futuro se profitentur esse prædicandos; sed sine arrogancia designant gloriam suam, qui se *in Deo* testantur esse laudandos. *Tota die* perpetuum tempus ostendit, quod non habet noctem, quod in illa æternitate proveniet, ubi jure præconium cognoscitur esse beatorum. Sed ne crederes otiosos futuros, qui se *in Deo* dixerunt esse laudandos, profitentur se quoque præconia Domini jugiter personare : quoniam ipsa est beatitudo justorum Dominum laudare perpetue; satietas quæ nunquam novit habere fastidium; fames quæ de abstinentia matre non nascitur; aviditas quæ de jejunio non creatur.

Vers. 10. *Nunc autem repulisti et confundisti nos : et non egredieris Deus in virtutibus nostris.* Post illam futuri sæculi inenarrabilem retributionem, venerunt

pii martyres ad secundam partem, dicentes per hos A octo versus inferiores quæ afflictiones præsentis tempore sustinebant, et nunquam a Domini veneratione ullatenus discedebant. Quæ figura dicitur emphasis, id est exaggeratio, quando rem aliquam multis in unum collectis doloribus allegamus, ut benevolentiam iudicis enumeratis calamitatibus impetremus. Dicendo enim: *Nunc autem*, significant se de futuris temporibus paulo ante dixisse. Et intueri quam mirabili ordine cuncta decurrant. *Repulisti* significat dilationem quam sanctis provenire non dubium est: quia non hic, sed in futuro illis perfecta beatitudo promittitur. *Confudisti* illam dicit gloriosam confusionem quam martyres subeunt, cum injuriis affliguntur, fustibus verberantur, et velut criminibus obnoxii morti non desinunt mancipari. De talibus quoque dicit Apostolus: *Quibus dignus non erat mundus* (Hebr. xi, 38). Sed respice quod in isto sæculo martyres inter iniquos homines confunduntur; impii autem apud verum Judicem æterni opprobrii pondera sustinebunt. Sed ista confusio perducet ad gloriam: illa vero ad exitia sempiterna. Nunc autem Deus non egreditur in virtutibus martyrum, quando eos tribulationibus subdit, et diversis passionibus tradit. Tunc enim egrediebatur in virtutibus Hebræorum, quando sine labore prostrati sunt, qui se contra electum populum erigere tentaverunt. Quod ad consolationem sancti populi pertinere non dubium est; ne quis patres suos felicissimos graviter ferret, cum ipse Domini permissionibus affligatur.

Vers. 11. *Avertisti nos retrorsum præ inimicis nostris: et qui nos oderunt diripiebant sibi.* Aversos se in hoc mundo ante inimicos suos esse testantur, qui insequentium discrimina vitaverunt. *Averti* est enim hostem carnalem fugere; sicut præceptum est: *Si vos persecuti fuerint in hac civitate, fugite in aliam* (Matth. x, 23). Sequitur: *Et qui nos oderunt diripiebant sibi.* Hoc solet fugatis emergere, ut in direptionem prædamque cadant, qui hostibus minime resistere potuerunt.

Vers. 12. *Dedisti nos tanquam oves ad escam* [ed. *escarum*]: *et in gentibus dispersisti nos.* Cum dicunt: *Dedisti*, significant omnia divina potestate distribui. Ferunt enim traditos se gentibus tanquam lupis, qui molle pecus devorare consuerunt. *Esca* enim luporum est ovium mansueta simplicitas; quæ martyribus merito comparatur, qui a persecutoribus suis occidi sine concertationibus acquiescunt. Sequitur, *et in gentibus dispersisti nos.* Diversos significant fideles, quos modo martyrum deflet pietas, qui gentibus traditi, libertatem suam cum patrimoniis perdiderunt. Quod variis temporibus de Christianis populis divina dispensatione perfectum est; ut per tribulationum temporalia mala, gloriosæ beatitudinis bona consequantur æterna.

Vers. 13. *Vendidisti populum tuum sine pretio: et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Hoc non debemus accipere sub increpatione dictum, sed mystica, ut solet, allusione prolatum. *Pretium* enim vi-

detur accipere Deus, cum bene meritis populis subjugat infideles. Tradit enim irreligiosos, ut acquirat devotissimos. Tunc 148 autem quasi *sine pretio* vendit Deus, quando alienigenis affligendum tradit populum Christianum. Quod fit frequenter occulto iudicio aut ad probationis meritum, aut ad correctionis effectum. Et nota hoc genus locutionis inter propria divinæ Scripturæ connumerari; ut dicatur venditum, ubi non constat pretium datum. Addidit, *et non fuit multitudo in commutationibus eorum.* Homines qui commutant, traditæ rei paria consequuntur; hic autem Deo nulla multitudo pretii in tantæ rei compensatione provenit, quando Christiani sunt traditi, dum persecutores eorum Domino non probentur accepti. Quomodo enim vero Deo poterant esse grati, profanis superstitionibus involuti?

Vers. 14. *Posuisti nos in opprobrium vicinis nostris, derisum et contemptum his qui in circuitu nostro sunt.* Enumerant quanta fuerant afflictione perculsi; ut inter ærumnas multiplices devotionis qualitas augeatur. Gravis enim est afflictio quam patimur a vicinis, quia non transitorie dicitur, quod a circumstantibus jugiter imputatur. Nam quod dicit: *Posuisti nos*, ostendit immobilem passionem. Ibi enim diuturnus quis esse creditur, ubi et positus approbatur. *Opprobrium* contra probum positum est; nam sicut omnia proba decora sunt, sic indecentia cuncta monstrantur opprobria. Sed istud *opprobrium* non erat ante conspectum Domini, sed ante oculos vicinorum, qui illa noverant iudicare, quæ depravatus sensus docebatur advertere. *Derisus* vero vox est confusa lætitiæ, insultationem suam immoderata hilaritate denuntians. *Contemptus* significat abjectissimam vilitatem, quam martyres Domini traditi diversis passionibus sustinebant. *Qui in circuitu nostro sunt*; scilicet infideles et perfidos exponit, qui quaquaversum semper ambulant, nec nobiscum recto dogmate gradiuntur.

Vers. 15. *Posuisti nos in similitudinem gentibus: commotionem capitis in plebibus.* Respice per figuram anaphoram, quæ Latine relatio dicitur, verbum ipsum iteratum; id est *posuisti*, quod in capite anterioris versus jam dictum est; ut frequens repetitio vim passionis exaggeret. Martyres enim in similitudinem Christi gentibus constat appositos, quando eos comparibus poenis et cruciatibus affecerunt. *Commotio* vero *capitis* inimicorum et martyribus contigit, quæ facta est in passione Domini Salvatoris; sicut legitur: *Locuti sunt labiis et moverunt caput* (Psal. xxi, 8).

Vers. 16. *Tota die verecundia mea contra me est, et confusio vultus mei operuit me.* Solet verecundia ad momentum venire, et brevi tempore sedata discedere. Ista vero gravissima fuit, quæ jugiter permanebat. Erat enim ante oculos populi sancti immoderata verecundia, vehemensque confusio, quando illos sibi jugiter insultare cernebat, quos impios esse cognoverat. Et intueri, descriptio verecundiæ quam decora consequitur. Nam quodam pallio confusionis

vultum suum dicit coopertum, dum nube sanguinea facies ejus inflammata rutilavit. Sed cum dicit, *operuit me*, non solum permutationem vultus, sed etiam totius corporis indicavit horrorem.

Vers. 17. *A voce exprobrantis et obloquentis : a facie inimici et persequentis*. Usque ad istum versum confusionis illius descriptio perseverat : nunc dicitur unde venit ille roseus amictus, qui nudam faciem coloris sui tegmine vestiebat. *Exprobrare* est in faciem maledicere, quasi indecora crimina jaculari. *Obloqui* est absenti detrahare, et doloso aliquem sermone mordere. *A facie inimici*, id est dum proximum videt qui eum capitaliter odit. Et ne putares adversarium levem, addidit, *et persequentis*; quod odium probatur acerrimum; quia non solum corpus extinguere, sed ipsas animas cupiunt sua pravitate trucidare.

Vers. 18. *Hæc omnia venerunt super nos, et obliti non sumus te : et inique non egimus in testamento tuo*. Venerunt filii Core ad professionis suæ gloriosissimam firmitatem; ut ostendant nobis quævis mala non nos debere a Christi gratia segregare; sicut dicit Apostolus : *Quis nos separabit a charitate Christi ? Tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas (Rom. viii, 35) ?* etc. Dicendo enim, *hæc omnia*, ad unum colligunt quæ tractu superiore dixerunt; ut si dispersa levius acciperentur, in unum cumulum congregata grandescerent. Quod argumentum dicitur A tormentis, quando per tot mala nequaquam fidelium animus potuit immutari. *Venerunt super nos*, quasi fera terribilis, quasi fluvius turbulentus. Et quia solet gravis tribulatio de animis abjicere, quod ante quis visus est credidisse; adjiciunt non se oblitos fuisse Dominum inter tam multiplices ærumnas : dum magis iniquorum persecutione commoti, a Domino jugiter auxilium postularent. Sequitur, *et inique non egimus in testamento tuo*; hoc est quod dixerunt, *et obliti non sumus te*. Nam qui illum mente retinent, ejus testamentum nesciunt oblivisci. Sed cum Latinæ locutionis sit, ut dicamus obliti non sumus tui, hoc proprium divinæ Scripturæ est quod ait : *Obliti non sumus te*.

Vers. 19. *Et non recessit retro cor nostrum : et declinasti semitas nostras a via tua*. Retro redit cor eorum qui de Domini bonitate desperant, et putant illum rogatum non succurrere, qui etiam non petentibus cognoscitur subvenire. Quod isti minime fecerunt, qui spem in Domino habere probati sunt. *Semitas* vero hic in malo posuit, dum ait, *nostras*, quasi umbrosos et voluptuosos calles, quos fragilis terit humanitas. Ipsos enim comreamus, quando a Domini jussione traducimur. *Via* vero a violentia nuncupatur, quæ merito Christi dicitur : quoniam et ab ejus fidelibus, sicut ab ipso factum est, in ærumnis et tribulationibus ambulatur. Quapropter aptissime dicuntur humanæ *semite* a via superna divisæ : quando illæ ducunt ad detestabilem mortem, hæc confert sine dubio desiderabilem sospitatem. Unde filii Core

A revera filii erant sanctissimæ crucis, cum talia sentiebant.

Vers. 20. *Quoniam humiliasti nos in loco afflictionis : et cooperuit nos umbra mortis*. Reddunt causam quare viam et semitas asseruerint fuisse divisas; propterea quia se in loco afflictionis, id est in isto mundo humiliatos esse testantur, qui est fidelibus locus afflictionis, unde compunctio nascitur et pœnitudo succedit. Sequitur, *et cooperuit nos umbra mortis*. Vitæ istius transitum dicunt, qui sanctis et peccatoribus probatur esse communis. Cæterum vera mors illa est, qua 149 impii æterna damnatione puniuntur.

Vers. 21. *Si obliti sumus nomen Dei nostri : et si expandimus manus nostras ad Deum alienum*. Ipse est intellectus quem titulus dixit absolute fidelium; ut Deum nesciant alienum, nec obliviscantur eum, cujus nomini crucis impressione dicati sunt. Nam quod addunt : *Et si expandimus manus nostras ad Deum alienum*, orantem describunt, qui tensis manibus crucem ipsam quam fronte recipit, corporis sui forma restituit. Hoc enim fidelissimi non alieno, sed suo Domino utique faciebant; ut perseverantia illos fideles assereret, qui mutati tot adversitatibus non fuissent.

Vers. 22. *Nonne Deus requiret ista ? ipse enim novit occulta cordis*. Nonne, cum pondere pronuntiandum est : quoniam gravissimum est apud Dominum, si in ejus religione peccetur. *Requirere* autem solemus, quando illa desideramus agnoscere, quæ nostram novimus conscientiam non tenere. *Deus* autem sciens C *requirit*, non ut ipse aliquid novum discat, sed ut nos faciat quæ sunt oblivione sepulta cognoscere. Sic et Abrahamæ dictum est : *Nunc cognovi, quoniam times Deum tuum (Gen. xxii)*; quasi ille aliquid ex tempore didicerit, qui ante sæcula cuncta præscivit. Sequitur : *Ista*, id est quæ superius dixerat : *Si obliti sumus nomen Dei nostri : et si expandimus manus nostras ad Deum alienum*. Et quoniam agebatur de religionis affectu, qui non solum devotione corporis, sed magis geritur cordis arcano, ad Divinitatis notitiam, ubi omnis festinat integritas, ecurrerunt dicentes : *Ipse enim novit occulta cordis*.

Vers. 23. *Quoniam propter te mortificamur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis*. Exponunt illa beatissimi quæ occulta dixerunt, quia non moriebantur D pro aliquo facinore perpetrato, sed amore divino; ut credulitas Trinitatis saluberrima gentibus augetur. Morte vero affici est per longas passiones præsentis vitæ exitum reperire; quod perfecti Christiani faciunt, qui districtis observationibus affliguntur. Nam ut hoc magis deberes advertere, addidit, *tota die*; quod non momentaneam mortem, sed per universum vitæ tempus protractum nobis fidelium declararet exitum. Intende quod sequitur, *æstimati sumus ut oves occisionis*. *Ovis*, quia non habet arma resultationis, raptoribus suis probatur esse temibilis. Non enim aut cornu valet, aut dente contendit, aut fuga præsumit; sed manibus latronis patienter acquiescit, dum nulla se reluctatione defendit. Sic sa-

muli Christi velut oves æstumati sunt mori; quoniam sine contentione aliqua videbantur occidi.

Vers. 24. *Exsurge, quare obdormis, Domine? exsurge et ne repellas nos in finem.* Enumerata multitudine passionum, venerunt filii Core ad tertiam partem, ubi tanto desiderio auxilium quæerunt, ut etiam Dominum obdormisse commemorarent. Quæ figura catachresis est, quam recte dicimus abusionem, quæ rebus nomen commodat alienum. Non enim Deo convenit *exurgere*, qui nunquam noscitur posse dormire: sed illum humano usu dormire dicimus, quando expectatio nostra divina dispensatione differtur. Nam si potentiam majestatis ejus inquiras, habes evidentissimum dictum: *Ecce non dormit, neque dormitat qui custodit Israel (Psal. cxx, 3).* Repetitur *exsurge*; ut quibus videt pericula crescere, non dissimulet subvenire. Sequitur, *et ne repellas nos in finem*; ut si adhuc hic æstimas differendum, *ne repelle in finem*, ubi consistit muneris tui universa perfectio, ubi sunt præmia beatorum, ubi martyribus coronæ præparantur.

Vers. 25. *Quare faciem tuam avertis: oblivisceris inopiam nostram et tribulationem nostram.* Malis præsentibus ingravati, more beatorum in flebili supplicatione persistunt dicentes: *Quare nos tandiu æstimas differendos, ut respicere non credaris, cum subvenire distuleris?* Sequitur, *oblivisceris inopiam nostram; hoc est cui consueveras subvenire, quam sic in aliis amas, ut te inopem dicas. Venisti enim diissimus, ut nostræ indigentiae subvenires.* Addidit, *tribulationem nostram*, cujus clemens semper inspector est; sicut in quinquagesimo psalmo dicturus est: *Cor contritum et humiliatum Deus non spernit (Psal. l, 19).* Tales enim causæ apud illum pium Judicem plurimum valent, qui humanis cognitoribus probantur esse temnibiles.

Vers. 26. *Quoniam humiliata est in pulvere anima nostra: adhæsit in terra venter noster.* Post moram exauditionis, piæ mentes non ad desperationis audaciam, sed ad continuæ orationis salutaria se vota verterunt. Hic enim satisfactio assiduæ deprecationis exponitur. Curvantur enim in pulverem, qui cinere supra se sparso animas suas peccatorum recordatione discernant. Sequitur, *adhæsit in terra venter noster*; quod utique facere solent qui longa oratione prostrati, tota corporis effusione tenduntur. *Adhærere* enim terræ, significat in orationibus diutius immorari, per quas efficaciter peccata vincuntur. Magna enim contra diabolum arma sunt in suis viribus fiduciam non habere, sed Deum rogare, qui adversarium possit opprimere.

Vers. 27. *Exsurge, Domine, adjuva nos: et libera nos propter nomen tuum.* Magnarum afflictionum suavissimus finis adhibetur; ut petant se resurrectionis dominicæ gloria liberari, ubi omnium Christianorum spes probatur agnosci. *Exsurge* autem non ad dormitionem, sed ad resurrectionem est potius applicandum. Supra enim, ubi eum quasi excitare voluerunt, dictum est: *Quare obdormis?* hic autem so-

lummodo, *exsurge*, ponunt, ut illam resurrectionem intelligere deberemus, in qua destructa cognoscitur humana captivitas. Illo enim resurgente adjuti, illo ad cælos ascendente liberati sumus. Verum hæc omnia nobis contulit non propter meritum nostrum, sed *propter nomen suum.* Ideo enim Salvator dicitur, quia per gratiam pietatis suæ salvat infirmos.

Conclusio psalmi.

Ecce nobis filiorum Core salutaria dicta fulserunt: ecce nobis ecclesiasticus ordo Domino revelante lampavit. Patres enim nostros ab inimicis suis per miracula visualiter liberatos esse cognovimus; nunc autem fideles per passiones corporum, et tristitias animarum ad æternam requiem pervenire didicimus; ut tempore suo utrumque factum humano generi cognosceretur esse proficuum; nec deberet aliquis queri, cum se mundanis ærumnis cognosceret ingravari. Libertate quoque innocentiae **150** insurgunt et martyrum voces, ubi dormire et oblivisci dicitur Deus. Quod dictum non increpative debet suscipi, sed affectuosa voluntate depromi. Quæ etiam in libro Job frequentissime reperiuntur; ut nisi ea prudenti indagatione conspexeris, non supplicationes intelliges, sed querelas. Verum ista moderata præsumptio justorum sinceri cordis videtur depromere puritatem, ut simplicitas animi pondus illatæ videatur exponere passionis. Sic in Scripturis divinis quoties tale dictum aliquid invenimus, et clementia dominantis ostenditur, et supplicantis puritas indicatur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLIV.

In finem, pro his qui commutabuntur, filiis Core ad intellectum, canticum pro dilecto.

Videamus quid hæc verba nobis singillatim discussa parturiant: quia titulus psalmi multorum nominum congregatione prolixus est. *In finem* sæpe dictum est perfectionem significare, hoc est Dominum Salvatorem. *Pro his qui commutabuntur filiis Core*, hoc declarat: quia filii crucis in Ecclesia permanentes, de tristitia mundi hujus transibunt ad gaudium sempiternum. *Ad intellectum canticum*, textum psalmi significat, qui trahendus est ad intelligentiam supernam, in qua futurarum rerum sacramenta spiritalia continentur. *Pro dilecto filio*, vult intelligi Dominum Christum, de quo Patris vox insonuit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. iii, 17).* Istius nunc spirituales nuptiæ referuntur, istius vota epithalamii laude celebrantur; cujus virtus ultra omnes virtutes est, pulchritudo supra omnes decores, potentia inenarrabilis, pietas singularis. O beata sponsa, quæ tantæ majestati probaris esse conjuncta, non societate carnali, sed inviolabili conjunctione charitatis! Quando illi copulata esse cognosceris, qui te suo splendidissimo lumine radiavit? Quapropter Divinitati devotissime supplicemus, ut corde mundissimo ad inspectivum lumen eveci, sanctæ Sponsæ nuptias spiritualiter audiamus

Divisio psalmi.

Cœlestibus epulis propheta saginatus, et futuræ gratulationis qualitate completus, præconia Domini se eructaturum promittit; ut unde ipse fuerat cœlesti largitate satiatus, inde et fidelis populus abundantissime pasceret: epithalamium quoddam supernum, ut dictum est, nuptiali exultatione concelebrans. Epithalamium vero interpretatur laus thalami, quæ Sponso cœlesti consuetudine humanitatis offertur. Prima pars ejus quatuor modis Sponsi continet laudes, id est Domini Salvatoris. Secunda simili numero quatuor partibus mysticis virtutibus Sponsa prædicatur Ecclesia; scilicet quæ in sanctorum hominum adunatione consistit. Hoc quoque sapientissimus Salomon in libro qui appellatur Canticum canticorum notissima lectione descripsit. Unde et nos in præsentī psalmo, prout locus expetit, libri ipsius exempla jungimus; ut licet prædicatores divisi sint temporibus, concordia tamen prophetiæ unum locuti esse videantur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Eruclavit cor meum verbum bonum: dico ego opera mea Regi.*

Vers. 2. *Lingua mea calamus scribæ, velociter scribentis.* Cum intelligentiam suam propheta cognosceret divini muneris claritate [ed., charitate] perfusam, magnitudine ipsius gratulationis compulsus; quod dicturus erat ante laudavit, non elationis studio, sed motus veritatis instinctu. *Eruclavit* dicimus, quando satietas multa ciborum digestionem saluberrimas evaporat. Sed quam magnis spiritualibus epulis fuerat vir iste completus, ut tam boni odoris eructaret arcanum! *Cor meum*, sinum mentis intellige. *Verbum bonum*, Filium Dei dicit, de quo Joannes evangelista ait: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum (Joan. 1, 1)*. Ipsa etiam de se Veritas dicit: *Nemo bonus, nisi solus Deus (Marc. x, 18)*. *Opera* vero id est opusculum prophetæ fuit, psalmi hujus decoram contextionem ministerio suæ vocis offerre, et per organum linguæ quibusdam calamis divina verba resonare. Hanc enim prædicationem *Regi dicere* gestiebat, quam de ejus admirabili claritate [mss. A., B., F., charitate] conceperat. Sed ne quis putaret aliquid eum ex propria voluntate dicturum, linguam suam scribæ calamo comparavit, quæ sic dictura est fideliter Spiritus sancti verba, quemadmodum sensus nostri vota calamus describit in charta. Addidit, *velociter scribentis*; quem nos magis notarium debemus accipere, qui velociter verba suscipit, et citius audita transcribit. Considerandum vero quoniam hic prophetiæ virtus ostenditur, quæ non sub cruciatu humano cogitat, sed sine aliquo labore Divinitatis jussa divulgat. Audiamus nunc prophetam epithalamii sine adulatione dicturum laudem, quæ nihil nisi exaggerat veritatem, quæ salva integritate blanditur; et quamvis magna dicat, non tamen omnia sufficienter enumerat.

Vers. 3. *Speciosus forma præ filiis hominum, diffusa est gratia in labiis tuis: propterea benedixit te Deus*

A *in æternum.* Finito procemio, et competenter populis ad audiendi studium concitatis, [factum est de incarnatione Domini laudis initium; ut per quam meruimus Divinitatis arcana cognoscere, per ipsam deberemus et præconia tantæ majestatis audire. Quæ species laudis, apud oratores **A** forma dicitur. Sed cum in Isaia legatur: *Vidimus eum et non habebat speciem neque decorem: sed species vultus ejus sine honore abjecta præ omnibus hominibus (Isa. LIII, 2)*; quæri potest, cur hic super genus humanum speciosissimus describatur? Non quia forma ejus decore lactei coloris eluxit, aut flavo crine lampavit, aut insigni statura præminuit; sed veraciter humano genere pulchrior fuit, quia peccata non habuit. Illud enim recte *speciosum* dicitur, quod gratia mundissimæ puritatis ornatur; quamvis Pater Augustinus speciem corporis ejus dicat fuisse laudabilem. Sed exemplum Isaia supra positum ad passionis ejus retulit tempus quando et colaphis cæsus, et spinis coronatus, et sputis legitur esse complutus. Ecclesia vero quæ Domini Salvatoris portat **151** imaginem, sic legitur in Canticis canticorum: *Fusca sum et decora (Cant. 1, 4)*; id est fusca corpore carnali, formosa cœlestibus meritis. Et quare *speciosum* dixerit probat: quia, loquente Christo, per gratiam Deo reconciliatus est mundus. Quid ergo potuit in humano genere esse simile, quam ipsum incarnatum conspiciere, per quem redemptionis donum totus orbis accepit? Nam sic de ipso et prædictus liber Salomonis enuntiat: *Labia tua et loquela tua speciosa.* Sequitur, *Propterea benedixit te Deus in æternum (Cant. IV, 5)*. *Propterea*, dicit, propter prædicationes eximias, et pietatem omnimodis singularem; quia nulli quidquam pro meritis contulit, sed omnia sua potius bonitate concessit. Benedictus est enim in æternum, cujus regni non erit finis. Bene autem dictum est a forma servi. *Benedixit te Deus*, quæ et passionem pertulit, et ad regna cœlorum pervenit.

Vers. 4. *Accingere gladio tuo circa femur tuum, potentissime: specie tua et pulchritudine tua.* Secundus intromittitur modus laudis Domini Salvatoris, qui dicitur **A** potestate. Ad nescio enim quod gaudium propheta subvectus, precatur Dominum ut exspectatus gentibus tandem saluberrimus appareret. Dicit enim: *Accingere gladio tuo.* Metaphora a bellatore concepta, qui dimicaturus gladio cingitur, ut prosternat inimicum. Sed hic *gladium* sermonem prædicationis debemus accipere, de quo ipse in Evangelio testatur: *Non veni pacem mittere in terram, sed gladium (Matth. x, 34)*; et Apostolus dicit: *Et gladium spiritus, quod est verbum Dei (Ephes. VI, 17)*. *Gladius* autem dicitur sermo Dei, quia corpulenta vitiis corda hominum ictu suæ virtutis irrumpt; nec potest imbecillitas humana resistere, ubi illa fortitudinis gloria dignatur intrare. *Femur* vero incarnationem significat Domini Salvatoris, sicut in Genesi legitur: *Non deficiet princeps ex Juda, nec dux de femoribus ejus (Gen. XLIX, 10)*. In ipso etiam mysterio, et Abraham (Gen. XXIV, 2) fecit jurare

famulum suum, quando ei tacto femore præcepit ne acciperet filio suo Isaac uxorem de filiabus Chanæorum. *Femori* autem subjunxit *potentissime*, ut reverendam jam incarnationem crederes, quam potentia Divinitatis assumpsit. Similiter et sapientissimus ille dixit: *Gladius ejus in femore ipsius*. Addidit, *specie tua et pulchritudine tua* (Cant. III, 8). Hic utramque naturam positam evidenter agnoscimus, ut *species* pertineat ad humanitatem, *pulchritudo* ad deitatem. Illa enim *species* bene dicitur, in qua mundo salutaris apparuit: ista *pulchritudo* aptissime pronuntiatur, unde omnia pulchra veniunt quæcunque decora sunt.

Vers. 5. *Intende, et prospere procede, et regna: propter veritatem et mansuetudinem et justitiam, et deducet te mirabiliter dextera tua*. Adhuc actus sacratissimæ incarnationis exponitur, et singulis quibusque verbis miracula ipsius potentiae prædicantur. *Intende* dictum est, ut hominem pereuntem de cælo miseratus aspiceret, sicut in tertio decimo psalmo dictum est: *Dominus de cælo prospexit super filios hominum* (Psal. XIII, 2). *Prospere*, quia erat humano generi liberationis beneficia præstiturus. *Procede*, velut sponsus de utero virginali, sicut scriptum est: *Et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo* (Psal. XVIII, 6). *Regna*, hoc est in hominum credulitate potentiam tuæ majestatis ostende. Cæterum Filius et ante mundi constitutionem cum Patre et Spiritu sancto sine dubitatione regnavit. *Propter veritatem*, illud designat, ut veritas de terra oriretur, quæ falsitatem nostram sua illuminatione mundaret. *Mansuetudo* vero monstrata est, quando in crucis affixione pro persequentibus exoravit. *Justitia* vero ad illud respicit, quia pius doctor præcepta salutaria infudit. *Deducet te*, id est per cursum totius vitæ inoffensa conversatione custodiet. *Mirabiliter*, quia contra mundi inopinabilem consuetudinem tertio die resurrecturus erat a mortuis; quod miraculum partes totius orbis implevit. *Dextera tua* potentiam Verbi significat, qua universa operatur quæ vult in cælo et in terra. Audiant hoc verbum detractores impii. *Tua dextera* dicit, hoc est propriæ voluntatis instinctus. Nam si omnia sua potestate facit, sicut eum facere manifestum est, quemadmodum potest habere majorem? Sed contra hunc morbum illa potio debet insanis mentibus adhiberi: *Omnia Patris mea sunt, et omnia mea Patris sunt* (Joan. XVII, 10). Omnia enim Patris non haberet, nisi esset æqualis ejusdemque naturæ.

Vers. 6. *Sagittæ tuæ acutæ potentissimæ: populi sub te cadent in corde inimicorum Regis. Sagittæ acutæ* sunt verba Domini Salvatoris, hominum corda salutariter infingentia; quæ ideo vulnerant ut sanent, ideo percutiunt ut liberent, ideo prosternunt ut erigant. Sed videamus hoc telum verbo Dei qua similitudine comparetur. *Sagittæ* est lignum ferro armatum, cujus prima pennata sunt; sic verbum Dei ex ligno crucis egrediens, et fortitudinem penetrandi habet, et velocitatem quo voluerit perveniendi. Supra

A gladium posuit quod proxime vulnerat; hic *sagittas* quæ longe diriguntur: scilicet ut incomprehensibilis potentia hac similitudine monstraretur. *Acutæ* pertinent ad transforationis celeritatem. *Potentissimæ*, quia nulla illis materia quamvis durissima probatur obsistere, quando eis insitum est effectum suæ voluntatis implere. *Populi sub te cadent*, conversiones significat hominum: quando credentes in humilitatem feliciter cadunt, qui prius vitio præsumptionis erecti sunt; sicut Paulo apostolo contigit, qui vocis Domini sagitta penetratus, in faciem quidem persecutor corruit, sed eum continuo apostolum Domini dextera sublevavit. *In corde*, exponit quod superius ait, *cadent*, non pedibus quibus corpora sustentur, sed corde quo animæ perfidia sublevatur. Ibi enim **B** qui pœnitens cadit, resurgit; et de sua iniquitate dejectus, ad salutaria Domini mandata transfertur. *Inimicorum Regis*, inimicos Christi dicit, qui a lege superna contraria voluntate dissentiunt. Hoc est quod titulus psalmi præcinuit dicens: *Pro his qui commutabuntur, filiis Core*.

Vers. 7. *Sedes tua Deus in sæculum sæculi: virga recta est virga regni tui*. Venit ad laudationis tertium modum, qui recte dicitur **A** causa judicii. Hic enim *sedes* Dei ad judicium pertinet futurum, in quo omnia veraciter æternus Moderator examinat atque dijudicat. *In sæculum sæculi*; quoniam quidquid constituerit, nulla poterit temporis successione dissolvi. *Virgam* vero regulam divinæ significat æquitatis, quæ veraciter *recta* dicitur, quia nulla pravitate curvatur. **C** *Virga* ista justos regit, impios percutit, continet veraciter supplicantes. Sed hæc *virga* non de cespite **152** arboris egreditur, sed ab ipsius Deitatis virtute procedit. Fortitudo invicta, æquitas rectissima, inflexibilis disciplina; de qua in alio quoque psalmo dicendum est: *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion: dominaberis in medio inimicorum tuorum* (Psal. CIX, 2). Hanc enim *virgam* regii honoris insigne, sceptrum dicebat antiquitas, designans in ea virtutum Regem Dominum Salvatorem.

Vers. 8. *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus Deus tuus*. Ipsa est *virga recta*, amare æquitatem et odisse nequitiam. Nemo enim perfecte diligit *justitiam*, nisi qui et actus pessimos exsecratur, quoniam diversis qualitatibus eodem tempore non est in uno locus, nec potest ipso momento ibi nigrum videri, ubi candor insederit. Nam et præsentia lucis noctis absentia est, sic et veritatis amor est odium falsitatis. Unde a quibusdam pulchre definitum est: *Substantia est contrariorum capax*, sed non uno tempore. Sed his rebus quæ præmia sint reddita subter exponit: *Propterea unxit te Deus Deus tuus*. Unctus christus et regem significat et sacerdotem, quia dignitates istæ sumebantur per sacratissimas unctiones; nam et ipsum nomen christi a sancto chrismate vocitatur. Sed ab illa parte unctus dicitur, qua dispensatione et natus, et mortuus, et resurrexisse veraciter dicitur Christus. Cæterum deitas ejus nullo munere, nullo honore indiguit ad-

juvari. Repetitio autem ista qua dicitur *Deus Deus*, A præconium magnæ dilectionis ostendit.

Vers. 9. *Oleo lætitiæ præ consortibus tuis : myrrha, gutta, et casia a vestimentis tuis*. Duplici modo unctionem illam sanctam provenisse significat. *Oleum lætitiæ* est peccati maculam non habere; unde se conscientia semper exhilarat, quando nulla recordationis asperitate mordetur. *Præ consortibus tuis*, præ filiis hominum dicit, quos et ipse in Evangelio fratres appellat. Ideo autem dictum est, *præ consortibus tuis*, quoniam hanc benedictionem supra omne humanum genus cognoscitur accepisse, ut unctus singulariter cæteros ungere debuisset. In illo enim fons est benedictionis, a quo, prout ipsi visum fuerit, per universos electos competenter emanat. Sed hæc omnia carni conveniunt, cui piissimum et gloriosissimum Verbum unitum est pro salute cunctorum. Sequitur, *myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis*. Sæpe diximus species terrenarum rerum indicia nobis cœlestium demonstrare virtutum, quia non poteramus quidquam de illa majestate cognoscere, nisi nobis de ipsa aliquid per mundanas similitudines appareret. Et ideo posteriora versiculi istius prima fronte declaremus, ut nomina quæ præcedunt clarius elucescant. Sanctum Domini corpus quoddam Deitatis fuisse cognoscitur vestimentum. Nam sicut vestibus cooperiuntur membra mortalium, ita et majestas Verbi infidelium oculis carnis velamine videbatur abscondi. Ab hoc ergo vestimento, id est incarnationis arcano congrue venisse dicitur *myrrha, gutta et casia*. *Myrrha* mortem significat, quam pro hominum salute suscepit. *Gutta* vero quæ dicitur ammoniacæ duritias curat ab aliqua necessitate contractas. Quæ pulchre incarnationi Domini comparatur, quia duritiam cordis humani sancta prædicatione dissolvit. *Casia*, quæ a nostris fistula dicitur, redemptio generis humani per aquam baptismatis indicatur, quoniam hoc herbæ genus aquosis locis dicitur inveniri. His rebus etiam odor inest suavis, ut merito sanctæ incarnationi et virtus herbarum et odoris suavitas comparetur, sicut in Canticis canticorum Sponsa dicit: *Post odorem unguentorum tuorum curremus* (Cant. 1, 3).

Vers. 10. *A domibus eburneis : ex quibus te delectaverunt filie regum in honore tuo*. In quarto modo a persona Sponsæ laus sumitur Christi. Dicit enim propheta unde veniat Sponsæ gloriosissima pulchritudo, quæ ad Domini dexteram locata consistit; id est a *domibus eburneis*, quod significat ornata palatia, quæ copioso ebore vestiuntur. Sed ebur non ad solas divitias intelligamus aptatum, sed quoniam elephas, cujus hæc ossa sunt, nimis castitatis asseritur, qui inter quadrupedia et sensu plurimo valet, et temperanter miscetur feminæ suæ, et conjugæ secunda non utitur; hoc pudicis feminis decenter aptatum est, quia illæ in *domibus eburneis* mansisse noscuntur, quæ per castitatem Christi Domini præcepta secutæ sunt. Hanc enim translationem probaverunt doctissimi Patres Augustinus et Hieronymus. *Ex quibus te*

delectaverunt, dicit, id est ad te non proprio cucurrerunt iudicio, sed tua delectatione perductæ sunt. *Filie regum*, sive hominum fidelium qui regunt corpora sua, et perducunt filias quæ sacro baptismate generantur; sive imperantium; quod frequenter contingit, ut relicto palatii dominatu soboles principum eligant divina servitia. Ideo enim addidit, *in honore tuo*, ut religiosam mentem tali designaret indicio. Non enim in honore patrum suorum *delectatæ sunt*, sed in honore Domini Salvatoris.

Vers. 11. *Astitit Regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumamicta varietate*. Mirabili totum relatione describitur. Quæ figura dicitur caracterismos, Latine (sicut sæpe diximus) descriptio vel informatio nominatur. Ante oculos enim intelligentiæ reddit quæ aspectu corporeo non videntur. Prius enim Sponsi pulchritudo laudata est, postea virtus ejus asserta, tertio sedes ipsius potestasque narrata est. Et quia nuptiale gaudium agebatur, odoris suavissimi species sub mysticis interpretationibus noscuntur adhibitæ. Quarto dicitur ipsius quoque Reginæ unde veniat mirabilis pulchritudo. Tunc ad divinam dexteram ornata pretiosis virtutibus collocatur, ut omnis anima fidelis in supernam contemplationem porrecta, cœlestia vota conspiciat, sciatque qualem illi in terris debeat exhibere reverentiam, quam in cœlo sic intelligit honoratam. Ipsa est *Regina* quæ in Canticis canticorum dicit: *Osculetur me osculo oris sui* (Cant. 1, 4), et cætera quæ mysticis ænigmatibus ille textus eloquitur. Et considera quia sedem superius laudavit Domini Salvatoris: hic autem a *dextris astitisse Reginam* dicit, quia dextera honorabilis pars est Sponsi, quem caput constat esse Ecclesiæ. Sequitur, *in vestitu deaurato*. Aurum ad charitatis debemus aptare fulgorem, qua virtute circumdata sancta resplendet Ecclesia. Et ne solam ibi intelligeres esse charitatem, *in vestitu*, dixit, *deaurato*, non aureo. *Deauratum* enim dicimus, quando superducta species auri in aliqua materia glutinatur. Ideo autem supra virtutes alias gratia charitatis apparuit, quia omnia **153** ejus fulgor excellit. Addidit, *circumamicta varietate*. Perscrutemur cur Ecclesia Deo de vestis varietate laudetur, cui totum simplex convenit atque unum. Sed hic *varietatem*, aut linguas multiplices significat, quia omnis gens secundum suam patriam in Ecclesia psallit auctori; aut virtutum pulcherrimam diversitatem. Ornatur enim auro apostolorum, argento prophetarum, gemmis virginum, cocco martyrum, purpura pœnitentium. Ista est ergo varietas unitatis, quæ oculis Domini ex omnibus gentibus pia conversatione placitura contextitur.

Vers. 12. *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Sponsi laude cantata, nunc Sponsæ præconia totidem modis, sed longe submissius atque humiliter offeruntur. Decebat enim vel secundo gradu illaudatam non relinquere, quæ tali ac tanta meruit copulatione gaudere. Primus ergo istius laudis modus est a specie, sicut inferiore versu declaratur. Nunc ad exponenda

verba veniamus. Stanti ergo ad dexteram Domini, ubi beatorum locus est, dicit: *Audi*, id est prophetas, qui incarnationem Domini veraci promissione cecinerunt; quatenus audita crederet, et credita mox videret. *Filiam* vero merito propheta vocat Ecclesiam; quia ejus prædicationibus sanctis genitus est populus Christianus. *Et vide*, sub gratulatione dicendum est: quoniam Sponsus qui tibi promittebatur advenit, in quo est amor, gloria, et gaudium tuum. Sequitur, *et inclina aurem tuam*; quod oportebat Ecclesiam facere, ut honorabiliter prophetæ verba perciperet. *Obliviscere* vero, dixit, *populum tuum*; id est desere, et a tuis animis aliena effice conventicula paganorum, sive superstitiones insanissimas Judæorum. *Domum* Babyloniam significat, quæ contra Ecclesiam Christi nequissimis incolis gaudet; et in hoc mundo possidens confusæ plebis animum, partem sibi vindicat perditorum. *Patris tui*, diabolum dicit, qui revera illam confusionis domum secundum nominis sui interpretationem noscitur possidere. Sed considera quod hæc Ecclesia tunc ibi morabatur, cum cœlestis Sponsi gratiam non haberet; unde et *fusca* legitur: tunc autem nimio pulchritudinis decore perfusa est, quando eam Dominus de gentibus est dignatus eligere.

Vers. 13. *Quoniam concupivit Rex speciem tuam: quia ipse est Dominus Deus tuus, et adorabunt eum.* Hic est modus laudis quem superius diximus a specie. *Rex* itaque iste Salvator est Dominus, qui concupivit Ecclesiam prævaricationis culpa in sorte diaboli constitutam, quam speciosissimam fecit ipse, non reperit. *Fœda* erat, cum eam tenebat invasor: pulchra facta est, cum ad suum remeavit auctorem. De qua legitur, *quæ est ista quæ ascendit dealbata* (Cant. vii, 5)? Et considera quod hæc Sponsa quasi simili laudatur initio, sicut superius de Sponso dictum est: *Speciosus forma præ filiis hominum.* Sed ille in specie sua habere dictus est pulchritudinem singularem; hæc vero ideo pulchra est, quia sibi eam sociavit Sponsus. Sic totum distincte varieque dicitur; quamvis ipsis lineis et Sponsa laudetur. Sequitur, *Quia ipse est Dominus Deus tuus.* Non ille quem patrem dicebas, non qui te fecerat tenebrosam; sed iste est *Dominus Deus tuus*, qui pristinam submovens fœditatem, pulchritudinem tibi contulit nuptialem. Infertur quoque sententia salutaris: *Et adorabunt eum*, id est omnes populi qui te [ms. A., B., F., de] sua congregatione sanctam Ecclesiam reddiderunt: ipsi adorabunt non te, sed Dominum; quia honor tuus in illo est, et beatitudo tua est ejus gloria sempiterna.

Vers. 14. *Filiæ Tyri in muneribus vultum tuum deprecabuntur, omnes divites plebis.* Venit ad secundum modum, in quo superius de Sponso dicit: *Intende, prospere procede, et regna.* Hic autem dignitas est Ecclesiæ devotos populos Domino supplicare; et sicut ibi potentia Sponsi describitur, ita et hic gloria Sponsæ de Christi honore declaratur. *Tyrus* civitas est non longe ab Jerosolymis constituta: sed filia-

rum istius vocabulo civitatis, animas mavult significare fidelium. Non enim sola *Tyrus* filias protulit fideles, sed etiam totius mundi adunata diversitas. Quapropter hoc schema dicitur A parte totum. *Filiæ* itaque gentium in muneribus vultum deprecantur Ecclesiæ, quando eleemosynas pia voluntate distribuunt. Ipsa sunt enim munera, quæ Divinitati nimium probantur accepta. Tunc enim in vultum Ecclesiæ, id est in Christiani populi faciem intendimus, quando majestatem Christi piis fletibus exoramus. *Omnes divites plebis*, jungendum est superioribus, ut sit istud hyperbaton, id est transcensio. *Filiæ Tyri*, omnes quæ sunt divites plebis in muneribus vultum tuum deprecabuntur. Ordo enim hic verborum præposteratis sermonibus explanatur.

Vers. 15. *Omnis gloria ejus filiæ regum ab intus: in fimbriis aureis circumamicta varietate.* Vides quemadmodum in Ecclesiæ præconio perseveret. *Gloria* est siquidem Ecclesiæ, quando filiæ principum, sive justorum convertuntur ad Dominum, et secreta se cupiunt devotione cordis offerre. *Ab intus* enim significat secreta sensuum, non concrepantiam labiorum: ubi interior homo tacita cogitatione revolvit quod ad divina mysteria pertinere cognoscitur. Sic enim et in Canticis canticorum de Ecclesia dictum est: *Introduxit me Rex in cubiculum suum* (Cant. ii, 4). Istam locutionem *filiæ regum ab intus*, inter propria legis divinæ connumera, quam in communionem [ed., commune] non invenies. Sequitur, *in fimbriis aureis circumamicta varietate.* *Fimbriæ* sunt finitima vestium, quæ in stamine colligatæ tanquam capillorum segetes dependent; per quas hominum vita significatur extrema. Hæc non deaurata (ut supra) sed nunc illi esse aurea profitetur; quia in fine tota perfectio est, ubi charitas non tanquam deaurata conspicitur, sed jam plenissima tanquam aurea reperitur. *Circumamicta* vero *varietate*, dicit, propter varias virtutes fidelium, quas superius constat expositas. Quibus diversitatibus induta, necesse est discolori amictu catholica vestiatur Ecclesia. Hoc et vestis illa significavit Aaron, quæ auro, purpura, bysso, cocco, hyacinthoque contexta est.

Vers. 16. *Adducentur Regi virgines post eam: proximæ ejus afferentur tibi.* Sicut tertio Sponsus a judicio prædicatus est, ita et hic tertio loco a membris suis Sponsa laudatur. Et vide quam potenter ordinem servat: *Adducentur Regi virgines post eam*, post Ecclesiam utique, quia prius fuit, ut ejus unitas diceretur, et post enumeratio partium distincta proveniret. Et intuere quod dixit, *adducentur*, ut Domini gratia declaretur, **154** quæ nos ad se adducit, quando nos miseratus inspexerit; sicut in Evangelio dictum est: *Nemo venit ad me, nisi Pater attraxerit eum* (Joan. vi, 44). Sed quæ *virgines* ante conspectum Domini adducentur? fideles scilicet, et pudica se mente tractantes. Nam quid proderit cuiquam corpus intactum servare, si contingat eam integritatem fidei non habere? Sequitur, *proximæ ejus afferentur tibi. Afferentur tibi*, Deo dicitur. *Proximæ* sunt autem

Ecclesiae, id est viduae castae, quae gradu inferiore junguntur. Nam cum virginitas habeat centesimum fructum, istae sexagesima ubertate gloriantur. Et vide in ipsis nominibus non minimam esse distantiam. *Virgines* dixit adduci, quae corporis integritate robustae sunt; viduas *afferri*, quae plerumque fractae a diversis sollicitudinibus corporis imbecillitate fatigantur.

Vers. 17. *In laetitia et exultatione, adducentur in templum Regis.* Ut copiosa munera sanctae Ecclesiae conferenda monstraret, dicit eam *in laetitia et exultatione* angelorum ministeriis adducendam; et non solum ad conspectum, verum etiam in penetralibus Regis, id est in Jerusalem futuram, ubi venisse beatum gaudium est, et gloriosa securitas. Merito ergo dictum est, *adducentur cum laetitia et exultatione*; quia **B** sexus ille fragilis vicit gravissimas corporum passiones

Vers. 18. *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: constitues eos principes super omnem terram.* Venit ad quartum modum, in quo supra descriptum est a gradibus eburneis Ecclesiam venisse, quae ad dexteram Regis ornata consisteret. Nunc autem potenter exponitur quanto incremento haec Sponsa profecerit, ut *pro antiquis patribus*, id est idolorum cultoribus, *nati sint illi filii* apostoli, quos *principes* praedicationis in toto terrarum orbe transmisit. Sed quantum sunt ista disparia, tantum laudatur Ecclesia. Illi enim erant seductores erroris, isti magistri veritatis; illi seminabant exitia, isti hortabantur ad vitam. O laus digna tantae laetitiae, quale fuit hostis complexus fugere, et Tonantis nuptias invenire! Qui locus merito dicitur laus a prole, quoniam hic posteritas sancta praedicatur.

Vers. 19. *Memores erunt nominis tui in omni generatione et progenie: propterea populi confitebuntur tibi in aeternum, et in saeculum saeculi.* *Memores* dicit, sed populos Christianos, qui in ejus praedicationibus per diversas hominum generationes piis voluntatibus perseverant. Mirabilis gloria, summumque praeconium, inter hominum tam multiplices successiones nunquam finem laudis accipere. Sequitur, *propterea populi confitebuntur tibi.* Omnis enim Christianus cum symboli sacramenta reddiderit, in Ecclesiae facie confitetur; quae confessio fit aeterna, quia vera et pia est. Nam quod addidit, *in saeculum saeculi*, futura **D** significat, quando omnis adversitas conquiescit, et regnat sola justitia, diaboli contrarietate deleta.

Conclusio psalmi.

Ecce epithalamium gloriosum psalmigraphi exultatione completum est. Ecce Sponsi laus Sponsaeque admirabili varietate celebrata est: spiritualis copula, conjugium in virginitatibus perseverans, amor castus, charitas aeterna, vinculum quod nullo fine dissolvitur. Hic prophetarum tympana sancta exultatione conclamant; hic apostolorum organa dulcissima societate respondent; hic martyrum citharae non chordis, sed virtutibus canunt; hic sanctorum

chorus spiritualibus fistulis gratissimum permulcet auditum; hic talis musica geritur, per quam humana laetitia cuncta vincatur. Pasti sumus, o bone Rex, convivio nuptiali delicias coelestes haurientes. Praesta nobis, Sponse mirabilis, ut qui hic spe laetati sumus, in futuro perfectissimo gaudio compleamur. Hunc etiam psalmum et beatus Hieronymus ad Principiam virginem scribens (*Epist.* 140), mirabili (ut assolet) nitore tractavit. Quem ideo commemorandum esse putavimus; ut quod a nobis minus fortasse declaratum est, illius viri doctissimi explanationibus suppleatur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLV.

In finem, filiis Core pro arcanis psalmus.

In finem, notum est quemadmodum ad Dominum Jesum Christum possit referri. *Filios* autem *Core* significari dicimus Christianos, ex quorum persona psalmus iste cantatur. *Pro arcanis* vero, adventum Domini significat Salvatoris, quem divinitatis suae mirabili secreto pro hominum salute disposuit.

Divisio psalmi.

Filii Core, qui fideles debent intelligi Christiani, primo membro psalmi non se timere profitentur conturbationes saeculi; quia Deus refugium eorum probatur et virtus. Secundo Christum dicunt apparere in medio Ecclesiae suae, qui eam in seipso tanquam in solidissima petra aedificare dignatus est. Tertio credentium turba generaliter invitatur ad divina magnalia contuenda, dicentes omnipotentem Deum arma nequitiae confringere, bella remove, et tristitiam fidelium in aeterna gaudia commutare.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus noster refugium et virtus: adjutor in tribulationibus, quae invenerunt nos nimis.* In ipso principio psalmi, categoricus nobis syllogismus arridet. Dicit enim: In tribulationibus quae invenerunt nos nimis, Deus noster refugium, et virtus, et adjutor est. In tribulationibus non timebimus cum conturbata fuerit terra. In tribulationibus igitur quae invenerunt nos nimis, non timebimus cum conturbabitur terra. Nunc minutatim dicta tractemus. Quam pulchra brevisque complexio; quasi interrogarentur: Quid est *Deus noster*? Respondent: *Refugium, et virtus, et adjutor.* Haec species definitionis est quinta, quae **D** Graece κατὰ τὴν λέξιν, Latine ad verbum dicitur: quoties unamquamque rem verbis singulis quid sit ostendimus. Additum est, *noster*, propter falsissimos Christianos, quorum *Deus* non solet esse *refugium*.

155 *Refugium* ergo fidelium est, quando eos de animae periculo liberat. *Virtus*, quando stabiliter mentes eorum ab iniquo saeculi errore custodit. Sequitur, *adjutor in tribulationibus.* Hic misericordia supernae majestatis per diversas definitiones exprimitur, quae *in tribulationibus* et suscipit et defendit. *Tribulatio* vero pia Deum nobis misericordem facit, reatum solvit; et tunc specialiter subvenit, cum nos de se confidere velle cognoscit; sicut dicit Apostolus: *Tristitia enim quae secundum Deum est, poenitentiam*

in salutem stabilem operatur (II Cor. vii, 10). Et ne A has tribulationes leves putares, addidit, quæ invenerunt nos nimis; ut nihil mediocre crederes, quod nimium fuisse sentiret. Convenienter autem pericula exaggerata sunt, ut eorum destructor potentissimus appareret.

Vers. 2. Propterea non timebimus dum turbabitur terra, et transferentur montes in cor maris. Tempus illud prædictæ tribulationis exponitur, quando adventu Domini Salvatoris, cum de novitate tanti miraculi Judæorum corda turbata sint, sancti viri timere non poterant, qui in ejus nomine ac virtute præsumebant. Sequitur, et transferentur montes in cor maris. Hoc utique factum est, quando montes, id est apostoli, relictis incredulis Judæis, in cor maris, hoc est ad prædicandum gentibus transierunt; sicut in Actibus apostolorum legitur: Vobis quidem oportebat loqui verbum Dei; sed quia repulisti illud, et indignos vos judicasti æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes (Act. xiii, 46). Quo exemplo advertimus, montes illos pio cacumine præminentes, et fidei soliditate firmissimos, in cor maris, id est ad fidem omnium nationum fuisse translatos. Et inspiciendum quod aridæ terræ perfidiam Judæorum, aquis vero salsis credulitatem gentium comparavit, ut illa corda in malum durata cognosceres; hæc autem evangelico sale condita veraciter æstimares. Cor enim non habet mare, sed homines.

Vers. 3. Sonaverunt [ed., sonuerunt], et turbatæ sunt aquæ eorum: conturbati sunt montes in fortitudine ejus. In superiori sensu permansit; adhuc enim C illa perturbatio exponitur, quæ facta est de adventu Domini Christi. Sonasse dicit apostolos prædicationes suas, quasi alicujus fragoris robustissimam vocem, quæ non tantum auribus, quantum mentibus insonaret. Quo tempore turbatas asserit aquas, id est sæculi hujus innumeras gentes, quæ de tali fuerant admiratione perterritæ. Hæc figura dicitur parabole, id est comparatio, cum res genere dissimiles qualitativa comparatione sociamus. Sed intuendum, quoniam hoc per decorem pulcherrimæ comparationis dictum est. Tunc enim aquæ plurima confusione turbantur, quando in marinis visceribus constructorum dejicitur magnitudo; et grandem sonitum reddunt, cum magno pondere fluentia percusserint. Hoc utique contingit, quando apostolorum grandisona prædicatione D totus mundus intremuit, et ad Domini se credulitatem limpido postea corde revocavit. Sequitur: Conturbati sunt montes in fortitudine ejus. Hic alios montes dicit, hoc est sæculi potestates. Nam et in bono accipiuntur et in malo. Sed montes Dei stabiles atque decori sunt; montes vero diaboli mutabiles atque squalidi. Potestates enim mundanæ turbatæ sunt, quando contra religionem Dei læges pagani principes sacrilegas inferebant.

Vers. 4. Fluminis impetus lætificat civitatem Dei: sanctificavit tabernaculum suum Altissimus. Superius terrores habitos dixit, quos de prædicatione nova mundus accepit: nunc beneficia quæ collata sunt

Ecclesiæ de adventu Domini Salvatoris edicuntur, ut merito divisionem diapsalmatis immutatio sensus acceperit. Intuere quæ dicuntur, qua proprietate distincta sint. Civitas Dei impetu fluminis lætificata requievit. Et ut istum fluvium irrigatorem cognosceres animarum, non dicit satiasset, sed lætificasse civitatem. Iste namque est fluvius, de quo ipsa Veritas dicit: Qui credit in me non sitiet unquam, sed fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam. (Joan. iv, 13, 14). Et bene dixit: Impetus fluminis, quia nihil palustre, nihil morosum cursus ejus sustinet, cum se potentia Divinitatis infuderit. Additum est, sanctificavit tabernaculum suum Altissimus. Tabernaculum Altissimi est sive Ecclesia, sive humani cordis gloriosa susceptio; quod utrumque constat esse sanctificatum, quando Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 14).

Vers. 5. Deus in medio ejus non commovebitur: adjuvabit eam Deus vultu suo. Non sic in medio esse dicitur Deus, quasi loci alicujus amplitudine concludatur; ille enim spatio ullo non clauditur, quoniam non inæquabili benignitate, sed æqualiter ubique totus est. Ideo autem in medio dicitur, quia fideles semper intendit. Quapropter merito secundum justitiam suam in medio Ecclesiæ narratur esse Deus; quia universos voluntate æquabili contuetur; nec aspectu quis ejus fraudabitur, nisi qui ab eo se reddiderit alienum. Non commovebitur, de Ecclesia dicitur, cui singularis data est illa promissio: Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam (Matth. xvi, 18). Commoveri enim non potest Ecclesia quæ in solidissima petra, hoc est Domino Christo noscitur esse fundata. Sequitur, adjuvabit eam Deus vultu suo, id est præsentia incarnationis suæ, quando vultus ejus salutaris illuxit. Adjuvabit enim dixit, id est sæculari adversitate laborantem.

Vers. 6. Conturbatæ sunt gentes, et inclinata sunt regna: dedit vocem suam Altissimus, et mota est terra. Conturbatæ sunt utique gentes, quando cum essent idolis devotissimæ, subito incognitæ sibi religionis regulas audierunt. Multos enim miraculorum operatio convertit, multos prædicati judicii terror afflixit; et quamvis perducerentur ad bonum, non poterant animum non habere turbatum. Sequitur, et inclinata sunt regna, id est humiliata sunt ad adorandum, non ad cadendum; quia tantum unusquisque erigitur, quantum in illa satisfactione curvatur. Adjecit, dedit vocem suam Altissimus, et mota est terra. Non dixit vocem suam protulit, sed dedit, quasi mirabile donum, quasi præmiale beneficium. Vocem vero sanctam prædicationem dicit, quam et per se et per apostolos tonitruali virtute per universum mundum omnipotens Doctor insonuit. Ad quam necesse fuit tremefieri peccatores, qui terribilia jussa æterni Judicis audiebant.

Vers. 7. Dominus virtutum nobiscum: susceptor noster Deus Jacob. Breviter explanatur quid sit 156 omnipotens Christus, id est Dominus virtutum;

utique cui virtutes coelestes serviunt, cui omnis potentia famulatur. Audite duri, audite vecordes. Quid vultis funditus perire, qui in tanta praesumitis maiestate peccare? Sequitur, *nobiscum*, quoniam assumpta carne habitavit in terris. Additum est, *susceptor noster Deus Jacob*. *Susceptor* est, quia alienis infirmitatibus suam dignatur adhibere potentiam. Proprie enim *Deus* omnium, *noster* dicitur et *susceptor*, quando carnem pro fidelium salute suscepit; *noster* enim bene dicunt filii crucis, quia tantum ipsorum *susceptor* est, qui ad ejus fidem venire meruerunt. *Deus* autem *Jacob* vult intelligi, tanta eum bene credentibus collaturum, quanta praestitit et *Jacob*. Non enim *Deus* solius *Jacob Deus*, sed omnium qui simili fide devoti sunt.

Vers. 8. *Venite et videte opera Domini, quae posuit prodigia super terram*. Interposito diapsalmate, venit ad tertium membrum, ubi invitat populos videre magnalia Domini Salvatoris, quae fecit incarnationis suae dispensatione mirabili. *Venite* quippe dum dicit, hortatur eos ut fide Domino proximentur, quem non poterant videre longinquum. Nam quod addidit, *opera Domini*, ad magnum nescio quod spectaculum universitas advocatur. Quapropter accedamus alacri animo; quia videntes talia fide concipimus quae nos perducant ad gaudia sempiterna. *Posuit*, dixit, quasi signa quaedam collocavit, quae mundus contuens ad salutis suae remedia festinaret. *Prodigium* dictum est, eo quod porro dicat, quando signis aliquibus venturae novitatis ostensio declaratur. Quae facta est in nativitate Domini, quando Virgo peperit, stella magis apparuit, angelorum chorus nativitatem sui Domini praedicavit.

Vers. 9. *Auferens bella usque ad finem terrae*. Ecce illa opera Domini quae promittebantur edicta sunt; et necesse est ut tanta pollicitatio magnum aliquod exponat arcanum. Rebellatum est contra Deum, quando gentilitas sculptilia simulacra diversis superstitionibus adorabat, quae Domini adventu cum suis cultoribus corruerunt. *Abstulit ergo bella fidei usque ad fines terrae*, quae toto orbe gerebantur, et in suam pacem redegit, quibus verae religionis munera condonavit. Sive hoc historica potest veritate cognosci, quia nativitate Domini regnante Augusto orbis legitur fuisse pacatus; quod non humanis viribus, sed Christi Domini corporali praesentia probatur effectum.

Vers. 10. *Arcum conteret, et confringet arma, et scuta comburet igni*. *Arcus* insidiae sunt infidelium, quae conterentur virtute veritatis, quando ad nihilum insana vota redigentur. *Arma* hic significant superstitiosa certamina paganorum, quae merito dicuntur esse frangenda, quando fidelium concertatione superantur. *Scuta* defensiones significant perfidorum, quae ad liberationem hominis coelestis ignis incendio concremantur. Sed miles iste diabolus est, cujus ad salutem arcus conteritur, arma franguntur, scuta incendio concremantur. Non enim aliter potuisset evadere, nisi quae putabat sua munimina perdidisset. Sive omnia quae dicta sunt, ut quibusdam placet, ad

A incentiva vitia possunt referri. Exue nos, bone Rex, armis diabolicis, quibus non defendimur, sed gravamur; et illo nos spirituali gladio praecinge, qui nobis et salutem conferat et munimen.

Vers. 11. *Vacate, et videte quoniam ego sum Deus: exaltabor in gentibus, et exaltabor in terra*. Translati filii Core prophetiae spiritu inter sua verba hunc versiculum ex Domini persona proloquuntur. Quae figura dicitur apostrophe, Latine conversio; quando ad aliam rem subita permutatione convertimur. Merito enim illis dicitur, *Vacate*, qui mundanis illusionibus armabantur, et militiam diaboli exitiali sibi certamine peragebant. Denique audire non poterant, nisi, nequissimis armis depositis, vacantibus animis et quietis, ad salutarem audientiam convenirent. Dicit enim, *quoniam ego sum Deus*, non ille qui vos armabat, non ille qui vos ad nefanda certamina perducebat, sed *ego sum Deus* qui *exaltabor in gentibus*, cujus est vera religio, et non fragilis alitudo. Et ne forsitan exaltandum tantum in aliquibus gentibus putares, non etiam in gente Judaeorum, quam terrae superius comparavit; addidit, *et exaltabor in terra*, utique in gente Judaeorum; sicut promittit Apostolus: *Dico enim vobis, ut non sitis vobis ipsis sapientes; quia caecitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret* (Rom. xi, 25). Vides ergo exaltatum et exaltandum Dominum et in gentibus et in natione Judaeorum.

Vers. 12. *Dominus virtutum nobiscum: susceptor noster Deus Jacob*. Redeunt filii Core ad personas suas, et fit psalmi de repetitione versus decora conclusio. Talem siquidem professionem ideo secundo repetunt, ut per eam nobis liberationem praestitam fuisse declararent. *Deus* autem *Jacob* ideo frequenter apponitur, ut Christiani populi victoria declaretur; qui licet sit tempore posterior, primum tamen populum fidei devotione transcendit.

Conclusio psalmi.

Quam brevis ac remediabilis psalmus eluxit, cujus si, Domino praestante, confidentiam sumimus, spinosa hujus mundi animi virtute transcendimus, fitque nobis quod legitur, auxilium de tribulatione. Est enim hic omnis spes in adventu Domini Christi, per quem nobis et Ecclesia fundata est, et miracula magna patuerunt. *Abstulit enim superstitionum bella* qui dixit: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 17).

EXPOSITIO IN PSALMUM XLVI.

In finem pro filiis Core psalmus.

Omnia quidem nomina tituli istius retinentur exposita; sed hoc, lector studiose, semper intende, ut ad causas psalmorum nominum istorum significantias aptatas intelligas. Nam si textum psalmi diligentius intuearis, nullum ex eis verbum vacare posse deprehendes. Quapropter evenit, ut modo diversitas, modo similitudo titulorum Dominum Salvatorem intendere videatur. Sed dum diversum est, fastidium relevat; cum unum **157** intelligentiae nostrae aciem

stabili firmitate consolidat; sic utrumque noscitur A esse profectum, quod edictum constat pro salute cunctorum. Loquuntur autem et in hoc psalmo filii Core, quos vexillo crucis mater signat Ecclesia.

Divisio psalmi.

Quamvis ex personā filiorum Core totus hymnus iste cantetur, sitque gratissima brevitate succinctus; diapsalmatis tamen interpositione divisus est. Primo modo componentur gentes, ut Domino laudes debeant personare; quia populo acquisitionis cuncta subiecit, et in hæreditate sua pius Arbitrator collocavit. Secundo ascensio Domini et regnum ejus sub brevitate describitur, quo sancti ipsius sunt nihilominus sine fine potituri.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Omnes gentes plaudite manibus : jabilate Deo in voce exsultationis.* Cum sit consuetudo luxuriantium elisis manibus personare, et in aurium jucunditatem per eas melos quoddam sine officio sermonis exprimere, plausum istum spiritualiter debemus accipere, qualem et filii crucis potuerunt dicere, et nos oportet audire. *Plaudunt ergo manibus* qui eleemosynas faciunt, qui ægrotis pro miseratione serviunt, qui aliquod mandatum probris actionibus operantur, aliudve tale quod ad Domini gratiam possit pertinere. *Jubilare* vero gaudere est. Qui sermo dictus est a *juvando*, id est delectando : quando gaudium nostrum non articulatis sermonibus, sed confusa voce preferimus. Et ne in solis talibus gaudiis hæreremus, addidit, *in voce exsultationis* : significans psalmodiam, quæ Deo pro nominis sui majestate persolvitur; perfectissime commotiōnis, ut laudem Dei sic manus peragat, quatenus gloriam ejus humana lingua non taceat. Decet enim ut præcepta Domini sui et lingua canat, et manus operetur.

Vers. 2. *Quoniam Deus summus, terribilis : Rex magnus super omnem terram.* Reddit causas, quare Domino et plaudere debeat, et jubiliari. Quæ figura dicitur epexegetis, id est explanatio dicti superioris. Primum quia summus est Deus. *Terribilis*, quia ipse judicaturus est mundum. *Rex magnus*, quoniam *Rex regum, et Dominus dominantium* (Apoc. xix, 16) est. Ipse est enim de quo scriptum est in titulo passionis : *Rex Judæorum* (Matth. xxvii, 57). Verum est quoniam ipsorum Rex fuit, sed est et cunctorum gentium, quia et Creator et Administrator est omnium; et ideo ne tantum putaretur fuisse Judæorum, *Regem* dicit omnium esse terrarum. Advertant Judæi potentiam Domini ab angustiis suis longè latiusque diffusam, et colere non desinant eum, cujus ubique esse audiunt principatum.

Vers. 3. *Subiecit populos nobis, et gentes sub pedibus nostris.* Hoc ad universos pertinet Christianos, qui divinam gratiam habere meruerunt. *Populos et gentes*, significat eos qui extra Ecclesiam latitare noscuntur. Omnibus enim justis spiritualiter subiecti sunt, qui eorum merita æquiparare non possunt. Sed hoc magis spiritualiter debemus advertere, ne

qua elatio, quod absit, sanctos viros contingere videatur. *Pedes* significant sanctissimas prædicationes, quibus populi merito dicebantur esse subiecti, quorum regulis tenebantur astricti, sicut Isaias propheta dicit : *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem* (Isai. lxi, 7).

Vers. 4. *Elegit nobis hæreditatem suam speciem Jacob quam dilexit.* *Elegit nobis*, subaudiendum est dare; ut qui venerat ad Israeliticum populum salvandum, hoc magis gentibus pia largitate concederet. Quam similitudinem necesse est in medium revocare, ut rei veritas evidentius possit agnosci. Esau carnalis cibi suavitate [ed., vanitate] pellectus, a fratre suo Jacob lenticulam postulavit (Gen. xxv, 30) : cui ille respondit sic esse faciendum, si ei a germano suo primogenitorum gloria cederetur. Ille terrenarum rerum avidus inquisitor cessit honorem suum; eoque facto contigit ut Jacob felici commercio carnalia offerret, quatenus spiritualia conquirere potuisset. Ipsa est enim *species Jacob*, quam Dominus nimis dilexit; ut et fideles famulos suos eadem facere vellet, quæ ille sequenda mystica significatione præmonuit. Sic enim Christiani vere dicimur, si terrena offerentes, cœlestia conquiramus.

Vers. 5. *Ascendit Deus in jubilatione : Dominus in voce tubæ.* Veniunt filii Core ad secundum modum, ubi tempus illud pia laude concelebrant, quando corporalibus oculis ascensio Domini gloriosa veritate inspecta est. *In jubilatione* vero propterea dictum est, quoniam stupentes apostoli tale miraculum ineffabili cordis lætitia replebantur; quorum felicibus oculis datum est ad cœlos euntem videre Dominum Salvatorem. *Jubilationem* vero diximus nimiam quidem esse lætitiā, sed non quæ sermonibus explicatur. *Vocem* quoque *tubæ* verba significant angelorum, quæ magno strepitu percussi aeris fragore tonuerunt. Tunc enim de tali visione apostolis stupentibus dixerunt angeli : *Viri Galilæi, quid admiramini? Hic Jesus qui assumptus est a vobis sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum* (Act. i, 11); ut mundus firmiter crederet quod talibus præconibus insonaret.

Vers. 6. *Psallite Deo nostro, psallite : psallite Regi nostro, psallite.* Non vacat quod toties iste sermo repetitur; agnoscitur enim quam utile, quam salutare sit opus quod tam crebra voluit iteratione repetere. Quæ figura dicitur epembasis, quoties ad decorem geminandum verba repetuntur. *Psallere* enim est bonis actionibus laudes Deo canere; quod si bene exhibeatur, etiam cum angelis nobis probatur esse commune, qui Dei præconia jugiter spirituali exsultatione concelebrant. Sequitur : *Psallite Regi nostro, psallite.* *Regi nostro*, id est Christo Domino dixit, non alieno quem decet ista laudatio; quoniam solus est qui merito laudes accipiat, quando ipse et universa creat, et creata jugiter administrat.

Vers. 7. *Quoniam Rex omnis terræ Deus : psallite sapienter.* Hoc propter illos dicitur qui sibi per singula loca diversa numina faciebant, *Venerem in*

Papho, Martem in Thracia, Jovem in Creta. Debet enim omnipotens Rex universaliter coli, qui solus creator et liberator esse probatur cunctorum. Adjecit, *psallite sapienter*; ut non solum cantantes, sed intelligentes psallere **158** debeamus. Nemo enim sapienter quidquam facit, quod non intelligit.

Vers. 8. *Regnavit Dominus super omnes gentes: Deus sedet super sedem sanctam suam.* Venerunt filii Core ad sæculi futuri perpetuam felicitatem, ubi jam dicunt Dominum *gentibus regnaturum*; nam quamvis et nunc omnibus *regnet*, tunc tamen proprie regnare dicitur, quando in suis fidelibus manifestius habitare monstratur. *Super omnes gentes*, Jerusalem coelestem designat, quæ ex omnibus nationibus adunatur. Sequitur: *Deus sedet super sedem sanctam suam*; Dominum significat Salvatorem, qui sedet ad dexteram Patris, regnans per sæcula sæculorum. Et intueri quod ipsam *sedem sanctam* dicit, ne intelligeres aliqua insensata aut ratione carentia, sed virtutes et thronos quibus ille gloriosus Regnator insidet. Potest hoc et de sanctis intelligi; nam si quis habeat beneficium bonæ conversationis, et ipse fit sine dubio sella regalis. Quod si altius intendas totum contra perfidos dicitur; ut audita potestate succumbant, qui humanitatem ejus putant esse temnendam.

Vers. 9. *Principes populorum convenerunt cum Deo Abraham.* *Principes populorum*, id est primarii gentium diversarum, de quibus principium psalmi canit: *Omnes gentes, plaudite manibus.* *Convenerunt*, ac si diceret crediderunt. *Convenire enim est ad unum* multos venire. *Cum Deo Abraham*, hoc est in Christum qui *Deus est Abrahamæ*. Expulsis enim infidelibus Judæis qui carne tantum, non operibus erant filii Abrahamæ, plenitudinem gentium intromisit ad illam promissionis beatitudinem possidendam, quam promiserat Abrahamæ et semini ejus. Filii enim ipsius per sanctam fidem facti sunt, qui carnis semine non fuerunt.

Vers. 10. *Quoniam dii fortes terræ nimium [mss. A., B., F., vehementer] elevati sunt.* Sensus iste pendet de superiore versiculo. Ideo enim *principes populorum convenerunt cum Deo Abraham, quia fortes terræ*, qui erant populus Dei, *nimium elevati sunt*; id est Judæi, quibus data fuerat virtus in gentibus, erecti contra Deum scelerata mente tumuerunt, et facti sunt per superbiam extremi, qui per humilitatem potuerunt esse præcipui.

Conclusio psalmi.

Intueamur textum psalmi istius verbis non virtutibus brevem. Nam et numerus ipse grandia nobis sacramenta declarat; quadragesimo quippe sexto anno in mystica interpretatione templum Domini Jerosolymis legimus fuisse perfectum. Anni autem isti a veteribus pro diebus sunt positi, qui sexies perfecto numero multiplicati efficiunt dies ducentos septuaginta sex, quantum in utero virginali Dominus noster ad similitudinem humani generis habitasse

monstratur; id est a die octava calendarum Aprilium, usque in diem octavum calendarum Januariarum. Merito ergo totus hic psalmus specialiter de Domino dictus intelligitur, quando et ejus numerus prædicto modo ad sacramentum ipsius conceptionis et nativitatis competenter aptatur.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLVII.

Psalmus cantici filiis Core secunda sabbati.

Expositionem psalmi cantici in præfatione posuimus. Item de *filiis Core* frequenter dictum est. Nunc videamus quid significet *secunda sabbati*. *Sabbatum* synagogam, id est collectionem debemus accipere Judæorum, quæ sabbatum observare videbatur. *Secunda* vero ejus Ecclesia catholica est; ideoque verba psalmi hujus sacerdotibus tribuuntur ad Christianos populos edocendos, quos et filios crucis haberi posse non dubium est, et secundos esse tempore post synagogam manifesta ratione cognoscimus.

Divisio psalmi.

Cum docendus esset populus devotus de fide et gradibus Ecclesiæ custodiendis, merito verba hujus psalmi piis sacerdotibus dantur, qui in prima positione laudes Domino dicunt, quod Ecclesiam suam dilataverit, et quod universis regibus terrarum potentiam suæ majestatis ostenderit. Secunda positione gratias agunt de adventu Domini Salvatoris, componentes antistites futuros, ut gradus in Ecclesia distribuunt, per quos Dominus Deus et Salvator possit agnosci, qui famulos suos æterna protectione custodit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Magnus Dominus et laudabilis nimis: in civitate Dei nostri, in monte sancto ejus.* Considerandum est quemadmodum hæc verba per gradus certos admirandæ dispositionis ascendunt. Quod schema dicitur emphasis. Primo posuit, *Magnus Dominus*; additum est, *laudabilis*. Sed ne hoc quoque putares mediocriter esse faciendum, ponitur, *nimis*; quod non habet terminum neque finem, sed assiduitate sui semper augetur. *Magnus* ergo, quia potenter omnia fecit. *Laudabilis*, quia pulchra et mira fecit. Nec tamen sufficit Dominum Patrem nimis dixisse laudandum, nisi et ubi prædicaretur edicerent; scilicet *in civitate Dei nostri*, id est in Ecclesia catholica. Est enim et civitas non Dei nostri, ut Babylonia illa diaboli, ubi non Deus colitur, sed magis execrabili dementia blasphematur. Quapropter necessarie consecutum est ubi Dominus laudaretur; ne eum inter hæreticas superstitiones, aut in synagoga veteri putaret aliquis esse prædicandum. Sed ne vel illud dubitares, ubi esset prædicta Ecclesia constituta, intulit, *in monte sancto ejus*. *Mons autem sanctus* Christus est Dominus, fundamentum et culmen Ecclesiæ suæ. Iste *mons sanctus* est, de quo Daniel propheta dicit: *Crevit lapis et factus est mons, ita ut impleret universam faciem terræ* (Dan. 11, 35). Consideremus quod hic *magnum* quidem *Dominum* Patrem dicat: sed *magnus* quoque Filius non tacetur; sicut de ipso

ad Titum scribens dicit Apostolus : **159** *Expectantes A* *beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi. Magnus etiam legitur Spiritus sanctus, sicut scriptum est in Regnorum libro. Ait Dominus ad Eliam : Ecce Dominus transiet, et spiritus magnus et fortis (III Reg. xix, 11). Erubescat Arianorum insana persuasio. Quis est, rogo, minor, cum Pater, et Filius, et Spiritus sanctus magnus legatur ?*

Vers. 2. Dilatans exultationes universæ terræ mons Sion, latera aquilonis civitas Regis magni. Ne prædictum montem localem suscipere debuisses, dicit eum omni terræ gaudia condonare. Quis est enim iste, nisi Dominus Christus, qui per universalem mundi Ecclesiam valuit profutura gaudia dilatare? *Terram hic in bono accipe; significat enim justos, qui copiosa et æterna præmia consequuntur. Mons vero Sion (sicut sæpe dictum est) designat Ecclesiam, quæ interpretatione ipsius nominis, sanctæ speculationis virtute completa est. Latera autem aquilonis significant populos infideles, in quibus diaboli regnabat iniquitas; ipse enim dixit : Ponam sedem meam ad aquilonem, et ero similis Altissimo (Isa. xiv, 13). Sed quia peccatores, qui a diabolo tenebantur obnoxii, Deo miserante, conversi sunt; modo mons Sion, et latera aquilonis, id est natio Judæorum et populi gentium, facta est civitas Regis magni, hoc est Ecclesia catholica, quam de universo mundo constat esse collectam. Ipsa est secunda sabbati quam titulus dixit. Dicuntur quidem et terrarum principes, reges : Magnus autem Rex veraciter dici non potest, C nisi solus Deus. Quod autem dixit, Mons Sion, et addidit, latera aquilonis civitas Regis magni, figura est exergasia : id est quoties aliquid breviter proponitur, et subtiliter ac latius explicatur.*

Vers. 3. Deus in gradibus ejus dignoscetur, dum suscipiet eam. Futurum tempus magnæ illius iudicationis ostenditur, quando Dominus Ecclesiam suam suscipiens, *in gradibus*, id est in membris suis sanctissimis atque probatissimis ipse cognoscetur. Tunc enim *Deus dignoscetur*, id est, potentia ipsius virtusque declarabitur, quando Ecclesia illi beatos viros offerre, ipso largiente, monstrabitur : dum secundum gradus meritorum sancta plebs ad dexteram collocatur, sicut dicit Apostolus : *Stella ab stella differt in claritate, sic erit et resurrectio mortuorum D (I Cor. xv, 42).* Tunc enim in æternam beatitudinem suscipitur, quando illi perpetua gaudia conceduntur. Ibi Deus dignoscitur, id est, potentia ipsius virtusque declaratur, cum Ecclesiæ suæ talia præmia sub distinctionibus donat, quæ nunquam finienda depereant. Hic enim creditur, quod ibi manifesta visione præstatur.

Vers. 4. Quoniam ecce reges terræ congregati sunt, et convenerunt in unum. Hæc sunt latera aquilonis, quæ superius dixit; quia licet contra Deum conspirata mente venerint, multi tamen eorum credidisse noscuntur. *Reges terræ*, hoc loco significantur principes Judæorum, quos Herodes in unum congregans,

ab eis perquisivit ubi Christus Dominus nasceretur. Sed illi convenienter ac consentienter dixerunt secundum Scripturam sanctas, in Bethleem eum esse modis omnibus nasciturum (*Matth. ii, 5*). *Congregati sunt ergo, ut dicerent quid legerunt. Convenerunt in unum, quia omnes unam protulere sententiam.*

Vers. 5. Ipsi videntes tunc admirati sunt, conturbati sunt, et commoti sunt. Ipsi, Judæi scilicet qui Herodi dixerunt in Bethleem Dominum nasciturum. Viderant enim quæ prophetata [ed., in propheta] legerant; et necesse erat ut admiratio de tanta gloria nasceretur. Sed ista admiratio non levis, non otiosa fuit. Conturbati sunt, quia se noverant peccatores. Commoti, quia de tanta majestate cognoscere meruerunt. Illos enim commotos dicimus, quos et credidisse testamur.

Vers. 6. Tremor apprehendit eos ibi : dolores sicut parturientis. Pulcherrime consequens rerum ordo servatus est. Primo eos dicunt vidisse, postea admiratos, deinde conturbatos, et ad postremum tremore concussos. Ipse enim vehemens pavor est, qui perducit homines ad tremorem; quia necesse est animum graviter fluctuare, cujus corpus a tremore contigerit apprehendi. Nec solum istud in tam magna causa suffecit; sed statim secuta poenitentia est, ubi dolores cruciant tanquam matres parturientes. Gravis enim dolor est, qui mulieribus pro poena peccati constat indictus. Sed quia parturientes audivimus, fructum inde putemus confessione humili nasciturum.

Vers. 7. In spiritu vehementi conteres naves Tharsis. Actus ipse dominicæ nativitatæ exponitur. Nam ut quidam dicere voluerunt, *spiritus vehemens (Matth. ii, 8)* erat, quando Herodes de suo regno sollicitus, magos miserat ut Regem natum viderent, sibique cognitum nuntiarent. Sed illis non ad se redeuntibus necesse habuit vehementi spiritu commoveri, et contere naves Tharso Ciliciæ, quæ prædictos magos occulte in suam provinciam transposuisse credebantur. Quod fieri solet a regibus calumniantibus; ut quando sua desideria implere nequeunt, per damna humilium tormenta que discurrant. Inspice quantum creverit ista narratio, quo principio inchoata, ad quam pervenerit summitatem.

Vers. 8. Sicut audivimus, ita et vidimus in civitate Domini virtutum, in civitate Dei nostri. Decursis omnibus quæ facta sunt in nativitate Domini Salvatoris, sequitur digna conclusio, ita fuisse visum sicut fuerat ante prophetatum. *Ita vero quod dictum est, rerum fidem diligenter expressit; quia totum sic constabat factum, quemadmodum fuerat et promissum. Additum est, in civitate Domini virtutum, ubi et verum auditur, et promissum omne conspicitur. Repetitur in civitate Dei nostri, ut catholicam solam intelligeres, ne sibi hoc nomen et hæreticorum conventicula vindicarent.*

Vers. 9. Deus fundavit eam in æternum. Ne istam civitatem Dei temporalem debuisses accipere, *in æternum* Ecclesiam dicit esse firmatam, quæ sola veraciter civitas Domini nuncupatur. Gaudeant Chri-

stiani, et tota mentis exultatione lætentur, quando audiunt a Domino esse *fundatam*, in qua se firmiter consistere posse non dubitant. Nam, licet sæculi istius procella quatiantur, jure non metuitur quod transitorium comprobatur, sicut Apostolus dicit: *Non sunt condignæ passionis hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis* (Rom. viii, 18).

Vers. 10. *Suscepimus, Deus, misericordiam tuam in medio templi tui.* Venerunt pii sacerdotes ad secundam partem, ubi magna lætitia cordis exsultant. *Suscepimus* non debet generaliter accipi, quia non omnes crediderunt; sed ad catholicos **160** tantum pertinet, qui ejus præcepta secuti sunt. *Misericordiam* dicunt Dominum Christum, qui exorbitanti mundo misertus est; et ad hoc tantum se voluit videri, ut omnis credens potuisset absolvi. Aptum nomen, certa promissio; ut ille *misericordia* vocaretur, qui et Salvator vere dicitur et Redemptor. *In medio templi tui*, synagogam volunt intelligi, ad quam venerat liberandam; sed, eo populo non credente, vocatæ gentes *misericordiae* munera perceperunt. *In medio templi* dictum est, ut non credentium improbitas gravius arguatur, qui contempserunt sequi, quem in medio eorum constat esse conspectum.

Vers. 11. *Secundum nomen tuum, Deus, ita et laus tua in fines terræ: justitia plena est dextera tua.* Nomen Dei in toto orbe terrarum sine dubio creditur adorandam. Possunt enim aliqui nescire quemadmodum sit colendus, nullus tamen est qui isti nomini non se putet esse subjectum. Hoc ergo dicunt: Sicut in toto orbe terrarum reverentia tui nominis dilatatur: ita et in Ecclesia, quæ per totum mundum distenditur, devotio tibi laudis offertur. Sequitur, *justitia plena est dextera tua*. Locum significat ubi isti sunt collocandi; ad *dexteram* quippe ipsius veniunt, quicumque æterna præmia consequuntur. *Plena est ergo dextera ejus justitia*, quia in illam partem recipiuntur, qui ipsius munere justii esse meruerint.

Vers. 12. *Lætetur montis Sion, et exsultent filiae Judæ, propter judicia tua, Domine.* Per montem Sion Ecclesia catholica significatur, quæ interpretatione ipsius nominis in speculatione populi noscitur constituta. Hæc optatur *lætari*, quia ex munere ipsius æterna gaudia possidebit. *Filiae Judæ*, omnes sanctas feminas declarat. Per *Judam* enim justarum feminarum genus ostenditur, propter Dominum Christum, qui ex ipsi tribu carnis propagatione descendit. Et has petunt *exsultare*; ut in utroque sexu Ecclesiam Domini gavisuram esse monstrarent. Addunt, *propter judicia tua, Domine*; ipsa est enim magna causa lætitiæ, ut *propter judicia Domini existant*, ubi se ad beatitudinem æternam cognoscunt esse venturas.

Vers. 13. *Circumdante Sion, et complectimini eam: narrate in turribus ejus.* Postquam utrumque sexum pii sacerdotes commonuerunt, veniunt ad ecclesiasticos ordines, qui domum Dei affectuosa devotio circumdant. *Circumdante*, ad honores pertinet exhibendos: *complectimini*, ad charitatem quæ nomen

Domini sinibus cordis amplectitur. Additum est, *narrate in turribus ejus*; ut a religioso sermone cessare non debeant, qui sanctis ordinibus obsecundant. Et quoniam Ecclesia civitas Dei est, *turres* ibidem competenter aptatæ sunt; id est altitudines et munitiones contra hostes hæreticos. Sed quia incredulis narrare suadebant, qui foris ab Ecclesia morabantur, non de domibus, non de porticibus, sed de altis *turribus* dicunt esse prædicandum, unde populus audire possit extraneus.

Vers. 14. *Ponite corda vestra in virtute ejus, et distribuite gradus ejus: ut enarretis in progenie altera.* Ne animæ fidelium audiendo lætitiæ et exultationem aliqua remissione lentescerent, in Ecclesiæ *virtute corda*, dicunt esse reponenda; id est in charitate, qua virtute nihil potest esse præstantius; sicut Apostolus docet: *Manent autem fides, spes, charitas, tria hæc; major autem horum charitas* (I Cor. xiii, 13) *Distribuit autem gradus* Ecclesiæ, qui officia ejus distincta ordinatione disponit. Sunt enim in illa lectores, sunt subdiaconi, sunt diaconi, sunt presbyteri, sunt episcopi; et quamvis una sit Ecclesia, officia tamen continet honorum varietate distincta. Hæc ergo pii sacerdotes commonent debere *distribui*, ut per eos in generatione altera magnalia Domini debeant prædicari. *Alteram enim progeniem* significat populum Christianum, qui ab Hebræo, quem primum Dominus elegit, secundus esse dignoscitur.

Vers. 15. *Quoniam hic est Deus, Deus noster in æternum, et in sæculum sæculi: ipse reget nos in sæcula.* Hoc est quod per ordines ecclesiasticos, sicut hodie fit, narrare voluerunt populo fideli. Sententia quidem brevis, sed quæ universa concludit: *Hic est Deus Deus noster*, Christum significat: ostendens eum digito tanquam præsentem. Quæ figura dicitur *idea*, Latine species: quando aliquid futurum velut oculis offerentes, motum animi concitamus. *Hic* enim, pronomen articulare est, quod tunc ponitur, quando tensa manu aliquis indicatur. Ipse enim hic monstratus est, qui et carnalibus oculis voluit apparere: de quo similiter Baruch propheta dicit: *Hic est Deus noster, et non æstimabitur alius absque illo* (Baruch iii, 36). Sequitur, *in æternum, et in sæculum sæculi*. Contra illos hoc dicendum est qui sibi temporales homines deos esse inaniter somniabant, **D** Martem, Mercurium, Saturnum, cæteraque portenta potius dicenda quam numina. Ergo Deum immortalem, sempiternum, sine fine potentissimum Christum Dominum asserunt prædicandum, qui in se credentes jugiter protegit ac defendit. Infertur, *et ipse reget nos in sæcula*. *Reget* utique nos, quia ipse Rex noster proprie ac veraciter dicitur Christus. *In sæcula*, significat sine fine, quoniam quos ille *regendos* susceperit (si tamen ab ipso non deviet) sub gloriosa perpetuitate custodit.

Conclusio psalmi.

Paterna nobis et sacerdotalia dicta sonuerunt, ut ab omni parte pulsati, ad rectam semitam mereamur adduci. Quanta tibi, Rex bone, cura est hominum,

quibus tam multiplicem medicinam dignaris ingerere A jussionum? Non vis semel dicere, quod humanitatem non pateris ignorare. Undique admones, undique doces, et fidem nostram per introductas personas clamare facis, ut locus ignorantiae funditus videatur abscidi. Merito sanctus tuus Job dicit: *Quid faciam tibi, o custos hominum (Job vii, 20)?* Tu admones quod quærere debeamus; tu præstas quod nos mereri posse nescimus.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLVIII.

In finem filiis Core psalmus.

Tituli hujus verba (sicut sæpe dictum est) cuncta trahunt ad Dominum Salvatorem, Ipse enim et per *finem* significatur, et per filios crucis intelligitur, et per *psalmum* sine dubio **161** denuntiatur; ut merito B ipsius *voce* venturam esse sentiamus, cujus tot *indiciis* lampabilis sermo promittitur.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum sunt verba omnipotentis Filii. In prima sectione dicit qualia locuturus, vel quæ præstaturus sit fidelibus tempore incarnationis suæ. Secunda memorat stultis et insipientibus quanta ventura sint. Tertia dicit quæ justos impiosque secutura sunt. Quarta *commonet* fideles ne timeant divites terrarum, quia omnem potentiam suam cum luce derelinquant.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Audite hæc, omnes gentes; auribus percipite, omnes qui habitatis orbem.* Admonetur universitas ut indiscrete veniat ad audiendum, quia Deus sine ullius acceptione personæ bonus est, nec vult paucis prodesse, et alios, qui tamen eum puro corde requirunt, sub dissimulatione negligere. Deinde, quia tale sacramentum incarnationis dominicæ non debuit nisi totus mundus audire, universale quippe beneficium generalem nihilominus poscebat auditum. Sequitur, *auribus percipite, omnes qui habitatis orbem.* Hic jam studiosius *commonentur* ut dicta devotissime capiant, et in memoriæ suæ sinibus reponant. *Gentes* enim accipiamus paganos; *habitatores orbis*, Christianos et justos, qui norant orbem terrarum sic esse habitandum, ut in ejus sceleratis non implicentur erroribus. Et considera doctorem bonum, quomodo ad audiendum omnium studia concitavit; ut ipse reddatur reus, qui sibi noluerit esse proficiuus. Hoc rhetores ad suum studium transferentes, attentos judices reddunt, quando se dicturos aut nova aut ingentia pollicentur.

Vers. 2. *Quique terrigenæ, et filii hominum; simul in unum dives et pauper.* Adhuc in ipso studio Dominus perseverat; ut conventus audiendi omnium fieret, ne quis eum mediocre aliquid crederet esse locuturum. *Terrigenas* peccatores oportet intelligi qui vitia terrena sectantur; et isti in partem Adæ primi hominis merito reputantur, quia ille non filius hominis, sed ipse primus homo fuisse declaratur. Huic contrarium est quod dixit, *filii hominum*; justos enim

tali dicto debuimus advertere, qui in sortem Christi veniunt: quoniam et ipse Christus Filius hominis esse prædicatur. Et memento quia contra Adam ipse semper opponitur; merito, quando quod per illum periit, isto veniente, salvatum est. Sequitur, *simul in unum dives et pauper.* Ecce ista sententia, quæ superior promittebatur, eluxit. De Christo enim Domino dicitur, *simul in unum dives et pauper: dives*, quia Deus; *pauper*, quia homo; sicut dicit Apostolus: *Mementote gratiæ Domini nostri Jesu Christi, qui propter vos pauper factus est, cum esset dives; ut illius paupertate vos divites essetis (II Cor. viii, 9).* Merito ergo tam magna promissa sunt, cum tam præcipua et salutaria dicta sequerentur. Superiorum dictorum brevis explanatio est; *dives* pertinet ad *terrigenam*, quia numerosis peccatis probatur opulentus; *pauper* respicit ad *filiis hominum*, quia in vita [ed., ambitu] hujus sæculi pauperes sunt, ut futuras divitias venissime consequantur; sicut in Evangelio dicit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum (Matth. v, 3).*

Vers. 3. *Os meum loquatur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam.* Excolit quod superius coepit, non humanam, sed divinam se sapientiam atque prudentiam esse locuturum; id est Dominum Christum, de quo dicit Apostolus: *Nos autem prædicamus Christum Dei virtutem et Dei sapientiam (I Cor. i, 24).* Salomon quoque testatur (*Prov. i, 2*) scire sapientiam et disciplinam, et intelligere verba prudentiæ. *Sapientia* pertinet ad mysteria divina declaranda; *prudentia* vero ad mores probabiles instruendos; sic omnis sermo divinus duabus his virtutibus plenissimus indicatur. Hinc enim quæ narraturus est inchoavit, quæ sint verba sua mirabili prius complexione describens, ut omnes desideranter quærerent quod promissum sub tali prædicatione sentirent.

Vers. 4. *Inclinabo in similitudinem aurem meam, aperiam in psalterio propositionem meam.* Postquam virtutem eloquentiæ suæ verus prædicator duobus dixit insignibus contineri, nunc quemadmodum præcepta sua possint ab humano genere suscipi, *aurem inclinaturum* se esse promisit, ut cognosceret, si prædicationem ejus populus devotus impleret. Sed intende pium magistrum *similitudinem* posuisse. *Similitudo* enim rei veræ imitatio est, ut quod nobis ad exemplum datum est, devota æmulatione (Domino præstante) faciamus. Sed ut omnes ad præcepta sua salutariter implenda institutor serenissimus invitaret, *aperire* se dixit in *psalterio propositionem* suam, id est declaraturum se præcepta Divinitatis sui proprii corporis sanctitate, ut non tam verbo quam docere probaretur exemplo. *Psalterium* quippe (ut sæpe diximus) corporis Domini decora similitudo est; nam sicut psalterium de summo sonat, ita et incarnatio Domini cœlestia mandata concelebrat.

Vers. 5. *Ut quid timebo in die mala? iniquitas calcanei mei circumdabit me.* Versus iste sub interrogatione et responsione propria legendus est; quia totum sine timore suo fieri dicit, quod venturum esset præ-

nuntiat. Quæ figura dicitur peusis et apocrisis, quando interrogacione præmissa, responsio apta subsequitur. Dicit enim, *Ut quid timebo?* Id est, quare formidolosa cogitatione confundar? *In die mala*, in die scilicet passionis, quæ mala Judæis, bona fidelibus fuit. Ille enim timere debet vitæ finem, qui peccatorum recordatione mordetur. Christus autem mortem timere non poterat, qui peccata omnimodis non habebat. Dicit enim: *Quare timeam in die mala?* Nunquid *iniquitas calcanei mei circumdabit me?* Quemadmodum solet contingere peccatori, ut extrema ejus scelerato sine claudantur. Alii vero propter excellentiam sanctæ incarnationis hoc magis a parte membrorum accipiendum esse dixerunt.

Vers. 6. *Qui confidunt in virtute sua: quique in abundantia divitiarum suarum gloriantur.* Hæc pendent de superiore versiculo, quibus jungendum est, tales circumdantur in iniquitate calcanei. Nam præsumunt *in virtute sua*, qui videntur aliqua possibilitate *confidere*, ut viribus corporeis valentes, animi robore et linguæ **162** disertitudine præminentes. Sed postquam dixit intrinsecus attributa, nunc venit ad divitias quæ extrinsecus veniunt, per quas maxime inflatur humanitas. Raro enim dives sortem sibi cum pauperibus intelligit esse communem. Et necesse est ut tales timeant finem, qui et deserere mundana nolunt, et peccatorum suorum pœnas conscientia teste formidant.

Vers. 7. *Frater non redimit! redimet homo: non dabit Deo placationem suam.* Postquam de peccatoribus dixit, quorum iniquitas calcaneum circumdat, venit ad genus curationis eximium. Et hoc quoque sub admiratione legendum est: *Frater non redimit!* id est Dominus Christus, qui dixit in Evangelio: *Ite nuntiate fratribus meis* (Matth. xxviii, 10); et in psalmo: *Narrabo nomen tuum fratribus meis* (Psal. xxi, 23). Ipse si non redimat qui fudit sanguinem pretiosum; redempturus est homo, id est Adam, qui humanum genus transgressionis vitio sauciavit? *Non dabit*, negantis est; quia nulla oblatio, nulla placatio potest compensare, quod nos Divinitas est dignata redimere.

Vers. 8. *Nec pretium redemptionis animæ suæ; et laborabit in æternum.* Pars ista prima versus hujus ad sententiam respicit superiorem: quia homo liberatus *non dabit Deo placationem suam, nec pretium redemptionis animæ suæ.* Pretium est enim alicujus rei compensatio. Homo autem quid dabit in pretium, qui totum quod offerre possit accepit? Sequitur, *et laborabit in æternum*: de fidelibus dixit, qui, quamvis pretium redemptionis animæ suæ dare non possint, laborant tamen in æternum, dum hoc agunt quod eis ad præmia vitæ æternæ proficiat.

Vers. 9. *Et vivet in finem, quoniam non videbit interitum.* De illis adhuc dicit, qui laborant in æternum; isti enim *in fine viventes*, id est in Domino Salvatore, *interitum non videbunt*: quia licet corpore moriantur, æternæ vitæ munere sunt ditati. Alii versus istos ita peccatoribus æstimant applicandos, dicentes, laborant

A *in æternum*, qui perpetua ultione damnandi sunt; *invent* in hoc mundo *in fine*, qui desperata libertate luxuriant. Quapropter in voluntate erit legentium eligere quid sequantur. Nos tamen de fidelibus hactenus dictum esse perspeximus; nunc audiamus perfidi quanta passuri sint.

Vers. 10. *Cum viderit sapientes morientes: simul insipiens et stultus peribunt, et relinquent alienis divitias suas.* Venit ad secundum docendi modum, ubi peccatores cum sapientibus hujus mundi dicit esse perituros, et divitias suas, quas magnopere diligebant, non suis, sed, quod gravius ureret, extraneis successoribus definit esse relinquendas; ut propter quas omnia peccata commiserant, non possessione ipsarum, nec proprio successore lætarentur; sicut **B** Salomon dicit: *In quod peccaverunt, nec lætari* [ed., *latere*] *potuerunt* (Sap. x, 8). *Cum viderit* peccator utique *sapientes* sæculi istius ab interitu non liberari, ut fuit Solon Atheniensis, Philo Lacedæmonius, Aristippus, et cæteri qui mundanæ sapientiæ celeberrima laude viguerunt; sed videt eos communiter mori, quos divinæ Sapientiæ participes æstimabat. Sequitur, *simul insipiens et stultus peribunt.* Necesse est enim ut *insipiens et stultus* desperatione pereant, cum suos sapientes cognoverint interire. Verum ut hæc magis spiritualiter accipere debeamus; *insipientes* sunt qui prædicationibus prophetarum acquiescere noluerunt; *stulti* autem jure dicendi sunt qui nec ipsum Christum Dominum venientem recipere maluerunt. Hi ergo *simul peribunt*, quoniam in futura **C** judicatione damnandi sunt. *Reliquerunt* autem Judæi *alienis divitias suas*, quoniam spernentibus eis Dominum Salvatorem, ad gentes extraneas salutis eorum præmia transierunt.

Vers. 11. *Et sepulcra eorum domus eorum in æternum; tabernacula eorum in generatione et progenie, invocabunt nomina eorum in terris ipsorum.* Morientium divitum pompa describitur, qui sibi ædificant sepulcra magnis tractatibus exquisita. Videmus enim quædam mausolea pulcherrimis renitere marmoribus, ut domus æstimentur æternæ magnis molibus fabricatæ. Post hæc venit ad eorum *tabernacula*, quæ copiosa largitate fulcita sunt, ut in longas *generationes et progenies* constanti pulchritudine perducantur. Subjunxit etiam ritum quem gentilitas in parentalibus **D** agere consuevit, quando fatua superstitione *in terris* eorum, id est in sepulcris *invocant nomina* mortuorum; et credunt hoc illis prodesse, quod eorum videntur exhibere memoriæ.

Vers. 12. *Et homo cum in honore esset non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* De ipsis adhuc loquitur qui mundi istius honore floruerunt. Nam quamvis peccator *in honore* sit dum vivit, quia Dei portat imaginem, recte dicitur dignitatem suam *non intelligere*, dum talia facit, quæ ab ipso Creatore videntur omnimodis discrepare. Sequitur, *comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Similitudo datur digna vecordibus; ut qui se imaginem Dei gestare non in-

telligunt, congrue *jumentis insipientibus comparentur*. **A** **S.** Vers. 15. *Et auxilium eorum veterascet in inferno, et a gloria sua expulsi sunt.* Adhuc peccatorum infelicitatem miseriasque describit, quorum *auxilia* tanquam panni putrefacti *veterascunt*. Quid enim divitiarum præstabunt mortuis? Quid præsumptio humana defunctis, qui cuncta amittunt quibus hic delectati sunt; et in æternas pœnas perveniunt, quas se pati nullatenus crediderunt? Sequitur, *et a gloria sua expulsi sunt*; de mundo scilicet in quo gloriabantur, vel de illis rebus in quibus decepti infelici sorte præsumebant; sicut in Evangelio diviti dictum est: *Stulte, hac nocte auferetur a te anima tua; quæ autem præparasti, cujus erunt* (Luc. xii, 20)?

B Vers. 16. *Verumtamen Deus liberabit animam meam de manu inferi, cum acceperit me.* Post errores expositos peccatorum, merito sententia Salvatoris inferitur; ut sicut humana fragilitas terrore prostrata est, ita spe futuri præmii sublevata consurgat. Nam sive hoc Dominus Christus de se dicat, sive a parte membrorum suorum, ut assolet, loquatur, accommodum est. Ipse enim descendens *animam* suam ab inferno liberavit; sed simul et illorum qui adventum ejus constanti animo crediderunt. *De manu inferi*, dicit de potestate diaboli, qui ante adventum ejus animas tenebat obnoxias.

Vers. 13. *Hæc via illorum scandalum ipsis; et postea in ore suo benedicent.* Hic jam enumerationes decursæ, velut dispersa grana in unum cumulum colliguntur. Nam post illa quæ dicta sunt, sententialiter enuntiatur, *Hæc via eorum. Viam*, vitam debemus accipere, in qua in hoc sæculo actuum nostrorum vestigiis ambulamus. Sed *hæc via* quid malis faciat, non tacetur: *scandalum* utique auctoribus suis, id est stimulum atque dolorem. Non enim ad securitatem suam **163** quidquam peccator efficit, cui de sua provenit actione torqueri. Sequitur, *et postea in ore suo benedicent.* Hic describitur consuetudo peccantium, qui, postquam votum nequissimæ dispositionis impleverint, mox Divinitati gratias agunt, quoniam ad suum velle perducti sunt: nescientes, miserrimi hominum, quia illo auctore tantum ad sancta desideria pervenitur. Sed isti *in ore*, non in corde *benedicent*, unde procedit plerumque simulata sententia; sicut Isaias dicit: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (Isa. xxix, 13).

Vers. 14. *Sicut oves in inferno positi sunt, et mors depascet eos; et obtinebunt eos justi in matutino.* Venit ad tertiam sectionem, ubi justis et impiis pro suis meritis dicit esse reddendum. Peccatores enim *in inferno positi* mors æterna *depascit*. Nam sicut oves **D** lanæ suæ amissione jugiter perseverant, sic in illos semper sine imminutione substantiæ invenit, quod poena discruciet. *Depascet* enim a jumentis tractum est, quæ herbas non radicitus evellunt, sed abscindunt ipsas potius summitates. Sequitur, *et obtinebunt eos justi in matutino.* *Obtinebunt*, dixit superabunt, quod utique in illa resurrectione felicitum est, ut malis præmineant. Hic enim *justos obtinent* peccatores: in illo vero judicio *justi infideles* modis omnibus *obtinebunt*. *In matutino*, ac si diceret, in albescente die cum gloria resurrectionis illuxerit, quando jam beatitudinis claritas aperitur, et inchoat esse dies qui nulla nocte finitur.

Vers. 17. *Ne timueris cum dives factus fuerit homo, et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus.* Quarta pars psalmi ex ore veritatis egreditur, ut nobis saluberrima medicina præstetur. Nam totius mundi hæc una querela est: Quare in hoc sæculo floreat homines quos a cultura Domini cognoscimus alienos. Sed peccatoribus ista promissa sunt; ideoque pius doctor veros alloquitur Christianos, ne terrarum divites pertimescant, quoniam bene generaliter pecuniosus pavescitur, cum ei famulari hominum cupiditas aestimatur. *Dives* enim dictus est a divo, qui quasi Deus nihil creditur indigere. *Hominem* hic impium debemus accipere, qui se subjectis formidabilem facit, dum æquitatis jura contemnit. Sequitur, *et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus.* Junge *ne timueris*. Quæ figura dicitur ἀπὸ κοίτης, id est, **A** communi, quando superiora ad inferiora respondent. Et respice qua gratia cuncta proficiant. Minus enim fuerat *divitem* fieri, quia hoc frequenter invenis in negotiatoribus et in hominibus abjectis. Addidit, *et cum multiplicata fuerit gloria domus ejus*; id est, cum honoribus, cum possessionibus, cum tota hominum fuerit laude celebrata, ut nihil sibi nisi solum deesse putet imperium. Et vide quia *domus ejus* dixit, ut non solum ipse, verum etiam omnes qui ad ipsum pertinent, magna pompa florere videantur. Sed quare isti non debeant timeri, pulchre subsequitur.

Vers. 18. *Quoniam cum morietur, non accipiet [ed., perient] hæc omnia, neque simul descendet cum eo gloria domus ejus.* Ecce ratio redditur quare timeri non debeat mundi gloriosus. Cur enim timeamus divitem, qui moritur pauper? Scandalum nostrum non est illi perpetuum, nec aliud secum valet portare, nisi unde possit ardere. Quam deformem in illa patria respicies,

Vers. 19. *Quoniam cum morietur, non accipiet [ed., perient] hæc omnia, neque simul descendet cum eo gloria domus ejus.* Ecce ratio redditur quare timeri non debeat mundi gloriosus. Cur enim timeamus divitem, qui moritur pauper? Scandalum nostrum non est illi perpetuum, nec aliud secum valet portare, nisi unde possit ardere. Quam deformem in illa patria respicies,

Vers. 20. *Quoniam cum morietur, non accipiet [ed., perient] hæc omnia, neque simul descendet cum eo gloria domus ejus.* Ecce ratio redditur quare timeri non debeat mundi gloriosus. Cur enim timeamus divitem, qui moritur pauper? Scandalum nostrum non est illi perpetuum, nec aliud secum valet portare, nisi unde possit ardere. Quam deformem in illa patria respicies,

quem hic mundissimum pretiosa veste miraris. Et bene dixit *descendere* mortuos peccatores quasi in abyssos altas, quasi in profundissimam foveam; sed sine gloria sæculari, sine turba satellitum, sine præsumptione gazarum. *Domus* illa quam mirabar, remanet tota; sed onera, quæ non videbas, transmittit iugentia.

Vers. 19. *Quia anima ejus in vita ipsius benedicetur: confitebitur tibi, cum benefeceris ei.* Hic benedicetur, non ad sanctificationem pertinet impetrandam, sed ad luxuriantium favorabiles voces. *Benedicetur* enim dictum est, propter linguam satellitum, qui inter garritates et epulas pastoribus suis bene optare consueverunt, quorum anima non de bono actu, sed ex deliciarum præparatione laudatur. Sequitur, *confitebitur tibi, cum benefeceris ei.* Mali tunc Deum benedicunt, quando temporalia bona percipiunt: bonus autem laudat Dominum et eum malorum fasce deprimatur; sicut fecit Job, et cæteri sancti ejus. Dicitur ergo Patri: *Iste peccator confitebitur tibi: sed quando illi benefeceris;* quid si aliquid contrarium patitur, blasphemare non desinit. Et ideo consuetudo ista vitanda est, quæ in sceleratis sæpius invenitur. Nos autem pio corde omni tempore collaudemus Dominum, qui salutem nostram et in adversis, et in prosperis semper operatur.

Vers. 20. *Introibit usque in progeniem patrum suorum: usque in æternum non videbit lumen.* Qui patres pessimos imitantur, eorum societate damnandi sunt; et ideo peccatores dicit *usque ad patrum suorum progenies introisse.* Patres enim ipsorum appellavit non tantum ex semine carnis, quantum quos morum imitatione secuti sunt; sicut in Evangelio dicit incredulis: *Vos a patre diabolo estis (Joan. viii, 44).* Addidit, *usque in æternum non videbit lumen:* quia sicut peccata tenebrosa sunt, ita peccatoribus sapientiæ lumen auferunt. Et ideo dixit, *in æternum non videbit lumen,* quoniam **164** nec in isto mundo illuminatus fuit, cujus cor noxium caligo erroris obsedit. Simili modo nec *in æternum videbit lumen,* quod hic vitio suæ pravitatis habere non meruit. *Lumen enim verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (Joan. i, 9),* Christus est Dominus, quem solummodo in Deitate sua videre sanctorum est.

Vers. 21. *Et homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Postquam omnia quæ fuerant dicenda præmonuit, pulcherrimum psalmum repetita versus parilitate conclusit; ut se peccator a malo proposito removeret, cum notatam deformitatem suam iterata increpatione cognosceret.

Conclusio psalmi.

Legendus sæpius psalmus, et in thesaurario memoriæ reponendus, quando ipse in principiis admonet, ut cordis auribus audiatur. Ipse enim testatus est ejus meritum, qui eum monuit studiose ab universis mundi partibus audiendum. Totum habet quidquid ad inspectivam, quidquid ad moralem pertinet discipli-

nam; sicut versus ille pollicitus est: *Os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam.* Resignavit nobis sancta Veritas quæ promisit: faciat nunc sensibus nostris dulcescere, atque inhærere quod præcipit.

EXPOSITIO IN PSALMUM XLIX.

Psalmus Asaph.

Asaph fuit filius Barachiel, qui in Paralipomenon legitur electus inter quatuor cantorum magistros, ut instrumentis musicis psalmos Domino personaret (*I Par. vi, 39*). Hic pro sui nominis significatione in hoc titulo meruit adhiberi, non auctor psalmi, sicut et de aliis scriptum est; sed musicus egregius, qui nobis per vocabulum suum aliquid indicaret. Hujus enim nominis significatio, quæ apud Hebræos semper est plena mysteriis, indicat Synagogam, quæ in hoc psalmo loquitur. Sed hic illa fidelis Domini Synagoga intelligenda est quæ et venturum Christum credit, et adventum ejus gloriosa exspectatione suscepit: in qua fuerunt patriarchæ, prophetæ, Natbanael, ipsi quoque apostoli, et reliqui sincera devotione credentes. Sciendum plane quod hic psalmus primum adventum Domini, secundumque prophetet; quamvis et nonagesimus quintus, et nonagesimus septimus eadem prædicare noscantur; quatenus excusatio Judæis non credentibus funditus tolleretur, quando illa non suscipiunt quæ ipsa quoque Synagoga testatur. Quid, rogo, colunt, si etiam ipsam audire contemnunt, quam se venerari dicunt?

Divisio psalmi.

In prima sectione fidelis Synagoga loquitur, quæ nunc est in populis Christianis, de primo et secundo adventu Domini Christi. Sequenti vero parte ipse Rex loquitur Christus, commonens populos ut, victimis pecudum derelictis, sacrificium laudis debeant immolare. Tertia sectione iterum devota quam diximus Synagoga reloquitur, imputans peccatoribus nequitas suas.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram, a solis ortu usque ad occasum.* Ne quis incarnationem Domini mediocri crederet æstimatione pensandam, potentia ipsius ante prædicatur, ut totius incredulitatis pravitas auferatur. *Dii* dicuntur homines, qui bonis conversationibus gratiam supernæ Majestatis accipiunt; sicut in alio psalmo ait: *Ego dixi, dii estis, et filii Excelsi omnes (Psal. LXXXI, 6).* Ita ergo filii dicuntur, sicut et *dii*, quia utrumque gratia præstat utique, non natura. *Deus* autem *deorum* est Dominus Christus; ipse enim cum Patre et Spiritu sancto vere dicitur *Deus deorum*; quod tamen nomen non omnino Divinitatis est proprium, sed humana lingua, sicut jam diximus, summitatem ejus ultra hoc non potest indicare. *Deus* enim Græca lingua dicitur timor; et quoniam solus ipse timendus est, in vicem nominis verbum tale transivit. Legitur enim in Exodo: *Nomen meum Adonai non indicavi eis (Exod. vi, 3);* ut sciamus nomen esse secretum, quod nec electis fa-

mulis cognoscitur indicatum. *Locutus est ergo per prophetas, per apostolos, et, quod est potentius, per seipsum. Sequitur, et vocavit terram.* Terram hic genus hominum debemus advertere, quod per totum orbem terrarum videtur esse diffusum. Sed propter illud quod habitat, positum est quod inhabitatur. Nam quomodo vocasset quod audire non poterat? Hoc schema dicitur metonymia, quando per id quod continet, hoc quod continetur edicitur. Addidit, *a solis ortu usque ad occasum.* Per solis cursum, universum significat mundum; quia omni terræ oritur et occidit claritas ejus. Hoc enim fecit sanctæ incarnationis adventus, ut universas gentes pravis erroribus sauciatas ad credulitatis suæ remedia pius Medicus invitaret; sicut ipse dixit: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam (Matth. xi, 28).*

Vers. 2. *Ex Sion species decoris ejus.* Hic Jerosolyma significatur, intra quam civitatem mons iste puris mentibus velut aurea massa resplendet. De hac enim urbe exeuntes apostoli speciem decoris Christi annuntiaverunt in toto orbe terrarum; sicut Isaias dicit: *Ex Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem (Isa. ii, 3).* Veneranda urbs, sanctum culmen; ut illud Regis nostri insigne domicilium, arcem merito dicamus esse terrarum. Et respice quam competenter edocemur. In superiore versu dixerat Christum Dominum universas gentes evocare, nunc etiam designat unde doctrina ejus tanquam de purissimo atque affluentissimo fonte per spatia totius orbis effluerit. His enim dictis evangelica verba concordant (*Luc. xxiv, 47*), per omnes gentes incipientibus ab Jerusalem. Inde enim prædicari cœpit Christus, cujus species decora cognoscitur, testante alio psalmo: *Speciosus forma præ filiis hominum (Psal. xlv, 3)*; ubi sufficienter expositum est cur speciosus specialiter dicatur.

165 Vers. 3. *Deus manifeste veniet, Deus noster et non silebit; ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida.* Synagoga fidelium postquam de primo multa dixit, venit ad secundum Domini Salvatoris adventum, quem per figuram ideam diversis similitudinibus mirabili imaginatione describit; ut non tam futurus quam præsens esse videatur. Dicendo enim, *manifeste veniet*, significat illum in primo adventu cunctis non fuisse manifestum; quia majestas ejus carnea nube celata est; sicut et Apostolus de infidelibus dicit: *Si cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent (I Cor. ii, 8).* Manifeste vero tunc veniet, quando jam non cruci affigendus, sed judicaturus est mundum. Tractus sermo a sacrificiis, quod toto die festivitati vacaretur. Manifeste enim dicitur, quasi a mane dies festus. Repetit *Deus noster*, ne sibi infideles putarent esse communem. Deus enim Christianorum ipse est Deus deorum, qui et manifeste veniet, et non silebit. Silet enim modo cum mundus iste peragitur, cum blasphemias et sacrilegas voces sententiæ severitate non damnat, sed ad conversionis medicinam sustinet peccatores. Tunc

A autem non silebit, quando sceleratis dicturus est: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus (Matth. xxv, 41).* Inde et alibi dicit: *Tacui, tacui, nunquid semper tacebo (Isa., xlii, 14)?* Nam quod sequitur, *ignis in conspectu ejus ardebit*: magni Judicis, sicut dictum est, præclarus adventus mystica virtute describitur. Iguis enim præire dicitur; ut qui est palea, se formidet arsurum. Addidit, *et in circuitu ejus tempestas valida.* Hæc tempestas non ventis agitur, nec procellis sævientibus excitatur; sed divina potentia vehemens consurget spiritus, ut area Domini æquitatis ejus sententia ventiletur; tunc frumenta sequestrabit a paleis, hoc est bonos discernet ab impiis. Quæ judicatio merito tempestas dicitur, quoniam et improvisa veniet, et in disceptationem suam nimia celeritate raptabit. *Valida* quoque decenter adjunctum est; nam quam sit potens hinc datur intelligi, ut omne genus hominum pro suis meritis momentanea celeritate discernat; sicut Apostolus dicit: *In momento, in ictu oculi, in novissima tuba; canet enim tuba, et mortui resurgent (I Cor. xv, 52).* In circuitu ejus tempestas valida non incompetenter advertitur, quoniam cum ipso justis sedentes, sicut promittitur in Evangelio, judicabunt.

Vers. 4. *Advocabit cælum sursum, et terram ut discerneret populum suum.* Hoc certe facturus est in illo judicio. Sed terra rationabiliter fortasse dicitur sursum vocata, quæ nunc in imo loco noscitur constituta. Cælum autem cum sit desuper, ubi illud sursum vocavit? Sed cælum hic, omnem justum debemus accipere, terram peccatorem; quia ille spirituali se conversatione, Domino præstante, purificat, iste terrena vitiorum qualitate sordescit. Et vide quia in primo adventu omnes indiscrete vocaverat; ut admoniti, in hoc mundo se corrigere debuissent; sicut in Evangelio dicit: *Et exierunt in exitus viarum, et vocaverunt quoscunque invenerunt bonos et malos (Matth. xxii, 10).* In fine autem mundi cælum advocat; ut jam justos discernat ab impiis, ne ulterius, sicut hic, confusis habitationibus misceantur.

Vers. 5. *Congregate illi sanctos ejus, qui ordinant testamentum ejus super sacrificia.* Nunc Synagoga Christi verba facit ad angelos, qui ministerio suo in fine sæculi sanctos de universo mundo, sicut legitur, congregabunt. Dicit enim ipse Dominus in Evangelio: *Mittet angelos suos, et congregabunt ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis (Matth. xxv, 32).* Sequitur, *qui ordinant testamentum ejus super sacrificia.* Ordinare dicimus testamentum eos qui actibus bonis restituunt ea quæ in testamenti serie cognoverunt, ut hospitem suscipere, eleemosynam dare, charitati studere. Hoc enim supra sacrificium pecudum Domino constat acceptum, ut actum illi magis probitas offeratur. Sive, ut quidam voluerunt, potest hoc et de Judæis accipi per ironiam, id est, per irrisionem, quando vilem rem laudando suggillat; ac si diceret: *Eos Domino congregate, qui in officio sanctitatis commorantur; e contrario vero quæ impia sunt agunt; et in eo quod sa-*

crificia Deo consueta celebrant, sanctificandos se esse A
dijudicant.

Vers. 6. *Et annuntiabunt cœli justitiam ejus : quoniam Deus judex est.* Superiora excolit, per *cœlos* significans viros justos, quibus verbi cœlestis dispensatio condonatur. Addidit, *quoniam Deus judex est*; ac si diceret, qui nescit falli; et sicut omnia manifeste novit, ita et sine reprehensione discernit. Hoc enim veraciter ac proprie de Deo dicitur, cui nihil negatur, nihil supprimitur, quem nec factum aliquod latet, cui nec quod judicatur absconditur.

Vers. 7. *Audi, populus meus, et loquar; Israel, et testificabor tibi : Deus Deus tuus ego sum.* Ventum est ad secundam sectionem, in qua jam Veritas ipsa ex persona propria loquitur. Deus enim, qui verba sua non vult incassum suscipi, ne (ut legitur) porci pretiosa dispergant, dicit ad populum : *Audi*, hoc est devote suscipe. Illos enim *audire* dicimus qui præcepta compleverint; sicut legitur : *Qui habet aures audiendi audiat (Luc. viii, 8).* *Populus meus* significat plebem devotam. *Et loquar*, subaudi profutura; quod si non audieris, consequitur ad interitum tuum, taceam. *Israel* vero frequenter diximus interpretari videns Deum. Ergo si me vides, *audire* non negligas; quia contemplatio mea obedientiam tribuit audienti. *Testificari* vero est testimonium dicere; quod utique in iudicio facturus est Deus, quando uniuscujusque facta discernet. Tunc enim fidelibus suis testimonium dabit, cum dicturus est : *Esurivi, et dedisti mihi manducare (Matth. xxv, 35)*, eisque similia. Sequitur : *Deus Deus tuus ego sum.* Hoc erat quod *populum audire* sub contestatione præmonebat; ut *Deus* ille generalis et volentium et nolentium esset ipsius proprie qui eum pura mente diligeret. Nam cum dicit, *tuus*, fidelem sibi eum fuisse monstravit. Repetitio enim ista, *Deus Deus*, mentem solidat, ne semel dicta laberentur. Illud vero *sum*, proprium Divinitatis est verbum, quod tempore non mutatur, sed semper adest, atque æternum manet; sicut Moysi responsum est, *Ego sum qui sum (Exod. iii, 14)*; et rursum, *Qui est misit me.* Sed perscrutandum est cur istud nomen essentiae solus sibi vindicet *Deus*? Tunc enim quando dictum est, erant angeli, erant cœlestia, erant terrena omnia, sicut esse decreta sunt. Sed quia illa sola est infacta et æterna natura, nec aliquando cœpit ex tempore, et in **166** tribus per-
sonis Deitas una subsistit, merito solus esse dicitur *Deus*: quia, ut sit, nullius indiget, sed semper virtutis propriæ vigore consistit. Est ibi et aliud sacramentum, quod una syllaba tribus litteris continetur, ut sancta Trinitas unus Deus esse doceatur.

Vers. 8. *Non super sacrificia tua arguam te : holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper.* Gloriosus doctor et perfectissimus institutor Judaicum populum volens a rebus carnalibus amovere, et ad spiritualia sacramenta perducere, pecudum *sacrificia* iam non dicit exquirenda; nec eum exinde argui posse testatur, si minime animalium victimas immolaret; sed *holocausta* illa potius in conspectu suo danda

commemorat, quæ humiliato corde piis altaribus offeruntur. *Holocausta* autem dicta sunt sacrificia, quæ, postquam fuissent immolata, ignis veniens desuper absumebat; quæ Latine tota incensa dicuntur. Hæc Christus veniens respuit, quia ipse vera victima fuit. Aliud est *holocaustum*, quod Dominus ante conspectum suum semper esse pronuntiat; scilicet quando mens nostra divino amore succensa, peccata sua tribulatione decoquit, et ad illius *holocausti* similitudinem omnia vitia sua cruciatu corporeo exusta consumit.

Vers. 9. *Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos.* Per hunc versum et duos alios qui sequuntur, breviter enumerat quæ se respuere profitetur. Hæc figura dicitur brachylogia, id est brevis locutio; cum plura paucis amplectimur. Sed ne audito holocausto ad antiqua humana mens sacrificia recurreret, aperte renuit consuetudinem priorem, ut spiritualiter intelligeretur quod in similitudine præmissa gerebatur. Sed cum hæc duo respuit, universa primi temporis sacrificia designat modis omnibus excludenda. Significatur enim a parte totum.

Vers. 10. *Quoniam meæ sunt omnes feræ silvarum, jumenta in montibus et boves.* Causam reddit quare ab ipso non expectat quadrupedum immolationes, dicens : Quia a te petere nolo quod meum esse cognosco; quod forte pauper non habet, dum aut non valuit capere, aut minus potuit enutrire; sed petit fidem rectam, confessionemque devotam, quam omnes dare, ipso miserante, prævalent, etiam qui nulla terrena possessione gratulantur. Sub hoc igitur sensu per enumerationes reliquas currit. Addidit, *jumenta in montibus et boves*; ne quis de facultate confisus, minus conscientie operam daret, dum se crederet pecudum immolationibus expiare, quod iniqua mente deliquisset. Potest et alio modo intelligi : *feræ silvarum* gentes significant, quæ in sæculi istius nemoribus superstitione ferocissima versabantur; *jumenta in montibus*, sunt simplices in Ecclesia catholica constituti, qui in cacumine fidei habitare noscuntur; *boves* indicant apostolos et prophetas, qui in agro Domini assiduo labore versati sunt. Quapropter his allusionibus competenter appositis præfiguratur Ecclesiam catholicam de diversis mundi partibus colligendam.

Vers. 11. *Cognovi omnia volatilia cœli, et species agri mecum est.* *Cognovi*, non ad infirmitatem nostram trahas, quæ ex tempore aliquid data opportunitate cognoscit; sed Dominus *cognovit* antequam faceret universa, in cujus præsentia erat omne quod potuisset existere. Quis enim *omnia cœli volatilia* potest, nisi sola Majestas, *cognoscere*? Quo versiculo cuncta complexus est, quoniam et *omnia volatilia cœli* dinumerativa quantitate cognoscit. *Speciem agri* secum se habere professus est : revera secum, quia ubique totus est; sicut de illo propheta dicit : *Cœlum et terram ego impleo (Jer. xxiii, 24)*. Sed debemus spiritualiter ista tractare; *volatilia cœli* pertinent ad supernas mirabilesque virtutes, ut sunt angelicæ potestates,

quæ motu celeri sancta voluntate spiritualiter transferuntur. *Species* autem *agri* respicit ad gentes quæ erant Christo Domino credituræ; revera *species*, quoniam per hominem bene accipitur decus omne terrarum.

Vers. 12. *Si esuriero non dicam tibi : meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus.* Deus ille deorum, sicut frequenter diximus, propter intelligentiam nostram velle suum per humanas consuetudines dignatur exprimere; ut se dicat *esurire*, qui carnem pascit universam, cujus contemplatio spiritalium substantiarum suavissimus cibus est, et contemplativa refectio. Sequitur, *meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus.* Hic curiositatem superflua reddita ratione convincit, dicendo: Cur a te petam sacrificia pecudum, cum totus orbis meus esse noscatur? *Plenitudo ejus*, diversitatem significat creaturarum. Cesset ergo hominum sollicitudo superflua de pecudum immolatione cogitare; cor enim rectum nos sibi Divinitas mavult offerre, unde et cognoscitur deliquisse; quatenus quod ante fuit peccatis delinquentibus horridum, salutari fiat emundatione purissimum. Et memento quod per has allusiones prædestinatorum numerum significat, non de sola Synagoga Judæorum, sed de cunctis gentibus esse complendum.

Vers. 13. *Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo.* Quam multis modis voluntatis suæ dignatur reddere rationem. Quomodo grata erunt quæ non sunt necessaria? *Nunquid Deus taurorum carnibus pascitur, aut sanguine potatur hircorum?* Sed possunt nobis hæc repudiata proficere, cum hæc acceperint indigentes, cum esuriens pascat, sitiens potetur; et in pauperibus Deus accipit, quæ sibi in sacrificiis non permittit offerri.

Vers. 14. *Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua.* Hactenus dixit quæ respuit, nunc dicit illa quæ poscit. Angusta quidem in verbis sententia, sed sensu multum probatur esse latissima. Nam quis *immolat sacrificium laudis*, nisi qui a terrenis vitiis fuerit segregatus; qui moritur mundo, ut hostia fiat Christo? Non enim placet Domino, si laudes ejus turpis persona decantet; actum videlicet quærit probabilem, non dulcisonam vocem. Sacrificemus ergo Domino, laudando qua sapientia cuncta disponat, qua pietate peccatoribus parcat, qua fortitudine diabolum vincat. Non enim solum *sacrificium* dicendum est, quod pecudes mactat; sed omne sacrum factum quod nos pia oblatio commendat. *Vota* quoque *reddit Altissimo*, qui ei talia immolando præparat qualia propitius ipse præcipit. Addidit *tua*, ut non quæres fortassis extranea, aut hircum pinguem, aut vitulorum sanguinem, et cætera quæ extra nos esse intellectualis ratio comprehendit. **167** *Tua* vero retulit ad cordis arcanum, quod in animæ penetralibus jacet, quod extra non quæritur, quod pauper et dives æqualiter habent: ubi magis ditior egenus est; ubi ille multo celsior est, qui corde noscitur inclinatus. Sed consideremus subtiliter, et invenimus hic quoque propriæ locutionis esse genus, quod elo-

quentia non potest habere communis. Dicit enim Deus: *Si esuriero, non dicam tibi*; et paulo post non mutata persona idem ipse dicit: *Immola Deo sacrificium laudis*; in subsequenti vero subjunxit, *Peccatori autem dixit Deus.* Nostræ autem ordo locutionis posebat ut diceret: *Si esuriero non dicam tibi, etc.*, et, *immola mihi sacrificium laudis*; et, *peccatori dixit: Quare tu enarras justitias meas?* Unde fit ut unus atque idem de se loquens, velut alterius personam videatur innectere; quod inter propria Scripturæ divinæ recte numeratur.

Vers. 15. *Et invoca me in die tribulationis tuæ; et eripiam te, et magnificabis me.* Postquam dixit quali sacrificio placaretur, nunc oblationis ipsius præmium pollicetur. Præcipit enim, *Invoca me*, ne quis spem haberet in terreno solatio, ubi caduca sunt universa, et plus infirma solatia. *In die tribulationis tuæ*, id est quando te alter affligit, non cum inimicum evasisse morderis. Nostra enim *tribulatio* illa est quæ propriæ salutis formidine generatur, non quæ carnalium rerum timore concutitur; sicut dicit Apostolus: *Tristitia enim quæ secundum Deum est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur; sæculi autem tristitia mortem operatur (II Cor. vii, 10).* *Eripiam te*, quasi circumdatum a satellitibus diaboli summa celeritate liberabo. *Et magnificabis me*; magnum me in æternum esse pronunties, quem et a pœna libero, et in beata requie collocabo. Hunc autem versum ingenti promissione ditissimum, quidam volunt ad ultimæ vitæ nostræ tempus aptare, cum anima de hac luce transiens spirituum immundorum contentione turbatur; sicut animæ [Ed., corpus] Moysi legitur obviatum. Ecce quam parva petit a nobis Dominus, tam ingentia præstaturus.

Vers. 16. *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Ventum est ad tertiam sectionem, ubi iterum Asaph, id est devota Synagoga reloquitur. Et quia superius dixerat Dominus laudes hominum in vicem sacrificiorum se posse suscipere, ne forte peccatores hac promissione confisi dicerent: Sola laus et non probabilis nobis actio cognoscitur imperata; hoc necessaria ratione declarat, prohibendo ne lingua eorum præsumeret Deo laudes canere, quibus turpis conscientia poterat obviare. Quæ figura dicitur percunctatio, id est quæ alterius personæ non patitur expectare responsum. Interdicitur enim sceleratis ne se præsumant sermonibus miscere divinis. Sed altius intende, quia de illis peccatoribus hoc dicitur qui inferius describuntur, de quibus ait: *Intelligite hæc, omnes qui obliviscimini Dominum.* Cæterum conversis ac pœnitentibus laudes non interdicit divina clementia. Hi enim qui corde durati sunt, et ab scelerum suorum pravitate non desinunt, prohibentur Domini narrare justitias, id est vel communi sermone aliquid de illa Majestate proferre; quia os debet esse justum quod justitias Domini enarrare præsumit. Sequitur, ut nec *Testamentum* ipsius indigna præsumptio contrectet, ne per os sceleratum atque blasphemum

sancta et veneranda verba progredi posse videantur; **A** sicut alibi scriptum est (*Eccli. xv, 9*): *Non est speciosa laus in ore peccatoris. Testamentum vero vetus et novum significat; quia dum unum suspense dicitur, utraque memorantur. Potest hoc et de hæreticis doctoribus dici, qui legem Dei docere præsumunt. Assumere enim præsumptionem significat indevoti. Nam lectionem credentibus non videtur interdiceret, in qua peccatores maxime dignatus est commonere.*

Vers. 17. *Tu vero odisti disciplinam, et projecisti sermones meos post te.* Incipit enumeratio eorum quibus Dei verbum interdictum esse cognoscitur. *Odit disciplinam* qui ad correctiones justas iniqua præsumptione remurmurat, et non vult Dominum in se vindicare quod peccat. Sic enim nobis provenit salutaris emundatio [*ed.*, emendatio], si illud quo corrigimur utique plus amemus. Melius est enim hic parumper affligi, quam in illa judicatione damnari. *Projicit etiam sermones Dei post se*, qui divina jussa contemnit, cui ante oculos non est, quod semper convenit intueri.

Vers. 18. *Si videbas furem, simul currebas cum eo; et cum adulteris, portionem tuam ponebas.* Qui minora velat scelera, multo magis potiora condemnat. Nam furtum ad homicidium quid est? Adulterium ad sacrilegium quantum est? Sed ita debet accipi, ut in his duobus prohibitis, omnia crimina vetuisse videatur. Hæc figura dicitur **A** parte totum, quæ in præsentis psalmo et superius probatur esse jam posita. Arguit enim peccatorem, quare simul cum fure concurrat, id est cur ad faciendum scelus **C** sociata voluntate jungatur; ut quod forsitan ille solus implere non poterat, ad effectum sceleris, isto auxiliante, perveniat? Quod autem dixit: *Et cum adulteris portionem tuam ponebas*, subtiliter perscrutandum est; quia si quis dando pecunias, aut consiliando, aut laudando adminicula præbet adultero, quibus sua vota perficiat, habere ibi sine dubio dignoscitur portionem. Nam si cui facultas suppetit, et a malo non revocat excedentem, et ipse quoque particeps probatur erroris, quia debemus hanc conscientiam charitati, ut neque nos, neque alios perire patiamur.

Vers. 19. *Os tuum abundavit nequitia, et lingua tua concinnavit dolum.* Prius de furto atque de adulterio arguit peccatores; nunc etiam de conscientie **D** pravitate, et lingue subdolositatibus accusantur. *Os* hic cogitationem cordis debemus advertere; quia de lingua postea dicturus est. Tunc enim *nequitia* cogitationis *abundat*, quando in istius sæculi delectationibus mens humana progreditur, et per diversa genera peccatorum iniqua voluntate grassatur. Sequitur, *et lingua tua concinnavit dolum*. Hoc multis modis debet intelligi; nam et qui falso laudat, dolum facit; et qui maligna consilia præstiterit, in eadem iniquitate versatur; et qui male agendo bene loquitur, in hac pravitate foedatur; et quidquid postremo verum ac simplex non fuerit, dolosis moribus applicatur. Aptissime **168** autem positum est, con-

cinnavit; quia decipientium mos est sic falsa componere, ut aliquo lepore verborum audientium auribus blandiantur; sicut in quinquagesimo quarto psalmo dicendum est: *Mollierunt sermones suos super oleum, et ipsi sunt jacula* (*Psal. LIV, 22*).

Vers. 20. *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* *Sedere* morantis est; et ideo culpatur gravius qui in derogatione [*id est* detractione] alterius non casu aliquo faciente dilapsus est, sed diutinus fratris sui detractor insedit. *Fratrem* hic, omnem carne proximum debemus accipere, quia et de spiritali dicturus est. Sed inspicere hoc vitium qua execratione damnatur; ut inter peccatores maximos haberi possit, qui se in tali pravitate miscuerit; sicut et apostolus **B** Jacobus ait: *Qui detrahit fratri, detrahit legi, et judicat legem* (*Jac. iv, 11*). Sequitur, *et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum*. *Filium matris*, sobolem dicit Ecclesie, cui per regenerationis partum fraterna charitate jungimur. *Ponit ergo scandalum* fratri suo, qui hæreticas pravitates, vel alias interceptiones, quibus innocens capiatur, excogitat. De talibus enim ipse *Vir sapiens* dicit: *Qui sophisticè loquitur, odibilis est hujusmodi* (*Eccli. xxxvii, 23*). Et proprie dixit, *ponebas*, propter laqueos insidiosos, qui absconduntur arte verborum, ut incauta simplicitas occultis nexibus obligetur.

Vers. 21. *Hæc fecisti, et tacui; existimasti iniquitatem, quod ero tibi similis: arguam te, et statuam illam contra faciem tuam.* Considera quemadmodum hic in una sententia, quæ latius fuerant enarrata, recolligit. Dicit enim, cum multa facerent peccatores, Dominum justum non injuste distulisse judicium; ut conversionis tempus inveniretur, dum damnationis poena suspenditur. Sed de ista benevolentia Creatoris, quæ opinio pravis mentibus nascatur, exponit. Dicit enim: *Existimasti iniquitatem, quod ero tibi similis*. *Usus* iste mortalium est, ut quoties mala committi patimur, nec eis aperte resistimus, similitudine morum illis consentire videamur. Hoc nunc iniquam mentem de Domino sentire confirmat; ut quia differt vindicare, et ipsi credantur scelera humana placuisse. Sed huic pravo intellectui datur justa sententia. Superius enim dixit verba sua post peccatoris tergum fuisse projecta: nunc sorte contraria, peccata dicit unicuique ante faciem suam collocanda. Per hanc autem sententiam futuri iudicii cognoscimus qualitatem; quia omnis peccator ante se videbit stare quod se putabat oblivionis beneficio præterisse. Horror immensus, formido inæstimabilis illa homines videre, per quæ se norunt ad æterna supplicia pervenire.

Vers. 22. *Intelligite hæc, qui obliviscimini Dominum, nequando rapiat, et non sit qui eripiat.* Hic facta est apostrophe, id est conversio ad illos scilicet peccatores quos superius velat Domini narrare præconia. Dicit enim: *Intelligite*, id est fideliter obedite. Et ne hoc omnibus peccatoribus crederes dictum, addidit, *qui obliviscimini Dominum*. Peccator enim qui supplicat, et se humili satisfactione castigat, non

obliviscitur Dominum. Et ideo de quibus hoc dictum est, brevi complexione monstravit. Immensum crimen, negligentia non ferenda oblivisci Dominum, qui animam dedit, carnem pascit, et fideles ab omni adversitate defendit. Amentia est certe illum memoria carere, quem presentem semper constat existere. Sed qui obliviscuntur Dominum, nisi qui praecepta ipsius iniqua praesumptione contemnunt? Sequitur: *Nequando rapiat, et non sit qui eripiat.* Quando diabolus rapit, est qui eripiat ad salutem: quando Dominus ad vindictam trahit, non est qui liberare possit addictum; quippe cum et ipse auctor criminum aeterna cruciatione damnetur.

Vers. 25. *Sacrificium laudis honorificabit me: et illic iter est, in quo ostendam illi salutare Dei.* Hoc contra illos ponitur, qui indigni laudes Domini canere praesumebant. *Sacrificium laudis honorificabit me;* non quale scelerati canunt, sed quale pura mens consuevit offerre. Ipsum enim *sacrificium laudis* honorat Dominum, quod puritate fidei, et actionum probitate fuerit immolatum. Sequitur quoque, *et illic iter est.* Iter appellat beatissimam psalmodiam. Sed haec via ubi ducat exponit, *quo ostendam illi salutare Dei.* Gloriosa semita, quae ducit ad coeli terraeque Creatorem. Verum istud iter, quod dictum est, non pedibus, sed sanctis mentibus ambulatur. Quod si puro corde gradiamur, nos ducit ad Christum, fitque nobis illa scala Jacob quae ascendentes perducebat ad coelos (*Gen. xxviii, 12*).

Conclusio psalmi.

Proficuum omnino psalmus, si eum vellet improbitas cognoscere Judaeorum. In principiis enim de Domini incarnatione locutus est. Ipse quoque Salvator admonet, ut victimas pecudum deserentes, cordis sacrificia populus devotus exsolvat. Peccatorem vero, qui Christo non credidit, a praedicatione Divinitatis exclusit. Deinde quale sacrificium laudis imoletur ostendit. Postremum quemadmodum peccator iudicetur aperuit. Quid adhuc, Judaei, desipitis? Cur vestrum interitum non timetis? Audite Synagogam de incarnatione Domini et de futuro iudicio personantem. Visum jam credite, qui praedictus est advenire. Non sunt longe remedia quae petatis, sequens vos psalmus absolvit, si ad poenitentiae beneficia festinetis. Quid vos a generali medela dividitis? Ipsum et vos salvat [*ms. A., B., F., solvat*], quod et nos liberat. In commune dicamus: *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam.* Baptismum quaerite, carnem quam crucifixistis assumite, sanguinem quem fudistis ebibite. Pia confessio potest absolvere, quod vota constat impia commisisse.

EXPOSITIO IN PSALMUM L.

In finem, psalmus David, cum venit ad eum Nathan propheta, cum intravit ad Bersabee.

Operae pretium est hunc psalmum paulo diligentius perscrutari; ut virtutis ejus profunda mysteria, praes-

stante Domino, cognoscere mereamur. Et quia se rex et propheta, sicut Regum testatur historia (*II Reg. xii, 13*), humili satisfactione **169** prostravit, et peccatum suum increpat; publice non erubuit confiteri; merito eum sanctissimi Patres honorandum figuratione sacratissima censuerunt. Inter alios siquidem beatus Hieronymus Bersabee figuram Ecclesiae, vel humanae carnis habuisse demonstrat (*In Amos cap. viii, vers. 14*): David vero, sicut multis locis constat aptatum, Domini Christi portasse dicit imaginem. Et sicut illa, dum in fonte Cedron lavaretur, exuta vestibus David placuit, et ad regios est compulsa venire complexus, maritusque ejus principali jussione trucidatus est^a; ita et Ecclesia, id est congregatio fidelium per lavacrum sacri baptismatis mundatis sordibus peccatorum Christo Domino noscitur esse sociata. Congruum siquidem fuit illis temporibus, ut per actum hujusmodi indicarentur Domini futura mysteria; et spiritualiter ad magnum sacramentum probaretur referri, quod inter homines culpabiliter videbatur admitti. Nam et Osee prophetae jussit Deus uxorem sibi accipere meretricem (*Ose. i, 2*); ut significaretur Ecclesia gentium peccatis suis sordida, conjunctione Domini esse mundanda. Hoc etiam in Juda et Thamar nuru ejus, vel aliis similibus gestum esse figuraliter invenimus; sicut Apostolus dicit: *Omnia in figura contingebant illis* (*I Cor. x, 11*). De hac etiam figura David et Bersabee sanctus Augustinus in libris quos adversum Faustum Manichaeum scripsit (*lib. xxii, cap. 87*), inter alia diligentissime disputavit. Unde sive ista similitudo, sive alia fuerit, valde mundo profuit, quod taliter satisfactorius erravit; ut de unius temporali vulnere generalitas aeternam sumeret sospitatem.

Quanta, rogo, beato viro in agnitione culpae suae fuit humilitas, cui tanta est post veniam in satisfactione constantia? Peregrinum et insolitum illic adulterii fuisse crimen ostenditur, quod tanta mentis intentione defletur. Latronis quidem nos invitat repentina confessio, Petri lacrymas subito gaudemus fuisse respectas, blanditur nobis momentanea humilitas publicani; David autem, dum sua peccata nititur prolixius detergere, dedit unde se generalitas possit absolvere; fecitque ut lacrymae suae, dum per posteriorum ora decurrunt, nulla temporis prolixitate siccentur. Consideremus etiam quae fuerit humilitas in propheta. Cor principis vox quasi privata conterruit, et iratus est potius sibi, qui se cognovit justa objurgatione culpam. Tam ingentium populorum rector sibi erat vehementissimus tortor, exigens a se poenas quas jussione vix ferre poterat aliena. Vulgo mos est peccata sua callidis allegationibus excusare; rex autem potentissimus in conspectu omnium se potius elegit addicere: constituens se reum, cujus consueverat populus formidare iudicium. Quapropter ideo a Domino absolvi meruit, quia sua vitia non defendit. O peccata in rebus laetissimis plus cavenda.

^a Ed., in loco quo ab hostibus perimeretur constitutus est.

In Saulis persecutione numerosas virtutes exercuit, qui positus in regni securitate peccavit. Quo facto docemur felicitatem mundi istius non oportere perquiri, quando magis in afflictione proficitur, et in prosperitate peccatur. Meminisse autem debemus in hoc psalmo statum esse, qui dicitur concessio. Concessio est enim, cum reus non id quod fecit aliqua concertatione defendit, sed ut ignoscatur postulat absolute. Quod generaliter in omnibus psalmis pœnitentium reperiri posse non dubium est.

Divisio psalmi.

Quinque membris hunc psalmum congrua nimis respicimus dispositione formatum; ut, sicut quinario sensu peccatum omne colligitur, sic totidem partibus contracta iniquitas expiatur. Prima est satisfactio perfectissimæ humilitatis. Secunda confidentia misericordiæ Domini, quam fideles semper habere proficuum est. Tertia petitur, ut a peccatis ejus suum Dominus avertat aspectum, sed ipsum potius sancta Trinitas miserata respiciat. Quarta subjungit omnes peccatores ad desiderium supplicationis magis ac magis animandos, si tam ingens illi remitteretur iniquitas. Quinta parte causa memoratur Ecclesiæ, quæ per ejus erat semen adventu Domini construenda: ubi jam lætus altari ejus offerendos vitulos pollicetur. Sic et supplicatio devota concluditur, et venturæ salutis gaudia nuntiantur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam.*

Vers. 2. *Et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam.* Rex ille potentissimus, et multarum gentium victor egregius, cum se audisset a Natham propheta redargui, peccatum suum non erubuit publice confiteri, nec ad noxias excusationes cucurrit, ad quas maxime impudens festinat humanitas; sed repente salutari humilitate prostratus, ipsum se offerens Deo, purpuratus pœnitens piis lacrymis supplicavit. Fidelis enim servus non assumit callosas inficias, sed cito intelligit commissa delicta. Mirabile initium! Dicendo enim Judici: *Miserere mei*, locum examini cognoscitur abstulisse. Vox ista non discutitur, sed sub tranquillitate semper auditur; solaque res est per quam possimus rei sine aliqua contrarietate defendi. Petebat quidem *misericordiam*, quam definire non poterat; sed tamen peccatis suis eam grandiore omnimodis sentiebat. Quanta enim sit, ut dixerunt sanctissimi Patres, quis enarrare sufficiat; ut mundi Creatorem de cœlo deposuerit, et terreno corpore induerit Conditorem, eumque qui æternitate Patri manet æqualis, mortalitati cœquaverit, et pro nobis formam servi mundi Domino imposuerit; ut ipse panis esuriret, fons vitæ sitiret, virtus infirmaretur, omnipotens vita moreretur? Quæ denique major misericordia, quam propter nos creari Creatorem, servire Dominatorem, vendi Redemptorem, humiliari Exaltatorem, occidi Vivificatorem? Hæc erat illa magna misericordia Domini, quam san-

ctus vir explicare non poterat; sed facile per eam se credebat absolvi, per quam humanum genus jam tunc cognoscebat posse liberari. Quod autem dixit: *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam*; argumentum est A conjugatis: *misereri* enim, a misericordiæ fonte descendit. Sequitur, *et secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam*. Quid non poterat dare, quando secundum se Dominus rogabatur ignoscere? **170** Multitudo enim indulgentiæ divinæ, magnitudinem peccatorum quamlibet exsuperat; nec valebat delictum percellere, contra quod petebatur tanta misericordia subvenire. Quod argumentum dicitur A parte majori. Multo enim major est *misericordia* Domini, quamvis peccata nostra videantur ingentia. Precatur ergo in omnibus delictis suis pietatis multitudinem; quia per prophetam præsentis nequitix susceperat remissionem; ut et illa mereretur evadere, quæ diversis temporibus se meminerat perpetrasse. Prudentissime autem delictis nullum volebat remanere vestigium: quoniam ille solus in libro vitæ conscribitur, cujus omnia peccata delentur.

Vers. 3. *Usquequaque lava me ab injustitia* [mss. A, B, F. *iniquitate*] *mea; et a delicto meo munda me.* Studiose debet dilui, qui criminum veneno fuscatus est; quia incuriose non abluitur, qui tenebrosa infectione maculatur. *Usquequaque*, undique, ab omni parte, ut et illa simul ignosceret, quæ prius se noverat admisisse. Potest enim aliquis sic lavari, ut tamen non sit omnino purissimus. Sed addidit, *munda me*, quatenus in eo nihil remanere posset immundum. Sed istud lavacrum, quod sic abluit maculas peccatorum, ut supra nivem possit dealbare quod sordidum est, salutiferi baptismatis cognoscitur indicare puritatem: ubi sic omnia et originalia delicta, et propria admissa mundantur, ut illi nos restituat puritati in qua primus Adam noscitur esse procreatus. Sed utinam conservaremus tanti muneris dignitatem, ne nos iterum pullulantia peccata fuscarent. Petit ergo propheta in præfiguratione sacri baptismatis *mundari ab injustitia sua*, ne, in securitate remissus, negligens videretur esse post veniam. Nam maxime debet caveri ne finitima nostra reddantur obnoxia; sicut Salomon dicit: *In fine suo laudabitur omnis vir* (Eccli. xi, 30).

Vers. 4. *Quoniam iniquitatem meam ego agnosco, et peccatum meum contra me est semper.* Sciens propheta sic Dominum pium, ut tamen et justus esse non desinat, æquitatem suis supplicationibus congruenter admiscuit; ut facilius audiatur, quod justitia interveniente deponitur. Puniendum quidem scit esse peccatum; sed ideo a Domino dicit esse parcendum, quoniam a se confirmat esse damnatum; sicut Salomon dicit: *Justus in principio sermonis accusator est sui* (Prov. xviii, 17). Intendamus ergo quod dicit: *Ego agnosco*. Peccata enim illa sunt fortiora, quæ agnoscetes admittimus; non autem illa quæ per ignorantiam perpetramus. Sive illud dicit: *Scire omnes possunt peccata sua; sed soli illi probantur agnoscere,*

qui ea videntur propria execratione damnare. Perfecta enim poenitentia est futura cavere peccata, et lugere praeherita. Primo enim post ipsum fuit seculus, quando propheta interrogante respondit dignum esse morte qui alienam ovem pauperis concupivit (*II Reg. XII, 6*), tunc quando peccatum suum non credebatur esse defendendum: modo autem eum poenitet, cum prostratus humiliter ingemiscit, contra se stare dicit delicta, quasi quamdam figuratam imaginem. Semper adjecit, hoc est quod jugiter aspicit, et cum oculos claudit. Sed respectus iste continuus peccatorum perseverantiam pie supplicationis ostendit; nam quoties talia corde respicimus, toties commissa deploramus. Dixit enim Dominus in superiori psalmo: *Arguam te, et statuam illam contra faciem tuam* (*Psal. XLIX, 21*); quod hic sibi vir sanctissimus ipse faciebat, cum dicit: *Et peccatum meum contra me est semper*. Juste ergo se petebat absolvi, qui jam hic formam illam visus est sibi fecisse futuri iudicii. Haec figura dicitur procatalepsis, id est praecipitatio. Hic enim quasi jam in venturo iudicio constitutus, delictorum suorum aspectus terribilissimos pertimescit.

Vers. 5. *Tibi soli peccavi, et malum coram te feci: ut justificeris in sermonibus tuis, et vincas cum iudicaris*. Hic iterum enthymematicus syllogismus apparet, quem in vigesimo psalmo jam diximus. Cujus propositio est: Dominus justificatur in sermonibus suis, et vincit cum iudicatur. Huic subjungitur in conclusione praemissa sententia: Tibi igitur soli peccavi, et malum coram te feci. Hoc in reddendis syllogismis sine culpa fieri, more veterum constat esse permisum. Nunc ad exponenda verba redeamus. De populo si quis erraverit, et Deo peccat, et regi. Nam quando rex delinquit, soli Deo reus est, quia hominem non habet qui ejus facta dijudicet. Merito ergo rex Deo tantum se dicit peccasse, quia solus erat qui ejus potuisset admissa discutere. Et quia illum ubique esse noverat, jure coram ipso malum se fecisse deplorabat, arguens dementiam suam, qui non expavit tanto iudice praesente peccare. Sermones autem Domini merito justificati dicuntur, quoniam sine dubio semper ejus dicta complentur, sicut ipse dicit: *Coelum et terra transibunt, verba autem mea non praeteribunt* (*Matth. XXIV, 35*). Sequitur, *et vincas cum iudicaris*. Deus tantae justitiae est, ut velit se cum hominibus iudicari; ipse enim dicit: *Judicate inter me et vineam meam* (*Isai. V, 3*); et alibi dicit: *Popule meus, quid feci tibi, aut quid contristavi te? responde mihi* (*Mich. VI, 3*). Unde nunc propheta confitetur talem contra se Dominum habere justitiam, ut absolute superet, cum fuerit iudicatum. Sic et Baruch ait: *Dicetis Domino Deo nostro: Tibi justitia, nobis autem confusio vultus nostri* (*Baruch I, 15*). Erat quippe in animo ejus quod ex pastore rex fuisset effectus, quod regendos populos acceperat, et sine honoris sui consideratione deliquerat. Necesse ergo erat ut in alieno iudicio propheta superaretur, qui jam victus in proprio examine noscebatur. Aliqui hoc

aptant et ad Domini passionem, cum iudicatus, et mundum damnatus absolvit.

Vers. 6. *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea*. Hic invidia peccati minuitur, quando proprium crimen delictis generalibus comparatur; ut ipsa multitudo et confessio peccatorum miserationem boni iudicis commoveret. Ergo iste sensus est: Quid dicam me modo fecisse quae arguor, qui jam ex originali peccato in iniquitatibus probor esse conceptus: ut ante peccata contraxerim quam vitae principia reperissem? Quod argumentum dicitur Ab antecedentibus. Neque enim novum est illum peccare, qui in iniquitatibus conceptus et in delictis est genitus. Quid humiliter, quid simpliciter quam de uno peccato redargui, et simul omnia confiteri? Merito ergo isti sic facile videtur indultum, qui post absolutionis donum multis modis se nititur ostendere crimosum. Audiant Pelagiani, et ire contra manifestam veritatem erubescant. Quemadmodum enim potest fieri ut in qualibet aetate parvula non egeamus absolvi, qui hunc mundum delictis gravantibus ingredimur onerati? Job quoque simili voce profitetur: *Nemo mundus ante te, nec insans cujus est unius diei vita super terram* (*Job XIV, 4*). Vas etiam electionis Paulus apostolus inter multa commemorat dicens: *Fuimus et nos aliquando natura filii irae, sicut et caeteri* (*Ephes. II, 3*); item ipse Paulus apostolus: *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors: et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (*Rom. V, 12*). Ipsa etiam Veritas in Evangelio testatur definitiva sententia: *Amen, amen, dico vobis, si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non potest videre regnum Dei* (*Joan. III, 5*). Quapropter interrogo cur infantes a regno Dei redduntur alieni, qui de commissa nequeunt pravitate culpari? Restat ergo ut originali peccato infantes teneantur obnoxii; quoniam antequam propria faciant, primi hominis secum probantur gestare peccata. Sunt et aliae verissimae probationes; ideoque sibi humana protervia sacrilegos non exquirat errores. Superest eorum secunda nequitia, quoniam liberum arbitrium sic in humanis viribus ponunt, ut absque Dei gratia homines putent per seipsos bonum aliquid posse concipere vel agere. Quod si ita esset, cur propheta diceret: *Deus meus, misericordia ejus praeventiet me* (*Psal. LVIII, 11*)? Cum te audis misericordia Domini praeventum, nihil tuum praecessisse datur intelligi. In alio quoque psalmo dicit: *Nisi Dominus aedificaverit domum, in vanum laborant qui aedificant eam* (*Psal. CXXVI, 1*). Idem dicit: *A Domino gressus hominis diriguntur, et viam ejus cupiet nimis* (*Psal. XXXVI, 23*). Alio quoque loco Psalmista testatur: *Dominus erigit elisos; Dominus solvit compeditos; Dominus illuminat caecos* (*Psal. CXLV, 8*). Cum audiatis praeventire, aedificare, dirigere, et erigere Dominum, absolvere, et illuminare nullis praecedentibus meritis, quid ibi proprium coepisse cognoscitis, nisi illud tantum, unde pro vestra superbia juste damnemini? Sed dicitis forsitan prophetam

Isaiam sic arbitrium liberum comprobare : *Si volueritis et obaudieritis, bona terræ comedetis (Isai. 1, 19)*. Et iterum Ezechiel : *Facite vobis cor novum, et spiritum novum (Ezech. xviii, 31)*. Et iterum : *Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra (Psal. xciv, 8)*. Sed hæc et his similia pessima intentione sentitis ; ut credatis homines a semetipsis bonæ voluntatis initium sumere, et post, adjutorium Divinitatis accipere ; ut (quod dici nefas est) nos simul causa ejus beneficii, non ipse sui. Jam quomodo verum erit quod Joannes ait : *De plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia (Joan. 1, 16)*. Vel quemadmodum ipsa gratia dici poterit gratuita, si eam anticipet alicujus boni præmissa celeritas ? Audite Apostolum, qui dogma vestrum falsissimum vera prædicatione convincit, dicens : *Quis prior dedit ei, et retribuetur illi ? Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (Rom. xi, 35)*. Item Apostolus : *A quo est et velle et perficere, pro bona voluntate (Philip. ii, 13)*. Et Jacobus Apostolus : *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum (Jac. i, 17)*. Sequitur vos alia multo pejor absurditas. Si a nobis esset bonæ voluntatis initium, nos magis poneremus fundamentum, ubi ædificaret Dominus ; quod certe nulla potest mentis sanitas approbare. Quapropter desinite asserere quæ non potestis implere. Illi obedenter audiunt, quos ipse facit audire ; illi proficue cupiunt, qui munus Divinitatis accipiunt. Nam post vitiatam humani generis naturam, liberi arbitrii salutiferam partem et Dominus tribuit, et operationem ipsius sua pietate concedit. Hæc quidem latius beatus Augustinus, hæc doctissimus Hieronymus, hæc Prosper consensu generalitatis divino munere docuerunt. Sed nos ea contingere fecit hæresis execranda, quæ nimis saluti nostræ probatur esse contraria.

Vers. 7. *Ecce enim veritatem dilexisti ; incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi*. Sicut superiori versu per commune delictum approbavit, quia nemo a peccatis redderetur exceptus, sic iterum per suam confessionem sibi supplicat subveniri, quoniam in confitendo peccato veritatem dixit, quam Dominus Deus supra sacrificia plus requirit. Non enim Deus delectatur poenis nostris, sed confessionem quærit erroris, sicut scriptum est : *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat (Ezech. xviii, 32)*. *Incerta* sunt quæ omnino discerni non possunt, sed aliquibus ambiguitatibus colliguntur. *Occulta* vero sunt quæ nec oculus conspicit, nec mens humana dijudicat. Hæc duo non solum sibi revelata dicit, sed *manifestata* profitetur ; ut quod fuerat vel suspicari arduum, provenerit illi in declaratione manifestum. Et nota quod collata sibi munera pulchra definitione complectitur. Dicendo enim, *incerta et occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi*, prophetia quid sit ostendit ? Onus aliud addit reatui suo, ut cum beneficia numerat, culpa semper accrescat. *Incerta* ergo et *occulta* sunt quæ Deus illi in Filii sui manifestatione revelavit. Primum ut agnosceret eum habere Filium, de-

A inde ut ipsum nosset ex suo semine in carnis assumptione venturum ; ut passionis quoque futura prædiceret, et resurrectionis gloriam nuntiaret ; et inde non se dicit debuisse peccare, cum talia meruisset agnoscere. O sancta simplicitas ! quis tantum suæ defensionis studere potuit, quantum iste in propria condemnatione laboravit ? Quod argumentum dicitur A causis. Dicit enim post tot collata beneficia, ad talia se non debuisse pervenire peccata.

Vers. 8. *Asperges me hyssopo, et mundabor ; lavabis me, et super nivem dealbabor*. Superiori supplicatione prostratus, in secundam partem misericordia Domini confisus erigitur, ne, quod omnibus peccatis est gravius, de clementia omnipotentis Domini desperasse videretur. *Hyssopus* quamvis sit herba parvissima, radicibus suis saxorum fertur viscera penetrare. Hæc et internis hominum sauciatis probatur accommoda. Et in libro Levitico, immolato sanguine intincta, supra leprosi corpus septies solebat aspergi (*Lev. xiv, 6, 7*) : significans pretioso sanguine Domini Salvatoris maculas peccatorum efficaciter esse diluendas. Hac similitudine supplicat se propheta liberari ; ut Christi sanguine salutari, quem pio corde credebat esse venturum, absolutionis munera mereretur. Per *hyssopum* enim significat sacramenta quæ diximus, quæ non solum inquinamenta detergunt, sed etiam *super nivem* puritatem animæ relucentis ostendunt. *Super nivem* autem album in corporibus nil potest inveniri ; sed ideo *super nivem* dixit, quia spiritualis **172** anima longe supra corpora mundata resplendet. Quæ figura dicitur hyperthesis, id est superlatio cum aliquam rem opinione omnium notam sententia nostra exsuperare contendimus. Tale est et illud, sicut jam in septimo decimo psalmo dictum est : *Et volavit, volavit super pennas ventorum (Psal. xvii, 11)*.

Vers. 9. *Auditui meo dabis gaudium et lætitiā, et exultabunt ossa humiliata*. Hic jam pia confidentia Divinitatis ostenditur ; ut talia se auditorum dicat, quæ gaudium lætitiāque congeminant. *Gaudium* pertinet ad absolutionem, *lætitiā* ad perpetua præmia possidenda. Hoc est autem audire *gaudium et lætitiā*, quod promittitur absolutis : *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab initio mundi (Matth. xxv, 34)*. Sequitur, *et exultabunt ossa humiliata* : scilicet audita voce quam diximus. Quod argumentum dicitur A consequentibus. Necessè est enim ut quando hæc audita fuerint, *lætitiā* consequatur. Per *ossa* vero significantur animi firmamenta, quæ necesse fuerat omnino humiliari, quando pœnitens iste potuisset absolvi. *Humiliata* enim dixit, propter erroris sui conscientiam, quæ proficue semper humiles facit.

Vers. 10. *Averte faciem tuam a peccatis meis, et omnes iniquitates meas dele*. Venit ad tertiam partem, rogans judicem pium ne respiceret peccata, quæ ipsi quoque videbantur horrenda. Considera vero ex contrariis pulcherrime regulas datas. Si nos avertimus facies a peccatis nostris, noxium est ; quia obliviscimur et negligenter agimus, quæ continuo fletu ablu-

re deberemus : si Dominus non avertit, extinguit, quia judicat delicta quæ respicit. Sic orat et alibi : *Ne avertas faciem tuam a me, et ero similis descendentibus in lacum* (Psal. CXLII, 7). Merito, quoniam si nos respicimur, misericordia Salvatoris absolvimur ; sicut de Petro in Evangelio dicitur : *Et respexit Dominus Petrum, et egressus foras, flevit amare* (Luc. XXII, 61, 62). Sequitur, *et omnes iniquitates meas dele*. De duobus criminibus vocatus ad culpam, pro universis delictis prudentissimus precator exorat. Sciebat enim se fecisse plurima, quam quæ justitia præsentis temporis arguebat : ita salutari compendio quidquid accusari poterat, remitti sibi una venia postulabat. *Dele* autem dum dicitur, dimitte significatur ; quia omne nostrum admissum quasi quibusdam tabulis scribitur, cum divina notitia continetur.

Vers. 11. *Cor mundum crea in me, Deus ; et spiritum rectum innova in visceribus meis*. Subtiliter hos versus per verba singula debemus exquirere, ut nobis sensus possit evidentius elucere. *Creare* dicimus, novum aliquid instituire, ut illud quod non fuit videatur existere. Et quomodo dicamus ante peccatum *cor mundum* non habuisse David, de quo Dominus dixit : *Inveni David filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciat omnes voluntates meas* (Psal. LXXXVIII, 22, et Act. XIII, 22) ? Sed *crea* hic, restaura unde decedit, debet intelligi. Petit ergo propheta tale *mundum cor* sibi *creari*, quod jam peccatis impellentibus commoveri minime potuisset ad culpam ; sed stabilitate defixum, bonum non possit mutare propositum. Hoc utique sanctis post resurrectionem dabitur. Sed pœnitens iste bonorum avidus, venturi præmii amore succensus, quod in futuro evenire poterat, hoc sibi concedi præsentis tempore postulabat. *Rectum spiritum* dicit, Filium Dei Verbum, de quo in alio psalmo commemoratum est : *Virga recta est, virga regni tui* (Psal. XLIV, 7). Quem merito ex natura Deitatis *spiritum* appellavit, quia legitur : *Deus spiritus est* (Joan. IV, 24). *Innova* per hypallagen figuram positum est ; non quod esset ipse Filius innovandus, sed qui David peccatis veterem factum possit innovare per gratiam. Ille enim nos *innovat*, qui, antiqui hominis vetustate deposita, in nova regenerationis suæ dona commutat. Nam sicut per Adam veteres fuimus, ita Christi Domini beneficiis *innovamur* (Ephes. IV, 22) ; sicut Apostolus dicit : *Deponentes veterem hominem cum actibus suis, induite novum, qui secundum Deum creatus est* (Colos. III, 9, 10). Addidit, *in visceribus meis*, unde noverat adulterii detestabile crimen exiisse. Utrisque enim partibus remedium petebat, quoniam de utroque peccaverat. Et intueri quanta vivacitate se desideret expiari, ut intelligas eum nullum tale ulterius committere voluisse delictum. Nam sicut in compaginem priorem coire non possunt abscissa membra, ita ad verum pœnitentem nequeunt præterita redire peccata. Ut quibusdam vero placet, et aliter probatur exponi. Petit propheta *cor mundum creare* in se *Deum*, non aliud poscens quod non habebat ; sed quod jam erat, *mundum fieri* postulabat. *Creare* quippe dici-

mus et renovare. Dictum est enim et in alio loco de fidelibus (II Cor. V, 17) : *Ecce nunc nova creatura ; non quasi de altera quæ non erat ; sed quod in ea quæ jam constabat, illuminatio nova processerat*.

Vers. 12. *Ne projicias me a facie tua, et Spiritum sanctum tuum ne auferas a me. Projicitur a facie* qui curari contemnitur. Et quid ærotus faciat, si medicina se subtrahat ? Sciebat enim ab illius facie sanitatem mentis, et lumen venire sapientiæ ; et credebat se inimico tradi, si a vultu Domini judicaretur expelli. Hic enim se tantum vult respici, quia peccata superius non debere conspici succlamavit. O mens prophetæ, et post humanos errores eximia ! De potestate tacuit, et de affectibus minime supplicavit. Solum *spiritum* prophetiæ sibi non auferri petiit, quem pretiosum supra cuncta rex habuit. Sic enim et Jeremias propheta de ipsius virtute testatus est dicens : *Extendit Dominus manum suam ad me ; et tetigit os meum, et dixit ad me : Ecce dedi verba mea in os tuum : ecce statui te super gentes et regna, eradicare, et demolire, et perdere, et exterminare, et ædificare, et circumplantare* (Jer. I, 9). Merito ergo conservandum sibi petiit, quod supra omnes divitias magnificentius se habuisse cognovit. Et intueri quia non dixit, da mihi, tanquam non haberet ; sed *ne auferas* posuit ; scilicet quia talis ac tanta supplicatio, nisi per Spiritum sanctum non poterat evenire.

Vers. 13. *Redde mihi lætitiã salutaris tui, et spiritu principali confirma me*. Redit ad Filium Dei, quem ut ostenderet Christum, dixit, *Salutaris tui*, cujus nativitate salus gentibus venit ; et quod ante erat paucis per eximiam fidem cognitum, factum est universo orbi notissimum. Quapropter cum dicit : *Redde mihi lætitiã salutaris tui*, Christum significat : cujus contemplatione inter ipsas quoque lacrymas lætus erat, et prophetiæ suæ munere inter pœnitentiæ suæ jejunia pascebatur. *Redde*, dixit, quia sibi nescio quid gratiæ senserat imminutam : quoniam ab illa gratia salutari tantum quis recedit, quantum se **173** reprehensibili conversatione tractaverit. Nam cum dicit : *Redde mihi lætitiã salutaris tui*, gratiam se Spiritus sancti sine dubio amisisse cognoverat, quam fragilitas humana non potest habere cum peccat. Sequitur, *et spiritu principali confirma me*. Rex ille sanctissimus, et propheta mirabilis, non putabat præcipuum munus esse, subjectis jura dictare, nationes externas bello subigere ; sed tota contemplatione translatus, curiosius expetebat in principali intellectu statui, quam in regni culmine contineri. *Confirma me*, dixit, ne iterum peccem, ne a te animæ mutabilitate discedam. Nec incassum putemus, quod vir sanctus et cordis illuminatione radiatus, tertio *spiritum* nominavit, nisi quia individue Trinitati devotus, concedi sibi ab ea veniam postulavit. *Spiritus* enim quantum ad essentiam Divinitatis et Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, recte dicitur unus Deus ; sed pro distinctione personarum est proprium Patri, quod naturaliter sine initio ante sæcula genuit Filium ; proprium est Filio, quod naturaliter a Patre

generatus est; proprium est Spiritui sancto, quod a Patre et Filio procedit; quæ ineffabili charitate atque cooperatione eorum consubstantialis æternitas et potestas omnia facit quæ vult in cœlo et in terra. Sed quamvis hæc incomprehensibilia atque inexplicabilia, ita ut sunt, nobis nunc esse noscantur; tamen a nonnullis Patribus corporalium et simul existentium rerum talis similitudo proponitur. Invenimus enim in sole tres istas proprietates: prima ipsa est substantia corporalis, quod sol est; deinde splendor ejus qui in ipso permanet; tertia calor qui a splendore ejus usque ad nos pervenit. Quæ hoc modo (si tamen tantæ rei potest similitudo aliqua reperiri) arbitror æstimanda, ut quod est in sole substantia corporalis, ita intelligatur in Trinitate quodammodo persona Patris; et quod est in sole splendor ejus, hoc sit in Trinitate persona Filii, sicut Apostolus dicit: *Splendor gloriæ ejus* (Hebr. 1, 3); quod autem est in sole calor, hoc sit in Trinitate persona Spiritus sancti, sicut legitur: *Quis se abscondit a calore ejus* (Psal. xviii, 7)?

Datur etiam aliud exemplum incorporaliū rerum, hoc est de anima, quæ ad imaginem Dei facta cognoscitur. Anima igitur est ipsa substantia incorporea, rationalis, in qua inest intellectus et vita ejus. Quod ergo est in anima substantia, hoc intelligatur (si dici fas est) in Trinitate persona Patris; quod autem est in anima virtus et scientia, hoc intelligatur in Trinitate Filius, qui est Dei virtus et Dei sapientia: et quod est in anima vivificandi proprietates, hoc et in Trinitate intelligatur Spiritus sanctus, per quem vivificandi opus multis locis prædicatur impleri; sicut ait Petrus apostolus in Epistola sua: *Mortificatus carne, vivificatus autem spiritu* (I Petr. iii, 18); item Apostolus: *Littera occidit, Spiritus autem vivificat* (II Cor. iii, 6); et in Evangelio Dominus ait: *Spiritus est qui vivificat, nam caro non prodest quidquam* (Joan. vi, 63). Hæc autem quæ diximus tria singulariter sequestrata nullatenus inveniuntur, quamvis intellectus noster ea distincta possit advertere; sed ita naturaliter sunt unita, ut dum unum horum se obtulerit, simul tria semper occurrant. Sic per has similitudines tantæ rei aliqua nobis imaginatio veritatis aperitur. Sunt et his aliæ Patrum disputationes simillimæ, sed quas nunc carnis infirmitas ad liquidum vetat intelligi: tunc multo præstantius poterunt comprehendere, quando in majestate sua Divinitatem viderint, quicumque beati sunt. Quas qui desiderat plenius agnoscere, sancti Hilarii, sancti Ambrosii, et sancti Augustini libros Trinitatis non desinat lectitare. Hæc enim res ad disputandum quam magna, tam longa est. Nam et beatus Hieronymus adversus hæreticos in hoc psalmo luculenter et breviter de Trinitate disseruit.

Vers. 14. *Doceam iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur.* Quartam partem supplicationis ingreditur: ubi cum fuerit auditus, quæ fuerit gloria parentis ostendit; ut ipse quoque purgatissimus acquiratur, cum alium ab infidelitate converterit; scriptum

est enim: *Quia qui converti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, salvabit animam ejus a morte, et cooperit multitudinem peccatorum* (Jac. v, 20). Duo sunt enim genera doctorum, unum quod instituit exemplis, aliud quod verbis tantum noscitur admonere peccantes; quod hic utrumque deprehenditur sentiendum. Dicit itaque: Quoniam si propheta parcat, delinquentibus spes remissionis maxima concedatur. Quis enim ad conversionem non daret animum, ubi rex et propheta concessæ sibi veniæ præstabat exemplum? Sive illud secundum intelligi potest, quia liberatus a magno exitio prædicare potuit gentibus diversæ magnalia Domini, quæ sequentium psalmorum textus ostendit. Pollicetur etiam compendium quæstuosum; ut quia ignoverat uni, multi per ipsum impii probarentur acquiri. Quod non elationis causa dicitur, sed providentiæ virtute prophetatur. Quanti enim per ista verba Domino supplicantes ex reis redduntur liberi, ex obligatis feliciter absoluti?

Vers. 15. *Libera me de sanguinibus, Deus, Deus salutis meæ, et exsultabit lingua mea justitiam tuam.* Sanguinibus, contra Latinam quidem linguam numerus pluralis videtur assumptus; sed quia hoc in Græcis exemplaribus continetur, translator omnino laudandus est; elegit enim aliquid contra artem sæculariam ponere, quam a veritate posita discrepare. Nam si diceret, a sanguine, unum forsitan peccatum videretur ostendere; sed cum pluralem numerum ponit, multa esse sine dubio confitetur: quod idioma Scripturæ divinæ possumus nuncupare. Hæc figura dicitur exallage, id est immutatio, quoties contra consuetudinem aut genus commutatur aut casus. *Liberari* ergo se propheta petit de carnalibus delictis, ut jam desineret in ista fragilitate peccare. *Sanguis* enim pro corpore humano ponitur, quia inter cæteros humores ejus ipse potior [ed., prior] videtur existere. Nam et in Evangelio Petro dicitur: *Non tibi revelavit caro et sanguis* (Matth. xvi, 17). *Deus salutis meæ* significat Dominum Salvatorem, per quem salus pie credentibus datur. Addidit etiam, *exsultabit lingua mea justitiam tuam*; id est, si me liberaveris de sanguinibus (quod intelligitur de peccatis), laudem tuam lingua mea juste loquetur; propter illud quod in præterito psalmo dictum est: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas* (Psal. xlix, 16)? Absolutus enim recte loqui potuit, unde peccatorem lex divina suspendit. Illud præterea videtur afferre nonnullis aliquam quæstionem, quare post absolutionem **174** delicti dixerit: *Laudabo justitiam tuam*; et non magis quod aptum erat posuit: *Laudabo pietatem tuam*? Pietati enim gratias agere debet qui precatu est indulgenter absolvi. Sed si causam profunda ratione consideres, et *justitiæ* divinæ fuit, ut audiret ad se clamantem, parceret supplicanti, et susciperet confidentem. Sive quia duæ res istæ in judicio Domini semper adjunctæ sunt; sicut in centesimo psalmo dicturus est: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* (Psal. c, 1). Quod suo loco evidentius explanabimus.

Vers. 16. *Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam. Labia prophetæ quæ clausa fuerant conditione peccati, beneficio absolutionis aperienda pronuntiat. In reatu enim positus ora damnata sunt; sicut et Isaias dicit: O miser ego, quoniam immundus sum, qui cum sim homo, et immunda labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis habitem (Isai. vi, 5). Os autem dicitur et cordis arcum, unde efficaciter laus divina cantatur. Merito ergo post absolutionem peccati, et labia sua aperienda esse pronuntiat, et os suum dicit Domini annuntiare posse præconia.*

Vers. 17. *Quoniam si voluisses sacrificium dedissem utique; holocaustis autem non delectaberis.* Reum se culpa interveniente cognoscens humilis precator, insinuat potuisse quippe regem facile sacrificia pecudum offerre, quæ adhuc illo tempore pro peccatorum expiationibus pendebantur, si holocausta Dominus libenter assumeret. Nam quod dicit, *holocaustis autem non delectaberis*, significat ritus sacrorum per immolationes pecudum, qui erant adventu Domini respuedi. Unde constat prophetam sic ad Dominum tota mente translatum, ut non se sacrificiis quæ illo tempore gerebantur crederet expiandum, sed illa magis oblatione quam dicit inferius.

Vers. 18. *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum et humiliatum Deus non spernit.* Postquam dixit quæ sacrificia Deus respuit, nunc dicit illa quæ poscit. Istud enim damus *sacrificium Deo*, spiritum superbiæ confessionis humilitate mactatum, unde non sanguis egreditur, sed lacrymarum fluenta decurrunt. Nam *spiritus* iste, quando est lætus, nos obligat; quando est secundum Deum *contribulatus*, absolvit. Dicit enim per quintam speciem definitionis, quæ Græce, *κατὰ τὴν λέξιν*, Latine ad verbum dicitur, quod sit acceptius sacrificium quod offertur Deo, id est *spiritus contribulatus*. Sequitur etiam sententiæ huius indubitata promissio, per quam jam non sibi venia petitur, sed eam Deo se humiliantibus pollicetur: id est, *cor contritum et humiliatum Deus non spernit. Contritum* dicit poenitentiae laboribus vehementer afflictum. *Humiliatum*, Deo scilicet; ut quod ante fuerat elatione superbum, fieret pia confessione devotum. Et vide quemadmodum rerum ordo servatus est. Non enim *cor* potuerat humiliari, nisi fuisset frequenti tribulatione *contritum*. Nam quod dixit: *Deus non spernit*, jam sanctæ promissionis auctoritas est, quæ prædicatur magis quam postulatur. Constat enim tales oblationes *Deum non spernere*, sicut illa cognoscitur priora sacrificia respuisse. Perquirendum sane videtur quod frequenter in Scripturis divinis pro intelligentia *cor* ponatur; dicit enim in Evangelio: *De corde exeunt cogitationes malæ* (Matth. xv, 19); et Petrus apostolus Simoni ait: *Cor enim tuum non est rectum coram Deo* (Act. viii, 21); Isaias quoque testatur: *Induratum est cor populi huius* (Isai. vi, 10); et in quarto psalmo: *Quousque gravi corde* (Psal. iv, 3)? et in septimo: *Scrutans corda et renes Deus* (Psal. vii, 10); hic quoque superius dixit: *Cor mun-*

A dum crea in me Deus, ut cunctis indubitanter appareat ibi esse cogitationum nostrarum fontem, inde bonum malumque venire tractatum. Nam et particula ipsa corporis nostri cogitationis sedes est [ms. G et ed., conoides est], quæ ignis habet imaginem; ut merito tali sit positione plasmatum, unde nobis potest venire consilium.

Vers. 19. *Benigne fac, Domine, in bona voluntate tua Sion, ut ædificentur muri Jerusalem.* Quinta pars quæ superest introitur, in qua jam, calamitatum anxietate deposita, memor promissionis divinæ lætus petit fieri quod Dominus dignatus fuerat polliceri. Supplicat itaque ut, quoniam Synagoga posita sub lege peccavit, per gratiam Christi succedens Sion, hoc est catholica firmetur Ecclesia. Dicitur ergo, *in bona voluntate tua fac Sion*, quasi ille mons tunc non esset effectus. Sed considera quia in eo significatur Ecclesia, per quam mundus scilicet potuisset ornari. O regio illa omnium patrona terrarum! O civitas magni Regis, quæ cælestis patriæ et imaginem portas et nomen! Quis te audeat localem dicere, quæ totius orbis terminos sanctissima fide probaris implisse? Nam si historiam velis advertere, significat forte tempora Theodosii, quando Eudoxia jugalis ejus religiosissima feminarum, benemeritam civitatem ampliavit, et meliori murorum circulo coronavit.

Vers. 20. *Tunc acceptabis sacrificium justitiæ, oblationes et holocausta; tunc imponent super altare tuum vitulos.* Frequenter sic a sanctissimis viris aliquid allegatur, ut subjungatur etiam votiva promissio; ut est illud: *Quid retribuam Domino pro his quæ retribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, et nomen Domini invocabo* (Psal. cxv, 12). Ita et hic dicitur Patri: *Tunc acceptabis sacrificium justitiæ*, id est Filii tui gloriosissimam passionem, qui se *sacrificium* pro omnibus obtulit; ut salutem mundus, quam suis operibus non merebatur, acciperet. Pulcherrime autem definitum est quid sit passio Domini reverenda, id est *sacrificium justitiæ*. Sequitur, *oblationes et holocausta*. Istud jam ad fideles pertinet Christianos, qui erant post adventum Domini credituri: significans immolanda corda hominum viventium, non membra pecudum mortuorum. Illa enim ignis consumptibilis absumebat, ista incendium vitale discruciat; illa redigebantur protinus in favillas, ista temporaliter animas tribulationibus exurendo, ad amœni paradisi gaudia æterna perducunt. Sequitur, *tunc imponent super altare tuum vitulos*; sacerdotes scilicet, quando Ecclesia catholica fuerit Domini passione constructa. Nam cum superius dixerit, *holocaustis autem non delectaberis*, quærendum est quare hic iterum *vitulos* immolandos esse promiserit? Dictum est per figuram allegoriam, quæ aliud dicit, aliud significat. *Vitulus* quippe posuit, aut pro innocentibus adultis, quorum ætas prima est, et a jugo peccati cervix probatur aliena; et ideo in tali verbo permansit, ut actum illum præteritæ legis indicaret fuisse rerum imaginem futurarum. Sive illos prædicatores Evangelii promittit, quorum **175** imaginem in vituli figura Lucas Evan-

gelista suscepit, qui non mugitibus aera verberarent, sed orbem terrarum dominicæ fidei prædicatione complerent. Sive illos magis vitulos debemus advertere, qui animas suas in hostiam suavitalis sacris altaribus obtulerunt. Nam et Pater Augustinus, cum de figuris illis evangelicis ageretur (*Serm. 70 et 190, de Temp.*), quodam loco ipsum Dominum vitulum dicit, qui se hostiam obtulit pro salute cunctorum. Quapropter sive de adolescentibus, sive de prædicatoribus, sive de martyribus sentiatur: tales tamen propheta vitulos altaribus Domini potuit promittere, quos Christianæ religioni noverat convenire.

Conclusio psalmi.

Dulcissimus nimis emanavit psalmus, de amaro compunctionis fonte descendens. Sed quid lacrymarum Israeliticum populum tunc profudisse credamus, ubi tanta princeps afflictione plangebatur? Quis enim illo flente non fleret? Quis dolente non gemeret, quando pro gemmato diademate rex cinerem gestabat in capite, canus pulvere, non ætate? Noluit enim se videri forinsecus ornatum, qui se intus noverat esse fœdissimum: pulchrior sordibus suis, qui pompam sæculi respuit in defectis. Dolor unius cordis fuit nimirum correctio civitatis, quando insanix crimen incurrit, qui tunc lætus esse præsumpsit. Felix profecto ter quaterque civitas ubi et sæculi Dominus Deo poenitere meruit, et gloriam crucifixionis Rex coelestis accepit. Hinc est quod dum in hoc libro septem psalmi poenitentium esse doceantur, Ecclesiarum usu receptum est; ut quoties peccatorum venia petitur, per istum magis Domino supplicetur, non immerito. Primum quoniam in nullo psalmorum quæ poenitentibus maxime necessaria est, tanta virtutis humilitas invenitur, ut rex potens et in prophetali culmine constitutus, tanquam extremus hominum sua festinaverit peccata deflere. Deinde quia post absolutionis promissionem tanta se constrinxit necessitate lacrymarum, quasi ei minime fuisset ignotum. Electum est plane temperatum et expeditum supplicationis genus, quod omnis ætas vere sapiens debeat appetere, et ad subitum festinanter possit implere. Non enim hic ut in cæteris poenitentibus aliquid difficile dicitur, quale est illud in sexto psalmo: *Lavabo per singulas noctes lectum meum; lacrymis meis stratum meum rigabo* (*Psal. vi, 7*). Nec illud quod in trigesimo primo psalmo dicit: *Gravata est super me manus tua: conversus sum in ærumna mea,*

dum configitur spina (*Psal. xxxi, 4*). Non illud quod in trigesimo septimo psalmo ait: *Computruerunt et deterioraverunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ* (*Psal. xxxvii, 6*). Nec illud quod in centesimo primo psalmo dicit: *Quia cinerem tanquam panem manducabam, et potum meum cum fletu temperabam* (*Psal. ci, 10*). Non illud quod in centesimo vigesimo nono dicit: *De profundis clamavi ad te, Domine* (*Psal. cxxix, 1*). Nec illud quod in centesimo quadragesimo secundo: *Quia persecutus est inimicus animam meam, humiliavit in terra vitam meam. Collocavit me in obscuro sicut mortuos sæculi, et anxietus est in me spiritus meus* (*Psal. cxlii, 5*). Sed a propheta correptus, et peccati sui agnitione perterritus, petit rex a clementissimo iudice ut per misericordiam ipsius ablutus, sordibus omnium peccatorum reddatur omnino mundissimus. Sic magister optimus et districtas alibi satisfactiones fortioribus viribus dedit, et infirmis ista temperata concessit: quæ merito pia mater elegit Ecclesia, ut filios suos ad gratiam blandissimæ confessionis modis omnibus invitaret. Nam potest hic et illud fortassis intelligi; ideo eum in hoc psalmo dixisse: *Doceam iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur*: quoniam prævidebat sequentes populos per istum psalmum copiosissimæ poenitentix munera petituros. Illud plane videamus, quid est hoc quod nos frequenti meditatione hunc psalmum licet iterare, nec nobis impedit ad honores ecclesiasticos expetendos; si vero a sacerdote supra nos poenitentix voto dicatur: quoniam ex persona datur, iuste a canonibus vetamur ultra accedere. Quidquid enim in Christi nomine percipimus, inviolabile nobis et definitivum decet esse iudicium. Ita sit ut poenitentiam unumquemque et apud se jugiter liceat agere, et quando per sacerdotem data fuerit, non nos permittat ulterius ad ecclesiasticos honores accedere. Hujus autem nec numerus vacat; pertinet enim ad annum jubilæum, qui apud Hebræos contractus veteres obligationesque solvebat, quem in Levitico Dominus annum remissionis universos habitatores terræ vocare præcepit. Pertinet quoque ad Pentecosten, quando post ascensionem Domini apostolis Spiritus sanctus advenit, miracula faciens, et charismatum dona concedens. Sic et psalmus hic calculo quinquagesimo constitutus, si corde puro dicatur, delicta dissolvit, chirographum nostræ obligationis evacuat, et nos a debitis delictorum tanquam remissionis annus, præstante Domino, reddit immunes.

PARS SECUNDA.

176 TITULUS PSALMI LI.

In finem, intellectus David, cum venit Doeck Idumæus, et annuntiavit Sauli, et dixit illi: Ecce venit David in domum Abimelech.

Ut titulum nobis aperiat causa breviter intimanda est. Cum David fugeret Saulem, venit ad sacerdotem Abimelech, qui susceptus ab eo, et panes propositionis accepit et gladium quo occiderat Goliath. Panes

propositionis significaverunt sacerdotem, gladius sacratus futurum potentissimum regem. Ibi casu inventus Doeck Idumæus præpositus mulorum, nuntiavit omnia regi Sauli (*I Reg. xxii, 10*). Tunc iratus Saul, Abimelech cum aliis sacerdotibus ejusdem civitatis ab ipso fecit interfici. Iste autem Doeck per quem talia provenerunt, patriotico nomine cognominatus est Idumæus. Quæ utraque verba conjuncta,

sicut Patrum tradit auctoritas, indicant motus terrenos. Quæ significatio verborum Antichristi actibus non immerito deputatur. Doech enim Idumæus David adversarius fuit, sicut Christo Antichristus erit. Iste sacerdotes exstinxit, ille facturus est martyres: iste nominis significatione indicat motus terrenos, ille cunctum orbem moturus est, dum eum præsumptione sacrilega ad culturam sui nominis coget. Quapropter per nomen Doech Idumæi jure Antichristus intelligitur, cui tantis comparationibus similis approbatur. Et ideo totus hic titulus ad adventum Domini secundum, per tempus Antichristi jure referendus est: quoniam omnia ad Christi manifestationem competenter aptantur; ut psalmo suo titulus non discrepare, sed potius congruere videatur.

Divisio psalmi.

Spiritu sancto illuminatus propheta, respexit ante iudicium Domini, Antichristi consurgere abominabilem principatum. Et ut fidelium corda roboraret, in prima parte psalmi facta in eum invectione consurgit; ne se nimium in suis iniquitatibus extolleret, cui finis gravissimus immineret. Secunda parte adhuc eum increpans dicit, et quod celeri sine rapiatur, et quod cum sanctis Domini non habeat portionem. Tertia stuporem dicit provenire sanctorum, quando diabolus, qui in hoc sæculo nimia præsumptione grassatus est, in fine miserrimus abjectusque videbitur. Quarta parte propheta confidens de Deo, in futuro sæculo cum sanctis habere se æstimat beatissimam portionem. Aliqui vero hunc psalmum generaliter in peccatores dictum esse putaverunt. Sed cum pro talibus magis præcipiatur orari, qui spem conversionis minime perdidissent, consequens est ut de Antichristo magis et sequacibus ejus accipiatur, qui jam obstinationis suæ crudelitate noscitur esse damnatus: maxime quia, sicut dicitur inferius, in fine sæculi erit destruendus.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Quid gloriaris in malitia, qui potens es in iniquitate tota die?* Cum Scriptura divina nec in bonis actibus dicat esse gloriandum, sed præcipiat ut qui gloriatur, in Domino gloriatur (I Cor. 1, 31): nunc propheta virum sceleratum de sola se malignitate jaetantem, cum indignatione redarguit, cur velit de malis actibus gloriari, unde deberet potius, conscientia 177 teste, confundi? Est autem energix pars, quoniam absentem personam alloquitur quasi præsentem. Hunc enim per subsequentes versus facta invectione, mirabili proprietate describit; ut per mores suos conspici videatur, qui post longum tempus creditur esse venturus. Potens etiam in iniquitatibus ille est qui, in malo permissus, valet implere quod nititur. Sed quantum in nequitia validus, tantum est probis moribus execrandus. Sed ne hoc ad momentum fieri videretur, additum est, tota die, quod universæ vitæ significat tempus; ut sine aliqua intermissione malum semper et operetur, et cogitet.

Vers. 2. *Injustitiam cogitavit lingua tua: sicut no-*

vacula acuta fecisti dolum. Pessimorum consuetudo mirabili brevitate describitur, qui non ante cogitant quam loquantur, sicut sapientissimus Salomon dicit: *In ore stultorum cor eorum* (Eccli., XXI, 29). Hic enim dicit linguam cogitasse, non cor; ut illa quæ prudentium consilio famulari solet, in ipsis locutionibus suis cogitasse videretur. Quæ ideo inconsulta protulit, quia ea præmisso iudicio non limavit. *Cogitavit enim lingua*, utrumque declaravit, et facilem voluntatem levissimæ mentis, et præcipitationem inconsultissimam dictionis. Possumus enim interdum mala cogitare, et lingua non dicere. Hic vero pravi hominis pessima consuetudo damnatur. Addit, *sicut novacula acuta fecisti dolum.* Novacula est in quadam subtilitate tensum latius ferrum, radendis pilis acutissimum præparatum; quod licet barbæ segetem metat impressum, corporis tamen substantiam relinquit illæsam. Convenienter ergo sævissimi hominis dolum acutæ novaculæ comparavit; quia sicut illa hominem non lædit, ita nec iste animam justi sub quavis afflictione percellit. Potest enim radere omnia quæ sunt forinsecus attributa, quasi pilos; sed animæ interna tunc magis efficit pulchriora, quando ei nititur auferre mundana.

Vers. 3. *Dilexisti malitiam super benignitatem, iniquitatem magis quam loqui æquitatem.* Nunquam malum derelinquit qui cognoscitur amare quod peccat. Illas enim res absolute deserimus, quas, odio interveniente, damnamus. Nam peccator iste nequissimus diligere dicitur vitia sua, qui execrabili morbo corruptus, illud magis appetibile iudicat, quod boni mores semper accusant. Et ut culpis ejus augmenta congeminet, addit, *super benignitatem*; ut, etsi animum ejus aliquando benignitas tangeret, mox tanquam detestabile vitium repudiata [ms. A., repudiatus] sorderet. Sequitur, *iniquitatem magis quam loqui æquitatem.* Plerumque homines qui peccata faciunt, per decorem se compositæ locutionis abscondunt. Nolunt in se deprehendi quæ norunt generalitatis execratione damnari. Iste autem sic professus est malum, ut loqui non erubescat quæ sapientium vota repudiant. Et respice quemadmodum multas res his tribus versibus breviter intimavit. Quæ figura dicitur leptologia, id est subtilis locutio, quando res singulæ minutatim ac subtiliter indicantur.

Vers. 4. *Dilexisti omnia verba præcipitationis, lingua dolosa.* Interposito diapsalmate, venit ad secundam partem. Sed quamvis nobis sceleratissimum aliquem proponamus, quis erit cujus tanquam de præcipitio montis dolosa verba descendant? Sed de Antichristo vere dicitur, qui præposteratis moribus atque confusis diligit iniquitatem; currit ad omnia verba præcipitationis, jubet quod nullum juvat; et totum cum dolo loquitur, a quo nulli profutura censeantur.

Vers. 5. *Propterea destruet te Deus in finem, evellet te, et emigrabit te de tabernaculo suo, et radicem tuam de terra viventium.* *Destruet Deus* in hac vita prosperime quos iterum ædificare decreverit; *in finem* autem qui destruitur, æternis suppliciis deputatur.

Nam propter illa quæ superius dicta sunt, in fine sæculi ore Domini tyrannus ille plectendus est; ut tam ingens nequitia adventu summi Judicis destruat, cujus potentia tempora Daniel quoque definit dicens: *Quoniam in tempus temporum, et dimidium temporis, in consummanda dispersione fient omnia hæc* (Dan. xii, 7). Sequitur: *Evellet te, et emigrabit te de tabernaculo suo*. Pœna ingens, formidolosa damnatio! *de amœnissimo Domini tabernaculo evelli, et in perpetuis ignibus mancipari: ubi nec virere cuiquam datum est, nec florere concessum; sed tanquam arbor grandæva radicitus evulsa, æterna sterilitate siccabitur*. Potest etiam quosdam movere, quod verba ista Antichristo nequeant convenire. Dicit enim, *emigrabit te de tabernaculo suo*, cum homo paganismus ibi non videatur esse plantatus. Sed hoc a membris ipsius potest accipi, qui in Ecclesia quidem corpore videntur esse, non animo; quia sicut fideles membra sunt Domini Salvatoris, ita et ille suos complices in unam colligit nequitia societatem. Addidit, *et radicem tuam de terra viventium*. Radices erunt Antichristi consentanei ministrique diaboli; et ideo *radicem ipsius cum ipso de terra viventium dicit esse evellendam*, quia cum sanctis Domini nec diabolus, nec Antichristus, nec sequaces eorum habebunt aliquam portionem. Respiciat ejus pœnam, qui potentiam ipsius hic putaverit admirandam; et necesse est ut habeat vilissimum, cujus dominium non dubitat amputandum.

Vers. 6. *Videbunt justi, et timebunt; et super eum ridebunt, et dicent*. Venit ad tertiam partem, in qua prophetæ prævidebat spiritus, quod adhuc datum est post longa tempora provenire. Sed quamvis justi jugiter Deum timeant, et de ejus potentia non desinant magnum aliquid arbitrari, tunc tamen talia videbunt, quæ super humanas cogitationes vehementius expavescant. *Timebunt ergo, ad gloriam divinam respicit, non ad pœnæ formidinem; loquitur enim de beatis*. Sequitur: *et super eum ridebunt, et dicent*. In isto sæculo justi desinent potius quos errare cognoscunt; sicut Apostolus dicit: *Ut lugeam multos ex his qui peccaverunt et non egerunt pœnitentiam* (II Cor. xii, 21). Sed quoniam in futuro judicio pœnitentia non erit locus, merito *supra eum justi ridebunt: quoniam sancta Domini patientia a perfido iniqua voluntate contempta est*. Sed ne risum ipsum, ut hic plerumque provenit, levissimum putaremus, subsequitur quæ verba dicturi sunt; ut cum judicio Domini beatorum consentanea voluntas possit ostendi.

Vers. 7. *Ecce homo qui non posuit Deum adiutorem sibi, sed speravit in multitudine divitiarum suarum, et prævaluit in vanitate sua*. Ecce dum dicitur extensa manu, peccatoris sors nefanda monstratur; claret ad quid producta sunt **178** opera, quæ gloriosa crudelissimus aestimabat. *Divitias vero hic universas pompas sæculi debemus accipere, quibus ille nefandissimus abundabit; sicut Daniel propheta commemorat: Et dominabitur in occultis auri et argenti, et in omni-*

bus cupiditatibus Ægypti (Dan. xi, 45). Non enim tantum auro locuples erit, sed et numerositate gentium et dominatione terrarum, miraculorum quoque ostensione gaudebit, honoris etiam pravi se elatione jactabit, et cæteris vitiis plenissimus erit, quæ Ægypti nomine videntur intelligi. Sed hæc omnia erunt vana, quoniam a Domino probantur aliena. Vanum enim dicitur, quod est inane, fragile vel caducum, et ab ipsa firmissima veritate discretum. Nam quamvis principatui ejus omnia mundana famulari posse videantur, in vanum tamen prævaluit, qui sibi profutura nullatenus acquisivit; sicut de ipso et Doctor gentium dicit: *Extollens se sine causa inflatus amentia carnis suæ, et non tenens caput, ex quo omne corpus per conjunctiones perductum et porrectum crescit in crementum Dei* (Col. ii, 19).

Vers. 8. *Ego autem, sicut oliva fructifera in domo Dei, speravi in misericordia Dei in æternum, et in sæculum sæculi*. Venit propheta ad quartam partem, in qua jam lætus exultat, id est in adventu longissimæ vicinitatis. Et merito se *olivæ* comparat, quia de ejus germine Dominus Christus effloruit, qui spiritali oleo perunctus est præ consortibus suis. Sed hæc *oliva* beatissima talem fructum intulit, qui omne genus humanum peccatis aridum, misericordiae suæ faceret largitate pinguescere. Addidit etiam: *In domo Dei, ubi revera fructus felicitatis istius arboris adolevit*. Sed ideo fructus ille [ed., illi] mirabilis provenit, quia *in te speravit in misericordia Dei; Antichristus enim sperabit in multitudine divitiarum suarum*. Hoc autem contra illud ponitur, ut appareat qui fructus sit in Divinitate sperare, et qualis interitus spem in Domino non habere. Quod schema dicitur syndicosmos, id est collatio, quando res diversæ in contrarium sibimet comparantur. Et ne putaretur ista confidentia ad tempus fuisse suscepta, subjunxit, *in æternum, quod est in sæculum sæculi*. Quæ res ideo repetita cognoscitur, ut spem omnino fixam habuisse in illa æternitate judicetur.

Vers. 9. *Confitebor tibi, Domine, in sæculum quia fecisti; et expectabo nomen tuum, quoniam bonum est ante conspectum sanctorum tuorum*. Dum bona suæ confessionis saluberrimus prædicator enuntiat, quemadmodum nos facere debeamus ostendit. Hic enim datum est confiteri, ut ibi mereamur absolvi. Adjecit, *quia fecisti*: ubi intelligendum est per figuram eclipsim, misericordiam, in qua se superius sperasse testatus est. Sequitur, *et expectabo nomen tuum, quoniam bonum est*. Nomen ejus expectat, qui se in judicio Domini Salvatoris per misericordiam ejus credit esse salvandum, dum vocabulum tale in se aestimat esse complendum. Quod jure dicitur *bonum*, ubi et spes salutis, et totius vitæ palma suscipitur. Additum est quoque, *ante conspectum sanctorum tuorum*, quando jam gaudium generale justorum est, et concordie exultatione laus Domini sine fine cantabitur.

Conclusio psalmi.

Post illas quinquagesimi psalmi felices lacrymas,

et expiationem beatissimam peccatorum, quam lætus A propheta in adversarium Domini divinitatis amore prorupit, devotissime hostem regis sui persequitur, qui peccatorum fuerat adversitate liberatus. Sed quamvis diversis locis et laus inveniatur et vituperatio, quæ pertinent ad demonstrativum genus; in isto tamen psalmo pulcherrime partes utrasque complexus est. A principio siquidem usque ad illud, ubi ait: *Prævaluit in vanitate sua*, partem vituperationis exsequitur. Inde vero quæ sequuntur usque ad finem, laudativæ qualitatis forma monstratur. Sic perfectio demonstrativi generis utrisque lateribus constat impleta. Meminisse quoque nos congruit secundum hunc esse psalmum, qui Antichristi prophetavit adventum, mirabili sibi dispositione conjunctum. Nam sicut per Eliam et Enoch, duobus est viris sanctissimis in fine sæculi destruendus, ita et per hos geminos psalmos, ne occultus terreat Antichristus indicatur. Unde convenienter post quinquagesimum hic psalmus est positus, quoniam filius iniquitatis, de quo loquitur, terminum remissionis excedens, nullam veniam habere cognoscitur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LII.

In finem, pro Amalech intellectus David.

Cum psalmus iste magna ex parte, similitudine versuum decimo tertio convenire noscatur, intellectus ipsorum quam maxime permutatus est diversitate titulorum. Nam cum ille habeat *psalmus David*, iste continet *in finem, pro Amalech intellectus David*: ita non mutatis versibus aliud ille, aliud iste pronuntiat esse venturum. Ille enim contra Judæos promitur, iste contra omnes peccatores insurgere generaliter indicatur; ille de incarnatione Domini, iste de adventu judicii in fine psalmi dicturus est. Pulchrum plane dicendi genus, quod per figuram allegoriam provenit, idem dicere, et aliter quæ sunt dicta sentire. Miroque modo reperitur diversitas in sensibus, ubi se non mutavit eloquium. Nunc de tituli istius sermonibus intinemus. *In finem, pro Amalech intellectus David. In finem* quid significet frequenti expositione jam notum est. *Amalech* autem gens fuit quæ contra Dei populum acerrima nimis et frequenti concertatione pugnavit. Hujus nominis interpretatio talis est, pro parturiente sive dolente. Quod nunc ad Ecclesiam Domini competenter aptamus, quæ tanquam dolens ac parturiens populum commonet perfidorum, ut a suis iniquitatibus conquiescat, ne in divina disceptatione dispereat; sicut Apostolus ait: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Gal. iv, 19).*

179 Divisio psalmi.

In primo membro psalmi Ecclesia loquitur, increpans eos qui nolunt ad spiritualia bona sua corda convertere, sed imitatione mutua invicem sordidis actibus polluuntur. Secundo loco dicit eos recepturos mala, quæ in plebem fecerint Christianam. Tertio fideles populos monet æquanimiter molestias sæculi

sustinere, donec judicium Majestatis adveniat, ubi omnes beati indubitanter bona recipient quæ Dominus pollicetur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus.*

Vers. 2. *Corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Hic iterum si volumus intueri, ita nobis categoricus syllogismus enascitur. Insipientes corrupti sunt, et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis. Omnes qui corrupti sunt et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis, dicunt in corde suo: Non est Deus. Insipientes igitur dicunt in corde suo: Non est Deus. Nunc ad ea quæ posita sunt subtilius exponenda veniamus. Verbum *dicere*, proprium linguæ, non cordis est. Sed quia cogitationes nostras potentia Divinitatis intelligit, recte dictum est, *insipientis cor dicere*, quod ad aures Domini potuit pervenire; scilicet non ad ignoscendum, sed ad vindicandum [*ed.*, judicandum]; sicut Dominus in Genesi dicit: *Descendam et videbo utrum clamorem qui venit ad me opere compleant (Gen. xviii, 21)*, etc. Nam qui omnipotenti Verbo aliqua occasione detrahit, nec catholicis regulis acquiescit, utique *insipiens* est; quia veræ sapientiæ dona contempsit. Iste ergo in corde suo negat Deum; nam si vere Deum crederet, nulla in eum pravitate peccaret. Et ut hunc *insipientem* per multiplices errores potuisses advertere, pluralem illi numerum decenter adjunxit; dicit enim: *Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in voluntatibus suis.* Omnes hæretici uno verbo notati sunt; nam Deo recte non credidisse corruptio est: quoniam a vitali sensu discedunt qui mortiferis persuasionibus implicantur. Hos subsequitur pœna justissima; ut *abominabiles in voluntatibus suis fiant*, qui corruptis sensibus obsecundant. Addidit, *non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.* Hæc figura dicitur anaphora, id est relatio, quoties unum verbum frequenti iteratione repetitur. Hoc est enim quod doloribus plena parturiebat Ecclesia; ut in tanta multitudine perditorum non sit qui bonum possit operari. Quod de illis tantum debet accipi qui, extra religionem positi, in detestabili obstinatione perdurant. Nam, ut hoc de ipsis possis advertere, inferius dicturus est, *qui devorant plebem meam*; eos enim ibi designat qui fidelem populum apertis faucibus persequuntur.

Vers. 3. *Dominus de cœlo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens aut requirens Deum.* *Prospexit* reverâ Dominus de cœlo, id est de uno quoque prædicatore suo, quos tanquam cœlum insidet. *Super filios hominum*, quando ab apostolis et prophetis se fecit salutariter prædicari; ut quem gentilitas Deum ignorabat esse, per eos manifesta veritate cognosceret. Et revera *filios hominum* sub magna pietate *prospexit*; ut non errantes perderet, sed pœnitentes pia confessione salvaret. Sequitur, *ut videat si est intelligens aut requirens Deum.* Cum

Deus occultorum sit cognitor, et sciat omnia antequam fiant, hic dictum est, ut videat, id est videre faciat; sicut et Abrahamæ dictum est: *Nunc cognovi quoniam diligis Dominum Deum tuum (Gen. xxii, 12)*. Quæ figura dicitur hypallage, id est permutatio, quoties videre aut cognoscere dicimus eum qui videre vel cognoscere nos facit. Quod ideo dictum est, ut incredulis excusatio tolleretur; cum universis gentibus prædicatus Dominus Christus longis ante temporibus nosceretur.

Vers. 4. *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*. De illis dicit qui corde durato in scelerato permansere proposito. *Omnes enim et pro parte possumus dicere; ut ad illos tantum pertineat, qui nefariis persuasionibus excæcantur*. Pulchro autem ordine verba descendunt. Prius enim fuit, ut *declinarent*; secutum est, ut *inutiles sibi fierent*. Addidit, *non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*. Dolor ille cogitationum tanquam erumpens partus effusus est. Repetit verba; quia in obstinatis sensibus fructuosum non potuit invenire remedium. Merito ergo pro illis Ecclesia prodit dolorem suum, de quibus fidelis populus non poterat habere profectum. *Usque ad unum* dum dicitur, omnes negantur. Nam si aliquem bonum voluisset intelligi, non diceret *usque ad unum*, sed præter unum. Et intende quod tertii decimi psalmi quinque versus, qui ad Judæos competenter aptantur, subsequentes ademit; ut totum intellectum generaliter ad omnes incredulos populos absolute transponeret.

Vers. 5. *Nonne cognoscent omnes qui operantur iniquitatem, qui devorant plebem meam sicut cibum panis? Deum non invocaverunt*. Venit ad secundam partem, ubi Ecclesia Dei redarguit excedentes in populum Christianum. Dicendo enim: *Nonne cognoscent*, cognituros esse confirmat; quia facere non debent quod scelerata iniquitate præsumunt. Nam et ipsum verbum præposteratis syllabis patet; intelligendum est enim, ne non *cognoscent*. Quæ figura dicitur anastrophe, Latine perversio, quoties verba converso ordine proferuntur. *Operantur vero iniquitatem*, qui fideles Domini laniare contendunt, qui contra mandata ejus viduas opprimunt, pupillos exspoliant. *Qui devorant*, dixit, id est deglutiunt, totaque scelerum velocitate consumunt. Nec illud vacat quod dicit, *plebem meam*; ut ostenderet omnia superiora se dixisse de pessimis, quando eos in augmento sceleris plebem suam devorare testatur. Nam si illud generaliter de humano genere (ut quidam volunt) velis accipere, hic incompetens facta videbitur esse discretio. Et ut aviditatem dilacerationis ostenderet, addidit, *sicut cibum panis*; scilicet qui semper desideranter in usu est. Nam quamvis singulis quibusque temporibus escarum diversitate satiemur, jugiter nobis tamen panis edulium est. Subjunxit etiam, *Deum non invocaverunt*. Ad consolationes fidelium redit, quoniam quæ a peccatoribus contra Domini voluntatem fiunt, **180** sine celerrimo dissipantur;

et quidquid præter illum fuerit, velut fumus in auras evanescit æthereas.

Vers. 6. *Illic trepidaverunt timore, ubi non erat timor*. Peccatores mundi istius bona cogitantes, in isto sæculo magis timent, ne adepta felicitate fraudentur, ne divitiis minus perfruantur inventis, ne acquisitis priventur honoribus. Hic enim vivi formidant amittere quæ se tamen norunt humana conditione relinquere. Illa enim non cogitant per quæ verissimo timore torquendi sunt, quando illis erit fletus et stridor dentium. Et ideo subaudiendum est, *ubi non erat timor*, scilicet justus.

Vers. 7. *Quoniam Deus dissipabit ossa hominum sibi placentium; confusi sunt, quoniam Deus sprexit eos*. Versus iste non est dictus in tertio decimo psalmo, sed noviter hic ad confirmandum iudicii tempus apponitur; quia totum de ipso dicturus est, quod in illo (sicut dictum est) propter tituli diversitatem non videtur posse congruere. *Deus enim in futura disceptatione ipsorum dissipat ossa*, id est obstinationes durissimas, quorum novit atrociter induruisse proterviam. Addidit quoque, *sibi placentium*; quod sceleratorum specialiter esse dignoscitur. Justus enim vir sibi semper displicet, dum carnis suæ vitia cælesti consideratione castigat. Intelligit enim illam partem fovendam non esse, unde se novit ad æterna supplicia pervenire. In peccatoribus vero contra est; amant unde pereant, desiderant unde damnentur; et placet illis malum per quod poenas perpetuas sustinebunt; sicut in decimo psalmo jam dictum est: **C** *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam (Psal. x, 6)*. Addidit, *confusi sunt, quoniam Deus sprexit eos*. Istos tales, qui sibi placent, necesse est confundi, quoniam illos certum est a regno Christi omnipotentis arceri.

Vers. 8. *Quis dabit ex Sion salutare Israel? dum converterit Dominus captivitatem plebis suæ*. Venit ad tertiam partem jam lætior mater Ecclesia, ad textum revertens tertii decimi psalmi; ut sicut principium posuit simile, ita finem illi termino concluderet consonantem. *Quis dabit*, addendum est, nisi tu, Domine? Credentis enim verba sunt, non dubitantis. *Ex Sion*, illam dicit speculationem felicem, in qua Dominus aspicitur, et Majestas ipsa vero lumine cordis hauritur. Hæc est *salutaris Israel*, id est quæ vitam præstat populo fidei Deum videnti. Adjecit, *dum converterit Dominus captivitatem plebis suæ*; hoc est, dum adhuc in hoc sæculo plebs devota tribulationum anxietatibus videtur esse captiva, quando ad promissæ libertatis necdum potuit pervenire remedia. Nam quandiu fideles suos hinc liberat, ipse etiam hic *dat ex Sion salutare Israel*, cum labores sanctorum suis beneficiis consolatur.

Vers. 9. *Exsultabit Jacob, et lætabitur Israel*. Versus iste futuram commemorat felicitatem, quando fideles Domini plenissima libertate gaudebunt. Et respice quod in resurrectione generali frequenter patriarcha Jacob nominatur, propter illud: *Jacob dilexi, Esau autem odio habui (Mal. 1, 2, 3)*. Congruè

siquidem dilectus in tanta temporis commemoratione ponitur, ubi sine fine gaudetur. Intulit, et lætabitur Israel. Israel interpretari diximus, Vir videns Deum. Quod tunc Ecclesiæ sine dubitatione conceditur, quando, sicut illi promissum est, in æterna patria feliciter collocabitur.

Conclusio psalmi.

Studiosissime nobis consideranda est varietas et parilitas ista psalmodum, quando in verbis consonantia, et in intellectu probatur esse diversitas. Absolutissime siquidem prodit divini eloquii coruscabilem dignitatem; ut in iisdem sermonibus salva fides res diversas intelligere debeamus. Nam si coloribus gemmarum datum est varia luce radiare; si avibus quibusdam concessum est diversis splendere coloribus; si cameleontem in uno atque eodem corpore, modo prasinum, modo venetum, modo roseum, modo pallidum humani oculi contuentur, cur et divina eloquia diversitatem intelligentiæ non haberent, quæ frequenter et abyssis comparantur? Nam motu tremulo varia pelagus luce resplendet. Hinc est etiam quod orthodoxi Patres de uno loco diversa dicunt, et tamen omnes salutariter audiuntur: unde et quidam nostrorum ait: Margarita quippe est sermo divinus, et ex omni parte forari potest. Meminisse quoque nos convenit secundum hunc esse psalmum qui de Judæorum increpatione et conversione prolatus sunt; qui sicut nunc per utraque Testamenta increpantur assidue, ita residui in sæculi fine salvandi sunt.

EXPOSITIO IN PSALMUM LIII.

In finem, in carminibus intellectus David, cum venerunt Ziphæi, et dixerunt ad Saul: Nonne ecce David absconditus est apud nos?

In finem Christum significari notissimum est. In carminibus, id est in psalmi præsentis opere. Carmen quippe est, quod metri alicujus pedibus procedens, statutis regulis continetur; sicut omne Psalterium in Hebræa lingua constat esse formatum. Istud ergo carmen Christi significat laudes. Intellectus autem David Dominum denuntiat Salvatorem, quem ille a proficue [ed., perspicue] semper intelligens, nimio desiderio cupiebat salutariter advenire. Sequitur, cum venerunt Ziphæi, et dixerunt ad Saul: Nonne ecce David absconditus est apud nos? Hic iterum historia Regum introducitur (I Reg. xxiii, 19); nam Ziphei a vico Syriæ, in quo habitabat Ziph, dicti sunt Ziphæi. Qui venientes ad Saul, prodiderunt David apud se esse celatum. Sed exerentes [ed., exercentes] malitiam suam, sancto viro minime nocere potuerunt. Nunc videamus quos populos nomina ista significant, ut sacramenta hujus psalmi evidentius innotescant. Ziphæi significant florentes, quod in isto mundo peccatoribus datum est. David autem figuram gerebat Domini Salvatoris, per quem declaratur populus Christianus. In hac ergo similitudine decenter exprimitur, hic perfidos esse florentes ac liberos, et fideles absconditos atque conclusos. Unde nunc propheta a

talibus se liberari deprecatur, ne inimicorum manibus eorum prodicionibus contradatur.

181 Divisio psalmi.

A Saulis periculo propheta liberatus, per totum psalmum Domino gratias agit, quia eum Ziphæorum non potuit nocere proditio. In prima parte deprecatur ne eum inimici fortissimi gravare prævaleant. Secundo loco adversarios suos spirituali pietate supplicat debere converti; quod omnem convenit petere Christianum; ut a florentibus hujus mundi ita debeat liberari, quatenus conversionis eis gratia non negetur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua libera me. Figura hirmos, id est convenientia, quæ fit quando series orationis tenorem suum usque ad ultimum servat, totam hanc psalmi partem cognoscitur obtinere. Orat enim propheta ut in nomine Domini Salvatoris a persequentium malignitate liberetur. Multi enim in hoc mundo salvari sibi videntur ad præsens, sed non in nomine Domini; ut si quis philacteriis vel incantatione sacrilega præsentibus ægritudinibus nonnullis appareat sublevatus; et ut si quis corrupto judice pecuniarum molibus a facinore commisso liberetur. Iste vero illam petit sibi tribui sospitatem, quæ venit a Domino; ut hic utique fide sincerissima perseverans, a pestilentia mundi istius concessa mentis incolumitate salvetur. Sequitur, et in virtute tua libera me. Superius petiit ut in hoc sæculo in nomine Domini sumeret medicinam; nunc autem rogat ut in judicio futuro ejus virtute liberetur. Nam sicut hic sub imbecillitate corporis venit, ita ibi in majestatis suæ virtutibus apparebit. Sic in uno versu hæc duo, quæ sunt a religionis principaliter expetenda, completa sunt. Quod merito unusquisque fidelis, merito dicit populus Christianus.

Vers. 2. Deus, exaudi orationem meam; auribus percipe verba oris mei. Repetit iterum nomen Omnipotentis; ut cum frequenter Deus imploratur, non tardetur auxilium. Sed quia poterat exaudire orationem et tacitam, addidit, auribus percipe verba oris mei; ut jam non solum cordis instinctum, sed etiam vocis exaudiret affatum [ed., affectum]. Insigniter autem positum est, percipe: quia illa proprie percipere dicimur, quæ mentis arcano recondimus.

Vers. 3. Quoniam alieni insurrexerunt adversum me, et fortes quæsierunt animam meam; non proposuerunt Deum ante conspectum suum. Causa nunc prædictæ orationis exponitur. Sed cum Ziphæi de tribu Juda fuisse noscantur (unde et propheta traxit originem), quare alienos dixit adversum se insurrexisse? Verum hic alienos non vult peregrini generis viros intelligi, sed operibus a Domino factos extraneos. Merito, quia dum ab illis auxilium defensionis quæsiverit, apud ipsos magis insidias prodicionis invenit. Fortes enim Saulem vult intelligi cum ministris, quem et potentia regalis erigebat, et livor insanæ mentis ar-

mabat. Sequitur, *non proposuerunt Deum ante conspectum suum*. Ille *proponit Deum ante conspectum suum*, qui credit eum ubique esse præsentem, et facile agnoscere quæ voluntas nititur humana complere. Perditi autem ideo *non proponunt Deum ante oculos suos*, quia ignorare illum credunt quæ scelerata mente concipiunt. Hæc est pia oratio quam desiderabat audiri, ne illi permitterentur suas voluntates efficere, quos constabat Deum ante oculos suos non habere.

Vers. 4. *Ecce enim Deus adjuvat me, et Dominus susceptor est animæ meæ*. Venit ad secundam partem, ubi post orationis devotissimam sanctitatem, auxilium sibi Domini spirituali præsumptione promittit. *Adjuvat*, dixit, utique laborantem; ut potuisset ferre quæ supra eum nitebantur impii congregare. Sequitur etiam quod sit istud adiutorium; id est, *et Dominus susceptor est animæ meæ*. Quem ille suscipit, non solum in laboribus adjuvat, sed etiam a peccatis omnibus miseratus absolvit. Et intueri quia dicit, *animæ meæ*; ut, etsi corpus periculis exponitur, animæ tamen salus illæsa servetur. Ipsam quippe novit in sanctis suis specialiter custodire, per quam in iudicio creditur hominem larga pietate coronare.

Vers. 5. *Averte mala inimicis meis: in veritate tua disperde illos*. Cum se miseratione Domini ab inimicorum persecutione propheta cognosceret fuisse liberatum, hanc hostiam bonæ voluntatis probatur offerre; ut pro inimicis suis nitatur omnimodis supplicare, quod divina pietas consuevit libenter accipere. Orat ergo ut mala voluntas removeatur ab inimicis ejus, unde eos noverat ingravandos. Sequitur enim, *in veritate tua disperde illos*. Mali cum ad veritatem veniunt, a pristina intentione dispereunt; et nisi aliquis a proposito iniquitatis discesserit, locum in bonis actibus non habebit. Dispereant ergo Ziphæi, ne prodant celatum: dispereat Saul, ne persequatur innoxium.

Vers. 6. *Voluntarie sacrificabo tibi, et confitebor nomini tuo, Domine, quoniam bonum est*. *Voluntarie sacrificat* Domine, qui pro inimicis suis studio pietatis exorat. Nam qui petit inimicorum vindictam, qui se ulcisci desiderat calamitatibus alienis, vel qui propter alia mundi desideria supplicat, *voluntarie non sacrificat* Domino; quia non ejus amore rogat, sed potentiam ipsius rerum aliquarum necessitate deprecatur. *Sacrificare autem voluntarie* Domino est, puritatem bonæ voluntatis offerre; et propter hoc tantum illum colere, timere, vel amare quod Deus est, quod creator, quod rerum omnium pius probatur esse dispositor. *Sacrificant etiam voluntarie* Deo qui inter angustias passionum jugiter gratias agunt; sicut vir sanctus Job fecisse memoratur. Sequitur, *et confitebor nomini tuo, Domine, quoniam bonum est*. Congruè nimis ad superiora respondit; ut in cujus virtute salvus fuerat factus, ejus nomini hostiam confessionis offerret. *Confiteri* enim hic, laudare significat; quia verbum istud (sicut sæpe diximus) homonymum est. Addidit,

quoniam bonum est; illum enim velle laudare, inæstimabile bonum est, unde et mens sancta reficitur, et mundi istius adversitas effugatur.

Vers. 7. *Quoniam ex omni tribulatione eripuisti me, et super inimicos meos respexit oculus tuus* [ms. A., meus]. Sicut in prima parte in fine reddidit causas orationis, ita nunc subjicit rationem confessionis suæ; ut **182** quamvis ille voluntarie sacrificasse Domino videretur, Deus tamen concesserat quæ profutura cognovit. *Ex omnibus quippe tribulationibus* virtute Domini propheta se testatur ereptum; quod utique in mundo isto accidere non potest, nisi eis qui in Domini dilectione persistunt. *Super inimicos autem ejus Ziphæos respexit oculus Domini*, quando eos cogitationes nefarias minime complere permisit. Frequenter enim propitius Deus iniqua nos non permittit efficere; ut compuncti debeamus de nostris erroribus supplicare; sicut est Saulus prohibitus, cum a sacerdotibus ad Damascum mitteretur ut Ecclesiam Christi sævissima persecutione vastaret (Act. ix, 1). Magna siquidem prosperitate non est permissus agere, unde potuisset ad æterna supplicia pervenire.

Conclusio psalmi.

Supplicatio ista prophetica, et sanctæ deprecationis devota simplicitas utilissimum vitæ nostræ tradit exemplum; ut quando a Ziphæis, id est a mundi istius florentibus ingravamur, non ad contentiones levissimas incitemur, sed voluntarie Domino sacrificantes, ejus beneficiis ab omni tribulatione liberemur. Contendamus illi verissime confiteri, ut etiam ignari a nostris compedibus mereamur absolvi. Magna prorsus forma petitionis expressa est; ut, imminetibus quibuslibet periculis, tranquillo et confidenti [ms. A, F, confidenti] animo supplicemus: quoniam novit ille nos ex omnibus tribulationibus eripere, si tamen hic nobis intelligit expedire. *Nos enim quid oremus, sicut oportet, nescimus* (Rom. viii, 26), quos et ignorantæ tenebrosa circumdant, et noxia peccata confundunt.

EXPOSITIO IN PSALMUM LIV.

In finem, in carminibus, intellectus David.

In finem quidem frequenter dictum est; quod tamen non pigebit repetere, si hoc et aliter potuerit explanari. Bene *finis* dicitur Christus, quoniam quidquid recte ac fideliter agimus, ad ipsum constat sine dubitatione referendum; sive quia venit in temporum fine, sicut Apostolus dicit: *Novissime locutus est nobis in Filio* (Hebr. i, 2). Hoc etiam significabat quod Moyses dixit: *Occidetis agnum ad vesperam* (Exod. xii, 6). *In carminibus*, in laudibus dicit. Admonet enim nos sive in tristitia, sive in gaudio præconia Domini jugiter personare (unde psalmus iste dicturus est) nec ab ejus aliquando laude discedere. Nam paterno affectu, quando castigat, corrigit; quando consolatur, refovet. Utrumque ergo nobis proficit, si de ore nostro gratiarum actio non recedit. Sequitur: *Intellectus David*. Iste certus *intellectus* est *David*,

ut secundum carnem eum Patrem dicamus Domini Christi; sicut in Evangelio cæcus exclamat: *Fili David, miserere mei* (Luc. xviii, 40). Secundum divinitatem vero servum esse fateamur; sicut ipse in centesimo nono psalmo dicit: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis* (Psal. cix, 1).

Divisio psalmi.

Per totum psalmum duobus diapsalmatibus, quasi geminis oculis decenter apposis, verba sunt Domini Salvatoris ex forma servi, quam integra proprietate declarans, humilitatis nobis saluberrimæ donavit exemplum. In prima parte petit ne in tribulatione positi despiciatur oratio: deprecans liberationis celeritatem, quam ex carnis infirmitate probabatur expetere. Secundo loco Judæorum destrui supplicat iniquitates, quoniam in civitate ipsorum erat contradictio veritatis. Tertio loco dicit quæ obstinatis Judæis pro suis sceleribus noverat evenire. Posthæc introducitur pia consolatio, ne quis fidelium audita severitate Judicis terreretur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam.* Christus Dominus, qui ad nos venit pia miseratione salvandos, vitæ nobis formam tribuens et salutem, ex dispensatione qua passus est, in mundi perturbationibus voluntarie constitutus, primo commate *exaudiri* petit orationem suam. Deinde postulat ne ejus *deprecatio* despiciatur. Sed hoc totum per illud dicitur, quod homo Deus esse dignatus est. Poterat enim et *exaudiri* prius, et postea *despici*. Quod evenit eis qui mundi istius bona desiderantes, accipiunt quæ precantur, et tamen postea despiciuntur: quia nequaquam æterna præmia quæsierunt.

Vers. 2. *Intende in me et exaudi me: contristatus sum in exercitatione mea, et conturbatus sum.* Prius est *intendere*, deinde vocem supplicantis audire. Nemo enim aversus exaudit; sed cui aspectus tranquillus conceditur, ipsi et aures placidissimæ commodantur; sicut in alio psalmo dicitur: *Respice et exaudi me, Domine Deus meus* (Psal. xii, 4). Deinde redditur causa perfectæ orationis: *Contristatus sum in exercitatione mea, et conturbatus sum.* Pulcherrime Domini Salvatoris uno sermone vitæ cursus exponitur. *Exercitationem* quippe dicimus, quæ nulla remissione, nullo otio conquiescit, sed intenta jugi labore in virtutis gloria perseverat. Exercitabatur namque miraculis, exercitabatur sanctitate doctrinæ: sed *contristabatur* eo maxime, quia fructum justitiæ perfidi non probabantur afferre; sicut evangelista dicit: *Et contristatus est super Jerusalem, et flevit* (Luc. xix, 41). O bonitatem piissimi Creatoris! ut se *contristatum* et *conturbatum* dicat, quod prædicationibus saluberrimis obstinati populi vesania non credebat.

Vers. 3. *A voce inimici et a tribulatione peccatoris: quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi.* A voce inimici, et a tribulatione

A peccatoris, subaudiendum est, libera me; ut possit nobis secundum auctoritatem Hebræam versuum constare divisio. *A voce inimici* petit se liberari, quando de ipso dicebat populus Judæorum: *Si Rex Israel est, descendat de cruce, et credimus ei* (Matth. xxvii, 42). Petit ergo ut hæc vox perfidorum conspecta resurrectione vincatur. *Tribulatio* vero *peccatoris* erat, quando eum ore sacrilego conspuebant, cædebant alapis ac flagellis, et **183** exprobrationes illi supra verbera geminabant. Sequitur, *quoniam declinaverunt in me iniquitatem, et in ira molesti erant mihi.* Furentis populi impetus, quasi fluminis cursus exponitur. *Declinaverunt* enim in Dominum *iniquitatem*, quia nullam volentes recipere rationem, effusionem sanguinis innocentis expetebant. Et nota quam magnæ causæ verbis singulis explicantur. Judæos dicit vehementer accensos, quos ira fervida præcipitabat ad facinus. Nam quod ad se pertinet dicit, *molesti erant mihi*; quod solet nobis contingere, quando pro-cacitate superflua reddimur inquieti. Audiant insipientes Judæi Domino se tantum fecisse molestiam, sibi autem perpetuam ruinam.

Vers. 4. *Cor meum conturbatum est in me, et formido mortis cecidit super me.* Hic iterum humilitas humanitatis exprimitur; nam quamvis lege carnis ejus animus turbaretur, divinitatis tamen suæ præsidio dolores corporis, tormentaque vincebat. Nam si hoc in martyribus Dei virtus operatur, quanto magis in illa dispensatione carnis suæ tormentorum sensus vehemens non poterat prævalere. Implevit patiando verum hominem; sed et per se vincendo talia, idem ipse Deum se esse declaravit. Addidit, *et formido mortis cecidit super me.* Sua suis apte redduntur. Consequens enim erat ut cujus *cor conturbatum* fuerat, eum et *formido mortis* invaderet. Inspiciamus quod dicit *formido mortis cecidit super me.* Revera *cecidit*, quando supra eum venit, ulterius non valitura quod potuit. Morte siquidem Domini momentanea, mors perpetua victa est, quæ sibi dominatum in humano genere vindicabat; sicut Apostolus dicit. *Absorpta est mors in victoria tua. Ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus* (I Cor. xv, 54, 55)?

Vers. 5. *Timor et tremor venerunt super me: et contexerunt me tenebræ.* Exitus nostri morem certissima proprietate describit. Mortem enim prius time-mus, deinde contremiscimus; quia separatio ista corporis animæque sine conturbatione maxima non potest evenire. Sequitur, *et contexerunt me tenebræ.* Vicinia mortis tenebrarum præmittebat aspectum, quia frequenter illa conspiciamus animo, de quibus nos ventura solet conturbare formido.

Vers. 6. *Et dixi: Quis dabit mihi pennas sicut columbæ, et volabo et requiescam?* Post conturbationes mortiferas, et verissimæ humanitatis indigentiam, necesse fuit liberationem expetere, quam sibi noverat conferendam. Ait enim: *Quis dabit mihi, scilicet nisi tu, Pater, qui humanam naturam usque ad cælorum regna perducens, ad tuam dexteram colloca-*

bis? *Pennæ* a pendendo dictæ sunt, quæ corpus avium in auras æthereas sublimi levitate suspendunt. Sed inspicere quod pennas non aquilæ, non accipitris, non hirundinis, quæ his omnibus celerius volant, sibi dari postulat, sed *columbæ*. *Columba* enim dicta est quasi cellæ alumna, quæ vitam sine alterius gravamine peragit. Avis innocens, mansueta, quæ in nullo animal fellita voluntate consurgit, nec escis sordidis ullatenus acquiescit. Merito ergo *columbæ pennas* Dominus Christus expetiit: in cujus specie supra eum baptizatum Spiritus quoque sanctus apparuit (*Matth. iii, 16*). Sequitur: *Et volabo, et requiescam*. *Volabo*, id est celerrima me velocitate transponam. Significat enim quando molestias Judæorum vitavit, ut ab eorum iniquitate quiesceret; quod etiam versus sequens ostendit.

Vers. 7. *Ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine*. Illa loca Evangelii commemorat, quando crebris miraculis seditiones sibi concitavit omnimodis perfidorum. Ait enim Marcus: *Et diluculo valde surgens, egressus abiit in desertum locum, ibique orabat* (*Marc. i, 35, 45*); et paulo post sequitur, *ita ut jam non posset manifeste in civitatem introire, sed foris in desertis locis esset*. *Elongavit* enim a persequentibus, ut occasionem iracundiæ insanis mentibus abrogaret; *mansit in solitudine*, ut imperturbati secreti puritate frueretur: tali facto nos commonens, ut quando iniquitatis alicujus fasce deprimimur, in secreto conscientiæ quiescere debeamus. Sive illud potest intelligi: quoniam a Judæis perfidis recedens, *in solitudine gentium mansit*. *Solitudinem* vero gentes appellari propheta testatur dicens: *Lætare, desertum sitiens, et exsultet desertum, et floreant tanquam liliolum, et floreat et exsultent deserta Jordanis* (*Isai. xxxv, 1*).

Vers. 8. *Expectabam eum qui salvum me fecit a pusillanimitate spiritus et tempestate*. Venit ad secundam partem. Intercedente enim diapsalmate mutavit et causam. Dixerat quippe requievisse se in solitudine: nunc autem pronuntiat Patris se expectare præsidium, qui eum poterat a corporea infirmitate salvare [*ms. A., sanare*]. Non enim se securum factum solitudine putavit, qui adhuc præsidia paterna sustinuit; præbens nobis saluberrimæ institutionis exemplum, ut non in adjutorio cujusquam alterius, sed in ipsius tantum liberatione præsumamus. Et quia dixerat se superius perturbatum, ideo nunc modici animi se fuisse testatur. Hæc enim et his similia ad humanitatis sunt referenda naturam. Pusillum enim a pugillo dictum est, parvum aliquid atque brevissimum, quantum unius manus capacitas constricta possit includere. *Tempestatem* vero dicit procellas seditionum, quas Judæi præcipites, similes fluctibus commovebant.

Vers. 9. *Præcipita, Domine, et divide linguas eorum, quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate*. Illic Judæo populo salutariter imprecatur, ut divisione linguarum malitiæ suæ non impleret effectum: sicut in turri illa factum est quam metu re-

centis diluvii in altum homines extendere tentaverunt, ubi primo linguarum facta est confusa divisio (*Gen. xi, 4*). Ante enim mundus Hebræis tantum, sicut putamus, sermonibus utebatur. Sed specialiter mente condendum est, quia iratus linguas divisit, propitius autem in suis apostolis adunavit: ibi ne superflua vota complerent, hic ut universæ gentes per propriam linguam prædicationem veritatis agnoscerent. *Præcipita* dixit, ne muniant cogitationes suas machinatione perversa. *Divide*, ne in perniciosam confluent unitatem. Sequitur, *quoniam vidi iniquitatem et contradictionem in civitate*. Digne illos dividi postulabat, quos iniquos fore in sacrilegis congregationibus præsciebat. Et merito solitudines expetiit, quoniam *iniquitatem in civitate* eorum esse cognovit.

Vers. 10. *Die ac nocte circumdabit eam super muros ejus iniquitas; et labor in medio ejus, et injustitia*.

184 Vers. 11. *Et non defecit de plateis ejus usura et dolus*. In duobus istis versibus Jerusalem pristinae, triplici modo mores pessimi rationabiliter accusantur. Dicit enim: *Die ac nocte*, id est omni tempore circumdabit eam super muros ejus iniquitas; ut quantum murorum machina in altum potuit crescere, multo magis ibidem malitia se proterva distenderet. Sequitur: *Et labor in medio ejus, et injustitia*. Prius muros dixit, ut cunctos habitatores includeret; nunc dicit, et medium civitatis, designans nobilissimos et primates, qui honorabili sede videri volunt semper in medio constituti. Hos non lex, non ratio, sed *labor et injustitia* possidebat. *Labor* respicit ad exercendas oppressiones, *injustitia* pertinet ad nefanda judicia. Subjungit tertium modum: *Et non defecit de plateis ejus usura, et dolus*. Intendamus quod non dixit, occulte, sed in *plateis* talia fuisse commissa, quæ lex superna damnavit. De *usura* enim dictum est: *Qui pecuniam suam non dedit ad usuram* (*Psal. xiv, 5*). De *dolo* autem: *Et labia tua, ne loquantur dolum* (*Psal. xxxiii, 14*). Hæc non occulte gessit, sed quodammodo libera iniquitate commisit. Omne enim malum execrabilius redditur, quando publica præsumptione tractatur. Memento autem illius schematis quod a parte significat totum. Multi enim illic inventi sunt qui sacras prædicationes devotis mentibus acceperunt.

Vers. 12. *Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, supportassem utique; et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, absconderem me utique ab eo*. In isto versu et duobus aliis qui sequuntur, Judas perfidus exprobratur, quia caveri potuisset, si publicus fuisset inimicus. Nam quomodo eum haberet suspectum, qui videbatur esse discipulus? Dicit enim: *Quoniam si inimicus meus maledixisset mihi, supportassem utique*: quia revera venisset adversus ad jurgia jaculanda; et debet patienter accipi quod inopinatum non probatur assumi. Et intellige quam humili verbo usus est, ut diceret, *supportassem*; quod consuetudo humanis calceamentis nomen imposuit. Non est ergo insolitum, ut ille diceret, *supportassem*, qui

se etiam scarabæis et vermibus comparavit. Quæ A figura, sicut sæpe memoratum est, dicitur metriasmos, id est mediocritas. Sequitur, *et si is qui oderat me, super me magna locutus fuisset, absconderem me utique ab eo*. Hinc quoque mirabilis patientiæ monstratur exemplum; ut inimicis magna, id est superba loquentibus non in contentiones erumperet, aut aliqua altercatione resisteret, sed locum verbis daret insanis. Et ne adhuc sanctam mentem malevolorum sermo sequeretur, se dixit *abscondere*; ut procacitas necessario desineret, cum adversarium non videret.

Vers. 13. *Tu vero homo unanims : dux meus, et notus meus*. Hic et sequens versus increpative quidem legendi sunt. Sed consideremus sub qua patientia : adhuc *unanims*, adhuc *dux*, adhuc *notus* dicitur, qui futurus hostis, et crudelissimus traditor per omnia noscebatur. *Unanims* ad illud pertinet, quia inter apostolos fuit; *dux*, quoniam ad vicos et castella præmissus est, ut prædicatione verbi rudes animos imbuisset. *Ducem* vero bene dicimus itineris præcursorem. *Notus* autem ad illud pertinet, quod ejus proditio fuisse non probatur abscondita, quando Christus Dominus traditorem eum in convivii [ed., communi] epulatione prædixit; et alio loco dicit : *Nonne ego vos duodecim elegi? sed unus ex vobis diabolus est (Joan. vi, 71)*.

Vers. 14. *Qui simul mecum dulces capiebas cibos : in domo Dei ambulavimus cum consensu*. Grandescit culpa, cui [ed., cum] beneficia reputantur eximia. Quod schema dicitur emphasis. Nam quævis malignitas ciborum semper comestione mitescit; nec solet esse sævus, qui dulcis mensæ gratificatione delinitur. Congrue siquidem corporales cibos stulto homini cognoscimus imputatos, quos ille tantum dulces poterat æstimare. Nam si dogmaticos cibos, quos ante perceperat, retinere voluisset, ad tantum sacrilegium non veniret : de quibus cibis fidelibus dictum est : *Gustate et videte quoniam suavis est Dominus (Psal. xxxiii, 9)*. Sequitur, *in domo Dei ambulavimus cum consensu*, id est in templo Jerosolymitano, ubi inter ejus videbatur esse discipulos; ut simul vocatus incederet, simul ejus collegia sequeretur. *Consensus* enim perfidi hominis ad conventicula processionum pertinet, non ad propositi firmissimam sanctitatem. Et ut nobis absoluta verborum possit stare contextio, isti et superiori versui jungendum est, cur me tradebas?

Vers. 15. *Veniat mors super eos, et descendant in infernum viventes : quoniam nequitia in hospitibus eorum, in medio ipsorum*. Cum de Juda superius singulariter sit locutus, nunc per sententiam communis pœnæ convertitur ad Judæos. Sed movere potest quare dixerit : *Veniat mors super illos, et subjunxit, et descendant in infernum viventes*, quod utique fieri non potest, ut et moriatur aliquis, et vivus descendat ad inferos. Sed hoc magis spiritualiter accipiendum est; quia more suo emendationem magis quam consumptionem venire postulat inimicis. *Mors* enim dicitur vitæ finis;

et qui in meliorem partem convertitur, occasum prioris conversationis merito reperisse judicatur. *In infernum autem descendant viventes*, sicut parvitas nostræ videtur, qui cogitationes suas pessimas expavescunt, et ad melioris institutionis tramitem divini gratia transferuntur. Sic enim quasi *in infernum viventes descendant*, quando malorum nostrorum recordatione terremur. Tali siquidem intellectu prædictam evadimus quæstionem. Juste quoque illos petit converti, qui in suo pectore quasi in quodam hospicio nequitiam susceperunt. Et bene dixit, *hospicio*; ut ostenderet malitiam non esse naturalem, sed adventitia quadam hospitalitate susceptam. Quod autem dixit, *in medio*, designat præcordia eorum; ut perniciosissima cogitatio monstraretur, quæ cor hominis obtinebat.

Vers. 16. *Ego autem ad Deum clamavi : et Dominus exaudivit me*. Malorum increpationibus, ut decebat, præmissis, ad sua desideria vota que remeavit, ex forma servi verba depromens. *Clamavit* enim jugiter *ad Deum*, qui se divina conversatione tractavit; et consequens erat illum exaudiri, qui a majestate sua non poterat segregari. Quod schema dicitur prophanesis, Latine exclamatio : quoties inter alia quæ loquimur, ad Deum subito verba convertimus.

Vers. 17. *Vespere, et mane, et meridie narrabo et 185 annuntiabo, et exaudiet vocem meam*. Intendamus animo, quia hæc verba magna sacramenta nobis denuntiant. *Vespere* significat tempus traditionis, quando eum Judas cohortibus noscitur prodidisse quærentibus. *Mane*, cum ad Pontium Pilatum perductus est audiendus. *Meridie*, quia hora sexta, ut evangelista dicit, in cruce suspensus est. *Meridies* quippe dictus est, quasi medius dies. His consequentia verba redduntur. *Narrabo* pertinet ad vesperam : quia omnia locutum constat, quæ Judas nequissimus facere disponebat. *Annuntiabo*, ad mane respondet, quando dicente Pilato : *Tu es rex Judæorum (Joan. xviii, 33)*; *Annuntiavit* : *In hoc natus sum, et cætera quæ ibi dicuntur a Domino*. Junxit etiam, *et exaudiet vocem meam*; ad meridiem pertinet, quando in cruce dixit : *Consummatum est; et emisit spiritum (Joan. xix, 30)*. O mira brevitatis! In hoc uno versiculo tam magnus actus ille narratus est, ut quod in illa latitudine cognoscitur expositum, in hac brevitate probaretur esse collectum.

Vers. 18. *Liberavit in pace animam meam ab his qui appropinquant mihi, quoniam inter multos erant mecum*. Hoc est quod superius exauditam dicit vocem suam, ut resurrectionis beneficio ejus anima liberaretur in pace. Et a quibus liberaretur consequenter exponit : *ab his scilicet qui appropinquant mihi*. De illis dicit qui laudibus fictis reddere videbantur obsequium, et corde favebant nihilominus inimicis, a quibus merito animam suam dicit esse liberatam. Erat enim gravissimum inimicitiae genus esse corde adversarios, et lingua simulare devotos.

Vers. 19. *Exaudiet Deus, et humiliabit eos, qui est ante sæcula*. *Exaudiet* utique superiora quæ dicta

sunt. *Humiliabit eos*, scilicet ad credendum; ut qui per superbiam fidem declinaverant Christianam, per humilitatem iterum lumen veritatis agnoscant. Nam quod additum est, *qui est ante sæcula*, Verbum significatur coæternum Patri: ne ex tempore aliquo existitisse videretur qui sæcula creavit universa. Tempus enim tunc coepit, quando mundus sumpsit initium. Desinat ergo Arianorum insana temeritas, Creatorem temporum prædicare sub tempore; dum coæternus Patri, et consubstantialis, cum sancto Spiritu incommutabiliter unigenitus Filius perseverat.

Vers. 20. *Non est enim illis commutatio, et non timuerunt Deum*. Interjecto diapsalmate venit ad tertiam partem. Prius enim solita pietate converti optavit errantes: nunc virtute divinitatis suæ futura cognoscens, sensum esse dicit incommutabilem perfidorum, quia duritia mentis non poterat recipere veritatem. *Commutationem* vero duplici modo debemus accipere, sive istam quæ hic fit, quando ad confessionem piam ab obstinata voluntate transitur, sive illam quam dicit Apostolus: *Omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur* (1 Cor. xv, 51). Quapropter qui hic commutatus non fuerit, ibi non potest immutari. Sed de istis talibus quare non commutabuntur, causa subsequitur: quia *non timuerunt Deum*. Nam qui timet Deum, a sua perfidia commutatur, dum iudicii pavore et charitatis studio eligit dominicis iussionibus obedire. Et nota quod in hoc et in duobus aliis versibus qui sequuntur, pariter eorum et ultiones dicit et culpas.

Vers. 21. *Extendit manum suam in retribuendo: Contaminaverunt testamentum ejus*. Ipsa nunc allegorice dicuntur, quæ in futuro iudicio sunt agenda cum perfidis. *Manum* hic virtutem operationemque significat, quæ tunc fit, quando illa discretio bonorum malorumque provenerit. Subjungit etiam cur Judæos poena justissima consequatur; quia mandata Domini pravis actibus polluerunt, nec passi sunt credere quod eis cognoscitur Scripturarum veritas prædicasse. Ille enim *testamentum Dei*, quantum ad se est, *contaminat*, qui minime ipsius imperiis obsecundat.

Vers. 22. *Divisi sunt ab ira vultus ejus; et appropinquavit cor ejus*. Hoc dicit quod in illa iudicatione futurum est. *Dividuntur* enim perfidi a populo fideli, et tanquam arsuræ paleæ segregantur a granis. *Ab ira vultus ejus*, iudicii tempus exprimitur. *Ira* enim hic pro vindicta ponitur, quam pro suis actibus impii sustinebunt. Cæterum ille incommutabiliter omnia placideque decernit [ed., discernit]. Addidit, *et appropinquavit cor ejus*. Ipsum adhuc tempus exponit, quando *cor Domini*, id est voluntas ejus omnibus innotescit. Illo enim tempore *appropinquavit cor ejus*, quando illud quod hic per prophetas suos præcinuit, et per Apostolos prædicavit, generalitas manifestissime tunc videbit. Sed cur illa faciat quæ dicta sunt, subsequenter exponit.

Vers. 23. *Mollierunt sermones suos super oleum, et ipsi sunt jacula*. *Mollierunt* enim perfidi Judæi sermones suos, quando dicebant: *Magister, scimus quoniam*

a Deo venisti, et viam Dei in veritate doces (Matth. xxii, 16). In mundo enim quid lenius oleo? Sed exaggerationem nimiam supra oleum perfidorum sermones dicit esse molliatos, ne tanto scelere par potuisset aliquid inveniri. *Ipsi etiam fuerunt jacula*, quando dixerunt: *Reus est mortis* (Matth. xxvi, 66); hoc enim sermones illi probantur effecisse, quod *jacula*. O execranda diversitas potuisse homines mollia loqui, cum essent tam dura facturi!

Vers. 24. *Jacta in Deum cogitatum tuum, et ipse te enutriet; non dabit in æternum fluctuationem justo*. Cum de perfidis Judæis cœlestis justitia loqueretur, saluberrimum consilium nostris infirmitatibus dedit. *Cogitatio* enim sæculi nos semper affligit, quam si non abiciamus, atterimur; sicut Salomon ait: *Quemadmodum vermis ligno, et tinea vestimento; ita tristitia viri nocet cordi* (Prov. xxv, 20). Sed quando jactatur in Dominum, non solum non nos consumit, sed etiam nutrit; ut quæ solet imminuere, augmentum nobis videatur afferre. Sequitur, *non dabit in æternum fluctuationem justo*. Vera est Domini immutabilisque sententia, sed si eam qua dicta est integritate noscamus. Justis in isto solo, sæculi non admittit fluctuationes, quia hic eos temporaliter probat, ut ibi quos coronet inveniat. *In æternum* autem, sicut hic dicit, neminem permittit justissimum fluctuare, quando jam perpetua pace cum ipsis cognoscitur in æternitate regnare. Ibi enim nequaquam excitabitur fluctus, ubi est semper tranquillissimus portus.

Vers. 25. *Tu vero, Deus, deduces eos in puteum interitus*. Quia dixit de justis, nunc dicit de impiis, qui in gehennæ profunditatem mergendi sunt. *Puteus* quidem dicitur hiatus patens, in terræ sinibus excavatus, aquas continens humanis usibus **186** attributas. Sed ne hunc *puteum* vitalem intelligere potuisses, addidit, *interitus*: de quo alio in loco legitur: *Neque aperiat super me puteus os suum* (Psal. lxxviii, 16). Fovea mortalis, mensura terribilis, ubi nec spatium ullum conceditur, nec ipsa miseris respiramenta præstantur; sed obscuritas tenebrosa circumdans, amœni luminis tollit aspectum. Ex putei siquidem similitudine, gehennæ tormenta nos admonet formidare. O pietas inaudita iudicantis! totum hominibus prædicatur, ut culpa plectibilis evitetur.

Vers. 26. *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos*. Numerum pluralem sanguis Latina lingua non recipit; sed hoc magis Scripturæ divinæ proprium esse dicimus. *Viri* siquidem *sanguinum* proprie non dicuntur qui innocenter humanum fundunt cruorem, quoniam et justis iudices disciplinæ necessitate constricti, quæ quietos populos reddit, interdum puniunt nocentes; et ille qui violentum repellit, cruorem sævissimi hostis effundit: maxime cum legamus justa bella viris sanctis a Domino fuisse præcepta. Quapropter addidit, *et dolosi*; ut illum tantum intelligeres reum, qui per insidias et iniquissimum dolum, alienum quærit exitium. Hos tales implere non dicit dies suos, quando cum sibi longam vitam promittunt, exitum celerrimæ mortis iuveniunt.

Nam omnium dies in prædestinatione noscuntur esse definiti : sed illis *dimidiabuntur dies sui*, quibus contra dispositum proprium provenire monstratur occasus. Ideo enim additum est *suos*, ut voluntarios intelligeres, non a Domino constitutos.

Ego autem in te sperabo, Domine. Illos tales quibus celerrimus evenit finis, in se sperasse non dubium est. Dominum autem Salvatorem, cujus hæc verba sunt, ex forma servi in Patrem sperasse manifestum est : *Passionis* psalmum solito more concludens, se dicit *sperasse in Dominum*, ut significaret corda fidelium in spe Domini semper esse defixa. Frequenter enim caput loquitur, quod membris aptare debeamus. Quapropter et hujus hymni modum, sicut in trigésimo quarto psalmo jam dictum est, debemus exquirere præfinitum. Primum, quoniam ex Domini Christi persona prolatus est. Deinde, inchoavit ab oratione. Tertio dominicæ passionis gesta memoravit. Quarto, verbis evangelicis assona veritate consensit. Quinto, in spe fidelium magna finitus est; ut dubium non sit præsentem psalmum præscriptis regulis convenisse.

Conclusio psalmi.

Audivimus vivificatorem creaturarum animam suam posuisse pro salute mortalium. Audivimus impassibilem Deum carne suscepisse pro peccatoribus passionem. Audivimus Patri coæternum mortis subiisse supplicium. O inæstimabile pretium, quod redemit genus humanum! O holocaustum, quod nobis præstitit æternas flammæ evadere! Interitus, qui tulit exitium; finis, qui dedit bonum sine fine mansurum. Nam cum provenit in innocentem mortis aculeus, factum est ut jure perderet quos tenebat obnoxios. Deglutivit enim infernus more piscium exitium suum; et qui se capere prædam credidit, prædatorem suum potius deceptus excepit. Unde papa Leo sedis suæ compar, pulchre locutus est dicens (*Epist. 97, ad Leon. Aug., cap. 2*): Quamvis multorum martyrum in conspectu Domini pretiosa mors fuerit, nullius tamen insontis occisio fuit redemptio peccatorum. Acceperunt enim justî, non dederunt coronas; et de fortitudine fidelium exempla nata sunt patientiæ, non dona justitiæ. Singulares quippe in singulis mortes fuerunt, nec alterius quisquam debitum suo fine persolvit. Inter filios autem hominum unus solus exstitit Christus, qui vere erat Agnus immaculatus, in quo omnes crucifixi, omnes mortui, omnes sepulti, omnes sunt etiam suscitati. Præsta, piissime Deus, ut qui in assumpta carne pro nobis dignatus es pati, regni tui consortia nobis largiaris. Memoria quoque tenendum est quod hic psalmus tertius est eorum qui de passione et resurrectione Domini latius sunt locuti.

EXPOSITIO IN PSALMUM LV.

In finem, pro populo, qui a sanctis longe factus est, David in tituli inscriptione, quando tenuerunt eum allophyli in Geth.

Titulus hic duplicia continet sacramenta. Una pars est Evangelii usque ad illud quod ait, *in tituli inscri-*

ptione; alia Veteris Testamenti usque ad terminum tituli. Primo dicit *In finem*, quod Christum significare frequenter expositum est. Deinde *pro populo, qui a sanctis longe factus est, David in tituli inscriptione.* Tituli inscriptionem diximus in Passione Domini ideo non fuisse deletam, quia longe ante fuerat prophetatum : *Ne corrumpas tituli inscriptionem.* Sed Pontio Pilato Judaicus populus imminebat, ut contra vaticinia prophetarum hujus tituli emendaretur *inscriptio*: nolens suum Regem dici, quem insanis mentibus respuebat. Quæ voluntas eos *longe fecit a sanctis*, quando fideles Christum suum Regem dici tota mentis intentione festinant. *Cum tenuerunt eum allophyli in Geth*; hoc est quod Regum textus enarrat (*I Reg. xxvii, 2, 3*): quia David Saulis insecutione perterritus, in civitate *Geth* apud allophylos se credidit occultandum. Sed quia diximus hæc omnia mysticis similitudinibus exponenda, *Geth* significat torcular, id est pressuram, quam omnis patitur Christianus. Sed tunc fructum reddit uberrimum, cum tribulationum fuerit fasce depressus. Et ideo in tali superscriptione loqui rationabiliter aptatur Ecclesia, quæ allophylorum, id est alienigenarum persecutionibus ingravata, tanquam nectareos liquores merita sanctorum copiosa libertate profundi.

Divisio psalmi.

Diversis afflictionibus onerata, in prima sectione psalmi mater orat Ecclesia, confidens se tamen a sævientibus inimicis esse liberandam. Secunda sectione proprias enumerat passiones, gratias agens quia de crebris periculis sit crepta; nec se dicit formidare mala, quæ cognoscit esse celeriter transitura. Tertio **187** loco in futura illa beatitudine laudes se dicit Domino jugiter cantaturam, qui eam de hujus sæculi adversitate liberavit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Miserere mei, Domine, quoniam conculcavit me homo; tota die bellans tribulavit me.* Virgo mater Ecclesia, quæ fideles populos parit, nec a sua integritate discedit, cœlestem Sponsum piis lacrymis rogat ne se patiatur ab inimicis opprimi, quæ adhuc in mundi istius cognoscitur calamitate versari. *Conculcavit*, retulit quod in titulo dixit ad torcular, quia tantum vinum exprimitur, quantum enixius uva calcatur. *Hominem* hic significat absolute diabolum, sicut in Evangelio de ipso Dominus dicit : *Inimicus autem homo qui superseminavit zizania, est diabolus (Matth. xiii, 28).* Sequitur : *Tota die bellans tribulavit me.* Describit quid in hoc mundo sancta patiatur Ecclesia : quia sine aliqua intermissione diaboli cognoscitur certamina sustinere, sicut dicit Apostolus : *Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates tenebrarum harum (Ephes. vi, 12).* Bellum grave, quia occultum; pugna difficilis, quia cum fortiore dimicatur. Quale est enim cum hoste configere, et ejus insidias non videre? Adversarius quoque noster nec labore deficit, nec victus aliquando discedit; sec

tanto atrocior redit, quanto eum per divinam gratiam debellari posse contigerit. Bellum vero schematice per antiphrasim dicimus, sicut lucum qui non lucet, et piscinam quæ non habet pisces. Quapropter nullus se queratur fidelium frequentissima diaboli machinatione vexari, quia si Christi esse volumus, hic adversum semper diabolum sustinemus.

Vers. 2. *Conculcaverunt me inimici mei tota die, ab altitudine diei, quoniam multi qui debellant me, timebunt.* Gravissimum quidem genus injuriæ est, usque ad pedum contumeliam pervenire; sed inde procedit quod sanctis altaribus offeratur. Vinum enim non profluit, nisi pedibus uva tundatur: sic in membris suis Ecclesiam conculcat inimicus, ut sanctorum inde merita gloriosa nascantur. Repetit quoque, *tota die*, ut revera intelligas in hoc sæculo nullum tempus omnimodis a talibus tentationibus alienum. Nam quod dicit: *Ab altitudine diei*, mundum istum significat, ubi tumet altitudo superbiæ. Nam sicut Christi regula humilitatem præcipit, ita diaboli consuetudo ruinosæ altitudinis culmina persuadet. Et ut grande pondus suæ compressionis exprimeret, ab altitudine superbiæ se dicit fuisse calcetam, ut nec leve pondus crederes, quod tanta mole premeretur. Sequitur, *quoniam multi qui debellant me, timebunt.* Non vacat quod *multos* dicit, et non omnes *timere*; scilicet quoniam ex ipsis qui Ecclesiam debellant, plurimi convertuntur ad Dominum, et incipiunt æterna exitia non timere, cum beatorum partibus aggregantur. Illi autem qui in sua obstinatione permanserint, omnes timebunt poenale sibi judicium, quando Domini declaratur adventus. Felix commutatio, ut hic parvo tempore caste timeant fideles, et in illa perenni exultatione securi sint. At contra infelicitium sors omnino durissima est, hic sub brevitate gaudere, et in illa perpetuitate cruciari.

Ego vero in te sperabo, Domine. Dicit causam quare sic non timere debeat, sicut impii formidabunt: quoniam sperat in Domino, qui nunquam in se decipit [ms. A., despicit] confidentes; sicut Salomon ait: *Quis speravit in Domino, et confusus est? Aut quis permansit in timore illius, et derelictus est (Eccli. II, 11, 12)?*

Vers. 3. *In Deo laudabo sermones meos tota die, in Deo [ed., Domino] sperabo; non timebo quid faciat mihi homo. In Deo laudat sermones suos, qui omne quod bene loquitur non sibi, sed divinis cognoscitur muneribus applicare. Suos enim ita intelligendum est, non qui proprio proferuntur arbitrio, quoniam semper mali sunt; sed qui Domini largitate concessi sunt. Nostra enim quæ nobis data sunt recte dicimus, si tamen eadem concessa nobis Domini munere sentiamus. Sed hoc *tota die*, id est universo vitæ tempore constat esse faciendum, et cum adversis deprimimur, et cum prosperis sublevamur. Sequitur, *in Deo sperabo; non timebo quid faciat mihi homo.* Sententia ista, nisi subtiliter quærat, superioribus videtur esse contraria. Nam cum se conculcatam diceret, et debellatam ab homine, et imminetia pe-*

ricula metuens, misericordiam Domini postulare, hic iterum asserit se hominem non timere. Utrumque verum, quoniam prius dum præsentibus calamitatibus, id est sæculi istius aspiceret, formidavit; nunc timorem, cum futura contuetur, abiecit. Quid enim poterat ab homine pati, qui spem suam posuerat in illa retributione judicii? Sæviat licet carnificum manus, præparentur incendia caminorum, omnia tormenta despicit Ecclesia in membris suis, quæ expectat Domini munera Salvatoris.

Vers. 4. *Tota die verba mea execrabantur; adversum me omnia consilia [ms. A., omnes cogitationes] eorum in malum.* Venit ad secundam partem, ubi sub dolore conqueritur verba prædicationis suæ continue a perfidis execrata: quia cum vera diceret, detractiones abominabiles incidisset; quod ad hæreticos, vel male latentes pertinet Christianos, qui dum verba Domini audiunt, salutaria dicta contemnunt. Sequitur, *adversum me omnia consilia eorum in malum.* Consilia solent providere quæ prosint, a consulendo enim dicta sunt. Sed ut intelligeres tractatus eorum nulla bonitate subsistere, addidit, *in malum*: ne quid eos boni in illa crederes deliberatione tractasse.

Vers. 5. *Inhabitabunt et abscondent: ipsi calcaneum meum observabunt, sicut exspectavit anima mea.* Isti ergo subdoli Christiani habitare publice videntur Ecclesiam, et congregationes sequi, conventusque populorum; sed virus suæ perversitatis abscondunt; nec palam ausi sunt prodere, quod sciunt apostolicas regulas non habere. Malum intestinum, vulnus insanabile, quod quanto plus tegitur, tanto amplius incurabili putredine sauciatur. Sequitur, *ipsi calcaneum meum observabunt.* Mos iste diabolicus est, vel eorum qui ministri ipsius esse noscuntur; ut *calcaneum*, id est ultima nostra insidiosa calliditate respiciant, sicut serpenti a Domino dictum est: *Illam tuam observabit caput, et tu insidiaberis calcaneo ejus (Gen. III, 15).* Scit enim diabolus finitima nostra judicari, et ipsa vult evertere, ut possimus ad reatus discrimina pervenire. Addidit, *sicut exspectavit anima mea*, id est, sicut ante **188** prævidi, sicut instructa fui, sicut a Domino regulam prædicationis accepi.

Vers. 6. *Pro nihilo salvos facies eos; in ira populos confringes, Deus.* Illos quos superius dixit insidiatores, et venenosa se simulatione celantes, hic per gratiam Domini facile promittit esse salvandos; ut de nullo errantium desperare debeat, quantum culpabilem esse cognoscat. Nam quod dicit, *Pro nihilo salvos facies eos*, significat quia gratis omnia sub [ed., sua] pietate concedit; nec cujusquam meritum exigit, ut possit proprio labore salvari. Quid enim meruit Lathro, ut sic paradisum velociter introiret? Quid Publicanus, qui repente de templo absolutus exivit? Ipse dedit confessionis subitum votum, qui donavit et præmium. Constat ergo *pro nihilo* peccatores *salvos fieri*, quando certum est conversionem gratuita largitate concedi. Sequitur, *In ira populos confringes, Deus.* Prius dixerat malignam turbam esse liberandam, nunc quemadmodum salvari possit ex-

ponit. *Justitia Domini, quæ putatur ira, confringit A* populos contumaces. Nam cum tribulationibus eorum corda quassaverit, et diversarum angustiarum numerositate compleverit, ab iniquitate revocati, compelluntur Domino confiteri; et per iram ejus videtur fieri, cum ille placidus atque immutabilis salutis nostræ causas noscatur operari.

Vers. 7. *Vitam meam annuntiavi tibi; posui lacrymas meas in conspectu tuo, sicut in promissione tua. Vitam suam annuntiat Deo, qui peccata propria confitetur, sicut fecit Apostolus dicendo; Prius fui blasphemus, et persecutor, et injuriosus (I Tim. 1, 13). Hoc est enim gloriam Deo dare, ut publice denuntiemus quales nos dignatus fuerit sustinere, et ad conversionem adducere, qui merebamur peccatis facientibus interire. Et inspice quod dicit, vitam meam, quæ B* semper probatur esse culpabilis. Quando enim non aut cogitando delinquimus, aut verbis offendimus, aut labili actione peccamus? *Vitam ergo suam, sicut perfidi abscondunt, ita fideles annuntiant; non ut eam Deo notam faciant, qui nullatenus potest aliquid ignorare, sed ut se magis condemnantes mereantur absolvi, sicut propheta dicit; Dic tu prius peccata tua, ut justificeris (Psal. xxxi, 5). Sequitur, Posui lacrymas meas in conspectu tuo. Lacrymæ quæ in conspectu Dei ponuntur jucundæ sunt, quia non cruciant, sed a cruciatibus liberant. Pias ergo lacrymas fundebat, qui pro inimicis rogabat, et ideo meruit obtinere, quia præceptum Domini probatur implere. Addidit, sicut in promissione tua. Pollicitatio quippe Domini est, ut pias lacrymas non refuset, sicut in alio psalmo C* dicit: *Invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et magnificabis me (Psal. xlix, 15).*

Vers. 8. *Convertentur inimici mei retrorsum; in quacunque die invocavero te, ecce cognovi quoniam Deus meus es tu. Convertendos retrorsum dicit inimicos, ne in suo itinere perseverantes, pessimos implere doceantur errores. A malo enim qui retro redit, perfidiæ suæ culpanda derelinquit. Sic enim Petro apostolo Dominus dicit propitius, non iratus: Redi retro, Satanas (Marc. viii, 33). Istud enim quando errantibus contingit, error pristinae pravitatis abscedit. Sequitur, in quacunque die invocavero te. Hic clementiam Domini pronuntiat mirabilemque pietatem, ut in quacunque die invocatus fuerit, semper se miseratus indulgeat. Quacunque die, significat diversi temporis satisfactiones. Alter enim tota pene vita Dominum supplicat, alter in media ætate convertitur, alius in vitæ fine salvatur. Ipsum est enim in quacunque die, quia Dominus clementi patientia quodlibet tempus nostræ conversionis exspectat; et ideo culpabiles sustinet, exspectat errantes, dicens: Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat. (Ezech. xviii, 23). Solum est enim, ut in hac vita peccatum omne fateamur, ubi et humana fragilitate delinquimus. Addidit, ecce agnovi quoniam Deus meus es tu. Dulcis professio, et vera probatio, ut ipse cognosceret impletum quod magno desiderio noverat exquisitum. Sequitur, quoniam Deus meus es tu; licet sit genera-*

liter Dominus omnium nostrum, tamen confidenter dicimus: *Deus meus*, quando ab eo nos respici posse gaudemus.

Vers. 9. *In Deo laudabo verbum, et in Domino prædicabo sermonem. Revera orthodoxæ dicta cognoscuntur Ecclesiæ. In Patre se promittit Filium laudaturam, ut quidquid de illo dicitur, de isto pariliter sentiatur. Nam cum prædicamus æternum atque omnipotentem Patrem, æternum atque omnipotentem Filium sine dubio confitemur. Unum est enim in utroque præconium, quoniam una virtus amborum, individua gloria, quando indivisibilis est natura. Denique sic ipse in Evangelio testatur: Ego in Patre, et Pater in me est (Joan. xiv, 10, 11). Quid, rogo, non habeat Filii, qui naturam omnipotentis Filii habet? Aut quid non habeat Patris, qui naturam omnipotentis Patris habet? Una est revera substantia, quia nihil in eorum essentia dissimile aut discrepans reperitur. Non hic amplius minusve reperis, nisi quod sibi hæresis Ariana confingit. Hæc autem regula unitatis atque æqualitatis Spiritum quoque sanctum sine dubitatione consubstantialem Patri Filioque complectitur: quoniam sancta Trinitas unus est Deus, nec potest uni gloriam dare, qui se non intellexerit hoc communiter obtulisse. Sciendum plane quod doctissimus Augustinus in libro decimo quinto Trinitatis (Cap. 17) ita dicit: Spiritus sanctus secundum Scripturas divinas nec Patris est solius, nec Filii solius, sed esse constat amborum. Quapropter Patris et Filii charitas est unita, cum tamen et ipse perfecta sit charitas. Hoc etiam multipliciter probat in expositione Epistolæ sancti Joannis, apertius homilia septima dicens: Quia qui charitatem non habet fratris, utique non habet Spiritum sanctum. Sequitur, et in Domino prædicabo sermonem. Hic jam venit ad Dominum Christum, qui unus ex Trinitate Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. i, 14). Cujus sermones, id est prædicationes merito se laudaturam promittit Ecclesia, quia humano generi vivendi regulam præstitit et salutem. Revera sermones ubique prædicandi, per quos mundi salus cœlesti potuit miseratione reparari. Hæc enim duo sancta mater se prædicaturam promittit, quæ nostræ fidei æternam tribuunt sospitatem; scilicet potentiam Verbi, et humanitatem ejusdem Domini Christi. Sed D* ne aliquis pessimorum ista nomina Dei et Domini sub discretionem aliqua suscipienda judicaret, ut Patri et Filio vocabulum istud *Domini* non omnimodis diceret convenire, in centesimo nono psalmo propheta testatur dicens: *Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis (Psal. cix, 1).*

189 Vers. 10. *In Deo sperabo, non timebo quid faciat mihi homo. Revera non potest hominem timere, qui se mundana non formidat amittere. Quid enim potest inimicus auferre, nisi illud quod sancta mater a sua mente probatur abjicere? Hic hominem (sicut superius dictum est) diabolum debemus accipere, qui sanctam Ecclesiam iniqua semper voluntate persequitur. Versus autem iste, et in prima parte finalis est*

(sicut et hic videtur esse repetitus), ut quasi margaritarum quibusdam filis relucens, paritas sibi partium decora constaret.

Vers. 11. *In me sunt, Deus, vota tua, quæ reddam laudationes* [ed., *laudes*] tibi. Venit ad tertium membrum, ubi jam liberata de malis hujus sæculi, laudaturam se Dominum profitetur Ecclesia. Dicit enim in se esse vota laudationis, Dei tamen munere contributa, quæ in illa perpetuitate reddenda sunt, quando jam sancti indefessis vocibus persolvent laudis obsequium. Ista sunt enim quæ, cum Deum diligimus, habemus semper intrinsecus, quæ a nobis omnimodis non recedunt; sed in illa perpetuitate reddimus, cum semper solvimus et debemus. Nam de futuro nos et hunc versum debere intelligere sequentia demonstrant, quæ huic mundo nequeunt ullatenus convenire.

Vers. 12. *Quoniam eripuisti animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, et pedes meos a lapsu.* Causam reddit cur vota laudis sit piis immolationibus oblatura, scilicet quia eripuit animam populi fidelis de morte perpetua. Quæ figura dicitur ætiologia, id est causæ redditio. Et bene suam animam sancta mater a morte dicit ereptam, quæ filiorum liberatione gaudet. Sequitur, *oculos meos a lacrymis, et pedes meos a lapsu.* Singulis singula reddit. Animam dicit ereptam de morte, oculos a lacrymis, pedes vero a lapsu. Sed hæc tria in futuro sæculo præstabuntur, quando jam nec anima peccando morietur, nec oculi mala sua deflebunt, nec pedes labentur. Nam hic cui beatorum aufert lacrymas, cum ipse dicat: *Beati qui lugent,* C *quoniam ipsi consolabuntur* (*Matth. v, 5*)? Nec pedes justorum in isto sæculo a lapsu redduntur alieni, quia dum in hoc mundo ambulant, semper in lapsu sunt; sed divina misericordia continentur, sicut legitur: *Septies cadit justus, et resurgit* (*Prov. xxiv, 16*).

Vers. 13. *Ut placeam coram Deo in lumine viventium.* Dicit quemadmodum Domino placere possit Ecclesia in manifestatione sanctorum, hoc est, *in lumine viventium,* in quibus ipsa pulchra, ipsa sine macula, ipsa redditur sine ruga. Quidquid enim in illis acciderit, in vultu istius elucescit. Sicut hominis sana viscera reddunt faciem pulchriorem; sicut Salomon dicit (*Prov. xv, 13*) : *Corde lætante vultus floret* : ita oris sanctæ Ecclesiæ decus aspergitur, quod in beatorum meritis invenitur.

Conclusio psalmi.

Peracta sunt verba sanctæ virginis et matris Ecclesiæ. Illa enim nos incorrupta generat, illa casto utero profundit in perpetuam lucem. Sed utinam quales baptismate illa generat, tales nos vitæ hujus terminus inveniret! ne habeamus cum populo nefandissimo portionem, qui (sicut titulus dicit) a sanctis longe divisus est. Quinimo torcular nos istius sæculi gaudentes premat, ut copiosa de nobis vina profundat. Afflicti ergo gratias agamus, contristati minime desperemus, quando illa tormenta prosunt, quæ nos ad præmia beata perducunt.

EXPOSITIO IN PSALMUM LVI.

In finem, ne disperdas David in tituli inscriptione, cum fugeret a facie Saul in speluncam.

Per finem frequenter diximus Dominum significari, quia ipsa est nostra perfectio ad ipsum feliciter pervenire. Nam sicut cum terminum attingeris itineris destinati, labore finito in loco desiderantissimo conquiescis, ita cum ad Dominum veneris, ulterius nil requires. *Ne disperdas David.* Prohibetur David a Saule disperdi, qui ad regnum fuerat voluntate Domini præparatus, sicut factum esse manifestum est. Sequitur, *In tituli inscriptione.* Hoc non David, sed in passione Christo Domino provenisse, manifestum est, ne a Pontio Pilato scriptus titulus mutaretur. Sed quia diximus personam Domini nostri Salvatoris portasse David, hoc nunc de ipso dicitur, quod erat in Christi Domini passione faciendum: *ne disperderetur David* de regno deputato, sicut nec illa Domini potuit tituli inscriptio commutari. Addidit, *cum fugeret a facie Saul in speluncam.* Actus iste et David, et Domino multum videtur esse consimilis. Nam sicut David Saulem fugiens in spelunca se abscondit, ita et Domini Salvatoris deitas intra templum corporis sui Judæis perfidis fuisse probatur abscondita. Sic singula quæ de David et Christo provenerunt facta, illis sunt sub hac allusione communia. Quæ imagines rerum in hoc titulo ideo præludunt, quia totus psalmus de Domini passione dicturus est. Sic enim ille truculentum Saulem, sicut iste Judæos nequissimos perferebat. Oportet igitur meminisse psalmum hunc quintum esse illorum qui passionem et resurrectionem Domini sub brevitate commemorant.

Divisio psalmi.

Dominus Christus in primo ordine psalmi orat de sua passione sollicitus, secundum id quod propter nos homo fieri inæstimabili pietate dignatus est. Factus enim (ut ita dixerim) humanatus Deus, qui etiam in assumptione carnis Deus esse non destitit; inconvertibilis manens, assumpto convertibili homine, naturam suam non minuens, sed conditionem mortalitatis exaltans. Unus enim atque idem est Dominus Christus, qui et in Dei forma operatus est miracula magna virtutis, et in forma servi subiit sævitiam passionis. Secundo ordine resurrectionis suæ gloriam stupenda varietate describit. Tertio post beatissimam resurrectionem, laudes se Patri Domino cantare promittit; quæ membra diaplasmatis quoque interpositione separantur.

190 Expositio psalmi.

Vers. 1. *Miserere mei, Deus, miserere mei: quoniam in te confidit anima mea.* Christus Dominus humanatus clamat ad Patrem, ex eo quod futuram metuit passionem; ut quamvis voluntariam susciperet mortem, animæ suæ declararet absolute formidinem. Misericordiam petit Dei Filius, qui miseretur omnibus, qui tanta ad nos liberandos humilitate descendit, ut unum ex fidelibus clamare putes, quod Creator mundi assumptæ carnis infirmitate deprecatur. Nam cum

dicit: *Miserere mei, Deus, miserere mei*, repetitio ista periculum futuræ mortis ostendit, ut sæpe posceret resurrectionis miraculum, qui subiturus erat discrimina passionis. Sequitur, *quoniam in te confidit anima mea*. Oratio ista forma fidelium est, ut qui propter salutem nostram talia pertulit, precationibus quoque nos suis pius doctor instrueret. Oravit enim ut regulam nobis sanctæ orationis ostenderet. Passus est propter nos, ut nullus pro ipso pati velle refugiat. Resurrexit, ut ad resurrectionem quoque ipsius spes se nostræ infirmitatis extendat. Ille enim istarum rerum indigus non fuit, sed omnia causa nostræ salutis excepit.

Vers. 2. *Et in umbra alarum tuarum sperabo, donec transeat iniquitas*. Intelligamus orationis istius purissimam sanctitatem. Primo versu misereri sibi Dominum ante omnia postulavit. Secundo dicit quare debeat obtinere. Tertio quemadmodum possit ab imminente persecutione liberari. *Alarum* etenim *umbra* tecta materna sunt, quæ pullos teneros et blandimento quodam fovent, et ab irruente tempestate custodiunt. Sed quia hæc munimina magnum auxilium maternæ pietatis ostendunt, talis comparatio frequenter in Scripturis sanctis posita reperitur, sicut Dominus in Evangelio dicit: *Jerusalem, Jerusalem, quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alis suis, et noluisti* (Matth. xxiii, 37)! Quæ figura dicitur parabole, id est comparatio, quoties sibi res genere dissimiles comparantur. Sequitur, *donec transeat iniquitas*. In ipsa comparatione permansit, ut sub eadem *umbra* requiesceret, donec fervida *iniquitas* æstualet.

Vers. 3. *Clamabo ad Deum altissimum, Deum qui benefecit mihi*. Magnus ordo piæ prædicationis ostenditur, ad *Altissimum* clamare, ad quem non voce valida, sed puritate conscientiæ pervenitur. Clamabat ille ab humanitate suscepta, a quo supernæ creaturæ opem non desinunt postulare. Nam quod dicit, *Deum qui benefecit mihi*, designat excellentissimum incarnationis arcanum, quod humano generi gratia divina collatum est.

Vers. 4. *Misit de cælo, et liberavit me; dedit in opprobrium conculcantes me*. Natura humanitatis unita Dei Filio confitetur liberatam se ab humana imbecillitate, quæ post resurrectionem meruit cælorum regna percipere. *Misit* autem quod dicit, non significat angelum, non aliquam creaturam; illa enim per se servire, non liberare potuerunt: sed *misit*, intellige, auxilium supernæ potentiæ suæ. *Liberavit* enim Pater Filium suum, sicut Apostolus dicit: *Propter quod et Deus illum exaltavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen* (Philip. ii, 9). *Liberare* quoque se posse et Filius ipse testatur dicens: *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (Joan. x, 18). Verum istæ locutiones cooperationem sanctæ Trinitatis ostendunt, quæ unum vult, unum semper operatur. Addidit, *Dedit in opprobrium conculcantes me*. *Opprobrium* persequenti-
bus fuit, quando illum, quem se credebant extin-

guere, viderunt fideles populos de ipsius resurrectione gaudere. Dedecus enim suum judicat mala conscientia, quando propria non videt impleri posse disposita.

Vers. 5. *Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam*. Januam secundæ partis ingreditur. Nam quamvis in superiori versu similia verba dixerit, hinc tamen in gratiarum actionem prorumpit, ut spem credentium de sua prosperitate firmaret. *Misit* enim de Patre dicit, quod ad humanitatem susceptam pertinet, sicut et in Evangelio ait: *Non sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domus Israel* (Matth. xv, 24). *Misericordia* est ergo, quia humano generi in suscepta carne compatitur, dum clamat: *Saule, Saule, quid me persequeris* (Act. ix, 4)? vel his similia. *Veritas*, quoniam unicuique sua facta retribuit.

Vers. 6. *Eripuit animam meam de medio catulorum leonum; dormivi conturbatus*. Crucifixo corpore, animam suam dicit ereptam: de qua maxime nos præcipit esse sollicitos. Totum enim in tuto redditur quando illa salvatur. Resurget enim corpus ad spiritualem gloriam, si illa non fuerit obstinationis vulnere sauciata. *Catulos* enim *leonum* plebem significat Judæorum, quam principes et sacerdotes ferali voluntate genuerunt; ut leones sint qui mala consilia de nece Domini tractaverunt. *Catuli*, eorum populi qui perperam inventa secuti sunt. Addidit, *dormivi conturbatus*. Mors Domini mirabili proprietate describitur, qui *conturbatus* fremitu Judæorum, quiete altissima *dormiebat*: ostendens tam nihil fuisse persecutionem impiorum, ut occisus perduceretur ad somnum. *Dormire* enim non est *conturbati*, nisi illius qui in cruce positus, spiritum sua reddidit voluntate.

Vers. 7. *Filii hominum, dentes eorum arma et sagittæ, et lingua eorum gladius acutus*. Hæc de illis dicit qui in nece Domini impia voluntate grassati sunt. Ipse enim exponit qui sunt isti *filii hominum*, quorum *dentes* fuerunt *arma et sagittæ*; eorum scilicet qui (sicut legitur) supra eum dentibus stridebant. Quod per quintam speciem dicitur definitionis quæ Græce appellatur *κατὰ τὴν λέξιν*, Latine ad verbum. Singulis enim verbis definitur quid sint *dentes* hominum furentium, id est *arma et sagittæ*. *Arma* retulit ad consilia pessima; *sagittas* ad verba quidem volantia, sed ad operationem mortis emissa. Addidit, *et lingua eorum gladius acutus*. Acuto gladio comparantur voces illæ quæ dicebant: *Crucifige, crucifige* (Luc. xxiii, 21). Nam sicut ensis acutus celerrimum operatur mortis effectum, ita et illa verba citam exitii complevere sententiam. Uno enim impetu visi sunt peremisse, sicut arma solent acutissima desecare. Per quæ tamen subtiliter commonuit, quia et *lingua* sæviens possit occidere, sicut Salomon ait: *Mors et vita in manibus linguæ*.

Vers. 8. *Exaltare super cælos, Deus, et super omnem terram gloria tua*. Dum in cruce talia Christi pateretur humanitas, et Dominum cæli Juxta viderentur habere derisui, exclamat a forma servi, quam pro nobis assumpsit: *Exaltare super cælos,*

Deus; ut qui pendes in cruce, cognoscaris semper in majestate regnare. Non enim Deus supra se exaltari poterat, quia non est ultra quo crescat; sed exaltatur plane inter homines, quando gloria majestatis ejus conversis mentibus apparebat. Super caelos autem dixit, quia Dominus et virtutes supernas noscitur habere subjectas. Sequitur, et super omnem terram gloria tua. Hoc utrumque completum est. Exaltatus enim supra caelos est, quando sedit ad dexteram Patris; glorificatus est super omnem terram, quando totum mundum catholica replet Ecclesia: in qua laudes Domino jugiter concinuntur, sicut Dominus dicit: Vivo ego, dicit Dominus; et implebitur gloria mea universa terra (Num. xiv, 21).

Vers. 9. Laqueos paraverunt pedibus meis, et incurvaverunt animam meam.

Vers. 10. Foderunt ante faciem meam foveam, et ipsi inciderunt in eam. Judaeos significat insidiatores, qui praedicationibus rectis dolos se adnectere crediderunt, sicut evangelista de Pharisaeis dicit, cum ante eum statuissent adulteram mulierem, dicentes: *Hanc invenimus in adulterio deprehensam. Moyses enim praecepit nobis hujusmodi lapidare: tu autem quid dicis (Joan. viii, 3)?* et caetera hujusmodi, quae maligna interrogatio commovebat. *Pedes* autem Christi sunt increpationes malorum promissionesque fidelium, quibus ille in hoc mundo evangelizans, quasi quibusdam pedibus incedebat. Sequitur, *et incurvaverunt animam meam.* Hic pietas Domini sanctitasque describitur. *Incurvaverunt* enim animam Christi, quando scelerati Judaei credere noluerunt. *Ipsis enim condolendo* (sicut et alibi dicit) jejunos et steriles reddebatur. *Anima* enim ejus in suis actibus curvari non poterat, quae peccati maculam non habebat. Adjecit, *foderunt ante faciem meam foveam.* Bene dicitur *fovea* sententia mortis, quae mittit ad foveam. In ejus enim faciem diverunt: *Reus est mortis (Matth. xxvi, 66);* et ideo dicti sunt *foveam fodere*, quia eum neci visi sunt tradidisse. Addidit sententiam generalem, *et ipsi inciderunt in eam.* Omnis enim injusta vox suos prius damnat auctores, et antequam alteri noceat, se prius ipsa condemnat. Quod similiter et Salomon dicit: *Qui fodit foveam incidet in eam (Eccli. x, 8).*

Vers. 11. Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum; cantabo et psalmum dicam Domino. Postquam dixit malorum debitas poenas, nunc venit ad tertiam partem, in qua post resurrectionem acturum se gratias pollicetur. Sed per illud gratias agit, per quod et resurrexit a mortuis. Caeterum deitas Christi cum Patre coaeterna, semper praestat, semper omnipotens, semper aequalis est. Nam quamvis laqueos parasset inimicus, foveam aperuisset ingratus, *paratum* se dicit ad agendas gratias, quia sibi sciebat resurrectionis gloriam modis omnibus affuturam. Sed in quo sit paratus, per verba sequentia declaratur: *Cantabo et psalmum dicam Domino.* *Cantare* diximus, vocibus gratiam referre; *psalmum dicere*, praedicabili Dominum actione laudare. Quae duo superiori geminationi merito videntur aptata, quando in utroque se profi-

A letur esse *paratum.* Sed dum illa de se dicit, nos, quemadmodum consteamur, instituit. Nam et apostolus Paulus sequens magistrum, *paratum* se profitetur, dum ait: *Gloriamur in tribulationibus, scientes quoniam tribulatio patientiam operatur, patientia probationem (Rom. v, 3),* etc.

Vers. 12. Exsurge, gloria mea; exsurge, psalterium et cithara: exurgam diluculo. Per tropologiam *exsurge* dicitur, quasi surge ad miraculum faciendum; sicut scriptum est et in undecimo psalmo: *Nunc exurgam, dicit Dominus (Psal. xi, 6).* Qui sermo ad potentiam divinam propter exprimendas causas ab humana imbecillitate tran latus est. Geminat etiam: *Exsurge, psalterium et cithara.* Quae figura dicitur epembasis, id est iteratio verbi; quod etiam in superiore versu **B** fecit, ubi ait: *Paratum cor meum, Deus, paratum cor meum.* Hic enim natura assumptae humanitatis exprimitur. *Psalterium* fuit, quando caro operabatur divina mandata, ut sancta se conversatione tractaret. *Cithara* vero gloriosam significat passionem, quae tensis nervis dinumeratisque ossibus, virtutem patientiae intellectuali quodam carmine personabat. Addidit, *exurgam diluculo*, quod est inter tenebras noctis, et diei claritatem: quod tempore eum resurrexisse Evangelii lectio sancta testatur; ait enim: *Diluculo valde venit Maria ad monumentum (Luc. xxiv, 1),* et reliqua.

Vers. 13. Confitebor tibi in populis, Domine; psalmum dicam tibi inter gentes. Istud jam dicitur a parte membrorum, quia ipsum constat Patri in populis confiteri, qui caput et dux Ecclesiae probatur intelligi. Nam quod ait, *psalmum dicam tibi inter gentes*, caelestem significat actum universalis Ecclesiae, quae per omnes gentes linguis variis psalmodiam Domino devota mente persolvit.

Vers. 14. Quoniam magnificata est usque ad caelos misericordia tua, et usque ad nubes veritas tua. Ista est causa confessionis, ista promissio psalmodiae: *Quoniam magnificata est misericordia Domini usque ad caelos; id est quia humanitas Filii usque ad caelorum regna perducta est.* Periclitanti quippe homini, qui peccatis tenebatur obnoxius, fecit misericordiam suam, ut dispensatione mirabili faceret eximium, quem nefandi populi iudicio putabant extremum. Sequitur, *et usque ad nubes veritas tua.* *Nubes* significant prophetas, quos Spiritus sancti irrigua veritas, velut copiosus imber implevit. Merito enim *nubes* vocantur, quia caelesti fonte satii sunt, et supra steriles peccatores spiritualis copiae dona fuderunt; quae duo praeposterato sunt ordine collocata. *Veritas* est tempore anterior, *misericordia* vero adventu posterior; quae ideo commutata sunt, ut sine aliqua differentia in his potuisset unum decus, unus auctor agnosci.

Vers. 15. Exaltare super caelos, Deus; et super omnem terram gloria tua. Hunc versum et in secunda parte jam dixit, fidem nostram tali promissione confirmans, quia super omnes creaturas ejus nominis sit gloria regnatura.

Conclusio psalmi.

Quis virtutem psalmi hujus, quis benevolentiam digne possit effari? Orat Christus, ut nos doceat; resurgit, ut nos erigat; laudes Patri dicit, ut nos instruat. Merito via nostra, merito redemptio, merito apud Patrem noster **192** legitur Advocatus. Amemus clementem defensorem, ne patiamur severum judicem. Ultra omnem esse constat amentiam reum toto corde non expetere, qui nos ad æterna gaudia tam crebris admonitionibus cognoscitur invitare.

EXPOSITIO IN PSALMUM LVII.

In finem, ne disperdas David in tituli inscriptione.

Quamvis verba ista frequenter iterentur, non pigebit tamen eadem per singula loca declarare, ut psal-morum possit dignitas æstimari. Illas siquidem domos **B** confidenter intramus, quarum penetralia in ipsa fronte cognoscimus. *In finem* significat Christum, qui in hoc psalmo locuturus est. *Ne disperdas David in tituli inscriptione.* Et *David* sæpe diximus Christum significare, quia et rex erat, et nomen ejus manu fortis sive desiderabilis interpretatur, quod et Domino competenter aptatur. Commonetur ergo Pontius Pilatus, *ne disperdat scriptum titulum* qui Regem Dominum declarabat: quia reddi non poterat incassum quod divina noscebatur jussione conscriptum. Regem enim illum quis poterat abolere, quem constat esse coeli terræque creatorem? Quod adeo frequenter repetitur, ut excusatio contradicentibus auferatur.

Divisio psalmi.

Dominus Christus et virtutibus Salvator et monitis, in prima narratione psalmi Judæorum cognoscitur exprobrare nequitiam. Sed dum illis imputat quæ fecerunt, nos ne faciamus similia commonemur. Secunda narratione retributiones eorum aptissimis comparationibus declarat. Tertia qualis fiat correctio justorum de peccatorum ultione memoratur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Si vere utique justitiam loquimini, justa judicate, filii hominum.* Christus Dominus Judæos invehitur [*ms. A., convenit*] de his quæ longa post erant ætate facturi. *Loquuntur enim falso justitiam* legis, qui non sunt recta judicaturi. Vere autem illi æquabilia dicunt, qui justa facturi sunt; sermo enim rectus vitæ debet esse consimilis. Voces ergo illas hic arguit Judæorum, quando captiose dicebant: *Magister, scimus quia a Deo venisti, et viam Dei in veritate doces.* (*Matth. xxii, 16*). Ista quidem *justa* erant, sed illi ea veraciter minime loquebantur: quoniam si fuissent certissima mente prolata, irreprehensibilia eorum potuerant esse judicia; nec postea dixissent Pontio Pilato: *Crucifige, crucifige, quia se Dei Filium esse confirmat* (*Joan. xix, 6, 8*). Sic enim judicaverunt, ut non recte, sed fide *locuti justitiam* comprobentur. Hoc argumentum in topicis dicitur a contrario. Contrarium est enim recta loqui, et perversa facere. Nonnulli vero hinc faciunt quæstionem, dicentes, hic quidem præceptum esse: *Justa judicate*, cum

A legatur in Evangelio: *Nolite judicare, ne judicemini* (*Luc. vi, 37*). Sed ista sententia non nobis tollit in totum licentiam judicandi; nam quod dicit, *nolite judicare*, de illis factis vult intelligi quæ sensus noster non prævalet intueri. Sunt enim quædam media quæ ignoramus quo animo flant, quia et bono et malo fieri possunt, de quibus temerarium est homini judicare. Hic autem præcipit nobis de his quæ manifesta sunt *justa judicare*. Ita sit ut sententiæ istæ, dum discussæ fuerint, nequaquam sibi contrariæ esse videantur. Quem locum Pater Augustinus de Sermone Domini in monte, libro secundo (*Cap. 28*) latius diligentiusque tractavit.

Vers. 2. *Etenim in corde iniquitates operamini in terra; iniquitatem manus vestræ concinnant.* Ac si diceret: Quomodo potuistis de me judicare, qui *in corde vestro iniquitates operamini*, ubi perfectum crimen est, antequam fiat, et omne malum plectibile sit, quod desiderium pravæ voluntatis accusat? *In terra* vero dicit, sive arcano pectoris, sive supra populum cui principes et Pharisei præesse videbantur. Et vide quia supra *cordis iniquitates* posuit: nunc etiam per *manus* res significat actuales, ut non solum cogitatum scelus, sed etiam completum esse doceatur. *Concinnant* enim ad iniquitates bene positum est. *Concinnatio* autem significat, quando ex multis partibus sibi convenit adunata perversitas.

Vers. 3. *Alienati sunt peccatores ab utero [ed., a vulva], erraverunt a ventre, locuti sunt falsa.* Merito peccatores tanquam abortivos, projectos ab utero dicit **C** Ecclesiæ, qui nulla doctrinæ confirmatione perfecti sunt; sed tanquam teneræ pecudis fatuata mollities, non ad lucem vitalem, sed in perfidiæ tenebras probantur abjecti. Juste quippe *uterum* habere dicitur Ecclesia, quæ nos sacro baptisate profundit in perpetuam lucem. Sed vae illis qui immaturi ab ejus visceribus exierunt! Sequitur, *erraverunt a ventre, locuti sunt falsa.* *Erraverunt* utique *a ventre*, qui contraria matri dogmata sunt secuti, nec alvum sanctam pia devotione venerantur. Ipsi enim et *falsa locuti sunt*, qui ab ejus sanctis traditionibus erraverunt.

Vers. 4. *Ira illis secundum similitudinem serpentis, sicut aspidis surdæ et obturantis aures suas.* *Ira* Judæorum per similitudinem nimis aptissimam definitur. Obstinatum quippe hominum *ira* irrevocabilis est qui, ne docentium prædicationes exaudiant, procurant sibi voluntariam surditatem. Cui malo consuetudo *aspidis* comparatur, quæ ne verba incantantis exaudiat, suasque latebras derelinquat, unam aurem caudæ suæ inflectione dicitur obturare, alteram vero in terram deprimere. Cui merito Judæi comparati sunt, qui cordis auribus obturatis, sanctæ Scripturæ audire noluerunt saluberrimam jussionem. *Obturare* enim a sacerdotibus tractum est, qui aures suas thure replebant, ne peregrinis verbis intercedentibus, confusa carminum memoria turbaretur.

Vers. 5. *Quæ non exaudiet vocem incantantium, et veneficia quæ incantantur a sapiente.* In exponenda similitudine perseverat. Dicit enim de aspidem quæ non

exaudit vocem incantantium : utique quoniam auribus A damnatis obsurduit, nec passa est audire vocem quæ illam trahere potuisset ad lucem. O humanum genus ! nisi illuminetur misericordia divina, cæcissimum est : creatum **193** ad imaginem Dei, similitudinem vult habere serpentis. *Sapientem* vero hunc dicimus mundanæ artis operatorem, quæ *πρόσ σίτην* rem, Domino se juvante, astuta complet industria. Nota igitur quoniam dicuntur sapientes et in malo, de quibus legitur : *Ubi sapiens, ubi scriba (I Cor. 1, 20)?* et his similia.

Vers. 6. *Deus conteret dentes eorum in ore ipsorum ; molas leonum confringet Dominus.* Introitus secundæ narrationis aperitur, in qua describitur quæ sint mala passuri qui contempserunt, ut aspides, divina prædicatione salvari. Primum dicit *dentes eorum* specialiter *conterendos*, quando dolosa verba ipsorum B et captiosæ interrogationes deducebantur ad nihilum ; sicut eis contigit quando subdole interrogabant cui nummus Cæsaris penderetur. Sed tale a Domino responsum recepere, ut unde tentaverant mordere, contritis dentibus viderentur abscedere. Ait enim : *Reddite Cæsari quæ sunt Cæsaris, et Deo quæ Dei sunt (Matth. xxii, 21).* Sequitur, *in ore ipsorum molas leonum confringet Dominus.* Hic nescio quid videtur exerescere, quando et *leones* nominavit et *molas* : illos videlicet significans, qui non jam captiosis verbis, sed belluino fremitu in necem Domini consurgere tentaverunt. Aspides erant, quando ei insidiose dixerunt : *Licet dare tributum Cæsari (Ibidem, 17)?* *Leones* fuerunt, quando cruento ore clamaverunt : *Crucifige, crucifige (Luc. xxiii, 21).* Ita insania eorum C non solum veneno serpentis, sed immanibus belluis comparata describitur. *In ore autem ipsorum molæ confringebantur*, quando dictis non poterant respondere verissimis.

Vers. 7. *Ad nihilum devenient velut aqua decurrens : intendit arcum suum donec infirmentur.* Dixit *aspides*, dixit *leones* : nunc venit ad torrentes, qui hiemalibus imbribus concitati, subita inundatione descendunt. In hoc terribiles, quia improvisi ; in hoc periculosi, quia præcipites. Sed mox ut impetu transeunte, quasi atrocia colla posuerint, sereno cælo deficiunt, qui nubibus compluentibus intumescunt. Quæ figura dicitur *synathroismos*, id est congregatio, ubi multas res et crimina sub aliqua narratione colligimus. O inaudita sævitia Judæorum ! Comparantur illis tot D ingentia mala, unde immania novimus venire pericula. Addidit : *Intendit arcum suum donec infirmentur.* Hic clementia divinæ virtutis ostenditur, cujus *arcus* tenditur ad salutem. Deus enim contra malos arma suæ potestatis *intendit*, et tandiu terret *donec infirmati* cedant, et ad confessionis salutem meliorata se mente convertant.

Vers. 8. *Sicut cera liquefacta auferentur ; super eos cecidit ignis, et non viderunt solem.* Superius dixit de his quos convertendos esse Domini terrore pronuntiat ; nunc exponit eos qui, perfidia faciente, in sua obstinatione durati sunt. Istis digna vicissitudo redditur, ut illa cordis duritia *sicut cera liquefacta* dis-

pereat. *Auferentur*, dicit, a conspectu Domini, quando in gehennæ tormenta mittendi sunt. Denique sic sequitur, *super eos cecidit ignis, et non viderunt solem.* *Ignem* dicit malæ mentis ardorem, quem in hoc sæculo cæcatis sensibus hauserunt ; qui tenebrat potius quam illuminat, qui non aperit, sed claudit aspectum. Talis enim ignis super impios cadit, ut solem verum, id est Dominum Salvatorem videre non possint ; sicut et ipsi in iudicio futuro dicturi sunt : *Sol non ortus est nobis, et justitiæ lumen non luxit nobis (Sap. v, 6).* Illum enim solem conspiciere nequeunt, nisi qui eum mundis et sanctis mentibus intuentur.

Vers. 9. *Priusquam producant spinæ vestræ rhamnos : sicut viventes, sicut in ira absorbet eos.* *Rhamnus* spinarum genus est permolestum, quod prius in herbam mollissimam pubescit ; sed ubi adulta ætate caluerit, ramusculos producit acuminatos, posteaque ejus sudes durescunt in arboream firmitatem. Hoc ergo Judæis præsens sententia comminatur, quod prius absorbeantur quam longa ætate eorum malitia convalescat, sicut et in alio loco de talibus dicit : *Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos (Psal. lvi, 24).* Sequitur celeritas perditionis eorum, *sicut viventes, sicut in ira absorbet eos.* Bene dicit, *sicut viventes*, quia vivere videntur et mortui sunt. Omnis enim peccator in pravitate degens veritati moritur, sicut ait Apostolus : *Vidua quæ in deliciis est, vivens mortua est (I Tim. v, 6).* Quod autem adjecit, *sicut in ira absorbet eos*, illud significat, quia Dominus tanquam iratus, peccatores videtur percellere non iratus ; de quo scriptum est : *Tu autem, Domine virtutum, cum tranquillitate iudicas (Sap. xii, 18).* Nam quod dictum est, *absorbet eos*, eorum subitum significavit interitum, quia quanta Domino in sustinendo patientia fuit, tanta erit percussio in celeritate iudicii. Et respice quia sicut superius duobus versibus in peccatis auxesim fecit, ita et hic per quatuor crescit in pœnis.

Vers. 10. *Lætabitur justus cum viderit vindictam impiorum ; manus suas lavabit in sanguine peccatoris.* Membrum tertix narrationis ingreditur, in quo iustorum lætitiæ et sceleratorum etiam in isto sæculo dicit provenire vindictam. *Videbit enim vindictam impiorum justus*, cum eos respexerit talia facere, unde semper debeant formidare. Omne enim malum suam portat, dum committitur, ultionem, quia torquente conscientia ipse in se probatur implere vindictam. Contra *justus* lætus est, quamvis molestiarum fasce deprimatur ; animo enim liber est, unde vera lætitiæ semper exurgit. Sic utraque genera hominum qualitates suarum in se sustinent actionum. Sequitur, *manus suas lavabit in sanguine peccatorum.* Quid est hoc, quod ille qui præcepit orare pro inimicis, in *peccatorum sanguine* piorum *manus* asserit *abluendas* ? Sed hoc, si diligentius intuemur, correctionis potius quam sævitix præstabit exemplum. Nam cum *sanguis peccatoris* effunditur, *manus*, id est actus iustissimi corriguntur. Impio enim pereunte, commonetur innoxius cautius se diligentiusque tractare. Ita fit ut

manus justi non crudeliter, sed pie sanguis peccatoris emundet; sicut Salomon dicit: *Stulto pereunte, sapiens astutior fit* (Prov. xxi, 11).

Vers. 11. *Et dicet homo: Si utique est fructus justo, utique est Deus judicans eos in terra.* Cum ista fiunt, quæ superius dicta sunt, tunc fidelis intelligit atque dicit: Si justus etiam hic bonorum suorum præmia consequuntur, manifestum est et in hac terra de eis judicare Dominum, qui eos degere infructuosa sanctitate non patitur. Vult enim intelligi quia nec mali in hoc sæculo omnino a pœna sunt liberi, quamvis florere videantur; nec boni a beneficio sequestrati. **194** licet mundanis oneribus imprimantur. Quod argumentum dicitur a consequentibus, quando, cum justo dantur præmia, justus est Dominus.

Conclusio psalmi.

Ecce verus Sol qui tenebras nostras caliginesque discutiens, quid in veritate sentire debeamus ostendit. Jam nemo sit dubius, nemo remurmuret: quia in isto mundo Deum occulte res humanas examinare cognoscimus, quod in hoc sæculo facere manifestius comprobatur. Merito ergo istum Solem verissimum diem dicimus, qui ad numerum horarum per duodecim nobis apostolos lumen suæ veritatis infudit. Nam et ipse sic dicit: *Abraham concupivit videre diem meum: vidit, et gavisus est* (Joan. viii, 55). Dies iste bonarum mentium, dies iste justorum est: cui nec nubium caligo præpedit, nec nox aliquando tenebrosa succedit.

EXPOSITIO IN PSALMUM LVIII.

In finem, ne disperdas David in tituli inscriptione: quando misit Saul, et custodivit domum ejus, ut eum interficeret (I Reg. xix, 11).

In finem, jam dictum est sine fine. Ne disperdas David in tituli inscriptione; et hoc quoque frequenter ponitur, ut Passio Domini per hæc indicia declaretur. Irrite siquidem tentabat disperdere Judæorum insania, quod divina toties interdixit auctoritas. Per hujus enim tituli incorruptibilem inscriptionem, manifestat regni Domini incommutabilem firmitatem. Sequitur, *quando misit Saul, et custodivit domum ejus, ut eum interficeret.* Hoc quoque ad passionem Domini convenienter aptatur. *Domus* enim indicat monumentum ubi triduana morte requievit, ad quod custodiendum miserunt principes Judæorum, ad gloriam nominis ejus quasi disperdendam: ne per fraudem diceretur resurgere, quod auditus fuerat Christus antea prædicasse. Sed melius quod inimici per se maluerunt probrare, ut totus mundus factum firmitus potuisset agnoscere. Indubitatum siquidem testimonium est, quod præstat ingratus; et non potest gratiosum dici, quod confirmat ille qui reus est. Quapropter causas istas nullus ambigat ad passionem Domini pertinere, unde psalmus iste dicturus est. Sed hoc sollicite debemus intelligere, ut quando loquitur Dominus Christus, quædam ab humilitate carnis, quædam ab excellentia divinitatis ejus accipere debeamus: non duos filios putantes, sicut Nestorii

A sacrilega somniat iniquitas; sed in duabus naturis unitis atque perfectis permanere Dominum Christum, sicut doctissimorum Patrum sanctæ Chalcedonensis synodalis testatur auctoritas. Ait enim (Parte II, act. 5): Unum eundemque Filium Dominum nostrum Jesum Christum confiteri consonanter omnes instruimur et docemur: perfectum eundem in divinitate, et perfectum eundem in carne; Deum veraciter hominemque eundem, ipsum veraciter ex anima rationali et corpore; ὁμοούσιον, id est unius essentialis Patri secundum divinitatem, et ὁμοούσιον nobis eundem ipsum secundum humanitatem, per omnia nobis absque solummodo peccato consimilem. Ante sæcula quidem de Patre natum secundum divinitatem, in novissimis autem diebus eundem ipsum B propter nos et propter nostram salutem ex Maria Virgine natum, θεοτόκον, id est Dei Genitrice secundum humanitatem: unum eundemque Christum Filium Dei, Dominum unigenitum, in duabus naturis sine confusione, sine conversione, sine divisione et sine separatione noscendum. Nusquam naturarum differentiam per unitatem penitus amputatam; magis autem salva proprietate utriusque naturæ, et in unam coeunte personam, unamque subsistentiam; nec in duas divisum partitumque personas, unum eundemque Filium unigenitum, Deum verum, Jesum Christum Dominum confitemur. Sancta fides, inviolata veritas, amplectenda prædicatio, quam merito per Spiritum sanctum convenienter effusam, per totum mundum catholica confitetur Ecclesia.

Divisio psalmi.

Primo ingressu psalmi orat Dominus Christus, non ex eo quod de Patre natus est Deus, sed ex eo quod de Maria Virgine factus est homo, ne ei inimici ipsius nocere prævaleant; ad instar luminis materialis ex imo surgens, ad resurrectionis suæ paulatim conscendens excellentissimam summitatem. Secundo prosequitur, quemadmodum in fine sæculi convertendi sint Judæi, et pro eis oratio mirabili pietate depromitur. Tertio designat quæ facturi sint post conversionem, et se in sanctis suis gaudere testatur. Quæ partes diapsalmatis termino dividuntur; ut non tam exquisitæ quam minus neglectæ esse declarentur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Eripe me de inimicis meis, Deus meus, et ab insurgentibus in me libera me.* Dum humanitas Domini Salvatoris eripi se ab inimicorum spiritualium insidiis postularet, quibus tamen non tenebatur obnoxia, sicut ipse dicit: *Veniet princeps hujus mundi, et in me non inveniet quidquam* (Joan. xiv, 30), nobis quod necessarie petamus ostendit. Ille quippe sine macula peccatorum, diabolus, vel ministros ejus Judæos averti a se proposita humilitate deprecatur; nos autem sic petimus, ut capti atque noxii ab immondis spiritibus divina misericordia liberemur. Caput nostrum hoc quidem petit, sed sine lege peccati: membra vero similiter rogant, sed delictis ob-

noxia. *Inimicorum* autem quatuor esse genera per A hunc et alium versum evidenter ostendit. Primum dixit *eripi se ab inimicis* tantum, qui dispositum quidem nocendi habere poterant: non tamen, ut confestim læderent, ardentius appetebant. Additur secundum, *et ab insurgentibus in me libera me. Ab insurgentibus* dicit, quasi jam iniquitatis suæ tempestate commotis, et futuris cladibus animi indignatione præparatis.

Vers. 2. *Eripe me de operantibus iniquitatem, et de viris sanguinum libera me.* Dicit tertium genus, ut illi qui insurrexerant mente durata, **195** scelus etiam operatione complerent; nec cogitationibus tantum iniquitatem suam, sed operis quoque ipsius consummatione monstrarent. Sequitur, *et de viris sanguinum libera me.* Venit ad quartum genus, ut B isti inimici non solas contumelias appetere viderentur, sed ipsum quoque sanguinem effundere festina- rent. Hic autem significat Judæos, qui innocentis sanguinem sacrilego crimine damnaverunt, quando dixerunt: *Crucifige, crucifige* (Luc. xxiii, 21); et iterum: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros* (Matth. xxvii, 25). Qui merito *viri sanguinum* dicti sunt, quoniam supra se injuste mortis onera susceperunt. Petit ergo se ab eis pro humana infirmitate *eripi et liberari*, qui totum tamen voluntarie sustinebat. Et intende quia per figuram epembasim, quæ iteratio nuncupatur, in his duobus versibus verba geminavit, *eripe me, et libera me.*

Vers. 3. *Quia ecce occupaverunt animam meam, irruerunt in me fortes; neque iniquitas mea, neque peccatum meum, Domine.* Anima hic dicitur vita corporalis. Cæterum *animam* Domini Salvatoris nulla potuit adversitas occupare, quæ unita Deo immaculata se conversatione tractavit. Sed cum dicitur anima occupata, tempus ostenditur passionis. Sequitur, *irruerunt in me fortes.* Fortes diabolum significat cum ministris; sicut ipse in Evangelio dicit: *Nemo potest intrare in domum fortis, et vasa ejus diripere, nisi prius alligaverit fortem* (Marc. iii, 27). Ipsi enim in corde Judæ ascenderunt, ut Salvator morti tradere- tur. Ipsi populum pessimis instigationibus incitarunt, ut Liberatorem humani generis perfida voluntate damnarent. Qui *fortes* ideo dicuntur, quia mortalium superant fragiles imbecillitates. Cæterum potentiae Christi fortes esse non poterant, qui eos divinis vi- D ribus alligavit. Addidit, *neque iniquitas mea, neque peccatum meum, Domine.* Quamvis in Dominum Salvatorem diabolica fortitudo surrexerit, modo eum in pinna templi constituendo, modo offerendo divitias: tamen nihil tale in eum præsumere ausi sunt, qualia nobis vitiorum tentamenta efficaciter ingerere consuerunt. *Iniquitas* hic pro malevolentia intelligenda est; *peccatum* vero pertinet ad sceleris operationem, quæ omnimodis a Domino fuisse probantur extranea. Natura enim humanitatis a Domino assumpta probatur esse, non culpa; sed tamen ipsum fortem sustinuit tentatorem, quia carnem nostræ fragilitatis assumpsit; nec aliter fieri potuit ut

jus suum exitium juste perderet, nisi ad vultum pervenisset auctorem. Sic triste frigus veniente tepore dissolvitur: sic nox tenebrosa discedit, quando claritas serenæ lucis advenerit. Sed hæc de se vere dicit Caput nostrum. Cæterum ista professio membrum non potest convenire subjectis.

Vers. 4. *Sine iniquitate cucurri, et dirigebar: exsurge in occursum mihi, et vide.* Potest quis *cucurri* et non *dirigi*, ut illi quorum vita tortuosis semitis irrotatur; nec ad rectum perveniunt iter qui nulla veritate diriguntur. Christus enim mundanam vitam recto tramite transcurrit; nec iniquitas illi obviare potuit, quæ actus semper humanitatis intorquet. De ipso enim octavus decimus psalmus ait: *Exsultavit ut gigas ad currendam viam: a summo caelo egressio ejus, et occursum ejus usque ad summum ejus* (Psal. xviii, 6, 7). Hoc enim erat *dirigi*, unde venerat, ut rediret. Sed sic venit a Patre, ut non recederet a Patre; sic discessit a mundo, ut non desereret fideles, sicut ipse ait: *Non vos dimittam orphanos* (Joan. xiv, 18); et, *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi* (Matth. xxviii, 20). Sequitur, *exsurge in occursum mihi.* Hic jam tropicis allusionibus potentia resurrectionis exprimitur, ut petat Patrem sibi occurrere, ad se scilicet venientem; cum nec ille ab ipso aliquando discesserit, nec iste ad eum, quantum ad supernam naturam pertinet, facie novitatis ad- venerit: sed sicut ipse in Evangelio dicit: *Ego in Patre, et Pater in me est* (Joan. xiv, 11). Quod autem addidit, *et vide*, significat, fac videri; sicut Abraham dictum est: *Nunc cognovi quoniam diligis Dominum Deum tuum* (Gen. xxii, 12); id est, cognosci feci. Tropica est enim ista locutio, et in Scripturis divinis creberrima consuetudine seminatur.

Vers. 5. *Et tu, Domine Deus virtutum, Deus Israel,*

Vers. 6. *Intende ad visitandas omnes gentes: non miserearis omnibus qui operantur iniquitatem.* Duo isti versiculi in uno exponendi sunt, quoniam de se invicem pendere noscuntur. Post resurrectionis igitur mirabilem narrationem, pius Advocatus interpellat pro nobis, dicens ad Patrem: *Et tu, Domine Deus virtutum, Deus Israel;* qui non putaris nisi *Deus solius Israel*, id est unius gentis: *intende nunc ad visitandas omnes gentes*, ut tibi credentium copia D crescat ex gentibus, quia sterilitatem fidei in Judaico populo comperisti. Et respice quod *omnes gentes* dicat, quoniam de universis nationibus erant (Domino juvante) credituri; sicut est illud: *Et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* (Psal. ii, 8). Ubi autem revertitur ad Judæos, dicit: *Non miserearis omnibus qui operantur iniquitatem.* Hæc oratio (si bene conspiciatur) præceptis ejus in nulla parte dissentit. Dicendo enim: *Non miserearis omnibus*, ostendit illis esse miserendum qui puro studio supplicabunt. Nam licet omnes homines *operentur iniquitatem*, illis tamen parcendum esse non dubium est qui prædestinati sunt, et ad eum devota mente confugiunt.

Vers. 7. *Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes, et circuibunt civitatem.* Ventum est ad psalmi januam secundam, in qua Judaici populi futura conversio declaratur. Significat ergo in fine mundi ex eis innumeros Domino esse credituros; quod et Apostolus dicit: *Nolo vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis vobisipsis sapientes, quia cæcitas ex parte Israel contigit, donec plenitudo gentium introiret, et sic omnis Israel salvus fieret* (Rom. xi, 25), etc. Vides et ibi promissum esse, ut quamvis sera, tamen aliquando salutifera conversione salventur; et ideo ad similitudinem diei, finis mundi *vespera* competentem edicitur. Sequitur, *et famem patientur ut canes.* Illius temporis Judæorum significat voluntatem, quia sicut nunc crudelissima obstinatione durati sunt, ita et tunc fidei avidissima desideria patientur. Qui merito canibus comparantur, quoniam Antichristum illum immanissimam belluam, fidei calore raptati, religiosi latratibus insequentur. *Canes enim a canendo dicti sunt.* Meliores erunt tunc *canes*, quam nunc sint homines: quando legem in qua modo delinquant, tunc fideliter defensare **196** contendunt. Nam quod dicit, *famem*, cœlestis verbi significat aviditatem, sicut ait propheta: *Ecce induco famem super terram, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Dei* (Amos viii, 11). Addidit, *et circuibunt civitatem.* In eadem comparatione permansit. Canum enim consuetudo est illa loca defendere, in quibus se norunt alimoniam reperire: ita et Judæi jam conversi *civitatem*, id est sanctam Ecclesiam defendent, quam correctis prædicationibus *circuibunt.* *Canes enim fidelibus comparatos Evangelii Scriptura testatur.* Dicit quippe mulier Chananzæ: *Utique, Domine: nam et canes edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum* (Marc. vii, 28). Hoc schema dicitur ænigma, id est obscura sententia, quæ et ipsa pertinet ad allegoriam; aliud enim dicit, et aliud significat.

Vers. 8. *Ecce ipsi loquentur in ore suo, et gladius in labiis eorum: quoniam quis audivit? Loquentur plane tunc in ore suo, quod nunc habere non merentur in corde, aliosque ad bona convertent, quæ ipsi prius credere noluerunt.* Sequitur, *et gladius in labiis eorum.* Erit utique *in labiis eorum gladius cœlestis*, qui legitur bis acutus, ex utroque Testamento feriens, et ad sanitatem felices animas sua vulneratione perducens, de quo ait Apostolus: *Et gladium spiritus, quod est verbum Dei* (Ephes. vi, 17). Addidit, *quoniam quis audivit?* Bene præmisit *in labiis eorum esse gladium*, id est in ore ipsorum prædicationes frequentissimas, quoniam rarus gentilis auditorus est, cum in scelerata Antichristi religione permanserint. *Quis enim, cum pondere proferendum est, quasi pette nullus, quasi omnino rarissimus.* Significat enim hæc syllaba frequenter nullum, ut illud, *Quis similis tibi* (Mich. vii, 18)? aliquando unum, ut illud: *Quis dabit ex Sion salutare Israel* (Psal. xlii, 7)?

Vers. 9. *Et tu, Domine, deridebis eos; pro nihilo*

A habebis omnes gentes. Irridendos eos pronuntiat, qui prædicationes rectas audire noluerint, sicut est illud Salomonis: *Meis autem increpationibus non intendebatis, sed irrita faciebatis consilia mea; ideoque et ego in vestra perditione ridebo, gratulabor quando supervenerit vobis interitus* (Prov. i, 25, 26). Derisui enim erunt, quando inanes et fatui ab æterni regni intromissione pellentur. Sequitur, *pro nihilo habebis omnes gentes.* *Gentes*, et in bono et in malo poni notissimum est. Hic tamen illos dicit qui obstinatione crudeli in sua nequitia perseverant. Ipsos enim *pro nihilo habet* Dominus, qui eum creaturarum omnium non venerantur auctorem. Nam si hoc universaliter dictum intelligas, unde erit Ecclesia Domini construenda? Sed mos est Scripturæ divinæ dicere pro parte totum, secundum illud Domini dictum: *Nam cum venerit Filius hominis, putas inveniet fidem in terra* (Luc. xviii, 8)? Quod et si hoc generaliter velis accipere, quibus dicendum est: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* (Matth. xxv, 34)? Restat ergo ut hic *omnes gentes* eos intelligas qui perfidia faciente damnandi sunt. Sunt enim ex omnibus gentibus perituri, sicut justos constat ex omnibus nationibus congregari.

Vers. 10. *Fortitudinem meam ad te custodiam, quia, Deus, susceptor meus es.* Superius fortes diximus esse diabolum cum ministris, qui *fortitudinem* suam in se ponentes, ab æterna celsitudine corruerunt. Sed Dominus Christus humanæ ignorantæ formam veritatis ostendens, *fortitudinem* humanitatis suæ, Domini dicit beneficiis applicandam; ut sicut per illum insidiatorem noxia didicimus, ita per verum Redemptorem, quæ sunt profutura noscamus. Nam quod ait, *ad te custodiam*, mutata syllaba significat per te *custodiam fortitudinem meam*; quod in Scripturis divinis sæpius invenitur. Quæ figura dicitur prothesios parallage, cum altera propositio pro altera ponitur. Sequitur, *quia, Deus, susceptor meus es.* Merito illi suam *fortitudinem* pronuntiat deputandam, quem *susceptorem* suum esse noscebat.

Vers. 11. *Deus meus, misericordia ejus præveniet me: Deus meus, ostende mihi inter inimicos meos.* Exponit quod superius dixit: *Fortitudinem meam ad te custodiam.* Nihil enim ei dignum obtulit humana conditio, ut mereretur muneris ejus largitate gaudere. O vere pietas stupenda Creatoris! De se nos docet quod in nobis intelligere et custodire debeamus. Sed væ illis qui hanc regulam declinantes, in hominis putant arbitrio consistere, ut mereatur ad aliqua Dei munera pervenire! Ipse enim donat, ut bona velimus; ipse perficit, ut ad ejus præmia pervenire possimus; quod Apostolus lucidissime declaravit: *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis* (I Cor. iv, 7)? Desinat ergo Pelagiana hæresis redivivas suscitare calumnias. Nihil boni ex nobismetipsis habere possumus, nisi hoc a Domino sumpserimus. Sequitur, *Deus meus, ostende mihi inter inimicos meos.* Secun-

dum dicit munus beneficii, ut etiam inter inimicos ipsius virtus majestatis ejus possit ostendi; scilicet ut de blasphemis fiant religiosi, et de iniqua conversatione justissimi.

Vers. 12. *Ne occideris eos, nequando obliviscantur legis tuæ: disperge illos in virtute tua, et destrue eos, protector meus Domine.* Hoc est quod superius dixit, ostende mihi inter inimicos meos; quoniam ab istis inimicis, qui Deo largiente credituri sunt, ideo ira suspenditur, ne Domini legem usque in finem sæculi ignorare videantur, et incipiant sic perire, ut nullus ex eis possit bonos fructus emergere. *Obliviscitur enim legem* qui ejus præcepta non complet, quamvis animo verba ipsius tenere videatur. Precatur ergo ne gens Judæorum funditus pereat, sed magis errasse se gloriosa satisfactione cognoscat. *Addit, disperge illos in virtute tua.* De Judæis hoc dictum testatur eorum facta dispersio, ut pene per totum mundum divisi dispersique declarentur. Nam quamvis juri [ed., jugo] Romano sint subditi, suo tamen more vivunt ubique dispersi. Hoc est: *Ne occideris eos*; nam si fuissent, ut merebantur, extincti, spes conversionis eorum funditus interiisset. *Dispersi* ergo sunt Judæi, sive ut ad conversionis provocarentur studia; seu (sicut quidam volunt) ut inter contentiones hæreticorum, ab inimicis suis veteris legis paratum testimonium haberet Ecclesia; dum illud indubitanter creditur, quod adversario suffragante firmatur. Sequitur, *et destrue eos, protector meus Domine.* Adhuc in iisdem supplicationibus perseverat, ut *destructi* Judæi in melius construantur, sitque salutaris elevatio post ruinam. Non enim Paulus apostolus surrexerat ad salutem, nisi ad vocem Domini cadere meruisset.

197 Vers. 13. *Delicta oris eorum, sermo labiorum ipsorum, et comprehendantur in superbia sua, et de execratione et mendacio evellentur. Delicta oris eorum, id est cogitationum insanix fuerunt, quando consilium fecerunt ut neci traderent Dominum Salvatorem. Sermo quoque labiorum ipsorum detestabilis fuit, quando dixerunt: Reus est mortis (Matth. xxvi, 66). In superbia comprehensi sunt, quando iidem dixerunt: Quis tibi dedit hanc potestatem? Et in qua potestate hæc facis (Ibid., xxi, 23)? Captos enim constat in superbia sua, quando viderunt postea resurgentem, quem prius facientem miracula respuerunt. Sequitur, et de execratione et mendacio evellentur; scilicet quando ab eis post conversionem dedecus amovetur, quod in cunctis gentibus nunc habere noscuntur. De mendacio iidem evellentur, quando Scripturas divinas veraci illuminatione cognoverint, quas nunc sub falsa interpretatione suscipiunt.*

Vers. 14. *In ira consummationis et non erunt; et scient quia Deus dominabitur Jacob, et finium terræ.* Ira Domini duobus dicitur modis: sive quando vindicat ad salutem, ut est illud: *Flagellat enim omnem filium quem recipit (Hebr. xii, 6)*; sive quando mittit in ignem æternum, de quo alius psalmus ait: *Domine, ne in ira tua arguas me, neque in furore tuo corripias*

me (Psal. vi, 2, et xxxvii, 2). Abusive quippe tractum est ab hominibus, quia quando aliquam culpam vindicamus, perperam factis irascimur. Cæterum Deus omnia sub tranquillitate dijudicat, quia nescit perturbationis sustinere confusæ. *Consummationem* vero illam dicit, quam unusquisque patitur, quando memor peccatorum suorum interna se castigatione discruciat. *Non erunt* utique superbi, dum eos constet ad humilitatis pœnitentiam esse venturos. Sequitur, *et scient quia Deus dominabitur Jacob, et finium terræ.* Cum Judæi fuerint perfecta religione veraciter instituti, tunc agnoscent Christum Dominum esse Jacob patriarchæ sui, quod primitus non credebant. *Et finium terræ*, id est catholicæ Ecclesiæ, quæ toto orbe diffusa est, quod modo durato corde non sapiunt.

Vers. 15. *Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes, et circuibunt civitatem.* Post secundi diaplasmatis interjectionem, ad ingressum tertium venit: ubi iterum conversio Judæorum et resurrectio Domini Salvatoris ostenditur. Et quoniam præsens versus, qui in secunda parte jam positus est iisdem verbis, sed non ipso intellectu repetitur, quod in Scripturis divinis inesse sæpe jam diximus. Ille enim primus pertinet ad finem sæculi, iste ad Domini passionem; sic enim utrorumque sequentia manifestant, et ideo secundum causas prædictas eorum est intentio perquirenda. In superiori enim divisione *vesperam* diximus finem sæculi significare; sed hic initium ipsum sextæ ætatis ostenditur, quod est *vespera*, quando Dominus Salvator mundo salutaris advenit. Sic enim de ipso dicit Moyses: *Occidetis agnum ad vesperam (Exod. xii, 6)*; post cujus resurrectionis miraculum multitudo credidit Judæorum. Sequitur, *et famem patientur ut canes.* *Canis*, voracissimum animal atque importunum, consuevit illas domos latratibus defendere in quibus edacitatem suam novit accepto pane satiari. His merito comparantur Judæi, qui Christianæ fidei munere saginati, Ecclesiam Dei clamosa prædicatione defendere festinabunt; sicut Paulo apostolo contigit, ut qui ante fuit persecutor Christiani nominis, postea divino munere jungeretur apostolis. *Addit, et circuibunt civitatem.* Civitatem significat Jerusalem, quæ universaliter per mundum noscitur esse diffusa. Hanc ergo *circuisse* Paulum, salutare generi humano testantur Epistolæ, quæ per universas gentes velut sacra divina tonuerunt. *O canem* istum beatum! qui populos persequitur infideles, fures abigit, et ovilia sancta custodit; cujus latratus per totum mundum quasi grandisona tuba concrepuit.

Vers. 16. *Ipsi dispergentur ad manducandum; si vero non fuerint saturati, et murmurabunt.* Isti ergo qui veram meruerunt habere doctrinam, *ad manducandum dispergentur*, cibum scilicet spirituales; ut convertantur gentes ad fidem catholicam venientes; sicut Petro apostolo in visione dictum est: *Macta, et manduca (Act. x, 13).* Sequitur, *si vero non fuerint saturati, et murmurabunt.* *Saturantur* doctores, quando prædicationes suas viderint populos desideranter

assumere. Contra jejuni *murmurant*, si verba sua A fructificare non cognoverint in mentibus perfidorum. Hos ergo verbi Domini distributores *murmurare* posse dicit, si non fuerint populorum credulitate *saturati*; sicut ipse dicit et in trigesimo quarto psalmo: *Re-tribuebant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ* (Psal. xxxiv, 12).

Vers. 17. *Ego autem cantabo virtutem tuam, et exsultabo mane misericordiam tuam: quia factus es susceptor meus, et refugium meum in die tribulationis meæ.* Postquam de Judæorum conversione locutus est, ad Patrem subito verba convertit. Quæ figura dicitur prophonesis, Latine exclamatio. Ipse enim *cantabit* in sanctis suis, dum ejus membra gaudebunt. Et quale est illud gaudium de Domini semper contemplatione gaudere! Nam sicut virtus divina nunquam deficit, ita nec gaudium quod de ipsius inspectione provenerit. Sequitur, *et exsultabo mane misericordiam tuam.* Mane scilicet, cum nox sæculi istius obscura transierit, quando jam *miseriordia* Domini in sanctorum remuneratione elucescit; ibi enim ipse exsultaturus est tanquam Rex et Dominus, ubi suum populum in se gaudere conspexerit. Addidit, *quia factus es susceptor meus.* Exposuit quare in Christo Domino *exsultavit* humanitas, *quia factus est susceptor meus.* Ipse enim suscipitur, quando Ecclesia cuncta salvatur; quale est illud: *Si quis fecit uni ex minimis istis, mihi fecit* (Matth. xxv, 40). Adjecit, *et refugium meum in die tribulationis meæ.* O quam gratum est *refugium*, quando tribulationis tempore condonatur! Omnis enim caro suspecta est, quandiu audiat: *Venite, benedicti Patris mei* (Ibid., 34), etc. Sed tunc æternum *refugium* efficitur, quando ad istam vocem desideratissimam pervenitur. Hoc, sicut et in superioribus diximus, accipiendum est a parte membrorum.

Vers. 18. *Adjutor meus, tibi psallam, quia, Deus, susceptor meus es, Deus meus misericordia mea.* Diximus psalmum ad actualem pertinere virtutem, quam caro Domini Salvatoris etiam in hoc mundo sancta et venerabili operatione monstravit. Repetit etiam frequenter beneficia, ut nobis, quemadmodum gratias agere debeamus, ostendat. *Susceptor* enim humanitatis nostræ **198** Verbum est, quod eam in Mariæ Virginis utero sibi sociare atque unire dignatum est, nequaquam facta confusione vel permixtione substantiarum, sed unitate ineffabili atque inenarrabili permanente. Adjecit, *Deus meus, misericordia mea.* Mirabilis et amplectenda sententia. Nam cum multa dixisset, nec tamen fuissent omnia comprehensa, ad postremum uno verbo complexus est: Quid est *Deus meus*, id est, *Miseriordia mea*. Ibi omnia sunt beneficia, ubi universa munera designata. Quid enim boni non sentitur, ubi *miseriordia* donata cognoscitur?

Conclusio psalmi.

Didicimus, Domine Christe, quam multa in carne pertuleris, et quia pro persecutoribus tuis semper oraveris. O vere Judicem pium, sub quo nulli est

confitentium desperandum! O par benignitas et potestas! Nam qui pro inimicis oras, quis tuorum possit formidare quod pereat? Dona facere quæ præcipis; dona implere quod expedit: quia sicut nihil præter te sumus, ita tecum boni totum possumus implere quod nitimur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LIX.

In finem, pro his qui immutabuntur, in tituli inscriptione ipsi David in doctrinam: cum succendit Mesopotamiam Syriæ, et Syriam Sobal, et convertit Joab, et percussit Edom [ed., Idumæam] in valle Salinarum duodecim millia.

Titulus hic, nisi compendium quæramus, interpretatione nominum et commemoratione bellorum omnino prolixus est. In primo positum est: *In finem his qui immutabuntur.* *Commutantur* autem in finem, qui veteris hominis errore deposito, Domino Salvatore pura mentis intentione famulantur; de quibus dicitur: *Fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* (Ephes. v, 8). Quemadmodum vero possint *immutari*, subter exponit, in tituli inscriptione *David in doctrinam.* *Tituli inscriptio*, Jesum Christum significat Regem. Sic ergo mutantur, ut deserentes diabolum, Regem sibi Christum esse cognoscant. *David* enim sæpe diximus Dominum significare. In *doctrinam*, adde scilicet Christianam: quia non sufficit cuiquam illum Regem suum dicere, nisi et ejus qui studeat præceptis obedire. Sequitur, *cum succendit Mesopotamiam Syriæ, etc.* Has victorias, postquam Sauli successit in regno, fecisse David Regum historia comprehendit (II Reg. viii), quas incongruum videtur sub hac concinnitate depromere, quando ibi latissime narrata noscuntur. Hoc tamen debemus advertere, bella ista figuratiter posita propter victorias Domini Salvatoris, quas in toto mundo de pagani agit et perfidis, quorum verba psalmus iste dicturus est; ut revera destructi a superstitione veteri, mereantur per gratiam novi hominis immutari.

Divisio psalmi.

Populus ille qui erat priscis erroribus illigatus, in novam gratiam sanctæ religionis adveniens, primo capite supplicat, ut post afflictionem, quam satisfaciendo passus est, beneficii novitate reparatur. Secundo, interpositione diapsalmatis collocata, idem populus rogat ut post tribulationes quas pertulit, deducatur a Domino in munitissimam civitatem, petens auxilium sibi de tribulatione concedi, quod soli Domino probatur esse possibile.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, repulisti nos et destruxisti nos; iratus es et misertus es nobis.* Populus ille qui erat priscis erroribus illigatus, *repulsum se et destructum* sub gratiarum actione commemorat; ut strages illas debellatarum gentium, quas titulus regem David fecisse præcinuit (sicut dictum est) manu fortis et desiderabilis Christus in universo mundo potius perregisse declaretur, non ferro, sed conversionis studio; non per ignem visibilem, sed per charitatis ardorem; quomodo Divinitas debellare ac vincere in-

visibiliter consuevit. Qui populus supplicat ut a veteri superstitione destructus, et in sancto proposito commutatus, novæ regenerationis gratiam consequatur. Nec moveat quod numerus pluralis adjunctus est. Populus enim cum dicitur, plures in eo significari posse non dubium est. Nam cum dicunt, *repu- listi*, ostendunt divino munere a studio scelerum se fuisse revocatos, ne in pravis dogmatibus eorum vita finiretur. Sequitur, *et destruxisti nos*. Merito ad gratiarum actionem venit ista destructio, quæ sic evertit ut construat, sic deponit ut erigat, sic humiliat ut ad cælorum regna perducatur. Hæc enim verba non ingratorum suscipias, sed magis gaudentium esse cognoscas. Addidit, *iratus es et misertus es nobis*. *Iratus*, adversatos debemus advertere, quorum superstitiones et vitia justitiæ suæ virtute prostravit. Nimis congrue populus et *iratum* sibi dicit Dominum, cum peccaret, *et misertum*, dum ad conversionis remedia confugisset. Sic utrasque causas singulis sermonibus fecit intelligi. Quæ figura dicitur emphasis, id est exaggeratio, clariorem præbens intellectum quam verba per seipsa declarant. Ira misericors, indignatio salutaris, captivitas libera, adversatio fructuosa. *Iratus est* ergo, quando superstitiones eorum subvertit; *misertus*, quando eos ad cultum veræ religionis adduxit.

Vers. 2. *Commovisti terram et conturbasti eam: sana contritiones ejus, quia mota est. Terram*, universum peccatorem debemus intelligere, qui adventu Domini commotus est; sicut et in alio psalmo dicturus est: *Vidit, et commota est terra* (Psal. xcvi, 4). *Commoti sunt* ergo peccatores, quando culturas suas Deo cognoverunt abominabiles exstitisse, quando simulacra sua tandem aliquando intellexerunt esse lapidea. Animadverterunt etiam divitias et honores, cæteraque mundi hujus apud Deum postrema, quæ ante putavere præcipua. *Conturbati sunt* quoque, quando inter doctrinas alias audierunt. *Apprehendite disciplinam, 199 nequando irascatur Dominus, et pereatis de via justa* (Psal. ii, 12). Et vide ordinem psalmi pulcherrima narratione dispositum; prius enim fuit, ut commoverentur; post, ut *conturbarentur*. Sequitur, *sana contritiones ejus, quia mota est*. Cælesti Medico produntur vulnera, ut contritis ægris competens medicina succurrat. Sed intelligamus quandiu eos dicit afflictos, ut usque ad contritiones pervenisse videantur. Ista est contritio quæ nos efficit fortiores: ista est debilitatio quæ reddit valentes. Conterimur enim mente, quando ad humilitatem tota animi intentione descendimus, sicut in quinquagesimo psalmo dictum est: *Cor contritum et humiliatum Deus non spernit* (Psal. l, 19). Et ut misericordiam clementissimi Judicis impetraret, addidit, *quia mota est*, id est a pristino errore translata est; ut tibi Domino pareat, quæ ante idolis serviebat.

Vers. 3. *Ostendisti populo tuo dura; potasti nos vino compunctionis*. Post victorias salutare per gratiam, dicit *populo tuo*, id est tibi subjugato atque

devoto. *Ostendit enim dura* fidelibus suis, quando martyrum catervas sævis passionibus acquisivit. *Ostendit enim in hoc transituro mundo justis dura*, ut reddat in illa æternitate pretiosa. Non enim jubet vacare famulos suos, nec de latitudine se otiosa tractare; sed ut, duris laboribus exercitati, ad palmam ejus misericordiæ mereantur adduci. Sic enim et Paulus dicit: *Nemo coronatur, nisi legitime certatus fuerit* (II Tim. ii, 5). Addidit, *Potasti nos vino compunctionis*. *Vino* comparata est virtus, quæ in bonum propositum studium nostræ voluntatis immutat, et facit recta sapere, postquam se inde meruerint homines divina largitate complere. Contra hoc humanum poculum sanitatem mentis excutiens, intromittit verba vanitatis. Sed potus ille non oris, sed mentis est; nec humana industria præparatur, sed divina inspiratione conceditur, sicut superius dictum est: *Et poculum tuum inebrians quam præclarum est* (Psal. xxii, 5)! Nam quid sit istud poculum, pulchre breviterque definitum est, id est, *vinum* in quo non est vitiosa copia, sed *compunctionis* ubertas.

Vers. 4. *Dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus*. Dedit timentibus significationem, quando per Scripturas suas edocuit in hoc mundo passiones multiplices suos fidelissimos sustinere, sicut in Evangelio dicit: *Tradent enim vos ante reges et præsides, et in synagogis suis flagellabunt vos, et eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum* (Matth. x, 17, 18). Petrus quoque apostolus dicit: *Tempus est ut iudicium incipiat a domo Dei* (I Petr. iv, 17). Vides ergo quia *significationem dedit timentibus se*. Hæc ideo fieri ut futuri iudicii poena possit evadi. Ipsa enim causa subsequitur, *ut fugiant a facie arcus*. *Facies arcus* diem iudicii evidenter ostendit, ubi Novi et Veteris Testamenti quasi duobus inflexis jugis omnis populus iudicatur. Sed ille ab isto *arcu* sagittam, id est sententiam non suscipit, qui se in humilitatem confessionis devota intentione prostraverit. Agamus ergo Domino gratias, qui per *significationes* prædicationum timeri fecit hunc *arcum*, per quem in iudicio Domini omnis percutitur indevotus.

Vers. 5. *Ut liberentur dilecti tui: salvum me fac dextera tua, et exaudi me*. Populus ille fidelium, divinis jam virtutibus subjugatus, secundam partem supplicationis ingreditur, deprecans ut Dei virtus tribulationes eorum in gaudii alacritatem convertat. Et bene precatur populus iste ut *salvus fiat dextera*, quia in ipsa parte staturi sunt, qui perpetua felicitate gaudebunt. Poterat supplicare ut *salvus fieret* et in hoc sæculo, sicut in languoribus petitur, sicut in tribulationibus postulatur: sed *dextera Domini salvum se fieri* deprecatur, ubi æterna salus est, et sine fine lætitia.

Vers. 6. *Deus locutus est in sancto suo: Lætabor, et dividam Sichimam, et convallem tabernaculorum metabor*. *Deus Pater locutus est in sancto suo*, id est in Christo, quando Verbum caro factum est et mundi Salvator apparuit. *Locutus est* autem significat evangelicam veritatem, per quam venit redemptio fide-

lium et beatitudo sanctorum. Addidit, *lætabor, et dividam Sichimam*. Juste lætabatur populus, cui prospere locutus fuerat Dominus. Sed hæc Hebræa nomina, per hunc et alios tres versus qui sequuntur, mixta Græcis Latinisque sermonibus, figuram faciunt sardismos, quæ fit diversarum commixtione linguarum. Nunc ad exponenda verba veniamus. *Sichima* interpretatur humeri; et quoniam ad onus portandum divinum humeri decenter aptantur, hic dixit: *Dividam Sichimam*, id est onus devotionis divinæ, quod unicuique cœlesti distributione conceditur. Hoc est onus quod si defuerit cadimus, si portamus erigimur; de quo scriptum est: *Jugum meum suave est, et onus meum leve* (Matth. xi, 30). Lætus ergo populus dividere se dicit supra humeros suos gratiam servitutis et fidei, quam novit levissimo fasce portare. Addidit, *et convallē tabernaculorum metibor*. Patriarcha Jacob suppellectili pecoribusque ditissimus, cum se a Laban socero suo migrare decrevisset, venit ad convallē Syriæ, ubi mansionem ponens, oves ejus quievisse narrantur, loco ipsi ex habitatione sua tabernacula nomen imponens; et quia oves Jacob hic Judaicæ plebi convenienter aptantur, populum qui typum sanctæ tenet Ecclesiæ dicit: *Metibor et convallē tabernaculorum*, id est, de Judaica collectione habebō non minimam portionem. Constat enim de variis nationibus Ecclesiam Domini, quasi ex diversis floribus, in una coronæ specie esse formatam. *Convallis* enim dicta est quasi cavata vallis.

Vers. 7. *Meus est Galaad, et meus est Manasses, et Effrem* [ms. A., Ephraim] *fortitudo capitis mei; Juda rex meus*. Discutiamus hæc nomina, quoniam ea, sicut jam diximus, significationes rerum continere manifestum est. *Galaad* interpretatur acervus testimonii, quod ad martyres referri posse non dubium est. Testes enim Græca lingua martyres dicuntur. Ergo acervus ille testimonii, qui cœlestium granorum numerositate collectus est, magnam significat esse martyrum congregationem. Acervus enim de imo surgens, ad summum tendit; qui juste martyribus comparatur, quoniam ad immortalia dona perducti, cœlesti summitate potiuntur. Hunc ergo acervum merito suum fidelis populus dicit, ex quo constat effectus. Sequitur, *et meus est Manasses*. *Manasses* interpretatur oblitus. Inter illas enim persecutiones fidelium, magnum opprobrium videbatur Ecclesia sustinere, quando quicumque **200** Christianus inventus fuisset, præcepto principum paganorum capitali crimine damnabatur. Hoc ergo opprobrium jam probatur abolitum et felici oblivione consumptum, quando Christianum esse in orbe Romano nunc gloria est. Merito ergo fidelis populus dicit oblivionem illam esse suam, quæ erat de scelerum abolitione ventura, sicut Joseph dicit: *Oblivisci me fecit Deus dolorem et domum patris mei* (Gen. xli, 54). Addidit, *et Effrem fortitudo capitis mei*. *Effrem* fructificatio dicitur; sed quæ sit ista fructificatio consequenter exponitur, *fortitudo capitis mei*. Quis alter nisi Salvator est Dominus, qui carne moriendo per glorio-

issimam resurrectionem suam contulit spei nostræ copiosissimum fructum? sicut in Evangelio Dominus dicit: *Nisi granum tritici cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert* (Joan. xii, 24). Adjecit, *Juda rex meus*. *Juda* Christus significatur, qui secundum carnem de Judæ stirpe descendit. Iste ergo populus a tituli illa inscriptione non discrepat, qui regem sibi Judam, id est Salvatorem esse testatur. Et cum exultatione dicendum est: *Juda rex meus*, quoniam hæc est fidelium gloriosa confessio

Vers. 8. *Moab olla spei meæ; in Idumæam extendam calceamentum meum; mihi allophyli subditi sunt*. *Moab* pro gentibus ponitur, unde congregandam prædicebat Ecclesiam. *Olla spei* tribulatio significatur, sed illa quam in hoc mundo sanctissimi sustinent Christiani, quæ ad spem vitæ æternæ, Domino præstante, porrigitur, sicut dicit Apostolus: *Gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur: patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit* (Rom. v, 4), etc. *Olla* vero et in malam partem ponitur, eo quod in sensu pravo velut unda decoctionis exæstuat; de hac scriptum est: *Olla succensa in Aquilone* (Jer. i, 13); quod utique diaboli significat machinationes, qui dixit: *Ponam sedem meam ad Aquilonem* (Isai. xiv, 15). Sequitur, *in Idumæam extendam calceamentum meum*. *Idumæa* terrena significat, quibus mundus tenetur obnoxius. Ad hæc pervenit Evangelium, quando peccatoribus elementia divina subvenit. *Calceamentum* enim prædicationem Evangelii convenienter advertimus, quia sicut pedibus nostris munita calceamentorum molestias spinarum aliasque injurias repellunt, ita et vitæ nostræ gloriosissimum institutum, quod frequenter gressibus comparatur, evangelica præmunit auctoritas, ut tali benedictione communiti, hunc mundum sine aliquibus hostilibus muniēte Domino, transeamus. Scriptum est: *Quam speciosi pedes eorum qui annuntiant pacem, annuntiant bona* (Isai. lxi, 7) et *calceati pedes in præparationem Evangelii* (Ephes. vi, 15). Hoc est ergo *calceamentum* quod nos munit contra vitia, hæc defensio quæ sæculi hujus spinosa transcendit, ut lædere non queant, quæ acuminatis insidiis probantur armata. Adjecit, *mihi allophyli subditi sunt*. Hoc idem dicit populus Christianus *allophylos*, id est alienigenas sibi subditos, quos jam quidem constat esse confessos. Sed istos *allophylos* fictos vult intelligi Christianos, qui inter fideles assidua quidem frequentatione conveniunt; sed quoniam vivunt animo perverso, non sunt regnaturi cum Domino.

Vers. 9. *Quis deducet me in civitatem munitam? aut quis deducet me usque in Idumæam?* Desiderio futuræ beatitudinis fidelis populus exclamat ad Dominum: *Quis deducet me?* id est nullus, nisi tu salus Deus. *Civitatem munitam* Jerusalem futuram dicit, quæ sic munita atque perfecta erit, ut nulla ulterius persecutione quatiatur, nec allophylos habeat mixtos, quos nunc sustinet patienter Ecclesia. Sequitur: *Aut*

quis deducet me usque in Idumæam? Idumæa, sicut superius diximus, terrena significat. Quis deducet me? sub interrogatione legendum est, ipse, scilicet Deus, quem dicit inferius. Desiderat enim et illos populos sibi applicari, qui adhuc non meruerunt esse perfecti, ut completo numero prædestinatorum, simul ad æternæ beatitudinis gaudia pervenirent.

Vers. 10. *Nonne tu, Deus, qui repulisti nos; et non egredieris, Deus, in virtutibus nostris?* Dicendo, *Nonne tu, Deus?* ostendit de quo superius, *quis*, dicebat. Tu revera, Domine, perduces ad regna tua, qui nos fecisti damnare simulacra, ut prosit nobis te secutos, quem evidenter agnovimus solum Creatorem nostrum, solum debere esse propitium. Dicit enim: *Qui repulisti nos*, id est a malo prohibuisti, ne in nostra voluntate versaremur erronei. *Repulit enim Dominus a religione perversa*, quem dignatur perducere ad dogmata Christiana, sicut et in primo versu hujus psalmi dictum est: *Deus, repulisti nos et destruxisti nos: iratus es, et misertus es nobis.* Sequitur, *Et non egredieris, Deus, in virtutibus nostris.* Sensus talis est: quamvis in futuro de misericordiæ tuæ spe magna lætemur, tamen in præsentī sæculo non ita nos cernimus adjuvari, ut adversarios nostros, te opitulante, vincamus. Hæc cum non fiant, sed magis afflictionibus exponamur, æstimant inimici, quod *non egrediaris in virtutibus nostris.* Verum ista dissimulatio salutaris et gloriosa probatio est, sicut dicit Apostolus: *Id enim quod in præsentī est momentaneum et leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternæ gloriæ pondus operatur in nobis (II Cor. iv, 17).*

Vers. 11. *Da nobis auxilium de tribulatione, et vana salus hominis.* Postquam dixit sancta congregatio ab inimicis se in hoc sæculo minime vindicari, venit ad consolatoriam orationem, ut de tribulatione mundi istius, quam jugiter sustinebat, Domini proveniret auxilium: sciens tanto unumquemque illic consolandum, quanto hic pro ejus nomine fuerit vehementer afflicto, sicut in Evangelio dicit: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum (Matth. v, 10).* Sequitur, *et vana salus hominis.* Salutem non potest præstare indigus salutis, ideoque sperare in homine non debet, qui propriis viribus probatur, esse infirmus. Hinc est quod Jeremias propheta dicit: *Maledictus homo qui spem suam ponit in homine, et a Domino recedit cor ejus (Jer. xvii, 5).*

Vers. 12. *In Deo faciemus virtutem, et ipse ad nihilum deducet tribulantes nos.* Populus beatorum, humana confidentia derelicta, *In Deo* se dicit *facere posse virtutem.* Non enim cum diabolo, incendio, gladioque certandum est, sed illis virtutibus quibus Christus ipse pugnavit, ut superbiam humilitate vincamus, divitias mundi paupertate superemus. Ad postremum ipse *in Deo 201 facit virtutem*, qui in mandatis ejus jugiter perseverans, diabolicas tentationes eodem miserante calcaverit. Sequitur, *et ipse ad nihilum deducet tribulantes nos.* Quid tibi, fidelis-

A sime, opus sunt arma, qui habere talia probaris auxilia? Ipse enim pro te pugnat, cui nullus resistit; ipse insequitur, quem nullus declinat. *Ad nihilum* quippe *perducit inimicos* fidelium suorum, quoniam delet eos de libro viventium, ubi sibi scripti videbantur elati.

Conclusio psalmi.

Ecce mundi istius, si secundum Domini toleretur imperium, beata contritio. Ecce humilitatem terrenis culminibus celsiorem, quando non potest deficere, cui venit auxilium de tribulatione; et in ipso periculo beneficium reperit, quod atterere consuevit. Sine te enim Deus, universus mundi reus est principatus. Anxia sibi est quælibet potestas, et per te gaudet humilitas. Reconditi sunt, Domine, thesauri tui; aliud videtur ad faciem, aliud facis intus habere veritatem. Quis possit enarrare magnificentiam tuam, qui nosti temporales tribulationes in gaudia æterna convertere? Et illud apud te est pretiosum, quod in hoc mundo sceleratis hominibus videtur abjectum.

EXPOSITIO IN PSALMUM LX.

In finem, in hymnis David

Absolutum et brevissimum psalmum Latinitas et compendium tituli evidenter insinuat. Non enim, ut supra, nominibus obscuris historiaque completus est, ut evidenter appareat titulorum indicia revera salutarium præcones esse psalmorum. *In finem* significare Dominum Salvatorem nullus ignorat, cum jam hoc frequenti expositione claruerit. *In hymnis* Græcum vocabulum est; interpretatur enim in laudibus, quia totus psalmus Christi præconia personabit. *David* autem ipsum significat Dominum Salvatorem, cujus laudem decantat populus Christianus, qui toto orbe diffusus est.

Divisio psalmi.

In prima parte psalmi a finibus terræ deprecatur populus fidelis, ut ejus audiatur oratio; quatenus in sancta Ecclesia perseverans, alarum ejus velamine protegatur. Secunda parte gratias agit, quod justis hæreditatem suam pius Miserator indulset, et nomen suum in æternam gloriam consecravit: ex qua re se laudes redditurum jugiter Domino pollicetur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exaudi, Deus, deprecationem meam; intende orationi meæ.* Fidelis populus, qui tamen membra sunt Domini, sancta charitate succensus, petit ut ejus audiatur oratio. Sed consideremus quid sit hoc, quod *exaudiri deprecationem* suam petit, et *intendi orationi* suæ: si qua hæc poterimus subtilitate dividere. *Deprecatio* est assidua quidem communisque supplicatio, quam et hominibus a quibus aliquid petimus, frequenter offerimus; hanc a Domino deprecatur audiri. *Orationi* vero suæ, quam tantum sanctæ Trinitati jure persolvimus, postulavit *intendi*, id est prospici atque misereri, quoniam eam purissimam divinis conspectibus offerebat. Cujus talis virtus est,

ut cum fideliter depromitur, probabile desiderium A obtinere monstretur.

Vers. 2. *A finibus terræ ad te clamavi; dum anxietur cor meum, in petra exaltasti me: deduxisti me.* Congregatio sancta justorum, quæ est hæreditas Domini, depressa malis sæculi, in universis sita gentibus congemiscens, *clamat* ad Dominum, quæ et carnis necessitatibus subjacebat, et ab ejus vitiis toto mentis desiderio desinere festinabat. *Clamat enim a finibus terræ*, id est ab universo orbe terrarum, in quo est omnipotentis Domini Ecclesia constituta. Sed non a solis *finibus* hoc *clamatur*, verum etiam ab interioribus, et umbilico ipso terrarum, sicut in decimo octavo psalmo dictum est: *In omnem terram exivit sonus eorum* (Psal. xviii, 5). Clamat ergo iste **B** *populus* qui superius dictus est: *Exaudi, Deus, deprecationem meam: intende orationi meæ.* Dicit etiam quando iste clamor velut sacrificium Deo fuerit immolatus in anxietate cordis: quando enixius clamatur ad Dominum, cum periclitanti animæ remedia necessaria postulantur. Sequitur clamoris exauditio, et præmium singulare justorum, *in petra exaltasti me.* *Petra* significat Dominum Salvatorem, sicut dicit Apostolus: *Petra autem erat Christus* (I Cor. x, 4). *In hac petra se exaltatum* esse pronuntiat, in qua omnis ædificatus est Christianus. Constat enim *exaltatum*, qui ibi noscitur esse fundatus. Adjectum est, *deduxisti me*; in illam scilicet futuram requiem quam beatis suis Dominus pollicetur. Nam quod dixit, *deduxisti me*, usus iste prophetiæ est, ut illa quæ ventura sunt pro præteritis **C** dicat; sicut in vigesimo primo psalmo jam dictum est: *Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea* (Psal. xxi, 18). Quæ figura dicitur prolepsis, id est præoccupatio futurorum.

Vers. 3. *Quia factus es spes mea, turris fortitudinis a facie inimici.* Causa redditur quare sit deductus ad præmium: quia spem suam constituerat sibi Dominum, qui confidentes ædificat, et in se præsumentes semper exaltat, sicut dicit Apostolus: *Gloriamur in tribulationibus, scientes quia tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit* (Rom. v, 3, 4, 5), etc. Sequitur omnino magna comparatio: *Turris fortitudinis a facie inimici.* Per *turris fortitudinem* ipsum Dominum significat Salvatorem. *Turris enim civitatis muros vindicat, et irruentes hostes ex alto vulnerat; sic virtus Domini populum suum defendit, cum aperte inimicum ejus oris sui contradictione prostraverit.* Sed *turris* illa virtutibus est plena, non gladiis; pugnat verbo, non prælio; jubens omnia, non decertans: quam non aries quassat, non aliqua machinamenta debilitant, nec localiter defendit, sed per totum mundum famulos suos invicta protectione custodit.

Vers. 4. *Inhabitabo in tabernaculo tuo in sæcula: protegar in velamento alarum tuarum.* Et hic quoque **202** categoricus syllogismus enascitur, qui eo modo colligitur **J**ustus inhabitat in tabernaculo Domini.

PATROL. LXX.

Omnis qui inhabitat in tabernaculo Domini, in sæcula protegatur in velamento alarum ejus. Justus igitur in sæcula protegatur in velamento alarum ejus. Nunc ad exponenda verba redeamus. Mens sancta Domini Christi sibi beneficia largienda confidit, quo in hujus mundi periculis *in tabernaculo* Domini tutissime perseveret; et hoc non ad breve tempus, sed quousque sæcula vitæ istius divina administratione peragantur. Ita enim fidelium populus decursa sibi ætate succedens, *in tabernaculo* Domini per sæcula continetur. Sed intendamus quare frequenter *velamentum alarum* Domini sacris defensionibus comparetur. Primum, quod alæ avium in modum palmarum quasi quædam costæ pulcherrimæ porriguntur. Deinde, quia sic defendunt, ut onerare non possint. Tertio, quoniam æstus et frigoris inclementiam a dilectis pullis affectuosa protectione depellunt. Ita defensio Domini, si ad eum pie confugiamus, potestates aereas a nobis efficit alienas, ut nec furor eorum incensus noceat, nec venenum frigidum viperea qualitate percutiat. Merito ergo protectio Domini alis noscitur comparata, quæ nec subjectos onerant, et læsionem totius contrarietatis emendant.

Vers. 5. *Quoniam tu, Deus, exaudisti orationem meam: dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum.* Interposito diapsalmate, populus fidelis venit ad secundam partem lætus et exsultans, quia orationem suam gloriatur auditam; per figuram scilicet ætiologiam, causam rei rationemque subjungit cur in velamento alarum Domini protectioneque lætetur: **C** merito, quoniam ejus exaudita probatur oratio. Sequitur, *dedisti hæreditatem timentibus nomen tuum.* *Hæreditatem* significat futuri sæculi regnum, quod beatis famulis pollicetur. Hæreditas quæ non morte relinquitur, sed cum largitore suo perpetuo munere possidetur; quæ sic venit ad filios, ut a testatore minime deseratur. Hæc hæreditas non habet finem; sed cum semel suscepta fuerit, nunquam a nobis aliqua permutatione discedit.

Vers. 6. *Dies super dies Regis adjicies; annos ejus usque in diem sæculi et sæcula.* Æternitatem significat Domini Salvatoris, qui vere Rex noster dicitur, quoniam ab ipso regimur, et ejus virtute salvamur. *Dies enim supra dies* more humanitatis profertur, qui ideo plurimi dicuntur, quoniam illis et noctes succedere comprobantur. In illa vero æternitate unus est dies, qui nullo termino finietur; sicut in alio psalmo dicit: *Quia melior est dies una in atriis tuis super millia* (Ps. lxxxiii, 11). Hoc etiam et de annis debemus accipere, quoniam talia tropice dicuntur de Domino Christo. Denique et versus ipse sic sequitur, *usque in diem sæculi et sæcula*, ut ostenderet unum diem esse apud Dominum, qui sæcula ista transcendit. Dicta sunt quippe *sæcula*, quod in se revolvant tempora.

Vers. 7. *Permanebit in æternum in conspectu Dei: misericordiam et veritatem ejus quis requiret eorum?* Ecce illa diei æternitas evidenter expressa est; sed hoc jam a parte membrorum congruenter accipitur,

sicut multis locis constat expositam : quoniam quæ A sequuntur capiti convenire non possunt. Dicit enim : *Permanebit in æternum in conspectu Dei*; quod de populo fideli magis congruenter advertitur; hoc etiam et sequentia declarant. Adjecit, *miseritiam et veritatem quis requiret eorum?* Quare enim quæritur misericordia, ubi nullus est miser? Quare veritas, ubi cuncti Deum videbunt? Nullus siquidem eorum indigus erit honorum talium, cum in æternum possideant regna cælorum; sicut ipse Dominus apostolis suis dicit : *Nunc quidem tristitiam habetis; rursus autem videbo vos, et lætabitur cor vestrum, et gaudium vestrum nemo auferet a vobis (Joan. xvi, 22). In illa die non rogabitis me quidquam.* Sic fit ut nemo sanctorum misericordiam aut veritatem requirat, cum illius contemplationis inæstimabili munere perfruatur.

Vers. 8. *Sic psallam nomini tuo, Deus, in sæculum sæculi : ut reddam vota mea de die in diem.* Sic significat ita, quemadmodum in subsequentiis declarabit. *Psallere* enim se dicit populus beatorum sempiterno nomini; verum hoc non brevi tempore, sed *in sæculum sæculi*, significans devotionem suam immutabili perennitate mansuram. Sequitur, *ut reddam vota mea de die in diem.* Hæc eadem decora diversitate repetuntur. Nam quod significat *sæculum sæculi*, hoc declarat *de die in diem*, id est semper; ut et hic *vota nostra reddamus*, et ibi laudes Domini perpetua hilaritate cantemus. *Vota* enim sua se Domino reddere compromittit, ut ei æternas gratias sufficienter exsolvat; sicut et alius psalmus dicit : *Vota mea Domino reddam in atriis domus Domini, in conspectu omnis populi ejus, in medio tui, Jerusalem (Psal. cxv, 18, 19).* *Reddamus* ergo *vota* nostra in isto transitorio die, ut in illa perennitate laudes Domini, eodem præstante, decantare mereamur.

Conclusio psalmi.

Audiant Donatistæ a finibus terræ Ecclesiam clamare, et ipsi eam localem dicere protinus conquiescant. Contra vocem mundi quis possit audiri? Impudentissimum est adversum trium testimonium loqui, et contra generalem sententiam non erubescunt impudenter armari? Cur novis inventionibus animas fatigant? Accipiant certe quod credant, non quod sua iniquitate pervertant. Orat fidelis populus a finibus terræ, quia factus est Dominus spes ejus; posteaque se auditum hymnidica exultatione gratulatur, quoniam in conspectu Domini jugiter apparebit. Quid jam satisfaciat, si hoc non satiat? Videmus quotidie fieri quod promisit, videmus mundum ad Christianæ fidei regulas convenire. Et, proh dolor! falsitas nititur abscondere quod decrevit veritas indicare. Hujus autem psalmi nec supputatio vacat. Sexagenarius enim numerus pertinet ad continentes et viduas, quod digitorum ipsorum mutua designat infixio [ms. A., F., inflexio]. Unde psalmus iste fidelibus Domini sexagenaria præmia pollicetur; non quod ibi aut martyres aut virgines desint, qui fructu centenario gloriantur; sed in congregatione multo-

rum potest specialiter et continentes hujusmodi aliquos indicare.

203 EXPOSITIO IN PSALMUM LXI.

In finem, pro Idithum psalmus David.

Inter verba notissima tituli repetit *Idithum*, de quo proxime in trigesimo octavo psalmo jam diximus. Sub istius quippe nominis significatione semper aliquid declaratur eximium. Est enim ejus interpretatio, transiliens eos, id est amatores hujus sæculi, quos miles Christi contempta mundi voluptate transcendit. Sed quoniam ista transilitio beatum nobis videtur significare propositum, introducit quidam sanctus, qui et mundi desideria reliquerat, et in Domino spe firmissima permanebat. Talis enim præmittit finem, id est Dominum Christum. Sequitur quoque psalmus, hoc est probabilis vita, quæ Domini regulis obsecundat. Conjungitur etiam *David*, ut vita laudabilis ad Dominum Christum tendere videatur, ubi est salutaris et absoluta perfectio.

Divisio psalmi.

Transilitor iste, quem diximus, sæcularium vitiorum, cum orbem terrarum plenum sævis videret erroribus, alios persecutores, alios hæreticos, alios vanis desideriis implicari. In primo membro psalmi animam suam Deo profitetur esse subjectam, quia per Filium unigenitum munus salutare suscepit, arguens eos qui solo nomine se dici desiderant Christianos. Secunda parte iterum animam suam subditam dicit esse Domino Patri, quoniam per ejus Verbum salutarem patientiam conquisivit : confirmans plebem confessione fideli, ut toto cordis affectu sperare debeat semper in Domino. Tertio membro errantes populos monet ut in Deo magis quam in mundi istius caduca debeant felicitate confidere.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Nonne Deo subdita [mss. A., F., subjecta] erit anima mea? ab ipso enim salutare meum.* Per totum psalmum pro universali parte sanctorum, unus introducitur fidelium, qui sæculi vitia relinquens, soli Deo se subditum esse commemorat. Hoc est enim Domino dici subjectum, a mundanis vitiis esse vacuum, et sancta credulitate completum. Est enim increpativus modus contra eos qui putant eum nimia prosperitate feriatum, et quasi in quadam quietis suæ otiosum esse lætitia. *Nonne* convertendum est, ut planius fiat. Dicamus enim : *Ne non Deo subdita erit anima mea?* Quæ figura dicitur anastrophe, id est conversio. Subditus est utique Deo qui semper humiliter atque strenue illud agit quod ad ejus mandata cognoverit pertinere. In ipso delectatur, in ipso reficitur, et præter eum nihil aliud mens beatissima concupiscit. *Erit* infinitum tempus significat, quod nullo fine claudendum est. Sequitur causa justissima, quare *Deo Patri subdita sit anima beati.* Dicit autem, *ab ipso enim salutare meum*; id est, unigenitus Filius, qui recte credentibus salutaris existit. *Ab ipso enim* cum dicitur, Filius significatur. Hæc enim propria unus Deus sancta Trinitas habet, quod Pater ingenitus, Filius genitus, Spiritus sanctus a

Patre et Filio procedit. Hoc fides integra, hoc catholica profitetur Ecclesia. Bene itaque *Idithum* Deo subditum te esse profiteris, a quo inæstimabile beneficium te suscepisse testaris. Sed ut sanctum Verbum una atque æquabili [*ms. A.*, æquali] veneratione coleretur, intende quid sequitur.

Vers. 2. *Etenim ipse est Deus meus et salutaris meus; adjutor meus, non movebor amplius.* Dixerat superius a Patre genitum salutis auctorem, nunc qui sit iste salutaris trina confessione complectitur. Primo *ne* minorem crederes dicit: *Ipse est Deus meus; sicut supra de Patre Deum dicit.* Æqualitas enim summi nominis substantiam et potentiam unitatis ostendit. Unde Pater Augustinus in libro decimo quinto de Trinitate (*Cap. 3, ante med.*) ita dicit: Ratione etiam reddita intelligentibus, clarum est in substantia veritatis, non solum Patrem Filio non esse majorem, sed nec ambos simul aliquid esse majus quam solum Spiritum sanctum; aut quoslibet duos in eadem Trinitate majus esse aliquid quam unum; aut omnes simul tres majus aliquid esse quam singulos. Sic perfectam atque singularem naturam sanctæ Trinitatis mirabili veritate monstravit. Repetit *salutaris meus*: salus enim humani generis quæ in Adam perierat, redintegrata est per Dominum Christum. Sequitur, *adjutor meus*: quia in mundi istius concertationibus implicato solus adjutorium præstitit, ut mundi vitia transcendere potuisset. *Non movebor amplius*, non superba professio est. Non enim moveri poterat, cujus Deus et salutaris et adjutor erat Dominus Christus. Quo loco figuram possumus fortassis advertere quæ dicitur epidiorthosis, Latine superioris rei correctio. Nam quod adjecit, *amplius*, significat aliquando se motum. Fuit enim tempus quando iste *Idithum* prægravatus carnis imbecillitate titubavit: sed postquam veri dogmatis illuminatione completus est, moveri non poterat, qui, juvante Domino, fidei firmitate constabat.

Vers. 3. *Quousque irruiis in homines, interficitis universos, tanquam parieti inclinato et macerie impulsæ?* Postquam fidem suam trina prædicatione vulgavit, ad persecutores Christianorum verba convertit. Dicit enim: *Quandiu agmine facto supra homines innocentes irruiis? Non vos revocat timor divinus, ut inde magis sæviatis, quia culturas dæmonum contemptas esse cognoscitis. Et ne putares persecutionem istam aut nuditatibus fieri, aut tormentis levibus actitari, addidit, interficitis universos, ut usque ad mortem perducerent, quos Deo deditos esse sentirent. Universos autem, devotos intelligere debemus. Sequuntur aptissimæ comparationes. Tanquam parieti inclinato, qui etsi non impellatur occumbit: quia in casum vergit quidquid a soliditate sua fuerit inclinatum. Addidit, et macerie impulsæ. Maceria est saxorum sicca constructio, quæ sine aliquo ligamine impulsæ, in altum ducta componitur. Et ne de ipsa novitate habere eam crederes aliquam firmitatem, dixit, impulsæ, ut facile ad imum vergeret quod aut ventorum flatibus, aut aliqua fuerat im-*

pulsione quassatum. Sed istæ comparationes **204** illum nobis sensum indicare noscuntur. Putatis insecutores sacrilegi Christianum populum defensorem firmissimum non habere, quem sic passim impia voluntate trucidatis?

Vers. 4. *Verumtamen honorem meum cogitaverunt repellere, cucurri in siti; ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant.* Superior versus respicit ad paganos, iste autem ad Judæos et fictos pertinet Christianos. Duobus enim modis laborat Ecclesia, sive quando eam gentilis error insequitur, sive quando hæretici prava contentione dilacerant. *Honor* erat sancti viri catholica et fidelis Ecclesia, Christus ipse qui membris suis et caput et dignitas est. Hunc infideles *repellere* cogitabant, quando, ne puro corde coleretur, sacrilegis dogmatibus obviabant. Tunc sanctus vir cursum vitæ suæ in *sitis* sterilitate peragebat, quia invenire non poterat quem potaret. Hoc enim *sitis* agit, ut foris positum humorem desideret in sua membra trajicere. Inde est illud evangelicum, *Sitio* (*Joan. xix, 28*); *Mulier, da mihi bibere* (*Joan. iv, 7*); non ut ab illa aquam tantummodo perciperet postulavit, sed ut ei fidei potum, quo ipsa satiaretur, ingereret. Sequitur etiam causa *sitis*, *ore suo benedicebant*. Quod illis accidit qui legem Domini fallaci meditatione pertransiunt, et non hoc operibus demonstrant quod ore pronuntiant. Additum est, *et corde suo maledicebant*. *Cordè enim maledicunt* qui sanctas Scripturas vitio perversæ novitatis intelligunt.

Vers. 5. *Verumtamen Deo subdita erit anima mea, quoniam ab ipso est patientia mea.* Post diapsalmatis pausationem, venit *Idithum* ad secundum membrum psalmi, similia repetens quæ superius dixit, *animam suam Deo esse subjectam*; ut ipsa repetitio menti nostræ robur credulitatis infingeret. Sed istud diligentius perscrutemur, quia causa gratulationis, quantum ad verba, non videtur esse consimilis. Ibi enim dicit, *ab ipso salutare meum*; hic ait, *quoniam ab ipso patientia mea*. Sed licet aliis verbis dicatur, unum tamen esse intelligimus si altius perscrutemur. Patientia quippe nostra Christus est Dominus, propter quem et adversa libenter patimur, et susceptæ regulæ observatione gaudemus. Sic enim et in septuagesimo psalmo cantatur: *Quoniam tu es patientia mea, Domine* (*Psal. lxx, 5*). Nam ut eundem in hoc sermone sensum possis advertere, aperte sequentia declarare noscuntur.

Vers. 6. *Etenim ipse est Deus meus, et salutaris meus; adjutor meus, non emigrabo. In Deo salutare meum et gloria mea; Deus auxilii mei, et spes mea in Deo est.* In his duobus versibus Christus Dominus indicatur, de quo superius dixit, *patientia mea*. Et tanquam si ei diceretur: *Quis est iste patientia tua?* respondit: *Ipse est Deus meus, et salutaris meus*: quia revera animæ suæ salutem jam tunc per incarnandum Verbum provenire noscebat. Addidit, *adjutor meus*: ne suis applicaret virtutibus quod evasit. Sequitur, *non emigrabo*, scilicet de hac credulitate quam teneo; sicut in decimo psalmo jam dictum est:

In Domino confido : quomodo dicitis animæ meæ : A Transmigra in montem sicut passer (Psal. x, 2)? Quapropter non se mutaturum dicit esse sententiam, quia hoc sibi utile cognoverat quod tenebat. Congeminat in Deo salutem, non ut gentium dii perpetuam mortem. Adjecit etiam, *et gloria mea*, ut non solum salus, sed etiam illi credidisse sit gloria. Ponit quoque, *Deus auxilii mei*, ne sibi aliquid humana deputaret infirmitas. Ad postremum quo cuncta concluderet, dixit : *Spes mea in Deo est*, ut et illa præterita, quæ perceperat, Domino deputaret, et futuram suam beatitudinem sanctus vir ipsi modis omnibus applicaret.

Vers. 7. *Sperate in eum, omnis conventus plebis; effundite coram illo corda vestra : Deus adjutor noster est.* Postquam fidei suæ sacramenta vulgavit, conversus ad plebem, quæ varia superstitionum vanitate laborabat, commonet ut spem suam debeant in Domini virtute reponere. Dicit enim : *Sperate in eum*, in illum scilicet quem sibi et Deum professus fuerat et salutem, vel cætera quæ sunt dicta superius. *Omnis conventus plebis.* Alloquendo plebem non excipit potentes, quia mos est Scripturæ divinæ sic ad partem loqui, ut nec reliquos prætermittere videatur. Adjecit, *effundite coram illo corda vestra.* Effundit ante Dominum cor suum, qui peccata sua uberrimis lacrymis confitetur. Cor enim aliter effundi non potest, nisi creberrimo imbre lacrymarum; sicut in quadragesimo primo psalmo dictum est : *Hæc recordatus sum, et effudi in me animam meam (Psal. xli, 5).* Quod inter propria Scripturæ divinæ non immerito computamus.

Vers. 8. *Verumtamen vani filii hominum, mendaces filii hominum in stateris : ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum.* Secundo diapsalmate decurso, venit ad tertium membrum, exprobrans hominibus nequitas suas; propter quod salutaris hujus psalmi sacramenta vulgata sunt, ut pravæ persuasiones suas, emendata in melius voluntate, relinquerent. Dicit enim sententiam frequenter iteratam : *Verumtamen vani filii hominum*, ut vitium suum cognoscens humanitas, ad auctorem salutis atque veritatis celerissima supplicatione festinet. Sic enim in trigesimo octavo psalmo dictum est : *Verumtamen universa vanitas omnis homo vivens (Psal. xxxviii, 6).* Quod et Sapiens ille frequenter repetit dicens : *Omnia vanitas vanitatum (Eccl. i, 2).* Nonnullos autem movere solet, cur et in Psalmis legatur : *Vani filii hominum*; et in Salomone : *Universa vanitas (Ibid., 14)?* Nunquid cælestia et terrestria, quæ Deus creavit, et omnia valde bona, cuncta in vanitate consistunt? Non utique, sed comparata potioribus illa minora nimis et inania judicantur; sicut ait beatus Hieronymus : Lucerna lampadis comparatione pro nihilo est; lampas stellæ comparatione non lucet; stellam lunæ confer, et cæca est; lunam soli junge, non rutilat; solem Christo confer, et tenebræ sunt. Sic omnia vana fiunt, quæ dum melioribus comparantur, fulgore proprio minuuntur. Sic homines, cum ad comparationem su-

pernæ veritatis veniunt, ut vani rationabiliter esse dicuntur. Sed huic rei addidit vitium quo maxime laborat humanitas. *Mendaces filii hominum in stateris*; sive illos tangit, qui ponderibus iniquis ementium decipiunt simplicitatem; sive quod homines sibi placentes, justi atque immobiles videri volunt, cum sint deceptrici mutabilitate fallaces. *In stateris enim*, hoc significat quasi in libra justitiæ collocati, non creduntur amare fallaciam. Sequitur, *ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum.* Poterant enim non decipere, si eorum posset nequitia deprehendi; sed **205** cum justus esse credatur, facilius tecta perversitate decipiunt. *In idipsum*, scilicet in æquitate, quam falso habere perfidi homines æstimantur.

Vers. 9. *Nolite sperare in iniquitate, et in rapinis [ms. A., et rapinas] nolite concupiscere.* Ipsos adhuc monet quos detestabili probaverat consuetudine vitiatos. Docet ne sperare debeant, ubi fructus boni desiderii non potest inveniri. In malitia enim qui sperat, seipsum decipit, quia nulla utilitas inde nascitur, sed potius æterna pœna procuratur; sicut in alio psalmo jam dictum est : *Qui autem diligit iniquitatem, odit animam suam (Psal. x, 6).* Venit etiam ad pauperes, qui necessitate victus furtivum aliquid concupiscunt. Dicit enim, *et in rapinis nolite concupiscere.* Non enim potest crimen rapinæ indigentia tollere, nec quod vindictæ subjacet excusari; sed potius continet nos ille qui pluit super justos et impios, qui dat escam omni carni. Nimis ergo ineptum est Creatoris potentiam relinquere, et ad spem criminum convolare. Sed ne solos pauperes crederes fuisse commonitos, sequenti versu venit ad divites, ut introducto salutari moderamine, nec iste ambiat, nec ille superbiat.

Vers. 10. *Divitiæ si affluent, nolite cor apponere.* Non damnat largas divitias quibus dispensatio modificata præstat; nam si cor eis non apponitur, ut in ipsis singularis felicitas judicetur, profecto necessariae sunt. Inde enim egentibus subvenitur, inde reficiuntur ægroti, inde pauperum nuditas operitur, inde plures ad cælorum regna perveniunt. Nam contra, qui divitiis apponit cor suum, aurum non vult expendere, sed celare, patrimonia cupit semper augere; et dum ibi spes tota reponitur, fames earum rerum semper augetur. Merito ergo præcipit divitibus non amare quod possident: sicut Apostolus dicit : *Præcipe divitibus hujus mundi non superbe sapere, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia ad fruendum. Divites sint in operibus bonis, facile tribuant (I Tim. vi, 17, 18), etc.*

Vers. 11. *Semel locutus est Deus; duo hæc audi: quia potestas Dei est, et tibi, Domine, misericordia : quia tu reddes singulis secundum opera eorum.* Sicut initium psalmi a Patre cœpit et Filio, ita et nunc series ejus decursa concluditur. Dicit enim : *Semel locutus est Deus.* Si litteram intendas, quæstio non parva suboritur. Locutus est enim frequenter Deus patribus nostris, Noe, Abrahæ, Isaac, Jacob, Moysi, cæterisque sanctis suis: sed *semel* atque specialiter locutus est Filio suo, sicut ait secundus psalmus : *Do-*

minus dixit ad me: Filius meus es tu, ego hodie genui te. (Psal. ii, 7). Hoc enim nulli alteri locutum Patrem fuisse manifestum est. Et ut quidam sentire voverunt, *locutus est semel Deus: quoniam unum Verbum ante tempora genuit consubstantiale sibi, immensum, coæternum, et coequaliter potens. Genitus est enim Deus verus de Deo vero, lumen de lumine, immortalis de immortalis, invisibilis ex invisibili, omnipotens de omnipotente, et cætera, quæ unitas illa incomprehensibilis vere creditur habere communia. Discutiamus etiam quæ sunt ista duo quæ se Idithum dicit audisse; qui postquam vitia humana calcaverat, proventus ad contemplationem divinam, per aurem mentis auscultans, cognovit potestatem habere Filium in semetipso, sicut est illud Evāgelii: Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam (Joan. x, 18). Sequitur illud secundum, et tibi, Domine, misericordia, subaudiendum placet. Utrumque enim Deitatis est, ut et misericorditer possit [mss. A., F., prosit], et potenter misereatur. Sed ut hoc de Domino Christo dictum planius potuisses advertere, sequitur tempus iudicii, quia tu reddes singulis secundum opera eorum; sicut legitur: Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio (Joan. v, 22).*

Conclusio psalmi.

Respiciamus in hoc psalmo sententiarum lumina, quasi quasdam relucere candelas. Lampas fides, coruscet veritas quam debeat Christianus populus intueri: ne mundi istius tenebris obæcatus, rectæ fidei tramitem non sequatur. Abscedat gentilis error, hæreticorum murmura conquiescant, vanitas hominum fallaciaque deseratur. Non in ingenio, non in sæculi dogmatibus præsumatur; sed in vera sapientia ponatur spes, quæ talia solet dare qualia nullus possit arguere. Fac, Domine, et nos vitia transilire, ut ad te possimus purgatis mentibus pervenire.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXII.

Psalmus David, cum esset in deserto Idumææ.

Psalmus et David frequenter indicant Dominum Christum, frequenter Ecclesiam: quia Christus in membris suis est, et membra in suo capite continentur. Nam si quid patitur caput, membra compatiuntur; et iterum si membra vexentur, caput sine dubitatione compatiuntur; sicut et Apostolus ait: Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; sive glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra (I Cor. xii, 26). Quapropter Ecclesiæ, quæ in hoc psalmo locutura est, merito proposita sunt verba, quæ significant Dominum Salvatorem. Hæc igitur in deserto Idumææ habitat, id est in hujus sæculi ariditate, ubi sitit, ubi desiderat, ubi misericordiam Domini expetit ambienter, donec ad illam æternam gloriam venire mereatur. Idumæa enim locus est ubi David fugiens persecutionem Saulis latuisse cognoscitur. Nominis enim ipsius interpretatio est (sicut jam sæpe diximus) terrena; ut evidenter intelligamus desertum istud significare terrenos actus,

A qui bonis spiritualibus omnino nudati sunt. Hinc est quod diluculo ad Dominum vigilat Ecclesia, deprecans ne mundi hujus erroribus implicetur.

Divisio psalmi.

Sponsa illa spiritualis, quæ membra continet Domini Salvatoris, primo modo insatiabili desiderio se dicit esse raptatam, ut virtutem Domini cernere potuisset: optans ut ejus anima honorum omnium pinguedine repleatur, quatenus ejus digna possit laudibus inveniri. Secundo modo gratias agit, quia sub 206 velamine alarum Domini, mundi istius procellas evaserit, inimicosque suos in inferiora terræ asserens esse damnandos; Regem vero Christum in Deo Patre cum sanctis prædicat esse lætaturum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo; sitivit in te anima mea.* Primum ipsa repetitio venerandi nominis affectum piæ deprecationis ostendit. Dicendo enim, *Deus, Deus meus*, suum quodammodo dicit esse; ut ejus se magis tali desiderio possit ostendere. Addidit, *ad te de luce vigilo.* Ad ipsum vigilat, quoties in mundi ambitione dormitur; nam illa sic consequimur, si ista deserere festinemus. Bene autem adjecit, *diluculo*, quando tempus dominicæ resurrectionis eluxit, ut tunc ejus laudes caneret, quando genus humanum exemplo suæ resurrectionis animavit. Sequitur, *sitivit in te anima mea.* Sitivit, propter aquam positum est, quam in Evangelio dicit: *Mulier, si scires donum Dei, et quis est qui a te aquam petit, tu petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam (Joan. iv, 10).* Sitit ergo anima fidelium Deum, quando mandata ejus et virtutes eximias concupiscit, quando ipsum desiderat videre, a quo honorum omnia fluentia constat emanare. Ipsa est ergo anima quæ culta rebus cælestibus, desertum æstimat mundum, quæ semper exæstuat, semper sitit, donec ad fontem illum misericordiæ divinæ pervenire mereatur.

Vers. 2. *Quam multipliciter tibi caro mea! in deserto, et in invio, et in aquoso.* Superius dixit in Deum sitisse animam suam; nunc et carnem multipliciter simile desiderium habere testatur: ut sicut utrarumque rerum auctor est Deus, ita ab utrisque partibus expetatur. Sed intendamus quod multipliciter dicendo, plus dicit in Deo sitisse carnem, ut quanto fragilior est, tanto ardentius pium medicum appetuisse videatur. Sitit ergo anima populi beati virtutes quas sancta Scriptura commendat; sed iterum innumerabilia sunt quæ caro sibi a Deo cognoscitur postulare. Utraque enim indigent salvari; sed caro plus eget cibo, potu, vestitu, vehiculo, somno, temperie humorum, salubritate aeris, sumptu, cæterisque quibus anima non indiget; sed hæc necessitas corporis expetere declaratur. Addidit ubi *multipliciter sitiret caro ejus, scilicet in deserto* (sicut et titulus dixit), hoc est in mundi istius indigentia et sterilitate jejuna. Sequitur, *et in invio*, quia mundus in se non habet viam, nisi Dominum Salvatorem, qui iter est

cæcorum, et per se errantium rectitudo salutaris. **A** Addidit, et *inaquoso*, id est sterili atque infructuoso. Aquosum enim dicimus, quod aquis abundat irriguis; *inaquosum* vero aridum atque sterile, ut merito ejus anima nimia siccitate durescat. Unde per hæc tria nomina mundi istius necessitas indicatur.

Vers. 3. *Sic in sancto apparui tibi, ut viderem virtutem tuam et gloriam tuam.* Sustinendo sitim, quam dixerat, carnis et animæ in deserto, et in invio, et *inaquoso*, quod ad hujus mundi sterilitatem pertinere cognovimus: tunc *apparuisse* se dicit Ecclesia in *sancto* fidelique proposito, quando Christum verum Deum esse cognovit. Intendamus autem quod dicit, *apparui tibi, ut viderem virtutem tuam*, quia nemo veritatem videt, nisi Deo prius *apparere* potuerit. Nam si sol iste nos videre facit quando lumine suæ claritatis infulserit, quanto magis *virtus* divina, sine qua nihil bonum nec accipere possumus, nec tenere!

Vers. 4. *Quia melior est misericordia tua super vitam: labia mea laudabunt te.* *Misericordiam* dicit Domini præmia, quæ sanctis suis larga pietate promittit, quæ longe potior est a vita præsentis. Istam enim innumerabiles ærumnæ possident, illam tranquillitas æterna comitatur; quæ tantum distat a mundiali luce, quantum tormenta possunt ab æterna requie discrepare. Hinc est quod et martyrum catervæ mortem hujus sæculi libenter affectant, quia norunt pro isto interitu temporali perpetue se esse victuros; sicut dicit Apostolus: *Non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis* (Rom. viii, 18). Sequitur, *labia mea laudabunt te.* **C** Post beneficia quæ præmisit, devotæ laudis obsequium pollicetur, quod Deo noverat esse gratissimum; sicut in Evangelio Dominus dicit, cum decem curasset: *Nonne decem mundati sunt? et, Non est inventus qui reverteretur, et daret laudem Deo, nisi hic Samaritanus* (Luc. xvii, 18)? Sancta enim mens dissimulare non voluit quod cognoverat accusandum.

Vers. 5. *Sic benedicam te in vita mea, et in nomine tuo levabo manus meas.* Sic ad superiora respicit, quæ dixerat: *Melior est misericordia tua super vitam.* Sermo brevis in syllaba, sed ingens in quantitate promissio. Quid enim majus homo dare potest quam cum Creatori suo libenter animam probatur offerre? *Benedicit* enim unusquisque in *vita* sua perfecte Deum, quando bonis operibus in hac luce versatur. **D** Addidit, et in nomine tuo levabo manus meas. In nomine Domini *levat* manus suas, qui operibus sanctis insistendo, tensis manibus orat ad Dominum, ut ipsa oratio sanctæ crucis designet effigiem. Sæpe enim commovemur taliter exorare; nam et Moyses quando contra Amalecitas pugnavit, tensis ad cælum manibus supplicabat (Exod. xvii, 11). Legitur et in alio psalmo: *Expandi manus meas ad te* (Psal. cxlii, 6); et Apostolus dicit: *Levantes puras manus sine ira et disceptatione* (I Tim. ii, 8). Et intellige quia in hac manuum extensione commovemur operam debere nos habere sanctissimam, quam et sancta fides commendat, et actionum fœditas nulla commaculet.

Vers. 6. *Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea; et labia exsultationis laudabunt nomen tuum.* Scripturas divinas novimus per similitudines terrenas plerumque cœlestia sacramenta monstrare. *Adipes* igitur sunt viscerum crassa velamina, quæ interna jecoris operiunt atque concludunt. *Pinguedo* vero est saginatæ pecudis nutrita cibis obesitas. Ipsa fuit sacrificiis digna, et immolationibus congrua. Qua similitudine petit Ecclesia *animam* suam virtutum *pinguedine* saginari, ut digna Domino possit offerri. Pinguis enim anima esse non potest, nisi a Domino pastanitur. Sed *pinguedo* animæ divinarum rerum scientia est, recta fides, inconcussa patientia, et cætera, unde sæculi istius macies jejuna superatur. Sequitur, *et labia exsultationis laudabunt nomen tuum.* **B** Sicca enim *labia* ariditate peccati, divinis non poterant **207** laudibus occupari; sicut et in alio psalmo legitur: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas* (Psal. xlix, 16)? etc. Sed cum pinguedinem misericordiæ Domini anima devota perceperit, nomen ejus digna exsultatione laudabit.

Vers. 7. *Si memor fui tui super stratum meum, in matutinis meditabor in te.* In isto et in inferiore versu, isto modo hypotheticus nobis syllogismus apparet. Si memor fui tui super stratum meum, et in matutinis meditabor in te: quia factus es adjutor meus, et in velamento alarum tuarum exsultabo. Attamen memor fui tui super stratum meum, et in matutinis meditabor in te, quia factus es adjutor meus. In velamento igitur alarum tuarum exsultabo. Hujus itaque sæculi difficultatibus enumeratis, quas *in deserto, et in invio, et in aquoso* sancta Ecclesia toleravit, venit ad secundum modum, ubi securitatem suam Domino asserit esse subjectam, quia *sub velamento alarum* ejus inimicorum potuit vitare versutias: significans et in tribulationibus ipsum expeti debere, et in securitatibus nomini ejus esse psallendum. Nam cum dicit: *Si memor fui*, ostendit se recordationem Domini semper habuisse, nec in rebus prosperis oblitam fuisse, quando solent humana corda collata beneficia in memoria non habere. Per *stratum* enim significat quietem, ubi solemus in somnos corpora nostra remittere, et ad refectionis gaudia pervenire. Aptandum est rebus prosperis et quietis, quando Deum in memoria vix habemus. Redit enim ad illud quod superius dixit, *ad te de luce vigilo.* Recte siquidem fidelis in matutinis vigilat, quoniam nec inter prospera sua oblivisci poterat lucis auctorem; his Apostolus dicit: *Vos estis filii lucis et filii diei* (I Thess. v, 5).

Vers. 8. *Quia factus es adjutor meus, et in velamento alarum tuarum exsultabo.* Versus iste continet beneficia quæ illi fuerant Domino largiente collata. In periculis quippe ei fuit *adjutor*, cum esset *in deserto, et in invio, et in aquoso*. Sub umbra alarum ejus *exsultat* Ecclesia, quando est *supra stratum* suum, id est in prosperis collocata. Sic intentionem totius psalmi, unius versus brevitate conclusit.

Vers. 9. *Adhæsit anima mea post te; me suscepit*

dextera tua. Respiciamus votum desiderantis, ut non se vicinam, sed adhæsisse Domino dicat Ecclesia; quod verbum conglutinationem quamdam cognoscitur indicare; ut nunquam recedat a bono proposito qui adhæret Domino. Quod nimia charitas, nimius facit affectus, ut ita diligamus, quatenus adhærentes Deo, semper esse possimus; sicut et Apostolus dicit: *Qui adhæret Domino unus spiritus est (I Cor. vi, 17).* Addidit, *post te*, quia peccavit Petrus apostolus cum præire voluit, dictumque est illi a Domino: *Redi retro me, Satanas (Marc. viii, 33).* Quod proprium Scripturæ divinæ est, ut quos Dominus liberare mavult, post se redire præcipiat, ubi nullus locus erroris est. Sequitur, *me suscepit dextera tua.* Dextera Patris Christus est Dominus, qui suscepit Ecclesiam alarum suarum velamine protegendam.

Vers. 10. *Ipsi vero in vanum quæsierunt animam meam; introibunt in inferiora terræ.* Ipsi, cum dicit, illos significat qui contrarietatibus scelestis Christum extinguere tentaverunt: in quo omnes sanari, omnes vivere probatissime comprobantur. *In vanum quæsierunt animam* ipsius, quando falsis criminationibus sanguinem ejus effundere decreverunt, qui post triduum resurrecturus erat in gloriam sempiternam. Sequitur poena peccantium, *introibunt in inferiora terræ*: quia non ad cælos eVecti sunt, sed deorsum eos terræ viscera sorbuerunt. Malæ siquidem cogitationes in ima terræ verguntur, quia de ipsis exeunt, et in eandem iterum coenositatem volvuntur. Quod Judæis evidenter accidit, cum in blasphemis, et in innocentis cruore versati sunt.

Vers. 11. *Tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt.* Tradita est in manus gladii gens Judæa, quando eam principes Romanorum Vespasianus et Titus cæde incendioque vastaverunt. *Vulpis* enim inter feras animal est omnino subdolum, quod et fraudibus cibum quærit, et salutem suam callida illusionem custodit. His merito dolosi homines comparantur, qui simulata versutia iniquitates suas efficere moliantur. Quod bene ad Herodem refertur, de quo Dominus dixit: *Ite, et dicite vulpi illi: Non apprehendet prophetam extra Jerusalem (Luc. xiii, 32).* Et in Canticis Canticorum ait: *Capite nobis vulpes exterminantes vineam (Cant. ii, 15).* Quod bestiolæ genus in malo frequenter ponitur, quoniam nimia (sicut diximus) calliditate est versutum. Judæi enim cœlestia credere noluerunt, et *partes vulpium* facti sunt, id est in subdolorum malitiam transierunt. Sive *partes vulpium erunt*, illud significat, quando in illa Jerosolymitana vastatione cadavera Judæorum escæ fuerunt *vulpium* ferarumque reliquarum. Vel, sicut aliis visum est, Judæi *partes vulpium* sunt, dum se dolosis et fraudulentis prava voluntate conjungunt.

Vers. 12. *Rex vero lætabitur in Domino; laudabuntur omnes qui jurant in eo.* Regem dicit Dominum Salvatorem; ipse enim est *Rex* in æternum, quod ipsi specialiter convenire indicavit incommutabilis titulus passionis. Nam et ipse interroganti Pilato de se dixit: *Ego in hoc natus sum (Joan. xviii, 37).* Dicit

etiam, *lætabitur in Domino*, id est in Patre; sicut ipse testatur: *Ego in Patre et Pater in me est (Joan. xiv, 10).* Adjecit, *laudabuntur omnes.* Cum sancti Dei Christum laudant, ipsi fiunt sine dubitatione laudabiles, quia non possunt præconia ejus digne narrare, nisi qui ad palmam indulgentiæ meruerint pervenire. Addidit, *qui jurant in eo.* Non dixit, qui jurant per eum, ne jusjurandum crederes imperatum, quod alibi vetuisse cognoscitur. Ipse enim dicit: *Nolite jurare, neque per cœlum, neque per terram (Matth. v, 34), etc.* Sed *jurant in eo*, qui ei mentis obsequium inviolabile compromittunt. Nam et alibi verbum istud significat promissionem fidelem, sicut et in alio psalmo legitur: *Juravit Dominus David veritatem, et non frustrabitur eum (Psal. cxxxii, 11).* Jurare quippe

B Divinitas per alium non poterat, quæ similem non habebat.

Quia obstructum est os loquentium iniqua. Reddit causam lætitiæ, unde rex lætetur in Domino, et laudentur omnes qui ei promissionis suæ devotionem fideliter impleverunt. *Quia obstructum est os loquentium iniqua.* In isto mundo non omnino conticescunt, qui iniquis locutionibus studere monstrantur. Sed melius tempus illius judicationis advertitur, quando generaliter convicta omnis iniquitas obmutescet, **208** et ulterius non loquetur quod nullatenus sibi prodesse cognoscit. Et intende quod in binis superioribus versibus peccatorum vindicta relata est, et sanctorum cum Domino beatitudo narrata est. Quod schema Græce dicitur syndiasmos, Latine collatio; quod hic æstimò competenter aptandum, quoniam diversarum partium bona malaque collatione facta referuntur.

Conclusio psalmi.

O vere sancta mater Ecclesia, quæ fideles Deo sacris nutris uberibus, et facis sine dolore ferre, quæ te in mundi istius colluctatione libenter asservis pertulisse. Dicis etiam gratias Domino semper esse referendas, ut nunquam tribulatio demergat, cum in ipsis nobis, quod amare possimus, exponas. Deinde quid malis, quid bonis provenire possit, ostendis; quatenus omni dubitatione deterisa, vero Principi totis devotionis nisibus serviatur. Concede, Rex æternæ, ut qui nunc sanctæ matris prædicatione gaudemus, indulgentiæ tuæ futuro munere perfruamur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXIII.

In finem, psalmus David.

Tituli hujus verba (sicut sæpe dictum est) absolute referuntur ad Dominum Christum, qui per totum psalmum locutus est. Sunt enim sine aliqua historiarum narratione conscripta, ut ipsa claritas tituli lucem nobis venturi psalmi videatur afflare. Est enim Dominus de sua passione dicturus, quæ mundo vitam præstitit, et lumen credulitatis infudit. Audiamus ergo intentis animis, quia licet sæpe repetatur, novam tamen utilitatem ex ea semper accipimus. Qui psalmus sextus esse cognoscitur horum qui

passionem resurrectionemque dominicam brevi relatione contingunt.

Divisio psalmi.

Rex et caput nostrum Dominus Christus verum hominem se assumpturum esse declarans, prima positione orat ut a populi Judaici timore liberetur: dolos eorum factaque impia, quasi jam fuerint transacta commemorans. Docens illos defecisse in persecutionibus suis, se autem ad resurrectionis gloriam pervenisse. Secunda positione irridet sævitiam Judæorum, quia magis ipsi conturbati sunt de sceleribus suis, quando resurgente Domino, ejus annuntiata est fortitudo. Tunc enim lætitia justorum, et rectæ fidei virtus apparuit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exaudi, Deus, orationem meam cum tribulor; a timore inimici eripe animam meam.* A parte humanitatis assumptæ, in qua passurus erat, postulat Dominus Christus, ut in tribulatione positi, ejus exaudiatur oratio, quando totis viribus petitur quod prodesse sentitur. Sed quid petat diligentius audiamus. Subdidit enim, *a timore inimici eripe animam meam.* Non postulat ut minime pro omnium salute moriatur [unde Petrum arguit dicentem: *Propitius tibi est, Domine, non erit tibi hoc (Matth. xvi, 22)*], sed ut a timore populi persequentis anima erepta sanctæ dispensationis suæ compleat passionem. Sic enim proposita bona ad effectum perveniunt, quando persequens non timetur. Nam si humana cedat infirmitas, iniquitas non vincitur, sed potius aucta roboratur.

Vers. 2. *Protectisti me a conventu malignantium, a multitudine operantium iniquitatem.* Consideremus quemadmodum se protectum dicat esse qui passus est, et non doleamus mortem, quam fidelibus Domini sceleratorum voluntas inferre tentavit. *Protectus est plane a conventu malignantium,* quia dum illi eum crederent communiter mori, resurrectionis ejus gloria probantur esse confusi. *Protectus est denique virtute divinitatis suæ,* quia filius erat hominis, et idem Filius Dei in duabus naturis una sine aliqua dubitatione persona: *Habens in potestate ponendi animam suam, et iterum sumendi eam (Joan. x, 18).* *Protectus est itaque, quia malignorum insidias potentiae suæ virtute superavit.* Addidit, *a multitudine operantium iniquitatem.* Supra dixit, *a conventu malignantium,* quod ad consilia potest referri; nunc, *a multitudine operantium iniquitatem,* ut actum exprimeret propriæ passionis.

Vers. 3. *Quia exacuerunt ut gladium linguas suas; intenderunt arcum rem amaram.* Per hos quatuor versus usque ad divisionem, per diversas allegorias Judæorum significat persecutionem. Sed hic redditur causa justissima quare *protectus sit a multitudine operantium iniquitatem.* Nam quantum illi *linguas suas velut mortiferum gladium exacuebant,* tantum eorum iniquitas frangebatur; ut in se potius mala converterent, quæ contra innocentis sanguinem præparabant. Iste enim peccantium mos est, ut pri-

mum sibi noceant, qui alterum gravare festinant. Sed respiciamus quod dixit, *linguas suas exacuerunt;* illud scilicet tempus ostendens quando una voce clamaverunt: *Crucifige, crucifige (Luc. xxiii, 21).* In vicem quippe facti est sceleris prolata sententia; nec interest qui occidat, si innocentem aliquis occidendum esse pronuntiet. Sequitur, *intenderunt arcum rem amaram;* id est occultas insidias, quæ, ut illi putabant, minime sentirentur. Perfidum siquidem Judam datis triginta argenteis sollicitaverunt ut fieret traditor, qui ejus videbatur fuisse discipulus. *O res amara et omni felle deterior, convivam ad proditionem, discipulum ad necem, conservatorem pecuniæ præmio subito fuisse corruptum!*

Vers. 4. *Ut sagittent in occultis immaculatum; subito sagittabunt eum, et non timebunt.* De superioribus pendet iste versiculus, *intenderunt arcum, ut sagittent in occultis immaculatum.* In occultis, sic accipiendum est, ut Judæi putaverunt. Cæterum actus eorum occultus esse Christo non potuit, qui frequenter prædictus est antequam fieret. *Immaculatum* duobus dicimus modis: sunt isti communes *immaculati* qui misericordia Domini abluti redduntur omnino purissimi; sicut in quinquagesimo psalmo dictum est: *Lavabis me, et super nivem dealbabor (Psal. l, 9).* *Immaculatus* autem solus vere dicitur **209** Christus, qui nullam contraxit maculam peccatorum, sed cœlesti puritate mundissimus ab omni delicto probatur alienus. Merito ergo se significans dixit: *Ut sagittent immaculatum;* quatenus Judæis timor major cresceret, qui innocentis sanguinem fundere festinarunt. Sequitur, *subito sagittabunt eum, et non timebunt.* *Subito,* et hic ita accipiendum est, sicut Judæi dementissimi putaverunt. Nam quomodo credendum est subitum, quod discipulis constat esse prædictum? Sicut in Evangelio legitur: *Ecce ascendimus Jerosolymam, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur (Matth. xx, 18);* et his similia, quæ de sua passione prædixit. Nam quod dixit, *sagittabunt eum, et non timebunt,* ostendit malignæ cogitationis effectum, ut non solum tractatum scelus, sed etiam impletum esse videretur.

Vers. 5. *Firmaverunt sibi verbum malum; disposuerunt ut absconderent laqueos; dixerunt: Quis videbit nos? Verbum malum firmaverunt sibi,* quando dixerunt: *Reus est mortis (Matth. xxvi, 66);* sive quando professi sunt: *Sanguis ejus super nos et super filios nostros (Matth. xxvii, 25).* *Firmaverunt* utique dictum est, obstinatione durissima, non veritatis munimine solidata. Sequitur, *disposuerunt ut absconderent laqueos; dixerunt: Quis videbit nos?* Hic describitur consuetudo peccantium. Omnis enim qui dolum parat, hominem se putat fallere, ut possit ad suas nequicias pervenire. Sic Judæi scelerata mente confusi Christum tantummodo hominem putantes, malignitatem suam non credebant agnosci, cui cuncta cœlestia vel terrena veracius patent, quam sibi ipsa sunt cognita.

Vers. 6. *Scrutati sunt iniquitates; defecerunt scru-*

tantes scrutinium. Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus. In his duabus sententiis versus iste divisus est. Dicit enim quemadmodum se consilia prava confundant, et in opere cogitationis suæ mens maligna deficiat. Contra bona voluntas et illuminatus sensus quem profectum habere videatur ostendit; ut quanto se Deo proximat, tanto divinitatem sibi exaltatam esse cognoscat. *Scrutati sunt Judæi iniquitates,* quas utique prætermittere debuissent, dum nullum ibi fructum salutis suæ poterant invenire. Dixerunt enim: *Si dimiserimus eum sic, venient Romani, et tollent nobis et locum et gentem* (Joan. xi, 48). *Perscrutati sunt etiam iniquitates,* cum Dominum audissent dicentem paralytico: *Dimittuntur tibi peccata tua* (Matth. ix, 2); illi protinus eum blasphemare putaverunt, quibus ait Dominus: *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris?* Perscrutati sunt quoque iniquitates, sicut Evangelium dicit, cum diversas interrogationes insidiantes adhibebant ut invenirent qua ex causa accusarent eum. Sequitur pœna peccantium, *Defecerunt scrutantes scrutinium:* quia semper in cogitationibus suis deficiunt qui ad res pessimas pervenire contendunt: de quibus et alio loco dictum est: *Infirmati sunt, nec fuit qui adjuvaret eos* (Psal. cvi, 12). Consequitur pars secunda sententiæ: *Accedet homo ad cor altum, et exaltabitur Deus.* Cum dicit: *Accedet homo ad cor altum,* illos significat qui res divinas pia intentione perquirunt. *Cor enim altum* tunc est, quando cœlestia cogitat, et terrena devitat. Iste non deficit sicut illi qui scrutinium perscrutantur, sed magis magisque crescit, et usque ad hoc pervenit, ut ab eo summus atque omnipotens Deus esse credatur; non quod Deus altior fiat, sed quia in corde sancti hominis semper Divinitas considerata grandescat. Et nota quia superius de perfidis Judæis dictum est, quia defecerunt in cogitationibus suis; nunc autem de apostolis dicitur cunctisque fidelibus, in quorum corde tantum exaltatus est Deus, quantum cogitationes veras atque sanctissimas puris mentibus intraverunt.

Vers. 7. *Sagittæ parvulorum factæ sunt plagæ eorum.* Post enumerationem Judaicæ pravitatis, quam in necem Domini peragere tentaverunt, venit ad secundam positionem, ubi fremitus eorum et dura consilia aptissima comparatione deridet. Quæ figura dicitur ironia. Quid enim levius quidve inanius quam verum Judicem false adjudicare, quam occidere velle qui mortuos suscitabat, quam ligatum tradere qui mundi vincula dissolvebat? *Parvulorum* siquidem *sagittæ* inania tela sunt, qui ludendi studio fragiles cannas in sagittarum consuetudinem jacere consueverunt. Sic Judæorum vota inefficaci malignitate sævissima, non intulerunt flendam mortem, sed potius gloriosissimam passionem, talesque plagas dederunt quibus mors ipsa moreretur, et promissa mundi sospitas velociter impleretur.

Vers. 8. *Et infirmatæ sunt contra eos linguæ eorum; conturbati sunt omnes qui videbant eos.* In hoc versu Origenis est sequenda translatio, ut nobis constare

possit absoluta sententia. *Infirmatæ* revera sunt *linguæ* Judæorum, quando dixerunt: *Si Filius Dei est, descendat de cruce* (Matth. xxvii, 40). Et viderunt postea resurgentem de sepulcro, quem de crucis descendere non credebant posse patibulo. Ubi est, Judæi, infidelitas vestra? Adhuc de vivo dicebatis: *Si Rex Israel est, descendat de cruce* (Ibid., 42). Vosipsos consulo, vosipsos judicium peto; quanto mirabilius est mortuum posse resurgere, quam adhuc vivum de cruce velle descendere! Parva petistis, dum majora provenerint. Sed infidelitas vestra non potuit sanari signis multo fortioribus quam petistis. Additum est, *conturbati sunt omnes qui videbant eos;* reos scilicet atque confusos, contra quorum linguas resurrectio Christi gloriosa provenit. O nova mentis et admiranda callositas! De illorum confusione turbabantur alii, et illorum protervitas ad pœnitentiam non poterat inclinari. *Conturbati sunt* enim ex illis quidam credentes, quando ad apostolos venerunt et dixerunt: *Quid faciemus, viri fratres* (Act. ii, 37)? A quibus salutaria monita percipientes, per sanctum baptismum dilui meruerunt a damnatione perpetua.

Vers. 9. *Et timuit omnis homo; et annuntiaverunt opera Dei, et facta ejus intellexerunt.* Frequenter diximus generalitatem pro parte poni. Omnis enim homo hic intelligendus est, non ille universalis, sed qui judicium futurum considerata Domini potestate formidat. Nam ut intelligas de fidelibus tantum dici, vide quid sequitur: *Et annuntiaverunt opera Dei;* scilicet gloriam resurrectionis, agnitionem in confractione panis, ascensionem in cœlis, variis linguis locutos fuisse discipulos, et cætera quæ per apostolos suos post resurrectionem suam Dominus Salvator ostendit. Ista enim *annuntiaverunt* prædicando diversis; et, proh dolor! gentes **210** auditis credere miraculis, quibus illi noluerunt animum præbere nec visis. Additum est, *et facta ejus intellexerunt;* utique *intellexerunt* esse divina, quia talia implere non poterat humana fragilitas.

Vers. 10. *Lætabitur justus in Domino, et speravit in eo; et laudabuntur omnes recti corde.* Audivimus promissionem Domini, et sententiam verissime judicantis. *Justum* in futuro dicit esse lætaturum, quia hic discipulos suos noverat diversarum passionum afflictionibus ingravandos; sed *lætabuntur,* quando sedebunt in judicio judicantes duodecim tribus Israel. Contristati sunt ad tempus, lætabuntur in æternum, quia majora sunt præmia Domini quam quæ illi a fidelibus, munere tamen ipsius, probantur offerri. Sed ne crederes solis apostolis dici, sequitur sententia generalis, *et laudabuntur omnes recti corde.* *Corde recti* sunt qui per rectas semitas Domini gradiuntur. Ab illa enim regula qui pedem voluerit amovere distortus est; nec potest quisquam *rectus* dici, nisi qui illi veritati prædicationique consentit. Tales enim redduntur semper laudabiles, quia et Dominum laudant, et ab ipsa Veritate laudantur. Quid enim laudabilius quam ab ipso Judice in conspectu omnium angelorum gloriose et desideranter audire: *Venite,*

benedicti Patris mei (Matth. xxv, 34), et reliqua, quæ **A** allegorica comparatione describens), sanctosque ejus **nes Evangelii** textus edocuit.

Conclusio psalmi.

Nimis proficue nos ex persona sua Dominus Christus instruxit, ut ipse exponeret passionem suam, cujus nemo potest refutare sententiam. Nam cum Judæis dicimus: Ecclesia catholica loquitur, illi forsitan negligenter accipiunt. Cum eis objicimus prophetam suum, illi nihilominus ad falsas interpretationes recurrunt, ut aliquod argumentum proveniat excusationi de assumptione mendacii. Nunc quid dicturi sunt obstinati, qui ipsum Dominum audiunt de se futura proloquentem, cui præsumpserunt ingerere crudelissimam passionem; cujus resurrectionem inter eos factam mundus agnovit, qui debitas pœnas incredulis, fidelibus autem æterna præmia compromittit? **B** Supplicate, Judæi, dum tempus est, quærite dum potestis inter agnos potius ad dexteram recipi, ne ad sinistram cum hædis vos contingat expelli.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXIV.

In finem, psalmus David, canticum Jeremiæ et Ezechiel de populo transmigrationis, cum inciperent proficisci.

In finem, psalmus David, verba jam nota sunt; restat ut sequentia dicere debeamus. Cum populus Hebræorum propter inobedientiam suam captivus a Chaldæorum gente duceretur, *Jeremias et Ezechiel* prophætæ dixerunt (*Jer. xxv, 11*) eos post septuaginta annos in suam patriam esse redituros, eversamque ab hostibus Jerusalem meliore statu reparaturos. **C** Addidit: *De populo transmigrationis*, utique Hebræo, qui in Babyloniam civitatem migratus est; quod spiritualiter significat, quando peccatis facientibus in diaboli potestate traducimur. Babylonia quippe (sicut sæpe memoratum est) interpretatur confusio, quam specialiter ad diabolium manifestum est pertinere. Iste ergo populus, qui Babyloniam deserens post captivitatem, ad Jerusalem civitatem Domini festinabat, illos respicit qui mundi istius confusione damnata, ad Ecclesiam Christi venire contendunt. Quibus auctoritate Patrum totus iste psalmus aptandus est: quoniam, quando iste populus revertebatur ad Jerusalem, *Jeremias et Ezechiel* morte præventi sunt. Sed ut nodum quæstionis hujus evitemus, talis nobis sit ordo verborum: *In finem, psalmus David, canticum de populo transmigrationis*, per prophetiam *Jeremiæ et Ezechiel*, cum inciperent proficisci. Sic recte intelligitur, ut verba magis ad populum quam ad *Jeremiam et Ezechiel* pertinere videantur.

Divisio psalmi.

Populus iste qui sæculi peccata deseruit, revertens ad Dominum Salvatorem, primo ingressu psalmi, auctorem suum liberatus agnoscens, orationem suam postulat debere cognosci, definiens solum illum beatum esse qui ad ejus atria meruerit pervenire. Secunda sectione, spem dicit Dominum omnium finium esse terrarum (diversas laudes ipsius, potentiamque

A allegorica comparatione describens), sanctosque ejus hymnidica in ipsum exultatione gaudere.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Te decet hymnus, Deus, in Sion; et tibi reddetur votum in Jerusalem.* Reversa plebs ad Dominum de captivitate peccati, in magna exultatione prorupit, asserens solum *Deum decere hymnum*, non dæmonum turbas, ut putabat ante gentilitas. Habuerat enim carmina quæ immundis spiritibus idolisque fundebat; sed ad lumen veritatis adducta, ipsum solum dicit debere laudari, qui Creator omnium probatur agnosci; nec tamen alibi nisi *in Sion*, id est in contemplatione. Sed ista contemplatio rectæ fidei lumen declarat; in ipsa enim verus *hymnus* dicitur **B** Domino disciplinabili carmine, non linguæ clamore perverso. Sed ut hoc expressius intimaret adjecit, *et tibi reddetur votum in Jerusalem.* Ab infidelibus vota reddebantur et Marti, et Veneri, cæterisque dæmonibus; ut si quis fuisset de prælio liberatus, sacrificabat Gradivo; si quis ad foedum adulterium pervenisset, adorandam deam libidinis æstimabat. Nunc autem veritate recognita, de bonis operibus *in Jerusalem* Deo soli votum dicit esse reddendum, quæ est visio pacis, in qua manet fixa immobilisque felicitas.

Vers. 2. *Exaudi orationem meam; ad te omnis caro veniet.* Iste populus qui prius dixerat: *Te decet hymnus, Deus, in Sion*, nunc ad Dominum hymnidica supplicatione proclamat dicens: *Exaudi orationem meam*; ut ipse prius faceret, **211** quod cæteris faciendum esse prædixerat. Ipse populus *orationem* suam *exaudiri* petit, quem superius diximus. Sciens enim se esse moriturum, illum rogabat ad quem se post hanc vitam venturum esse nosebat; ut hic ei parceret, ne ibi de ipso judicaret. Sic enim de illo judicio dicit Apostolus: *Omnes enim stabimus ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria corporis prout gessit, sive bonum, sive malum (II Cor. v, 10)*. Hic enim *carnem*, non solum sanctos, sed omnem hominem debemus advertere: quia omnes ad eum constat esse venturos, sive damnandos, sive in æternam requiem collocandos. Et nota quod in Scripturis divinis frequenter et sola anima, et sola caro pro homine ponitur; ut est illud in Genesi: *Et intraverunt in Ægyptum cum Jacob animæ septuaginta quinque [ms. A., duæ] (Gen. XLVI, 27)*. Et hic: *Ad te omnis caro veniet*. Quo loco utilimum est synecdoche schematis meminisse, quæ significat a parte totum.

Vers. 3. *Verba iniquorum prævaluerunt super nos, et impietatibus nostris tu propitiaberis.* Prævaluerunt quidem *verba iniquorum*, quando pagani parentes persuaserunt filiis suis antiquos ritus et sacrilegia quæ colebant. Tracti enim per infantiam, illud videntur secuti, quod rudibus animis imbiberunt. *Prævaluerunt super nos*, dictum est, tanquam aliquod altissimum mare, quod abundantia fluentorum objecta quæque submergit, et enatare non sinit quæcunque voraverit. Sed his erroribus pietas divina subvenit,

quando ~~salutem~~ mundo adventu Domini Salvatoris indulisit. Perscrutandum est autem quid velit propitiatus intelligi. Apte dicimus hoc de sacerdotibus, quoties per immolata sacrificia peccatis nostris propitiam faciunt Divinitatem; ut ira quæ debebatur delictis, convertatur in gratiam salutis; et qui erant factis suis justissime rei, reddantur Divinitatis muneribus absoluti. Sic Divinitas propitiata est humano generi, quando nobis et sacerdotem et hostiam ipsum contulit Christum; sicut dicit Apostolus: *Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta eorum* (II Cor. v, 19).

Vers. 4. *Beatus quem elegisti et assumpsisti, inhabitabit in tabernaculis* [ms. A., *in atriis*] *tuis*. Quidam hunc versum aptandum æstimant Domino Salvatori; sed nos illum magis ad communem beatum dicimus esse referendum. Dixerat enim superius, *Impietatibus nostris tu propitiaberis*; nunc sequitur, *Beatus quem elegisti et assumpsisti*; ut non hoc de illo singulariter immaculato, sed de peccatore absolute dixisse noscatur. *Beatus* est igitur quem elegit Dominus. Sed vide quid ait *elegisti*, ut hanc electionem nemo suis meritis applicaret; sicut ipse in Evangelio dicit: *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos* (Joan. xv, 16). *Assumi*, est autem in æternam requiem collocari, quam sanctis suis pius Dominus compromittit. Sed quid talibus contingit ipse subsequitur, *Inhabitabit in tabernaculis tuis*. *Inhabitare* dicimus eos qui adeptum locum nulla permutatione derelinquunt. Sed qualis sit ista habitatio, in alio psalmo dicit: *Concupivit, et defecit anima mea in atria Domini* (Psal. lxxxiii, 3). Ibi enim habitare jam præmium est, quia nequeunt illuc introire, nisi quos coelestis misericordia dignatur eligere.

Vers. 5. *Replebimur in bonis domus tuæ: sanctum est templum tuum*. Si bona domus Dei, id est Jerusalem futuræ ad liquidum voluerit perscrutari mens humana, non sufficit; de quibus dicit Apostolus: *Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus his qui diligunt eum* (I Cor. ii, 9). Sed quia fas est pro parte audita loqui, domus ejus bona sunt tricenus, sexagenarius et centenarius fructus, quem ibi sanctis suis fidelibus Dominus pollicetur. Sunt etiam et hic bona domus ejus, quæ dicit Apostolus: *Alii enim datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ, alii fides in eodem Spiritu, alii gratia sanitatum, alii genera linguarum, alii interpretationes sermonum* (I Cor. xii, 8, 9), etc. Et intueri quod dixit, *Replebimur*, quasi ad mensuram nostram, quantum possumus capere, potabimur: significans illud quod idem Apostolus dicit: *Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi* (Ephes. iv, 7). Sequitur, *sanctum est templum tuum*. Sive hoc pertinet ad domum Dei, quæ est Ecclesia; sive ad incarnationem Domini, sicut legitur in Evangelio: *Destruite templum hoc, et in triduo ædificabo illud* (Joan. ii, 19); et paulo post ait Evangelista: *Hoc enim dicebat de templo corporis sui,*

Vers. 6. *Mirabile in æquitate. Exaudi nos, Deus salutaris noster*. Quod dixit, *Mirabile in æquitate*, ad templum respicit prædictum; multis enim modis potest esse *mirabile*. Sed addidit, *in æquitate*, ut illum adventum ipsius debuisses advertere, cum bonos segregat a malis, et unicuique digna retribuit. Verum ut hoc de ipso intelligere deberemus, sequitur: *Exaudi nos, Deus, salutaris noster*. Ipse enim Deus Salvator noster est qui mundo salutem contulit, et humano generi sua pietate subvenit.

Vers. 7. *Spes omnium finium terræ, et in mari longe*. Postquam populus ille conversus orationem suam simplici corde profundit, bonisque Domini se asseruit esse completum, venit ad secundam sectionem, in qua laudes Domini virtutesque describit. Nam sensus iste Judæorum persuasiones, et hæreticorum prava dogmata falce veritatis abscidit. *Spes* enim Domini non est localis, neque unius gentis, sed *omnium finium terræ*, quando illi per universum orbem humilia vota funduntur. Qui merito *omnium spes* est, quando fidelibus cunctis æterna præmia compromisit. Sed ne hoc tantum de sola terra intelligeres, quam magnam vocant, addidit, *et in mari longe*. Sive ad insulas respicit, quas non videbatur terræ finibus inclusisse; sive ad mare longum, id est totius sæculi habitationem: de quo alibi dicit: *Hoc mare magnum et spatiosum manibus* (Psal. ciii, 25). Longum est enim, quoniam habitatio ejus innumeras continet nationes. Nam *mare*, mundum debere intelligi Dominus quoque testatur; ait enim discipulis suis: *Faciam vos pisces hominum* (Matth. iv, 19). Ubi enim pisces maxime, nisi in mari sunt? Mari quippe juste comparatur hic mundus, quia falsitatibus amarus est, fluctibus diabolicis quatitur, et vitiorum tempestatibus commovetur.

Vers. 8. *Præparans montes in virtute tua, accinctus potentia*. Versum istum paulo diligentius perscrutemur, est enim verborum subtilitate profundus. Quod enim dictum est, *Præparans montes in virtute*, ad terrenas altitudines omnino non pertinet. *Præparare* vero non dicimus, nisi **212** quod ad competentes alios usus necessaria qualitate providetur. Et ideo *præparatos montes* apostolos per allegoriam decenter accipimus, qui ad verbum prædicationis electi sunt, fortitudinem habentes fidei, et altitudinem sanctitatis, humiles conversatione, sed merito celsiores. Hos Dominus *præparavit in virtute* sua, quia per eos fecit magna miracula; ut et magnitudine verbi incredulos converterent, et factorum admiratione durissima corda mollirent. Sed quemadmodum hæc *præparaverit*, consequenter exponit, *accinctus potentia*, id est indutus majestate sua. Humanitas enim Domini Verbi potestate præcineta est; ut quod homo non habuit, virtus divina præstaret. *Accingimus* enim nos honore baltei, dum tamen alia sit dignitas cinguli, quam natura cingentis. Sic et in psalmo quadagesimo quarto dictum est: *Accingere gladio tuo circa femur, potentissime* (Psal. xlv, 4); et alibi: *Præcinxisti me lætitia* (Psal. xxix, 12). Hæc enim et talia

duas naturas indicant Domini Christi plenissimas atque perfectas in una eademque persona, sicut omnis catholica confitetur Ecclesia.

Vers. 9. *Qui conturbas profundum maris : sonum fluctuum ejus quis sustinebit ? Turbabuntur gentes.* Postquam per allegoriam montium dixit apostolos esse præparatos, nunc exponit quid per eos Dominus fuerit operatus. Turbavit enim apostolis prædicantibus non solum superficiem maris, sed fundum maris, id est gentilium corda demersa profundius. Nam cum sua numina conticuisse cernerent, et annihilata esse sentirent, merito corde turbati sunt, quando spes suas ad nihilum pervenisse noscebant. Nam cum sæculum mare dicatur, congrue fundo maris comparata sunt corda dementium; inde enim surgit, quod fluctus excitat peccatorum; inde venit inopinata commotio, quæ innocentiam verberat, sanctosque defatigat. Sequitur, *sonum fluctuum ejus quis sustinebit ?* Hic significat persecutores, qui licet ipsi velut fluctus altissimi concitentur, *sonus* eorum, id est dicta crudelia nullatenus ab hominibus sustinentur, nisi divina gratia concedente eorum protervia fracta superetur. *Quis sustinebit ?* quantum ad hominum pertinet fragilitatem dicitur. Nam, dono Domini suffragante, martyres eorum violentiam superare poterunt : unde maxime conturbatae sunt gentes, quando fidelissimos cernebant, et vivos facere virtutes, et mortuos supplicantium vota complere : contra sua numina et eorum potentiam pavescere, et responsa denegare. Tunc enim et Delphicus Apollo conticuit; tunc a Delphis Diana discessit; tunc Cytherea Venus erubuit. Sed quid, rogo, gentes facere poterant, quando sua numina trepidare cernebant ?

Vers. 10. *Et timebunt omnes qui habitant fines terræ a signis tuis; exitus matutini et vespere delectaberis.* Hic tempus significat quo apostoli diversa signa faciebant. Necesse enim erat ut universitas contremisceret, quæ orbem terræ habitare videbatur, quando talia signa cernebat quæ nec lectio eorum prodiderat, nec visio ulla monstraverat. Ipse enim dixit unde timor ille concipi potuisset, id est, *a signis tuis.* Addidit, *exitus matutini et vespere delectaberis.* *Exitus matutini* est quando aliquis ex mundi istius felicitate ad Dominum convertitur Salvatorem. *Matutinum* enim tempus semper clarescit, et processu diei gratiam illuminationis acquirit. Quod autem dixit, *et vespere delectaberis*, significat quando gravia patientibus semper obscurum est : sed tamen ad Dominum veniunt Creatorem, qui mœrores eorum convertit in gaudium. Ita utrarumque rerum *exitu delectabitur* Dominus, quia undique devotos per abundantiam suæ largitatis acquirit.

Vers. 11. *Visitasti terram et inebriasti eam; multiplicasti locupletare eam.* Terram hic genus humanum debemus accipere, quod satiatum atque reffectum est quando Dominus advenire dignatus est. Sed unde ista terra debriata sit, alter psalmus exponit dicens : *Et poculum tuum inebrians, quam præclarum est !* Ebrietas felix, satietas salutaris, quæ quanto copiosius

sumitur, tanto sobrietatem mentibus donare dignatur. Quapropter hoc genus locutionis in Scripturis divinis est proprium, quoniam in bono plerumque ponitur. In scripturis autem sæcularibus, vel in communibus fabulis ebrietas in bonam partem penitus non habetur. Subjungit, *multiplicasti locupletare eam.* Verba ista inexplicabilem modum donationis ostendunt. Nam qui *multiplicat locupletare*, quantum sit non videtur exprimere, sed in immensum ducitur quod verbis talibus pollicetur : locuples enim dicitur, loca plura tenens. Ipsa est terra quam dignatus est assumere, non quam humanitatis more calcavit. Istam siquidem quam terimus non locupletandam legimus, sed potius immutandam; sicut Isaias dicit : *Erit cælum novum, et terra nova (Isai. LXV, 17).*

Vers. 12. *Flumen Dei repletum est aquis; parasti cibum illorum, quia ita est præparatio tua.* Bene misericordia Domini plenissimo fluvio comparatur. Non enim aliqua siccitate potest imminui, qui potationibus crebris nescit expendi. Mundialis aqua aut imbribus accipit augmentum, aut siccitate defectum; Dei vero fluvius semper plenus, semper æqualis est; de quo dictum est : *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei (Psal. XLV, 5);* et ipse Dominus in Evangelio ait : *Qui biberit ex aqua quam ego do ei, non sitiet unquam; sed fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam (Joan. iv, 13).* Nec moveat quod alibi singulari, alibi plurali numero *flumina* sunt posita. Unitatis enim virtus est multa complecti. Nam cum dicamus pluraliter Ecclesias, unam tamen constat esse catholicam, quod innumeris vicibus cognoscitur esse memoratum. Sed postquam de potu fluminis dixit, de cibo spirituali subiecit, ne convivium Domini copiosissimum amicos suos relinqueret ex aliqua parte jejunos. Dicit enim, *parasti cibum illorum.* *Cibus* ille non dentibus manditur, sed animæ aviditate devoratur; de quo dictum est : *Panem cæli dedit eis; panem angelorum manducavit homo (Psal. LXXVII, 25).* Sic totum ad communionem sacram convenienter refertur, quando et ejus sanguinem bibimus, et de ejus corpore saginamur. Et ne aliquid casualiter factum putares, sicut arbitratur irridenda gentilitas, subdidit, *Quia ita est præparatio tua.* Sic enim omnia contigerunt quemadmodum sunt ab ipso disposita, sicut ipse in Evangelio dicit : *Nonne quinque passeress veniunt dipondio, et unus ex illis non cadet super terram sine voluntate Patris vestri (Luc. XII, 6) ?*

Vers. 13. *Rivos ejus inebria, multiplica generationes ejus : in stillicidiis ejus lætabitur cum exorietur.* **Rivos 213** etiam hic dicit apostolos, vel alios fideles, qui de illo Dei semper repleto flumine biberunt. Sed ne potum ipsorum crederes esse tenuissimum, dicit *rivos ipsos inebriandos*, ut ad tantam satietatem perveniant, quanta et ipsis abunde sufficiat, et aliis profutura concedat. Redit igitur ad singularem numerum, quem ecclesiasticæ unitati diximus convenire. Dicit enim, *multiplica generationes ejus*, illius scilicet *rivi* qui de flumine sancto profluit, ut per *generationes* succedentes prædicatio beata non deficiat, sed

multiplicetur, unde catholica semper crescat Ecclesia; ut qui modo imbuuntur sacro dogmate, post alios docere videantur; quod quotidie fieri evidenter agnoscimus. Dictum est de *rivis*, qui pertinent ad profectos [*ed.*, perfectos]: nunc dicit de stillicidiis, quæ ad inchoantes respiciunt Christianos, quando angustata primordia latissima non potest introire doctrina; de quibus dicit Apostolus: *Non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Quasi parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam* (I Cor. III, 1, 2). *Stillicidia* enim sunt guttæ quæ de tectis cadunt, non pondere, sed assiduitate penetrantia, quæ quantum distent a rivis etiam visualis nobis ratio patefacit. Ergo in primordiis suis lætatur omnis fidelis, cum exorietur ex aqua et Spiritu sancto, quando vere renascimur, et gloriæ Domini ipsius dignatione præparamur. Est enim nobis tunc magna lætitia, quando antiqui hominis vetustate deposita, in novæ regenerationis gaudia commutatur. Sed licet hæc Dei munera alio modo in auctoritate posita videantur, conversa tamen profectus nostri ordinem videntur monstrare certissimum. Primo enim ariditas fidei quibusdam stillicidiis animatur; post rivis affluentibus irrigamur: deinde, sicut dicit versus superior, ad fluminis illius plenitudinem, juvante Domino, pervenimus. Sic per hæc tria divini muneris ordo declaratur.

Vers. 14. *Benedices coronam anni benignitatis tuæ, et campi tui replebuntur ubertate. Corona anni* totus hic mundus convenienter advertitur, per quem catholica dilatatur Ecclesia. *Benedicit enim Dominus* quos vere fecerit Christianos *flumine, rivo, stillicidio*, quæ jam superius dixit. Deinde vide quid sequitur: *Et campi tui replebuntur ubertate. Campos* dicit fideles homines atque justos, qui æqualitati *camporum* æquissimo pectore comparantur. Tales enim *ubertate replentur*, quia fructum tricenarium, et sexagenarium, vel centenarium, Domino largiente, præstant.

Vers. 15. *Pinguescent fines deserti, et exultatione colles accingentur. Fines deserti* populi gentium sunt, ad quos nullus propheta fuerat destinatus; sed toti in Judæa natione prophetabant. Isti ergo *fines deserti*, pingues magno munere Divinitatis effecti sunt, quando ad eos apostolorum prædicatio sancta pervenit, et gratia Domini per fidem decori facti sunt, quos pridem incredulitatis macies horrenda turpabat. Prima denique satio per prophetas in Judæa natione provenit; secunda in gentibus per apostolos longe lateque diffusa est. Sed plus de istis *finibus deserti* frumentum virtus Domini conquisivit, quam de illis terris quæ cultæ videbantur, apparuit; sicut propheta dicit: *Lætare, sterilis quæ non parit; erumpe et clama, quæ non parturit; quia multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum. Colles* vero copiosos martyres debemus accipere, quia ipsi sunt post apostolos celsiores. Hoc enim significat, *exultatione accingentur*, quia, præstante Domino, perveniunt ad æternum gaudium per tolerantiam passionum.

Vers. 16. *Induti sunt arietes ovium, et convalles abundabunt frumento: etenim clamabunt et hymnum dicent. Induti sunt*, illam vestem nuptialem significat qua *arietes ovium*, id est apostoli et sancti reliqui vestientur, qui doctrinæ bonæ [*ms. G.*, bono] duces extiterunt populo Christiano. Sequitur, *et convalles abundabunt frumento. Convalles* populos significant humiles, quia nihil his humilior, quæ in quadam terræ concavitate descendunt. Isti ergo humiles *abundabunt frumento*, sicut ille publicanus qui nec oculos audebat ad cælum erigere, nec aliqua meritorum præsumptione confidere. *Abundavit frumento*, quia humilis convallis fuit: erectus est quia, præstante Domino, se ipse dejecit; et ideo fortior factus est, quia vires suas invalidas esse confessus est. Adjecit, *clamabunt et hymnum dicent*. Finalis ista conclusio ostendit nobis allusiones illas quas superius dixit, mystica similitudine suscipiendas. Neque enim fines deserti *clamabunt*, nec convalles, nec arietes ovium, nec cætera quæ dixit antè; sed *clamabunt illi et hymnum dicent*, ad quos res istæ comprobabili similitudine referuntur. Dixit enim prius *clamabunt*, et ne clamorem ipsum crederes esse confusum, addidit, *et hymnum dicent*, id est laudem, quæ rationabilibus creaturis noscitur convenire suaviter.

Conclusio psalmi.

Intelligamus populum illum beatum qui venit ad Dominum Christum, quali suavitate lætatus est; et sciamus inæstimabile esse beneficium, quod tanta legitur exultatione celebratum. Hymnum quoque ejus quem primo versu psalmi promiserat, quanta gratia diversitatis ornavit! laudem incarnationis ejus mirabili brevitate describens, et quid mundo præstiterit, fidelis institutor edocuit. Ad postremum in resurrectione ventura universos sanctos ejus hymnica in eo dicit exultatione gaudere. Sic et præsentia mirabili brevitate narravit, et ad spem maximam concitandam futura nobis præmia compromisit. Tribue, Rex cælestis, ut et nos erepti ab ariditate peccati, flumine misericordiæ tuæ copiosius irrigati, pinguescere mereamur, ut hymnum cum sanctis tuis tibi jugiter decantare possimus.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXV.

In finem, psalmus David, canticum resurrectionis.

Quamvis hæc nomina quæ in capite tituli sunt posita, præmissa expositione videantur esse notissima, tamen non erit importunum scientibus interdum ipsa repetere, ut intentio totius inscriptionis evidentius possit agnosci. *In finem*, quod dictum est, respicit ad Dominum 214 Salvatorem, sicut dicit Apostolus: *Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti* (Rom. x, 4). *Psalmus* ipsum sine ambiguitate denuntiat, quia *psalmus* ex superioribus sonat, sicut opera ejus dictaque sonuerunt. *David* autem dictum est interpretari desiderabilis et manu fortis, quæ verba specialiter pertinent ad Regem nostrum et Dominum Christum. Restat nunc ut sequentia dicere debeamus. *Canticum* istud generale, quod dici de

Domino Salvatore præmissa nomina docuerunt, de A gloriosa ipsius resurrectione prædicatur, per quod Ecclesia gentes admonet, quas per gratiam Domini præsciebat esse credituras, ut communiter gaudeant, quæ erant in suo Capite reparandæ. Sed quoniam gens Judæa se tantum ad beatæ vitæ præmia putabat esse venturam, quia inter cæteras nationes, quæ adhuc idolis deditæ serviebant, sola legem veri Domini habere videbatur (sed erat infidelitatis suæ vitio peccatura) prophetiæ spiritu *canticum* istud sancta profudit Ecclesia: asserens spem illam resurrectionis non solum fideles ex Judæis, sed universitatem de cunctis gentibus habituram; sicut Dominus dicit: *Vivo ego, dicit Dominus, et implebitur gloria mea universa terra* (Num. xiv, 21). Denique et psalmus iste sic inchoat: *Jubilate Deo, omnis terra.*

Divisio psalmi.

Contra persuasionem Judæorum, qui se dicebant solos ad beatam vitam præ omnibus pertinere, mater Ecclesia spem generalis resurrectionis interpositis tribus diapsalmatibus læta decantat. Primo ordine hortans universitatem, ut de Domini resurrectione congaudeat, quæ cunctis erat fidelibus æterna præmia præstitura. Secundo ordine invitat omnes ut veniant ad Dei opera consideranda; quatenus una credulitas jungat quos unum præmium expectare videbatur. Tertio iterum monet gentes ut Dominum benedicant, qui nos licet diversis probet tribulationibus, tamen ad requiem suæ miserationis adducet. Quarto ordine iterum invitat universitatem, ut commonita [ed., communita] exemplo liberationis suæ, amplius confidat in Domino: benedicens eum, quoniam orationem ejus exaudire dignatus est.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Jubilate Deo, omnis terra; psalmum dicite nomini ejus; date gloriam laudi ejus.* Sancta Ecclesia, sicut diximus, omni terræ dicit esse gaudendum, quæ erat Christo Domino creditura. *Jubilatio* enim dicitur exsultatio cordis, quæ immensitate sui verbis non potest explicari. Unde merito a tali verbo sumpsit initium, ut magni beneficii incomprehensibilis probaretur esse lætitia. Nam cum dicit, *omnis terra*, non humum, sed fideles significat ac devotos, qui de tali poterant gaudere miraculo. Quæ figura dicitur metonymia, id est transmutatio, quoties per id quod continet, id quod continetur edicitur. Judæos enim tali prædicatione convincit, qui spem beatæ resurrectionis sibi tantum æstimabant esse pollicitam. Sequitur, *psalmum dicite nomini ejus.* Post illam inexplicabilem jubilationem congruum fuit ut ad psalmodiam credituros populos hortaretur; quatenus quod animo conceperat, depromptis laudibus explicaret. Illud enim soli Deo cognitum, istud fuerat et ab hominibus audiendum, sicut legitur: *Corde creditur ad justitiam; ore autem fit confessio ad salutem* (Rom. x, 10). Quod autem dicit, *nomini ejus*, significat Dominum Salvatorem, cujus adventu mundi vulnera probantur esse curata. Intendamus quoque quod

dictum est, *date gloriam laudi ejus*, et antidotum coeleste siticulosi animis hauriamus. *Dat gloriam laudi ejus* qui præconia Domini frequentata exultatione concelebrat, ut totum ipsi deputans, nihil humanis æstimet viribus applicandum. Vitandum est enim et omni studio fugiendum ne fragilitas humana laudibus suis ambiat erigi, quæ magis debet justa increpatione culpari.

Vers. 2. *Dicite Deo: Quam terribilia sunt opera tua! in multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui.* Audiamus quid Ecclesia gentes uno commate doceat dicere, et magnam causam religionis sub brevitate concludere. *Quam terribilia sunt opera tua!* Quamvis opera Domini dicat esse terribilia, tamen quantum terroris habeant non edixit; sed opera Domini hac ratione arbitror esse metuenda, ut consideremus quid nobis possit accidere, si illa majestas, quæ mundum miserata respexit, peccatis nostris facientibus reddatur infensa. Deus enim pro nobis dignatus est homo fieri, sicut Leo papa ad Flavianum scribens, doctor apostolicus dicit (*Epist. 10, ad Flavian., cap. 4*): Creator angelorum unus passus est esse mortalium: invisibilis in suis, visibilis est factus in nostris; incomprehensibilis voluit comprehendi; ante tempora manens, esse cœpit ex tempore. Universitatis Dominus, servilem formam obumbrata majestatis suæ immensitate suscepit. Impassibilis Deus non est dignatus homo esse passibilis, et immortalis mortis legibus subjacere. Hæc si consideremus, *terribilia* nobis sunt opera Domini, quando tantæ dignationi nec illud possumus exhibere, quod pro nostra salute dignatur nos coelestis pietas admonere. Sic enim et alibi legitur: *Domine, audivi auditum tuum, et timui; consideravi opera tua, et expavi* (*Habac. iii, 2*). Sed timor iste affectuosus et pius est, dulcedinem habens, non amaritudinis qualitatem; spem generans, non diffidentiam creans; desiderium cumulans, non ardorem charitatis extinguens. Sequitur, *in multitudine virtutis tuæ mentientur tibi inimici tui.* *Multitudo virtutis* erat, quod curabat homines diversa infirmitate laborantes; sed in hac virtute mentiebantur inimici ejus, quando dicebant: Hæc signa in Beelzebuth facit (*Matth. xii, 24*). *Mentiti sunt etiam in multitudine virtutis ejus*, quando dicit: *Videbitis Filium hominis venientem in nubibus cœli* (*Matth. xxvi, 64, 65*). Et illi dixerunt: *Blasphemavit; quid adhuc egemus testibus?* Ad postremum mentiti sunt in multitudine virtutis ejus, quando post resurrectionis gloriam data pecunia custodibus dicebant: *Dicite quia venerunt nocte discipuli ejus, et furati sunt eum, nobis dormientibus* (*Matth. xxviii, 13*). Sic venerabilis mater sub compendio brevitatis futuræ sanctæ incarnationis mysteria declaravit.

Vers. 3. *Omnis terra adoret te, et psallat tibi; psalmum dicat nomini tuo, Altissime.* Quia superius mentitos fuisse dixit inimicos, nunc generalitas admonetur ut veraciter adoret Dominum 215 Christum. Addidit, *et psallat tibi*, quod revera divinis decet virtutibus exhiberi. Subsequitur, *psalmum dicat no-*

mini tuo, Altissime. Prius dixerat, *psallat tibi*, post iterum pene ipsa verba repetiit, sed bene perquirentibus longe diversa sunt; prius enim psalmodiam intelligi voluit: hic vero opera sanctitatis admonuit. Nam cum dicit, *nomini tuo, Altissime*, significat, sicut supra dictum est, Dominum Salvatorem, qui *Altissimus* jure dicitur: quia nihil supra se altius, sicut Pater et Spiritus sanctus, quidquam habere cognoscitur. Quod nomen positum est ad convincendam specialiter superbiam Judæorum, qui sic abjectum esse crediderunt, ut eum crucifigere non paverent. Simul etiam hoc nomine convicti sunt Ariani; nam qui est *Altissimus* in deitate sua, non potest habere majorem.

Vers. 4. *Venite et videte opera Domini, quam terribilis in consiliis super filios hominum.* Sponsa Regis æterni ordine secundo gentes invitat ut miracula Veteris Testamenti devotis possint mentibus intueri; quatenus quod Hebræo populo in figura contigit, in se cognoscant verissime fuisse completum. Proprie vero dictum est, *Venite*, quasi adhuc longe positus, quasi adhuc in Babylonia civitate morantibus. *Videte* positum est, id est lumine cordis agnoscite. Cæterum carnalibus oculis videre non poterant, quæ constabant esse præterita. *Opera Domini* non ista dicit quæ omnes pariter vident, cælum, terram, mare et omnia quæ in eis sunt; sed illa invitat eos specialiter intueri, quæ fidelissimi spiritualiter agnoverunt, Hebræis fugientibus divisum mare patuisse, quadraginta annis populos ad saturitatem pastos in eremo, siccis pedibus transitum Jordanis fluentia præbuisse, et cætera quæ Judæis figuraliter contigerunt. Subjecit, *quam terribilis in consiliis super filios hominum.* Filios hominum fecit terribiles atque metuendos [*ms. A.*, factus est terribilis atque metuendus, cum, etc.), cum per eos miracula magna monstravit. Verum quæ sint ista opera, quæ vult gentes adhuc rudes agnoscere, sequentia declarabunt.

Vers. 5. *Qui convertit mare in aridam, et flumina pertransibunt pede: ibi lætabimur in idipsum.* Ista sunt opera Domini, quæ superior versus admonuit. *Convertit mare in aridam*, quando Hebræum populum per medios fluctus iter fecit habere terrenum. *Flumina pertransivit pede*, quando Jordane dextra lævaque diviso, in terram repromissionis Judaicum deduxit exercitum. Sed quærendum est ad quid plurali numero *flumina* posuerit, dum legamus in Jordane tantummodo contigisse? Non immerito, quia licet in ipso solummodo contigerit, frequenter tamen ibidem accidisse monstratur. Nam et Eliæ illic talis transitus fuit, et discipulo ipsius redeunti similiter fluminis ipsius fluentia patuerunt (*IV Reg. II, 8, 14*). Sive quia Scripturæ divinæ mos est, et unum pro plurimis dicere, et plurima unitatis nomine vocitare. Sequitur, *ibi lætabimur in idipsum.* Hic jam sacramenta illorum operum festinat ostendere, quia in eorum præfiguratione veraciter post lætatus est populus Christianus. Nam quod gens Judæa per maria transivit, sequens Christi baptismum nuntiabat: Quod flumina sine altitudinis periculo siccis pedibus trans-

meavit, mundi hujus significabat fluentia secure posse transire, et ad pœnitentiæ tutissima pervenire. Unde necesse fuit ut Ecclesia cum sanctis viris in idipsum se diceret esse lætaturam, ubi est gaudii nostri fons et salutis æternæ origo præparata. Quod vero ait *ibi, in idipsum*, inter propria Scripturæ divinæ connumerandum est.

Vers. 6. *Qui dominatur in virtute sua in æternum, oculi ejus super gentes respiciunt.* Exposuit quod dixerat, *Lætabimur in idipsum*; scilicet: *Qui dominatur in virtute sua in æternum.* Dominari enim possunt et principes terrarum; sed non in virtute sua, neque in æternum. Quapropter hæc duo addita sunt, ut omnipotentis Regis virtus possit ostendi. Et ne promissiones prædictas inanes putaret adhuc cæca gentilitas, addidit, *oculi ejus super gentes respiciunt*, ut quod illæ per se videre non poterant, aspectu veri luminis intuerentur afflatæ. Dominus enim quos respicit illuminat; quos visitare disponit, et liberat.

Vers. 7. *Qui in ira provocant, non exaltentur in semetipsis.* Consuetudo fragilitatis nostræ congrua brevitate descripta est, quia dum talia facimus unde ad iram Dominum provocemus, exaltamur in nobismetipsis, peccata nostra magis cupientes defendere. Sed hos prohibet in seipsis exaltari, quos oportet humiles inveniri. Fideles enim non in se, sed in Christo exaltari oportet, ubi altitudo firma est, et nunquam ruiturus ascensus.

Vers. 8. *Benedicite, gentes, Deum nostrum, et audite vocem laudis ejus.* Venit ad tertium membrum, in quo gentes monet ut Deum verum consona prædicatione glorificent. Sequitur, *et audite vocem laudis ejus*, id est quæ dicit Pater de Filio fidei credulitate suscipite. *Vox enim laudis ipsius est: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* (*Matth. III, 17*). Quam purissimis ac devotis mentibus oportet audiri, ut unus atque idem credatur Dominus Christus, qui ante sæcula ex Patre progenitus est consubstantialis ipsi, et ex Maria Virgine procreatus, nobis dignatus est fieri in assumpta humanitate consimilis. Sancta enim Ecclesia in hac fide vivit, in hac fide proficit, ut in Domino Christo nec sine vera divinitate humanitas, nec sine vera credatur humanitate divinitas.

Vers. 9. *Qui posuit animam meam ad vitam, et non dedit commoveri pedes meos.* Nunc enumerat quibus ex causis misericordia Domini prædicetur. Duo sunt ista sacramenta liberationis nostræ: primum quod nos per munus baptismatis ducit ad vitam; non enim illuc nostris meritis pervenimus, sed ipsius beneficio miserationis attrahimur. Deinde ne nos exinde permittat expelli, qui gravibus vitiis probamur onerati. Ipse enim nos ponit ad vitam qui dixit: *Ego sum via, veritas, et vita* (*Joan. XIV, 6*). Ipse gressus nostros non sinit commoveri, qui manum suam Petro ne mergeretur extendit (*Matth. XIV, 31*). Et ne crederes otiose ista dici, a quibus periculis liberata fuerit, subter enumerat.

Vers. 10. *Quoniam probasti nos, Deus: igne nos examinasti, sicut igne examinatur argentum.* Hactenus

singulari numero prophetasse videtur Ecclesia; nunc **A** pluraliter loquitur ex membris suis, per hos tres versus exponens fideles Domini quantis tribulationibus affligantur. *Probari* nos facit Deus, quando per diversa **216** genera tentationum pro sui nominis confessione tolerantiam beatæ passionis indulget. Non enim ille nos probando novit, sed præsciendo cognoscit. Sequuntur diversæ martyrum pœnæ. *Ignis* enim charitatis *examinatur* beata conscientia, quæ tantum Christi Domini amore succenditur, ut urentium flammaram tormenta vincantur. Sed iste *ignis* non consumptorius, sed purgatorius est. Datur enim argenti exemplum, quod igne ideo decoquitur, ut purius inde reddatur. Jaceret enim massa argenti cum sordibus suis, nisi magni caloris beneficio nativa inquinamenta deponeret.

Vers. 11. *Induxisti nos in laqueum; posuisti tribulationes in dorso nostro. Induxisti nos in laqueum*, id est intrare nos fecisti custodiæ catenas quas martyres sustinere meruerunt. *Laqueus* qui non deciperet, sed probaret: qui corpus quidem neceret, sed animæ vincula dissolveret; qui non ad reatum perduceret, sed absolutionis dona præstaret. Addidit, *posuisti tribulationes in dorso nostro*; videlicet verbera quæ et Paulus pertulit, et reliqua fidelium turba sustinuit. Ad hoc verberibus humiliati, ut diabolicam superbiam cum mundi ipsius delectatione respuerent. Nam cum dicit: *Posuisti tribulationes in dorso nostro*, significat corporeos dolores, quos de illatis verberibus sustinebant.

Vers. 12. *Imposuisti homines super capita nostra: C* *transivimus per ignem et aquam, et induxisti nos in refrigerium. Imposuisti*, dicit, ut omnia ipsius voluntate facta fuisse constaret, sicut dicit Dominus Pilato: *Non haberes potestatem in me, nisi tibi data fuisset desuper* (Joan. xix, 11). Sequitur, *homines*, ut intelligeres peccatores, quippe qui persecutionibus sævis sanctos martyres diversis cruciatibus affligebant. *Super capita nostra*, hoc est, ut dares eis potestatem capitalem in nos ferre sententiam. Addidit, *transivimus per ignem et aquam*, quod utique factum est, quando alios martyrum ignis absumpsit, alios aqua devoravit, et per diversa elementa mors eorum probatur impleta. Sequitur sæculi illius beata promissio, *et induxisti nos in refrigerium*, ut ista omnia quæ in membris suis patiebatur Ecclesia, non ad detestabilem pœnam, sed **D** ad quietis beatitudinem cognosceres esse collata. *Refrigerium* est enim post perurentes curas delectabilis et amœna securitas, quam in illa retributione suscipiunt qui pati pro Domini nomine meruerunt.

Vers. 13. *Introibo in domum tuam in holocaustis; reddam tibi vota mea.* Hic redeunt membra Christi ad numerum singularem. Dicit enim corpus ejus *in domum* ipsius se feliciter *intraturum*, id est in illam futuram Jerusalem ubi non holocausta pecudum, sed puritas quæritur animarum. Et intende quoniam sicut tribus versibus superioribus pœnas martyrum dixit, ita nunc aliis quatuor usque ad finem divisionis commemorat bona beatorum; ut fideles in duris afflictio-

nibus roboraret, quibus tanta præmia pollicetur. *Holocaustum* enim dicitur totum incensum. Et quia se superius examinatum igne dixerat sicut argentum, juste se holocaustum oblaturum dicit, hoc est purgatam delictis animam suam. Sequitur, *reddam tibi vota mea*, id est ut laudes tuas sub perpetuitate decantem, et cum angelis et potestatibus, thronis et dominationibus hymnum misericordiæ tuæ semper edicam. Hæc sunt enim vota fidelium, hæc desideria simplicium Christianorum, ut in illa societate recipiantur, qui se fidei et operum sanctitate junxerunt.

Vers. 14. *Quæ distinxerunt labia mea, et locutum est os meum in tribulatione mea.* Illa vota exponit, quæ superius dixit, id est *quæ distinxerunt labia mea*; fideles enim quamvis in afflictione sint positi (sicut Job fuit), **B** Dominum laudant, et se semper accusant. Ideoque probantur *distinguere* vota labiis suis, quia dubium non est divisum esse quod humanitati imputatur, et Divinitati semper offertur. Et respice beatam tolerantiam sanctitatem, ut illa se vota laudis dicat reddere post resurrectionem, quæ in tribulatione concinuit, quando frequenter carnis imbecillitate peccatur, et doloribus victa plerumque non sinitur anima probabilia complere disposita. Hic autem Dei munere tanta copia charitatis ostenditur, ut adversa omnia superasse monstretur.

Vers. 15. *Holocausta medullata offeram tibi cum incenso et arietibus.* Adhuc ipsa vota quæ superius memoravit, exponit. *Holocausta medullata* sunt sacrificia quæ puro atque intimo corde divinis conspectibus damus. Nam quando in vicem holocausti contritionem cordis offerimus, oportet ut intus habeat purissimam fidem, intus habeat opera fidei, quæ ad vicem medullæ oblationem pinguisimam reddant: ne sit aridum atque vacuum quod divinis conspectibus immolamus. Quapropter talia se *holocausta* promittit offerre, quæ firmitatem habeant medullæ, et pinguedinem fidei salutaris. Addidit, *cum incenso et arietibus. Incensum* significat orationes, quæ ad instar thymiamatis divinis conspectibus offeruntur; sicut alibi legitur: *Intret oratio mea sicut incensum in conspectu tuo* (Psal. cxl, 2). *Arietes* vero significant apostolos, qui duces Christiano populo piis prædicationibus exstiterunt. Et respice quoniam utrumque conjunxit, dicendo, *cum incenso et arietibus*. Ipsum **D** revera *incensum* suavissimum est Domino, quod apostolorum traditionibus probatur adjunctum. Memento autem quod hic versus et sequens allegorice proferuntur; per significantias enim animalium declaratur oblatio devotorum.

Vers. 16. *Offeram tibi boves cum hircis. Boves* intelliguntur prædicatores, qui pectora humana feliciter exarantes, eorum sensibus cœlestis verbi semina fructuosa condebant. *Hirci* vero intelliguntur, qui diabolicis pravitatibus studentes, hispidis vitis vestiuntur. *Hircus* enim dictus est quasi hirsutus. Sed et eos cum bobus offert Ecclesia, quando conversi Christo Domino confitentur. *Hircus* enim fuit ille latro qui pendeat in cruce; sed mox factus est *bos*,

quando ad conversionem veritatis, Domino respiciente, A
pervenit. Dixit enim : *Memento mei, Domine, cum re-
neris in regnum tuum (Luc. xxiii, 42).*

Vers. 17. *Venite et audite, et narrabo vobis, omnes
qui timetis Dominum, quanta fecit animæ meæ.* Venit
ad quartam positionem, ubi non jam rudes, sed fideles
advocat ac devotos : jam nihil de passionibus suis
commemorans, sed totum de animæ suæ liberatione
locutura. *Audiamus quanta fecit animæ ipsius, ut et
nos discamus expetere, 217* quod Matri nostræ co-
gnoverimus Dominum contulisse.

Vers. 18. *Ad ipsum ore meo clamavi, et exaltavi sub
lingua mea.* His duabus rebus diligenter impletis per-
fectus efficitur Christianus. Primum, ut ad Dominum
clamet ore suo, id est recta conscientia, non volun-
tate perversa. Sic enim de his dicimus qui aliqua rati-
one falluntur : Mentem suam non habet; sunt aliena
quæ loquitur. Ergo ore suo clamat, qui Domino
pure supplicat : quia illud non nostrum, sed omnino
diabolicum est quod cognoscitur esse perversum. B
Secundum sequitur, *et exaltavi sub lingua mea.* Sub
lingua dicit, in conscientia : quia cor nostrum sub
lingua nostra est, ubi tacita cogitatione laudamus, et
exaltare nobis illum videmur, qui semper probatur
Altissimus. Et vide ordinem rerum. Primo dixit oris
clamorem; deinde venit ad purissimum cordis af-
fectum, unde et taciti solemus audiri.

Vers. 19. *Iniquitatem si conspexi in corde meo, non
exaudiat Deus.* Quod dixerat : *Exaltavi sub lingua
mea*, ipsum diligenter exponit. Nam qui Deum lau-
dat in corde suo, non debet sensum varia imagina-
tione confundere, nec aliquam iniquitatem conspiciere, C
sed totam illi mentem vigilantissime deputare, ut
locum in eo diabolus nequeat invenire. Sic enim pu-
ritas orantis accipitur, si nullis cogitationum sordi-
bus polluitur. Dicit enim : *Si hoc feci, non exaudiat
Deus* : ostendens quoniam qui talia faciunt, inanibus
visionibus illuduntur.

Vers. 20. *Propterea exaudivit me Deus, et intendit
voci orationis meæ.* Quia non conspexerat iniquitatem
in corde suo, propterea se dicit auditum. Ille enim
clamor ascendit ad Dominum qui pollutionem rerum
non habet humanarum. Intendentes enim ad ipsum,
talem recipimus vicissitudinem, ut et ille nos mise-
ratus intendat. Denique hoc sequitur, *et intendit voci
orationis meæ.* Supplicemus ergo ut donet nobis ora-
tionem purissimam, quatenus fideliter exoratus, et
ille nos plenissime de sacrario suæ pietatis exaudiat. D

Vers. 21. *Benedictus Dominus, qui non amovit de-
precationem meam et misericordiam suam a me.* Duo
ista connexa sunt. Quando Deus deprecationem non
amovet, misericordiam suam sine dubitatione conce-
dit. Nam cum oratio nostra suspenditur, et illius mi-
sericordia protelatur. Consideremus etiam quartæ
partis initium, qua fuerit veritate conceptum. Dixit
enim : *Venite et audite quanta fecit animæ meæ.* Se-
cutus est in fine veracissimæ promissionis effectus :
quia nec deprecationem ejus amovisse cognoscitur,
nec misericordiam suam suspendisse monstratur.

Conclusio psalmi.

Pedisequa quidem expositione psalmus iste de-
cursus est, sed modo nobis est ejus adunanda con-
textio, ut virtus hujus cantici evidenter possit ag-
nosci. Primum salutariter gentes allocuta est sancta
mater Ecclesia, ut generaliter in Domini laudibus
occupentur, quatenus supernum desiderium mundi
nobis tollat affectum. Deinde invitat eas, ut discant
miracula Veteris Testamenti ad præfigurationem
illis potius visa fuisse concedi; quatenus ad spem
maximam sequens populus concitetur, quando quæ
veteri populo sunt præstita, futuræ regenerationis
beneficia nuntiabant. Docuit nos etiam quoniam de
diversis cladibus quas hic populus sustinet Chri-
stianus, Domini miseratione liberetur, et ad illam fe-
licem patriam, ipso largiente, perveniat. Promissio
singularis, sponsio desiderabilis, et hic, ipso prote-
gente, custodiri, et ibi, eodem largiente, in æterno
præmio collocari. Hoc si fixo animo semper intendi-
mus, nunquam mundi istius pericula formidamus;
sed cum lætitia summa cantabimus, quod in hujus
psalmi fine conscriptum est : *Benedictus Dominus,
qui non amovit deprecationem meam et misericordiam
suam a me.*

EXPOSITIO IN PSALMUM LXVI.

In finem, in hymnis, psalmus cantici David.

Hymnus et canticum hæc duo nomina, nisi subti-
liter inspiciantur, unum videntur propemodum iu-
dicare mysterium : quia utraque laudem Domini si-
gnificare monstrantur. *Hymnum* diximus carmen esse
metri alicujus lege compositum; sicut omnes psalmos
in Hebræa lingua constat esse formatos. Hi quoties
soli ponuntur in titulis, significantur organis et tym-
panis fuisse prolati. Sed iste *hymnus* quem nunc pro-
pheta canit, ideo præmisit *in finem*, quia tota oratio
ad Dominum Christum sine dubitatione dirigitur.
Psalmus vero *cantici* est qui sola humanæ vocis mo-
dulatione canebatur. Sed nunc per hæc nomina
utrumque deprehenditur potuisse conjungi, ut et
instrumentis musicis et humana voce caneretur; et
ideo omnis cantus et *hymnus* est, non omnis *hymnus*
et cantus est. Nam hoc nobis distinctionis hujus præ-
bet indicium, quia psalmi qui canticum non habent,
poterant per sola musica instrumenta cantari.

Divisio psalmi.

Post sexagesimi quinti psalmi canticum Resurre-
ctionis, mirabili ordine deprecationem suam propheta
subjunxit, ut benedicti ad divinam cognitionem de-
duci mereamur, ad quam nostra non possint merita
pervenire. Prima ergo parte fidelibus loquens sup-
plicat ut benedicti cum ipsis mereatur a Domino;
quatenus illuminati corde, in cunctis gentibus Chri-
stum Dominum prædicandum esse cognoscant. Deinde
conversus ad Dominum, prophetiæ spiritu confiten-
dum illi dicit a populis, quia gentes judicat in æqui-
tate. Tertio eundem versum repetit, quem superius
dixit, hoc mysterium adjiciens, quia fructum suum

terra jam protulit; et ideo frequentato verbo postulat nos debere benedici.

Expositio psalms.

Vers. 1. *Deus misereatur nostri, et benedicat nos; illuminet vultum suum super nos, et misereatur nobis.* Supplicationem suam **218** propheta dirigens ad necessarii nominis cucurrit auxilium. Bene enim prius misereri petiit, qui de meritorum suorum opere non præsumpsit. Prius enim fuit, ut miseretur errantibus, et postea benedictionis suæ dona præstaret. Nam benedictio Domini nos semper augmentat: sive cum illum benedicimus, nos absolute proficimus; sive cum nos ille benedixerit, animæ nostræ profutura concedit. Sed quæramus quam benedictionem postulat, quia multæ sunt quæ, largiente Domino, conceduntur. *Benedixit* Adam ante peccatum dicens ei: *Crescite et multiplicamini, et replete terram, et dominamini ejus (Gen. 1, 28).* *Benedixit* Abraham cum dixit: *Benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli et sicut arenam quæ est ad oram maris (Gen. xxii, 17).* *Benedixit* etiam terras in varios fructus, ut indigentiam nostræ fragilitatis excluderet. Sed hic illam benedictionem petiit, quam subter exponit, ut tenebras nostræ mentis excludens, claritate nos Domini Salvatoris illuminet. Sequitur quippe, *illuminet vultum suum super nos.* Hæc erat petitio benedictionis, ut illuminaret vultum suum super eos: quia eum videre non poterant, qui in suis viribus luminis beneficia non habebant. Illum enim humanus videre non potest sensus, nisi qui splendoris ipsius fuerit claritate perfusus. Repetit, *et misereatur nobis.* Necessaria iteratio, quoniam et a misericordia Domini proficere incipimus, et in bona spe, ipso largiente, servamur. Quæ figura dicitur epembasis, id est, repetitio crebra sermonis.

Vers. 2. *Ut cognoscamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus salutare tuum.* Evidenter expressit quod superius dixit, *benedicat nos; et, illuminet vultum suum super nos.* Ad hoc enim ista proficiunt, ut in hoc mundo cognoscamus viam illam veritatis, id est Dominum Salvatorem, qui nos ducit ad vitam: in qua nemo errare poterit, nisi qui ab ejus regulis deviare præsumit. Et ne nos probare hoc exemplis aliis egeremus, quis esset via, consequenter exposuit, *in omnibus gentibus salutare tuum; ut nec unius loci via ista crederetur, et quale esset beneficium mundi, testimonio nominis sui potuisset agnosci.* Quod nomen ipsi Christo Domino evidenter aptatum est, quando beatus ille Simeon eum in manibus accipiens dixit: *Nunc dimitte servum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum (Luc. ii, 29), etc.* Considera etiam quod in primo versu loquitur ad populum fidelem, et subito convertitur ad Dominum Christum, non injuria, quoniam hoc est membris loqui quod capiti. Hæc figura dicitur prosphonesis, id est exclamatio, quoties inter alia quæ loquimur, ad Dominum subito verba convertimus.

Vers. 3. *Confiteantur tibi populi, Deus; confiteantur tibi populi omnes.* Postquam fidem provenire populis exoravit propheta, venit ad secundam partem dicens ad Dominum: *Confiteantur tibi populi, Deus.* *Confiteantur* verbum æquivocum est; nam et laudes, et peccatorum deplorationes noseitur indicare confessio. Sed hic utrumque debet intelligi, ut et peccata sua *confiteantur populi*, et gloriam Domini prædicare non desinant. Denique verbum ipsum in uno versu noscitur esse geminatum, ut a fidei populo [ms. A., F., ad fidelem populum] totum cognosceres esse faciendum. Nam quod addidit, *omnes*, Donatistarum pravitates elisit, qui putant Ecclesiam Domini in orbe terrarum non esse diffusam.

Vers. 4. *Lætentur et exsultent gentes: quoniam judicas populos in aequitate, et gentes in terra dirigis.* Quærendum nobis est quare moneat gentes lætari et exsultare, cum judicium Dominum dicat esse facturum? Metuere enim potest rea conscientia, cum audit veracem Dominum judicaturum. Sed de illis dicit qui jam confessi peccata, formidare nequeunt ventura judicia. Illis enim non iudex, sed advocatus est Christus, qui se propria confessione damnaverunt. Quapropter *exsultent gentes* et gaudeant, quæ faciem ejus in confessione prævenire meruerunt. Sequitur causa lætitiæ: quia misericordi iudici probantur esse confessi, qui novit humilium corda sanare, et superbiorum colla concidere. Nam ut illam confessionem quam diximus, debuisses advertere, dicit, *et gentes in terra dirigis*, utique in hoc mundo, ubi eas facis delicta propria confiteri, ut diabolico nequeant errore subverti.

Vers. 5. *Confiteantur tibi populi, Deus; confiteantur tibi populi omnes.* Venit ad tertiam narrationem, in qua versum quidem secundæ partis repetit, sed omnino rem aliam subter adjecit. In superiori enim versu posuit: *Lætentur et exsultent gentes; nunc autem dicit: Terra dedit fructum suum; ut etsi unum initium sonet, non tamen sensus ipse propter sequentia ad causas similes tendere videatur.* Istos vero *populos* quos frequenter repetit, quidam eos duodecim tribus intelligere voluerunt, quæ in illo iudicio remunerationis gratiam consequentur.

Vers. 6. *Terra dedit fructum suum: benedicat nos Deus, Deus noster. Terra dedit fructum suum, scilicet confessiones populorum, quod superius provenire necessaria repetitione memoravit.* Revera suum, quem pia Domini largitate percepit, non quem diabolo seminante generavit. *Dedit etiam terra fructum suum, quando Dominum Salvatorem diversarum gentium turba suscepit.* Illa enim quæ erat peccato Adæ spinis [ms. G., peccatorum spinis] et tribulis plena, vitalem fructum intulit, cum Domini jussionibus obedivit. Tunc enim apostolorum fides in varias linguas sancto Spiritu replente prorupit; tunc virtutes inæstimabiles mundus agnovit; tunc revera fructum suum terra protulit, quando spinas diaboli tribulosque deseruit. Et quia fructus provenire potuit, juste benedictio postulatur; dicit enim: *Benedicat nos*

Deus, Deus noster. Dixerat semel *Deus*; sed ne gentium Dominus putaretur, quia ipsi Deum se dicunt colere, quamvis vanis erroribus implicentur, addidit tamen, *Deus noster*; ut revera ipse solus colendus *Deus* credatur, quem sancta catholica colit et confitetur Ecclesia, hoc est, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum.

Vers. 7. *Benedicat nos Deus, et metuant eum omnes fines terræ.* Geminat, *Benedicat nos*, quod sæpe repetendum est, et sine fine constat optandum: quia semper necessarium, semper probatur esse proficuum. Quæ figura dicitur tautologia, id est ejusdem sermonis iteratio. Intueamur etiam quemadmodum timor Dei inter **219** magna munera postuletur, quando post benedictionem petitam metus ejus concedi *terre finibus* exoratur. Est enim inter prima Dei munera, quoniam qui illum timere norunt, et amare non desinunt. Sic enim et Salomon dicit: *Initium sapientiæ timor Domini* (*Eccli.* 1, 16), et in alio psalmo: *Timeat Dominum omnis terra* (*Psal.* xxxii, 8). Sed timor iste non ex humana trepidatione contingit, sed divina inspiratione præstat. Hunc ergo timorem *terre finibus* propheta miseratus optavit, ut et credere inciperent, et credita cauta sollicitudine custodirent.

Conclusio psalmi.

Quam latissimos fidei campos sub brevitate suavissima psalmus iste complexus est! Supplicavit enim Domino Christo, ut adventu suo benedicere nos larga pietate dignetur: quatenus salus mundi expectata gentibus innotescat, et fructum misericordiæ ipsius de plenissima religione percipiant. Sit ergo nobis et brevitate dulcissimus, et prophetiæ suæ dignitate præclarus, quando illud ante tot sæcula prædixit, quod jam salutariter mundus agnovit. Præsta, Rex æterne, ut sicut te in humilitate carnis venisse cognovimus, ita et in deitatis potentia concessum nobis clementem judicem sentiamus.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXVII.

In finem, psalmus cantici David.

Vim nominis istius hinc debemus advertere, quia dum *finis* dicatur, in initio semper apponitur; significat enim rerum caput et æternale principium, sicut ipse in Evangelio dicit: *Ego sum principium, propter quod et loquor vobis* (*Joan.* viii, 26). Sequitur *psalmus cantici*, qui humana tantum solet, ut dictum est, voce cantari. *David* autem ipsum Dominum designat, quem et *finis* ille pronuntiat. Longus psalmus, et ad fastidium relevandum quinque diapsalmatibus prænotatus, per quæ nos divisiones competenter impressimus. Nam licet has in aliis psalmis, quantum aspirat Dominus, humana perscrutetur industria, istæ tamen incisiones absolute sequendæ sunt, quas per diapsalmata divina fecit auctoritas. Sciendum est autem toto psalmo per mysticas similitudines psalmigraphum loqui, qui sacramentis evangelicis omnino repletus est, et ascensionis Christi descriptione devota monstratur esse præcipuus.

Divisio psalmi.

Providentiæ spiritu propheta completus, quæ inimicis Domini accidant, vel quæ fidelibus in futura judicatione contingant, per optativum modum primo ingressu psalmi hujus convenienter edicit, ut et perfidos de pœna terreat, et famulos Domini promissa remuneratione lætificet. Secundo ingressu virtutes significat quas contulit populo Judæorum; ac deinde dicit quemadmodum ex his perfecit Ecclesiam. Tertio per montis speciem significat Dominum Salvatorem, asserens quæ beneficia præstiterit Ecclesiæ, quando eam resurrectionis suæ munere sublevavit. Quarto inimicorum Domini superbiam conquassandam esse pronuntiat, et conversiones et martyria ab utroque sexu etiam ex pessimis dicit esse facienda, cum adventus Domini mundo salutaris illuxerit. Quinto dicit in ecclesiis Dominum debere benedici, ubi apostoli, et Christus ipse prædicavit: supplicans ut dona quæ dedit fidelibus suis, conservare dignetur. Monet etiam ut velociter ad Dominum veniant qui in hoc mundo tanquam in Ægypto et Æthiopia commorantur. Sexto ingressu universitatem monet ut psallat Domino Christo, qui jam resurrectionis suæ miracula patefecit; ac deinde psalmum dominica laude conclusit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exurgat Deus, et dissipentur inimici ejus; et fugiant a facie ejus qui oderunt eum.* Confidenter propheta videtur optare quod novit esse venturum. Petit enim resurrectionem Christi, in qua dissiparentur adversi, scilicet Judæi, qui resurrectionis ejus videndo potentiam, sceleris sui facinora formidabant. Ultio quippe eorum uno verbo descripta est. Non enim in unam gentem populus ipse collectus est, sed per orbem terrarum effusa charitate dispersus est. Sequitur inæstimabilis pœna maledicti: ut *ab ejus facie fugiant* ejus ubique constat esse præsentiam. Quale est enim semper fugere, et infensi judicis præsentiam non vitare? Addidit, *qui oderunt eum*, ut eos significaret qui in sua pertinacia constiterunt. Odium enim illis rebus debemus quibus nos acquiescere nullatenus posse profiteamur.

Vers. 2. *Sicut deficit fumus deficiant.*

Vers. 3. *Sicut fluit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei.* In istis duobus versibus sub comparatione gemina peccatorum pœna prædicatur. Fumus est enim ex flamma ista corruptibili surgens tenebrosa conglobatio, quæ, quantum plus extollitur, tantum per inane tenuatur. Huic peccatores merito comparantur, quoniam ex flamma nequitiae suæ producant fumiferas actiones, quæ licet ad altiora, superbia faciente, consurgant, necesse est ut sua magis, velut fumus, elatione deficiant. Sequitur eorum alia comparatio. *Cera* est ex favis collecta tenera molisque substantia, quæ sic ignis calore resolvitur, ut ejus corpulentia penitus absumatur. Hujus similitudo delinquentibus competenter aptatur, quoniam in judicio Dei *a facie* ipsius sic dispereunt peccatores,

quemadmodum ceræ deliquatitudo proximo igne consumitur. Et intueri quod hic peccatores in substantia sua non dicit posse consumi, qui perpetuo igne torquendi sunt; sed dicit eos *a facie Dei esse perituros*, quia nunquam ad gratiam ipsius beneficiaque venturi sunt, sicut quidam errantium dicere tentarunt. Et nota quod in his versibus figura est parabolæ, id est rerum dissimilium comparatio; peccatoribus enim fumus et cera comparata noscuntur.

Vers. 4. *Et justī epulentur, et exsultent in conspectu Dei; delectentur in lætitia.* Sicut superius dicta est pœna peccatorum, ita nunc justorum remuneratio ventura narratur. Epulas dicimus exquisitas et abundantes copias ciborum, quibus et corpus reficitur, et plerumque desiderium **220** edacitatis augetur. His comparantur pabula fidelium, sagina justorum, qui saturati adhuc desiderant, et de cœlestibus deliciis inexplebiliter farciuntur. Sed ubi reperiantur istæ deliciæ, subsequenter adjungitur; scilicet *in conspectu Dei*, ubi semper est desiderabilis et vera lætitia. Quale est enim *exsultare* sub conspectu tanti iudicis, ut illum quem hic juste metuimus, ipsius munere liberati sub ejus præsentiā gaudeamus? Adjecit, *delectentur in lætitia*, ut hoc ipsum illos possit *delectare*, quod læti sunt: quia dum lætitiā suā nullo norunt sine claudendam, suavius in ea *delectantur*, quam se amissuros esse non sentiunt. Sic beatitudinis illius ventura felicitas subluentibus quibusdam modulis indicatur.

Vers. 5. *Cantate Deo, psalmum dicite nomini ejus; iter facite ei, qui ascendit super occasum; Dominus nomen est ei; exsultate in conspectu ejus.* Postquam pessimorum pœnas justorumque præmia ventura narravit, hortatur populos propheta ut in his quæ audierant fidei mente præsumentes, laudes Deo hymnidica exsultatione concelebrent. *Cantat enim Deo* qui contemperationem ejus puro ac fidei semper animo contuetur. *Psalmum dicit nomini ejus*, qui opera efficit, quæ ille præcepit. Sequitur, *iter facite ei*, id est corda vestra purificata præparate, quæ dignetur sanctus Dominus introire; sive prædicationibus beatis cunctos imbuite, sicut Isaias propheta dicit: *Parate vias Domini, rectas facite semitas ejus* (Isai. xl, 3). Sed cui fiat istud *iter* edicitur, *qui ascendit super occasum.* Ascendit utique Dominus Christus *super occasum* a mortuis resurgendo, ut captivam duceret nostram captivitatem, et mors relinqueret liberos, quos peccatis alligantibus tenebat obnoxios. Necessè enim fuit ut *occasus* tenebrosus cederet, super quem Sol justitiæ probabatur exortus. Et ne quis ambigeret, *quis ascendit super occasum*, dicit: *Dominus nomen est ei*, ut nemo dubitaret Deum esse *Dominum* Salvatorem, quem nefandi Judæi velut communem hominem trucidandum esse putaverunt. Sequitur, *exsultate in conspectu ejus*; non in præsentiā hominum, ubi est caduca lætitia, sed *in conspectu ejus*, ubi jugiter se puritas mentis oblectat; et quaslibet hic æruinas patiatur, consideratione futuri præmii semper erigitur.

A Vers. 6. *Turbabuntur a facie ejus Patris orphanorum et Judicis viduarum: Deus in loco sancto suo.* Postquam dixit in conspectu Domini beatis esse gaudendum, nunc *a facie ipsius* prædones atque impios asserit esse pellendos, qui orphanos ac viduas sæva cupiditate dilacerant. *Turbati* enim et nimium formidantes *a facie Dei* tales expelluntur, quando audierint: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* (Matth. xxv, 41). Sed qui sit iste a cujus facie pelluntur, exponit, id est, *Patris orphanorum et Judicis viduarum.* De quo et alibi legitur: *Pupillo et viduæ tu eris adjutor* (Psal. ix, 14). Quid ergo deprædator eorum pati poterit, qui iudicis sui susceptos impia laceratione contrivit? *Patris autem et Judicis* genitivos posuit casus, ut quid sit Deus, B his complexionibus possit ostendi. Addidit quoque, *Deus in loco sancto suo*, subaudiendum est, qui immutabilem servat firmamque sententiam; sicut de ipso a Patre Augustino dictum est: *Mutas tempora, nec mutas consilia* (Lib. i Conf., cap. 4).

Vers. 7. *Deus, qui habitare facit unanimes in domo; qui educit vinctos in fortitudine.* In hoc versu et duobus aliis qui sequuntur per duodecimam speciem definitionis quæ Græce κατ' ἐπαινον, Latine per laudem dicitur, declaratur quis sit Deus, id est, *Qui habitare facit unanimes in domo*; sicut legitur in Actibus apostolorum: *Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una* (Act. iv, 32). Sive quia prophetæ et evangelistæ in domo Domini unum sentientes, verbum veritatis consentanea prædicatione C locuti sunt. Et alibi ipse dicturus est: *Quam bonum et quam jucundum habitare fratres in unum* (Psal. cxxxii, 1)! *In domo* enim illius ipsi habitant qui se mutua charitate consociant. *In domo* vero Ecclesiam significat. Sequitur, *qui educit vinctos in fortitudine.* Hic humanum genus significat, quod vinctum lege peccati fortitudinis suæ robore liberavit. Alligato enim diabolo, *eduxit vinctos* quos tenebat ille captivos. Bene autem dictum est, *eduxit*, quia eos ab inferno liberans, ad gaudia regni cœlestis elevavit.

Vers. 8. *Similiter eos qui in iram provocant, qui habitant in sepulcris.* Enumerat adhuc quos educit vinctos in fortitudine sua. *In iram* enim provocant Dominum, blasphemi et pessima se conversatione tractantes. Ipsi sunt quippe *qui vivi habitant in sepulcris*, id est qui in fetida et carnali actione sepulti sunt: de quibus et in alio loco dictum est: *Sepulcrum patens est guttur eorum* (Psal. v, 11). Nam licet mortuos visualiter suscitaverit, humanum tamen genus de sepulcris eripuit, quando eis per veram fidem vitæ gaudia votiva restituit.

Vers. 9. *Deus, cum egredereris coram populo tuo; dum transgredereris in deserto.* Jungendum est huic versui, cognosceris. Adhuc enim in operationis ejus laudibus perseverat. *Egressus est* quidem *Deus* coram populo Israelitico, dum in columna ignis apparuit, dum in deserto eos mannæ largitate satiavit. Sed hoc melius ad populum respicit Christianum. *Egreditur enim coram populo*, quando educit vinctos in

fortitudine sua; quando resuscitantur *qui in sepulcris habitant*. Ipsum enim contuetur fidelis, quando in operibus magnis ejus pietatem potentiamque cognoscit. *Transgressus est etiam in deserto*, quando ad gentes venit, ad quas propheta nullus accessit; quæ velut eremus desolata a verbo Domini reddebantur alienæ.

Vers. 10. *Terra mota est; etenim cæli distillaverunt a facie Dei, mons Sina a facie Dei Israel*. Interjecto diapsalmate, venit ad secundum ingressum, ubi enumerat quæ Israelitico populo virtus divina concessit. *Terra mota est*, id est terreni homines videndo tam magna miracula crediderunt. *Cæli distillaverunt a facie Dei*, quando in vicem stillicidiorum manna descendit *a facie Dei*, quia per columnam ignis ac nubis præsentia ipsius noscebatur. *Mons quoque Sina a facie Dei fumavit*, quando ibi Moyses in duabus tabulis legem beatus accepit. Nam et in Exodo ita scriptum est: *Totus autem mons Sina fumabat, eo quod Dominus descendisset super eum* (Exod. xix, 18).

Vers. 11. *Pluviam voluntariam segregans Deus hæreditati tuæ; etenim infirmata est: tu vero perfecisti eam*. Exponit illud quod superius dixit: *Cæli distillaverunt*. Ipsa est enim *pluvia voluntaria* quam tunc comedendi avida gens Judæa promeruit. **221** Nam ut voluntati ejus satisfaceret, inexpertum miraculum mundus accepit. *Pluvia* siquidem illa *voluntaria* fuit, non ista quæ generaliter ubique diffunditur. Denique sic sequitur: *Segregans Deus hæreditati tuæ*, quia non hoc Dominus aliis gentibus dedit, quod tunc Hebræo populo miseratus indulisit. *Hæreditas* enim ipsius fuit populus Hebræorum, sicut legitur: *Et facta est portio Domini populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus* (Deut. xxxii, 9). Hæc si ad tempus *infirmata est*, Domino Salvatore minime credendo, *perfecit hæreditatem* suam, quando gentes reliquas in supplementum credulitatis admittit.

Vers. 12. *Animalia tua inhabitabunt in ea: parasti in dulcedine tua pauperi, Deus*. Quia superius dixerat de hæreditate Domini, *tu vero perfecisti eam*, nunc adjicit unde eam perficeret. *Animalia* fuerunt gentes vera religione vacuatæ; sed cum ad Dominum venerunt, factæ sunt ejus, quæ jam nihil indigeant, sed rationabili ac pleno lumine compleantur. Hæc *habitabunt* in Ecclesia, cum veræ religionis cultum, ipso miserante, perceperint. Iterumque quæ sint ista *animalia* consequenter exponitur; dicit enim: *Parasti in dulcedine tua pauperi, Deus*. *Parasti* significat prædestinatos, qui ab origine mundi, ipso miserante, præparati sunt. *In dulcedine tua*, non sæculi hujus ubi amara patiuntur, sed in illa suavitate in qua *pauperes Dei* reges ditissimos antecellunt.

Vers. 13. *Dominus dabit verbum evangelizantibus virtutes multas* [ms. A., *virtute multa*]. Versus istius ordo talis est: Dominus dabit virtutes multas evangelizantibus verbum. *Dedit enim virtutes multas* apostolis, qui verbum ejus veneranda confessione prædicabant, quando eis languentium turbas sanare

concessum est. Nam ipsum quoque Evangelium *multarum* constat esse *virtutum*. Quid enim fortius quam animas salvare, quæ errorum suorum vitiis poterant interire? sicut Jacobus apostolus dicit: *Scire debet quis, quia qui converti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, salvat animam ejus, et operit multitudinem delictorum* (Jac. v, 20).

Vers. 14. *Rex virtutum dilecti, et species domus dividere spolia*. Versus iste sollicitius inquiretur, est enim verborum subtilitate perplexus. Hic enim, *dilectum*, *Filium* Patris debemus accipere, sicut ipse in Evangelio dicit: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui* (Matth. iii, 17). Quod schema dicitur antonomasia, id est vice nominis posita, quando sic aliud nomen ponitur, ut tamen illud quod necessarium fuerit sentiatur. *Dilecti* ergo Pater, Rex angelorum et potestatum est, qui virtutibus imperat; quod et de Filio convenienter accipitur, de quo alius psalmus dicit: *Dominus virtutum ipse est Rex gloriæ* (Psal. xxiii, 10); quod tamen sanctæ Trinitati certum est convenire. Hic tamen Patrem vult intelligi, quia *dilecti* posuit, id est Christi. Sequitur, *et species domus dividere spolia*. Pulchritudo domus divinæ cognoscitur, quando spolia diaboli, id est homines scelerati in Domini Ecclesiam transferuntur. *Spolia* siquidem diaboli sunt populi quos Dominus alligato forte liberavit, sicut in Evangelio ipse dicit: *Nemo intrat in domum fortis et vasa ejus diripit, nisi prius alligaverit fortem, et tunc domum illius diripiet* (Marc. iii, 27). His enim spoliis domum suæ potestatis ornavit, Ecclesiam sanctam gaudere fecit, quoniam ferocis inimici vota frustravit.

Vers. 15. *Si dormiatis inter medios cteros, pennæ columbæ deargentatæ, et posteriora dorsi ejus in specie auri*. Subaudiendum, suscipient vos. Hic *dormire*, non stuporem somni significat, aut oblivionem rerum quam pati consuevimus dormientes; sed *dormientes* dicit, in præceptis Domini quiescentes, et in id ipsum requiem habentes. *Cteros* enim auctoritate Patrum duo Testamenta debemus accipere, inter quæ monet continere atque quiescere Christianos. Sensus ergo talis est. Commonet fideles: si dormiatis inter duo Testamenta, hoc est, si animam vestram in Scripturis divinis ultima dormitione reponatis. Dormitionem vero pro morte poni Dominus in Evangelio testatur dicens: *Lazarus amicus noster dormit; sed eamus ut a somno suscitemus eum* (Joan. xi, 14). Sequitur, *pennæ columbæ deargentatæ*. Per hæc commata (sicut superius diximus) subaudiendum, suscipient vos. *Pennæ* significant celeritatem, quæ nos in illam patriam ducunt, si hic in lege Domini quiescere mereamur. *Columbæ deargentatæ* Ecclesiam significant, quæ merito *columba deargentata* dicitur, quia innocentiam habet *columbæ*, et divinis eloquiis argenteo colore resplendet; de qua scriptum est: *Una est columba mea, una est dilecta mea* (Cant. vi, 8). Hujus *columbæ posteriora*, id est ultima, in *specie auri* clarificata resplendent, quia postquam de hoc mundo discesserit, supra aurum

eius gratia relucebit. Et respice quod in hoc mundo argento comparata est : in illa vero resurrectione auri eam specie dicit ornandam , sicut in quadragesimo quarto psalmo jam dictum est : *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumamicta varietate (Psal. XLIV, 10).*

Vers. 16. *Dum discernit cœlestis reges super terram, nive dealbabuntur in Selmon.* Post diapsalmatis silentium, venit ad psalmi tertium membrum, ubi enumerat dona quæ contulerit Ecclesiæ resurrectionis gloria contributa Dominus. *Cœlestis reges* sunt apostoli sanctique pontifices, vel cæteri fideles, qui probabiliter regere corpora sua divino munere meruerunt. Rex ergo a regendo vocatus est. Et merito hoc illis nomen impositum est, qui cupiditates sæculi refrenare divina virtute potuerunt, sicut Apostolus quosdam increpans dicit : *Sine nobis regnatis, et utinam regnaretis; ut et nos vobiscum conregnemus (I Cor. iv, 8).* Hos ergo reges dum super eam columbam quam superius dixit, *discernit* concorditer Dominus atque distribuit, *super nivem dealbabuntur in Selmon*, id est supra candorem nivis elucescunt, qui Ecclesiam regere fideliter atque ordinare noscuntur. Quod autem dictum est *in Selmon*, nomen hujus montis umbra interpretatur, quæ hic congrue divina virtus intelligitur. Ipsa enim ab æstu vitiorum nos defendit ac reficit : ipsa nobis cœlestia dona concedit, sicut sanctæ Mariæ angelus annuntiavit : *Spiritus sanctus superueniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi (Luc. i, 35)*; et alibi : *Sub umbra alarum tuarum protege me (Psal. xvi, 9).* Hæc est umbra quæ in bono ponitur. Denique laudem montis sequenti versu diciturus est. *Dealbabuntur* autem ponitur et in malo; sicut in Actibus apostolorum legitur : *Percutiet te Dominus, paries dealbate (Act. xxiii, 5)*; hoc et Evangelium quoque testatur : *Similes estis monumentis dealbatis, quæ plena sunt ossibus mortuorum (Matth. xxiii 27).*

Vers. 17. *Montem Dei montem uberem; mons coagulatus, 222 mons pinguis.* Per quintam speciem definitionis, quæ Græce κατὰ τὴν λέξιν, Latine ad verbum dicitur, exponit propheta quis sit mons ille Selmon, quem superius dixit; ac si diceret : *Montem dico, id est ipsum Dominum Salvatorem, de quo Isaias propheta cecinit : Erit in novissimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium, et elevabitur super colles, et ibunt ad eum omnes gentes (Isai. ii, 2).* Addidit, *montem uberem*, ex quo perpetua et suavia fluentia descendant, qui aquas habet irriguas, et cœlesti suavitate conditas. Subjungit, *mons coagulatus*, scilicet propter parvulos enutriendos, qui non esca corpulenta, sed coagulato lacte potandi sunt. Addidit etiam, *mons pinguis*, quia fertilitate sua semper uberrimus est. O mons breviter quidem laudatus, sed cœlestium rerum qualitate copiosus : ex quo aquæ vivæ decurrunt, lac in parvulorum salutem præparatur, pinguedo spiritualis agnoscitur, et quidquid summe

bonum creditur, in montis istius est gratia constitutum !

Vers. 18. *Ut quid suscepisti [ed., suscepisti nos] montes uberes? mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo.* Dixit superius montem debere intelligi Dominum Salvatorem; sed nunc reprehendit propheta, ne quis debeat montes istos intelligere, qui apostolorum eminentiæ comparantur, quamvis et ipsos per Dei gratiam uberes esse noscamus. Addidit enim, *mons in quo beneplacitum est Deo habitare in eo.* Sed quem montem deberemus advertere, evidenter designat. Christus est enim solus mons qui Patri complacuit, ut in eodem habitaret; sicut ipse testatur : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. iii, 17).* Nam quod dicit : *Habitare in eo*, et Patri, et Filio utrumque commune est; sicut ipse in Evangelio dicit : *Ego in Patre, et Pater in me est (Joan. xiv, 10).* Cum ergo dicit, *in quo beneplacitum est Deo habitare in eo, in quo, et in eo*, quia communi linguæ non convenit, proprium hoc Scripturæ divinæ esse dicamus; sicut et in sexagesimo quinto psalmo dixit : *Ibi, in idipsum (Psal. Lxv, 6).*

Vers. 19. *Etenim Dominus habitabit usque in finem.* Post illos montes quos dixerat non debere intelligi, qui apostolorum eminentiæ comparantur (quia de Domino Salvatore loquebatur, qui est mons montium, et sanctus sanctorum, et Rex regum, et Dominus dominantium), redit ad salutis Auctorem dicens, montibus illis, id est apostolis inhabitare Dominum Christum usque in finem; scilicet usque ad majestatis suæ perfectissimum terminum, qui est finis sine fine, et bonorum omnium perfecta plenitudo.

Vers. 20. *Currus Dei decem millium multiplex, millia lætantium : Dominus in illis in Sina in sancto.* Consuetudo est Scripturæ divinæ allegorice loqui, ut cum aliud dicat, aliud velit intelligi; quod in hoc psalmo positum frequenter invenies. Unde hic *currus* significatur hominum jæncta copulatio, quia ita sanctos charitas vincit, sicut loris et jugis animalia sociantur. Unde et Dominus ait : *Jugum meum suave est, et onus meum leve est (Matth. xi, 30).* Sanctorum ergo unanimitas *currus* est Domini, quem ille velut auriga insidet, et ad voluntatis suæ ministerium salutaris lege moderatur. Sed ut istum *curram* ostenderet non equis deditum, sed humanis cogitationibus attributum, ait, *decem millium multiplex*, quod bene ad innumeros populos, non ad equos noscitur pertinere. Subjungit, *millia lætantium*, quod utique de fidelibus debet intelligi. Et ut ostenderetur lætitiæ plenitudo, ait, *Dominus in illis*, qui magnæ exultationis est cumulus, et bonorum omnium dulcedo mirabilis. Sequitur, *in Sina in sancto.* Sina mons est deserti in quo Moyses legem accepit, interpretaturque mandatum, ubi revera Dominus requiescit, quoniam in sanctis mandatis ejus solet præsentia contueri.

Vers. 21 *Ascendit in altum, captivam duxit capti-*

vitalē. Quam pulchrē per ideam figuram triumphatoris actus describitur! Idea est enim species, cum rem futuram velut oculis offerentes motum animi concitamus. Ille enim crucifixus descendit ad inferos, et liberatis a captivitate perduxit ad cœlos. Necesse enim fuit mortem perire, cuius regnum vita pervasit. Hæc sunt spolia illa quæ superius dixit, undē sancta ornatur Ecclesia, undē Domini regna [ed., castra] complenda sunt. Ascendit ipse utique qui propter nos descendit eruendos [ed., erudiendos]. In altum, videlicet supra cœlos cœlorum; et quod super omnes altitudines atque honores esse dignoscitur, sedet ad dexteram Patris. Quis jam fidelium de concessa libertate dubitet, cum sit existētis lītēritus, et captivata captivitas?

Vers. 22. *Dedit dona hominibus: etenim qui non credunt inhabitare, Dominus Deus.* Adhuc in illa triumphali similitudine perseverat, quando ad immensa gaudia concitanda festivitas indicitur, et dona præstantur. *Dona* enim Domini fuerunt super apostolos Spiritus sancti concessa magna; sive quod Doctor gentium dicit: *Unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi* (Ephes. iv, 7). Sequitur, *etenim qui non credunt inhabitare, Dominus Deus.* Hic subaudiendum est, eos convertit, ut nobis possit verbis integris constare sententia. Nam *Qui non credunt inhabitare*, id est qui ad Domini negligunt penetralia pervenire, ut in domo eius cum fidelibus habitare prævaleant, *Dominus Deus* eos convertit, qui fidem suam humano generi miseratus indulget. Ipsa enim est gratia quæ gratis datur, quia nos ipsius bona præveniunt, dum et ipsum quocumque bonum velle conceditur.

Vers. 23. *Benedictus Dominus de die in diem: prosperum iter faciet nobis Deus salutaris noster.* Post triumphalem illam descriptionem, brevis quidem, sed magna dicitur laus. *Benedictus Dominus de die in diem*, id est cunctis diebus omnique tempore benedicendus est. *Qui ascendit in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus*, ipse etiam, *prosperum iter faciet nobis.* *Iter* quippe cursum vitæ significat qui jam prosper effectus est, quoniam Redemptorem suum mundus agnovit. Adjecit, *Deus salutaris noster*, ut nullus de *prospero* dubitaret itinere, cui dux salutaris est Dominus Christus. Dicant mihi quos spectacula humana delectant, quid tale in editionibus pomposis consulum videant? Huc animos, huc ora deflectant, illud salutariter corde respiciant: unde non ad fugitivam lætitiā, sed ad exultationem destinentur æternam.

Vers. 24. *Deus noster, Deus salvos faciendi: et*
223 *Domini exitus mortis.* Post diapsalmatis incisionem, ad quartam venit ingressum, ubi dicit quemadmodum morte sua nos salvos effecerit. Ait enim: *Deus noster, Deus salvos faciendi*, subaudiamus hic, *habet potestatem salvos faciendi nos.* Quapropter ipse nos *salvos fecit* qui est *Deus* [ed., Dominus] *noster* Jesus Christus, qui pro nobis mori dignatus est, qui ascendit in altum, et fecit illa quæ

dicta sunt. Denique sic sequitur, *et Domini exitus mortis.* *Exitus mortis* qui Domino fuit, ipse nos liberat, ipse a morte perpetua facit exire. Quod pulchre arbitrō esse subiunctum, ne humana causaretur infirmitas, quare morior? quare deficio? Adhibita est querelis nostris magna curatio: *Domini exitus mortis.* *Exitus mortis est Domini*, hoc est resurrectio votiva fidelium. Revera *exitus* illi singularis ac mirabilis fuit, quia et ipse ab inferis egressus est, et nos inde suo munere præstitit exire.

Vers. 25. *Verumtamen Deus conquassabit capita inimicorum suorum: verticem capilli perambulantium in delictis suis.* Ne mala pertinacium inulta esse crederentur, dicit: *Verumtamen Deus conquassabit capita inimicorum suorum*: quatenus supra perfidos et pertinaces vindictam quoque prævenire cognosceres. *Capita inimicorum* sunt auctores Judæicæ quidem seditionis, sed et hæreticorum sine dubitatione doctores. Illi enim in carne Christum persecuti sunt; isti autem crudeliores in ipsam etiam (si dici fas est) Deitatem desæviunt. Sequitur, *verticem capilli perambulantium*, id est, qui tales sibi calumniarum minutias quærent, ut ipsos *vertices capillorum perambulare* ac perscrutari posse videantur: significans versutias inanum quæstionum, quæ profutura deserunt, et non necessaria detestabili disputatione perquirunt. Et ut eorum studia inania comprobaret, addidit, *in delictis suis*: ubi cogitatio insipiens fuit, quæ perauxit ad culpas; ut sunt Manichæi, Priscillianistæ, Donatistæ, Montani, et cæteri qui se cœnosi dogmatis fetoribus miscuerunt.

Vers. 26. *Dixit Dominus: Ex Basan convertam: convertam de profundis maris.* In hoc versu auctoritas nobis doctissimi Hieronymi absolute sequenda est, quia translatio ejus lucida cunctam nobis abrogat quæstionem. *Dixit Dominus.* Quæramus quid *dixerit*, quia nescio quam magna promissio est quam Dominus pollicetur. *Basan* interpretatur siccitas, quæ humanum genus possederat ariditate peccati; sed eam Dominus *convertit* ad viriditatem suam, dum illi fluvios salutis infudit, et germinare fecit vitæ fructum, quæ prius inferebat exitium. Adjecit, *convertam de profundis maris*, scilicet populos quos de mundi istius profundo liberavit. *Mare* enim mundum istum debere suscipi, frequenti lectione jam notum est, qui et gustu amarus est, et vitiorum fluctibus inquietus.

Vers. 27. *Ut intinguatur pes tuus in sanguine: lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.* Illum populum quem superius convertendum dixerat ex profundis maris, nunc ad quid perducatur exponit; utique ut *pes ejus*, id est, actio boni propositi usque ad sanguinem gloriosi martyrii perveniret. Nam qui ante gradiabatur in voluptuoso mari, post ambulare fecit *in sanguine*, quod est durum iter carni, sed beata via est animæ, quam, ipso miserante, transimus, si in eo spem nostram cordaque reponimus. Addita est obscura quidem, sed nimis amplectenda sententia: *Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso.* *Canes* et in malo ponuntur, sicut Apostolus ait: *Vi-*

dele canes, videte malos operarios (Philip. III, 2); et in bono, sicut hic positum est: de quibus ait in Evangelio Chananæa: *Utique, Domine, nam et canes edunt de micis quæ cadunt de mensa dominorum suorum* (Marc. LVIII, 7); et in alio psalmo dictum est: *Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canes* (Psal. LVIII, 7). Isti enim canes pro Domino latrare non desinunt, domumque ejus cautissima sagacitate custodiunt. Hic ergo dicit: *Lingua canum tuorum ex inimicis ab ipso*, quia prius inimici fuerunt, qui postea clamoris latratibus Ecclesiam Domini vindicarunt. Sed hoc ipsum a quo fieri potuisset, adjecit, id est, *ab ipso*. *Ab ipso* utique Domino, qui amara mutat in dulcedinem, tristitiam vertit in gaudium, ægritudines detestabiles in salutem.

Vers. 28. *Visi sunt gressus tui, Deus: ingressus Dei mei Regis, qui est in sancto ipsius*. Totus hic versus incarnationem significat Domini Salvatoris. Dicit enim: *Visi sunt gressus tui, Deus*, sive per assumpti corporis formam, sive per vestigia prædicationis, quibus innocenter ille in hoc mundo sanctis gressibus ambulavit. Et ut Dominum Salvatorem evidenter ostenderet, adjecit, *ingressus Dei mei Regis*, quia ipse Rex in hoc mundo specialiter ingressus est, de quo scriptum est in titulo passionis: *Rex Judæorum* (Marc. xv, 26). Nam et corpus ipsius evidenter expressit dicens: *Qui est in sancto ipsius*. Sanctum enim fuit templum corporis Domini Christi; in eo enim erat plenitudo divinitatis, quam perfidi videre non poterant.

Vers. 29. *Prævenere principes conjuncti psallentibus in medio juvenum tympanistiarum*. Principes apostolos significat, qui et principes sunt credentium populorum, et prævenere omnes in sanctitate doctrinæ: et ideo duces effecti sunt, quia ipsos sunt populi postea subsecuti. Addidit, *conjuncti psallentibus*: ne crederes paucos fuisse, conjunctam quoque multitudinem psallentium convenienter adjunxit, qui jam laudes Domini non voce tantum, sed et bonis actibus personarent. Sequitur, *in medio juvenum tympanistiarum*. Ne sexum feminine crederes esse contemptum, *in medio* dicit istum actum *juvenum tympanistiarum*, id est juvenularum prima ætate florentium, quæ tympana sua, hoc est corporis tensionem ad Domini laudes gloriamque verterunt, macerantes se jejuniis, carnisque magis afflictione gaudentes; quod hodieque in multis virginibus divina virtus operatur. Alii vero *tympanistiarum*, ecclesiarum intelligi voluerunt, quarum atria velut quibusdam tympanis laudes Domini populorum jubilatione concelebrant: de quibus sequenti versu dicturus est.

Vers. 30. *In ecclesiis benedicite Deum Dominum, de fontibus Israel*. Interjecto diapsalmate, ad quintam psalmi translatus est sectionem, in qua dicit ubi Dominus debeat benedici. Ait enim fidelibus: *In ecclesiis benedicite Deum Dominum*, quia non per diversa conventicula paganorum, neque hæreticorum speluncas, sed in Ecclesia catholica Dominus bene-

dici debet, ubi recta fides est, et vera confessio. Ibi enim jure laudatur, ubi non maledicatur. Nam quomodo ab illo laudem suscipiat, qui se impia superstitione commaculat? Sequitur, *de fontibus Israel*, de doctrina scilicet Christiana, quam apostoli gentibus infuderunt. Fons enim religionis inde per cæteras nationes emanavit. Fons quippe a fovendo dictus est, quod corpora nostra labore fessa refoveat.

Vers. 31. *Ibi Benjamin adolescentior in pavore: principes Juda duces eorum: principes Zabulon, principes Nephthalim*. Hunc modum locutionis proprium Scripturarum divinarum esse diximus, quando Hebræa nomina ad aliquod mysterium significationis interserit. Dubium quippe non est omnes prophetas evangelicæ prædicationis beatum tempus optasse; quod nunc Psalmigraphus vehementer affectans, per nomina tribuum, et Dominum Christum et ipsos indicasse probatur apostolos. *Ibi Benjamin adolescentior in pavore*. *Ibi*, scilicet in templo Jerusalem, ubi verba Domini Paulus audivit; quod et textus Actuum apostolorum evidenter enarrat. Sive, ut quidam volunt, *ibi*, in Ecclesia, ubi dixit psallendum esse. *Benjamin* Paulum designat apostolum, qui fuit de tribu Benjamin; ipse enim dicit: *Nam et ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Benjamin* (Philip. III, 5). *Adolescentior in pavore*, quia scilicet ætate fuit adolescens, sicut in Actibus apostolorum in passione beati Stephani Lucas dicit: *Et falsi testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes cujusdam adolescentis nomine Sauli* (Act. VII, 57). Qui quamvis esset adolescens ætate, *adolescentior* exstitit in pavore, quando ad vocem Domini corruit, qui ei miseratus intonuit: *Saule, Saule, quid me persequeris* (Act. IX, 4)? Adolescens autem ab adolendo, id est a crescendo dictus est. *Principes Juda*, Dominum indicat Salvatorem, qui de tribu Juda descendit, sicut Joannes in Apocalypsi dicit: *Vicit Leo de tribu Juda, radix David* (Apoc. V, 5). Addidit, *duces eorum*, id est populorum, qui erant in Ecclesia constituti, quod non solum ad Paulum vel ad Dominum, sed et ad illos aptandum est quos dixit inferius, *principes Zabulon, principes Nephthalim*. *Zabulon et Nephthalim* tribus fuerunt Judaico populo constitutæ, unde reliqui apostoli trahere leguntur originem. Et hi omnes principes bene appellati sunt, quia eos honore ac primatu dignissimos fidelium turba sequebatur. Dicuntur enim principes et qui reges non sunt, sicut in Exodo legitur in dedicatione tabernaculi, quomodo obtulerint dona duodecim principes, singuli de singulis tribubus Israel (Exod. XXXV, 27). Congruit autem ipsorum quoque nominum significationes edicere, quoniam et ipsæ probantur Ecclesiæ convenire. *Juda* confessio dicitur; *Zabulon* habitaculum fortitudinis; *Nephthalim* dilatatio mea. Quæ si diligenter inspicias, Ecclesiæ catholicæ competenter aptabis.

Vers. 32. *Manda, Deus, virtuti tuæ, confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis*. Post illam de

adventu Domini beatissimam prædicationem, quasi jam inæstimabili accepto munere ad Patrem propheta convertitur dicens: *Manda, Deus, virtuti tuæ.* Virtus enim Patris, Christus est Dominus, sicut Apostolus dicit: *Christum Dei virtutem et Dei sapientiam (I Cor. 1, 24).* Manda ad personarum pertinet distinctionem; nam unum velle illis est, unum posse perpetue. Quid autem mandetur, edicit, *Confirma hoc, Deus, quod operatus es in nobis.* Magna petitio, ut confirmet Deus in nobis fidem suam, quam donare dignatus est. Opus enim Domini fuit, ut cæca gentilitas lumine veritatis afflata, verum Dominum Salvatorem cognoscere potuisset, secundum illud Apostoli: *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cælestibus: in quo et elegit nos ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in ipso (Ephes. 1, 3, 4).*

Vers. 33. *A templo tuo quod est in Jerusalem, tibi offerent reges munera.* Cum soleant in templo munera offerri, hic a templo Jerusalem dicit nihilominus offerenda. A templo ergo Jerusalem offerunt reges munera, qui in Ecclesia Dei recta conversatione viventes, sui cordis offerunt puritatem, quando jam venit ad præmium, quando grana segregantur a paleis, et una fit Jerusalem mater omnium qui sub Christi lege vixerunt. Reges utrumque possumus accipere, quia et ipsi imperatores offerunt seipsos Deo munera; sive fideles homines, qui suum corpus per Christi gratiam regere meruerunt. Et respice quod Jerusalem tantum dicit Domini templum, ubi et visio pacis est, et discordantium hæreticorum non miscetur adversitas.

Vers. 34. *Increpa feras silvarum; concilium taurorum inter vaccas populorum.* Ut illa sancta credulitas confessionis munimine firmaretur, dicit propheta: *Increpa feras silvarum,* id est argue superbos homines et feroces, qui in prava persuasionem consistunt, ut istorum invectio fidelium sit solidata munitio. Pro iniquis enim hominibus vel diabolo feras ponit, sicut in alio psalmo dicitur: *Exterminavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam (Psal. LXXIX, 14).* Addidit, *concilium taurorum inter vaccas populorum;* subjunge nihilominus increpandum, hoc est hæreticos indomitos, qui erecta cervice seducunt animas innocentes, et ad suum gregem trahunt quos infelici persuasionem decipiunt. *Vaccæ quoque populorum* sunt mulieres, ductili voluntate levissimæ, quæ perfidiæ doctores tanquam tauros sequuntur, de quibus dicit Apostolus: *Ex his enim sunt qui penetrant domos, et captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, et ad scientiam veritatis nunquam pervenientes (II Tim. III, 6, 7).* Cur ergo tales debeant increpari, subter adjectum est.

Vers. 35. *Ut non excludantur hi qui probati sunt argento: disperse gentes quæ bella volunt.* Utilitas illius increpationis ostensa est, quia dum falsitas arguitur, nihilominus veritas comprobatur. Oportet enim

A feras silvarum increpare, tauros abjicere, vaccas populorum invehere; ut *hi qui approbati sunt,* id est quos charitas spiritualis, decoctis sordibus vitiorum, velut *argentum mundissimum,* ad animæ puritatem usque perduxit, corroborentur atque proficiant. Adjecta est quoque sententia quæ dissiparet hæreticos. Ipsi enim sunt *gentes quæ bella volunt,* id est quæ contentionibus non ad profectum animæ tendunt, sed ut perversis suasionibus captivent animas innocentes.

Vers. 36. *Offerunt velociter ex Ægypto: Æthiopia festinat manus dare Deo.* Non gravat et hunc versum secundum translationem Patris Hieronymi recipere, qui et propter Hebraicam veritatem sequendus est, et nexum nobis ambiguitatis absolvit. *Ægyptus et Æthiopia* pro incolarum suorum tenebrosa nigredine semper in malo ponuntur. Quæ figura dicitur synecdoche, id est a parte totum; significat enim mundum, qui densis tenebris **225** vitiorum diabolo premebatur obnoxius. Hic Domini clarificatus lumine ad æternæ vitæ meruit munera pervenire. Commonet ergo propheta gentium populos ut *offerant velociter ex Ægypto* Deo munera, hoc est animas suas mundana sorde purgatas. *Æthiopia quoque festinet manus dare Deo.* Metaphora a bellantibus tracta, qui, ne crudeliter intereant, manus suas victoribus dedunt, ut, armis depositis, periculum mortis evadant: sic *Æthiopia* commonetur ne se tardet Deo tradere, quatenus victa floreat, quæ in sua libertate sordebat.

C Vers. 37. *Regna terræ, cantate Deo, psallite Domino.* Hanc quoque partem pulchra exhortatione conclusit. Dicens enim, *Regna terræ,* omne genus humanum significare voluit; quia licet sint gentes quæ non habeant reges, tamen hoc verbo concluditur quidquid gentium esse sentitur. Quod dicit, *cantate,* ad animæ respicit puritatem; *psallite,* ad operas sanctissimas, quæ Domino probantur acceptæ.

Vers. 38. *Psallite Deo, qui ascendit super cælos cælorum ab Oriente: ecce dabit vocem suam, vocem virtutis suæ.* Post quinti diapsalmatis interpositionem propheta venit ad sextam partem, admonens fideles ut *Deo psallant,* qui resurrexit a mortuis. Nam cui *Deo psallerent* exponitur, *qui ascendit super cælos cælorum,* Dominus utique Jesus, qui de cælo descendit ad liberandam infirmitatem nostræ naturæ; ipse etiam *super cælos cælorum ascendit,* qui sedet ad dexteram Patris. Considerandum est autem quod frequenter in Scripturis divinis plurali numero *cælos* dictos invenies, dum legatur, *In principio fecit Deus cælum et terram (Gen. 1, 1),* cum tamen pluraliter dicti, et cæli legantur et terræ. Modus enim iste locutionis latius patet, ut abusive singularia plurali numero dicamus, et pluralia singulari. *Ab Oriente* vero quod dixit, Jerosolymam evidenter ostendit, quæ est in Orientis partibus collocata: unde Dominus, apostolis videntibus, ascendit ad cælos: terra multis plena miraculis, ubi fidelium credulitas plus aspectibus quam lectionibus eruditur. De qua pulchre

ac verè Leo pater apostolicus dixit : Et quod alibi non licet non credi, ibi non potest non videri. Quid enim laborat intellectus, cui est magister aspectus? Et cur lecta vel audita sunt dubia, ubi se et visui et tactui tota humanæ salutis ingerunt sacramenta? Unde nec illud quoque judico transeundum, quod illi triumphali ascensioni, illam quoque imaginem tabernaculi in Epistola ad Hebræos beatus apostolus Paulus mirabiliter applicavit dicens : *Christus autem assistens Pontifex futurorum honorum, per amplius et perfectius tabernaculum non manufactum, id est non hujus creationis, neque per sanguinem hircorum et vitulorum, sed per proprium sanguinem introivit semel in sancta, æterna redemptione inventa (Hebr. ix, 11).* Et iterum : *Non enim in manufacta sancta Jesus introivit exemplaria verorum; sed in ipsum cælum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis (Ibid., 24).* Sic igitur actus iste magnificus, qui nunc per gaudia præclara describitur, illo tabernaculo congrue præfiguratus esse monstratur. Sequitur, *ecce dabit vocem suam, vocem virtutis suæ.* Hoc multis modis intelligi potest. *Dedit vocem suam*, quando paralytico dixit : *Surge et ambula*; quando Lazarum suscitavit, quando dæmonibus ut obsessos relinquerent imperavit. *Dabit etiam vocem virtutis suæ*, quando in novissimo die, ut resurgat humanum genus edixerit. Quid enim fortius quam revocare favillas ad corpus mobile, vivamque substantiam, et naturam illam mortalitatis ad æternæ vitæ dona perducere? sicut in Evangelio legitur : *Veniet hora, et qui sunt in monumentis audient vocem ejus, et procedent (Joan. v, 28).*

Vers. 39. *Date honorem Deo super Israel : magnificentia ejus et virtus ejus in nubibus.* Adhuc in ipsis exhortationibus perseverat. Cum enim dicit : *Date honorem Deo*, ipsi magis ut honorentur hortatus est; nam qui Deo dat laudes se facit esse laudabilem; sic et qui illi dat honorem sibi conquirat sine dubio dignitatem. *Super Israel* dum dicitur, Ecclesia catholica significatur, in qua Deus vere conspicitur, dum recta fide sentitur. *Israel* enim interpretatur vir videns Deum. Quapropter alibi non potest videri, nisi ibi ubi ei probatur verissime populus confiteri. Sequitur, *magnificentia ejus, et virtus ejus in nubibus.* *Magnificentia* pertinet ad illud, quia semper magna facit; *virtus*, quoniam imperio ejus famulatur effectus. *Omnia enim facit quæ vult in cælo et in terra (Psal. cxxxiv, 9).* Sed ista *magnificentia et virtus Domini in nubibus* esse dicitur, non in istis visibilibus, quæ aut aquas depluunt, aut corpulenta qualitate densantur; sed aliquas potestates designat superna ratione pollentes, quæ jussis Domini intellectuali conditione famulantur; de quibus dictum est : *Mandabo nubibus meis, ne pluant super eam imbrem (Isai. v, 6).* Multis enim significationibus sermo iste repletus est; quod etiam respicit ad apostolos et prophetas.

Vers. 40. *Mirabilis Deus in sanctis suis, Deus Israel.* Ecce ne nubes illas intelligeres aereas, dicit : *Mirabilis Deus in sanctis suis*, sive in angelis, sive in hominibus, qui ejus jussionibus obsecundant. Iterum

A geminat *Deus Israel*, ut in hominum cordibus infingeret, ubi *Deus mirabilis* appareret.

Ipsè dabit virtutem et fortitudinem plebi [ed., plebis] suæ, benedictus Deus. Ne quis de humana imbecillitate diffideret, nec se crederet ad tanta præmia pervenire, veraque promissione firmatur, quia Dominus *dabit* fidelibus suis *virtutem* patientiæ, et *fidei fortitudinem*, ut possint ad æterna præmia pervenire. Et ut designaret evidentius qui possit *dare* quæ superius dixit, addidit, *benedictus Deus*, id est, qui omnium ore semperque debeat *benedici*, ut sicut nunquam beneficiis cessat, ita et benedictiones semper accipiat. Non enim duobus verbis laudem ejus credamus breviter explicandam; nam et qui Scripturas ejus meditatur, *benedicit* Dominum; et qui jussa ipsius sancta operatione compleverit, *benedicit* Dominum; et qui ei fideliter confitetur, *benedicit* Dominum. Sic fit ut brevis ista laudatio, totius vitæ nostræ tempore sub assiduitate solvatur.

Conclusio psalmi.

Cucurrit copiosus psalmus ingentium more fluviorum, qui quantum plus terras occupant, tanto amplius agros fecundant. Fluvius qui non ore, sed magis auribus hauriatur; fluvius qui potetur mente, non corpore; fluvius qui sine aliquo humore semper irriguus est, puros sensus inebrians, et peccatis ebrios ad sobrietatem mentis adducens. Aqua quæ simul sitim tollit et famem, quæ non digestionibus effunditur, sed percepta semper augetur. Oremus ut iste nos fluvius sine intermissione possideat. Non erimus arena sterilis, sed ager fecundus, si beneficio Domini alveus ejus nos semper teneat occupatos. Memento tamen quod hic psalmus ascensionem Domini mirabili præ cæteris fulgore descripsit.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXVIII.

In finem, pro his qui commutabuntur, David.

In finem ad Dominum respicere Salvatorem nullus ignorat, qui in hoc psalmo suam narraturus est passionem; ita ut ejus verba et evangelica testetur auctoritas, et de eo Apostolus sumere doceatur exemplum. Legitur enim in Evangelio : *Et dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto (Joan. ii, 17);* et alibi : *Zelus domus tuæ comedit me.* Apostolus quoque Paulus ait : *Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem, et in scandalum; obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsum eorum semper incurva (Rom. xi, 9).* Quos versus hic positos, memor lector, invenies. Unde quis dubitare possit hunc psalmum passioni dominicæ convenire, cui talis ac tanta in hunc intellectum suffragatur auctoritas? Sequitur, *pro his qui commutabuntur.* Ista igitur commutatio significat populos Christianos, qui, veteris hominis pravitate deposita, in novæ regenerationis sunt munere commutati. *Pro his* autem quod dictum est, intelligendum est quoniam revera passio Domini pro cunctis fidelibus collocata [ms. G., collata] monstratur. *David* quoque subjunctum est, ut et finis et initium Domino Christo congrueret; sicut

ipse de se dicit : *Ego sum Alpha et Omega, initium et finis* (Apoc. 1, 8). Sic totius psalmi virtus tituli hujus dispositione declaratur. Memento autem quartum hunc esse psalmorum qui passionem resurrectionemque dominicam latius eloquuntur.

Divisio psalmi.

Hactenus diapsalmatum beneficio divisiones intrepidus adnotavi, sciens segregationem ibi merito poni, ubi silentia divina provenerunt. Nunc autem oremus Dominum ut qui donat in terra viam, ipse in abyssis cauta præstet itinera. Per totum psalmum (sicut diximus) ex forma servi loquitur Christus. Primo capite deprecatur ut salvus fiat a Patre, quoniam gratis a Judæis multas tribulationes insecutionesque perpessus est. Secundo capite postulat a parte membrorum ne decipiatur spes fidelium in ejus resurrectione confisa : omnia se dicens æquanimiter sustinuisse quæ iniqui videbantur ingerere. Tertio precatur ut ipsius exaudiatur oratio, quatenus de luto hujus sæculi ejus conversatio immaculata liberetur. Scire namque dicit Deum, quantis inimicorum appetatur insidiis, ut usque ad Passionis exitum machinato discrimine perveniret. Quarto, virtute præscientiæ suæ, quæ contingere poterant inimicis, ventura pronuntiat. Quinto a forma servi se pauperem profitetur; unde et laudes se dicit redditurum paternæ clementiæ : hortans fideles ut in Domino debeant confidere, qui Ecclesiam suam de mundi istius adversitate liberavit, et sanctis suis in ea perenni felicitate prospexit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Salvum me fac, Deus : quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam.* Deltatem Christi impassibilem cuncta mentis sanitas confitetur; sed assumpsit infirmitatem nostram, quæ subjacere posset exitio. Ex ipsa nunc dispensatione clamat : *Salvum me fac, Deus*, ut quia mortem refugere non debuit quam voluntarie sustinebat, resurrectionis auxilium postulavit; ut humanitas ejus celerius fieri salva potuisset. Passus est enim ille quia voluit, patiuntur martyres et nolentes; sic enim ipse Dominus Petro dixit apostolo : *Cum senueris, alius te præcinget, et duces quo tu non vis* (Joan. XXI, 18). Nunc causa redditur quare se *salvum fieri* postulabat : scilicet, *quoniam intraverunt aquæ usque ad animam meam.* Aquas pro seditionibus plebis motuque populorum debere suscipi sæpius Scriptura divina testatur, sicut est illud : *Forsitan velut aqua absorbuissent nos* (Psal. CXXIII, 4) : Et sequitur, *Torrentem pertransivit anima nostra : forsitan pertransisset anima nostra aquam intolerabilem.* Quapropter populus ille Judaicus usque ad animam Domini Salvatoris intravit, quando eum crucifigere scelerata mente presumpsit.

Vers. 2. *Infixus sum in limum profundi, et non est substantia; veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me.* Primo sciendum est schema esse caracteristicum, quæ Latine informatio vel descriptio nuncupatur; passionem quippe suam futuram quibusdam

A allusionibus Dominus describere comprobatur. Sed hunc versum subtiliter inquiramus, quia non parvæ profunditatis esse dignoscitur. In illa conditione rerum de limo quidem terræ hominem Deus creavit, sed non de profundo. Facti sunt autem homines *limus profundi*, quando et originali et quotidianis peccatis tenentur obnoxii. Per hunc *limum profundi infixus est* Dominus, quando dementium turba Judæorum clamabat : *Crucifige, crucifige* (Joan. XIX, 6). Quorum caro originali peccato dedita limus erat; sed scelerata calliditas *profundi* sibi nomen adjecerat. *Limus* enim dictus est, quasi ligans humum. Sequitur, *et non est substantia.* Omne malum substantia non est, quia substantia dici non potest, quæ a Domino creata non est; non enim subsistit, sed accidit, nec extrinsecus manet, sed tantum videtur esse dum provenit. Veraciter ergo negat fuisse *substantiam* vitiatam naturam, quam a se noverat non creatam. Sic et in alio psalmo legitur : *Et substantia mea tanquam nihil ante te est* (Psal. XXXVIII, 6); non illa utique quam Deus creare potuit, sed quæ, diabolo suadente, vitata succubuit. Sive illud simpliciter debemus advertere : *Crucifixus sum iniquitate Judæorum*, et non est carnis virtus evadendi mortiferam passionem. Addidit, *veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me.* Ille qui supra maria fixis gressibus ambulavit, qui Petro dexteram ne mergeretur extendit, quemadmodum se *tempestate* dicit esse demersum? Illic *altitudo maris* copiosam populi significat insaniam. Item *tempestas* est seditio concitata dementium; ipsa enim *demersit* Dominum Salvatorem, quando eum pervenire fecit ad crucem.

Vers. 3. *Laboravi clamans, rauce factæ sunt fauces meæ : defecerunt oculi mei, dum spero in Deum meum* [ms. G. et ed., *vivum*]. Quærendum est quemadmodum hic dicit, *Laboravi clamans*, dum legatur in Evangelio : *Non respondebat eis verbum*; quod Isaias quoque dicit : *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum* (Isai. LIII, 7). Utrumque verum, utrumque completum est; nam et tacuit cum traderetur, ut ejus dispositio ad mundi salutarem terminum perveniret, et omnino clamabat cum dicebat : *Pater juste, mundus te non cognovit* (Joan. XVII, 25); vel illud : *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste* (Matth. XXVI, 39); et iterum : *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt* (Luc. XXIII, 34). Nam et illo tempore *laborans clamavit*, quando dicebat : *Væ vobis, scribæ et pharisæi; vae mundo ab scandalis* (Matth. XXIII, 13; idem, XVIII, 7), et his similia. *Laborabat* ergo *clamans*, quando non audiebatur a perfidis. Labor enim inauditum significat clamorem, quia *laborare* illos non dicimus, quos votum suum implevisse testamur. Denique sic sequitur, *rauce factæ sunt fauces meæ.* Raucedo quando fauces nostras possidet, verba nostra ad alienas aures confusa perveniunt. Merito ergo dicit *fauces suas rauce esse factas*, quia dicta ejus nequaquam sacrilegus populus audiebat. Adjecit, *defecerunt oculi mei, dum spero in*

Deum meum. Oculos istos carnales defecisse credamus A Domino, qui morte conclusi sunt, quia cordis oculos in sua deitate semper intentos habuit, qui nunquam carnis lege peccavit.

Vers. 4. *Multiplicati sunt super capillos capitis mei qui oderunt me gratis.* Scimus capillos nostros ad decorem capitis esse concessos : sic Ecclesiae apostoli sunt tributi, ut, sicut cæsaries ornat caput, ita et omnes fideles decorare probentur Ecclesiam. Ergo ut ostenderet plus esse numerum infidelium quam devotorum, dicit *multiplicatos esse perfidos Judæos supra numerum capillorum*, id est, recte credentium. Quod si ad litteram velis accipere, per auxesin dictum est, ut per hoc turbam Judaicæ multitudinis indicaret. Sequitur, *qui oderunt me gratis.* Gratis plane, quando illum persecuti sunt, quem propitium optare debuerunt. *Gratis enim tunc odisse dicimur*, quando quempiam sine aliquibus offensionibus execramur; sicut et in trigesimo quarto psalmo jam dictum est : *Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui* (Psal. xxxiv, 7).

Vers. 5. *Confortati sunt inimici mei, qui me persequuntur injuste; quæ non rapui, tunc exsolvebam.* Superius dixit : *Super capillos capitis multiplicatos inimicos*; et ne crederes tantum eos numerosos, non etiam noxios fuisse, addidit, *confortati sunt*, quando id quod conabantur efficere, probantur implese. Et ut illos inimicos sua culpa cognoscere excitatos, adjecit, *qui me persequuntur injuste*; hoc est, quod superius dixit, *gratis*. Revera injustum fuit ut qui venerat ad Judaicos populos salvandos, eos potius invenisset inimicos. Subjunxit, *quæ non rapui, tunc exsolvebam.* Rapuit Adam suasus a diabolo, quando hoc quod illi præceptum inhibuerat, præsumpsit attingere. Et merito morte damnatus est, quia vitæ delegit contemnere Præceptorem. Christus autem peccata non rapuit, delicta nescivit, et tamen crucem, quasi aliquod delictum perpetrasset, excepit, et solvit pro nobis quod pro se juste non pertulit; et ut nostræ mortis chirographum vacuaret, ipse totius culpæ persolvit debitam quantitatem.

Vers. 6. *Deus, tu scis insipientiam meam, et delicta mea a te non sunt abscondita.* Venit ad secundum caput, ubi jam loquitur pro parte membrorum. Insipiens enim esse non potest Christus, de quo dicit Apostolus : *Dei virtutem, et Dei sapientiam* (I Cor. i, 24). Sed *insipientiam* habere pro illis dicitur, qui, sicut ait titulus, *commutati* esse noscuntur. De insipientibus enim facti sunt vere sapientes, quia rectæ religionis gratiam post magna crimina perceperunt; de quibus idem dicit apostolus : *Quæ stulta sunt hujus mundi elegit Deus, ut confundat sapientes* (Ibidem, 27). Simili modo pro suo corpore Caput loquitur Christus dicens : *Delicta mea a te non sunt abscondita.* Certum est enim quia Deo manifesta sunt cuncta quæ gerimus, et nobis plerumque ignota sunt quæ culpis surripientibus perpetramus. De humana quippe ignorantia dictum est : *Delicta quis intelligit* (Psal. xviii, 15)? Merito ergo ad illos referenda sunt delicta ista,

qui absolvendi sunt debitis suis. Dominus autem Christus peccata non habuit, sicut ipse dicit : *Ecce veniet princeps mundi hujus, et non inveniet in me quidquam* (Joan. xiv, 30); de quo et Isaias dicit : *Peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus* (Isai. lxxxiii, 9) : sed magis, sicut dicit Apostolus : *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit* (II Cor. v, 21); id est, Pater Filium suum hostiam pro peccatis constituit immolandum. Quod Pater Augustinus in libro Enchiridion (Cap. 41) subtiliter comprehendit atque disseruit. Quapropter *insipientiam* vel *delicta* a parte membrorum posita debemus accipere. Quæ figura dicitur tapinosis, id est humiliatio, cum verbis humillimis rei minuitur magnitudo.

Vers. 7. *Non erubescant in me, qui te expectant, Domine Deus virtutum; non reveantur super me, qui requirunt te, Deus Israel.* Ecce versus iste declaravit a membris dictum quod superius ait. Precatur enim Jesus Christus, ne de se ipso *erubescant* qui resurrectionem ejus gloriose desiderio sustinebant, quam carnalibus oculis non poterant intueri; sicut ipse Dominus dixit : *Multi prophetæ et justi cupierunt videre quæ vos videtis, et audire quæ vos auditis* (Matth. xiii, 17). Petit ergo infirmitas carnis, ne aliter eveniat quam Spiritus sanctus prædixerat per prophetas. Cum enim dicit : *Domine Deus virtutum*, ostendit impossibile nihil esse omnipotentiae ipsius. Nam qui virtutibus imperat, non est quod non pro sua voluntate perficiat. Et intende quemadmodum ad resurrectionis mysterium transferatur. Dicit enim : *Non reveantur super me qui requirunt te, Deus Israel*; id est, non humanas insultationes diutius de mea dormitione sustineant, qui *te requirere* comprobantur. Et bene addidit, *Deus Israel*, ut qui divinitatem ejus poterant intueri, non seducerentur infirmitate carnali.

Vers. 8. *Quoniam propter te supportavi improprium : operuit reverentia faciem meam.* Redit ad personam suam per hos sex versus pene usque ad finem divisionis, enumerans diversa convicia quæ pertulit a Judæis. Quod schema dicitur synathroismos, Latine congregatio, ubi multas res ad invidiam faciendam in unum cumulum congregamus. Supportavit enim *improprium*, cum ei dicebatur a Judæis : *In Belzebuth ejicis dæmonia* (Matth. xii, 24); et alibi : *Ecce homo vorax et potator vini, publicanorum et peccatorum amicus* (Idem, xi, 19); et alibi : *Nonne hic est fabri filius* (Matth. xiii, 55)? et his similia. Sequitur illud quod solet evenire in bono negotio laceratis, quos tanto amplius constat ad tempus tristes effici, quanto in se cognoverint iniqua confingi.

Vers. 9. *Extraneus factus sum fratribus meis, et hospes 228 filiis matris meæ.* Judæos hic appellat fratres, qui erant ei sanguinis vicinitate conjuncti : quibus *extraneus factus est*, quando ei credere noluerunt. Nam cum ipse esset de semine Abraham secundum carnem, illi malis operibus abdicati, a patriarchæ sunt origine segregati, sicut ait in Evangelio : *Si filii Abraham essetis, opera Abraham fecissetis*

(Joan. viii, 39). Adjecit, et hospes filiis matris meae. **A** *operui, dixit, animam meam, quasi aliquo pallio tristitiæ circumdedi. Sequitur, et factum est mihi in opprobrium. Semper boni malis opprobrio sunt, quia minime eorum sceleribus acquiescunt, dum illis studiose detrahunt, quibus nulla societate junguntur. Testantur enim ista opprobria, alapas, flagella, consputa, quæ Dominus Salvator ab insana plebe perpressus est.*

Vers. 10. *Quoniam zelus domus tuæ comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me.* Ipsa est sententia quam evangelistæ commemorant. Quapropter nullus ambigat hunc psalmum passionis dominicæ prædicere veritatem, quando et incarnatus Dei Filius ipsa verba locutus est. *Comedebat enim eum zelus domus Dei, quando funiculo facto cathedras vendentium columbas, et nummulariorum mensas evertit (Joan. ii, 15), docens aliud esse templum sanctum, aliud negotiationis officium. Sed istum zelum quid fuerit consecutum patenter adjungitur, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me.* Nam postquam indigni salutaribus monitis increpabantur, opprobria supra eum quasi conferta tela miserunt, ut pro admonitionibus sanctis vicissitudinem redderent jurgiorum. Dicebant enim: *Nonne hic est filius Mariæ et Joseph (Luc. iv, 22).* Et in alio loco: *Hunc autem nescimus unde sit (Joan. ix, 29); et his similia quæ insana Judæorum turba loquebatur. Sed quod dicit, exprobrantium tibi, quærendum est quare dicat Patri exprobratum, dum non legamus a Judæis tempore passionis Domini Christi tale aliquid perpetratum? Sed exprobratum est Patri ab eis, sicut in septuagesimo septimo psalmo dicturus est: Et male locuti sunt de Deo, et dixerunt: Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto (Psal. lxxvii, 19)? Vel quando insani de formato vitulo dicebant: Hi sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti (Exod. xxxii, 5).* Unde nunc recte Christus Dominus dicit cecidisse supra se opprobria, quæ Deo Patri anterioribus temporibus exprobrabant, ut ex consuetudine magis impia, quam hoc noviter aliquid putares effectum. Sequitur, *ceciderunt super me, ut effectum mortis ostenderet, quem crucis dignatione suscepit. Tunc enim cadunt super nos mala, quando ea vitare non possumus.*

Vers. 11. *Et operui in jejunio animam meam, et factum est in opprobrium mihi. Jejunium dicimus, quoties a cibis carnalibus abstinemus, nec esuriem nostram aliqua comestione satiamus. Ad quam similitudinem jejunasse se dicit Dominus Christus, quia hominum fidem quam valde esuriebat, minime poterat invenire, sicut et in trigesimo quarto psalmo dictum est: Ego autem, cum mihi molesti essent, inducbam me cilicio, et humiliabam in jejunio animam meam (Psal. xxxiv, 13).* Eodem modo et sitire se dixit, quando ad Samaritanam venit, et aquam petiit, dicens: *Sitio, da mihi bibere (Joan. iv, 8); id est, ut fidem ab ea quam quærebat agnosceret. Sed quia jejunium istud ab humana indevotione trahebatur,*

B *operui, dixit, animam meam, quasi aliquo pallio tristitiæ circumdedi. Sequitur, et factum est mihi in opprobrium. Semper boni malis opprobrio sunt, quia minime eorum sceleribus acquiescunt, dum illis studiose detrahunt, quibus nulla societate junguntur. Testantur enim ista opprobria, alapas, flagella, consputa, quæ Dominus Salvator ab insana plebe perpressus est.*

Vers. 12. *Et posui vestimentum meum cilicium, et factus sum illis in parabolam.* Per *cilicium* tristitia significatur et lacrymæ, quando Dominus humani generis imbecillitate permotus, suscitaturus Lazarum flevit. Nusquam enim legitur Dominum usum fuisse cilicio. *Factus est quoque Judæis in parabolam, quando per similitudines quasdam carnalem populum docere videbatur, sicut in Evangelio legitur: Dixit Dominus parabolam ad turbam (Matth. xiii, 34); et in alio psalmo: Aperiam in parabolis os meum (Psal. lxxvii, 2).* Parabola est enim natura discrepantium rerum sub aliqua similitudine facta comparatio: more providentiæ suæ, ut qui cœlestia capere non poterant, per terrenas similitudines audita percipere potuissent.

Vers. 13. *Adversum me exercebantur [ed., loquebantur] qui sedebant in porta; et in me psallebant qui bibebant vinum. In portis sedent qui conventibus hominum sedula curiositate miscentur. Nam sicut porta euntium ac redeuntium turbas excipit, ita diversa trivia, vel plateæ populorum numerositate complentur. Porta quippe dicta est quod inde portentur omnia. Dicit enim passionem suam gentis Judaicæ fuisse fabulam, ut nullus exciperetur qui a tali colloctione redderetur alienus. Testis est hujus causæ ille locus Evangelii ubi Cleophas a Domino nêdum revelato interrogatus est, et ille respondit: Tu solus peregrinus es in Jerusalem, et non cognovisti quæ facta sunt in ea in diebus his (Luc. xxiv, 18)? Omnes enim cives eandem fabulam habuisse monstrantur, quando peregrinus dicitur, qui hujus causæ putabatur ignarus. De opprobriis ac conviciis Judæorum hactenus est locutus; nunc, quantum mihi videtur, de fidelibus dicit. Et in me psallebant qui bibebant vinum. In Deum psallunt qui actione probabili diriguntur, et operibus reddunt quæ monitis cœlestia mandata suscipiunt. Nam ut hoc de fidelibus intelligere debemus, ait: Qui bibebant vinum. Vinum non ebrietatis, sed illud spirituale de quo legitur: Poculum tuum inebrians quam præclarum est (Psal. xxii, 5)! Ipsi enim psallebant, qui per intelligentiam supernam salutare nectare potabantur. Alii hoc Judæis perfidis applicant, qui, quasi impleta cogitatione sua, de nece Domini temulentissime garriebant.*

Vers. 14. *Ego vero orationem meam ad te, Domine: tempus beneplaciti, Deus, in multitudine misericordiæ tuæ.* Venit ad tertium caput, ubi contra maledicta Judæorum orationis suæ exposuit sanctitatem cœlestis Doctor, insinuans jurgiis hominum non inflammatis rixis, sed piis orationibus obviandum. Videamus nunc quid sit *tempus beneplaciti.* Illud *tempus* est *beneplaciti*, quando incarnationis suæ beneficio peri-

clitantes mundum ab imminente liberavit exitio. Hoc **A** *tempus est beneplaciti*, de quo et Apostolus ait : *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis* (II Cor. vi, 2). Tempus quod vicit omnia sæcula; tempus quod mundum reparavit labentem; tempus quod æternitatem contulit et salutem. Sed hoc tempus quomodo provenerit decenter exponit; ait enim : *In multitudine misericordiæ tuæ*. Nam si *multitudo misericordiæ* non fuisset, nequaquam redimi poteramus **229** obnoxii. Non enim parva misericordia fuit, quæ tam ingentia peccata superavit. Multitudo quidem fuit delicti; sed multo numerosior misericordia illa quæ vicit; sicut et in quinquagesimo psalmo dictum est : *Et secundum multitudinem miserationum tuarum, dele iniquitatem meam* (Psal. L, 2).

Vers. 15. *Exaudi me in veritate salutis tuæ*. **B** Comemorato tempore misericordiæ, quo passione sua salutem mundo præstitit, consequens fuit ut et resurrectionem sibi evenire precaretur, quam in veritate pollicitus fuerat per prophetas. Precatur ergo Patrem non natura deitatis, qua ei semper æqualis est, sed infirmitas assumpti hominis, in qua minor est Patre.

Vers. 16. *Eripe me de luto, ut non inhæream; libera me ex odientibus me, et de profundo aquarum*. Per assumptæ carnis infirmitatem, in qua miseria jaceat genus humanum, potenter exponitur. Docemur enim ut in iisdem verbis et nos Deum rogemus, quibus caput nostrum exorasse cognoscimus. Hoc plane subtiliter perscrutandum est, quare se superius infixum limo dixerit, et hic ne in ipso hære **C** possit exorat. Infixus utique limo fuit, quoniam susceptæ carnis infirmitate tenebatur, unde etiam mortem crucis accepit. Hic autem competenter exposcit ut anima ejus a desideriis luteis, id est hujus mundi cupiditatibus reddatur aliena. Quod bene suscipitur a parte membrorum, quia ille *luto inhærens* non poterat, qui peccati maculam non habebat. *Libera me ex odientibus me*. Istud ad Judaicum populum manifestum est pertinere, quia resurgente Christo eorum odia frustrata evanuerunt. Nam quod dicit : *De profundo aquarum*, ad populum ipsum non est dubium pertinere, qui et profundus erat malignitate consilii, et seditionibus turbulentus.

Vers. 17. *Non me demergat tempestas aquæ, neque absorbeat me profundum, neque urgeat super me puteus os suum*. **D** Simili modo et iste versus ponitur, quemadmodum et ille superior. Dicit enim in secundo versu psalmi : *Veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me*; et hic rogat ne demergatur a fluctibus, id est a sæculi istius tempestate sævissima, quæ in modum maris animas obruit, quando eas vitio pravitatis involverit. Denique per totum tractatum hoc decenter insinuat; ait enim : *Neque absorbeat me profundum*. Profundum utique peccatorum est, quod voracitate quadam deglutit animas impiorum, ut ad poenitentiam redire nequeant, qui de actuum suorum iniquitate desperant; sicut legitur : *Peccator cum venerit in profundum malorum, spernit*

(Prov. xviii, 3). Repetit iterum eundem sensum aliis verbis quam superius dixerat : *Neque urgeat super me puteus os suum*. Puteus enim est terræ altius excavata profunditas, in quem per allegoriam vere incidunt peccatores, quando se a vitiosa voluntate non abstrahunt; *urgetque super eos os suum* concludere, cum usque ad mortis suæ tempus in pessima voluntate persistunt. Hoc ergo totum a se effici petit alienum, quoniam peccati contagia non habebat; ut membra sua cognoscere quantis periculis subjacerent, nisi clementissimi Domini munere respirarent. Quæ figura dicitur metabole, id est iteratio, quando una res repetitur sub varietate verborum. Legitur etiam *puteus* in malo, ut in libro Geneseos : *Vallis autem silvestris habebat puteos multos bituminis* (Gen. xiv, 10); in istos sacrilegi profanique mittuntur. Sunt etiam et in bonam partem memorati, qui Scripturas divinas repositas in altissima profunditate significant, quales fuerunt patriarchæ, Abraham, Isaac, et Jacob, vel ille de quo Moyses in eremo Hebræum populum Domini jussione satiavit. Sic utrisque puteis unum quidem nomen, sed causa diversa est : illi enim in tartarum dirigunt, isti ad cælorum regna transmittunt.

Vers. 18. *Exaudi me, Domine, quoniam benigna est misericordia tua; secundum multitudinem miserationum [ed., misericordiarum] tuarum respice in me*. Periculis humanæ fragilitatis (ut oportebat) expositis, voce membrorum ad illam salutarem revertitur deprecationem; dicit enim : *Exaudi me, Domine*, causamque quare exaudiatur adjungit : non quia meretur humanitas, sed quia *misericordia Domini est benigna*, semperque ad benefaciendum parata; cum tamen pie petitur, et ei purissime supplicatur. Et ut ipsam benignitatem pius doctor exponeret, adjecit, *secundum multitudinem miserationum tuarum respice in me*. Ad ipsam semper redit, quam debilibus scit patronam, cui omnia peccata cedunt, quamvis numerosissima comprobentur. Et intueri quod ubi pietas postulatur, semper homo respici dicitur; nam si peccata respiciat, nos sine dubitatione condemnat.

Vers. 19. *Ne avertas faciem tuam a puero tuo; quoniam tribulor velociter exaudi me*. Suscepti hominis forma servatur; nam sicut in se respici exavit, ita nunc ne avertat faciem suam a puero suo deprecatur. *Puer* enim frequenter legitur Dominus Christus ab innocentie puritate, cui simplex ætas hoc beneficium largitur, ut vitia mundi malitiamque non diligat; sicut ipse testatus est : *Talium est enim regnum cælorum* (Matth. xix, 14). Legitur enim *puer*, secundum illud : *Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo complacuit animæ meæ* (Isai. xlii, 1); et alibi : *Puer natus est nobis, et filius datus est nobis* (Idem, ix, 6). Juste ergo remedium *velociter* petit, qui se positum in tribulatione cognoscit. Totis enim viribus salus poscitur, cum tempore necessitatis optatur.

Vers. 20. *Intende animæ meæ, et libera eam; propter inimicos meos eripe me*. *Intende*, dicit, animæ

meæ, ut revera composita fiat liberationis, cum eam A Divinitas propitiata respexerit. Sequitur quoque causa quare debeat intendi; scilicet, *propter inimicos meos eripe me. Propter inimicos enim celerrimum petebat resurrectionis auxilium, ut qui contempserant crucifixum, tertio die resurgenti credere debuissent; quatenus tali beneficio liberati, a perpetua damnatione redderentur excepti.*

Vers. 21. *Tu enim scis improprium meum, confusionem et verecundiam meam; in conspectu tuo sunt omnes tribulantes me. Improprium, confusionem et verecundiam pro humano genere sic suscepit Dominus Salvator, ut mortem. Non enim ista pro suo reatu sustinuit, sed omnia hæc innocens pertulit, ut nos bonus Magister in talibus rebus positos exemplo suæ patientiæ miseratus instrueret. Improprium quippe pertulit, quando dicebant Judæi: *Blasphemavit, quid adhuc egemus tibi? (Matth. xxvi, 65)? Confusionem, cum plebs insana Judæorum clamaret: *Alios salvos fecit, seipsum salvum facere non potest (Idem, xxvii, 42). Verecundiam, quando 230***

alapis flagellisque cædebatur, et Pontio Pilato immaculatus Agnus tanquam reus traditus est. Sequitur, *in conspectu tuo sunt omnes qui tribulant me; scilicet qui talia faciebant, ante conspectum Divinitatis erant jam positi, quamvis ad tempus iudicii adhuc non viderentur adducti. Hoc ad invidiam pertinet excitandam, ut nefarium scelus præsentis Majestatis committerent.*

Vers. 22. *Improprium expectavit cor meum, et miseriam; et sustinui qui simul contristaretur, et non fuit; et consolantem me, et non inveni. Improprium et miseriam expectavit cor ejus, quando iniquitates Judæorum, et diversa quæ passus est, pro sua voluntate sustinuit, et consideratione humani periculi passionem suam benignus excepit, sicut in Evangelio legitur: *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum (Luc. xxii, 15). Aliter enim illa crucifixio provenire non potuit, nisi illius desiderium fuisset; contra cujus desiderium voluntatemque Judæorum insania minime prævalere potuisset. Sequitur, *et sustinui qui simul contristaretur, et non fuit. Si passionem Domini queras, et discipulos ejus contristatos invenies quando traditus est Pilato, et multos alios fidelium quando ducebatur ad crucem. Sed hic non istam contristationem fidelium debemus accipere, quando illi eam modis omnibus habuerunt, pro qua Petrus audivit: *Redi retro, Satanas (Marc. viii, 33): sed hic magis persecutorum tristitiam debemus advertere, quæ a indevotæ mentes concorditer respuerunt, quando læti scelus suum videbantur implere; pro quibus etiam Dominus in Passione positus exorabat dicens: *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt (Luc. xxiii, 34). In illorum enim tristitia socium non habuit, quos scelus peragere obstinata mente cernebat. Adjecit, *et consolantem me, et non inveni. Doctores sanctos ille populus consolatur, in quo prædicationum verba proficiunt. Sed quia Judæorum pertinacia resistebat Domino Salva-******

tori, juste dicit non se invenisse qui ejus animum consolaretur.

Vers. 23. *Et dederunt in escam meam fel, et in siti mea potaverunt me aceto. Iste versus est qui consummavit venerandam Domini passionem; Matthæus enim refert (Cap. xxvii, 34), cum Dominus dixisset, *Sitio, oblatum illi fel cum aceto permixtum; ut revera facta Judæorum amaritudo potionis ipsius et austeritas indicaret. Ille enim dixit, *Sitio, quia fidem in ipsis desideratam non poterat invenire. Isti obtulerunt amarissimos mores suos, qui nulla compunctione conversi sunt.***

Vers. 24. *Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, et in retributionem, et in scandalum. Postquam in oratione sua futuram exposuit passionem, veniens ad quartum modum non maledicendi voto, sed quod erat emersurum prædicans, per totam divisionem Judæis digna factis pronuntiat esse ventura. Mensa Domini est utriusque legis intellectualis epulatio, in qua convivarum more pascuntur, qui delicias Domini aviditate mentis esuriunt, et sancti Spiritus saluberrima ebrietate complentur. Ipsa mensa est quam apostolorum corona præcingens, dapes cælestis muneris absumebat. Mensa enim et in bono et in malo ponitur, sicut dicit Apostolus: *Non potestis mensæ Domini participes esse et mensæ dæmoniorum (I Cor. x, 21). Illam ergo sanctam habuerunt Judæi, quando mandata Domini sub integritate coluerunt. Postquam vero a fide jejulare cœperunt, mensa eorum coram ipsis gentibus tradita est, ut gravius doleret ipsis videntibus adempta felicitas, sicut eos in Evangelio Dominus increpat, dicens: *Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructum ejus (Matth. xxi, 43). Sed ne quem moveat quod dicit, mensa eorum, quæ revera Domini esse cognoscitur, similiter ipse Dominus in Evangelio dicit: *In lege vestra scriptum est (Joan. viii, 17); non quia Judæorum erat, sed quia ipsis constat fuisse prolatam. Sequitur, *in laqueum, scilicet ut de littera, in qua Judæi alios astringere conabantur, ipsi in eam potius caderent obligati. Additum est, *et in retributionem, quia subtracta illa mensa et gentibus tradita malorum retributio fuit; quippe quando in ea epulari nolentes, ab ea merito videntur excludi. Adjicitur, *et in scandalum, quia deserentes pacis auctorem, ipsi sibi et rixas et prava studia concitaverunt. Vindicta gravis, ultio vehemens, humani generis refectionem jejunis faucibus amisisse.*******

Vers. 25. *Obscurentur oculi eorum ne videant; et dorsum illorum semper incurva. Constat hanc poenam atrocium fuisse Judæorum, ut *obscuratis oculis Solem verissimum non viderent. Nam qui intendere noluerunt, ipsa illis optatur poena, *ne videant. Adjecit, *et dorsum illorum semper incurva. Hoc illis evenit qui nimio delictorum pondere prægravati, cervicem suam in terram cernuli semper incurvant; nec eis ad cælum respiciendi possibilitas datur, qui gravati sunt onere peccatorum. Dorsum enim dictum est, quasi descendens deorsum. Nam quod dixit,****

semper, significat impios, qui nulla satisfactione A conversi sunt.

Vers. 26. *Effunde super eos iram tuam, et indignatio iræ tuæ apprehendat eos.* Cum dicitur, *Effunde*, magnitudo iræ significatur, quæ in morem fluminis copiosa descendit. Hoc etiam designat, *super eos*, ut non tantum eos possit contingere, sed etiam probe- tur obruere. Sequitur, *et indignatio iræ tuæ.* Indigna- tio est iræ, quando vindicta vehemens in peccatoris nece consurgit, et illud consequitur quod timetur. Ad- jecit, *apprehendat eos*, quasi damnatos et territos qui- busdam manibus apprehendat; ut non liceat effugere, quod datur pro sceleribus sustinere.

Vers. 27. *Fiat habitatio eorum deserta, et in taber- naculis eorum non sit qui inhabitet.* Hoc utrumque Ju- dæis contigisse manifestum est, cum civitas illa Je- B rusalem frequenti captivitate deleta est. Factum est enim ut et domus privata fierent desertæ, et *taber- nacula*, id est Domini templum, vel Regis palatium sine cultore remanerent. Et nota quod in domibus privatis habitationem posuit, in Domini templum in- habitationem. Ibi enim habitamus mansione corpo- rea; hic autem *inhabitamus*, ubi frequentamus devo- tæ mentis affectu.

Vers. 28. *Quoniam quem tu percussisti, persecuti sunt: et super dolorem vulnerum meorum addiderunt.* Inter infidelium justissimas pœnas causa ponitur do- minicæ passionis, quia percussum *persecuti sunt*, sibi que traditum detestabili feritate necaverunt, sicut ipse dixit: *Non haberes in me potestatem, nisi tibi data esset desuper* (Joan. XIX, 11). Legitur 231 C etiam: *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. VIII, 32). Scriptum est quoque absolutius, quia Deus frequenter percutit ad salutem, ut est illud Deuteronomii: *Ego occidam et vivere faciam, percutiam et ego sanabo* (Deut. XXXII, 39). Quapropter percussum se dicit Dominus Jesus Christus a dispensatione qua passus est. Sed hinc Ju- dæi detestabiles exstiterunt, quoniam quod oportuit pro mundo fieri, per ipsos crudeli voto probatur impletum. Sequitur, *et super dolorem vulnerum meo- rum addiderunt.* Eodem modo dicta est et ista sen- tentia. Dolor erat vulnerum pio Domino, cur non de infideli populo sitim suam esuriemque satiabat. Ad- diderunt Judæi gloriosam quidem Domino, sed sibi perniciosissimam passionem, ut illi detestabile in- ferrent exitium, qui venerat pro salute cunctorum.

Vers. 29. *Appone iniquitatem super iniquitatem ipsorum, et non intrent in tuam justitiam.* Iniquitas prima fuit Judaicæ nationis, ut prophetas ad se mis- sos exstinguerent. *Apposita est autem iniquitas super iniquitatem ipsorum*, quando ipsum quoque Dominum nostrum Jesum Christum crucifigere maluerunt; quod in Evangelio colonorem et vineæ parabola dicta testatur: *Quidam habuit vineam, et sepe circum- dedit eam* (Matth. XXI, 33), usque ad locum ubi ait: *Et ejicientes eum extra vineam occiderunt.* Sic enim dicitur, *Appone iniquitatem*, per tropicam locutionem, quemadmodum lectum est: *Induravit Dominus cor*

Pharaonis (Exod. X, 20); non quia rem malam Do- minus apposuit, sed quia fieri permisit, quod saluti multorum expedire judicavit. Additur pœna pec- cati, *ne intrent in justitiam Domini*, id est ne partici- pes Christo fiant in illo regno justitiæ. Illi enim ad justitiam, hoc est ad regnum Domini perveniunt qui hic eam sereno mentis lumine contuentur. Quod per- fidis accidere non potest, qui cordis obstinatione cæcati sunt. Vel sic, *Appone iniquitatem super ini- quitatem ipsorum*, quoniam occiderunt prophetas et Dominum necaverunt.

Vers. 30. *Deleantur de libro viventium, et cum ju- stis non scribantur.* Verba talia per tropicam locutio- nem de Deo dici frequenti lectione notissimum est. Nam *delere*, et *scribere*, et librum habere datum est B homini causa memoriæ, ut quod mentis infirmitate retinere non poterat, adjumento scripturæ, cum res posceret, potuisset agnoscere. Sic enim et Moyses dicit ad Dominum: *Si huic populo non parcis, dele me de libro viventium* (Exod. XXXII, 32). Sed liber iste, Domini notitia est inviolabilis firmaque sententia. Dicitur ergo de Judæis: *Deleantur de libro viventium*, non quia scripti erant, sed quia scriptos se esse ju- dicabant. Ibi enim quod scribitur deleri non potest, quia totum in prædestinatione solidatum est; et nullus eventus mutare poterit quod illa providentia superna decrevit. Sequitur, *et cum justis non scriban- tur.* Idem ipse locutionis est modus, ut scribere dicat Deum, quod est in illa judicatione factururus, sicut in Evangelio dicit: *Sed potius in hoc gaudete, quia no- mina vestra scripta sunt in cœlis* (Luc. X, 20). Hoc enim accidere negat eis qui non sunt, sicut titulus ait, piis satisfactionibus immutati.

Vers. 31. *Pauper et dolens ego sum, et salus [ms., salus tua] vultus tui, Deus, suscepit me.* Postquam Ju- dæis quæ fuerant emersura prophetiæ prædicatione competenter optavit, venit ad quintam partem, ubi multis modis exponit a dispensatione incarnationis sui propositi sanctitatem. Dicit enim: *Pauper et dolens ego sum.* *Pauper*, sicut dicit Apostolus: *Qui pro nobis pauper factus est, cum esset dives, ut illius inopia nos divites essemus* (II Cor. VIII, 9). *Dolens*, quia, sicut Isaias dicit: *Infirmi- tates nostras ipse portavit, et pro omnibus doluit* (Isai. LIII, 4). Et quare dicit: *Ego sum*, cum multi pauperes sint dolentes? D Sed ideo sibi hanc proprietatem deputavit, quia nemo alter hunc dolorem pro totius mundi culpa sus- tinuit. Sed hoc per figuram dicitur metriasmon, id est mediocritatem, quando rem magnam humiliato voto dejicimus; quod personæ Domini Christi fre- quenter aptatur. Sequitur, *et salus vultus tui, Deus, suscepit me.* *Suscepit* utique humanitatem omnipo- tens Verbum, quando mundum Deo reconciliare dignatus est. *Salus vultus tui*, forma unigeniti Filii, in qua æqualis est Patri; quæ salutaris recte dicitur, per quam fidelibus medicina confertur. *Suscepit me*, dicitur a parte qua minor est Patre, ut collocatus ad dexteram ejus, et paupertatem deponeret et dolo- rem.

Vers. 32. *Laudabo nomen Dei cum cantico, et magnificabo eum in laude.* Hoc bene potest intelligi ab his qui commutati sunt, id est a parte membrorum. *Laudat enim* in Ecclesia nomen Domini caput nostrum *cum cantico*, quando hymnica exultatione fit adunatio magna fidelium. Ipse enim in nobis et laudat et magnificat, quod nos veraciter laudare cognoscit. Nam si nobis esurientibus esurit, si nobis sitientibus sitit, quemadmodum et nobis laudantibus non ipse collaudat?

Vers. 33. *Et placebit Deo super vitulum novellum, cornua producentem et ungulas.* Hic psalmodicæ virtus exponitur: quia multo acceptior est laus puro corde fusa Deo, quam potest pecudum placere mactatio. Iste enim prioris oblationis mos fuit, ut pro peccatis offerretur novellus vitulus. Significabat enim hæc victima innocentis ac novæ vitæ munera securura, quæ defensionem haberet in cornibus, pedum vero munimen in ungulis, per quas sæculi istius aspera conversatione sanctissima calcaremus. *Producentem*, quod ait, *cornua*, illud significat, quia Christianorum populus per dies singulos virtute Domini semper augetur

Vers. 34. *Videant pauperes et lætentur; quærite Deum, et vivet anima vestra.* Postquam dixit plus esse sacrificia laudis quam pecudum immolationes, convertitur ad pauperes, commonens ut debeant lætari, quando jam non in solis facultatibus oblatio posita est, sed in mentis affectu, ubi et pauper potest esse ditissimus. Nolite ergo, divites, gloriari, qui potestis habere vitulos cornua producentes et ungulas, quia Deus ista respuit, et mundissimum cor requirit, quod illi magis habent qui divitias vestras obnoxia mente non quærent. Sequitur, *quærite Deum, et vivet anima vestra.* Pauperes monet ut escam mentis quærant, non corporis, et illum panem desiderent angelorum, unde potius anima saginetur. Respiciamus quod dicit, *vivet anima vestra*, dum et peccatorum vivat anima. Sed illud proprie vivere dicimus, quod in beatitudinis jucunditate consistit. Illud autem licet vivat, **232** mori juste putamus, quod perpetua tristitia et gravissimis doloribus oneratur.

Vers. 35. *Quoniam exaudivit pauperes Dominus, et vinctos suos non sprexit.* Exaudiri quidem pauperes gratanter audimus; sed qui sint isti pauperes diligentius inquiremus. Pauperes sunt Christi, sicut sæpe diximus, qui mundi istius divitias voluptatesque despiciunt, et eligunt indigentiam humanarum rerum, ut spiritualibus epulis farciantur. Hos exaudiri dicit Dominus Christus, qui indigentia mundi repleti sunt, et tanquam si totum possideant, sic paupertatis suæ securitate lætantur; sicut Apostolus monet: *Tanquam nihil habentes, et omnia possidentes* (II Cor. vi, 10). Nam quod dicit, *et vinctos suos non sprexit*, omnes quidem communiter vincti sumus lege peccati, et quibusdam compedibus irretiti, quia desideria humana perquirimus. Sed Dominus vinctos suos non spernit, id est qui ejus legibus vincuntur. Ipsos

enim liberat a laqueis carnalibus, quos suis regulis connexos agnoverit.

Vers. 36. *Laudent eum cæli et terra, mare et omnia quæ in eis sunt.* Datur magnarum rerum brevis et absoluta sententia, ut in cæli commemoratione omnia eum debeant laudare cælestia, terræ quoque terrestria, maris universa natantia. Et ut fieret perfecta conclusio, dictum est, *et omnia quæ in eis sunt.* Sic ad Domini laudes invitatur quidquid creaturarum esse cognoscitur; sic et Apostolus complectitur dicens: *Ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris* (Philip. ii, 10)

Vers. 37. *Quoniam Deus salvam faciet Sion, et ædificabuntur civitates Judæ; et inhabitabunt ibi, et hæreditate acquirent eam.* Quale opus sit Domini in Ecclesiæ suæ constructione, ex laudum ipsarum magnitudine potenter advertitur, quando cælum, terra, mare, et omnia quæ in eis sunt, laudare Dominum commonentur, quia *salvam faciet Sion*, quæ hic multis persecutionibus, multis fatigatur angustiis. Sion enim Jerosolymitano templo cohæret, parvus omnino colliculus, sed nominis qualitate grandescens; significat enim speculationem, qua sola respicitur Deus, in qua diriguntur corda fidelium, et omnium creaturarum rationabilium una felicitas, si Dominum contemplantur auctorem. *Ædificatæ sunt enim civitates Judæ*, quando Ecclesia catholica per humilitatem piam toto orbe diffusa est. Non enim in ædificiis parietum gaudet Dominus, qui sunt utique vetustate perituri; sed fidelium devotione, hoc est lapidibus vivis, unde Jerusalem futura construitur. Et bene dictum est, *civitates Judæ*, id est Domini Salvatoris, qui ex origine Judæ carnis propagatione descendit; sicut de ipso legitur: *Vicit Leo de tribu Juda* (Apoc. v, 5). Sed ne tantum *civitates*, non etiam habitationes futuras adverteres, dicit, *et inhabitabunt ibi*; quod est proprie fidelium *inhabitare*, ubi constanter mentis puritate versantur. Hanc autem Ecclesiam hic habitant Christiani. *Hæreditate vero acquirent eam*, quando ad Jerusalem illam æternam Domini miseratione pervenerint. *Hæreditas* enim ipsa est quæ, sicut jam dictum est, non morte, sed testatore in æternum vivente præstabitur.

Vers. 38. *Et semen servorum ejus possidebit eam, et qui diligunt nomen ejus inhabitabunt in ea.* Terminum psalmi istius promissio beata concludit; sed quantum grande est præmium, tantum adhibere intelligentiæ debemus adnatum. *Semen* hic operam sanctam, non carnis progeniem debemus accipere. Nam illos reprobatos constat esse, qui se ex Abraham descendere gloriabantur origine, quibus dictum est a Domino: *Si filii Abraham essetis, opera Abraham fecissetis* (Joan. viii, 39). Quod si semen bonos actus, ut in multis locis dictum est, velimus advertere, integra nobis poterit constare sententia. Nam quicumque imitatores eorum sunt, qui Deo factorum probitate placuerunt, ipsi *possidebunt* futuram terram, quæ

nullo jam sine mutanda est; regnum scilicet Domini, quod sanctis suis fideliter pollicetur. Et ne forsitan semen istud detraheres ad carnis originem, unde Judæi maxime gloriantur, præceptum addidit generale: *Et qui diligunt nomen ejus inhabitabunt in ea*. Ipsum est enim quod superius dixit, *semen servorum*, quod hic, *qui diligunt nomen ejus. Inhabitabunt in ea*, dixit, perpetua felicitate potentur. Terra, quæ jam non spinas tribulosque producit, quæ homines labore non pascit, quæ venena non parturit, quæ nunquam suos incolas perdit, quæ non vicissim sole atque astris, sed quod est felicius, jugiter de proprio auctore lucebit. Et nota quod ordine suo psalmus iste conclusus est. Primum quod ex persona Domini Christi prolatus est. Deinde inchoavit ab oratione. Tertio passionis dominicæ gesta memoravit. Quarto verbis Evangelii assona veritate consensit. Quinto in spe fidelis populi dicta conclusit. Sic quartus iste psalmus est qui passionem Domini prædicta lege prophetavit.

Conclusio psalmi.

Audivimus psalmum cœlesti dispensatione mirabilem, ubi quanta est in divinitate potestas, tanta in humanitate constat humilitas. Assumpsit sanctum Verbum naturam nostræ imbecillitatis, sicut titulus ait: *Pro his qui commutabuntur*; ut per indebitam mortem suam liberaret nos a morte justissima. Intraivit erebi [ms. A., ærea] claustra, ut panderentur inferna. Victus est interitus Salvatoris adventu, et perpetuas tenebras jure perdidit, postquam æternum lumen accepit. Debellovit diabolum per humanam naturam, quam tenebat obnoxiam; et per imbecillitatem carnis superatus est fortis, quando supra universas rationabiles creaturas extulit quod omnibus spiritualibus infirmius fuit. *Cui enim dixit angelorum, sicut Apostolus ait, Sede a dextris meis (Hebr. 1, 13)?* Nam quælibet alia natura non est unita Christo, sed sola carnis nostræ glorificata susceptio. Revera omnipotens, revera misericors, qui damnata beavit, perdita restituit, obnoxia liberavit, miseras nostras a nobis fecit alienas, et præstitit hominem per suam mortem vivere, quem creatum immortalem diabolus fecerat interire. Concede, omnipotens Deus, ut qui pro nobis carne dignatus es pati, dones nobis quod coronare digneris.

233 EXPOSITIO IN PSALMUM LXIX

In finem David, in rememorationem quod salvum me fecit Dominus.

Finis et David, ut sæpius dictum est, significant Dominum Salvatorem, ad quem diriguntur hæc verba fidelium; quia totus hic psalmus ex persona martyrum dicitur, qui varia quidem persecutione laborabant, sed spem fixam habere in Domino minime desinebant. Adjectum est, *in rememorationem*. Duobus enim modis memores sumus, cum peccatorum recordatione supernam justitiam formidamus, et iterum dum concessa beneficia purissimo corde retinemus. In trigesimo septimo itaque psalmo, ubi hæc

verba posita sunt, metus est futuri judicii, et recordatio peccatorum; hic autem spes liberationis, et futuri præmii promissa securitas sustinetur. Nam ut hanc recordationem ostenderet, adjecit, *quod salvum me fecit Dominus*; ut non de metu hæc memoria, sed de accepto beneficio probaretur esse concepta. Congruum quippe fuit, ut quoniam in superiori psalmo passionem suam narraverat Dominus Christus, spemque resurrectionis addiderat, post caput suum similiter et membra loquerentur, quatenus et passiones suas fideles edicerent, et spem votivæ resurrectionis assumerent.

Divisio psalmi.

Martyrum confessorumque populus, qui multiplicitate quidem, sed felici clade laborabat, prima positione Dominum deprecatur ut a persequentium periculis liberetur, et irrisiones eorum irritas faciat; quatenus conversi, dicta sua salutariter erubescant. Secunda parte supplicat ut magnificans Dominum exsultet turba fidelium, quoniam ipse pauperes et egenos suos juvare et liberare dignatur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, in adjutorium meum intende; Domine, ad adjuvandum me festina*. Pia confessio initium sumit a Domino, unde novit periclitantibus venire præsidium. Et ut ærunnas suas beatissimorum martyrum cœtus ostenderet, dicit, *in adjutorium meum intende*. Tunc enim *adjutorium* poscimus, quando periculis subjacemus; ut aliquo remedio sublevati, calamitates diversarum possimus vincere passionum. *Intende*, dicit, propitius respice; quia omnia Dominus, etiam cum non rogatur, agnoscit. Sed nos iste periclitantium est, ut ita liberari credant, si se a Domino respici posse cognoscant. Et ne longius protraheretur beneficium quod sciebat venturum esse, adjecit: *Domine, ad adjuvandum me festina*. Sic dicitur, *festina*, quasi misericordia divina tardaret, et per moram adventus ejus fierent tormenta graviora. *Festina* ergo dicit *Domino*, qui festinabat de hujus sæculi clade liberari. Nam illi conjuncta est voluntas et accelerata perfectio, dum omnia Creatori serviunt, quoniam ejus imperio cuncta famulantur. Sic in uno versiculo multa conclusa sunt. Quæ figura dicitur epitrochasmus, id est dicti rotatio, cum ea quæ latius sentienda sunt, breviter explicantur. Sed non sequendus in omnibus generaliter hunc locum facundissimus Cassianus (in decima collatione (Cap. 10) plurima de ejus utilitate disserens) tanto honore concelebrat, ut quidquid monachi assumpserint, sine hujus versiculi trina iteratione non inchoent. Quem repetita sæpius laude congeminans, nimis utilem probat esse ejus memoriam.

Vers. 2. *Confundantur et revereantur inimici mei, qui quærent animam meam; avertantur retrorsum et erubescant qui cogitant mihi mala*. Imitator capituli sui populus martyrum, emendationem inimicorum suorum exostulans, dicit: *Confundantur et revereantur inimici mei*. *Confundi* est, quando voluntates suas

iniqua conscientia studio veritatis agnoscens, de A facti sui perversitate turbatur. Revereri est, quando justitiam læsam nostra operatione cognoscimus, et pro his rebus poenas nos incurrere formidamus. Quod illis accidit qui, perversitate damnata, ad pietatem Domini conversionis studio redire festinant. Sequitur, *qui quærent animam meam*. Bene singulari numero *animam* suam posuit turba fidelium, quibus est (sicut Scriptura dicit) *anima et cor unum* (Act. iv, 32). *Quærebant ergo inimici animam* fidelium non ad venerationem, sed ut satisfaciens odiis suis eam a corpore suo segregarent. Quod factum est in martyrum passionibus, quando eos trucidabat persecutor infensus. Legitur et in bono, *quæri*, sicut est: *Periit fuga a me, et non est qui requirat animam meam* (Psal. cxli, 5). Et quia hoc verbum homonymum est, addidit, *ut auferant eam*; quatenus istud in malum positum intelligere debuisses. Subjunxit, *avertantur retrorsum et erubescant qui cogitant mihi mala*. *Avertitur retrorsum* qui (sicut sæpe dictum est), a prava cogitatione discedens, Domini jussa subsequitur. Sensus ergo talis est: *Qui cogitant mihi mala, hanc retributionem suscipiant, ne in sua iniquitate persistent. O pia sanctorum, etiam ipsa quæ putatur adversitas! Melius optabant inimicis quam sibi ipsi petere videbantur in prosperis constituti.*

Vers. 3. *Avertantur statim erubescens, qui dicunt mihi: Euge, euge*. Prioris sensus exultio est, ut a suo proposito erubescens, velociter compellantur abscedere, qui falsis laudationibus cognoscuntur fidelissimos increpare. *Euge* enim sermo laudantis est; sed hic sub ironia, id est sub irrisione dictum adverti debet, quoniam ab inimicis videtur esse prolatum. Sive illos increpat qui afflictiones martyrum poenasque collaudant, et non ad auctoris gloriam referunt quod eis est larga pietate concessum. Nam utrumque vitiosum est, aut alienis calamitatibus illudere, aut homines de sua possibilitate laudare.

Vers. 4. *Exsultent et lætentur in te omnes qui quærent te, Domine, et dicant semper: Magnificetur Dominus, qui diligunt salutare tuum*. Postquam de persequentium iniquitate et conversione locutus est, secunda positione deprecatur ut *exsultent et lætentur omnes qui diligunt Dominum Christum*. Illis enim confusio et verecundia, istis exultatio et lætitia perennis optatur; **234** sicut in Evangelio Dominus dicit: *Et ibunt hi in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam* (Matth. xxv, 46). Sed hunc veracis lætitiae modum competenter insinuat. Dicendo enim, *in te*, fatetur caducam esse lætitiam quæ humana præsumptione gloriatur. Adjunctum est, *omnes qui quærent te, Domine*, non suis viribus, sed tua pietate requisiti. Nam ut te quæreret genus humanum, tu illud de cælo prospiciens misericorditer inquisisti; ipse enim ad nos venit, ut ad illum redire mereremur. Isti tamen *qui Dominum quærent*, quid debeant dicere salutariter admonentur, id est, *dicant semper: Magnificetur Dominus*. Semper, continuum tempus ostendit, quia nunquam debet a laude Do-

mini cessari. Et ut nobis sensus ipse manifestius elucescat, verborum ordo reddendus est; hoc est: *Dicant semper qui diligunt salutare tuum: Magnificetur Dominus*. Intelligamus hoc verbum ab humana consuetudine fuisse mutuatum. *Magnificatur* enim ille qui laudibus crescit, qui bona opinione grandescit. Cæterum Deus non habet incrementum, quia ipse in se totus, singularis, et ineffabilis intelligitur plenitudo; nec aliunde potest crescere, qui consuevit creaturis omnibus incrementa præstare. Sed magnificando, nos inde proficimus, et cum laudes Deo sancta mente persolvimus, nostra conscientia semper augetur.

Vers. 5. *Ego vero egenus et pauper sum; Deus adjuvat me: adjutor meus et liberator meus es tu, Domine: ne tardaveris*. Turba fidelium cum dominicæ passionis imitaretur exemplum, ipsa quoque verba ejus ad suam transtulit psalmodiam. Dicit enim ex persona sua Dominus in alio psalmo: *Ego vero egenus et pauper sum; Dominus curam habet mei* (Psal. xxxix, 18); sicut et hic dictum est a persona beatorum. Sed dum dicit: *Ego vero egenus et pauper sum*, significat illos divites fuisse mundanos, de quibus dicit: *Confundantur et reveantur inimici mei, qui quærent animam meam*. Sed videamus, cum sit celesti thesauro ditissima, ubique se egenam et pauperem dicit gloriosa paupertas; utique, quia mundanas copias non habet, et intus, ubi est dives, semper ambit, semper desiderat, semper accipit; sicut Apostolus dicit: *Fratres, ego me non arbitror apprehendisse* (Philip. iii, 13); et iterum: *Si quis existimat se scire aliquid, necdum cognovit quemadmodum eum oporteat scire* (I Cor. viii, 2). Vides merito dici tales egenos, tales pauperes, qui continue acquirere gratiam Divinitatis exoptant. *Egeni* enim sumus quando jugiter indigemus; *pauperes*, dum semper ad beneficia ipsius avidamente properamus. Sequitur, *Deus adjuvat me*, id est in tribulatione mundana, ubi cum vitiorum adversitate pugnamus, ubi et spiritus immundos hostes patimur, et Domini miseratione liberamur. Addidit utrumque conjunctum; ut *adjutor* sit Dominus in necessitatibus, et de hac sæculi clade *liberator*. Et intende quia dicit, *tu, Domine*, ut tota spes nostra ad eum debeat fixa respicere. Sequitur, *ne tardaveris*. Periclitantium mos est tardum judicare, quamvis celerrimum præstetur auxilium. Ille enim competenter et mensurate facit omnia; sed nos tardum putamus, quod desiderio magno requirimus.

Conclusio psalmi.

Totus hic psalmus celestis philosophiæ luce resplendet; est enim morali probitate formatus: petens in afflictionibus remedium, et inimicorum saluberrimam confusionem; ut erubescens mala sua deserant, qui pravis actibus obsecundant. Deinde bonorum lætitiam et æterna gaudia compromittit, et quod est in afflictione summa præsidium, celerrime Dominum venire deprecatur, qui hujus mundi prægravantes angustias adventus sui visitatione submoveat. Illo enim viso, diaboli corrumpit superbia, quæ

olim impia dominatione regnabat. Religatus est qui mundum peccatorum vinculis illigabat; et eousque Domini virtute perductus est, ut nunc sanctos paveat, qui pridem humano generi nequissimus imperabat. Unde desideranter et sæpe dicendum est: *Adjutor meus et protector meus es tu, Domine: ne tardaveris.*

EXPOSITIO IN PSALMUM LXX.

David psalmus, filiorum Jonadab, et priorum captivorum.

David et psalmus assidua iteratione notissima sunt. Quod autem dicit, *filiorum Jonadab, et priorum captivorum*, virtutem psalmi per historicas causas insinuat, in vestibulo monens, quod in penetralibus inquiratur. Jeremias enim propheta refert (*Jer. viii, 9*) Jonadab fuisse Dei sacerdotem, qui filiis suis præcepit in templo degere, et probabili se sobrietate tractare; quod eos constat fecisse, et obedientiæ suæ apud Deum magnam gratiam comperisse; qui nunc pro fidelibus ac devotis ponuntur. Nam et ipsum nomen indicat causam. *Jonadab* quippe interpretatur Domini spontaneus, id est, qui Deo incoactio desiderio serviebat, sicut scriptum est: *Voluntarie sacrificabo tibi (Psal. liii, 8)*. Sequitur, *et priorum captivorum*. Hanc historiam Regum textus enarrat. Nam cum Israeliticus populus divina mandata contemneret, primæ, secundæ, et tertiæ captivitati decretus fuerat subjacere. Sed ut agnoscens ad supplicationem Domini correcta mente remearet, antequam prima captivitas proveniret, per prophetam hoc malum denunciavit esse venturum. Sed illi consuetæ nequitia in sua obstinatione manserunt. Isti ergo nunc in loco contumacium ponuntur, qui frequenter admoniti corrigere noluerunt. Commemur ergo in hoc titulo ut devotionem habeamus *filiorum Jonadab*, non contumaciam Judæorum, qui captivi esse meruerunt. Psalmus enim totus ad hominem pertinet fidelem qui mundi spem renuens, in Domino pura devotione confisus est: gratiam divinitatis tota nobis intentione commendans, per quam peccatorum nostrorum nexibus possimus absolvi.

Divisio psalmi.

Per figuram ethopæiam introducitur persona generalis, quæ peccatorum captivitate liberata divinis mandatis adhærebat: prædicans **235** nobis Christi Domini eximiam charitatem, quæ nullis meritis præcedentibus gratis semper impenditur. Hæc in prima parte psalmi ab humanis iniquitatibus jugiter se petit debere liberari, ut Domino gratias referre mereatur. Secundo loco supplicat ne in senectute ejus beneficiis privetur, cujus auxilio in juventute protecta est. Tertio loco dona ejus enumerans, jugiter se agere gratias pollicetur.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, in te speravi; Domine, non confundar in æternum.* Hic iterum hypothetici syllogismi facies nobis decora subridet eo modo. Si, Deus, in te speravi, Domine, non confundar in æternum: at-

tamen, Deus, in te speravi; igitur non confundar in æternum. Nunc quæ sequuntur, Domino juvante, tractemus. Eligitur quidam fidelium, qui et primis temporibus fuit, et in præsentis esse non desinit, et usque ad finem sæculi perfecta in Domino mentis soliditate consistit. Hic totam spem suam in Domino ponens, gratiæ nobis divinæ sacramenta commendat, ne false in nobis præsumentes, muneris ejus prosperitate vacuemur. Intelligamus quid est, quod se petit non confundi in æternum; scilicet in illa judicii retributione ubi confundi omnino pœnale est. Hic enim frequenter prospere confundimur, quando a pessima intentione revocamur, et in bonam partem traducti probabiliter erubescimus, qui pridem de nostro scelere gaudebamus. Præmisit ergo causam quare confundi non debeat in æternum, scilicet quoniam speravit in Domino.

Vers. 2. *In tua justitia libera me, et eripe me. inclina aurem tuam ad me, et libera me.* Cum dicit: *In tua justitia*, misericordiam petit divinam; illius quippe est justitiæ parcere supplicanti. Sic enim æquitati ipsius placitum est homini remittere, qui sua noscitur facta damnare. *Libera* ab imminentibus periculis dicit; *eripe* a potestate diaboli, ne cum eo sub æternitate damnetur. Cum enim dicit, *inclina*, humilem se jacere profitetur: quia nisi divina gratia ad hominem se liberandum inclinaverit, ad illam misericordiam suis meritis non potest pervenire quam cupit. Non est enim cujusquam meritum, quod ad illum attingat, nisi ipse misericors ad peccatores pronus adveniat.

Vers. 3. *Esio mihi in Deum protectorem, et in locum munitum, ut salvum me facias: quoniam firmamentum meum et refugium meum es tu.* Potest aliquos, nisi bene inspiciatur, offendere, quod supra protectionem divinam munitum locum noscitur addidisse: quasi vero locus defendat, quem virtus superna non vindicat. Sed prima sententia rogat ut ab inimicis spiritualibus ejus anima protegatur; deinde petit etiam corporis sospitatem, quæ ab inimicorum telis ac gladiis loco munitissimo vindicatur. Metaphora a castellis tracta, quia tunc adversarios evadimus, quando locis munitissimis vindicamur. Sed locus iste divina protectio est, sicut in alio psalmo dicit: *Sub umbra alarum tuarum protege me (Psal. xvi, 9)*. Quando enim cum Christo sumus, nullas diaboli insidias formidamus; quoniam fraudatur nequissimus ille proprio voto, ubi est divina defensio. Et vide sua suis quam pulchre sunt reddita. *Firmamentum* pertinet ad *protectorem*; *refugium* ad *locum munitum*. Quæ duo merito sibi a Domino venire credidit, quia nihil suis viribus applicavit. *Æstimo* hic et aliud sentiendum, ut *firmamentum* in hoc sæculo Dominus dicatur, ubi et patientia quæritur; *refugium* in illa beatitudine æterna ubi jam aliquod periculum non timetur.

Vers. 4. *Deus meus, eripe me de manu peccatoris, et de manu contra legem agentis et iniqui.* Clamat homo ille generalis (quia captivus fuerat lege peccati: sed

per divinam gratiam se confidebat absolvi) ut eripiat a potestate noxia peccatoris, qui semper illud affectat facere quod nec divinæ legi, nec æquitati certum est convenire. Sed quia peccatorem universaliter dixerat, nunc eum partibus duabus exponit dicens: *De manu contra legem agentis et iniqui. Contra legem agit qui accepta lege facit contra regulas mandatorum: ut sunt Judæi, qui inter reliquas gentes legem suscepisse noscuntur. Iniqui vero sunt pagani, quamvis et Judæi, qui nulla Domini lege refrenantur, sed more ferarum faciunt quodcumque libuerit. Sic omnem peccatorem duabus his partibus probatur amplexus. Ita et Apostolus loquitur de genere utroque peccantium: Qui sine lege peccaverunt, sine lege peribunt; et qui in lege peccaverunt, per legem judicabuntur (Rom. II, 12).*

Vers. 5. *Quoniam tu es patientia mea, Domine; spes mea a juventute mea.* Dicit quapropter de manu peccatoris eripi debuisset; scilicet, quia patientia ipsius Dominus erat; ut cum ad ipsum intenderet, et per eum se salvandum crederet, omnia libenti animo sustineret. Patientia est enim honestatis aut utilitatis causa, rerum arduarum ac difficilium voluntaria et diuturna perpessio. Sequitur, *spes mea a juventute mea.* Præmisit patientiam, et spes ejus digne secuta est; sicut et Apostolus dicit: *Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio autem spem (Rom. v, 3, 4).* Prius est enim, ut cum Dei gratia per patientiam probemur, et tunc illam fructuosam spem, ipso donante, habere merebimur. Nam quod addidit, *a juventute mea*, illam ætatem significat in qua Domino credidit. Nam quocumque tempore ad ipsum veniatur, merito *juventus* nostra dicitur, quia in ipsa plenissimo robore solidamur. Sive illud, *a juventute mea*, significat ex quo cœpit contra diaboli pugnare versutias. Ipsa enim ætas est quæ ad certamen dirigitur, et ad colluctationes arduas aptissima vivacitate præparatur.

Vers. 6. *In te confirmatus sum ex utero; de ventre matris meæ tu es protector meus: in te cantatio mea semper.* Hunc versum paulo sollicitius perscrutemur, ne nobis aliqua obviare possit absurditas. Dixit enim: *Spes mea a juventute mea.* Nunquid confirmatio ejus in Deum esse potuit, quando in materno utero nulla fultus ratione vegetatus est, maxime cum legatur: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea (Psal. L, 7)?* Sed hic uterum sanctæ matris Ecclesiæ debemus accipere, ubi primum fidei rudimento concipimur, deinde ex aqua et Spiritu sancto generamur. Tunc enim confirmatio nostra potest esse Dominus, quando ad eum fidei munere venerimus. Addidit, *tu es protector meus;* utique, quoniam adversus **236** diaboli nequitas ipse nos protegit ac defendit; et in hoc mundo præstat evadere, ne peccatis possimus onerantibus interire. Sequitur retributio præmiorum, ut sicut semper beneficia, ita et psalmodia debeat esse continua. Nam si tempus a muneribus non vacat, quare se quispiam ab ejus glorificatione suspendat? Significat enim et

præsens sæculum et futurum. Hic enim illi pro liberatione cantamus, ibi autem gratias pro æterna remuneratione peragimus. Ita fit ut Dominus laudari semper debeat, quia continuum est omne quod præstat.

Vers. 7. *Tanquam prodigium factus sum multis: et tu adjutor fortis. Prodigium in hoc sæculo fit fidelis, quando alia sectatur quam potest amare peccantium multitudo: quærent illi divitias, iste pauperiem; quærent illi epulationes, iste jejunia; quærent denique illi gaudia, iste tristitiam. Quemadmodum ergo non potest videri prodigium, qui se contra multorum cognoscitur tractare consensum? Hoc est quod oratores humile [ed., humilis] causæ genus esse dixerunt, quod sic contemptibile creditur, ut portentum potius æstimetur. Sed negligendæ sunt humanæ imputationes, quando divinæ nobis probantur favere virtutes. Caducum est enim omne contrarium, ubi adjutor probatur esse fortissimus. Sed cum dicit, adjutor, admonet ut, Dei gratia suffragante, nos quoque ad bonum niti et contendere debeamus, ne divinis beneficiis inveniamur adversi.*

Vers. 8. *Repleatur os meum laude tua, ut possim cantare gloriam tuam, tota die magnificentiam tuam.* Dixit hactenus humano generi quam diversa beneficia contulisset, nunc quoque et hoc petit a Domino, ut possit ei gratias agere competenter. Nam si ille os nostrum non repleat, nec lingua movetur, nec desideria honesta flammantur. Magna (si consideremus) nostra felicitas est totum petere, nec petendo semper horrere. Creator poster inde magis offenditur, si a pia supplicationis importunitate cessetur. Sequitur causa cur repleti desideraverit os suum laudibus Christi, scilicet, *ut possim cantare gloriam tuam.* Gloria est multorum ore celebrata laudatio. Sed huic bono addidit perpetuitatem; nam cum ponit, *tota die*, nunquid noctibus a laudibus Domini dicit esse cessandum, maxime cum se illo tempore laudibus Domini catholica consoletur Ecclesia? Tunc enim vespertini, tunc nocturni, tunc matutini peraguntur, cum populus fidelis invigilat. Sed dicendo diem, conclusit et noctem; sicut et in Genesi legitur: *Factum est vespere, et factum est mane dies unus (Gen. I, 5).* Quæ figura dicitur synecdoche, id est a parte totum. *Magnificentiam* vero dicit, quia magna præstitit, ut aurem suam ad humilem inclinaret, ut protegeret periclitantem, ut eriperet de manu peccatoris, ut eam confirmaret ex utero, et de ventre matris protegere decrevisset. Sic uno magnificentiae nomine prædictorum beneficiorum laus cuncta conclusa est.

Vers. 9. *Ne projicias me in tempore senectutis; cum defecerit virtus mea, ne derelinquas me.* Venit ad secundam partem, in qua vehementius supplicat ne tempore senectutis suæ projiciatur a Domino, quando fessa virtus corporis plus indiget adjuvari. Sed hanc senectutem non solum ætatem finitimam debemus accipere, sed etiam cum tribulationibus crebris atque martyriis robur animæ consenescit. Hoc enim signi-

licat, cum defecerit virtus mea, id est quando patientiæ firmitas quassata mollescit, nec sustinere potest viribus suis onus tribulationis impositum. Tunc ergo se petit non debere derelinqui, quia cum ipso totum poterat sustinere.

Vers. 10. *Quia dixerunt inimici mei mihi, et qui custodiebant animam meam consilium fecerunt in unum.* Redditur causa cur ad subveniendum pietas Domini debeat provocari: quoniam debilitate captata insidiantium fervor accensus est, dum credunt facile decipi, a quo non potest defectis viribus obviari. Et ne crederentur leves inimici animæ suæ, dicit adversus eos qui custodiebant eum, ad decipiendi scilicet studium, non ad salutis votum. Sequitur, *consilium fecerunt in unum.* Truculentior semper est inimicorum adunata collectio, et quod non dividitur, **B** gravius uno fasce portatur. Nam cujusmodi sit istud consilium subsequenter exponit: ait enim:

Vers. 11. *Dicentes: Deus dereliquit eum; persequimini, et comprehendite eum, quia non est qui eripiat eum.* Hoc est quod vir ille fidelissimus sive in afflictionibus positus, sive in senili ætate metuebat. Hostes enim carnales mundana potius contuentes, cum viderint hominem crebra calamitate fatigatum, credunt a Deo desertum, qui divinam putant gratiam in solis corporeis viribus constitutam. *Persequimini eum, dixerunt, quia fugere non poterat. Comprehendite, quia reluctari violentissimis non valebat.* Ex eo enim a Domino derelictum arbitrati sunt, quia eum truculentiae suæ traditum esse senserunt. Quod quidam et Domino Salvatore applicandum esse putaverunt. Sed **C** decentior ordo est dictionis: ne personam quam in medium deduximus, incongrua subito varietate mutemus. Sequitur, *quia non est qui eripiat eum.* Dementes prorsus, qui hoc æstimabant potius quod videbant, quasi Deus deserat præmiis, quos exponit injuriis, et non magis coronare velit, quos probari debere permittit. Sic deliberat qui ad oculum judicat. Negavit præsentem Dominum qui fidelibus suis visuale venire non putavit auxilium, dum credit non existere quem arbitrabatur humanis conspectibus non adesse.

Vers. 12. *Deus, ne elongeris a me; Deus meus, in adjutorium meum respice.* Humana putat infirmitas elongare Deum, quando ei venire tardat auxilium. Ille enim nec motu progreditur, nec de loco ad locum transfertur; sed omnia ineffabiliter replens, **D** universa voluntatis suæ virtutibus administrat. Petit ergo ne gratia ejus ab ipso discedat, et gravioribus iniquorum exponatur insidiis. Addidit, *Deus, in adjutorium meum respice.* Quia se noverat affligendam, orat ut per adjutorium Domini ei digna patientia tribuatur. Nam quem ille adjuvat, malorum contritione non deficit; sed tunc spe potius erigitur, quando tribulationum fasce prægravatur.

Vers. 13. *Confundantur et deficiant detrahentes animæ meæ; operiantur confusione et pudore qui quæruni mala mihi.* Venit ad increpationes saluberrimas, quales catholica facere consuevit Ecclesia. **237** Con-

fundantur enim dicit, cum tua viderint disposita non mutari. Deficiant detrahentes animæ meæ, id est obloquentes inaniter, qui institutum rectum mordacibus derogationibus solent oblatrare. Admonet enim tales patientiæ virtute superari, quos tantum præcepit sustinere, ut ipsi magis in suis obloquutionibus deficere videantur; quatenus saltem cessent suam nimietate fatigati, si nequeant desinere ratione convicti. Sequitur, *operiantur confusione et pudore.* Pulcherrimis verbis depingitur iniquorum ventura correctio. *Operiantur* dixit, quasi quodam velo roseo verecundiæ eorum facies obtegantur; quod solet accidere his qui actiones pristinas vita meliore condemnant. Addidit, *qui quæruni mala mihi*, sicut illa mulier periclitanti Job proprio viro dicebat: *Dic verbum in Deum, et morere* (Job II, 9). Quod pravi solent facere suasores, qui blandimento salutis carniæ occulto vulnere animas videntur impetere.

Vers. 14. *Ego autem semper in te sperabo, et adjiciam super omnem laudem tuam.* Decursa emendatione, quam peccatoribus deprecatus est accidere, ad suam delectationem bonumque convertitur; ut sicut illi de divina potentia desperabant, ita iste sperare se semper dicat in Domino. Quæ figura dicitur syncrasis, id est collatio, quando quis meliorem causam suam quam adversarii esse demonstrat. Sequitur, *et adjiciam super omnem laudem tuam.* Hoc plane nisi diligentius intueamur obscurum est. Nam quamvis divinis laudibus nihil possit adjici, quando augmentum non recipit admiranda perfectio, tamen est quod ab hominibus possit nova prædicatione celebrari. Nam cum dixerit Verbum Patris fecisse cælum et terram et omnia quæ in eis sunt, perfecta Dominum devotione laudavi. Sed cum adjunxero incarnatum esse pro salute cunctorum, adjeci cumulum laudibus plenis. Sic enim inferiora testantur, quod ista laudis adjectio ad incarnationem omnipotentis Verbi absolute pertineat.

Vers. 15. *Os meum pronuntiavit justitiam tuam, tota die salutare tuum: quia non cognovi negotiationes.* *Justitia* Patris Salvator est Dominus, quem se pronuntiaturum gentibus pollicetur. Et ne forte aliam crederes esse *justitiam*, addidit *salutare tuum*. Quid enim aliud denuntiare potuit fidelis, nisi unde fides Christiana surrexit? unde Ecclesiæ in toto orbe fertiles pullularunt? unde salus mundi gloriosa incarnatione provenit? *Tota vero die* (sicut sæpe dictum est) continuum tempus ostendit. Sequitur, *quia non cognovi negotiationes.* Pars ista versus, nisi bene requiratur, recipere cognoscitur quæstionem. Nam si omnis negotiator omnino damnandus est, nec illi hanc poenam refugiunt, qui artes reliquas exercere noscuntur. Quid est enim aliud *negotiatio*, nisi quæ possunt vilius constare [ed., comparari], carius velle distrahere? Deinde in vitas Patrum Paphnutium illum sanctissimum virum per revelationem negotiatori legimus comparatum, et invenimus hodieque in Ecclesia Dei tractantes quidem mercimonia, sed summa fide pollentes. Actus enim pessimus, non res honesta

damnatur; sicut et divitem legimus non introire in A regnum cœlorum, cum tamen Job, Abraham, Isaac, Jacob, patriarchæ facultatibus quoque fuerint affluentes. Negotiatores ergo illi abominabiles æstimantur, qui justitiam Domini minime considerantes, per immoderatum pecuniæ ambitum polluuntur, merces suas plus perjuriis onerando quam pretiis. Tales Dominus ejecit de templo dicens: *Nolite facere domum Patris mei domum negotiationis, speluncam latronum* (Joan. II, 16). Ergo sensus iste taliter complectendus est, ut putamus: *Os meum pronuntiavit justitiam tuam, quia non cognovi negotiationes*, illas scilicet quæ malis actibus inquinantur.

Vers. 16. *Introibo in potentiam Domini; Domine, memorabor justitiæ tuæ solius. Potentiam* homines æstimant per negotiationes acquirere, et in hoc mundo fieri B præminentes. Iste beatus, neglecto tali proposito, *introire se dicit in potentiam Domini*, id est ad regna cœlestia, ubi revera pervenisse certa felicitas est. *Introibo* autem dixit, ut ostenderet Jerusalem supernam clausam perfidis, apertam esse fidelibus. Et quid ibi facturus sit subsequenter enarrat: *Domine, memorabor justitiæ tuæ solius*; illo scilicet tempore cum agnos sequestrat ab hædis, cum totos gentium populos momentanea æquitate discernit, cum impios in gehennam, fideles mittit in requiem sempiternam. Tunc enim vere memor erit justitiæ solius Domini, quoniam eam et mirabilem, et singularem esse cognoscit.

Vers. 17. *Deus, docuisti me a juventute mea; et usque nunc pronuntiabo mirabilia tua. Juventutem* diximus debere accipi ex quo cœperit homo ad divinam C gratiam pervenire, quia tunc animæ viribus firmus, tunc incipit esse robustus. *Docuisti* autem, sive ad libros pertinet divinos, sive ad infusam cœlitus fidem. Et ne tantum hanc scientiam in primordiis crederes acquisitam, dicit, quod beatis mentibus solet accidere; *et usque nunc*, ut per spatia temporum ejus doctrina crevisse videretur. Sequitur, *pronuntiabo mirabilia tua*. Utique *mirabilia* fuerunt, ut doceretur indoctus, ut ex perfido fieret devotus, ut ex peccatore justissimus. Hæc ergo se prædicaturum esse pronuntiat, quæ in ipso fecerat divina clementia.

Vers. 18. *Et usque in senectam et senium, Deus, ne derelinquas me: donec annuntiem brachium tuum generationi.* Apud Græcos duo nomina ista diversa sunt; *senectam* gravitatem vocant, *senium* ætatem D finitimam. Sed quia Latinitas hæc duo dissonantia sibi non habuit, hic ætates duæ, quasi simili nomine nuncupantur, id est, *senecta et senium*. Sensus ergo talis est, ut quia se dixerat a juventute sua doctum, ut solam Domini justitiam prædicaret, nunc petit ut neque in matura, neque in senili ætate deseratur a Domino; quatenus ejus fortitudine roboratus, usque ad finem suum laudes possit debitas explicare. Sed videamus ætates istæ quibus sunt assignandæ temporibus. Juventus fuit Ecclesiæ, quando Dominus crucifixus est Christus, quando martyrum turba dimicavit, et morientibus fidelibus Ecclesiæ virtus apparuit. *Senectam* vero dicimus

ætatem quæ nunc agitur proxima fini, quando proficit fides, et per universas Ecclesias Dei populus augetur, cum mundi istius tempora fugitiva decrescant. *Senium* autem tempus illud occiduum intelligendum puto, quando et sævus ille tyrannus adveniet, et turba martyrum hanc vitam optato fine concludet. Sequitur, *donec annuntiem brachium 238 tuum generationi*. Homo ille fidelis loquitur introductus, petens a Domino ut *usque ad senectam et senium* in Ecclesiæ congregatione permaneat, donec *brachium* Patris, id est Dominum Salvatorem succedenti generationi hominum debeat prædicare, sicut legitur: *Et brachium Domini cui revelatum est* (Isai. LIII, 1)? ut religio Christiana totius mundi devotione dilatetur, maxime cum in fine sæculi sanctorum prædestinatus numerus compleatur.

Vers. 19. *Omni quæ ventura est: potentiam tuam et justitiam tuam, Deus, usque in altissima. Omni quæ ventura est*, ad superioris versus extrema jungendum est, id est *generationi*. Et ne forsitan putares illis tantum denuntiandum fuisse *brachium* Domini, id est Dominum Christum, qui eodem tempore fuerunt, cum ille pro nobis incarnari dignatus est, addidit, *quæ ventura est*, ut hanc prædicationem usque ad finem sæculi cognosceres esse faciendam. Sequitur, *potentiam tuam et justitiam tuam, Deus*; hic quoque reddendum est, *donec annuntiem*. Nam *potentia* ad gratiam incarnationis respicit, per quam hominem liberare dignatus est; *justitia* ad iudicium, in quo Adam inobedienti mortem adduxisse cognoscitur. Nec moveat quod ordine præposterato dicta sunt, cum hoc frequenter in Scripturis sanctis invenias. *Usque in altissima* vero illud declarat, quia utrumque mirabile, utrumque gloriosum est, reparatum hominem per gratiam, qui prius fuerat per justitiam jure damnatus. Tendamus etiam intellectum *usque in altissima*, quia Deus homo sedet ad dexteram Patris, regnans cum eo et Spiritu sancto per infinita sæcula sæculorum.

Vers. 20. *Quæ fecisti magnalia! Deus, quis similis tibi?* Postquam gratiam Creatoris et justitiam ejus usque in altissima dixit esse progressam, venit ad tertiam partem, ubi hymnica exultatione concelebrat quantam justitiam peccantibus ostenderit, et conversis iterum clementiam suæ pietatis indulserit. Adam quippe inobedientem protinus paradisi voluptate privavit; latronem confitentem ad ejus amœna velociter intromisit. Hæc sunt magnalia quæ Dominum fecisse testatur; quoniam et ad iudicandum singulariter fortis ostenditur, et ad liberandum nullus ei similis invenitur. *Quæ!* cum admiratione legendum est, quia nullus comprehendere, nullus sufficit digne laudare. *Magnalia* enim a magnitudine vocitantur, quæ stuporem humanis mentibus per suam videntur facere granditatem. Intulit quoque: *Quis similis tibi?* quia ex operibus suis cognoscitur singularis. Magnitudo siquidem facti, potentiam testatur auctoris.

Vers. 21. *Quantas ostendisti mihi tribulationes mul-*

tas et malas! et conversus vivificasti me. Quantas item sub admiratione legendum est, quasi innumerabiles passiones. Intende etiam quod dicit, *ostendisti*: quia fidelibus ad præsens duras tribulationes ostendit, et quamvis *malæ* vel *multæ* esse videantur, in bonum tamen recidunt, quia prodesse contendunt. *Multas* ergo quantitatem, *malas* indicant qualitatem. Sequitur, *et conversus vivificasti me.* Si naturam Verbi consideres, semper inconvertibilis, semper probatur immobilis; sed *conversus* dicit per tropologiam, id est converti me fecisti: quia distortus fueram lege peccati. Fidelium quippe tribulatio ducit ad vitam, sicut in Evangelio dicit: *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur* (Matth. v, 5).

Vers. 22. *Et de abyssis terræ iterum reduxisti me; multiplicasti justitiam tuam, et conversus exhortatus es me.* *Abyssos* quidem legimus altitudines divini sensus, sicut in alio loco Psalmista dicit: *Judicia tua abyssus multa* (Psal. xxxv, 7). Sed hic ideo *terræ* additum est, ut profundas mensuras et voragines debuisses intelligere peccatorum, unde se frequenter ad vitæ gaudia revocatum esse profitetur. Sed advertamus quid sibi velit hoc quod *iterum* dicit. *Iterum* positum est pro frequenti, eo quod multipliciter aliquid iteretur. In sexto quippe psalmo auctoritatem secuti majorum, diximus septem modis remissionem nobis Dominum concedere peccatorum. Primo per baptismum, secundo per martyrium, tertio per elemosynas, quarto cum debitoribus nostris debita relaxamus, quinto per conversionem fratrum, sexto per abundantiam charitatis, septimo per poenitentiam. Forte adhuc et aliis remissionibus nostra fragilitas sublevatur. Sciendum tamen ideo *iterum* dictum, ut medicina ejus frequentior indicetur. Nam quod dicit, *multiplicasti justitiam tuam*, superiorem sensum probatur exponere: quia *justitiam* suam *multiplicat*, quando nobis per diversas causas afflictionum subvenire dignatur. *Justitia* enim Domini sæpe dicitur, cum misericordiam facit, et iterum misericordia ipsius *justitia* nuncupatur, quia sibi semper utramque conjunctum est, sicut in centesimo psalmo legitur: *Misericordiam et judicium cantabo tibi, Domine* (Psal. c, 1). Sequitur, *et conversus exhortatus es me.* Hoc verbum quam paternum sit debemus advertere, ut famulos suos quamvis præmissa districtione castiget, tamen tristes permanere non patitur, dum Scripturarum divinarum eos sancto alloquio consolatur. Exhortatio, consolatio debet intelligi, quæ animos componit, afflictionem relevat, et mentem sanat diversis languoribus sauciatam.

Vers. 23. *Ego autem confitebor tibi in vasis psalmorum veritatem tuam.* Cum Dominus fidelibus suis per exhortationes pias præmia æterna promiserit, hic jam justus ille generalis lætus veritatem se psallere confitetur, id est, quia Domini promissa compendenda sunt, dum nescit fallere, quod æterna Veritas pollicetur. Pulchre autem definitum est *psalmos vasa*

A esse veritatis, quasi spiritualia dolia vinum Domini incorrupto sapore servantia.

Vers. 24. *Psallam tibi, Deus, in cithara, sanctus Israel.* Frequenter diximus fidelium Christianorum duas maximas esse virtutes, spiritualem ad bene credendum, actualem ad bene agendum, quas hic se per species musicas utrasque Domino oblaturum esse promittit. Nam quod ad spiritualem virtutem pertinet, in superiore versu psalmum se cantaturum esse pollicitus est; quod ad actualem, in cithara laudare se Dominum dicit. Psalmus enim (sicut sæpe dictum est) de superioribus sonat; cithara de inferioribus melos ad superna transmittit. Sed cui psallatur vel citharizetur dicit, *sancto Israel*, non quem gentilitas putabat erroneum, sed quem patribus nostris vera fides ostenderat.

Vers. 25. *Gaudebunt labia mea, dum cantavero tibi: 239 et anima mea quam redemisti.* *Labia*, os interioris hominis dicit; habet enim et mens vocem suam, qua tacite clamat ad Dominum. Nam ut hoc spiritualiter intelligeres, adjecit, *anima mea quam redemisti.* Ipsa ergo gaudet in labiis suis internis, quæ se redemptam esse cognoscit.

Vers. 25. *Sed et lingua mea tota die meditabitur justitiam tuam, cum confusi et reveriti fuerint qui quærunt mala mihi.* Sicut superius dixit: *Psallam veritatem tuam in vasis psalmorum et cithara*, significare volens animæ corporisque virtutes, ita et labia cordis sui cantatura promisit. Nunc autem adjecit, *linguam meditaturam esse justitiam Dei*, id est corporis sui substantiam, quæ tunc plenissime laudes Domini meditabitur, quando regnum ejus in illa resurrectione perceperit. Sed ut finem sæculi debuisses advertere, sequitur, *cum confusi et reveriti fuerint qui quærunt mala mihi.* Quod utique plenissime tunc fiet, quando a dextris justii, et a sinistris impii fuerint collocati. Duobus enim modis *confunduntur et reverentur* inimici, quando aut hic poenitentiam gerunt, et se errasse cognoscunt; aut certe in adventu Salvatoris, dum illa quæ fieri non credebant, suis oculis manifesta conspexerint. Tunc ergo securæ exultationis tempus est sanctis, quando jam locum dominationis impii non habebunt; et lætabuntur justii, cum malorum omnium terminus advenerit, et bona Dominus sine fine concesserit, in qua Christianorum

D permanet indefecta petitio.

Conclusio psalmi.

Cum totus hic psalmus gratiam Domini, quæ gratis datur, summa intentione commendat, admonet etiam nos incarnationem Verbi, per quam salus humano generi provenit, felici vicinitate declarandam: more solis, qui proxima luce consurgens, roseam præmittit auroram; ut gratiam præclari splendoris præparatus possit oculus intueri. Patres enim nostri psalmorum numerum in Veteris ac Novi Testamenti sacramentis ita crediderunt esse dividendum, septem scilicet decadas ponentes in sabbatum, quod ad primam illam pertinet sine dubitatione culturam; octo

vero nostro tempore deputantes, qui resurrectionem Domini per singulas hebdomadas die octava veneramur; et ideo per utramque supputationem Vetus et Novum Testamentum sacratus iste numerus dignoscitur continere psalmodum. Quod enim centum quinquaginta possunt in numero singulorum, hoc valent significare quindecim decades in ordine denariorum; eoque fit ut calculus iste psalmodum Novo et Veteri Testamento competenter aptetur. Sciendum est plane quod in prima parte Veteris Testamenti, et nova misceat sacramenta mysterii. Dicit enim in septenario numero et passionem Domini Christi, et in octavo calculo multa ponit de Veteri Testamento, ut utrumque culturæ nostræ convenire modis omnibus sentiatur. Meminisse autem debemus arithmetica, vel alias disciplinas psalmodum commemorare frequenter, quas in subsequentibus, prout fuerit opportunum, de ipsis perstrictim aliquid commemorare curabimus; ut quamvis breviter dicta, non tamen videantur esse præterita. Tantum est ut astrologiam sacrilegam summa intentione fugiamus, quam etiam nobilium philosophorum judicia damnaverunt. Quapropter præsentis operi terminum ponamus, quatenus et quies parumper adhibita lectoris repararet studium, et futura pars digesta psalmodum de significantia Novi Testamenti sumat competenter initium. Amen.

EXPOSITIO IN OCTO DECADAS

NOVO TESTAMENTO CONVENIENTES.

PRÆFATIO.

Explicatis septem decadibus (sicut dictum est) in figuram Veteris Testamenti, nunc ad reliquas octo veniamus, quarum numerus plenissime nobis resurrectionis dominicæ cognoscitur indicare mysterium, ut, his partibus diligenter inspectis, revera liber Psalmodum totius divinæ Scripturæ thesaurum complexus esse videatur. Nam licet sint omnia spiritualibus plena divitiis, et magnis illustrata luminibus, pene nullum tamen ex his (ut arbitrò) volumen invenies, quod tantis rebus cœlestibus doceatur esse completum. Nec moveat quod pars illa quam diximus ad sacramentum Testamenti Veteris pertinere, a beatitudine Domini Salvatoris sumit initium; et iterum in subsequentibus psalmodum invenies quod primis constat temporibus actitatum. Quæ omnino non debent adversa judicari, quia et Vetus Testamentum de Novo plenum est, et Novum facit plerumque Veteris mentionem. Nunc ad titulum veniamus, qui interpretatione nominis sui ad Novi Testamenti noscitur pertinere mysterium, inscribitur enim:

IN SALOMONEM PSALMUS LXXI.

Salomon interpretatur pacificus. Quis est autem revera pacificus, nisi Dominus Christus, qui hominem diaboli versutia deceptum, ad Creatoris sui revocavit obsequium, fecitque colere salutis principem, qui sequebatur miserimus mortis auctorem? Ipse enim Mediator Dei et hominum hodieque interpellat

A pro nobis; quem revera dicere nos recte pacificum ipsius verba testantur cum dicit: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis* (Joan. xiv, 27). Sed pax ista non est quam bella disturbent, non est quam inquietudo ulla concutiat; sed imperturbata semper atque æterna manens, nullius inimici contrarietate dissolvitur. Ipsa est de qua propheta dicit: *Dabo vobis solatium verum, pacem super pacem.*

Divisio psalmi.

Per totum psalmum propheta loquens, adventum significat Domini Salvatoris; in una eademque persona modo humanitatem ejus, modo divinitatem alternis partibus evidenter 240 ostendens. In prima parte verba facit ad Patrem, iudicium Filio petens ad populos iudicandos, quod tamen prædestinatum ante sæculam esse cognoscitur. Secunda, in iudicio Domini filios pauperum dicit esse salvandos, et humiliandam diaboli sine dubitatione superbiam. Nam et ipsum quoque Virginis partum per quasdam similitudines mirabiliter cognoscitur indicare. Tertia parte refert quæ bona contigerint de Spiritu sancto, et Maria Virgine, nato Domino Christo. Quarta ab omnibus regibus dicit adorandum, quia humanum genus a diaboli potestate liberavit. Quinta pronuntiat, quoniam humanis oculis visus, firmamentum fuit credentium, et proventus sine dubitatione iustorum. Sexta æterno Domino totius mundi consensu laudes perhibet esse solvendas. Septima hymnum Domino Christo jucundissima devotione persolvit. Sic Novi Testamenti clarum manifestumque initium per hujus psalmi seriem constat expressum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, iudicium tuum Regi da, et justitiam tuam Filio Regis.* Cum dicitur, *Deus*, non videtur hoc nomen aliquam designasse personam; sed quoniam sequitur, *da Filio*, certissime Pater invocatus esse cognoscitur. Illud enim nomen relativum est, et hoc, quod non dicit, indicat; sicut servi appellatione sentitur et dominus. Scire autem debemus ad distinguendas declarandasque personas sanctæ Trinitatis sola hæc nomina posse sufficere. Nam cum dixeris, *Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus*, plenissime sanctæ Trinitatis visus es declarasse personas. Hæc enim nomina in sancta Trinitate sola sunt propria; cætera vero, id est natura, potestas, æternitas, omnipotentia, et his similia probantur esse communia. Quapropter beatissimus propheta desiderio glorioso flammatus, petit a Patre *iudicium dari Filio*, quod sciebat esse venturum; sicut in Evangelio legitur: *Pater non iudicat quemquam; sed omne iudicium dedit Filio* (Joan. v, 22). *Iudicium* enim dictum est quasi juris dicitum, id est quod in eo jus dicatur. Et ut veracissima probaretur esse petitio, eadem iterum sequenti commate geminavit. Hoc est enim quod dicit, *et justitiam tuam Filio Regis*, quod superius ait: *Iudicium tuum Regi da*. Quod in Scripturis divinis ad exprimendam causam frequenter

invenis esse repetitum; sicut est illud: *Qui habitat in caelis iridebit eos, et Dominus subsannabit eos* (Psal. II, 4); et illud: *Caeli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum* (Psal. XVIII, 2). Nam et sequens versus eodem modo depromitur. Quæ figura dicitur epimone, id est repetitio crebra sententiæ, quoties una res ad inculcandam causam diversis sermonibus iteratur. Meminisse autem debemus, quotiescunque aut ipse Dominus Christus sibi petit dari, aut alter ut ei concedatur exoptulat, naturam humanitatis evidenter ostendi. Cæterum Verbum omnipotens cum totum habeat Patris, nihil sibi indiget dari, sicut ipse in Evangelio dicit: *Omnia Patris mea sunt* (Joan. XVI, 15).

Vers. 2. *Judicare populum tuum in tua justitia, et pauperes tuos in judicio.* Exponit causam quare petiverit Filio judicium dari, scilicet, ut *judicet orbem terrarum per justitiam Patris, quam tamen et Filii esse non dubium est.* Nam ideo dicit Patri, *in tua justitia*, ne quis ausu sacrilego discrepare sibimet in aliquo sanctam æstimet Trinitatem. Sequitur, *et pauperes tuos in judicio.* Dicit etiam *pauperes Patris, dum et Christi Domini esse declarentur; ut idem intelligatur in illa majestate nihil potestatis esse divisum, sicut ipse in Evangelio dicit: Omnia quæ habet Pater mea sunt* (Joan. XVI, 15). *Pauperes ergo Dei sunt qui, mundana superbia derelicta, humilitati se per omnia tradiderunt.* Nam et si pauper superbiat, non est Dei *pauper*; et si locuples humilitatem diligat, non est sæculi dives. Voluntates enim talium sunt inspiciendæ, non nomina.

Vers. 3. *Suscipiant montes pacem populo tuo, et colles justitiam.* Per *montes* significari frequenter diximus apostolos et prophetas, qui ad superna firmiter elevati coelestis gratiæ proximantur. Isti ergo tales *pacem*, id est Christum *suscipiant* fideli populo prædicandum. Ipse est enim Domini *populus* qui ei credidit, et spirituali se conversatione tractavit. Sequitur, *et colles justitiam.* *Colles* dicit inferiori gradu cæteros beatos, qui recte Domini videntur prædicare mandata. Nam et *pacem* (quod superius dixit) Dominum significat Salvatorem; et *justitiam*, eum ipsum sine dubitatione designat; sicut et alibi legitur: *Justitia et pax osculatæ sunt* (Psal. LXXXIV, 11). *Pax* enim vere dicitur, quia per ipsum homo reconciliatus est Deo; *Justitia*, quoniam orbem terrarum sub æquitate judicabit, qui etiam diabolum per justitiam magis quam potentiæ virtute superavit.

Vers. 4. *In sua justitia judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum: et humiliabit calumniatorem.* Hactenus optando locutus est, nunc veniens ad secundam partem prophetiæ virtute, quæ sint adventu Domini præstanda, diversarum parabolarum pulcherrima varietate commemorat. Nam cum superius dixerit Patri, *in tua justitia*, nunc dicit de Filio, *in sua justitia*; ut firmiter teneas nihil ibi esse aut discrepans aut divisum; sed quæ est Patris, ipsa est et Filii sine dubitatione *justitia*. Nam et aliter potest intelligi. *Pauperes Christi sæculi istius ju-*

dicio esse probantur abjecti, dum et a testimoniis remoti sunt, et a consensu honorabili submoventur. Deus autem *pauperes* non in humana, sed in sua *justitia judicabit*, quia ipsos magis elegit, quos mortalitas superba despexit. Addidit quoque, *populi*, ubi subaudiendum est *fidelis*. Non enim quoscunque *pauperes* Dominus elegit, sed quales ipse dicit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum caelorum* (Matth. V, 3). Sequitur, *et salvos faciet filios pauperum.* *Pauperes Christi* sunt apostoli vel prophetæ, qui mundi istius opulentiam electa Domini paupertate contempserunt, de quo scriptum est: *Qui cum dives esset, pauper factus est propter nos* (II Cor. VIII, 9). Quorum filii sunt populi Christiani; eorum enim prædicatione generati sunt, quibus do-

centibus credere meruerunt, sicut Apostolus dicit: Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis (Gal. IV, 19); et iterum: *In Christo Jesu per Evangelium ego vos genui* (I Cor. IV, 15). Hos ergo *salvos faciet*, quos filios apostolorum esse cognoverit. Adjecit, *et humiliabit calumniatorem.* **241** *Calumniatorem* diabolum significat, superbum, crudelem, insatiabilem, malorum omnium principem. Discutiamus enim quare dictus est *calumniator*. *K* litteram *judices antiqui damnationibus affigebant; et quoniam crudelis impugnator condemnationibus favet alienis, K litteræ militem calumniatorem appellare voluerunt.* *Calumniator* itaque est qui innocentiam alienam in reatum nititur exquisita machinatione perducere; quod diabolo congrue videtur aptatum, qui humanum genus suis fraudibus tot sæculis probatur impetere [ms. A., impedire] Quid enim plus calumniosum quam auctorem esse criminum, et culturam sibi velle vindicare terrarum? Hunc enim spirituale tyrannum humiliabit Dominus, quando illo cum perfidis damnato, fideles se viderint regnare cum Christo.

Vers. 5. *Et permanebit cum sole, et ante lunam, in sæculum sæculi.* Hic honor sanctæ incarnationis exponitur, quæ permanet unita cum Verbo; sedet enim ad dexteram Patris, regnans in gloria sempiterna. *Sol* quippe legitur Verbum Patris, Filius Dei, qui Deus homo, unus ex duabus et in duabus naturis distinctis atque perfectis permanet Christus; de ipso enim dicturi sunt impii: *Sol non ortus est nobis, et justitiæ lumen non luxit nobis* (Sap. V, 6). Sequitur, *et ante lunam in sæculum sæculi*; subaudiendum quod superius dixit, *permanebit.* *Permanet* vero Christus *ante lunam*, scilicet ante conspectum Ecclesiæ, quem cordis semper luminibus contuetur. *Luna* enim Ecclesiæ merito comparatur, quæ nativum non habet splendorem, sed a sole certis modis suscipit lumen; quod astronomi inter alia diligenter exponunt. Mirum prorsus et altius stupendum tot siderum cursus, tam ingentium rerum arduas subtilesque mensuras munera Creatoris usque ad humanam potuisse pervenire notitiam. Sic ergo Ecclesia a vero illo Creatore mensurate suscepit lumen, quæ modo persecutionibus videtur imminui, iterumque tranquillitate recepta, cla-

rissimi luminis hilaritate completur. Nam quod dixit, *A* in *sæculum sæculi*, tempus indicat omnino perpetuum, sicut legitur: *Et regni ejus non erit finis (Isai. ix, 7).*

Vers. 6. *Et descendet sicut pluvia in vellus, et sicut stillicidia stillantia super terram.* Hic ipsum mysterium gloriosæ nativitatæ exponitur. Nam Dominus ille virtutum ante cujus conspectum terra tremefacta concutitur, omnis creatura turbatur, cum non potest ullatenus sustineri, quando se mavult manifesta potestate cognosci, voluit leniter in utero virginali sine aliquo strepitu, tanquam *pluvia in vellus* agnæ descendere; ut virtutem suam hinc magis ostenderet, si illam ineffabilem potentiam temperasset; sicut dicit Apostolus: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo (Philip. ii, 6, 7).* Sed consideremus tantæ rei qualis similitudo sit posita. *Vellera* lanæ sunt ovium, quæ sic aquam recipiunt, ut nulla divisione rumpantur, et iterum sic reddunt, ut in suis integritatibus perseverent. Audite, si qui adhuc estis increduli, et pudeat hoc de summa Divinitate non credere, quod videtis minimas creaturas indicare. Sequitur, *et sicut stillicidia stillantia super terram; scilicet quæ in modum roris summa lenitate descendunt.* Hæc si pura mente consideres, hæsitacionem de partu Virginis non habebis. Illud enim ingens miraculum, ut sine aliqua dubitatione credi possit, exemplo duplici comprobavit. Hic Ambrosius ille quædam Ecclesiæ candela mirabili fulgore lampavit, dicens (*Tom. V, hym. 24*):

Veni, Redemptor gentium,
Ostende partum Virginis,
Niretur omne sæculum,
Talis deest partus Deum.

Unde etiam beatissimi papæ Leonis corusco similis sermo resplenduit. Ait enim (*Epist. 10, ad Flaviam, cap. 2*): *Conceptus est quippe de Spiritu sancto intra uterum Virginis matris, quæ illum ita salva virginitate edidit, quemadmodum salva virginitate concepit. Digni Patres, et pontificatus arce pollentes, quorum suavissima doctrina sermonum tantum valuit declarare miraculum [ms. A., mysterium].*

Vers. 7. *Orietur in diebus ejus justitia et abundantia pacis, donec extollatur luna.* Nunc venit ad tertiam partem, in qua per ordinem describuntur, in ortu suo Dominus quæta quantaque præstiterit. Intelligamus ergo quod dixit: *Orietur justitia*, quasi ante non fuerit, quæ semper adoranda [ms. A., in adoranda] majestate regnavit. Sed *orietur* dicit ex tempore sanctæ incarnationis, quando erat partu Virginis nascitura. *Justitia* enim Verbum Patris est, quod omnem creaturam et tempora fecit universa; de quo legitur: *Veritas de terra orta est, et justitia de cælo prospexit (Psal. lxxxiv, 12).* Addidit, *et abundantia pacis, donec extollatur luna;* et hic quoque subaudiendum est, *orietur*. *Abundantia* ergo *pacis* est, dum religio Christianorum toto orbe dilatatur. *Donec extollatur luna, dixit, id est* quandiu protendatur et augeatur Eccle-

sia, aut constitutus prædestinatorum numerus compleatur.

Vers. 8. *Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ. Dominabitur,* dixit, cultu religionis latius innotescit utique Dominus Christus, de quo superiora canunt, et inferiora dictura sunt. Istud autem ad Salomonem filium David omnimodis non potest pertinere, qui tantum in gente Judæa rex fuisse cognoscitur. *Mare* enim Oceanum debemus advertere, qui aream totius terræ (sicut quidam dicunt) limbo suo circumactus includit. Nam si maria ista nostratia velis intelligere, totius mundi ambitum, quem versus iste significat, non prævalebis advertere. Sequitur, *et a flumine usque ad terminos orbis terræ.* Pulchra quidem brevitatis, sed ingentia nobis sacramenta profudit. *A flumine*, a Jordane dicit, unde per totum orbem terrarum saluberrima regula sacri baptismatis emanavit. Hoc autem per figuram periphrasis dictum est, id est per circuitum, totius mundi ambitum per maria fluviumque significans.

Vers. 9. *Coram illo procident Æthiopes; et inimici ejus terram lingent. Æthiopes* peccatores populos debemus advertere; nam sicut illi teterrimo corio vestiuntur, ita animæ delinquentium scelerum obscuritate tenebrantur. Ergo isti *Æthiopes*, qui sunt peccatores, ante illum *procidunt*, quando se penitentia humilitate prosternunt. Adjecit, *et inimici ejus terram lingent.* Illos quibus est Domini miseratione parcendum, *coram ipso* dixit *procidere*. Isti autem Judæi pertinaces *inimici* nominantur, qui in sua obstinatione mansuri sunt. Quæ ergo illis est pœna? *Terram lingunt*, id est terram sapiunt; hoc enim sapit unicuique quod *lingit*: quibus in modum serpentis **242** humus est esca pœnalis. Hoc ad humilitatem ipsius juste dicimus esse referendum, quoniam qui Christum Deum credere noluerunt, tali ultione damnandi sunt.

Vers. 10. *Reges Tharsis et insulæ munera offerent; reges Arabum et Saba dona adducent. Tharsis*, referente Patre Hieronymo (*In Isai. cap. xxix, vers. 1*), interpretatur contemplatio; quod ad fideles referendum esse non dubium est, qui in divina contemplatione defixi sunt. *Reges* ergo *Tharsis*, id est dominatores vitiorum, dona offerunt Domino, quando ei probantur animo servire devoto. *Insulæ* vero sunt, qui circumfluentia mundi vitia a suis corporibus excluderunt, nec dominatur in eis mare mundanum, quod perfidorum cordibus constat infusum. *Insula* enim dicta est, eo quod in salo sit posita. Ipsi sunt ergo puri pectoris munera, quæ divinis altaribus offeruntur, ipsum sacrificium quod Dominus suaviter assumit oblatum. Sequitur, *reges Arabum et Saba dona adducent.* Arabia ponitur pro hominibus suavi et terrena se delectatione tractantibus. Nam sicut illa patria diversis aromatibus sensum narium mulcet, ita isti ad delectationes mollissimas illecebris sæcularibus invitantur. *Reges* ergo Arabiæ sunt, qui blandimenta corporum rigida subiciunt disciplinae. Similiter *Saba*, unde

Sabæi dicti sunt, quamvis corporali delectatione prævaleat, et jucundis odoribus sit referta, suaviora tamen conversi ejus populi offerunt dona virtutum. Quod autem dicit, *adducent*, ad ipsos respicit offerendos; quia post adventum Domini pecudum sacrificia cessaverunt.

Vers. 11. *Et adorabunt eum omnes reges terræ; omnes gentes servient ei.* Venit ad quartum membrum, ubi adorandum Dominum a cunctis gentibus dicit, et beneficia ipsius subter exponit. Per *omnes reges*, cunctas nos voluit intelligere nationes; quia nulla gens est quæ in parte populi sui proprium non adoret ductorem. Et ideo ne tantum de regibus adverteres dictum, addidit, *omnes gentes servient ei*; scilicet quæ per universum mundum et linguis dividuntur et patriis. Sic Donati perfidia noscitur esse convicta, qui localem putat Ecclesiam, quam per totum orbem constat esse diffusam. Et intueri quia dixit, *reges adorabunt*, qui putantur adorandi; *gentes autem servire*, quæ terrenos dominos habere noscuntur.

Vers. 12. *Quia liberavit pauperem a potente, et inopem cui non erat adjutor.* Causam reddit quare Domino Christo ab universis gentibus serviat: quia *pauperem*, id est fidelem populum a potente diabolo liberavit, quem supra *calumniatorem* dixit; hunc alio loco fortem nominat, sicut est istud Evangelii: *Nemo intrat in domum fortis, ut vasa ejus diripiat, nisi prius alligaverit fortem* (Matth. xii, 29). Quæ vocabula malitiam ejus significant, non honorem, nefandam astutiam, non laudabilem principatum. Sequitur, *et inopem cui non erat adjutor.* Et hic subaudiendum est a communi *liberavit*. *Inopem* vero diximus plus esse quam pauperem, qui opem non habet vitæ, nec sua prævalet facultate subsistere. Hos ergo *liberavit* Dominus Christus, dum veniens in hunc mundum diaboli justissime pressit astutiam, et inopiæ humani generis spirituais affluentia gratis dona concessit. Merito ergo subjunxit, *cui non erat adjutor*, quia humanum genus ad idolorum culturam exsecranda se superstitione contulerat. Et quid ab eis adjuvari poterat, quæ vel sensum pecudum non habebant?

Vers. 13. *Parcet pauperi et inopi, et animas pauperum salvas faciet.* Cum dicit, *parcet*, generaliter omnes peccatores ostendit. Illis ergo parcitur qui in aliquo reatu detinentur. *Parcet* ergo et electis suis, qui licet sancta conversatione resplendeant, aliqua sibi tamen egent dimitti. Sed ne putaretur usque ad hoc tantum Dominum parcere, ut a tormentis debitis pauperes liberaret, addidit, *animas pauperum salvas faciet*; ut quibus dimittit peccata, eis et præmia futura concedat. Ipsi enim *salvi fient*, qui regnum Dei possidebunt. Unde nec istud potest congruere Salomoni, ut *animas salvas faceret*, quod soli Divinitati certum est convenire.

Vers. 14. *Ex usuris et iniquitate liberavit animas eorum, et præclarum nomen eorum coram ipso.* *Usuræ* ab usu appellatæ sunt, quæ creditæ pecuniæ semper procurant augmentum. Sic in peccato versantibus usura crescit malorum, quando quod in temporali

conversatione delinquant, in æterna calamitate recipiunt. Ab istis ergo *usuris*, vel ab ipsa obligatione peccati *liberantur fideles animæ*, quando per poenitentiam redduntur divinis muneribus absolutæ. Sequitur, *et præclarum nomen eorum coram ipso*. Revera *præclarum nomen*, ut Christiani dicantur, ut de suo Rege resplendeant, et accepta vocabuli dignitate gloriantur. Quod tamen Isaias increpans Judæos præcuisse dignoscitur, dicens: *Interficiet vos Dominus Deus, et servos suos vocabit nomine alio* (Isai. lxxv, 15), utique Christianos. Addidit etiam, *coram ipso*, quoniam ante ipsum et in ipsius regno victuri sunt. Felix præsentia ante Deum semper esse, quem jam non formides offendere. Adde quod tale præmium est illum videre, ad quem nullo modo possit nunc vel ipsa cogitatio pervenire. Sic in istis paucissimis verbis felicitatis illius, quamvis tectum, aliquod tamen nobis designatur indicium.

Vers. 15. *Et vivet, et dabitur ei de auro Arabiæ, et adorabunt de ipso semper: tota die benedicent eum.* Ecce jam prædictæ visionis quintus est modus, ubi præsentiam Domini contulisse dicit fidei votum, et firmamenta terrarum. Nam cum dicit, *et vivet*, æternitatem ejus majestatis ostendit; sicut in Veteri Testamento crebro legitur: *Vivit Dominus*. Vivit ergo non creaturæ cujusquam vita, qua vel angeli potiuntur, sed beatitudine singulari, qua sola Trinitas sancta perfruitur. Sequitur, *et dabitur ei de auro Arabiæ*. *Aurum Arabiæ* præ cæteris terris fertur esse purissimum, et summo splendore pretiosum. Quod bene ad sapientiam refertur, quoniam legitur: *Accipite prudentiam sicut argentum, et sapientiam sicut aurum probatum* (Prov. viii, 10). De ista ergo sapientia quæ per *aurum Arabiæ* significatur, *dabitur* Domino munus, cum ad eum devoti purgatissimo corde pervenerint. Sive magorum munera fortasse significat, quæ merito *aurum Arabiæ* comparantur, quoniam puritate cordis oblata sunt. Antiqui aureum colorem pulcherrimum vocaverunt; et ideo aurum ab aura dictum esse **243** voluerunt, quod nimis gratissimo colore resplendeat. Nam hodieque aureum dicimus, quod pulchrum volumus æstimare. Sequitur, *et adorabunt de ipso semper*. Hoc ad humanitatem ipsius constat referri, quando ore proprio quemadmodum oraretur instituit. Notum est enim dominicæ orationis beneficium, quo utitur semper Ecclesia, quam sanctissimus Pater Cyprianus Carthaginensis antistes et martyr, primus exponens, breviter illam profundissimam mirabili eloquentiæ decore dilatavit. Adjecit, *tota die benedicent eum*. *Tota die*, totius vitæ nostræ tempus ostendit, quæ merito dies dicitur, quia fidelium corda nullis tenebris obcæcantur.

Vers. 16. *Et erit firmamentum in terra in summis montium; superextolletur super Libanum fructus ejus.* *Summa montium* excellentiam significant prophetarum, quos frequenter dicimus accipi debere pro *montibus*. *Firmamentum* autem istorum *montium* est utique Dominus Christus, quoniam quod per illos de ipso prædictum est, eodem veniente constat imple-

tum. Sequitur, *superextolletur super Libanum fructus ejus*. Quia superius sanctos Dei *montibus* comparavit, et ipse est mons montium; hic electus est mons, cujus fructus comparetur Domino Christo. In *Libano* siquidem (sicut sæpe diximus) cedri nascuntur eximiae, summaque proceritate pollentes. Sed quid potest fructibus Domini simile reperiri, a quo sancti producuntur excelsi? Neque enim tale est, quamvis proceras arbores in quamlibet altitudinem crescere, vel nubila tangere, quale beatos ad caelestis regni gaudia pervenire.

Vers. 17. *Et florebut de civitate sicut fenum terræ: sit nomen ejus benedictum in sæcula*. Nonnullam videtur facere quæstionem, quia *fenum terræ* nuac æternæ vitæ simile facit, quod frequenter impiis legitur comparatum; quod omnino non debet permovere. Sicut enim dicitur Christus leo, quia potens rex ferarum est; ex alia vero parte diabolus intelligitur leo, quia ferox et truculentus esse dignoscitur; ita et *fenum*, quia primitivus terræ fructus est, virens atque gratissimus, sanctis Domini non incongrue comparatur: ex illa vero parte qua cito arescit et succiditur, peccatoribus jure similatur. Ita fit ut diversis qualitatibus inspectis, una eademque res aptissime [ed., diversimode] comparetur. *Florebut ergo de civitate* justis, id est de Ecclesia Dei, *sicut fenum terræ*, cujus non ætas sanctis, sed decora viriditas comparatur. Et inspicendum quod dicit, *de civitate florebut*, non in civitate, quia *de ista civitate* hujus sæculi, in illa *florebut* beatitudine sempiterna. Hic enim tribulationibus afficiuntur, ut ibi perpetua gratulatione coronentur. Sequitur, *sit nomen ejus benedictum in sæcula*. Postquam descripsit beatitudinem sanctorum, revertitur ad laudem Domini, quo illi beati sunt; ac si diceret: In æternum glorificetur Deus, qui æternam gloriam præstaturus agnoscitur.

Vers. 18. *Ante solem permanet nomen ejus; et benedicentur in ipso omnes tribus terræ: omnes gentes magnificabunt eum*. Janua sextæ partis aperitur, ubi et æternitas Domini significatur, et terrarum omnium generale servitium. Et ne sanctum Dei Filium temporalem aliquis blasphema cogitatione sentiret, ante omnem creaturam *nomen ejus permanere* professus est, sicut Evangelium dicit: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*. Hoc erat in principio apud Deum (Joan. 1, 1, 2). Ecce nomen ejus quod *permanet* in æternum. Nam ut illud Verbum intelligas, quod est positum *ante solem*, sequitur, *omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Ibidem, 3). Vides ergo *nomen ejus* exstitisse ante creaturas universas; quippe qui creator est omnium. *Nomen* enim dictum est, quod notam rem faciat. Hic *solem* pro omnibus creaturis ponit, quia conspectibus nostris gratior elucescit. Hæc est enim species schematis synecdoche, quæ significat a parte totum. Sequitur, *benedicentur in ipso omnes tribus terræ*. In ipso, Domino Christo dicit; sicut et Abrahæ dictum est: *In semine tuo benedicentur omnes tribus terræ* (Gen.

xxii, 18). Et quia *tribus* nominavit, ne hoc de paucis gentibus intelligere potuisses, quæ sub hoc nomine populum habuerunt divisum, addidit, *omnes gentes magnificabunt eum*. *Magnificabunt eum* dicit, laudabunt utique significat. Nam illum quis potest facere grandiozem, cui omnes virtutes summitatesque deserviunt? Sed illum prædicando nos *magnificamur*, quia ipsius laude proficimus. Hoc enim ad præconium Deitatis ejus dici nulla potest perversitas diffliteri.

Vers. 19. *Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia magna solus*. Septima vero pars, quæ superest, introitur, ubi decursis omnibus Dominus Christus magna exultatione laudatur. Quando Dominum prædicamus, benedicere quidem illum dicimur, non quod per nos aut sanctificetur, aut crescat; sed cum nos ille sua benedictione sanctificat, tunc et tuitio provenit, et augmenta procedunt. Et qui sit iste dominus per quintam speciem definitionis evidenter insinuat: *Deus Israel*, id est Deus universæ terræ; sicut alius propheta dicit: *Qui eruit te, Deus Israel, ipse Deus universæ terræ vocabitur* (Isai. LIV, 5). Addidit, *qui facit mirabilia magna solus*, quia nullo indiget adjutore. Nam licet et angeli et multi justis miracula faciant, non soli, sed Domino juvante, perficiunt.

Vers. 20. *Et benedictum nomen majestatis ejus in æternum, et in sæculum sæculi; et replebitur majestate ejus omnis terra: fiat, fiat*. Superiore versu Deum dicit esse benedictum; secundo *nomen majestatis ejus*, scilicet quia de Christo dicti sunt Christiani, quod vocabulum totius orbis terminum sacra veneratione complevit. Nam sicut ipse æternus est, ita et nominis ejus præconia perseverant. Nam quod sequitur, *et replebitur majestate ejus omnis terra*, sanctos dicit, qui ipsius clarificatione repleti sunt. *Terram* enim hic omnem fidelem debemus accipere, qualem revera Dominus replere dignatur. Adjecit, *fiat, fiat*. Optantis est quidem dicere *fiat*, sed nimium desiderantis ipsum repetere. Quod magis ad mysterium aliquorum psalmodum positum debemus advertere, non (sicut aliquibus visum est) libri unitatem ad multas perducere sectiones. Magnificus psalmus, quem geminata vota secuta sunt; adventus enim Domini omnino debuit desideranter optari.

244 Conclusio psalmi.

Perpendamus, auditores eximii, contra Eutythis et Nestorii bella nefaria olim nobis arma rectæ fidei fuisse provisæ; ut in duabus naturis verissimis atque perfectis in una persona existere et permanere credatur Deus, Dei Filius, Dominus Jesus Christus: ne ad eos comprimendos laborare possimus, qui tantæ auctoritatis robore commonemur. Nam cum utramque naturam in hoc psalmo reperiamus expressam, Eutythis pravum dogma unam naturam defendentis expellitur. Cum vero una persona Christi Domini prædicatur, Nestorii venena damnantur, quia cum hic psalmus duas operationes dicat, unam tamen Domini

Christi cognoscitur prædicare personam. Non enim quidquam plurali numero dixit, quia unum Filium credi voluit. Ipse est enim qui ex Patre ante sæcula natus est, qui in utero Virginis carnem nostræ mortalitatis assumpsit, homousion Patri secundum divinitatem, homousion quoque nobis secundum humanitatem, invisibilis deitate, factus est humanitate visibilis. Pati homo propter nos dignatus est, per se impassibilis Deus, non summitatem divinitatis immuens, sed humilitatem carnis exaltans. Hoc sancta prophetia dicit, hoc Evangeliorum frequenter textus insinuat, hoc per totum mundum beata canit Ecclesia, ut a catholica fide ille cognoscatur extraneus, qui tali non fuerit stabilitate fundatus. Memento præterea quod hic quartus est psalmus ex his quos de duabus naturis locuturos esse prædiximus.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXII.

Defecerunt laudes David filii Jesse, psalmus Asaph.

Dum in titulis superioribus David tantum videatur ascriptus, hic addidit, *filii Jesse*; scilicet ut illum David patrem Salomonis intelligere debeamus; quod ad personam exprimendam prophetæ competenter adjectum est. Hæc nona est species definitionis, quam Græci καθ' ὑποτύπωσιν, Latini per quamdam imaginationem [ed., imaginem] dicunt, quando nominata matre vel patre, ad intelligentiam individuæ personæ sensus noster adducitur. Congregantur etiam multæ res ad personas communiter [ed., comiter] exprimendas; ut est illud: Socrates filius Sophronisci, cujus mater est Phænarete, calvus, ventrosus, simus. Hæc enim omnia solum Socratem indicare ac definire noscuntur. Sed in hac re tanta ponenda sunt, quanta possunt individui de quo quæritur, ab omnibus cæteris sequestrare personam. *Laudes* ergo istius David defecisse dicit; quod nisi perscrutemur, omnino contrarium est, ut in medio pene opere prophetæ dicat præconia defecisse. Sed causam hujus dicti ab origine perquiramus. Cum Israeliticus populus de terra Ægypti per miracula humanis oculis apparentia liberaretur, pro collatis beneficiis Deo laudes per sacrificia pecudum, et instrumentorum musicorum consonatione reddebat; quæ in figuram facta sunt usque ad plenitudinem temporis quo Christus Dominus adveniret. Istæ ergo *laudes* temporales, quæ pro divinis beneficiis reddebantur, *defecerunt* atque mutatae sunt, quia nunc Ecclesia catholica immolationem corporis et sanguinis Christi, et sanctam peragit psalmodiam. Sequitur, *psalmus Asaph*. *Asaph* significare Synagogam Hebræa lingua testatur, quæ Dominum quidem colebat; sed videndo florere malos, in pessimas cogitationes inciderat; ex cujus persona in hoc psalmo ipse *Asaph* loquitur, qui in suo nomine Synagogæ continet significationem. De gentilibus enim popolis, et de his qui legem Domini susceperunt, multa dicturus est, quæ ad emendationem nostram utiliter dicuntur, ne talibus cogitationibus polluamur.

Divisio psalmi.

Sicut diximus, *Asaph* ex typo Synagogæ per totum

A loquitur psalmum. In prima parte zelasse se dicit felicitatem mundi, pacem contuens peccatorum: admirans cur inimicis Dei et paganis prosperitas tanta provenerit, ut os suum usque ad cælum extollere viderentur. Secunda parte reversurum dicit populum suum ad salubre consilium, et pristinae cogitationis erubescere pravitatem, donec ultima impiorum intelligere atque conspicerere mereatur. Tertia parte, propter dolos suos mala impiis provenire testatur, quia sanctos viros felicitate sua scandalizare videbantur, se tamen beneficio Domini de his malis asserit esse liberatum. Quarta dicit, quomodo ad perfectum intellectum, Domino miserante, pervenerit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Quam bonus Israel Deus his qui recto sunt corde* [ed., *rectis corde*]! Recordatus *Asaph*, quoniam istius sæculi felicibus invidisset, et usque ad nimiam tristitiam inde pervenerit, quia Dominus peccatores in hoc sæculo florere pateretur, se ipse condemnans eructavit veram suavemque sententiam, dicens: *Bonum esse Deum, sed his qui recto sunt corde, id est qui opera ejus studio pietatis intelligunt!* Unde advertitur pravis distortisque mortalibus dispositionem ejus sacrilegis cogitationibus displicere. Sic sanis oculis serenissimus sol refulget, econtra obscurus videtur illis quorum lumina infirmitate detinentur.

Vers. 2. *Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei.* Ut intelligeres sanctum virum contra se superiorem protulisse sententiam, quod familiare semper est justis, suum profitetur errorem; ut pene lapsus se diceret, cui administratio Domini irrationabiliter displicebat. Scriptura frequenter per tropologiam appellat pedem arbitrium mentis, quo fixa voluntate consistit. Hunc dicit pene fuisse commotum, quando a vero intellectu ejus animus discrepabat. Nam cum dicit, *pene*, cito se ad viam veritatis rediisse commemorat; ut damnaret errorem qui surripere festinabat. Sequitur, *pene effusi sunt gressus mei.* *Gressus* significare diximus actus humanos, quibus per vitæ nostræ semitas ambulamus. Ergo *gressus* isti bonæ conversationis pene in aliam partem fuerunt dilapsi, quando sub ingratitude animi videbantur **245** impiis tanta concedi. Et respice quia *pene effusos* dicit *gressus* suos, non lapsos; ut intelligas vigorem mentis nostræ tanquam liquidum elementum dispergi posse, cum a vera cogitatione cœperit discrepare. Unde intelligimus et sanctis viris cogitationes pravæ frequenter surripere; sed iterum in sanitatem pristinam eos reverti, quando a semetipsis fuerint celeriter, Domino præstante, correcti.

Vers. 3. *Quia zelavi in peccatoribus, pacem peccatorum videns.* Secuta est causa cur *gressus* ejus viderentur effundi, quia peccatoribus sic fuit invidus, ut eos graviter ferret quietos. O incongruum zelum invidere perituris, et eos putare felices, quos æterna certum est damnatione percelli. Sequitur, *pacem peccatorum videns.* Revera quia *pax* ista non intelligitur, sed videtur, aspectus nostros eludens, sed in sua nece grandescens. Nam cum peccatores videntur

locupletes, multisque dominari popu'is, et in mundo non esse quod timeant, putantur habere pacem; sed pax ista cum conscientia semper litigat, rixatur intrinsecus; et cum hostem non habeat, secum ipsa decertat.

Vers. 4. *Quia non est declinatio morti eorum, et firmamentum in plaga eorum.* Adhuc dicit de prosperitatibus impiorum. Ait enim: *Quia non est declinatio morti eorum*, id est, quia in mortem citius non declinant, nec die protinus urgentur extremo: sed cum eis ad poenitendum detur spatium vitæ, illi magis scelera probantur augere. Sequitur, *et firmamentum in plaga eorum*, subaudiendum non est: quoniam vel si eos hic contingat aliqua adversitate perstringi, diutina illis non videtur permanere tristitia; et ideo ad medicum non recurrunt, quia nequaquam in mundanis languoribus longo tempore jacuerunt.

Vers. 5. *In laboribus hominum non sunt, et cum hominibus non flagellabuntur.* Homines hic sanctos viros intelligamus, qui et labores in hoc sæculo sustinent, et diversarum afflictionum flagella patiuntur, ut correcti ad Dominum redire mereantur. Istud peccatoribus obstinatis non provenit, quod ad salutem datur devotis. Si vero dictum contra spirituales nequitas æstimamus, potest de ipsis convenienter adverti, qui in hoc mundo sceleribus suis congruas non recipiunt ultiones. *Nec cum hominibus flagellantur*, qui cum sequacibus suis divina jussione damnandi sunt. Tribulatio siquidem istius sæculi fidelibus votiva correctio est, quam impii non accipiunt, quoniam a futuris muneribus arcebuntur.

Vers. 6. *Ideo tenuit eos superbia eorum; operi sunt iniquitate et impietate sua.* Intendamus quo pervenerit peccatorum resoluta securitas, et desinamus illorum gaudiis invidere, quos in foveam cognoscimus irruisse. Malorum quippe libertas confert absolute superbiam, dum contemptum semper nutrit impunita protervitas, et subjectum se malis esse non credit, qui nihil quod obviare possit expaverit. *Tenuit autem dixit*, id est, quasi quibusdam manibus apprehendit, ut elabi nequeant, cum jam tenentur astricti. *Superbia eorum dixit*, quæ revera diaboli est; ipso enim auctore hoc facinus exstitit, quod eum æterna cruciatione damnavit. Sequitur, *operi sunt iniquitate et impietate sua.* Si dixisset amicti, esset illis forsitan vel liberum caput; sed cum dicit *opertos*, totos eos intelligamus esse demersos. *Iniquitas* enim potest esse mediocris; sed addidit *impietatem*, quæ malorum omnium probatur extrema. Et considera quoniam hic versus et subsequentes malorum scelera moresque describunt.

Vers. 7. *Prodiit [ms. G., provenit] quasi ex adipe iniquitas eorum; transierunt in dispositionem cordis.* Ex macie provenit malitia, quando scelus aliquod quisquam mundanis opibus desolatus excogitat. *Ex adipe* autem procedit *iniquitas*, quando hi qui affluentia præsentis sæculi, Domino præstante, repleti sunt, quidquam in divinam detractionem delinquant. Pin-

gue est enim validumque peccatum, quod arbitrio magis quam necessitate committitur. Nam ut exaggeraretur culpa, in abundantia rerum eos magis dicit deliquisse, quam aliquod scelus inopiæ excusatione cogitasse. Addidit, *transierunt in dispositionem cordis.* *Transierunt*, quasi a rectis semitis erraverunt. Nam hodieque sic dicimus: *Transivit nos*, quando ab aliqua veritate sensus noster erraverit. Peccatores enim, *in dispositionem cordis transierunt*, id est erraverunt, quando sorte teterrima rationabiles homines insensatis idolis serviebant.

Vers. 8. *Cogitaverunt et locuti sunt nequitiam; iniquitatem in Excelso locuti sunt.* Duplex malum est *nequitiam cogitare*, eamque tanquam bonum aliquod palam proferre; nam quem decuerat propter cogitationem sceleris poenitere, culpam geminat, dum facinora cogitata divulgat. Illud maxime quod sensisse nefarium est, dixisse sacrilegium. Sequitur, *iniquitatem in Excelso locuti sunt.* Hoc est quod mens perfida parturiebat, ut contra suum auctorem blasphema verba loqueretur; ut illum quem laudare nemo digne sufficit, ad iram provocet injuriosa loquacitas.

Vers. 9. *Posuerunt in caelo [ed., in cœlum] os suum, et lingua eorum transivit super terram.* *Ponit in caelo os suum* qui Jovem, Mercurium, cæteraque portenta quæ numina Deo putat esse similia. *Ponit etiam in caelo os suum* qui res humanas tyrannica voluntate transgressus, malorum suorum nullum fore putat ultorem; sed potius superba iniquitate subjectus, Deum credit non cognoscere quod differt in tempore vindicare. Sequitur, *et lingua eorum transivit super terram.* *Super terram* utique transeunt, qui ultra mensuram humanitatis loquuntur; et dum sint ipsi imbecillitate fragiles, tenere se immortales æstimant dignitates.

Vers. 10. *Ideo revertetur huc populus meus, et dies pleni invenientur in eis.* Postquam malorum licentiam descripsit et consuetudines pessimorum, nunc veniens ad secundam partem, ad viam veritatis ideo *reversurum populum* dicit, quoniam Domini illuminatione complendus est. Sed quia illos *reversos* dicimus qui de locis patrioticis exierunt, congruum est illos populos hic advertere, qui aliquando in accepta Domini lege manserunt, sed per varia desideria mundana dispersi sunt, et iterum correcti ad Domini præcepta redierunt. Quapropter *Asaph* hunc *populum* ad se rediisse dicit, qui ad agnitionem veritatis, Domino præstante, reversus est. Sequitur, *et dies pleni invenientur in eis.* *Dies 246 pleni sunt*, quando Christus Dominus in plenitudine temporis, quam prophetæ cecinerunt, advenire dignatus est; sicut Apostolus dicit: *Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum (Galat. iv, 4).* Tunc ergo *dies pleni* Judaicum populum perfidia sua vacuatum repererunt, quando inter eos aliqui corde revelato Christum Dominum conspiciere meruerunt.

Vers. 11. *Et dixerunt: Quomodo scivit Deus: et si est scientia in Excelso?* Illos quos superius reversos

esse memoravit, nunc ex qua cogitatione transeant A evidenter exponit; ut Domini misericordia declaretur, qui de blasphemis facit justos, et de insipientibus populi prudentes efficit ac devotos. Dubitaverunt enim scisse Deum tot mala sceleratissimos commisisse, quibus videbant omnia mundi secunda provenire: nescientes poenas eos graviore incurere, qui tandiu exspectati, in sua probati sunt obstinatione mansisse; sicut et nonagesimus tertius psalmus dicit de talibus: *Et dixerunt: Non videbit Dominus, nec intelliget Deus Jacob (Psal. xciii, 7)*. Sequitur, *et si est scientia in Excelso?* Blasphemus iste sensus est, et in insipienti voluntate conceptus, dubitasse scientiam esse in eo qui sapientiam humano donat ingenio, qui et angelos ipsos, et potestates caelorum providentiæ luce locupletat. Scitus enim dictus est, B quasi scire citus. Unde supra memoratus psalmus dicit: *Qui plantavit aurem non audiet, qui finxit oculum non considerat, qui corripit gentes non arguet (Ibid., 9)?*

Vers. 12. *Ecce ipsi peccatores et abundantes in saeculo obtinuerunt divitias*. Proditum est quod insipientium corda fatigabat, quorum ratiocinatio est sine ratione, tractatus sine consilio, cogitatio sine sapore; ut ideo non putaret Deum scisse quod agitur, quia peccatores divitias possidebant; quasi illis justis ac fidelibus talia sit pollicitus, et non magis pauperes in mundo esse voluit, quibus caelorum regna promisit.

Vers. 13. *Et dixi: Ergo sine causa justificavi cor meum, et lavi inter innocentes manus meas? Asaph se quoque fatuis cogitationibus profitetur illud; sicut superius dixit: Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei; ut cum se profitetur talia repudiasse, in nostris sensibus pravas cogitationes non sinat ullatenus introire. Quapropter increpative pronuntiandum est: Ergo sine causa justificavi cor meum? quasi inani spe aliquis se putet elusum, si in hoc sibi mundo fructum justitiæ non sentiat esse collatum. Causa enim a casu dicta est, quod saepe bona sit, saepe mala. Hoc genus causæ ab oratoribus anceps dicitur, quod maxime in deliberationibus provenit, quando dubius est animus quid sequatur. Addidit, *et lavi inter innocentes manus meas*. Adhuc hoc ipsum quod coepit exsequitur. Ac si diceret: Quid mihi profuit probabili me conversatione tractasse, si divitias possident qui vitia non relinquunt? Lavat enim inter innocentes manus suas qui pias operationes laudabili peragit instituto. Nam Pilatus non lavit inter innocentes manus suas quando flagellatum Dominum cruci tradidit affligendum.*

Vers. 14. *Et fui flagellatus tota die: et index meus [mss. G. et F., castigatio mea] in matutino*. Quasi poenas suas adhuc commemorat, quas, ut illi videbatur, irrite sustinebat; ut iste flagellatus pauper esset, cum impius securus suas divitias possideret. Pessima reputatio, sed vicina correctio. Sicut ægrotis fieri solet, qui tunc diutino languore liberantur, quando in ægritudinis sine eos copiosior febrium flamma

succenderit. Sequitur, *et index meus in matutino*. Ecce jam ad temperiem sanitatis rediit, qui morbo- sis caloribus æstuabat. *Indicem* dicit sibi Dominum Christum, qui nobis viam veritatis evangelicis prædicationibus indicavit; et tempore *matutino* resurgens, spem nostram de isto mundo auferens, ad caelorum regna protendit.

Vers. 15. *Si dicebam: Narrabo sic: ecce natio filiorum tuorum, cui disposui*. Jam vicina veritate commonitus secum ipse deliberat, et ad tantam rem perductus cogitatione multiplici fluctuat. Dicebat enim: Si annuntiavero plebi Deum mortalia non curare, occurrere sibi putat prædicationes priores, quas Israelitis ante prædixerat, ut Deum colerent, cæli terræque Creatorem, qui per suam sapientiam universa disponit, bonis malisque pro suorum actuum qualitate restituens. Quomodo ergo poterat aliter narrare, qui talia visus est ante docuisse?

Vers. 16. *Existimabam ut cognoscerem, hoc labor est ante me*. Primus gradus est scientiæ, quando creperimus intelligere minime nosse, quod ante nos scire putabamus. Prius enim persuaserat sibi Deum non curare mortalia, quoniam peccatores videbat divitias possidere; modo autem existimat esse quærendum, ut veritatem rei mereatur agnoscere. Constat ergo repudiatum priorem sensum, quando alter ut agnoscat exquiritur. Sequitur, *hoc labor est ante me*. Revera æstuanti laboriosum erat tantam rem lucida veritate cognoscere; ut et prosperitates peccatorum despiceret, et Domini patientiam veritatis ipsius consideratione laudaret. *Ante me*, quod dixit, fortitudinem difficultatis ostendit. Quis enim molem istam ignorantiae, nisi per gratiam possit Divinitatis irrumpere? Sicut et in alio psalmo legitur: *Et in Deo meo transgrediar murum (Psal. xvii, 30)*.

Vers. 17. *Donec intrem in sanctuarium Dei, et intelligam in novissima [ed., novissimis] eorum*. Advertit aliquando Asaph, quod intelligere festinabat. Repetit enim prædictæ quæstionis aliter veritatem se non potuisse cognoscere, nisi legem divinam, quod est *sanctuarium Dei*, contuens, intelligeret novissima peccatorum: quoniam in futuro iudicio felicitas humana damnabitur, quæ hic ad tempus florere monstratur. Quo remedio hæsitatio cuncta sublata est, quia non debet pius animus offendi, cum se magis rebus talibus sentiat edoceri. Quod genus orationis dicitur deliberativum, quando et partes ponuntur, quæ nos dubios reddunt, et eligitur sententia, quæ et utilitati conveniat et decori. Dixit enim quod eis scrupulum commovebat: *Si dicebam, Narrabo sic*. Occurrebat utique illa foeda varietas: *Ecce natio filiorum tuorum, cui disposui*. Ad postremum eligitur sententia quæ cuncta salvaret: *Hoc labor est ante me, donec intrem in sanctuarium Dei, et intelligam in novissima eorum*. Sic deliberativum genus partibus suis regulari observatione completum est. Sciendum est sane de topicis omnia quidem argumenta procedere; sed quando generaliter dicuntur, 247. ad dialecticos pertinent; quando autem particulatim et

specialiter exprimuntur, oratoribus convenire non dubium est.

Vers. 18. *Verumtamen propter dolos posuisti eis mala; dejecisti eos dum allevarentur.* Asaph venit ad tertium membrum, ubi peccatorum commemorat ultiones, quas superius eis dixerat in futurum graviter infligendas. Et ne omnino in mundo mali putarentur immunes, aut scelera sua crederentur habere modis omnibus impunita, dicit: *Posuisti eis mala; ut quamvis mundana felicitate potiantur, reatum in se gestent, qui non potest deserere omnino criminosos.* Nam tales etiam hic frequenter incurrunt ruinas, quas eorum vel suspicio non habebat. Sequitur, *dejecisti eos dum allevarentur.* *Dejecisti* dum dicit, ex alto significavit elisos. Et ut hoc intelligeres, addidit, *dum allevarentur*, id est, dum in cothurnum superbiae amplitudine ruinosa conscenderent. Et perpende quia ipsum tempus elevationis significat quod ruinæ. Non enim dixit, postquam elevati sunt; sed, *dum allevarentur*, quorum erigi cadere est, et sublevare demersio: quoniam ad illam summitatem tendunt, quæ subita præcipitatione dissolvitur; sicut jam et in alio psalmo dictum est: *Vidi impium superexaltatum et elevatum sicut cedros Libani: et transivi, et ecce non erat (Psal. xxxvi, 35)*, et reliqua.

Vers. 19. *Quomodo facti sunt in desolationem! subito defecerunt; perierunt propter iniquitatem suam.* *Quomodo* admirantis est, ut subito desolatus appareat, qui tanta felicitate pollebat. Desolatus, utique desertus ab illis rebus quæ eum tanquam numerosa familia circuibant. Hoc enim contingere malis posse non dubium est, quando debitum pavendæ mortis incurrunt. Sequitur, *subito defecerunt.* Exponit etiam quemadmodum ad *desolationem* pervenerint, qui prius felicia malis evenisse mirabantur. Nam quod dicit, *subito defecerunt*, significat repentinae mortis adventum. Et ne illos crederes communiter mori, addidit, *perierunt propter iniquitatem suam*: quia mali sic in hoc sæculo deficiunt, ut tamen iterum in illa damnatione perpetua clade moriantur.

Vers. 20. *Velut somnium exsurgentis, Domine, in civitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges.* Pulchra comparatio. Talem dicit esse felicitatem malorum, quale somnium evigilantium. Præstigiis enim quibusdam elusi, frequenter ad illa nos pervenire somniamus, quæ nimia cupiditate perquirimus. Pauper enim subito dives efficitur, criminosus honorabilis invenitur, fruitur alter optato conjugio, nonnullus desiderato potitur imperio. Et his omnibus subito derelictis, patentibus oculis non respicimus, quæ clauso lumine cernebamus. Ecce illa admiranda felicitas impiorum pervenit ad somnium. Sic enim jam mortui divitias possidere non possunt, sicut evigilantes sua gaudia perdiderunt. In hoc autem commate distinctio plena figenda est, quoniam de superioribus pendet. Sequitur, *Domine, in civitate tua imaginem eorum ad nihilum rediges.* Hic jam dicit quemadmodum in illa Jerusalem cœlesti impii divinis non possint apparere conspectibus; sed sicut in isto

A sæculo imaginem in se Domini polluerunt, ita in illa futura patria eorum effigies non videbitur, qui in gehennæ sequestratione mittendi sunt. Peribit ergo imago, quando se eis ipsa veritas alienata subtraxerit; nec similitudinem retinere possunt, de cujus beatitudine nil habebunt. *Imago* enim est alicujus rei existentis similitudo formata.

Vers. 21. *Quia delectatum est cor meum, et renes mei resoluti sunt.* Superius prophetavit impios a regno Domini submovendos, nunc causam reddit quia per ipsos factum fuerat, ut cor ejus noxia delectatione mundanis felicitatibus invideret. Unde apparet gravissimum esse peccatum, quando aliquis occasionem præbuerit unde alterius conscientia polluatur; sicut nec illa res parva est, quæ juvante Domino bonis præstat exemplum. Addidit, *et renes mei resoluti sunt.* *Renes* frequenter diximus pro mentis constantia poni. Nam sicut isti corpus continent, ita animæ stabilitatem et illa custodit. *Renes* ergo suos dixit esse *resolutos*, quia mundanarum rerum felicitatem incauta voluntate quæsierat.

Vers. 22. *Et ego ad nihilum redactus sum, et nescivi; ut jumentum factus sum apud te.* Merito ad nihilum redactus fuerat, qui talibus desideriis inhærebat, ut peccatoribus invidendo, auctori suo facere videretur injuriam. Ad nihilum enim pervenit qui fructu veræ intelligentiæ vacuatus agnoscitur. Et hoc quoque nescisse se dicit. Ipsa est enim profunda ignorantia nescire quod pecces: unde in alio psalmo dictum est: *Delicta quis intelligit (Psal. xviii, 13)*? Sequitur, *ut jumentum factus sum apud te.* Jure se *jumentum* dicit, quem carnalis æmulatio quasi irrationabile animal insidebat. Apud Deum enim in vice sunt pecudum, qui ejus præceptis resistunt, et aliud sentire volunt quam sanctis regulis continetur; sicut in alio psalmo dictum est: *Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus (Psal. xxxi, 9)*.

Vers. 23. *Et ego semper tecum; tenuisti manum dexteram meam.* Cum dicit, *Et ego semper tecum*, ostendit se ab idolis alienum auctori Domino pure mente credidisse. Sed in hoc errabat, quia de peccatorum felicitate Domini judicia discernere nesciebat. Quapropter hic distinctio plena ponenda est, quoniam est completa sententia. Sequitur, *tenuisti manum dexteram meam.* Dixit, *tenuisti manum*; et ne putares sinistram (quia et ipsa pars habet corporis manum); addidit, *dexteram meam.* Cujus enim hæc pars a Domino tenetur, semper absolvitur atque liberatur; sicut Petro mergenti *dexteram tenuit* Dominus, eumque fecit elementum liquidum fixo calcare vestigio.

Vers. 24. *In voluntate tua deduxisti me, et cum gloria assumpsisti me.* Hic quoque gratia Domini significatur, qua redemit peccatores. Non enim dixit, meritis meis, sed *voluntate tua deduxisti me*; ad intellectum scilicet saluberrimum, ad quem post mortiferas cogitationes tanquam de loco sepulcri, Domino vivificante, reversus est. Sequitur, *et cum gloria assumpsisti me.* Hic denuntiat Domini incarna-

tionem futuram, in qua hominem assumere pietate sua dignatus est. Quid enim mirabilius quam mortalem naturam incarnatione Verbi ad Patris dexteram collocatam, et eam vivos et mortuos iudicaturam, quæ post delictum primi hominis diabolicis tentationibus subjacebat? Unde etiam probatissime atque expresse Joannes Constantinopolitanus episcopus ait (*In homil. de Ascens.*): Cognoscamus **248** quæ natura est, cui dixit: Esto meæ particeps sedis; illa natura quæ audivit: *Terra es et in tertam ibis* (*Gen. iii, 19*).

Vers. 25. *Quid enim mihi restat in cælo, et a te quid volui super terram?* Postquam dixit quemadmodum a pravo sensu voluntate Domini fuerit absolutus, ad quartum venit ingressum: ubi jam bona misericordiæ [ed., bonam misericordiam] ipsius liberatus enumerat. Nam cum dicit, *Quid restat in cælo*, subaudiendum est, quid amplius petam, id est, quam quod mundo daturus es? Beneficium scilicet sanctæ incarnationis tuæ; ut Deus homo ex duabus et in duabus naturis distinctis atque perfectis unus Christus appareat, et damnatum lege peccati per gratiam redemptionis absolvat. Inreperative autem contra se dicit quod sequitur, *et a te quid volui super terram?* quasi diceret: Ego veritatis ignarus, qualia super terram sperabam, ut peccatorum bona cuperem habere communia, cum tu beneficia parares in æternitate mansura? Istæ sunt potius divitiæ quas salubriter cupere debeamus; ista felicitas de qua se Christianus gaudeat esse locupletem; ut sit pauper in hoc sæculo, dives in cælo.

Vers. 26. *Defecit caro mea et cor meum: Deus cordis mei, et pars mea Deus in sæcula.* Defectus dictus est, quoniam deest illi effectus. Et jure cogitatio carnalis defecerat, quæ se errasse noscebat. Sed illi confitetur, cui culpam revelare remedium est: delicta confiteri securitas. Et nota quod in uno versu, *cor* et in bono ponitur et in malo. *Defecit cor*, utique mala cogitatio. *Deus cordis*, bonum intellectum significat, cum se errasse salubriter sentiebat. Illud quoque notandum est, quod frequenter Scriptura divina de corporis istiusmodi parte dicit emanare consilia; sicut scriptum est: *De corde hominis procedunt cogitationes malæ* (*Matth. xv, 19*). Quamvis aliqui dicant in cerebro esse sapientiæ sedem. Sed illi potius dicenti de corde nostro credendum est, qui corda nostra formavit. Sequitur, *et pars mea Deus in sæcula.* Illius hominis pars Deus est, qui se majestati ipsius et credulitate consociat, et probabili actione commendat. *In sæcula* vero quod addidit, semper se ipsi adhærere promisit. Quod revera perfectorum est nunquam ab illo velle discedere; sine quo contingit semper errare.

Vers. 27. *Quia ecce qui elongant se a te peribunt; perdidisti omnes qui fornicantur abs te.* Illorum memor est de quibus superius dixit: *Subito defecerunt; perierunt propter iniquitatem suam.* Illi enim se elongaverunt ab eo, qui idolis servientes, Deo vero nullam reverentiam reddiderunt. Iste enim credens Deo

paulisper recesserat, ut rediret, quando, sicut sæpe dictum est, cogitationes pravas de peccatorum felicitate contraxerat. Sequitur, *perdidisti omnes qui fornicantur abs te.* Fornicari est a Domino, quando adulterinis cogitationibus ab ejus amore casto deviamus, et luxuriam sæculi præponentes præceptorum celestium non recipimus disciplinam. Quod illos facere manifestum est, qui culturas idolorum vanasque superstitiones impietatis affectant; et quidquid postremo contra catholicam fidem creditur, pollutis sensibus fornicatur.

Vers. 28. *Mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Deo spem meam: ut annuntiem omnes laudes tuas in portis filiae Sion.* Ecce declaratus est sensus ille quem diximus: quia licet prava se cogitatione polluerit, tamen a cultura Domini non recessit. Dicit enim, *bonum sibi esse adhærere Domino.* Is enim Divinitati adhæret qui se illi vera fide atque operum probitate conjungit. Nam sicut impios dicit elongatos, ita se Domino adhærere profitetur; ut illis contraria faciendo, disparem vicissitudinem remunerationis inveniat. Sequitur, *ponere in Deo spem meam.* Exponit verbum quod superius dixit. Ille enim adhæret Deo qui spem suam ponit in Domino: quia nihil potest esse beatius quam illi omnia committere, qui novit suis cultoribus congrue profutura præstare. Addidit, *ut annuntiem omnes laudes tuas in portis filiae Sion.* Sion frequenter diximus montem esse Jerosolymis constitutum, qui nostra lingua speculatio interpretatur. Istius ergo contemplationis filiam, catholicam constat esse Ecclesiam, ubi revera laudes Domino reddit, qui pura mente crediderit. *In portis*, ipsum ingressum Christianitatis mavult intelligi, quando ad veram fidem percipiendam populus novæ regenerationis adducitur.

Conclusio psalmi.

Quam mirabiliter Asaph iste cujus nomen indicat Synagogam, et præteritos errores respuit, et futuræ bona credulitatis assumpsit! Deliberavit enim sapienter, elegit eximie, ut non immerito post illam superioris psalmi de adventu Domini salutiferam promissionem, septuagesimi secundi psalmi ei numerus convenisse videatur, quando utrasque cogitationum partes, velut justa libra discernens, æquabili totum moderatione pensavit. Completa est his admonitionibus institutio Christiani, ut nec cogitationibus malis delinquat, qui se Domino commendare festinat. Præsta, Domine, ne nos talibus invidere facias, quos tua veritate condemnas, sed exsecremur quos horres, et amemus certe quos diligis; quia tecum nequeunt habere portionem, nisi qui voluntates tuas mente devotissima subsequuntur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXIII.

Intellectus Asaph.

Intellectus significat inspectionem divinam, quam psalmus iste studio pietatis omnimodis intuetur. Asaph (sicut sæpe jam dictum est) interpretatur Congregatio, quæ nunc vocatur Ecclesia. Ista futuras

clades civitatis Jerusalem miseranda lamentatione deplorat. Mira pietas, stupenda clementia, malum futurum præsentem sibi facere planctum; et sic dolere ventura, quasi jam probentur esse suscepta! Quod genus dictionis charitate plenum, proximique dilectione compunctum et in hoc psalmo, et in septuagesimo octavo, et in centesimo trigesimo sexto reperies fuisse cantatum. Scire autem debemus quid intersit inter poenitentes et lamentantes, quoniam sunt tristes lacrymæ utrisque communes. Poenitentes pro suis peccatis, aut pro generalitatis excessibus rogant; ut Dominus **249** delicta dimittat, ne puniat errata cum judicat. Lamentantes vero pietatis intuitu deflent civitatis ruinas, et interitum suorum civium, quem [ms. A., quæ] aut jam passi, aut certe passuri sunt. Unde monet Apostolus charitatem proximi persuadens, *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus* (Rom. xii, 15). Respiciamus nunc ordinem ipsum positionemque psalmodiarum. Septuagesimus primus psalmus promisit incarnationem Domini esse venturam. In septuagesimo secundo, postpositis erroribus, Asaph elegit quid sequatur. In præsentem autem civitatis subversio deploratur; ut durissimus animus Judæorum vel ipsius civitatis suæ calamitatibus tereretur. Totum fecit Medicus bonus, si sanitatem recipere voluisset ægrotus. Meminerimus autem quod ecclesiastica tradit auctoritas his diebus vastatam Jerusalem, quando Christum Dominum crucifixit plebs crudelissima Judæorum; ut non sit dubium quod temporis malum receperit præsumptionis excessus. Nunc ad reliqua transeamus.

Divisio psalmi.

Israelitarum populus, qui figuram continet devotissimæ Synagogæ, per totum loquitur psalmum. In prima sectione deplorat cur traditi fuerint gentibus, ita ut sanctuarium Domini inimicorum profanasset audacia, memorans quorundam Judæorum cor impoenitens Domini provocasse censuram; ex quibus tamen in fine sæculi convertendos esse prophetat. Secunda dicit, adventu Christi superstitiones et iniquitates hominum fuisse destructas: enumerans diversa eum fecisse magna, inter quæ petit ut Judæis errantibus subveniret. Tertia sectione rogat ut memor promissionum suarum ab interitu semen eripiat Abrahæ, et ad ipsum ascendat superbia Romanorum qui se immaniter (ms. A., F., se inaniter) extulerunt. Quem psalmum sollicitis mentibus audiamus; est enim in excidii Jerosolymitani lamentatione mirabilis.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Utquid, Deus, repulisti in finem? iratus est furor tuus super oves gregis tui.* Introducitur populus Judæorum Deo supplicans, ut averteret ab Israeliticis quod imminebat exitium. *Utquid?* quærentis est, non imputantis. Merito enim territus quærebat cur sanctuarium Domini passurum esset nefandissimam vastitatem; timens ne, quia permissa est templi vastatio, Judaicus quoque populus funditus interiret. Nam quis

A jam reservari creditur, quando sanctis locis reverentia non habetur? *Repulisti, abjecisti est, quasi alienos a tua defensione fecisti. In finem,* hic interitum significat et captivitatem, quam Jerusalem temporibus Vespasiani atque Titi principum a Romanis legitur pertulisse. Sequitur, *Iratus est furor tuus super oves gregis tui.* Oves dicit populum Judæorum, ut nominatus grex pii Pastoris misericordiam commoveret. *Addidit tui,* quia semper in eis temperantius vindicamus, quos aliquando nostros fuisse meminimus.

Vers. 2. *Memento congregationis tuæ, quam creasti ab initio: liberasti virgam hæreditatis tuæ, montis [ms. A., mons] Sion, in quo habitasti.* Intuere sollicitè quot modis benevolentiam Judicis quærat, ut oratorum argumenta hinc invenias fuisse progressa. Præstita enim dona numerantur, ut ad beneficia consueta animus boni Judicis invitetur. Quapropter rogat ut sua potius beneficia in eis, quam eorum considerare velit errata. *Congregatio* enim Judæorum evidenter ipso adjuvante prævaluit, cum eos sub Ægyptio populo crescere faciebat, et quando placuit miraculis insignibus liberare dignatus est. Nam cum omnes creet atque disponat, Judæos quasi specialiter creasse dicitur, quibus et legem dedit, et prophetas contulit, et miracula magna concessit. *Ab initio* dixit, fidei scilicet culturæque prolatae, quam per Moysen populus accepit Hebræus. Sequitur, *liberasti virgam hæreditatis tuæ.* *Hæreditas* Domini fuit populus Judæorum, quandiu ei puro animo serviebat. Hanc *hæreditatem virgam* appellavit propter Moysen famulum ejus, cui **C** jussum est per *virgam* magna facere, ut divina fortitudine roborati, de terra Ægypti egrederentur intrepidi. Per hanc enim *virgam* Pharaonis est quassata duritia, per eam maris Rubri fluentia divisa sunt, per ipsam de sicco lapide flumina manaverunt; et merito *hæreditas* ista vocata est *virga*, quæ tanta valuit implere miracula. Hæc ideo in commemorationem venit, ut per eam quanta præstitisset ostenderet. Addidit quoque cumulum perfectionis insignem, id est *montis Sion, in quo habitasti.* Illa enim quæ præcessere miracula usque ad *montis* hujus munera pervenerunt. Dubium quippe non est omnia Veteris Testamenti ideo [mss., a Deo] fuisse facta, ut Novi veritas promissa sequeretur. Nam quod dicit, *montis Sion, in quo habitasti,* Jerosolymam utique significat **D** civitatem, in qua Israeliticus populus insidebat, ubi *habitasse* declarat Christi Domini præsentiam corporalem, ut hæc loca non sineret incurrere teterrimam vastitatem, in quibus humanis oculis apparere dignatus est. Fulgens plane terra miraculis, dominica visitatione venerabilis, ubi datum est oculis carnalibus videre, quod est summa beatitudo vel credere. Quod argumentum dicitur a laude rei læsæ; ut tanto plus hostibus cresceret invidia, quanto loca sancta fuerant eorum præsumptione vastanda.

Vers. 3. *Eleva manum tuam in superbiam eorum in finem: quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis!* Hæc verba non sunt irati, sed remedium magis correctionis optantis. Prævaluit revera Israelitæ petitio.

Ubi enim amplius religionis Christianæ cultus efflo- A ruit quam in Romana urbe, quæ præ cæteris terris superstitiones sibi ante gentium vindicavit? *Elevata est ergo in ipsis potentia Domini, quando superbiam eorum humilitatis gratia commutavit, perducens eos in finem, id est ad Dominum Salvatorem. Quanta enim nefandissima illic sunt signa templorum! Quot Ecclesiarum cœlestium et beatorum martyrum dona micuerunt! Ut utrisque conspectis, revera potentia intelligatur Domini Christi, qui ex tam superstitiosa plebe reddidit sanctissimam civitatem. Sequitur, quanta malignatus est inimicus in sanctis tuis! Inimicus significat populum Romanorum, qui illo tempore (sicut dictum est) insignis idolorum cultor habebatur. Qui malignatus est in locis sanctis ejus, quando sacerdotes totaque ministeria 250 templi in prædam B missa patuerunt, cunctaque gens Hebræorum aut gladio subjacuit, aut captivitati subjugata servivit. Hoc enim nimis acerrimum bellum Josephi Historia septem libris celebrata describit.*

Vers. 4. *Et gloriati sunt qui oderunt te in medio atrio tuo; posuerunt signa sua signa, et non cognoverunt.* Hinc jam per contemptum sacratissimi templi major in præsumentes crescit invidia; ut ipsam quodammodo Divinitatem contempsisse videatur, quando sanctæ religionis violator arguitur. Sed cum omne scelus debeat subsequi pœnitudo, hic positum est, *gloriati sunt*, ut non solum peccasse, sed ipsum quoque malum ad gloriam suam traxisse viderentur. Addidit etiam, *qui te oderunt*, ut patienter non debeat sustineri, quod ab inimicis cognoscitur perpetratum. C Sequitur, *in medio atrio tuo*. Hoc ad magnum contemptum pertinet exprimendum, ut non in extremo aliquo loco, sed *in medio atrio*, sacrilegium commississe dicantur. Quod autem addidit, *signa sua signa, et non cognoverunt*, scilicet aquilas, dracones, cæteraque quibus in prælio uti solebat Romanus exercitus; aut certe statuas monumenta victoriæ, quas imperatores supra fornices portarum in suis laudibus erigebant. Sequitur etiam cum dolore dictum, *signa; ut ipsa repetitio ad vindictam celerem justum Judicem commoveret.* Quæ figura dicitur epembasis, quoties ad auxesim faciendam de vicino eadem verba geminantur, ostendens quia humanis est viribus applicatum, quod divina fuerat dispensatione permissum. Nam ut hunc sensum intelligas esse conceptum, in- D tulit, *et non cognoverunt*. Quod si cognovissent, tibi utique reddidissent sacrificia; non autem elegissent ad dæmonum redire culturas. Quæ captivitas vel ruina longis post temporibus facta est, quam cognoscitur esse prophetata. Tunc enim quando ista dicebantur, templum adhuc Jerosolymis non erat constitutum, quippe quod a Salomone filio ipsius legitur fabricatum. Unde revera cœlestis prophetiæ magna virtus apparuit, ut ante ipsius eversio prædicaretur quam ejus constructio provenire potuisset.

Vers. 5. *Sicut in via super summum: quasi in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus in idipsum: bipenni et ascia dejecerunt eam.* Quantum plus inimi-

corum contemptus exprimitur, tantum venire vindicta celerius postulatur. Nam in his duobus versiculis dolentis animus vehementer ostenditur, ut dicat, *sic posuerunt signa sua in templo tuo, quemadmodum solent statuæ principum in plateis per loca edita collocari, ut vianantium memoria visis talibus instruat. Quid enim execrabilius quam ut hoc auderent facere in penetralibus templi, quod a sacrilegis præsumitur in plateis? Sequitur alia comparationis miseranda conquestio, ut ita dicat januas illas templi reverendissimi securibus comminutas, quemadmodum excisoribus lignorum silvæ solent præbere licentiam, ut nullus custos, nullus contrarius invenitur. Antiqui autem januas a Jano dictas esse voluerunt, quod per ipsum anni (ut putabant) præberetur ingressus. Addidit quoque, *in idipsum*, in templo scilicet, ut facti qualitas de loci reverentia plus doleret. Sequitur, *bipenni et ascia dejecerunt eum*. Bipennis est in plagas lignorum ferrum ab utraque parte formatum, quod in excidendis trabibus competenter aptatur. Dicta est autem ab eo quod bis acuta sit. Pinnum enim antiqui acutum dicebant. Ascia, id est ferrum in obunci nasi more curvatum, per quam manus artificis diligentius persequitur quod constat minutius abscidendum. Ergo ut civitatem illam ostendat funditus fuisse vastatam, per hæc instrumenta fabrilia, et magnas res simul et parvissimas dicit esse dejectas. Quidquid enim aut bipennis excidere, aut ascia persequi potuit, manus truculenta dejecit. Quo loco ad exprimendum dolorem prophetæ, Jeremiæ sensus ille ponendus est: *Videte si est dolor secundum dolorem meum qui factus est mihi. Dedit me Dominus in manibus, et non potero stare (Thren. 1, 12, 14).**

Vers. 6. *Incenderunt igni sanctuarium tuum; in terra polluerunt tabernaculum nominis tui.* Crescit dolor, ubi calamitas eversionis augetur. Potuit enim bipennis et ascia sola ligna concidere, sed ad postremum ignem contigit omnia simul devorare. Sed quid, rogo, de privatis domibus fieri potuit, ubi furor hostilis sanctuario Domini non pepercit? Quod autem dicit, *igni incenderunt*, in sæcularibus litteris schema dicitur pleonasmus, ubi et superfluum aliquid poni fas est. In Scripturis vero divinis (ut mihi videtur) hæc figura non convenit, ubi totum utile, totum necessarium, totum que perfectum est; sed magis per hunc modum locutionis dictum debemus advertere, sicut usu dicimus: Auribus meis audi, oculis meis vidi; cum tamen nec alienis videre oculis, nec auribus audire possit extraneis. Sequitur, *in terra polluerunt tabernaculum nominis tui. Tabernaculum nominis ejus*, templum fuit quod Salomon mirabili ædificatione construxit, in cujus dedicatione orans ait: *Ego autem ædificavi domum nomini ejus (III Reg. VIII, 21)*, et cætera. Istud ergo tabernaculum quod visitabat virtus cœlestis, manus polluit vastatoris, et usque in terram deduxit culmina, quæ ad laudem Domini probabantur esse constructa. Et nota quod in his quatuor versibus schema illud nobilissimum ponitur auxesis, quæ Latine augmentum nuncupatur. Crescit enim subinde atrocitas facti, ut

tam immaniter excedentibus ab omnipotenti Iudice A debeat. obviari. Quod sive in laudibus, sive in vituperationibus utiliter nimis ac decenter apponitur, sicut fecit Apostolus dicens: *Scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit* (Rom. v, 3, 4, 5), etc.

Vers. 7. *Dixerunt in corde suo cognatio eorum inter se: Venite comprimamus omnes solemnitates Domini a terra.* Potuissent mala superius enumerata misericordiam Domini commovere, nisi adhuc fuisset in Judæis obstinata superbia. Nam licet talia perpessi sint, a blasphemis eorum animus non recessit. *Dixerunt enim in corde suo.* Et ne pauci viderentur esse, addidit, *cognatio eorum inter se*; ut impoenitenti cordi merito non fuerit suspensa calamitas. Sequitur, *Venite, comprimamus omnes solemnitates Domini a terra.* Hic verba referuntur irascentium Judæorum, quoniam viderant **251** eversam civitatem suam, et Dei sanctuaria profanata, insipienter et furiose dixerunt: Abjiciamus legem Domini, qui nos vindicare contempsit: non æstimantes multo eos graviora potuisse mereri, qui crucifigere nisi sunt Dominum Christum. Talia enim *Asaph* ex sua persona dicere non poterat, quem præmissus tituli intellectus ornabat.

Vers. 8. *Signa nostra non vidimus* [ed., *videmus*], *jam non est propheta: et nos non cognoscat amplius.* Dementissimi hominum qui talia sibi putabant post reatum signa posse præstari, qualia videbantur ante culpam tam immanissimam promereri. Veniebat utique illis in animum quantas gentes patres eorum Domino juvante prostraverint, quæ regna momentanea concertatione subdiderint; et in reatu maximo constituti, ipsa sibi subtracta dicebant signa, quæ patribus suis tunc devotis noverant esse collata. Sequitur, *jam non est propheta: et nos non cognoscat amplius.* Adhuc ipsa sunt verba desperantium Judæorum. Nam quoties antiquis temporibus Israelitæ aliqua calamitate premebantur, euntes ad prophetas instruebantur ab eis jussu Domini quid facere debuissent; quibus tamen eorum duritia obedire contemnebat. Sed cum eos completo adventu Domini non haberent, dicebant a Domino se fuisse derelictos, quando eos, per quos admoneri consueverant, non videbant. De talibus enim scriptum est: *Peccator, cum venerit in profundum malorum, spernit* (Prov. xviii, 3). Hæc omnia D dici non potuerunt, nisi a populo Judæorum, quia Romanis ista contraria erant, qui tunc nefandis idolis serviebant. Revera *Asaph* intelligens et sanctitate præcipuus fudit pro Judæis mirabilem supplicationem. Sed ne inclementia Divinitatis putaretur, quod pro ipsis non probatur auditus, subjunxit culpas desperationesque Judæorum; ut debitas ultiones susceperint merito, in quibus nulla fuit inter tam multa crimina congrua poenitudo.

Vers. 9. *Usquequo, Deus, improperebit inimicus; irritat adversarius nomen tuum in finem?* Clamat tanquam qui adiutorem petit, gemit quomodo vulneratus qui medicum quærit, dicens Domino: *Quandiu istas*

improperationes sustinebis, quas Judæus tibi movet incredulus? Non ut eos perderet, quos flendos esse judicabat, sed ut confessionis beneficio mutaret in melius. Sequitur, *irritat adversarius nomen tuum in finem.* Hoc exponit quod superius dixit. Tandiu Dominus murmurationes patitur perfidorum, donec adversarios suos ad confessionem sui nominis miseratus adducat. Ille enim potens est sic corrigere derogantes, ut qui prius mortifere locuti sunt, postea prædicare salutariter audiantur. *Irritat enim a canibus tractum est, quorum latratibus R littera plurimum sonat.* *In finem* significat mundi vesperam, quando gens Judæorum pro maxima parte creditura est.

Vers. 10. *Utquid avertis faciem tuam et dexteram tuam de medio sinu tuo in finem?* Quasi offenso, quasi irato Domino dicit, qui nolit peccatores populos intueri, ut adhuc in sua videantur perseverare nequitia. Ille enim quos dispensatione mirabili placatus attenderit, corrigit: quos propitius intuetur, emendat. Sequitur, *et dexteram tuam de medio sinu tuo in finem.* Aliud sacramentum tangitur Veteris Testamenti. Nam sicut Moysi datum fuerat per virgam miracula facere (Exod. iv, 6, 7), ita illi præceptum est ut *dexteram* suam in sinum mitteret, exindeque prolata, leprosa conspecta est. Jussumque illi est, ut iterum manum mitteret in sinum, et statim curata est. Significans quia populus Judæorum exiens a Domino Christo imundus fieret; ad eum vero conversus reciperet pristinam sospitatem. Quod factum ideo commemoratur, ut Judæorum populum in antiquam redire prædicaret sospitatem. Hoc argumentum dicitur ab eventu, quando ad illud supplicatio tendit, ad quod rei ordinem pervenire cognoscit. Sed ne in tali relatione diutius moraretur, ad laudes Domini festinus accedit, ut omnia possibilia dicat illi qui tam ingentia cognoscitur operari.

Vers. 11. *Deus autem Rex noster ante sæcula; operatus est salutem in medio terræ.* Venit ad secundam sectionem intellectus ille *Asaph*, quem titulus præcinebat, et spiritu prophetiæ Dominum Salvatorem prædicat esse venturum, enumerans per demonstrativum genus orationis quanta miracula fecerit in cælo et in terra. Et quia de ejus erat incarnatione dicturus, ne quis eum Dominum crederet temporalem, ante constitutionem mundi *Regem* eum jam fuisse testatur, sicut ipse in Evangelio ait: *Ego in hoc natus sum* (Joan. xviii, 37). *Sæcula* enim dicta sunt, quod in se revolvant tempora. Sequitur, *operatus est salutem in medio terræ.* Quamvis hoc et de factis miraculis possit intelligi, quæ coram hominibus visualiter cognoscitur operatus, tamen melius hoc de animarum salute suscipiamus, quam operatus est prædicatione vitali. *In medio terræ*; cunctis scilicet cernentibus populis, quos per *terræ* vocabulum datur intelligi. Quæ figura dicitur metonymia, quando per id quod continet, id quod continetur ostenditur.

Vers. 12. *Tu confirmasti in virtute tua mare; contrivisti capita draconum super aquas.* Ut revera ostenderet quod superius dixit, *ante sæcula Regem* fuisse

Dominum Salvatorem, qui pro nobis pati dignatus est; ut mortem moriendo destrueret, captivis libertatem, reis præmia condonaret, refert miracula quæ quondam fecit in gente Judæorum. *Confirmavit enim Rubri maris liquidas abyssos, quando in duobus lateribus sic aqua defixa est, ut mare navigerum iter faceret esse terrenum. Sequitur, contrivisti capita draconum super aquas.* Mysterium superioris miraculi decenter exponit, quia illa præfiguratio transitus maris Rubri aquas sancti baptismatis indicabat, ubi *capita draconum*, id est spirituum immundorum perducuntur ad nihilum, quando animas quas illi peccatorum sordibus inquinant, fons salutaris emundat. Et nota quod in hoc et in aliis quatuor versibus per figuram synathroesmos singulas congregat laudes; ut enumeratio ipsa virtutum animum offensi potentissimi Judicis temperaret.

Vers. 13. *Tu confregisti caput draconis; dedisti eum in escam populo Æthiopum.* Cum superius dixerit plurali numero *capita draconum*, significare volens nequitas spirituales, modo singulari numero ponit *draconem*, ut ipsum Satanam indicare videatur, qui quantum fortior, tantum nequior; et cum singulari numero ponitur, inter malignos spiritus habere similem penitus abnegatur. **252** *Confractum est enim caput ejus, quando superbia ipsius de cælo dejecta est; et nativam claritatem retinere non meruit, qui se voluntaria obscuritate maculavit. Addidit, dedisti eum in escam populo Æthiopum.* Æthiopes bene peccatores advertimus, qui ante fuerant tenebrosa mente teterrimi; sed ad Dominum conversi, escam cœperunt habere diabolum, cum de ejus detractioe satiantur. Nam hodieque quem pessimum intelligi volumus, diabolum nuncupamus. Omnibus enim culpis exsufflatur admissis, totius dicitur auctor erroris, et sicut ille Christianos insequitur, ita ab omnibus execrabili horrore discerpitur. Sic fit ut qui paganis ante venerabilis, nunc a Christianis detractioe moribus corrodatur. Sive conversi jam fideles escam possunt habere diabolum, quando per ipsius machinamenta tentationesque proficiunt; ipso enim persequente martyres fiunt, ipso affligente patientiæ munere coronantur. Quapropter merito diabolum illorum esca dicitur, quos fatigationibus crebris ad desideria votiva perducit.

Vers. 14. *Tu dirupisti fontes et torrentes, tu siccasti fluvios Ethan.* Hoc totum per allegoriam de peccatoribus dicit. *Fontes* illos appellat, quorum mala jugiter influebant; *torrentes*, qui subito concitati rapidis excursibus irruebant. Hæc enim duo genera peccantium Dominus *dirumpet*, cum eos a diaboli famulatione dividerit. Sequitur, *siccasti fluvios Ethan.* Priorem excolit sensum, ut *fluvios*, id est inundationes diabolica iniquitate collectas non solum *dirumpat* ac dividat, verum etiam desiccet et auferat. *Fluvius* enim quando siccat, ad nihilum sine dubitatione perducitur. Quod tunc contingere manifestum est, quando donans multitudinem peccatorum, diaboli constat inundantia periisse consilia. *Ethan* Hebræa

lingua fortis interpretatur, quod sæpe diabolum significare jam diximus.

Vers. 15. *Tuus est dies et tua est nox; tu fecisti solem et lunam.* Versus iste et sequens omnibus ad litteram patent. Cunctarum quippe rerum creator est Dominus; sed aptius videntur, si spiritualiter exquiruntur. *Diem* ponamus justos viros, quibus semper sapientiæ lumen irradiat; *noctem* homines terrenos, qui peccatis facientibus obscurantur; sicut in alio psalmo dictum est: *Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam* (Psal. xviii, 3). Sed cum dicit: *Tuus est dies et tua est nox*, significat quoniam in utrisque Deus miracula magna facit, ut et illum munere suæ pietatis illuminet, et istum peccatis emendatum, regni sui faciat esse participem. Addidit, *tu fecisti solem et lunam.* Hæc omnia nomina per exempla magis planius exponuntur. *Sol* sapientem significat, *luna* stultum, sicut scriptum est: *Sapiens permanet sicut sol; stultus autem sicut luna mutatur* (Eccli. xxvii, 12). Pulchra narratio, ut per similitudines rerum Omnipotentis stupenda magnalia declarentur. In omnibus tamen intelligendum est Creatorem Dominum solitam nimis et copiosam ostendere pietatem.

Vers. 16. *Tu fecisti omnes terminos terræ: æstatem et ver tu fecisti ea: memor esto hujus creaturæ tuæ.* Non incongrue *terminos terræ* dicimus omnes apostolos et prophetas. Nam sicut termini agrorum fines [ed., funes] distinguunt, ita et prædicatores Christi veræ fidei jura custodiunt. Sequitur, *æstatem et ver tu fecisti ea.* Per hæc tempora significat fideles diversa morum qualitate pollentes; alii enim sunt tanquam æstus fidei calore ferventes ad martyrium usque perducti; alii mansuetudine temperati tanquam *ver*, æquabili Domino devotione famulantes. Omnia enim et ista et talia ipse fecit, cujus gratia conceditur, quod in hominum bona voluntate monstratur. Addidit, *memor esto hujus creaturæ tuæ.* Reddit causam cur enumeratio illa præmissa sit; scilicet, ut qui facere consuevit magna, Judæis quoque delinquentibus miseratus indulgeat. Et ut benevolentiam pii Domini provocaret, beneficia ejus frequenter enumerat; ut memor esse dignetur eorum quos creare dignatus est.

Vers. 17. *Inimicus impropertavit Domino, et populus insipiens exacerbavit nomen tuum.* Illorum verborum meminit, quæ superius dixit: *Venite, comprimamus omnes dies festos Domini a terra, etc.* *Inimicus* utique fuit iste populus Judæorum, qui talia dixit in Dominum, ut illi videretur exprobrare, cui vel ex aliqua parte gratias agere nulla potest creatura sufficere. Sequitur, *et populus insipiens exacerbavit nomen tuum.* *Insipiens* utique qui agebat indigne, ut illa patienter audiret, quæ debuisset omnino refugere. Et ex hoc Dominum ad iram provocaverunt, quia non pro suis peccatis talia sibi accidisse dixerunt, sed putaverunt injustum Deum, qui quasi non merentibus dominari permittebat interitum. Consideremus igitur ordinem saluberrimum supplicantis. Sic pro culpabilibus orat,

ut eorum semper confiteatur errata. Hoc si Judæi fecissent mente devota, potuerant generaliter debita vitare supplicia.

Vers. 18. *Ne tradas bestiis animas confitentes tibi : animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem.* Asaph venit ad tertiam sectionem, cui merito præmissus est intellectus : quando sic peccata populi superius confessus est, ut tamen devotos a Domino liberandos esse præsumat. Supplicat enim vir sanctus quod sciebat esse venturum, ut fidelium animas non tradat, ne diabolus ad sua vota perveniat. Erant enim in illo populo etiam tunc vasa misericordiæ, ex quibus fuit Simeon, Nicodemus, Nathanael, de quo Dominus testimonium perhibet, dicens : *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est* (Joan. 1, 47); et reliqui qui Domino cordis puritate placuerunt. Bestias enim **B** posuit diabolus cum ministris, quorum capita (sicut superius dixit) contrivit super aquas. Sequitur, *et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem.* De illis dicit qui superbia mundi repudiata, ad humilitatem se sanctissimam contulerunt : rogans ut eis Domini Salvatoris beneficia non negentur; sed quia pauperes ejus facti sunt, ipsius largitate ditescant.

Vers. 19. *Respice in testamentum tuum : quia repleti sunt qui obscurati sunt terræ domorum iniquitatum.* *Respice, dixit, ut digneris implere quæ cognosceris ante promississe ; sicut scriptum est : Ecce dies venient, dicit Dominus, et consummabo domui Israel et domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum* (Jer. xxiii, 5). In illo enim pollicitationes temporales sunt, ut fuit **C** terra repromissionis et inimicorum **253** subjectio. Talia enim rudi populo debuit concedere, ut ad spiritualia intrepidus potuisset subinde festinare. In Novo autem Testamento promittitur imperturbabilis vita, regnum cuius non erit finis, beatitudo perpetua, et Domini contemplatio gloriosa. In hoc ergo *testamento respicere* dicit Dominum debere, ut cito erranti populo debeat profutura præstare. Revera intelligens factus est Asaph, qui talia petit, unde totus mundus potuisset absolvi. Et vide qua sapientia cuncta discurret : quia non erant bona, quæ delinquentis populi commemorare potuisset, meminit promissionis Domini quæ semper impletur. Sequitur alia causa miserendi, quæ dicitur qualitas absoluta : *Quia repleti sunt qui obscurati sunt*, id est peccatores qui ignorantia **D** obscuritate demersi sunt ; sicut et ipse pro eis in cruce positus supplicavit, dicens : *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt* (Luc. xxiii, 34). Sed repetamus hunc versum, ut contextio verborum facilius debeat apparere. Dixit, *Respice, quia repleti sunt qui obscurati sunt.* *Repleti* enim fuerant iniquitatibus, et necesse erat ut eos sequeretur obscuritas, qui merito tenebris comparantur, quoniam lumen sapientiæ perdididerunt. Addidit, *terræ domorum iniquitatum.* Isti sunt *terræ domorum iniquitatum*, id est terreni de domo iniquitatum. Et ne forte hic *terram* in bono voluisses accipere, pulchre definitum est quid sit corpus infidelium, hoc est *domus iniquitatum* : quia cuncta

vitia velut quodam hospitio recipiunt, qui malis actibus polluantur.

Vers. 20. *Ne avertatur humilis factus confusus : pauper et inops laudabunt nomen tuum.* In loco eorum qui offendere videbantur, ponit eos qui gratiam Domini habere consueverunt : ut dilectio devotorum odium contumacium temperaret. Quod argumentum nimis accommodum est, quando pro aliquo detestabili ponitur persona grata. *Confundi* autem non est humilis, sed superbi, qui Dei gloriam non agnoscens, humanis meritis applicat, si quid boni (Domino præstante) susceperit. Contra, humiles Deum jugiter laudant, se semper accusant : intelligentes Divinitatis esse quod sapiunt, proprium utique quod delinquant. Istos rogat non debere *confundi* ; quoniam quidquid boni perceperint, Domini muneribus intelligunt applicandum. Sequitur, *pauper et inops laudabunt nomen tuum.* Videamus quam sit ista gloriosa paupertas, quam felix probetur inopia, quæ Dominum etiam tacita laudat, et de patientiæ suæ virtute concelebrat. Mutus est si psallat superbus ; *pauper et inops laudant* Dominum, et cum videntur habere silentium. O inestimabile bonum, si perpendatur intrinsecus ! *Pauper* Dei dicitur, dives sæculi nuncupatur ; iste est Regis æterni, ille temporis utique fugitivi. Non sibi habet qui foris dives est, iste potius idoneus dicendus est, qui in thesauris animæ probatur virtutes eximias condidisse.

Vers. 21. *Exsurge, Domine, judica causam tuam : memor esto improperiorum tuorum, eorum quæ ab insipiente sunt tota die.* Post cuncta quæ dixit, nunc facit Judicis causam ; ut eum efficacius commoveret, cui negotii sui qualitas intimatur. Nunc ad ipsum Dominum verba convertit, expetens ut causam suam contra illos dijudicet, qui non desinunt pravis murmurationibus insonare. *Judicat enim causam suam*, dum errantes facit manifesta cognoscere, ut conversi prædicent quod stultis cogitationibus abnuebant. Sequitur, *Memor esto improperiorum tuorum*, illorum scilicet quæ superius dicta sunt : *Jam non est propheta, et nos non cognoscat amplius.* Adjecit, *eorum quæ ab insipiente sunt tota die.* Et hoc de superioribus pendet, quoniam ista opprobria *ab insipientibus* dicta venerunt. Et ne putarentur ad tempus effusa, addidit, *tota die* ; ut ipsa continuatio mansuetudineum patientissimi Judicis indicaret.

Vers. 22. *Ne obliviscaris voces quærentium te : superbia eorum qui te oderunt ascendat [ed., ascendit] semper ad te.* In primo commate miscuit iterum vota fidelium, ne abiciat preces eorum qui ad ipsum toto cordis affectu clamare noscuntur ; ut inveniant quem quærent, et mereantur cernere [ms. G., ed., certe] quem expetunt. Sequitur, *superbia eorum qui te oderunt ascendat semper ad te.* Hoc congrue dictum de Romanis advertimus, de quibus superius ait : *In medio atrio tuo posuerunt signa sua* ; ut contra hostes Jerusalem omnipotentem Judicem vehementissime commoveret. *Superbia* est enim quam Dominus specialiter exsecratur, per quam et angelus corruit, et primi hominis bea-

titudo discessit. Et considera quam prudenter acer- A
rimum vitium in fine positum est, ut post omnia
diceret quod memoriæ finibus conderetur. Sic de-
plorant simpliciter et prudenter qui pura Domino
mente devoti sunt: sic per dolorem quamvis nimium
falli nesciunt qui piis regulis obsequuntur.

Conclusio psalmi.

Cognovistis, auditores egregii, quam suavia sint
fidelissimis viris officia pietatis: quemadmodum no-
lint proximos suos tristitiam sustinere, ut de futuris
eorum cladibus tantis lacrymis affligantur. Hæc est
revera charitatis sancta perfectio præsentare futura-
sibi pericula, quæ proximis formidantur esse ventura.
Quid ageret iste de conspecta clade, quam [ms. A.,
quando] futuram sic cognoscitur compuncto corde
doluisse? Respiciamus ergo Scripturæ sanctæ quali
sibi veritate consentiant; ut ante *Asaph* adhuc flo-
rentem Jerusalem deploraverit, quam post tot annos
Jeremias peracta captivitate deslevit. Utrumque pium,
utrumque gloriosum; sed plus iste nescio quo pacto
misericors fuisse cognoscitur, qui adhuc in prosperis
constitutus, amarissimo dolore noscitur esse percul-
sus. Quapropter considerare nos convenit, quod re-
fulgente varietate contextus modo lætantium jubila-
tione, modo pœnitentium gemitu, modo institutione
salutari, modo lamentantium dolore, modo salutari
incarnatione prædicta, modo pollicitatione præmio-
rum, modo terrore pœnarum, modo laudibus domi-
nicis cunctus Psalterii textus ornatus est. Ut sicut
corona suavissimis conserta floribus spiramen efficit
gratiosam, ita et hic liber diversis virtutum fragrare
sentiat odoribus.

254 EXPOSITIO IN PSALMUM LXXIV.

In finem, ne corrumpas, psalmus cantici Asaph.

Verba tituli hujus, nisi ordine suo considerentur,
obscura sunt. *Asaph* (sicut sæpe diximus) Synagoga
significatur, id est congregatio quæ credidit, non
quæ obstinata permansit. Nam post resurrectionem
Domini confessa legimur multa millia Judæorum,
sicut inter alia testantur Actus apostolorum. Qua-
propter hunc populum *Asaph* iste nunc admonet, ne
fidem suam *corrumpat in finem*, id est, in Dominum
Salvatorem, qui ejus credulitatem accipere meruit,
et fructum salutis invenit. Ista enim munera quandiu
non disperguntur, manemus illæsi; quando fuerint
vitiata, a conspectu Regis reddimur alieni. *Psalmum
cantici* vero diximus esse, cum res actuales spirituali
contemplatione discernimus; quod totum in hoc psal-
mo, diligens lector, invenies.

Divisio psalmi.

Primo ingressu fideles Judæi dicturos se omnia
ejus mirabilia profitentur. Secundo Rex ipse loqui-
tur Jesus Christus, justitiam se judicaturum promit-
tens, cum tempus generalis resurrectionis advenerit.
Commonet etiam ne quis audeat aliquid contra divina
mandata præsumere, ne eum possit æterna pœna
torquere.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Confitebimur tibi, Deus; confitebimur tibi,
et invocabimus nomen tuum: narrabo omnia mirabilia
tua.* In hoc uno versu per ordinem regula sanctæ
devotionis exponitur; nam populus ille Judaicus qui
erat Christo Domino crediturus, quem titulus monet:
Ne corrumpas in finem, erumpit in vocem, et in con-
fessionem suam devotissime pollicetur. *Confiteri* est
(sicut sæpe diximus) multorum confatione (*sic*) aliquid
profiteri. Nam etsi unus confessus dicatur, aliis jam
in fide præcedentibus, vel subsequentibus cognosci-
tur esse sociatus. Sequitur iterum, *confitebimur tibi*.
Soliditatem promissionis repetitio ipsa testatur, quæ
nunquam transitorie ponitur, nisi ubi mentis firmitas
indicatur; sicut est illud: *Paratum cor meum, Deus;*
B *paratum cor meum* (*Psal.* LVI, 8), et his similia. *Tibi*
dictum est, ut aliorum cultura negaretur; quia illa
est vera devotio quæ solum justissime veneratur au-
ctorem. Et illud inspiciamus, quoniam mortem ple-
rumque generat, vel semel terreno judici crimina
confiteri: Deo autem frequentata confessio non par-
turit periculum, sed salutem. Pulcherrimus currit
ordo verborum. Prius se dicit *confiteri*, id est peccata
deslere; postea *invocare nomen* Domini. Sic enim di-
gnum est, ut ipsius munere prius corda nostra con-
fessione purgemus, et sic ad auxilium suscipiendum
nomen Domini *invocare* debeamus. Nam ad quos ve-
nire poterit, nisi quos jam proprios esse cognoscet?
Quod si eum *invocet* indevotus, iudicium sibi videtur
postulare, non veniam. Præmittenda sunt ergo talia,
C ut confidenter divinam possimus *invocare* clementiam.
Adjecit, *Narrabo omnia mirabilia tua.* Cum superius
plurali numero dixerit, *Confitebimur*, hic singulari di-
cit, *narrabo*: quia populo Dei utrumque convenit, et
singulariter dicere, et de pluralitate sentire. Sed ista
narratio vox introducta est fidelium, quia non me-
rentur magnalia divina revolvere, nisi qui se cogno-
scunt pura devotione Deo servire. Sic enim in alio
psalmo legitur: *Peccatori autem dixit Deus: Quare
tu enarras justitias meas* (*Psal.* XLIX, 16)? etc. Sed quis
possit *omnia mirabilia* superna narrare, nisi ille qui
sanctam Trinitatem breviter rerum omnium profi-
tetur auctorem, et individuae voluntati ejus applicat
quidquid in cœlo et in terra ineffabili administratione
peragitur?

D Vers. 2. *Cum accepero tempus, ego justitias judica-
bo.* Mutatio personæ fecit nobis alteram partem. Sed
hinc datur intelligi quemadmodum *Asaph* primo versu
perfectæ religionis regulam comprehendit, ut tam
cito mereretur audiri. Loquitur enim jam Dominus
Christus: *Cum accepero tempus*, dicit, per id quod
factus est homo, sicut ait in Evangelio: *Dedit ei
potestatem iudicium facere, quoniam filius hominis est*
(*Joan.* v, 27). A natura vero deitatis audi quid di-
cat: *Omnia quæ habet Pater mea sunt, et mea Patris
sunt* (*Joan.* xvi, 15). Sed et illa natura quæ accipit,
et illa quæ dat, unus est Dominus Christus; sicut
dicit Apostolus: *Et unus Dominus Jesus Christus, per
quem omnia, et nos per ipsum* (*I Cor.* viii, 6). Sequi-

tur, *ego justitias judicabo*; ut compuncta corda mortalium ante tempus judicii in hoc se mundo studiosius precarentur absolvi, ne venientes in futura illa disceptatione inopinatam Judicis sententiam sustinerent.

Vers. 3. *Liquefacta est terra, et omnes habitantes in ea; ego confirmavi columnas ejus.* Dicit Dominus ante adventum suum terram esse genus humanum, quod ab illa soliditate veritatis in peccatorum labe resolutum est; quippe quod derelicto auctore nefandis idolis serviebat. Sed quemadmodum salutaris incarnatione subveniret terræ liquefactæ, subsequitur, *ego confirmavi columnas ejus.* Columnas apostolos debemus accipere, qui confirmati sunt resurrectione, cum in Domini passione nutaverunt. Nam et ipse eos confirmavit, quando Petro apostolo dixit: *Petre, quoties expetivit vos Satanas ut cribraret sicut triticum! et ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua; et tu aliquando conversus confirma fratres tuos* (Luc. xxii, 31, 32). Et respice verborum aptissimam contrarietatem. *Liquefactæ* enim terræ, *confirmatæ* columnæ merito subvenire potuerunt. *Columnis* enim merito apostoli comparantur, quia terrena vitia in imo deprimunt, et supernæ virtutes ad gratiam regni cœlestis extollunt.

Vers. 4. *Dixi iniquis: Nolite inique agere; et delinquentibus: Nolite exaltare cornu.* Hoc est quod superius dixit: *Ego confirmavi columnas ejus.* Dixit enim per prophetas atque apostolos monita Novi et Veteris Testamenti, ne scelerati male agerent, sed ad Dominum cito se humili satisfactione converterent. C Pius revera medicus observantiam salubritatis dedit, ne usque ad morbos noxios humana infirmitas perveniret. 255 Sequitur, *et delinquentibus nolite exaltare cornu.* Subaudiendum est et hic quoque, *Dixi*, sed prius *iniquis* ait, ut omnia peccata concluderet. Nunc venit ad maximum vitium excusationis, quo valde laborat humanitas; ut cum se quis non patitur dicere culpabilem, ad excusandas excusationes in peccatis, peregrinas quascunque sibi causas excogitet in suo delicto, modo diabolum arguens, modo suasoris verba dilacerans, qui cornu suum videtur erigere, quia peccatum suum proprium per alios [ed., alias] nititur excusare. Quapropter tales ad veniam redire non possunt, quia confessionis remedia perdididerunt.

Vers. 5. *Nolite extollere in altum cornu vestrum; nolite loqui adversus Deum iniquitatem.* Repetita contestatio formidinem magnæ ultionis ostendit, quia semper gravius vindicatur quod iterata jussione precipitur. Nam cum dicit: *Nolite exaltare in altum cornu vestrum*, suadet ut a blasphema cogitatione cessetur, quoniam ille in altum erigit cornu qui contra Deum concepta iniquitate remurmurat. Nam vide quid sequitur, *nolite loqui adversus Deum iniquitatem.* Adhuc in excusationis curando vitio perseverat. *Loquitur enim contra Deum iniquitatem*, quando aliquis sic æstimat constitutum, ut peccata minime declinare potuisset, dicens: Non culpa sua, sed necessitate

A stellarum ad aliquod flagitium se pervenisse, ut hoc magis imputet Conditori, quod propria voluntate peccavit. Sed quanto veracius quantoque utilius, ut suum confiteatur scelus, qui cum nefarium perpetraret facinus, ut liberaretur a crimine, invocare neglexit omnium Redemptorem.

Vers. 6. *Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque a desertis montibus.* Versus iste aliquid expetit subaudiendum, ut ejus nobis lucida possit apparere sententia. Dicit enim: *Quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque a desertis montibus*, addendum, deest Dominus, ut te possit agnoscere, cum eum totum ubique constet esse præsentem, sicut alibi legitur: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum* (Sap. i, 7). Quæ figura in sæcularibus litteris dicitur eclipsis, id est defectus, quoties pleno intellectui verba aliqua subtrahuntur. Sed hoc factum est non indigentia sermonis, sed ut studiosius quæeratur quod fuerit necessaria taciturnitate suppressum. Quapropter desinant blasphemi sacrilega verba cogitare, quando se Judex profitetur esse præsentem, cui subjacet omnia sub veritate cognoscere. Et ne aliquis miretur in complexione mundi duas tantum partes positas fuisse, hoc melius spiritualiter, si possumus, exponamus. *Orientem*, ponamus homines jam divina claritate conspicuos; *Occidentem*, peccatores quibus adhuc lumen veritatis absconditur; *desertos montes*, falsos prædicatores forsitan debemus advertere; qui licet *montium*, id est prædicantium sibi usurpent locum, tamen veritate deserti sunt, sicut sunt omnes hæretici vel pagani. Ergo cum omnibus generibus hominum Deus præsens et cognitor esse monstratur, nihil tale quisquam debet præsumere, quod eum possit in illa judicatione damnare.

Vers. 7. *Quoniam Deus judex est: hunc humiliat, et hunc exaltat.* Ecce omnis quæstio de medio profana sublata est: *Quoniam Deus judex est*, et cum sit *judex*, justum illum esse non dubium est. *Judex* enim dum dicitur, æquissimus sine dubitatione sentitur. Et ut hoc in isto verbo declaretur inclusum, causa redditur sincera judicii: *Hunc humiliat, et hunc exaltat.* *Humiliat* utique superbum, *exaltat* humilem, quia ille in se, iste confidit in Domino. Sic et in Evangelio legitur: *Omnis qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exaltabitur* (Luc. xiv, 11). D Vides ergo justum judicem congruam partibus proferre sententiam.

Vers. 8. *Quia calix in manu Domini vini meri plenus est mixto; et inclinavit ex hoc in hoc.* Sæpe diximus *calicem* mensuram esse potabilem, qua ægrasiti corpora reparantur: dictus a calida potione, qua frequenter utimur convivantes [ed., combibentes]. Ita lex Domini pulchre *calix* dicitur, quæ ambiter ebibita atque recondita, animabus præstat suavissimam sospitatem. Sequitur, *vini meri plenus est mixto.* Vinum in divinis Scripturis significat cœleste mysterium, sicut in illis hydriis factum est quas Dominus aqua fecit impleri; ut latices fontium ruborem vini mutata qualitate suscipere, quem natura non ha-

buit. Unde beatus Ambrosius in hymno sanctæ Epiphaniæ mirabiliter declamavit splendidissima luce verborum (*Tom. V, pag. 356*). Quod autem dixit, *meri*, sinceritatem designat, quod semper purum, semper est limpidum. Nam refectos homines ad gloriam virtutis, non ad vitium ebrietatis adducit, sicut in alio psalmo dicit: *Et poculum tuum inebrians, quam præclarum est (Psal. xxii, 5)! Plenus est mixto utique Domini calix*: unde quamvis jugiter bibatur, nunquam tamen expenditur. Quod autem dixit, *mixto*, Novum Vetusque significat Testamentum, quæ utraque permixta animarum efficiunt saluberrimam potionem. Judæi enim *vinum* biberunt, sed non *mixtum*, quia Novi Testamenti noluerunt recipere sospitatem. Itemque Manichæi non biberunt *mixtum vinum*, quia Novum Testamentum ex parte recipientes veteris legis sacramenta ausu temerario respuerunt. Addidit, *et inclinavit ex hoc in hoc*. Hic duos populos absolute significat, Judæorum scilicet et gentium, quoniam ex ore tulit non credentium Judæorum quod potandum conversis populis gentium *inclinavit*. Felix et secunda relectio ab illo calicem salutis accipere, qui semper novit profutura præstare. Hic modus locutionis proprius est in litteris sacris, quoniam in scripturis sæcularibus (ut arbitror) vix prævalet inveniri.

Vers. 9. *Verumtamen fæx ejus non est exinanita; bibent ex eo omnes peccatores terræ. Fæces* dicuntur reliquiæ vini considentes in densissimam crassitudinem, ad quas solet pervenire quando liquor ille superior probatur expensus. Sed quia antea *plenum calicem* diximus, juste hic negavit *fæcem ejus exinanitam*, ad quam perveniri [*ed.*, pervenire] non potuit; quoniam cunctis potantibus ejus plenitudo non deficit. *Fæces* enim hic non sordes, sed ima illa atque ultima vini debemus accipere. Nam quomodo *fæces* habere potuit, quod merum atque purum ante declaravit? Sed ut ad istam *fæcem* cognosceres minime fuisse perventum, redit ad poculum plenum dicens: *Bibent ex eo omnes peccatores terræ*. Hic significat (quod sæpe diximus) Judæos in fine sæculi cum aliis peccatoribus de isto calice bibituros, quando credere meruerint, seque **256** Ecclesiæ catholicæ adunata fide conjunxerint. Omnes enim ad illam partem pertinent, quæ credere (Domino præstante) meruerit. Multi enim peccatorum in sua obstinatione mansuri sunt.

Vers. 10. *Ego autem in sæcula gaudebo; cantabo Deo Jacob. Gaudebo et cantabo*. Christus dicit de membris suis, qui gaudet dum ab eis gaudetur; qui *cantat Deo Jacob*, dum psalmodiam dicit Ecclesia. Quæcunque enim membra bene gerunt, hæc (sicut sæpe dictum est) Capiti rationabiliter applicantur.

Vers. 11. *Et omnia cornua peccatorum confringam; et exaltabuntur cornua justii*. Ecce vox Judicis, ecce vox Omnipotentis insonuit. Nam qui ante psallebat in membris suis, modo *confringit cornua peccatoris*. In illa quippe judicatione omnis potestas humiliabitur impiorum, et confracta dispereunt, quæ hic ma-

gnis sublimitatibus eriguntur. Respiciant ergo superbi, quam sit hic turpe mutilum pecus imitari, et erubescant se inde præferre, unde futura illis deformitas cognoscitur imminere. Sequitur, *et exaltabuntur cornua justii*. Quæ figura dicitur catachresis, id est abusus, quoties aliena rerum nomina non habentibus commodantur. *Cornua enim justii* munera sunt futuri judicii, quæ revera firmiter eriguntur, quoniam in æterna pulchritudine permanebunt. *Peccatorum* hic *cornua* videmus, quæ ibi non erunt: justorum hic non cernimus, quæ ibi perpetuo munere conceduntur. O humilitas eximie decoranda, quæ hic cerneris destituta! Quod majus pretium habere poterit decus tuum, quam ut ille eam hic assumpserit, de quo cuncta beatitudo sine fine gaudebit?

Conclusio psalmi.

Audivimus verba Domini non de altitudine cœli, sed de sancta scriptura Psalterii: cui tanto libentius pareamus, quanto nos communiter monuisse dignatus est. Nam cum Dominus Moysi locutus est (*Exod. xix, 16*), fulgura micuerunt, concrepuerunt tonitrua, mons quoque Sina totus fumavit, cunctos terror mortis invasit, et vitale mandatum sic pervenit ad populos, ut magno se putarent discrimine perituros. En beneficia Domini Salvatoris, si intelligantur, jugiter admiranda, linguam ipsius quotidie gestamus in manibus. Voluntas dominica patet nobis litteris comprehensa divinis, et per corporalem præstat aspectum, ut intus cordis oculus salutariter instruat. Nunquam tacet si eum in Scripturis suis consulere festinemus: semper ad salutaria responsa paratus est, nec absens aliquando redditur, si eum puris mentibus appetamus. Quapropter abjiciamus (ut psalmus monet) superbiam, quæ sceleratos ab ipso dividit: amemus humilitatem, quæ sanctos illi cœlesti charitate conjungit.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXV.

In finem, in laudibus, psalmus Asaph, canticum ad Assyrios.

Omnia verba hujus tituli ex præcedentibus expositionibus debent esse notissima. Restat ergo quod novum intulit *ad Assyrios* explanare. *Assyrii* dirigentes interpretantur, qui jam fidei regulis docti, rectis semitis ambulare contendunt. Hos alloquitur *Asaph*, laudes Domini mirabili varietate decantans.

Divisio psalmi.

Asaph, cujus vocabulum interpretari diximus Synagogam, in prima parte dirigentes, id est, fideles alloquitur Judæos: designans ubi nomen Domini factum sit virtutum declaratione notissimum. Secunda parte dicit admiranda quæ gesserit. Tertia omnes devotos admonet, ut Deo terribili munera offerre non desinant, qui spiritum principum salutari emendatione purificat. Quæ partes diapsalmatum sunt interpositione divisa.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Notus in Judæa Deus; in Israel magnum nomen ejus*. Potest hic versus nonnullam facere quæ-

stionem, cui dictum sit, in *Judæa notum Deum*, ubi magis Christum Dominum constat esse crucifixum. Sed quid sit *Judæa* debemus inquirere, ut nobis possit veritas sententiæ relucere. Quamvis enim in duodecim tribubus *Judæorum* fuerit populus distributus, a *Juda* tamen filio *Jacob* *Judæos* constat esse vocatos; ex cujus genere reges sibi divina dispensatione creaverunt; ut vena illa regalis origine carnis proveniret usque ad Principis cœlestis adventum. Quapropter *Judæam* veram Christi constat esse Ecclesiam. *Judæa* enim confitens interpretatur: credens in illum Regem qui per *Virginem Mariam* venit ex tribu *Juda*. Nam illi *Judæi* proprie non dicuntur, qui se a Christo, id est a *Judæ* genere extraneos reddiderunt, unde eis nomen constat impositum. Ipsi enim in Domini traditione dixerunt: *Nos regem non habemus, nisi Cæsarem* (*Joan. xix, 15*). Unde ergo *Judæi* veraciter dici possunt, qui non Regem Christum, sed *Cæsarem* se habere professi sunt? Sequitur, in *Israel magnum nomen ejus*. *Israel* interpretari diximus, vir videns Deum. Et quomodo sibi istud nomen rationabiliter vindicare possunt, qui Deum non agnoscentes, tanquam hominem crucifigere decreverunt, sicut dicit *Apostolus*: *Si cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (*I Cor. ii, 8*)? Amiserunt ergo et istud nomen, qui majestati ejus nequaquam credere voluerunt. Miserrimi hominum! qui cum muneribus sacris simul et nomina perdididerunt. Ad illos ergo (ut diximus) hic psalmus loquitur, qui vero lumine radiati a perfidorum iniquitate discreti sunt: quibus revera magnum nomen est Domini, quando eum puro corde confitentur *Regem regum, et Dominum dominantium* (*Apoc. xix, 16*).

257 Vers. 2. *Et factus est in pace locus ejus, et habitatio ejus in Sion*. Mirabilis brevisque sententia, quando locum Domini pacem esse professus est, quia nescit in alio requiescere, nisi qui se novit (Domino præstante) tranquilla conversatione tractare, sicut scriptum est: *Super quem requiescit Spiritus meus, nisi super humilem, et quietum, et tremantem verba mea* (*Isai. lxvi, 2*)? Sed ille probatur pacem habere cum Domino, qui adversum mandata ejus contraria voluntate non litigat, qui sequitur jussa dominantis, et ad omne præceptum divinum suum flectit arbitrium. Pax enim vera est concordiam habere cum moribus probis, et litigare cum vitiis. Inspiciendum quoque quod locum Domino dedit, qui loco non clauditur; sed cum ubique sit totus, nec aliquibus spatiis ambiatur, localiter tamen inesse dicitur quibus propitius adesse dignatur. Sequitur, *et habitatio ejus in Sion*. *Sion* (sicut sæpe diximus) mons est *Jerosolymis* constitutus, cui nominis interpretatio est speculatio, per quam Deus fidelium corde prospicitur [*ms. A., corda prospicit*]. Nam cum se oculis carnalibus Deitas reverenda non pandat, cogitationi tamen purissimæ se Divinitas summa non denegat; ex ipsa enim videtur parte, unde ejus portamus imaginem. Nam et ipse mons sit *Sion*, qui eum meruerit sincera mente conspicerè. In illo ergo habitat, a quo probatur in-

elligi; miroque modo in sanctis tantum mentibus requiescere dicitur, qui omnem locum spatiosa largitate complectitur.

Vers. 3. *Ibi confregit cornua arcuum, scutum, gladium et bellum*. *Ibi*, in illa pace scilicet, et in illa contemplatione Deitatis quam superius dixit. Nam ubi Dominus pacis habitare dignatur, ista franguntur, nec possunt talia prævalere, nisi ubi se humana concertatio probatur accendere. *Cornua arcuum* significant malitiam superbiorum, ex quibus veniunt innoxii vulnera et nefanda discrimina. *Scutum* hic accipiendum est ad concertationes iniquissimas et diabolica fraude præsumptas. *Gladius* ad periculosa atque manifesta vulnera. Postremum intulit *bellum*, quod absolute paci monstratur esse contrarium. Hæc omnia notum est *confracta* atque minuta discedere, ubi venire certum est pacis auctorem. Quæ figura dicitur energia, id est imaginatio, quæ actum rei incorporeis oculis subministrat.

Vers. 4. *Illuminans tu mirabiliter a montibus æternis*. Venit ad secundam partem, ubi diversa Domini miracula consequenter exponit. Et ne quæreretur ista illuminatio unde provenire potuisset, addidit, *a montibus æternis*, id est prædicatoribus, qui vere *montes æterni* sunt, quia perpetua et incommutabili sublimitate consistunt. Terreni enim *montes* temporales et inanimati sunt: illi munere Domini semper sapientes norunt esse perpetui. Et pulchre veritatis ordinem custodivit. *Illuminare* dixit Dominum per *montes æternos*, quia ipse prophetis atque apostolis dedit, quod per totum mundum prædicatione sancta vulgatum est. Et memoria reconde quia per hoc epitheton, *æternis*, veros prædicatores a falsis sequestravit hæreticis. Illi enim *æterni* dici non possunt, qui perversitatis caduca docentes, cum suis dogmatibus abolentur.

Vers. 5. *Turbati sunt omnes insipientes corde; dormierunt somnum suum, et nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis*. Superius dixit fideles a Domino illuminatos esse per montes, nunc *insipientes corde turbatos* posuit atque confusos. Non immerito, quoniam de prædicationibus sanctis unde illuminati sunt justis, *insipientes* inde *turbati sunt*, et recedentes a vero lumine, tenebrosa mundi desideria sunt secuti. Isti *dormierunt* vigilantes, *somnumque* in bonis actibus habuerunt, qui confusis semper *turbabantur* erroribus. Bene autem *somnum* appellavit infidelium vitam, quia vigilare non est profutura negligere et caduca perquirere. Et bene addidit *suum*, ut eos a beatorum quiete discerneret. Nam iste *somnus* fallax atque deceptor est, ut modo se gaudeant divitias acquisivisse, modo nobilissimo conjugio copulatos, modo claris honoribus fuisse subvectos. Sed vide qualis eos confusio subsequatur, *et nihil invenerunt viri divitiarum in manibus suis*, ut soli hominum perdant [*ms. A., quærant*] quod minime possederunt, fiatque illis in insana amissione factus, qui non habuerunt fruendo lætitiâ. Et intende quemadmodum avaros designat atque definit. Dicit enim, *viri divi*

tiarum, scilicet qui pecuniis suis captiva mente deserviunt. Sequitur pulchra emphasis, ut adhuc in manibus suis quærant, cum se nihil tenuisse cognoscant. Emphasis quippe est exaggeratio duplex: una quæ plus significat quam dicit, altera quæ demonstrat etiam id quod non dicit. Sed hic illa pars ejus est, quæ significat etiam quod non dicit. Nam ponendo viros divitiarum, totius mundi desideria eos habuisse designat, ut per similitudinem somni diversa desiderii sui perceptione luderentur.

Vers. 6. *Ab increpatione tua, Deus Jacob, dormitaverunt qui ascenderunt equos.* Cum soleat increpatione strenuos viros cautos atque vigilantes efficere, hic ab increpatione Domini, qui est Deus Jacob, dormitasse dicit incredulos; utique, quia sancta monita negligenter atque stûpidis mentibus audierunt. Sed qui sint isti qui dormitaverunt, consequenter exponit: qui ascenderunt equos, id est qui in superbiam crescentes, quasi equis currentibus mundi istius illecebras pervagantur. Et si causam tantæ præcipitationis excutias, fervor ille dormitat, festinatio stertit, actusque ipse tam præceps somno sepultus est. Talis fuit ille Pharao qui ascendens currus atque equos, increpationes Domini obstinata mente contempsit, et dormitando pervenit ad æternum somnum, ubi nulla requies invenitur.

Vers. 7. *Tu terribilis es, et quis resistet tibi? tunc ab ira tua* [ms. A., *ex tunc ira tua*]. Paulo attentius intueamur quid versus iste pronuntiet. Superius dixit increpare Dominum eos qui ascendunt equos, id est qui ad superbiam prosiliunt. In illa autem judicatione cunctis dicit esse terribilem, quando in gloria majestatis suæ veniens superbos addixerit, et humilibus corde perpetuam contulerit dignitatem. Hic enim multi resistunt præceptis ejus, quando illa magis appetunt quæ ipsius monitis inhibentur: tunc autem quis resistet tibi? Hoc negative legendum est, quia nemo ibi potest improborum resistere, ubi cognoscunt Dominum omnia scelerata damnare. Tunc enim dicit, id est tempore judicii, qui **258** etiam dies iræ dicitur et furoris: quia nihil ulterius patientiam dissimulabitur, quando jam in impios vindicatur.

Vers. 8. *De cælo judicium jaculatus* [ms. A., *jaculatum*] est; *terra tremuit et quievit.* Hic virtus ipsa judicationis exponitur, quia de illa summitate potentis sic descendit judicium tanquam fortissima certa-que manu jaculum destinatum. Sed lancea ista plagam efficit temporalem: illud autem judicium impios æterno vulnere sauciabit. Sequitur, *terra tremuit et quievit.* Terra (sicut sæpe dictum est) hic significat corpulentos et gravissimos peccatores, qui divinæ sententiæ auctoritate damnandi sunt. Hi tremescent cum audierint: *Ite in ignem æternum* (Matth. xxv, 41). *Quiescent,* cum in perpetua damnatione recipientur. Sed quies ista sine requie est: quiescunt enim a malis operibus, sed in supplicio non quiescunt, quippe qui æterna flamma cruciandi sunt.

Vers. 9. *Cum exsurget in judicio Deus, ut salvos*

faceret omnes quietos [mss. G., A., *mansuetos*] terræ. Versus iste ad superiora jungendus est. Dicit enim: *Terra tremuit et quievit, cum exsurget in judicio Deus.* Bene autem dicitur *exsurgere in judicio suo,* quoniam hic quietus omnia pertulit, cum judicatus est Christus, quamvis et ibi cuncta sub tranquillitate dijudicet. Sed *exsurge* tractum est a iudicibus mundi, qui, quando aliquid districta severitate censuerint, dicuntur *exsurgere,* quia commoti videntur commissa crimina vindicare. Et ne *judicium* illud ad solam damnationem malorum crederes esse faciendum, addidit, *ut salvos faceret omnes quietos terræ.* *Quieti terræ* sunt qui nullis vitiis mundi hujus inflammata voluntate rapiuntur, sed æquabili se moderatione tractantes (sicut superius dictum est), pacem mentis probantur habere tranquillam. Hi salvi fiunt, cum dono Domini præmia promissa recipiunt.

Vers. 10. *Quia cogitatio hominis confitebitur tibi, et reliquæ cogitationum diem festum agent tibi.* Venit ad tertiam partem, monens ut, quia solus est Dominus cui festivitas summa debeat, reddant [ms. A., *reddantur*] vota Deo terribili, qui superbiam principum convertere potest ad humillimam sanctitatem. *Cogitatio* vero nostra primum *confitetur* Deo, quando peccata præterita humili satisfactione damnaverit. Sed quia fragilitas humana semper debet lugere quod peccat, addidit, *et reliquæ cogitationum diem festum agent tibi.* *Reliquæ cogitationum* sunt, post effusas lacrymas et assiduam contritionem cordis, præteritorum criminum recordata perniciēs. Hæc Domino *agit diem festum,* quando se ab illo interitu peccatorum sentit esse liberatam. Hinc est quod Hebræi emundati sordibus peccatorum, festivum munus Domino jubentur offerre; quod et quinquagesimus psalmus mihi videtur tangere. Nam cum dicit: *Usquequaque lava me ab injustitia mea, et a delicto meo munda me* (Psal. l, 4), præteriti temporis perniciēs metu venturi judicii Domino confitetur. Vis etiam audire *agentem* prophetam in spiritu *diem festum*? Post multa consequitur: *Tunc acceptabis sacrificium justitiæ, oblationes et holocausta; tunc imponent* [ms. G. et ed., *imponam*] *super altare tuum vitulos* (Ibid., 21). Sic beata germanitas psalmorum mutua sibi veritate consentit.

Vers. 11. *Vovete et reddite Domino Deo vestro, omnes qui in circuitu ejus offertis munera terribili.* Cum omnia præcepta Domini nos implere conveniat, sitque nobis necesse vocem ejus jussionis audire, hic admonet *Asaph* ut primum *vovere,* postea *reddere* debeamus. Non immerito, quia sunt multa quæ etiam non promittentes debeamus exsolvere, ut est illud, *Non occides, non mæchaberis, non furtum facies* (Exod. xx, 13), et cætera delicta quæ vetamur efficere. Alia sunt quæ nisi voveamus, implere nulla lege constringimur, ut virginitatem servare, eremum petere, et quotidiana nos maceratione jejunii constringere. Talia ergo invitat promitti, quæ nisi polliceamur, omnimodis non debemus. Licet enim et conjugium quærere, et in sancta Ecclesia commorari,

et competenti refectione gaudere : sed tamen his A meliora cum promissa fuerint, jubet esse reddenda, sicut dicit Apostolus : *Qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit ; et qui non jungit, melius facit* (I Cor. VII, 38). Addidit, *Deo vestro*, ut significet fideles, qui cultura sanctæ Trinitatis exsultant. Sequitur, *omnes qui in circuitu ejus offertis munera*. Isti sunt omnes quibus dixit : *Vovete et reddite*, non hæreticis utique nec paganis, sed eis qui altari ejus munera reddere catholica institutione festinant. *In circuitu* quippe res agitur, cum munera fidelium sacratissimis altaribus offeruntur. Nam quod ait, *terribili*, specialiter respicit ad devotos, quibus etiam suavis esse dignoscitur, sicut legitur : *Servite Domino in timore, et exultate ei cum tremore* (Psal. II, 11). Nam pravis et cōtemp-
ribus *terribilis* non est ; nam si Dominum metuerent, B utique honesta se conversatione tractarent.

Vers. 12. *Et ei qui aufert spiritum principum, terribili apud reges terræ*. Adhuc magnificentiam Domini fidelis prædicator exponit. Dicit enim *vovendum illi terribili, qui aufert spiritum principum*, id est superbiæ vel tumoris. Et ut conversos deberes advertere, intulit, *apud reges terræ*, utique qui corpus suum regere ac moderari Domini munere meruerunt. Hic enim superbiæ spiritu vacuos *reges* intelligamus, non potestate prætumentes, quia magis in ista parte miraculum est quod superbia tumidi non sunt puniti, sed potius indulta conversione liberati.

Conclusio psalmi.

Ecce ille *Asaph*, qui in titulo dictus est commo-
nere dirigentes, usque ad Domini Christi sacramenta C pervenit : terribilem regibus pronuntians, quem crucifigendum Hebræorum clamavit insania. Quapropter intelligite, pertinaces, quia dirigentes non estis, sed potius errantes, qui audire nolulistis tam saluberrimum per cuncta monitorem. Et ideo dispersi per aliena regna vivitis, sacrificia non habetis, qui sceptrum nolulistis patrioticum diligere, sed Romanum. Nam dum confitentes Latino sermone dicantur Jūdæi, quemadmodum sic appellari potestis tam graviter obstinati? Cur ergo ultionem tantam non advertitis, qui ipsum quoque nomen post omnia perdidistis? Dimidiatus est hic textus Psalmorum, et quantos Domini largitate transivimus, tanti nobis ad finem superesse noscuntur. Oremus ut qui nobis gratiam præstitit in præteritis, ipse nobis auxilium concedat D efficaciter in futuris.

259 EXPOSITIO IN PSALMUM LXXVI.

In finem, pro Idithum, psalmus Asaph.

In finem, notum est significari Dominum Salvatorem. *Idithum* quoque transiliens eos, in superioribus titulis diximus nomen istud quid debeat indicare. *Asaph* congregationem appellari manifestum est. Sic istorum nominum expositione tractata, congregatio debet adverti, quæ vitia istius sæculi gloriosis passibus transilivit, et ad illum *finem* pervenit, cui nihil potest simile reperiri. Totus ergo psalmus hic a fidei

congregatione cantabitur, quæ *Asaph* nomine continetur.

Divisio psalmi.

Asaph iste, quem diximus vitiorum transilitorem, in prima narratione psalmi ad Dominum se clamare testatur, et tribulationibus suis (quod solet fidelibus accidere) se magis insinuat eruditam. Secunda narratione cogitationes enumerat, quæ solent pulsare in hoc mundo corda laborantium. Tertia beneficio Divinitatis in meliorem sensum se asserit permutatum, ut operam potentiamque Dei fixa mente cogitaret : quibus rebus cognoscitur assidua exercitatione profecisse. Quarta narratione prosequitur, quemadmodum per Dominum Salvatorem facta sint in populis divina miracula.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Voce mea ad Dominum clamavi : vox* [ms. A., *voce*] *mea ad Deum, et intendit mihi. Asaph* iste mundanorum desideriorum transilitor eximius, non pro incolumitate corporis, non pro divitiis acquirendis, non pro honore capiendo, sed amore Domini, qui jam perfectis infunditur, *clamat ad Dominum* ; ut in hoc gymnasio confessionis contemplatio Divinitatis eum spiritualiter consoletur. Nam quod dicit : *Voce mea*, modus ille locutionis est, quem jam in septuagesimo tertio psalmo posuimus, ubi ait : *Incenderunt igni sanctuarium tuum* (Psal. LXXIII, 7), et his similia. Quæ figura in litteris sæcularibus pleonasmos appellatur ; quam nos quoque ponamus intrepidi, cum et Pater Augustinus, in modis locutionum frequentissime eam commemorasse noscatur. Sed animadvertendum est quoniam ille tantum *clamat ad Dominum*, qui eum talia petit, qualia se daturum fidelibus pollicetur. Nam qui eum pro rebus transitoriis rogat, non *ad Dominum clamare* cognoscitur, quamvis ipsum petere videatur. Repetit, *et vox mea ad Deum*, subaudiendum pervenit. Sed quid tamen expeteret non designat ; merito, quia non est illi necessarium dicere quod præstet, qui solus novit largiri quod expedit. Quapropter vere sapientes sunt, qui se potestati Divinitatis ordinationique committunt ; ipsum solum expetunt, et omnia prospera consequuntur. Sic Isaias propheta dicit : *Domine Deus noster, pacem tuam da nobis : omnia enim præstitisti nobis* (Isai. XXVI, 12). Sequitur, *et intendit mihi*. Ecce vox D illa brevis, sed pietate magnifica, ad Dominum missa hoc egit, ut dignaretur *intendere*. Sed quid ibi non præstitit, quando talia miseratus indulset? Illius quippe respicere, liberare est, et tam magna conferre, qualia non prævalet avidus precator expetere.

Vers. 2. *In die tribulationis meæ Deum exquisivi manibus meis nocte coram eo, et non sum deceptus : negavi consolari animam meam*. Solent mundanis desiderii occupati in tribulationibus optare, ut ab illa possint, quam sustinent, necessitate liberari : ut si ægrotus est, sanitatem quærat ; si peregrinus, patriam ; si pauper, expensas. Iste, ut brevi petitione omnia profutura concluderet, nihil de suis angustiis vociferatus est, nec impatienter quæ sustinebat ingressit ;

sed tanquam quietus ac malorum suorum nescius, in **A** die tribulationis suæ toto desiderio contemplationem Domini perquirebat. Addidit, *manibus meis nocte coram eo, et non sum deceptus*. Hic complectitur quemadmodum Dominum viriliter inquisivit, et quis fructus ejus actionis apparuit. *Manibus meis*, operibus dicit bonis, quæ divinis noscuntur convenire mandatis. *Nocte* mundi istius significat vitam, quæ quamvis lucem habere videatur, peccatorum tamen obscuritate fuscata est. *Coram eo*, id est non ad faciem hominum, sed in abscondito, sicut ipse dicit: *Nolite facere justitiam vestram coram hominibus* (Matth. vi, 1), etc. Illo enim præsentem fit, quando humanus non affectatur aspectus, ut vanis laudibus intumescat, cum se aliquis boni quidquam fecisse disseminat. Sequitur, *et non sum deceptus*. Ille revera non decipitur, cui promissa complentur. Sollicitius autem perquirendum est quare dicat: *Negavi consolari animam meam*, qui jam Domini contemplatione gaudebat. Sanctus vir jure *negat* illis rebus *consolari animam* suam, quæ humanis desideriis appetuntur; ut si fatigatur vigiliis, remissam vagationem quærat; si jejuniis, corpus suum congrua hilaritate reficiat; si tristis est, amicorum confabulationibus transferatur. Isti vero una fuit consolatio, intentionem suam ponere semper in Domino.

Vers. 3. *Memor fui Dei et delectatus sum; exercitatus sum, et defecit paulisper spiritus meus*. Ecce quemadmodum reffectus est, qui mundanis rebus animam suam consolatam fuisse denegavit. Nam cum *Dei memores sumus*, totius munere suavitatis explemur; nec potest aliquid par esse, quando nos cœperit gratia divina satiare. Sequitur, *exercitatus sum et defecit paulisper spiritus meus*. *Exercitatum* se dicit in illa contemplatione divina, cum tractaret qua sapientia cuncta disponat, quali potentia universa contineat: omnia simul faciens, et tam multa mirabili ordinatione dispensans. Et necesse erat ut intellectus ejus deficeret, cum se in una retractatione tam innumerabilia, tam ingentia congregassent, sicut alibi legitur: *Consideravi opera tua, et expavi* (Habac. iii, 2). Bene autem posuit, *paulisper*, quoniam etsi ad tempus visus est defecisse, paulo post intelligitur potuisse recreari.

Vers. 4. *Anticipaverunt vigilias oculi mei: turbatus sum, et non sum locutus*. Venit ad secundam narrationem, in qua cogitationum suarum æstus **260** enumerat. Dicit enim *oculos suos anticipasse vigilias*, quas in Dei laudibus solemniter exhibebat. Ista usus noster consuevit vocare nocturnos. Hoc enim illis necesse est contingere, qui ad spirituales cogitationes semper intenti sunt. Reddit enim cura pervigiles sensus, nec somnum capiunt, nisi qui universa sollicitudine vacuantur. Sequitur, *turbatus sum, et non sum locutus*. Ostendit revera tempus fuisse nocturnum, quando ipse homo recogitans animi sui secreta perquirat. *Turbatus est* quippe recordatione peccantium, quia humanum genus in delictorum præcipitia corruerat, et pio dolore pro aliis cruciabatur, qui jam

vitia mundana transcenderat. Tacuit ergo, quoniam profunda nocte non habebat solatium humani colloqui: quo tempore cautius cogitat quicumque deliberat.

Vers. 5. *Cogitavi dies antiquos, et annos æternos*. Ingredditur deliberativum dicendi genus, quod suis membris diligenter explicitum, in hujus partis sine monstrabimus. Dicit enim quare turbatus est: quoniam *dies cogitavit antiquos*, Adæ videlicet, quibus humanum genus peccatis tenebatur obnoxium: de quibus et alio loco dicit: *Ecce veteres posuisti dies meos* (Psal. xxxviii, 6). Sed isti temporales atque caduci sunt, et labili varietate fugitivi. Sed contra *dies antiquos, annos* ponit *æternos*, quia sicut isti momento pereunt, sic futuri perenni longævitate consistunt: in istis mors dominatur, in illis regnat vita perpetua; isti edaci tristitia corroduuntur, in illis justi secreta felicitate gaudebunt; in istis denique fugit omne quod venerit, in illis stabit quidquid accesserit. Sed quid est hoc, quod iste vir jam Deo deditus, contra *dies antiquos æternitatem* ponit annorum? *Cogitabat* enim cur labentes *dies*, et quos tenerè nemo possit, tantopere desideret et quærat humanitas; et illos *æternos* qui soli nobis sunt specialiter appetendi negligamus, contemnamos, nec credamus esse, dum eos impræsentem non valemus aspicere? Merito ergo *turbatus est*, qui tam pravis persuasionibus peccatores cognoverat subjacere.

Vers. 6. *In mente habui; et meditatus sum nocte cum corde meo: exercitabar et ventilabam in me spiritum meum*. Caput istius versus superiori jungendum est. Est enim ita: *Et annos æternos in mente habui*; non sicut stulti, qui hoc quod audiunt, neque credunt, neque in sua memoria reponunt, sed oblivioni mandant, quod negligentius acceperunt. Iste enim *in mente habuit annos æternos*, quoniam credebatur esse venturos. *Meditatur* etiam *cum corde suo*, qui animam suam facit aliquid cum ratione tractare. Cum illa enim loquimur taciti, cum illa exercemur quieti, nec soli sumus, quando cum ipsa suscepta altercatione conflictamus. Sequitur, *exercitabar et ventilabam in me spiritum meum*. Proprie actus ipse deliberationis exprimitur. Exercemur enim, quando per retractationes innumeras æstuamus, et quasi in palæstra animæ spirituali concertatione fatigamur. *Ventilatur* autem *spiritus*, cum huc atque illuc in venti more celerrima cogitatione transfertur. Spiritus enim virtus est animæ, quæ intentiones ejus implere contendit.

Vers. 7. *Et dixi: Nunquid in æternum projiciet Deus, aut non apponet ut beneplacitum sit ei adhuc?* Cum iste *Asaph* transilitor vitiorum totius mundi cogitaret angustias, et spiritus ejus divinis meditationibus exerceretur, dixit: *Nunquid Deus in æternum projiciet* genus humanum, ut non ei adventus sui miseratione prospiciat? Ille enim jam beneficia Domini futura sentiebat, qui de cœlestis misericordiæ promissa pietate tractabat. Sequitur, *aut non apponet, ut beneplacitum sit ei adhuc?* Istud non, nequaquam negantis, sed potius affirmantis est. *Apponet* enim,

id est præstabit *ut ei beneplacitum sit* genus humanum, quando dignabitur incarnationis suæ declarare mysteria. Quod autem ait, *adhuc*, exspectantis est, non dolentis. Nam quamvis fieri posse crederet, emergere tamen subsequenti tempore confidebat.

Vers. 8. *Aut in finem misericordiam suam abscidet, a sæculo et generatione? Misericordia* Domini est, quod de Maria Virgine nasci secundum carnem pro nostra infirmitate dignatus est. Hanc Dominus non *abscidit*, quam pro hominum salute per prophetas cecinit esse venturam. De quo loco Stephanus episcopus in encycliis ad Leonem principem scribens, mirabiliter dicit: Indutus est Filius tunicam corporis, hoc est integrum hominem de sancta Virgine, quam sanctus Spiritus texuit ineffabiliter, in ingressu inenarrabiliter, in egressu comprehensibiliter. Ingressus est invisibilis, egressus est visibilis; ingressus est Deus Verbum, egressus est idem et homo. *In finem* vero significat plenitudinem temporis, quando venire dignatus est; de quo tempore Joannes apostolus dixit: *Filioli, novissima hora est* (I Joan. II, 18). *Addidit, a sæculo et generatione. A sæculo*, in quo decretum fuerat ut veniret. *A generatione*, Judaica scilicet, quos carnis cognatione etiam fratres appellare dignatus est. O promissio gloriosa! o perceptio [ms. præceptio] salutaris, si agnoscere meruissent quod eis singulari munere præstabatur!

Vers. 9. *Nunquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira misericordiam suam? Oblivisci* illud possumus quod nobis accedit et recedit; Deo autem, cui *miseriordia* substantialiter inest, quemadmodum potest *oblivisci*, quod ab ipso non probatur auferri? Hinc ergo prænuntiabat *misereri Deum*, quia ejus prævidebat adventum. Nam quæ fortior *miseriordia* quam unde mundi clades cognoscitur esse sublata? Sequitur, *aut continebit in ira misericordiam suam*. Respice quam mirabili ordine adventus iste descriptus est? Ubique *miseriordia* ponitur, quia miseris res tanta præstatur. Facilius est enim Domino *continere iram*, quæ ab ejus tranquillitate cognoscitur aliena; sed magis ad *miseriordiam* pronus esse credatur, quæ nunquam ab ejus majestate dividitur; sicut per Isaiam dicit: *Non in æternum vindex in vobis ero, neque per omne tempus irascar vobis* (Isai. LVII, 16). Quapropter non *in ira continebit misericordiam*, sed in *miseriordia iram* potius abstinere, si tamen in hoc sæculo conversio devota proveniat. Et memento quod *ira* in Domino abusive, non proprie, dicatur. Peractum est deliberativum dicendi genus, cujus membra suis versibus apta reddamus. Cogitatio ipsius habuit dies antiquos et annos æternos suis qualitatibus et efficientiis comparare, quas partes in sua mente reposuit, et in eis spiritum **261** suum diutinis fluctuationibus ventilavit; elegit tamen tertiæ partis (sicut in deliberationibus fieri solet) certam absolutamque sententiam. Dixit enim: *Nunquid in æternum projiciet Deus, aut non apponet ut beneplacitum sit ei adhuc?* et reliquos duos versus, qui in

A prædictam videntur et comprobantur convenire sententiam.

Vers. 10. *Et dixi: Nunc coepi; hæc mutatio dexteræ Excelsi*. Interjecto diapsalmate secundo venit ad tertiam narrationem: ubi post cogitationem bonorum translatus ad saluberrimum sensum, competentem se assertit immutatum. Dicit enim primo: *Nunc coepi*, quasi sapere, quasi intelligere, quasi ad lumen splendidissimum pervenire; quippe qui lætaturus erat in operibus Domini. Sed quid sit istud, *Nunc coepi*, sequenti sententia declaratur. Quæ figura dicitur epexegetis, id est explanatio dicti superioris. Dicit enim: *Hæc est mutatio dexteræ Excelsi. Mutatio* nomen æquivocum est; nam mutati dicimur, quando in pessimam partem errore aliquo faciente dilabimur. Sed ne tale hic aliquid sentiretur, commutationem in se dicit factam, quam *dextera* Domini consuevit operari. *Dextera* enim *Excelsi* Christus est Dominus, per quem sic sumus commutati, ut de conditione servili mereamur etiam ejus filii nuncupari. Hanc in se commutationem fieri sentiebat, quam concedi Christiano populo quandoque gaudebat.

Vers. 11. *Memor fui operum Domini, quia memor ero ab initio mirabilium tuorum*. Commutationem de se factam in sua dicit permanere memoria, quia meliora meretur suscipere, qui collata bona de corde non probatur amittere. Sed ne tantum de se exsultare videretur, sequitur, *quia memor ero ab initio mirabilium tuorum*; utique quæ humano generi pius miserator indulsit. Primum, quod Adam fecit ad imaginem et similitudinem suam; deinde, quod oblationem Abel justi susceperit; quod in Arca Noe crescente diluvio in mysterium Ecclesiæ animalia diversa salvaverit; ut Abraham filium suum offerente, typum sui adventus cœlesti pietate monstraverit; postremo, quod ipse ad liberandum hominem venire dignatus est. Hæc erant *ab initio*, credo, mirabilia quæ sanctum virum sua recordatione mulcebant.

Vers. 12. *Et meditabor in omnibus operibus tuis, et in observationibus tuis exercebor*. Cognoscamus quo pervenerit mundi istius transitor egregius. Promittit enim se, misericordia Domini suffragante, in ejus operibus, id est in Scripturis divinis assidua cogitatione *meditari*: ubi nullum tædium, nulla satietas est; sed quantum quis plus hauserit, tanto amplius dulcia sensa perquirat: unde centesimus octavus decimus psalmus multa dicturus est. Sed quia fidelibus non sufficit solummodo legere, nisi etiam honorum operum fructus sedula pietate monstrare, dicit: *In observationibus tuis exercebor*, id est in præceptis tuis salutaribus humili devotione versabor. Exercitatio enim bene nostra dicitur, quando jussa Domini ipso miserante peragimus.

Vers. 13. *Deus, in sancto via tua: quis Deus magnus sicut Deus noster?* Venit ad laudes Domini, quibus fortitudinem ejus mansuetudinemque commemorat; ut benevolentiam piissimi judicis facilius impetrent

iterata præconiâ. Apparet quippe sanctum virum certissima fuisse pollicitum. Constat enim et libris eum et operibus eruditum, quando ad paternas laudes devota exultatione prorupit. Dicit enim: *Deus, in sancto via tua. Sanctus, Christus est Dominus, sicut ipse dicit: Custodi animam meam, quoniam sanctus sum (Psal. LXXXV, 2)*. Idem ipse viam se dicit, ut est illud: *Ego sum via, veritas, et vita (Joan. XIV, 6)*. Sed cum fidem hominibus præbuit, qua Pater perfectissime nosceretur, via Patris juste dicitur, quia per ipsum, quemadmodum Trinitas coleretur, accepimus. Ipse enim dixit: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19)*. Sequitur, *quis Deus magnus sicut Deus noster?* Jam quasi eruditus, in Spiritu sancto lætus exultat, potentiamque Domini universis præferens simulacris, quæ falsa persuasionem in terra colebantur; illa enim erant vilissima, infirma, despicienda; Dominus autem noster magnus, fortis et terribilis, omnia faciens quæcunque vult in cælo et in terra. Ergo hic versus contra illos increpandos dicitur, qui adhuc superstitionum errore cæcabantur; ut infelices agnoscant quem refugiunt, quos sequuntur. Hoc schema dicitur syndyasmos, quod Latine interpretatur collatio, sive conjunctio; sit autem ex comparatione contrariorum, quando aut personæ, aut causæ sive in contrarium, sive in simile comparantur.

Vers. 14. *Tu es, Deus, qui facis mirabilia solus: notam fecisti in populis virtutem tuam.* Cum dicit: *Tu es, Deus*, essentiam divinæ Majestatis ostendit; sicut ipse dicit: *Ego sum qui sum (Exod. III, 14)*. Esse enim ipsi proprie convenit, qui ut sit, nullius adjutorio continetur; sed naturæ suæ potentia semper magnus, semper excelsus, semper incommutabilis perseverat. Quapropter ipse est *qui facit mirabilia solus*. Nam licet hæc et sanctis suis facere sæpe præstiterit, solus tamen est qui mirabiles operationes ad effectum suæ voluntatis adducit. Sed videamus quare dixerit, *solus*, cum et Filius et Spiritus sanctus cooperentur in omnibus? *Solus* dixit, quia Trinitatem sanctam unum Dominum, unum Deum veraciter confitemur, sicut ipse dicit: *Audi, Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est (Deut. VI, 4)*. Sequitur, *notam fecisti in populis virtutem tuam*, id est, cum in hunc mundum misit Dominum Salvatorem, qui, sicut dicit Apostolus, *Dei virtus est, et Dei sapientia (I Cor. I, 24)*. *Notum enim fecit*, quando eum et illi notum habuerunt qui facie tenus sciebant, et illi altius contemplati sunt, qui eum Patris Filium fidei mente crediderunt. Notus ergo factus est populis infidelibus solummodo corpore, fidelibus autem et Divinitate; sicut in Evangelio dicit: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Matth. V, 8)*.

Vers. 15. *Liberasti in brachio tuo populum tuum, filios Israel et Joseph.* Sensum excolit superiorem. Dicit enim quid præstiterit humano generi paterna clementia: quoniam in brachio suo, id est in Domino Salvatore liberavit populum suum; sicut legitur: *Et brachium Domini cui revelatum est (Isai. LIII, 1)*? Et

ne haberes ambiguum quem populum liberavit, sequitur, *filios Israel et Joseph*. *Populum* sæpe diximus intellectu pluralem numerum continere, quamvis singulariter prolatus esse videatur. Quapropter *filios Israel* 262 Judaicam plebem, quæ tamen credidit, debemus accipere; *Joseph* alteram quæ venit ex gentibus. Sed sive quæ credidit de Judæis, sive quæ de gentium vocatione collecta est, unus est Dei *populus*; quamvis tempore credulitatis suæ divisus esse videatur, sicut in Evangelio dicit: *Sunt autem oves quæ non sunt ex hoc ovili, et oportet me eas adducere, ut sit unus grex et unus Pastor (Joan. X, 16)*. Nam nomine *Joseph*, gentium fidem non inconvenienter advertimus, quia iste *Joseph*, quamvis filius fuerit Jacob qui primo vocatus est Israel, tamen quia traditus est a fratribus et pervenit ad gentes, ubi honorabilis habebatur et potens, ita ut ejus arbitrio Ægyptiorum terra regeretur, rationabiliter ejus nomine gentes indicantur, quæ Domino Salvatore devota mente crediderunt. Nam et ipsum nomen *Joseph* indicat crescens, quod gentibus convenienter aptatur, ex quibus Christi Ecclesia semper augetur. Ergo sensus iste est; quia et de populo Israelitarum, et de gentium congregatione liberavit eos in brachio suo, id est in Domino Salvatore, qui ei credere puro corde maluerunt.

Vers. 16. *Viderunt te aquæ, Deus; viderunt te aquæ: et timuerunt, et conturbatæ sunt abyssi.* Venit ad quartam narrationem, ubi jam lætus refert quas virtutes Christi Domini majestas effecerit. Nam de quo prius dixerat: *Notam fecisti in populis virtutem tuam*, nunc dicit de ipso: *Viderunt te aquæ, Deus*. Per aquas populos significari frequenter Scriptura divina testatur, quando eas et videre commemorat et timere. Ipsæ sunt enim aquæ quæ sensu rationali Dominum cognoscere vel metuere potuerunt. Nam vide quid addidit: *Viderunt te aquæ, et timuerunt*; quando utique in bruto elemento non poterat evenire, ut tantam miraculorum manifestationem cognoscerent et timerent. Sequitur, *et turbatæ sunt abyssi*; id est, populos et in hoc sermone debemus numerosiores advertere, qui more liquidi elementi vitiorum flatibus commoventur. Sed feliciter turbati sunt, quando ad conversionis studia pervenerunt. Et intende quod subsequentiâ usque ad finem psalmi per figuram parabolam dicuntur, quando res genere dissimiles sibimet comparantur.

Vers. 17. *Multitudo sonitus aquarum; vocem dederunt nubes: etenim sagittæ tuæ pertransierunt.* *Multitudo sonitus aquarum* est, quando psalmodia dulcis offertur, quando gemitibus ac lacrymis culpa diluitur, quando gratiæ pro suscepto munere referuntur; et quasi mare confragosum, ita in sanctis Ecclesiis resonant diversa vota populorum. Sed quare sit factus *sonitus multitudinis aquarum*, pulchre subjecit: quia *vocem dederunt nubes*. *Nubes*, prædicatores significare sæpe jam diximus; de quibus scriptum est: *Mandabo nubibus meis ne pluant super eam imbrem (Isai. V, 6)*. Qui *vocem suam magnam dederunt*

runt, cum præcepta Domini vulgaverunt in toto orbe terrarum, sicut et alius psalmus antè prædicavit: *In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* (Psal. xviii, 5). Hinc sonitus venit aquarum, hinc turbatæ sunt abyssi: quia verba ista prædicationum errantibus populis devotionis studia contulerunt. Sequitur, *etenim sagittæ tuæ pertransierunt*. Sagittas hic evangelistas decenter advertimus, qui prædicationibus suis devotos populos usque ad cordis intima medicinaliter transfoderunt, non inflicto vulnere, sed salute.

Vers. 18. *Vox tonitruï tui in rota: illuxerunt coruscationes tuæ orbi terræ: commota est et contremuit terra*. Et hoc quoque comparative dicitur: quia tonitruï vox ita revolvitur, quasi de rotis venire perstreptentibus audiatur. Sic enim cum de summo funditur, spatio cœlorum volubili murmuratione pertranseunt, ut rotatus atque sinuosus ipse sonitus sentiatur. Sive magis *in rota*, orbem terrarum debemus accipere, qui in speciem rotæ absoluta rotunditate concluditur. *In rota* ergo, id est in mundo, vox tonitruï ejus egressa est, quando prædicatores Christi circulum totius orbis verbis tonantibus impleverunt. Sed illæ nubes, illa tonitrua, sequitur quid fecerunt. *Illuxerunt coruscationes tuæ orbi terræ*. Dignis comparationibus beneficia divina narrantur, ut res cœlestes supernis similitudinibus exponantur. *Illuxerunt coruscationes*, divina præcepta dicit veritatis lumine radiantia, quæ tenebras hominum per totum mundum salutari illuminatione fugaverunt. Dicit enim tonitrua et coruscationes istæ quid egerint; ut terra, id est corpora nostra commoverentur et contremiscerent audito tanto miraculo. Commotos quippe et tremefactos illos dicit, qui verbum Dei fideliter audientes ad conversionis studium Christi munere pervenerunt.

Vers. 19. *In mari viæ tuæ, et semitæ tuæ in aquis multis: et vestigia tua non cognoscentur*. Si ad litteram hoc velis accipere, *in mari* fuit via ejus, quando super dorsa pelagi visualiter ambulans, Petrum apostolum ut ad se veniret evocavit. Sive magis illud intelligendum est: *In mari viæ tuæ*, in cogitationibus hominum, quæ velut mare perfidum fluctuant: ubi tamen ille vias habet, quando eos sibi larga pietate subdiderit. *Aquæ multæ*, eadem conversorum est turba gentilium: ubi sunt *semitæ Domini*, id est viæ ipsius, dum ad eos venire dignatur. Sequitur, *et vestigia tua non cognoscentur*. Hoc cum imputatione legendum est; ut cum palam venerit, tantisque se demonstraverit miraculis, non sit tamen cognitus ab infidelibus Judæis. Merito ergo illis exprobrat, qui tantæ majestati et tam præsentibus beneficiis credere noluerunt. *Vestigia* siquidem significant præsentiam corporalem; nam vestigium est plantæ signum, quod facimus ambulantes.

Vers. 20. *Deduxisti sicut oves populum tuum, in manu Moysi et Aaron*. Cum hoc miraculum nulli alteri possit aptari, sine dubio et illa imputatio quæ præcessit, quia non cognoverunt vestigia ejus, ad popu-

lum pertinet Hebræorum. *Deducti enim sunt in Moysi et Aaron manu*, id est operatione quam diversorum miraculorum novitate faciebant. Et bene dixit: *Sicut oves*, non tamen oves, quia non credendo facti sunt hædi. Hic enim, *sicut*, veritatem non significat, sed imaginationem. *Moses* autem interpretatur assumptus, quoniam de flumine collectus est a filia Pharaonis. *Aaron* vero fortitudinis mons. Quæ nomina ipsas quoque virtutes quas fecerunt videntur exprimere. *Moses* enim inter alia, jubente Domino, in aquis est operatus, quando in mari Rubro Hebræos viam fecit habere terrenam, significans per baptismatis donum liberandum esse populum fidelem. *Aaron* Ecclesiæ tenebat imaginem, quam **263** bene monti fortissimo comparavit, quæ et honore sancto præminet, et fidei soliditate consistit. His enim ducibus Israelitarum populum divina virtute legimus esse liberatum.

Conclusio psalmi.

O Idithum vere humanarum rerum transilitor egregie, qui psalmum mirabili institutione cantasti, in tribulationibus exercitatus negasti te ullo modo consolatum. Deinde deliberatio tua ad perfectam noscitur pervenisse sententiam. Tertio sentis te jam feliciter immutatum; nec tamen prosperis animum relaxas: sed cum te semper intentum ad magnalia Domini profiteris, augmento quodam sapientiæ jugiter profecisse cognosceris. Quarto miracula Christi sub magna exultatione concelebras, et cum diversa percurris, institutionem Christiano populo qua salvetur ostendis. Præsta, Domine, ut solita nos jubeas pietate purgari; quatenus qui sumus actuum qualitate dissimiles, clementia tua faciat esse consortes.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXVII.

Intellectus Asaph.

Quoties *intellectus* invenitur in titulis, magnæ cujusdam rei nobis significantia declaratur. Nam cum *intellectum* generaliter dicamus quidquid nos advertere bonum malumque facit, hic tamen tunc *intellectus* ponitur, quando sensus noster perfecta intelligentia tendit ad Dominum. *Asaph* vero diximus Hebræa lingua significare Synagogam, Latine collectionem. Sed quia *intellectum* præmisit, fidelem hic Synagogam loqui posse declaravit. Exprobrare enim malis nequeunt, nisi corda fidelium.

Divisio psalmi.

Quanto psalmus hic probatur esse longissimus, tanto studiosius debet numerosis divisionibus aperiri; ut et per distinctionem melius elucescat, et ipsa partium sectione fastidium longinquitatis abstergat. In prima parte psalmi, duo tantum versiculi personæ Domini probantur aptari, ut reverentia cresceret sequentium dictorum, ubi ipse rex facere videbatur initium. Secunda parte latius loquitur *Asaph*, imputans Judæis quod tantis beneficiis Domini extitisse probarentur ingrati: illi tamen pravitate distorti, cor suum nequaquam Domini jussionibus

admoverunt. In tertia vero numerantur quanta munera Israelitico populo virtus divina præstiterit; nec tamen illi a murmurationibus cessaverunt. Quarta dicit qualis in eis vindicta provenerit, et quemadmodum sit miseratione Domini mollita sententia. Quinta parte propter murmuraciones eorum vindictam in eis est; sed iterum ad supplicationem Domini, cognoscentes ejus magnalia, redierunt. Sexta, denuo illi dolose locuti sunt, et errores solitos sunt secuti: misericordia tamen Domini non eos passa est dissipari, quod malis eorum juste potuisset infligi. Septima dicit quemadmodum Dominum concitaverint in deserto, cum tamen propter ipsos decem plagis Ægyptiorum populus fuerit vehementer afflictus. Octava, beneficia Domini referuntur, et Judaicæ obstinationis iterum culpa subjungitur. Nona, ultio gravissima subsequitur, ita ut captivitati populum tradiderit, et tabernaculum Silo, in quo habitare inter homines videbatur, abjecerit; posteaque elegit montem Sion, et David servum suum, de cujus semine Christus Dominus nasceretur, qui mundo salutaris medicus adveniret. Sic per hunc psalmum ab initio electionis gentis Hebraicæ usque ad adventum Domini Salvatoris facta descriptio est.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Attendite, populus [ms. A., popule] meus, legem meam: inclinate aurem vestram in verba oris mei.* In hoc principio loquitur Deus, qui per Moysen legem dedit Hebræis. Et dum dicit: *Legem meam attendite*, non tantum vult quod dicitur auribus percipi, quantum veritatem dicti cordis oculis intueri. Attendit enim audita, qui res dictas devota mente respexerit. Dum dicit autem: *Populus meus*, illos profecto significat qui ejus mandatis obedientes fuerunt. Non enim aut prophetæ, aut alii justi a nostra fide dici potuerunt alieni, qui actus illos primi temporis spiritualiter acceperunt, sicut dicit Apostolus: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt; et paulo post: Et omnes eundem cibum spiritualem manducaverunt, et omnes eundem potum spiritualem biberunt (I Cor. x, 1, 3).* Sequitur, *inclinate aurem vestram in verba oris mei.* Illic affectus præcipitur audiendi, quoniam qui toto corde vult audita percipere, *aurem* suam cognoscitur *inclinare*, ut humilis ac paratus accipiat quod de ore sanctæ potestatis emanat. Sed nota quod jam inter fideles accipitur, cui auscultandi tanta cura delegatur.

Vers. 2. *Aperiam in parabolis os meum; loquar propositiones ab initio.* Attentum sibi reddidit auditorem, cum se parabolis dicit esse locuturum, ut non remisse possit audiri, qui se tam granditer promittebat effari. Parabola enim Græco vocabulo dicitur similitudo, quando illud quod intelligi volumus per comparationes aliquas indicamus. Sic enim ferreum quempiam dicimus, quando durum ac fortem desideramus intelligi; cum velocem, ventis aut avibus comparamus. Et intueri quod Dominus os suum dicit

A *Asaph*, qui est inferius locuturus. Unde merito eum intellectus præcessit, cui tam magna erat testimonii gratia conferenda. Sequitur, *loquar propositiones ab initio.* Loquitur utique ipse, qui loqui facit. Nam quamvis alieno ministerio sermo depromatur, Spiritus sanctus loquitur cujus præcepta vulgantur, sicut dicit apostolus Petrus: *Non enim unquam voluntate humana allata est prophetia: sed Spiritu sancto acti, locuti sunt sancti homines Dei (II Petr. 1, 21).* Propositiones autem, obscuras et abditas significant quæstiones, quæ adhibita disputatione solvendæ sunt. Has suo loco positas competentius admonemus. *Ab initio* videlicet Veteris Testamenti dicitur, sicut *Asaph* infra locuturus est.

Vers. 3. *Quanta audivimus et cognovimus ea: et patres 264 nostri narraverunt nobis.* In persona Domini psalmi hujus honorabili capite constituto, venit ad secundam partem, ubi *Asaph* introducitur loquens, cujus non tanquam humana verba, sed cœlestem debemus suscipere jussionem. *Quanta* multitudinem rerum demonstrat; *audivimus* pertinet ad prophetas; *cognovimus* ad Novum respicit Testamentum. *Audita* sunt enim cum prophetarentur; *cognita* dum impleverentur per Dominum Christum. Sequitur, *et patres nostri narraverunt nobis.* Patres suos Moysen dicit et alios prophetas Veteris Testamenti, qui de Domini adventu multa locuti sunt, et illuminati prædicaverunt, quod et iste fieri prævidebat. Justi enim non essent, nisi probarentur credere quæ dicebant.

Vers. 4. *Non sunt occultata a filiis eorum, in generatione altera.* Hæc quæ refert patres suos de adventu Domini prædicasse, dicit nec *a filiis eorum* abscondita fuisse magnalia, id est *a spiritualibus filiis*, qui eorum imitatores fuerunt. Nam quod dixit: *In generatione altera*, jam non Hebræorum, sed gentium significat congregationem: quia [ms., qui] ex aqua et Spiritu sancto individuae Trinitatis beneficio regenerantur; unde et illi intelligentiæ vero lumine sunt repleti.

Vers. 5. *Narrantes laudes Domini et virtutes ejus, et mirabilia ejus quæ fecit.* Ordo verborum talis est: Annuntiaverunt nobis patres nostri, narrantes laudes Domini. Facta quippe Domini narrare, laudasse est: cujus dum opera referuntur, gloria semper augetur. *Virtutes ejus*, significat liberationes, quas fecit in populo Judæorum, quando eos de Pharaonis impia potestate liberavit. *Mirabilia* vero, quod eos in deserto magnalibus pavit, quod eis gentes potentissimas levissima concertatione subjecit. Addidit, *quæ fecit*, ut non tantum promissa, verum etiam completa esse viderentur. Hæc autem cuncta ex Testamenti Veteris referuntur historia. Historia est enim præteritarum rerum fida commemoratio, ab ætatis nostræ memoria remota.

Vers. 6. *Et suscitavit testimonium in Jacob, et legem posuit in Israel.* Venit ad illud quod superius dixit: *Loquar propositiones ab initio.* Initium quippe, Vetus est Testamentum, unde inferius dicitur est. Illud fortasse commemorat in *Jacob* testimonium su-

scitatum, quando cum angelo colluctans, in præfiguratione futurorum tactus uno femore claudicavit : significans Israeliticum populum partim fidei firmitate constare, partim a sua potius salute discedere. Hoc enim fuit populi erraturi, vel credituri *testimonium*, quod *Jacob* concertatio illa prædixit. *Suscitatum* autem dixit, quasi in lucem redditum, quod somno ignorantiae videbatur oppressum. Ipsum est quod superius promisit : *Aperiam in parabolis os meum*; scilicet quoniam ab isto initio erat talia locuturus. Sequitur, *et legem posuit in Israel*, ut eos utique devotos esse suo Domino commoneret, ne vaga voluntate permissi in devios laberentur errores. Proprie dictum est, *legem posuit*, quasi peccatoribus jugum, levibus pondus, erraturis vero contestationis exemplum. Unde alio loco ait : *Quia justo lex non est posita* (1 Tim. 1, 9). Hoc est quod superius dixit : *Loquar propositiones ab initio*. Sed hæc congrue suis locis, diligens lector, aptabis : quia ubique ista commemorare fastidium est.

Vers. 7. *Quanta mandavit patribus nostris nota facere ea filiis suis : ut cognoscat generatio altera.*

Vers. 8. *Filii qui nascentur exsurgent, et narrabunt ea filiis suis.* Versus isti significant per generationes hominum mandata Domini fuisse transmissa, ne quis putaret uni datum, quod omnibus cognoscitur attributum. Acceperunt enim Judæi quod ad Christianos non est dubium pervenisse. Ideo enim additum est, *ut cognoscat generatio altera*, non utique Judaica, sed quam de gentibus constat electam. *Altera* enim hic extraneos significat, non propinquos. Nam quod sequitur, *filii qui nascentur exsurgent, et narrabunt ea filiis suis*, vult intelligi sine dubio Christianos, qui prædicationes sanctas ad animarum salutem conferendam suis posteris utique tradiderunt.

Vers. 9. *Ut ponant in Deo spem suam, et non obliviscantur operum Dei sui, et mandata ejus exquirant.* Utilitas paternæ prædicationis hic evidenter ostensa est, ut posteri eorum *spem suam* non ponant in lege quæ punit, sed in gratia concessa quæ redimit. Sequitur, *et non obliviscantur operum Dei sui*, sicut fecerunt perfidi Judæi, qui, oblito auctore suo, ad culturas se dæmonum transtulerunt. Addidit, *et mandata ejus exquirant*. Ipsa est enim Dei summi vera recordatio, si mandata ejus devotis mentibus impleamus.

Vers. 10. *Ne fiant sicut patres eorum, genus pravum et peramarum.*

Vers. 11. *Genus quod non direxit cor suum; et non est creditus cum Deo spiritus ejus.* His versibus duobus sub definitionibus pulchris notatur perfidia Judæorum. Dicit enim : *Ne fiant sicut patres eorum, quod fuit genus pravum et peramarum.* *Genus pravum*, quia veritatem recipere noluerunt. Necesse est enim distorti permaneant, qui regulam rectam non sequuntur. *Peramarum* dixit, id est supra cunctas acerbitates asperrimum, ut qui ad eos venerat salvandos, in ejus potius armarentur exitium. Sequitur, *genus quod non direxit cor suum*, hoc est, quod superius dixit,

A pravum; nam si utique *direxisset cor suum*, nec exstiterat *pravum*, nec a Deo redditum fuerat alienum. Ille enim dirigit mentem, qui ad divinas se correxerit jussiones; nec aliquid superbia humanæ præsumptionis excogitat, cum regi omnia Divinitatis administratione cognoscit. Nam quod repetendo dicit, *genus*, ad illos tantum respicit qui in sua obstinatione manserunt. Cæterum fuerunt ex Judæis qui Domino pura mente famulati sunt. Addidit, *et non est creditus cum Deo spiritus ejus*. Illius spiritus non creditur esse cum Deo, qui operas ejus visuales non intelligit mysteriis spiritualibus applicandas; sed totum ad illud vult referre quod cernitur : sicut Judæi fecerunt, qui tantum miraculis præsentibus intenti, nihil ad spirituale intelligentiam salubriter retulerunt.

Vers. 12. *Filii Ephraim intendentes arcum, et mittentes sagittas, conversi sunt in die belli.* *Ephraim* interpretatur frugifer, sive ubertas. Hic filius fuit Joseph junior, quem Jacob avus suus primario loco præposteratis manibus benedixisse legitur in Veteri Testamento (Gen. XLVIII, 15). Ejus filii abundantes muneribus divinis, et paterna benedictione pollentes, defectu fidei corruerunt. *Intenderunt enim arcum, et miserunt sagittas*, quando admonente Moyse dixerunt : *Quæcunque locutus est Dominus Deus noster, faciemus et audiemus* (Exod. XIX, 8). *Conversi sunt* 265 *autem in die belli*, quando Aaron dixerunt : *Fac nobis deos quos adoremus* (Ibidem, XXXII, 1). Vides omnia parabolis et propositionibus explicari. Nam iste sensus ad illos pertinet qui aliquid præcipitata festinatione promittunt, nec tamen in ea cupiunt perseverare sententia, sicut Petro apostolo contigit, qui ter negavit eum, cum quo se promiserat esse moriturum (Matth. XXVI, 35).

Vers. 13. *Non custodierunt testamentum Dei, et in lege ejus noluerunt ambulare.*

Vers. 14. *Et obliti sunt benefactorum [ed., beneficiorum] ejus, et mirabilium ejus quæ ostendit eis.* Causa redditur quomodo filii Ephraim conversi fuerint in die belli; scilicet quia *Non custodierunt testamentum Dei, et in lege ejus noluerunt ambulare, et obliti sunt benefactorum ejus, et mirabilium ejus quæ ostendit eis*. Hoc sic planum est, ut expositione non egeat.

Vers. 15. *Coram patribus eorum fecit mirabilia in terra Ægypti, in campo Taneos.* Venit ad tertiam partem in qua, post transitum maris Rubri, beneficia collata describit. Isti sunt quos superius dixit, *genus pravum et peramarum*. Narrat enim, *coram patribus eorum facta miracula*, id est, Moyse, Aaron, aliisque senioribus; ut manifestis rebus constantius credere debuissent, cum patrum dulcis ac firma soleat esse relatio. Et ut omnem scrupulum dubitationis adimeret, et provinciam dixit et locum ubi noscuntur facta quæ dicta sunt. Sed nec hoc vacat quod dicit : *In campo Taneos.* *Tanis* enim significat humile mandatum, quod in terris positus Christus docuisse cognoscitur, dicens : *Discite a me quia mitis sum et humilis corde : et invenietis requiem animabus vestris* (Matth. XI, 29).

Hoc etiam *coram patribus fecit*, quando Novi Testamenti A mandata prædicavit.

Vers. 16. *Interrupit mare et perduxit eos; statuit aquas quasi in utrem.* Cum sit mare liquidum elementum, ruptum potius maluit dicere quam divisum: quia revera ruptum est, quando in geminum latus peregrina sibi soliditate permansit; ut non tam pelagus quam rupes putarentur excisæ. *Perduxit eos*, ad promissam scilicet terræ securitatem, ubi jam communi sorte sine metu pelagi viderentur incedere. Nam quod sequitur, *statuit aquas quasi in utrem*, hoc ad illud pertinet quod dixit, *Interrupit mare*; ut sic staret unda immobilis, tanquam fuisset inclusa in vasis. Et nota quemadmodum resignantur promissæ parabolæ.

Vers. 17. *Et eduxit eos in nube diei, et tota nocte B in illuminatione ignis.* Exponit quod superius dixit: *Et perduxit eos in nube diei*, siquidem diei significat Dominum Christum: quia cum ipse esset verus dies, tamen perfidis carnis suæ nube celatus est. Unde mirabile genus locutionis eluxit, sic antiqua facta narrare, ut magis quæ sunt ventura videatur exprimere; ut aliter audiendum, aliter sit nihilominus sentiendum: in nullo tamen dubia, quia sunt utraque verissima. Hæ sunt promissæ parabolæ cœlesti integritate dispositæ [ed., depositæ], hæc indicia certissima veritatis. Sequitur, *et tota nocte in illuminatione ignis.* Hic evidentius significat Christianos, quos in hac nocte sæculi, luminis sui claritate custodit. Omnia enim Judæis in figura contigisse testatur Apostolus dicens: *Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres C nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes mare* [mss. A., G., *per mare*] *transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube et in mari* (1 Cor. x, 1, 2), etc. Unde a nobis magnæ semper gratiæ referendæ sunt, quia miraculis prædixit tantis ac talibus, quæ nobis erat immeritis præmia largiturus.

Vers. 18. *Interrupit in eremo petram, et adaquavit eos velut in abyssu multa.* Consideremus quam ex contrariis rebus fuerint ostensa miracula. Undam maris fecit primitus quasi saxeam pendere rupem, nunc dicit petram manasse fontes irriguos; ut ostenderet universas creaturas ejus jussionibus obedire, licet contraria naturaliter inter se videantur existere. *In eremo* dum dicit, collati muneris gratiam duplicavit; ut ibi faceret tale miraculum, ubi non erat aliud in D necessitate remedium. *Adaquavit* autem posuit, ut jumenta magis videretur significare, non homines, qui tantis beneficiis gratias agere nescierunt. Quod autem dixit, *velut in abyssu multa*, copiam largissimæ undæ declaravit, quæ velut de abyssu pelagi ita multa profluxit. Et nota quoniam abyssum secundum Græcos generis ponit ubique feminini.

Vers. 19. *Et eduxit aquam de petra, et deduxit tanquam flumina aquas.* Hoc ad gratiam inculcandam magnæ admirationis iteravit, ut de illa re aqua prodiret, quæ naturali siccitate duruerat. Et ne putares parum aliquid emanasse, addidit: *tanquam flumina*, quæ de uberibus montium copiosa inundatione pro-

cedunt. Significabat enim nobis *de petra*, id est de Christo aquam prodire, quæ nulla imminutione deficeret, sicut ipse in Evangelio dicit: *Qui biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet unquam, sed fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* (Joan. iv, 13, 14). *Petram* vero significare Christum dicit Apostolus: *Bibebant autem de spirituali, consequente eos, petra: petra autem erat Christus* (1 Cor. x, 4).

Vers. 20. *Et apposuerunt adhuc peccare ei: in iram concitaverunt Excelsum in siccitate.* *Apposuerunt* dicit, adjecerunt, ut inter tanta miracula non crederent, cum etiam ipsorum elementorum conversa natura proclamaret. *Peccare* dixit, non credere, quod nimis improbum constat esse delictum, a Deo beneficia petere, eisque perceptis debitas gratias non referre. Sequitur, *in ira concitaverunt Excelsum in siccitate.* Sæpe diximus tropicas esse istas locutiones, quæ Domino verba tribuunt infirmitatis humanæ; ut res arduæ nostræque conceptioni difficiles possint evidentius explanari. *In iram concitaverunt*, quando eum non credebant difficilia sibi facere, quem videbant tam ingentia posse complere. Hoc enim in Deo gravissimum constat esse peccatum, ut quidquam illi impossibile dicatur, qui summe valet efficere, quod decernit implere. Bene autem dictum est, *in siccitate*, non tantum terræ quam mentis, qui tot miraculis compluti, perfidiæ suæ sterilitate siccati sunt: quia totum carnalibus desideriis applicantes, ventre tantum, non sensibus explebantur.

Vers. 21. *Et tentaverunt Deum in cordibus suis, ut peterent escas animabus suis.* Aliud est petere tentando, aliud confitendo. Isti utique tentando petierunt, qui posteaquam acceperunt, indigna locuti sunt. *Tentare* enim dicimus aliquid dolosis sermonibus postulare; ut simplicitas videatur in verbis, cum sit in corde malitia. Isti ergo animabus suis non spirituales, sed carnales 266 escas subdole poposcerunt. Sic enim dicimus ægrotis dari escas propter animas in corpore retinendas, non quia pabulum sit animarum, sed quia per ipsas videtur in hac vita vigor corporis contineri.

Vers. 22. *Et male locuti sunt de Deo; dixerunt: Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto? Uti- que male, quia falsa locuti sunt.* Quid autem dixerint, subsequenter explanat: *Nunquid poterit Deus parare mensam in deserto? Nunquid imputative le- gendum est; positum est enim pro non.* O nefarium scelus, de [ed., Deo] Omnipotenti non credere, quæ quotidie passim probatur efficere! Scriptum est enim: *Qui dat escam omni carni* (Psal. cxxxv, 25). Quid ergo illi tam contrarium, quam ut non credatur implere quod jusserit? Et ideo vehemens culpa, quia talis diffidentia supernam tangit injuriam. *Mensa* vero significat pastionem in qua reficimur esurientes. Et dum dicit, *parare mensam in deserto*, quasi quod solet in copia fieri, non potuisset in rerum solitudine procurari! Stulta nimis absurdaque vecordia humanam impossibilitatem ad divinam transtulisse virtutem!

Vers. 23. *Quoniam percussit petram et fluxerunt aquæ, et torrentes inundaverunt: nunquid et panem poterit dare, aut parare mensam populo suo?* Nimis fatua cogitatio exemplum magni miraculi dare, et ejus auctorem in reliquis arbitrari posse deficere. Nam qui de petra jussit aquas effluere, cur non faceret escas aerem esurienti populo ministrare? Quasi vero illa jutus aliquo adminiculo potuerit facere, ista solus non valisset implere! Sed hanc vecordiae culpam paulo post sequitur vindicta justissima, ne quis post hæc talia cogitare præsumeret.

Vers. 24. *Ideo audivit Dominus et distulit, et superposuit, et ignis accensus est in Jacob, et ira ascendit in Israel.* Venit ad quartam partem, ubi per figuram synathroismos, quæ Latine dicitur congregatio, Judæorum crimina colliguntur. Deus enim cogitationes murmurantium, etiam lingua quiescente, cognoscit, qui solus potest internum tacitumque tractatum tanquam clamorem magnæ vocis audire. Sed intende quod prius dixit, *distulit*; nunc addidit, *superposuit*; ne si vindicaret ad præsens, crederetur murmurantes minime satiare potuisse. Sed *distulit* vindictam, ut ostenderet patientiam: *superposuit* autem moras, ut manifestaret potentiam; et tunc competenter ultus est culpas, quando incredulas mentes rerum ipsarum perfectione convicit. Sequitur, *et ignis accensus est in Jacob.* *Jacob* significatur supplantator, qui frequenter a parte ponitur gentium, quæ venientes ad Christum, Israeliticum populum supplantasse monstrantur, quando illis introeuntibus, istos constat expulsos. Ergo in gentibus istis quas diximus *Jacob* nomine significari, *ignis* charitatis *accensus est*; et quanto illi murmuratione profanati sunt, tanto isti confessionis ardore profecerunt. Addidit, *et ira ascendit in Israel.* Sicut in *Jacob* charitatem *accensam* dicit, ita in *Israel* iram *ascendisse* pronuntiat, ut illi accenderentur ad gratiam, isti perducerentur ad culpam.

Vers. 25. *Quia non crediderunt in Deo suo, nec speraverunt in salutari ejus.* Ideo superius dixit: *Ira ascendit in Israel*, ut ostenderet pertinaces; nunc autem causa ipsius obstinationis exponitur. Dicit enim: *Non eos credidisse in Deo suo.* Et ne alterum putares esse *Deum*, sequitur, *nec speraverunt in salutari ejus*, id est in Domino Salvatore; ut non solum eis illa murmuratio invidiam faceret, verum etiam duritiam mentis post secutam damnaret.

Vers. 26. *Et mandavit nubibus desuper, et januas cæli aperuit.* Hæc sub parabolis et propositionibus dici, in initio ipse testatus est. Ideoque quamvis per historiam facta videantur, oportet tamen referri ad Dominum Salvatorem, ut nobis constet prædicta sententia. *Mandatum est enim nubibus*, id est prædicatoribus, ut per *januas cæli*, hoc est per Scripturas sanctas prædicatio gloriosa adventum salutaris [ed., Salvatoris] Domini nuntiaret, qui vere manna sumitur, quando adorabili communicatione gustatur.

Vers. 27. *Et pluit illis manna manducare: panem cæli dedit eis.*

Vers. 28. *Panem angelorum manducavit homo: frumentationem misit eis in abundantia.* Caput primi versus istius de superioribus pendet; dixit enim: *Januas cæli aperuit*, et consequitur, *pluit illis manna manducare.* *Pluit*, dixit, ut ostenderet escæ nimiam largitatem, quæ tanquam pluvia de cælo descendit. Et ne dubitares quæ fuerit illa pluvia, sequitur, *manna manducare.* *Manna* interpretatur quid est hoc? quod sanctæ communioni decenter aptamus: quia dum admirando cibus iste perquiritur, corporis dominici munera declarantur. Addidit, *panem cæli dedit eis.* Quis est alter panis cæli, nisi Christus Dominus, unde cœlestia spiritualem escam capiunt, et delectatione inæstimabili perfruuntur? Denique sic sequitur, *panem angelorum manducavit homo.* Panis ergo angelorum bene dicitur Christus, quia revera ipsius laude pascuntur. Neque enim corporalem panem angeli manducare credendi sunt, sed illa contemplatione Domini, qua sublimis creatura reficitur. Verum hic panis in cælo replet angelos, et nos pascit in terris: illos contemplatione delectans, nos sancta visitatione reficiens. Addidit: *Frumentationem misit eis in abundantia.* Adhuc in superioribus perseverat, *manna* illud *frumentationem* dicens, non frumentum; ut illam copiam exprimeret, quæ aviditatem populi prævaluit superare. Denique sic sequitur, *in abundantia*; illud enim abundat, quod non potest aliqua aviditate consumi.

Vers. 29. *Transtulit Austrum de cælo, et induxit in virtute sua Africum; et pluit super eos sicut pulverem carnes, et sicut arenam maris volatilia pennata.* Quantum ad historiam pertinet, hos ventos tanquam vehicula dicit esse procuratos, qui jussam copiam ad destinata castra perducerent. Sed quia sunt et spiritualiter exponendi, nunc eos positos sub quibusdam figurationibus inquiramus. *Astrum* et *Africum* ventos scimus esse meridianos, qui a parte lucidiore et ferventiore proveniunt; quibus flantibus pigrum frigus expellitur, et aeris temperamenta præstantur. Sic ergo et verba Domini charitatis igne flagrantia, in *Austri* similitudine atque *Africi*, mundo salutarem temperantiam præstiterunt, plueruntque super populos pabula, unde fidelium animæ satiarentur uberissime. *Pulvis* enim hic significat intelligentiæ subtilitatem, quæ ad supernas cogitationes commota semper ascendit; *arena* vero innumerabilem prudentiæ copiam salsi maris sapore conditam: *volatilia pennata*, cœlestia desideria, quibus anima devota velut carnibus referta pinguescat. *Arena vero maris*, epitheton est decenter appositum, quoniam et fluviorum esse potest, quæ non habet hunc sorem.

Vers. 30. *Et ceciderunt in medio castrorum eorum: circa tabernacula eorum.* Ut ipsam quoque difficultatem capiendi cibi murmurantibus abrogaret, non solum *circa tabernacula*, verum etiam *in mediis castris eorum* dicit *cecidisse* quod magno desiderio requirebant. *Castra* enim a castitate dicta sunt, quod bellis exercitus occupatus fœdo luxui non vacaret. Nobis autem significatur, quod intra septa sanctæ

Ecclesiae omnia superna munera possumus accipere, si expleri bona desideria nostra divino munere postulemus. Unde inæstimabilis virtus sermonis est, et historiae fidem complere, et spiritualibus rebus intelligenda contradere.

Vers. 31. *Et manducaverunt et saturati sunt nimis; et desiderium eorum attulit eis.* Ecce convicti sunt qui Deo aliquid difficile putaverunt. Expleverunt desiderium carnis ratione jejuni, ventre pleni, sed mente vacui. Hæc figura dicitur synchoresis, id est concessio, quoties aliqua importune desiderantibus conceduntur, quæ ad utilitatem ipsorum pertinere non possunt.

Vers. 32. *Non sunt fraudati a desiderio suo; adhuc escæ eorum erant in ore ipsorum: et ira Dei ascendit super eos.*

Vers. 33. *Et occidit plurimos eorum; et electos Israel impedivit.* Venit ad quintam partem. Hoc est enim quod dixit superius: *Distulit et superposuit*, ut non fraudarentur a desiderio suo: ne impotentiam Dei, quam sacrilega mente conceperant, per difficultatem desiderii sui forsitan comprobarent. *Fraudati a fraude venit*; fraus enim dicitur quasi fracta fides. Satiati sunt ergo ad suam ruinam; non ut inde viverent, sed potius interirent. Nam vide quid sequitur: *adhuc escæ eorum erant in ore ipsorum; scilicet dum manna et coturnicum carnibus vescerentur. Escæ enim ab edendo dicta est. Addidit, et ira Dei ascendit super eos. Et occidit plurimos eorum, et electos Israel impedivit.* Hic illam Exodi historiam tangit (*Exod. xxxii, 1*). Absente quippe Moysen, qui legem Domini suscipiebat in monte, contra Aaron populus surrexit insanus, expetens sibi debere deos fieri, sicut omnis videbatur habere gentilitas. Factumque est tunc, ut vitulus ille nefandus exiret, cujus cultura ipsi erant utique mugituri. Tunc iratus Deus dixit Moysi, graviter peccasse populum Judæorum: quo descendente facto conventu viginti tria millia eorum leguntur extincta; et Aaron, qui erat electus Domini, propter eos cecidit in reatum. Sic enim dixit: *Percussus est populus propter peccatum vituli quem fecit Aaron. Quorum pessima murmuratio et ipsum quoque Moysen impedivit, quando dixit: Nunquid de petra hac vobis aquam poterimus ejicere (Num. xx, 10)?* Propter quod verbum prohibitus est in terram promissionis intrare. Sic ergo factum est, ut *electos Israel peccantium protervitas impediret.*

Vers. 34. *In omnibus his peccaverunt adhuc, et non crediderunt in mirabilibus ejus.*

Vers. 35. *Et defecerunt in vanitate dies eorum, et anni eorum cum festinantia [ms. A., festinatione].* Illa potius peccata exaggerant Deum, quæ augmentis gravibus semper accrescunt. Et quoniam, *nec mirabilibus ejus credere voluerunt, dies eorum defecisse dicit, quasi languida tabe consumptos. Dies enim peccatorum cum festinatione transeunt, sicut et alibi scriptum est: Viri sanguinum et dolosi non dimidiabunt dies suos (Psal. LIV, 24).*

Vers. 36. *Cum occideret eos, tunc inquirebant eum; et convertebantur ante lucem, et veniebant ad eum.*

Vers. 37. *Et memorati sunt quia Deus adjutor eorum est, et Deus excelsus liberator eorum est.* Non ipsi inquisierunt Deum quos dicit occisos; sed exemplo talium turba reliqua supplicavit. Justorum itaque consuetudo est, sive antequam mala patiantur, sive cum patiuntur, Deum fideliter quærere. Scelerati autem tunc ad ipsum instabili voluntate concurrunt, quando aliqua necessitate turbantur. Judaicus itaque populus tunc timuit iram Dei, quando socios suos cernebat extinguere; eo scilicet tempore cum ignis de cælo descendens (sicut in Numerorum libro (*Cap. xvi, 49*) legitur) quatuordecim millia septingentos occidit, quoniam Moysi et Aaron propter interitum Core sociorumque ejus seditiones injustissimas commovebant. Nam quod sequitur, *et convertebantur ante lucem, et veniebant ad eum; et memorati sunt quia Deus adjutor eorum est, et Deus excelsus liberator eorum est*, illud significat, quando Domino irascente Judaici populi extrema castrorum divino igne consumpta sunt; quo facto Moysen rogaverunt ut pro eis Domino supplicaret. Pius ergo in luce rogat, impius ante lucem, sicut scriptum est: *In vanum vobis est ante lucem surgere (Psal. cxxvi, 1)*. Sed hoc pro formidine videntur fecisse periculi, non timoris superni: quoniam inferius adhuc de eorum infidelitate dicturus est. Et nota quod hic legitur liberatorem Patrem, liberat quoque et Filius, sicut in Evangelio legitur: *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis (Joan. viii, 36)*. Liberat etiam Spiritus sanctus, sicut Apostolus dicit: *Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis (Rom. viii, 2)*. Unde dubium non est sanctam Trinitatem æqualiter posse, æqualiter implere quod vult.

Vers. 38. *Et dilexerunt eum in ore suo, et lingua sua mentiti sunt ei.*

Vers. 39. *Cor autem eorum non est rectum cum eo; nec fides [ms. A., nec fideles habiti sunt] habita est illis in testamento ejus.* Venit ad sextam partem, ubi Judæos iterum ad culpas rediisse commemorat: Deum tamen misertum illis esse declarat. Dicit enim: *Et dilexerunt eum in ore suo, et lingua sua mentiti sunt ei.* Sic contigit eis qui se putant per solum credere timorem. Nam si Deus mixto amore non metuatur, toto corde non quæratur. Hoc enim peccatum constat acerrimum, ut lingua se illi confiteri dicat, dum cordis ima dissentiant. Quasi vero ille non omnia cognoscat quæ aguntur intrinsecus, qui, sicut legitur, *Scrutator est cordis et renum (Psal. vii, 10)*, et more humanitatis illud solum audiat, quod lingua proclamat. Nam qui ejus testimoniis fideliter credit, ipse eum veraciter diligit. Fides enim dicta est, ab eo quod fiant dicta. Sic etiam Dominus ipse testatur dicens: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me (Isai. xxix, 13)*. De quibus merito Isaias propheta testatur dicens: *Et nervus ferreus collum tuum, et frons tua ærea (Idem, XLVIII, 4)*.

Vers. 40. *Ipse autem est misericors, et propitius fit A peccatis eorum, et non disperdet eos.*

Vers. 41. *Et abundavit ut averteret iram suam ab eis : 268 et non accendit omnem iram suam.* Illud hic exemplum non inconvenienter apponitur, quando Moyses pro transgressore populo supplicans, dixit ad Dominum : *Obsecro, dimitte peccatum populi hujus; sin autem, dele me de libro quem scripsit manus tua (Exod. xxxii, 32, 33).* Oravit pro ipsis in cruce positus et Dominus Christus : *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt (Luc. xxiii, 34).* Sic istis supplicationibus actum est, ut Domini in eis ira placaretur. *Et propitius enim factus est peccatis eorum,* cum ad ipsius satisfactionem non quidem omnes, sed multi ex his redire meruerunt.

Vers. 42. *Et memoratus est quia caro sunt : spiritus B vadens, et non rediens.* Movit pium judicem fragilitas considerata peccantium, quod carnalis cæcitas lumen cœlestis sapientiæ non videbat; et ideo exspectandos dicit, quia si confestim fuisset eorum spiritus abrogatus, locum poenitiæ perdidissent. *Caro autem dicta est, quod cara sit animæ suæ.* Mirabili autem brevitate definitur mors hominis, id est, *Spiritus vadens et non rediens,* subaudiendum, in hoc mundo, quoniam ad suum corpus in resurrectione constat esse rediturum.

Vers. 43. *Quoties exacerbaverunt eum in deserto, in iram [ed., in ira] concitaverunt eum in terra sine aqua?*

Vers. 44. *Et conversi sunt, et tentaverunt Deum : et sanctum Israel exacerbaverunt.* Venit ad septimam C partem, in qua breviter obstinationem eorum acerbiterque designat. Consequenter enim enumerans quanta illis in eremo vel apud Ægyptios virtus divina præstiterit : ostendens quia dum delinquentibus semper præstet, immemores tamen beneficiorum peccare non desinunt.

Vers. 45. *Non sunt recordati manus ejus, die qua liberavit eos de manu tribulantis.* Tribulatio fixam solet habere memoriam; sed infidelibus nec ipsa recordatio stare potuit, quam validissime nostris cordibus tristitia semper affigit. *Recordari enim dictum est, revocare ad cor.* Pulcherrime vero positum est *manus Domini, et manus tribulantis.* Hoc enim nomine operatio significatur amborum. Sed quam longe disparia sunt, quæ unum videntur ha- D bere vocabulum ! Illa populum liberare prævaluit, ista in suam necem retinere tentavit.

Vers. 46. *Sicut posuit in Ægypto signa sua, et prodigia sua in campo Taneos.* Unam rem duobus nominibus designavit. *In Ægypto enim signa fecit, quæ inferius ipse dicturus est; sed et prodigia ibidem demonstravit in campo Taneos.* *Tanis enim civitas est Ægypti, ubi sunt facta prodigia quæ leguntur.* *Signa utique fuerunt in Ægypto duris cordibus, quasi characteris impressa vestigia.* *Prodigia vero quasi porro dicentia, id est, quæ præfigurabantur esse ventura.* Omnes enim illæ plagæ ad aliquam significantiam priscis temporibus contigerunt. Me-

rito ergo signa et prodigia sunt appellata, quæ in Ægypto facta monstrantur. *Tanis humile mandatum diximus interpretari, quod in isto sæculo necessarium nobis ac salutare cognoscitur, ubi humiles ac prostrati esse debemus, qui veniæ semper suffragia postulamus.* Tunc autem erecti erunt justi, quando in illa resurrectione jugiter bona mansura susceperint.

Vers. 47. *Convertit in sanguinem flumina eorum, et pluviales aquas eorum ne biberent.* Hinc prima plaga inchoat Ægyptiorum. Nam sicut aqua in vinum conversa in Evangelio (Joan. ii, 9) legitur, quæ populorum permutationem significavit in melius, ita hic, *in sanguinem conversa,* denuntiat rerum spiritualium causas peccatores sentire carnaliter. *Sanguis enim ad carnem ponitur exprimendam; quod Judaicum populum respexisse non dubium est.* Dicit etiam et *flumina et pluviales aquas eorum in sanguinem commutatas (Exod. vii, 17),* ne prædicationem cœlestem spiritualiter intelligerent, qui erant carnalibus sensibus occupati. Hæc et sequentia ad litteram omnino manifesta sunt, quæ in Ægypto contigisse divinæ historiæ textus ostendit.

Vers. 48. *Misit in eos muscam caninam, et comedit eos; et ranam, et exterminavit eos.*

Vers. 49. *Et dedit ærugini fructus eorum, et labores eorum locustæ. Musca canina est improborum petulantium vindex datus aculeus. Rana est loquacissima vanitas hæreticorum, quæ cœnosis sensibus commorata, improbis clamoribus garrere non desinit. Ærugo est amor turpis, honestatem occulta immi- C nutione consumens. Locusta est malevola atque assidua detractio, actus alienos invida oblocutione corrodens.*

Vers. 50. *Et occidit in grandine vineas eorum, et moros eorum in pruina.*

Vers. 51. *Et tradidit grandini jumenta eorum, et possessiones eorum igni.* *Grando est comminatio Domini quæ verberat contumaces, eosque umbraculis suæ delectationis exspoliat. Pruina vero est præcurrens anticipansque malitia, quæ alienos labores pervenire non permittit ad fructus.* Sequitur, *et tradidit grandini jumenta eorum.* Morte pecudum stultorum significatur occasus, qui malis innumeris cæsi, tanquam vilia jumenta funduntur. Addidit, *et possessiones eorum igni.* *Ignis quidem et in bono ponitur et in malo.* Sed quia hic pro indignatione constat inflictus, *ignem, cupiditatem ignobilem debemus accipere, qui possessionem nostram, id est mentis statum execrabili ambitione devastat.* Restat decima de primitivis, quam suo loco dicemus : quoniam duo versus ad exaggerationem mali sequentis interpositi esse noscuntur. Notandum est autem quod hæc tres plagæ, id est, *ærugo, pruina et ignis (quas hic dixit),* in Exodo penitus non legantur. Ignem enim ibi dicit mixtum descendisse cum grandine, ut fructus læderet, non tamen ut *possessiones eorum* incendere potuisset. Pro istis vero tribus aliæ ibi tres sunt positæ, ciniphes, ulcera et tenebræ. Quod in litteris

divinus pro congrua intelligentia rerum frequenter invenis esse variatum, ut est titulus trigesimi tertii psalmi. Dicit enim : *Psalmus David, cum mutavit vultum suum coram Abimelech, et dimisit eum et abiit.* In Regum enim volumine Abimelech Palæstinorum rex non legitur fuisse, sed Achis, quæ nomina (ut diximus) pro sacramentorum qualitate mutata sunt; quod hic quoque similiter debemus accipere. Nam et in Concordia Evangeliorum Patrem Augustinum similia collegisse manifestum est.

Vers. 52. *Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem, et iram, et tribulationem : immissiones per angelos malos.* Ordo vindictæ verissima descriptione narratur. Prius enim Dominus peccatis nostris **269** irascitur, quando nulla compunctione convertimur; ac deinde malitiam hominis in sua indignatione, et ira, et tribulatione derelinquit; ut propriis adversitatibus affligantur qui divinis jussionibus obedire contemnunt; sicut scriptum est : *Propterea tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, ut faciant quæ non conveniunt (Rom. 1, 24),* etc. Scelerati quippe hominis indignatio pertinet ad tumidam superbiam, ira ad audaciam nefandam, tribulatio ad confusam desperationem. Tunc per angelos malos ad immissiones præcipitantur illicitas, et quasi nudati defensione divina, in prædam cadunt perniciosissimam bestiarum. Perscrutandum est etiam quod dicit immissiones factas per angelos malos, quasi et per bonos angelos non deleverit peccatores. Per bonos enim angelos Sodomam subvertit et Gomorham (*Gen. xix, 1*), quos Abraham et Loth suscipere suis hospitibus meruerunt. Tentatus est etiam transgressor per angelum malum, sicut in Regum volumine dicit : *Et introivit spiritus Dei malus in Saul (I Reg. xviii, 10).* Justi quoque tentati sunt a diabolo, ut Job et Paulus apostolus, et cæteri hujusmodi. Constat enim cuncta quæ creata sunt, Creatoris aut permissioni, aut imperio subjacere.

Vers. 53. *Viam fecit semitæ iræ suæ, et non pepercit a morte animabus eorum; et jumenta eorum in morte conclusit.* Cum dicit, *viam fecisse* Dominum, qua possit ad vindictam infelicitum pervenire, ostendit non esse ad eos veniendum, nisi Domini fuerint defensione privati. Ira enim Domini per tropologiam dicitur; sed ipsa est quam superius dixit, *immissiones per angelos malos.* Ista enim non licet diabolo facere, nisi cum Domini voluntate permittitur. Quid autem ista ira fecerit, consequenter exponit : *et non pepercit a morte animabus eorum.* Quod dixit, *animabus eorum,* pro hominibus accipiendum est, quos in illa clade cognoscitur occidisse. Nam pro toto homine solam animam poni (sicut jam dictum est) Exodi scriptura testatur, dicens : *Omnes ergo animæ quæ egressæ sunt de femore Jacob, animæ septuaginta (Exod. 1, 5).* Unde per figuram synecdoche provenit ista locutio, quæ significat a parte totum. Sequitur, *jumenta eorum in morte conclusit.* Respice quemadmodum cuncta quæ vel ad victum humanum, vel ad solatium pertinent, dicit esse vastata; ut impiis

atque duris digna judicentur [*ed., indicentur*] provenisse supplicia.

Vers. 54. *Et percussit omne primogenitum in terra Ægypti : primitias laboris eorum in tabernaculis Cham.* Ecce decima illa plaga primogenitorum, quam ira Dei per angelos malos minabatur, exponitur. Talis enim tantaque fuit, ut Israeliticum populum, quem nolebant Ægyptii ante dimittere, ultro potius exire compellerent. *Primogenita* sunt quæ primo loco sensibus nostris reverenter occurrunt, ut est illud mandatum summum, Deum ex toto corde diligere, proximi quoque habendam modis omnibus charitatem. Hæc quando pereunt, *primogenitorum* amissione percutimur, et in ipsa prole rationis orbamur. Respicimus plane quod populum Ægyptiorum decem plagis afflixerit, Hebræorum gentem Decalogi munere decoraverit; ut hoc sacramento numeri et ultionem datam reperias, et gratiam præstitam fuisse cognoscas. Sequitur, *primitias laboris eorum.* Hoc est quod superius dixit, *omne primogenitum.* *Primitiæ* quippe laborum ad totum pertinet quidquid humana possibilitas habere potuerit. Et sicut supra dixit, *in terra Ægypti,* ita et hic repetit, *in tabernaculis Cham.* Cham quippe fuit pater Chanaan, cujus posteritas terram ipsam possedissee cognoscitur.

Vers. 55. *Et abstulit sicut oves populum suum, et perduxit eos tanquam gregem in deserto.*

Vers. 56. *Et eduxit eos in spe, et non timuerunt; et inimicos eorum operuit mare.*

Vers. 57. *Et induxit eos in montem sanctificationis : montem hunc quem acquisivit dextera ejus.* Venit ad octavam partem, ubi Domini beneficia referuntur, et Judaicæ obstinationis culpa subjungitur. Sed quamvis superioribus videantur esse conjuncta, hic tamen ostenditur quid illa decima plaga compleverit: scilicet ut populus Domini ab impia servitute liberatus, ad terram repromissionis incolumis perveniret. Sed potest hic nonnulla quæstio suboriri, quia non illos quos abstulit de terra Ægypti, eosdem in montem sanctificationis adduxit. Significat enim Sion montem, ubi constat Jerosolymam constitutam. Sed dum ageretur de populo Judæorum, ipsos notum est ad hanc civitatem fuisse perductos, qui suis patribus succedentes, et nomen et gentem Hebræorum continuisse noscuntur. Significat tamen (sicut revera factum est) quia multi eorum ad Ecclesiam catholicam, quam mavult hic intelligi, conversionis beneficio pervenerunt. Ipsa est enim quam Christus noster, qui est Patris dextera, acquisivit. Patet enim ut et figurate superiores versus intelligere debeamus. Nam quod dixit, *oves* et *gregem,* significat populum Christianum, qui in hoc sæculo tanquam in deserto pascitur, si mundanarum rerum desideria non sequatur. *Educti* autem nos sumus in spe a terra Ægypti, id est a tenebris peccatorum, qui fidei lumen accepimus. *Et inimicos* nostros, hoc est diabolum cum ministris suis operuit mare, dum nos sanctæ regenerationis lavacra diluerunt. Sic illis in figura

facta sunt (sicut dicit Apostolus) quæ nostræ salutis **A** indicia nuntiabant.

Vers. 58. *Et ejecit a facie eorum gentes; et sorte divisit eis terram in funiculo distributionis.*

Vers. 59. *Et habitare fecit in tabernaculis eorum tribus Israel. Ejecit a facie nostra gentes, quando barbarici et immites a nobis fugantur errores. Dividit autem nobis terram illam repromissionis, cum pro sua dignatione unicuique beatam dederit portionem. Funiculus autem distributionis, tractus est ab illis qui terram tenso fune dividebant. Sequitur, et habitare fecit in tabernaculis eorum tribus Israel.* Divinæ nobis Scripturæ tradiderunt in eorum loco vel numero electorum *populum* congregandum, unde superbi angeli probantur expulsi. Ergo *tribus Israel*, id est videntibus Deum dabit *tabernacula*, quæ ante superbiæ ruinam adhuc innocentes angeli possidebant.

Vers. 60. *Et tentaverunt, et exacerbaverunt Deum excelsum; et testimonia ejus non custodierunt.*

Vers. 61. *Et averterunt se, et non servaverunt pactum, quemadmodum patres eorum; et conversi sunt in arcum perversum.* Nunc dicit contumaciam Judæorum, et quid eis irato Domino contigerit, consequenter exponit; ut talia inobedientes debeant exempla metuere. *Arcus perversus est* **270** malitia peccatorum, quæ non eminus vulnera jaculatur, sed in se magis spicula directa convertit. Quod utique dolosus pati manifestum est, qui dum aliis ingerere nituntur plagas, in se convertere suas potius probantur insidias.

Vers. 62. *Et in ira concitaverunt eum in collibus suis, et in sculptilibus suis æmulati sunt eum.* Colles superbas ac tumidas significant cogitationes hominum, quibus semper Dominus invenitur adversus, quando in culturas dæmonum iniqua præsumptione prosiliunt, *Æmulati sunt quippe eum*, cum honorem Domini simulacris detestabilibus contulerunt. *Æmulatio* enim ista in malam partem, non in bonam debet intelligi; nam vide quid sequitur.

Vers. 63. *Audivit Dominus et sprevit, et ad nihilum redegit nimis Israel.* Nona pars, quæ superest, introitur, in qua vindictæ genera numerantur, et post, adventus Domini Salvatoris edicitur. Solet autem inter nonnullos facere quæstionem, quare cum peccata fuerint aliquorum, ille tamen in omnibus vindicasse dicatur? quod religiosis mentibus scrupulum non debet injicere. Nam etsi gentem captivitati tradidit, tamen sibi placitos conscientie integritate servavit; sed eos magis in tribulationibus exercuit, quos æterno honore coronandos esse decrevit. Nam si veritatis intima perscrutemur, captivatem passi non sunt qui animo liberi fuerunt, nec interno hosti traditi, quorum conscientia non potuit a Divinitate subduci.

Vers. 64. *Et repulit tabernaculum Silo, tabernaculum suum, in quo habitavit inter homines.* Silo civitas erat ubi arca Domini fuisse legitur constituta: unde per sacerdotes supplicantes, Hebræi divina responsa capiebant, antequam templum esset Jerosolymis

fabricatum. Hoc ergo *tabernaculum repulisse* dicit Dominum: in quo inter homines habitare dignatus est, sicut in alio propheta legitur: *Vide quid feci Silo, ubi erat tabernaculum meum* (Jer. vii, 12). Sed metuendum est nobis, ne offensus corporis nostri tabernacula deserat, quæ Spiritus sanctus, cum Dei munere bene nos tractamus, inhabitat, sicut dicit Apostolus: *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos* (I Cor. iii, 17).

Vers. 65. *Et tradidit in captivitatem virtutem eorum, et pulchritudinem eorum in manus inimici.* Illud tempus memorat, quando ab Allophylis Hebræi victi sunt, et cædibus eorum direptionique patuerunt. Quapropter *virtutem et pulchritudinem* significat arcam testamenti, per quam sibi inter gentes videbantur invicti, et summa decoris laude præcipui.

Vers. 66. *Et conclusit in gladio populum suum, et hæreditatem suam sprevit.* Consequens fuit ut populus gladio caderet turpiter in ruinam, cui arcæ dignitas probabatur ablata. Ille enim quos spernit annihilat; nec quisquam potest subvenire, cui se probantur solatia divina subtrahere. *Sprevit enim hæreditatem suam*, quando populum, quem inter multas nationes elegerat, pro scelerum suorum immanitate projecit. Hæreditas quippe ab hero dicta est, quoniam eam jure legitimo Dominus noscitur possidere.

Vers. 67. *Juvenes eorum comedit ignis, et virgines eorum non sunt lamentatæ.* Ignem hic iram bellantium debemus advertere, quæ traditos sibi tanquam consumptrix flamma devoravit. Sequitur, *et virgines eorum non sunt lamentatæ.* Lamentari enim vacantis est. Nam cum omnes imminetia pericula formidarent, nulli licuit alterius funeri justa persolvere. Lamenta enim dicta sunt intra lares monumenta, sicut antiquis sepelire mos erat.

Vers. 68. *Sacerdotes eorum in gladio ceciderunt, et viduæ eorum non plorabantur.* In ipsa igitur captivitate filii Heli sacerdotis ab Allophylis gladio leguntur extincti; quorum unius uxor vidua facta, post subitum partum morte præventa est. Ita contigit ut ejus vidua minime ploraretur, dum universos communis interitus occupasset. Nam talia in illo populo multis accidisse credenda sunt, quando pluralem numerum auctoritas sancta memoravit, quæ nihil noscitur referre superfluum.

Vers. 69. *Et excitatus est tanquam dormiens Dominus: tanquam potens crapulatus a vino.* Consuetudines istas hominum diximus propter res explanandas sæpe Domino contributas. Dicitur enim a persona dementium, qui ita putant quando periclitantibus non subvenit, quasi *vino esse crapulatus*. Sed ille tantum negligentibus atque infidelibus dormit, qui nulla psalmodia, nullis bonis operibus excitant Christum. Et jure ab ipsis redditur alienus, qui eum sibi quasi dormire dementer intelligunt. *Excitatur* etiam ad vindictam malis actibus provocatus, cujus patientia dormisse credebatur; quod magis hic agnoscimus sentiendum. *Excitaverunt enim eum Allophylis*, quando

arcam testamenti ejus inter simulacra posuerunt. Et sequitur quæ illis tali facto provenerint. Discutiendum est autem quod dixerit, *tanquam potens*, quia tunc sunt homines ad iram faciles et ad virtutem potentes, quando post crapulam vini de somno surgere consueverunt. Denique beatus Hieronymus, inter alios veridicus interpres, pro *potente* fortis posuit.

Vers. 70. *Et percussit inimicos suos in posteriora; opprobrium sempiternum dedit illis.* Hoc in primo libro Regum legitur (*I Reg. v, 6*), quia pro sacratæ arcæ injuriâ Allophyli in posteriora percussi sunt, ut etiam vivi a soricibus execrabili sorte roderentur. Quod opprobrium eis permanet sempiternum, quia nullus alter taliter punitus est. Sic peccatores in posteriore vita percutit, quando eis sua debita non relinquit, et quasi a soricibus consumuntur, dum eos diaboli cohors inimica vallaverit.

Vers. 71. *Et repulit tabernaculum Joseph, et tribum Ephrem non elegit.*

Vers. 72. *Sed elegit tribum Juda, montem Sion quem dilexit.* Judicia Domini ipsorum quoque nominum astipulatione declarantur. *Joseph* significat augmentum, quod et in malo et in bono ponitur; sed modo in contrarium accipiendum est, quia constat esse repudiatum. *Ephrem* frugifer interpretatur sive ubertas; *Juda* confitens sive glorificans. Memoria quoque condendum est, quod per Hebræa nomina Scriptura sancta causas nobis sæpius declarat occultas. Quod genus locutionis sacrarum litterarum proprium esse non dubium est, quando tale aliquid mundanis litteris minime continetur. *Repulit ergo tabernaculum Joseph*, quia licet ipse fuisset justus, tamen ejus posteri qui ad semen carnis pertinuerunt, augmenta mundana et **271** provectum carnalem desiderasse noscuntur, *tribum* quoque *Ephrem* non elegit, quia in fruge sæculi hujus carnali ubertate præsumebant. *Tribum* autem *Juda* merito delegit, quæ et confessione fuit humilis, et conversatione laudabilis: unde nobis secundum carnem Dominus Salvator advenit. Sequitur, *montem Sion quem dilexit.* Ecclesiam catholicam significat, de qua in Canticis canticorum Dominus dicit: *Una est columba mea, una est dilecta mea* (*Cant. vi, 8*).

Vers. 73. *Et ædificavit sicut unicornium sanctificationem suam, in terra quam fundavit in sæcula.* Unicornium significat unam spem habentium in sanctissimam Trinitatem, ad quam fidelium sacratæ mentes humiliter eriguntur, et tanquam validissimo cornu fidei firmitate consistunt. Sequitur, *in terra quam fundavit in sæcula.* Quamvis in sæculo futuro Jerusalem prædestinata consistat; in terra tamen, id est in hominibus sanctis sub æternitate [*ed.*, spe æternitatis] probatur esse fundata, sicut in Evangelio Petro dictum est: *Tu es Petrus, et super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* (*Matth. xvi, 18*). Ecce quomodo in terra sub æternitate cognoscitur esse fundata. Nam

et alibi de Ecclesia legitur: *Deus fundavit eam in æternum* (*Psal. XLVII, 9*).

Vers. 74. *Et elegit David servum suum, et sustulit eum de gregibus ovium: de post fetantes accepit eum.*

Vers. 75. *Pascere Jacob populum [ms. A., servum] suum, et Israel hæreditatem suam.* Aptissima nimis et decora introducta est narratio; ut quia dixerat, *elegit Judam*, nunc diceret, *David*, qui ab humanitate suscepta Christo Domino proximabat. Sed melius hoc de ipso suscipimus Domino Salvatore; nam in Evangelio cæci clamaverunt: *Fili David, miserere nobis* (*Matth. xx, 30*). Et quia confidenter verum dixerant, sub celeritate sanati sunt. Sequitur, *et sustulit eum de gregibus ovium; de post fetantes accepit eum.* Per istam similitudinem David filii Jesse (sicut et in aliis locis) Domini Salvatoris nobis sacramenta panduntur. Nam ille sublatus ab ovibus pervenit ad regnum: Dominus noster functus officio pastoris, sedet ad dexteram Patris, qui est vere *Rex regum et Dominus dominantium* (*Apocal. xix, 16*). Nec vacat quod dixit, oves ejus fuisse fetosas. Domini enim grex spirituali gratia fecundus, filios noscitur habere copiosos; sicut in Canticis canticorum de Ecclesia legitur: *Dentes tui sicut grex tonsarum ascendens de lavacro, quæ omnes geminos creant, et sterilis non est in eis* (*Cant. iv, 2*). Addidit, *Pascere Jacob populum suum, et Israel hæreditatem suam.* Hoc jam manifestius advertimus dictum de Domino Salvatore, qui gregem suum solus valuit cœlesti pane satiare, et hæreditatem suam maxime a periculis animarum cunctis eripere. *Jacob* enim possumus intelligere populum Christianum, qui hic degit in terris. *Hæreditatem vero Israel*, futuram congregationem quæ Domini contemplatione pascenda est; quod ad temporalem regem omnimodis non potest pertinere.

Vers. 76. *Et pavit eos sine malitia cordis sui, et in sensu manuum suarum deduxit eos.* Absolute totum ad Dominum pertinet Salvatorem; solus enim fuit qui peccata non habuit. Dicendo enim, *sine malitia*, ostendit quia ita sint dicenda peccata. Illa enim puritas, illa sanctitas, illa e cœlo veniens Majestas, hoc probata est docuisse quod gessit, hoc gessit sine dubitatione quod docuit. *Pavit* enim præceptor egregius quos docere dignatus est, sicut ipse testatur: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei* (*Matth. iv, 4*). *Sine malitia cordis*, sicut alibi dicit: *Nec est in ore ejus dolus* (*Isai. LIII, 9*). *Sensus vero manuum*, actualem significat sanctitatem, ad quam fideles suos, prout ipse tribuit, gloriosa imitatione perduxit. Sed nec istud David potest temporali regi ullatenus convenire; sed cum ad Dominum Christum referuntur, cuncta sibi decora parillitate consentiunt.

Conclusio psalmi.

In nonnullis psalmis solemus exquirere quid nos admoneat cœlestis auctoritas. Hic tale fecit initium, ut expositio magis quam principium psalmi esse videatur. Dixit enim parabolis se et propositionibus esse locuturum, ut unusquisque velociter cognosceret

faciem psalmi, cum forma ipsius expressa fuerit dictionis. Quapropter sic pro suis delictis expulsos Hebræos, et intromissos asserit Christianos, ut utriusque legis intentionem quasi in unius faceret botri decore pendere. Amemus ergo prolixitatem ejus, in quo dum historia refertur, Novi Testamenti gratia declaratur: more abyssi fluctuantis, quæ tot lumina reddit quot tremores effecerit. Modo enim ibi claritas lampat, modo umbratilis imago circumvolat, et in eodem elemento videntur esse varia, cum nihil illic coloris accedat, nec recedat. Sic psalmi hujus admiranda diversitas et historiam narrat, et longe alia quæ spiritualiter sentiantur, insinuat. Cujus similitudinem centesimus quartus quoque psalmus subsequitur. Et sicut in David actibus declarantur Domini futura mysteria, ita et per miracula quæ Judæis concessa sunt, Christiani populi sacramenta panduntur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXVIII.

Psalmus Asaph.

Sicut sæpe diximus hæc [ed., hic] significatio nominis ad actus illos pertinet qui ad mandata Domini gratiamque referuntur. *Asaph* vero significat Synagogam, quæ tamen catholicæ convenire possit Ecclesiæ. Neque enim Christianis alieni credendi sunt, qui gratiæ dominicæ claritate fulserunt. Adde prophetas, patriarchas et populum illum jam Christo devotum ante tempora Christiana. Est ergo et iste psalmus totus in lamentatione positus, sicut et septuagesimus tertius, qui futura tempora velut præterita deplorat, et propter duritiam cordis sui genti graviter affligendæ, pietatis studio precatur Christum Dominum subvenire.

Divisio psalmi.

Priusquam de divisione dicamus, oportet gestarum rerum breviter insinuare notitiam, ut dum causa præmittitur, textus psalmi intelligibilis audiatur. Machabæorum nobis primus liber insinuat Antiochum regem cum **272** Jerosolymam venisset, hostiliter civitate opibus enudata, in templo Dei idola posuisse, Hebræosque dum diis suis sacrificare cogeret, multos martyres effecisse. Quapropter *Asaph* (quem diximus personam gestare fidelium populorum) per totum loquitur psalmum. In prima parte dinumerans quanta temporibus prædicti regis Antiochi pertulerit Jerusalem populusque Judæorum. Secunda parte Dominum rogat ut supra potentes inimicos iram suæ indignationis effundat, et peccatis servorum suorum dignetur esse propitius. Tertio prophetiæ spiritu postulat vindicari non peremptionis voto, sed correctionis studio.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, venerunt gentes in hæreditatem tuam.* Quamvis longis ante temporibus David fuerit, quam rex existeret Antiochus, omnia tamen more suo quasi transacta refert, quæ Spiritu sancto repletus prævidebat esse ventura. Hinc est quod *Asaph* deflens subito clamabat ad Dominum: *Venerunt gentes*, tanquam jam muros erumperent, et formidata captivitas introiret. *Gens* enim dicta est, quod uno sit genere

A procreata. *In hæreditatem*, Jerusalem significat, ubi erat hæreditas Dei in sanctis hominibus constituta: qualis fuit Matathias, Eleazar, septem fratres cum sancta matre; quales fuerunt mille, qui, ne sabbatum violarent, omnes se passi sunt ab hostibus quietis manibus interire; et cæteri quos notitia minime comprehendit. Addidit, *tuam*, ut excitaret iudicis animum contra adversarios truculentos: dicens eos *venisse* ad læsionem rei, quæ ad iudicem pertinebat. Hæc oratores latius copioseque dixerunt, cum adversariis suis odium facere invidiamque niterentur.

Vers. 2. *Coinquinaverunt templum sanctum tuum, posuerunt Jerusalem velut pomorum custodiarium.* Aptissime sancto viro sacrati templi prius occurrit injuria: ut hoc inter initia defleret, quod ad divinam **B** noverat contumeliam pertinere. *Coinquinaverunt*, dixit, polluerunt: quoniam illo tempore non est eversum sanctuarium Domini, sed impiæ gentes in sanctissimis locis simulacra nefanda præsumptione posuerunt; ut ubi colebatur verus Deus, ibi immundus adoraretur spiritus. Sic enim de Antiocho in Machabæorum libro legitur: *Jussit coinquinari sancta, et sanctum populum Israel; jussit ædificari aras et templa et idola, ut immolarent carnes suillas* (1 Mach. 1, 49, 50), etc. Sequitur dolenda nimis et injuriosa comparatio: *Posuerunt Jerusalem velut pomorum custodiarium.* Quod schema dicitur parabole, quando res sibi genere dissimiles comparantur. *Custodiarium* siquidem *pomorum* dicuntur tuguria, quæ sibi hortorum cultores ad depellendam solis injuriam, et ad custodiendas **C** forum improbas manus frondibus liscisque [ed., foliisque] communiunt; quæ mox ut pomorum tempus abcesserit, tanquam inutilia derelinquunt. Quapropter gentes quæ Jerosolymam vastaverunt, illam templi pulchritudinem singularem sic contemptibilem putaverunt tanquam casellulam pomorum, quæ vilis atque despecta transacta æstate deseritur. Unde et Isaias dicit: *Relinquetur filia Sion velut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario* (Isai. 1, 8).

Vers. 3. *Posuerunt mortalia servorum tuorum escas volatilibus cæli, carnes sanctorum tuorum bestiis terræ.* Postquam de divini templi conquestus est injuria, venit ad hominum neces; ut eos post sacrilegii culpas, homicidii reatus argueret. His tamen aliquid majus adjicitur, ut crudeli immanitate trucidatos, feris **D** etiam abjicerent insepultos. Contemptus siquidem corporum mortuorum non ad parvam refertur invidiam [ms. A., injuriam]; nam si sepelire est pietatis officium, *volatilibus cæli* abjicere, magnæ crudelitatis constat exemplum. Dicendo autem, *servorum tuorum*, martyres significat, qui in illa captivitate copiosa persecutione floruerunt, sicut in libro ipso legitur: *Multi de populo Israel obtinuerunt, et confortati sunt in eis, ut non manducarent immunda; et elegerunt mori magis quam cibus a Domino velitis coinquinari* (1 Mach. 1, 65). Sequitur, *carnes sanctorum tuorum bestiis terræ*. Una res duplici varietate describitur, ut diversitas crudelis facti auditum possit iudicis exaggerare piissimi. Non enim suffecerat mortuos

volatilibus tradere, nisi et feras permetterent eorum A corpora laniare.

Vers. 4. *Effuderunt sanguinem eorum sicut aquam in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepeliret.* Adhuc in ipsa exaggeratione remoratur: ne cito transiret ab animo, quod atroci commissum videbatur exemplo. Dicendo enim, *sicut aquam*, crudelibus factis auget invidiam, ut ita sibi crederent humanum sanguinem effundere licuisse, quemadmodum solet aqua sine alicujus culpa decurrere. Nam quod addidit, *in circuitu Jerusalem, et non erat qui sepeliret*, nefandissimam copiam sceleratæ cædis ostendit, ut non solum intra urbem, verum etiam circa muros civitatis tantum provenisset exitium; quatenus devotionem sepulturæ nullus implere valuisset, dum par conditio cunctos involveret; sicut in anteriore psalmo dicit: **B** *Juvenes eorum comedit ignis, et virgines eorum non sunt lamentatæ (Psal. LXXVII, 65).*

Vers. 5. *Facti sumus opprobrium vicinis nostris, derisui et contemptui his qui in circuitu nostro sunt.* Gloriam illam Jerosolymorum toto orbe mirabilem usque ad opprobrium dicit venisse vicinorum, ut quanta prius nobilitate resplenduit, tanta postea abominatione sorderet; sicut et Jeremias in Lamentationibus ait: *Quomodo sedet sola civitas quæ abundabat populis, facta est ut vidua quæ multiplicata erat in nationibus: princeps in regionibus facta est in tributo (Thren. 1, 1).* Et paulo post: *Hæc est civitas quæ dicebatur corona gloriæ, jucunditas universæ terræ (Ibid. II, 15).* Sequitur *derisui, et contemptui his qui in circuitu nostro sunt.* Eadem repetita diversitate **C** congeminat, ut illud quod dixerat *opprobrium*, clarius monstraretur. Dicit enim Hebræos fuisse *derisui*, qui prius fuerant Domini devotione reverendi. *Contemptui* vero tunc sunt habiti, quando eos captivitati traditos videbant, quibus pridem tot regna cecidisse cognoverant. Nec vacat quod additum est, *qui in circuitu nostro sunt*: quia semper graviora sunt opprobria quæ vicinitas novit, dum assidua reputatione suscipitur, quod longinquitatis beneficio minime sustinetur. Sic totus iste textus a principio crescens, schema istud nobilissimum facit quod vocatur *auxesis*, Latine vero nuncupatur *augmentum*. Ubi sunt oratores qui ad artem verisimilem veritatis officia transtulerunt? **273** Ecce quibus argumentis agit simplicitas ingeniosa, non malitiosa calliditas.

Vers. 6. *Usquequo, Domine, irasceris in finem; accendetur velut ignis zelus tuus?* Venit ad secundam partem, in qua pium judicem rogat ne usque ad finem irascatur genti Judaicæ, quando se venturum prophetarum sacris prædicationibus indicavit. Sancti enim viri quamvis mala paterentur, sciebant se a Domino minime deserendos; sicut alius psalmus dicit: *Castigans castigavit me Dominus, et morti non tradidit me (Psal. cxvii, 18).* Prophetiæ quoque spiritu denuntiat fieri quæ prævidebat esse ventura. Tempore siquidem ipsius captivitatis Mathathias unus Hebræorum zelo paternæ traditionis incensus (*I Mach. II, 23*), quia videbat ad idolorum culturam civicum

populum trahi, collegit reliquos fideles, atque in exercitum regis Antiochi cum filiis suis tanta indignatione prosilivit, ut se et a jugo servitutis exueret, et imperata sacrificia gloriosissime respuisset; intantum ut quemdam Judæum idolis immolantem supra ipsas aras amore sanctæ devotionis exstingueret.

Vers. 7. *Effunde iram tuam in gentes quæ te non cognoverunt, et in regna quæ nomen tuum non invocaverunt.* Postquam narravit Hebraicæ gentis gravissimas calamitates, nunc petit a justo iudice ut vastatores eorum afflictiones sustineant, qui nomen ejus omnimodis nesciebant. *Effunde iram tuam*, dicit, id est, supra adversarios indignationem tuam abundanter emitte; ut sicut nos illi comprimunt, ita tuis virtutibus obruantur. Sciebat enim humanam victoriam tandiu posse prævalere, quandiu divina potentia permisisset. Et cum dicit, *quæ te non cognoverunt*, culpas mitigat Judæorum: quoniam etsi multi deliquerant, erant tamen inter eos qui dominicis jussionibus serviebant. Istos enim dicit merito persequendos qui nomen Domini omnimodis ignorabant. Sic culpa quæ excusari non potest, superioris criminis collatione levigatur. Nec vacat quod ante dixit, *in gentes*, postea *in regna*; prius enim populis imprecatus est, deinde ipsis regnis quæ talia fieri crudeliter imperabant.

Vers. 8. *Quia comederunt Jacob, et locum ejus desolaverunt.* Pro gente quæ peccaverat, gratissimi patriarchæ nomen objectum est; ut recordatio sanctissimi viri populi delicta mitigaret. Quæ figura dicitur anteprosopon, (quando pro homine ingrato ponitur persona gratissima. Dicendo enim, *comederunt*, significat comedi fecerunt. Sævitiæ impiæ gentis ostendit, dum cadavera mortuorum ferarum comestitionibus exponebant. Sive *comedi* significat eos qui, lege Domini derelicta, impia superstitione glutiti sunt. Sequitur, *et locum ejus desolaverunt.* Eversionem et solitudinem deplorat pulcherrimæ civitatis, quando impia dominatione, persuasione gentilium civium suorum habitatione nudata est.

Vers. 9. *Ne memineris iniquitates nostras antiquas, cito nos anticipet misericordia tua, quia pauperes facti sumus nimis.* Confessione delictorum propitium sibi judicem reddit, ut qui se per justitiam vindicare non poterat, per supplicationes necessarias expiaret. Sed cum sciret *Asaph* Antiochi regis tempore nonnullos **D** Judæorum esse seducendos, ut Domini cultura derelicta, nefanda idola sequerentur, non poterat pro antiquis tantum rogare culpis, quos sciebat futuris quoque temporibus ingentia scelera perpetrare. Sed hic, *antiquos*, similes antiquis culpis æstimo debere sentire, quibus per innumeros annos nefanda mundi pravitate peccatum est; sicut et alius psalmus dicit: *Ecce veteres posuisti dies meos (Psal. xxxviii, 6).* Sequitur, *cito nos anticipet misericordia tua.* Qui timet judicium Domini anticipari se ejus *miseriordia* recte desiderat, quia nisi indulgentia præveniret peccatorem, in iudicio non absolveret errantem. Addidit, *quia pauperes facti sumus nimis.* Paupertas est enim in nobis exiguitas bonorum operum, et non habemus

quod possimus offerre justitiæ, si nos incipiat vigor æquitatis inquirere. Super hoc ponit et, *nimis* : ne quis se putaret de probitate actuum suorum debere præsumere, cum se bonis meritis *nimis pauperem* esse cognosceret.!

Vers. 10. *Adjuva nos, Deus salutaris noster, propter honorem nominis tui.* Cum dicit, *Adjuva nos*, significat forsitan illud certamen quod Mathathias assumpturus erat ut Hebræos a superstitionum clade liberaret; ut causa humanis viribus desperata Domini virtute juvaretur. Et bene infirmitatem suam intellexit, qui Salvatorem medicum totis viribus invocavit; quatenus erepti Judæi honorem ejus nomini reddere potuissent. Utiliter autem se *adjuvandum propter honorem Domini* dicit, non propter aliquod meritum suum.

Vers. 11. *Domine, libera nos, et propitius esto peccatis nostris propter nomen tuum.* Qui de propriis viribus desperat, necessarie ad auxilium omnipotentis judicis currit, ut quod actibus propriis conferri non potest, pietate sancti nominis tribuatur. Ideo enim Salvator dicitur, quia in se sperantes salvat, et imminentes peccatorum pœnas commutat in præmia.

Vers. 12. *Nequando dicant gentes : Ubi est Deus eorum? et innotescat in nationibus coram oculis nostris.* Reddit causam cur petiverit plebem Domini debere liberari, scilicet ne illud usitatum dicatur a perfidis : *Ubi est Deus eorum?* Nam quamvis fideles diversa flagella patiantur, istud tamen ab eis non potest ferri, quando creaturarum omnium insultatur auctori. Dicendo enim, *Ubi est?* putatur aut præsens non esse, aut non posse defendere. Et respice quam necessarie inter calamitates suas illud opprobrium commemorat, quod ad divinam pertinebat contumeliam. Sequitur, *et innotescat in nationibus coram oculis nostris.* Hic est subaudiendum, vindicta, quam solet Dominus de perfidis facere, quando eos cogit desideria prava damnare. Cum dicit, *coram oculis nostris*, celeritatem postulat ultionis; ut videat fieri quod aliquando noverat posse concedi.

Vers. 13. *Vindica sanguinem servorum tuorum, qui effusus est.* Tertiam partem quæ restabat exsequitur, ut vindicet sanguinem fidelium, qui pro ejus nomine martyria pertulerunt. Vindicatio est enim per quam vis et injuria justa retributione defenditur. Sed hic illud videtur optari, quod ad conversionem respicit inimici. Nam cum hic in eis temporaliter vindicatur, interitum æternæ damnationis evadunt; sic enim in Apocalypsi legimus (Apoc. vi, 10) : Sub ara Dei martyrum animas postulare ut divino judicio vindicentur. Quæ 274 vindicta accipienda est ad modum quem diximus, quia beati viri crudeliter se non expetunt vindicari, cum acceperint monita : *Orate pro inimicis vestris, benefacite his qui oderunt vos* (Matth. v, 44), et his similia. Ad postremum ipse Dominus præceptorum suorum potentissimus exsecutor in cruce positus ait : *Pater, ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt* (Luc. xxiii, 34).

Vers. 14. *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum; secundum magnitudinem brachii tui posside*

filios morte punitorum [ms. A., *mortificatorum*]. De illis dicit quos pro nomine Domini vinxerat irreligiosa gentilitas, qui crebris gemitibus omnipotenti Domino supplicabant ut ejus Ecclesia in fratribus non deficeret!, etiamsi ipsos imminens pœna consumeret. Sancti enim viri talia semper petunt, quæ ad fidei augmenta proficiunt. Sequitur, *secundum magnitudinem brachii tui posside filios morte punitorum.* Nimis pia suboritur et affectuosa precatio, ne filios eorum Dominus a sua possessione projiciat, qui pro ejus religione morte puniti sunt. Innumera enim tunc ibi turba martyrum fuit, quorum posteri Dominum desiderant possidere, ne aliquo errore vitentur. Ille siquidem quando nos possidet, diabolica in nobis jura non prævalent.

Vers. 15. *Redde vicinis nostris septuplum in sinu eorum : improperium ipsorum, quod exprobraverunt tibi, Domine.* Tale est *Redde* quale quod superius dixit, *Vindica*; quod etsi afflictionem tribuit corporum, salutem tamen efficit animarum. *Vicinos*, finitimos dicit, de quibus superius ait : *Facti sumus opprobrium vicinis nostris.* *Septuplum* perfectionem significat muneris cœlestis, quod accipimus quando Spiritus sancti illuminatione complemur, de quo et alio loco dictum est : *Argentum igne examinatum, terræ purgatum septuplum* (Psal. xi, 7). Quod ad conversionem ipsorum non est dubium pertinere, quando sic recipiunt, ut in bonis partibus commutentur. *In sinu eorum*, utique in animarum secreto debemus accipere, ubi semper fit gloriosa conversio. Sequitur, *improperium ipsorum, quod exprobraverunt tibi, Domine.* Fecerunt injurias, dicant laudes; fuerunt increduli, sint devoti; exstiterunt superbi, fiant humiles. Tunc enim Dominus gloriose vindicatus agnoscitur, quando maledicorum ore laudatur.

Vers. 16. *Nos autem populus tuus et oves gregis tui, confitebimur tibi in sæculum.* De illis (sicut arbitror) dicit reliquis qui Mathathiæ studio congregati, legem Domini custodire meruerunt. Istæ revera sunt oves Domini, quæ ejus gloriam confitentes in fidei firmitate manserunt. Potest autem hoc et generaliter accipi, ut ibi mixtus videatur et populus Christianus : quoniam (sicut sæpe dictum est) ex duobus populis congregatio facta est una sanctorum. Intuendum autem est lamentationem suam qua suavitate conclusit, ut Domini dicat esse *gregem*, pro quo devotissimus supplicabat, ne diutius irasceretur eis, quos suos esse meminerat.

Et in sæculum sæculi narrabimus laudem tuam. Hic illam tangit futuri sæculi beatissimam psalmodiam, quam chorus sanctorum sine cessatione dicturus est; non ut alios instruat, quia ibi nullus erit indoctus; sed ut honorem debitum reddentes, præconiorum ipsorum suavitate pascantur.

Conclusio psalmi.

Secundus iste jam psalmus est qui honorabilem Jerusalem pia lamentatione deflevit. Sed sciendum quod septuagesimus tertius captivitatem continet quam

per tulit sub Romanis : iste vero Antiochi regis deflet sacrilegam et crudelissimam vastitatem. Considerandum quoque et alta mente condendum est quod charitatis studio commonemur Ecclesiae Dei bonis lætari, et iterum calamitatibus ejus vehementer affligi. Legitur enim : Felices qui gaudent in pace tua, et felices omnes qui contristabuntur in omnibus flagellis tuis! Quapropter convenit ut quod unicuique fidelium provenerit, ad nostros dolores proximitatis studio transferamus, sicut Apostolus dicit : *Si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra; sive glorificatur unum membrum, congaudent omnia membra* (I Cor. xii, 26). Hinc enim charitas illa præcelsa conquiritur, hinc prædicata unitas invenitur. Et si causam boni istius altius perscruteris, hinc et illa coelestis affectio gignitur, quæ Domini Ecclesiam locupletare monstratur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXIX.

In finem, pro his qui immutabuntur, testimonium Asaph, psalmus.

Doctis viris et in auditorio Christi salutariter eruditus si quis usitata repetere conetur, offendit. Nam cum omnia tituli istius verba jam nota sint, restat ut hoc quod noviter dixit *testimonium Asaph* perquirere debeamus. Iste *Asaph* ante trepidus, ante sollicitus, qui pro Synagogæ peccatis visus est psalmis prioribus exorare, tanta nunc præsumptione completur, ut jam commutatis in melius testimonium conversionis præbere videatur. Dicit enim de primo adventu Domini Salvatoris, qui hominem deterioratum lege peccati, ad sanctæ conversationis dona perduxit, translataque vineam de Ægypto potentiæ suæ radice solidavit. Hoc est quod dicit *testimonium pro his qui immutabuntur*. Cantatur ergo hymnus iste de adventu viri agricultoris, et vinea Domini, ut jam non obscuris, sed manifestis precibus ejus postuletur adventus. Qui psalmus ejusdem rei secundus esse dignoscitur.

Divisio psalmi.

Asaph iste quem titulus præcinuit commutatum, in prima sectione Domini deprecatur adventum. Secunda testatur quemadmodum vinea, quæ est Ecclesia, toto orbe sit dilatata. Tertio loco incarnationis ejus beneficio per similitudinem vineæ visitari deprecatur Ecclesiam, seque Domino postulat adhærere.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Qui regis Israel, intende; qui deducis velut oves* [ms. A., ovem] *Joseph; qui sedes super cherubim, appare.* Per secundam speciem definitionis quæ Græce ennoematice 275 dicitur, Latine notio nuncupatur, magno desiderio venire Christus Dominus postulatur; ut per id quod facit, planissime indicatus esse videatur. Nam ista species definitionis non per substantiam, sed per actus suos unamquamque personam indicare cognoscitur. Recte igitur dicitur Regi cœli et terræ : *Qui regis Israel, cujus arbitrio, et creata sunt et administrantur universa.* Sed quamvis omnia in ejus potestate sint posita, illa tamen regere dicitur, quæ se tractare coelesti conversatione noverunt.

A Ideo enim subjunctum est *Israel*, quia ipsos propitius regit qui eum puro corde respiciunt. *Israel* enim interpretatur (sicut sæpe dictum est) vir mente videns Deum. *Intende*; ac si diceret : *Supra nos lumen tuæ pietatis infunde, ut qui per nos sumus tenebrosi, aspectus tui reddamur claritate conspicui.* Sequitur, *qui deducis velut oves Joseph.* *Joseph* fidelem populum debemus advertere, qui sic in caulas Domini deducitur, quasi oves ad pascua congregantur. Nam et ipsum nomen *Joseph* significat sine opprobrio, quod devoto populo certum est convenire. Et nota propria verba singulis data fuisse personis. *Regitur qui Israel est; deducitur qui Joseph est.* Addidit, *qui sedes super cherubim, appare.* *Cherubim*, plenitudo scientiæ interpretatur, in qua Christum Dominum insidere manifestum est. Sed quoniam adhuc in secreto suæ majestatis erat, rogat ut beneficio sanctæ incarnationis appareat; quatenus fideles suos firmissima credulitate consolidet. Et vide quia trina invocatione versus iste contextus est, ut omnia cooperari sanctam significet Trinitatem.

Vers. 2. *Coram Ephrem, et Benjamin, et Manasse. Excita potentiam tuam et veni, ut salvos facias nos.* Ista nomina constat esse gentis Hebraicæ, ante quos ut appareat, spirituali virtute deprecatur; hoc est, ut (sicut promissus fuerat per prophetas) ex Judæorum gente nascatur. Sed quoniam non incassum hæc nomina more Scripturæ divinæ videntur aptata, interpretationes eorum studiosissime requiramus. *Ephrem* interpretatur fructificatio; *Benjamin*, filius dexteræ; C *Manasses*, oblitus. Has virtutes inesse constat Domino Salvatori; fructificavit enim quando ad tempus corpore trucidato, ad perpetua cœlorum regna surrexit. Filius dexteræ, id est Filius omnipotentis Patris. Oblitus, illud indicat quando injuriarum suarum oblitus, in cruce positus pro Judaico populo supplicavit. Orabat ergo ut in his virtutibus veniret, quas eum facturum esse nullatenus ambigeret. Sequitur, *excita potentiam tuam et veni, ut salvos facias nos.* Quantam nobis utilitatem per incarnationem Domini noverat esse tribuendam, tanto studiose deprecatur ut *excitet potentiam suam, et veniat ad peccata humani generis abluenda.* Quod enim desiderium, quæ preces, quæ vota sufficiant illud expetere, quod mundum possit a sua impietate salvare?

D Vers. 3. *Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam, et salvi erimus.* Quoniam credebatur in se mirabilia facienda, juste *Deum* invocavit *virtutum*, qui solus prævalet de incredulitatis morte liberare. Et quia se noverat esse distortum, *converti* se magnopere postulavit. Hoc enim cui conveniat facere, nisi virtutum Domino, qui solus potens est quæ vult universa complere? Post conversionis autem beneficium, apte sequitur, *ostende faciem tuam*; quia solet Divinitas homines jam converso corde respicere. Quod enim addidit, *et salvi erimus*, evidenter significat Dominum Salvatorem, cujus revera sumus incarnatione salvati.

Vers. 4. *Domine Deus virtutum, quousque irasceris*

in orationem servi tui? Hoc de illo tempore sentien- dum est quo *Asaph* venire Dominum postulabat. Et quia pro dispensatione divina erat aliquatenus differendum, dicit: *Quousque irasceris in orationem servi tui, ut non illa jam provenire facias, quæ promississe cognosceris? Et intueri pietatem ac desiderium supplicantis. Iratum sibi Dominum credebat, quoniam humano generi subvenire tardabat.*

Vers. 5. *Cibabis nos pane lacrymarum, et potum dabis nobis in lacrymis in mensura?* Postquam se differri posse præsenferat, enumerat mala quæ passurus erat populus Hebræorum. Dicit enim, *Cibabis nos pane lacrymarum, significans eos sub afflictione victuros. Panis enim lacrymarum* vita est plena doloribus; sed tamen in ea Domini miseratione *cibamur*, quando eladibus ærumnisque non exstinguimur, sed potius erudimur. Sequitur, *et potum dabis nobis in lacrymis.* Prius dixit *panem*; nunc dicit *et potum*. Ista enim duo sunt quibus vivit omnis humanitas, ut *panem* pro qualibet esca ponas, *potum* pro omni potione. Nam quod tempus a lacrymis esse poterat vacuum, quibus et ipsa refectio videbatur esse ploratio? In mensura, in distributo modulo dicit, sicut ait Apostolus: *Fidelis Deus, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam proventum vestrum, ut possitis sustinere (I Cor. x, 13).*

Vers. 6. *Posuisti nos in contradictionem vicinis nostris, et inimici nostri deriserunt nos.* Contradictio illa gentilis cogitanda est, quæ adversum prædicatores Christi pravis contentionibus erigebatur, credentes illa se posse defendere, quæ in templis suis videbatur adorare gentilitas. Sive magis illud tempus commemorare videtur, quod in superioribus dixit: quia sub rege Antiocho dum aliqui Judæi sacrificarent idolis, contradicebant his qui legem Domini custodire videbantur. Et ideo *vicinos*, parentes debemus advertere, qui eis proximitate generis adhærebant. Sequitur, *et inimici nostri deriserunt nos.* Merito *inimici deridebant*, inter quos tam nefarium videbant esse certamen, ut pars eorum in pristina religione constaret, pars autem idolis coacta serviret.

Vers. 7. *Domine Deus virtutum, converte nos, et ostende faciem tuam, et salvi erimus.* Repetitur versus quem jam superius ante hos tres posuisse monstratur: quia desiderantis mos est frequenter repetere quæ magis precibus postulat advenire. Ipsa est ergo *facies, id est præsentia Christi, per quam salvi facti sumus, per quam laqueos mortis evasimus: ipsa denique quæ et indignis et confidentibus cœlorum regna largitur.*

Vers. 8. *Vineam ex Ægypto transtulisti; ejecisti gentes, et plantasti eam.* Venit ad secundam sectionem, in qua per mysticas figurationes, quæ fuerunt gesta commemorat. Quod schema dicitur metabole, unius rei frequens iteratio sub varietate verborum. Per hos enim sex versus 276 usque ad tertiam divisionem, *vineam* ista describitur. *Vineam* enim dicit Hebræorum gentem, quam positam in typo constat Ecclesiæ, unde fidelium nata est congregatio populo-

Arum. *Vinea* quippe a vitibus dicta est. Hanc ex Ægypto deduxit magnis notisque miraculis, et expulsis gentibus, id est, Amorrhæis, Cethæis, Jebusæis, cæterisque aliis finitimis eorum, tanquam mirabilis plantavit agricola. Hoc est *testimonium* redditum de immutatis Hebræis, quod continetur in titulo. *Vinea* siquidem Ecclesiæ et hic pulcherrime comparatur: quoniam sicut illa inter folia caduca necessarios infert fructus, sic et ista inter turbas umbratiles peccantium ornatur fruge sanctorum, qui sæculi hujus afflictione tanquam torcularibus pressi, saporem norunt emanare dulcissimum. Sive quia fossa plus proficit, et putata multiplicatur, quod soli merito datur Ecclesiæ, quæ solet passionis falce crescere, et persecutionum plagis in sancto populo semper augeri. Sed hæc *vineam* quemadmodum per universum mundum dilatata sit, subter edicitur.

Vers. 9. *Viam fecisti in conspectu ejus, et plantasti radices ejus, et repleta est terra.* Isti vineæ fructuosæ, quæ mundi spatia comprehendit, *viam fecit* Dominus, dum ejus conspectibus apparere dignatus est. Ipsa enim proficiendi fuit causa, ut suum videret agricolam, et ab eo imbrem prædicationis acciperet, quatenus fructus suavissimos procrearet. Sequitur, *et plantasti radices ejus, et repleta est terra.* Radices ejus sunt prophetæ cœlestis Regis operatione plantati: ex quibus illa felices palmites tendens, universum mundum quasi amœnis fidei umbraculis occupavit.

Vers. 10. *Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei.* Latitudo et altitudo istius vineæ decenter exponitur. Illos enim novit operire quos nutrit, quoniam *ejus umbra* fructificat, et amplius facit crescere, quæ magis tegere comprobatur. Sed qualis est ista vinea quæ *montes operit*? Utique superna, quoniam quælibet altitudo terrarum cuncta sub cœlo est. Sequitur, *et arbusta ejus cedros Dei.* Quia *cedros* dicit, bene *arbusta* posuit; vites enim quando in arbores ascendunt, *arbusta* nominantur. Sed quamvis in trigesimo psalmo *cedros* pro superbia designanda positas dixerimus, tamen quoniam hic est additum *Dei*, martyres debemus advertere, qui in Ecclesia Christi in altissima sunt cacumina constituti. Et hos Ecclesia protegit, quoniam in ejus esse gremio comprobantur.

Vers. 11. *Extendisti palmites ejus usque ad mare, et usque ad flumen propagines ejus.* Palmites significant discipulos Domini, quibus ipse in Evangelio dicit: *Ego sum vitis vera, et vos palmites (Joan. xv, 5).* *Mare*, cunctarum gentium vult intelligi sanctissimam credulitatem. *Extendisti* enim dicit, quoniam ab Jerosolymis hæc vinea per apostolorum prædicationes in cunctas mundi partes extensa est. Accipere enim non possumus localem, de qua jam dictum est: *Plantasti radices ejus, et repleta est terra.* Propagines autem *ejus* filios regenerationis dicit, qui a flumine Jordane emanaverunt, ubi Dominus in exemplum nostræ salutis baptizari dignatus est.

Vers. 12. *Utquid deposuisti [mss. A., F., destruxisti] maceriam ejus, et vindemiant eam omnes qui transeunt*

viam? Istius vineæ quæ a Judaico populo ducit originem, miratur cur fuerit eversa munitio, hoc est, Domini subtracta defensio. *Maceria* est enim de solis lapidibus constructa custodia, quæ solet vineas defensabiliter circuire. Et merito tali verbo in superiori translatione permansit. Sequitur, *et vindemiant eam omnes*. Hic *vindemiant*, in malo positum debemus accipere, sicut et Jeremias dicit: *Vide, Domine, et considera quia vindemiasti nos. Sacerdos et propheta de sanctuario tuo defecerunt (Thren. II, 20)*. *Vindemiant* ergo dicit, diripiunt atque conculcant; quod a transeuntibus fieri solet, qui prædandi studio labores auferre nituntur alienos. *Vindemia* dicitur, quando uva viti demitur; quod etiam isti vineæ Deus per Isaiam prophetam minatur: *Destruam maceriam ejus, et erit in direptionem, et destruem parietem ejus, et erit in conculcationem (Isai. v, 5)*. Addidit, *qui transeunt viam*. *Gentes* significat, quæ *viam*, id est Christum Dominum transeuntes, in idolorum sacrificiis jugiter permanebant.

Vers. 15. *Exterminavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam*. *Exterminavit*, extra terminos atque patriam suam ubique dispersit, quod in gente contigit Judæorum; hoc est quod superius ait, *vindemiant eam*. *Aprum*, Vespasianum forsitan debemus accipere, qui illis exstitit et fortis et sævus. Per hoc autem nomen significatur Judæis fuisse contrarium, qui hoc animal inter cætera habere videbantur immundum. *De silva*, scilicet de gentibus, quæ merito silvis squalidis comparantur, quæ adhuc insitæ de fructuoso germine non fuerunt. *Aper* enim dictus est ab eo quod in locis asperis commoretur. *Singularem autem ferum*, Titum ejus filium memorat, qui reliquias belli tanta populatione contrivit, ut gentem et civitatem quasi herbarum pabula terribili depastione consumeret. Necesse enim fuit hoc vineæ contingere, cujus maceria videbatur esse deposita. Spiritualiter autem *aper* propter ferocitatem et fortitudinem nimiam diabolus intelligi potest. *De silva* autem dixit, quia cogitationes ejus agrestes aviæque semper existunt. Et nota quod his sex versibus qui prædicti sunt, vinea ista describitur per quartam speciem definitionis, quæ Græce hypographice, Latine descriptionalis appellatur. Hæc, adhibita circuitione dictorum factorumque, rem de qua quæritur competenti significatione declarat.

Vers. 14. *Deus virtutum, convertere; respice de caelo et vide, et visita vineam istam*.

Vers. 15. *Et perface eam, quam plantavit dextera tua; et super filium hominis, quem confirmasti tibi*. Relatis omnibus quæ superius contigerunt, *Asaph* venit ad tertiam sectionem, in qua rogat ut omnipotens agricola *visitet vineam* dissipatam quam *plantare dignatus est*, et *respiciat super filium hominis, quem confirmavit sibi*. Commutatus quippe in melius, hoc singulare remedium rebus omnibus expetebat, ut Christo Domino supplicaret. Cum dicit: *Deus virtutum convertere*, petit eum ut supplices suos serenus aspiceret, et periclitantibus subveniret. Sequitur, *respice de*

caelo et vide; 277 scilicet quibus fluctibus laboret humanitas, quibus peccatis ad inferna rapiatur, et delectetur vitiis, unde eam perpetua morte constat extinguere. Cum autem dicit: *Visita vineam istam, et dirige eam quam plantavit dextera tua*, adventum sanctæ incarnationis expostulat, ut præsentem cultore suo vinea plantata proficiat, sine quo nec fructus inferre poterat, nec proficuum habere culturam. Addidit, *et super filium hominis, quem confirmasti tibi*. Omnino declaratum est quod superius dixit, *visita*. *Filius quippe hominis* Christus est Dominus ex Maria Virgine genitus, a Patre natus ante omnia sæcula. Qui utique confirmatus est, quando de ipso veritas paternæ vocis insonuit, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui; ipsum audite (Matth. III, 17)*.

Vers. 16. *Incensa igni et effossa manu ab increpatione vultus tui peribunt*. *Incensa igni et effossa manu*, humana vitia significata debemus advertere. *Incenditur* quippe aliquis igne cupiditatis, sive calore superbiæ, quando crimina nefanda commiserit. *Effossa* vero *manu* sunt, cum per operationem sceleratam aliis præparamus insidias, et decipere volumus nescientes, dum nos in ipsam magis foveam corruamus. Hæc ergo peccata, *ab increpatione vultus Domini peribunt*, quando illis dicendum est: *Ite in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus (Matth. xxv, 14)*. Non enim ulterius visuri sunt, quem propter sua scelera perdidit.

Vers. 17. *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ, et super filium hominis quem confirmasti tibi*. Grande sacramentum, grande munus Divinitatis exponitur: quia tandiu forsitan dubitari potuit, quod Israel salvus fieret, donec salutaris Dominus adveniret. Illo enim veniente promissio tota completa est, nec ulterius ab ipso discedit Ecclesia, quæ Sponsi sui spirituali dilectione conjuncta est. Nam cum dicit: *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ*, operationem sanctæ incarnationis exposcit. Ipse est enim *dextera Patris*, de quo alio loco dicit: *Non enim in arcu meo sperabo, et gladius meus non salvabit me; sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui (Psal. xlii, 7, 4)*. Deinde more suo propter explanationem repetit quod superius dixit, *et super filium hominis*. A communi jungendum est, *Fiat manus tua*, **D** id est operatio sancta ad effectum promissa perducatur. *Filius enim hominis* idem ipse est Dominus Christus, qui etiam *dextera Patris* est. Sequitur, *quem confirmasti tibi*. Confirmatus est utique apud homines (sicut jam dictum est) quando de ipso vox paternæ veritatis insonuit, dicens: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui; ipsum audite (Matth. III, 17)*. Quod non piget ejusdem exempli iteratione declarare, quando et in auctoritate eadem verba constat esse repetita.

Vers. 18. *Et non discedimus a te; vivificabis nos, et nomen tuum invocabimus*. Ad superiora respicit pars ista versiculi. Dicit enim: *Fiat manus tua super virum dexteræ tuæ*, id est, ut mittere digneris Filium

tuum, qui reum mundum liberet a crimine peccatorum. *Et non discedimus a te*; id est, quem semel mente concepimus, cordis oculis jugiter intueamur; nec a te devotionem nostram possimus amovere, cujus advenire Filium magnopere cognoscimur expetisse. Et quæ sit utilitas ab ipso non discedere consequenter exponitur, *vivificabis nos, et nomen tuum invocabimus. Vivificabis nos*, quando, peccatorum morte deposita, ex aqua et Spiritu sancto renascimur. *Nomen autem ejus invocabimus*, hoc significat, quoniam Domini Christi institutione salutari in oratione quotidiana nomen Patris jugiter invocamus.

Vers. 19. *Domine Deus virtutum, converte nos; et ostende faciem tuam, et salvi erimus.* Quæ suavitas, quæ sit utilitas versiculi hujus hinc datur intelligi, quoniam in hoc psalmo triplici eum repetitione memoravit; ut quasi prati floriferi planitiem tensam per ordines certos jucunditas rosei coloris ornaret. In ista siquidem brevitate regulam totius religionis exponit. Primum est enim, ut nos Dominus convertat; deinde, ut ostendat faciem suam; tertio, ut salvos efficiat. Non enim antequam convertat, ostendit faciem suam; nec salvat, nisi nos prius lumine suæ pietatis inspexerit. Quapropter versus iste mente condendus est, quia per ipsum sub brevitate petimus, quidquid nobis expedire monstratur.

Conclusio psalmi.

Nimis *Asaph* istum commutatum constat in melius, qui veniam Christi dilatatam toto orbe conspexit, et palmites ejus mentes obumbrare vidit et cedros. Spectaculum revera beatum, cujus amœnitas ipsa cogitata refectio est: ut toto mundo una vinea umbram faciat suis frondibus, ne quis fidelium reddatur sole fuscatus; de quibus scriptum est: *Per diem sol non uret te, neque luna per noctem (Psal. cxx, 6)*. Verum ista vinea pro botris mustuosis sanctos infert fructus, martyres creat, prophetas educit, apostolos gignit, fideles edit innumeros; et quidquid in Ecclesia sancta gloriose geritur, isti similitudini decenter aptatur.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXX.

In finem, pro torcularibus, Asaph, quinta sabbati.

Pro torcularibus, Ecclesiam significari superioribus est titulis indicatum; sed quoniam ibi hanc præfigurationem in uvarum expressione posuimus, nunc in baccarum vindemiis explicemus. Cum tunsus acervus olivarum subjectus fuerit agricolarum arte ponderibus, nimiaque cœperit pressura torqueri, et amuream cœnosam, et oleum pinguissimæ puritatis emanat. Quod in Ecclesiæ persecutionibus fieri posse non dubium est, quando et Deo puras mentes declarat, et facilentis conscientias evidenter assignat. *Quinta vero sabbati*, significat a sabbato quintum diem, quando Dominus in conditione rerum ex aquis creavit animalia, sicut Genesis lectio decursa testatur: *Dixit Deus: Producant aquæ reptilia animarum vivarum (Gen. 1, 20)*. Hoc ad baptismatis gratiam similitudine decora conjungitur; quæ revera animalia viva sua fecunditate producit, dum sanctificatæ aquæ

immacuatos readunt, quos pollutos propriis sceleribus acceperunt. Sed ut partibus res expositas 278 in unam seriem colligamus, intentio tituli talis est, ut *In finem* designet Dominum Christum; *pro torcularibus* Ecclesiam; *Asaph* congregationem; *quinta sabbati* baptizatos. Unde colligitur psalmum in Ecclesia Domini regeneratæ congregationi esse locuturum. Hic enim *Asaph* ad historiam quidem loquitur Judæis; sed melius spiritualiter intelligitur de populo Christiano.

Divisio psalmi.

In prima parte psalmi loquitur *Asaph* fidelibus, ut per organa diversa musicorum laudes debeant Domino personare: quoniam multa beneficia suo populo præstare dignatus est. Secunda, verba sunt Domini comminantis ne idola colantur, sed ipse solus adoretur qui præstare profutura munera consuevit. In tertia parte *Asaph* ex sua iterum persona reloquitur, arguens infideles, cur fallaces exstiterint, cum eis dona Domini copiosa largitate collata sint.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Exsultate Deo adjutori nostro: jubilate Deo Jacob.* *Asaph* iste, quem sæpe diximus significare Synagogam, populos commonet fideles, ut non desinant cum summa lætitia Deo laudes dicere, qui eos a sævissimis periculis est dignatus eripere. *Adjutori* autem quod dixit, verus Deus tali verbo declaratur: quia fictitius deus non est adjutor, sed elisor; non sanans, sed vulnerans; non sublevans, sed valde demergens. *Nostra* enim dum dicit, devotos se commonere testatur. *Jubilate* dictum est a juvando, id est delectando; ut quibus non poterat exsultatio verborum sufficere, in abundantissimam atque inexplicabilem lætitiâ prosilirent: docens gaudentibus animis Domino debere gratias agere, non confusos aliqua anxietate cantare. Nam si terrena despiciamus, semper ex illo læti sumus, ad quem mens incerta atque titubans non potest pervenire. *Jacob* significat populum Christianum, cui anterior Synagoga consentit, dum ad istum per gratiam translatus est, quod illi constat ablatum. Hi sunt quos dixit: *Quinta sabbati*, qui de sacra scilicet regeneratione nascuntur.

Vers. 2. *Sumite psalmum, et date tympanum; psalterium jucundum cum cithara.* Organa quidem ista utraque musica sunt, sed causas continere probantur egregias. Dicit enim: Accipite psalmum, et date bonas operas. *Psalmus* enim ad divina verba pertinet intimanda, quoniam conformatio ipsius canorum ventrem (sicut sæpe diximus) habet in capite; quod merito ad psalmum refertur, qui semper resonat superna mysteria. *Tympanum* est, quod tenso corio quasi supra duas (ut ita dixerim) metas sibi ab acuta parte copulatas solet resonare percussum; sic hominum corpus, dum pro Domino tribulatione quatitur, ad superna mandata dulcius temperatur. Hoc ergo commonet, ut accipientes divina verba Domino debeamus offerre terrena; quia tunc Deo benedamus *tympanum* dum eleemosynas facimus, cum je-

juniis corpus affligimus, cum vitia sæculi cum suo nihilominus auctore despiciamus. Addidit, *psalterium jucundum cum cithara*. Admonet etiam et hæc duo jucundissime copulari; ut et verba Dei quæ in *psalterio* continentur, et *cithara* quæ humanos actus significare cognoscitur, in unam societatem debeant convenire: quia utrumque melos sibimet copulatum Domino probatur acceptum. *Psalterium* enim idem significat quod *psalmus*, *cithara* quod *tympanum*; sed diversitate nominum easdem res sub brevitate conclusit. Nam quemadmodum *cithara* contra *psalterium* conformata sit, frequenter expositum est. In hoc autem et sequenti versu iterum nobis enthymematicus, id est rhetoricus syllogismus elucescit eodem modo: Canere præceptum est in Israel, et iudicium Deo Jacob: cantandum est igitur in initio mensis tuba, in die insigni solemnitatibus eorum. Modo reliqua perscrutemur.

Vers. 3. *Canite initio mensis tuba, in die insigni solemnitatis vestræ*. Præceptum fuerat inter alia Judæis, ut a prima die septimi mensis, septem diebus tuba canerent, quod hodieque carnaliter faciunt, non intelligentes ideo fuisse iussum, quoniam Spiritus sancti gratia septiformis baptizandis erat toto orbe prædicanda. Unde nunc fideles admonet Christianos, ut laudes Domini præconiali debeant voce cantare, cum novæ regenerationis fuerint gaudia consecuti. *Tuba* enim cum ponitur, grandisonis aliquid prædicari clamoribus indicatur. Sic et alius propheta dicit: *Exclama et exalta sicut tuba vocem tuam (Isai. LVIII, 1)*. Considerandum est quoque quod per organa musicæ disciplinæ et psallere Domino, et diem præcipimur solemnitatis implere, ut sicut illa rediguntur ad dulcisonum melos, et in unam convenientiam suaviter colliguntur, ita omnis actus noster redigatur ad Dominum, et jucundissima modulatione ejus auribus offeratur. Est enim disciplinæ ipsius magna vis delectabilisque cognitio, quam doctores sæcularium litterarum (largiente Deo, qui concedit omne quod utile est) fecerunt doctrinabili lectione cognosci, quæ in rerum natura prius tenebatur abscondita. Prima ergo hujus disciplinæ partitio est harmonica, rhythmica, metrica. Secunda partitio instrumentorum ejus est in percussionalia, in tensibilia, in flati- lia. Tertia dividitur in symphonias sex. Quarta dividitur in tonos quindecim. Sic totius virtus pulcherrimæ istius disciplinæ talibus priscorum distinctionibus explicatur; per quos modos in sæcularibus libris multa quidem legimus ostensa fuisse miracula. Sed ut fabulosa forte taceamus, per *citharam* canoram David legimus a Saule fugasse dæmonium (*I Reg. xvi, 23*); muros Jericho clangentibus tubis protinus corruisse (*Jos. vi, 20*), lectio divina testatur; ut dubium non sit musicos sonos (jubente tamen ac permittente Domino) magnas plerumque fecisse virtutes.

Vers. 4. *Quia præceptum in Israel est, et iudicium Deo Jacob*. Dicit causam quare debeant tuba canere: quia lex data est per Moysen in Israelitico populo, qua cognita nullus peccare debuisset. *Judicium au-*

tem Deo Jacob, id est Deo Christianorum. Ipse enim rationalem creaturam cœlesti veritate [ms. A., virtute] judicavit; sicut in Evangelio ait: *Pater non judicat quempiam; sed omne iudicium dedit Filio (Joan. v, 22)*. Hac ergo dispensatione mirabili Dominum constat esse laudandum, qui et legem **279** dedit, et iudicium futurum suæ majestatis innotuit. *Jacob* enim diximus significare populum sequentem, qui adoptatus per gratiam Christi primæ districtiōnis præcepta superavit.

Vers. 5. *Testimonium in Joseph posuit illud, cum exiret de terra Ægypti; linguam quam non noverat audivit. Joseph* significat augmentum, cujus nominis interpretatio testimonium est Hebræi populi, qui de terra Ægypti multiplicatus exivit. Sed hoc ad nostram generationem competenter aptatur. Nam sicut ille per maris Rubri undas salvatus ejectus est, sic nos a terra Ægypti, id est a vitiis carnalibus absoluti, sacra unda regenerante, renascimur. Nec nomen ipsum maris Rubri vacat: quia sicut illud Rubrum constat dici, ita et hæc aqua rubra potest nuncupari, quæ una cum sanguine de latere Domini Salvatoris exivit. Sequitur, *linguam quam non noverat audivit. Linguam* hic Novi Testamenti præcepta debemus advertere. Nam si sermones intelligas, quomodo *linguam quam non noverat* populus Hebræus audivit, dum Christum Dominum locutum constet Hebraice? Hoc ergo dicit, quia per Evangelium audierunt *linguam*, id est præcepta, quæ prius eorum notitia non habebat. Sive illud significat tempus, quando apostoli *Spiritu sancto repleti, linguis ignotis et variis sunt locuti (Act. II, 4)* *

Vers. 6. *Divertit ab oneribus dorsum ejus; manus ejus in cophino servierunt*. Et hoc quamvis ad historiam dici videatur, quando in Ægypto Judæorum populus diversis necessitatibus serviebat, modo ut lateres faceret, modo ut terram cophinis exhiberet, tamen istud Christianorum partibus diligentius applicamus, a quorum dorso avertit Deus onera peccatorum, quando se felici humilitate prosternunt, sicut ipse dicit: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos (Matth. xi, 28)*. *Cophinos* autem dicimus per quos sordium purgamenta projecimus, ut loci puritas elucescat. *Manus* ergo suas in eis tenent qui peccatorum immunditiis occupantur: sed de hac servitute liberamur a Domino, quando scelerum nostrorum sordibus expiamur.

Vers. 7. *In tribulatione invocasti me, et liberavi te: exaudivi te in abscondito tempestatis: probavi te ad aquam contradictionis*. Jam quidem Domini Salvatoris verba referuntur, et poterat esse divisio, nisi post versum istum diapsalma sequeretur: ubi magis competentius credimus esse faciendam. Sed quoniam persona mutata est, hoc schema dicitur ethopœia, quoties aliquem introducimus ad loquendum. Imputantur enim beneficia, ut gravior æstimetur offensa. Ipse enim nos de tribulatione liberat, ipse in abscondito angustiam [mss. G. et F., in abscondita angustia] nostræ tempestatis [ms. A., tentationis] exaudit: sed

probat nos in contradictionibus hæreticorum, quando aliquibus altercationibus velut ventis flantibus excitamur. Nam si ad historiam referas, aquam contradictionis dicit, quando in deserto fluenta Israeliticus populus incredulis mentibus expetebat.

Vers. 8. *Audi, populus meus, et loquar Israel, et testificabor tibi: Israel, si me audieris, non erit in te deus recens, neque adorabis deum alienum.* Interjecto diapsalmate (quod nobis est in divisionibus magnopere custodiendum), venit ad secundam partem. Sed cum sit antèrius loqui quam audire, hic prius positum est, *Audi*; ut advertas ad intelligentiam potius dictum, non ad aurium transitorium sonum. Dicit etiam, *populus meus*, ut illam sequestraret amurcam, quæ torcularibus Ecclesiæ tanquam pars sæcilentia projicitur. Ille est enim *populus Dei*, qui nescit cum malis aliqua morum permixtione confundi; sed in olei pinguedine ac puritate in Christi gratia mundissimus perseverat. Sequitur, *Israel, et testificabor tibi*. Cum hic ante judicem soleant testes produci, ipse Dominus iudicii testem se dicit esse veritatis; ut nullus de factorum suorum compensatione dubitaret, ubi talis astipulator existeret; quod tamen consequenter exponit. *Testificatur enim Dominus quando in illo iudicio majestatis suæ unicuique dederit pro factorum suorum qualitate sententiam: ubi testibus opus non erit ut iudicetur, sed ipsum iudicium actuum nostrorum testimonium dabit.* Dicturus est enim iustis: *Esurivi, et dedistis mihi manducare; sitiivi, et dedistis mihi bibere* (Matth. xxv, 35), et reliqua. Impiis autem quod talia non fecerint imputabit; ita fit ut iudicium ejus non sine testimonio esse videatur. Addidit, *Israel, si me audieris, non erit in te deus recens.* Repetit *Israel*, ut se familiarem intelligat, et ad jussa Domini obedienter vota convertat. Magnum enim sacramentum uno verbo concluditur, ut jam tunc ventura hæresis veritatis sententia vinceretur. Dixit enim, *non erit in te deus recens*, ne Verbum Patris quisquam putaret esse sub tempore. Nam ille recens est qui antiquiorem habet. Quapropter si recens non potest dici, coæternum debet mentis sanitas confiteri. Et ne possit aliquis Deum Christum recentem dicere, quem de Maria Virgine natum esse cognoscit, cujus humanitas facta probatur esse sub tempore, dicit, *non erit tibi deus recens: quoniam ipse est qui ante omne principium genitus de Patris substantia, æquali cum eo coæternitate consistit, regnans per infinita sæcula sæculorum.* Unde mirabili sanctoque compendio Patres nostri duas naturas permanere in uno Domino Christo unitas atque perfectas dici et credi maluerunt; ut omnium hæreticorum morbosa ac fevida eructatio tanquam hiatus pestifer salubri remedio clauderetur. *In te autem quod dixit, significat in corde tuo, ubi debet veritas, non falsitas inveniri.* Adjecit, *neque adorabis deum alienum.* Cum supra interdixerit coli recentem deum non debere, hic adorare deum vetuit alienum; ut pene par sit scelus recentem deum putare, et nefanda idolis devotione

servire. Intelligant ergo Ariani quibus sociati sint, qui se a catholica sanitate disjungunt.

Vers. 9. *Ego enim sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti. Dilata os tuum, et implebo illud.* Redduntur justæ causæ quare deus adorari non debeat alienus. Primum quod Deus noster immutabilis atque æternus est, qui de se dixit: *Ego sum qui sum* (Exod. iii, 14). Deinde, ut omnia intelligeremus ab ipso fieri quæcunque nobis profutura succedunt, ait, *qui eduxi te de terra Ægypti.* Quæ secunda species definitionis Græce ennoematice dicitur, Latine notio nuncupatur. Hæc isto modo semper efficitur, cum unusquisque de factis propriis iudicatur, quæ et ipsi tantum, non et aliis videantur accidere. Sed hoc cum Judæis ad historiam dicitur, Christianorum generalitas commonetur. *Educit enim nos de terra Ægypti*, quando per regenerationis gratiam a peccatis teterrimis liberat, quibus tenebamur obnoxii, cum manus nostræ (sicut ait superius) *in cophino serviebant.* Sequitur, *Dilata os tuum, et implebo illud.* Dilata, divulga, dissemina, confitendo utique, vel admonendo; ut illa velis loqui quæ digna videantur auditu. Tunc enim sensus spirituali gratia repletur, quando in laudes Domini *os dilatatum* esse cognoscitur; ut hoc per ejus gratiam inchoemus, et ejus munere compleamus; sicut dicit Apostolus: *Dilatamini et vos. Nolite jugum ducere cum infidelibus* (II Cor. vi, 13, 14).

Vers. 10. *Et non audivit populus meus vocem meam, et Israel non intendit mihi.*

Vers. 11. *Et dimisi eos secundum desiderium cordis eorum, et ibunt in voluntatibus suis.* Quamvis impleverit Dominus prophetarum ora dilatata, dicit eos auditos non fuisse ab Israelitico populo, dum ejus minime jussa compleverit. Ille enim suæ plebi tanquam oleo loquebatur; sed amurca non poterat audire, quæ erat velut inutilis respuenda. Addidit, *Et dimisi eos secundum desiderium cordis eorum, et ibunt in voluntatibus suis.* Sequitur ultio digna peccati. Non enim dimittitur impunitus, qui a Domini tuitione deseritur. Ille enim quos relinquit, affligit: quia malorum omnium retributio est tanta bonitate fraudari. Putat enim peccator genus esse beneficii, si [ed., dum] suis voluntatibus permittatur expleri, dum dicat Apostolus: *Tradidit illos Deus in concupiscentias cordis eorum, in immunditiam* (Rom. i, 24), et reliqua.

Vers. 12. *Si plebs mea audisset me, Israel si in viis meis ambulasset, pro nihilo inimicos eorum humiliassem, et super tribulantes eos misissem manum meam.* Quærendum est quare plebem dixerit suam, quæ eum non erat auditura? Suam dixit, quia ei legem dedit, miracula magna monstravit; ut culpa cresceret, cum in eum plebs electa peccasset. Et nota quemadmodum se in hoc primo versu subsequenter verba declarant. Quod dixit, *plebs mea*, hoc significat *Israel.* Quod ait, *audisset me*, hoc vult intelligi, *si in viis meis ambulasset.* Ille enim et audit Dominum, et in viis ejus ambulat, qui mandatis ipsius non reperitur adversus. Et vide ordinem fuisse servatum.

Prius enim est doceri nos, ac deinde audita compleri. Sequitur præmium quod mereri non potuit indevotus: *Ad nihilum inimicos eorum humiliassem, et super tribulantes eos misissem manum meam.* Generaliter sunt accipienda quæ dicta sunt, quia tunc ille resistit inimicis nostris, quando ei fuerimus humili satisfactione devoti. Nam si Deo male agendo resistimus, ille iterum nostris non contradicit inimicis; nec manum defensionis super eos ponit, qui se ab ipso superba reluctatione subdlexerint. Unde intelligere debemus, quando a nobis avertitur, non esse pietatis defectum, sed magnæ ultionis aculeum. Suspenditur enim interdum a defensione sanctorum, quando tribulationibus et afflictione tentantur. Sed justos sic tentari patitur, ut non deserat; impios autem sic tribulari permittit, ut se ab eis reddat alienum.

Vers. 13. *Inimici Domini mentiti sunt ei; et erit tempus eorum in æternum.* Post verba Domini redit *Asaph* ad tertiam partem, inimicos ejus digna execratione redarguens. *Mentiuntur* enim qui bonis se pollicitationibus obligantes, in pessimos iterum relabuntur errores. De paganis enim dici non potuit, qui nulla fuerant Domini promissione constricti. Et ne forsitan quod eos florentes in hoc mundo vides, crederes jam relictos, addidit, *in æternum erit tempus eorum*, scilicet punitionis, quando illis dicitur: *Ite in ignem æternum* (*Matth. xxv, 41*); de quibus etiam legitur: *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* (*Isai. lxvi, 24*). Quod schema eclipsis Græce, Latine defectus dicitur: sed non qui per ignorantiam deficit, sed qui se, ut potissimum quærat, abscondit.

Vers. 14. *Cibavit eos ex adipe frumenti, et de petra melle saturavit eos.* Hic pietas Creatoris exponitur; ut *inimicos*, id est ingratos beneficiis suis repleverit, quos superius dixit fuisse *mentitos*. *Ex adipe frumenti*, sive manna significat, sive corpus Domini Christi. *Adipem* quippe dicimus animalium pinguedinem corpulentam; quod nomen ad frumentum abusive translatum est, ut significaret ei interius aliquam inesse bonitatem. *De petra melle*, hoc est de sapientia Christi: quoniam ipse *Petra* est de quo supernæ doctrinæ mella manaverunt. *Saturavit eos* dixit, id est sancta prædicatione complevit. Sed perfidi jejuni fuerunt fide, qui auribus aggravati audire noluerunt [*mss.*, ad satias audierunt].

Conclusio psalmi.

Redeamus nunc ad sententiam superiorem, et more apum dulcissimis floribus insidentes, assidua repetitione suavia mella carpamus: quia res salutaris quotiescunque repetitur, necessaria semper sumuntur. Quapropter studiosissime perquiramus quare sit dictum: *Non erit in te deus recens*, si revera volumus esse Israel? In hoc enim verbo fidei totius virtus sanctissima continetur: in hoc sermone ineffabilis illa majestatis natura declarata est. Nam si deus recens non accipitur, coæterna sibi sancta Trinitas sine dubitatione sentitur: quia junior ibi non est, ubi senior non probatur. *Æternus* est igitur Pa-

Ater, æternus Filius, æternus Spiritus sanctus. Distinctio enim in personis, unitas cognoscitur in natura. Omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus; trinum quidem nomen, sed una virtus, una potentia. Filius a Patre incomprehensibiliter genitus; Spiritus sanctus a Patre et Filio ineffabiliter procedens: potestas non accidens, sed individua manens. Summitas sociabilis, regnum sine fine, gloria sempiterna, quæ sola creat, sola peccata dimittit, et cœlorum regna concedit. Sequitur, *Neque adorabis deum alienum.* Deus alienus est, qui in sacrilegas culturas dementium hominum pravitate pervenit; non essentiam deitatis habens, sed honorem falsæ majestatis accipiens; non qui homines creavit, sed qui est ab hominibus fabricatus. Alienus revera, quoniam alienata mente repertus est. Hoc si utrumque refugimus, veri Dei gratiam promeretur, quia [*ed.*, qui] novit de se male sentientes abjicere, et recte credentibus beneficia digna præstare.

281 EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXI.

Psalmus Asaph.

Dictum est in præfatione psalmos universos esse Davidicos; sed hos qui vocabulorum diversitate prænotantur, propter intelligentiam nominum suorum in titulis fuisse præscriptos [*ms. A.*, perscriptos]. Ponitur enim hic *Asaph*, quod indicat Synagogam, quæ Dominum Salvatorem corporea quoque presentia meruit intueri, quando dignatum est Verbum caro fieri, et in gratiam nostræ vivificationis occidi. Denique psalmus ipse sic inchoat: *Deum stetit in synagoga deorum.* Nec illud omittendum esse dijudico, quare Synagogam antiqui vocitaverint, quam nunc Ecclesiam Christianis temporibus nuncupamus. Synagoga est generaliter dicta congregatio, non satis exprimens hominum cœtum; Ecclesia vero convocatio nuncupatur, quæ de diversis gentibus aggregata colligitur. Convocari enim ad illos pertinet qui ratione præcellunt; ut intelligamus Ecclesiam Dei et nomine crevisse semper et meritis.

Divisio psalmi.

Asaph, quem pro significatione sui nominis in titulo constat appositum, contra Judæos de Christi adventu per totum loquitur psalmum. In prima parte commonens eos Deum in eorum medio constitisse, et ideo non debere illos consortium suscipere peccatorum. Secunda parte admonet ut intelligant ipsum esse Christum, qui in assumptione carnis pauper et egenus esse videbatur. Tertio loco dicit eos honoratos ut filii Dei fierent, sed ipsos in mortis laqueos suo vitio corruisse.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus stetit in synagoga deorum; in medio autem deos discernit.* Uno verbo Jesus Christus mirabili nobis brevitate declaratur. Ipse enim *Deus stetit in synagoga*, qui et sedet ad dexteram Patris. Situs enim isti corporales sunt. Nam si majestatem ejus intendas, ubique totus, ubique plenus est; nec

potest dici a natura deitatis stare vel sedere, qui A nulla loci determinatione concluditur. Sed iste Asaph divina inspectione illuminatus, Deum clamat Jesum Christum in synagoga stetit, cui nisa est impiorum turba resistere; ut affectu paterno corrigeret quos in seipsos potius cognoverat insanire. Sic enim de ipso et Joannes Baptista dicit: *Medius autem vestrum stat, quem vos nescitis* (Joan. 1, 26). Addidit etiam, *deorum*, ut evidentius de hominibus dictum adverteres, inter quos corporaliter habitasse cognoscitur Christus; sicut Baruch propheta prædixit: *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est* (Baruch III, 38). Nam hoc de hominibus dictum sæpius invenimus; unde et ad Moysen dicit: *Constitui te deum Pharaonis* (Exod. VII, 1). Et inferius psalmus ipse dicturus est: *Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes*. Sic enim et filios Dei homines vocamus. Quod si ad naturam deitatis referas, unum est Verbum quod veraciter ac proprie sic debeat nuncupari. Dicimus nonnunquam abusive deos, et superas potestates, sicut ait Apostolus: *Etsi sint qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra: nobis tamen unus est Deus Pater* (I Cor. VIII, 5, 6). Sequitur: *In medio autem deos discernit*. Ecce adhuc incarnatio ejus situ corporeo declaratur. Nam cum dicit, *in medio*, locale spatium significat, quod turbis ambientibus cingebatur. *Deos discernit*, id est apostolos atque justos, qui majestatis ejus monita fidenter secuti sunt. *Discernere enim ad præscientiam pertinet intellectumque divinum, qui nos de massa peccati eripit, et ad cælorum regna perducit*. Unde C etiam Apostolus dicit: *Quis enim te discernit* (I Cor. IV, 7)?

Vers. 2. *Quousque judicatis iniquitatem, et facies peccantium* [ms. A., peccatorum] *sumitis?* Dicendo, *Quousque*, pravam consuetudinem longi temporis accusavit. Susceptæ siquidem legi durissime restiterunt; directis prophetis mortes pessimas intulerunt; venientem Dei Filium crucifigere quam honorare maluerunt; ut merito sit dictum: *Quousque, cum etiam et ipsum Creatorem, quantum ad voluntatem eorum attinet, interficere decrevissent. Facies autem sumitis peccantium* dictum est, propter eos qui se in illa seditione crucifixionis discernere noluerunt; sed cum furentibus furuerunt, cum insanientibus clamaverunt, faciemque illam peccantium tetris vultibus D induerunt. Nam si facie fuissent divisi, et actibus quoque poterant segregari.

Vers. 3. *Judicate egeno et pupillo; humilem et pauperem justifyate*. Interjecto diapsalmate venit ad secundam partem, in qua commonet enixius Judæos, ut debuissent intelligere quem videbant, et adverterent *humilem* propter se factum, cui cælorum potestates dominationesque deserviunt; *pupillum* fuisse, qui rector est omnium; *egenum*, qui donando nescit expendi; *pauperem*, cujus sunt omnia quæ in cælo et in terra creata sunt. Ipsum ergo commonet *justifyari*, quem Judæorum protervia desiderabat extinguere. Pulchre autem dictum est,

pupillo, cui pater carnalis humana solatia non præhebat. Nam sicut ante mundi constitutionem Verbum sine matre fuit, ita tempore incarnationis suæ idem ipse Dominus Christus exstitit sine patre terreno.

Vers. 4. *Eripite pauperem, et egenum de manu peccatoris liberate*. Ad illos hæc verba fieri sentiuntur, qui manus suas quidem in nece Domini minime miscuerunt, sed contra sceleratas præsumptiones obviam ire noluerunt, ut et illum a pernicie corporali liberarent, et se a consensu pravitatis exuerent; de quibus et alibi dicitur: *Canes muti nescierunt latrare* (Isai. LVI, 10). Ipsi ergo commonentur, ne desinant injuste traditum eripere, qui erant iniquo facinore peccaturi. Nam cum possis obviare perversis, si desinas adversari, consensus erroris est. *Pauperem vero et egenum* de Domino Salvatore dici posse frequenter expositum est: quia cum humanitatem suscepit, simul et indigentiam nostræ paupertatis assumpsit, sicut et alibi dicitur: *Pauper et dolens ego sum* (Psal. LXVIII, 50).

Vers. 5. *Nescierunt, neque intellexerunt, in tenebris ambulant: movebuntur omnia fundamenta terræ*. Vera conclusio, brevisque sententia: non illos intellexisse auctorem luminis, qui in tenebris ambulant; 282 de quibus dicit Apostolus: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (I Cor. II, 8). Sequitur, *movebuntur omnia fundamenta terræ*, ut veraciter de quo dicta sint superiora possis advertere. Signum dicit quod in crucifixione Domini constat evenisse; sicut Evangelii doctrina testatur: *Terra mota est, petra scissæ sunt* (Matth. XXVII, 51), et reliqua. Hoc enim si in causas alias transferatur, sicut perfidi Judæi volunt, nullatenus poterit convenire. *Terra vero mota* potest et spiritualiter accipi: quia illo tempore multi peccatores, id est terreni homines viso tanto miraculo crediderunt, ex quibus Centurio exclamavit dicens: *Vere Filius Dei erat iste* (Ibidem, 54).

Vers. 6. *Ego dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes*. Venit ad tertiam partem, ad apostolos et justos reliquos verba convertens. Hoc enim honorabile nomen solis fidelibus datur, de quibus superius dixit: *Deus stetit in synagoga deorum*. Promissiones ergo tales acceperant, ut si mandata Domini custodirent, *fili* vocarentur *Excelsi*, per gratiam utique, non per naturam. Solum enim Verbum est, quod substantialiter et proprie dicitur Dei Filius; sicut est illud: *Dominus dixit ad me: Filius meus es tu* (Psal. II, 7). Omnes autem filii ejus vocantur, qui sanctis jussionibus acquiescunt; sicut in Evangelio legitur: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri* (Joan. I, 12). Intende vero quod per decimam tertiam speciem definitionis, quam Græci κατ' ἀναλογίαν, Latini juxta rationem dicunt, homines dicuntur dii et filii Dei; quæ tunc exoritur, quando majoris rei nomine res definitur inferior. Hoc etiam argumentum comparisonis refertur a minore ad majus. Minores sunt enim homines quam dii.

Vers. 7. *Vos autem sicut homines moriemini, et sic*

ut unus de principibus cadetis. Superiorem versum A dixit ad justos, nunc verba deflectit ad impios. Increpat enim incredulos, qui mori potius per superbiam quam per obedientiam vivere maluerunt. Dicendo enim: *Sicut homines*, significat utique peccatores, qui nullo pretio sunt redempti, nec de obnoxiiis facti sunt liberi. Adjecit, *et sicut unus de principibus cadetis*. Unus de principibus significat diabolum, qui de cœlo projectus corruit, et pœnam suæ perversitatis invenit.

Vers. 8. *Exsurge, Deus, judica terram: quoniam tu hæreditabis in omnibus gentibus*. Cui dicitur, *Exsurge*, nisi illi qui prævidebatur occidi? *Judica terram*, eidem ipsi dicitur de quo scriptum est: *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ, et congregabuntur ante eum omnes gentes* (Matth. xxv, 31, 32). *Hæreditabis in gentibus*, terram scilicet quam superius dixit, illam quam beati possidebunt, et æternam jucunditatem magnæ felicitatis accipient.

Conclusio psalmi.

Audite, Judæi; intelligite, pertinaces, quanta de adventu Domini *Asaph* iste locutus est. Quid colitis, si prophetarum vestrorum dicta nescitis? Venite ad catholicos sacerdotes, aperiantur aures vestræ ut possitis dono Domini diuturnam evadere surditatem. Vos quoque, psalmi hujus primo versu curamini, qui Nestorii et Eutyichis pestifero vapore fervetis. De quo enim dicitur: *Deus stetit in synagoga deorum*; et sequitur, *in medio autem deos discernit*? C *Stetit* utique ab humanitate, *discrevit* a deitate unus atque idem Dominus Christus; utrumque verum, utrumque perfectum est. Talis enim error est duas naturas divisas secundum duas personas in Christo Domino profiteri, qualis unam confusam credere, quamvis in unitate personæ. Vobis enim Sedulii versus ille dicendus est:

Ambo errore pares, quanquam diversa sequantur.

Nam si hominem ad cœlos non extulit, dicite quem redemit? Formam siquidem servi assumptam, legis non absumptam. Nulli autem datum est tunc perire, quando ne aliquando perire possit, accepit. Nam si jam una natura sub confusione magis vestra, o Eutyichiani, facta est, ut putatis, quomodo Filius hominis ad judicandum prædicatur adhuc esse venturus? Aut quomodo *videbunt* impii *in quem compunxerunt* (Zach. xii, 10)? Denique ut hæc persuasio funditus tolleretur, post resurrectionem Thomæ dubitanti ipse respondit: *Mitte manum tuam et vide, quoniam spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (Joan. xx, 27; Luc. xxiv, 39). Considerate etiam quæ vos sequatur absurditas. Nam cum ex duabus naturis unam factam dicitis, aut confusionem provenisse creditis, aut unam periisse sine pudore firmatis. Quid refugitis confiteri quod Patribus nostris, Spiritu sancto revelante, complacuit? Certe si non vultis duas naturas inconfusas, immutabiles, indivisas, inseparatasque

credere, dicite duas substantias, dicite duas formas, sicut Apostolus ait: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo* (Philip. ii, 6, 7). Tantum est, ne refugientes dogma salutiferum, exitium vobis præparetis æternum. Sciendum vero est quod hic psalmus quintus est eorum quos de duabus naturis Domini Christi conscriptos esse prædiximus.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXII.

Canticum psalmi *Asaph*.

Cantici psalmi significantiam in præfatione posuimus, et per titulos, ubi locus exegit, frequenter ediximus: quoniam nominum istorum virtus ad illum nos intellectum trahit, ut in rebus actualibus ad divinam contemplationem animos jugiter erigamus. *Asaph* vero congregationem Latina lingua resonare non dubium est. Sed iste *Asaph*, quoties in medium deducitur, sicut jam diximus, non est auctor ipse carminis, sed propter nominis sui significationem virtutesque psalmodum apte titulis est appositus.

Divisio psalmi.

Asaph, qui multa jam in superioribus psalmis de Domini incarnatione prædixerat, nunc in primo membro de adventu ejus secundo dicturus est: expetens ut quoniam in fine sæculi inimici ejus per Antichristum nimis erigendi sunt, ipsius cito debeat venire judicium: **283** ne gravissimi hostis diuturna licentia cunctam vastare possit Ecclesiam. Secundo membro in eos per similitudines quasdam nominum supplicat vindicari, correctionis voto, non maledictionis instinctu

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Deus, quis similis erit tibi? Ne taceas, neque compescaris, Deus*. Hæc figura dicitur epanalepsis, id est verbi in principio versus positi, et in ejusdem fine repetitio. Considerandum est quid sibi velit istud initium, quoniam summa brevitate magnarum rerum sacramenta concludit. *Quis enim similis erit illi qui cœlum et terram, vel cuncta quæ in eis sunt, momentanea celeritate perfecit?* Nam licet Dominus Christus, qui inter Judæos conversatus est, a perfidis hominibus tantummodo creditus est esse simillimus, in tantum ut eum et flagellis cæderent, et sententiæ pravitate damnarent, iste tamen vir egregius qui Christum potentie suæ magnitudine contuebatur, merito nullum ei similem esse profiteretur, qui carnis veritate vestitus, divinitatis suæ jura non minuit: sed cum Patre semper manens, nobiscum habitare dignatus est. Veraciter ergo positum est: *Quis similis erit tibi?* Sequitur, *Ne taceas, neque compescaris, Deus*. Hic jam potentia illa futuri declaratur adventus, quando *nec tacet* qui judicat, *nec compescitur* qui virtutis suæ manifestatione declaratur. Talia enim in primo adventu non fuisse manifestum est, quando *Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente se, sic non aperuit os suum* (Isai. LIII, 7). *Compescunt etiam*

virtutem suam, quando se passus est quasi reum A teneri, et Pontio Pilato sine aliqua reluctatione contradi. Ista enim in futura iudicatione cessabunt, ubi potentia divinitatis elucescet.

Vers. 2. *Quoniam ecce inimici tui sonuerunt, et qui oderunt te extulerunt caput.* Singula singulis reddit. Nam contra illud quod ait, *Ne taceas*, subjungit, *Quoniam ecce inimici tui sonuerunt*; contra illud autem quod dixit, *neque compescaris*, causam reddit, *et qui oderunt te extulerunt caput.* Sed hoc totum ad Antichristi magis tempora competenter aptatur, quando inimici Domini tumultuosis seditionibus insonabunt. Et bene non posuit, locuti sunt, sed sonuerunt; ut eis hominum merito negarentur verba, qui voces rationabiles non habebant. Intende etiam quod plurali numero dixit, *qui oderunt*; et sequitur, *extulerunt caput*, dum capita dicere potuisset: sed omnibus insanis unum est caput Antichristus. Quod ideo dicit *elatum*, quia multa potestate gloriabitur, ut se etiam deum dicere præsumat excelsum.

Vers. 3. *In plebem tuam astute cogitaverunt consilium, et cogitaverunt adversus sanctos tuos.* Risoria potius quam dolenda conquestio, contra plebem Domini cogitasse perituros, et astuta falsitate, id est dolosa voluntate nisos esse decipere, quos probantur veritatis studia communire. Sed ut amplius eorum levitas exponeretur, addidit: *Adversus sanctos tuos*; ut non solum mediocribus dolum, verum etiam ipsis quodammodo coelestibus viris inferre conarentur exitium.

Vers. 4. *Dixerunt: Venite, disperdamus eos de gente, et non memoretur nomen Israel amplius.* Refert inania verba dementium, quæ merito superius sonuisse posuit quam locutos. Hac enim intentione facienda est Antichristi persecutio illa sævissima, ut Christianum nomen de orbe terrarum quasi malum aliquod funditus abrogetur: nescientes quia dum servos Christi necare cupiunt, sanctorum numerum assidua persecutione complebunt. *De gente* autem quod posuit numero singulari, significat populum Christianum; nam quamvis de multis gentibus doceatur esse collectus, merito *gens* dicitur una, quæ de uno fonte baptismatis noscitur esse procreata. Sive ille persecutor unam gentem dicere potuit, quos in unam voluntatem sociatos esse cognovit. Seu per figuram exallage potest accipi, id est D per mutationem, quando pro numero plurali ponitur singularis.

Vers. 5. *Quoniam cogitaverunt consensum in unum: adversum te testamentum disposuerunt.* Testamentum in divinis Scripturis non solum dicitur mortuorum, sed etiam pactum inter vivos habitum: quoniam mentes paciscentium interveniens Scriptura testatur. Sic enim Laban et Jacob fecisse legimus testamentum (*Gen. xxxi, 44*), dum aliqua inter se vivi pepigisse doceantur. Pactum enim quodammodo et perditum fecisse dicuntur, quando adunato studio persequuntur eos qui ab eorum errore dissentiunt. Et inspicere quoniam dicendo, *contra te*, adversariis fecit

A invidiam. Quod argumenti genus oratores ad sua studia transferentes, animos iudicum soliti sunt omnimodis commovere.

Vers. 6. *Tabernacula Idumæorum, et Ismahelitarum* [ms. A., F., *Ismahelitarum*].

Vers. 7. *Moab, et Agareni, Gebal, et Ammon, et Amalec: et alienigenæ cum habitantibus Tyrum.*

Vers. 8. *Etenim Assur simul venit cum illis: facti sunt in susceptionem filiis Lot.* Enumeratio istorum nominum quam hi tres versus amplectuntur, Christi declarat inimicos, quorum significationes aperiamus, ut omnia temporibus Antichristi congruere videantur. *Idumæi* interpretantur vel sanguinei vel terreni; *Ismahelitarum* obedientes mundo, non Domino; *Moab* ex patre, quod tali modo significat peccatorem, ut ad patrem Adam ejus inobedientia referatur; *Agareni*, id est advenæ; *Gebal*, vallis vana; *Ammon*, populus turbidus; *Amalech* populus lingens, id est fallaciter blandiens; *Tyrus* angustia; *Assur* pro ipso diabolo positus est, qui revera simul cum eis venit ad oppugnationem fidelium; *Lot* declinans interpretatur; unde merito tale nomen in fine positum est, ac si diceret: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum* (*Psal. xiii, 3*). Hæc enim turba perditorum quæ sub Antichristo congreganda est, allusione talium nominum evidenter expressa est, ut merito tot malorum vocabula in illa intelligeres plebe congesta. Meminisse autem debemus hos versus per figuram polysyntheton fuisse decursos; quos si sollicite relegas, reperies eos multis conjunctionibus esse copulatos.

Vers. 9. *Fac illis sicut Madian, et Sisaræ; sicut Jabin in torrente Cisson.*

Vers. 10. *Disperierunt in Endor; facti sunt sicut stercus terræ.* Venit ad secundam partem, ubi prophetiæ spiritu eis retribui deprecatur secundum 284 ordinem futurorum. Et quia superius mores eorum per nomina collecta descripserat, nunc quoque retributiones eis per similitudines gentium fieri deprecatur, quas Israeliticus populus, Domino juvante, superavit. *Madian* interpretatur declinans iudicium; *Sisara*, gaudii exclusio; *Jabin*, sapiens, sed iste mundanus; de quo Apostolus ait: *Ubi sapiens, ubi scriba* (*I Cor. i, 20*)? Qui omnes in torrente Cisson, et in Endor fonte perierunt. Factique sunt ut stercus terræ, dum cadavera eorum corporali putredine solverentur; sicut legitur: *Terra es et in terram ibis* (*Gen. iii, 19*). His igitur qui in sua pertinacia mansuri sunt, similis optatur occasus: quia sicut illi contra Israeliticum populum, ita isti bellabunt contra fidelissimos illius temporis, utique Christianos.

Vers. 11. *Pone principes eorum sicut Oreb, et Zeb, et Zebee, et Salmana, omnes principes eorum.* In eisdem enumerationibus perseverat, ubi sola nominum explanatio necessaria est. Cæterum ad quas causas posita sunt, proxime nos dixisse retinemus. *Oreb* siccitas interpretatur; *Zeb*, lupus, et *Zebee* victima; *Salmana* autem umbra commotionis. Hæc omnia exercitui optat Antichristi, qui nulla conver-

sione salvandi sunt, quorum in ipsis quoque nominibus tenebrosis detestabilis jam eorum sentitur interitus. Quod genus locutionis proprium dicimus esse Scripturarum divinarum, ut per interpretationes nominum virtutes possimus sentire dictorum.

Vers. 12. *Qui dixerunt : Hæreditate possideamus nobis sanctuarium Dei.* Ipsum est quod et superius dixerat : *Venite et disperdamus eos de gente, et non memorabitur nomen Israel amplius.* Hic enim principes malorum consiliorum significantur auctores. *Hæreditate possideamus,* contra illud ponitur, quia Domini dicitur *hæreditas* ; ut illi magis hæreditatem invadere niterentur, quam jure sibi Dominus vindicavit. Sed quæ sit ista *hæreditas* consequenter exponitur, *sanctuarium Dei,* id est populus Christianus ; de quo Apostolus ait : *Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos (I Cor. III, 17).*

Vers. 13. *Deus meus, pone illos ut rotam ; et sicut stipulam ante faciem venti.*

Vers. 14. *Sicut ignem qui comburit silvas ; velut flamma comburens montes.* Hos duos versus propter similitudinem rerum junximus, in quibus multiplices calamitates prædicuntur incredulis. Impii enim dum in mala cogitationevolvuntur, *rotis* fiunt similes, quæ posterioribus elevatis anteriora sua transmittere videntur ad tergum ; nec quidquam proficiunt, dum suis rotationibus atteruntur. Sequitur secunda comparatio, ut levitas peccantium quasi *vento* meabili transferatur, et huc atque illuc volitans incerta semper voluntate moveatur. Venti autem facies præsentia ipsius venti ponitur ; non enim nobis ventus aliqua figuratione prænotatur, sed corporeum in hoc tantum sentimus, quod ejus impetu et transcurtionibus verberamur. Ignem quoque et flammam posuit judicii tempus, quando et silvæ densissimæ peccatorum, et montes superbiæ cremabuntur.

Vers. 15. *Ita persequeris eos in tempestate tua, et in ira tua conturbabis eos.* Ita persequeris eos, respicit ad illa quæ superius dixit ; ut sic debeant exterminari, quemadmodum comparationes antefatæ commemorant. Adducuntur aliæ similitudines, *in tempestate tua, et in ira tua conturbabis eos.* In tempestate tua, id est judicii tempore, quod tempestati merito comparatur : primum, quia improvisum est ; deinde, quod subito fragore conturbat, et locum tollit consilio repentina periculi magnitudo. Tempestas enim imbrum, aeris est quædam concitata seditio, in qua vehementer tremur, dum aquarum nimietate vexamur. Sequitur, *et in ira tua conturbabis eos.* Sæpe jam diximus iram Divinitati non posse congruere, sed ab hominibus tractum est, qui quando sceleratos judicant, fervore animi commoventur ; nec aliter ad damnandum homines veniant, nisi de commissis eorum criminibus excitentur.

Vers. 16. *Imple facies eorum ignominia, et quærent nomen tuum, Domine.* Hactenus futuras pœnas illis peccatoribus prophetavit, qui in suis remanserunt sceleribus pertinaces ; nunc ad illos convertitur qui sunt Domino præstante credituri. Nam *illorum facies*

A impletur ignominia, qui peccatorum suorum non invenerint laudatores ; sed potius eis in præsentia reputatur, quod in mala actione gesserunt. Istos plerumque opprobrium corrigit, dum se viderint a generalitate culpari.

Vers. 17. *Confundantur et conturbentur in sæculum sæculi ; et reveantur et pereant.* Redit iterum ad pertinaces, qui Dei munera non habebunt. Possunt enim aliqui in hoc sæculo salutariter confundi et erubescere, quando conversionis dona percipiunt. *Confunduntur autem et conturbantur in sæculum sæculi,* qui æterna ultione damnandi sunt. Sequitur, *et reveantur et pereant.* Ipse sensus est quem superius dixit : quia ibi reverendo non proficiunt, sed pereunt qui ad æternum supplicium destinantur.

Vers. 18. *Et cognoscant quia nomen tibi Dominus : tu solus Altissimus in omni terra.* Cognoscant ad genus respicit utrumque peccantium, sive qui obstinatione sua perituri sunt, sive qui adhibita satisfactione liberantur. Omnes enim cognoscunt omnipotentiam Domini, quia ipse est *solus Altissimus,* dum ipsum cognoverint et conversis parcere, et obduratos æterna ultione damnare.

Conclusio psalmi.

Meminerimus hunc *Asaph* non frustra undecim psalmis superioribus introductum, ut corda durissima Judæorum frequenti Synagogæ ipsius voce verberata mollescerent, crescerentque vel ipsi nomini cui videbantur esse devoti. Quapropter adest cura prædicantium, si sibi non impediatur obstinatio perditorum. Omnia de Domini incarnatione perfecta, omnia de gentium credulitate manifesta sunt. Judicii tempus restat, quod omnes generaliter sustinemus ; sed antea oportet credere, ne ibi possit impios ultio prædicta damnare.

285 EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXIII.

In finem, pro torcularibus filiis Core, psalmus.

Quid significet *In finem,* frequenter expositum est, et cum superioribus titulis *pro torcularibus* dixerimus ad Ecclesiam pertinere, congruit tamen diligenter inspicere cur Ecclesia visa est tale nomen accipere. Uva pendens atque intacta, et olivæ bacca in arbore constituta suavissimi saporis sui non indicant dignitatem, sed cum ad torcular utraque pervenerint, nimioque pondere compressa detumuerint, tunc fructus dulcissimi liquoris emanant, qui in follibus suis reconditi non patebant. Sic Ecclesia Dei cum afflictionibus persecutionibusque conteritur, declarantur merita sanctorum, quæ quietis temporibus cognita non fuerunt. Istius ergo torcularis pressura sanctificat, contritio meliorat, cujus labor cœlestis fructus est, et pœna præsens requies sempiterna. Nec illud vacat quod in octavo et in octogesimo, et hic, tantum *pro torcularibus* positum est. Significat enim ad sanctam Trinitatem hoc mysterium Ecclesiæ pertinere, quod trini numeri repetitione sacratum est. *Core* vero calvitium interpretari supra jam dictum

est. Cujus nominis interpretatio denuntiat Calvariae locum, ubi Christum Dominum constat esse crucifixum. Et ideo filii Core, Christiani modis omnibus indicantur, ex quorum persona psalmus iste cantatur. Et intende quod de pretiosissima charitate Domini psalmus iste secundus est, quæ nos supra omnia gratiæ divinæ consociat.

Divisio psalmi.

Filiorum Core, quos per significationem Calvariae ad Christum Dominum diximus pertinere, una introducit persona generalis, quæ in prima fronte psalmi inæstimabile sibi desiderium demonstrat Ecclesiæ. Secundo modo beatum esse profitetur cui Dominus præstat auxilium, eumque facit ad confessionis gratiam pervenire. Tertio multo præstantius dicit esse in domo Domini abjectum habitare, quam peccatorum tabernacula cum quibuslibet mundanis honoribus introire.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Quam amabilia sunt tabernacula tua, Domine virtutum!* Filius Core spirituali fecunditate regeneratus, et torcularibus Ecclesiæ competenter expressus, ad futuram Jerusalem desiderat pervenire: in qua jam nulla sint pondera tribulationum, sed beatitudine segura, imperturbata felicitate potiatur. Dicendo, *Quam*, magnitudinem rei exprimere non potuit; sed dedit hoc infinitissime sentiendum. Quis enim possit comprehendere quo ambitu aut afflictus requiem, aut æternitatem conditio mortalitatis exposcat? Nam quod dicit, *Domine virtutum*, nescio quam ibi magnam sensit inesse potentiam; ut quamvis tale munus non potuisset verbis exponere, aliquod tamen ibi bonum ingens esse monstraret. Quæ figura dicitur *emphasis*, quæ plus intellectu relinquit utique quam dicatur.

Vers. 2. *Concupiscit et deficit anima mea in atria Domini; cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum.* Quicquid contra humanas vires assumitur, defectus ibi pro rerum magnitudine reperitur. In illud enim necesse est *deficiat*, quo mens directa ad præsens non potest pervenire. Cogitabat quippe vir iste sanctissimus Domini virtutes et præmia, beatitudines illas cœlestes et gaudia, Jerusalem ex mortalibus populis immortaliter lætantem; et necesse erat ut in suis gaudiis sensus ipse succumberet, qui ad rem desideratam e vestigio non poterat pervenire. Sed quam robustus sit iste defectus, quam fortissima lassitudo, consequenter exponit, dicendo: *Cor meum et caro mea exsultaverunt in Deum vivum.* Quamvis enim utraque pertinere videantur ad carnem, *cor* tamen ad intelligentiam referri posse non dubium est. Nam cujus sapientiam proferre volumus, ejus *cor* sine dubitatione laudamus. Utraque enim quibus constat humanitas, id est corpus et anima, in cœlestem dicit erupisse lætitiā. Sed advertendum est vir iste quanta fuerit sanctitate præclarus, ut non solum ejus anima, verum etiam caro, quæ plus prævaricationis vitio probatur obnoxia, in exultationem Domini fe-

lici sorte proruperit: prævidens bona futuri sæculi, quæ ejus se credebat largitatibus adipisci.

Vers. 3. *Etenim passer invenit sibi domum, et turtur nidum sibi ubi ponat pullos suos.* Cum superius animam corpusque dixerit in Domini exultatione gaudere, hic avium ista duo genera ad quamdam similitudinem commendandam posuisse dignoscitur. *Passer* est nimia velocitate celerrimus, qui in silvis habitare non patitur, sed domum sibi in parietum foraminibus desideranter exquirat, quam dum invenerit nimio gaudio lætus exsultat, quia se diversarum adversitatum ulterius patere non credit insidiis. Sic anima jucundatur, dum in cœlorum regna mansionem suam senserit esse præparatam. *Turtur* vero abstinentiæ moderatione castissimus est, qui una tantum copulatione contentus, filiis suis nidum ædificare cognoscitur; qui non ut *passer* præparatam domum reperit, sed novam sibi de quibusdam particulis fabricare contendit. Huic caro nostra non irrite comparatur, quæ opera sua in Domini gaudet posuisse mandato. Per hanc enim evenit, ut jejuniorum sacrificia suaviter offerantur, ut cibum pauperibus demus, et sepeliāmus defunctos, ægrotis serviamus, positos in carcere visitemus, et cætera pietatis officia, quæ corporalibus noscuntur ministeriis explicari. Alii *turtur* sanctæ applicaverunt Ecclesiæ: quoniam præter Christi Domini alterius nescit habere consortium.

Vers. 4. *Altaria tua, Domine virtutum: Rex meus et Deus meus.* Versus hic ad superiora respondet. Ait enim: *Altaria tua, Domine virtutum*, ubi jungendum est quod in primo versu psalmi dictum est, *Quam amabilia sunt!* Quæ figura dicitur ἀπὸ κοινῶν, id est, a communi, quando dicta superius ad inferiora respondent. Sed quoniam antè dixerat *domum passeris, et turturis nidum*, 286 quid in eis intelligere debuissēmus ostendit. In his enim altaribus quasi in domum gratissimam gratulatur [ms. G. et ed., fritinnit] fidelis anima: in his altaribus carnis opera, quæ tamen sunt sancta, reponuntur. In illo altari spes firmissima collocatur, in quo beatorum animæ velut in quodam perenni prandio conviviiis cœlestibus epulantur: ubi satietas magis incitat, nec beata esuries aliquando discedit. Addidit etiam, *Rex meus et Deus meus.* *Rex* a regendo dicitur; *Deus* videlicet a creando; quamvis et timorem tale nomen indicare monstretur.

Vers. 5. *Beati qui habitant in domo tua, Domine; in sæculum sæculi laudabunt te.* Quid muneris conferant altaria illa prædixit. Nam si beatus hic habetur, cui ad tempus omnia secunda procedunt, nec aliqua adversitate concutitur, quid de illa beatitudine sentiamus, cui nec in qualitate, nec in perennitate quidquam simile reperitur? Sed quia humanis verbis hoc bonum non potest explicari, tamen unde proveniat non tacetur. Dicit enim, *laudabunt te.* Inde est quippe illa beatitudo mirabilis, quam ut æternam intelligeres, subjecit, *in sæculum sæculi.* Sed qualis,

rogo, illius sæculi ventura lætitia est, ubi dabitur A copiose gaudere, et nunquam ab ea posse discedere?

Vers. 6. *Beatus vir cujus est auxilium abs te, Domine; ascensus in corde ejus.* Decursa contemplatione felicitatis futuræ, venit ad secundum modum, ubi Dei famulum etiam hic ostendit beatum: ne putarentur fidelibus præmia vel hic in totum fuisse subtracta. Dicendo enim, *auxilium abs te, Domine*, prodidit hic labores colluctationesque difficiles. Adjecit, *ascensus in corde ejus.* Utique illi beato cui est auxilium a Domino, *ascensus est in corde*, quia semper proficit, semper ascendit, et quantum Dominus præstat auxilium, tanto altius elevatur ad cælum. Tale est enim (verbi causa) quod dicimus, cum vicerit quis libidinem auxilio Domini, ascendit primum gradum; cum dominatus fuerit superbiam, salit alterum; dum superaverit avaritiam, subit tertium; et tot gradibus evehitur quot vitiis fuerit absolutus. Sic per quintam speciem definitionis, quæ Græce κατά την λέξιν, Latine ad verbum dicitur, beati facta definitio est; complectitur enim quid sit beatus, cui est *auxilium abs te, Domine.*

Vers. 7. *Disposuit in convalle lacrymarum, in locum quem disposuit: etenim benedictionem dabit qui legem dedit.* Convallis lacrymarum poenitentis humilitas est, de qua tantum quis ad superiora conscendit, quantum in illa satisfactione descenderit. Sed ne forsitan quæres ubi ascenderetur, subjunxit, *in locum quem disposuit.* Locus utique ille *dispositus* regnum Domini significat futurum, quem contingere felici sorte merebimur, si ad eum pervenire dispositis a Domino C regulis appetamus. Ipse enim disposuit gradus qui ordinavit et locum. Qui vult accipere præmium, audiat quid jubetur. Sequitur, *etenim benedictionem dabit qui legem dedit.* Cum prophetiæ tempus esset sub lege Domini constitutum, nec adhuc venisset gratiæ donum, eundem dicit *benedictionem daturum*, id est gratiam suam, *qui legem dedit* ante justitiam: docens Dominum Christum utriusque Testamenti evidenter auctorem, cum dicit, *benedictionem dabit qui legem dedit.*

Vers. 8. *Ambulabunt de virtute in virtutem; videbitur Deus deorum in Sion.* Virtus primum erat in lege, nunc est virtus in gratia; sed jucundior ista quæ redimit [ms. F., remittit], quam illa quæ judicat. Præstet ipse qui utrumque dedit, ut quoniam bona D per legem peccatores suscipere non meremur, absolutionem nobis per gratiam conferre dignetur. Intellegat tamen Christianus *de virtute in virtutem* sibimet *ambulandum*, ne se remittat ad otium. Sequitur, *videbitur Deus deorum in Sion.* Ecce duas illas virtutes in unam dicit Christi convenire personam. Ipse enim *visus est* Jerosolymis in Sion monte, qui legem dedit et gratiam. Deum vero *deorum* quemadmodum debeamus advertere, proxime in octogesimo primo psalmo jam dictum est: quia et sanctos viros Scriptura divina *deos* appellare non desinit. Sic enim dicitur *Deus deorum*, quemadmodum Rex regum, Sanctus sanctorum, et Dominus dominantium. Vi-

debitur, dixit, non, intelligitur, quia illud erat omnium, istud vero paucorum.

Vers. 9. *Domine Deus virtutum, exaudi precem meam; auribus percipe, Deus Jacob.* Ut revera unum Deum intelligeres illarum esse virtutum quas superius dixit: *Ambulabunt de virtute in virtutem*, exclamans ipse quoque professus est: *Domine Deus virtutum.* Et quis est iste *Deus virtutum? Deus Jacob*, id est Dominus Christus, qui inimicorum suorum clementissimus supplantator agnoscitur, quando eorum pravas nequitas, ad virtutum semitas facit pervenire directas. Sive illud mavult intelligi, ut sicut *Jacob* fecit Israel vocari, quia viderat Deum, et istum quoque fidelissimum, qui hic loquitur, faceret majestatis suæ æternam gloriam contueri.

B Vers. 10. *Protector noster, aspice, Deus; et respice in faciem Christi tui.* Venit ad tertium modum, ubi deprecatur innotescere mundo Dominum Salvatorem. Hæc non tanquam dubitans vir sanctissimus optat, sed postulat cito fieri quæ noverat esse ventura. Et quia per redemptorem nostrum mundum sciebat esse salvandum, petit ut sic aspiciat genus humanum, quatenus *in faciem Christi sui respiciat* Pater; non quod ille aliquando eum non respicit, sed ut præsentia incarnationis gentibus illum innotescere faceret, qui eis facie probabatur incognitus. Hæc figura dicitur hypallage, Latine permutatio, quoties dicitur respici magis ille qui respicit, vel his similia, quæ in Scripturis divinis frequenter adhibentur; ut est illud: *Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens aut requirens Deum* (Psal. LII, 3). *Ut videat* enim dixit, id est, videre faciat. Simile est et illud: *Intellige clamorem meum*; non quod ille deprecatus intelligat, qui novit omnia sicuti sunt, sed intelligi faciat ab his qui ignorare noscuntur.

Vers. 11. *Quia melior est dies una in atriis tuis super millia.*

Vers. 12. *Elegi abjectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.* Ipsa sunt atria Domini, in quibus superius concupiisse se et defecisse testatus est, in quibus una dies juste desideratur: quia semper æterna est, quæ solis adventu non oritur, nec ejus finitur occasu; quam non sequitur crastina, nec præcedit 287 hesterna, sed immutabilis manens constat unitate perpetua. *Super millia*, mundum istum significat, ubi millia dierum sustinent finem, et ab uno illo vincitur quidquid in istorum multiplicationibus aggregatur. Merito ergo talibus desideriiis quæritur, cui nihil simile reperitur. Hæc figura dicitur parison, id est æquatio sententiæ, quando duæ res e diverso ponuntur, sed una magis eligitur; sicut et hic, et superius fecit, et inferius ipse facturus est. Sequitur, *Elegi abjectus esse in domo Dei, magis quam habitare in tabernaculis peccatorum.* Vir sapiens non judicabat ad carnis oculum, sed ad ipsius veritatis aspectum; ut esset *abjectus in domo dominica*, quam in gloria sæculi vivere criminosa. O abjectio illa pulchra! o sublimitas ista sceddissima! Ipsa est scilicet quæ superius dicitur, *con-*

vallis lacrymarum, palatiis omnibus sine dubitatione superior: ubi etsi ad tempus plangitur, inde tamen sine fine gaudetur. *Abjectus* enim dicitur, qui humana æstimatione habetur extremus. Sed apud Deum ille magis honorabilis judicatur, qui propter nomen ipsius inter homines videtur esse despectus.

Vers. 13. *Quoniam misericordiam et veritatem diligit Dominus Deus; gratiam et gloriam dabit Dominus.* Causa redditur quare domus Domini plus debeat diligi quam tabernacula peccatorum. In Ecclesia enim ipsius primum *misericordia* est, quia de peccatoribus efficit justos, et veritatem illis promissi prærogi non negavit; sicut dicit Apostolus: *Qui prius fui blasphemus, ac persecutor et injuriosus; sed misericordiam consecutus sum (I Tim. I, 13);* et paulo post: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; superest mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illo die justus judex (II Tim. IV, 7, 8).* Ecce utrumque complexus est, et *misericordiam Domini et veritatem.* Subjungit etiam, *gratiam et gloriam dabit Dominus.* Ne solam *gratiam* in hoc sæculo sanctis putares esse collatam, sequitur, *et gloriam dabit Dominus.* Hic enim primo præstat *gratiam*, ut peccatores convertantur ad vitam; in futuro *dabit gloriam*, ut divino munere justificati, angelorum mereantur esse consortes. *Gratia* enim dicitur gratis data, sicut ait Apostolus: *Si autem gratia non ex operibus, alioquin gratia jam non est gratia (Rom. XI, 6).* Ipsa est quippe Domini Christi gratia, quæ nos præparat, adjuvat, corroborat, et coronat.

Vers. 14. *Non privabit bonis ambulantes in innocentia.* Malorum tantum poena est a munere Divinitatis arceri. *Innocentiam* vero plenam Dei constat esse muneribus, sed hæc *innocentia* sui debet vocabuli sine cognosci. Ipse est enim innocens qui nulli nocet. Talis ergo non potest privari muneribus Dei, qui jam hic dona beatæ conversionis [*ms. A. et ed., conversationis*] accepit. Innocens autem est qui hic disponitur in convalle lacrymarum, qui *eligit abjectus esse in domo Dei magis quam habitare in tabernaculis peccatorum;* et his similia quæ superius dixit.

Vers. 15. *Domine Deus virtutum! beatus homo qui sperat in te.* Tot bona explicare non potuit, quæ sanctus suus animus sentiebat; et ideo sub admiratione legendum est: *Domine Deus virtutum!* qui tanta bona facis, quanta homines referre non possunt. Ad postremum intulit aliquid aliud quam præmisit: *Beatus homo qui sperat in te.* Quod schema dicitur *paraprosdocia*, Latine inopinatus exitus; hoc est, cum aliud proponitur, et aliud subjungitur. Intelligamus ergo quantum possumus sensum divinum quam multiplici decore reluceat; ut illud quod multis verbis explicare non poterat, in paucitate concluderet. *Beatus* est enim qui spem suam in æterna felicitate posuerit. *Beatus* cujus bona non occidunt. Sed postremum perfecte *beatus* est cujus spes in Domino jugiter perseverat.

Conclusio psalmi.

Mirabilis psalmus et omni mundana suavitate ju

Acundior, qui sic nobis Ecclesiæ torcularia fecit omnino dulcescere, ut optabilius habeamus tali fasce deprimi, quam hujus felicitatibus sublevari. Unde jam merito dicimus: *Concupiscit et deficit anima mea in atria Domini.* Sed sanctam petamus Trinitatem, ut quemadmodum sensus nostros dulcedo præsentis lectionis affecit, ita jugiter in nobis maneat, quod ipse miseratus infudit.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXIV.

In finem, filiis Core, psalmus.

In finem, Dominum Salvatorem significare constat in titulis, sicut dicit Apostolus: *Finis enim legis Christus ad justitiam omni credenti (Rom. X, 4).* *Filiis Core, psalmus.* Quid significet *Core*, sæpe jam diximus. Hoc tamen in summa commonere sufficiat, hunc psalmum de illis dici qui jam Domino Salvatore sincera mente crediderunt: de cujus primo adventu præsens psalmus tertius approbatur.

Divisio psalmi.

In prima parte psalmi propheta Domino breviter gratias agit, quoniam de illa antiquitate Judaicæ nationis pervenit populus ad culturam Domini Salvatoris. Secunda parte refert quemadmodum iram suam Dominus in populo Judæorum mitigare dignatus est: expetens adventum Christi, in quo humana cæcitas evidentissimum lumen credulitatis accepit. Tertia parte ad se ipsum verba convertit, et prophetiæ spiritu incarnati Verbi prædicat evidenter adventum.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Benedixisti, Domine, terram tuam: avertisti captivitatem Jacob.* Prævidens Psalmista futura miracula, tanquam de præterito lætus exultat: adventu Domini *benedictam terram* esse pronuntians, id est carnem utique quam ipse est dignatus assumere. Per *Jacob* enim patriarcham frequenter diximus significari populum fidelem, qui liberatus est a captivitate diaboli, quando meruit Domini miseratione salvari. Dicendo: *Avertisti captivitatem*, ostendit eam pro humanis quidem iniquitatibus fuisse crassatam, sed divina miseratione submotam.

Vers. 2. *Remisisti iniquitatem plebis tuæ; operuisti omnia peccata eorum.* Remittere est debitum relaxare, non causæ alicujus interventu, sed pietatis intuitu. Sic Dominus remisit culpam, dum reos pervenire fecit ad veniam. Hoc est quod superius dixit: *Avertisti captivitatem Jacob.* Captivitas enim peccati fuit, quando mundus idolis serviebat obnoxius; sed veniente Domino Salvatore tecta esse, id est oblitterata non dubium est; cujus adventu et libertas nostra caput extulit, et superbia diaboli confracta succubuit. Sequitur, *operuisti omnia peccata eorum.* Propitiatio Domini sic evidenter agnoscitur, quando peccata nostra cooperta esse monstrantur. Illorum enim abominatio, nostra absolutio est, et tunc securi reddimur, quando illa ad judicium non vocantur. Hoc humano generi constat esse collatum, cum salutaris Dominus dignatus est advenire. Et intende quod

per hos duos versus figura fit homœoteleuton, quia A similibus litteris dictiones plurimæ terminantur; dixit enim: *Benedixisti, avertisti, remisisti, operuisti.*

Vers. 3. *Mitigasti omnem iram tuam; avertisti ab ira indignationis tuæ.* Interjecto diapsalmate venit ad secundam partem, referens quemadmodum iram suam Dominus *mitigare* dignatus est, et salus proveniret quibus desperatio pro factorum suorum qualitatibus imminebat, sicut in Evangelio ipse testatur: *Non sum missus nisi ad oves quæ perierunt domus Israel (Matth. xv, 24).* Sed inspicere qua mensura sit positum, *Mitigasti.* Prosequitur iterum culpas, quas in Dominum Salvatorem Judæorum nefanda protervia studio perversitatis exercuit. *Ab ira autem indignationis suæ,* subaudiendum est, quoniam Judæorum avertit interitum, dum ad ægrotos medicus, ad B pestilentia plenos auctor salutis advenit. Quod non solum ad unam gentem, sed ad beneficium totius orbis aptandum est.

Vers. 4. *Converte nos, Deus salutaris noster; et averte iram tuam a nobis.* Cum superius dixerit, *operuisti omnia peccata eorum;* modo quasi noviter petit, *averte iram tuam à nobis.* Sed utraque conveniunt, si consideremus tempora peccatorum. Pro illis itaque iniquitatibus quas ante fecerat populus Judæorum, prius gratias egit, quoniam adventu Domini omnia probantur esse mitigata. Hic autem pro futuris culpis iterum rogat, quia eos in passione Domini crudelia scelera prævidebat iterum esse facturos. Denique hoc dicit, *Converte,* ut de persecutoribus defensores C fiant, de blasphemis prædicatores, de contradictoribus discipuli. Dicendo autem *nos,* personam populi, de quibus loquitur sumit. Simili modo accipiendum est, *averte iram tuam a nobis,* ne gentem Judaicam debita possit pœna percellere.

Vers. 5. *Non in æternum irascaris nobis, neque extendas iram tuam a progenie in progeniem.* Sciebat Domini patientiam impia hominum sustinere peccata, et ideo rogat ut non eos æterna damnatione percellat, sed invitando demulceat, sustinendo lucretur, commonendo recorraat, quod tamen eum facturum esse noscebat. Perscrutandum est autem quod duas *progenies* posuit: prima est enim (ut quibusdam placet) ab Adam usque ad Christum, secunda quæ per gratiam baptismatis usque ad finem sæculi peracta concluditur. Petit ergo, ut quia priori generationi pro pertinaciæ suæ qualitate juste iratus est D Dominus, ne secundæ generationi idem velit irasci; quæ, etsi a peccato immunis esse non potest, tamen per gratiam baptismatis, et satisfactionem confessionis culparum suarum sordibus desiderat expiari.

Vers. 6. *Deus, tu convertens vivificabis nos; et plebs tua lætabitur in te.* Mirabili Dominum pietate deprecatur: probans quia conversionem nostram de meritis non habemus, sed ejus munere provenit, quando pro se aliquid animus salutariter concupiscit. Dicit enim: *Deus, tu convertens vivificabis nos;* id est, quia tu præmittis conversionis votum, ut ad vitæ pervenire possimus introitum. Quod cum donaveris,

tunc illa *plebs* prospere lætabitur in te, quæ infelicitate gaudebat in se. Hoc enim provenit conversis, quando suscipere cœperint beneficia Salvatoris.

Vers. 7. *Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et salutare tuum da nobis.* Sciebat quidem Dominum esse venturum, sed rogat ut hæc beneficia non tantum oculis carnalibus videat (sicut cæteri non credentes), sed purissimo cordis intueatur aspectu. *Misericordia* enim Patris salvator est Dominus, quem sibi illuminatione veræ fidei cohors beata posebat ostendi, non tantum carnis velamine cooperatum, sed potentiæ suæ claritate conspicuum. Nam idem cum de ipso diceret, addidit, *da nobis,* id est, concede *salutare tuum* quasi amplectendum, quasi possidendum, quasi munere æternæ gloriæ perfruendum. Perfidis enim tantum apparuit, non etiam datus. *Da* ergo dicit, ut cum in mente nostra cœlesti dono recipitur, nullis tentationibus auferatur.

Vers. 8. *Audiam quid loquatur in me Dominus Deus: quoniam loquetur pacem in plebem suam, et super sanctos suos.* Venit ad tertiam partem, in qua pulcherrimo schemate prædicat Domini Salvatoris adventum. Nam postquam deprecatus est ut ei Dominus appareret, quasi petitionis suæ compos, subita illuminatione completus, dicit: *Audiam,* id est, non mihi loquendo officiam, qui jam sentio me accepisse quod credam. Quod genus locutionis Scripturæ divinæ proprium esse cognoscimus, quando nihil tale (ut arbitror) in libris sæcularibus invenitur. Vides prophetiæ potentiam hoc dicto fuisse revelatam. Intus enim loquitur Dominus, id est Spiritus sanctus, ut Psalmista foris fari posse videatur; intrinsecus audit, ut extrinsecus audiatur; dicit tacitus propheta, quod verberato acre a populis possit audiri. Sequitur, *quoniam loquetur pacem in plebem suam, et super sanctos suos.* Pax Dei Christus est Dominus, quam locuturum dicit Spiritum sanctum, quoniam est de ejus incarnatione dicturus. *Plebi* dixit, sed *suæ,* non indevotæ, id est sanctis qui Deo Domino probabili conversatione placuerunt. His enim *pax* est Dominus Christus, infidelibus autem scandalum et stultitia, qui bellum in sacrilega mente patiuntur, quia pacis auctorem rectis semitis non sequuntur. Sed hunc versum paulo diligentius perscrutemur, quoniam scelestas mentes veritatis ipsius attestazione convincit. Hic [*ed., hinc*] enim evidenter expressum est quid sit Spiritus sanctus, id est *Dominus Deus.* Ubi sunt qui dicunt Spiritum sanctum Patre et Filio **289** esse minorem, et ita esse subjectum, ut putetur voluntatis suæ iudicium non habere? Audiamus Spiritum sanctum, qui in propheta suo sponte loquebatur *Dominum esse Deum.* Nam et in Actibus apostolorum de ipso aperte legitur Deum esse Spiritum sanctum, dicente Petro Anania: *Cur tentavit Satanus cor tuum mentiri te Spiritui sancto (Act. v, 3)?* Et post paululum, ostendere volens qui sit Spiritus sanctus, dicit: *Non es mentitus hominibus, sed Deo (Ibid., 4).* Nam idem Petrus in Epistola sua dicit: *Spiritu sancto misso de cælo, in quem con-*

cupiscunt angeli prospicere (I Petr. 1, 12). Qui si æqualis non esset, non in baptismo in nomine Deitatis Patri et Filio reverendissimo honore cœquaretur, sicut ab ipsa Veritate prolatum est: *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19).* Quod solum testimonium debet humano generi valde sufficere, quia ubi unum nomen Deitatis dicit, ibi aut naturæ aut potentiæ diversitas non habetur.

Vers. 9. *Et in eos qui convertuntur ad ipsum: verumtamen prope timentes eum salutare ipsius, ut inhabitet gloria in terra nostra. Qui convertuntur ad ipsum, significat pœnitentes, qui mundi pestifera libertate derelicta, felicia ejus eligunt subire servitia. Nam cum orbis universus idolorum turpissima devotione flagraret, soli Judæi putabantur prope timere Dominum, qui per Moysen lege suscepta, uni Deo videbantur esse devoti. Sed ideo dictum est: prope timentes, quia carnaliter omnia gerentes, diversis eum culpis contumaciter irritabant. Non enim timere, sed prope timere dicti sunt qui legem ipsius carnaliter, non spiritualiter acceperunt. Ut autem hoc de ipsis dictum intelligas, sic et Apostolus ait: Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui eratis longe; et pacem his qui prope (Ephes. ii, 17).* Sed quamvis tales fuissent, tamen Dominus Salvator de ipsorum elegit carnaliter gente procreari. Inde enim Virgo Maria quæ peperit Christum: ibi conversatus est Dominus; ibi miracula, quæ a fidelibus et leguntur et creduntur, effecta sunt.

Vers. 10. *Misericordia et veritas obviaverunt sibi: C justitia et pax complexæ sunt se.* Hoc schema dicitur somatopœia, id est corporis attributio, quando rebus incorporeis corpora tribuuntur. Nam cum misericordia et veritas, pax et justitia incorporea sint, duabus gressum, duabus dedit amplexum, quod utique constat esse corporeum. Postquam vero dixit ex qua gente esset Dominus nasciturus, nunc quæ præstiterit adventus sanctæ incarnationis exponit. Ipso quippe præstante, duo Testamenta in unius seriem copulationis adducta sunt; in Novo enim misericordia est, in qua per gratiam liberatur genus humanum; in Veteri veritas, ubi lex et prophetarum annuntiatio continetur; sicut in septuagesimo psalmo jam dictum est. Hæc autem duo sibi obviaverunt, non ad exercendam contrarietatem, sed ad gratiam promissæ D perfectionis implendam. Unum quippe constat factum, quod temporibus probabatur esse divisum. Et ut genus ipsum fœderis evidenter exprimeret, hoc ipsum varia nominum iteratione geminavit, amplexu quodam dilectionis duas res, id est justitiam et pacem in mutuam protinus venisse concordiam. Quod fieri solet, quando se homines post longum tempus videntes, nexu brachiorum studio charitatis astringunt.

Vers. 11. *Veritas de terra orta est, et justitia de cælo prospexit.* Veritas de terra orta est, quando ex Maria Virgine Verbum caro factum est; sicut ipse dicit: *Ego sum via, veritas et vita (Joan. xiv, 6).* Jus-

titia de cælo prospexit, quando humano generi periclitanti Filius Dei mirabili dispensatione subvenit. Potest et aliter hic sensus intelligi. Veritas de terra oritur, quando confessio peccatoris offertur; justitia de cælo prospicit, quando fit remissio peccatorum. Quod in publicani illius oratione provenit. Veritas enim de terra orta est, quando ima respiciens, confitendo peccata sua Deum rogabat; justitia vero de cælo prospexit, cum descendit justificatus publicanus magis quam ille pharisæus.

Vers. 12. *Etenim Dominus dabit benignitatem, et terra nostra dabit fructum suum. Et iste quoque versus ad pœnitentis humilitatem competenter aptatur. Ipse enim sua benignitate donat confessionis affectum, id est inbrem prosperrimum lacrymarum; ut caro nostra piis fletibus irrigata, præmia possit afferre copiosa.*

Vers. 13. *Justitia ante eum ambulabit; et ponet in via gressus suos.* Pari etiam modo et hunc versum ad illos aptandum esse dicimus, qui supplicationibus piis a Domino corriguntur. Justitia quippe ambulabit ante eos, quando, malorum suorum veritate recognita, remitti sibi humiliter petunt quod sceleratis ausibus perpetrarunt; et quod gaudentes male ligaverunt, per beneficia piæ lamentationis absolvant. Tunc enim vere ponunt in via, id est in Christo gressus suos, qui ante semitis detestabilibus erraverunt.

Conclusio psalmi.

Audivimus, beate David, quid intus tibi locutus fuerit Dominus. Pax ista et super nos veniat, quæ in tuo corde regnabat. Ecce verum Regem, quem virtus talis regebat; templum justitiæ, palatium pietatis, thesaurarium misericordiæ. Jure tibi subjacebant terrena, cui talis Dominus imperabat. Ecce quod ultra omne imperium, supra omne possit esse præconium: de tuo semine omnipotens Verbum carnem sumpsit, per quod humanum genus salutare donum redemptionis accepit.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXV.

Oratio David.

Oratio nomen homonymum est, cujus etymologia est oris ratio; quæ quando inter humana judicia dicitur, a disertis artificiosa nimis [mss. A., F., animi] subtilitate componitur; quando Deo funditur simplici atque humili supplicatione profertur. Sed hæc humilitas atque puritas deprecationis sancto Verbo sic convenit; si duas naturas in Christo Domino (ut mater docet Ecclesia) confiteamur perfectas atque verissimas, id est, Dei et hominis. Tunc enim veracium verborum nulla contrarietate turbabimur, si sanctis proprietatibus apta reddamus. Nam si vis nosse potentiam Deitatis ejus, audi Evangelium: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil (Joan. 1, 1).* Et si vis infirmitatem hominis cognoscere, audi Paulum apostolum dicentem: *In similitudinem hominum factus, et habitu in-*

ventus ut homo. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis (Philip. 11, 7, 8). Et ideo quando a parte humanitatis suæ loquitur, Divinitatis [ed., humilitatis] fragilitas non putetur [ms. A., F., Divinitati fragilitas non imputetur]; quia sic humana extulit, ut nullatenus divina minuerit. Idem ergo atque unus Dominus Christus oratur, quia Filius Patris est: orat, quia Filius hominis est. Inde Creator, hinc creatus; inde Dominus, hinc servus; hinc mortalitatis nostræ particeps, inde mortis ipsius interemptor. Hinc est quod per libros divinos aptissimis locis duas operationes suas semper ostendit. Quod si hæc, devotus lector, fidei mente servaveris, omnia veraciter tibi constare posse cognosces. Illud præterea debemus agnoscere firmoque animo continere, quod oratio quando a Domino Christo funditur, institutio est sancta fidelium, forma bonorum, sinceræ humilitatis exemplum; cum a subjectis agitur, satisfactio delictorum, confessio criminum, lavacra culparum. Ibi magisterium est docentis; hic abolitio postulatur erroris. Nam sic innocens oravit, quemadmodum et crucem sine aliqua culpa sustinuit. Lazarum ploravit, ut nobis proximi ostenderet charitatem. Persecutores fugit, ut nobis audaciam inconsultæ temeritatis auferret. Hæc enim et his similia providus Doctor effecit, quatenus et veritatem sanctæ incarnationis ostenderet, et futuris Manichæis cæterisque talibus obviaret. David autem quod positum est, Dominum significat Salvatorem; sive quia interpretatio ejus (ut sæpe dictum est) manufactis ac desiderabilis habetur; sive quia ex ejus generatione descendit; humanitate enim ejus est filius, divinitate Dominus et Creator. Quod si hoc gubernaculum imprudens nauta reliqueris, in asperimas cautes navim tuæ fidei sine dubitatione confringes. Et nota quod hic psalmus secundus est, qui orationis titulo prænotatur.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum orat Dominus Christus, in prima sectione dicens quæ ipsi tantum probantur aptari. Secunda pro membris suis, quorum ipse caput est, humiliter deprecatur. Tertia ex sua iterum persona reloquitur, quod ad eum specialiter intelligas pertinere. Sed hæc omnia unus atque idem Deus homo loquitur Christus.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Inclina, Domine, aurem tuam ad me, et exaudi me, quoniam egenus et pauper sum ego.* Ex forma servi (sicut præfati sumus) Christus omnipotenti supplicat Patri, ut ejus exaudiatur oratio. Nam quod dicit: *Inclina*, ostendit quia se ad ipsum extendere non poterat humana conditio, nisi ipse suam Majestatem piissimus inclinaret. *Aurem* enim dicit, non istam corpoream, sed auditum illum spirituales, quo petentium vota cognoscit. Nam per tropologiam talia de Deo dici, frequenti expositione jam nota sunt. *Exaudi* autem *me*, significat, ut mea desideria compleantur; quatenus resurrectione ego quoque

salvus fiam, cujus morte mundum constat esse salvandum. Dicendo enim *egenus se esse et pauperem*, conditionem, quam susceperat humanitatis, ostendit, quæ ex se nihil habere potest, nisi quod largitate Divinitatis acceperit. Audiant egeni et pauperes, suosque animos tali gloria consolentur, quando rerum Dominus hoc de se dicit, quod pusillanimes frequenter applicandum putant esse miseris. Sed nec illos excludit, qui in divitiis suis pura Domino mente famulantur; *egenus enim et pauper Dei est*, quisquis meruerit mundi istius perversitate vacuari.

Vers. 2. *Custodi animam meam, quoniam sanctus sum: salvum fac servum tuum, Deus meus, sperantem in te.* Potenter exsequitur qui sit *egenus et pauper*, scilicet Dominus Christus, qui se veraciter *sanctum* dicit, quia mundi istius illecebras cœlestis vitæ conversatione calcavit. Audiant Apollinaristæ habere animam Dominum Christum, et perfecti hominis sumpsisse naturam; quia non poterat non habere eam, ad quam specialiter probatus est venisse salvandam. Nemo enim liberat quod de perversoris potestate non eripit; etsi non sit apud defensorem quod vindicat, captivitatis susceptæ conditio perseverat. Et respice quam salutaris nobis forma proposita est. Ille qui se veraciter dixerat esse *sanctum*, et a mundi illecebris alienum, *salvum* se a Divinitate fieri deprecatur, ut nos instrueret salutem non esse in humanis viribus constitutam, sicut et propheta Jeremias dicit: *Maledictus homo qui spem suam ponit in homine, et a Deo recedit cor ejus* (Jerem. xvii, 5), etc.

Vers. 3. *Miserere mei, Domine, quoniam ad te clamavi tota die.* Unus atque idem Deus et homo Christus Jesus misericordiam petit, qui misericordiam donat; docens perseverantia deprecationis pietatem Domini modis omnibus impetrandam; sicut ipse in Evangelio docet: *Bonum est orare, et non deficere* (Luc. xviii, 1). Audiant hunc locum, qui poenitentiam agere in vitæ suæ termino prava voluntate desperant, et se ad excusandas excusationes impia voluntate convertunt, cum in evangelica lectione cognoscant latroni affixo jam cruci momentanea celeritate subventum; et cætera similia, quæ textus Scripturæ divinæ ad spem nutriendam mortalium mirabili benignitate concedit. Semper supplicare nos decet, qui frequenti culpa delinquimus. Inestimabile malum est ipsos homines spem sibi saluberrimam tollere, cum divina clementia sine cessatione nos sibi jubeat supplicare. Petamus hoc et ætate florida, petamus in juventute positi, petamus et in occidua senectute perducti. Nunquam cessare debet a precibus, qui punienda pravitate peccavit; ne dum tempus supplicationis quærimus, misericordiam Domini nobis tali persuasione tollamus. Nam cum dicitur, *tota die*, totius vitæ tempus ostenditur, ut per multa tempora annorumque curricula quasi unius diei continuus clamor esse monstretur. Magna siquidem voce ille clamat ad Dominum, qui quamvis lingua

taceat, bonis tamen operibus perseveranter ex-
mat.

291 Vers. 4. *Lætificā animam servi tui, quoniam ad te, Domine, levavi animam meam.* Jucundari petit animam suam fons hilaritatis et origo lætitiæ, ab illa scilicet parte qua servus est. *Servum* se enim merito dixit, quoniam ex Maria Virgine natus est, quæ se proficitur ancillam. Nam dum ei angelus ex ipsa nasciturum Christum Dominum nuntiaret, illa respondit: *Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum* (Luc. 1, 38); sicut et in alio psalmo dicit: *Ego servus tuus, et filius ancillæ tuæ* (Psal. cxv, 16). *Lætificari* ergo petit animam suam, quia non eam deorsum inclinavit ad terram, sed levavit semper ad Dominum, ubi est vera lætitia, et sine fine securitas. Sic caput Ecclesiæ referens gesta propria, membris cæteris donavit exempla.

Vers. 5. *Quoniam tu, Domine, suavis ac mitis es; et copiosus in misericordia omnibus invocantibus te.* Non substantialiter, quod nulla potest creatura comprehendere, sed per quintam speciem definitionis, quæ Græce dicitur *κατὰ τὴν λέξιν*, pulcherrime nobis ostenditur quid sit Deus. *Suavis*, quia post amaritudinem hujus mundi dulcis est ad se recurrentibus. *Mitis*, quia diu sustinet peccatores. *Copiosus in misericordia*, quia licet sint nostra numerosa peccata, multo abundantior est pietas, quæ tot relaxat offensas. Restat ut ei jugiter supplicemus, quando eum audivimus *omnibus invocantibus se non negare præsidium*.

Vers. 6. *Auribus percipe, Domine, orationem meam, et intende voci deprecationis meæ.* Intueamur quam convenienter orationis istius ordo decurrat. Prius enim fuit ut vox supplicationis ascenderet, ac deinde rogatus audiret. *Percipe* vero cum dicitur, non aliquid suscipi transitorie postulatur; sed in illis [ed., illius] majestatis sinibus mavult recondi, quemadmodum per aures ab homine memoriæ probatur infigi. Additum est, *intende voci deprecationis meæ*, ut intentus animus aperiret auditum. Quod totum per allegoriam dicitur, ut potentia Divinitatis per humanas consuetudines intimetur.

Vers. 7. *In die tribulationis meæ clamavi ad te; quoniam exaudisti me.* Cum superius dixerit: *Clamavi ad te tota die*; hic quoddam facere videtur magnæ petitionis augmentum, dicendo: *In die tribulationis meæ clamavi ad te.* Nam licet a sanctis viris jugiter Domino supplicetur, in tempore tamen tribulationis enixius petitur, quando subvenire necessarie postulatur. Considerandus est autem hic modus locutionis, qui in Scripturis divinis frequentissime reperitur, ut ideo se dicat *clamasse*, quoniam exauditus est, dum clamor præcedat, ut Deus possit audire. Quæ figura dicitur anastrophe, id est per-versio, quæ fit quoties aut sensus aut verba pro aliquo decore vertuntur.

Vers. 8. *Non est similis tibi in diis, Domine; et non est secundum opera tua.* Magna laus brevi definitione conclusa est. Dicendo enim: *Non est similis*

A *tibi in diis*, idola significat paganorum, quæ adhuc in mundo nefanda devotione colebantur; sicut et alibi dicit: *Quoniam omnes dii gentium dæmonia* (Psal. xcv, 5). Potest hoc et ad homines aptari, qui dii vocati sunt. Sed inspice quia non dicitur quid sit Deus, sed ei similis abnegatur. Quæ species definitionis Græce dicitur *κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου*, Latine per privantiam contrarii ejus quod definitur. Addidit quoque, *et non est secundum opera tua*, id est similis. Et hoc quoque comma sub illa, quam superius dixit, definitione complexus est. Quis enim (ut ille fecit) cælum terramque vel omnia quæ in eis sunt, momentanea possit celeritate perficere, aut eorum existentias continere?

Vers. 9. *Omnes gentes quascunque fecisti venient, et adorabunt coram te, Domine, et honorificabunt nomen tuum.* Cum adhuc sola esset gens Judaica quæ unum Deum colere videbatur, prædicit omnes gentes, quæ idolis tenebantur obnoxie, ad culturam ejus esse venturas; quia Patrem vere colit qui honorat et Dominum Christum: errorem eorum omnino destruens qui putant per universum mundum religionem Domini non esse diffusam. Dicendo enim: *Omnes gentes quascunque fecisti*, absolute probat universitatem; quia nulla gens existit, nisi quam ipse plasmavit, sicut alibi dicit: *Qui fecit cælum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt* (Psal. cxlv, 6). Addidit quoque, *et honorificabunt nomen tuum*. Cum Deo dicitur, *et honorificabunt nomen tuum*, figuraliter significat honorabuntur devoti ex nomine tuo, quia cultus hominum non facit honorabilem Deum, quem constat bonorum omnium proculdubio largitorem.

Vers. 10. *Quoniam magnus es tu, et faciens mirabilia: tu es Deus solus.* Hymnum Deitatis, quem superius inchoavit, istius versus fine conclusit. Nam et diabolus magnum se putavit, quando dixit: *Ponam sedem meam ad aquilonem, et ero similis Altissimo* (Isai. xiv, 13, 14); et superbi hodieque cunctis se æstimant grandiores. Sed *magnus* dici vere non potest, nisi *Deus solus*, cujus potestati nullatenus valet aliquid comparari, qui nulla mutabilitate convertitur, sed semper in naturæ suæ gloria perseverat. Addidit, *et faciens mirabilia: tu es Deus solus*. Cum legamus et magos Pharaonis miracula diversa fecisse, hic dicitur quod ipse solus miracula possit efficere. Veriloquum dictum, si qualitatem rei verbi ipsius veritate pensemus. Illa enim vere nequeunt dici miracula, quæ ad nullam utilitatem simulata deceptis oculis blandiuntur. *Solus* enim dictum est, quia sancta Trinitas unus est Deus, personis tantum distincta, non naturæ discretionem separata; sicut et alibi dictum est: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est* (Deuter. vi, 4); sic et Isaias dicit: *Quoniam justus es, et non est Deus præter te* (Isai. xlv, 21).

Vers. 11. *Deduc me, Domine, in via tua, et ambulabo in veritate tua: lætetur cor meum, ut timeat nomen tuum.* Oratione decursa, et laude Divinitatis competenter impleta, venit ad secundam sectionem,

in qua pro membris suis orat, ut eis Dominus pro-
 futura concedat. Dum dicit: *Deduc me, Domine, in
 via tua*, adhuc ibi non fuisse monstratur; et hoc
 Domino Christo non potest convenire, cum ipse di-
 cat: *Ego sum via, veritas et vita* (Joan. xiv, 6). Sed
 hoc magis congruenter accipitur a parte fidelium,
 quorum caput est Dominus: qui nisi deducantur in
 viam, id est in Christum, in veritate videlicet ambu-
 lare non possunt. Sequitur, *lætetur cor meum, 292
 ut timeat nomen tuum*. Quid sit timor Domini mira-
 bili ordine declaratur. Nam in timore isto mundano
 præcedit prius causa periculi, aut alicujus angu-
 stiæ; in timore autem Domini præmittitur lætitia
 cordis, ut aliquis ad ejus timoris dulcedinem venire
 mereatur. Et revera talem decet habere introitum,
 quem ad salutem suam humanitas sentit indultum. **B**
 Hunc judicem qui formidaverit reus est, illum qui
 timuerit sanctus est. Et ideo utraque miscenda sunt,
 ut et sub spe timeamus, et sub timore lætemur,
 sicut in alio psalmo legitur: *Servite Domino in ti-
 more, et exsultate ei cum tremore* (Psal. ii, 11).

Vers. 12. *Confitebor tibi, Domine Deus meus, in
 toto corde meo, et honorificabo nomen tuum in æter-
 num*. Hoc competenter de omni dicitur Christiano,
 quia illa est vera confessio, quæ toto promitur men-
 tis arcano, sicut et lex docet: *Diliges Dominum
 Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua*
 (Deuter. vi, 5). Sed et ille ex toto corde confitetur,
 qui totam spem suam ponit in Domino; nec in ca-
 ducis sæculi solatiis præsumit, cum se ad Dominum
 universa mentis integritate transtulerit. Nam quod **C**
 addidit, *in æternum*, illud significat, quoniam inter
 sanctos ejus laudes Domino jugiter personabit, dum
 in illa beatitudine præmia promissa receperit.

Vers. 13. *Quoniam misericordia tua magna est su-
 per me, et eripuisti animam meam ex inferno inferiori*.
 Et confessio laudis offertur, et misericordiæ causa
 subjungitur. Dicendo enim: *Quoniam magna est mi-
 sericordia tua super me*, beneficium magnum nescio
 quod edicit. Subjungendo autem, *eripuisti animam
 meam ex inferno inferiori*, causa beneficii declaratur.
 Sed consideremus quia cum dicat *infernum inferio-
 rem*, infernum demonstrat esse superius. Argumenta
 talia in topicis dicuntur conjugata, quæ orta ab uno
 nomine, varie commutantur, ut hic positum est,
infernum inferius. Infernum vero non irrationabiliter **D**
 forsitan arbitramur esse sub terris, cum in Veteri
 Testamento de Dathan et Abiron legatur: *Aperuit se
 terra, et deglutivit eos, et vivi descenderunt ad infe-
 ros*. Sed quo itinere illuc animæ transferantur,
 quoniam in auctoritate divina non legitur, habemus
 incertum. *Infernum* autem habere inferiorem partem
 Evangelii locus ille testatur (Luc. xvi, 23), qui dicit,
 cum impium divitem ultrix flamma torqueret, levasse
 oculos suos, et in sinu Abrahæ vidisse Lazarum.
 Unde apparet utrosque apud inferos fuisse, ut se
 videre valuissent, et illum ex inferiore loco ad su-
 periora oculos elevasse. Sed licet utrique apud in-
 feros esse viderentur, pro meritorum tamen discre-

atione superiorem locum sanctis, inferiorem pecca-
 toribus doctor Augustinus æstimat esse deputandum.
 Unde nunc gratias ageus fidelis populus, dicit ani-
 mam suam ab inferno inferiori, id est pœnali, esse
 liberatam.

Vers. 14. *Deus, injusti insurrexerunt super me, et
 synagoga potentium inquisierunt animam meam: et
 non proposuerunt te ante conspectum suum*. Venit ad
 tertiam sectionem, ubi passionis suæ mysterium et
 gloriam resurrectionis exponit. Loquitur enim Deus
 homo ex forma servi per id quod de Maria Virgine
 natus est. Cum dicit *injustos*, significat Judæos,
 qui ei reddiderunt mala pro bonis. Quod autem ait,
super me, ut reum scilicet dicerent innocentem, re-
 gemque suum plebs insana trucidaret. *Synagoga* vero
potentium, congregatio superbiorum est, quæ bel-
 luino fremitu, et dolosa machinatione consilii justi-
 tiam abjicientes, animam ejus adimere quæsierunt.
 Addidit quod sceleratis solet semper mentibus pro-
 venire: *Quia non proposuerunt Deum ante conspectum
 suum*. Nam quicumque facinus perpetrat, *Deum ante
 conspectum suum* omnimodis non proponit, quoniam
 si illum credat præsentem, protinus a cogitato fa-
 cinore revocatur.

Vers. 15. *Et tu, Domine Deus miserator et miseri-
 cors, patiens et multum misericors, et verax*. Per sin-
 gula verba laudis, majestas paterna definitur. Quæ
 species duodecima definitionis est, quam Græci *κκτ'
 ἔπαινον*, Latini per laudem dicunt. *Miserator* enim
 est, quia singulis rebus misericordiam facit. *Mise-
 ricors*, quia semper pia est ipsa natura Deitatis.
Patiens, quia peccatores sustinet, et ad votum con-
 versionis invitatur. Sequitur, *et multum misericors*.
 Quod ideo tale verbum adjecit, quia imbecillitas
 nostra ipsam plus semper accipit, cum eam frequenti
 remissione promeretur. Intulit, *et verax*, quia nescit
 promissa sua aliqua imbecillitate subducere. Quod
 tamen de Patre sic dicitur, ut totum inesse et in Fi-
 lio, et in Spiritu sancto sentiamus.

Vers. 16. *Respice in me et miserere mei, da potesta-
 tem puero tuo, et salvum fac filium ancillæ tuæ*. Mi-
 sericordem Patrem, et patientem, et veracem, a
 parte qua passus est Filius rogat, ut respiciat in eum,
 et celerrima illi resurrectione subveniat. Sic enim
 misertus est, ut in ipso illam naturam mortalem in
 gloriam resurrectionis et æternitatis eveheret; quod
 tamen sic a Patre postulat fieri, ut a se factum esse
 declaret. In Evangelio quippe sic ait: *Solvite tem-
 plum hoc, et in triduo ædificabo illud* (Joan. ii, 19).
 Quod ne aliter potuisset intelligi, evangelista subse-
 quitur: *Hoc autem dicebat de templo corporis sui* (Ibid.
 21). Sequitur, *da potestatem puero tuo*; illam scilicet
 quam ipse testatur: *Pater non judicat quemquam,
 sed omne judicium dedit Filio* (Joan. v, 22). Puer
 autem in Scripturis sacris propter innocentiam men-
 tis sæpe ponitur Christus, ut Isaias dicit: *Quoniam
 puer natus est nobis, et Filius datus est nobis* (Isa.
 ix, 6). Et iterum: *Ecce puer meus, suscipiam eum,
 electus meus, complacuit sibi in illo anima mea* (Isa.

XLII, 1). Addidit, et salvum fac filium ancillæ tuæ; A ancillæ utique, quia de Maria semper virgine erat veraciter et proprie nasciturus; quæ (sicut superius diximus) angelo sibi partum annuntiante, Domini se profitetur ancillam.

Vers. 17. *Fac mecum, Domine, signum in bono, ut videant qui me oderunt et confundantur: quoniam tu, Domine, adjuvisti me et consolatus es me. Signum dicitur ab eo quod ventura significet, et ex hoc quod videtur quiddam nos aliud sentire commoneat. Et ideo illum eventum Jonæ (Jonæ II, 1) possumus hic fortassis advertere, qui triduo in ventre ceti demoratus, ad similitudinem dominicæ resurrectionis est in littore salvus evomitus. Nam et in Evangelio ita dictum est: Generatio mala et adultera signum quærit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ (Matth. XII, 39). Vides ergo aliud esse negatum; B sed hoc tantummodo compromissum. Possumus et hoc signum quod fieri postulavit, 293 ad resurrectionem ejus competenter aptare, maxime cum sequatur, in bono. Quid enim illo bono præstantius, quo virtus divina declarata, et spes credentium veraci pollicitatione firmata est? Sequitur, ut videant qui me oderunt et confundantur; Judæi scilicet qui oderunt Christum, quos petit resurrectionis miraculum videre, ut eorum duritia se debeat immutare. Confundantur enim, ad bonum respicit; quoniam qui hic de suo malo confunditur, in meliorem partem sine dubitatione transfertur. In isto quippe sæculo si confundimur, emendamur; qui autem non fuerint confusi, in illa judicatione damnabuntur. Adjecit, quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et consolatus es me. Hic ordo verborum talis est: Ut videant qui me oderunt; quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et consolatus es me. Et confundantur, scilicet quando me viderint esse gloriosum, quem illi despiciendum esse putaverunt. Adjuvisti, pertinet ad contradictionem altercantium et ad injusta certamina Judæorum; in quibus illi semper veritatis testimonio superabantur. Consolatus es, ad persecutiones sævissimas insanorum, quas ille velut tempestatis impetum patientissime sustinebat.*

Conclusio psalmi.

Consideremus Domini Salvatoris, a parte qua passus est, quam humilis ad Patrem fundatur oratio, qui omnimodis peccata non habuit, sed informans imbecillitatem nostram, eripi se ab hujus sæculi periculis postulavit. Quapropter erubescat humana temeritas esse superba, quæ se non dubitat ream. Christus pro inimicis oravit, mortem patienter excepit; et nos injurias nostras ulcisci volumus, si detrahentium sermonibus appetamur. Det ipse patientiæ munus, qui donavit exemplum; ut ejus vestigia sequentes, mortiferos vitare valeamus errores.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXVI.

Filiis Core, psalmus Cantici.

Propter memoriam reparandam breviter commoneamus quæ sæpe jam dicta sunt; quia pene in nullam utilitatem putatur esse narratum, quidquid

fuerit in abolitionem transmissum. *Filiis Core* significant fideles Christianos, quibus propheta civitatem Dei prædicat, ut eis tantæ gloriæ major augeatur affectus. Nam cum dixit: *Filiis Core*, ostendit ipsis dicendum, non ipsos esse locuturos. Sequitur, *Psalmus Cantici*, ut de hujus sæculi tabernaculis ad intelligentiam supernæ civitatis elevemur. *Psalmus* enim de superioribus sonans, commonet nos cœlestia cogitare, et in eis hymnica exultatione gaudere.

Divisio psalmi.

Brevis quidem psalmus, sed duobus diapsalmatibus cognoscitur esse divisus; quam nos, propositi nostri memores, suis quodammodo divisionem terminis explicamus. In prima parte propheta loquitur ad fideles, cœlestem prædicans civitatem. Secunda Dominus Salvator eam diversorum nominum allusione credituram esse pronuntiat, increpans Synagogam, quare ipsa non cognoverit Deum, dum ei fides gentium devota crediderit? Tertia parte propheta uno versu futuri sæculi beatitudinem tangit. Sic distincta permutatio personarum caliginem nobis cunctam confusionis abstergit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Fundamenta ejus in montibus sanctis.* Consuetudo humanæ cogitationis est, ut cum se copiosa perscrutatione collegerit, in aliquam partem suæ deliberationis erumpat. Tale enim hujus psalmi videtur initium, ut cum adhuc propheta de civitate Dei nulla præmiserit, ita de *fundamentis ejus* disse- C rere videatur, quasi aliqua de culmine ipsius ante jam dixerit. Novus ordo factus est laudis eximiæ, ut de *fundamentis* civitatis supernæ propheta sumere videretur initium, quatenus magna soliditas totius culminis appareret, cujus prius *fundamenta* laudata sunt. Non immerito, quoniam *fundamentum* ejus Christus est Dominus, qui sic Ecclesiam suam continet, ut nulla possit quassatione titubare, sicut dicit Apostolus: *Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Jesus (I Cor. III, 11).* Merito ergo ab ipso sumpsit exordium, quem rerum omnium constat esse principium. Josephus quoque (sicut a quodam dictum est) vernaculus Judæorum in libro octavo Antiquitatum titulo tertio multa de templi constructione locutus est, quod a Salomone fabricatum esse dignoscitur. Nos enim et tabernaculum, quod ejus imago primitus fuit, et templum ipsum fecimus pingi, et in corpore pandectæ nostræ grandioris fecimus collocari; quatenus, quod Scripturæ divinæ textus de ipsis eloquitur, oculis redditum clarius panderetur. In *montibus autem sanctis*, significat apostolos et prophetas, qui soliditate fidei et excellentia sanctitatis *montes* vocantur. Merito ergo tali vocabulo nuncupati sunt, in quibus est vera Dei Ecclesia constituta.

Vers. 2. *Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Jacob.* Ecce jam de illa civitate loquitur, cujus ante fundamenta laudavit. Quæ figura dicitur

anastrophe, id est inversio : quoties ea quæ superius dicenda sunt, ponuntur inferius. Dicit enim : *Diligit Dominus portas Sion*. *Sion* (sicut sæpe diximus) mons est Jerosolymitanus, interpretatus specula, per quem Jerusalem illa futura decenter advertitur. Cujus *portas diligit Dominus*, id est fidem, charitatem, baptismum, poenitentiam, et quidquid in illam civitatem acquisitos populos intromittit. Sive (ut quidam volunt) duodecim apostolos significant, quorum sancta prædicatio fidelibus æterni Regis palatia reseravit. Studiose vero perquirendum est quod addidit, *super omnia tabernacula Jacob*. *Tabernacula Jacob*, significant Ecclesiam catholicam, quæ modo construitur. Hæc contra sæculi hujus adversitates expeditionali semper exercitatione confligit. **294** Et quoniam ista futuræ illius Jerusalem portat imaginem, ubi est beata vita et æterna felicitas, merito supra istam illa spiritualis diligi dicitur, in qua jam nihil confusionis, nihil perturbationis esse declaratur. Et intueri quia illa sic plus amari prædicatur, ut et ista sine dubio diligi sentiatur.

Vers. 3. *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*. More suo futura pro præteritis ponit. Nam ista civitas in secunda parte Domini attestazione laudabitur : de qua merito *gloriosa dicta* referuntur, quæ Creatoris sui cognoscitur voce prædicanda.

Vers. 4. *Memor ero Raab et Babylonis scientibus me : ecce alienigenæ, et Tyrus, et populus Æthiopum, hi fuerunt in ea*. Secunda pars psalmi hujus velut quædam nubes aperitur, de qua Dominus tonans, fidelibus recordationis suæ munera pollicetur, significans per allusiones nominum eos de variis gentibus colligendos. *Raab* meretrix fuit, quæ exploratores Jesu Nave ad Jericho venientes occulte suscepit, et per aliam partem, ne deprehenderentur, emisit. Cujus vocabulum significat superbiam, quæ divina largitate conversa, Domini meruit impetrare clementiam. Hæc ergo figuram gestat Ecclesiæ, quæ suscipiens animas superbiæ vitio periclitantes, alio itinere, id est humilitatis et patientiæ dimittit ad vitam. *Babylon* quoque civitas est mundi, quæ confusio interpretatur. Indicat enim sæculi istius populos, qui probris idolis cæcatis mentibus serviebant ; sed misericordia Domini illuminati facti sunt Christiani. Hoc ergo dicit *Raab et Babylonis se memorem*, id est mundi istius populos, qui tamen ad ejus se culturam humiliter transtulerunt. Sic Pharisæis superbientibus in Evangelio ipse respondit : *Amen dico vobis, quia publicani et meretrices præcedent vos in regnum cælorum* (Matth. xxi, 31). Sequitur, *Ecce alienigenæ, et Tyrus, et populus Æthiopum, hi fuerunt in ea*. In sensu eodem perseverat. *Alienigenæ* sunt a Judaico populo quidem extranei ; sed illis non credentibus in penetralia Ecclesiæ sunt recepti : sicut in Actibus apostolorum dicit : *Vobis quidem oportebat loqui verbum Dei ; sed quia repulistis illud, et indignos vos judicastis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes* (Act. xiii, 46). *Tyrus* significat angustiam quæ de poenitentium afflictione procreatur. *Populus Æthiopum*,

qui peccatorum fuerant obscuritate teterrimi ; sed in ista Domini civitate collecti sunt, de quibus refulgentium sanctorum numerus in illa patria compleatur. Ecce ipsa sunt quæ prædixit versus ille superior : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei*. Nam quid gloriosius, quam ut tanta fœditas prius errantium populorum in unam sanctæ civitatis pulchritudinem conveniret ? Et memento quod genus istud locutionis Scripturæ divinæ proprium esse jam diximus ; scilicet ut per nominum interpretationes voluntas possit intelligi dictionis.

Vers. 5. *Mater Sion dicet : Homo, et homo factus est in ea : et ipse fundavit eam Altissimus*. Ecclesiæ catholicæ *Matrem Synagogam* forsitan hoc loco non inconvenienter advertimus, quam per *Sion* montem frequenter intelligendam esse jam diximus, quæ ex maxima parte populorum solum hominem dicebat Dominum Salvatorem ; quia Deum nec credere, nec intelligere merebatur. Et hic figenda est media, quoniam illud quod sequitur sensum alterum videlicet intromittit. Sequitur quippe, *et homo factus est in ea* ; quod jam confirmative legendum est. Non enim hic sic dicit *hominem factum*, sicut superius *Synagoga* dixit ; illa enim errando solum hominem putavit ; nunc autem Dominus de se confirmat definitiva sententia, *et homo factus est in ea* : quoniam revera assumpta carne Deus factus est homo ; sicut et Evangelista dicit : *Verbum caro factum est* (Joan. i, 14), id est Filius Dei factus est homo ; non ut Divinitati aliquid imminueret, sed ut humanitatis naturam, quam liberare prædestinaverat, dignanter eveheret. Et ne forsitan Dominum Christum crederes temporalem, addidit, *et ipse fundavit eam Altissimus* ; ille scilicet qui tantum putabatur homo Jesus Christus *Synagogam* ipse sua dispositione fundavit. Et non solum legem per Moysen dedit, verum etiam ante mundi initium ipse noscitur fuisse principium ; sicut ipse in Evangelio testatur : *Ego sum principium, propter quod et loquor vobis* (Joan. viii, 26). Merito ergo dictus est *Altissimus*, ut nulla hæresis Patrem diceret esse majorem.

Vers. 6. *Dominus narravit scripturas populorum et principum : horum qui fuerunt in ea*. Illa prænuntiat quæ sit ipse tempore incarnationis de scripturarum veterum commemoratione dicturus. Commonet enim frequenter in Evangelio quæ de ipso prædixerit Moyses, et quæ prophetæ, ut et minus credentes instrueret, et se earum auctorem esse monstraret. Ipsi enim sunt principes Moyses et prophetæ qui fuerunt in *Synagoga*, quorum erat testimonium narraturus. Et ne alios principes fortassis adverteres, dicit, *horum qui fuerunt in ea*, id est in *Synagoga*.

Vers. 7. *Sicut lætantium omnium nostrum habitatio est in te*. Venit ad tertiam partem, in qua iterum propheta reloquitur, quam in uno versu et cœpit et finit : breviter comprehendens quod sermonibus quamvis longis non poterat explicari. Quæ figura dicitur brachylogia, id est, brevis locutio, cum plura paucis amplectimur. Vis enim audire quam sit incompre-

hensibilis illa lætitia, dicit Apostolus : *Quod nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se.* Quapropter pulchre hic dictum est : *Sicut lætantium*, quia non erit ipsa lætitia qualis hic agitur ; ut modo filiorum susceptione lætemur, modo divitiarum et honorum munere gaudeamus, et cætera quæ exsultationem faciunt, quando magnis nisibus temporaliter acquiruntur. Sed illud tanto est majus, ut istius mundi quamvis plenissimum gaudium, vix aliqua imago aut similitudo futuri sæculi esse dicatur. Addidit, *omnium nostrum habitatio est in te.* *Omnium nostrum* significat fideles, qui Dominum Christum aut venturum, aut venisse crediderunt. *Habitatio est in te*, ad Jerusalem loquitur, cui superius dixit : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei.* Sed in hac habitatione justorum cessavit afflictio : orare transit, sed laudare succedit : perpetua securitas manet, quia perversitas nulla miscetur : æterna lætitia perseverat, quoniam nequam contrarietate aliqua constat esse violandam.

295 Conclusio psalmi.

Laudata est demonstrativo genere civitas illa fidelium, non temporalibus bonis, sed æterna felicitate mirabilis, de qua pauca visa sunt dici, et tamen omnium animi probantur stupore completi. Hæc siquidem laus non extenditur argumentatione verborum, nec humana crescit industria, sed magna potius brevitate constringitur, ut vel aliquid exinde capi posse videatur. Beatus nimis qui illuc Domino ducente pervenerit, ubi cogitatio cuncta vincitur, quælibet desideria superantur ; et quod est dulcissimæ securitatis genus, talis ibi felicitas accipitur, quæ nulla contrarietate perdat. Præsta, Domine, ut quod hic verbis explicare non possumus, ibi te donante cernamus. Ista quoque Jerusalem quæ adhuc in terris est et typum gerit illius cœlestis arcaui, in secunda divisione laudata est ; merito ubi est tantarum rerum domicilium visuale virtutum. Ibi enim piscinam natatoriam in figura sacri baptismatis, ut curaret infirmos, descendens Angelus commovebat. Ibi Siloa (imperante Domino) cæci tenebras lavit, et damnatis oculis lucis dona restituit. Ibi mensa Christi cœlestibus plena deliciis spiritualiter saturavit apostolos ; et ne nos ab illa cœna relinqueremur impasti, sacer calix et communicationem nobis præstitit et salutem. Ibi lapis durissimus vestigia pii Redemptoris ostendit, quando ante Pilatum judicem constitit audiendus. Ibi columna religati in se Domini flagella testatur. Ibi spinea corona cernitur, quam idèo salutari Domino constat impositam, ut totius mundi aculei collecti frangerentur. Ibi arundo servatur, quæ caput Domini percussit, ut ipsum esse initium rerum terris omnibus nuntiaret. Ibi crux illa salutis et gloriæ loci reverentiam consecravit. Ibi manet lancea, quæ latus Domini transforavit, ut nobis illius medicina succurreret. Ibi credentes hodie ipsius sepulcra vivificant. Ibi resurrectionis locus ad cœlos evehit corda fidelium. Ibi Sion ille montium

A præcipuus, ubi residentibus discipulis in cœnaculo, clausis januis, mirabiliter Salvator intravit ; et cætera quæ dives illa patria Domini passione promeruit. Sed cum tot miraculis decora resplendeat, et in modum stellarum alterum possideat cœlum, quis eam parvam audeat dicere, quæ sanctissima fide orbis terminos probatur implese ? Ibi siquidem humanum pascit aspectum, quod est credere beatorum.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXVII.

Canticum psalmi, filiis Core, in finem, pro Makeleth [mss., Meleth] ad respondendum, intellectus Eman Israelitæ.

Cum memoriam tuam, studiosissime lector, frequenti expositione formatam retinere non ambigam, quid significet *Canticum psalmi, filiis Core, in finem*, restat ut quæ nova sunt hujus tituli sequentia perscrutemur. *Makeleth* interpretatur chorus divina verba decantans. Subjecit, *ad respondendum*, significans organa musica prævenisse, et chorum respondisse solemniter. Sequitur, *Intellectus Eman Israelitæ.* *Eman* interpretatur frater ejus ; quo vocabulo Dominus Christus appellat eos qui præceptis ejus operibusque devoti sunt, sicut ait in Evangelio : *Ite, dicite fratribus meis (Matth. xxviii, 10).* *Israelitæ* Deum videntes, quod utique illis accidere manifestum est, qui per obedientiæ mysterium sancta Domini luce radiantur. Sed cum de passione Regis Christi sit psalmus iste dicturus, et ad imitationis exemplum trahat fidelissimos Christianos, idèo præmissus est chorus *ad respondendum* ; ut sicut illi ex multis vocibus unum concentum faciunt, sic Christo Domino respondeat devotorum adunata collectio. Hi sunt etiam *Israelitæ*, qui ejus fratres nuncupari cœlesti largitate meruerunt.

Divisio psalmi.

Per totum psalmum Dominus Salvator eloquitur a dispensatione qua passus est. In prima narratione Patris deprecatur auxilium : per similitudines varias contemptum suum refert, quem illi illaturus erat populus Judæorum. Secunda quæ sit passurus enumerat, asserens mortuos non esse a medicis suscitandos, ut possint Domino confiteri. Tertia narratione negat misericordiam Domini sepultos edicere, aut perditos laudes Domini personare : propterea resurrectionem sibi celerrimam venire deprecatur. In orationis suæ vero tramite perseverans, loquitur a parte membrorum, diversas commemorans passiones, quas tam ipse pertulit quam ejus plebs devota sustinuit.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Domine Deus salutis meæ : in die clamavi, et nocte coram te.* In octogesimo quinto psalmo diximus orasse Christum per id quod de Maria Virgine natus est : designans humilitatem imbecillitatis humanæ, quam est dignatus assumere. Qui simili modo etiam hic cum Patrem precatur, nobis quemadmodum supplicare debeamus ostendit. Nam qui salutis suæ Deum profitetur auctorem, omnia quæ oportuerant

dici plenissime ac breviter explicavit. Sic magister A optimus frequenter admonere non desinit, quod humano generi novit profuturum. *In die* autem lætitiā significat, *et nocte* adversitatem declarat; ut quoniam utrumque tempus humanam vitam complectitur, jugiter se ad Dominum *clamasse* declararet.

Vers. 2. *Intret oratio mea in conspectu tuo : inclina aurem tuam ad precem meam, Domine.* Magna virtus hic sincerissimæ orationis ostenditur; ut verba veracia non in auras tenues dissipentur, sed quasi quædam persona ad conspectum Domini introire videatur, et mandatum opus agere, quo caro nostra non valet pervenire. *Inclinat* autem aurem suam Dominus, cum misericors dignatur audire, non ex parte corpulentia suæ, quam eum frequenter diximus non habere, sed virtutis suæ operatione mirabili.

Vers. 3. *Quia repleta est malis anima mea, et vita mea in inferno appropriavit.* Considerandum est 296 quod novo modo ideo se postulat audiri, quoniam animam suam malis dicit esse completam; malis utique non suis, qui peccata non habuit, sed delictis mundi quibus laborabat humanitas. Hæc enim pius miserator ad animæ suæ molestiam traxerat, dum omnibus condolebat, sicut et in trigesimo quarto psalmo dixit: *Retribuēbant mihi mala pro bonis, sterilitatem animæ meæ* (Psal. xxxiv, 12); non quia ipse sterilis erat, sed quia de illorum incredulitate se perhibebat esse jejunum. Potest et ad hujus propriam tristitiam trahi, si hoc verbum ad illas iniquitates referas, quas ei Judaicus populus inferebat. Sequitur, *et vita mea inferno appropriavit.* Hoc ad tempus gloriosæ pertinet passionis; sicut in Evangelio dicit: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Matth. xxvi, 38). Nam propter nos doluit, et mortem nostram propter nos excepit.

Vers. 4. *Æstimatus sum cum descendantibus in lacum : factus sum sicut homo sine adjutorio.* Culpat eos qui putabant eum mortuum fuisse communiter. Quæ figura dicitur parabola, id est rerum genere dissimilium comparatio. Multum enim discrepans fuit, illam singularem et mirabilem passionem morientibus reliquis hominibus comparare. Quod schema multos versus inferiores amplectitur. *Lacum* enim dixit vel sepulcri locum, vel inferni altissimam profunditatem. Sequitur, *factus sum sicut homo sine adjutorio.* *Factus sum*, apud eos scilicet qui deitatem ejus insanis mentibus non credebant, qui putabant eum cum reliquis mortalibus interiisse.

Vers. 5. *Inter mortuos liber.* Sicut vulnerati dormientes projecti in monumentis [ms. A., in sepulcris], quorum non meministi amplius : et ipsi de manu tua expulsi sunt. Hic specialiter designat personam suam; solus enim inter mortuos liber fuit, qui ipsa quoque mortis claustra confregit. Ipsius enim tantum mors libera, quia et voluntaria fuit, qui potestatem habebat ponendi animam suam et iterum sumendi eam (Joan. x, 18). Sed cum ille esset inter mortuos liber, æstimatus est tamen a dementibus sicut vulnerati dormientes. Vere autem dictus est Dominus liber, qui huma-

num genus liberare dignatus est. Adhuc enim de illis vanissimis dicit, qui putabant Dominum lancea vulneratum, occisum pariter et sepultum, sic quasi unum ex hominibus sceleratis generaliter transiisse. Sed ad discretionem suam addidit, *quorum non meministi amplius*, id est de quibus non habes curam; quoniam peccatis facientibus a te redduntur alieni. Quod etiam in alio psalmo de impiis dicit: *Periit memoria eorum cum sonitu* (Psal. ix, 8). Addidit, *et ipsi de manu tua expulsi sunt.* Justa redditur pœna proterviæ; ut qui Dominum Christum sine adjutorio Divinitatis esse putaverant, ipsi a manu Domini probarentur expulsi, dum a gubernatione ejus peccatis facientibus reddebantur extorres.

Vers. 6. *Posuerunt me in lacu inferiori : in tenebris* [mss. G., F, in tenebrosis] *et in umbra mortis.* Adhuc æstimationes referuntur dementium Judæorum. *Lacus* enim et pro inferno ponitur, et pro sepultura foveali, et pro mundi istius profundissima calamitate sentitur. Quod hic voluit intelligi, quia eum persecutores sui in abjecta mortis conditione posuerunt; ut quamvis injuste probarent mortuum, non crederent vindicandum. *In tenebris*, id est sub oblivionis cæcitate derelictum atque præteritum, quem nemo requireret, nemo salvaret. *In umbra mortis*, peccatorum indicat locum, quia mors delinquentium umbrosos ac tenebrosos patitur manes, dum eis gaudium non relucet, qui perpetua tristitiæ suæ obscuritate demersi sunt. *Umbra* vero ponitur et in bono, ut est illud: *Sub umbra alarum tuarum* (Psal. xvi, 9); et alibi: *Vivemus in umbra ejus* (Thren. iv, 20). Et ideo pro locorum qualitate verbum hoc multifaria significatione variatur.

Vers. 7. *In me confirmata est ira tua, et omnes elationes tuas super me induxisti.* Sic putabant illi qui in suam perniciem potius prævalere permissi sunt, quia per iram Dei Jesus Christus ad Passionis pericula pervenisset; sicut evangelista dixisse infidelem populum refert: *Eripiat eum si vult* (Matth. xvii, 43). Sequitur, *et omnes elationes tuas super me induxisti.* Hoc adhuc dicitur quantum ad deliberationem pertinuit nefariam Judæorum. Credebatur enim Deus induxisse super Christum elationes, id est amplissimas indignationes, quando eum pertulit crucifigi: mortem illam putantes pœnalem, cum dispensationis ejus gloriam non viderent.

Vers. 8. *Longe fecisti notos meos a me : posuerunt me abominationem sibi : traditus sum, et non egrediebar.* Venit ad secundam narrationem, in qua per augmentum molestiarum actum suæ memorat passionis. Nam cum superius dixerit persecutorum suorum nefandissimum contemptum, nunc dicit *notorum* [ed., fugatorum], significans apostolos. *Notos* enim ipsos appellat, qui eum perspicuis sensibus conspiciere meruerunt. Ille enim omnes *notos* habuit virtute divinitatis suæ; ipse autem sciebatur a paucis. Isti ergo *noti longe facti sunt*, quando ipsius passione dispersi sunt; sicut legitur: *Percutiam pastorem, et dispergentur oves gregis* (Zach. xiii, 7). In

abominationem vero tunc *positus est*, quando prætereuntes scribæ et pharisæi crucifixo imputabant dicentes: *Vah! qui destruit templum Dei, et in triduum ædificat illud* (Matth. xxvii, 40), etc. Sequitur, *traditus sum, et non egrediebar*. Mirabilis subtilisque sententia. *Traditus est* a Juda cohortibus insanorum, sed se permittente detentus. Sustinuit infirmas manus potentissimus Dominus, ligatus est vinculis qui loco non potest claudi, audivit execrandas injurias, quem angeli cum tremore collaudant. Verumtamen non est egressus de illa nube corporis sui, nec apparere voluit quid posset, qui totum pertulit quod crudelitas Judaicæ pravitatis ingessit. *Non est enim egressus*, quando minime quid prævaleret ostendit. Sive de custodia dicit in qua eum Pontius Pilatus quasi hominem retrusit invalidum.

Vers. 9. *Oculi mei infirmati sunt præ inopia; clamavi ad te, Domine, tota die: expandi manus meas ad te*. Cum oculos corporales Christi Domini nusquam infirmatos fuisse legerimus, multo magis nec interiores ejus ægrotasse putandi sunt, qui semper sanctitate micuerunt. Restat ut oculos Christi apostolos intelligere debeamus, qui in corpore ejus, id est in Ecclesia, tanquam oculi cœlesti lumine viguerunt. Hi tamen *infirmati sunt præ inopia*, quia necdum acceperant Spiritum sanctum, quo confortati postea nullatenus humana tormenta timuerunt. *Inopia enim dicitur e contrario*, ubi nulla est copia. Additum **297** est, *clamavi ad te, Domine, tota die*. Hic distinctio ponenda est, ut ista continuatio totius diei ad clamorem, id est orationem et honorum actuum operam debeat pertinere. *Expandi manus meas ad te*. More suo operas mavult intelligi, quas bonis semper actibus tetendit ad Dominum. Nam si hoc cruci (ut quidam volunt) putaverimus esse jungendum, quæ sequuntur omnimodis discrepabunt.

Vers. 10. *Nunquid mortuis facies mirabilia, aut medici resuscitabunt et confitebuntur tibi?* Hoc sub negatione legendum est. Sed perscrutandum quod dicit: *Mortuis non facies mirabilia*, dum constet resuscitados innumeros. Sed *mortuis*, id est non credentibus *mirabilia* nequaquam fecit, dum eos ad conversionem perducere non potuit infidelitas sua. *Mirabilia* enim illis fiunt, qui magnalia Domini sub credulitate conspiciunt. Sequitur, *aut medici resuscitabunt et confitebuntur tibi?* Idem et hoc dicitur negative, quia *medici* quos credidit humanitas artis beneficio salutem dare languentibus, mortuos *resuscitare* non possunt; ut Domino debeant confiteri, quamvis sine Dei munere nec ipsam corpoream prævaleant ægris tribuere sospitatem. Sive hoc magis subtilius intelligendum est; quia *medici*, dum corporibus adhibeant curam, animas tamen peccatis mortuas resuscitare non prævalent; ut confessione verissima vivificentur, quos infidelitatis suæ vulnera perculerunt.

Vers. 11. *Nunquid enarrabit aliquis in sepulcro misericordiam tuam, aut veritatem tuam in perditione?* Venit ad tertiam narrationem, ubi per istum versum

A et alterum qui sequitur figuram emphasis ponit, cujus illa pars hic intelligenda est, quæ adverti facit id quod non dicit. Ait enim: *Nunquid enarrabit aliquis in sepulcro misericordiam tuam?* Hoc negative legendum est, ut illud possit intelligi, quia vivi homines et fideles misericordiam ejus narrare consuerunt. Sepulcrum enim significat infidelium mentes, de quibus supra dictum est: *Sepulcrum patens est guttur eorum* (Psal. v, 11). Et merito *sepulcrum* dicitur, ubi anima peccatis mortua continetur; id est, illos vult intelligi qui non sunt Domino credituri; quia nullus eis misericordiam Domini videtur narrasse, quam non voluerunt devota mente percipere. Illic enim provenisse dicimus actum, ubi aliquem audiens præstat effectum [ed., affectum]. Tale est et istud **B** quod sequitur, *aut veritatem tuam in perditione*; quia nemo putatur veritatem dixisse, quam videtur negligens præterire. *Perditio* quippe juste vocata est, ubi veritas non admittitur, sed sola obstinatio custoditur.

Vers. 12. *Nunquid cognoscentur in tenebris mirabilia tua, aut justitia tua in terra oblivionis?* Sub eodem ordine variatis sermonibus cuncta descendunt; ut negando quæ non sunt, e contrario sentiantur illa quæ sunt. Nam *mirabilia* Domini a tenebris mentibus non videntur, quia prætermittentes Deum sapientiæ lumina perdiderunt. Nec *justitia* ejus potest in terrena oblivione cognosci, id est in corporis crassissima cæcitate, quæ spiritalia monita deserit, dum ejus desideria carnalibus vitiis occupantur. Memento vero quod hæc omnia ideo dicta sunt, ne in inferno ejus anima relinqueretur, sed ei celerrima resurrectio proveniret; quatenus laus Domini per beneficia ejus posset agnosci.

Vers. 13. *Et ego ad te, Domine, clamavi: et mane oratio mea præveniet te*. Contra illa quæ superius dicta sunt, Dominus Christus cum fidelibus suis per id quod resurrecturus erat, *clamare* se dicit *ad Dominum*: enumerans tribulationum diversarum gloriosissimas qualitates, ut talibus institutis communiti firmarentur populi utique Christiani. Dicendo enim: *Et ego*, significat cum membris suis se *clamasse*, quorum ipse caput est Christus. Nam quando ipse *clamat* et Ecclesiam docet, quando cum fidelibus orat, unum corpus ostendit. Memento ergo quod **D** usque ad finem psalmi varias calamitates enumerat, quas in martyribus suis ipse sustinuit. Ubi synathrosmos figuram arbitror apponendam, quando multæ res in unum et multa pericula colliguntur. Sequitur, *et mane oratio mea præveniet te*. Sollicite verba ista tractanda sunt, ne regulæ illi veracissimæ, quod Domini gratia cuncta præveniat, aliquid videatur esse contrarium. *Orationem* suam corpus Ecclesiæ, quæ *mane*, id est bonis dilucidatur operibus, *prævenire* secundum adventum Domini dicit, hoc est diem judicii; quæ tamen oratio Domino præstante donata est. Merito ergo dictum est *prævenisse orationem* suam, quando ante multa sæcula sub assiduitate petebatur, quod adhuc expectamus esse

venturum. Veniet enim ille tempore competenti; **A** sed desiderium nostrum flagrantibus petitionibus oportet ostendi. Non enim nos suos esse dijudicat, si non votis maximis a nobis expetitus adveniat. Sed cum de ipso clarissime dicatur, ipse ex sua persona istud non potest loqui, nisi hoc dictum a membris Ecclesiæ velimus advertere.

Vers. 14. *Ut quid, Domine, repellis [ed., reputisti] orationem meam, avertis [ed., avertisti] faciem tuam a me?* Hic desiderium sanctissimæ mentis exprimitur, quia impatienter sustinebat differri, unde mundus poterat jure salvari. *Repellere* enim putatur petitionem nostram, et *avertere faciem* suam Dominus, quando vota nostra distulerit; et quamvis ille profutura faciat, nos tamen graviter dilata contristant. Sed et hoc congruenter a persona martyrum dicitur, **B** qui talibus desideriis in hoc mundo fatigantur. Differuntur enim ad augmentum suum, procrastinantur ad gloriam; quia non tantum prodest audiri, quantum expedit pro muneris augmentatione differri. Sic ignis flatu venti repellitur, ut vivacius animetur.

Vers. 15. *Egens sum ego, et in laboribus a juventute mea: exaltatus autem humiliatus sum et confusus.* Hoc merito dicit Ecclesia, quæ in egestate mundi et in laboribus a sua juventute fatigatur; sicut in alio psalmo legitur: *Sæpe expugnaverunt me a juventute mea* (Psal. cxviii, 4). Hæc crescit persecutionibus, pressura temporum sublevatur, humilitate semper extollitur: cujus longior ætas non est debilis lassitudo, sed matura perfectio. Sequitur, *exaltatus autem humiliatus sum et confusus*. Hoc specialiter membris **C** probatur convenire, non capiti. *Exaltatus*, dicit, quando prius unusquisque fidelium res humanas tumido corde cogitabat. *Humiliatus sum*, quando ad confessionis medicabile donum, divina gratia miserante, pervenit. *Confusus*, quando illa quæ **298** male gesserat poenitentia professione damnavit. O beata confusio quæ æternum tollis opprobrium! Nam quidquid in reatum venerit poenitentium, perpetuis sæculis redditur absolutum.

Vers. 16. *In me pertransierunt iræ tuæ: et terrores tui conturbaverunt me.* Pulchre dictum est, *pertransierunt*, quæ non mansuræ diutius contigerunt. Nam quando fidelis se affligit, iram Domini castigatus evadit. *In me* autem dicendo, afflictionem fidelium more suo illatam sibi esse testatur. Sequitur, **D** *et terrores tui conturbaverunt me.* Terrores utique venturi iudicii, quos omnis caro peccatrix formidare dignoscitur; quod idem solis membris convenire manifestum est.

Vers. 17. *Circumierunt me sicut aqua tota die: circumdederunt me simul.* Delicta utique quæ legis distractione damnantur, hæc velut aqua homines circumcumeunt, quando undique scaturire noscuntur. Ex quo enim latere non credamus venire peccata, quæ nec momentis horarum a nobis redduntur aliena? Merito ergo aquis comparata sunt, quæ nos copiosissima inundatione concludunt. Quod apte totum accipitur a parte membrorum.

Vers. 18. *Elongasti a me amicum et proximum, et notos meos a miseria.* Hæc frequenter piis martyribus contigerunt, a quibus terrore mortis officia humana subtracta sunt. *Amicos* enim significat, qui honestis studiis morum vicinitate conjuncti sunt; *proximos* qui nobis parentelæ ordine sociantur; *notos*, qui neque amici neque proximi sunt, sed sola nos opinione vel visione didicerunt. Quæ genera hominum frequenter longe fecit a fidelibus servis formidata calamitas passionis.

Conclusio psalmi.

Ipse chorus est Christi quem præmissus titulus pro Mabeleth nominis interpretatione præcinuit, quando fidelis populus ejus secutus sanctissimam passionem gloriosa nimis imitatione respondit. Hinc enim confessores tenuit carcer inclusos; hinc martyrum purpura et bysso pretiosior sanguis emanavit; hinc apostolorum per totum orbem dicta tonuerunt; hinc tanquam sol purissimus fides sancta processit; hinc ad temporales mortes hodieque concurritur, ut æternæ vitæ præmia conquirantur. Quapropter nullus pavescat miseras, quæ faciunt beatos; nullus tormenta formidet, quæ donant perpetuam sospitatem; nullus timeat tristitiam, quæ gaudium tribuit sempiternum. Quantum est enim temporaliter mori, ut perpetua vita possit acquiri? Quantum humanam sustinere sententiam, ut absolutionem mereamur impetrare divinam? Quis autem erubescat poenas, quas Christus Dominus perferre dignatus est? Quis putet opprobrium, quod elegit Creator sustinere cunctorum? Quocirca pro eo subeamus mundanam calamitatem, si cum ipso volumus perennem habere portionem.

EXPOSITIO IN PSALMUM LXXXVIII.

Intellectus Ethan Israelitæ.

Non tam secundum ordinem tituli, quam ad commoditatem intelligentiæ exponenda sunt verba quæ posuit, ut facilius nobis rei veritas eiucescat. *Ethan* interpretatur robustus; *Israelita* videns Deum. Et quia psalmus iste erat laudes et promissiones Domini narraturus, ideo illi tale nomen constat appositum, ut fidelium verborum indicaret incommutabilem firmitatem. *Intellectus* enim (ut sæpe diximus) ad superna referendus est, ubi revera recte intelligens tendit mentis intuitum. Est enim de Christianorum spe et de magnificentia Domini multa dicturus; per quæ nemo decipitur, si supplicantis animus in istius *Ethan* constantissima voluntate roboretur.

Divisio psalmi.

Ethan iste quem diximus indicare robustum, tanta mentis illuminatione completus est, ut *Israelita* verissime nuncupetur. Primo ingressu psalmi dicit se misericordias Domini cantaturum, quoniam multa promisit fideli populo profutura. Secunda parte diversis modis laudes Domini potentiamque describit. Tertia in Christum Dominum paternas pollicitationes enumerat. Quarta Dominus Christus propter pas-

sionem quam pertulit, traditus inimicis esse memoratur. Quinta fragilitati humanæ postulat subveniri, quia non in vanum filios hominum ab ipso asserit esse plasmatos. Sexta rogat Dominum, ut promissiones suas impleat, quas David servo suo fecisse declaratur, et memor sit qualia servi ejus ab impiis opprobria sustinebant.

Expositio psalmi.

Vers. 1. *Misericordias tuas, Domine, in æternum cantabo : in generatione et progenie pronuntiabo veritatem tuam in ore meo.* Jure robustus dicitur, qui tam firma dicturus est. Iste enim *Ethan* Domini est *misericordias cantaturus*, quæ et æterna semper stabilitate consistunt, et perpetuis sunt celebrandæ præconiis. Fecit enim mirabilem in humano genere pietatem, ut quod perierat requireret, et vulnerata salvaret. *In generatione vero et progenie* quod addit, duos significat populos, Judaicum scilicet et gentilem, quibus se *veritatem pronuntiaturum* esse testatur, quam dicit inferius. Sequitur, *et veritatem tuam in ore meo*; revera ut quam sensu perceperat, ore loqueretur. Et bene dictum est, *in ore meo*, quia quod ex ore progreditur, cito dilabitur; quod vero *in ore* versatur, diutina devotione celebratur.

Vers. 2. *Quoniam dixisti : In æternum misericordia ædificabitur : in cælis præparabitur veritas tua.* Ipsa est *veritas* quam vir sanctus se pronuntiaturum esse prædixerat. Et merito illam confidenter prædicabat, quando eam Dominus absolute promiserat; non enim potest falli qui sequitur verba veritatis. Sed videamus quid significet, **299** *in æternum misericordia ædificabitur.* Sunt enim ædificationes quæ consurgere nequeunt, nisi eis fuerit præmissa destructio, ut idolorum cultores, ut pessimarum consuetudinum sequaces. Isti enim, nisi a malis suis fuerint destructi, in bonum nequeunt ædificari, sicut dictum est *Jeremiæ : Ecce posui te, ut ædifices et destruas (Jerem. 1, 10).* Ista vero misericordia non destruitur, sed semper viget, semper augetur. Sequitur, *in cælis præparabitur veritas tua.* *Cæli* (sicut sæpe diximus) significant apostolos, quorum prædicationibus actum est, ut inculcarentur gentibus religio Christiana. Verum hæc omnia usque ad diapalma mediis subdistinctionibus protrahenda sunt : quia totum ad illud respicit, quod ait : *Quoniam dixisti.* Quæ figura dicitur, ἀπό κοῦρου, id est, a **D** communi, quando superiora ad inferiora respondent.

Vers. 3. *Disposui testamentum electis meis ; juravi David servo meo.* Nunc verba Domini refert, quæ superius eum dixisse memoravit. Nam quamvis omnibus denuntiasset videatur, *electis* tamen suis tantum ista *disposuit*, qui ei dono ipsius credere maluerunt; ne ad promissionem talem et illi tenerentur, qui de David semine se descendere carnaliter præferebant. Addidit, *juravi David servo meo.* Divinum sacramentum promissionis noscitur esse securitas, quia solus juste et definitive promittit, cui subjacet implere quod dixerit. Humana enim

fragilitas ideo prohibetur sacramentorum se promissionibus obligare, quia non est in potestate ipsius quæ pollicetur efficere. Jurat ergo justissime Deus, cum jure suo promittit omnia. Nam et ipsum nomen indicat causam : juravit enim dicimus, jure oravit, id est juste locutus est.

Vers. 4. *Usque in æternum præparabo semen tuum : et ædificabo in sæculum sæculi sedem tuam.* Pervenit ad illa quæ Pater promiserat servo suo David. Præparatus est enim Dominus Christus, qui ex semine ipsius descenderet carnis origine, *usque in æternum* Rex regum et Dominus dominantium. Sed quod dixit, *Præparabo*, ad humanitatem ejus pertinet, non ad deitatem, qua consubstantialis, omnipotens et coæternus est Patri. Sequitur, *et ædificabo in sæculum sæculi sedem tuam.* Pollicitatio ista tota pertinet ad Dominum Salvatorem. Ipsi enim tunc *sedes* promittebatur, quæ postea in sanctorum erat facienda pectoribus. *Sedes* enim est Domini omnis sanctus, quem quasi splendidissimum thronum dignatione suæ majestatis insederit; sicut de Spiritu sancto legitur : *Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis, seditque super unumquemque eorum : et repleti sunt omnes Spiritu sancto (Act. 11, 3).*

Vers. 5. *Confitebuntur cæli mirabilia tua, Domine, et veritatem tuam in ecclesia sanctorum.* Venit ad secundam partem, divinæ potentiæ sacramenta dicturus. *Confitebuntur enim cæli*, qui sunt veri prædicatores, quantis miraculis Dominus mundum, prout ipsi placitum fuerit, administret : quemadmodum omnis creatura ejus imperiis obsecundet; conversionesque rerum non casualiter agi (ut quidam vanissimi putaverunt), sed ejus ineffabili virtute prædicant contineri. Addidit, *et veritatem tuam in ecclesia sanctorum.* Mirabilia dixit ubique prædicanda; *veritatem* autem in sanctorum ecclesia confitendam, ubi creditur, *Verbum caro factum (Joan. 1, 14)*, ubi sancta Trinitas sic suscipitur, ut unus, sicuti est Deus, Dominus cunctorum ore laudetur.

Vers. 6. *Quoniam quis in nubibus æquabitur Domino, aut quis similis erit Deo inter filios Dei? Nubes* frequenter diximus verbi Dei esse prædicatores, qui per Spiritum sanctum populos divina gratia complacebant; sed tamen erant obnoxii lege peccati; potentes quidem in miraculis, in prædicatione terribiles. Sed quis eorum esse poterat Christo similis, quanquam et ipse carnis velamine tegeretur? Aliud est enim qui de proprio potest, aliud qui de altero clarus est. Simili modo nec *inter filios Dei* habere potuit æqualem; quoniam ille per naturam est Filius, sancti vero per gratiam; ille sine aliquo peccato, isti per ipsum a peccatis probantur exuti. Quæ ideo dicta sunt, ne quis illum tantum hominem sacrilegis ausibus æstimaret.

Vers. 7. *Deus qui glorificatur in consilio sanctorum, magnus et metuendus super omnes qui in circuitu ejus sunt.* Exponit quod superius dixit, quia similem habere non poterat, qui omnia continebat,

Ipse enim Dominus Christus qui prædicatur a sanctis, magnus dicitur propter quod Deus est; metuendus a potestate mirabili. Super omnes qui in circuitu ejus sunt; sancti scilicet, quos superius Dei filios dixit, qui dono ipsius gratiæ proximantur. Sed jure supra eos ille probatur excelsus, per quem omnes noscuntur esse gloriosi. Considera vero quod per duodecimam speciem definitionis, quæ Græce κατ' ἑπαινον, Latine per laudem dicitur, usque ad divisionem subjectos versus decurrit, et per diversa præconia quis sit iste Dominus indicatur.

Vers. 8. *Domine Deus virtutum, quis similis tibi? potens es, Domine, et veritas tua in circuitu tuo.* Post illa quæ superius dixit, aptissima est sententia subsequuta, *Quis similis tibi?* id est, quia virtutum es Dominus. Sancti enim ditantur virtutibus, non dominantur; tu autem illis rebus imperas, quibus illi te præstante præclari sunt. Merito repetitum est, *quis similis tibi?* Tu ex te potens es, illi de te; illi veritate tua illuminati sunt, tibi autem veritas tua individue semper inest.

Vers. 9. *Tu dominaris potestati maris: motum autem fluctuum ejus tu mitigas.* Nunc dicit multifarias enumerationes, per quas singularem potestatem Domini evidenter ostendat. *Potestas maris*, hujus sæculi honor est, qui frequenter in martyres Christi rapido tumore surrexit. Sed tamen ne putaretur voluntas illa ex sua potestate grassari, dicit etiam his: *Tu dominaris*, quando feroces motus pro sanctorum utilitate convertis; sicut ipse in Evangelio dicit: *Non haberes in me potestatem, nisi tibi data esset desuper* (Joan. xix, 11). Et quia dixerat, *dominaris*, sequitur digna probatio; quoniam *fluctus ejus ipse mitigat*. Et considera quia *mitigat* dixit, non tollit; quoniam si eam funditus adimeret, coronam martyres non haberent. Quod et si historice malis advertere, Dominum *mitigare fluctus maris* (Matth. viii, 26) Evangelii locus ille testatur, quando periclitantibus discipulis, vento ut quiesceret, mari ut tranquillum fieret, imperavit.

Vers. 10. *Tu humiliasti sicut vulneratum, superbium: et in virtute brachii tui dispersisti inimicos tuos.* Alii sunt qui humiliantur ad ruinam, alii qui inclinantur ad gratiam. Sed ut in malo dictum debuisses advertere, posuit: *Sicut vulneratum superbium*. **300** Diabolum enim significat, qui elatus supra id quod poterat, humiliatus est suo vitio intra illud quod per naturam non erat, percussus mente, non corpore. Sic ille iniquissimus tanquam vulneratus de cælo corruit in hanc aeris densissimam crassitatem, sicut in Evangelio Dominus dicit: *Vidi Satanam sicut fulgur de cælo cadentem* (Luc. x, 18). *Inimicos* autem dicit infideles Judæos, qui per innumeras gentes Christi Domini virtute dispersi sunt, quem Patris brachium (sicut sæpe diximus) auctoritas divina testatur.

Vers. 11. *Tui sunt cæli, et tua est terra: orbem terrarum et plenitudinem ejus tu fundasti.* Quia superius gemina dixerat facta miracula, nunc ea istius

A versiculi probatione confirmat. Ideo enim triumphavit in cælo de superbo diabolo: ideo in terra de perfido Judæo, quoniam ipsius erat utique cælum et terra. Cur enim diabolus, aut Judæus in alienis rebus superbirent, dum utraque habere suum probarentur auctorem? Sequitur, *orbem terrarum et plenitudinem ejus tu fundasti*. Hæc increpatio adhuc pertinet ad Judæos. Sensus ergo talis est: Cur voluerunt stulti in te sævire in hoc mundo, cujus tu, Christe, fundator es; ut nimia dementia videantur talia præsumere, quæ humanas vires probantur excedere? *Orbis terrarum*, pertinet ad totius spatium mundi; *plenitudo ejus*, ad omnes scilicet creaturas quæ in eo esse noscuntur. Sic per commemorationes talium rerum breviter cuncta complexus est.

Vers. 12. *Aquilonem et mare tu fundasti: Thabor et Hermon in nomine tuo exsultabunt.* Aquilonem, adhuc diabolum significat, qui dixit: *Ponam sedem meam in Aquilone, et similis ero Altissimo* (Isai. xiv, 13, 14). *Mare sæculi* hujus elatas et iniquas hominum potestates competenter advertimus, quæ contra Domini mandata sacrilegis voluntatibus eriguntur, non ut proficiant, sed ut vehementer occumbant: increpans utrosque præsumptionem in se ponere non debere, dum eos a Domino suo constet esse plasmatos. Creatura enim superbire non debet Auctori, quæ ab eo ut existere potuisset, accepit. Sequitur, *Thabor et Hermon in nomine tuo exsultabunt*. *Thabor et Hermon*, montes sunt Syriæ provinciæ, quorum nomina ingentia sacramenta parturiunt. **C** Thabor enim dicitur veniens lumen; quod specialiter ad adventum pertinet Domini Salvatoris, de quo dictum est: *Erat lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Joan. i, 9). *Hermon* significat anathema ejus, id est diaboli, quod a Christianis Domino veniente suscepit. Dignum enim fuit, ut præsentem lumine tenebrosus diabolus vinceretur. Isti ergo *exsultabunt in nomine Domini*, sicut alibi fideles dicunt: *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam* (Psal. cxiii, 1, 8).

Vers. 13. *Tuum brachium cum potentia: firmetur manus tua, et exaltetur dextera tua.* Brachium frequenter quidem legimus humanam significare virtutem, sicut propheta dicit: *Maledictus homo qui ponit carnem spem brachii sui, et a Domino recedit cor ejus* (Jerem. xvii, 5). Sed non potest habere potentiam, nisi quanta ei pro tempore fuerit attributa. Hic autem, ut significaret Dominum Salvatorem, dictum est: *Brachium tuum cum potentia*; hoc est illi esse quod posse; nec aliquando potentia ejus tepescit, qui jugiter omnia facit quæ vult in cælo et in terra. Addidit, *firmetur manus tua, et exaltetur aextera tua*. *Manus et dextera*, si subtiliter inspiciamus, longe diversa sunt. Rogat enim ut manus, id est operatio firmetur in superbos, quatenus inclinati tribulationibus celerrime ad conversionis studia perducantur. *Exaltetur autem dextera tua* hic fortasse

dictum est, id est clarificetur numerus prædestinatorum, qui est ad dexteram collocandus.

Vers. 14. *Justitia et iudicium præparatio sedis tuæ: misericordia et veritas præibunt faciem tuam. Sedes quidem Domini semper æterna est: sed tunc nobis apparebit præparata, quando ipsum cernemus iudicare justitiam. Eo siquidem tempore sancta nobis æquitas patescet, et verus Judex ostendetur, quo angelorum mysteria videbuntur. Fit præparatio sedis ejus, quando hæc ab hominibus in generali resurrectione cernentur. Sequitur, misericordia et veritas præibunt faciem tuam. Hoc ad tempus istius mundi non incompetentè aptatur. Faciem enim ipsius, id est declarationem iudicii misericordia et veritas præibunt. Misericordia est, quia parcit conversis; veritas, quia promissa restituit. Sic utrumque tempus evidenter his sermonibus indicatur.*

Vers. 15. *Beatus populus qui intelligit jubilationem: Domine, in lumine vultus tui ambulabunt. Ethan ille sanctissimus, quem titulus præmisit, postquam Dei visus est prædicasse mysteria, beati populi multifarias laudes aggreditur per id quod rhetores demonstrativum dicendi genus appellant. Exclamat enim: Beatus populus qui intelligit jubilationem, id est qui immensam lætitiã suã non in propriis viribus, sed in Dei cognoscitur virtute possuisse. Jubilatio est enim copiosa mentis exultatio, quæ verbis non potest explicari. Hanc ergo perscrutari cordis arcano beati est populi; quam sic feliciter advertimus, si auctorem ejus pura mente fateamur. Est etiam omnino utilis, si et sic intelligatur dicta sententia, quia ille beatus populus est, qui laudes Dei non solum ore cantat, sed etiam lumine mentis intelligit. Intelligere autem est, si Scripturas sanctas catholicis regulis perscrutetur; si dicta Patrum salutari dogmate quis comprehendat, totumque ad pietatem rectæ fidei trahat, quam hæreticorum pravitatibus acquiescat. Addidit præmium quod tales consequitur viros: Domine, in lumine vultus tui ambulabunt. Populus ille beatus, quem dixit intelligere jubilationem, in lumine vultus ejus ambulat, cum in contemplatione sanctæ Trinitatis jugiter perseverat. Ambulat enim, significat vivit, quia tempus istud vitæ nostræ quadam commutatione peragitur.*

Vers. 16. *Et in nomine tuo exsultabunt tota die: et in justitia tua exaltabuntur. Adhuc in illo præmio perseverat, quod datur huic populo, qui intelligit jubilationem. Nam cum dicit Domino, in nomine tuo exsultabunt, vetat in propria præsumptione gaudere; ne decepta mortalitas ibi ponat lætitiã suã, ubi omnia sunt caduca. Sequitur, tota die, totius vitæ tempus ostendit, quia non decet aliquando inde desinere, unde constat perpetua et copiosa gaudia provenire. Quod cum ita factum fuerit, evenit ut exultentur in Domini justitia, 301 quando in illa resurrectione ad dexteram fuerint collocati. Ecce qualia dona parata dicit intelligentibus jubilationem. Quapropter negligentiam noxiam projiciamus, et ad intelligentiæ beata studia concitemur; ut et hic, donante Domino,*

A suavi exinde epulatione pascamur, et ibi perpetuæ lætitiæ munere perfruamur.

Vers. 17. *Quoniam gloria virtutis eorum tu es: et in beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum. Merito cornu eorum, id est, potestas exaltabitur, qui in Domino Salvatore, de quo dicit Pater: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. III, 17), virtutem suã gloriãque posuerunt: quia dum ad illum refertur omne quod datum est, ipse fit laus nostra et perfecta lætitiã. Et nota quod in hoc loco cornu, in bono posuit: alibi vero in malo, ut est illud: Et a cornibus unicorniorum humilitatem meam (Psal. XXI, 22); non immerito, quoniam data potestas bona malaque facit.*

Vers. 18. *Quoniam Domini est assumptio, et sancti Israel Regis nostri. Exposuit quare exaltetur cornu in ipsum credentium: Quoniam assumptio, id est gloria illa incarnationis a sancto Israel probatur impleta; in qua omnes spem habentes de profundo peccati sursum erigimur, dum ipsius misericordia sublevante in æterna gaudia collocamur. Ecce exposita sunt munera, quæ promittuntur populo intelligenti jubilationem. Peracta est demonstrativi generis admiranda laudatio, ut in singulis rebus et potentia ipsius narretur, et quis sit iste Dominus, evidentiùs approbemus. Nunc aliquid de tertia divisione noscimus.*

Vers. 19. *Tunc locutus es in aspectu filiis tuis, et dixisti: Posui adjutorium super potentem, et exaltavi electum de plebe mea. Hactenus Ethan a sua persona locutus est, nunc venit ad tertiam partem, prædicans verba Patris, quæ dicta sunt de Domino Salvatore; ut superior laus indubitata doceretur, quam paterna etiam firmavit auctoritas. Sæpe diximus sanctos appellari filios Dei non natura, sed gratia. Istis ergo filiis, id est prophetis et prædicatoribus verbi locutus est Dominus in aspectu, dum eos fecit conspiciere quæ dicebant. Per hoc enim verbum illud ostenditur, quia quidquid prophetæ dixerunt, non ignoranter locuti sunt: sed in contemplatione certissima constituti, viderunt mente quod ore prædicaverunt. Hinc est quod etiam videntes prophetæ nuncupantur. Sequitur: Posui adjutorium super potentem. Quæramus quid velit intelligi adjutorium positum super potentem; nam qui adjutorium quærit potens non est; qui potens est, non indiget adjuvari. Sed hoc dictum, aut de generali corpore Ecclesiæ possumus non incompetentè advertere, quod potens et electum esse nullus ignorat; et huic dicit adjutorium Christum Dominum datum, qui de se in secundo psalmo dixit: Ego autem constitutus sum Rex ab eo super Sion montem sanctum ejus (Psal. II, 6). Aut certe si hoc de Christo Domino velimus advertere quod ait: Posui adjutorium super potentem, ita intelligendum est, ac si diceret: Pater perhibuit testimonium potenti, id est Filio; sicut in Evangelio vox ad eum facta testatur, dicens: Et clarificavi et iterum clarificabo (Joan. XII, 28). Hoc est enim fortasse quod dicit, adjutorium positum super potentem.*

thecae nostrae sinibus reconditos, Deo auxiliante, A dereliqui.

CAPUT XXXII.

Exhortatio Cassiodori ad monachos et abbates Chalcedonium et Geruntium.

Quapropter omnes, quos monasterii septa concludunt, tam Patrum regulas quam praecceptoris proprii iussa servate, et libenter quae vobis salubriter imperantur efficitur: quia magnae remunerationis est praemium sine aliquo murmure praecceptis salutaribus obedire. Vos autem viros sanctissimos abbates Chalcedonium et Geruntium deprecor, ut sic cuncta disponatis, quatenus gregem vobis creditum (praestante Domino) ad beatitudinis dona perducere debeatis. Peregrinum igitur ante omnia suscipite, eleemosynam date, nudum vestite, esurienti panem frangite: quoniam iste vere dicendus est consolator, qui miseros consolatur. Ipsos autem rusticos qui ad vestrum monasterium pertinent, bonis moribus erudite, quos adjectarum pensionum pondere non gravelis; scriptum est enim: *Jugum meum suave est, et onus meum leve (Matth. xi, 30)*. Illud vero quod familiare rusticis comprobatur, furtiva nesciant, lucos colere prorsus ignorent, vivant innoxio proposito et simplicitate felici. Secundo illis ordo conversationis purissimus imponatur, frequenter ad monasteria sancta conveniant, ut erubescant vestros se dici, et non de vestra institutione cognosci. Sciant etiam Deum ubertatem agris eorum dignanter infundere, si eum fideliter consueverint invocare.

Facta [ed., Data] est itaque vobis quaedam urbs propria, cives religiosi: in qua si concorditer et spiritualiter (Domino praestante) transigitis, caelestis jam patriae praefiguratione gaudetis. Nolite amare desidiarum, quam Domino cognoscitis odiosam. Praesto vobis sunt sanctarum Scripturarum instrumenta dogmatica cum expositoribus suis, qui vere sunt florigeri campi, caelestis paradisi poma suavia, unde et fideles animae salubriter imbuantur, et linguae vestrae non caduco, sed fructifero nimis instruantur eloquio. Quapropter desideranter introite mysteria Domini, ut sequentibus iter indicare possitis: quia magnae verecundiae pondus est habere quod legas, et ignorare quod doceas. Et ideo futurae beatitudinis memores, vitas Patrum, confessiones fidelium, passiones martyrum legite constanter (quas inter alia in epistola sancti Hieronymi ad Chromatium et Heliodorum destinata^a, procul dubio reperitis) qui per totum orbem terrarum floruerunt; ut sancta imitatio vos provocans, ad caelestia regna perducatur. Scientes quia non solum in agone sanguinis, aut in virginitate carnis positae sunt coronae, sed et omnes qui (juvante Deo) vitia sui corporis vincunt, recteque credunt, palmam sanctae remunerationis accipiunt. Sed ut facilius (sicut dictum est) mortiferas mundi delectationes, noxiaque blandimenta, Domino praestante, vincatis, et sitis

hujus saeculi (sicut de beatis legitur) transeuntes, ad illud semper primi psalmi festinate remedium salutare, ut legem Domini diebus noctibusque meditemini. Tunc non inveniet inimicus protervus locum, cum totum Christus occupaverit animum. Nam et Pater **557** Hieronymus pulchre complexus est, dicens (*Epist. 4 ad Rusticum*): Ama lectionem Scripturarum, et carnis vitia non amabis.

Dicite mihi, viri prudentissimi, quid beatius quam illum habere propitium, quem iratum non valemus effugere? Nam si praefectum vox praecoris enuntiet, si carpentum^b ipsius strepentibus rotis transire noscimus, nonne omnes voluptates cordis abjicimus, dum aspectum ipsius reverentiamque metuemus? Deus intonat per convexa caeli, fulgura demonstrat in nubibus, frequenter commovet fundamenta terrarum, et, prohi dolor! praesentia ipsius non timetur, qui ubique totus et omnipotens esse cognoscitur. Quapropter absentem Judicem non credamus, et rei ad ipsius tribunalia non veniemus. Qui minus peccat, gratias agat, quoniam non est desertus a Domini misericordia, ut praecipis laboraretur ad vitia. Qui plurimum deliquit, incessanter exoret; nemo se ad excusationes perfidas et subdola vota convertat. Reos nos fateamur, qui absolute delinquimus. Nihil est stultius quam illi velle mentiri, cui nullatenus probatur illudi. Parata est misericordia, si petatur mente purissima. Nulla est causa deterior apud pium Judicem, nisi quando subjectus suam negligit sospitatem.

C Oremus ergo, fratres charissimi, quatenus qui humano generi tam magna largitus est, ut ovem perditam reportare suis humeris dignaretur, et per incorporationis beneficium rumpere vincula peccatorum, ut ignaris atque alienatis fidei arcana patefaceret, baptismum donaret, martyrium concederet, eleemosynas fieri suaderet, sancta quoque nos orationis institutione purgaret, remittere nos fratribus peccata praeciperet, ut ipse quoque similiter debita nostra laxaret, ut convertereremur errantes, quatenus erroris nostri ligamina solverentur; ut poenitentiam summo studio quaereremus, ut haberemus abundantiam charitatis erga Deum et proximum nostrum. Super his etiam communicationem corporis et sanguinis sui clementissimus Redemptor indulset; quatenus pietas Creatoris hinc maxime possit intelligi, cum nos tantis beneficiis (si tamen eum puro corde quaeramus) fecisset absolvi. Addat ipse quoque nunc cumulum muneribus suis, sensus nostros illuminet, corda nostra purificet, ut Scripturas sanctas mente purissima cognoscere mereamur, et mandata ipsius suffragante nobis ejus gratia compleamur.

CAPUT XXXIII.

Oratio Cassiodori.

Praesta, Domine, legentibus provectum [ed., pro-
fectum], quaerentibus legem tuam peccatorum omnium

^a Baronius Praefat. in Martyrolog. Roman. cap. 7, dubitat an sit Hieronymi.

^b Praefectus Urbis carpento ferebatur. Vide Variar. lib. vi, cap. 3.

remissionem; ut qui desiderio magno ad lumen Scripturarum tuarum pervenire cupimus, nullis peccatis caligantibus obscuremur. Attrahe nos ad te virtute omnipotentiae tuae; non relinquant sua voluntate vagari quos pretioso sanguine redemisti. Imaginem tuam in nobis non sinas obscurari, quae si te praestante [*ed.*, praesente] defendatur, semper egregia est. Non diabolo, non nobis liceat tua dona subvertere, quia totum fragile est quidquid tibi nititur obviare. Audi nos, pie Rex, contra peccata nostra, et prius illa a nobis remove, quam nos per ea juste possis in tua examinatione damnare.

Quid nostra nobis insidiatur iniquitas, quid contra nos delicta configunt, creaturam tuam evertere cupiunt, quae nulla substantiae firmitate consistunt? Dicat certe diabolus, cur nos insaturabili dolore persequitur. Nunquid illi consilium dedimus, ut tibi Domino superbus existeret, et de beatitudine collata caderet, cum tantae per te virtutis insignia possideret? Sufficiat quod nos in Adam perculit. Quare nos quotidianis deceptionibus impius calumniator insequitur? Et sicut ille a gratia tua per culpam suam cecidit, nos quoque ut ab eadem separemur, exquirat. Concede, Domine, contra hostem crudelissimum, pium tuae defensionis auxilium; ut sicut ille fragilitatem nostram non desinit impetere, ita tuis possit viribus confusus abscedere. Non permittas, bone Rex, in nobis saevissimum hostem sua vota complere, qui te graviter elegit offendere. Quid nos sicut leo rugiens circuit, quaerens quem devorare contendit (*I Petr.* v, 8)? Semel illi in baptismo sacro renuntiavimus, C semel tibi, Domine, credere professi sumus; tales

nos per tuam defensionem concede servari, quales nos fieri per aquam regenerationis, Creator altissime, praestitisti. Qui tui esse coepimus, alium dominum nesciamus. Tua gratia redempti sumus, tua mandata te donante faciamus. Si nos relinquis, ille nos tergiversator invadit; indefectus atque impudens semper assistit, lucra sua computans humanas ruinas. Blanditur, ut decipiat: instigat, ut perimat; maxime per corpus nostrum animas decipit; et ita labilis per desideria humana diffunditur, ut nulla pene providentia, nullo prorsus consilio sentiatur. Longum est per cuncta discurrere. Tali quis possit obsistere, nisi tu, Domine, illi decreveris obviare? Quid enim de nobis possit facere, qui te in nostro corpore ausus fuit per subdola machinamenta tentare? Exaudi nos, o custos hominum! hic nos ab illo indulgentia tua libera, qui nos trahere nititur ad gehennam. Cum illo sortem non habeamus, ut tecum, Domine, habere possimus. Vindica fabricam tuam ab illo qui destruit; damnari alios non faciat, qui seipsum damnavit; sed potius ille cum suis percat, qui perdere cuncta festinat.

Epilogus. — Eia nunc, charissimi fratres, festinate in Scripturis sanctis proficere, quando me cognoscitis pro doctrinae vestrae copia, adiutorio dominicae gratiae, tanta vobis et talia congregasse. Conferite nunc regentes vicissitudinem rerum, ut pro me jugiter Domino supplicare dignemini: quoniam scriptum est: *Orate pro invicem, ut salvemini (Jacob., v, 16)*. O inestimabilis pietas virtusque Creatoris, quando in commune utile esse promittitur, si pro nobis invicem pio Domino supplicemus!

M. AURELII CASSIODORI

DE ARTIBUS AC DISCIPLINIS LIBERALIUM LITTERARUM.

PREFATIO.

558 Superior liber, Domino praestante, completus, Institutionem videlicet divinarum continet lectionum; hic triginta tribus titulis noscitur comprehensus. Qui numerus aetati dominicae probatur accommodus, quando mundo peccatis mortuo aeternam vitam praestitit, et praemia credentibus sine fine concessit. Nunc tempus est ut aliis septem titulis saecularium lectionum praesentis libri textum percurrere debeamus; qui tamen calculus per septimanas sibimet succedentes in se continue revolutus, usque ad totius orbis finem semper extenditur.

Sciendum est plane quoniam frequenter quidquid continuum atque perpetuum Scriptura sancta vult intelligi, sub isto numero comprehendit; sicut dicit David: *Septies in die laudem dixi tibi (Psal. xcvi, 164)*; cum tamen alibi profiteatur: *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus ejus in ore meo (Psal. xxxiii, 2)*. Et Salomon: *Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem (Prov. ix, 1)*. In

Exodo quoque dixit Dominus ad Moysen: *Facies lucernas septem, et pones eas super candelabrum, ut luceant ex adverso (Exod. xxv, 37)*. Quem numerum Apocalypsis in diversis rebus omnino commemorat (*Apoc. i, 4, 11, 12*); qui tamen calculus ad illud nos aeternum tempus trahit, quod non potest habere defectum. Merito ergo ibi semper commemoratur, ubi perpetuum tempus ostenditur.

Sic arithmetica disciplina dotata est, quando rerum opifex Deus dispositiones suas sub numeri, ponderis et mensurae quantitate, constituit; sicut ait Salomon: *Omnia in numero, mensura et pondere fecisti (Sap. xi, 21)*. Creatura siquidem Dei sic numero facta cognoscitur, quando ipse in Evangelio ait: *Vestri autem et capilli capitis omnes numerati sunt (Matth. x, 30)*. Sic creatura Dei constituta est in mensura, sicut ipse in Evangelio testatur: *Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum (Matth. vi, 27)*? Item Isaias propheta

dicit : *Qui cœlum metitur palmo, et terram tenet clausa manu* (*Isai.* XL, 12). Rursus creatura Dei probatur facta sub pondere; sicut ait in Proverbiis Salomon : *Et librabat fontes aquarum, et paulo post : Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram* (*Prov.* VIII, 28, 29). Quapropter, opere Dei singularizato, magnificæ res necessaria definitione conclusæ sunt; ut sicut cum omnia condidisse credimus, ita et quemadmodum facta sunt aliquatenus disceremus.

Unde datur intelligi mala opera diaboli nec pondere, nec mensura, nec numero contineri : quoniam quidquid agit iniquitas, justitiæ semper adversum est; sicut et tertius decimus Psalmus meminit, dicens : *Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt : non est timor Dei ante oculos eorum* (*Psal.* XIII, 3). Isaias quoque dicit : *Dereliquerunt Deum Sabaoth, et ambulaverunt per vias distortas. Revera mirabilis et summe sapiens Deus, qui omnes creaturas suas singulari moderatione distinxit, ne aliquid eorum foeda confusio possideret. Unde Pater Augustinus in libro IV de Genesi ad litteram minutissime disputavit.*

Modo jam secundi voluminis intremus initia, quæ paulo diligentius audiamus [*Hic incipiunt mss. cod.*]: Intentus nobis est de arte grammatica, sive rhetorica vel de disciplinis aliqua breviter velle conscribere; quarum rerum principia necesse est nos inchoare; dicendumque prius est de arte grammatica, quæ est videlicet origo et fundamentum liberalium litterarum.

Liber autem dictus est a libro, id est arboris cortice dempto atque liberato, ubi ante copiam chartarum antiqui carmina describebant. Scire autem debemus, sicut Varro dicit, utilitatis alicujus causa omnium artium exstitisse principia.

Ars vero dicta est, quod nos suis regulis arctet **559** atque constringat. Alii dicunt a Græcis hoc tractum esse vocabulum, ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, id est a virtute doctrinæ, quam disertis viri uniuscujusque bonæ rei scientiam vocant.

Secundo de arte rhetorica, quæ propter nitorem ac copiam eloquentiæ suæ, maxime in civilibus questionibus, necessaria nimis et honorabilis æstimatur.

Tertio de logica, quæ dialectica nuncupatur. Hæc, quantum magistri sæculares dicunt, disputationibus subtilissimis ac brevibus vera sequestrat a falsis.

Quarto de mathematica, quæ quatuor complectitur disciplinas, id est arithmetiam, geometricam, musicam et astronomicam. Quam mathematicam Latino sermone doctrinalem possumus appellare; quo nomine licet omnia doctrinalia dicere valeamus quæcunque docent hæc sibi tamen commune vocabulum propter suam excellentiam proprie vindicavit; ut Poeta dictus, intelligitur Virgilius; Orator enuntiat, advertitur Cicero; quamvis multi et poetæ et oratores in Latina lingua esse doceantur; quod etiam de Homero atque Demosthene Græcia facunda concelebrat.

Mathematica vero est scientia quæ abstractam

considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes, vel ab aliis accidentibus, sola ratiocinatione tractamus. Sic totius voluminis ordo quasi quodam vade [*ed., vado*] promissus est.

Nunc quemadmodum pollicita sunt, per divisiones definitionesque suas, Domino juvante, reddamus : quia duplex quodammodo discendi genus est, quando et linealis descriptio imbuat diligenter aspectum, et per [*ed., post*] aurium præparatum intrat auditum. Nec illud quoque tacebimus, quibus auctoribus tam Græcis quam Latinis, quæ dicimus, exposita claruerunt; ut qui studiose legere voluerit, quibusdam compendiis [*mss. Reg. et Sang., competentiis*] introductus, lucidius majorum dicta percipiat.

CAPUT PRIMUM.

INSTITUTIO DE ARTE GRAMMATICA.

Grammatica a litteris nomen accepit, sicut vocabuli ipsius derivatus sonus ostendit; quas primus omnium Cadmus sexdecim tantum legitur invenisse, easque Græcis studiosissimis tradens, reliquas ipsi vivacitate animi supplerunt. De quarum formulis atque virtutibus, Helenus atque Priscianus subtiliter Attico sermone locuti sunt. Grammatica vero est peritia pulchre loquendi ex poetis illustribus, oratoribusque [*mss., auctoribus*] collecta. Officium ejus est sine vitio dictionem prosalem metricamque componere. Finis vero elimatæ locutionis vel scripturæ, inculpabili placere peritia.

Sed quamvis auctores superiorum temporum de arte grammatica ordine diverso tractaverint, suisque sæculis honoris decus habuerint, ut Palæmon, Phocas, Probus et Censorinus, nobis tamen placet in medium Donatum deducere, qui et pueris specialiter aptus, et tironibus probatur accommodus. Cujus gemina commenta reliquimus, ut supra quod ipse planus [*ms. Sanger., Latinus*] est, fiat clarior dupliciter explanatus. Sed et sanctum Augustinum propter simplicitatem fratrum breviter instruendam, aliqua de eodem titulo scripsisse reperimus, quæ vobis lectitanda reliquimus : ne quid rudibus deesse videatur, qui ad tantæ scientiæ culmina præparantur.

Donatus igitur in secunda parte ita disceptat.

De voce articulata.

De littera.

De syllaba.

De pedibus.

De accentibus.

De posituris seu distinctionibus.

Et iterum de partibus orationis octo.

De schematibus.

De etymologiis.

De orthographia.

Vox articulata est aer percussus, sensibilis auditu, quantum in ipso est.

Littera est pars minima vocis articulatae.

Syllaba est comprehensio litterarum, vel unius vocalis enuntiatio, temporum capax.

Pes est syllabarum et temporum certa dinumeratio. **A**

Accentus est vitio carens vocis artificiosa pronuntiatio.

Positura sive distinctio est moderatæ pronuntiationis apta repausatio.

Partes autem orationis sunt octo, nomen, pronomem, verbum, adverbium, participium, conjunctio, præpositio, interjectio.

Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans; proprie, ut *Roma, Tiberis*; communiter, ut *urbs, fluvius*.

Pronomen est pars orationis quæ, pro nomine posita, tantumdem pene significat, personamque interdum recipit.

Verbum est pars orationis cum tempore et persona sine casu. **B**

Adverbium est pars orationis quæ, adjecta verbo, significationem ejus explanat atque implet; ut, *jam faciam vel non faciam*.

Participium est pars orationis dicta quod partem capiat nominis, partemque verbi; recipit enim a nomine genera et casus, a verbo tempora et significationes, ab utroque numeros et figuras.

Conjunctio est pars orationis adnectens ordinansque sententiam.

Præpositio est pars orationis quæ, præposita aliis partibus orationis, significationem earum aut mutat, aut complet, aut minuit.

Interjectio est pars orationis significans mentis affectum voce incondita.

Schemata sunt transformationes sermonum **560** vel sententiarum, ornatus causa positæ; quæ a quodam artigrapho nomine Sacerdote collecta, fiunt numero nonaginta octo: ita tamen ut quæ a Donato inter vitia posita sunt, in ipso numero collecta claudantur. Quod et mihi quoque durum videtur vitia dicere, quæ auctorum exemplis, et maxime legis divinæ auctoritate firmantur. Hæc grammaticis oratoribusque communia sunt: quæ tamen in utraque parte probabiliter reperiuntur aptata.

Addendum est etiam de etymologiis et orthographia, de quibus alios scripsisse certissimum est. Etymologia est aut vera aut verisimilis demonstratio, declarans ex qua origine verba descendant.

Orthographia est rectitudo scribendi nullo errore vitata, quæ manum componit et linguam. Hæc breviter dicta sufficiant. **D**

Cæterum qui ea voluerit latius pleniusque cognoscere, cum præfatione sua codicem legat, quem nostra curiositate formavimus, id est Artem Donati, cui de Orthographia librum et alium de Etymologiis inseruimus, quartum quoque de Schematibus Sacerdotis adjunximus; quatenus diligens lector in uno codice reperire possit, quod arti grammaticæ deputatum esse cognoscit.

Sed quia continentia magis artis grammaticæ dicta est, curavimus aliqua de nominis verbique regulis pro parte subicere, quas recte tantum Aristoteles orationis partes asseruit.

DE NOMINIBUS.

Nominis partes sunt:

Qualitas, ποιότης,
Comparatio, σύγκρισις,
Genus, γένος,
Numerus, ἀριθμός,
Figura, σχῆμα,
Casus, πτώσις.

Pronominis partes.

Qualitas,
Genus,
Numerus,
Figura,
Persona,
Casus.

Nomina quæ apud nos in *us*, ut *vulgus, pelagus, virus*, Lucretius viri dicit; quanquam rectius inflexum maneat. Secundæ species sunt quæ per obliquos casus crescunt, et genitivo singulari in *is* litteras exeunt; ut *genus, nemus*: ex quibus quædam *u* in *e* mutant, ut *olus oleris, ulcus ulceris*: quædam in *o*, ut *nemus nemoris, pecus pecoris*. In dubitationem veniunt *fenus* et *stercus* in *e* an in *o* mutant: quoniam quæ in *nus* syllabam finiunt, *u* in *e* mutant; ut *vulnus, scelus, funus, et funeratos* dicimus. *Fenus* enim exemplo non debet nocere, cum inter dubia genera ponatur. Item veteres *stercoratos* agros dicebant, non *sterceratos*.

In *s* littera finita nomina, præcurrentibus *n* vel *r*, omnia sunt unius generis, nisi quæ ante *s*, *r* habent, interdum *d* recipiunt, ut *socors socordis*; interdum *i*, ut *solers, iners*. **C**

In plurali quoque, excepto genitivo et accusativo, omnibus casibus similiter declinantur. Nam quædam in *um* genitivo, accusativo in *es* exeunt, ut *Mars, ars*; quædam in *ium*, ut *sapiens, patiens*, et ob hoc accusativi eorum in *is* exeunt. Pleraque autem ex his nomina tribus generibus communia sunt, et in litteram quam habent, neutra in nominativo plurali dant etiam genitivis reliquorum generum, cum quibus communia sunt.

In *t* littera, neutra tantum nomina quædam, pauca finiuntur; ut *git*, quod non declinatur; ut *caput, inciput*. Quidam cum *lac* dicunt, adjiciunt *i*, propter quod facit *lactis*; sed Virgilius:

Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.

Quippe cum nulla apud nos nomina in duas mutas exeant, et ideo veteres *lacte* in nominativo dixerant.

X littera terminat quædam in quibus omnia communia in *ium* exeunt in genitivo plurali; ob hoc accusativo in *i* et *s*. Plurima vero genitivo in *u* et *m*, non præcurrente *i*, et ob hoc in *e* et *s* accusativo exeunt; nam in reliquis consentiunt. Ut pote cum singulariter omnia nominativa et vocativa habeant genitivum in *i* et *s*, agant dativum in *i* littera; ablativum in *e* vel *i* definiant, adjectaque *m* accusativum definiant impleantque; pluraliter vero dativum ablativumque in *bus* syllaba finiunt.

Nam de cæteris, quibus dissident veteres, quidam **A** atrocum et ferocum, qua ratione omnium *x* littera finitorum una species videbitur. Huic *x* litteræ omnes vocales præferuntur; ut *capax*, *frutex*, *pernix*, *atrox*, *redux*. Ex iis nominibus quædam in nominativo producantur, quædam corripuntur; quædam consentiunt in nominativo, in obliquis dissentiunt. *Pax* enim, et *rapax*, item *rex* et *pumex*, item *nux* et *lux*, etiam primam positionem variant ad *nix* et *nutrix*. Item *nox* et *atrox* sic in prima positione consentiunt, ut discrepent per obliquos.

Et illud animadvertendum est, quædam ex iis *x* litteram in *g*, quædam in *c* per declinationes compellere. *Lex* enim *legis*, *grex* *gregis* facit, ut *pix* *picis*, *nux* *nucis*. Nam in his quæ non sunt monosyllaba, nunquam non *x* littera genitivo in *c* convertitur; ut **B** *frutex* *fruticis*, *ferox* *ferocis*. *Supellex* autem, et *senex*, et *nix*, privilegio quodam contra rationem declinantur, quoniam *supellex* duabus syllabis crescit, quod velat ratio; et *senex* ut in nominativo item genitivo disyllabus manet, cum omnia *x* littera terminata crescant. Et *nix* nec in *c* convertitur, ut *pix*; nec in *g* ut *rex*; sed in *u* consonans, in vocalem transire non possit.

In plurali autem genitivo, ablativus singularis formas vertit. Nam in *a* aut *o* terminatus, in *rum* exit, *e* correpta in *um*; producta, in *rum*; *i* terminatus in *um*. Dativus et ablativus pluralis *a* in *is* exeunt et in *bus*. Quæ præcepta in scholis sunt tritiora; sed quotiens in *is* exeunt, longa syllaba terminantur; quoties in *bus*, brevi. Decursis nominum regulis, æquum **C** est consequenter adjicere canones verborum primæ conjugationis.

561 DE VERBIS.

Partes verbi sunt :

Qualitas,
Conjugatio,
Genus,
Numerus,
Figura,
Tempus,
Persona,

Qualitas verbi :

Modi,
Indicativi, ὀριστική,
Imperativi, προστακτική,
Optativi, εὐκτική,
Conjunctivi, ὑποτακτική,
Infinitivi, ἀπαρέμφατος,

Genus verbi :

Activa, ἐνεργητικά,
Passiva, παθητικά,
Communia, κοινά.

Tempus, χρόνος :

Præsens, ἐνεστώς,
Præteritum, παρεληλυθώς
Futurum, μέλλων,

Imperfectum, παρατάτικος,
Perfectum, παρακείμενος,
Plusquam perfectum, ὑπερσυντελικός,
Infinitum, ἄοριστος.

Verba quæ vel in *o* littera, vel alia præcedente vocali terminantur, vel præeunte vocali qualibet, formas habent quatuor.

Secundæ conjugationis correptæ verba formas habent viginti. Sic quæcunque verba indicativo modo, tempore præsentis, persona prima, in *o* littera terminantur, formas habent sex, quæ voces formas habent duas. Quæ nulla præcedente vocali in *o* littera terminantur, formas habent duodecim.

Tertiæ conjugationis productæ verba, quæ indicativo modo, tempore præsentis, persona prima in *o* littera terminantur, formas habent quinque. Quæcunque autem verba cujuscunque conjugationis indicativo modo, tempore præsentis, persona prima, vel nulla præcedente vocali, vel qualibet alia præcedente in *o* littera terminantur, eorum declinatio hoc numero formarum continetur. De quibus singulis dicam.

Primæ conjugationis verba indicativo modo, tempore præsentis, persona prima, aut in *o* littera nulla alia præcedente vocali terminantur, ut *amo*, *canto*; aut *eo*, ut *commeo*, *calceo*; aut *io*, ut *lanio*, *satio*; aut *uo*, ut *æstuo*, *continuo*. Primæ conjugationis verba imperativo modo, tempore præsentis ad secundam personam in *a* littera producta terminantur: ut *amo*, *ama*; *canto*, *canta*; infinito modo ad imperativum modum, in *re* syllaba, manente productione, terminantur: ut *ama*, *amare*; *canta*, *cantare*. Item prima conjugatio, quæ indicativo modo, tempore præterito, specie absoluta, adjecta ad imperativum *vi* syllaba, manente productione terminantur; ut *commeo*, *commea*, *commeavi*; *lanio*, *lania*, *laniavi*; *satio*, *satia*, *satiavi*. Eodem modo, eodem tempore, specie inchoativa, adjecta ad imperativum modum in *bam* syllaba terminantur: ut *commea*, *commeabam*; *lania*, *laniabam*; *æstua*, *æstuabam*. Prima conjugatione, eodem modo, eodem tempore, specie recordativa, adjectis ad imperativum modum *veram* syllabis, terminantur partes: ut *commea*, *commeaveram*; *lania*, *laniaveram*; *æstua*, *æstuaveram*. Prima conjugatione, eodem modo, tempore futuro, adjecta ad imperativum modum **D** syllaba, terminantur: ut *commea*, *commeabo*; *lania*, *laniabo*; *æstua*, *æstuabo*.

Quæ vero indicativo modo, tempore præsentis, ad primam personam in *o* littera, nulla alia præcedente vocali, terminantur, ea indicativo modo, tempore præterito, specie absoluta et exacta, quatuor modis proferuntur.

Et est primus qui similem regulam his habet. Qui indicativo modo, tempore præsentis, prima persona penultimam vocalem habet: ut *amo*, *ama*, *amavi*, *amabam*, *amaveram*, *amabo*, *amare*.

Secundus est qui *o* in *i* convertit ultimam in præterito perfecto, penultimam in plusquam perfecto *e* corripit; ut *adjuvo*, *adjuvi*, *adjuveram*.

Tertius qui similem quidem regulam habet primi

modi, sed detracta a littera disjungit : ut *seco, secavi, secaveram, secabo, secare*. Facit enim specie absoluta *secui*, et exacta *secueram*.

Quartus est qui per geminationem syllabæ proferitur : ut *sto, sta, steti, steteram, stabo, stare*. Huic simile *do, da, dedi, dabam, dederam, dabo, dare*, correpta littera *a* contra regulam, in eo quod est, *dabam, dabo, dare*.

Proferuntur secundæ conjugationis verba, quæ indicativo modo, tempore præsentis, persona prima, in eo litteris terminantur : ut *video, vides; moneo, moneas*. Secundæ conjugationis verba, indicativo modo, tempore præsentis, ad secundam personam in *e* littera producta, terminantur : ut *video, vide; moneo, mone*. Secundæ conjugationis verba, infinito modo, adjecta ad imperativum modum *re* syllaba, manente productione terminantur : ut *vide, videre; mone, mone*. Secundæ conjugationis verba, indicativo modo, tempore præterito, specie absoluta et exacta, septem modis declinantur; et est primus, qui formam regulæ ostendit. Nam forma hæc est, cum secundæ conjugationis verbum, indicativo modo, tempore præterito quidem perfecto, adjecta ad imperativum modum *vi* syllaba, manente productione. *Cætera desiderantur in mss.*

CAPUT II.

DE ARTE RHETORICA.

Artium aliæ sunt positæ in inspectione, id est cognitione et æstimatione rerum, qualis est astrologia : nullum exigens actum, sed ipso rei cujus studium habet, intellectu contenta, quæ *θεωρητική* vocatur. Alia in agendo, cujus in hoc finis est, ut ipso actu perficiatur, nihilque post actum operis relinquat, quæ *πρακτική* dicitur, qualis saltatio est. Alia in effectu, quæ operis, quod oculis subjicitur consummatione, finem **562** accipiunt, quam *ποιητικήν* appellamus, qualis est pictura.

Duo sunt genera orationis : altera perpetua, quæ rhetorica dicitur; altera concisa, quæ dialectica; quas quidem Zeno adeo conjunxit, ut hanc compressæ in pugnum manus, illam explicatæ similem dixerit.

Initium dicendi dedit natura; initium artis observatio. Homines enim, sicut in medicina, cum viderent alia salubria, alia insalubria ex observatione eorum effecerunt artem.

Facultas orandi consummatur natura, arte, exercitatione; cui partem quartam adiciunt quidam imitationem, quam nos arti subjicimus.

Tria sunt quæ præstare debet orator : ut doceat, moveat, delectet. Hæc enim clarior divisio est quam eorum qui totum opus in res et in affectus partiuntur.

In suadendo ac dissuadendo tria primum spectanda sunt : quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, quis sit qui suadeat rem de qua deliberatur. Omnis deliberatio de dubiis fit. Partes suadendi sunt honestum, utile, necessarium. Quidam, ut Quintilianus, *δυνατόν* hoc est possibile, approbat.

Quare proœmium a Græcis dicitur.

Clare partem hanc ante ingressum rei de qua dicendum sit ostendunt. Nam sive propterea quod *ὄμν* cantus est, et citharœdi pauca illa, quæ antequam legitimum certamen inchoent, emerendi favoris gratia canunt, proœmium cognominarunt. Oratores quoque ea quæ priusquam causam exordiantur, ad conciliandos sibi iudicum animos præloquuntur, proœmii appellatione signarunt. Sive quod *ὄμν* Græci viam appellant id quod ante ingressum rei ponitur, sic vocari est institutum. Causa proœmii hæc est, ut auditorem, quo sit nobis in cæteris partibus accommodatior, præparemus. Id fit tribus modis, si benevolum, attentum, docilemque feceris; et in reliquis partibus haud minus, præcipue tamen in initiis necesse est animos iudicum præparare.

Quid differt proœmium ab epilogo.

Quidam putarunt quod in proœmio præterita, in epilogo futura dicantur. Quintilianus autem eo quod in ingressu parcius et modestius prætentanda sit iudicis misericordia; in epilogo vero liceat totos effundere affectus, et fictam orationem induere personis, et defunctos excitare, et pignora reorum perducere, quæ minus in proœmiis sunt usitata.

De Narratione.

Narratio aut tota pro nobis est, aut tota pro adversariis, aut mixta ex utrisque. Si erit tota pro nobis, contenti simus his tribus partibus, ut iudex intelligat, meminerit, credat, nec quidquam reprehensione dignum putet.

Notandum ut quoties exitus rei satis ostendit priora, debemus hoc esse contenti, quo reliqua intelliguntur; satius est narrationi aliquot superesse quam deesse; nam supervacua cum tædio dicuntur, necessaria cum periculo subtrahuntur. Quæ probatione tractaturi sumus, personam, causam, locum, tempus, instrumentum, occasionem narratione delibabimus. Multæ sæpe in una causa sunt narrationes. Non semper eo ordine narrandum, quo res gesta est. *Ἐπιδήγησις* fit ad augmentum vel invidiæ, vel miserationis, vel in adversis. Initium narrationis a persona fiet, et ea si nostra est, ornatur; si aliena, infametur. Et hæc cum suis accidentibus ponitur. Finis narrationis fit, cum eo perducitur expositio, unde quæstio oriatur.

De egressionibus.

Egressus est, vel egressio, hoc est *παρὰθεσις*, cum intermissa parum re proposita, quiddam interseritur delectationis utilitatisve gratia. Sed hæc sunt plures, quæ per totam causam varios excursus habent : ut laus hominum locorumque, ut descriptio regionum, expositio quarumdam rerum gestarum, vel etiam fabulosarum.

Sed indignatio, miseratio, invidia, convictum, excusatio, conciliatio, maledictorum refutatio, et similia : omnis amplificatio, minutio, omnis affectus, genus de luxuria, de avaritia, religione, officiis cum suis argumentis subjecta similibus rerum, quia eo-

hærent, egredi non videntur. Areopagitæ damnaverunt puerum, cornicum oculos eruentem; qui putantur nihil aliud judicasse, quam id signum esse perniciosissimæ mentis, multisque malo futuræ si adolevisset.

De credibilibus.

Credibilium tria sunt genera : unum firmissimum, quia fere semper accidit, ut, liberos a parentibus amari.

Alterum velut propensius, eum qui recte valeat, in crastinum perventurum.

Tertium tantum non repugnans, ab eo in domo furtum factum, qui domui fuit.

Argumenta unde ducantur.

Ducuntur argumenta a personis, causis, tempore; B
cujus tres partes sunt, præcedens, junctum, insequens. Si agimus, nostra confirmanda sunt prius; tum ea quæ nostris opponuntur refutanda. Si respondemus, sæpius incipiendum a refutatione. Locuples et speciosa et imperiosa vult esse eloquentia.

De conclusione.

Conclusio, quæ peroratio dicitur, duplicem habet rationem : ponitur enim aut in rebus, aut in affectibus rerum, repetitio et congregatio, quæ Græce ἀνακεφαλαιώσεις dicitur, a quibusdam Latinorum renumeratio dicitur, et memoriam auditoris reficit, et totam simul causam ponit ante oculos; ut etiam si per singulos minus valebant, turba moveantur, ita tamen ut breviter eorum capita cursimque tangantur. Sed tunc fit ubi multæ causæ vel quæstiones inseruntur; nam si brevis et simplex est, non est necessaria.

De affectibus.

Affectuum duæ sunt species, quas Græci ἦθος καὶ πάθος vocant, hoc est, quasi mores et affectus 563 concitatos; et πάθος quidem affectus concitatos; ἦθος vero mites atque compositos; in illis vehementes motus, in his lenes : et πάθος quidem imperat, ἦθος persuadet; hi ad perturbationem, illi ad benevolentiam prævalent. Et est πάθος temporale, ἦθος vero perpetuum; utraque ex eadem natura; sed illud majus, hoc minus, ut amor πάθος, charitas ἦθος; πάθος concitat, ἦθος sedat.

In adversos plus valet invidia quam convicium, quia invidia adversarios, convicium nos invisos facit. Nam sunt quædam quæ si ab imprudentibus excidant, stulta sunt; cum simulamus, venusta creduntur. Bonus altercator vitio iracundiæ careat; nullus enim rationi magis obstat affectus, et fert extra causam plerumque, et deformia convicia facere ac mereri cogit, et nonnunquam in ipsos iudices incitatur; quoniam sententiæ, verba, figuræ, coloresque sunt occultiores quæstiones ingenio, cura, exercitatione.

Conjectura omnis, aut de re est, aut de animo.

^a Hæ sunt quæstiones an huic, an cum hoc, an hoc tempore, an hac lege, an apud ipsum. Quiddid præret istas quinque partes in oratione dicitur, egressio

Utriusque tria tempora sunt, præteritum, præsens, et futurum. De re et generales quæstiones sunt, et definitæ; id est, et quæ non continentur personis, et quæ continentur. De animo quæri non potest, nisi ubi persona est; et de facto, cum de re agitur, aut quid factum sit in dubium venit, aut quid fiat, aut quid futurum sit, et reliqua similia.

De amphibologia.

Amphibologiæ species sunt innumerabiles, adeo ut philosophi quidam putent nullum esse verbum quod non plura significet genera, aut admodum pauca; aut enim vocibus singulis accidi per ὁμωνυμίαν, aut conjunctis per ambiguum constructionem.

Vitiosa oratio fit, cum inter duo nomina medium verbum ponitur.

Oppositiones etsi contrariæ non sint, sed dissimiles, verumtamen si suam figuram servant, sunt nihilominus antitheta.

Naturalis quæstio est, quæ est temporalis; sicut cum quæ sunt per ordines temporum acta, narrantur. Nunc ad artis rhetoricæ divisiones definitionesque veniamus; quæ sicut extensa atque copiosa est, ita a multis et claris scriptoribus tractata dilatatur.

Quid sit rhetorica.

Rhetorica dicitur a copia deductæ locutionis influere. Ars autem rhetorica est, sicut magistri tradunt sæcularium litterarum, bene dicendi scientia in civilibus quæstionibus. Orator igitur est vir bonus, dicendi peritus, ut dictum est in civilibus quæstionibus. Oratoris autem officium est apposite dicere ad persuadendum. Finis, persuadere dictione, quantum rerum et personarum conditio videtur admittere in civilibus quæstionibus: unde nunc aliqua breviter assumemus, ut nonnullis partibus indicatis, pene totius artis ipsius summam virtutemque intelligere debeamus.

Civiles quæstiones sunt, secundum Fortunatianum artigraphum novellum, quæ in communem animi conceptionem possunt cadere, id est, qua unusquisque potest intelligere, cum de æquo quæritur et bono. Dividuntur in causam et quæstionem. Causa est res quæ habet in se controversiam in dicendo positam, personarum certarum interpositione; quæstio autem est res quæ habet in se controversiam in dicendo positam sine certarum personarum interpositione ^a.

DE PARTIBUS RHETORICÆ.

Partes rhetoricæ sunt quinque.

Inventio,
Dispositio,
Elocutio,
Memoria,
Pronuntiatio,

Inventio est excogitatio rerum verarum aut verisimilium, quæ causam probabilem reddunt.

est. Hæc παρέκβασις, quoniam a recto dicendi itinere deflectitur quælibet inserendo.

Dispositio est rerum inventarum in ordinem pul-
chra distributio.

Elocutio est idoneorum verborum ad inventionem
accommodata perceptio.

Memoria est firma animi rerum ac verborum ad
inventionem perceptio.

Pronuntiatio est ex rerum et verborum dignitate,
vocis et corporis decora moderatio.

De generibus causarum.

Genera causarum rhetoricæ sunt tria principalia :
demonstrativum, deliberativum, judiciale :

Demonstrativum et osten- tativum Ἐγκωμιστικόν Ἐπιδεικτικόν	} In laude, In vituperatione.
Deliberativum et suassorium dicitur Συμβουλευτικόν	
Judiciale Δικανικόν	} In accusatione et defen- sione, In præmii pensione et negatione.

Demonstrativum genus est cum aliquid demon-
stramus, in quo est laus et vituperatio, hoc est,
quando per hujusmodi descriptionem ostenditur ali-
quis, atque cognoscitur; ut psalmus xxviii et alia vel
loca vel psalmi plurimi, ut : *Domine, in cælo miseri-
cordia tua, et usque ad nubes veritas tua. Justitia tua
sicut montes Dei*, et reliqua.

Deliberativum genus est in quo est suasio et dis-
suasio, hoc est quid appetere, quid fugere, quid do-
cere, quid prohibere debeamus.

Judiciale genus est in quo est accusatio et defen-
sio, vel præmii pensio et negatio.

De statibus.

Status Græce *στάσις*. Status causarum sunt aut
rationales, aut legales. Status vero dicitur ea res,
564 in qua causa consistit. Fit autem ex intentione
et depulsione, vel constitutione.

Status alii vocant constitutionem, alii quæstio-
nem, alii quod ex quæstione appareat.

Status rationales secundum generales quæstiones
sunt quatuor :

- Conjectura.
- Finis.
- Qualitas.
- Translatio.

1. Conjecturalis status est, cum factum quod ab
alio objicitur, ab adversario pernegatur.

2. Finitivus status est, cum id quod objicitur, non
hoc esse contendimus; sed quid illud sit, adhibitis
definitionibus approbamus.

3. Qualitas est, cum qualis res sit, quæritur; et
quia de vi et genere negotii controversia est, consti-
tutio generalis vocatur.

Qualitas generalis	} Juridicialis Δικολογική	} Absoluta	} Concessio	} Purgatio, Deprecatio,	} Imprudentia, Causa, Necessitas.
			} Relatio criminis Ἀντέγκλημα.	} Cui juste in alio committitur, quia et ille in te sæpius commisit.	

Juridicialis est in qua æqui et recti natura, et præ-
mii et poenæ ratio quæritur.

Negotialis est in qua, quid juris ex civili more et
æquitate sit, consideratur.

Absoluta est quæ ipso in se continet juris et inju-
riæ quæstionem.

Assumptiva est, quæ ipsa ex se nihil dat firmi, aut
recusationem foris, aut aliquid defensionis assumit.

Concessio est, cum reus non id quod factum est,
defendit, sed ut ignoscatur postulat quod nos ad
poenitentes probavimus pertinere (*Comment in Psal.*
col. 169 et 103 [218 et 258]).

Remotio criminis est, cum id crimen quod infer-
tur ab se et ab sua culpa, vi et potestate in alium
reus dimovere conatur.

Relatio criminis est, cum ideo jure factum dicitur,
quod aliquis ante injuriam lacessierit.

Comparatio est, cum aliud aliquod alterius factum
honestum aut utile contenditur, quod, ut fieret illud
quod arguitur, dicitur esse commissum.

Purgatio est, cum factum quidem conceditur, sed
culpa removetur. Hæc partes habet tres, impruden-
tiam, casum, necessitatem. Imprudentia est, cum
scisse se aliquid is qui arguitur, negat. Casus est,
cum demonstratur aliquam fortunæ vim obstisse
voluntati. Necessitas est, cum vi quadam reus id
quod fecerit, fecisse se dixerit.

Deprecatio est, cum et peccasse, et consulto pec-
casse reus confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat.
Quod genus perraro potest accidere.

Ubi adversariis omnia conceduntur, et per solas lacrymas supplices defenditur reus.

4. *Translatio* dicitur, cum causa ex eo pendet, **A** cum non aut is agere videtur, quem oportet, aut non cum eo qui oportet; aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua poena oporteat. *Translationi* adjicitur *constitutio*, quod actio translationis et commutationis indigere videtur.

Status legales sunt quinque :

Scriptum et voluntas.

Ῥητόν καὶ διάνοια.

Leges contrariæ.

Ambiguitas. Ἀμφιβολία.

Collectio, sive ratiocinatio.

Συλλογισμός.

Definitio legalis.

Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere.

Legis contrariæ status est, quando inter se duæ **B** leges aut plures discrepare videntur.

Ambiguitas est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur.

Collectio, quæ et ratiocinatio nuncupatur, est quando ex eo quod scriptum est invenitur.

Definitio legalis est, cum vis verbi quasi definitiva constitutione, in qua posita sit, quæritur.

Status ergo tam rationales quam legales a quibusdam decem et octo connumerati sunt. Cæterum secundum Rhetoricos Tullii decem et novem inveniuntur, propterea quod translationem inter rationales principaliter affixit status. Unde seipsum etiam Cicero (sicut superius dictum est) reprehendens, translationem legalibus statibus applicavit.

De controversia.

Omnis controversia, sicut ait Cicero, aut simplex est, aut juncta, aut ex comparatione.

Simplex est quæ absolutam continet unam quæstionem, hoc modo : Corinthiis bellum indicemus, an non.

Juncta est ex pluribus quæstionibus ^a, in qua plura quærentur hoc pacto : Carthago diruatur, an Carthaginensibus reddatur, an eo colonia deducatur.

Ex comparatione, utrum potius, an quod potissimum **565** quæritur ad hunc modum : utrum exercitus contra Philippum in Macedoniam mittatur, qui sociis sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maximæ contra Annibalem copiæ sint.

DE GENERIBUS CAUSARUM.

Genera causarum sunt quinque :

Honestum,

Admirabile,

Humile,

Anceps,

Obscurum.

Honestum causæ genus est cui statim sine oratione nostra favet auditoris animus.

Admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt.

^a Et si juncta erit, considerandum erit utrum ex pluribus quæstionibus juncta sit, an ex aliqua comparatione.

A Humile est quod negligitur ab auditore, et non magnopere attendendum videtur.

Anceps in quo aut judicatio dubia est, aut causa et honestatis et turpitudinis particeps, ut benevolentiam pariat et offensionem.

Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa implicata est.

DE PARTIBUS RHETORICÆ.

Partes orationis rhetoricæ sunt sex :

Exordium,

Narratio,

Partitio,

Confirmatio,

Reprehensio,

Conclusio, sive

Peroratio.

Exordium est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem.

Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum expositio.

Partitio est, quæ si recte habita fuerit, illustrem et perspicuam totam efficit orationem.

Confirmatio est per quam argumentando nostræ causæ fidem, et auctoritatem, et firmamentum adjungit oratio.

Reprehensio est per quam argumentando adversariorum confirmatio diluitur aut elevatur.

C Conclusio est exitus et determinatio totius orationis, ubi interdum et epilorum allegatio flebilis adhibetur.

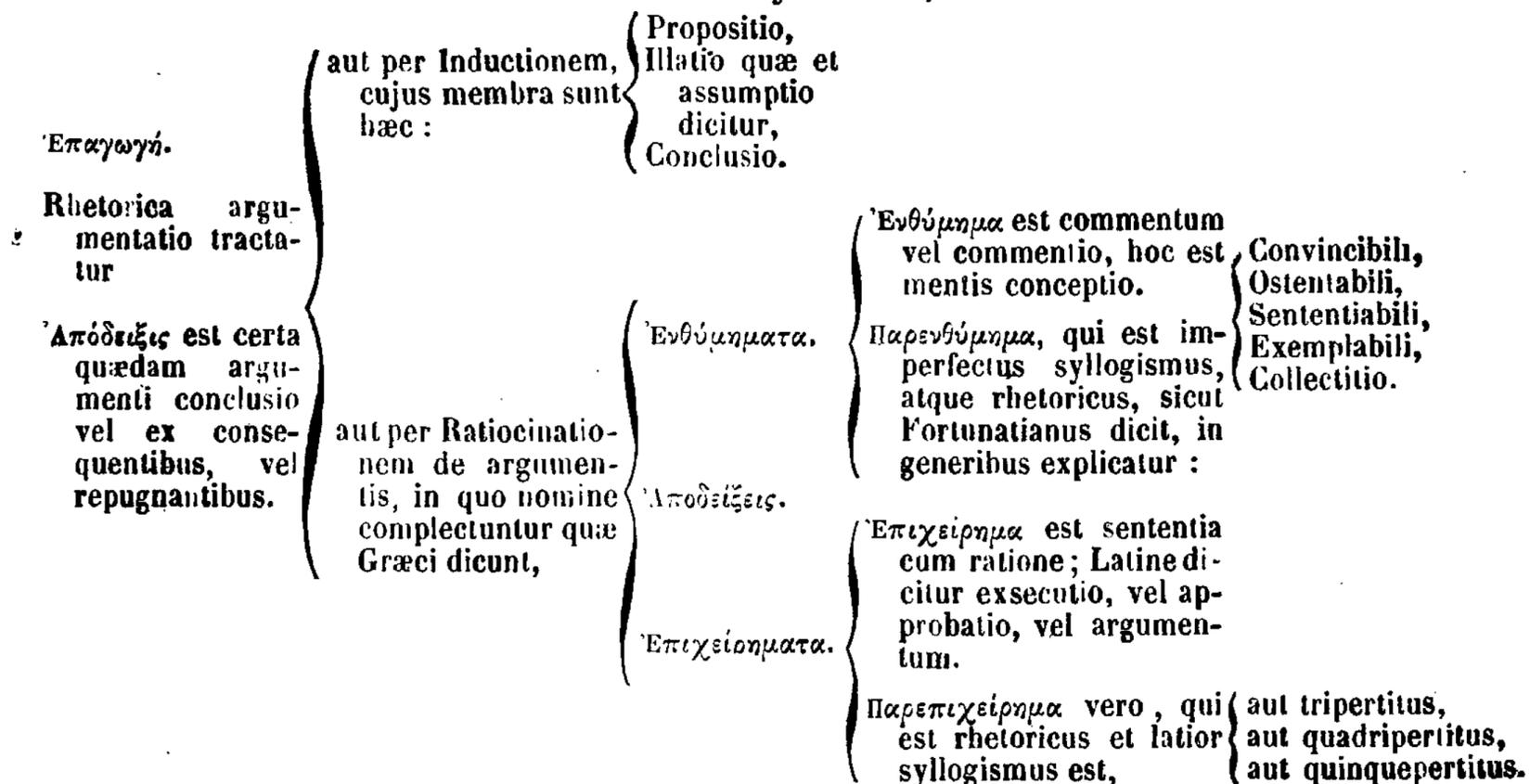
Hæc licet Cicero, Latine eloquentiæ lumen eximium, per varia volumina copiose nimis et diligenter effuderit, et in Arte rhetorica duobus libris videatur amplexus, quorum commenta a Mario Victorino composita, in bibliotheca mea vobis reliquisse cognoscor.

Quintilianus etiam doctor egregius, qui post flavios Tullianos singulariter valuit implere quæ docuit, virum bonum dicendi peritum a prima ætate suscipiens, per cunctas artes ac disciplinas nobilium litterarum erudiendum esse monstravit. Libros autem duos Ciceronis de Arte rhetorica, et Quintiliani duodecim Institutionum judicavimus esse jungendos, **D** ut nec codicis excresceret magnitudo, et utrique dum necessarii fuerint, parati semper occurrant.

Fortunatianum vero doctorem novellum, qui tribus voluminibus de hac re subtiliter minuteque tractavit, in pugillari codice apte forsitan congruenterque redeamus, ut et fastidium lectori tollat, et quæ sunt necessaria competenter insinuet. Hunc legat qui brevitatis amator est, nam cum opus suum in multos libros non tetenderit, plurima tamen acutissima ratiocinatione disseruit. Quos codices cum præfatione sua in uno corpore reperietis esse collectos.

DE RHETORICA ARGUMENTATIONE.

Rhetorica argumentatio fit.

566 Argumentatio dicta est quasi argutæ mentis oratio.

Argumentatio est enim oratio ipsa, qua inventum probabiliter exsequimur argumentum^a.

Inductio est oratio qua rebus non dubiis captamus assensionem ejus cum quo instituta est, sive inter philosophos, sive inter rhetores, sive inter sermocinantes.

Propositio inductionis est quæ similitudines concedendæ rei unius inducit, aut plurimarum.

Illatio inductionis est quæ et assumptio dicitur, quæ rem de qua contenditur, et cujus causa similitudines adhibita sunt introducit.

Conclusio inductionis est quæ aut concessionem illationis confirmat, aut quid ex ea conficiatur ostendit.

Ratiocinatio est oratio qua id de quo est quæstio comprobamus.

Enthymema igitur est quod Latine interpretatur mentis conceptio, quam imperfectum syllogismum solent artigraphi nuncupare. Nam in duabus partibus hæc argumenti forma consistit : quando id quod ad fidem pertinet faciendam, utitur syllogismorum lege præterita, ut est illud : Si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum. Ex sola enim propositione et conclusione constat esse perfectum : unde magis oratoribus quam dialecticis convenire judicatum est. De dialecticis autem syllogismis suo loco dicemus.

Convincibile est quod evidenti ratione convincitur [*ms.* convincit] ; sicut fecit Cicero pro Milone : Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam si putetis [*ed.*, possetis] per vos restitui posse, noletis.

Ostentabile est quod certa rei demonstratione constringit ; sic Cicero in Catilinam : Hic tamen vivit, imo etiam in senatum venit.

Sententiale est quod sententia generalis addicit ;

^a Argumentum est argutæ mentis indicium quod per indagaciones probabiles rei dubiæ perficit fidem,

ut apud Terentium : Obsequium amicos, veritas odium parit.

Exemplabile est quod alicujus exempli comparatione eventum similem comminatur, sicut Cicero in Philippicis dicit : Te miror, Antoni, quorum facta imitere [*M. G.*, imitaris], eorum exitus non perhorrescere [*M. G.*, pertimescere].

Collectivum est, cum in unum, quæ argumentata sunt, colliguntur ; sicut ait Cicero pro Milone : Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela, quem jure, quem loco, quem tempore non est ausus ; hunc injuria, alieno tempore cum periculo capitis non dubitavit occidere.

Præterea secundum Victorinum enthymematis altera est definitio. Ex sola propositione, sicut jam dictum est, ita constat enthymema, ut est illud : Si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda. Ex sola assumptione, ut est illud : Sunt autem qui mundum dicant sine divina administratione discurrere. Ex sola conclusione, ut est illud : Vera est igitur divina sententia [*ms.*, scientia]. Ex propositione et assumptione, ut est illud : Si inimicus est, occidit. Inimicus autem est ; et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur. Sequitur epichirema.

Epichirema est, quod superius diximus, descendens de ratiocinatione latior excursio rhetorici syllogismi, latitudine distans et productione sermonis a dialecticis syllogismis, propter quod rhetoribus datur.

Tripertitus epichirematicus syllogismus est qui constat membris tribus, id est propositione, assumptione, conclusione.

Quadripertitus est qui constat membris quatuor : propositione, assumptione et una propositionis sive assumptionis conjuncta probatione et conclusione.

Quinquepertitus est qui constat membris quinque, id est propositione, et probatione, assumptione, et

per exempla confirmans, ut est : *Noli æmulari in malignantibus, quoniam tanquam fenum, etc.*

ejus probatione et conclusione. Hunc Cicero ita facit in Arte rhetorica : Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari. Eadem enim res, alii genus, alii pars esse potest : idem genus et pars esse non potest, vel cætera, quousque syllogismi hujus membra claudantur. Sed videro quantum in aliis partibus lector suum exercere possit ingenium.

Memoratus autem Fortunatianus in tertio libro meminit de oratoris memoria, de pronuntiatione et voce, unde tamen monachus cum aliqua utilitate discedit, quando ad suas partes non improbe videtur attrahere, quod illi ad exercendas controversias utiliter aptaverunt. Memoriam siquidem lectionis divinæ recognita cautela servabit, cum in supradicto libro ejus vim qualitatemque cognoverit : artem vero pronuntiationis in divinæ legis effatione concipiet. Vocis autem diligentiam in psalmodiæ decantatione custodiet. Sic instructus in opere sancto redditur, quamvis libris sæcularibus occupetur.

Nunc ad logicam, quæ et dialectica dicitur, sequenti ordine veniamus, quam quidam disciplinam, quidam artem appellare maluerunt, dicentes : quando apodicticis, id est probabilibus disputationibus aliquid disserit, disciplina debeat nuncupari ; quando vero aliquid verisimile tractat, ut sunt syllogismi sophistici, nomen artis accipiat. Ita utrumque vocabulum pro argumentationis suæ qualitate promeretur.

CAPUT III.

DE DIALECTICA.

Dialecticam primi philosophi in dictionum suarum C

Philosophiæ divisio.

Philosophia dividitur, secundum Aristotelem, { in Inspectivam, θεωρητικὴν. Hæc dividitur et Actualem, πρακτικὴν. Hæc dividitur in

ἠθικὴ, οἰκονομικὴ, πρακτικὴ, νομοθετικὸν, δικαστικὸν.

Definitio philosophiæ { θεωρητικὴ φυσικὴ, πρακτικὴ λογικὴ, ἠθικὴ.

Φιλοσοφία ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν ἄνθρωπῳ. Philosophia est divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia : aliter, philosophia est ars artium et disciplina disciplinarum. Rursus, philosophia est meditatio mortis, quod magis convenit Christianis, qui sæculi ambitione calcata, conversatione disciplinabili, similitudine futuræ patriæ vivunt, sicut dicit Apostolus : *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus (II Cor. x, 3)* ; et alibi : *Conversatio nostra in cælis est (Philip. iii, 20)*. Philosophia est assimilari Deo secundum quod possibile est homini.

quidem argumentationibus habuerunt, non tamen ad artis redegere peritiam. Post quos Aristoteles, ut fuit disciplinarum [ed., doctrinarum] omnium diligens inquisitor, ad regulas quasdam hujus doctrinæ argumenta perduxit, quæ prius sub certis præceptionibus non fuerunt. Hic libros faciens exquisitos, Græcorum scholam multiplici laude decoravit ; quem nostri non perferentes diutius alienum, translatum expositumque Romanæ eloquentiæ contulerunt. Dialecticam vero et rhetoricam Varro in novem Disciplinarum libris tali similitudine definivit : *Dialectica et rhetorica est quod in manu hominis pugnus astrictus et palma distensa : illa brevi oratione argumenta concludens, ista facundiæ campos copioso sermone discurrens ; illa verba contrahens, ista distendens.*

Dialectica siquidem ad disserendas res acutior, rhetorica ad illa quæ nititur docenda facundior. Illa ad scholas nonnunquam venit, ista jugiter **567** procedit in forum ; illa requirit rarissimos studiosos, hæc frequentes [mss., frequenter] populos. Sed priusquam de syllogismis dicamus, ubi totius dialecticæ utilitas et virtus ostenditur, oportet de ejus initiis, quasi quibusdam elementis, pauca disserere : ut sicut est a majoribus distinctus ordo, ita et nostræ dispositionis currat intentio. Consuetudo itaque est doctoribus philosophiæ, antequam ad Isagogen veniant exponendam, divisionem philosophiæ paucis attingere : quam nos quoque servantes, præsentī tempore non immerito credimus intimandam.

{ in Naturalem, Doctrinalem. Hæc dividitur in Divinam. { In Arithmetica Musicam, Geometricam, Astronomicam. { Moralem, ἠθικὴν. Dispensativam, οἰκονομικὴν. Civilem, πολιτικὴν.

D Inspectiva dicitur, qua supergressi visibilia de divinis aliquid et cœlestibus contemulamur, eaque mente solummodo contuemur, quantum corporeum supergrediuntur aspectum. Naturalis dicitur, ubi uniuscujusque rei natura discutitur : quia nihil contra naturam generatur in vita, sed unumquodque his usibus deputatur in quibus a Creatore productum est, nisi forte cum voluntate divina aliquid miraculum provenire monstretur. Doctrinalis dicitur scientia, quæ abstractam considerat [mss., significat] quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, quam intellectu a materia separantes vel ab aliis accidentibus, ut est, par, impar ; vel alia hujuscemodi in sola ratiocinatione tractamus. Divinalis dicitur, quando aut ineffabilem naturam divinam, aut spirituales creaturas ex aliqua parte, profundissima qualitate disserimus. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. Geometrica est disciplina magni-

tudinis immobilis et formarum. Astronomia est disciplina quæ cursus cœlestium siderumque figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. Actualis dicitur, quæ res propositas operationibus suis explicare contendit. Moralis dicitur, per quam mos vivendi honestus appetitur, et instituta ad virtutem tendentia præparantur. Dispensativa dicitur, domesticarum rerum sapienter ordo dispositus. Civilis dicitur, per quam totius civitatis administratur utilitas. Philosophiæ divisionibus definitionibusque tractatis, in quibus generaliter omnia continentur, nunc ad Porphyrii librum qui Isagoge inscribitur accedamus.

De Isagoge Porphyrii.

Isagoge Porphyrii tractat,

De genere, *γένος*.

De specie, *εἶδος*.

De differentia, *διαφορά*.

De proprio, *ἴδιον*.

De accidente, *συμβεβηκός*.

Genus est ad species pertinens, quod de differentiis specie, in eo quod quid sit prædicatur, ut animal. Per singulas enim species, id est hominis, equi, bovis et cæterorum, genus animal prædicatur atque significatur.

Species est quod de pluribus et differentiis numero, in eo quod quid sit, prædicatur; nam de Socrate, Platone et Cicerone homo prædicatur.

Differentia est quod de pluribus et differentiis specie, in eo quod quale sit, prædicatur; sicut rationale et mortale, in eo quod quale sit, de homine prædicatur.

568 Proprium est quod unaquæque species vel persona certo additamento insignitur, et ab omni communione separatur.

Accidens est quod accidit et recedit præter subjecti corruptionem, vel ea quæ sic accidunt, ut penitus non recedant. Hæc qui plenius nosse desiderant, introductionem legant Porphyrii; qui licet ad utilitatem alieni [*ed.*, alicujus] operis se dicat scribere, non tamen sine propria laude visus est talia dicta formasse.

Categoriæ Aristotelis.

Sequuntur Categoriæ Aristotelis, sive Prædicamenta, quibus mirum in modum per varias significantias omnis sermo conclusus est: quorum organa sive instrumenta sunt tria.

Organa vel instrumenta Categoriarum sive Prædicamentorum sunt æquivoca, univoca, denominativa.

Æquivoca dicuntur, quorum nomen solum commune est, secundum nomen vero substantiæ ratio diversa, ut, animal, homo, et quod pingitur.

Univoca dicuntur, quorum et nomen commune est, et secundum nomen discrepare eadem substantiæ ratio non probatur: ut, animal, homo, atque bos.

Denominativa, id est derivativa, dicuntur quæcunque ab aliquo sola differentia casus secundum nomen

habent appellationem: ut, a grammatica grammaticus, et a fortitudine fortis.

Aristotelis Categoriæ vel Prædicamenta decem sunt:

Substantia, *οὐσία*.

Quantitas, *ποσότης*.

Ad aliquid, *πρὸς τί*.

Qualitas, *ποιότης*.

Facere, *ποιεῖν*.

Pati, *πάσχειν*.

Situs, *καῖσθαι*.

Quando, *πότε*.

Ubi, *ποῦ*.

Habere, *ἔχειν*.

Substantia est quæ proprie et principaliter et maxime dicitur, quæ neque de subjecto prædicatur, neque in subjecto est, ut aliquis homo vel aliquis equus. Secundæ autem substantiæ dicuntur, in quibus speciebus, illæ quæ principaliter substantiæ primo dictæ sunt, insunt atque clauduntur, ut, in homine, Cicero.

Quantitas aut discreta est, et habet partes ab alterutra discretas, nec communicantes secundum aliquem communem terminum, velut numerus et sermo quî profertur; aut continua est, et habet partes quæ secundum aliquem communem terminum ad invicem convertuntur, velut linea, superficies, corpus, locus, motus, tempus.

Ad aliquid vero sunt quæcunque hoc ipso quod sunt, aliorum esse dicuntur, velut majus, duplum, habitus, dispositio, scientia, sensus, positio.

Qualitas est secundum quam aliqui quales dicimur, ut bonus, malus.

Facere est, ut secare, vel urere, id est aliquid operari. Pati est, ut secari, vel uri.

Situs est, ut stat, sedet, jacet. Quando est, ut hesterno, vel cras.

Ubi est, ut in Asia, in Europa, in Libya. Habere est, ut calceatum, vel armatum esse.

Hoc opus Aristotelis intente legendum est, quando, sicut dictum est, quidquid homo loquitur, inter decem ista Prædicamenta inevitabiliter invenitur: proficit etiam ad libros intelligendos, qui sive rhetoribus, sive dialecticis applicantur.

Incipit Perihermenias, id est de Interpretatione.

Sequitur liber Perihermenias subtilissimus nimis, et per varias formas iterationesque cautissimus, de quo dictum est: Aristoteles, quando librum Perihermenias scriptabat, calamum in mente tingebat.

In libro Perihermenias, id est de Interpretatione, prædictus philosophus de his tractat:

De nomine,

De verbo,

De oratione,

De enuntiatione,

De affirmatione,

De negatione,

De contradictione.

Nomen est vox significativa secundum placitum, sine tempore: cujus nulla pars est significativa separata, ut Socrates.

Verbum est quod consignificat tempus, cujus pars **A** nihil extra significat, et est semper eorum quæ de altero dicuntur nota : ut, ille cogitat, disputat.

Oratio est vox significativa, cujus partium aliquid separatim [*ms.*, separatum] significativum est, ut, Socrates disputat.

Enuntiativa oratio est vox significativa de eo quod est aliquid, vel non est, ut, Socrates est, Socrates non est.

Affirmatio est enuntiatio alicujus de aliquo, ut, Socrates est.

Negatio est alicujus de aliquo negatio, ut, Socrates non est.

Contradictio est affirmationis et negationis oppositio, ut, Socrates disputat, Socrates non disputat.

Hæc omnia per librum supra memoratum minutissime divisa et subdivisa tractantur, quæ nos breviter intimasse sufficiat, quando in ipso competens explanatio reperitur : maxime cum eum sex libris a Boetio viro magnifico constet expositum, qui vobis inter alios codices est relictus.

Nunc ad syllogisticas species formulasque veniamus, in quibus nobilium philosophorum jugiter exercetur ingenium.

De formulis syllogismorum.

Formulæ categoricorum, id est prædicativorum syllogismorum sunt tres :

In prima formula modi novem.

In secunda formula modi quatuor.

In tertia formula modi sex.

Modi formulæ primæ sunt novem. •

Primus modus est qui concludit, id est qui colligit ex universalibus dedicativis, dedicativum universale directum, ut, Omne justum honestum, omne honestum bonum, omne igitur justum bonum.

569 Secundus modus est qui concludit [*ed.*, concludit] ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directum : ut, Omne justum honestum, nullum honestum turpe, nullum igitur justum turpe.

Tertius modus est qui concludit ex dedicativis particulari et universali, dedicativum particulare directum : ut, Quoddam justum est honestum, omne honestum utile, quoddam igitur justum utile.

Quartus modus est qui concludit ex particulari dedicativa, et universali abdicativa, abdicativum particulare directum : ut, Quoddam justum honestum, nullum honestum turpe, quoddam igitur justum non est turpe.

Quintus modus est qui concludit ex universalibus dedicativis particulare dedicativum per reflexionem : ut, Omne justum honestum, omne honestum bonum, quoddam igitur bonum justum.

Sextus modus est qui concludit ex universali dedicativa, et universali abdicativa, abdicativum universale per reflexionem : ut, Omne justum honestum, nullum honestum turpe, nullum igitur turpe justum.

Septimus modus est qui concludit ex particulari et

universali dedicativis dedicativum particulare per reflexionem : ut, Quoddam justum honestum, omne honestum utile, quoddam igitur utile justum.

Octavus modus est qui concludit ex universalibus abdicativa et dedicativa particulare abdicativum per reflexionem : ut, Nullum turpe honestum, omne honestum justum, quoddam igitur justum non est turpe.

Nonus modus est qui concludit ex universali abdicativa et particulari dedicativa abdicativum particulare per reflexionem : velut, Nullum turpe honestum, quoddam honestum justum, quoddam igitur justum non est turpe.

Modi formulæ secundæ sunt quatuor.

B Primus modus est qui concludit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum universale directum : velut, Omne justum honestum, nullum turpe honestum, nullum igitur justum turpe.

Secundus modus est qui concludit ex universalibus abdicativa et dedicativa abdicativum universale directum : velut, Nullum turpe honestum, omne justum honestum, nullum igitur turpe justum.

Tertius modus est qui concludit ex particulari dedicativa et universali abdicativa abdicativum particulare directum : velut, Quoddam justum honestum, nullum turpe honestum, quoddam igitur justum non est turpe.

C Quartus modus est qui concludit ex particulari abdicativa et universali dedicativa abdicativum particulare directum : velut, Quoddam justum non est turpe, omne malum turpe, quoddam igitur justum non est malum.

Modi formulæ tertiæ sunt sex.

Primus modus est qui concludit ex dedicativis universalibus dedicativum particulare, tam directum quam reflexum : ut, Omne justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum, vel quoddam bonum honestum.

Secundus modus est qui concludit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directum : ut, Quoddam justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum.

D Tertius modus est qui concludit ex dedicativis universali et particulari dedicativum particulare directum : ut, Omne justum honestum, quoddam justum bonum, quoddam igitur honestum bonum.

Quartus modus est qui concludit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum particulare directum : ut, Omne justum honestum, nullum justum malum, quoddam igitur honestum non est malum.

Quintus modus est qui concludit ex dedicativa particulari et abdicativa universali abdicativum particulare directum : ut, Quoddam justum honestum, omne honestum bonum, igitur quoddam honestum non est malum.

Sextus modus est qui concludit ex dedicativa universali et abdicativa particulari abdicativum particulare directum : ut, Omne justum honestum, quod-

dam justam non est malum, quoddam igitur honestum non est malum.

Has formulas categoricorum syllogismorum qui plene nosse desiderat, librum legat qui inscribitur Perihermenias Apuleii, et quæ subtilius sunt tractata, cognoscet. Nec fastidium nobis verba repetita congeminent; distincta enim atque considerata ad magnas intelligentiæ vias, præstante Domino, nos utiliter introducent. Nunc ad hypotheticos syllogismos, ordine currente, veniamus.

Modi syllogismorum hypotheticorum qui fiunt cum aliqua conjunctione, septem sunt.

Primus modus est, velut : Si dies est, lucet; est autem dies, lucet igitur.

Secundus modus est ita : Si dies est, lucet; non lucet, non est igitur dies.

Tertius modus est ita : Non et dies est et non lucet; atqui dies est, lucet igitur.

Quartus modus est ita : Aut nox, aut dies est; atqui dies est, non igitur nox est.

Quintus modus est ita : Aut dies est, aut nox; atqui nox non est, dies igitur est.

Sextus modus est ita : Non et dies est, et non lucet; dies autem est, nox igitur non est.

Septimus modus est ita : Non et dies est et nox; atqui nox non est, dies igitur est.

Modos autem hypotheticorum syllogismorum si quis plenius nosse desiderat, legat librum Marii Victorini qui inscribitur de Syllogismis hypotheticis. Sciendum quoque quoniam Tullius Marcellus Carthaginensis de Categoricis et hypotheticis syllogismis, quod a diversis philosophis latissime dictum est, septem libris breviter subtiliterque tractavit; ita ut primo libro de regula, ut ipse dicit, colligentiarum artis dialecticæ disputaret; et quod ab Aristotele de categoricis syllogismis multis libris editum est, ab isto secundo et tertio libro breviter expleretur; quod autem de hypotheticis syllogismis a Stoicis innumeris voluminibus tractatum est, ab isto quarto et quinto libro colligeretur. In sexto vero de mixtis syllogismis, in septimo autem de compositis disputavit; quem codicem vobis legendum reliqui.

570 De definitionibus.

Hinc ad pulcherrimas definitionum species accedamus, quæ tanta dignitate præcellunt, ut possint dici orationum maximum decus et quædam lumina dictionum.

Definitio vero est oratio uniuscujusque rei naturam a communione divisam propria significatione concludens : hæc multis modis præceptisque conficitur.

Definitionum prima est οὐσιώδης, Latine substantialis, quæ proprie et vere dicitur definitio; ut est, Homo animal rationale mortale, sensus disciplinæque capax; hæc enim definitio per species et differentias descendens, venit ad proprium, et designat plenissime quid sit homo.

Secunda est species definitionis quæ Græce ἐννοηµατικὴ dicitur, Latine notio nuncupatur : quam no-

tionem communi, non proprio nomine possumus dicere. Hæc isto modo semper efficitur : Homo est, quod rationali conceptione et exercitio præest animalibus cunctis. Non enim dixit, quid est homo, sed quid agat, quasi quodam signo in notitiam denotato. In ista enim et in reliquis notio rei profertur : non substantialis, ut in illa primaria explanatione declaratur; et quia illa substantialis est, definitionum omnium obtinet principatum.

Tertia species definitionis est quæ Græce ποιότης dicitur, Latine qualitativa. Hæc dicendo quid quale sit, id quod sit evidenter ostendit. Cujus exemplum tale est : Homo est qui ingenio valet, artibus pollet, et cognitione rerum : aut quæ agere debeat eligit, aut animadversione quod inutile sit contemnit; his enim qualitatibus expressus ac definitus homo est.

Quarta species definitionis est quæ Græce ὑπογραφικὴ, Latine descriptionalis nuncupatur : quæ adhibita circutione dictorum factorumque, rem quid sit descriptione declarat; ut si luxuriosum volumus definire, dicimus : Luxuriosus est victus non necessarii et sumptuosi et onerosi appetens, in deliciis affluens, in libidine promptus : hæc et talia definiunt luxuriosum. Quæ species definitionis, oratoribus magis apta est quam dialecticis, quia latitudines habet; hæc simili modo in bonis rebus ponitur, et in malis.

Quinta species definitionis est quam Græce κατὰ λέξιν, Latine ad verbum dicimus : hæc vocem illam de qua requiritur, alio sermone designat uno ac singulari, et quodammodo quid illud sit in uno verbo positum, uno verbo aliq̄ declarat : ut, Conticescere est tacere; item cum terminum dicimus finem, aut terras populas interpretemur esse vastatas.

Sexta species definitionis est quam Græci κατὰ τὴν διαφορὰν per differentiam dicimus : id est, cum quaeritur quid intersit inter regem et tyrannum, adjuncta differentia quid uterque sit, definitur : id est, rex est modestus et temperans, tyrannus vero impius et immitis.

Septima est species definitionis quam Græci κατὰ µετάφοραν, Latini per translationem dicunt : ut Cicero in Topicis, Littus est, qua fluctus eludit. Hoc varie tractari potest : modo enim ut moveat, sicut illud, caput est arx corporis; modo ut vituperet, ut illud, divitiæ sunt brevis vitæ longum viaticum; modo ut laudet, ut adolescentia est flos ætatis.

Octava species definitionis est quam Græci κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου vocant, Latini per privantiam contrarii ejus quod definitur, dicunt : ut, bonum est quod malum non est; justum est quod injustum non est; et his similia : quod se ita naturaliter ligat, ut necessariam cognitionem sibi unius comprehensione connectat. Hoc autem genere definitionis uti debemus, cum contrarium notum est; nam certa ex incertis nemo probat. Sub qua specie sunt hæc definitiones. Substantia est, quod neque qualitas est, neque quantitas, neque aliqua accidentia : quo genere definitionis Deus definiri potest; etenim cum quid sit Deus nullo modo comprehendere valeamus,

sublatio omnium existentium, quæ Græci ὄντα ap- **A**
pellant, cognitionem Dei nobis circumcisa et ablata
notarum rerum cognitione supponit; ut si dicamus,
Deus est, quod neque corpus est, neque ullum ele-
mentum, neque animal, neque mens, neque sensus,
neque intellectus, neque aliquid quod ex his capi
potest; his enim ac talibus sublatis, quid sit Deus,
non poterit definiri.

Nona species definitionis est quam Græci κατὰ
τύποσιν, Latini per quamdam imaginationem dicunt:
ut, Æneas est Veneris et Anchisæ filius. Hæc sem-
per in individuis versatur, quæ Græci ἄτομα appel-
lant. Idem accidit in eo genere dictionis ubi aliquis
pudor aut metus est nominare: ut Cicero, Cum me
videlicet sicarii illi describant.

Decima species definitionis est quam Græci ὡς τύπος,
Latini veluti, appellant; ut si quærat quid sit ani-
mal, respondeatur, homo; non enim manifeste dici-
tur animal solum esse hominem, cum sint alia innu-
merabilia; sed cum dicitur homo, veluti ipsum
hominem animal designat: cum tamen huic nomini
multa subiaceant. Rem enim quæsitam prædictum
declaravit exemplum. Hoc est autem proprium de-
finitionis, quid sit illud quod quæritur declarare.

Undecima species definitionis est quam Græci
κατὰ τὴν ἔλλειψιν, Latini per indigentiam pleni ex
eodem genere vocant: ut si quærat Quid sit triens,
respondeatur, Cui dodrans deest ut sit assis.

Duodecima species definitionis est quam Græci,
κατὰ ἔπαινον, Latini per laudem dicunt; ut Tul-
lius pro Cluentio: Lex est mens, et animus, et
consilium, et sententia civitatis. Et aliter pax est
tranquilla libertas. Fit et per vituperationem, quam
Græci φόγον vocant: servitus est postremum malo-
rum omnium, non modo bello, sed morte quoque
repellenda.

Tertia decima est species definitionis quam Græci
κατ' ἀναλογίαν, Latini juxta rationem dicunt: sed
hoc contingit cum majoris rei nomine res definitur
inferior: ut est illud, Homo minor mundus. Cicero
hac definitione sic usus est: Edictum, legem annuam
dicunt esse.

Quarta decima est species definitionis quam Græci
πρὸς τι, Latini ad aliquid vocant: ut est illud, pater
est cui est filius; dominus est cui est servus: et **D**
Cicero in Rhetoricis, genus est, quod plures partes
amplectitur; item pars est, quod subest generi.

Quinta decima est species definitionis quam Græci
κατὰ αἰτιολογίαν, Latini secundum rei rationem
571 vocant: ut, Dies est sol supra terras; nox est
sol sub terris. Scire autem debemus prædictas
species definitionum topicis merito esse sociatas,
quoniam inter quædam argumenta sunt positæ, et
nonnullis locis commemorantur in topicis. Nunc ad
topica veniamus, quæ sunt argumentorum sedes,
fontes sensuum, origines dictionum; de quibus bre-
viter aliqua dicenda sunt, ut et dialecticos locos et
rhetoricos, sive eorum differentias agnoscere debeamus:
ac prius de dialecticis dicendum est.

De dialecticis locis.

Propositio est oratio verum falsumve significans,
ut si quis dicat cælum esse volubile: hæc enuntiatio
et proloquium nuncupatur. Quæstio vero est, in
dubitationem ambiguitatemque adducta propositio;
ut si qui quærant, an sit cælum volubile. Conclusio
est argumentis approbata propositio, ut si quis ex
aliis rebus probet cælum esse volubile. Enuntiatio
quippe sive sui tantum causa dicitur, sive ad alios
affertur ad probandum, propositio est; cum de ipsa
quæritur, quæstio; si ipsa est approbata, conclusio.
Idem igitur propositio, quæstio et conclusio, sed
differunt modo.

Argumentum est oratio rei dubiæ faciens fidem.
Non vero idem est argumentum quod et argumenta-
B tio. Nam vis sententiæ ratioque ea quæ clauditur
oratione, cum aliquid probatur ambiguum, argumen-
tum vocatur; ipsa vero argumenti elocutio argumen-
tatio dicitur; quo fit ut argumentum quidem mens
argumentationis sit atque sententia, argumentatio
vero argumenti per orationem explicatio.

Locus vero est argumenti sedes, vel unde ad
propositam quæstionem conveniens trahitur argu-
mentum. Quæ cum ita sint, singulorum diligentius
natura tractanda est, eorumque per species ac mem-
bra figurasque facienda divisio.

Ac prius de propositione est disserendum: hanc
esse diximus orationem, veritatem, vel mendacium
continentem. Hujus duæ sunt species: una affirma-
tio, altera vero negatio. Afirmatio est, si quis sic
C efferat, cælum volubile est; negatio, si quis ita pro-
nuntiet, cælum volubile non est. Harum vero aliæ
sunt universales, aliæ sunt particulares, aliæ indefi-
nitæ, aliæ singulares. Universales quidem, ut si quis
ita proponat: omnis homo justus est, nullus homo
justus est. Particulares vero, si quis hoc modo:
quidam homo justus est, quidam homo justus non est.
Indefinitæ sic: homo justus est, homo justus non est.
Singulares vero sunt, quæ de individuo aliquid sin-
gularique proponunt: ut, Cato justus est, Cato justus
non est: etenim Cato individuus est ac singularis.

Harum vero alias prædicativas, alias conditionales
vocamus. Prædicativæ sunt quæ simpliciter propo-
nuntur, id est, quibus nulla vis conditionis adjungi-
tur: ut si quis simpliciter dicat cælum esse volubile.
At, si huic conditio copuletur, fit ex duabus proposi-
tionibus una conditionalis, hoc modo: cælum si
rotundum sit, esse volubile; hic enim conditio id
efficit ut ita demum cælum volubile esse intelligatur,
si sit rotundum. Quoniam igitur aliæ propositiones
prædicativæ sunt, aliæ conditionales, prædicativarum
partes terminos appellamus. Hi sunt prædicativus
atque subjectus. Terminos autem voco verba et
nomina quibus propositio nequitur; ut in ea proposi-
tione qua dicimus: Homo justus est: hæc duo no-
mina, id est, homo et justus, propositionis partes
vocantur. Eisdem etiam terminos dicimus, quorum
quidem alter subjectus est, alter vero prædicativus.
Subjectus est terminus qui minor est, prædicativus
vero qui major: ut in ea propositione qua dicitur,

Homo justus, homo quidem minus est quam justus. **A** Non enim in solo homine justitia esse potest, verum etiam in corporeis divinisque substantiis; atque ideo major est terminus, justus, homo vero, minor; quo fit ut homo quidem subjectus sit terminus, justus vero prædicativus.

Quoniam vero hujusmodi simplices propositiones alterum habent prædicativum terminum, alterum vero subjectum, a majoris privilegio partis propositio prædicativa vocata est. Sæpe autem evenit ut hi termini sibimet inveniuntur æquales, hoc modo, homo risibilis est; homo namque et risibilis uterque sibi æquus est terminus. Nam neque risibile ultra hominem, nec ultra risibile homo porrigitur; sed in his hoc evenire necesse est, ut si quidam inæquales termini sunt, major semper de subjecto prædicetur: si vero æquales utrique, conversa de se prædicatione dicantur. Ut vero minor de majore prædicetur, in nulla propositione contingit. Fieri autem potest ut propositionum partes, quas terminos dicimus, non solum in nominibus, verum etiam in orationibus inveniamus. Nam sæpe oratio de oratione prædicatur hoc modo: Socrates cum Platone et discipulis de philosophiæ ratione pertractat; hæc quippe oratio, quæ est, Socrates cum Platone et discipulis, subjecta est; illa vero, quæ est, de philosophiæ ratione pertractat, prædicatur. Rursus aliquando nomen subjectum est, oratio prædicatum, hoc modo: Socrates de philosophiæ ratione pertractat; hic enim Socrates solus subjectus est; oratio vero, quam dicimus, de philosophiæ ratione pertractat, prædicatur. Evenit **C** etiam ut supponatur oratio, et simplex vocabulum prædicetur hoc modo: Similitudo cum supernis divinisque substantiis, justitia est; hic enim oratio per quam profertur similitudo, cum supernis divinisque substantiis subjicitur; justitia vero prædicatur. Sed de hujusmodi propositionibus in his commentariis quos in Perihermenias Aristotelis libros scripsimus, diligentius disseruimus.

Argumentum est oratio rei dubiæ faciens fidem: hanc semper notioem quæstione esse necesse est. Nam si ignota nobis probantur, argumentum vero rem dubiam probat, necesse est ut quod ad fidem quæstionis affertur, sit ipsa notius quæstione. Argumentorum vero omnium alia sunt probabilia et necessaria, alia vero probabilia quidem, sed non necessaria; alia necessaria, sed non probabilia; alia nec probabilia, nec necessaria. Probabile vero est, quod videtur vel omnibus, vel pluribus, vel sapientibus, et his vel omnibus, vel pluribus, vel maxime notis atque præcipuis, vel unicuique artifici secundum propriam facultatem; ut de medicina medico, gubernatori de navibus gubernandis; et præterea quod ei videtur cum quo sermo conseritur, vel ipsi qui judicat. In quo nihil attinet verum falsumve sit argumentum, si tantum verisimilitudinem tenet.

Necessarium vero est, quod ut dicitur, ita est, **572** atque aliter esse non potest: et probabilis quidem, ac necessarium est; ut hoc si quid cuilibet rei sit additum, totum majus efficitur. Neque enim

quisquam ab hac propositione dissentiet, et ita sese habere necesse est. Probabilia vero ac non necessaria, quibus facile quidem animus acquiescit, sed veritatis non tenet firmitatem; ut hoc, si mater est, diligit. Necessaria vero sunt, ac non probabilia, quæ ita quidem esse, ut dicuntur se habere, necesse est, sed his facile non consentit auditor: ut, ob objectum lunaris corporis, solis evenire defectum. Neque necessaria vero neque probabilia sunt, quæ neque in opinione hominum, neque in veritate consistunt; ut hoc, habere quæ non perdidit cornua Diogenem, quoniam habeat id quisque quod non perdidit; quæ quidem nec argumenta dici possunt, argumenta enim rei dubiæ faciunt fidem. Ex his autem nulla fides est, quæ neque in opinione, neque in veritate sunt constituta. Dicit tamen potest, ne illa quidem esse argumenta, quæ cum sint necessaria, minime tamen audientibus approbantur. Nam si rei dubiæ sit fides, cogendus est animus auditoris, per ea quibus ipse acquiescit, ut conclusioni quoque, quam nondum probat, possit accedere. Quod si quæ tantum necessaria sunt, ac non probabilia, non probat ille qui judicat, est necesse ut ne illud quidem probet quod ex hujusmodi ratione conficitur. Itaque evenit ex hujusmodi ratiocinatione, ea quæ tantum necessaria sunt ac non probabilia, non esse argumenta. Sed non ita est, atque hæc interpretatio non rectæ probabilitatis intelligentiam tenet. Ea sunt enim probabilia, quibus sponte atque ultro consensus adjungitur; scilicet ut mox audita sint, approbentur.

Quæ vero necessaria sunt ac non probabilia, aliis probabilibus ac necessariis argumentis antea demonstrantur, cognitaque et credita, ad alterius rei, de qua dubitatur, fidem trahuntur; ut sunt speculationes, id est theoremata, quæ in geometria considerantur. Nam quæ illic proponuntur, non sunt talia ut in his sponte animus discentis accedat; sed quoniam demonstrantur aliis argumentis, illa quoque scita et cognita ad aliarum speculationum argumenta ducuntur. Itaque probabilia non sunt, sed sunt necessaria his quidem auditoribus, quibus nondum demonstrata sunt, ad aliud aliquid probandum, argumenta esse non possunt; hi autem qui prioribus rationibus eorum quibus non acquiescebant, fidem cœperunt, possunt eas quæ non ambigunt, ad argumentum **D** vocare.

Sed quia quatuor facultatibus disserendi omne artificium continetur, dicendum est quæ quibus uti noverit argumentis; ut, cui potissimum disciplinæ locorum atque argumentorum paritur ubertas, evidenter appareat. Quatuor igitur facultatibus, earumque velut opificibus, disserendi omnis ratio subjecta est, id est, dialectico, oratori, philosopho, sophistæ. Quorum quidem dialecticus atque orator in communi argumentorum materia versantur; uterque enim, sive necessaria, sive minime, probabilia tamen sequitur argumenta. His igitur illæ duæ species argumenti famulantur, quæ sunt probabilis ac non necessarium: philosophus vero ac demonstrator de sola tantum veritate pertractant. Atque ideo sive sint probabilia,

sive non sint, nihil refert, modo dum sint necessaria; hic quoque his duabus speciebus utitur argumentis, quæ sunt probabile ac necessarium, necessarium ac non probabile. Patet igitur in quo philosophus ab oratore ac dialectico in propria consideratione dissideat; in eo scilicet quod illis probabilitatem, huic veritatem constiat esse propositam. Quarta vero species argumenti, quam ne argumentum quidem recte dici supra monstravimus, sophisticis sola est attributa. Topicorum vero intentio est, verisimilium argumentorum copiam demonstrare; designatis enim locis e quibus probabilia argumenta ducuntur, abundans et copiosa necesse fiat materia disserendi.

Sed quoniam, ut supra dictum est, probabilium argumentorum alia sunt necessaria, alia non necessaria, cum loci probabilium argumentorum dicuntur, eventit ut necessariorum quoque doceantur; quo fit ut oratoribus quidem ac dialecticis hæc principaliter facultas paretur, secundo vero loco philosophis. Nam in quo probabilia quidem omnia conquiruntur, dialectici atque oratores juvantur: in quibus vero probabilia ac necessaria docentur, philosophicæ demonstrationi ministratur ubertas. Non modo igitur dialecticus atque orator, verum etiam demonstrator, ac veræ argumentationis effector, habet quod ex propositis locis sibi possit assumere. Cum inter argumentorum probabilium locos, necessariorum quoque principia traditio mixta contineat. Illa vero argumenta, quæ necessaria quidem sunt, sed non probabilia; atque illud ultimum genus, scilicet nec probabile, nec necessarium, a propositi operis consideratione sejunctum est: nisi quod interdum quidam sophistici loci exercendi gratia lectoris adhibentur. Quocirca topicorum pariter utilitas intentioque patefacta est; his enim et dicendi facultas, et investigatio veritatis augetur.

Nam quid dialecticos atque oratores locorum juvat agnitio? Orationi per inventionem copiam præstant. Quid vero necessariorum doctrinam locorum philosophis tradit? viam quodammodo veritatis illustrat. Quo magis pervestiganda est rimandaque ulterius disciplina ea quæ cum cognitione percepta sit, usu atque exercitatione firmanda. Magnum enim aliquid locorum consideratio pollicetur, scilicet inveniendi vias; quod quidem hi qui sunt hujus rationis expertes, soli prorsus ingenio deputantur; neque intelligunt quantum hac consideratione quærat, quæ in artem redigit vim potestatemque naturæ. Sed de his hætenus, nunc de reliquis explicemus.

De syllogismis.

Syllogismorum vero alii sunt prædicativi, qui categorici vocantur; alii conditionales, quos hypotheticos dicimus. Et prædicativi quidem sunt qui ex omnibus prædicativis propositionibus connectuntur, ut is quem exempli gratia superius adnotavi, ex omnibus enim propositionibus prædicativis textitur. Hypothetici vero sunt quorum propositiones conditione nituntur, ut hic: Si dies est, lux est; est autem dies, lux igitur est. Propositio enim prima conditio-

nem tenet hanc, quoniam ita demum lux est, si dies est. Atque ideo syllogismus hic, hypotheticus, id est conditionalis vocatur. Inductio vero est oratio per quam fit a particularibus ad universale progressio, hoc modo: Si in regendis navibus non sorte, sed arte legitur gubernator; si regendis equis auriga non sortis eventu, sed commendatione artis assumitur; si in administranda republica non sors principem facit, sed peritia moderandi; et similia, quæ in pluribus conquiruntur, quibus impertitur [*ed.*, inferuntur]; et in omni quoque re quam quisque regi atque administrari gnaviter volet, qui non sorte accommodat, sed arte, rectorem.

Vides igitur quemadmodum per singulas res currat oratio, ut ad universale perveniat. Nam cum non sorte regi, sed arte navim, currum, rempublicam collegisset, quasi in cæteris sese quoque ita habeat, quod erat universale conclusit: in omnibus quoque rebus, non sorte ductum, sed arte, præcipuum debere præponi. Sæpe autem multorum collecta particularitas aliud quiddam particulare demonstrat; ut si quis sic dicat: Si neque navibus, neque curribus, neque agris sorte præponuntur; nec rebus quidem publicis rectores esse sorte ducendi sunt. Quod argumentationis genus maxime solet esse probabile, etsi non æquam syllogismi habeat firmitatem. Syllogismus namque ab universalibus ad particularia decurret. Estque in eo, si veris propositionibus contextatur, firma atque immutabilis veritas.

Ut inductio habet quidem maximam probabilitatem, sed interdum veritate deficitur; ut in hac: Qui scit canere cantor est; et qui luctari luctator; quique ædificare, ædicator: quibus multis simili ratione collectis, inferri potest: Qui scit igitur malum, malus est, quod non procedit; mali quippe notitia deesse non potest bono; virtus enim sese diligit, aspernaturque contraria, nec vitare vitium nisi cognitum queat.

His igitur duobus velut principiis et generibus argumentandi, duo quidem alii deprehenduntur argumentationis modi: unus quidem syllogismo, alter vero inductioni suppositus. In quibus quidem promptum sit considerare, quod ille quidem a syllogismo, ille vero ab inductione ducat exordium; non tamen aut hic syllogismum, aut ille impleat inductionem; hæc autem sunt enthymema atque exemplum. Enthymema quippe est imperfectus syllogismus, id est oratio, in qua non omnibus antea propositionibus constitutis, infertur festinata conclusio; ut si quis sic dicat: Homo animal est, substantia igitur est; prætermisit enim alteram propositionem, qua proponitur omne animal esse substantiam. Ergo cum enthymema ab universalibus ad particularia probanda contendit, quasi simile syllogismo est. Quod vero non omnibus quæ conveniunt syllogismo propositionibus utitur, a syllogismi ratione discedit, atque ideo imperfectus vocatus est syllogismus.

Exemplum quoque inductioni simili ratione et copulatur, et ab ea discedit. Est enim exemplum, quod per particulare propositum, particulare quod-

dam contendit ostendere, hoc modo : Oportet a Tullio consule necari Catilinam, cum a Scipione Gracchus fuerit interemptus; approbatum est enim Catilinam a Cicerone debere perimi, quod a Scipione Gracchus fuerit occisus : quæ utraque particularia esse, ac non universalia, singularum designat interpositio personarum. Quoniam igitur ex parte pars approbatur, quasi inductionis similitudinem tenet id, quod exemplum vocamus : quoniam vero non plures quibus id efficiat colligit partes, ab inductione discedit. Ita igitur duæ quidem sunt argumentandi species principales : una, quæ dicitur syllogismus, altera que vocatur inductio; sub his autem, et velut ex his manantia, enthymema atque exemplum. Quæ quidem omnia ex syllogismo ducuntur, et ex syllogismo vires accipiunt : sive enim sit enthymema, sive inductio, sive etiam exemplum, ex syllogismo quam maxime fidem capit; quod in prioribus resolutoriis, quæ ab Aristotele transtulimus, demonstratum est. Quocirca satis est de syllogismo disserere, quasi principali, et cæteras argumentandi species continente.

Restat nunc quid sit locus aperire. Locus namque est, ut Marco [ms., Manimio] Tullio placet, argumenti sedes; cujus definitionis quæ sit vis, paucis absolvam. Argumenti enim sedes partim maxima propositio intelligi potest, partim propositionis maxime differentia. Nam cum sint aliæ propositiones, quæ cum per se notæ sint, cum nihil ulterius habeant, quo demonstrantur, atque hæ maxime et principales vocentur, suntque aliæ quarum fidem primæ ac maximæ suppleant propositiones : necesse est ut omnium quæ dubitantur, illæ antiquissimam teneant probationem, quæ ita aliis fidem facere possunt, ut ipsis nihil queat notius inveniri. Nam si argumentum est, quod rei dubiæ faciat fidem, idque notius ac probabilius esse oportet, quam illud quod probatur, necesse est ut argumentis omnibus illa maximam fidem tribuant, quæ ita per se nota sunt, ut aliena probatione non egeant. Sed huiusmodi propositio aliquoties quidem intra argumenti ambitum continetur; aliquoties vero extra posita, argumenti vires supplet ac perficit.

Omnes igitur loci, id est, maximarum differentiarum propositionum, aut ab his ducantur necesse est terminis qui in quæstione sunt propositi, prædicato scilicet atque subjecto; aut extrinsecus assumantur, aut horum medii atque inter utrosque versentur. Eorum vero locorum qui ab his ducuntur terminis de quibus in quæstione dubitatur, duplex modus est : unus quidem ab eorum substantia, alter vero ab his quæ eorum substantiam consequuntur; hi vero qui a substantia sunt, in sola definitione consistunt. Definitio enim substantiam monstrat; et substantiæ integra demonstratio, definitio est. Sed, id quod dicimus, patefaciamus exemplis; ut omnis vel quæstionum, vel argumentationum, vel locorum ratio conquiescat. Age enim quærat, an arbores animalia sint, fiatque huiusmodi syllogismus : Animal est substantia animata sensibilis; non est arbor substan-

tia animata sensibilis; igitur arbor animal non est. Hic quæstio de genere est; utrum enim arbores sub animalium genere ponendæ sint, quæritur; locus qui in universali propositione consistit, huic generis definitio non convenit, id ejus cujus ea definitio est, species non est loci superioris differentia : qui locus nihilominus nuncupatur a definitione.

Vides igitur ut tota dubitatio quæstionis syllogismi argumentatione tracta [ed., tractata] sit per convenientes et congruas propositiones, quæ vim suam ex prima et maxima propositione custodiunt; ex ea scilicet quæ negat esse speciem, cui non conveniat generis definitio. Atque ipsa universalis propositio **574** a substantia tracta est unius eorum termini qui in quæstione locati sunt, ut animalis, id est, ab ejus definitione, quæ est substantia animata sensibilis. Igitur in cæteris quæstionibus strictim ac breviter locorum differentiis commemoratis, oportet uniuscujusque proprietatem vigilantis animi alacritate percipere.

Hujus autem loci qui ex substantia ducitur, duplex modus est; partim namque a definitione, partim a descriptione argumenta ducuntur. Differt autem definitio a descriptione, quod definitio genus ac differentias assumit; descriptio vero subjectam intelligentiam claudit, quibusdam vel accidentibus unam efficientibus proprietatem, vel substantialibus præter genus conveniens aggregatis. Sed definitiones quæ ab accidentibus fiunt, tamen videntur nullo modo substantiam demonstrare : tamen quoniam sæpe veræ definitiones ita ponuntur, quæ substantiam monstrant, illæ etiam propositiones, quæ a descriptione sumuntur, a substantiæ loco videntur assumi. Hujus vero tale sit exemplum : quærat enim an albedo substantia sit, hic quæritur an albedo substantiæ velut generi supponatur. Dicimus igitur : substantia est, quod omnibus accidentibus possit esse subjectum : albedo vero nullis accidentibus subjacet, albedo igitur substantia non est. Locus, id est maxima propositio, eadem quæ superius. Cujus enim definitio vel descriptio ei, quod dicitur, species esse non convenit, id ejus quod esse species perhibetur, genus non est. Descriptio vero substantiæ albedini non convenit, albedo igitur substantia non est.

Locus differentia superior a descriptione, quam dudum locavimus in ratione substantiæ. Sunt etiam definitiones quæ non a rei substantia, sed a nominis significatione ducuntur, atque ita rei de qua quæritur applicantur; ut si sit quæstio utrumne philosophiæ studendum sit, erit argumentatio talis : Philosophiæ sapientiæ amor est, huic studendum nemo dubitat : studendum igitur est philosophiæ. Hic enim non definitio rei, sed nominis interpretatio argumentum dedit. Quod etiam Tullius in ostensione ejusdem philosophiæ usus est defensione, et vocatur Græce quidem *ὀνομασποία*, Latine autem nominis definitio. Hæc de his quidem argumentis quæ ex substantia terminorum in quæstione positorum sumuntur, claris, ut arbitror, patefecimus exemplis :

nunc de his dicendum est qui terminorum substantiam consequuntur.

Horum vero multifaria divisio est; plura enim sunt, quæ singulis substantiis adhærescunt : ab his igitur quæ cujuslibet substantiam comitantur, argumenta duci solent, aut ex toto, aut ex partibus, aut ex causis, vel efficientibus, vel materia, vel fine. Et est efficiens quidem causa, quæ movet atque operatur, ut aliquid explicetur; materia vero, ex qua fit aliquid, vel in qua fit; finis, propter quod fit. Sunt etiam inter eos locos qui ex his sumuntur quæ substantiam consequuntur, aut ab effectibus, aut a corruptionibus, aut ab usibus, aut præter hos omnes ex communiter accidentibus. Quæ cum ita sint, eum prius locum qui a toto sumitur inspiciamus.

Totum duobus modis dici solet : aut ut genus, aut ut id quod ex pluribus integram partibus constat. Et illud quidem quod ut genus, totum est, hoc modo sæpe quæstionibus argumenta suppeditat, ut si sit quæstio, an justitia utilis sit, fit syllogismus : Omnis virtus utilis est, justitia autem virtus est, ergo justitia utilis est. Quæstio de accidenti, id est, an accidat justitiæ utilitas. Locus is, qui in maxima propositione consistit. Quæ generi adsunt et speciei. Hujus superior locus a toto, id est a genere, virtute scilicet, quæ justitiæ genus est. Rursus sit quæstio, an humanæ res providentia regantur. Cum dicimus, si mundus providentia regitur; homines autem pars mundi sunt : humanæ igitur res providentia reguntur. Quæstio de accidenti. Locus quod toti evenit, id congruit etiam parti. Supremus locus a toto, id est ab integro. Quod partibus constat, id vero est mundus, qui hominum totum est.

A partibus etiam duobus modis argumenta nascuntur : aut enim a generis partibus, quæ sunt species; aut ab integri, id est, totius, quæ partes tantum proprio vocabulo nuncupantur. Et de his quidem partibus quæ species sunt, hoc modo sit quæstio, an virtus mentis bene constitutæ sit habitus : quæstio de definitione, id est, an habitus bene constitutæ mentis, virtutis sit definitio. Faciemus itaque ab speciebus argumentationem sic : Si justitia, fortitudo, moderatio, atque prudentia, habitus bene constitutæ mentis sunt; hæc autem quatuor uni virtuti velut generi subjiuntur : virtus igitur bene constitutæ mentis est habitus. Maxima propositio; quod enim singulis partibus inest, id toti inesse necesse est. Argumentum vero a partibus, id est a generis partibus, quæ species nuncupantur; justitia enim, fortitudo, modestia et prudentia, virtutis species sunt.

Item ab his partibus quæ integri partes esse dicuntur, sit quæstio, an sit utilis medicina. Hæc in accidentis dubitatione constituta est. Dicimus igitur, si depelli morbos, salutemque servari, mederi que vulneribus utile est : igitur medicina est utilis. Sæpe autem et una quælibet pars valet, ut argumentationis firmitas constet, hoc modo : ut si de aliquo dubitetur an sit liber : si eum vel censu, vel testamento, vel vindicta manumissum esse monstremus, liber ostensus est; atque aliæ partes erant dandæ

libertatis. Vel rursus, si dubitetur an sit domus quod eminus conspicitur : dicimus quoniam non est; nam vel tectum ei, vel parietes, vel fundamenta desunt, ab una rursus parte factum est argumentum.

Oportet autem non solum in substantiis, verum etiam in modo, temporibus, quantitibus, totum partesque respicere. Id enim quod dicimus aliquando in tempore, pars; rursus si simpliciter aliquid proponamus, in modo totum est; si cum adjectione aliqua, pars fit in modo. Item si omnia dicamus in quantitate, totum dicimus; si aliquid quantitatis excerpimus, quantitatis ponimus partem. Eodem modo et in loco : quod ubique est, totum est; quod alicubi, pars. Horum autem omnium communiter dentur exempla. A toto ad partem secundum tempus : si Deus semper est, et nunc est. A parte ad totum secundum modum; si anima [mss., animal] aliquo modo movetur, et simpliciter movetur; movetur autem cum irascitur; universaliter igitur et simpliciter movetur. Rursus a toto ad partes in quantitate; si **575** verus in omnibus Apollo vates est, verum erit Pyrrhum Romanos superare. Rursus in loco, si Deus ubique est, et hic igitur est.

Sequitur locus qui nuncupatur a causis. Sunt vero plures causæ, id est, quæ vel principium præstant motus atque efficiunt; vel specierum formas subjectæ suscipiunt; vel propter eas aliquid, vel quæ cujuslibet forma est.

Argumentum igitur ab efficiente causa; ut si quis justitiam naturalem velit ostendere, dicat : congregatio hominum naturalis est; justitiam vero congregatio hominum fecit : justitia igitur naturalis est. Quæstio de accidente. Maxima propositio : quorum efficientes causæ naturales sunt, ipsa quoque sunt naturalia. Locus ab efficientibus; quod enim uniuscujusque causa est, id efficit eam rem cujus causa est.

Rursus, si quis Mauros arma non habere contendat, dicit idcirco eos minime armis uti, quia his ferum desit. Maxima propositio, ubi materia deest, et quod ex materia efficitur, desit locus a materia : utrumque vero, id est, ex efficientibus atque materia, uno nomine a causa dicitur. Æque enim id quod efficit, atque id quod operantis actum suscipit, ejus rei quæ efficitur causæ sunt.

Rursus a fine sit propositum, an justitia bona sit, fiet argumentatio talis. Si beatum esse, bonum est, et justitia bona est; hic est enim justitiæ finis, ut qui secundum justitiam vivit, ad beatitudinem perducat. Maxima propositio, cujus finis bonus est, ipsum quoque bonum est. Locus a fine.

Ab eo vero, quæ cujusque forma est, ita non potuisse volare Dædalum, quoniam nullas naturalis formæ pennas habuisset. Maxima propositio, tantum quemque posse, quantum forma permiserit. Locus a forma.

Ab effectibus vero, et corruptionibus, et usibus hoc modo : nam si bonum est domus, constructio bonum est, bonum est domus. Rursus si malum est destructio domus, bona est domus, et si bona est

domus, mala est destructio domus. Item si bonum est equitare, bonum est equus, et si bonum est equus, bonum est equitare. Est autem primum quidem exemplum a generationibus, quod idem ab effectibus vocari potest. Secundum a corruptionibus, tertium ab usibus. Omnium autem maximæ propositiones : ejus effectio bona est, ipsum quoque bonum est, et e converso ; et ejus corruptio mala est, ipsum bonum est, et e converso ; et ejus usus bonus est, ipsum bonum est, et e converso.

A communiter autem accidentibus argumenta fiunt, quotiens ea sumuntur accidentia, quæ relinquere subjectum, vel non possunt, vel non solent ; ut si quis hoc modo dicat : sapiens non poenitebit, poenitentia enim malum factum comitatur : quod quia in sapiente non convenit, ne poenitentia quidem. **B** Quæstio de accidentibus. Propositio maxima : cui non inest aliquid, ei ne illud quidem, quod ejus est consequens, inesse potest. Locus a communiter accidentibus.

Expeditis igitur locis his qui ab ipsis terminis, in propositione positus, assumuntur, nunc de his dicendum est qui licet extrinsecus positi, argumenta tamen quæstionibus subministrant : hi vero sunt vel ex rei judicio, vel ex similibus, vel a majore, vel a minore, vel a proportionem, vel ex oppositis, vel ex transumptione. Et ille quidem locus qui rei iudicium tenet, hujusmodi est ; ut id dicamus esse, vel quod omnes judicant, vel plures, et hi vel sapientes, vel secundum unamquamque artem penitus eruditi. Hujus exemplum est, cælum esse volubile : quod ita sapientes atque in astronomia doctissimi dijudicaverint. Quæstio de accidente. Propositio, quod omnibus, vel pluribus, vel doctis videtur hominibus, ei contradici non posse. Locus a rei judicio.

A similibus vero hoc modo, si dubitetur an hominis proprium sit esse bipedem, dicimus similiter : inest equo quadrupes, et homini bipes ; non est autem equi quadrupes proprium, non est igitur hominis proprium bipes. Quæstio de proprio. Propositio maxima. Si quod similiter inest, non est proprium, ne id quidem de quo quæritur, esse proprium potest.

Locus a similibus : hic vero in gemina dividitur. Hæc enim similitudo, aut in qualitate, aut in quantitate consistit ; sed in quantitate paritas nuncupatur, id est æqualitas.

Rursus ab eo quod est majus, si an sit animalis definitio, quod ex se moveri possit, dicimus, si magis oportet esse animalis definitionem, quod naturaliter vivat, quam quod ex se moveri possit. Non est autem hæc definitio animalis, quod naturaliter vivat : ne hæc quidem, quæ minus videtur esse definitio, quod ex se moveri possit, animalis definitio esse putanda est. Quæstio de definitione. Propositio maxima. Si id quod magis videbitur inesse, non inest, ne illud quidem quod minus inesse videtur, inerit. Locus ab eo quod est majus.

A minoribus vero converso modo. Nam si est hominis definitio, animal gressibile bipes : cumque id bipes videatur esse definitio hominis minus quam

animal rationale mortale ; sitque definitio ea hominis quæ dicit animal gressibile bipes, erit definitio hominis, animal rationale mortale. Quæstio de definitione. Maxima propositio : Si id quod minus videtur inesse, inest ; et id quod magis videtur inesse, inerit. Multæ autem diversitates locorum sunt, ab eo quod esse magis ac minus, argumenta ministrantium : quos in expositione Topicorum Aristotelis diligentius persecuti sumus.

Item ex proportionem : ut si quæretur, an sorte sint legendi in civitatibus magistratus, dicamus minime : quia ne in navibus quidem gubernator sorte præficatur : est enim proportio ; nam ut sese habet gubernator ad navem, ita magistratus ad civitatem. Hic autem locus distat ab eo quod ex similibus ducitur. Ibi enim una res quæ cuilibet et alii comparatur : in proportionem vero non est similitudo rerum, sed quædam habitudinis comparatio. Quæstio de accidenti proportionem. Quod in quaque re evenit, id in ejus proportionali evenire necesse est. Locus a proportionem.

Ex oppositis vero multiplex locus est. Quatuor enim sibimet opponuntur modis : aut enim ut contraria adverso sese loco constituta respiciunt ; aut ut privatio, et habitus ; aut relatio ; aut affirmatio et negatio. Quorum discretionem in eo libro qui de decem Prædicamentis scriptus est, commemoratæ sunt ; ab his hoc modo argumenta nascuntur.

A contrariis si quæretur, an sit virtutis proprium laudari, dicam minime : quoniam ne vitii **576** quidem vituperari. Quæstio de proprio. Propositio maxima : quoniam contrariis contraria conveniunt. Locus ab oppositis, id est ex contrario.

Rursus sit in quæstione positum : An sit proprium oculos habentium videre, dicam minime : eos namque qui vident, alias etiam cæcos esse contingit. Nam in quibus est habitus, in eisdem poterit esse privatio ; et quod est proprium, non potest a subjecto discedere. Et quoniam veniente cæcitate visus abscedit, non esse proprium oculos habentium videre convincitur. Quæstio de proprio. Propositio, ubi privatio adesse potest et habitus, proprium non est. Locus ab oppositis, secundum habitum ac privationem.

Rursus sit in quæstione positum, an patris sit proprium procreatorem esse, dicam recte videri : quia filii est proprium procreatum esse ; ut enim sese habet pater ad filium, ita procreatus ad procreatorem. Quæstio de proprio. Propositio maxima : ad se relatorum propria, et ipsa ad se referuntur. Locus a relativis oppositis.

Item sit in quæstione positum, an sit animalis proprium moveri, negem : quia nec inanimati [*ed.*, in animali] quidem est proprium non moveri. Quæstio de proprio. Propositio maxima : oppositorum opposita esse propria oportere. Locus ab oppositis, secundum affirmationem ac negationem ; moveri enim et non moveri, secundum affirmationem negationemque sibimet opponuntur.

Ex transumptionem vero hoc modo fit : cum ex his

terminis in quibus quæstio constituta est, ad aliud quidem notius dubitatio transfertur; atque ex ejus probatione ea quæ in quæstione sunt posita, confirmantur; ut Socrates, cum quid posset in unoquoque justitia, quæreret, omnem tractatum ad reipublicæ transtulit magnitudinem; atque ex eo quod illa efficeret in singulis, etiam valere firmavit. Qui locus a toto forsitan esse videretur; sed quoniam non inhæret in his de quibus proponitur terminis, sed extra posita res, hoc tantum quia notior videtur, assumitur; idcirco ex transumptione locus id convenienti vocabulo nuncupatus est. Fit vero hæc transumptio et in nomine, quoties ab obscuro vocabulo ad notius transfertur argumentatio, hoc modo; ut si quæratur, an philosophus invideat, sitque ignotum quid philosophi significet nomen, dicemus ad vocabulum notius transferentes, non invidere qui sapiens sit; notius enim est sapientis vocabulum quam philosophi. Ac de his quidem locis qui extrinsecus assumuntur, idonee dictum est: nunc de mediis disputabitur.

De mediis.

Medii enim loci sumuntur vel ex casu, vel ex conjugatis, vel ex divisione nascentes. Casus est alicujus nominis principalis inflexio in adverbium: ut a justitia inflectitur juste, casus igitur est justitia, id quod dicimus juste, adverbium. Conjugata vero dicuntur, quæ ab eodem diverso modo ducta fluxerunt: ut a justitia, justum; hæc igitur inter se et cum ipsa justitia conjugata dicuntur, ex quibus omnibus in promptu sunt argumenta. Nam si id quod justum est, bonum est; et id quod juste est, bene est; et qui justus est, bonus est, et justitia bona est; hæc igitur secundum proprii nominis similitudinem consequuntur.

Mixti vero loci appellantur: quoniam si de justitia quæratur, et a casu vel a conjugatis argumenta ducuntur; neque ab ipsa proprie atque conjuncte, neque ab his quæ sunt extrinsecus posita videntur trahi, sed ex ipsorum casibus, id est, quadam ab ipsis levi immutatione deductis. Jure igitur hi loci mediis inter eos qui ab ipsis, et eos qui sunt extrinsecus, collocantur.

Restat locus a divisione, qui tractatur hoc modo. Omnis divisio vel negatione fit, vel partitione; ut si quis ita pronuntiet: omne animal aut habet pedes, aut non habet. Partitione vero, velut si quis dividat: omnis homo aut sanus, aut æger est. Fit autem universa divisio, vel, ut generis in species, vel totius in partes, vel vocis in proprias significationes, vel accidentis in subjecta, vel subjecti in accidentia, vel accidentis in accidentia. Quorum omnium rationem in meo libro diligentius explicavi quem de divisione composui; atque idcirco ad horum cognitionem congrua petantur exempla. Fiunt vero argumentationes per divisionem, tum ea segregacione quæ per negationem fit, tum ea quæ per partitionem. Sed qui his divisionibus utuntur, aut directa ratiocinatione contendunt, aut in aliquid impossibile atque inconve-

niens ducunt, atque ita id quod reliquerant, rursus assumunt.

Quæ facilius quisque cognoscet, si prioribus analyticis operam dederit: horum tamen in præsentia talia præstabunt exempla notitiam. Sit in quæstione propositum, an ulla origo sit temporis: quod qui negare volet, id nimirum ratiocinatione firmabit, nullo modo esse ortum: idque directa ratiocinatione monstrabit, hoc modo: quoniam mundus æternus est (id enim paulisper argumenti gratia concedatur), mundus vero sine tempore esse non potuit, tempus quoque est æternum; sed quod æternum est, caret origine: tempus igitur originem non habet. At si per impossibilitatem idem desideretur ostendi, dicetur hoc modo: Si tempus habet originem, non fuit semper tempus: fuit igitur, quando non fuit tempus, sed fuisse significatio est temporis; fuit igitur tempus, quando non fuit tempus: quod fieri non potest; non igitur est ullum temporis principium positum. Namque, ut ab ullo principio cœperit, inconveniens quidam atque impossibile contingit fuisse tempus, quando non fuerit tempus. Reditur igitur ad alteram partem, quod origine careat; sed hæc quæ ex negatione divisio est, cum per eam quælibet argumenta sumuntur, nequit fieri ut utrumque sit, quod affirmatione et negatione dividitur: itaque sublato uno, alterum manet; positoque altero reliquum tollitur; vocaturque hic a divisione locus, medius inter eos qui ab ipsis duci solent, atque eos qui extrinsecus assumuntur. Cum enim quæratur an ulla temporis sit origo, sumit quidem esse originem; et ex eo per propriam consequentiam a re ipsa, quæ quæratur, fit impossibilitatis et mendacii syllogismus; quo concluso reditur ad prius, quod verum esse necesse est; siquidem ad quod ei oppositum est, ad impossibile aliquid inconveniensque perducit. Itaque quoniam ex ipsa re de qua quæratur, fieri syllogismus solet, et quasi ab ipsis locus est ductus: quoniam vero non in eo permanet, sed ad 577 positum redit, quasi extrinsecus sumitur: idcirco igitur hic a divisione locus inter utrumque medius collocatur.

At vero hi qui ex partitione sumuntur, multiplici fiunt modo. Aliquotiens enim quæ dividuntur, simul esse possunt; ut si vocem in significationes dividamus, omnes simul esse possunt: veluti cum dicimus amplector, aut actionem significat, aut passionem; utrumque simul significare potest. Aliquotiens velut in negationis modo, quæ dividuntur simul esse non possunt; ut sanus est, aut æger. Fit autem ratiocinatio in priore quidem modo divisionis, tum quia omnibus adest quod quæratur, vel non est; tum vero idcirco alicui adesse, vel non adesse quod aliis adsit, vel minime.

Nec in his explicandis diutius laboramus, si priores resolutorii, vel topica diligentius ingenium lectoris instruxerint. Nam si quæratur utrum canis substantia sit, atque hæc divisio fiat: canis vel latrabilis animalis est, vel marinæ belluæ, vel cœlestis sideris nomen; demonstraretque per singula et canem latrabilem substantiam esse, marinam quoque bel-

luam, et cœleste sidus substantiæ posse supponi, monstravit canem esse substantiam. Atque hic quidem ex ipsis in quæstione propositis, videbitur argumenta traxisse. At in talibus syllogismis, aut sanus est aut æger; sed sanus est, non est igitur æger; sed sanus non est, æger igitur est; vel ita: si æger est, sanus igitur non est; vel ita: si æger non est, sanus igitur est. Ab his quæ sunt extrinsecus [ms., intrinsecus] sumptus est syllogismus, id est ab oppositis. Idcirco ergo totus hic a divisione locus inter utrosque medius esse perhibetur: quia si negatione sit constitutus, aliquo modo quidem ex ipsis sumitur, aliquo modo ab exterioribus venit. Si vero a partitione argumenta ducuntur, nunc quidem ab ipsis, nunc vero ab exterioribus copiam præstant.

Et ea Græci quidem Themistii diligentissimi scriptoris ac lucidi, et omnia ad facultatem intelligentiæ revocantis talis locorum videtur esse partitio. Quæ cum ita sint, breviter mihi locorum divisio commemoranda est, ut nihil præterea relictum esse monstretur, quod non intra eam probetur esse inclusum. De quo enim in qualibet quæstione dubitatur, id ita firmabitur argumentis; ut ea vel ex his ipsis sumantur, quæ in quæstione sunt constituta, vel extrinsecus ducantur, vel quasi in confinio horum posita vestigentur. Ac præter hanc quidem divisionem nihil extra inveniri potest; sed si ab ipsis sumitur argumentum, aut ab ipsorum necesse est substantia sumatur, aut ab his quæ ea consequuntur, aut ab his quæ inseparabiliter accidunt, vel eis adhærent, et ab eorum substantia separari se jungique vel non possunt, vel non solent. Quæ vero ab eorum substantia ducuntur, ea aut in descriptione, aut in definitione sunt; et præter hæc, a nominis interpretatione. Quæ vero ea velut substantias continentia consequuntur, alia sunt, vel ut generis, vel differentiæ, vel integræ formæ, vel specierum, vel partium loco circa ea quæ inquirantur, assistunt; item, vel causæ, vel fines, vel effectus, vel corruptiones, vel usus, vel quantitas, vel tempus, vel subsistendi modus. Quod vero proprie inseparabile, vel adhærens, accidens nuncupatur, id in communiter accidentibus numerabitur. Et præter hæc quid aliud cuiquam inesse possit, non potest inveniri.

Quibus ita propositis, inspiciamus nunc eos locos quos dudum extrinsecus pronuntiabamus assumi; ea enim quæ extrinsecus assumuntur, non sunt ita separata atque disjuncta, ut non aliquando quasi e regione quadam, ea quæ quærentur aspiciant. Nam et similitudines et opposita ad ea sine dubio referuntur, quibus similia vel opposita sunt, licet jure atque ordine videantur extrinsecus collocata. Sunt autem hæc, similitudo, oppositio, magis ac minus, rei iudicium. In similitudine enim tum rei similitudo, tum proportionis ratio continetur. Omnia enim similitudinem tenent.

Opposita vero in contrariis, in privationibus, in relationibus, in negationibus constant. Comparatio vero majoris ad minus quædam quasi similitudine dissi-

milis est; rerum enim per se similitum in quantitate discretio majus fecit ac minus. Quod enim omni qualitate, omnique ratione disjunctum est, id nullo modo poterit comparari. Ex rei vero iudicio quæ sunt argumenta, quasi testimonium præbent, et sunt inartificiales loci atque omnino disjuncti, nec rem potius quam opinionem iudiciumque sectantes. Transumptionis vero locus nunc quidem in æqualitate, nunc vero in majoris minorisve comparatione consistit; aut enim ad id quod est simile, aut ad id quod est majus aut minus, fit argumentorum rationumque transumptio.

Hi vero loci quos mixtos esse prædiximus, aut ex casibus, aut ex conjugatis, aut ex divisione nascuntur: in quibus omnibus consequentia et repugnantia custoditur. Sed ea quidem, quæ ex definitione, vel genere, vel differentia, vel causis argumenta ducuntur, demonstratione maxime syllogismis vires atque ordinem subministrant: reliqua vero verisimilibus ex dialecticis. Atque hi loci maxime, qui in eorum substantia sunt, de quibus in quæstione dubitatur, ad prædicativos ac simplices; reliqui vero ad hypotheticos et conditionales respiciunt syllogismos.

Expeditis igitur locis, et diligenter tam definitione quam exemplorum etiam luce patefactis, dicendum videtur quomodo hi loci maximarum sint differentiarum propositionum, idque brevi; neque enim longa disputatione res eget. Omnes enim maximæ propositiones, vel definitiones, in eo quod sunt maximæ, non differunt; sed in eo quod hæc quidem a definitione, illæ vero a genere, vel aliæ veniant ab aliis locis, et his jure differre, hæcque earum differentiarum esse dicuntur.

De topicis.

Topica sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, origines dictionum. Itaque licet definire locum esse argumenti sedem, argumentum autem rationem quæ rei dubiæ faciat fidem. Et sunt argumenta aut in ipso negotio de quo agitur, aut ducuntur ex his rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur, et ex rebus aliis tractæ noscuntur: aut certe assumuntur extrinsecus. Ergo hærentia loca argumentorum in eo ipso negotio sunt tria, id est, a toto, a partibus, a nota.

A toto est argumentum etiam, cum definitio adhibetur ad id quod quæritur; sicut ait Cicero, Gloria est laus recte factorum, magnorumque in rempublicam fama meritorum: ecce [ed., ex se] quia gloria totum est, per definitionem ostendit quid sit gloria.

578 Argumentum a partibus sic; ut puta, si oculus videt, non ideo totum corpus videt.

A nota autem sic ducitur argumentum, quod Græce etymologia dicitur: Si consul est qui consulit reipublicæ, quid aliud Tullius fecit cum affecit supplicio conjuratos?

Nunc ducuntur argumenta et ex his rebus quæ quodammodo affectæ sunt ad id de quo quæritur, et ex rebus aliis tractæ noscuntur: et sunt loca tredecim, id est, alia a conjugatis, alia a genere, alia a forma generis, id est specie, alia a similitudine, alia

a differentia, alia ex contrario, alia a conjunctis, alia ab antecedentibus, alia a consequentibus, alia a repugnantibus, alia a causis, alia ab effectibus, alia a comparatione minorum, majorum aut parium.

Primo ergo a conjugatis argumentum ducatur. Conjugata dicuntur, cum declinatur a nomine, et fit verbum; ut Cicero Verrem dicit everrisse provinciam; vel nomen a verbo, cum latrocinari dicitur latro: aut nomen a nomine; ut Terentius: Inceptio est amentium, haud amantium.

A genere argumentum est, quando a re generali ad speciem aliquam descendit: ut illud Virgilii, Varium et mutabile semper femina: potuit et Dido, quod est species, varia et mutabilis esse. Vel illud Ciceronis, quod fecit argumentum, descendens a genere ad speciem: nam cum omnium provinciarum sociorumque rationem diligenter habere debeatis, tum præcipue Siciliae, judices.

A specie argumentum ducitur, cum generali quaestioni fidem species facit; ut illud Virgilii:

An non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor?

quia Phrygius pastor species est; et si istud ille unus fecit, et alii hoc Trojani generaliter facere possunt.

A simili argumentum est, quando de rebus aliquibus similia proferuntur; ut Virgilius:

Suggere tela mihi, nam nullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterintque in corpore
Grajum

Iliacis campis.

A differentia argumentum ducitur, quando per differentiam aliqua res separantur; Virgilius:
Non Diomedis equos, nec currum cernis Achilles.

A contrariis argumentum sumitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur; ut Terentius:

Nam si illum objurges, vitæ qui auxilium tulit,
Quid facies illi qui dederit damnum aut malum?

A conjunctis autem fides petitur argumenti; cum quæ singula infirma sunt, si jungantur, vim veritatis assumunt; ut, quid accedit ut tenuis ante fuerit, quid si ut avarus, quid si ut audax, quid si ut ejus qui occisus est inimicus? Singula hæc quia non sufficiunt, idcirco congregata ponuntur, ut ex multis junctis res aliqua confirmetur.

Ab antecedentibus argumentum est, quando aliqua ex his quæ prius gesta sunt comprobantur; ut Cicero pro Milone: Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit? Præcessit enim prædictio, ubi est argumentum, et secutum est factum.

A consequentibus vero argumentum est, quando positam rem aliquid inevitabiliter consequitur; ut si mulier peperit, cum viro concubuit.

A repugnantibus argumentum est, quando illud quod objicitur, aliqua contrarietate destruitur; ut Cicero dicit: Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ditatus, arguitur domui suæ te interficere voluisse.

A causis argumentum est, quando ex consuetudine communi res quæ tractatur, fieri potuisse convincitur; ut in Terentio:

Ego non nihil veritus sum dudum abste, Dave, ne faceres
Quod vulgus servorum solet, dolis ut me deluderet.

Ab effectibus ducitur argumentum, cum ex his quæ facta sunt, aliquid approbatur; ut in Virgilio:

Degeneres animos timor arguit;

nam timor est causa ut degener sit animus, quod timoris effectum est.

A comparatione argumentum ducitur, quando per collationem personarum sive causarum, sententiæ ratio confirmatur, et a majori ratione hoc modo, ut in Virgilio:

Tu potes unanimes armare in prælia fratres.

Ergo qui hoc in fratribus potest, quanto magis in aliis? A minorum comparatione; sicut Publius Scipio pontificem maximum Tiberium Gracchum non mediocriter labefactantem statum reipublicæ privatus interfecit.

A parium comparatione; sic Cicero, in Pisone nihil interesse, utrum ipse consul improbis concionibus, perniciosis legibus rempublicam vexet, an alios vexare patiatur.

Extrinsecus vero assumuntur argumenta hæc quæ Græci ἀτέχνα vocant, id est inartificialia, quod testimonium ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem; et prius.

A persona, ut non qualiscunque sit, sed illa quæ testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed et morum probitate debet esse laudabilis.

A natura auctoritas est, quæ maxima virtute consistit; et a tempore sunt, quæ afferant auctoritatem; ut sunt ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, concursio rerum fortuitarum.

A dictis factisque majorum petitur fides: cum prisorum dicta factaque memorantur.

Et a tormentis fides probatur, post quæ nemo creditur velle mentiri.

De syllogismis.

Prima figura modos habet quatuor, qui universaliter vel particulariter affirmativam vel negativam concludent.

Secunda item quatuor modos, qui ab negativa concludent, sive universaliter sive particulariter.

Tertia figura habet sex modos, qui affirmative vel negative, sed particulares facient conclusiones.

Ergo primæ figuræ modus primus est qui conficitur ex duabus universalibus affirmativis, habens conclusionem universaliter affirmativam, hoc modo:

Omne bonum est amabile.

Omne justum est bonum.

Omne igitur justum est amabile.

Secundus modus figuræ primæ conficitur ex universaliter abnegativa et universaliter affirmativa, habens conclusionem universaliter, hoc modo:

Nullus risibilis est irrationalis.

Omnis homo est risibilis.

Nullus igitur homo est irrationalis.

579 Tertius modus primæ figuræ est qui conficitur ex universaliter affirmativa et particulari affirmativa, particularem affirmativam concludens, hoc modo:

Omne animal movetur.

Quidam homo est animal.

Quidam igitur homo movetur.

Quartus modus primæ figuræ est qui conficitur ex universali abnegativa et particulari affirmativa, particularem abnegativam concludens, hoc modo :

Nullum insensibile est animatum.

Quidam lapis est insensibilis.

Quidam igitur lapis non est animatus.

Secundæ vero figuræ primus modus est qui ex universali abnegativa et universali affirmativa concludit hoc modo universale abnegativum :

Nullum malum est bonum.

Omne justum est bonum.

Nullum igitur justum est malum.

Secundæ vero figuræ secundus modus est in quo ex universali priore affirmativa et posteriore universali abnegativa conficitur universalis abnegativa conclusio, hoc modo :

Omne justum est æquum.

Nullum malum est æquum.

Nullum igitur malum est justum.

Tertius secundæ figuræ modus, qui ex priore universali negativa et posteriore particulari affirmativa, negationem colligit particularem, hoc modo :

Nullus lapis est animal.

Quædam substantia est animal.

Quædam igitur substantia non est lapis.

Quartus modus est secundæ figuræ qui ex affirmativa priore universali et posteriore particulari negativa particularem negationem concludit, hoc modo :

Omne justum est rectum.

Quidam homo non est rectus.

Quidam igitur homo non est justus.

Primus modus tertiæ figuræ est qui ex duobus universalibus affirmativis particularem affirmativam concludit : quia universalem affirmativam licet in particularem affirmativam converti, hoc modo :

Omnis homo est animal.

Omnis homo est substantia.

Quædam igitur substantia est animal.

Item secundus modus tertiæ figuræ est in quo ex universali negatione et universali affirmatione fit particularis negativa conclusio :

Nullus homo est equus.

Omnis homo est substantia.

Quædam igitur substantia non est equus.

Tertius modus est tertiæ figuræ, qui ex particulari et universali affirmativis particularem affirmativam concludit, hoc modo :

Quidam homo est albus.

Omnis homo est animal.

Quoddam igitur animal est album.

Quartus vero modus tertiæ figuræ est qui ex universali et particulari affirmativis particularem affirmativam concludit, hoc modo :

A

Omnis homo est animal.

Quidam homo est albus.

Quoddam igitur album est animal.

Quintus vero modus tertiæ figuræ est qui ex particulari negativa et universali affirmativa negationem particularem concludit, hoc modo :

Quidam homo non est albus.

Omnis homo est animal.

Quoddam igitur animal non est album.

Sextus modus tertiæ figuræ est qui ex universali negativa et particulari affirmativa particularem negativam concludit, hoc modo :

Nullus homo est lapis.

Quidam homo est albus.

Quoddam igitur album non est lapis.

B

Demonstrati sunt omnes modi trium figurarum categorici syllogismi, licet quidam primæ figuræ alios quinque modos addiderint.

De paralogismis.

Paralogismi vero primæ figuræ ita fiunt, ex priori affirmativa universali et secunda negativa universali : Omnis homo est animal; nullum animal est lapis : nullus igitur homo lapis est. Et quia mutato termino et universale et particulare concludet et negativam et affirmativam, ob hoc est inutilis approbatus idem paralogismus, qui ex duabus negativis universalibus fit, hoc modo : Nullus lapis animal est; nullum animal immobile est : nullus igitur immobilis est lapis.

C

Idem paralogismus, qui ex duabus particularibus affirmativis fit hoc modo : Quidam equus animal est; quoddam animal bipes est : quidam igitur equus bipes est. Rursum ex duabus particularibus negativis hoc modo : Quidam homo albus non est; quoddam album non movetur : quidam igitur homo non movetur.

Dein, si prior affirmativa particularis, et secunda negativa particularis fuerit, hoc modo : Quidam equus animal est; quoddam animal quadrupes non est : quidam igitur equus quadrupes non est.

Idem, si prior negativa particularis, secunda affirmativa fuerit particularis, hoc modo : Quidam homo equus non est; quidam equus immobilis est : quidam igitur homo immobilis est.

D

Idem, si major propositio affirmativa fuerit universalis, et minor propositio negativa fuerit particularis, paralogismus erit, hoc modo : Omnis homo animal est; quoddam animal rationale non est : quidam igitur homo rationalis non est.

At vero si major fuerit propositio universalis negativa, et minor particularis fuerit negativa, nullus poterit esse syllogismus, hoc modo : Nullus lapis animal est; quoddam animal pinnatum est : nullus igitur lapis pinnatus est.

Rursum, si prima fuerit particularis, secunda vero universalis, et utraque affirmativæ propositiones, non erit syllogismus, hoc modo : Quidam lapis corpus est; omne corpus mensurabile est : quidam igitur lapis mensurabilis est.

Idem, si prima fuerit particularis propositio negativa, et secunda universalis negativa, non erit syllogismus, hoc modo : Quoddam animal bipes non est; nullum bipes hinnibile est : quoddam igitur animal hinnibile non est.

Idem, si prior affirmativa particularis, secunda negativa universalis propositio fuerit, syllogismus non facit, hoc modo : Quidam lapis insensatus est; nullum insensatum vivit : quidam igitur lapis non vivit.

Idem, si prior negativa particularis propositio fuerit, et secunda affirmativa universalis, paralogismus erit, hoc modo : Quoddam nigrum animatum **580** non est; omne animatum movetur : quoddam igitur nigrum non movetur. Et de finitis propositionibus syllogismus non fit, quia particulares similes sunt.

Omnes propositiones his modis constant :

Id est, *simplices*, ita :

Omnis homo justus est. Quidam homo justus est.
Omnis homo rationalis est. Quidam homo rationalis est.

Contrariæ :

Nullus homo justus est. Quidam homo justus non est.

Contradictoriæ :

Nullus homo rationalis est. Quidam homo rationalis non est.

Ex utrisque terminis infinitis. Omnis non homo non rationalis est. Nullus non homo non rationalis est. Quidam non homo non rationalis est. Quidam non homo non rationalis non est.

Item ex infinito subjecto. Omnis non homo rationalis est. Nullus non homo rationalis est. Quidam non homo rationalis est. Quidam non homo rationalis non est.

Item ex infinito prædicato. Omnis homo non rationalis est. Nullus homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis non est.

Item quæ conveniunt. Omnis homo rationalis est. Nullus homo non rationalis est. Omnis homo non rationalis est. Nullus homo non rationalis est. Quidam homo rationalis est. Quidam homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis est. Quidam homo non rationalis non est.

Item. Omne non animal non homo est. Nullum non animal non homo est. Quiddam non animal non homo est. Quiddam non animal non homo non est.

Item conversæ ex prædicato infinito. Omne non animal homo est. Nullum non animal homo est. Quoddam non animal homo est. Quoddam non animal homo non est.

Item conversæ ex infinito subjecto. Omne animal non homo est. Nullum animal non homo est. Quidam animal non homo est. Quoddam animal non homo non est.

Item propositiones indefinitæ. Homo justus est. Homo justus non est.

Indefinitarum propositiones cum subjecto infinito. Non homo justus est. Non homo justus non est.

A Ex prædicato infinito. Homo justus non est. Homo non justus non est.

Ex utrisque terminis infinitis. Non homo non justus est. Non homo non justus non est.

Propositiones singulares vel individuæ. Plato justus est. Plato justus non est.

Ex infinito subjecto. Non Plato justus est. Non Plato justus non est.

Ex infinito prædicato. Plato non justus est. Plato non justus non est.

Ex utrisque terminis infinitis. Non Plato non justus est. Non Plato non justus non est.

De locis rhetoricis.

Rhetorica oratio habet partes sex, proœmium, quod exordium est, narrationem, partitionem, confirmationem, reprehensionem, perorationem. Quæ partes instrumenta sunt rhetoricæ facultatis, quoniam rhetorica in omnibus suis speciebus inest, et species eidem inerunt. Nec potius inerunt, quam eisdem ea quæ peragunt administrabunt. Itaque et in judiciali genere causarum necessarius est ordo proœmii, et narrationis, atque cæterorum; et in demonstrativo deliberativoque necessaria sunt. Opus autem rhetoricæ facultatis docere et movere : quod nihilominus iisdem fere sex instrumentis, id est orationis partibus, administratur. Partes autem rhetoricæ, quoniam partes sunt facultatis, ipsæ quoque sunt facultates; quocirca ipsæ quoque orationis partibus, quasi instrumentis, utentur.

C Atque ut his operentur, eisdem inerunt. Nam in exordiis nisi quinque sint suprascriptæ rhetoricæ partes : ut inveniatur, eloquatur, disponatur, meminerit, pronuntiet, nihil agit orator. Eodem quoque modo et reliquæ fere partes instrumenti, nisi habeant omnes rhetoricæ partes, frustra sunt. Hujus autem facultatis effector orator est, cujus est officium dicere apposite ad persuasionem; finis tum in ipso quidem bene dixisse, id est, dixisse apposite ad persuasionem; altera vero persuasisse. Neque enim si quæ impediunt oratorem quominus persuadeat, facto officio, finem non est consecutus; sed is quidem qui officio fuit contiguus et cognatus, consequitur, facto officio. Is vero qui extra est, sæpe non consequitur, neque tamen rhetoricam suo fine contentam, honore vacuavit. Hæc quidem ita sunt mixta, ut rhetorica insit speciebus, species vero insint causis.

D Causarum vero partes status esse dicuntur : quos etiam aliis nominibus tum constitutiones, tum quæstiones nominare licet : qui quidem dividuntur ita, ut rerum quoque natura divisa est. Sed a principio quæstionum differentias ordiamur, quoniam rhetoricæ quæstiones circumstantiis involutæ sunt omnes, aut in scripti alicujus controversia versantur, aut præter scriptum ex re ipsa sumunt contentionis exordium.

Et illæ quidem quæstiones, quæ in scripto sunt, quinque modis fieri possunt. Uno quidem, cum hic scriptoris verba defendit, et ille sententiam; atque hic appellatur scriptum et voluntas.

Alio vero, si inter se leges quadam contrarietate A dissentiunt, quarum ex adversa parte aliæ defendunt, aliæ faciunt controversiam; atque hic vocatur status legis contrariæ.

Tertio, cum scriptum de quo contenditur sententiam claudit ambiguam, ambiguitas ex suo nomine nuncupatur.

Quarto vero, cum in eo quod scriptum est aliud non scriptum intelligitur; quod quia per ratiocinationem et quamdam syllogismi consequentiam vestigatur, ratiocinativus vel syllogismus dicitur.

Quinto, cum sermo scriptus est, cujus non facile vis ac natura clarescat, nisi definitione detecta sit; hic vocatur finis in scripto; quos omnes a se differre, non est nostri operisve rhetorici demonstrare. Hæc autem *speculanda* doctis, non rudibus discenda proponimus: quamvis de eorum differentia in topicorum commentis per transitum disseruerimus.

Earum autem constitutionum, quæ præter scriptum in ipsarum rerum contentione sunt positæ, **581** ita differentie segregantur, ut rerum quoque ipsarum natura divisa sit. In omni enim rhetorica quæstione dubitatur an sit, quid sit, quale sit; et propter hæc, an jure, vel more possit exerceri iudicium. Sed si factum, vel res quæ intenditur ab adversario, negatur, quæstio est utrum sit ea quæ conjecturalis constitutio nominatur. Quod si factum quidem esse constiterit, sed quidnam sit id quod factum est ignoretur, quoniam vis ejus definitione monstranda est, finitiva dicitur constitutio. Ac si et esse constiterit, et de rei definitione conveniat, sed quale sit inquiratur: tunc quia cui generi subjici debet ambigitur, generalis qualitas nuncupatur. In hac vero quæstione et qualitatis, et quantitatis, et comparisonis ratio versatur. Sed quoniam de genere quæstio est, secundum generis formam in plura necesse est hujus constitutionis membra distribui.

Omnis enim quæstio generalis, id est, cum de genere, et qualitate, vel quantitate quæritur facti, in duas tribuitur partes. Nam aut in præterito quæritur de qualitate propositi, aut in præsentis, aut in futuro. Si in præterito, juridicialis constitutio nuncupatur; si præsentis vel futuri temporis teneat quæstionem, negotialis dicitur.

Juridicialis vero, cujus inquisitio præteritum respicit, duabus partibus segregatur. Aut enim in ipso facto vis defensionis inest, et absoluta qualitas nuncupatur: aut extrinsecus assumitur, et assumptiva dicitur constitutio.

Sed hæc in partes quatuor derivatur: aut enim conceditur crimen, aut removetur, aut refertur, aut, quod est ultimum, comparatur. Conceditur crimen, cum nulla inducitur facti defensio, sed venia postulatur. Id fieri duobus modis potest, si deprecaris aut purges. Deprecaris, cum nihil excusationis attuleris. Purgas, cum facti culpa his ascribitur quibus obsisti obviarique non possit, neque tamen personæ sint; id enim in aliam constitutionem cadit. Sunt autem hæc, *imprudencia*, casus atque necessitas.

Removetur vero crimen, cum ab eo qui incessitur

transfertur in alium. Sed remotio criminis duobus fieri modis potest: si aut causa refertur, aut factum. Causa refertur, cum aliena potestate aliquid factum esse contenditur; factum vero, cum alius aut potuisse, aut debuisse facere demonstratur. Atque hæc in his maxime valent, si ejus nominis in nos intendatur actio, quod non fecerimus id quod oportuit [*mss.*, potuit] fieri. Refertur crimen, cum juste in aliquem facinus commissum esse conceditur [*mss.*, contenditur]: quoniam is in quem commissum sit injuriosus sæpe fuerit, atque id quod intenditur meruit pati.

Comparatio est, cum propter meliorem utilioremve rem factum quod adversarius arguit, commissum esse defenditur. Atque hæc hactenus; nunc de **B** inventione tractandum est.

De inventione.

Etenim prius quidem dialecticos dedimus, nunc rhetoricos promimus locos, quos ex attributis personæ ac negotio venire necesse est. Persona, quæ in iudicium vocatur, cujus dictum aliquid factumve reprehenditur. Negotium, factum dictumve personæ, propter quod in iudicium vocatur. Itaque in his duobus omnis locorum ratio constituta est; quæ enim habent reprehensionis [*mss.*, excusationis] occasionem, eadem nisi ad excusabilem partem vergant, defensionis copiam non ministrant; ex eisdem enim locis accusatio defensioque consistit.

Si igitur persona in iudicium vocatur, neque factum dictumve ullum reprehenditur, causa esse non potest. Nec vero factum dictumve aliquid in iudicium proferri potest, si persona non existet. Itaque in his duobus omnis iudiciorum ratio versatur, in persona scilicet, atque negotio. Sed, ut dictum est, persona est quæ in iudicium vocatur; negotium, factum, dictumve personæ, propter quod reus statuitur. Persona igitur et negotium suggerere argumenta non possunt, de ipsis enim quæstio est; de quibus autem dubitatur, ea dubitationi fidem facere nequeunt. Argumentum vero erit ratio rei dubiæ faciens fidem. Faciant autem negotio fidem ea quæ sunt personis ac negotiis attributa. Ac si quando persona negotio faciat fidem, velut si credatur contra rempublicam sensisse Catilinam, quoniam persona est vitiorum turpitudine denotata, tunc non in eo quod persona est, et in iudicium vocatur, fidem negotio facit, sed in eo quod ex attributis personæ quamdam suscipit qualitatem. Sed ut rerum ordo clarius colliquescat, de circumstantiis arbitrari esse dicendum.

De circumstantiis.

Circumstantiæ sunt quæ convenientis substantiam quæstionis efficiunt. Nisi enim sit qui fecerit, et quod fecerit, causaque cur fecerit, locus tempusque quo fecerit, modus, etiam facultas; quæ si desint, causa non stabit. Has igitur circumstantias in gemina Cicero partitur, ut eam quæ est, quis, circumstantiam in attributis personæ ponat, reliquas vero circumstantias in attributis negotio constituat. Et primum

quidem ex circumstantiis, eam quæ est, quis, quam personæ attribuit, secat in undecim partes. Nomen, ut Verres; natura, ut barbarus; victus, ut amicus nobilium; persona, ut dives; studium, ut geometra; casus, ut exsul; affectio, ut amans; habitus, ut sapiens; consilium, facta, et orationes. Eaque extra illud factum dictumque sunt, quæ nunc in iudicium devocantur. Reliquas vero circumstantias, quæ sunt, quid, cur, quando, ubi, quomodo, quibus auxiliis, in attributis negotio ponit. Quid et cur, dicens continentia cum ipso negotio: cur, in causa constituens; ea enim causa est uniuscujusque facti, propter quam facta est.

Quid vero, secat in quatuor partes. In summam facti, ut parentis occisio. Ex hac maxime locus sumitur amplificationis ante factum, ut concitus rapuit gladium; dum fit, vehementer percussit. Post factum, in abdita sepelivit. Quæ omnia cum sint facta, tamen quoniam ad gestum negotium, de quo quæritur, pertinent, non sunt ea facta quæ in attributis personæ numerata sunt. Illa enim extra negotium, quod extra posita personam informantia fidem ei negotio præstant, de quo versatur intentio; hæc vero facta, quæ continentia sunt cum ipso negotio, ad ipsum negotium de quo quæritur pertinent.

Postremas vero quatuor circumstantias Cicero ponit in gestione negotii, quæ est secunda pars attributorum negotiis. Et eam quidem circumstantiam, quæ est quando, dividit in tempus, ut modo fecit; et in occasionem, ut cunctis dormientibus. Eam vero circumstantiam quæ est ubi, locum dicit, ut, in cubiculo fecit; quomodo vero, ex circumstantiis modum, ut, clam fecit: **582** quibus auxiliis circumstantiam facultatem appellat, ut, cum multo exercitu. Quorum quidem locorum etsi ex circumstantia rerum, naturalis discretio clara est, nos tamen benevolentius faciemus, si uberiores ad se differentias ostendamus.

Nam cum ex circumstantiis alia M. Tullius proposuerit esse continentia cum ipso negotio, alia vero in gestione negotii, atque in continentibus cum ipso negotio, illum annumeraverit locum quem appellavit, dum fit; ex ipsa prolationis significatione idem videtur esse locus hic, dum fit, cum eo qui est in gestione negotii; sed non ita est, quia dum fit, illud est quod eo tempore admissum est, dum facinus perpetratur, ut percussit. In gestione vero negotii, ea sunt quæ et ante factum, et dum fit, et post factum quod gestum est continent; in omnibus enim tempus, locus, occasio, modus, facultas inquiritur. Rursus dum fit, factum est, quod administratur, est negotium; quæ vero sunt in gestione negotii non sunt facta, sed facto adhærent; in illis enim tempus, occasionem, locum, modum, facultatem, facta esse consenserit: sed, ut dictum est, quæ cuilibet facto adhærentia sint, atque in nullo modo derelinquant, quia quadam ratione subjecta sunt ipsi quod gestum est negotio.

Item ea quæ sunt in gestione negotii, sine his quæ sunt continentia cum ipso negotio, esse possunt. Po-

test enim et locus, et tempus, et occasio, et modus, et facultas facti cujuslibet intelligi, etiamsi nemo faciat quod illo loco, vel tempore, vel occasione, vel modo, vel facultate fieri posset. Itaque ea quæ sunt in gestione negotii sine his quæ sunt continentia cum ipso negotio esse possunt. Illa vero sine his esse non possunt; factum enim præter locum, tempus, occasionem, modum facultatemque esse non poterit. Atque hæc sunt quæ in attributis personæ ac negotio consistunt, velut in dialecticis locis ea quæ in ipsis cohærent, de quibus quæritur; reliqua vero quæ vel sunt adjuncta negotio, vel negotium gestum consequuntur, talia sunt qualia in dialecticis locis ea quæ secundum Themistium quidem partim rei substantiam consequuntur, partim sunt extrinsecus, partim versantur in mediis; secundum Ciceronem vero inter affecta numerata sunt, vel extrinsecus posita.

Sunt enim adjuncta negotio ipsa etiam quæ fidem faciunt quæstioni, affecta quodammodo ad id de quo quæritur, respicientia negotium de quo agitur, hoc modo. Nam circumstantiæ septem quæ in attributis personæ vel negotio numeratæ sunt, hæc cum cœperint comparari et quasi in relationem venire, si quid ad se continens referatur, vel ad id quod continet, sit aut species, aut genus; si id referatur quod ab eo longissime distet, contrarium; at si ad finem suum atque exitum referatur, tum eventus est.

Eodem quoque modo ad majora, et minora, et paria comparantur. Atque omnino tales loci in his quæ sunt ad aliquid considerantur. Nam majus, aut minus, aut simile, aut æque magnum, aut disparatum, accedunt circumstantiis quæ in attributis negotio atque personæ numeratæ sunt; ut dum ipsæ circumstantiæ aliis comparantur, fiat ex iis argumentum facti dictive, quod in iudicium trahitur. Distat autem a superioribus, quod superiores loci vel facta continebant, vel factis ita adhærebant, ut separari non possint, ut locus, tempus, et cætera quæ gestum negotium non relinquunt.

Hæc vero quæ sunt adjuncta negotio non inhærent ipsi negotio, sed accedunt circumstantiis; et tunc demum argumenta præstant, cum ad comparisonem venerint: sumunt vero argumenta non ex contrarietate, sed ex contrario; et non ex similitudine, sed ex simili, ut appareat ex relatione sumi argumenta in adjunctis negotio, et ea esse adjuncta negotio, quæ sunt ad ipsum de quo agitur negotium affecta.

Consecutio vero, quæ pars quarta est eorum quæ negotiis attributa sunt, neque in ipsis sunt rebus, neque rerum substantiam relinquunt, neque ex comparisonem reperiuntur; sed rem gestam vel antecedunt, vel etiam consequuntur. Atque hic locus extrinsecus est. Primum enim in eo quæritur id quod factum est, quo nomine appellari conveniat: in quo non de re, sed de vocabulo laboratur. Qui deinde auctores ejus facti et inventores, comprobatores, atque æmuli, id totum ex iudicio et quodam testimonio extrinsecus posito ad subsidium confluit argumenti. Deinde et quæ ejus rei sit ex consuetudo pa-

etio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura ejus, quid evenire vulgo soleat: an insolenter et raro homines id sua auctoritate comprobare, an offendere in his consueverint; et cætera quæ factum aliquod similiter confestim aut intervallo solent consequi: quæ necesse est extrinsecus posita ad opinionem magis tendere quam ad ipsam rerum naturam.

Itaque in hæc quatuor licet negotiis attributa dividere, ut sint partim continentia cum ipso negotio, quæ facta esse superius dictum est; partim in gestione negotii, quæ non esse facta, sed factis adhærentia dudum monstravimus; partim adjuncta negotio: hæc, ut dictum est, in relatione ponuntur; partim gestum negotium consequuntur: horum fides extrinsecus sumitur. Ac de rhetoricis quidem locis satis dictum.

Nunc illud est explicandum quæ sit his similitudo cum dialecticis, quæ vero diversitas; quod cum idonee convenienterque monstravero, propositi operis explicetur intentio. Primo adeo ut in dialecticis locis, sicut Themistio placet, alii sunt qui in ipsis hærent de quibus quæritur; alii vero assumuntur extrinsecus, alii vero medii inter utrosque locati sunt: sic in rhetoricis quoque locis, alii in persona atque negotio consistunt, de quibus ex adversa parte certatur; alii vero extrinsecus, ut hi qui gestum negotium consequuntur; alii vero medii.

Quorum proximi quidem negotio sunt hi qui ex circumstantiis, reliqui in gestione negotii considerantur. Illi vero qui in adjunctis negotio collocantur, ipsi quoque inter medios locos positi sunt, quoniam negotium de quo agitur quadam affectione respiciunt. Vel si quis ea quidem quæ personis attributa sunt, vel quæ continentia sunt cum ipso negotio, vel in gestione negotii considerantur, his similia locis dicat, qui ab ipsis in dialectica trahuntur, de quibus in quæstione dubitatur. Consequentia vero negotio ponat extrinsecus. Adjuncta vero inter utrumque constituat.

Ciceronis vero divisioni hoc modo fit similis. Nam ea quæ continentia sunt cum ipso negotio, **583** vel ea quæ in gestione negotii considerantur, in ipsis hærent de quibus quæritur. Ea vero quæ adjuncta sunt inter affecta ponuntur. Sed ea quæ gestum negotium consequuntur, extrinsecus collocata sunt. Vel si quis ea quidem quæ continentia sunt cum ipso negotio, in ipsis hæerere arbitretur: affecta vero esse ea quæ sunt in gestione negotii, vel adjuncta negotio; extrinsecus vero ea quæ gestum negotium consequuntur. Nam jam illæ perspicuæ communitates, quod quidem ipsi pene in utrisque facultatibus versantur loci, ut genus, ut pars, ut similitudo, ut contrarium, ut majus ac minus. De communitatibus quidem satis dictum.

Differentiæ vero illæ sunt quod dialectici etiam thesibus apti sunt; rhetorici tantum ad hypotheses, id est quæstiones informatas circumstantiis assumuntur. Nam sicut ipsæ facultates a semetipsis universalitate et particularitate distinctæ sunt, ita earum loci ambitu et contractione discreti sunt. Nam diale-

eticorum locorum major est ambitus; et quoniam præter circumstantias sunt quæ singulares faciunt causas, non modo ad theses utiles sunt, verum etiam ad argumenta quæ in hypothesebus posita sunt, eosque locos qui ex circumstantiis constant, claudunt atque ambiunt. Itaque fit ut semper egeat rhetor dialecticis locis, dialecticus vero suis possit esse contentus.

Rhetor enim quoniam causas ex circumstantiis tractat, ex iisdem circumstantiis argumenta præsumit, quæ necesse est ab universalibus et simplicioribus confirmari, qui sunt dialectici. Dialecticus vero, qui prior est, posteriore non eget, nisi aliquando inciderit quæstio personæ; ut cum sit incidens dialectico ad probandam suam thesim, causam circumstantiis inclusam, tunc demum rhetoricis utatur locis.

Itaque in dialecticis locis (si ita contingit) a genere argumenta sumuntur, id est ab ipsa generis natura; sed in rhetoricis ab eo genere quod illi genus est de quo agitur, nec a natura generis, sed a re scilicet ipsa quæ genus est.

Sed ut progrediatur ratio, ex eo pendet quod natura generis ante præcognita est: ut si dubitetur an fuerit aliquis ebrius, dicitur, si refellere velimus, non fuisse, quoniam in eo nulla luxuries antecesserit. Idcirco nimirum, quia cum luxuries ebrietatis quasi quoddam genus sit, cum luxuries nulla fuerit, ne ebrietas quidem fuit: sed hoc pendet ex altero. Cur enim si luxuries non fuit, ebrietas esse non potuit, ex natura generis demonstratur, quod dialectica ratio subministrat. Unde enim genus abest, inde etiam species abesse necesse est, quoniam genus species non relinquit.

Et de similibus quidem, et de contrariis, eodem modo, in quibus maxima similitudo est inter rhetoricos ac dialecticos locos: dialectica enim ex ipsis qualitatibus, rhetorica ex qualitatibus suscipientibus rebus argumenta vestigat: ut dialecticus ex genere, id est ex ipsa generis natura; rhetor ex ea re quæ genus est; dialecticus ex similitudine, rhetor ex simili, id est ex ea re quæ similitudinem cepit. Eodem modo ille ex contrarietate, hic ex contrario.

Memoriæ quoque condendum est, topica oratoribus, dialecticis, poetis et jurisperitis communiter quidem argumenta præstare; sed quando aliquid specialiter probant, ad rhetores, poetas, jurisperitosque pertinent; quando vero generaliter disputant, ad dialecticos attinere manifestum est.

Mirabile plane genus operis, in unum potuisse colligi quidquid mobilitas ac varietas humanæ mentis in sensibus exquirendis per diversas causas poterat invenire, concludi liberum ac voluntarium intellectum. Nam quocumque se verterit, quascunque cogitationes intraverit, in aliquid eorum quæ prædicta sunt necesse est ut humanum cadat ingenium.

Illud autem competens judicavimus recapitulare breviter quorum labore in Latinum eloquium res istæ pervenerint, ut nec auctoribus gloria sua pereat, et nobis plenissime rei veritas innotescat. Isagogen transtulit patricius Boetius, commenta ejus gemina

derelinquens. Categorias idem transtulit patricius Boetius, cujus commenta tribus libris ipse quoque formavit. Perihermenias supra memoratus patricius transtulit in Latinum : cujus commenta ipse duplicia minutissima disputatione tractavit. Apuleius vero Madaurensis syllogismos categoricos breviter enodavit. Supra memoratus vero patricius de syllogismis hypotheticis lucidissime pertractavit. [*Hæc desunt in mss.*] Topica Aristotelis uno libro Cicero transtulit in Latinum, cujus commenta prospector atque amator Latinorum patricius Boetius octo libris exposuit. Nam et prædictus Boetius patricius eadem Topica Aristotelis octo libris in Latinum vertit eloquium.

Considerandum est autem quod jam, quia locus se attulit in rhetorica parte, libavimus quid intersit inter artem et disciplinam, ne se diversitas nominum permixta confundat. Inter artem et disciplinam Plato et Aristoteles, opinabiles magistri sæcularium litterarum, hanc differentiam esse voluerunt, dicentes : Artem esse habitudinem operatricem contingentium, quæ se et aliter habere possunt; disciplina vero est quæ de his agit quæ aliter evenire non possunt. Nunc ergo ad mathematicæ veniamus initium.

DE MATHEMATICA.

Mathematica, quam Latine possumus dicere doctrinalem, scientia est quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur, qua intellectus a materia separatur vel ab aliis accidentibus : ut est, par, impar, vel alia hujuscemodi, quæ in sola ratiocinatione tractamus. Hæc ita dividitur :

Divisio mathematicæ in

Arithmeticam.

Musicam.

Geometriam.

Astronomiam.

Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se.

Musica est disciplina quæ de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis.

Geometria est disciplina magnitudinis immobilis et formarum.

584 Astronomia est disciplina cursus cœlestium siderum, quæ figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit. Quas suo loco paulo latius exponemus, ut commemoratarum rerum virtus competenter possit ostendi. Modo de disciplinarum nomine disseramus.

Disciplinæ sunt quæ, sicut jam dictum est, nunquam opinionibus deceptæ fallunt; et ideo tali nomine nuncupantur, quia necessario suas regulas servant. Hæ nec intentione crescunt, nec subductione

minuuntur, nec aliis varietatibus permutantur; sed in vi propria permanentes, regulas suas inconvertibili firmitate custodiunt. Has dum frequenti meditatione revolvimus, sensum nostrum acuunt, limumque ignorantiaæ detergant, et ad illam inspectivam contemplationem, si tamen sanitas mentis arrideat, Domino largiente, perducunt.

Scire autem debemus Josephum Hebræorum doctissimum, in libro primo Antiquitatum, titulo nono, dicere arithmetica et astronomiam Abraham primum Ægyptiis tradidisse; unde semina suscipientes (ut sunt homines acerrimi ingenii) excoluisse sibi reliquas latius disciplinas. Quas merito sancti Patres nostri legendas studiosissimis persuadent : quoniam ex magna parte per eas a carnalibus rebus appetitus noster abstrahitur, et faciunt desiderare quæ, præstante Domino, solo possumus corde respicere. Quocirca tempus est ut de eis singillatim ac breviter disserere debeamus.

CAPUT QUARTUM.

DE ARITHMETICA.

Scriptores sæcularium litterarum inter disciplinas mathematicas primam omnium arithmetica esse voluerunt, propterea quod musica, et geometria, et astronomia, quæ sequuntur, indigent arithmetica ut virtutes suas valeant explicare. Verbi gratia, simplum ad duplum, quod habet musica, indiget arithmetica; geometria vero, quod habet trigonum, quadrangulum, vel his similia, item indiget arithmetica. Astronomia etiam, quod habet in motu siderum numeros punctorum, indiget arithmetica. Arithmetica vero, ut sit, neque musica, neque geometria, neque astronomia egere cognoscitur. Propterea huius fons et mater arithmetica reperitur; quam disciplinam Pythagoras sic laudasse probatur [*ed.*, monstratur], ut omnia sub numero et mensura a Deo creata fuisset memoret, dicens : Alia in motu, alia in statu esse formata : ut tamen nulla eorum, præter ista quæ dicta sunt, substantiam percepissent. Credo trahens hoc initium, ut multi philosophorum fecerunt, ab illa sententia prophetali quæ dicit : Omnia Deum mensura, numero et pondere disposuisse (*Sap.* xi, 21).

Hæc itaque consistit ex quantitate discreta, quæ parit genera numerorum, nullo sibi communi termino sociata. 5 enim ad 10, 6 ad 4, 7 ad 3, per nullum communem terminum alterutra sibi societate nectuntur. Arithmetica vero dicitur, eo quod numeris præest. Numerus vero est ex monadibus multitudo composita, ut 3, 5, 10, 20 et cætera. Intentio arithmetica est docere nos naturam abstracti numeri et quæ ei accidunt, ut, verbi gratia, paritas, imparitas et cætera.

Prima divisio numeri.

Numerus, qui congregatio monadum est,	}	vel par, qui est	{ Pariter par. Pariter impar. Impariter par.
		vel impar, qui est	{ Primus et simplex. Secundus et compositus. Tertius mediocris, qui quodam modo primus, et incompositus, alio vero modo secundus et compositus.

Par numerus est qui in duas partes æquales dividi potest, ut 2, 4, 6, 8, 10 et reliqui.

Impar numerus est qui in duas partes æquales dividi nullatenus potest, ut 3, 5, 7, 9, 11 et reliqui.

Pariter par numerus est cujus divisio in duabus æqualibus partibus fieri potest usque ad monada, ut, verbi gratia, 64 dividitur in 32, 32 in 16, et 16 in 8, 8 in 4, 4 in duo, 2 vero in 1.

Pariter impar numerus est qui similiter solummodo in duas partes dividi potest æquales, ut 10 in 5, 14 in 7, 18 in 9, et his similia.

Impariter par numerus est qui plures divisiones secundum æqualitatem partium dividere potest, non tamen usque ad assem perveniat, ut, verbi gratia, 24 in bis 12, 12 in bis 6, sex in bis tres, et amplius non procedit.

Primus et simplex numerus est qui monadicam mensuram solam recipere potest, ut, verbi gratia, 3, 5, 7, 11, 13, 17, et his similia.

Secundus et compositus numerus est qui non solum monadicam mensuram, sed et arithmeticam recipere potest, ut, verbi gratia, 9, 15, 21, et his similia.

Mediocris numerus est qui quodam modo simplex et incompositus esse videtur, alio vero modo secun-

us et compositus, ut, verbi gratia, 9 ad 25 dum comparatus fuerit, primus est et incompositus, quia non habet communem numerum, nisi solum monadicum; ad 15 vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus præter 585 monadicum, id est ternarius numerus, qui novem mensurat ter terni, et 15 ter quini.

Altera divisio, de paribus et imparibus numeris.

Numerus, } aut par est, { aut superfluus,
 } aut impar. { aut indigens,
 } aut perfectus.

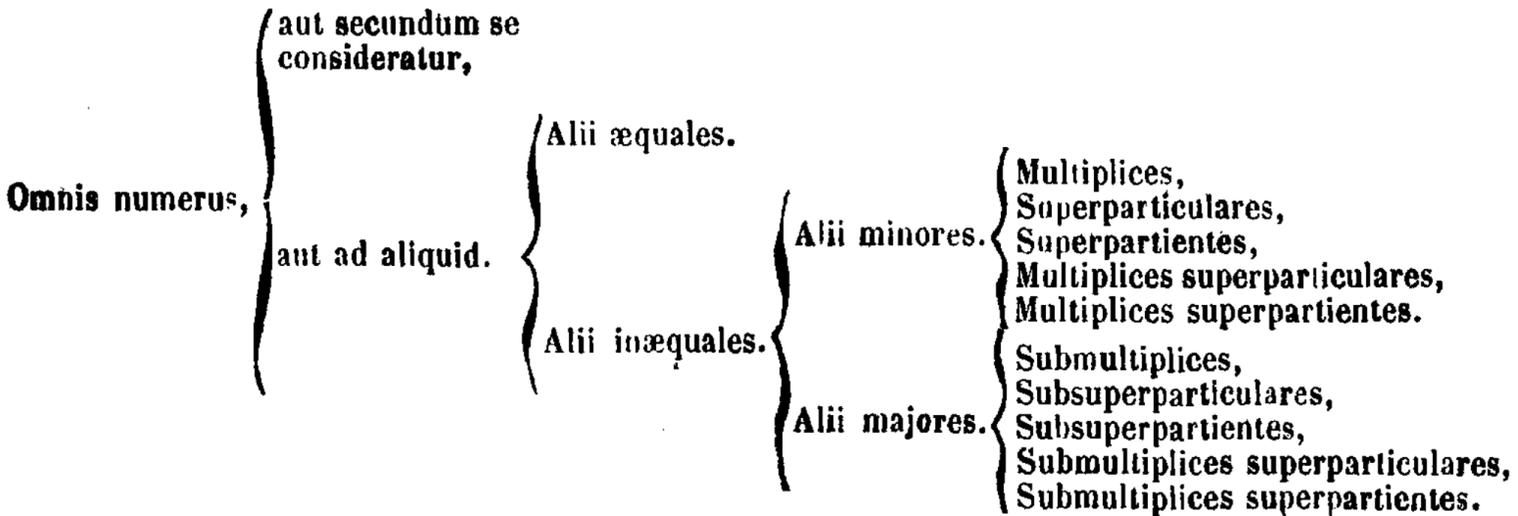
Superfluus numerus est qui descendit de paribus; is dum par sit, superfluas partes quantitatis suæ habere videtur, ut 12 habet medietatem 6, sexta pars duo; quarta pars, tria; tertia pars 4, et duodecima

B pars unum : qui omnes assumpti fiunt 16.

Indigens numerus est qui et ipse de paribus descendit, quantitatis suæ summam partium inferiorem habet, ut 8, cujus medietas 4, quarta pars 2, octava pars 1 : quæ simul congregatæ partes fiunt 7.

Perfectus numerus est qui tamen et ipse de paribus descendit : is dum par sit, omnes partes suas simul assumptas æquales habet, ut 6, cujus medietas tria ; tertia pars 2, sexta pars unum. Quæ assumptæ partes faciunt ipsum senarium numerum.

Tertia divisio numeri.

Per se numerus est qui sine relatione aliqua dicitur, ut 3, 4, 5, 6, et reliqui similes.

Ad aliquid numerus est, qui relative ad alios comparatur, ut, verbi gratia, 4 ad 2, dum comparatus fuerit, duplex dicitur; et 6 ad 3, et 8 ad 4, et 10 ad 5, et iterum 3 ad 1 triplex, 9 ad 3, et cætera.

Æquales numeri dicuntur, qui secundum quantitatem æquales sunt, ut, verbi gratia, duo ad duo, tres ad tres, decem ad decem, centum ad centum, etc.

Inæquales numeri sunt qui ad invicem comparati inæqualitatem demonstrant, ut tres ad duo, 4 ad 3, 5 ad 4, 10 ad 6, et universaliter major minori, aut minor majori. Hujusmodi dum comparatus fuerit inæqualis dicitur.

Minor numerus est qui vel replicatione minuitur, aut ratione membrorum aut partium.

Major numerus est qui habet in se illum numerum minorem ad quem comparatur, et aliquid plus, ut, verbi gratia, quinquarius numerus trinario numero fortior est, eo quod habeat quinquarium numerum in se,

C et ternarium numerum, et alias partes ejus duas, et reliqui tales.

Multiplex numerus est qui habet in se minorem numerum bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, ut, verbi gratia, duo ad unum, dum comparati fuerint, duplex est; 3 ad 1, triplex; 4, quadruplex, reliqui contra.

Submultiplex numerus est qui intra multiplicem continetur bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, verbi gratia, unum a duobus bis continetur, a tribus ter, a quatuor quater, et ab aliis multipliciter.

Superparticularis numerus est, dum fortior continet infra se inferiorem numerum, circa quem comparatur similiter et una pars ejus, ut, verbi gratia, 3 ad 2 dum comparati fuerint, continent in se duo et

D alium 1, qui media pars est duorum; 4 ad 3 dum comparati fuerint, continent in se 3 et alium 1, qui est tertia pars trium, et cæteri tales.

Subsuperparticularis numerus est minor qui continetur in fortiori numero cum aliqua parte sua una

aut *media*, aut *tertia*, aut *quarta*, aut *quinta*, ut, verbi *A* *gratia*, 2 ad 3, 4 ad 5, et cæteri.

Superpartiens numerus est qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes ejus 2, aut 3, aut 4, aut 5, aut alias, ut, verbi *gratia*, 5 ad 3, dum comparati fuerint, habet in se *quinarius* numerus *trinarium* numerum, et insuper alias duas partes ejus. 7 ad 4, dum comparati fuerint, habent in se 4 et alias tres partes ejus.

Subsuperpartiens numerus est qui continetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus, aut tribus, aut pluribus, ut, verbi *gratia*, 5 continentur a 5 cum aliis duabus partibus suis; 4 a 7 cum tribus partibus suis; 5 a 9 cum quatuor partibus suis.

586 Multiplex superparticularis numerus est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter cum aliqua parte ejus, ut, verbi *gratia*, quinque ad duos dum comparati fuerint, continent bis binos et unam partem ejus. Novem ad quatuor similiter, et cæteri tales.

Submultiplex superparticularis numerus est qui, dum ad fortiorem sibi numerum comparatus fuerit, continetur a fortiore sibi multipliciter cum alia una parte sua, ut, verbi *gratia*, 2 ad 5 dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sua.

Multiplex superpartiens numerus est qui, dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus ejus, ut, verbi *gratia*, 8 ad 3 comparati, continent in se bis ternos cum duabus partibus ejus. 16 ad 6 comparati continent in se bis senos et quatuor partes ejus.

Submultiplex superpartiens numerus est qui, dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis, ut, verbi *gratia*, 3 ad 8 continentur bis cum duabus partibus suis; 4 ad 15 continentur tertio cum tribus partibus suis.

Sequitur quarta divisio totius numeri.

Numeri { aut discreti sunt, }
 { aut continentes : qui sunt } Lineales,
 Superficiales,
 Solidi.

Discretus numerus est qui a discretis monadibus continetur, ut, verbi *gratia*, 3 a 4, 5 a 6, et reliqui.

Continens numerus est qui a conjunctis monadibus continetur, ut, verbi *gratia*, ternarius numerus, si in magnitudine intelligatur, id est in linea, aut spatium, aut solidum, dicitur continens. Similiter quaternarius et quinarius numeri.

Linealis numerus est qui inchoans a monade lineariter scribitur usque ad infinitum. Unde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam hæc littera unum significat apud Græcos.

Superficialis numerus est qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur : ut trigonus numerus, quadratus numerus, quinqueangulus numerus, circularis numerus, et cæteri qui semper in superficie continentur.

Circularis numerus est qui dum similiter multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur, ut, verbi *gratia*, quinquies quini, vicies quinque.

Solidus numerus est qui longitudine, et latitudine, vel altitudine continetur, ut sunt pyramidæ, quæ in modum flammæ consurgunt : cubi, ut sunt tesseræ; spheræ, quibus est æqualis undique rotunditas.

Sphæricus autem numerus est qui a circulato numero multiplicatus, a se inchoans ad se convertitur, ut, verbi *gratia*, quinquies quini, viginti quinque. Hinc circulus, dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit spheram, id est quinquies 25, 125.

His igitur rebus sollicita mente tractatis, memento quod hæc disciplina ideo cæteris antefertur, quoniam ipsa, sicut superius dictum est, ut sit, nullius alterius indiget disciplinæ. Reliquæ vero quæ sequuntur, sicut ejus jam qualitas virtutis ostendit, ut sint atque subsistant, indigent arithmetica disciplina, quam apud Græcos Nicomachus diligenter exposuit. Hunc primum Madaurensis Apuleius, deinde magnificus vir Boetius Latino sermone translatum Romanis contulit lectitandum. Quibus, ut aiunt, si quis sæpius utitur, quantum hominibus fas est, lucidissima procul dubio ratione perfunditur.

Datum est etiam nobis ex magna parte sub ipsa vivere disciplina, quando horas discimus, quando mensium curricula supputamus, quando spatium anni redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidem, ne confundamur, instruimur. Tolle sæculo computum, et omnia ignorantia cæca complectitur. Nec differre potest a cæteris animalibus, qui calculi non intelligit quantitatem; et ideo tam gloriosa res est, quantum vitæ nostræ necessaria comprobatur : quoniam per ipsam et substantia nostra certissime discitur, et expensarum modus librata supputatione erogatur. Numerus est qui cuncta disponit. Per ipsum discimus quid primo, quid secundo facere debeamus. Nunc veniamus ad musicam, quæ ipso nomine et propria virtute suavis est.

CAPUT QUINTUM.

DE MUSICA.

Gaudentius quidam, de musica scribens, Pythagoram dicit hujus rei invenisse primordia ex malleorum sonitu et chordarum extensione percussa. Quam amicus noster vir disertissimus Mutianus transtulit in Latinum, ut ingenium ejus assumpti operis qualitas indicaret. Clemens vero Alexandrinus presbyter in libro quem contra paganos edidit, musicam ex musis dicit sumpsisse principium; musasque ipsas, qua de causa inventæ fuerint, diligenter exponit. Quæ musæ ipsæ appellatæ sunt ἀπὸ τοῦ μασευσῖν, id est a quærendo, quod per ipsas, sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quæreretur. Invenimus etiam Censorinum, qui ad Q. Cerellium scripsit de natali ejus die, ubi de musica disciplina, vel de alia parte mathesis non negligenda disseruit : quoniam non inutiliter legitur, ut res ipsæ penetrabilius animo frequenti meditatione condantur.

Musica ergo disciplina per omnes actus vitæ no-

stræ hac ratione [ed. a creatione] diffunditur. Primum si Creatoris mandata faciamus, et puris mentibus statutis ab eo regulis serviamus. Quidquid enim loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per musicos rhythmos harmoniæ virtutibus probatur esse sociatum. Musica quippe est scientia bene modulandi; quod si nos bona conversatione tractemus, tali disciplinæ probamur semper esse sociati; quando vero iniquitates gerimus, musicam non habemus. Cælum quoque et terram, vel omnia quæ in eis dispensatione superna peraguntur, non sunt sine musica disciplina, cum Pythagoras hunc mundum per musicam conditum et gubernari posse testetur.

In ipsa quoque religione valde permixta est, ut Decalogi decachordus, tinnitus citharæ, tympana, **587** organi melodia, cymbalorum sonus; ipsum quoque Psalterium ad instar instrumenti musici nominatum esse non dubium est, eo quod in ipso contineatur cœlestium virtutum suavis nimis et grata modulatio.

Nunc de musicæ partibus, sicut est a maioribus traditum, disseramus. Musica est disciplina vel scientia quæ de numeris loquitur, qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis; ut duplum, tripulum, quadruplum, et his similia, quæ dicuntur ad aliquid.

Musicæ partes sunt tres, nam vel est illa

Harmonica,
Rhythmica,
Metrica.

Harmonica scientia est musica quæ discernit in C sonis acutum et grave.

Rhythmica est quæ requirit in concursione verborum, utrum bene sonus, an male cohæreat.

Metrica est quæ mensuras diversorum metrorum probabili ratione cognoscit; ut, verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacum et cætera.

Instrumentorum musicorum genera sunt tria:

Percussionale,
Tensibile,
Inflatile.

Percussionalia, ut sunt acitabula ænea et argentea, vel alia quæ metallico rigore percussa, reddunt cum suavitate tinnitum.

Tensibilia sunt chordarum fila, sub arte religata, quæ amodo plectro percussa mulcent aurium delectabiliter sensum: in quibus sunt species cithararum diversarum.

Inflatilia sunt quæ spiritu reflante completa, in sonum vocis animantur, ut sunt tubæ, calami, organa, panduria, et cætera huiusmodi.

Restat nunc ut de symphoniis dicere debeamus. Symphonia est temperamentum sonitus gravis ad acutum, vel acuti ad gravem, modulamen efficiens, sive in voce, sive in percussione, sive in flatu.

Symphoniæ sunt sex:

Prima, diatessaron,
Secunda, diapente,
Tertia, diapason,
Quarta, diapason simul et diatessaron,

A Quinta, diapason simul et diapente,
Sexta, disdiapason.

Diatessaron symphonia est quæ constat ex ratione epitrita, et fit ex sonitibus quatuor, unde nomen accepit.

Diapente symphonia est quæ constat ex ratione hemiola, et fit ex sonitibus quinque, unde etiam nomen accepit.

Tertia, diapason, symphonia est, quæ etiam diocto dicitur, constat ex ratione diplasia, hoc est dupla; fit autem per sonitus octo, unde et nomen accepit, sive diocto, sive diapason: quia apud veteres citharæ ex octo chordis constabant. Diapason ergo dicta est, quasi ex omnibus sonitibus constans.

Quarta, diapason simul et diatessaron, symphonia est quæ constat ex ratione quam habet 24 numerus ad 8 numerum; fit autem ex sonitibus undecim.

Quinta, diapason simul et diapente, symphonia est quæ constat ex ratione triplasia; fit autem per sonitus duodecim.

Sexta, disdiapason, id est dupla diapason, symphonia est quæ constat ex ratione tetraplasia; fit autem per sonitus quindecim.

Tonus est totius constitutionis harmonicæ differentia et quantitas, quæ in vocis accentu sive tenore consistit.

Toni sunt quindecim:

Hypodorius,
Hypoastius,
Hypophrygius,
Hypoæolius,
Hypolydius,
Doricus,
Jastius,
Phrygius,
Æolius,
Lydius,
Hyperdorius,
Hyperastius,
Hyperphrygius,
Hyperæolius,
Hyperlydius,

1. Hypodorius tonus est omnium gravissime sonans, propter quod et inferior nuncupatur.

2. Hypoastius autem, hypodorium hemitonio præcedens.

3. Hypophrygius est hypoastium hemitonio, hypodorium tono præcedens.

4. Hypoæolius est hypophrygium hemitonio, hypoastium tono, hypodorium tono semis præcedens.

5. Hypolydius est hypoæolium hemitonio, hypophrygium tono, hypoastium tono semis, hypodorium ditono præcedens.

6. Dorius est hypolydium hemitonio, hypoæolium tono, hypophrygium tono semis, hypoastium ditono, hypodorium duobus semis tonis, hoc est, diatessaron symphonia præcedens.

7. Jastius est dorium hemitonio, hypolydium tono, hypoæolium tono semis, hypophrygium ditono, hy-

pojastium duobus semis, hoc est diatessaron sym- A
phonia, hypodorium tribus tonis præcedens.

8. Phrygius est jastium hemitonio, dorium tono, hypolydium tono semis, hypoæolium ditono, hypophrygium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia; hypojastium tribus tonis, hypodorium tribus semis tonis hoc est diapente, symphonia præcedens.

9. Æolius, phrygium hemitonio, jastium tono, dorium tono semis, hypolydium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia; hypophrygium tribus tonis, hypojastium tribus semis, hoc est diapente symphonia; hypodorium quatuor tonis præcedens.

10. Lydius est æolium hemitonio, phrygium tono, jastium tono semis, dorium duobus tonis, hypolydium duobus semis tonis, hoc est, diatessaron sym- B
phonia: hypoæolium tribus tonis, hypophrygium **588** tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; hypojastium quatuor tonis, hypodorium quatuor semis tonis præcedens.

11. Hyperdorius est lydium hemitonio, æolium tono, phrygium tono semis, jastium duobus tonis, dorium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia: hypolydium tribus tonis, hypoæolium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; hypophrygium quatuor tonis, hypojastium quatuor semis, hypodorium quinque.

12. Hyperjastius, est hyperdorium hemitonio, lydium tono, æolium tono semis, phrygium duobus tonis, jastium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia; dorium tribus tonis, hypolydium C
tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; hypoæolium quatuor tonis, hypophrygium quatuor semis, hypojastium quinque tonis, hypodorium quinque semis.

13. Hyperphrygius est hyperjastium hemitonio, hyperdorium tono, lydium tono semis, æolium duobus, phrygium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia; jastium tribus tonis, dorium tribus semis, hoc est diapente symphonia; hypolydium quatuor tonis, hypoæolium quatuor semis, hypophrygium quinque, hypojastium quinque semis, hypodorium sex, hoc est, diapason symphonia præcedens.

14. Hyperæolius est hyperphrygium hemitonio, hyperjastium tono, hyperdorium tono semis, lydium duobus tonis, Æolium duobus semis, hoc est diatessaron symphonia; phrygium tribus tonis, jastium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; dorium quatuor tonis, hypolydium quatuor semis, hypoæolium quinque tonis, hypophrygium quinque semis, hypojastium sex tonis, hoc est diapason symphonia: hypodorium sex semis tonis.

15. Hyperlydius est novissimus et acutissimus omnium, hyperæolium hemitonio, hyperphrygium tono, hyperjastium duobus tonis, hyperdorium duobus semis tonis, hoc est diatessaron symphonia; æolium tribus tonis, phrygium tribus semis tonis, hoc est diapente symphonia; jastium quatuor tonis, dorium quatuor semis, hypolydium quinque, hypoæolium quinque semis tonis, hypophrygium sex tonis,

hoc est diapason symphonia; hypojastium sex semis tonis, hypodorium septem tonis. Unde claret quoniam hyperlydius tonus omnium acutissimus, septem tonis præcedit hypodorium omnium gravissimum: in quibus, ut Varro meminit, tantæ utilitatis virtus ostensa est, ut excitatos [mss., ut excitaret] animos sedaret, ipsas quoque bestias, nec non et serpentes, volucres atque delphinas ad auditum suæ modulationis attraheret.

Nam ut Orphei lyram, Sirenarum cantus, tanquam fabulosa taceamus: quid de David dicimus, qui ab spiritu immundo Saulem disciplina saluberrimæ modulationis eripuit, novoque modo per auditum sanitatem contulit regi, quam medici non poterant herbarum potestatibus operari (*I Reg. xvi, 23*)? Asclepiades quoque medicus, majorum attestazione doctissimus, phreneticum quemdam per symphoniam naturæ suæ reddidisse memoratur. Multa sunt autem in ægris hominibus per hanc disciplinam facta miracula. Cælum ipsum, sicut supra memoravimus, dicitur sub harmoniæ dulcedine revolvi. Et ut breviter cuncta complectar, quidquid in supernis sive terrenis rebus convenienter secundum auctoris sui dispositionem geritur, ab hac disciplina non refertur exceptum.

Gratissima ergo nimis utilisque cognitio, quæ et sensum nostrum ad superna erigit, et aures modulatione permulcet; quam apud Græcos Alypius, Euclides, Ptolomæus, et cæteri probabili institutione [mss., instructione] docuerunt. Apud Latinos autem vir magnificus Albinus librum de hac re compendiosa brevitate conscripsit; quem in bibliotheca Romæ nos habuisse, atque studiose legisse retinemus. Qui si forte gentili incursione sublatus est, habetis hic Gaudentium Mutiani Latinum; quem si sollicita intentione relegitis, hujus scientiæ vobis atria patefacit. Fertur etiam Latino sermone et Apuleium Madaurem instituta hujus operis effecisse.

Scriptis etiam et Pater Augustinus de musica sex libros, in quibus humanam vocem, rhythmicos sonos et harmoniam modulabilem in longis syllabis atque brevibus naturaliter habere monstravit. Censorinus quoque de accentibus voci nostræ adnecessariis subtiliter disputavit, pertinere dicens ad musicam disciplinam; quem vobis inter cæteros transcriptum reliqui.

CAPUT SEXTUM.

DE GEOMETRIA.

Nunc ad geometriam veniamus, quæ est descriptio contemplativa formarum, documentum etiam visuale philosophorum; quod, ut præconiis celeberrimis afferrent, Jovem suum in operibus propriis geometram [mss., geometriare] fuisse testantur. Quod nescio utrum laudibus an vituperationibus applicetur, quando quod illi pingunt in pulvere coloreo, Jovem facere mentiuntur in cælo. Quod si vero Creatori et omnipotenti Deo salubriter applicetur, potest hæc sententia forsitan convenire veritati. Geometra et-

enim, si fas est dicere, sancta Divinitas, quando creaturæ suæ, quas hodieque facit existere, diversas species formulasque concedit: quando cursus stellarum potentia veneranda distribuit, et statutis lineis facit currere quæ moventur, certaque sede quæ sunt fixa constituit. Quidquid enim bene disponitur atque completur, potest disciplinæ hujus qualitatibus applicari.

Geometria Latine dicitur terræ dimensio, quoniam per diversas formas ipsius disciplinæ, ut nonnulli dicunt, primum Ægyptus dominis propriis fertur esse partita; cujus disciplinæ magistri, mensores ante dicebantur. Sed Varro peritissimus Latinorum hujus nominis causam sic exstitisse commemorat: dicens, prius quidem homines dimensiones terrarum terminis positis, vagantibus [ed., vacantibus] populis, pacis utilia præstitisse; deinde totius anni circulum menstruali numero fuisse partitos; unde et ipsi menses, quod annum metiantur, dicti sunt. Verum postquam ista reperta sunt, provocati studiosi ad illa invisibilia cognoscenda, coeperunt quærere quanto spatio a terra luna, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem cœli quanta se mensura distenderet; quod peritissimos geometras assecutos esse commemorat. Tunc et dimensionem universæ terræ probabiliter refert ratione collectam; ideoque factum est ut disciplina ipsa geometriæ nomen acciperet, quod per sæcula 589 longa custodit. Unde Censorinus in libro quem scripsit ad Q. Cerellium, spatia ipsa cœli terræque ambitum, per numerum stadiorum distincta curiositate descripsit. Quem si quis recensere voluerit, multa philosophorum mysteria brevi lectione cognoscet.

Geometria vero est disciplina magnitudinis immobilis et formarum.

Geometria dividitur:

In planum,
In magnitudinem numerabilem,
In magnitudinem rationalem et irrationalem,
In figuras solidas.

Planæ figuræ sunt quæ longitudine et latitudine continentur.

Numerabilis magnitudo est quæ numeris arithmetice dividi potest.

Magnitudines rationales et irrationales sunt: rationales, quarum mensuram scire possumus; irrationales vero, quarum mensuræ quantitas cognita non habetur.

Figuræ solidæ sunt, quæ longitudine, latitudine et altitudine continentur; his partibus atque divisionibus totius Geometriæ disciplina tractatur. Et numerositas illa formarum, quæ sive in terrestribus, sive in cœlestibus est, tali expositione concluditur.

Cujus disciplinæ apud Græcos Euclides, Apollonius, Archimedes, nec non et alii scriptores probabiles exstiterunt: ex quibus Euclidem translatum in Romanam linguam idem vir magnificus Boetius dedit. Qui si diligenti cura relegatur, hoc quod divisionibus

A prædictis opertum est, manifesta intelligentiæ claritate [ed., intelligentia et clara veritate] cognoscetur.

Principia geometriæ disciplinæ.

Punctum est cui pars nulla est.

Linea vero, præter latitudinem longitudo: lineæ fines puncta sunt.

Recta linea est, quæ ex æquo in suis punctis jacet.

Superficies vero, quod longitudinem ac latitudinem solas habet. Superficie finis lineæ sunt.

Plana superficies est quæ ex æquo in suis rectis lineis jacet.

Planus angulus est duarum linearum in plano invicem sese tangentium, et non in directo jacentium, ad alterutram conclusio. Quando autem quæ angulum continent, lineæ rectæ sunt, tunc rectilineus angulus nominatur. Quando recta linea super rectam lineam stans, circum se angulos æquos sibi invicem fecerit, rectus est uterque æqualium angulorum, et quæ superstat linea super eam, quam insistit, perpendicularis vocatur. Obtusus angulus est major recto, acutus autem minor recto.

Figura est quæ sub aliquo vel a quibus terminis continetur.

Terminus porro est quod cujusque est finis.

Circulus est figura plana quæ sub una linea continetur, ad quam ab uno puncto eorum quæ intra figuram sunt posita, omnes quæ incidunt rectæ lineæ, æquæ sibi invicem sunt. Hoc vero punctum centrum circuli nominatur.

Diameter circuli est recta quædam linea per centrum ducta, et ab utraque parte ad circumferentiam circuli terminata, quæ in duas æquas partes circumculum dividit.

Semicirculus est figura plana quæ sub diametro, et ea quam diameter apprehendit, differentia continetur.

Rectilineæ figuræ sunt quæ sub rectis lineis continentur.

Trilatera quidem est figura quæ sub tribus rectis lineis continetur.

Quadrilatera vero quæ sub quatuor lateribus; multilatera vero quæ sub pluribus quam quatuor lateribus continetur.

D Æquilaterum igitur triangulum est quod tribus æquis lateribus clauditur.

Isosceles est quod duo tantummodo habet latera æqualia.

Scalenum quod tria latera inæqualia possidebit.

Amplius trilaterarum figurarum. Orthogonium id est rectiangulum quidem triangulum est, quod habet triangulum rectum.

Amblygonium vero, quod habet obtusum angulum, in quo obtusus angulus fuerit.

Oxygonium vero, id est acutum angulum, in quo tres anguli sunt acuti.

Quadrilaterarum vero figurarum quadratum vocatur, quod est æquilaterum atque rectiangulum, parte

vero altera longius, quod rectiangulum quidem est, A si æquilaterum non est.

Rhombus vero, quod æquilaterum quidem est, sed rectiangulum non est.

Rhomboides autem, quod in contrarium collocatum, lineas atque angulos habet æquales : id autem nec rectis angulis, nec æquis lateribus continetur. Propter hæc autem omnes quadrilaterarum figuræ trapezia nominantur.

Parallelæ, id est alternæ rectæ lineæ nominantur, quæ in eadem plana superficie collocatæ, atque utrinque in neutra parte concurrent.

Petitiones sunt quinque, quæ petuntur ab omni puncto. In omne punctum rectam lineam ducere. Item definitam lineam in continuum rectumque producere. Item omni centro et omni spatio circulum B designare, et omnes rectos angulos æquos sibi invicem esse ; et si in duas rectas lineas lineam scindens, interiores et ad ejusdem partis duos angulos duobus rectis fecerit minores productas in infinitum rectas lineas concurrere ad eas partes quibus duobus rectis angulis terminantur.

Communes animi conceptiones sunt hæ : Quæ eidem sunt æqualia, et sibi invicem sunt æqualia. Et si ab æqualibus æqualia auferantur, quæ relinquuntur æqualia sunt. Et si æqualibus addantur æqualia, tota quoque æqualia sunt, et quæ sibimet conveniunt æqualia sunt.

Gnomon autem parallelogrammi spatii est eorum quæ circa eandem sunt diametrum, quodlibet unum duorum cum supplementis duobus. C

Magnitudo minor majoris magnitudinis pars est, quando minor majorem magnitudinem permetitur ; major vero magnitudo minoris magnitudinis multiplex est, quoties a minore major integra dimensione suppletur.

Proportio est duarum magnitudinum cognatarum ad se invicem ex comparatione veniens habitudo ; proportionem vero ad se invicem magnitudines 590 habere dicuntur, quæ possunt sese invicem multiplicatæ transcendere.

Eandem vero proportionem prima magnitudo ad secundam magnitudinem, tertiaque ad quartam tenere perhibetur, quando primæ ac tertiæ magnitudinum æque multiplices, eæque sunt secundæ atque quartæ æque multiplices, vel pariter transcendunt, vel D ab his pariter transcenduntur, vel his pariter exæquantur, cum scilicet in alterna comparatione sumantur : quæ vero eandem retinent proportionem, proportionaliter esse dicuntur. Quando vero earum quæ sunt æque multiplices, primæ quidem magnitudinis multiplex secundæ magnitudinis multiplicem superat. Tertiarum vero magnitudinis multiplex quartæ magnitudinis multiplicem minime transcendit ; tunc prima magnitudo ad secundam magnitudinem majorem proportionem, quam tertia ad quartam tenere perhibetur.

Proportionalitas vero in tribus ut minimum terminis invenitur, cum proportionales eidem ejusdem magnitudinis proportionem esse dicuntur, præcedentes præcedentibus, et consequentibus consequentes.

Quando autem tres magnitudines proportionaliter fuerint constitutæ, tunc prima ad tertiam duplicem proportionem quam ad secundam dicitur possidere : quando autem quatuor magnitudines proportionaliter fuerint constitutæ, tunc prima ad quartam triplicem proportionem, quam ad secundam dicitur obtinere.

Conversim sumere est sic se habere consequens ad præcedens, sicut est præcedens ad consequens.

Alternatim sumere est, ut se habet præcedens ad præcedens, sic se habet consequens ad consequens.

Componentem sumere est, ut sese habet præcedens cum consequente, velut unum ad id ipsum quod consequitur.

Dividentem vero sumere est, ut sese habet eminentis præcedentia qua eminent, ab eo quod consequitur, ad id ipsum quod consequitur ; ita sese habere eminentiam præcedentis qua eminent, ab eo quod consequitur, ad id ipsum quod consequitur.

Retrorsum vero sumere est ; ut sese habet præcedens ad eminentiam, qua præcedens eminent eo quod est consequens : ita se habere præcedens ab eminentia, qua præcedens eminent, ab eo quod consequens.

Confusa proportionalitas appellatur, quando fuerit ut præcedens ad consequens, sic consequens ad præcedens ; et ut consequens ad aliud aliquid : sic aliud aliquid ad præcedens, ex æquo est sumptio, extremorum mediis intermissis.

CAPUT SEPTIMUM.

DE ASTRONOMIA.

Astronomia superest, quam si casta ac moderata mente perquirimus, sensus quoque nostros, ut veteres dicunt, magna claritate perfundit. Quale est enim ad cælos animo subire, totamque illam machinam supernam indagabili ratione discutere [ed., discurrere], et inspectiva mentis sublimitate [ed., subtilitate], ex aliqua parte colligere, quod tantæ magnitudinis arcana velaverunt ? Nam mundus ipse, ut quidam dicunt, sphaerica fertur rotunditate collectus ; ut diversus rerum formarumque ambitus sui circuitione concluderetur. Unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est de Forma mundi ; quem vobis item relinquimus relegendum.

Astronomia itaque dicitur, unde nobis sermo est, astrorum lex : quia nesciunt ullo modo, quam a suo Creatore disposita sunt, vel consistere vel moveri : nisi forte quando aliquo miraculo facto Divinitatis arbitrio commutantur ; sicut Jesus Nave, tribus horis soli in Gabaon ut staret, legitur (Jos. x, 12) imperrasse ; et temporibus Ezechia regis retrorsum decem gradibus reversum fuisse (IV Reg. xx, 11) ; et in passione quoque Domini Christi tribus horis sol tenebrosus effectus est (Luc. xxiii, 44, 45), et his similia. Ideo enim miracula dicuntur, quoniam contra rerum consuetudinem admiranda contingunt. Feruntur enim, sicut dicunt astronomi, quæ coelo fixa sunt ; moventur vero planetæ, id est erraticæ, quæ cursus suos certa tamen definitione efficiunt.

Astronomia est itaque, sicut jam dictum est, A disciplina quæ cursus cœlestium siderum et figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

Divisio astronomiæ est, ut sit vel

Sphærica positio.¹

Sphæricus motus.

Orientalis locus.

Occidentalis locus.

Septentrionalis locus.

Australis locus.

Hemisphæricum quod est super terram.

Hemisphæricum quod dicitur esse sub terris.

Numerus circulatoris.

Præcedentia, vel antegradatio stellarum.

Remotio, vel retrogradatio stellarum.

Status stellarum.

Augmentum computi.

Ablatio computi.

In magnitudinem solis, lunæ et terræ.

Eclipsis et cætera schemata quæ in his continentur.

Sphærica positio est per quam cognoscitur positio sphæeræ qualiter sit.

Sphæricus motus est per quem sphæeræ rite moventur.

Orientalis locus est unde aliquæ stellæ oriuntur.

Occidentalis locus est ubi nobis occidunt aliquæ stellæ.

Septentrionalis locus est ubi sol pervenit in fortioribus diebus.

Australis locus est ubi sol pervenit in fortioribus noctibus.

Hemisphæricum est quod est super terram, pars cœli quæ tota a nobis videtur.

Hemisphæricum sub terra est, ut aiunt, quod videri non potest.

Numerus stellarum circularium est per quem cognosci dicitur, per quantum tempus unaqueque stella circulum suum implere potest, sive per longitudinem, sive per latitudinem.

Præcedentia vel antegradatio stellarum est **591** quam Græci *προπόδισμον* vocant: dum stella motum suum consuetum cogere videtur, et aliquid præter consuetudinem præcedit.

Remotio vel retrogradatio stellarum est quam Græci *πόδισμον* aut *ἀναπόδισμον* vocant, in quo stella, dum motum suum agat, simul et retrorsum moveri videtur.

Status stellarum est quod Græci *στίριγγμον* vocant: quia dum stella semper moveatur, attamen in aliquibus locis stare videtur: nam et Varro, libro quem de Astrologia conscripsit, stellam commemorat ab stando dictam.

Augmentum computi est, quotiens astronomi secundum astronomicas regulas computantes, computum computo addere videntur.

Ablatio computi est in qua astronomi secundum

astronomicas regulas computantes, computum a computo judicant auferendum.

Magnitudo solis, lunæ et terræ est, quando ostendunt quia sol fortior est terra, terra fortior est luna, per aliquam quantitatem.

Eclipsis solis est quotiens in luna tricesima, ipsa luna nobis apparet, et per ipsam nobis sol obscuratur.

Eclipsis lunæ est quotiens in umbram terræ luna incurrit.

De astronomica vero disciplina in utraque lingua diversorum quidem sunt scripta volumina; inter quos tamen Ptolomæus apud Græcos præcipuus habetur, qui de hac re duos codices edidit, quorum unum minorem, alterum majorem vocavit Astronomum. Is **B** etiam et canones quibus cursus astrorum inveniantur instituit: ex quibus, ut mihi videtur, climata forsitan nosse, horarum spatia comprehendere, lunæ cursum pro inquisitione paschali, solis eclipsin, ne simplices aliqua confusione turbentur, qua ratione fiant, advertere non videtur absurdum.

Sunt enim, ut dictum est, climata, quasi septem lineæ, ab oriente in occidentem directæ, in quibus et mores hominum dispares, et quædam animalia specialiter diversa nascuntur; quæ vocitata sunt a locis quibusdam famosis; quorum primus est Meroe [mss. Merobis], secundus Syene, tertius Catochoras, id est Africa, quartus Rhodus, quintus Hellespontus, sextus Mesopotus, septimus Borysthenes.

C Horologia quoque, quæ solis claritate monstrantur, distinctis quibusdam regulis, per singulos tractus climatum, veraciter aptata consistunt. Quod utiliter priorum, et maxime Ptolomæi constat diligentia perquisitum esse. Est alia quoque de talibus non despicienda commoditas, si opportunitatem navigationis, si tempus arantium [ed., assensuum], si æstatis caniculam, si autumnii suspectos imbres inde discamus. Dedit enim Dominus unicuique creaturæ suæ aliquam virtutem, ut tamen innoxie de propria qualitate noscatur.

Cætera vero, quæ se ad cognitionem siderum conjungunt, id est ad notitiam fatorum, fidei nostræ sine dubitatione contraria sunt, et sic ignorari debent, ut nec scripta esse videantur. Unde doctissimus quoque pater Basilius libro sexto [lege homilia 6], quem appellavit Hexameron, cautissime diligenterque tractavit, ab animis hominum hujusmodi curas sanctissima disceptatione detruncans; quem prima fronte in Octateucho diximus legi. Hisce et Pater Augustinus in secundo libro de Doctrina Christiana (Cap. 29) meminit dicens: Quia familiaris est perniciosissimo errori fatua fata cantantium: unde commodius honestiusque contemnitur, si talis persuasio nesciatur.

Mundi quoque figuram curiosissimus Varro longæ rotunditati in Geometriæ volumine comparavit, formam ipsius ad ovi similitudinem trahens, quod in latitudine quidem rotundum, sed in longitudine probatur oblongum. Sed nobis sufficit, quantum in Scri-

pluris sacris legitur, tantum de hac arte sentire; [*Hæc* **A** manam sequi sententiam, unde, quantum nobis expedunt in mss.] quia nimis indecorum est hinc huiusmodi, divinam noscitur habere doctrinam.

COMMENTARIUM

DE ORATIONE ET DE OCTO PARTIBUS ORATIONIS,

M. AURELIO CASSIODORO ATTRIBUTUM.

592 Oratio dicta est quasi oris ratio : cujus partes octo numerantur; de quibus duas primas partes jure dictas Aristotelici esse voluerunt, nomen, et verbum : cæteræ vero velut appendices sunt, siquidem pronomen vice nominis fungitur; adverbium absque verbo non plenum est, participium de nomine verboque nascitur; conjunctio autem nomen conjungit, aut verbum; præpositio nomini præponitur, aut verbo; interjectio locutioni nostræ interjecta profertur; quam elocutionem docuimus necessario ex nomine verboque constare. Deinde quod ex cæteris partibus orationis nequaquam plena est elocutio, ut si dicamus ante templum, et non jungamus ambulo, pendet oratio. Nam cum dicimus, Cicero scripsit, orator docuit, quod certe ex nomine et verbo per se plenum est.

Stoici vero quinque dicunt partes orationis, nomen, pronomen, verbum, adverbium, participium. Plures vero partes orationis dicunt esse qui articulum inter has numerant. Articulus sane, quem Græci inter partes orationis enumerant, apud Latinos in pronomine est. Interjectio quam Latini inter partes orationis enumerant, apud Græcos in adverbio est.

Sciendum est autem quod quatuor partibus accidunt casus, nomini, pronomini, participio et præpositioni.

Tres sunt quæ per casus declinantur, nomen, pronomen, participiumque; una per tempus, et per personas, ut verbum; una per tempus et casum, ut participium; quatuor nec per tempora, nec per casus declinantur, ut adverbium, conjunctio, præpositio, interjectio. Sed ne forte nos turbet, quod Virgilius mane adverbium cum genere posuerit dicendo : Cum mane illuxisset novum; quod utique genus habet casum, nullum autem genus absque casu est.

Sciendum est quod nomen et adverbium quamdam inter se habent cognationem, alterum pro altero positum significare aliud, sed tenere vim suam. Nam quemadmodum nomina, cum pro adverbis posita fuerint, casus accipiunt; ut torvum repente clamât, horrendumque resonat, dulce sapit; dicitur enim hoc torvum hujus torvi, etc, et non tamen perdunt casus cum pro adverbis ponuntur : ita econtrario adverbia cum pro nominibus posita fuerint sequente genere, quamvis significationem nominum subeant, tamen non perdunt legem adverbiorum, ut declinentur.

Quærent nonnulli cur ita partes orationis Donatus ordinaverit. Sed nos dicimus quod nomen idcirco anteposuerit, quia ante nomen nihil potest esse; tolle enim vocabulum nominis, quemadmodum voces cæteras partes orationis, non habes. Pronomen ideo secundum obtinet locum, quod de nomine pendens, vice hujus fungitur. Verbum ideo tertio loco ponitur, quia simul (ut superius diximus) cum nomine principalis pars orationis reperitur; quod tamen secundum locum tenere potuisset, nisi pronomen impenderet ex nomine. Adverbium ideo quarto loco constituitur, quia sine verbo plenum significatum sui non explicat. Participium ideo quinto loco ponitur, quod obnixum sit tam verbo quam nomini. Conjunctio ideo sexto loco ponitur, quia nisi præcedant supradictæ partes orationis, quod jungat, non habet. Præpositio ideo septimo loco ponitur, quia nisi præcedat nomen, pronomen, verbum, adverbium, partici-

pium, conjunctio, quibus præponatur non habet, quibus etiam solis præposita esse constat. Interjectio necessario remanet in ultimo, quod post nomen, non nisi pronomen; post pronomen, non nisi verbum; post verbum, non nisi adverbium; post adverbium, non nisi participium; post participium, non nisi conjunctio; post conjunctionem non nisi præpositio esse debeat. Interjectio quasi interjecta inter octo partes orationis non nisi octavo loco poni potuit.

CAPUT PRIMUM.

De nomine.

Nomen dictum est quasi notamen, quod notam nobis unamquamque rem faciat. Nomen est pars orationis cum casu, corpus aut rem proprie communiterve significans. Separatur autem definitio nominis a cæteris partibus orationis hoc modo; nam cum dictum est cum casu, separat ab aliis quinque partibus orationis, quæ non habent casum; id est, a verbo, ab adverbio, a conjunctione, a præpositione et ab interjectione. **593** Ab aliis vero duabus casum habentibus pronomine scilicet et participio separat Donatus, cum dicit proprie aut communiter nomen aliquid significare; nullum autem pronomen, neque participium proprium invenitur. Constat autem aut corpus, aut res, aut proprie, aut communiter, aut casus; sed non omne nomen necesse est, ut simul ista quinque contineat, sed semper tria continet; ut homo habet casum, corporale est et appellativum; item habet casum pietas, incorporale est et appellativum. Necesse est autem omne nomen habere casum; ideo dixit Donatus partem orationis cum casu : non enim cum casibus dixit, sciens quod quædam essent nomina quæ non flecterentur per omnes casus; et quod nullum nomen esset quod usquequaque omnibus careret casibus. Inveniuntur enim nomina monoportota, ut sponte, tabo, natu; diportota, ut Jupiter; triportota, ut templum; tetraportota, ut ditionis, ditioni, ditionem, ditione; cujus nominativum et vocativum non profertur, nisi adjecta consyllaba, ut conditio. Pentaportota ideo inveniri non possunt, quod ubi nominativus deest, necesse est ut vocativus non inveniatur. Exaportota, ut doctus-magister.

Nominum qualitas in duas dividitur partes : aut propria, aut appellativa sunt nomina. Illud autem sciendum est, quod quando appellativa nomina in personas cadunt proprietatis, appellativa esse jam desinunt; ut si quis felix vocetur, quia quantum ad illum pertinet, unus est, ideo proprium invenitur. Propria appellativa esse non possunt; econtra sunt propria, exceptis montium fluminumque nominibus, quæ ipsa interdum facimus appellativa, ut si aliquos Mercurios vocemus. Sed cum nos communia singulis personis opponimus, sic est ordinata proprietatis. Nam si essent nomina specialiter propria, cum audiremus, Alexander hoc fecit, non interrogarem us ulterius, quis Alexander hoc fecit? Sed quia scimus Alexandros multos dici, sic dubitamus quis Alexander hoc fecit.

Sciamus autem hoc non recte dici, quod ad unum hominem pertinet, aut appellationem, aut vocabulum, sed nomen, ut Alexander; non iterum (quod rerum est) aut nomen, aut appellationem, sed vocabulum;

sed modo pro appellationibus et pro vocabulis confusa nomina apponi scimus.

Propriorum nominum quatuor sunt species. Prænomen, quod idcirco dictum est, quia præcedit nomen, ut Publius Cornelius. Nomen, quod ex familia venit, ut Anicius. Cognomen, quod proprie nostrum est, ut Sylla, Catilina. Agnomen, quo aut ex virtute, aut ex vitio aliquo utimur: ex virtute, ut Africanus, qui vicit Africam; ex vitio, ut Naso, quod grandem nasum habuit; unde dicitur Ovidius Naso; Sura, quod a sura grandi dicitur, ut Publius Lentulus Sura. Meminerimus autem non necesse esse ista quatuor priorum generum nomina simul inveniri. Aliquando enim unum ex his invenimus, ut Romulus; aliquando duo, ut Anicius Marcus; aliquando tria, ut Lucius Cethegus Catilina; aliquando quatuor, ut Publius Cornelius Scipio Africanus.

Sit itaque ordo interrogandi, ut cum dicimus, Africanus, quæ pars est orationis? non statim respondeamus, agnomen est: sed, nomen est. Deinde, quale sit nomen? respondeamus proprium est. Postremo quæ pars proprii? respondeamus agnomen. Quemadmodum dicemus de 27 nominibus appellativis; ut si interrogemus: homo, quæ pars est orationis? dicimus nomen. Deinde, quæ pars est nominis? dicimus, appellativum. Deinde, quæ pars est appellationis? dicimus, specialis.

Scimus autem nomina, prænomen aut ternis constare litteris, ut Sex. Roscius; vel binis, ut Gn. Pompeius; vel singulis, ut C. Caius Verres.

Et in quæstionem venit quare C. Caius ponimus, cum dicimus Gaius et non Caius? Quia antiqui G non habuerunt, sed ponentes C in quibusdam nominibus per sonos sensum discernabant. Scimus nos, quod quædam sonare aliter deberent, ut puta cemma cum per *c* scriptum esset, dicebant gemma per *g*, quod deberent sic sonare per *g*.

Verum solent hæc ipsa prænomena fieri cognomina, ut si quis vocetur Lucius, vel Gaius; sed quando ad unumquemque pertinent, proprie vocantur cognomina; quando præposita sunt cognominibus, hoc est nominibus propriis, vocantur prænomena, ut Lucius Sylla. Verum hoc prædictæ rationi nullum debet præferre iudicium. Talis est et illa cavillatio recollecta, quare cum propria nomina pluralem numerum non admittant, legimus Curios, magnosque Camillos Scipiadas. Sed sciendum est non ab eo quod est Curius unus, hi Curii, vel ab eo quod est hic Camillus, venire hi Camilli; sed a multitudine Curiorum vel Camillorum, Curios Camillosque dicimus. Non enim unus fuerat tantum Curius vel Camillus, sed si quis tres servos habeat qui vocentur Alexandri, necesse est ut vocet illos Alexandros; qui casus plures veniunt, non a singulari numero, qui est hic Alexander, sed a plurali, qui sunt Alexandri.

Appellativorum nominum sunt species 27: sunt enim corporalia, ut lignum, et marmor; sunt incorporalia, ut honor, medicina; sunt primæ positionis, hoc est unde derivativa et diminutiva veniunt, ut schola, scholasticus, scholasticulus.

Sciamus autem tres gradus diminutionis esse secundum Donatum, per quos cum diminuuntur nomina, sæpe crescit numerus syllabarum, ut scholasticulus, scholasticellus, scholasticellulus. Apud antiquos vero aliter dicebantur, agnus, agnulus, agnellus, agnicellus, agniculus, agnicellulus. Quam rem Donatus videns (ne in infinitum diminutio foede procederet), voluit diminutionis dicere tres tantum gradus es-e. Sæpe autem idcirco dixit augeri numerum syllabarum, quod inveniuntur quædam nomina quorum numerus in diminutione non modo non crescit, sed etiam minus habet syllabarum gradus ulterior, ut homo, homuncio, homunculus, homulus.

Sunt autem diminutiva specie, quæ idcirco specie putata sunt diminutiva, quia quasi diminutivorum nominum speciem gerunt, ut fabula, macula, tabula, ferula; ideo autem non sunt jure diminutiva, fabula,

macula, tabula, ferula, quia horum non invenitur prima positio. Sciendum est quod diminutivorum forma lectione potius quam arte colligitur.

Sunt ad integrum Græca nomina, et per omnes casus Græce perveniunt declinatione, ut Euterpe, Melpomene. Sunt quædam quæ dum in Latinitatem cadunt, Græcitas totum amittunt; nam cum dicit Græcus Ὀδυσσεύς, Latine dicitur 594 Ulysses. Sunt quædam quæ in Latinum versa eloquium ex parte aliquam formam Græcitas amittunt; quæ etiam notha dici voluerunt; dicit enim Græcus Agamemnon, Latinus Agamemno. Scimus quia omnia nomina apud Græcos in *on* syllaba terminata, cum in Latinum transferuntur *n* perdere, et *ω* in *o* correptum mutare. Item omnia nomina apud Græcos per *e* exeuntia, cum in Latinum veniunt, ipsa *e* in *a* solent commutare, in nominativo scilicet singulari, ut Helene, Helena; sed quia de femininis nominibus diximus, ea nomina non patiuntur illud; quæ autem aliter lecta sunt, aut quæcumque ita transformantur, ut asperum resonare non possint, ut Agane, non facit per duritiam Agana.

Sunt quæ plurimis nominibus rem unam demonstrant, quæ Græci synonyma vocant; ut si terram velimus multis significare nominibus, et dicamus humus, tellus, solum, terra; sunt quæ econtrario per unum nomen plura significant, quæ Græci vocant homonyma, ut si dicamus aciem, incertum est enim cuius rei dixerimus; nam dicitur et oculorum acies, hoc est intentio; et ferri, hoc est acumen; et exercitus, hoc est ordo. Sunt quæ a patribus et matribus avisque descendunt, cum tamen significatione Græca. Hæc nomina patronymica vocantur, quorum patronymicorum masculina tres habent regulas, quibus terminantur; exeunt enim aut per *des*, aut per *ius*, aut per *on*, ut Atrides, Atrius, Atrion; sed in *on* terminata apud Latinos usum non habent.

Feminina quoque tres formas habent; exeunt enim aut per *eis*, aut per *ias*, aut per *ne*, ut Atreis, Atrias, Atrine, ut apud Virgilium, Nerine Galatea. Sane considerandum est quia patronymica Græca cuiuscunque generis Græca melius regula proferuntur.

Sunt alia Thetica, quæ etiam possessiva dicuntur, quæ de patronymicorum regula descendunt, et ad eorum similitudinem in *ius* terminantur, sed in hoc discernuntur, ut Evandrius Pallas, patronymicum est; quando dicimus Evandrius gladius, possessivum, hoc est, et hoc non est illud.

Sunt alia mediæ significationis quæ aliis adjecta nominibus alii epitheta esse voluerunt, ut magnus, fortis; quibus nisi adjungamus, aut vir, aut exercitus, plena esse non possunt. Sunt alia qualitatibus, ut doctus, magnus, felix, pulcher; sunt alia quantitatis, ut longus, brevis, latus; sunt alia gentis, ut Græcus, Italus, Gallus; sunt alia patriæ, ut Alexandrinus, Romanus; sunt alia numeri, ut unus, duo; sunt alia ordinis, ut primus, secundus. Sed constat quemadmodum dicimus de multis alium, de duobus alterum: ita dicimus de multis primum, de duobus priorem. Sunt alia ad aliquid dicta, ut soror, frater; non enim dicitur soror cui nullus est frater; nec frater cui soror nulla est. Alia ad aliquid dicta qualiter se habentia, ut dies, lumen, nox, tenebræ, nigrum, album; non enim dicerentur tenebræ nisi ad collationem luminis. Verum inter illa nomina quæ dicuntur ad aliquid dicta, et ista quæ dicuntur ad aliquid qualiter se habentia, hoc interest, quod illa sic usurpantur, ut non sint inter se usquequaque contraria; in istis vero, quid tam contrarium est quam tenebris lumen, quam nocti dies, quam nigro album, quam sinistro dextrum; quorum nominum comparativus gradus in usu est, ut dexter dexterior, sinister sinisterior, niger nigrior.

Sunt alia generalia, ut ars, et reliqua; sunt alia specialia, ut medicina, rhetorica, grammatica; sunt alia verbalia, quæ de verbis fiunt, ut dictor, procurator; et sciendum est quod ex verbis talia nomina

hac lege descendunt, ut gerendi modi ultimi temporis ultimam litteram in *or* vertamus, ut dicendi, dicendo, dicendum, dictum dictu, et dicamus dictor, commutato scilicet *u* in *o*, et adjecto *r*. Item procurandi, procurando, procurandum, procuratum, procuratu, facit nomen procurator, et reliqua ad hanc rationem pertinentia, quæ inventa sunt. Præterea sunt nomina quæ incertum est utrum verbalia sint, ut quæ in quæstionem veniunt : quæritur enim utrum cantor dicatur an cantator, quæ utraque firmamus dici supradicta ratione; nam ab eo quod est canto, gerendi modus cantandi, do, dum, cantatum, cantatu, inde cantator. Item ab eo quod est cano, gerendi modus canendi, do, dum, cantum, cantu, inde cantor.

Item quæritur auctor utrum per se aut de verbo oriatur, sed sciendum est quod a se nascitur; non enim habet originem verbi. Nam illud quod est augeo, non nos seducat, quod inde veniat; aliud est enim augere, aliud auctorem esse. Omne enim verbum nomini ex se descendenti respondere debet, ut scriptor venit ab eo quod est scribo; omnis enim scriptor scribit, ut procurator venit ab eo quod est procuro; omnis enim procurator procurat. Deinde quæ est alia regula quæ hoc nomen ex verbo oriri prohibet: quia nomina verbalia aut in *sor* exeunt, ut præcursor; aut in *tor*, ut scriptor, lector; at quæ in *sor* exeunt feminina in *trix* non mittunt: quæ vero in *tor*, necesse est ut feminina in *trix* mittant, ut procurator, procuratrix. Hoc si a verbo venerit in *tor* scilicet terminatum, necesse habuit femininum in *trix* mittere, et facere auctrix; sed quia non dicatur auctrix, Virgilius testatur dicens: Auctor ego sum videndi.

Alia participii similia, ut sapiens, potens, demens, clemens, si comparationem recipiant, nomina sunt; participia vero, quando non recipiunt comparationem, ut lugens non facit lugentior; at e contra demens, or, mus, facit.

Sunt alia verbis similia, ut comedo; quæ, cum casum habuerint nomina sunt; cum tempus habuerint, verba esse certissimum est; et est comedo, tinea, si nomen; si verbum, prima persona est verbi activi, conjugationis tertie.

Comparationis definitio hæc est, elocutio alterum præferens, quanquam aliter definiant alii. Alii quatuor dicunt gradus esse comparationis: positivum, qui est doctus; comparativum, qui est tam doctus; prælativum, qui est doctior; superlativum, qui est doctissimus, dicentes non posse illum dici comparativum, qui est doctior, quia non tam comparare quam præferre videtur. Quod superius est sic definitum: Comparatio est elocutio quæ ex alterius collatione alterum præfert. Videtur enim hic comparativus gradus, qui est tam doctus, non tam præferre aliquos quam similes facere.

Quæritur quare positivus gradus dicitur, cum reliqui soli gradus positivi comparationis proprietatem obtineant? Respondendum est quod non agnoscemus illos gradus, nisi esset alter **595** gradus, qui comparationis situ careret?

Quæritur etiam et de nominativo casu singulari, quare dicitur casus? siquidem idcirco cæteri casus dicuntur, quia faciunt nomen cadere, ut doctus, docti, to, tum, te, to. Sed hac ipsa ratione, quod non diceretur aliquid cadere, nisi esset unde caderet, nec inflexum, nisi esset ante rectum: ergo quia hic cadere nomen per cæteros casus ostendat, dictus est casus.

Positivus gradus multas habet formas: aut enim in *us* exit, ut doctus; aut in *a*, ut docta; aut in *um*, ut doctum; aut in *is* correptam, ut fortis; aut in *is* productam, ut dis, ditior, ditissimus; aut in *e*, ut forte; aut in *ens*, ut sapiens; aut in *ans*, ut elegans; aut in *ix*, ut felix; aut in *er*, ut pulcher; aut in *es*, ut dives, divitior, divitissimus, et reliqua si qua sunt quæ invepire poterimus.

A Comparativus vero duas formulas tantum habet, aut enim in *ior* exit, ut doctior, melior, et genus facit commune, excepto uno senior, non enim senior mulier dici potest; aut in *ius*, ut doctius, melius; et est comparativus gradus generis neutri, ut doctius mancipium, melius templum. Est comparativus gradus adverbii; dicimus enim doctius scripsit, dicimus melius fecit; sed doctius quando ad nomen tendit, est generis neutri comparativus; quando tendit ad verbum, comparativus adverbii est.

Superlativus per tres formas exit, aut in *us*, ut doctissimus; vel in *a*, ut doctissima; vel in *um*, ut doctissimum. Illud sane prætermittendum esse non videtur, quod cum ab omni superlativo *rimus*, vel *simus* tollimus, positivus qualis sit invenitur; ut pulcherrimus; sublato enim a fine disyllabo, remanet pulcher positivus: unde fit ut ea nomina quæ in quæstionem veniunt, tunc possimus agnoscere.

B Quæritur enim utrum acris dicatur, an acer; constat autem hodie utrumque dici, de viro, ut in Virgilio: Humero Pelops insignis eburno acer. Acris vero de femina dicitur, ut apud Horatium: Solvitur acris hiems.

Comparantur autem nomina appellativa, et ea appellativa, quæ aut a qualitate veniunt, in tres partes sunt divisa: in animum, ut prudens, honestus; in corpus, ut niger, pulcher; extrinsecus, ut fortunatus, felix; aut a quantitate, id est a mensura, quæ a corpore tantum descendunt, ut longus, brevis. Sed non omnia nomina quæ aut qualitatem aut quantitatem significant, comparantur; sed quæ comparantur, qualitatis aut quantitatis sunt. Invenitur enim nomen qualitatis, et non comparatur, ut mediocris. Aliquando aut unus invenitur gradus, aut duo, aut tres; sed ubi comparativus non invenitur, adverbium sciamus esse ponendum ad positivum, ut vicem comparativi impleamus, ut in hoc nomine pius, quia non facit pior, sed magis pius.

C Meminerimus ita nos respondere cum interrogamur, qualis est ille vir? quia de qualitate sumus interrogati, unum aliquid ex illis tribus dicimus, aut doctus, aut pulcher est, aut mendicus; non dices a qualitate longus est, aut brevis. Quando enim interrogamur, quantus est? non possumus respondere nisi a mensura, aut longus, aut latus, aut brevis est. Nec nos terreat quod Virgilius dixit quantitatis nomen ad animam applicans: Magnanime Ænea; sed hic Græcum voluit imitari; non quia quantitas ab animo venerit, sed qualitatem animi per quantitatem laudare voluerit.

Nomina in comparatione anomala hoc signo probabimus, cum primam syllabam quam in positivo habuerint, in comparativo perdidierint: ut bonus facit melior, optimus; malus pejor, pessimus; magnus, major, maximus. Et hæc tria tantum in comparatione defectiva esse certum est.

D Positivus gradus perfectus et absolutus ideo dictus est, quia vis comparationis proprie in comparativo et superlativo gradu ponitur, et non in positivo. Sæpe invenitur comparativus ita positus, ut plus significet a superlativo, ut si dicamus, Doctior ille est a quovis doctissimo. Sæpe ita comparativus invenitur, ut minus significet a positivo; ut si velimus dicere, Dulcius est mare Ponticum quam cætera; nullum enim mare non modo dulcius est, sed ne dulce quidem. Invenitur sæpe ita comparativus, ut vim positivi suscipiat, ut apud Virgilium: Senior Charon, sed cruda Deo viridisque senectus fuit; sed senior pro eo quod est senex ponitur; non enim alter fuerat Charon, cujus comparatione hic senior vocetur.

Inveniuntur autem nomina sono diminutiva, intellectu comparativa, ut grandiusculus, majusculus, minusculus. Comparativo et superlativo quinque hæc comparationis adverbia non ponimus, ut tam, minus, minime, magis, maxime, quæ tamen soli positivo adjiuntur. Verum hæc ipsa adverbia inventa sunt propter ea nomina quæ aut comparativum, aut su-

perlativum habere non possunt, ut puta mediocris, quia mediocrior non facit, dicitur magis mediocris; item quia non facit mediocerrimus, dicitur maxime mediocris. Nam superfluum est his nominibus adungere hæc quæ sine his comparativum et superlativum sumunt, ut si quis dicat magis doctus, cum possit dicere doctior; aut maxime doctus, cum sit superlativus doctissimus.

Gradus comparativus tribus casibus servit; nominativo scilicet interposita particula quam, ut doctior hic quam ille; ablativo, doctior illo; septimo, ut doctior ab illo. Verum hic gradus tam singulari numero quam plurali servire dignoscitur; sed hodie per septimum casum comparativus melius esse proferendus censetur. Sed ne supervacue quis dicat forte non necessarium eum esse septimum casum, quia significat tantumdem quantum et ablativus; istos multum a se distare cognoscat. Aliud est enim cum dicimus, illo præsentem suscipi; aliud, ab illo præsentem suscipi; per septimum casum significat se accepisse aliquid, nescio quo præsentem; per ablativum vero ab eo accepisse qui fuerat præsentem.

Sciendum est autem hoc, quia si per comparativum aliquem præponere voluerimus, liceat nobis eum suo generi et extraneo posse præponere et dicere, doctior orator oratoribus, et doctior orator grammaticis. Cum vero per superlativum præferre voluerimus, qui certe servit genitivo tantum plurali, præponere eum suo tantum generi debemus, et dicere: doctissimus orator oratorum, doctissimus grammaticus grammaticorum. Verum illud non nos turbet, quia legimus superlativum servire genitivo singulari, ut apud Virgilium, ditissimus agri, fortissimus gentis; sed hæc 596 quamvis sono singularia sint, tamen intellectu pluralia sunt. Nam cum dicimus ditissimus agri, fortissimus gentis, intelligendum est quia res ista ex pluribus constat. Invenitur hic superlativus significans idem ac positivus, et nulli comparatur; ut si dicamus Jupiter, Optimus, Maximus, non enim sunt alii Joves, quorum unus bonus, alter melior sit, unde hic posset dici Optimus et Maximus.

Genera nominum sunt sex: masculinum, ut hic Cato; femininum, ut hæc musa; neutrum, ut hoc monile; commune duorum generum, ut hic et hæc sacerdos: trium generum, ut hic, et hæc, et hoc felix; epicœnon, quod Latine promiscuum dicitur, ut passer, aquila. Verum inter commune et epicœnon hoc interest, quia in communi pro sexu articulum variamus; in epicœno vero idem nomen est, et unus articulus. Ipsum vero epicœnon ita definitur: genus in quo facile non deprehenditur sexus, ut hic piscis; nam licet sint nautæ qui arte colligunt femininam piscem, tamen quia non sexu discernitur, ideo non mutatur articulus. Verum sic talis incidat elocutio, ut si quis duos habens passeret dicat, verbi causa, meus masculus sit, et subjungat, femina autem tua sit, ne is quidem per genera solœcismum incurrit. Si enim dixerit femina tua, cum superius dixerit, masculus meus, facit commune de epicœno, ut si dicat, hic et hæc passer; sed sciamus ita oportere dici, masculus meus sit, femina tua hic passer.

Verum ex generibus duo genera principalia reperimus, masculinum et femininum, ab his enim duobus generibus cuncta descendunt: nam neutrum est, quia nec masculinum nec femininum, ut si dicamus hoc scamnum; ideo quia quemadmodum sunt masculina sive feminina, aut non gignit, aut non creatur. Sed ne quis objiciat dicendo: quare paries cum nec creet, generis masculini sit? Sciendum est quia in nominibus hujusmodi lectio, vel ipsa Latinitas imponit articulum: vel quare cum mancipium sit aut masculini, aut feminini generis, neutri esse dicatur; sed cum dicimus mancipium sive masculinum, sive femininum, nisi statim subjunxerimus puerum puellamve, tale est ac si nec masculinum sit, nec femininum, sed neutrum; commune est, quia sub uno nomine mutati sunt articuli, sive marem feminamve signifi-

cat: omne, quia masculinum, et femininum, et neutrum significat; quia (ut supra diximus) non esse potuisset, nisi fuissent illa duo genera, unde hoc diceretur; nam et hoc et illud uno nomine comprehendit. Epicœnon, quia aut masculinum, aut femininum est utroque sexu.

Sunt præterea nomina quæ masculina sonant, intelliguntur autem feminina, ut si dicamus Eunuchum comœdiam. Sunt item contraria quæ feminina sonant, sapiunt vero masculina, ut Sylla, Catilina. Sunt alia neutra sonantia, feminina quidem probantia, ut si dicamus Phronesium mulier, Glycerium meretrix. Sunt alia econtra sono feminina, intellectu neutra, ut poema, toreuma. Sunt alia quæ masculinum quidem sonum, et intellectu neutra habent, ut vulgus, pelagus. Inveniuntur etiam nomina quæ in pluralitate ab eo genere dissentiant, quod in singulari numero tenuerunt, ut hoc balneum, hæc balneæ; hic tartarus, et hæc tartara; hoc cœlum, hi cœli.

Sunt nomina incerti generis inter masculinum et femininum, ut finis, dies. Legimus enim: Quem das finem, rex magne, laborum? et alibi ut, hæc finis Priami fatorum. De hac die dicit: venit summa dies; et alibi, ut hunc diem latum tristis exspecta. Item alia sunt incerti generis inter masculinum et neutrum, ut vulgus, frenum, nam frenus et vulgus incerti generis sunt; legimus enim: stabulo frenos vidi sonantes; et: frena Peletroni Lapithæ. Vulgus masculini generis; hinc, spargere voces in vulgum ambiguas, neutrum est, ignobile vulgus. Item inter femininum et neutrum, ut buxus, prunus, malus; legimus enim, tympana vos, buxusque vocat. Et alibi dicitur, tornatile buxum; cæteraque in lectione lata poterunt agnosci. Verum hæc ubi de fructibus loquimur, neutra sunt; cum vero de arboribus, feminina. Nonnunquam ita inveniuntur arborum nomina, ut masculina sint, ut oleaster; nam legimus, sacer oleaster.

Sunt etiam genera nominum fixa quæ alterum genus ex se facere non possunt, ut pater, mater; non enim dici possunt patra et matra. Sunt mobilia, quæ aut propria sunt, et duo tantum genera faciunt, ut Marcius, Marcia; aut appellativa, ut bonus, bona, bonum. Sunt alia quæ ex aliqua parte in aliud genus transferuntur, ut gallus, gallina; draco, dracæna; rex, regina; et quia non dicimus gallus galla, draco draca, rex rega, ideo dicta sunt nec in totum fixa, nec in totum mobilia. Ideo autem in totum fixa non sunt, quia faciunt gallus, gallina; draco, dracæna; rex, regina; ideo autem nec in totum mobilia, quia convertuntur in femininum, et primæ syllabæ similitudinem tenent.

Inveniuntur etiam nomina primæ positionis quæ, dum ex se diminutiva faciunt, mutant genus, ut rana non facit ranuncula, sed ranunculus; pistrinum non facit pistrillum, sed pistrilla facit.

Interdum inveniuntur nomina diminutiva quæ plus significant a nominibus primæ positionis, ut acus, acicula: acus enim dicitur a qua vestes sarciuntur, acicula, qua mulieres utuntur ad ornatum capitis.

Sunt in *a* terminata nomina aut masculina, ut Sylla; aut feminina, ut musca; aut neutra ut toreuma, quod Græcum est. Nullum enim Latinum nomen neutrum in *a* terminatur in nominativo singulari, excepto uno Thoria, quod nomen est fluminis, quodque apud Sallustium lectum est; aut communia, ut rana, advena.

Nomina in *e* vocalem exeuntia, aut feminina sunt, sed tamen Græca, ut Agane; aut neutra sunt, sed Latina, ut monile: nam masculina in istam regulam non veniunt.

Nomina in *i* vocalem exeuntia peregrina duo sunt generis neutri, ut gummi, sinapi; anomala duo, ut frugi, nihili.

Nomina in *o* vocalem exeuntia in nominativo, aut masculina sunt, ut Cicero; aut feminina, ut imago.

Nomina in *u* vocalem exeuntia neutra tantum sunt,

ut cornu, gelu, tonitru, genu, veru. Hæc nomina in consonantes desinentia multiplices habent regulas : de quibus Donatus idcirco tacuit, quia de eorum nominum ratione Probi plenior libellus existat.

597 Numeri nominum duo sunt, singularis et pluralis, usurpat etiam tertium dualis numerus, qui venit in duobus tantummodo nominibus, in duo et ambo. Nam neque unum significo cum dico, duo venerunt, neque plures; non enim de duobus loquens possum dicere, omnes venerunt.

Sunt etiam nomina quæ nominativum singularem et pluralem similes habent, ut nubes, dies, quæ propter hoc dicta sunt numero communia. Sunt etiam nomina non habentia numerum pluralem, masculina, ut pulvis; non enim dicuntur pulveres, quamvis apud Horatium legimus: Novennales dissipare pulveres. Sunt item generis masculini tantum pluralia, ut Quirites; quamvis legerimus, hunc Quiritem, ut, quis te redonavit Quiritem? Sunt item generis feminini tantum singularia, ut pax, lux, quamvis legerimus has paces, has luces. Sunt item semper pluralia, ut calendæ, nundinæ. Sunt semper singularia generis neutri, ut pus, virus, aurum, ferrum. Et sciendum est quod pene omnia quæ mensurantur vel ponderantur, non admittant numerum pluralem, quamvis multa sibi jam vindicaverit consuetudo, velut dicimus, vina, mella, hordea.

Sunt item semper pluralia generis neutri, ut, hæc arma, hæc mœnia, non facit armum vel mœnium; Saturnalia non facit hoc Saturnale: sed si fuerit templum, sic declinatur per utrumque numerum, hoc saturnale templum, hæc saturnalia templa; si vero fuerit hoc nomen, ut, quasi diem festum significet, tantum numeri pluralis erit. Sane sciamus quod his nominibus quæ non admittant numerum singularem, apponimus masculinis uni, femininis unæ, neutris una; dicimus enim uni cancelli, unæ nuptiæ, una mœnia, ut apud Terentium, ex unis nuptiis geminas mihi facias; et apud Sallustium: hi postquam in una mœnia convenere. Sciamus vero quod superflue loquimur, quando dicimus: homo unus advenit; siquidem jam prædictus homo unum significat.

Inveniuntur etiam nomina positione singularia, intellectu pluralia, ut populus, concio; nam cum dicimus populus currit, sic sonat quasi omnis currat, nec tamen pluralem significat numerum. Nonnullis videtur in his nominibus pluralis numerus esse superfluus, cum horum singularis pluralem numerum in se contineat, ut dicimus, hic populus singulariter, et hi populi pluraliter; sed quamvis populus pluralem numerum significet, tamen unius gentis est; populi vero gentium sunt diversarum. Sunt econtrario positione pluralia, intellectu singularia, ut Papiæ, Puteoli: quæ vero nomina non ideo plurali numero proferuntur, quia multæ Papiæ aut multæ Puteoli; sed quia horum singularis numerus nunquam lectus extiterit.

Figuræ nominum quot sunt? duæ, simplex et composita. Simplex nomen est, cum divisum nomen nihil dat Latinitatis, ut medicina; a cum dederit, non erit simile significationi unde descendit. Sic dividamus magister, magis, in adverbium comparationis, ter, in adverbium numeri; cum dicimus magister, figuræ compositæ non est; et quamvis divisum fuerit in duo adverbia, tamen dicitur figuræ simplicis, quia nihil dedit simile principalitati, sed quid dissimile ad magistrum; magis adverbium tamen non est, quamvis dividatur. Semper enim littera cum in medio fuerit sermone, transit in principium sequentis syllabæ; unde apud Græcos ἀρχικὸν στίχον vocatur, hoc est inchoativum elementum.

Composita est, quia cum divisum est nomen, dat aliquid Latinum, vel simile sui, ut indoctus: duo enim sunt integra consentientia significationi ejus nominis, unde separata sunt. Verum hæc figura composita fit quatuor modis: quia aut duo invenimus

A integra, ut suburbanus; aut corrupta, ut municeps; aut ex integro et corrupto, ut insulsus; aut ex corrupto et integro, ut nugigerulus.

Quærent nonnulli quare cum dicat Donatus componuntur nomina, subjecit ex duobus corruptis; ideo enim non potest esse compositum quid, nisi aut ex duobus integris, aut ex integro et corrupto, aut ex corrupto et integro. Sed sciendum est corruptum ita definire nomen, quod solutum potest integrum reverti; et revera non diceretur corruptum, nisi aliquando fuisset incolume, ut si dicamus municeps, est enim dictum munera capiens; sed postea sub unius nominis contractione corruptum est. Ergo non nos fallat, cum interrogamus, municeps cujus figuræ est? non dicamus, simplicis; putantes quod nihil sit municeps, quemadmodum paries; non enim est hoc verum, nam paries idcirco dicitur figuræ simplicis, quia solutum (ut superius diximus) in integrum redire non potest. Ergo cum audierimus nomen esse figuræ simplicis, ulterius non interrogamus ex quibus modis.

Est verbum compositum ex aliquibus integris, ipsam divisionem accipiens, non eundem accentum eundemque pedem, quemadmodum habuerit nomen illud unde descendunt ista; ut puta si quis quærat, Lucifer cujus figuræ? et dicat hoc nomen esse figuræ compositæ ex integro et corrupto, ut sit quasi huic luci; et nesciat quod cum dicimus Lucifer, ei syllaba correpta sit, cum autem dicimus huic luci, modo esse productam.

His ita se habentibus, illud maxime nosse debeamus, quod in divisione figuræ compositæ, nullum alium casum nisi nominativum singularem quærere debeamus. Meminisse etiam debemus, quod composita nomina ulterius non possint componi, ut impius: quamvis Donatus doceat ex pluribus posse componi nomina, ut inexpugnabilis, imperterritus. In duplicibus nominibus animadvertendum est, ut si fuerint duo nominativi, utramque partem declinemus, ut homo bonus; si nominativum sequitur quicumque casus, priorem declinemus partem, ut Dominus servorum; si priorem casum quemcumque fuerit sequens nominativus, sequentem declinabimus partem, ut jurisperitus: quæ tamen observanda sunt in quotvis nomine et numero, ut Jupiter, Optimus, Maximus, Capitolinus.

Sciendum est propria nomina non posse componi; appellativa vero ea componi posse, quæ aut lecta sunt composita; aut dum componuntur, placidum ad aures vocis sonum emittunt.

De casibus.

Casus sunt sex, ex quibus nominativus quare dicitur casus, superius dictum est. Antiqui **598** nominativum et vocativum similes habent; inde est quod etiam in Virgilio invenimus, Fluvius regnator aquarum: Duc, ait, et Rutulos equites Messapus in armis. Unde etiam Donatus hos rectos casus appellari commemorat, et reliquos obliquos. Ablativus non est apud Græcos, et ideo ab aliis Latinus, ab aliis vocatus est sextus. Assumunt quidam casum, quem septimum vocant, qui quantum differat ab ablativo, et quantum necessario sit inventus, præmissa ratione demonstravimus.

Sunt etiam formæ casuales sex; ex quibus intelligimus per quot varietates nomina inflectantur, vel quot casus similes unumquodque nomen obtineat. Inveniuntur enim nomina quæ per omnes casus quasi unum trahant declinationis colorem, ut si dicamus, nequam. Hic nequam, hujus nequam, huic nequam, hunc nequam, o nequam, ab hoc nequam. Sunt quæ duas tenent varietates, ut est cornu, nam nominativus, et accusativus, et vocativus correptum *u* habent; genitivus, dativus et ablativus producti sunt. Sunt quæ varietates habent tres, ut templum; nominativus enim, accusativus et vocativus unum

faciunt colorem, ut hoc templum, hoc templum, A o templum.

Sunt quæ quatuor habent varietates, ut species; nam nominativus et vocativus unum faciunt colorem, ut hæc species, et o species; genitivus et dativus unum faciunt colorem, ut hujus speciei, huic speciei; accusativus unum, hanc speciem; ablativus unum, ab hac specie. Inveniuntur quæ quinque varietates habent, ut hic doctus: nam solus nominativus unum facit colorem; genitivus unum, ut hujus docti; dativus et ablativus unum, ut huic docto et ab hoc docto; accusativus unum, ut hunc doctum; vocativus unum, ut o docte. Sunt quæ sex varietates habent, ut est unus; per singulos enim casus variat.

Sunt præterea nomina quæ aptota dicuntur, non quod unum casum habeant, sed quod non flectantur. Quæ etiam monoptota dicuntur, propterea quod similes casus per totam sui declinationem servant, nullum enim numerum privatum habent; nam cum dico frugi, incertum est, vel quem casum, vel quem numerum proferam.

Sciendum est etiam illud, quod ab uno usque ad tres declinemus; nam a quatuor usque ad centum declinatio non sequitur, a ducentis autem usque ad infinitum omnia declinantur, excepto mille, quod in singulari numero non declinatur: in plurali vero numero, cum tamen scriptum sit per unum *l*, sic declinatur. Sunt nomina quibus dum in elocutione utimur, alia genitivum casum ducunt, ut ignarus belli, sive bellorum; alia dativum tantum, ut amicus bono, quanquam Terentius in nominativo casu junxerit dicens: Amicus meus summus popularis Getha. Alia accusativum, sed per figuram, ut præsciis futura, recte enim dicitur, ut præsciis futurorum; alia ablativum, ut dignus munere, mactus virtute; alia septimum casum, ut secundus a primo, nam non possumus dicere secundus primo, aut secundus primi, vel secundus primorum, aut tale aliquid.

De declinationibus.

Quinque genera declinationum sunt. Prima est quæ genitivum singularem per *æ* diphthongum profert tam in masculino genere quam in feminino, ut hic *Æneas*, hujus *Æneæ*; hæc *musa*, hujus *musæ*: in neutro vero genere aut non invenitur, aut ita invenitur, ut habeat communionem cum genere masculino vel feminino, ut *advena*. Hæc prima declinatio nominativum terminat modis tribus; exit enim aut per *a*, aut per *es*, aut per *as*, ut *musa*, *Anchises*, *Æneas*. Verum ne quis nobis nominativum per *es*, genitivum per *æ*, ita præmittentibus, putet quia quæcunque nomina *a*, *es*, *as*, fuerint terminata, necesse est primæ esse declinationis: sed quæ sunt primæ declinationis sciendum est, quod nominativum singularem non nisi his litteris terminent.

Secunda declinatio est quæ genitivum singularem per *i* profert; et est generis masculini et feminini, et neutri, ut *Virgilius* *Virgilii*, *fraxinus* *fraxini*, *prandium* *prandii*. Sciendum plane est quod in hac declinatione omnia nomina genitivum singularem per unum *i* proferunt, exceptis his quæ in *ius* fuerint terminata, facit enim *Mercurius* *Mercurii*; aut *ium*, ut *convivium* *convivii*. Verum hæc secunda declinatio nominativum singularem terminat modis quinque, exit enim aut per *er*, aut per *ium*, aut *eus*, aut per *ir*, aut per *us*, ut *piger* *pigri*, *negotium* *negotii*, *Tydeus* *Tydei*, *vir* *viri*, *doctus* *docti*: ita tamen ut non separemus, ut dicamus *Tydeus* *Tydei*, ut significet potius quintam quam secundam declinationem; sed sub una istius syllabæ diphthongo concludamus dicentes *Tydeus* *Tydei*, et hoc Græca nomina sortiuntur: in Latinis enim non invenitur hæc diphthongus. Et de hac declinatione illud indicabimus, quod non quicunque nominativus singularis his quinque modis fuerit terminatus, necesse est ut sit secundæ declinationis; sed quæcunque nomina secundæ fue-

rint declinationis, necesse est ut nominativum his quinque modis terminent.

Tertia declinatio est quæ genitivum singularem per *is* syllabam profert, est enim generis masculini, feminini, neutri, ut *Cicero* *Ciceronis*, *Juno* *Junonis*, *marmor* *marmoris*; est etiam communis, ut *sacerdos* *sacerdotis*, est etiam trium generum, ut *demens* hujus *dementis*. Ista hæc tertia declinatio nominativum singularem terminat modis quadraginta uno: in *a*, in *e*, in *o*, in *c*, in *t*, in *al*, in *el* correptum, in *il* correptum, *il ol* productum, in *ul* correptum, in *an*, in *en* correptum, in *en* productum, in *on* productum, in *ar* utrumque, in *er* correptum, in *er* productum, in *or* et in *ur* utrumque, in *as* et in *es* productum, in *es* correptum, in *is* utrumque, in *os* correptum, in *os* productum, in *us* productum, in *us* correptum, in *ax* et in *ex* correptum, in *ex* productum, in *ix* et in *ox* correptum, in *ox* productum, in *ux* correptum, in *ux* productum, in *ans* et in *ens* productum tantum, in *ons* correptum, et in *ons* productum, in *uns* productum. In *a* neutrum, ut *toreuma* *toreumatis*, *dulce* *dulcis*, *ordo* *ordinis*, *lac* *lactis*, *caput* *capitis*, *tribunal* *tribunalis*, *fel* *fellis*, *pugil* *pugilis*, *sol* *solis*, *consul* *consulis*, *Titan* *Titanis*, *far* *faris*, 599 *cadaver* *cadaveris*, *ver* *veris*, *marmor* *marmoris*, *ebur* *eboris*, *fur* *furis*, *libertas* *libertatis*, *miles* *militis*, *pes* *pedis*, *navis*, *lis* *litis*, *os* *ossis*, *os* *oris*, *vetus* *veteris*, *senectus* *senectutis*, *capax* *capacis*, *senex* *senis*, *lex* *legis*, *pix* *picis*, *nox* *noctis*, *vox* *vocis*, *crux* *crucis*, *lux* *lucis*, *infans* *infantis*, *sapiens* *sapientis*, *insons* *insontis*, *pons* *pontis*, *aruns* *aruntis*.

Sciendum est autem quod omnia nomina in *ons* et in *ens* terminata per *tis* proferant genitivum, exceptis duobus nominibus, ut *frons* et *lens*: nam cum partem capitis significare volumus, dicimus *frontis*; cum vero folium, dicimus *frondis*; item si animal, *lendis*, si legumen, *lentis*. Verum ne quis putet hujus glandis dici, putans quod ita in Virgilio lectum est; sciat quod per nominativum dixerit. Sed hic lector agnoscat quod non quæcunque nomina ab his quadraginta et uno modis fuerint terminata, necesse est tertiæ declinationis esse; sed quæ sunt tertiæ declinationis, necesse est ut ab his quadraginta et uno modis ducant nominativum.

Quarta declinatio est quæ genitivum singularem per *us* profert, vel per *u*; sed per *us* in genere masculino et feminino, ut hic *versus*, hæc *porticus*, hujus *versus*, hujus *porticus*; per *u* vero in genere neutro tantum, ut hoc *cornu*, hujus *cornu*, hoc *veru*, hujus *veru*, hoc *gelu*, hujus *gelu*, etc. Verum hæc quarta declinatio nominativum singularem terminat duobus modis, *us* et *u*: ut hic *gradus*, hujus *gradus*, hoc *gelu*, hujus *gelu*. Et hic intelligendum est quod non quæcunque nomina in *us* et *u* fuerint terminata, necesse est quartæ esse declinationis; sed quæ sunt quartæ declinationis, necesse est ut habeant nominativum singularem in *us* vel *u* terminatum.

Quinta declinatio est quæ genitivum singularem per *e* et *i* separatas syllabas profert, et est generis feminini tantum, excepto uno *dies*, qui est generis incerti; *e* autem quæ est ante *s*, tunc in genitivo producta est, cum nominativus singularis *i* et *es* fuerit, ut *series* *seriei*; et tunc correpta est, cum aliquam ante se habuerit consonantem, ut *fides* *fidei*, *res* *rei*. Verum hæc quinta declinatio nominativum terminat uno modo; exit enim in *es*, ut *species* *speciei*. Verum non quicunque nominativus genere feminino in *es* fuerit terminatus, necesse est ut quintæ sit declinationis; sed nomen quod fuerit quintæ declinationis, necesse est ut nominativum singularem in *es* habeat terminatum.

Omnia nomina (exceptis aptotis quæ interdum consonantibus terminantur, ut *nequam*) aut in *a* terminantur ablativo singulari, ut ab hac *musa*; aut *e*, ut ab hoc *fonte*; aut *i*, ut ab hac *puppi*; aut *o*, ut ab hoc *docto*; aut *u*, ut ab hoc *fluctu*. Sed quæ *a* termi-

nantur, genitivum pluralem in *rum*, dativum et ablativum in *is* terminant, ut ab hac musa, harum musarum, his et ab his musis. Sed quædam sunt nomina quibus discernendi sexus gratia corripimus regulam, ut a filia, filiarum, filiabus. Quod si voluerimus sequi Donatum, dicturi sumus, Romanabus, casabus. Sed cautum est ut in his hoc faciat, quæ in testamentis faciunt quæstiones, ut si quis habeat utriusque sexus liberos, scribat: Dimitto hoc filiis meis, et incertum est utrum filios significaverit an filias. Sed in usu est ut dicamus equabus, mulabus, et fere hoc quatuor nominibus produxit jure loquela, equa, equarum, equabus; mula, mularum, mulabus; filia, filiarum, filiabus; dea, dearum, deabus; quæ regula primæ declinationis est.

Quæ vero in *e* correpta fuerint terminata, genitivum pluralem hac ratione faciunt, ut *e* perdant, et *um* accipiant, ut ab hoc pariete, horum parietum. Ideo enim ita cavemus ne quis nobis objiciat, quare dixit, quæ in *e* producta terminata fuerint, in *rum* mittunt genitivum pluralem; inveniuntur enim quæ in *e* correpta terminata in *rum* mittunt, ut ab hac muliere, harum mulierum; ab hoc munere, horum munerum; ab hoc funere, horum funerum. Sed hac illi ratione respondendum est, quod *e* excluso simul sonat in eadem syllaba quæcunque consonans fuerit inventa; quod si non excluso *e* junxeris *rum*, et dixeris, muliere, mulierum, merito quæstio videtur. Tale est enim quod in his nominibus dubitet, quale est si quærat, quare ab hoc pariete horum parietum, in *tum* non in *um*, nomine nominum, in *num* non in *um*, ut ab hoc codice codicum, in *cum* non in *um* mittat; sed tamen *t*, vel *r*, vel *n*, vel *c*, non sunt simul cum *um* appositæ, sed sunt naturales, et per omnes casus fere decurrentes.

Verum hæc omnia idcirco quæstionem non pensius commoveant, quoniam non dixit artigraphus, illa in genitivo plurali in *tum* exeunt, illa in *num*, illa per *rum*, illa per *cum*; sed quia verbo non cautum est, ideo nasci videtur hæc quæstio. Sane sciendum est quod contra hanc regulam unum nomen venit, ab hoc vase, vasorum, vasis; causa euphoniæ ad secundam declinationem tres casus excepti sunt, casus genitivi pluralis, qui in *rum* abit, exire debuit in *um*, ut horum vasum; dativi et ablativi plurales, qui in *is* exeunt, in *bus* exire debuerunt, ut his et ab his vasibus; sed quia dictu asperum est, auditus expellit. Quæ regula est tertiæ declinationis; non quia omnia nomina tertiæ declinationis per istam regulam declinantur, sed quæ per istam regulam declinantur, tertiæ sunt declinationis.

Quæ vero in *e* producta terminantur, genitivum pluralem per *rum*, dativum et ablativum per *bus* proferunt, ut ab hac re, harum rerum, his rebus; quæ regula femininorum nominum servit declinationi quintæ, excepto uno dies, quod nomen feminini generis esse sic probatur, quod nullum nomen sit masculini generis, quod ablativo singulari in *e* producta terminetur; masculini vero generis ita esse monstratur, quod facit adverbium hodie, quasi enim est hoc die. Quæ regula est quintæ declinationis.

Quæ vero in *i* fuerint terminata, genitivum pluralem permanente *i* in ablativo casu, sed adjuncto *um*, in *ium* faciunt, dativum vero et ablativum in *bus*; genitivus vero qui per *ium* exit, tot habet formas; nam venit ab ablativo singulari in *i* terminato, qui ipse per *i* toties exit, cum nominativus singularis per *is* fuerit terminatus, genitivus singularis parem numerum syllabarum per *is* miserit, ut hic ignis, hujus ignis, ab hoc igni; quamvis Lucanus dixerit igne viam scandens: exceptis tribus nominibus, ut hic mensis, juvenis, canis. Aut cum nominativus singularis, in *is* terminatus, **600** fuerit generis communis, ut hic et hæc agilis; aut cum nominativus singularis in *e* correpta fuerit terminatus in genere neutro, et ablativum per *i* mittat; ideo ne faciat tetrapoton nomen, ut est hoc nubile, nominativus hoc

nubile, accus. hoc nubile, voc. o nubile, abl. ab hoc nubile; quod neutrorum nominum natura non patitur. Aut cum nominativus singularis in *ens* syllaba fuerit terminatus, sed in nomine; nam si participium fuerit, non ita erit, in *e* correptum mittit; ut ab hoc parente; si vero nomen, ablativus in *i* exit, ut dicas ab hoc parenti; quamvis antiqui tertiæ declinationis nomina in ablativo singulari per *e* correptum proferre voluerunt, ut hujus rationis, ab hac ratione.

Sed nonnulla nomina ab hac regula visa sunt aberrare; idcirco illorum non declinatur auctoritas; veniunt enim contra, vis, Tiberis; non enim potest dici ab hac vire, vel ab hoc Tibere. Aut exit genitivus supradictus pluralis in *ium*, ab ablativo in *e* correpto terminato veniens; qui et ipse ablativus venit aut a nominativo singulari in *ons* terminato, ut pons, ponte, pontium; vel a genere feminino, ut ab hac arte, artium, clade, cladium.

B Sciendum est autem quod non omnia nomina in *ns* terminata, vel omnia nomina generis feminini ablativo casu singulari in *e* correpto terminato, genitivum pluralem necesse est ut habeant per *ium* mittere; sed quæ in *e* correpta terminantur ablativo singulari, et genitivum pluralem per *ium* mittunt, necesse est veniant a nominativo casu singulari in *ns* terminato, vel a genere feminino. Hæc autem nomina quæ accusativum casum singularem per *m* proferrebant, ut hanc navem, hanc puppem, hanc clavem, nos hodie dicimus hanc navim, hanc puppim, hanc clavim; sane accusativum pluralem nominum horum per *eis*, quæ genitivum pluralem per *ium* mittunt, nominativum per *es* melius proferimus, ut dicamus has claveis per *eis* accusativum, per *es* nominativum pluralem hæc claveis. Et revera, ne in confusione veniat dubia elocutio, ut si quis dicat, puppes regunt, incertum enim est utrum puppes alios regant, an puppes alii regant: quæ regula est tertiæ declinationis.

C Quæ vero in *o* fuerint terminata in ablativo casu singulari, ut ab hoc egregio, genitivum pluralem per *rum* proferunt, ut horum egregiorum, dativum et ablativum per *is*, his et ab his egregiis. Duo contra-ria contra hanc legem inventa esse monstrantur, ut ab hac domo, harum domorum, his et ab his domibus; item ab hoc jugero, horum jugerum, his et ab his jugeribus.

D Sed sciendum est antiquos declinasse omnia hæc nomina, quæstione sublata, ut dicerent quartam declinationem esse ab hac domu, harum domuum, his et ab his domibus; ab hoc jugere, horum jugerum, his et ab his jugeribus, ratione tertiæ declinationis: ut esset nominativus hic juger, et careat secunda declinatione juger jugeris, ut tuber tuberis; sed in eo, domus, nomine, ideo corruptus est ablativus tantum, quod minus salva quartæ declinationis ratione decurreret; et dum corruptus est ablativus singularis, necessario simul et genitivus; et in eo quod est hoc jugerum, hujus jugeri, et ab hoc jugero, corruptus est genitivus pluralis, qui cum facere debuisset jugerorum, fecit jugerum. Item dativus et ablativus pluralis, qui cum facere debuissent his et ab his jugeris, fecerunt his et ab his jugeribus. Verum in his nominibus non artis aliqua ratione, sed euphoniæ dignitate hos casus excipimus, quæ regula est secundæ declinationis.

Quæ vero in *u* fuerint terminata ablativo casu singulari, ut ab hoc genu, cornu, genitivum pluralem semper per *uum* proferunt, ut horum cornuum; dativum vero et ablativum per *bus*, his et ab his cornibus. Verum in dativo et ablativo plurali in penultima syllaba *u* litteram nomina illa servant, ne singula cum prolata fuerint, aliud significare videantur; ut si volentes significare artus, his et ab his artibus, ne confusionem faciamus inter artus et artes; similiter dicendum est arces, arcibus; arcus, arcibus.

Sciendum est quod non cadunt in has quas supra diximus regulas nomina aptota, ideo quod in ablativo

casu singulari aut per consonantes exeunt, quod certe ablativi natura non recipit, ut ab hoc nequam; aut si per vocales exeunt, non mittunt genitivum pluralem in *ium*, ut frugi non facit frugium, nihili non facit nihilium, quemadmodum puppi puppium facit. Inveniuntur nomina tamen singularia quæ in genitivo plurali regula non poliuntur, ut hic pulvis, horum pulverum; inveniuntur tamen pluralia quæ ablativum non habent singularem, quæ aliter exeunt in genitivo plurali, ut Vulcanalia, utrum horum Vulcanaliorum, an horum Vulcanalium dicamus, incertum est. Sed hoc sciendum est, quod cum talia occurrunt nomina, ad alia nos his similia conferre debemus, quorum declinatione docti sumus, etiam ista simili ratione declinemus: ut puta, si nesciamus utrum horum Vulcanaliorum an Vulcanalium faciat, ponamus e contrario sedile nomen, quod habet in ablativo casu singulari sedili, et ad hanc collationem incipiamus declinare, ut hæc sedilia, horum sedilium, hæc Vulcanalia, horum Vulcanalium; quamvis contra hanc artem possit dici Vulcanaliorum, quomodo anciliorum, dicente Horatio: Anciliorum nominis et togæ oblitus est.

Sciendum est quod neutra nomina in nominativo plurali in *a* terminata genitivum pluralem per *ium*, non per *orum* proferunt, ut agilia, agilium, fortia, fortium. Illud præterea nosse debemus, quod ea nomina quæ in numero singulari genere dissentiant, genitivi pluralis et ablativi singularis legem non suscipiunt, quamvis illud habeant, ut hoc cæpe, hæc cæpæ; sed hæc nomina tali arte, quali illa superius declinabimus, ut hæc cæpæ, harum cæparum: tamen nomina numeri pluralis sunt. Quæ vero singularis numeri genere dissentiant a plurali, ac si essent tantum numeri pluralis, non veniunt ad supradictas regulas quas a Græcis sumpsimus, ut poema, thema, schema, ideo quod ablativum Græci non habent, unde possint regulas ista nomina suscipere, quia invenimus hæc ipsa apud antiquos feminino genere declinata.

Analogia est rerum similium collatio, quæ nos docet, cum nobis in aliis velut similium nominum obijcitur declinatio, quid quæramus et probemus, hujus comparisonis an firma sit quæstio. Igitur in analogia ista requiruntur tria: accidentia nominum, exitus syllabarum, et penultimæ consonantes; ut si quis nobis objiciat lupus, et lepus, dicens: Quare facit lupus lupi, et lepus **601** leporis, currendum est ad analogiam, et scrutandum est si omnes prædictæ partes inter se convenient; nam si una pars harum titubaverit, jure vincitur contententis objectio. Curramus ergo per singulas partes ita: Lepus appellativum nomen est, et illud appellativum; lupus non comparatur, nec lepus; lupus numeri singularis, et lepus similiter numeri singularis est; lupus figuræ simplicis est, et lepus figuræ simplicis; lupus casus nominativi, et lepus ejusdem; lupus per *pus* exit, et lepus per *pus*; sed quia in solo genere titubat analogia, declinatur illud per duo genera, et illud per unum. Illud præterea nosse debemus, quod Græca nomina a sua melius declinatione proferuntur, ut hæc Dido, hujus Didos, huic Dido, hanc Didon, o Dido, ab hac Dido.

Nominativus in Latinis aut in *a* terminatur, ut musa; aut in *e*, ut sedile; aut in *i*, ut frugi; aut in *o*, ut Cicero; aut in *u*, ut cornu; aut in *l*, ut mel; aut in *um*, ut scamnum; aut in *en*, ut carmen; aut in *r*, ut puer; aut in *s*, ut doctus; aut in *x*, ut pix; aut in *t*, ut caput; aut in *c*, ut halec: cujus declinatio in dubitationem cecidit; incertum est enim utrum halec an halect dicatur, ideo quod nullum nomen in *c* terminetur, nisi lac; quod et ipsum in majorem venit dubitationem. Lac enim dici non potest ideo, ne in genitivo faciat lacis, lactis enim non est; huic siquidem in nominativo nominis litteram non invenimus *t*, lact autem dici non potest, quia nullum nomen reperiri potuit duabus mutis terminatum, unde posset

A facere lactis apposita *t* littera in nominativo singulari; lacte solum remansit, quod quasi ex arte diceretur, quod terminetur quasi nomina neutri generis, ut monile, sedile et cætera hujusmodi nomina; et auctoritate Plauti, qui dixit: sicut lacte lactis simile est: sed quamvis non arte, sed ex auctoritate firmetur, tamen sciendum est quod hodie usu ita loqui debeamus, quomodo locutus est Virgilius:

Lac mihi non æstate novum, non frigore deficit.

De pronomine.

Pronomen est pars orationis; atque ideo dictum est pronomen quia cum pro nomine positum fuerit, pene idem quod et nomen significare videtur. Ideo autem dictum est pene, quia si dicatur tantumdem; pronomen pars videretur esse superflua. Sed constat quia nomen majorem sibi significationis vindicet partem. Vim enim suam tunc pronomen obtinet, quando præcesserit nomen; ut si dicamus, Cicero defendit Roscium; ipse etiam Syllam. Hic enim, ipse, sic est positum, tanquam si de novo repetissemus Cicero: sed pro illo nomine propter fastidium iterationis nominis pronomen videtur inventum.

Verum ne quis hoc in quæstionem ducat, quare dicatur pronomen, et pro nomine sciat dictum esse sermonem; si vero pronomen non esset, nomen sub una conclusione collectum esset; sed non est pronomen, et nomen, quomodo curatorem non dicimus procuratorem. Separat autem eam partem Donatus a cæteris partibus orationis, cum dicit pronomen partem esse orationis quæ fungitur vice nominis; nulla enim de illis tribus partibus orationis hoc sustentat officium.

Verum hæc ipsa particula personam suscipit certam in tribus, nec amplius pronomibus, ut ego, tu, ille. Accidunt pronomini sex, qualitas, genus, numerus, figura, persona, casus. Sed qualitas bifarie dividitur in ea pronomina quæ vocantur finita, quæ idcirco finita dicuntur, quia suscipiunt personas; et in ea quæ sunt infinita, quæ ideo infinita dicta sunt, quod significationis certæ non habeant finem; et sunt septem, quis, qualis, talis, quantus, tantus, quotus, totus.

In hac re Plinius Secundus grammaticos reprehendit, quare accidens commune dicunt, cum aliud sit accidens, et id cui accidit; hinc dicunt pronomina finita esse, quæ sunt etiam personæ. Nam cum quæramus finitum pronomen, invenimus, ego; et cum primam personam, invenimus iterum, ego: itaque fiat, ut unum sit accidens, atque illud, cui accidit. Sed scire debemus quod hujusmodi definitores non tam in ratione quam in ordine errare verborum; dicentes personas pronomibus accidere, cum dicere debuissent finita pronomina esse, et easdem personas, quia infinita non recipiunt personas; nunquam enim inveniuntur absque personis. Constat tamen finita pronomina non esse nisi duo, ego et tu; verum, ille, tunc finitum est, cum rem præsentem ostendimus; si autem de absente sit relatio, minus quam finitum erit, ut hic. Minus quam finita pronomina dicta sunt, quia minus quam finita significant, ut sunt sex, is, idem, se, ipse, iste, hic. Etenim, ipse, non potest dici, nisi sicut de eo qui jam notus est, aut de eo de quo jam nominatio est facta sermonum. Nam cum audio, ipse venit, plus est quam finitum aperitissime; licet jam eum non videam, de quo dicatur; minus autem a finito, quam ultro potest admittere in quæstionem, ut si quis dicat, ipse venit, sed ad hos qui ignorant, de quo audiunt.

Sunt etiam quinque possessiva, meus, tuus, suus, noster, vester; quæ idcirco dicta sunt, quia per hæc nos aliquid ostendimus possidere; nemo enim dicit, meus, nisi sit quod possideat.

CAPUT II.

De verbo.

Verbum dictum est, quia verberato aere faciat so-

num; et ex illa causa ista pars sibi hoc nomen specialiter sumpsit, quod hac frequenter utimur in oratione. Nam frequenter in sermone composito duo verba invenimus, unum nomen, vel unum participium; ut puta, Virgilius habet recitare; ecce, habet et recitare duo verba sunt: illæ sunt singulares partes.

Verbum est pars orationis cum tempore et persona. Scire debemus quod verbum illud est maxime, quia habet personam simul et tempus; si enim aliter fuerit, non est verbum; nam si tempus solum habuerit, participium est; si personam solam, pronomen est; si utrumque simul fuerit, verbum est.

Verbum aut agentis aut patientis habet significationem, ut scribo, scribor; scribo, agentis; scribor, patientis. Neutrale vero, et deponens, aut agentis, aut patientis, ut curro, vapulo, loquor, luctor. Comune, agentis et patientis, ut osculor te, et osculor a te.

Qualitas verborum in modis et in formis est. **602** Donatus quidem præpostere posuit, ut prius de modis diceret, et sic de formis, de quibus hic prius tractare debemus; nam formæ proprie sensum tenent vel genus. Scire autem debemus quia formæ inde dictæ sunt, quod nos in unamquamque rem informant: quia per eas ostendimus quid geramus. Quid enim significat verbum, per formas agnoscimus. Formæ verborum sunt quæ tenent sensum; modi autem sunt qui ad declinationem pertinent. Unde scio quid sit declinatio, nisi prius didicero quid sit sensus? Ideo dixit Donatus, quas formas alii verborum generibus, vel significationibus permiscuit. Nam forma proprie sensum tenet, vel genus; ut puta, meditativa declinatio, quasi meditantis sensus est, id est, legere cupio. Nunc de singulis formis tractabimus.

Inchoativæ formæ sunt quinque regulæ quæ ostendunt formam inchoativam: si a neutrali verbo originem sumant; si in *sco* syllabam exeunt; si tertiæ sint conjugationis correptæ; si careant tempore præterito perfecto et plusquam perfecto (nam quod perfectum est inchoativum esse non potest); si careant participio futuro, ut fervesco, fervesciturus nemo dicit.

Frequentativa verba tunc sunt primæ conjugationis, quoties verba in *to* exeunt, ut lectito lectitas, cursito cursitas; quoties vero in *so* terminantur, in tertiam transeunt, ut facesso, lacesso. Consuesco, consuevi videtur non esse inchoativum, quia præteritum perfectum habet; quidquid enim inchoatur, præteritum non habet.

Sunt etiam frequentativa a nomine venientia. Hic Donatus erravit, nam patrizat, idem est ac patri similis est. Perfecta forma est, ut sorbeo, sugo, fit inde quasi diminutio, sorbillo, sugillo. Sunt sine origine perfectæ formæ, ut vacillo, pitisso, non enim facit pito, vaco. Inchoativis sunt similia, ut compesco; sed quia compescui facit, non est inchoativum, quia nescit perfectionem inchoatio.

Inchoativa sunt in *sco* a perfecta forma, ut horreo perfecta est; nam horreo perfectum, horresco inchoativum est. Sunt quæ originem non habent, ut consuesco, quiesco; et hic Donatus erravit, quia hæc inchoativa verba dixit; nam præteritum habent consuevi, quievi; ergo nec inchoativa sunt.

Notandum est quia modi ipsi significationes suas habent; indicativus, ut lego, ex hoc dictus, quia per ipsum indico quid dicam vel faciam, et hoc de cæteris, ut legitur; permissivus modus excludi debet, quare? Quid enim prodest modum dicere, cum habeamus futurum tempus, ut legam? Infinitivus, ut legere, non accipit pronomina finita; nemo enim dicit, legere a me, a te, ab illo: ideo Donatus sic docuit. Impersonalis vero accipit, ut legitur a me, a te, ab illo, a nobis, a vobis, ab illis. Quidam hunc modum pro genere ac significatione accipiunt; nam sic impersonalis habet, quia omne verbum recipit genus verbi; quomodo enim dico, ego lego, tu legis, ille legit; sicut, legitur a me, a te, ab illo.

A se veniunt hæc verba quæ in *et* exeunt, ut pudet; nam pudeo nemo dicit. Alia aliunde veniunt, ut latet, nam lateo facit; ergo quasi aliunde suscipit declinationem. Scire autem debemus quod nullum participium ab *eo* in *us* exit.

Quinque rebus intelligitur conjugatio, si temporis præsentis sit, si numeri singularis, si indicativi modi, si in activo habuerit ante *s* litteram in secunda persona unam ex tribus, ut puta *a, e, i*; si in passivo ante *ris*, syllabas easdem habuerit. Prima et secunda conjugatio habent regulas simplices: de tertia scire debemus, quod si *i* correptam habuerit, futurum tempus in *am* tantum mittet, ut lego, legam; si productam, in *am* et in *bo*, ut nutrio, nutriam, nutribo facit. Scire autem debemus quia tunc est correpta, quando *i* secundæ personæ activi temporis præsentis transit in *e* in passivo, ut lego legis, legor legeris; quando permanet *i* et in activo et in passivo ante syllabam, producta est, ut audio audis, audior audiris. Odi, sum, possum, neutra defectiva sunt.

Scire autem debes quod ipsa recta verba sunt, quæ in declinatione servant species suas, ut puta, lego, legebam, legi, etc., et sic in passivis. Gaudeo vero, fio, soleo, quia mutant præteritum, non sunt vera verba, sed neutra passiva dicenda sunt; quæ ideo Donatus ita appellavit, quod inæqualia dicantur. Cedo, vel ave non declinantur, sed quemadmodum lecta sunt, dicimus. Incertæ vero significationis verba sunt, quæ pro arbitrio nostro dicimus, ut condio, condis, condior, etc. Adulor participia etiam recipit omnia; facit enim adulans, adulaturus, adulandus. In verbis quidam dualem numerum dicunt, id est communem, ut leger, sed falso; nemo enim dicit ego leger, nos legere.

Præteriti temporis differentię sunt tres: imperfecta, quam statim dimittimus; perfecta, quam dudum dimisimus; plusquam perfecta, quam jam dudum dimisimus, legebam, legi, legeram. Donatus dicit non posse inveniri ante *o* in indicativo modo primam personam, præter tres litteras vocales aut *e*, aut *i*, aut *u*; etiam est *o* quarta, sed Græce, ut boō, boas, boat, unde est illud: Reboant silvæque, et magnus Olympus. Ko non præponitur, verum est, sed *k* præponitur, ut kalendæ.

Sunt verba defectiva, alia per modos, ut cedo, id est dic, non facit cedebam, quanquam lectum sit in plurali numero, cedite, id est, dicite; alia per formas, ut facesso, quod perfectum non habet, nam facio, factito facit; alia per conjugationes, ut adsum, ades; non potest colligi conjugatio, quia nec habet *a* ante ultimam litteram, nec *e* productam, sed correptam, nec *i* correptam, nec productam; alia per genera, ut gaudeo, gavisus sum; alia per numeros, ut laxo: laximus enim nemo dixit; alia per figuras, ut impleo; alia per tempora, ut ferveo, fervebo; nemo dicit, et ferviturus; ne nos turbet, quod eadem repetit.

CAPUT III.

De adverbio.

Adverbium est quod verbo accidit, ut puta, docte fecisti: docte, adverbium; fecisti, verbum. A nomine et verbo veniunt adverbia, ut pedetentim; nomen est pes, tento, verbum. Verum unam partem fecerunt orationis a participio veniens adverbium, ut indulgens, indulgenter. Hic erravit Donatus, nam indulgens non est participium, quia comparatur, facit enim indulgens, **603** indulgentior. Aliqua in *o* productam exeunt, ut falso; nam adverbium esse potest; ut falso ad me relatum est; et falso locutus est. Item dativus et ablativus casus, huic et ab hoc falso. Facile et difficile nomina melius dicimus quam adverbia, licet pro adverbis sint posita. Cæterum si essent adverbia, faciliter et difficiliter facerent; nam quæcunque nomina dativo singulari in *i* exeunt, adverbia in *ter* mittunt, ut huic sapienti, sapienter; sic et huic facili, faciliter.

Regula adverbiorum talis est, ut nomen quod in dativo casu singulari in *o* fuerit terminatum, in *e* mittat, ut huic docto, docte; si in *i*, in *ter* mittit adverbium, ut huic sapienti, sapienter. Sed hanc infirmavit regulam auctoritas; nam dixit Virgilius, sanguinei lugubre rubent, pro lugubriter; et Terentius, parce ac duriter urgebat, pro dure. In dativo manent, ut falso, vel sedulo: sed faciunt adverbia false, sedule. Quædam contra faciunt, ut a duro, duriter; sed in his potius ars dicenda est. Intus et foris, quoties ad locum significant, non habent præpositiones; nulli enim adverbio separatim additur præpositio; nemo dicit ad intus, ad foris.

Comparantur etiam adverbia, ut docte, doctius, doctissime; sed non omnia adverbia per omnes gradus exeunt, ideo his ad augendam significationem jungimus magis, maxime, quæ augmentis sunt: ad minuendam vero significationem minus, minime, quæ minuentis sunt; quemadmodum enim comparantur, ita diminuuntur. Aut a positivo veniunt, ut primum, primule, longe, longule. Aut a comparativo, ut longius, longiuscule, melius, meliuscule. A superlativo gradu non inveniuntur talia adverbia, ideo dixit, rara vel nulla sunt.

Sunt item multæ dictiones dubiæ; nam adverbium in omnibus partibus invenitur societate conjunctum cum nomine, ut falso; huic et ab hoc falso, nomen est; at si dicamus falso locutus est, adverbium est. Item cum pronome, ut si dicas, cui viro, pronomen est; si dicas, qui convenit, adverbium est. Cum verbo, ut pone, quod accentu discernimus; nam cum producimus ultimam, adverbium est; quando corripimus, verbum. Cum participio, ut profecto; nam adverbium est affirmantis, profecto, ut, profecto audit; quanto magis suspicor esse participium profecto, a verbo proficiscor? Cum conjunctione jungitur, ut, at audi; nam conjunctio ita est, ut, at illud contigit; id, nisi fallor, adverbium est, ut at at veni, hoc dictum est, id est, statim veni. Cum præpositione jungitur, ut ante, vel propter: ut, ante omnes homines, præpositio est: ante fecit, adverbium; propter te hoc facio; præpositio est; ille propter erat, id est juxta, adverbium est. Cum interjectione jungitur, ut heu! nam si dicas, heu! quid contingit? interjectio est dolentis. Heu! etiam mensas consumimus, heu adverbium est.

Verum est quod dicit Donatus, nominibus civitatum non addimus præpositiones, ut puta, Roma venio, et reliqua. Sed hoc confundit auctoritas; nam Sallustius dixit, cum Brutus a Roma abierat. Sed hanc regulam tenere debemus, ut, quoties nominativus in *us* syllaba fuerit terminatus, tunc secundum genitivum melius dicamus, ut puta Adrumetus, Adrumeti sum; quoties aliter, secundum dativum dicimus, ut Carthago, Carthagini sum. Sed etiam hoc confundit auctoritas; Sallustius, Narbone consilia Gallorum, pro Narboni; et Virgilius: Tyria Carthagine, quæ nunc exspectat, pro Carthagini. De præpositio adverbis non applicatur. Cæterum solœcismus est, si dicamus de mane; mane adverbium est, de autem præpositio. Nec nobis præjudicant illa adverbia dehinc, desubito, si uno proferruntur accentu.

CAPUT IV.

De participio.

Participium dictum est, quasi parti-cipium, quia duarum partium sibi vindicat leges; habet enim partes a nomine, et a verbo, ut hic amans; duo recipit a nomine, genus et casus; nam quando dico, hic amans, vel hæc amans, genus est; casus vero facit, hic amans, hujus amantis, et reliqua: et a verbo duo tempora et significationes recipit; nam temporis est præsentis amans, aliud enim amans, aliud amaturus, aliud amatus. Significationem activam habet, ut docens et docturus; passivam, ut doctus docendus; ab utroque numerum et figuram accipit.

Numeri nomini vel verbo accidunt, ut homo, ho-

mines; lego, legimus. Figura duplex, ut, felix, infelix: similiter verbo, ut scribo, describo; ergo ista participia recipiunt numerum singularem, ut hic legens; pluralem, ut hi legentes: figuram, quia simplicia sunt, ut legens; composita, ut negligens. Sane participia ab activo et neutro veniunt duo præsentis temporis scilicet et futuri, ut amans, amaturus; stans, staturus. Verum est: nam si sic declinatur neutrum, quomodo activum, rite ista tempora habet, quæ activum verbum.

Inchoativa verba participia præsentis tantum temporis habent, ut horresco, horrescens, horresciturus nemo dicit, et reliqua. Defectiva verba unum interdum habent tempus, præteritum scilicet, ut soleo, solitus. Memini, nullum tempus habet, quanquam defectivum sit. A non defectivo verbo participia defectiva sunt, ut studeo, studebam, studui, et reliqua; studens quippe non deficit, studiturus quippe nemo dicit. Ut breviter colligamus, habere quatuor res participium dixit, aliquando præsentis temporis tantum, ut horrescens; interdum nullius, ut memini; interdum unius, ut solitus; interdum a non defectivo verbo participia defectiva sunt, ut a labor, lotus: ab impersonalibus verbis non inveniuntur participia, nemo enim dicit pœnitens. Tunicatus non est participium, quia non facit tunicor verbum, sed potius nomen est. Pransus, coenatus similia sunt, quemadmodum tunicatus, quæ non solum dicimus nomina, sed etiam participia; nam licet prandeo, prandeor non faciat, tamen pransus nomen facit; tunica autem nullum verbum facit, sed dicamus participia sine verbi origine. Sunt velut participia, quæ licet a verbo veniant, tamen quia tempus non habent, nomina sunt; ut puta furibundus, moribundus, nam facit morior, furio. Sed est alia ratio qua intelligis ista non esse participia: quia participia præsentis temporis *s* litteram in *us* vertunt, et faciunt futurum passivi, ut legens, legendus; et iterum si tollas *us* de novissimo, et ponas *s* præsentis temporis, **604** participium facis, ut legendus, tolle inde *us*, et facis legens; pone moriens, moribundus non facit, sed moriendus; nam nemo dicit esse ab eo, quod est morior. Passus et usus, participia sunt et nomina: nomen est, usus mei pallii; participium est, usus malefacere.

Participium defectivum est, quod non potest ire per omnia tempora, ut coeptus, coepiendus nemo dicit. Sunt participia, quæ accepta compositione fiunt nomina, ut acceptus, incensus, incensior, acceptior, dum comparantur, nomina sunt. De participiis adverbia non fiunt, quod impugnavit Donatus, verum est; auctoritatem non de se dedit, cum dixit id a se fuisse lectum. Cæterum nemo dicit videnter, legenter.

CAPUT V.

De conjunctione.

Conjunctio dicta est, quia conjungit elocutiones. Hæ sunt conjunctivæ, ut ego et tu eamus. Disjunctivæ sunt, quæ quasi disjungunt res, vel personas, ego aut tu; nam quando dico ego aut tu, sensum quidem disjungo, verba vero conjuncta sunt; qui enim dicit, non dicit, faciam ego, et tu, sed unus e duobus. Expletivæ sunt, ut si dicas: si hoc non vis, saltem illud fac, quasi explevit rem. Præpositiva conjunctio est, ut est, at pater Aneas; nemo dicit, pater at Aneas. Subjunctivæ sunt, ut est, primusque Machaon; non, que primus Machaon. Communis est, ut, igitur, quia ubivis ponitur; igitur hoc facio, facio igitur hoc.

Sunt conjunctiones quæ adverbia possunt esse: ut est, ante firmissimum virum accipio, adverbium est; item conjunctio est ut, An te malus abstulit error? Nam et si omnes partes possunt esse adverbia, rite conjunctioni hoc cadit. Conjunctiones pro significationibus suis poni debent: causales in causa, rationales in ratione; nam ante causa præcedit, et sic

ratio sequitur; ut puta, occido illum, qui habet tunicam, causa est; itaque veneno illum occidi, non ferro, ne agnosci possit, ratio est: causalis, si illum occidero, habebo tunicam; rationalis, itaque veneno illum occidi, ne agnosci possit. Sed hanc rationem mutat auctoritas; nam et Virgilius conjunctionem pro alia posuit dicens: subjectisque urere flammis, pro ve.

CAPUT VI.

De præpositione.

Præpositio est dicta, eo quod in loquendo præponitur, ut puta, ante templum, non templum ante. Præpositio autem aut mutat aliquid in contrarium, ut felix, infelix; aut implet, ut fractus, infractus; aut minuit, ut validus, invalidus, et cætera quæ Donatus posuit. Diximus, quod præpositio semper præponitur; tamen invenitur postposita, ut mecum.

Præpositiones aut casibus applicantur, et non junguntur, ut, apud amicum causatum est; apud præpositio non jungitur, quia nemo dicit conjuncte apud amicum: aut loquelis serviunt, et junguntur, ut di, dis, re, se; nam facit diduco, distraho, recubo secubo. Ergo aut præpositiones loquelares sunt, et semper junguntur; aut separantur et junguntur, ut præ me, secum. In et con hanc habent regulam cum præcesserint, ut si eas vel *f* vel *s* litteræ sequantur, superiorem naturaliter brevem faciant longam, ipsisque dent accentum, ut infula, consilium. Usque, præpositio non videtur, quia cum altera præpositione præfertur, præpositionique jungitur, ut si dicamus: usque ad forum vado, usque sola, præpositio non est. Præjudicet circumcirca, ibi jam una est sibi præposita. Tenus quoque præpositio per soni dulcedinem subjungitur, ut puppe tenus, debuit enim dicere præ, tenus puppe.

Cæteræ vero super, subter, ablativo junguntur, et ad locum significant, velut super cathedra sedit; quando hoc dicimus solœcophanes, id est species solœcismi est. Super et subter accusativum regunt; sed

super, quotiescunque designat aliquem, ablativum regit, ut puta: Multa super Priamo rogitans. In et sub variant; quemadmodum in accusativum regit: ut si dicamus, in adulterum, hoc est contra adulterum. Varia autem exempla istarum præpositionum, vel integra, vel composita sunt, quæ subjecit Donatus.

Præpositiones verba corrumpunt, ut conficio, nam ante fuit con et facio; aut ipsæ corrumpuntur, ut suffero, nam ante fuit sub et fero; aut corrumpunt, et corrumpuntur, ut sufficio; nam ante fuit sub et facio; vel suscipio et suspicio, nam ante fuit sub et capio, et sub et aspicio.

Antiqui præpositiones genitivo, accusativo et ablativo jungebant, ut crurum tenus, et longo post tempore. Scire autem nos debemus quia præpositio cum præposita non fuerit, vel cum mutaverit casum, vel non habuerit, desinit esse præpositio, et fit adverbium: ut longo post tempore, mutavit casum, post tempus enim dici debuit; deinde casum non habet, ut ante fecit. Separatæ præpositiones separatis præpositionibus non cohærent, ut si quis dicat ante juxta eum, in hoc jam, ante, adverbium non est. Dicunt etiam præpositioni accidere figuram, ut abs, absque; et ordinem, et subjectivæ sunt, ut puppetenus, mecum. Sed propter duas res non debemus frangere regulam: dicimus potius hæc anomala esse, id est extra regulam.

CAPUT VII.

De interjectione.

Interjectio dicta est, quod interposita aliis partibus orationis varios animi affectus exprimat: nam aut exsultantis est, ut eia; aut optantis, ut, o mihi præteritos referat si Juppiter annos! aut increpantis est, ut, o qui res hominumque deumque; aut dolentis, ut heu! aut timentis, ut ah! ah! Hoc apud Græcos fit, ut interjectiones subjungant in adverbia: apud Latinos autem non fit; nemo dicit: Papæ feci.

M. AURELII CASSIODORI

DE ORTHOGRAPHIA.

PRÆFATIO.

605 Cum inter nos talia gererentur et de Complexionibus apostolorum nonnulla nasceretur intentio [ed., mentio], monachi mei subito clamare cœperunt: Quid prodest cognoscere nos, vel quæ antiqui fecerunt, vel ea quæ sagacitas vestra addenda curavit nosse diligenter, si quemadmodum ea scribere debeamus omnimodis ignoramus; nec in voce nostra possumus reddere quæ in Scriptura comprehendere non valemus? Quibus respondi: Hæc quæ dicerent, designata esse, quemadmodum et intelligi debeant et proferri. Sed labor nobis antiquorum omnino servandus est, ne nos auctores earum rerum mentiamur, qui [ed., quarum] sequaces esse cognoscimur. Et ideo duodecim auctorum opuscula deducimus in medium, quæ ab illis breviter et copiose dicta sunt; ut et nos ea compendiosius dicamus, et a priscis auctoribus sine varietatis studio dicta recolantur; quatenus et vobis plenissime satisfacere videamur, et auctoritate firma sit relatio, quam duodecim auctorum textus insinuat. Jam tempus est ut totius

operis nostri conclusionem facere debeamus; ut melius in animo recondantur, quæ septenaria conclusionem distincta sunt.

1. Post Commenta Psalterii, ubi (præstante Domino) conversionis meæ tempore primum studium laboris impendi.

2. Deinde post institutiones quemadmodum divinæ et humanæ debeant intelligi lectiones, duobus libris (ut opinor) sufficienter impletis, ubi plus utilitatis invenies quam decoris.

3. Post Expositionem Epistolæ quæ scribitur ad Romanos, unde Pelagianæ hæreseos pravitates amovi, quod etiam in reliquo commentario facere sequentes admonui.

4. Post codicem in quo artes Donati cum commentis suis, et librum de Etymologiis, et alium librum Sacerdotis de Schematibus (Domino præstante) collegi; ut instructi simplices fratres (ubi necesse fuerit) similia dicta sine confusione percipiant.

5. Post librum quoque titulorum, quem de divina Scriptura collectum, Memorialem volui nuncupari, ut breviter cuncta pereurrant, qui legere prolixa fastidiunt.

6. Post Complexiones in Epistolis apostolorum, et Actibus eorum, et Apocalypsi, quasi brevissima explanatione decursas.

7. Ad amantissimos orthographos discutiendos anno ætatis meæ nonagesimo tertio (Domino adjuvante) perveni. Ex quibus si in unum valero deflorata colligere, quantum ad eos pertinet, quos brevianos esse suscepi, confusionem emendator atque scriptor, si bene intellexerit (arbitror), ulterius non habebit.

Minutus labor syllabis litterisque tractandis [ms., tractandus], modo factus ex nominum derivatione, modo ex casibus sermonum, modo ex motu atque situ, modo ex euphoniæ consonantia, modo ex Græcarum litterarum similitudine: probans quid scribere debeas, et quid vitare contendas: modo ut quoque littera simplex in quibusdam sermonibus recte quidem scribi dicat, sed *n* litteræ sonum plerumque illi succedere posse testetur. Itaque quod ante scribebatur per *u* et *o*, per duo *u u* modo scribere nobilis rectitudo scribendi per vias certissimas investigata esse videtur; et ideo præsens opus non desit directum, ut *volnus*, *vulnus*; *i* pro *e*, ut quod antiqui *magnai*, nos *magnæ*; *c* pro *q*: veteres *quum*, moderni cum scribi rectius æstimarunt; et cætera quæ subtili quidem, sed necessaria distinctione narrantur, non velociter transcurri, sed sollicita mentis intentione tractavi; ut quæ incipis bene discere, ad finem perfectionis inoffensa debeas pronuntiatione perducere. Nam si vobis adsit capiendi desiderium, 606 quæ prius per moram quæsisistis, protinus inoffensa velocitate transcurrentis.

Gloriosum profecto studium, et humanis ac divinis litteris (ut videtur) accommodum, quod loqui debeas, competenter scribere; et quæ scripta sunt, sine aliqua erroris ambiguitate proferre. Vox enim articulata a pecoribus nos sequestrat; scribendi vero ratio ab imperitis dividit et confusis: ita perfectum hominem duo ista sibi vindicant ac defendunt. Nam cum sibi talia, quæ sunt duo lumina, consentiunt, utraque recta, utraque decora sunt: cum vero a se discrepare cœperint, vitium strabæ foeditatis incurunt.

Erit itaque propositum nostrum, quæ competenter modernæ consuetudini ab antiquis tradita sunt, quasi in unam coronam redigere, et usui celeberrimo deputare; illa vero quæ antiquitati magis conveniunt, expedit sine dubitatione relinquere, ne labor assumatur incongruus, qui præsentis sæculo videtur inutilis. Sit ergo in primo libro Institutionum nostrarum, titulo decimo quinto, quemadmodum legi debeat cœlestis auctoritas: ubi idiomata legis divinæ communi usui repugnantia non permisimus dissipari. Hic autem, in libro scilicet Orthographiæ, liberius et generaliter appetatur, quemadmodum ex regulis artium humanarum, salva auctoritate senio-

rum, cuncta lectio decora nimis et correctâ reddatur. Si quis autem auctores orthographos in textu suo legere fortasse voluerit, transcriptos inveniet, quos ego, quantos potui reperire, monasterio meo, præstante Domino, dereliqui; ut latius dicta probare possetis in auctoribus suis, quos non propter fastidium vestrum deflorandos esse putavimus. Illud etiam vos magnopere credidi commonendos, ut distinctiones sensuum sollicita mente perquirere ac ponere debeatis, sine quibus neque legere quidquam competenter, neque intelligere prævalemus.

Scire autem debemus Donatum artigraphum de posituris ita tractasse, ut non ibi ordinem, sed virtutes earum potius exprimere videatur. Nam si distinctionum seriem per gradus cognitos sequeretur, primo plenam, deinde mediam nequaquam ponere potuisset, deinde magis inciperet, ubi prædictæ posituræ ad finem tendere comprobantur. Sequitur subdistinctio, deinde media, quæ plenam semper præcedunt potius quam sequuntur. Sed (sicut visum constat esse doctissimis) hunc debemus ordinem custodire; ut primo de subdistinctione dicamus, quæ ibi semper apponitur, ubi in commate sermo suspensus adhuc reddendus esse cognoscitur; ut, *Arma virumque cano*; ubi totius operis summa conclusa est. *Arma enim, ancilia Virgilius, virumque dicturus est*. Sed quoniam, *cano*, respicit ad utrumque, hic, id est, *arma*, subdistinctio recte ponenda est. Mediam vero affigendam esse constat in commate, cum nullus sermo deest, sed gradatim tendit ad plenam, ut,

Dividimus muros, et moenia pandimus urbis:

Plena est autem, ubi finitur perfecta sententia: ut est illud,

Tantæ molis erat Romanam condere gentem.

Subdistinctionem vero vel mediam non credas ipsum ordinem semper tenere, quem diximus, ut subdistinctio præcedat, et media consequatur: sed pro ratione supradicta locis congruis apponuntur; ut distinctiones istæ bene positæ sensum nobis lectionis evidentem aperiant. Nam si aliter distinguas, sine dubitatione cuncta confundis.

Has vero distinctiones, seu posituras (Donato testante) Græci *θέσεις* vocant. Periodus est autem per longum plenæ sententiæ ducta pausatio; cuius partes sunt cola et commata. Sed antequam opus Orthographiæ inchoare videamur, præfationem Phocæ artigraphi, exempli causa, iudicavimus apponendam; quæ cuncto operi nostro, quasi a nobis prolata sit, ita omnibus modis videtur accommoda.

Ars mea multorum es, quos sæcula prisca tulerunt:

Sed nova te brevis asserit esse meam.

Omnia cum veterum sint explorata libellis,

Multa loqui breviter sit novitatis opus.

Te relegat juvenis, quem garrula pagina terret

Aut si quem paucis seria nosse juvat.

Te longinqua petens comitem sibi ferre viator

Ne dubitet, parvo pondere multa vehens.

Te si quis scripsisse volet, non ulla queretur

Damna, nec ingrati triste laboris onus.

*Est quod quisque petat : nunquam censura disertis
Hoc contemnet opus, si modo livor abest.*

Commemorati sunt auctores Orthographiæ, ex quibus alii ipso, alii præposterato ordine similia dicunt, alii vero diversa describunt; sed omnia nobis absolute nosse convenit. Nam et illi qui paria dicunt, communia dicta confirmant; et isti qui varia ponunt, per verba multiplicia commonent quemadmodum scribere debeamus, et loqui. Nunc ordo scripturæ qui ab antiquis positus cognoscitur, nihilominus est dicendus.

CAPUT PRIMUM.

Cnæi Cornuti de Enuntiatione vel Orthographia ista relata sunt.

Animadverti quosdam, Emili amice, eruditos etiam *m* litteram, nec ubi oporteat dicentes, nec ubi oporteat suppressentes. Hoc ne fiat, hinc observari poterit, si simul subjiciam, si quid ad rectam scripturam pertinet, et ad divisionem syllabarum. Igitur si duo verba jungantur, quorum prius *m* consonantem novissimam habeat, posterius a vocalibus incipiat, *m* **607** consonans perscribitur quidem; cæterum in enuntiando durum et barbarum sonat. At si posterius verbum quamlibet consonantem habuerit, vel vocalem positam loco consonantis, servat *m* litteræ sonum; par enim atque idem est vitium, ita cum vocali sicut cum consonante *m* litteram exprimere.

Est quædam littera in *F* litteræ speciem figurata, quæ digamma nominatur, quæ duos apices ex gamma littera habere videtur. Ad hujus similitudinem soni nostri conjunctas vocales digammon appellare voluerunt, ut est votum, virgo. Itaque in prima syllaba digamma et vocalem oportuit poni, fotum, firgo : quod et Æoli fecerunt et antiqui nostri, sicut scripturam in quibusdam libellis declarat. Hanc litteram Terentius Varro dum vult demonstrare, ita perscribit *va* : qui ergo in hac syllaba sonus est, idem litteræ erit. Nos hodie *v* litteram in duarum potestatem coegimus; nam modo pro digamma scribitur, modo pro vocali. Vocalis est, cum ipsa per se est. Hoc enim cum cæteris quoque vocalibus patitur. Si cum alia vocali est, digamma est, quæ est consonans. Tres vocales quibusdam videntur esse sub una syllaba vacuæ. Errant si ita putant; nam nusquam apud Græcos, neque apud Latinos ex tribus vocalibus syllaba constat : quare similiter hic quoque digamma erit, et duæ vocales similiter.

Sed cadit in quæstionem, et aliis per *t*, aliis per *d*, placet scribi. Apud antiquos enim scio sed sedum fuisse : unde nos, duabus litteris novissimis ablatis, reliquas litteras, salva *d*, in usum habemus : quemadmodum si quæreretur, sat, qualiter scribi oportet, diceremus per *t*, quod integrum ejus sit satis.

Q littera tunc recte ponitur, cum illi statim *u* littera, et alia quælibet una, pluresve vocales conjunctæ fuerint, ita ut una syllaba fiat. Cætera per *c* scri-

A buntur. Hoc Lucio ^a quoque videtur. Nonnulli putant auribus deservendum, atque ita scribendum, ut auditur. Est enim fere certamen de recta scriptura, in hoc, utrum quod audimus, an quod scribi oportet, scribendum sit; ego non omnia auribus dederim. Quotidie, sunt qui per *co*, cotidie scribant : quibus peccare licet; desinerent si scirent quotidie inde tractum esse, a quot diebus, hoc est, omnibus diebus. Qui, syllaba per *q, u, i*, scribitur : si dividitur, ut, si cui, ut huic, per *c*. Hoc item in cæteris notabimus, ut in divisione *c* littera sequatur (si tamen secundum antiquam enuntiationem fuerit), quoniam genitivus et ablativus non dividitur.

Causam, per unam *s*; nec quemquam moveat antiqua scriptura; nam et accusare per duo *ss* scripserunt; sicut fuisse, ivisse, esse et caussasse per duo *ss* scriptum invenio. In qua enuntiatione quomodo duarum consonantium sonus exaudiatur non invenio.

Vostra olim ita per *o*, hodie per *e* : ut, advorsa adversa, pervorsa perversa, votare vetare, vortex vertex, convollere convellere, amploctere amplectere.

Malo, qui putant ab eo quod est Græcè *μᾶλλον* comparativo modo descendisse, et per duo *ll* scribunt, peccant. Non enim a Græco translatum est, sed ab antiquorum consuetudine, qui primo magis volo dixerunt, postea a pluribus elisionibus hoc verbum angustaverunt; ut, mage volo, deinde mavolo, quod frequentissimum apud illos est : novissimo hoc subsistit, ut malo esset. Sed malle per duas *ll*, magis enim velle est. Item nolo per unum *l* : nolle per duo *ll*; nolo enim ne volo est, nolle, ne velle. Denique ut se verbum habet, ita ea quæ ex illo componuntur.

Alia sunt quæ per duo *u* scribuntur, quibus numerus quoque syllabarum crescit. Simili enim vocali vocalis adjuncta, non solum non cohæret, sed etiam syllabam auget; ut, vacuus, ingenuus, occiduus, exiguus. Eadem divisio vocalium in verbis quoque est, metuunt, statuunt, tribuunt, acuunt. Ergo hic quoque *c* littera, non *q* apponenda est.

Lacrumæ, an lacrimæ; maxumus an maximus; et si quæ similia sunt, quomodo scribi debeant, quæsitum est. Terentius Varro tradit Cæsarem per *i* ejusmodi verba solitum esse enuntiare et scribere : inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam; sed ego in antiquiorum multo libris, quam Caius Cæsar est, per *u* pleraque scripta invenio. Optumus, intumus, pulcherrumus, lubido, dicendum, faciundum, maxumæ, monumentum, contumelia, minumæ. Melius tamen est, et ad enuntiandum, et ad scribendum, *i* litteram pro *u* ponere, in quod jam consuetudo inclinavit.

Vineas, per *e* quidam scribendas tradiderunt, si hæ significarent quas in agris viderimus : ac contra per *i* vinias illas sub quibus latere miles solet, quod

^a Est is Lucius Cæcilius vindex.

discrimen stultissimum est. Nam neque aliunde vineæ castrenses dictæ sunt, quam quod vineis illis agrestibus similes sunt.

Exstinguunt, per *u* et *o* : qualem rationem supra reddidi de *g* littera, quam dixi oportere in omni declinatione duas vocales habere, talis hic quoque intelligenda est, exstinguo; est enim, ab ex, et stinguo, et ob hoc exstinguunt, licet enuntiari non possit.

Intervallum duas *ll* habet; vallum enim ipsum non aliter scribitur, a quo intervallum. Varro dicit intervalla esse spatia quæ sint inter capita vallorum, id est stipidium, quibus vallum fit, unde cætera quoque spatia dicunt.

Observanda pusillo diligentius præpositionum cum verbis a vocalibus compositio, ut consonantes novissimas præpositionum sciamus non durare, sed mutari plerumque. Itaque nonnunquam quæ consonantes verborum aut vocabulorum primo loco sunt, easdem necesse est fieri et in præpositionibus, quæ propter lenitatem quoque omnino enuntiari sæpe litteræ præpositionum non possunt: quando autem fiat, quando non, sono internoscimus.

Accedo duo *cc*, attuli duo *tt*, assiduus duo *ss*, arideo duo *rr*, apparo duo *pp*, annuo duo *nn*, alligo duo *ll*. In his non solum propter lenitatem consonantes mutantur, sed etiam quod nullo modo sonare *d* littera potest. Ubi sonat, et ibi scribitur, cum *f* consonanti jungitur; ut adfluo, adfui, adfectus; contra *b* non sonat, offui, offero, offendo. In aliis etiam consonantibus idem patitur, ut suggero; ostendi enim supra digamma consonantis vim habere.

Est ubi *b*, quamvis incredibile est, in *s* cogatur; ut suscipere, sustinere, suspendere, suscitare: et quod antiqui dixerunt sustollere, nos præterito sustuli.

Item præpositio ad *f* litteram formatur: ut, effluo, **608** effodio, effero, efficio, nec minus informatur escendo: alicubi tamen sonat, et ob hoc necessario scribitur exsilio, exsiccio. Itaque ubi sonaverit ibi ponemus.

Tamtus et quamtus in medio *m* habere debent, quam enim et tam est: unde quamtitas, quamtus, tamtus. Nec quosdam moveat, si *n* sonat; jam enim supra docui *n* sonare debere, tametsi in prima scriptura *m* posita sit.

Exsiliium cum *s* (ex solo enim ire est) quasi exsiliium, quod Græci ἐξορισμόν dicunt: antiqui exsoles dicebant.

H, sicut in quæstione est littera sit, necne; sic nunquam dubitatum est secundo loco a quacunque consonante poni debere, quod solus Varro dubitat. Vult enim auctoritate sua efficere, ut *h* prius ponatur ea littera, quæ aspirationem conferat; et tanto magis hoc tentat persuadere, quod vocalibus quoque dicat anteponi: ut, hæres, hircus. Sed Varronem præterit, consonantem ideo secundo loco *h* recipere, quod non possit ante aspirationem nisi vocales habere. Itaque et ante, et post, si *h* littera cuicunque tali adjungatur, non sonabit. Hæc enim natura vocalium est, ut sive ante se, sive post se habeant *h*,

A quoquo genere, enuntiationem non impediunt. Præterea in libro quem de Grammatica Varro scripsit, cum de litteris disserteret, ita *h* inter litteras non esse disputavit. Quod multo minus mirum, quam quod *x* quoque litteram esse negat. In quo quid viderit, nondum deprehendi: ipsius verba subjiciam. Litterarum partim sunt et dicuntur: ut, *a* et *b*; partim dicuntur et non sunt, ut *h* et *x*; partim sunt, neque dicuntur, ut *φ*, *ψ*. Vehemens et vemens apud antiquos, et apud Ciceronem lego; æque prehendō, et prendo, hercule et hercle, nihil et nil. Hæc observari eatenus poterunt consuetudine potius quam ratione, in his præcipue verbis quæ aspirationem habere debent.

Y littera antiqui non semper usi sunt, sed aliquando loco illius *u* ponebant. Itaque in illorum quoque libris hanc scripturam observandam censeo, Suriam, Suracusas, sumbola, sucophantas; at in nostris corumpi non debet. Illud etiam non video, quare huic litteræ *h* aspirationis gratiam amoveam; ipsa enim per se aspirativa est, et quocunque vocabulo primum locum habuerit, aspiratur, Yacintus, Yllus, Ymetus; et tanto magis aspiratio addenda non est, quanto apud Latinos vocabula non sunt hac littera notata.

Varroni enim placet *r* litteram, si primo loco ponatur, non aspirari. Lector enim ipse, inquit, intelligere debet Rodum, tametsi *h* non habeat, Rhodum esse; retorem esse rhetorem. Sed eadem observatio non necessaria est in *r* littera; sunt enim verba primo loco *r* litteram habentia, non minus Latina quam Græca. Itaque merito auferemus aut amovebimus aspirationem a Roma, regina, rapa, Rodus.

Z in antiquis libellis modo scripta est, modo non: sed pro illa duæ *ss* ponebantur, ut crotalizo crotalisso; malacizo malacisso, et hinc similia. Sed viderint illi, qui cum verbis integris Græcorum uti non erubuerint, erubescendum crediderunt litteras Græcas intermiscere. Nobis satius est alieno bene uti, quam nostro [*ed.*, nostra apponere] ineleganter.

CAPUT II.

Ex Velio Longo ista deflorata sunt.

At, si conjunctio fuerit, per *t* scribendum est, ut est,

At te nocturnis juvat impallescere chartis.

D si præpositio, per *d*, ut est,

Fando aliquid si forte tuas pervenit ad aures.

Atque, item conjunctio composita, per *t* similiter scribenda est. Apud præpositio per *d* scribi debet; sicut, ad patrem: quoniam veteres sæpe apud pro ad usi sunt; et duabus ex eis mediis litteris sublatis, id est, *p* et *u*, ad remanet.

Item quit, per *t* scriptum, verbum est tertiæ personæ, cujus prima est queo, secunda quis, tertia quit: ex quibus componuntur nequeo, nequis, nequit, inquo, inquīs, inquit. Per *d* autem adverbium: ut, quid faciat lætas segetes; et quæ ex eo componuntur; ut, quidquid, siquid, aliquid, nunquid, et his similia. Id, per *d* scriptum, pronomen est neutri generis, ab eo quod est, is, ea, id; per *t* vero signatum, indicat

verbum tertiæ personæ, ab eo quod est, eo, is, it.

Placet etiam Delmatiam scribamus, non Dalmatiam; quoniam a Delminio [ms., Delmino] maxima ejusdem provinciæ civitate tractum nomen existimatur.

Feriæ quoque, non fereæ scribendæ sunt: quia apud antiquos feriæ non fereæ dicebantur.

Actuarii et actarii, utrumque dicitur. Sed actuarii nominantur diversis actibus generaliter occupati; actarii vero scriptores tantum dicuntur actorum.

Item aliud est esse Cilonem, aliud Chilonem. Cilonem vocantur homines angusti capitis et longi, et *h* aspirationem non habet: Chilonem vero, cum *h* aspiratione scripti, a brevioribus labiis homines vocitantur; quod est a Græco vocabulo derivatum, παρά τὰ χεῖλη: unde Achillem quoque ferunt esse nominatum.

Conjux sine *n* putat Nisus artigraphus esse scribendum: quoniam in genitivo casu facit conjugis. Mihi autem videtur non evellendam exinde hanc litteram, qua sonus enuntiationis exprimitur. Nam quamvis asserat non esse onerandam supervacuis litteris dictionem, ego tamen non fraudandum sonum æstimo suis litteris, quibus integre et plenius [ed., integer et plenus] auribus intimatur.

CAPUT III.

Ex Curtio Valeriano ista collecta sunt.

Q littera tunc recte ponitur, cum eam statim *u* littera sequitur, juncta cum alia vocali vel vocalibus diphthongis, ita ut unam syllabam faciat, ut: Quirités, quæstio, quærite. Cætera vero per *c* scribi debent; ut, *cujus*, *Cumæ*, et reliqua hujusmodi. Cum, quando præpositio erit, per *c* scribitur; ut est illud:

Divisum imperium cum Jove Cæsar habet.

quando autem adverbium est, per *q* scribendum. Veteres enim *quando*, quum dixerunt; ut est: Quum navis ex Asia venerit: cæteraque hujusmodi adverbia similiter scribenda sunt; ut, quoquumque, ubiquumque.

Hujusmodi per *c* litteram scribendum est; **609** Antiqui enim pronominibus *ce* addebant; ut, *hicce*, *illicce*, *isticce*: unde subtracta eadem novissima littera, *c* relicta est; ut, *hic*, *illic*, *istic*; sed hoc in solo genitivo casu articularis pronominis, qui est hujusce, adhuc eadem syllaba *ce* integra manet.

Cur, alii per *c* scribendum putaverunt, dicentes non posse *q* litteram poni, ubi *u* esset sine alia vocali, secundum regulam supradictam; alii per *q*, eo quod originem trahat ab interrogativis adverbis, quæ sunt, *quando*, *quorsum*. Usus autem obtinuit ut *cur* per *c* scribatur.

Partibus et partibus, arcibus et arcibus, artibus et artibus, veteres quidem indifferenter scripserunt: nos possumus observare, ut ab eo quod sunt partus, id est fetus, partibus scribamus; ab eo autem quod sunt partes, partibus. Itemque ab eo quod sunt arcus,

arcibus; ab eo autem quod sunt arces, arcibus; et rursum ab eo quod sunt artus, id est membra, artibus; ab eo autem quod sunt artes, artibus.

Tres litteræ sunt apud Græcos ζ, ξ, ψ; ex his in usum nostrum transtulimus *z*; item pro ξ, nos *x* utimur: ψ nullo modo transferri potuit, sed vis ipsius translata est in *ps*: ut quæ per ψ scribuntur, per *ps* scribamus. In cæteris casibus, aut in *bis* exeunt, aut in *pis*: ut, *cæleps*, *cælibis*; *auceps*, *aucupis*; *cinips*, *ciniphis*.

Divisionem præterea syllabarum ad *bs*, et *ps* pertinentem, hanc observabimus: quod ubicunque *ps* erunt, dividi non possunt; sed ad sequentem aut antecedentem syllabam applicabuntur, tanquam unius litteræ potestatem habeant: *apstinui*, *aps*, et *tenui*; *apscessi*, *aps* et *cessi*, *apscondo*, *aps* et *condo*. At ubi *bs* fuerint, dividantur necesse est; ut: *obstupui*, *obstupro*, *obsum*, *obstupro*. Præterea *bs* nunquam conjunctas invenies, non enim possunt facere syllabam, etsi primam quidem vocalem habeant: fallunt quasi ipsæ consonent; ut, *trabs*, quam dicimus *trabem*. Cæterum si ante vocalem ponantur, nullo modo enuntiationem capiunt: contra *ps* etiam præpositæ sic sonant, ut apud Græcos ψ.

Eandem rationem puto observandam et in verbis quæ præterito tempore et futuro incertum est *p* an *b* habere debeant. Nam sicut in casibus nominum *p* littera in *b* commutatur, ut est *cæleps*, *cælibis*, ita in temporibus quoque verborum e contrario *b* in *p* commutatum videmus; ut *scribo*, *scripsi*, *scripturus*; *labor*, *lapsus*, *lapsurus*; *nubo*, *nupsi*, *nuptura*. **Z** in antiquis libris Latinorum scripta non est; sed pro illa, duo *ss* ponebantur, *crotalizare*, *crotalizare*. Sed viderint illi qui [ms., quod] cum verbis quibusdam integris Græcorum uti in Latina lingua non erubuerunt, erubescendum crediderunt litteras Græcas intermiscere. Nam satius est alienis bene uti quam nostra ineleganter apponere.

Præsto nos per *o* scribimus, veteres per *u* scripserunt; sed præsto dicendum est, ut, *sedulo*, et *optato*, et *sortito*. Inde et præstolari, non præstulari. Nec mirum est veteres *u* littera pro *o* usos, nam et *o* pro *u* usi sunt. *Publicum* enim, quod nos *publicum*, et quod nos *culpam*, illi *colpam* dixerunt. Super per *p* scribendum, non per *b*. Neglegere per *q*, non per *c* scribendum. *Eutalium*, *Eupolim*, et alia hujusmodi, quidam per *y* litteram putaverunt, eo quod Græca esse dicerent; sed apud nos *y* littera nunquam vocali conjungitur.

CAPUT IV.

Ex Papiriano^a ista collecta sunt.

Æ syllaba, quam nunc in fine sermonis diphthongon scribimus, ut, *cogitationes magnæ*, apud antiquos per *ai* scribebatur, ut esset distantia genitivorum a dativis. Nam genitivo hanc divisionem dabant, ut non esset dissyllabus similis dativo, sed trisylla-

^a Hunc grammaticum præter cæteros advocat aliquando Priscianus.

bus inveniretur, ut, magnai, Asiai, aulai, rugai, ferai **A** In compositione enim plerumque *d* in *c* commutatur, [ms., frugiferai]. ut in præpositionibus, accedo, accumulatio.

Reliquiæ et reliqui per *c* scribebantur : ut reliquus et vacuus, sic relicui et vacui; sic mortuus et mortui, strenuus, strenui; at nunc reliquæ vel exsequiæ, per *q* scribuntur.

Cotidie, per *c* et *o* dicitur, ut scribitur, non per *q*; quia non a quoto die, sed a continenti die dictum est.

Haud, quando adverbium est negandi, *d* littera terminatur, et aspiratur in capite; quando autem conjunctio disjunctiva est, per *t* litteram sine aspiratione scribitur.

Malo per unum *l*, quod est magis volo. Malle, per duo *ll*, quod est magis velle. Nolo per unum *l*, est enim non volo. Nolle, per duo *ll*, quod est non velle. **B** Primò querela apud antiquos per unum *l* scribebatur, sicut suadela, tutela, candela, corruptela : quarevis usus sibi etiam apud eos vindicaret, ut aliqua in figura diminutivorum per duo *ll* scriberentur : ut, capella, fabella, tabella. Nunc autem etiam querella per duo *l* scribitur.

Narare per unum *r* scribitur, ut Varroni placet, secutus est enim etymologiam nominis ejus, qua gnarus dicitur quis, qui scit et accepit quod loqui debeat. Denique compositio verbi ita scribitur, ignorare, quod non per duo *r*, sed per unum scribitur. Ideo et naratio unum *r* habere debet.

Quot, quando numerus est, per *t*; quando pronomen, per *d* scribendum est. Nam totidem per *t* scribitur, quia numerus est.

Quæcunque verba ab *s* littera incipiunt, si composita sint, ut ex præpositionem accipiant, servata *s* littera scribuntur : ut, specto, exspecto; salio, exsilio. At cætera verba quæ *s* in principio non habent, onerari non debent : æstimo, existimo; acuo, exacuo; agito, exagito.

Prendo dicimus et prehendō, ut hercle et hercule, nihil et nihili. Sed in his verbis, quæ aspirationem habere debent, hæc observari eatenus poterunt, quatenus consuetudo permiserit; sed tamen libellus nos evidenter docet, qui inferius de aspiratione scriptus est.

Traps ab eo quod dicitur trabis, et urps, per *p* debent scribi, licet Varro per *b* scribendum putet **D** quod in reliquis casibus *b* habent. Sed tamen cum ψ littera Græca nullo modo transferri potuerit in usum nostrum, et vis ejus per *p* et *s* litteras scribatur, necessarium est ut ubi ψ Græcum sonat apud nos (quod vitari non potest) per has litteras scribatur, id est *p s*, licet in obliquis casibus *b* habeant : ut, cæleps cælibis, urps urbis; item in aliis ipsam retineat : ut, auceps aucupis. Unde apparet in his casibus mutare nos debere *p* et *b*, in quibus se etiam ambæ consequuntur, interposita vocali. Hanc etiam regulam sequitur in φ , quæ et ipsa per *p* et *h* constat : ut, cinips, **610** ciniphis, quæ in nominativo casu *p* et *s*, in aliis casibus per *p* et *h* scribitur.

Quicquam, in medio per *c*, non per *d*, scribi debet.

In compositione enim plerumque *d* in *c* commutatur, ut in præpositionibus, accedo, accumulatio.

Formosus sine *n*, secunda syllaba scribendum est, ut, arenosus, frondosus, aquosus, herbosus; participia vero habent *n*, ut tonsus, tunsus, mensus, pransus. Antiquorum nulla observantia fuit, cum *n*, an sine *n* scriberent, illi enim tosus, tusus, prusus plerumque scribebant.

Y Græcum nos in quibusdam in *u* convertimus, ut Cymas, Cumas, cyminum, cuminum; in quibusdam non vertimus, ut, Syria, Cyriacus, symbolum, sycophanta.

Forfices secundum etymologiam debemus dicere et scribere : ut si a filo dicamus, *f* debeamus ponere, ut forfices, quæ sunt sartorum; et si a pilo, per *p*, ut forpices, quæ sunt tonsorum; si a capiendo, per *c*, ut forcipes, eo quod formum capiant, quæ sunt fabricorum; formum enim dixerunt antiqui calidum, unde est formosus.

Vulgus, vultum, parvum, torvum, sunt qui putant per duo *u* scribi non debere : quod similis vocalis vocali adjuncta, non solum non cohæreat, sed etiam syllabam augeat, ut est vacuus, ingenuus, occiduus, exiguus, perspicuus; et in verbis, metuunt, tribuunt, statuunt. Sed Velius Longus per rationem præsumptam decipi eos putat, quod primitivus, et adoptivus, et nominativus, et alia per *u* et *o* scribantur. Nam aliter scribere, et aliter pronuntiare vecordis est. Cum enim per *o* scribant, per *u* enuntiant. Præterea qui contra sentiunt, non respexerunt unum *u* toties consonantis vim habere, quoties pro consonante ponitur, quod apud Græcos digammon vocatur : ac sic fieri, ut nominativus duas quidem *u* litteras habeat, sed priorem pro consonante, posteriorem pro vocali scilicet positam. Sic et Donatus dicit, quoties *u* et *i*, seu sibi, seu aliis vocalibus præponuntur, loco habendas esse consonantium. Hiemps, ut Cæcilio [ms., Sellio] videtur, *p* habere propter *m* litteram non debet, quod satis sine ea littera *m* sonet; vel quod per omnes casus ne vestigium quidem illius appareat. Sumpsi autem quæritur an possit sine *p* littera, ut hiemps sonare : sed quia et in alia declinatione *p* respondit, cum dicimus sumptus, sumpturus, necessario per *p* scribi debet.

A, et ab, et abs, et au præpositiones unius generis sunt : velut cum dicimus, a me, ab illo, abstuli, au fugi. Sed observandum, ut tunc ab præpositio scribatur, quotiens parti cuilibet orationis jungitur, quæ a vocali incipiat, ne dictio multis consonantibus oneretur. Si vero a consonante pars aliqua, cui præponitur incipiat, non est ponenda ab præpositio, sed a solum; ut, a fratre, a vicino, ab homine, ab urbe. Abs vero apud nos nominibus, cum quibus in compositione [ms. conclusionem] venit, respuenda est; ut est, ab urbe venio, non abs urbe venio. Nam in compositione non est evitanda, ut abscondo, abstineo. Au quoque his præponenda est, quæ a consonantibus incipiunt.

In præpositio si composita sit, et *p*, aut *b*, vel *m*, sequatur, *n* in *m* convertit; ut improbus, imbuit, im-

mutat. Quoties vero *g* illam sequitur, *n* amittit; ut, ignarus, ignotus, nam gnarus et gnotus simplices sunt.

Ad præpositio interdum retinet *d* litteram; ut, adfert, adfuit; interdum variat, ut, ammonet, ammiculum. Plerumque evenit, ut consonantes quædam verborum aut vocabulorum conjunctæ huic præpositioni, mutantur; quando autem fiat, quando non, sono internoscemus. Accedo duo *cc*, attuli duo *tt*, ut, assiduus duo *ss*, appareo duo *pp*, alligo duo *ll*, annuo duo *nn*. Est etiam ubi necesse est hanc litteram interire, id est, *d*, ut, aspiro, aspicio; nulla enim consonans per *d* intercedit, sed omnino *d* deperit.

Ex præpositio sequentibus *b*, *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, litteris, et *u* et *i*, cum pro consonantibus sunt, *x* litteram amittit, ut, ebibit, edidit, egessit, elusit, emicuit, enarravit; sequente vero *f*, nostra consuetudine in eandem litteram mutat, ut effundo.

Ob præpositio interdum ponitur plena, ut est, obire, oberrare; interdum in eandem litteram transit, a qua sequens sermo incipit, ut offulsit, ommutuit, opposuit; sequente vero *u*, loco consonantis posita, integra custoditur, ut, obversus, obvius.

Sub præpositio, ut superior, interdum *b* litteram servat, ut, subire, subesse, subauscultare; interdum mutat in eandem litteram a qua sequens inchoat verbum, ut sufficit, suffigit, summovit, sumministrat, supponit, supprimit, suggerit; sequente *r* littera integra manet, ut, subrado, subremigo, subrideo, nec unquam sequente *r* littera corrumpitur.

B in *s* mutatur, sequentibus *t* et *c*, ut, sustulit, suscepit.

De præpositio aut plena in compositionibus ponitur, ut deducere, demonstrare, detrudere; aut corruptione *e* litteræ corrumpitur, ut, deorsum. Nam quando in *i* litteram transit, ut est:

Aera dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
non est a præpositione de, sed dis, ut, distraho, dispereo.

Dis præpositio sequentem litteram *s* non amittit, ut, dispicio: sequentibus vero *b*, *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, *r*, amittit, ut, dibucinat, diducit, digerit, dilacerat, dimovet, dinoscit, diripit. Interdum *s* littera, sequente *r*, in eandem litteram mutatur, ut, dirumpo; sequente *f*, consuetudine in eandem mutat litteram, ut diffundo.

Re præpositio non tantum plena præponitur quibusdam partibus orationis, ut, removet, refricat, respirat; sed et *d* litteram assumit, ut est, redire, redolere. Sed interdum *d* littera geminatur, quotiens ab eadem littera sequens incipit syllaba, et una pars orationis expletur, ut, reddere dicimus, geminata *d*; reducere autem simplici utimur.

Trans præpositio interdum plena est, ut, transtulit, transactum, transeo, transitus: interdum minuitur, ut, trajicit, traducit.

Sine præpositio interdum assumptione litteræ *d* corrumpitur, ut, seditio, sedulo.

Pro præpositio, cum sit naturaliter longa, inter-

dum in compositione corrumpitur, partim corruptione, ut, proavus; partim assumptione litteræ *d*, ut, prodest, proditus, prodigus; interdum integra est et ipsa, et pars cui jungitur, ut, procuro. Sequentibus *i* et *u*, cum pro **611** consonantibus sunt, nonnunquam litteram perdit, aut mutat, ut, providens; aut adsumit, aut corripitur, ut, profertur.

Circum præpositio, sequentibus vocalibus, *m* litteram in enuntiatione amittit, in scriptura servat; sed cum *i* et *u* vocales loco consonantium positæ sequuntur, et scribitur, et enuntiatur: ut, circumvenit, circumjacet.

Ante præpositio interdum integra manet, ut antea, antevenit, antecedit; interdum mutatione in *i* litteram corrumpitur, ut, antistat, anticipat.

B Inter præpositio in una voce sequente *l* littera, *r* in eandem mutat, ut, intellego; cæteris litteris sequentibus vocalibus, pro voce integra manet, ut, interior.

Cujus, et cui pronomina per *q* scribebantur, nos autem et ad brevitatem festinavimus scribendi, et illam pinguedinem limare maluimus.

Accerso per *c*, et arcesso per *r*; sed accerso significat advoco; arcesso, repello, prohibeo.

Coqui, Gratus artigraphus per *c* primam syllabam, secundam per *q* scribendam putavit; non enim dicimus cocere, sed coquere; ut Virgilius,

Apricis coquitur vindemia saxis.

C *V* littera in quibusdam partibus orationis vitiose inseritur, ut in eo quod est arguere; arguere enim dicimus, non arguere. Virgil. Urgentur pœnis, sine *u* positum est. Et illud,

Ungere tela manu, ferrumque armare veneno.

Nam quominus unguo debeat dici, evidenter apparet: quod nullum verbum est *vo* terminatum, sive junctim, sive solute, ut non eandem *u* servet in præterito; ut, volvo, volvi; eruo, erui. Ungo vero, non ungui, sed unxi facit: quomodo pingo, pinxi; et tamen non utique nomini quod hinc fingitur, sic insertam videmus *u* litteram, ut evelli non possit, sicut apud eundem Virgilium, Et pingues unguine tædas; et in consuetudine usurpatum unguentum dicitur: quod tamen sine *u* debet scribi.

Leprosi, a pruritu nimio ipsius scabiei dicti sunt, et ideo per *p* scribi debent.

D Mille numerus, a quibusdam per unum *l* scribitur, quod milia dicimus, non millia; alii melius per duo *ll* existimant scribendum.

CAPUT V.

Ex Adamantio Martyrio de *u* et *b*.

Va syllaba præfulgens in capite nominis per *u* vocalem loco positam consonantis scribetur, quoniam apud Latinos hæc littera plus valet quam *b* muta, quia et vocalis est: et dum crassiorem exprimit sonum, transit in consonantium potestatem: ut vates, vanus, vagus, validus, vacuus: exceptis basio, balineo et baculo, a quo bacillus nascitur diminutivus. Illa quoque nomina, quorum secunda syllaba in *a* litteram desinit, per *b* mutam scribentur; ut, bala-

thro ἄσπετος, balatus βληχθημός, baratrum, barba-

rus, ac talia.
 Ve correpta, nominis principium obsidens, *u* digammon similiter habebit in scriptura; ut, venenum, vena, verecundus, venerabilis, vetus, vehemens, vehiculum: ita tamen, si non ab adverbio, quod est bene, compositionem habuerint nomina. Hæc namque per *b* mutam notabuntur, eo quod adverbium bene per *b* mutam scribi ratio regularis compellit hac de causa, quia constat quædam adverbia a nomine venire; et si nominis dativus casus singularis in *o* desinat, ultima *o* littera in *e* tam brevem quam longam conversa facit adverbium; ut, doctus, docti, docto, docte; malus, mali, malo, male. Ergo et bonus, boni, bono, bone debuit facere. Sed ne vocativus casus non adverbium putetur; ut est, *o* bone vir, visum est etiam penultimam *o* litteram in *e* convertere, ut hoc adverbium, illud nomen indicet. Igitur a bono factum est adverbium bene. Bonum vero per hanc litteram significari monstrabunt sequentia. Itaque si ab adverbio, quod est bene, composita fuerint nomina, per *b* mutam scribuntur: ut, benignus, benevolus, beneficus, duntaxat a beneficiendo; nam a veneno per *u* scribi nullus ignorat.

Meminerimus tamen beatum a superiore abhorrere regula, quod primam syllabam nulla sequitur consonans. Et quoniam huic opponitur regulæ vehemens, et vehiculum, admonemus hoc facere aspirationem, ut in multis; hic quoque *u* prælatam videmus, quam poni pro consonante possibile est.

Væ diphthongus sive sola est; ut, vœ misero mihi, C sive cum nomine componit usus; ut vœsanus per *u* digammon scribitur.

Ve producta, similiter in capite nominis constituta, siquidem masculini vel neutri generis erunt nomina, in quibus hæc præposita syllaba per *u* vocalem pro consonante signabitur; ut, venator, velum, verum, venabulum. Si vero erunt feminina tantummodo, quorum origo a masculino genere venire non cernitur, per *b* mutam scribentur; ut, besica, belua, bestia: ita tamen, si non duarum fuerint syllabarum, nam mutabunt scripturam: ut, vena, vespa, et his similia. His quoque opponitur beta, quam Græci σεῦτλον appellant: quoniam in Græco idem genus observari non potuit.

Præterea quærimus cur veritas, et feminini generis existens, et superans disyllaborum mensuram [ed., naturam], per *u*, non per *b* scribatur. Sed dicimus, quod non est primæ nomen positionis, sed descendit a mobili genere; est enim verus, vera, verum, ex quo nascitur appellativum, veritas; et ideo primiformis sui regulam necessario defendit. Simili modo et venatrix masculini sui originem sequitur.

Vi longa, vel brevis, nomini præbens initium, si a numero bis, id est secundo, composita fuerit, per *b* mutam scribetur; discretionis enim gratia, bis numerus per hanc litteram scribitur, ut separetur a nomine monosyllabo, quod est vis, et necessitatem significat; veluti, biceps, bilinguis, biformis, bipatens, biennium, bimum, biga, biduum, bicolor, bi-

A pennis, bijugum, ac talia. Si autem pura remaneant numero, *u* traductam in consonantium potestatem habebunt positam; ut, victor, vinum, vitis, victus, vinitor, vita, vidua, vipera, viator, vitisator; præter bitumen, quod neutri generis consistens, numerum disyllaborum excessit. Bile etiam discretionis causa dicitur. Nam si fel significat, per *b* mutam; si abjectum aliquid, ac parvi pretii, per *u* scribetur. Bibula autem a verbo, quod est bibo, traducitur, cujus postea regulas dabimus.

Vo brevis, vel producta, servans principium nominis, per *u* litteram, vocalis amissa potestate, scribetur; ut, voluntas, vorago, vocabulum, 612 vomitus, votum: bono tantummodo regulam superante, eo quod in tria genera dispertitum sit, cum prædictorum nihil figuram mobilium recipiat.

Bu, seu producta, seu correpta fuerit, præpositam *b* mutam habebit; ut, buxus, buffo, bustum, buccina, bucula, et hujusmodi omnia; nullo enim modo poterat ipsa sibi *u* littera præponi, non conjuncta etiam aliæ consonanti in prima syllaba: cum tamen dissimilis continuo littera fuerit subsecuta; ut, vultus, vulgus, Vulcanus, per *u* digammon scribentur. Nam si prima syllaba desinat in consonantem, ex qua etiam secunda incipiat, *b* mutam retinet in scriptura; ut, bucca, bulla et similia.

Vac syllaba, quoties præposita fuerit, *u* vocalem habet pro consonante; ut, vacca, id est, jumentum; vaccinium, scilicet flos. Nam Bacchus, et bacha, baccar, per *b* scribenda sunt.

Bec et bic, syllabas cognovi deficere.

Boc, unum barbarum didici, ut est, Bocchos, quod *b* mutam habere cognovi in scriptura. Et sciendum quod nomina peregrina, si trahantur ad Latinum sermonem, *b* mutam sibi plerumque defendunt. Ideo autem diximus plerumque, quia sunt quæ Latinis regulis serviunt; ut, Massiva; hoc enim nomen, licet barbarum esse constet, tamen regulam Latinam in scriptura conservat, quam suus locus monstrabit.

Buc syllabam in uno reperi solummodo nomine, hoc est bucca, quod per *b* mutam scribitur.

Val, prima syllaba, si quidem *l* littera fuerit consecuta, per *u* scribetur; ut valles, et vallum; nam ballæna et ballistra per *b* scribenda sunt. Si vero *l* non sequatur littera, per *b* mutam signabitur; ut, balteus, balbus, balvæ, id est januæ: præter adverbium valde, eo quod per detractionem *i* litteræ, dictum esse non dubium est; valide enim integra dictio consistit, ut arbitror: et hoc namque evenit de nomine; facit enim validus, validi, valido: ergo valide adverbium facere debet. Unde si voluerimus incorruptam emittere dictionem, primæ syllabarum subjaceat regulæ.

Vel syllaba, si quidem sola permaneat, erit conjunctio disjunctiva, quæ per *v* omnifariam scribetur: si vero caput fuerit nominis, *b* mutam habeat in scriptura; ut, bellum, bellissimum, et bellaria: præter vellus, discretionis gratia. Nam si per *u* vellus scribatur, genere neutro ac declinatione tertia nuncupetur, ut

lanam significet, hoc vellus enim hujus velleris fa-
cit; si autem per *b* mutam notetur, genere masculino
ac declinatione secunda declinabitur, ut scitum de-
nuntiet: hic enim bellus, hujus belli, id est, scitus,
vel jocosus, per casus declinabitur.

Vil syllaba, si fuerit antecedens, *u* vocalem ha-
bebit pro consonante, ut, villus vestimenti; villa, id
est possessio.

Bam etiam vocalibus aliis intervenientibus in
prima syllaba nullius nominis enuntiari cognovi:
nisi in glossematibus, bammum, ὄξυτάριον, atque
bambalo, ψελλιστής: quæ per *b* mutam scribuntur.

Van, et ven, et vin, syllabæ, *u* vocalem habebunt
pro consonante, ut, vannus, ventus, vindicta.

Vap, præfinita syllaba, *u* vocalem habebit pro con-
sonante; ut, vappa, ὑδαρίς. Alias vocales inter *u* et *b*
collocatas inveni deficere.

Ban, cum incipit syllaba, *b* mutam habebit posi-
tam; ut, barrus ἐλέφας, bardus ἀναίσθητος, bargus
ἀφύης, barba. Excipitur nomen proprium Varro tan-
tummodo.

Ver et Vir, syllabæ longæ vel breves, *u* vocalem
loco positam consonantis habebunt; ut, vertex, vir-
giliæ, πλειάδες, verbum, virus, virga, virgo, virtus,
virbius. Excipitur ab hac regula tantummodo berna,
quod nomen licet ego invenerim per *u* scriptum, ta-
men quia illustris memoriæ audiui Mennonium, ho-
minem omnis facundiæ judicem, se dicentem de hoc
reprehensum a Romano quodam disertissimo, quod
per hanc enuntiaverit litteram: nos quoque notamus
ac tentamus rationem reddere, quasi diversitatis
causa: si enim berna, domi genitum significet, id est
οἰκογενής, commune est duum generum secundum
veteres, trium vero secundum meam sententiam; et
per *b* mutam scribetur. Si vero temporale quoddam
denuntiet, erit mobile; a vere namque vernus, verna,
vernum fit, ut si quis dicat, vernus sol, verna hi-
rundo, vernum tempus; et *u*, sicut prototypon ejus,
in scriptura tenebit. His ita se habentibus, possu-
mus etiam intelligere bernam dictum esse eum qui in
bonis hæreditariis natus est. Bona vero per *b* litte-
ram scribi supradicta ratio demonstrat.

Vor syllabam neque brevem neque longam in La-
tino sermone, ulli inveni præpositam nomini, nisi
vortex, pro eo quod est vertex; sicuti volnus anti-
quos figurasse meminimus.

Bur similiter cognovi deficere, præter hoc quod in
proprio dicimus nomine, id est burra; quod etiam
per *b* mutam scriptum esse secundum regulam novi-
mus in supradictis expositam.

Bes longam similiter nomen monosyllabum re-
peri; significat autem uncias octo; quod *b* mutam
tenere consuetudo tradidit in scriptura, brevem in-
venire non potui. Nam vesper, vestis, ac similia, li-
cet per *u* vocalem pro consonante scribantur, tamen
juxta rationem supradictam, ubi fecimus bes longam,
debent per *v* scribi: quoniam *s* littera sequenti syl-
labæ sine dubio jungitur.

Vos, si pronomen fuerit, in monosyllaba per *u* lit-
teram scribitur; cum vero disyllabum fuerit, id est

A vobis, prima syllaba per *v*, secunda per *b* scribetur,
quando autem jumenti nomen invenitur, ut est, Pro-
cumbit humi bos, *b* mutam habebit in monosyllabo
nominativi et vocativi casus. Cum vero per alios ca-
sus cœperit geminari, in prima syllaba *b* continet, in se-
cunda *u*; ut, bovis, bovi, bovem, a bove, sicut in su-
pradicto pronomine variatis contrario litteris constat
effectum.

Bat, in uno tantum reperi nomine generis neutri,
pluraliter enuntiatio, id est battualia, quæ vulgo bat-
talia dicuntur, quæ *b* mutam habere cognovimus,
exercitationes autem militum vel gladiatorum si-
gnificant: inde etiam battuatores τὸς βασανιστάς,
dici puto.

Vit, per *u* scribitur; ut, vita, vix et vox, mono-
syllabas didici tantummodo quæ per *u* litteram scri-
bantur. Alias vocales *x* quidem litteræ antepositas,
b autem litteræ cohærentes, Latina nescit omnino
facundia.

613 CAPUT VI.

De mediis syllabis ejusdem Adamantii Martyrii.

De syllabis in capitibus nominum positis (quantum
potuimus) sine prætermissione tractavimus. Notum
enim omnibus esse credo quia necesse est *b* litteram
syllabæ præpositam, si consonans fuerit consecuta in
quacunque dictione, eam sine dubio scribi; ut blau-
dus, gibbus, κυρτός, braveium, latebræ, tenebræ, at-
que omnia talia. Nunc rationabiliter mediæ syllabæ
nostrum sortientur laborem.

C Va syllaba, in medio nominis posita, per *u* scri-
betur; ut avarus, calvare, præter carbasum, quod no-
men Græcum magis quam Latinum arbitror. Amba-
ges enim per *b* mutam notatur: aut quod præposita
est *m* littera, aut quod ex duobus corruptis nomen
arbitramur compositum, quasi amboactæ; unde di-
citur etiam ambire. Ergo composita vel appellativa,
vel traductitia, sive factitia, id est quæ ex aliis facta
sunt, notare debemus, ut sequantur prototypa, id
est primas positiones, ut novus, novalis, rivus, ri-
valis; et derivativa ab Alba, Albanus; a silva, sil-
vanus; a privo, privatum; a libo, libatum vel illi-
batum.

D Ve correpta, sive sola fuerit, sive adjuncta conso-
nanti, per *u* vocalem, loco positam consonantis no-
tetur; ut, juvenis, alveus, fovea, advena, juvenus,
caverna, noverca, et adversus præpositio, præter
trabeam. Gubernator enim, licet per *b* mutam scriba-
tur, tamen hoc nomen arbitror a gubernare verbo figu-
ratum consistere; cujus regulas postea meditabimur,
cum ad tractatum *b* litteræ trifariam in nomine po-
sitæ venerimus: ita tamen, si non diminutiva no-
mina vel derivativa fuerint. Illa enim (sicut superius
diximus) prototypa sua sequentur; ut, liber, liber-
tus, libellus; vel imber, hibernus; flabrum, flabel-
lum; tabula, tabella; taberna, tabernaculum; bel-
lator, imbellis vel imbecillis; fabula, fabella; quæ
omnia per *b* mutam, ceu primiformia, scribentur cer-
tissime.

Be producta per *b* mutam omnifariam scribetur;

ut, verbera, rubeta, ambesum, habena. Excipitur Avena, quæ significat tibiam, vel stipulam, discretionis gratia. Nam severus, quia a sævo venit, posteritatis causa, ve syllabæ consequitur regulam.

Vi brevis, per *u* vocalem, habentem vim consonantis, scribetur; ut, Favius, Flavius, avidus, flavius, civitas, favilla, provincia, exuviæ, manuviæ, oblivium, dituvium, suavium, lividum, simpuvium, εἶδος σκαύοις ἱσραηλικοῦ; præter obitum nomen, et subito atque obiter adverbia: quæ ob, et sub, ut pote præpositiones, antiquos puto in scriptura servasse, *b* litteram non mediæ, sed primæ adjungentes syllabæ. Virbius est abstractus a regula, quoniam virum bis factum esse memorant: quem numerum per *b* mutam scribi antedicta declarant; quidam virum bonum; alii vero virbium, tanquam sit ἦρωσ αιαθεβιωτικῶς; alii deum esse qui viribus præest, interpretantur. Præterea notatur ambiguus, namque *m* semivocali præposita in una eademque dictione, nunquam *u* littera pro consonante sequitur. Huic opponitur quamvis; sed hoc videtur esse compositum, cum posterior vis syllaba subjungitur plurimis: ut quovis, quorumvis, utrumvis, ac talia.

Observandum tamen, ne *es* pura syllaba terminaverit nomina. Si enim fuerint ita enuntiata, per *b* mutam mediæ syllabæ sine dubio scribentur, ut abies, scabies, rabies; at hæc quoque species bipertita consistit. Nam si trisyllaborum majorem habuerit numerum, per *u* necessario notabitur; ut, illuvies, proluvies, ingluvies, subluvia.

Lis syllaba terminata per *b* mutam scribi compulsi C nomina; ut, nobilis, mobilis, laudabilis, mirabilis, debilis, habilis, effabilis: exceptis servili, civili et ovile, quæ a servo, a cive, atque ove, et a vis syllaba posteritatis deducunt originem, cujus postea regulas meditabimur. Licet enim habitus, excubiæ, probitas, arbitrium, dubium, ac talia, per *b* mutam scribantur, tamen hac de causa fit, quoniam a verbis figurata consistunt. Et sciendum quod quæcunque nomina cum verbis habent societatem, verborum regulis, quas postea loco suo dederimus, ipsa quoque necessario subiacebunt.

Bi, longa, si penultima fuerit, per *b* mutam scribetur; ut libido, rubigo, tibicen, ambitus, concubina, orbile. Sed hoc etiam manifestamus, quod harum quedam in transfiguratione corripuntur, ut, tubicen, tibia, cubile, cubitus, vel connubium: quæ licet vim longarum amiserint, tamen eandem scripturam et in derivationibus desiderant custodire. Sciendum præterea quia si in compositis nominibus, in penultima, vel in antepenultima sede, vi longa incidit syllaba, per *u* vocalem pro consonante scribetur, ut, invitus, divigenus, Lavinia, privilegium, ac talia. Privignum etiam huic regulæ inservire non dubito, quod per deductionem *e* litteræ dici puto: privigenum enim integram magis esse dictionem noster animus arbitratur.

Admonemus quoque quod in derivativis hic etiam, sicut ubique, spectavimus primiformium regulas, ut, cervix, cervicale; pulvis, pulvinarium: quas a po-

steritate syllabæ venientes paulo post retegimus. Hanc regularum divisionem confirmat scriptura convivii; nam dissimili tempore vivii syllabæ constitutæ notantur similiter; quia prior, id est antepenultima longa est; et speciem regulæ meruit paulo ante memoratæ, ubi meminimus vi longam in antepenultima sede constitutam, per *u* vocalem habentem vim consonantis necessario scribi: manens altera brevis, supradictæ serviet regulæ, ubi diximus, vi brevem in medio nominis positam, per *u* vocalem notari. Regulam ego absurde non arbitror esse divisam.

Vo syllaba, longa vel brevis, in medio nominis posita, per *u* scribetur; ut, advocatus, frivolus, devotus, Favonium, divortium. Abortu et subole, regulam propter præpositiones (ut puto) negantibus.

Bu syllaba per *b* mutam notetur certissime; ut, tribunal, robustus, vocabulum, stabulum, ebulum, vestibulum, cunabulum, moribundus, furibundus, atque omnia talia. Avunculo tamen minus regulæ connumerato; ideoque formam diminutivi vel derivativi servare minime dubitatur, et quasi venire ab avo demonstratur. Avum vero per *u* digammon scribi suus locus monstravit. Hæc de mediis syllabis.

614 CAPUT VII.

Item ejusdem Martyrii de ultimis syllabis.

Reliquum est ultimis nominum syllabis imponere studium.

Va syllaba nominis terminata, siquidem *l* antelata littera, vel vocalis natura longa in penultima fuerit, per *u* scribetur: silva, malva, ulva, vulva, clava, uva, stiva, oliva, saliva: præter balbas, si tamen prior syllaba per *b* mutam scribetur, discretionis gratia; ideo ne non fores, sed ineffabile vocis denuntiet. Nam si per *b* mutam enuntias, θύρας, ἢ τὸν πυλῶνα ἀμφίθυρον, significabit, per *u* digammon ultima scilicet syllaba, de qua et nunc loquimur, scribetur. Tavellas significat. Persius: Balva de nare locutus; si vero hæc, id est *l*, non præfulgeat littera, et una vocalis natura longa non erit penultima, *b* muta decenter in scriptura tenebit locum: ita tamen, si non a masculino genere nomina fuerint figurata; ut herba, tuba, turba, larba, δαίμόνιον, barba, obba, ποτήριον, gleba, pronuba, orba. Excipiuntur caterva, Minerva, quæ disyllaborum hujus regulæ superant numerum, habent longam positione penultimam.

Ve syllaba correpta, per *u* sine dubio scribetur, sive a se orientur nomina, seu ab aliis veniant; ut conclave, suave, sive, quidve, atque his similia.

Bi non inveni terminatam, nisi in pronomibus dativi casus et in adverbis, quæ per *b* mutam omnifariam scribuntur, ut, tibi, sibi, ubi, ibi, et in pluralibus, nobis, vobis. Et semel sciendum quod quæcunque nomina, sive pronomina in dativo casu singulari vel plurali *b* litteram habeant, in alio casu penitus eadem non fulgente littera per *b* mutam scribentur; ut, omnibus, similibus, pluribus, ac talia.

Bo syllaba definita, per *b* mutam scribetur, ut **A** turbo, orbo, bubo, et tabo; licet per ablativum casum enuntietur: excepto pavone solummodo.

Ba syllaba terminata per *b* mutam scribentur, quæ in barbaris nominibus aut Latinis nos novimus invenisse, ut, Hannibal, Hasdrubal. Alias vocales inter *b* et *l* collocatas reperire non potui.

Bam et **bem** syllabas, cum aliis vocalibus in nominativo casu a Latino sermone abhorrere cognovimus, excepto novem; significat autem indeclinabilem numerum, qui per *u* scribitur; notatis etiam quibusdam neutralibus, quæ postmodum aliis subjiciemus generibus.

Bar et **ber**, syllabæ terminatæ, per *b* mutam scribentur, si disyllaborum non egrediuntur numerum, quorum naturaliter longa minime carebit penultima, id est, si non fuerit trisyllaba, quæ naturalem longam non habebit penultimam, ut, jubar, liber, imber, uber, faber, suber, Calaber, Mulciber. Si enim trisyllaba fuerint neutri generis, quæ longam penultimam naturaliter habebunt, per *u* vocalem loco positam consonantis notabuntur, ut, cadaver, papaver, et similia. Nam pulver, licet sit disyllabum, tamen antiqui duplicem nominativum enuntiare maluerunt; non solum enim pulver, sed etiam pulvis dixerunt; hac de causa per *u* scribitur.

Vir per *u* vocalem vim consonantis habentem scribitur; ut, Semivir, Triumvir, licet composita, non simplicia sint.

Vor, per *u* notetur, ut, livor, et **Mavors** (si tamen hoc nomen in hac parte poni necessarium ducimus, quidam enim non solum Mars, sed etiam Mavors, unde et Mavortia dici volunt), excepto arbore, quia nuncupatur et arbos, quæ per *b* mutam scribi docuit consuetudo. Nam labor, favor, fervor, pavor, ex verbo figurata, verbi quoque non abnegant regulam.

Bur, syllaba terminata, *b* mutam in scriptura tenebunt, ut ebur, robur.

Ves brevis definitaque syllaba per *u* vocalem pro consonante scribitur, ut, dives.

Bes longa cum fuerint terminata, *b* mutam tenebunt in scriptura, ut, labes, tabes, pubes, nubes: quamvis nubis quidam nominativum enuntiare maluerunt.

Vis per *u* vocalem loco positam consonantis scribitur, ut, civis, nivis, clavis gravis, pulvis, suavis. Licet enim scrobis et orbis per *b* mutam scribantur, hoc tamen hac de causa, quoniam quidam nominativum singularem sine *i* littera enuntiare voluerunt.

Bos per *b* mutam, ut arbos, sicut superius meminisse cognoscimur.

Bus siquidem masculini generis tantum nomina fuerint, per *b* mutam scribentur, ut, cibus, nebus, morbus, rubus, globus, nimbus, lembus, lumbus; nervo notato solummodo, quia si illi *e* longa fuerit præposita, faciet verbum. Enervo enim ἐκνευρίζω, positio verbi dicitur; cujus rationem, cum de verbo locuti fuimus, maturabimus reddere.

Observabimus tamen, si disyllaborum non egressa fuerint numerum, aut penultimam ex una vocali naturaliter longam minus habeant, non mutabunt scripturam; ut, rivus, clivus, acervus, nominativus et cæteri. Sed quia corcebus supergreditur numerum disyllaborum, per *b* mutam notatur. Sciendum autem quod ideo hanc litteram tenuit in scriptura, vel quia peregrinum nomen, minimeque Latinum existit; vel quod penultimam longam non ex una vocali, sed ex diphthongo meruit. Si vero mobilia vel promiscua fuerint, per *u* vocalem loco positam consonantis scribentur, ut, novus, nova, novum; sævus, sæva, sævum; cervus, cerva; curvus, curva, curvum; torvus, torva, torvum; et clavus, clava, licet aliam per genera significationem suscipiant; avus, ava; cervus, cerva; flavus, flava: quam similiter alter intellectus sequitur, nisi femininum discretionis gratia per *b* mutam voluerimus scribere: calvus, calva, et corvus, promiscuum: et hic et hæc clavus alterum per genus significans. Orbo, gibbo, probro, subductis a regula, et albo discretionis gratia; nam cum ventrem significat, per digammon *u*, cum colorem, per *b* mutam scribetur certissime.

Sciendum similiter quod hic quoque disyllaborum superantia numerum, eandem scripturam retineant; ut superbus, superba, superbum; acerbus, acerba, acerbum; et palumbus, promiscue, licet Virgilius feminino genere extulerit,

Nec tamen interea raucæ tua cura palumbæ.

Excipitur protervus; nam lascivus per *u* scribitur, quoniam longam naturaliter penultimam tenuit.

Et sciendum quod, sive erunt disyllaba, sive hunc **615** ampliaverint numerum, sive unius, sive trium generum fuerint, si secundam ab ultima longam habeant, omnia per *u* vocalem pro consonante scribentur, ut, rivus, clivus, flavus, positivus, comparativus, et alia.

Meminerimus tamen quod mobilia nominum feminina, neutraque genera, similem masculinorum suorum scripturam suscipiunt, ut, flavus, flava, flavum; albus, alba, album, ac talia. Sed non omnia in his desinentia existunt mobilia, sicut in principio hujus regulæ genera dividentes nos disseruisse meminimus; quædam enim masculini generis inveniuntur solummodo, ut, cibus, nimbus; quædam masculini et feminini, ut, cervus, cerva; quædam neutra, ut, ævum.

Sciendumque est quod neutra, quæ a posteritibus syllabæ non veniunt, per *u* digammon scribentur, ut, ovum, arvom, hervum: excepto libo, id est ποπάνω. Verbi enim ultima syllaba per *b* mutam scribitur hac de causa, quod a verbere dictum esse veteres existimarunt, cujus rationem in antelatis tradidisse cognoscimur.

Vax, et **vex**, et **vix**, unum tantummodo nomen per unamquamque syllabam reperi terminatum, ut, vivax, vibex, vervex, cervix, quorum mediam per *b* mutam; quæ vero utrinque vel extrinsecus sunt,

semper per *u* significari cognovimus. Reliquas ab his consonantibus insertas vocales Latinum minus accipit [*ms.*, abscidit] eloquium. Ea vero quorum solutio superius compromissa est, in tractatu sequenti de *b* littera trifariam in nomine posita, congrua declinatione patefient.

CAPUT VIII.

Ejusdem Adamantii Martyrii de b littera trifariam in nomine posita.

De *b* littera trifariam in nomine posita, quantum possibilitatis fuerit, sufficienter (ut puto) tractavimus. Ab expositis enim recte jam intelligere possumus, si quid eveniet dictorum contrarium. Ibi namque considerare debemus, ne aliquod dissimile fuerit, vel genere, vel numero syllabarum, vel temporum significatione, vel si ex alia parte orationis descenderint: quæ observantes, minus (ut reor) errabimus. Restat nos de *b* littera, quæ similiter in verbis etiam invenitur, tractare, plenam imponentes (ut puto) laboris rationem. Nam si ex nomine verboque oratio perfecta componitur, hanc quoque partem et immeditam relinquere non necessarium, et supra eam laborare non supervacuum judico. De hac igitur parte regulas, quantum possumus, breviter meditemur. Indicativi modi primam inspicientes personam, verbi scilicet activi, vel etiam neutri; sicut enim activum, sic et passivum scribetur. Nam in communibus et deponentibus nullam invenire potui quæstionem; ex datis enim in nomine regulis, exponendisque, quæ in verbo inveniuntur, judicabuntur facilius. Primæ autem syllabæ personæ similem formam sequentes, retinere non dubium est; et quæ omnia prima syllaba verborum in communibus aut deponentibus habet. Media quoque per *u* vocalem loco positam consonantis scribitur: excepto bajulo, bullio, etiam juxta eam quam in prima nominum syllaba dedimus rationem. Bibo quoque propter discretionem, a vita per *u*, a potu per *b* scribendum est; et abeo, id est, discedo, obo, circumeo, subeo, succedo, ac similia, præpositionum gratia per *b* arbitror scribenda esse: etiam deponentia *b* mutam in scriptura tenere usus et consuetudo antiquitus tradidit. Reliquas, ut vires sufficiunt, una regula generali tractare tentabimus quoque in regulis, nominibus datis firmis ac manentibus, etsi in verba figurentur. Ut enim verba in nomen ducta verborum regulas non amittunt, ita nomina loco posita verborum origine regularum carere non possunt. Ergo si tempus præteritum modi indicativi in vi terminaverit syllabam, media atque ultima syllaba personæ primæ temporis præsentis per *u* vocalem loco positam consonantis scribetur: eo quod omne præteritum perfectum vi syllaba terminatum, præter bibi, per *u* scribitur: foveo, fovi; faveo, favi; moveo, movi; paveo, pavi; expaveo, expavi; lavo, lavi; juvo, juvi; servio, servivi; exceptis lambio, lambibi; ambio, ambibi, ac talibus, quam litteram præposita scriptura mutavit. Ferveo, etsi in præterito perfecto fervi facit per *u*, cui etiam ego magis assentior, ferbui per *b*

A mutam scribetur: ita tamen, si primæ conjugationis ac primæ speciei verba non fuerint. Illa enim per *b* mutam semper scribentur, ut, libero, liberas, liberavi; gubernō, gubernas, gubernavi; exubero, exuberas, exuberavi; sibilo, sibilas, sibilavi; dubito. dubitas, dubitavi; hebetō, hebetas, hebetavi; titubo, titubas, titubavi; habito, habitas, habitavi. Exci- piuntur invito, et derivō, juxta rationem quam superius diximus, omnem primam verborum syllabam, præter hæc quæ paulo ante numeravimus, per *u* scribi, quoniam in et de præpositiones esse nemo dubitat. Navigo enim et acervo, ἐπιπλώ, σωρεύω, ac talia, in nomine datis subserviunt regulis; et hæc quoque species in duas partes dividitur. Nam si dissyllaba fuerint, scripturam mutabunt; ut, levo, levavas, levavi; servo, servas, servavi; curvo, curvas, curvavi; novo, novas, novavi; ovo, ovas, ovavi; excepto orbo et turbo. Nam turbo a turba nomine descendens, *ba* syllaba posteritatis jure detinuit regulam. Probo enim puto dici per detractonem *r* litteræ, cum contrarium ejus exprobro nuncupatur; et ideo *b* mutam arbitror apponendam, juxta regulam quam in nominibus nos dedisse meminimus. Et libo a Græco translatus esse confidimus, id est, a λείβω.

B Præterea quærimus quare verbum enervo, disyllaborum supergrediens numerum, et conjugationis primæ, ac primæ speciei consistens, non per *b* mutam, sed per *u* scribitur; et dicimus, quæstionem solventes, quia est longa præpositio, et ideo disyllaborum arripuit regulam. Sed quia evenit quædam verba in ultima quidem aut antecedente syllaba primæ personæ *u* litteram non habere, in secunda vero continere persona, ut volo, vis; malo, mavis; quædam in præterito tantum perfecto, non tamen in positione sua, ut, gaudeo, gavisus sum; et rursus in præterito perfecto, *u* litteram penitus non habente, alias personas in temporibus aliis eandem tenere litteram, ut, vivo, vixi; sciendumque est illam *u* litteram, vocalem pro consonante haberi in scriptura. Si vero præteritum supradictum in bui, aut in si, aut in psi syllabas desinat, per *b* mutam sine dubio scribentur: ut, præbeo, præbui; jubeo, jussi; **616** scribo, scripsi, ac talia. Credo etiam de verbis hanc regulam nos dedisse plenissimam, cum temporis omnis præteriti imperfecti ultimam syllabam, modi scilicet indicativi per *b* mutam habeant, ut, amabam, volebam; et præteriti perfecti eandem ultimam, et plusquam perfecti penultimam, per *u* vocalem loco positam consonantis, ut, amavi, amaveram; volui, volueram. Futuri quoque ejusdem terminus; si primæ, et secundæ tertiæque productæ conjugationis verba fuerint, per *b* mutam scribentur, ut, amo, amabo; voco, vocabo; doceo, docebo; moneo, monebo; nutrio, nutribo; audio, audibo. Et subjunctivi seu conjunctivi ultimas per *u* vocalem pro consonante scribi debere, antiquos tradidisse cognoscimus, ut, volebam, volueram, voluerim, voluissem, voluero, ac talia; eorum scilicet verborum quorum prima per-

sona aut *u* vocalem habuerit pro consonante in ultima syllaba, ut, levo, privo; aut penitus eadem littera non apparente, eodem loco scilicet eademque persona, ut, habito, hiberno, amo, doceo, ac talia. Nam quæ habebunt *b* mutam in prima syllaba præsentis (ut dictum est) temporis, quorum præteritum in *bui*, aut in *psi* syllabas desinit, eadem *b* mutam in omnibus temporibus modorum omnium, ubicunque inciderit, servare desiderant.

CAPUT IX.

Eutichis de aspiratione.

Quamquam alias quoque voces ad aspirationem pertinentes non paucas, quæ non erant ab idoneis auctoribus frequentatæ, sciens præteritum, ne nimia longitudine voluminis essem molestus; tamen quoniam plerisque lægentium plus libet sterilis brevitatis quam utilis commentariorum delectat prolixitas, eadem quasi per epitomen mihi repetere placuit, et omnium tam veterum testimoniis quam redditis ubique rationibus prætermisissis, ipsas tantummodo meas rursus exponere regulas: ut antedicta studiosioribus, et posteriora satisfacere videantur his qui longiora fastidiunt. Omnis vox Græca, vel barbara, suum servat apud Romanos, tam in vocalibus quam in consonantibus spiritum, ut, Halys, Hecuba, hegio, hieron, Homerus, hymen, hora diei, Thibris, Phœbus, chorus, Rhenus, Hannibal.

Omnes articuli a vocali incipientes, cum aspiratione proferuntur; ut, hic, hæc, hoc; hi, hæ, hæc: absque vocativo *o* et *a*. Adverbiis tamen localibus aspiratur, ut, hic, huc, hinc, hæc: nisi cum pronomibus componantur, illic, istic, istæc, istuc, istac; tunc enim amittit collisione vocalium spiritum, quem aliæ compositiones etiam in mediis semper vocalibus servant, ut, adhuc, prohibeo: exceptis paucis corruptis, quæ excludunt penitus spiritum, sicut superius dictum est; ut, postumus, post humatum, id est post sepultum patrem natus. Bimus, trimus, quadrimus, quasi a bis, ter, quater, et hieme dicta. Manubrium, quasi manu haberium; petæredium a petendis hæreditatibus; cum hoc ipsum etiam quibusdam soleat evenire simplicibus, ut, veho, vexi; traho, traxi; mihi, mi; nihil, nil; prehendo, prendo, vehemens, vemens, et similia, sicut ante relatum est.

Omnis vocalis vocali illata, seu divisa, seu in diphthongo copulata, caret aspiratione, ut, æneus, æreus, ædes, ædilis, æger, Ælius, Æmilium [*ed.*, æmulus], æquus, æquor, æs, æstimo, æstas, ævum, auceps, audeo, audax, ausus, audio, augurium, augeo, aufero, aulæum [*ed.*, alveum], aura, auris, aurum, ausculto, autumo, aut conjunctio: exceptis hædus, hæreo, haud, haurio, hio, hisco, et quicquid ab his componitur, vel derivatur. Nam hæc, ut articulo aspiratur, ut heu et hei; ut interjectionibus, et verbo, ut heiulo, quod ab hei vel heu tr ductum est. Heus, et heia, ut adverbis vel interjectionibus.

Omnis vocalis, *b* sequente, leniter enuntiatur, ut, abies, ebur, ibi, ob, uber: notatis habeo, habes, hibiscus, et quicquid ab unoquoque eorum fit.

A Omnis vocalis, *c* sequente, leniter profertur, ut, acies, ecce, oculus, ocior: absque articulis et adverbis. Cum mutatur, vocalem aspiratam sequitur. In pronomibus modo aspiratur, ut, hic et hæc et hoc.

Omnis vocalis, *d* sequente, leniter enuntiatur, ut, ador, audax, edax, odor, udus. Notatur hadria, hederæ; hodie enim ex hoc die compositum servavit articuli aspirati scripturam. Omnis vocalis ante *f*, *g*, *l*, *n*, *p*, *q*, *t*, *u*, pro consonante, caret aspiratione, ut, Afer, ager, ala, apis, aqua, ater, avus, affero, egeo, enim, epulæ, equus, et conjunctio, ignis, iter, opus, otium, ovis, uter, uva. De agni enim apso, id est vellere, in superioribus dictum est.

B Omnis vocalis, *l* sequente, absque *e* leniter enuntiat, ut, alea, ales, alo, id est, nutrio, albus, id est, color, alga, almus, altus, alvus, id est, venter, illex, lterda, illico, ille, olor, id est cygnus, oleum, ulcus, ulciscor, ulmus, ulna. Notatur halo verbum, hilum, hilaris, holus nomina. E enim sequente *l*, plerumque graviter effertur, ut, helluo, heluus, helucus, helops, et quicquid ab unoquoque eorum fit.

Omnis vocalis, *m* sequente, leniter enuntiatur, ut, amor, amicus, amœnus, amans, amictus, amurca, emo, emax, imus, imo, omen, omasum, omentum, umor, umerus, umidus; notatis hamus, Hammon, homo, humus, et quicquid ab his fit.

C Omnis vocalis, *n* sequente, leniter effertur, ut, annus, annulus, ensis, inanis, initium, inula, onus, onustus, unus, unicus; notatis honor, honestas, et Johannes; vel peregrinis et Punicis vocibus, ut, Hannibal, Hanno, Henna, et hinnulus, et quicquid ab his fit.

A, vel *u* vocales, *r* sequente, leniter enuntiantur, ut, area, aries, aranea, arcus, arma, arduus, artus, aro, urtica, urna; notatis haræ, harena, harundo. Nam harmonia, Harpyiæ, Harpalice, Græca sunt, et ob hoc aspirantur.

E vocalis, *r* sequente, leniter effertur, ut, erus, error, ervum, ergo: nisi post *r* sequatur *b*, vel *n*, vel *s*, vel *e*, longa; tunc enim graviter enuntiatur, ut, herba, herbidus, herbilis, herbosus, proprium Hernus, unde est: Hernica saxa colunt; hersilia, hæres, hæredium, Herennius proprium, et Hercules a Græco per syncopen factum, jure habet aspirationem. Heri est adverbium temporis, differentię causa, ne genitivus putetur ab eo quod est erus, eri.

I vocalis ante *r* semper aspiratur, ut, hircus, 617 hirquitallus, Hirpinus, hirsutus, hirtus, Hirtuleius, Hirtius proprium, nisi aut monosyllabum sit; ut, ir, id est artus, aut ex motu verbi, ut, eo, is, irem, ires, ire; aut nisi *a* post *r* sequatur; tunc enim aspiratione caret, ut, ira, iratus, iracundus, irascor, et quicquid ab unoquoque eorum fit.

O vocalis, *r* sequente, leniter effertur, ut, orbus, orcus, ordior, orsus, orior, oriens, ortus, id est natus. Si vero alia *r* sequatur, aut *l*, hoc fit non ex declinatione verbi, nam tunc *o* aspiratur, ut, horreo, horror, horreum, hortus, Hortensius; notatur ordeum.

A, vel e, vel u, vocales, s littera sequente, carent aspiratione; ut, as, assis, astutus, ascendo, aspicio, esca, est, essem, essemus, usus, usura. Notantur hasta, hostile, hesternus (est enim ab heri adverbio) et Hesperia Græcum.

I vero vel u, sequente s, post quam erit p vel t, cum aspiratione proferuntur; ut, Hispania, hispidus, historia, histrio, Hister (seu proprium, seu fluminis sit, seu gentis vocabulum), hospes, hospita, hospitium, Hostilius, hostia. Notatur pronomen iste, et ab eo composita. Os, oris, ex quo ostendo, ostentum, leniter prolata, sicut alia, quæ post s carent p, vel t, et iisdem, ut oscitant.

CAPUT X.

Ex orthographo Cæsellio ista collecta sunt.

Con propositio, si ad verba a vocalibus incipientia accedat, n consonantem perdit, ut, æquo, coæquo, eo, coeo, ortus, coortus; sin autem ad verba accedat a digamma incipientia, id est, quæ u loco consonantis positam retinent, non perdit n litteram, ut, volvo, convolvo, vinco, convinco. Contra evenit in re præpositione; d enim litteram extrinsecus accipit, cum ad vocalem incipientem verbi alicujus accessit: quam d litteram non accipit, si ad digamma, id est u positam loco consonantis accedat, ut, ulcero, redulcero; ago, redigo; eo, redeo; voco, revoco; vinco, revinco. Qui, si una syllaba est, per q litteram scribendum est; ut, qui homo; si duæ, per c, ut est, cui homini. Aliquunde, per quon debet scribi, divisio enim illius, aliquo, et unde, hoc est, ex aliquo loco. Sed certe n, non m erit; quia unde ita scribitur. Et aliquobi æque, ex aliquo enim et ubi est, hoc est, in aliquo loco. Sed hæ syllabæ, quæ litteris q, u, o, constant, non excluduntur, per scribi tamen debent.

Re præpositio nonnunquam cum ad consonantes accedit, geminat illas, quod plerumque apud antiquos est, ut duco, reduco; cado, reccido; tuli, rettuli; pello, reppello; do, reddo; lego, rellego, unde reliquias et religionem scribunt, quod apud poetas ita oportere scribi concesserim, tametsi apud oratores quoque antiquos est: nobis jam decor et lenitas obtinenda est, quæ maximus fructus est Latinitatis.

Tamtus et quamtus in medio m habere debent: ut quam et tam, unde quamtitas, quamtus, tamtus. Nec quosdam moveat, si non sonat: ita enim supra docui n sonare debere, tametsi in scriptura m positum sit.

Quæcunque verba primo loco ab s littera incipient, ea cum præpositione ex composita littera eandem s habere debent; cætera minime onerari oportet, ut, salio, exsilio; specto, exspecto; æstimo, existimo, s non habent, sicut æquo, exæquo; peto, expeto, æque non habebunt: quod discrimine facile intelligitur, aliud esse pecto, aliud specto; et ideo ab eo verbo quod pecto, id est pectino, cum compositum fuerit, expecto s litteram non habet: ab eo vero quod est specto, id est rei alicujus spe-

ctaculo utor, cum compositum fuerit, expecto s litteram, sicut supra diximus, necessario retinet. Item exscreeo, cum s a screare sit; si sine s, a creare. Exsiliium quoque cum s scribi debet (ex solo enim ire, est exsulare), quasi exsolum, quod Græci εξορισμόν dicunt, et antiqui exsoles dicebant, quos nos exsules dicimus. Extorrem vero sine s; ex terra enim ejectum significat. Exsui habet s; sui enim est, et insui, quasi alicui rei inmitti: unde exsui, quasi jam emitti, enudari. Inde exsuvix, unde exsuti, id est spoliati. Exire, sine s; ire enim simplex est, et quæcunque ex hoc formabuntur, ut, exitus, exitium, exitiale, et exercere, non habent s in compositione, quia simplicia quoque s similiter non habent. Et enim exercere, est ex et arcere, ut exercitus, qui sub

B disciplina certa arcetur, unde exercitatio. Excscindo s habere debet, scindo enim est simplex. Similiter exsculpo, et exsisto: sculpere enim, et sistere simpliciter dicitur. Expurgo etiam, eodemque modo excedo, s non desiderant; eximo similiter. Nam et in aliis præpositionibus sine hac littera est, ut, redimo, interimo, dirimo. Itaque exemptus ita scribitur, ut eximius, qui est quasi exemptus, et extra cæteros positus. Extremus quoque sine s; ex enim est, unde extra, et extremus, unde extrinsecus, exter, extrarium, et si quæ alia hinc trahi possunt. Exsequix vero habent s; sequi enim est in simplici. At exiguæ non habent s, sicut indiguæ, quæ egeant, exiguitas similiter; ut et exoletus, quod ex alterius partis præpositione manifestum fit; adolevit enim est. Obsolevit autem s quidem habet, sed non ipsius verbi, verum præpositionis, quæ est obs sicut ab abs: quasi abolevit, id est inveteravit et absorduit diuturnitate. Hæc et quæ his similia sunt hoc modo animadvertentur. Cætera quæ simplicia sunt, et non componuntur, sine ulla dubitatione x tantum habebunt, ut, vixi, dixi, vexavi, faxi, uxor, auxilium, examen, axis et exemplum.

De divisione syllabarum.

Duæ sunt consonantes impares, quæ tamen hæerere possunt, si hinc inde vocalem accipiant. Posteriorem syllabam sequuntur pares vel impares, singulæ scilicet, et in priorem, et in posteriorem dividuntur. Potestas novissima syllabæ stas erit; noster, ster; capto, plo: at ubi tres sunt, ut, plostrum, strum; lustrant, strant; capistrum, strum: æque claustrum, rastrum, campestre. Fere autem tres hæ consonantes tertio loco r habent, et aliæ l litteram; ut astula, et in elisione astla, pessulum: aliter nullo modo in tribus consonantibus unitas syllabæ datur. Cum pares sunt, singulæ ad singulas syllabas ibunt.

Duæ enim pares litteræ, seu vocales sint, seu consonantes, non coeunt; similiterque syllabam non faciunt, si vocalem accipiant, tametsi impares sunt, ut, carpo, dorsum, Porcius.

Una consonans inter duas vocales posita posteriorem **618** sequitur; ut, Paris, lapis, thuris; at si inter vocales consonans fuerit, ut, digamma, posterius vocali digammæ adhærebit. Jam enim dixi,

excepta littera *g*, nullam aliam consonantem cum **A** ejusmodi syllabis consentire, ut, solvo, nervo, volvo, larva, pulvis: itaque tenuis, si trisyllabon erit, *n* consonans ad *u* accedit; si disyllabon, adæque belva, malva. Dispicio, verbum compositum, quaeritur utrum per duo *ss*, an per unum scribi debeat; et utrum ita dividi, dis et spicio. Et divisionis quidem ejus facilis ratio est, quoniam omnes praepositiones integræ separandæ sunt; ut est, abstulit, abs et tulit; transtulit, trans et tulit; abscondit, abs et condit, et cætera his similia. Per duo autem *ss* scribendum est, non per unum, quoniam ex praepositione et verbo constat esse compositum: quemadmodum est conspicio, aspicio, despicio; ac per hoc per duo *ss*, disspicio scribi debet, et ita dividi, dis et spicio. Nonnulli vero dispicio per unum **B** *s* scribendum putant, quod praepositio dis interdum litteram perdit; ut est, diduco, divido, dijudico; sed melius est per duo *ss* scribi disspicio.

Obliviscor, compositumne, an simplex est? compositum scilicet, hujus simplex latet in antiquis nominibus et monumentis. Livisci enim, oblivisci est, et livitus: quod nos hodie per elisionem oblitus. Quod cum manifestum fuerit, plenissime quivis intelliget in scripturâ verbi hujus divisionem, ob, et liviscor.

Pompeius, Tarpeius, et eius per duo *ii* scribenda sunt, et propter sonum (plenius enim sonant) et propter metra, nunquam enim longa fiet syllaba, nisi si per *i* geminum scribatur. Hanc scripturam ita dividimus, ut praedixi. Nunc illud genitivi eorum, et **C** nominativi plurales et dativi, quemadmodum scribantur, videamus. Quidam hujus Pompei, Tarpei, hi Pompei, Tarpei, his Pompeis, his Tarpeis, per unum *i* scribunt. Nonnulli pusillo diligentiores, alteram *i* his addunt. Ego quoque tertiam addendam praecipio. Si enim, ut docui, nominativus duo *ii* habet pro duabus consonantibus, hæ perire nulla declinatione possunt, quæ tamen omnimodis modernus usus excludit.

CAPUT XI.

Ex Lucio Cæcilio vindice ista deflorata sunt.

M litteram, ad vocales primo loco in verbis positas si accesserit, non enuntiabimus. Cum autem ad consonantes, aut digammon Æolicum, pro quo nos **D** *n* loco consonantis posita utimur, tunc pro *m* littera, *n* litteræ sonum decentius efferimus. Lucii, magnii, magii, cum in genitivis singularibus dicimus, interest, quos nominativos habeant. Proinde enim intererit, utrum per duo *i*, an per unum debeant scribi. Si lucus, magnus, magus sunt nominativi eorum, unum *i* in genitivo habebunt, plurali quoque nominativo et vocativo, sed et dativo et ablativo similiter scribentur. Si autem lucius, magnus, magus, proferantur, duo *ii* in genitivo habe-

* Hujus Prisciani moderni auctoris mentio fit supra. Et fortasse iste est cujus etiam meminit Dungalus in lib. contra Claudium Taurinensem episcopum. Alterum autem verbum, inquit, quod est colo,

bunt; ut Lucii, magnii, magii: quod ipsum Lucilius adnotavit, cum a numero numerius discerneret. Cum praepositio, per *c* scribenda est: quum adverbium temporis, quod significat quando, per *q* scribendum est, discretionis causa; ut apud Ennium,

Cum legionibus, quum proficiscitur induperator.
[Ms., imperator.]

Quujusque, per *q*, non per *c* scribitur; sed per *q* sensum quoque alium habet. Nam hujusce hominis, hujus hominis est: at quujusque hominis, quujusque ordinis, uniuscujusque hominis, et uniuscujusque ordinis significat.

Accedo, per duo *cc*; attuli, per duo *tt*; assiduus per duo *ss*; appareo per duo *pp*; annuo per duo *nn*; alligo per duo *ll*: in his non solum propter soni lenitatem consonantes mutantur, sed etiam quod nullo modo in eis sonare *d* littera potest. Sonat autem *d* littera et adscribitur, cum *f* consonanti adjuncta est, ut, adfluo, adfari, adfuturum, adfatus, adfero. Contra *b* non sonat, ut, offui, offero, offendo.

CAPUT XII.

Ex Prisciano grammatico ^a qui nostro tempore Constantinopoli doctor fuit, de libro primo ipsius ista collecta sunt.

Notandum igitur quod hamus, qui a Græcis ἄγκυρον appellatur, cum aspiratione debet scribi. Sciendum et hoc pro *φ* Græco, a Latinis in scribendo *ph* poni debere, in Græcis duntaxat nominibus, ut, Orpheus, **C** Phaeton. In cæteris autem Latinis nominibus *f* ponendum, ut, fama, filius, facies. Phœbus, quo nomine Apollo significatur, ita ponendum est, ut post *p*, *h* ponatur. Similiter et Herichthonius [ms., Hierichthonis], hiulcus, per aspirationem debent scribi.

B enim consonans ante se aspirationem non recipit, nisi tantum vocalis. Cælebs, ante terminalem litteram *s*, *b* scribi debet, non *u*: quoniam *u* vocalis eum in consonantis transierit potestatem, potest aliam præcedere consonantem.

Aspiratio ante omnes vocales poni potest; post consonantes autem quatuor tantummodo ponitur, *c*, *t*, *p*, *r*; ut habeo, Herennius, heros, hleps, homo, humus, Chremes, Thraso, Philippus, Rhodus. Ideo autem vocalibus extrinsecus ascribitur, ut minus sonet: consonantibus autem intrinsecus, ut plurimum sonet. Gnatus, per *g* et *n* scribendum est, sicut gnavus, quia in compositione ipsa retinent *g*, ut agnatus et ignavus. Ecquid per *c* scribendum in prima syllaba, quoniam en quid significat, *n* littera consonante in *c* conversa. Samguis in prima syllaba per *m* scribendum in nominativo casu; in cæteris autem casibus per *n*, quoniam *m* littera in *n* convertitur. *B s* Latinæ litteræ pro *ψ* Græca littera non aliter poni debent in una eademque littera conjunctæ nisi in fine nominativi, cujus genitivus in his desi-

Priscianus propter nobilissimi claritatem ingenii lumen Romanæ facundiæ meruit vocitari, triplicem sensum habere demonstrat, ita dicendo: Colo quoque pro diligo, et habito, et aro accipitur.

nit, ut, urbs, urbis; cælebs, cælibis; Arabs, Arabis. Sciendum autem surripio per *r* geminam, non per *b* et *r* scribendum; similiter et corripio, arripio: quoniam *b* in *r* quoque commutatur. Suspicio, et suspicio, verba composita ab adverbis sursum vel susum, in prima syllaba per unum *s*, non per duo scribenda sunt: quoniam duplicari consonans **619** subsequente alia consonante non potest, sicut nec antecedente, nisi fuerit muta ante liquidam, ut, supplex, suffragor, sufflo, effringo. Quicquam in prima syllaba per *c* scribendum, quod *d* littera in *c* litteram commutatur. Aggero per *g* scribendum, et aggregatus, non per *d*. Harpyia, quæ Græcum nomen est, per *y* Græcum, sequente *i* Latino, scribendum est: quoniam apud eos *y* *i* diphthongon est. Ara cum altare significat, sine aspiratione; cum vero cubile porcorum, cum aspiratione scribendum.

Conclusio.

Congregatis igitur quæ apud supradictos orthographos necessario reperi fuisse conscripta, nunc finem libro, Domino iuvante, faciamus. Datur enim intelligi rem nimis utilem fuisse, quæ tot ac tantis auctoribus cognoscitur esse tractata: quoniam si quid a prioribus prætermisum est, a sequentibus constat impletum. Meminisse autem debemus frequenter orthographos de orthographia tractasse, et iterum orthographos de partium declinatione disseruisse, cum tamen res sibi repugnare videantur. Ars enim tractat de partium declinatione; orthographia vero, quem-

admodum scribi debeat, designat quæ in partium declinatione decora reperit. Hoc si in auctoribus semper intenderis, ut pro locis suis posita diligenter accipias, nullo errore fatigaberis. Nunc animos legentes erigite, et gaudete tantos ad vos priscos pervenisse auctores, ut eis credere indubitata mente debeat. Possem equidem Aquilam, et Quintilianum, sed et Avitum, quos nonnulli in orthographiæ peritia laudandos esse putaverunt, quos tamen venturos in Christi nomine celerrime sustinemus, superioribus auctoribus addere. Sed necessarium non est multiplici numero dare licentiam, cum non sint omnino definiti, quanti de eadem re scribere maluerunt. Nam si duodecim horarum spatia diem protinus complere noseuntur, si duodecim quoque menses annum volubili varietate restituunt, si duodecim signa cœlestia totius nobis circuli campos solida rotunditate concludunt, debet nobis omnino sufficere, quod et duodecim orthographorum libris rectitudinem scripturæ docentium, defloratas regulas posteris legendas exhibui.

Valete, fratres, atque in orationibus vestris mei memores esse dignemini, qui vos inter cætera et de orthographiæ virtute, et de distinctione ponenda, quæ nimis pretiosa cognoscitur, sub brevitate commonui; et quemadmodum Scripturæ divinæ intelligi debeant, copiosissime legenda præparavi; quatenus sicut ego vos ab imperitorum numero sequestratos esse volui, ita nos virtus divina non patiat cum nequissimis pœnali societate conjungi.

DE SCHEMATIBUS ET TROPIS

NECNON ET QUIBUSDAM LOCIS RHETORICIS S. SCRIPTURÆ QUÆ PASSIM IN COMMENTARIO CASSIODORI IN PSALMOS REPERIUNTUR.

Scriptura divina, ait Cassiodorus (*In præfat. in Psalt., pag. 7*), multis modis genera suæ locutionis exercet, definitionibus succincta, schematibus decora, verborum proprietate signata, syllogismorum complexionibus expedita, disciplinis rutilans; non tamen ab eis accipiens extraneum decorem, sed potius illis propriam conferens dignitatem. Hæc enim quando in divinis Scripturis splendent, certa atque purissima sunt; cum vero ad opiniones hominum et quæstiones inanissimas veniunt, ambiguæ altercationibus fluctibus agitantur; ut quod hic est firmissime semper verum, frequenter alibi reddatur incertum.

Hæc mundanarum artium periti, quos tamen multo posterius ab exordio divinatorum librorum exstitisse manifestum est, ad collectiones argumentorum, quæ Græci τροπικὰ dicunt, et ad artem dialecticam et rhetoricam transtulerunt, ut cunctis evidenter appareat, prius ad exprimendam veritatem justis mentibus datum, quod postea gentiles humanæ sapientiæ aptandum esse putaverunt. Hæc in lectionibus sacris tanquam clarissima sidera relucent, et significantias rerum utilissimis compendiis decenter illuminant.

Nam et Pater Augustinus in libro III (*Cap. 29*) de Doctrina Christiana ita professus est: Sciant autem litterati modis omnium locutionum quos grammatici Græco nomine τροπος vocant, auctores nostros usos fuisse. Et paulo post sequitur: Quos tamen τροπος, id est modos locutionum, qui noverunt, agnoscunt in litteris sanctis, eorumque scientia ad eas intelligendas aliquantulum adjuvantur. Cujus rei et in aliis co-

dicibus suis fecit evidentissimam mentionem. In libris quippe quos appellavit de Modis locutionum diversa schemata sæcularium litterarum inveniri probavit in litteris sacris, alios autem proprios modos in divinis eloquiis esse declaravit, quos grammatici sive rhetores nullatenus attigerunt. Dixerunt hoc apud nos et alii doctissimi Patres, id est, Hieronymus, Ambrosius, Hilarius, ut nequaquam præsumptores hujus rei, sed pedisequi esse videamur.

Sed dicit aliquis: Nec partes ipsæ syllogismorum, nec nomina schematum, nec vocabula disciplinarum, nec alia hujuscemodi ullatenus inveniuntur in Psalmis. Inveniuntur plane in virtute sensuum, non in effatione verborum. Sic enim vina in vitibus, messem in semine, frondes in radicibus, fructus in ramis, arbores ipsas sensu contemplamur in nucleis. Merito ergo esse dicimus, quæ inesse nihilominus virtute sentimus. Nam et Apostolus vetat (*I Corint. III, 18*) nos seduci per vanam sapientiam: ista vero non abnegat in litteris esse divinis.

Cognoscite ergo, magistri sæcularium litterarum, hinc (ex Scriptura scilicet) schemata, hinc diversi generis argumenta, hinc definitiones; hinc disciplinarum omnium profluxisse doctrinas, quando in his litteris posita cognoscitis, quæ ante scholas vestras longe prius dicta fuisse sentitis.

Figura est quædam conformatio dictionis a communione remota, quæ interioribus oculis velut aliquid vultuosum semper offertur, quam traditione majorum, ostentationem et habitum possumus nuncupare. Pag. 16.

Si iniquitates observaveris, Domine: Domine, quis sustinebit?

Διατύπωσις, diatyposis, id est expressio, per quam figuram rebus personisve subjectis, et formæ ipsæ, et habitus exprimuntur: *Conturbatus est in ira oculus meus, anima mea, et venter meus.* Pag. 99.

E

Ἐκλειψίς, eclipsis, id est defectus, quoties verbum suspenditur, ut vivacius inquiratur: *Memento verbi tui servo tuo. Servo tuo, subaudiendum, imple promissum: quia si velis sine aliqua adjectione superioribus aptare quod dictum est, verba sibi nequeunt convenire.* Pag. 406.

Ἐμφασίς, emphasis, id est exaggeratio, quando rem aliquam multis in unum collectis doloribus allegamus, ut benevolentiam iudicis enumeratis calamitatibus impetremus: *Nunc autem repulisti et confundisti nos; et non egredieris, Deus, in virtutibus nostris. Avertisti nos retrorsum, etc.* Pag. 147.

Ἐνέργεια, energia, id est imaginatio, quæ actum rei incorporeis oculis subministrat: *Magnificate Dominum mecum, et exaltemus nomen ejus in invicem.* Pag. 110 et 257.

Ἐπαναλήψις, epanalepsis, id est verbi in principio versus positi, in ejusdem fine repetitio: *Deus, quis similis erit tibi? Ne taceas, neque compescaris, Deus.* Pag. 283

Ἐπάναδος, epanados, id est repetitio rerum quæ junctim ductæ sunt: *Quid est tibi, mare, quod fugisti; et tu, Jordanis, quare conversus es retrorsum?* Pag. 386.

Ἐνθύμημα, enthymema, id est mentis conceptio. Syllogismus est constans ex una propositione et conclusione: *Quoniam rex speravit in Domino, et in misericordia Altissimi non commovebitur. Iste taliter explicatur: Omnis sperans in Domino exsultabit et lætabitur in misericordia ejus. Ego igitur exsultabo et lætabor in misericordia ejus.* Pag. 7.

Ἐπέμβασις, epebasis, id est iteratio, quoties per singula commata ad decorem maximum verba geminantur: *Multi insurgunt adversum me; multi dicunt animæ meæ.* Pag. 20 et 73.

Ἐπεξηγήσις, epexegetis, id est explanatio dicti superioris: *Domine Deus meus, si feci istud; si est iniquitas in manibus meis.* Pag. 31, 70 et 97.

Ἐπεξεργασία, epexergasia, quæ fit quoties uni causæ duas probationes apponimus: *Quoniam peccatores peribunt; inimici autem Domini mox honorificati fuerint et exaltati, deficientes ut fumus deficient.* Pag. 124.

Ἐπιχείρημα, epichirema, id est executio vel approbatio: *Dominus illuminatio mea et salus mea, quem timebo?* etc. Hoc argumento utimur, quoties rem de qua agitur, per exemplum aliquod probare contendimus. Pag. 88 et 154.

Ἐπιδιόρθωσις, epidiorthisis, id est superioris rei correctio: *Adjutor meus, non movebor amplius.* Pag. 203.

Ἐπιμονή, epimone, id est repetitio crebra sententiæ, quæ sive in laudibus, sive in vituperationibus decenter adhibita, magnam vim exaggerationis accumulatur: *Usquequo, Domine, oblivisceris me in finem? Usquequo exaltabitur inimicus meus super me?* Pag. 47 et 93.

Ἐπιφώνημα, epiphonema, id est acclamatio quæ post narratas res breviter cum acclamatione prorumpit, post omnia desinens in exaggeratissimam summitatem: *Et ut inhabitem in domo Domini in longitudinem dierum.* Pag. 80 et 102.

Ἐπιτροχασμός, epitrochasmus, id est dicti rotatio, cum succincte ea quæ sunt effusius dicenda perstringit: *Dominus regit me, et nihil mihi deerit, etc.* Pag. 80 et 235.

Ἐπιζεύξις, epizeuxis, id est conjunctio, quando sine aliqua interpositione in uno versu verba gemi-

nantur: *Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam.* Pag. 59 et 117.

Ἐρώτημα, erotema, id est interrogatio: *Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania?* Pag. 16 et 51.

Ἐρώτησις, erotesis, id est interrogatio, quando ad exercitationem suam aliquis proponit sibi, quæ ipse respondet: *In quo corrigit juvenior viam suam? in custodiendo sermones tuos.* Pag. 399 et 430.

Ἐθοποιία, ethopœia, quoties datur locutio certæ personæ: *Conserva me, Domine, quoniam speravi in te. Persona est enim hic Domini Salvatoris.* Pag. 52 et 234.

Ἐτυμολογία, etymologia, est oratio brevis per certas assonationes ostendens ex quo nomine id quod quæritur, venerit nomen. Pag. 12.

Ἐξαλλαγή, exallage, id est permutatio vel immutatio, quoties contra consuetudinem aut genus commutatur, aut casus: *Annuntiavi et locutus sum: multiplicati sunt super numerum.* Pag. 136, 17, 61 et 173.

ἘΞεργασία, exergasia, quoties aliquid breviter proponitur, et subtiliter ac latius explicatur: *Dilatans exsultationes universæ terræ mons Sion, latera aquilonis civitas Regis magni.* Pag. 159.

Ἐξετασμός, exetasmos, id est exquisitio, cum res complures divisas cum interrogatione exquirentes, singulis quæ conveniunt applicamus: *Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto ejus?* Pag. 81.

H

Ἐίρμός, hirmos, id est convenientia, quæ fit quando series orationis tenorem suum usque ad ultimum servat: *Deus, in nomine tuo salvum me fac, et in virtute tua libera me.* Pag. 181 et 392.

Ὁμοιοτέλετον, Homœoteleuton fit quando similibus litteris dictiones plurimæ terminantur: *Remissisti iniquitatem plebis tuæ, operuisti omnia peccata eorum.* Pag. 288 et 302.

Ὁμοίωσις, Homœosis est figura per quam minus notæ rei ex similitudine ejus, quæ magis nota est, demonstratio declaratur: *Ecce oculi servorum in manibus dominorum suorum. Et sicut oculi ancillæ, etc.* Pag. 435.

Ὁμοιοπτώτων, Homœoptoton fit quando in similes sonos exeunt verba diversa: *Jubilate Deo, omnis terra; cantate, et exsultate, et psallite.* Pag. 327.

Ἵπαλλαγή, hypallage, id est permutatio, quoties in alium intellectum verba quæ dicta sunt transferuntur: *Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videat si est intelligens aut requirens Deum. Videat, id est videri faciat.* Pag. 49 et 179.

Ἵπερβατόν, hyperbaton, id est suspensus ordo verborum, quoties ordo verborum longius explicatur: *Quoniam qui nequiter agunt exterminabuntur. Pendet autem versus iste de superioribus, unde dicit: Ne æmulatus fueris eum qui prosperatur in via sua.* Pag. 122 et 153.

Ἵπερβολή, Hyperbole est figura per quam solent aliqua in magnitudinem exaggerationis extendi. *Lacrymis stratum meum rigabo.* Pag. 29 et 421.

Ἵπέρθεσις, hyperthesis, id est superlatio, cum aliquam rem opinione omnium notam, sententia nostra exsuperare contendimus: *Et ascendit super cherubim et volavit: volavit super pennas ventorum.* Pag. 59 et 172.

Ἵπεξαιρέσις, hypexæresis, id est exceptio: *Fiant dies ejus pauci, et episcopatum ejus accipiat alter.* Pag. 373.

Ἵπόζευξις, Hypozeuxis est quando diversa verba singulis apta clausulis apponuntur: *Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestilentiæ non sedit.* Pag. 13 et 484.

I

Εἰκὼν, *icōn*, id est imaginatio : *Custodi me, Domine, ut pupillam oculi.* Per hanc figuram pupillae oculi se Dominus comparavit. Pag. 56.

Ἰδέα, *idea*, id est species, et fit cum speciem rei futuræ velat oculis offerentes, motum animi concitamus : *Sedes super thronum, qui iudicas æquitatem.* Pag. 57 et 59.

Εἰρωνία, *ironia*, id est irrisio, quoties aliquid quod sub laude dicitur, intellectum vituperationis habere monstratur : *Speravit in Domino, eripiat eum: salvum faciat eum, quoniam vult eum.* Pag. 73 et 91.

Ἴσον, *ison*, id est æqualitas, quando res aliquæ parilitate similes, adhibita laude vel detractio, junguntur : *Iustus ut palma florebit, ut cedrus Libani multiplicabitur.* Pag. 313.

L

Λεπτολογία, *leptologia*, id est subtilis locutio, quando res singulæ minutatim ac subtiliter indicantur : *Dilexisti malitiam super benignitatem: iniquitatem magis quam loqui veritatem.* Pag. 177.

M

Μεταβολή, *metabole*, id est iteratio unius rei sub varietate verborum : *Verba mea auribus percipe, Domine: intellige clamorem meum. Intende voci orationis meae, Rex meus et Deus meus.* Pag. 24 et 229.

Μεταφορά, *metaphora*, id est translatio, cum mutatur nomen aut verbum ex eo loco ubi proprium est, in eum in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est : *Verumtamen in diluvio aquarum multarum, ad eum non approximabunt.* Pag. 104 et 493.

Μετώστασις, *metastasis*, id est translatio, dum culpam nostram in alium transferre contendimus : *Non declines cor meum in verba mala, ad excusandas excusationes in peccatis.* Pag. 477.

Μετωνυμία, *metonymia*, id est transnominatio, quoties intellectum rei diversis modis verbis alienis et translatis indicamus : *Qui habitat in caelis irridebit eos, et Dominus subsannabit eos.* Pag. 174 et 42.

Μυθοποιία, *mythopœia*, quando aliquis introducitur loquens. Pag. 21. Introducitur Ecclesia loquens: *Cum invocarem, etc.*

Μετριασμός, *metriasmus*, id est mediocritas, quoties rem magnam mediocri relatione proferimus : *Qui videbant me foras fugerunt a me: excidi tanquam mortuus a corde.* Pag. 100 et 116.

P

Παράβολα, *parabola*, id est similitudo, quando illud quod intelligi volumus, per comparationes aliquas indicamus : *Aperiam in parabolis os meum.* Pag. 265.

Παραβολή, *parabole*, id est comparatio, quando sibi genus dissimile in aliqua communione sociatur : *Et erit tanquam lignum quod plantatum est secus decursus aquarum.* Pag. 13, 56 et 219.

Παράδειγμα, *paradigma* est narratio per exempla hortans aliquem, aut deterrens : *Non sic impij, non sic.* Pag. 14 et 112.

Παράδοξον, *paradoxon*, quando exitus inopinatus vel non expectatus ingeritur : *Verumtamen oculis tuis considerabis, et retributionem peccatorum videbis: quoniam tu es, Domine, spes mea.* Pag. 510.

Παρά προσδοκίαν, *paraprosdocia*, id est inopinatus exitus, cum aliud exponitur, et aliud explicatur : *Deus meus, impolluta via ejus.* Pag. 62 et 287.

Παρένθεσις, *parenthesis*, id est interpositio, quando in sensu medio recipit verba quædam quæ ordinem sententiæ videntur posse dividere. *Opera hominum,*

A *propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras.* Pag. 55.

Πάρισον, *parison*, id est æquatio sententiæ, quando duæ res e diverso ponuntur, sed una magis eligitur : *Quia melior est dies una in atrijs tuis super millia.* Pag. 287 et 312. Item quoties bona vel mala conjunctim membris dissimilibus alligamus : *Quia spiritus pertransivit in eo, et non subsistet, et non cognoscet amplius locum suum.* Pag. 345 et 367.

Παροιμία, *parœmia* : *Ego dixi in excessu mentis meae: Omnis homo mendax.* Pag. 391.

Παρονομασία, *paronomasia*, id est denominatio quæ similitudine sermonis concitat audientis affectum : *Misericors et miserator Dominus; patiens et multum misericors.* Pag. 344 et 408.

Percunctatio est figura quæ alterius personæ non patitur expectare responsum : *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Pag. 167.

Περίφρασις, *periphrasis*, id est per circuitum : *Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terræ.* Pag. 241 et 385.

Phantasia est quoties in concipiendis futuris visionibus animus perducitur audientis : *Sedet in insidijs (de Antichristo loquitur) cum divitibus in occultis, ut interficiat innocentem.* Pag. 41.

Πεῦσις et ἀπόκρισις, *peusis* et *apocrisis*, id est percunctatio, ubi et interrogatio fit, et responsio paratâ subsequitur : *Quid est homo, quod memor es ejus; aut filius hominis, quoniam visitas eum?* Pag. 35 et 161.

Πλεονασμός, *Pleonasmus* fit quando aliquid superfluum ponitur : *Incenderunt igni sanctuarium tuum.* In Scripturis divinis hæc figura non convenit, ubi totum utile, totum necessarium, totumque perfectum est. Pag. 250 et 478.

Πολυσύνδετον, *Polysyndeton* est conjunctionis vel alicujus verbi frequens iteratio : *Dominus conservet eum, et vivificet eum, et beatum faciat eum, et emundet in terra animam ejus, et non tradat eum in manus inimici ejus.* Pag. 139 et 283.

Προαναφήνησις, *proanaphonesis*, id est exclamatio, quoties inter alia quæ loquimur, subito ad Deum verba convertimus : *Veniat mors super eos, et descendant in infernum viventes, quoniam nequitiæ in hospitibus eorum. Ego autem ad Deum clamavi, et Dominus exaudivit me.* Pag. 184 et 197.

Προκατάληψις, *procatalepsis*, id est præoccupatio : *Quoniam iniquitatem meam ego agnosco, et peccatum meum contra me est semper.* Hic enim quasi jam in venturo iudicio constitutus, delictorum suorum aspectus terribissimus pertimescit. Pag. 170.

Πρόληψις, *Prolepsis*, id est præoccupatio : *Exaudiat te Dominus in die tribulationis.* Propheta studio magnæ charitatis accensus optat Ecclesiæ catholicæ provenire quæ longo post tempore fieri posse cernebat. Pag. 67, 74 et 92.

Προσωποποιία, *prosopopœia*, quoties inanimatis rebus verba tribuuntur : *Elevaverunt flumina, Domine: elevaverunt flumina voces suas, a vocibus aquarum multarum.* Pag. 314.

Προθέσιος παραλλαγή, *Prothesios parallage* fit cum altera propositio pro altera ponitur : *Fortitudinem meam ad te custodiam.* Ad hic pro per ponitur. Pag. 196.

S

Σαρκασμός, *sarcasmos*, quasi usque ad pulpas penetrans hostilis irrisio : *Et dixerunt: Non videbit Dominus, nec intelliget Deus Jacob.* Pag. 316 et 460.

Σαρδισμός, *Sardismos* est figura quæ semper linguarum permixtione formatur : *Propterea memor ero tui de terra Jordanis et Hermoniim, a monte modico. Abyssus abyssum invocat in voce cataractarum tuarum.* Pag. 183 et 199.

Σχέσις ὀνομάτων, *schesis onomaton*, id est multi-

tudo nominum conjunctorum diversis verbis unam A rem significantium : *Peccavimus cum patribus nostris, injuste egimus, iniquitatem fecimus.* Pag. 360.

Σωματοποιία, somatopœia, id est corporis attributio, quoties rebus incorporeis corpora tribuuntur : *Miseriordia et veritas obviaverunt sibi; justitia et pax complexæ sunt se.* Pag. 289.

Σύλληψις. Syllepsis est quoties casus discrepantes in unam significantiam congregamus : *Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! Domine casus vocativus, contra usum illi Dominus, qui est nominativus, videtur adjunctus.* Pag. 34.

Syllogismus categoricus. Omnis justus lætatur in Domino; omnis qui lætatur in Domino recto corde est : omnis igitur justus recto corde est. *Lætamini in Domino et exsultate, justi; et gloriamini omnes recti corde.* Pag. 105.

Syllogismus quinquepartitus vel oratorius. Propositio est enim : *Quare tristis es, anima mea, et quare conturbas me? Spera in Domino, quoniam confitebor illi salutare vultus mei.* Probatio propositionis quatuor versibus qui sequuntur procul dubio continetur adjuncta. Deinde provenit assumptio : *Dicam Deo, Susceptor meus es, quare me oblitus es? quare me repulisti, et quare tristis incedo, dum affligit me inimicus?* Sequitur duobus aliis versibus probatio assumptionis. Infertur postremum sub repetitione primi versus, propositi syllogismi decora conclusio : *Quare tristis es, anima mea, etc.* Pag. 144.

Syllogismus enthymematicus. Vide *enthymema*.

Συναθροισμός, synathrœsmos, id est congregatio, quoties plurimæ res in unum, et multa crimina alligantur : *Salvum me fac, Domine, quoniam defecit sanctus, quoniam diminutæ sunt veritates a filiis hominum.* Pag. 45 et 78.

Σύγκρισις, syncrisis, id est comparatio, dum comparatione quadam justiore causam nostram, quam adversarii demonstramus : *Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine Domini Dei nostri magnificabimur.* Pag. 68 et 87.

Συγχάρησις, synchœresis, id est concessio, quoties aliqua importune desiderantibus conceduntur, quæ ad utilitatem eorum pertinere non possunt : *Et manducaverunt, et saturati sunt nimis : et desiderium eorum attulit eis.* Pag. 267.

Συνδυασμός, syndyasmos, syndesmos, vel, ut mss., syndicasmos, id est collatio, quando sibi aut personæ aut causæ sive ex contrario, sive ex simili comparantur : *Eloquia Domini eloquia casta.* Hic eloquia divina laudantur : superius vero sermo humanus arguitur. Pag. 46 et 178.

Συνεχδοχή. Synecdoche est figura quæ significat a toto partem : *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo; narrabo omnia mirabilia tua.* Pag. 37 et 73. Item significat a parte totum : *Exaudi orationem meam : ad te omnis caro veniet.* Pag. 211 et 230. Item, cum per id quod sequitur possumus intelligere quod præcedit. Pag. 71.

T

Ταπεινώσις, tapinosis, id est humiliatio, quoties magnitudo mirabilis rebus humillimis comparatur : *Ego autem sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio plebis.* Pag. 73 et 129. Item quando cujuslibet rei magnitudo minuitur in exiguam parvitatem : *Quoniam mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesternæ quæ præterit, et sicut custodia in nocte.* Pag. 30b et 339.

Ταυτολογία, tautologia, id est ejusdem sermonis iteratio. *Desiderium animæ ejus tribuisti ei. Desiderium ejus animæ fuit, sicut in Evangelio dicit : Desiderio desideravi manducare vobiscum hoc pascha (Luc. xii, 15).* Pag. 69 et 218.

Z

Ζεύγμα, zeugma, id est conjunctio, quando multa dependentia aut uno verbo, aut una sententia concluduntur : *Qui facit hæc, non movebitur in æternum.* Pag. 52.

M. AURELII CASSIODORI DE ANIMA.

PRÆFATIO.

627 Cum jam suscepti operis optato fine gauderem, meque duodecim voluminibus jactatum, quietis [ms. B. *Maria de Noa*, quietus] portus exciperet, ubi etsi non laudatus, certe liberatus adveneram, amicorum me suave collegium in salum rursus cogitationis expressit, postulans ut aliqua quæ tam in libris sacris, quam in sæcularibus abstrusa comperebam, de animæ substantia, vel de ejus virtutibus aperirem, cui datum est tam ingentium [ms. *Juret.*, ingentia] rerum secreta reserare : addens nimis ineptum esse, si eam, per quam plura cognoscimus, quasi a nobis alienam ignorare patiamur, dum ad omnia sit utile nosse qua sapimus. Nulla enim peregrina res est de sensu proprio loqui, quando sibi natura interrogata respondet; nec longe tendit, ut se invenire prævaleat; nobiscum semper est ipsa quam quærimus, adest, tractat, loquitur, et (si fas est) inter ista nescitur.

Proinde nota esse debet, quæ sibi præsto est : quia tunc magis ante se ponitur, cum subtilius de ipsa tractatur. Nam dum a sapientibus præceptum sit ut cognoscamus nosmetipsos, quemadmodum sustineri potest, si nos habemus incognitos? Cupimus enim nosse planetarum cœlo contrarios cursus, signorum consentaneum lapsus. Sunt enim ex eis alia manentia, motuque carentia, alia vero quæ mobili semper rotatione vertuntur, nec ullis temporibus conquiescunt. Hæc ut mundani doctores exquirere tentaverunt, harmonicis delectationibus inæstimabili modulationevolvuntur. Quorum tinnitus atque concentus adunatus efficit dulcisonum melos.

Desideramus etiam comprehendere altitudinem ætheris, mensuram telluris, nubigeras pluvias, sive grandinis procellas, tremorem stabilium terrarum, naturam vagantium ventorum, profunditatem inconstantis maris, potestates virentium herbarum, qua-

tuor elementorum per omne corpus dissociatas complexiones, et ferendum est ipsam se scire non posse, cui superne datum est tanta discutere? Non enim aliquid contentione [*ed.* contentiose] quærimus, sed res profundissimas modestissime nosse desideramus. Discamus ergo primum, quare anima dicatur; deinde, qualis sit ejus definitio. Tertio, quæ sit ejus qualitas substantialis. Quarto, si formam aliquam habere credenda est. Quinto, quas virtutes habeat morales, quas Græci ἀρετὰς vocant, ad decus ejus et gloriam contributas. Sexto, quæ illi sint virtutes naturales, ad substantiam scilicet corporis continendam. Septimo, de origine animæ disseratur. Octavo, cum sit per omnia membra diffusa, ubi potius insidere credenda est. Nono, de corporis ipsius forma et compositione noscamus. Decimo, quas proprietates habeat anima peccatorum, per competentia nobis signa declaretur. Undecimo, qua noscantur discretione, justorum; quatenus quas oculis istis videre non possumus, per indicia probabilia colligamus. Duodecimo, in resurrectione, quam vere sapiens credit, quid de singulis fieri sentiat, maxime desideramus agnoscere; quatenus fragilia corda mortalium ad divinitus promissa desideria concitentur. Hæc nobis (præstante Deo) ordine custodito responde; ut et nos facile possimus imbui, et tu gloriam debeas invenire doctoris.

Dixi propositiones has non præceptis regum [*ms.* S. Aud., legum], * quæ nuper agebantur, sed profundis et remotis dialogis convenire, qui non tam istas aures corporeas, sed interioris hominis intentum atque purissimum quærere probantur auditum, nec ideo facile posse de ipsa dici, quia per 628 eam innumera novimus explicari. Oculus enim ^b, qui usque ad sidera tendit, se videre non prævalet; et palatus noster, cum diversa gustu sentiat, cujus ipse sit saporis ignorat. Nares etiam fragrantium corporum varios odores attrahunt; sed quid oleant ipsæ non sentiunt. Cerebrum denique nostrum, licet sensum membris reliquis tradat, ipsum tamen sensum legitur non habere.

Deinde qualia fatigatus possim disserere, qui jam ad laboris terminum avida mente properarem? Postremo tam suaves amici imponitis iterum cogitare, quod a cogendo dici absoluta cognoscitis ratione constare; præsertim dum hæc res a multis disputata, sed peno inexplicabilis videbatur esse derelicta. Sed cum his ac talibus ingenia eorum multis allegationibus nequiverim superare, nec mihi concedere meum velle decrevissent: victus petii ut me saltem diebus aliquot sustinerent, nec præcipitanter quærerent quod plenum difficultatibus imperarent [*ms.* A et N., impetrarent]. Quocirca illud mihi accidit Prothei, qui quod voluntate non eligeat pandere, constrictus vinculis cogebatur absolvere. Hoc tamen inde tolerabile

visum est, quia de tali re urgebar dicere; quæ si (Deo favente) veraciter exprimatur, et audientem merito recreat, et sensum bene persuadentis illuminat. Quapropter antequam rem ingrediar expetitam, oportet prius nominum similitudines, quasi ramos obviantes abscidere, ne semitam disputationis nostræ vocabulorum consonantium silva umbrosis imaginibus videatur intexere.

CAPUT PRIMUM.

Quare anima dicatur.

Anima igitur hominis proprie dicitur, non etiam pecudum, quia illorum vita in sanguine tantum noscitur constituta. Hæc vero quoniam immortalis est, anima recte appellatur, quasi ἀναιμα, id est a sanguine longe discreta: quia et post mortem corporis perfectam ejus constat esse substantiam, sicut in subsequentibus suo loco declarabitur. Alii vero appellatam animam dicunt, eo quod animet substantiam corporis sui atque vivificet. Animus vero dicitur ἀπὸ τοῦ ἀνέμου, id est a vento, eo quod velocissime cogitatio ejus ad similitudinem venti motu celeri pervagatur. Fit autem ex appetitu animæ pro desiderii ejus qualitate commotus. Mens autem dicitur ἀπὸ τῆς μῆνης, id est a luna ^c; quæ licet varia vicissitudine commutetur, quadam se tamen in id quod fuit, perfecta novitate restituit. Modo enim tribulationibus attenuata, quasi probatur obscura; modo iterum in vigorem naturalem lætitia comitante reparatur.

Spiritus itaque triplici modo dicitur. Appellatur enim veraciter et proprie spiritus Deus: nullius indigens, ipse vero a creaturis omnibus indiget; inspirans quod [*ed.*, quo] vult, et dispensans omnia prout vult; complens universa, totus in toto, immobilis loco, et volubilitate [*mss.*, Voluntate] æternus, cunctaque quæ summa sunt singulariter potens. Vocamus et spiritum substantiam tenuem nobisque invisibilem, creatam, immortalem, quantum illi utiliter datum est, valentem. Tertio spiritum dicimus per totum corpus emissum atque receptum, per quem vita mortalium flatu necessario continetur, nec aliquando otium capiens, jugi mobilitate reparatur.

Atque ideo sciendum est animum et mentem proprie animam non vocari; sed quia res istæ in anima excellunt, interdum per licentiam sic dicuntur. Nec pro anima utique spiritus distincte ponitur, quia hoc illi nomen est commune cum cæteris, id est, angelis, potestatibus aeris, et quæcunque spiritu continentur. Nec iste spiritus veraciter potest dici anima, qui aeris alternatione [*ms.* S. Aud., altercatione] resolvitur, quando cum pecoribus illi res ista communis est. Restat ut segregatim atque significanter anima hominis dicatur spiritalis substantia, quæ nullatenus sanguinis effusione consumitur. Nunc de ipsius animæ substantia liberius disseramus, quia eam a similitudine nominum necessaria separatione discrevimus. Qua-

* Alludit ad varias formulas a se scriptas, cum esset cancellarius in aula regum Gothorum.

^b Vide Basilium homil. 9 in Hexaemer., circa finem.

^c Anima lunæ comparatur; sic etiam Ecclesia eadem ratione ab Ambrosio in epistola contra Symmachum pag. 231; et Glica in Animalib. pag. 32.

propter imprimis prægnantem ^a [ed., primatem] re-
rum definitionem cautissima deliberatione forme-
mus; ut consequentia, quæ inde potuerint nasci, fide
generis [ed., genitoris] sui facillime videantur agnosci.

CAPUT II.

De definitione animæ.

Magistri sæcularium litterarum aiunt animam esse
substantiam simplicem, speciem naturalem, distan-
tem a materia corporis sui, organum membrorum,
et virtutem vitæ habentem. Anima autem hominis,
ut veracium doctorum consentit auctoritas, est a Deo
creata, spiritalis propriaque substantia, sui corporis
vivificatrix, rationabilis quidem et immortalis, sed
in bonum malumque convertibilis. Edita [ed., Edi-
tum] est quasi parturiale ovum, ubi vita futuræ avis, **B**
pennarumque grata varietas continentur. Nunc ape-
riatur in partes, quia hominum consuetudo est faci-
lius discere [ms. S. Aud., dicere] quæ divisa possunt
evidentius elucere.

A Deo fieri, vel factas hominum animas pruden-
tium nullus ignorat. Quando omne quod existit aut
Creator est, aut creatura. Creatrix igitur nulla creata
potest esse substantia: quoniam ut ipsa subsistat,
indiget Deo, et dare non potest alteri subsistentiam
[ms. S. Aud., substantiam], quam tantum ut habe-
ret, accepit. Superest ut eam verissime a Divinitate
conditam esse fateamur, quæ sola creare potest mor-
talia et immortalia. Evidenter enim legitur in Salo-
mone: *Et revertatur pulvis in terram sicut erat, et
spiritus revertatur ad Deum, qui dedit eum (Eccli. XII, 7).* **C**
Et alibi: *Omnem flatum ego feci (Isai. LVII, 16).*

Hanc proinde spiritualem [ed., specialem] substan-
tiam probabilis et absoluta ratio constitetur: quia dum
omnia corporalia tribus noverimus lineis contineri,
longitudine, latitudine, profunditate, nihil tale pro-
batur in anima reperiri. Deinde quod corpori sociata,
quamvis ipsius mole prægravetur, opiniones rerum
sollicita curiositate perpendit, cœlestia profunde cogi-
tat, naturalia subtili indagatione investigat, et de
ipso quoque Conditore suo ardua nosse desiderat.
Quod **629** si esset corporalis, cogitationibus suis
spiritalia nec cerneret utique, nec videret. Cesset
ergo de ejus corporalitate suspicio, quando et defini-
tionem corporis a se omnibus modis reddit alienam,
et tales causas exquirat, ad quas solus sublimis **D**
spiritus pervenire contendit. Hinc est quod et scri-
pturis sanctis justissime commonetur, omnia mundi
istius visualia contemnere: quoniam ipsa incorporea
est, ut merito ad spiritalia tendat, quibus se similem
cognoscit esse formatam. Propria est utique illi sub-
stantia, quando nullus spiritus alter carnem suscipit,
ut ejus passionibus aut condoleat, aut lætetur.

Illâ autem, quomodo diximus, sui corporis vivifi-
catrix est: quia mox ut datâ fuerit, ineffabili con-
ditione diligit carnem suam [ed., carcerem suam
amat], propter quod libera esse non potest, quia do-

loribus ejus vehementer afficitur; formidat interitum
[ms. Aud., mori], quæ non potest mori; et sic est ad
corporis sui casus trepida, ut ipsam magis sustinere
credas extrema, quæ non potest deficere per natu-
ram. Saluberrima quoque carnis temperatione per-
fruitur, oculorum speculatione depascitur, sonoris
delectatur auditibus, suavissimis jucundatur odori-
bus, necessaria gustus epulatione delinitur; et licet
his rebus nullatenus ipsa vescatur, subductis tamen
talibus, gravissimo mœrore conficitur; desiderans
non sibi naturaliter accommoda, sed adjunctis
artibus profutura. Hinc nonnunquam subrepunt
[ms., subripiunt] vitia contraria rationi, quando
anima dilecto corpori indulgentius remittendo,
locum noscitur præbere peccato. Vita igitur corporis
susceptæ animæ præsentia est; mors autem, ejus
probat abscessus. Sic diem dicimus, lustrante
sole, qui cum discesserit, nox vocatur. Vivit ergo
corpus animæ præsidio, et ex ipsa probatur accipere,
unde se prævalet commovere.

Sed quoniam et hoc quoque ad vitæ genus de
quo loquimur noscitur pertinere, sciendum est, cum
se partibus corporis ille vigor ignitus infuderit,
materiamque carnalem spiritus vitalis afflaverit, si
quod fortasse vulnus acceperit, statim condolet,
quia ubique substantialiter inserta est. Quod si
virtus ejus tantum esset, calorque corpus vegetaret ^b,
incisum digitum non poterat condolere; sicut nec
sol probatur quidquam sentire, si ejus radios secare
tentaveris. Tota ergo est in partibus suis, nec alibi
major, alibi minor est: sed [ms. Aud., nec] alicubi
intensius, alicubi remissius, ubique tamen vitali
intensione porrigitur. Colligit se in unum atque
copulat; membra sua non sinit defluere vel conta-
bescere, quæ vitali vigore custodit; alimenta com-
petentia ubique dispergit, congruentiam in eis
modumque conservans. Mirum præterea videtur rem
incorpoream membris solidissimis colligatam, et
sic distantes naturas in unam convenientiam fuisse
perductas, ut nec anima se possit segregare cum velit,
nec retinere, cum jussionem Creatoris agnoverit.
Clausa illi sunt universa, cum præcipitur insidere;
aperta redduntur omnia, cum jubetur exire. Nam
si acerbus dolor vulneris infligatur, sine auctoris
imperio non amittitur, sicut nec sine ipsius munere
custoditur. Hinc est quod frequenter graviter vulne-
ratos videmus evadere, et rursus levibus occasioni-
bus interire.

Rationem vero homini inesse quis dubitet? quando
divina tractat, humana sapit, artibus docetur egre-
giis, disciplinis eruditur eximiis; et hinc cætera
animalia decenter excellit, quod eum ratio decora
componit.

Rationem vero dico animi probabilem motum, qui
per ea quæ conceduntur atque nota sunt, ad aliquod
ignotum ducitur, perveniens ad veritatis arcanum.
Hæc conjecturis atque argumentis ad illud properare

^a Prægnans definitio recte; nam dicit in fine capituli
sequentis: *Ecce gravida definitio illa jam fœta est.*

^b Ed., nisi virtus ejus, scilicet calor, tantum membra
vegetaret.

cupit, quod in rerum natura esse cognoscit. Ipsa enim vera, et pura, et certa ratio dicenda est, quæ ab omni imagine falsitatis redditur aliena. Datum est ergo illi cogitationes suas quodammodo apprehendere, et per obsequium linguæ volubili motione [ms., mutatione] disserere. In corpore posita anima, quam multa videt non a se egrediens! Quam diversa circumspicit! Ubique quasi distenditur, et animæ fieri discessio non probatur: movetur, erigitur, fluctuari cognoscitur, et in seipsa tanquam in magno currens spatio, pervagatur. Hæc non exit ad causas, sed tractatibus [ed., tractibus] suis sibi repræsentat quod sua cogitatione respiciat: modo quod oculis vidit carnalibus, modo quod phantastica imaginatione concepit. Cogitat plane singillatim, sicut et loquitur; per ordinem sensus nihil perficit [ed., proficit], cum se diversitate confundit: quia Divinitatis est proprium multa disponere, et omnia simul modulis competentibus explicare.

Rationis itaque largitate dotata, quot bona munere Divinitatis invenit! Litterarum formas reperit, diversarum artium utilitates disciplinasque protulit, civitates defensibili muro cinxit, varii generis amictus [Jur., armenta] ejecit, meliores fructus per industriam exegit, terras transcurrit, abyssos alato [ms. Aud., apto] navigio, vastos montes in usum viantium perforavit, portus ad utilitatem navigantium lunari dispositione conclusit, ornavit pulcherrima fabricarum dispositione tellurem. Quis jam de ejus ratione dubitet, quando ab auctore suo illuminata facit arte conspici, quod debeat sub omni celebritate laudari? Convenit nunc de ejus immortalitate disserere.

Immortales esse animas auctores sæcularium litterarum multifarie probaverunt, dicentes: Si omne quod vivificat aliud, in semetipso vivit, et utique immortale est; anima autem, quoniam vivificat corpus, in semetipsa vivit: utique immortalis est. Dicunt etiam: Omnia immortalia simplicia sunt; anima autem non est harmonica, neque constat ex pluribus, sed simplex natura est: anima igitur immortalis est. Iterumque proponunt: Quidquid a contrarietate originali non corrumpitur, immortale jugiter perseverat; anima igitur, quoniam simplex atque pura est, sine dubio immortalis est. Adjiciunt quoque: Omne rationale quod seipsum movet, immortale est; anima autem rationalis seipsam movet; igitur immortalis est. Nos autem immortales esse animas facile veridicis lectionibus approbamus. Nam cum eas ad imaginem et similitudinem auctoris sui legamus effectas, quis audeat contra sanctam auctoritatem mortales dicere? ut impudenter potius asseratur eas a Creatoris sui similitudine discrepare. Nam quemadmodum poterat esse imago aut similitudo Dei, si animæ hominum mortis termino clauderentur? Ille enim ineffabiliter semper vivens, ineffabiliter semper manens, perennitatem ipse custodiens, qui omnia continet, omnia disponit, potens est sine dubitatione immortalis immortalia facere, et pro suo modulo vitæ competentia dare.

A 630 Dicet aliquis: Quomodo sum similis Deo, cum immortalia minime creare prævaleam? Cui sic per aliquam comparisonem respondendum esse judicamus: Nunquid pictura, quæ nobis est similis, potest imitari quæ facimus? Imago enim potest aliquam habere similitudinem. Cæterum hoc non potest implere, quod veritas. Nam et hinc immortalem debemus agnoscere, quod appetit de immortalitate cogitare; desiderat enim post mortem corporis sui nominis famam relinquere, cupit sine fine laudari; et bona conscientia plus est de futuris attonita, ne a posteris maculetur relata. Hinc est quod inter sublimiores constat auctores, quia quidquid dignitate rationis erigitur, mortis injuria non premitur. Adde quod veritas absolute profitetur malis jure supplicium, bonis perpetua gaudia se daturam; ut non sit fas cum hæsitacione recipi, quod dignatur omnipotens Divinitas polliceri.

Verum hæc immortalitatem animæ, non talem debemus advertere, quæ nullam recipiat passionem; est enim mutabilitati obnoxia et mœroribus pervia; sed tamen inter quævis tædia vel anxietates continuationis beneficio perseverat. Singulariter autem immortalis Deus est, singulariter justus, singulariter potens, singulariter bonus, singulariter sanctus. Quoniam licet ista, vel his similia hominibus vel angelis inesse dicantur, nullatenus tamen ad ejus altitudinem reverendæ potestatis attingunt. Omnes enim arduæ virtutes in summitate illa plenissimæ atque perfectissimæ sunt, quæ creaturis universis, ipsius largitate pro suo modulo conceduntur.

Nunc sciendum est hæc immortalis anima quemadmodum degere sentiatur. Vivit in se post hujus sæculi amissionem non reflante spiritu, sicut corpus, sed æquali mobilitate, quæ illi attributa est: pura, subtilis, cita, æterna, videt, audit, tangit, ac reliquis sensibus efficacius valet; non jam ex partibus suis hæc intelligens, sed omnia spiritualiter [ed., specialiter] ex toto cognoscens. Alioquin absurdum est putare minus posse liberam, quam mole brutissimi corporis ingratam. Talia enim intelligere posse non dubium est, et angelos et potestates aereas, vel cætera quæ sublimi atque immortalis substantia constare noscuntur. Reliquum est ut nunc obnoxiam mobilitati currente ordine doceamus. Atque utinam esset ambiguum, et non facile probarem, in quam partem frequenter currimus [ed., incurrimus].

Quis autem dubitet, modo nos esse gaudio sublevatos, modo mœrore dejectos; modo pietate mites, modo indignatione terribiles; nunc ad virtutes animos erigere, nunc iterum ad vitia declinare? Alia tenaciter assumimus, alia oblivione respuimus; quod nunc placet, post displicet. Bonorum etiam sermonibus ædificamur, malorum colloquutione destruimur; et quantum proficimus cum rectis, tantum deteriores esse novimus cum pessimis. Nam si nos unus rigor, unum propositum contineret, nec boni ex malis, nec beati ex improbis mutabilitatis beneficio redderemur. Sed ut causa varietatis [ms. Aud., veritatis] hujus

evidentius possit agnosci, recordemur (ut dictum est) A prudentiam non esse nobis immutabilem contributam; et ideo sapimus, cum divina illuminatione bene gerimus; atque iterum desipimus, cum delictis caligantibus obscuramur [ed., obcæcamur]. Affectio enim, quæ venit et recedit, semper incerta est. Solus omnipotens Deus est, cui hoc est esse quod sapere, hoc est posse quod vivere, hoc est velle quod facere. Et merito, quando universa quæ vere bona sunt non ad illum veniunt, sed ab ipso procedunt.

Quapropter hæc anima, cujus diximus originem, non intelligenda est pars Dei, ut quidam dementium irreligiosa voluntate putaverunt, quia convertibilis est; neque angelorum, quia carni sociabilis est; neque ex aere, neque ex igne, neque ex aqua, neque ex terra, neque ex eis quæ mutua complexione junguntur; sed B simplex et propria quædam natura, et ab aliis spiritibus discreta substantia, quam longe subtiliorem aere, et lucidiorem debemus advertere, quando istum vulgariter intuemur, illam vero conditione carnis aspicere non valemus. Hanc speciem naturalis mobilitas semper exagitat ad cogitationes suas communiter explicandas. Hinc est quod per quietem remissi, dum materia nobis fuerit solitæ cogitationis abstracta, necdum intenti ad quotidianas fuerimus solemniter actiones, et res varias nunc falsis, nunc veris inspectionibus somniamus. Parum est quod sopitis sensibus volatica imaginatione deludimur, dum frequenter etiam vigilantes a nostra contemplatione traducimur. Sæpè enim cum nos in oratione magna intentione dirigimus, ludo nescio quo insperatis [ed., inspiratis] C subito cogitationibus amovemur; et ita provenit, ut menti nescio quod adversum suggeratur, quod dispositum non habemus.

Constat ergo animam in hoc mundo instabili et variabili voluntate converti, bonarumque rerum esse amissibilem ac receptibilem, nec uno semper voluntatis suæ rigore subsistere, sed etiam contra propositum suum multiplici se conversione mutare. Nec de illis sumus qui dicunt recolere magis animas *, quam discere usuales artes et reliquas disciplinas; cum et ad interrogata sint paratæ, ubi potuerint intellectu perveniente [ed., interveniente] contingere, et nova sic audiant, quasi nihil ex eis ante didicissent. Ecce gravida definitio illa jam feta est, ecce in lucem D (ni fallor) quæ fuerant clausa, proruperunt. Non est quidquam de proposita complexione derelictum, cujus talis est disciplina, ut id quod intendit, ita explicet atque determinet, ut neque minus, neque amplius aliquid dixisse videatur. Nunc ad substantialem ejus qualitatem sollicitis sensibus accedamus, quam interrogationis vestræ tertium locum tenere memoramini.

CAPUT III.

De qualitate substantiali animæ.

Qualitatem itaque substantiæ hujus auctores igneam esse dixerunt, propterea quod mobili semper ardore

vegetetur, et juncta corpori calore suo membra vivificet; deinde quod cuncta cœlestia flammeo referunt vigore constare, non isto funeo, consumptibili et temporali, sed ex tranquillo, nutritore atque immortalis. Hoc neque minuitur, neque crescit; sed in susceptæ originis dignitate jugiter perseverat. Quod ideo finiri nequit, quia nulla ut corpus, aliquot elementorum diversitate concretum est. Unum enim atque simplex habere nescit adversum; et ideo semper manet, quoniam in essentia sua non habet litem. Sic immortalia cuncta creata dicuntur, quibus spiritualis est concessa substantia. Nos autem lumen esse potius non improbe dixerimus propter imaginem Dei, quam inter conditiones rerum (quantum illi pro modulo suo necessarium fuit) decenter accepisse memoratur. Ipse enim Deus omnipotens *solus habet immortalitatem, et lumen habitat inaccessible* (I Tim. vi, 16), quod supra omnes claritates, vel admirationes sanitas mentis intelligit, sed imago aliquam habet similitudinem. Cæterum hæc lumen habere non potest, quod veritas. Illud autem, quod ineffabile veneramur [ed., veremur] arcanum, quod ubique totum et invisibiliter præsens est, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, una essentia et indiscreta majestas, splendor supra omnes fulgores, gloria super omne præconium, quod mundissima mens et Deo dedita [ed., dicata] potest quidem ex aliqua parte sentire, sed idonee non valet explicare. Nam quemadmodum fas est de illo sufficienter dici qui creaturæ sensu non potest comprehendi?

Egrediamur licet pietate nimia modum animæ nostræ, et immensa religione supra nosmetipsos alta cogitatione sileamus, transeamus etiam potestates cœlestium creaturarum, profundeque tractemus quis sit qui tam magna una jussione, uno momento fecerit: tamen quidquid miramur, amplius est; quidquid sentimus, excelsius, dum ad illam imperspicabilem majestatem mens humana non penetrat. Una ergo ratio potentiæ hujus est venerari, quod investigabilis est; non definitive quærere qualis quantusque sit.

His itaque rebus edocti, lumen aliquod substantiale animas habere, haud improbe videmur advertere, quando in Evangelio legitur: *Lumen quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (Joan. 1, 9). Deinde, quando in cogitatione positi, nescio quid tenue, volubile, clarum in nobis esse sentimus, quod respicit sine sole, quod videt sine extraneo lumine. Nam si ipsum in se lucidum non esset, rerum tantam conspicientiam non haberet. Tenebrosis ista non data sunt. Omnia cæca torpescunt. Istius enim tam violenta sunt lumina, ut etiam intueantur absentia. Animæ tamen tunc multo clariores atque immutabiliores efficiuntur, cum a Dei gratia bonis actibus [ed., factis] non recedunt. Earum enim speculativa virtute multa atque ardua, quæ in arcano naturæ recondita sunt, inspicere et comprehendi usu

* Animæ nulla reminiscentia est. Vide Arnobium, lib. II, pag. 519.

ipso certissimum est. Nunc inspiciamus utrum formas animæ habere credantur, quas incorporeas esse jam diximus.

CAPUT IV.

Utrum anima formam habeat.

Prius scire convenit, definitione majorum, formæ ipsius veracissimam complexionem : formam vero dico, quæ aliquod spatium linea lineisve concludit; et sic facile datur intelligi, si eam possunt animæ suscipere, quas spiritali certum est vigore subsistere. Nam cum omnis forma aut in superficie sit aut in corpore, superficies non nisi in corpore, corpus vero solidum atque palpabile; ab his autem rebus animam constet manifeste exceptam [ed., exemptam] : residuum est ut formas animæ nullatenus habere putandæ sint, sed valde infiguratæ atque incorporales in sua qualitate permaneant.

Nec illud moveat quod Apostolus de Christo Domino dicit : *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo (Philip. II, 6)*, etc. Ibi enim naturam vult intelligi. Cæterum incorporeus Deus, ubique totus, atque incomprehensibilis est, quam potuit habere formam? Illud autem quod in Evangelio legitur (*Luc. XVI, 23, 24*), post hujus lucis occasum Abrahæ sinibus egentem Lazarum fuisse susceptum; divitem vero flammis adurentibus æstantem, guttam postulasse unde ejus temperaretur incendium; ideo intelligitur positum, ut humani generis rerum ruinosæ præsumptio quid formidare debuisset agnosceret. Cæterum nec ille lingua locutus est, quam constat esse corpoream; nec ille digitos habuit, unde cadentibus guttis incendium divitis temperare potuisset. Nam et reliqua in hunc modum suscipienda sunt, quæ a lectione simili continentur. Parum est enim quod de creatura ista memorantur ad consuetudinem humani generis instruendam : ipsum quoque auctorem impassibilem, immutabilem, perenniter uno modo manentem, furere legimus, dormire frequenter audivimus; non quod talia possint Domino convenire, sed ut res aliquæ ex humana consuetudine facilius compendiosiusque noscantur. Sic animas, nobis informes, formas legimus frequenter accipere.

Solet etiam aliquos permovere, si anima non habeat quantitatem, dum eam constet intra corpus hominis contineri. Sed si definitionem veracissimam quantitatis revocemus in medium, quæ res singulas breviter semper absolvit, facile nobis probata veritas elucescit. Sic enim arithmetici eam compendiosa veritate describunt : Omnis quantitas aut de continuatis constat, ut arbor, homo, et mons; aut de disjunctis, ut chorus, populus, vel acervus, et his similia. Sed cum anima neque de continuatis, neque de disjunctis sit, quia corpus non est, clarum est eam quantitatem penitus non habere; sed ubicunque est, nec formam recipit, nec habere nobis dicenda est aliquam quantitatem. Creatori tamen circumstantias earum et quantitates patere posse credendum est, quia *omnia sub mensura, numero et pondere creavit*

A (*Sap. XI, 21*) : et ipsi soli sunt vere nota, qui ea fecit, qui mira potentia ipsas quoque cogitationes nostras quasi res visibiles intuetur; qui innocentis sanguinem audit clamantem (*Gen. IV, 10*); ad postremum, qui novit omnia antequam fiant. Tempus est venire ad virtutes morales, quæ sunt ambiendæ divitiæ; et revera pretiosus census animarum, quas Græci ἀπετάς vocant, quibus contra immunditiam corporalem suam nititur bona conscientia vindicare puritatem.

CAPUT V.

De moralibus virtutibus animæ.

Primum adversum prava vel iniqua justitiæ munimen objectum est; cujus, ut veteres definire voluerunt, talis noscitur esse complexio. Justitia est habitus animi, pro communi utilitate servatus, suam cuique tribuens dignitatem. **632** Contra confusa et incerta prudentia utiliter adhibetur. Prudentia vero est rerum bonarum et malarum verax scientia. Contra adversa vel prospera remedialis opponitur fortitudo. Fortitudo autem est considerata periculorum susceptio et laborum firma perpessio. Contra igitur illicitas et voluptates fervidas moderatrix nobis temperantia suffragatur. Temperantia quippe est adversus libidinem atque alios non rectos impetus animi firma et moderata dominatio. His igitur munitionibus divina opitulatione concessis, velut quadruplici thorace circumdata, in hoc mundo mortifero salus animæ custoditur; nec potest a vitiis adiri, quæ tanta meruit tuitione vallari.

C Sed hoc virtutum quadripertitum decus, trina (ut ita dixerim) parte completur. Prima est contemplatio, quæ aciem nostræ mentis extendit ad res subtilissimas intuendas. Secunda, judicialis, quæ discretionem boni malique rationabili æstimatione pertractat. Tertia, memoria, cum res inspectæ atque deliberatæ in animi penetralibus fida commendatione reponuntur; ut quasi in quodam conceptaculo suscipiamus, quæ frequenti meditatione combibimus. Vestitaria nostra cum fuerint plena nihil capiunt : hoc thesaurarium non gravatur oneratum, sed cum multa condiderit, sciendi desiderio plus requirit. Tetigimus supradictas partes quasi harmoniam trichordem. Tali enim numero delectatur anima : ipso etiam noscitur gaudere Divinitas.

D Solent commovere aliqui subtilissimas quæstiones dicentes : Si Divinitas perfectas et rationabiles animas creat, cur aut posito sensu vivunt infantes, aut juvenes inveniuntur excordes? Sed quis non intendat animas parvulorum imbecillitate corporis, nec officia sensuum, nec ministeria posse explicare membrorum? Ut si ignem angusto vase concludas, altum (ut illius moris est) nequit appetere, quia eum arctissimum obstaculum constat operire. Tunc enim unicuique rei facultas sua videtur suppetere, cum illi nihil contrarium prævalet impedire. Sic et stultis juvenibus obviat, quod aut imparilitate partium; aut crassitudine humorum materni uteri vitio suscepto, anima inepta nimis habitatione [ms. Aud., hebetudine] deprimitur, et vim suam exercere non prævalet

inconvenientis domicilii sede præpedita; quod stultis accidere hodieque conspicimus, quos Græci *μωπιονας* vocant. Nam ut de usuali quoque dicamus eventu, quam multi morbis accedentibus, aut onerato cerebro, aut præcordiorum stupore confusi, acumen solitæ sapientiæ perdidierunt! Quanti etiam momentanea læsione mutati sunt! Nam et ipse qui celeberrime sapiens habetur, copioso prandio refertus, quam facile in crapulam dilapsus obtunditur, ut virum illum prudentissime disserentem, difficile vel vivum credas, quem se nec movere posse conspicias! Unum tamen certissime scio, sapientes nimis felicissimos fieri, qui misericordia Domini a talibus adversitatibus redduntur alieni. Forte sint et aliæ causæ, quæ rationabili animæ ad motus proprios explicandos adversum ire videantur.

Cæterum animæ nec crescunt cum parvulis*, nec fatuis aliæ varia discretione tribuuntur; sed sicut immortalitatem jugiter sumunt, ita et rationales esse generaliter sentiuntur. Parvulis enim ratio crescit longa meditatione, non anima. Nunc ad reliqua currente ordine transeamus.

CAPUT VI.

De naturalibus virtutibus animæ.

Virtutes animæ naturales quinquepertitas veteres esse voluerunt. Prima est in utraque parte sensibilis, quæ nobis tribuit intelligentiæ sensum, per quam [ma. Aud., quem] omnia incorporalia varia imaginatione sentimus: facit etiam corporales vigere sensus, id est, visum, auditum, odoratum, gustum et tactum, quæ dura et mollia, lenia asperaque sentiuntur.

Secunda, imperativa, quæ jubet organis corporalibus motus diversos, quos implere decreverit: hoc est, transferri de loco ad locum, voces edere, membra curvare. Hæc exempli causa posuimus, ut in his similia dixisse videamur.

Tertia, principalis, cum ab omni actu remoti, in otium reponitur, et corporalibus sensibus quietis profunditas aliquid firmiter tractamus. Hinc est quod ætate maturi melius sapere judicantur: quia senescentibus membris et corporalibus sensibus mollitis, proxima [alias, pro maxima] parte in consilium transeunt: ubi dum mens amplius occupatur, robustior virtute adnationis efficitur. Sed iterum desipiunt, cum nimia debilitate deponuntur: quoniam datum est animabus ad tempus suorum sequi corporum necessitates.

Quarta, vitalis, id est calor animi naturalis, qui nobis propter suum fervorem moderandum, auras æthereas hauriendo atque reddendo, vitam tribuit et salutem.

Quinta, delectatio, hoc est appetitus boni malique, quem sub fecunditate animus concupiscit.

Ecce iterum quadripartita subdivisione ad sustentationem corporis explicandam, pars ista refunditur. Prima est attractiva, rapiens de naturali, quod sibi

A necessarium sentit. Secunda, retentoria, assumpta retinens, donec ex his utilis decoctio procuretur. Tertia, translativa, quæ accepta in aliud convertit atque transponit. Quarta, expulsiva, quæ ut natura fiat libera, sibi nocitura depellit. Solvimus (ut datum est) quasi alium nodum; inclinavimus velut sextum collem; ut difficultatis cacumine deplanato, inoffense ad reliqua gradiamur. Nunc ad originem animæ, quoniam difficultatibus plena est, cautissime veniamus.

CAPUT VII.

De origine animæ.

Legimus (*Gen. 11, 7*) in conditione rerum, mox ut de limo terræ corpus effectum est, statim Dominum insufflasse, factumque esse Adam in animam viventem. Insufflavit enim, dictum est, ad exprimendam operis dignitatem, ut agnosceretur aliquid eximium, quod ejus ore prolatum est. Cæterum hoc significat insufflatio ejus, quod mandatum et jussio. Nam insufflare quemadmodum potest, qui neque spiritum resolvit, neque buccas habet, quæ constet esse corporea? Hoc nonnulli secuti dixerunt, mox ut semen humanum coagulatum fuerit in vitalem substantiam, illico **633** creatas animas corporibus dari discretas atque perfectas. Medendi autem artifices quadragesimo die humanum atque mortale pecus animam dicunt accipere, cum se in utero matris cœperit commovere.

Opinionem quoque fertur aliquorum, quod Creator ille potentissimus, sicut de corpore nostro semen carnis educit, ita et de animæ qualitate animam novam posse generari; quatenus originalis illius peccati, quod catholica confitetur Ecclesia, per traducem delicti rea possit ostendi, nisi dono baptismatis fuerit absoluta. Nam quemadmodum infans, qui peccandi non habet votum, reus debeat ullatenus inveniri, nisi aliqua ratione in ipsa origine animæ culpa videatur esse transfusa? Unde Pater Augustinus, religiosissima dubitatione [*ed., devotione*] laudandus, nihil temere dicit esse firmandum, sed in ipsius esse secreto, sicut et alia multa, quæ nostra non potest nosse mediocritas. Hoc autem veraciter fixeque credendum est, et Deum animas creare, et occulta quadam ratione justissime illis imputare, quod primi hominis peccato teneantur obnoxia. Melius est enim in tam occultis causis confiteri ignorantiam, quam periculosam assumere fortassis audaciam, cum dicat Apostolus: *Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit (Rom. xi, 34)?* Et iterum: *Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus (I Cor. xiii, 9).*

Sed quoniam in hunc locum tenor nos disputationis adduxit, ut animas reas per traducem peccati generaliter esse diceremus, convenit animam Christi Domini in medium deducere, ne quis calumniosa intentione perversus, simili eam putet conditione constrictam. Audiamus igitur originem ejus sanctæ [*ed., sanctam*] Mariæ semper virgini digno præcone

* Vide Tertullianum, lib. de Anima.

fuisse prophetatam. Ait angelus : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi* ^a; *propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* (Luc. i, 35). Quis, rogo, in hac majestate nascendi aut originalis peccati credat esse culpam, aut profanam aliquam carnis suspicetur offensam? Absque peccato sine dubio venit, qui erat omnium peccata soluturus, conceptus mystico inspiramine, natus ex virgine. Nihil de Adam traxit qui ut Adæ malum vinceretur [*ed.*, solveretur] advenit. Funis ille longissimus quo nos ligabamur, abruptus est; torrens qui nos rapiebat, ibi siccatus est. Jura sua mors perdidit, dum conditio nostra vitam Redemptoris accepit. Nam primus homo posteris transmisit exitum: veniens Christus Dominus credentibus contulit regna cœlorum. Per istum enim reparat **B** amissum statum, qui ^b per illum perdiderat meritum. Natus in gloria, conversatus sine macula. Quid potuit de illo trahere, quem contraria venit actione destruere? Sanctæ origini vita sancta respondit. Qui sine peccato est genitus, nulla est mundi labe superatus. Suscepit verum hominem natura, non vitiis. Respuit quod protoplastus deliquit, et assumpsit hominem purissimum, quem creavit: non peccatum suscipiens, sed carnem peccati sine aliqua injuria pollutionis assumens. Suavis quidem nimium mihi facta digressio est, dum suspiciones improbas amovere contendo. Sed dum ad aliud tendimus, hic [*ms.*, hinc] dicere multa non possumus. Restat nunc ut ordinem et propositum prosequentes, de sede animæ dicere debeamus.

CAPUT VIII.

De sede animæ.

Quidam sedem animæ, quamvis sit in corpore toto diffusa, in corde esse voluerunt, dicentes quod ibi purissimus sanguis et vitalis spiritus continetur, ut [*ms. Aud.*, et] inde etiam cogitationes sive bonas sive malas exire confirmant; quod animæ virtutem operari posse non dubium est.

Plurimi autem in capite insidere manifestant (si fas est cum reverentia tamen dicere) ad similitudinem aliquam Divinitatis; quæ licet omnia ineffabili substantia sua repleat, Scriptura tamen cœlo insidere confirmat. Dignum enim fuit ut arcem peteret, quæ se noverat cœlesti operatione sublimem; et tali loco præ cæteris versari, unde reliqua membra debuissent competentis regimine gubernari. Nam et ipsa figura capitis sphaera [*ed.*, sphaeroides] pulcherrima est, in qua sibi immortalis atque rationalis anima dignam faceret mansionem. Certe corporalia videamus. Ignis iste mortalis semper tendit ad summum, et quod habet subtilissimam naturam, ad superiora sine dubitatione festinat. Sunt et alia hujus credulitatis indicia. Nam cum medendi peritissimi testam capitis humani, gravissima percussione contractam, in soliditatem pristina revocare contendunt, membranam qua

A teneritudo cerebri communitur, a sanguinea fæce detergere cupientes, frequenter attingunt; quæ statim ut tacta fuerit, in tantum stuporem homo pervenit, ut vel percussus alibi graviter, sentire non possit; sed mox iterum, ut se manus a cerebri impressione suspenderit, ad intellectum consuetudinarium redit, vocem sensumque recipiens, quid de seipso jam agatur agnoscit. Quod in aliis utique membris non probatur accidere, quamvis immanium vulnerum foveis [*ms. Aud.*, in magnam vulnerum foveam] excaventur. Additur etiam quod et sano corpori ad hanc rem pertinentia non minima signa conveniunt. Nam cum fuerit aliquis nimia indignatione flammatus, animumque suum æstu cogitationis accenderit, non fluctu viscerum, non pectoris commotione vexatur, sed statim capitis dolore percutitur; ut illic videatur anima fatigationis signa reliquisse, ubi magna visa est virtute contendere. Ibi etiam fieri absolute sentimus animæ nostræ quosdam fluctus, quosdam impetus grandiores, ut ante oculos nostros veniant, quæ absentia nullus ignorat. Tendimus quidem vigorem animi in diversas partes multasque regiones, et phantastica imaginatione ad capitis nostri judicium perducitur, quod per diversas mundi partes cognoscitur exquisitum. Denique oculos nostros defigimus omnino cogitantes, aurium sensus obstruitur, gustus cessat, nares ab odoratibus vacant [*ms. Aud.*, non odorantur], lingua non habet vocem, et multis modis per talia signa cognoscitur anima in suis quodammodo cubiculis occupata. Hæc **C** ergo, ut putatur, in edito constituta, quasi pro tribunali sedens, appetitorum suorum noscitur esse moderatrix, boni malique judex, ambigua discernens, noxia respuens, cum tamen **634** ei gratia Divinitatis infulserit.

Fuit quidem in primo homine beatitudo naturalis, liberi arbitrii potens, et inviolata sententia; sed infelici transgressione deceptus, diabólica fraude perdidit, quod posteris traditurus acceperat; et ideo ad nos transmittere non potuit quod amisit. Inde propagatus interitus, inde humani generis nutrita defectio, inde ignorantia rationi contraria, inde noxiæ curæ, inde poenitenda consilia, inde obscurata cognitio, turpe desiderium, justitiæ neglectus, inde mille criminum lapsus, et plura nobis cum pecoribus communia, quæ Divinitas fecerat esse discreta.

D Prænuntiat enim nobis (proh dolor!) solis discessio serenitatis adventum, futuras tempestates ventorum commotione dignoscimus, venturam sæculis ubertatem temporum ratione colligimus, lætitiâ nobis interdum ignari [*ms. Aud.*, ignoratam] animi præsa-gitione promittimus. Sed quid tale ignorare potuisset anima, si ejus fuisset dignitas custodita? Depressa est juste ad ignorantiam, quæ scire voluit contumaciter vetita. Modo enim signis aut conjecturis sapit aliqua, quæ sine labore scire potuit universa. Illud

^a D. Cyprianus, lib. de Nativitate Christi : *Spiritu sancto obumbrante incendium originale extinctum est*, etc.

^b Ms. Aud., *amissa statuta*. Ed., *anima statum*, quæ, etc.

tamen sancta conversatione purgata, Divinitatis A auxilio recipit, quod insidiis decipientis amisit. Illuminata videt a Creatore, quæ fuscata non potest a semetipsa cognoscere. Narrata sunt de anima, quanta probantur esse concessa. Sed convenit ut de ejus templo dicamus: quoniam illa imago Dei non patitur ut corpori deformi conjuncta esse videatur.

CAPUT IX.

De positione corporis.

Procerum animal et in effigiem pulcherrimæ speculationis erectum, ad res supernas et rationabiles intuendas, cujus harmonica dispositio ingentia nobis sacramenta declarat. Imprimis caput nostrum sex ossibus compaginatam, in similitudinem cœlestis sphaeræ rotunda concavitate [ms. Aud., rotundæ B concavum] formatum est; ut senarium illum perfectissimum numerum sedes nostri cerebri, in cujus organo sapimus, contineret. Hinc et oculi, quasi sacrorum Testamentorum pulcherrima duo volumina [ed., lumina] collocantur; ad quorum similitudinem omnia nobis combinata descendunt, ut aures, nares, labia, brachia, latera, crura, tibiæ, pedes. In hac enim mystica dualitate compago totius corporis continetur; et sicut illa Testamenta ad unum respiciunt, unum sapunt, ita hæc officia in unam se convenientiam operationemque conjungunt. Sed hæc tamen paritas, pulcherrima distributione consociata, alterutrum sibi mutuatur ornatum.

Sunt etiam singularia in medio constituta, ne in unam partem præjudicialiter vergentia [ed., urgentia], alteram competenti decore nudarent, nasus, os, guttur, pectus, umbilicus, et genitalium virga descendens, quæ laudabilia et honoranda monstrantur, quando in medio collocata consistunt. Capiti autem nostro, quod sensus capit universos, recte cervix quasi quædam columna supponitur, docens nos religionem sanctam in unam fidei consistere validissimam firmitatem. Lingua quoque, vocis nostræ decentissimum plectrum, data est ad sermonum nostrorum convenientiam temperandam, ut nos articulata verba ab animalium confusione distinguerent. Nec illud videatur incassum, quod uni gutturi duæ serviunt digestiones, scilicet, ut omnis intellectus prudentis animæ, quasi cibus acceptus, et rationis calore decoctus, per gemina Testamentorum itinera competentibus tractatibus explicetur. Et quoniam neque cornu, neque dente, neque fuga (sicut alia animalia), corporis humani forma se prævalet vindicare, robustus illi thorax brachiaque concessa sunt, ut illatam injuriam manu defenderet, et objectu pectoris [ed., corporis] quasi quodam clypeo vindicaret. * Genitalia vero

nostra in magnum ministerium [ms. Aud., mysterium] quis dubitet attributa? Unde, præstante Deo, hominis reparatio secunda procedit: unde mortales nesciunt habere defectum, quando, personis pereuntibus, genus noscitur servari posse continuum. Decorum membrum, si non fuisset turpi libidine sordidatum. Quid enim illo pretiosius esset, si inde humanum genus sine culpa descenderet? Sic omnia præconialia creata sunt, si peccatis pollutibus non redderentur obscena.

Hoc autem corpus animatum quinque sensibus administratur ac regitur; qui licet sint communes cum belluis, a nobis tamen rationabili iudicio melius distinguuntur atque complentur. Primus eorum visus est, qui aere illuminato colores recipit corporales, et in eis suas proprietates agnoscit. Aspectus enim est (ut veteres definire maluerunt) vis animæ spiritualis, egrediens per oculi pupillam, res non adeo longinquas attingens, sed ad quas poterit pervenire, dijudicans: illud videns, ad quod destinatur ut videat. Nam si de interioribus suis oculi viderent, etiam seipsos sine dubitatione conspicerent. Hoc etiam Pater sensit Augustinus. Secundus auditus est, qui concavis et cochleatis auribus sonos accipit, aeris verberationibus concrepantes, ratione dijudicans quid sit auditum. Tertius odoratus est, qui diversos odores assumens, vim redolentium corporum, quasi quodam invisibili fumo naribus suscepto, competenti aspiramine perpendit. Quartus est gustus, quo multarum rerum saporem palati dijudicatione cognoscimus. Quintus est C tactus, qui etiam cunctis membris communiter noscitur attributus. Elegantior nobis in manibus est, quæ singulariter datae sunt ad multas cogitationes nostras communiter [ms. Jur., comiter] explicandas. Altera enim per illas evenit firmior memoria; nam quod oblivisci possumus, istis scribentibus sine labore retinemus. Hæc sunt diversarum artium opifices, et pene totius nostræ operationis effectus. Nam quid prodesset sensum aliqua facienda concipere, si hæc laboriosa manus non probaretur implere? Nec illud arbitror prætereundum, quod pedes nostri manusque denaria digitorum quantitate formantur ^b, ut cursus vitæ nostræ atque operatio sacramenta cœlestis Decalogi contineret: ne præter legem **635** Domini aut cogitare aliquid, aut agere deberemus. Facies ipsa prudentiæ patefacit indicia; in effigie nostra exeunt occultæ cogitationes, et ex hac parte cognoscitur qualis intus animus voluntasque versetur ^c.

Vultus siquidem noster, qui a voluntate nominatur, speculum quoddam est animæ suæ: quia quod substantialiter non cernitur, per hujus habitum evidentissime declaratur. Quanta possint de membris

* Genitalis membri dignitas. Vide Gregor. Nyssen. de Fide, Lactantium lib. de Opificio Dei cap. 13. Queri satis est homines impios ac profanos summum nefas admittere, qui dignum et admirabile Dei opus, ad propagandam successionem inexcogitabili ratione provisum et effectum, vel ad turpissimos quæstus, vel ad obscenæ libidinis pudenda opera convertunt, ut jam nihil aliud ex re sanctissima petant, quam inanem et

sterilem voluptatem. Adde locum Deuteronomii cap. xxv.

^b Tale est illud quod scribitur in Symbolo fidei Judæorum, p. 30, affirmativa esse Mosis præcepta 248, quot hominum membra, id est ossa a medicis numerantur: et negantia esse 365, qui numerus est dierum anni.

^c Ms. Aud., quales intus anima voluntates volutet.

ejus reliquis dici! Cur triginta duobus dentibus givivarum nostrarum ordo clavatus sit? Quare cervix nostra septem nodis, spina viginti tribus spondylis colligatur? Costæ viginti quatuor radiis pro viscerum defensione flectantur: ne teneritudo illa interaneorum importuna facillime læderetur injuria? Nervi quam congrua dispersione corpus omne contineant, Quomodo venæ nutritibili sanguine competenter irrigent membra? Quemadmodum ossa nos medullata corroborent? Cur unguibus nostris commune sit jugiter crescere cum capillis? Quam decore, quam utiliter carnes nostras vestiatur cutis, ut nec humor internus turpiter defluat, nec pulchritudo coloris subducta venustate depereat?

Sed cum membra singula diversa corpori præbere videantur officia, aliudque nobis sublime, aliud mediocre, aliud sit in ultimo constitutum, in tantam complexionis gratiam convenerunt, ut omnia sint [ed., sibi] necessaria, omnia probentur accommodata, sicut Apostolus ait, cum Ecclesiam Dei studio charitatis adunaret: *Non potest dicere oculus manui: Non es mihi necessaria; aut iterum caput pedibus: Non desidero operam vestram; sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt; et quæ putamus ignobiliora esse corporis, his honorem abundantiorum circumdamus* (1 Cor. XII, 21, 22, 23). Deus enim ita temperavit corpus atque distribuit, ut membra inter se mutuis adiutoriis indigerent.

Sed hoc, propter nimiam prolixitatem in summam dictum, abunde sufficiat, nullum corporale animal in tantam mysteriorum significationem fuisse formatum. Debit enim consilio summo fieri, quod videbatur rationabili animæ esse conjungendum. O summi opificis creatura mirabilis, qui sic humani corporis lineamenta disposuit, ut si primi hominis non esset peccatis gravantibus onerata, magnis muneribus non fuisset exuta! Qualia enim meruit tunc habere libera, quæ nunc tot bona noscitur retinere damnata? Verum ista caro, quamvis diversis vitiis appetatur, multisque vulneribus lacerata subiaceat, ipsa tamen est quæ coeleste Psalterium canit, quæ gloriosos martyres facit, quæ conditorem suum visitata promeruit, quæ ipsam quoque vitalem crucem sancti Redemptoris accepit: merito jam spiritalis futura creditur, quando et hic mortalis tanto munere perfuncta glorietur. Sic enim ista magna quidem natura, sed originali delicto peccatis quotidianis obnoxia, jejuniis, eleemosynis, assiduisque orationibus divina se suffragante gratia componit: sic emundatis sordibus peccatorum lucidam præparat mentem, ut suum suscipere mereatur auctorem. Fit Dei templum, quæ se criminibus non concessit hospitium^a. Credo divina miseratione provisum, ut corpus subderet animæ, animam sibi, totumque salubriter ad Deum respiceret Creatorem^b.

Peractis his quæ dicenda fuerunt, congruum videtur de animarum signis indicibusque disserere: quia

^a Ms. Aud., quem antea pro criminibus non meruit habere hospitem.

licet earum substantia una esse videatur, longe tamen disparibus qualitatibus segregantur. Ac primum dicamus quemadmodum malorum hominum consuetudo moresque declarentur; quatenus quos interius videre non possumus, quibusdam indicibus extrinsecus approbemus.

CAPUT X.

De cognoscendis malis hominibus.

Omnes igitur animæ sine recta fide teterrimæ sunt, ut philosophorum, qui non Creatoris legem, sed humanum potius errorem sequuntur; et quamvis doctores videantur esse mortalium, et se disciplinarum cotibus [ms. Aud., cautibus] nitantur abstergere, superstitionis tamen æruginem non declinant. Qualis enim dementia est illum colere quo melior est, et credere præstare posse qui sibi non prævalet subvenire? Nihil enim cuiquam prodest vitasse noxias cupiditates, enervatam non amasse luxuriam, deceptricem fugisse fallaciam, alienum se a terrenis vitiis effecisse; quia necesse est laboret incassum, qui remuneratorem bonorum omnium sibi reddit infensum. Cujus enim præceptis obediet, si latorem legis ignoret? Graditur sine via, respicit sine lumine, cogitat sine sapientia, currit veloci gressu, nec reperit ad quod venire disponit. Hi possunt ad præsens florere, sed fructum non probantur inferre, quia gratia eorum non in radice viguit, sed in foliorum se tantum ostentatione jactavit [ms., jacuit].

Nam et illi in eadem parte sunt, qui, etsi recte credunt, foedis tamen sceleribus polluuntur: quoniam cum se gravibus peccatis connectunt, a Creatore dissolvunt. Tunc immortalis anima fit mortua tenebris suis: incipit amare quod perit, incipit odire quod vivit; virtutes odit, vitia semper affectat, et lamentabili obscuritate fuscata, rationem mundissimam non habet, quia in gurgitem se perversitatis immersit, mox ab antiquo hoste captiva [ed., capta], ad vitia præceptis agitatur, et per corporis illecebras sumit de ejus obnoxietate victorias. Est enim ægra et peccatis semper anxia: ipsa se condemnans, quam nullus accusat: ut merito mors vitalis, ac vita mortalis, talibus provenisse dicatur. Hanc si miserator ille respexerit, oculumque mentis corporeis excessibus obæcatum fuerit illuminare dignatus, ad liberatricem poenitentiam trahit, evadendi donat effectum, quæ pereundi primitus videbatur habuisse desiderium. Tunc felicior, cum fleverit; tunc celsior, cum se prostraverit: lacrymis reparat quod gaudento perdiderat; et quæ ad hostem voluptatibus invitata pervenit, ad salutarem Dominum prosperrime contristata festinat. Sed quamvis eas non sit fas hominibus intueri, tamen evidentibus indicibus suas qualitates aperiant; ut et illas possimus advertere, de quibus aliquid non probamus audivisse.

Malis nubilus vultus est in qualibet gratia corporali; moesti etiam, cum lætanter agunt, cum paulo post

^b Ms. Aud., totamque reciperet creaturam.

peniteant, deserti impetu voluptatis suæ, subito in tristitiam redeunt; oculi interdum, supra quam necesse est, commoventur; iterumque cogitantes infixi sunt, incerti, vagi, fluctuantes, ad omnia trepidi, de cunctorum voluntate suspensi, curis anxii, suspicionibus inquieti; aliena **636** de se iudicia sollicitè perscrutantur, quia dementer propria perdidit: quærendo mundanam vitam, calamitatem infernæ mortis incurrunt; et dum lucem temporalem avide cupiunt, tenebras perpetuæ noctis acquirunt. Relationes suas inexplicatas sæpe derelinquunt; saltu quodam ad aliud transferuntur: cum nihil agant, semper eos æstimes occupatos; formidolose vivunt, etiam cum nullius insecutione vexantur: poena est illis conscientia sua, et a se sustinent omnia, cum ab aliis gravia nulla patiantur: eorum et ipse odor acerbus [ms. Aud., acerrimus] est, nisi cum suavissimis inhalationibus superstites condiuntur. Necesse est enim ut odore delectetur peregrino, qui offenditur proprio. Veniamus ad illas sanctæ Trinitatis fideles animas, quæ prædicatam retinent apostolicam disciplinam, et in gloriosissima voluntate constantes, revera similitudinem supernæ servare probantur imaginis [ms. Aud., supernam... in imaginibus].

CAPUT XI.

De cognoscendis bonis hominibus.

Sanctarum igitur animarum, et in ista communi vita magna jam virtus est. Nam carnem illam expugnatricem humani generis per quietem debellant, et victrices sui sunt, dum studentes constantia [ms. Aud., conscientia] vivo corpori mortem delectantur infligere. Væ autem carni quæ hic superata non fuerit; nam quæ in hac conversatione vincitur, illic sine dubio coronatur. Vir denique fixus, purus, innocuus, omnes laudat, se semper accusat, et cum placeat universis, sibi soli displicet. Nimia enim magnitudo est suam intelligere parvitatem; nec prævalet hæc nosse, nisi cui jam cæperint vicia patescere. Hi tantum expeditius ad superna valent, quantum se onerosius in humana conversatione cæstigant. Imperant corpori, quia famulantur auctori, et dum se exiguos cognoscunt, ad culmen maxime perfectionis evadunt. Nullum lædenda cupiunt, læsi semper ignoscunt. Charitatem et illis impendunt, qui eos scelerato odio persequuntur.

Tales animæ (Domino præstante) etiam nexiis spiritibus imperant; et illi, quos mundus patitur infestos, a creatura minore superantur. Adhuc in corpore positæ, fortiores sunt angelis malis; adhuc indutæ carne jubent potestatibus aereis; et quorum tentationibus non cedunt, eis divina virtute dominantur. Istæ enim immortales proprie sunt dicendæ, quas nulla penitudo discruciat, nullus mœror affligit, quæ sibi nequeunt [ms. Aud., non quærunt] reputare, quod probantur existere. Inopia ditescunt,

A carceribus lætæ sunt; et inter hæc jure sæcula illis obediunt, quia semper bonos sequuntur: contra persecutores fortiore semper eriguntur audacia*, quando finis lucis illis principium est honorum; et in æterna beatitudine recipiunt, quod in temporali conversatione gesserunt. Sic sanctorum animæ adhuc in isto sæculo commorantes, dum longa sine habitationis contrarietate districtæ [ed., distractæ], tamen bonis angelis videntur esse concives, et jam ex magna parte consortes.

Moyses enim (Exod. xiv, 22) per maria terrenum iter aperuit, aquarum domicilia siccis pedibus transmeavit; et tam magni fluctus quasi latere utroque constructi, in speciem rupis peregrina soliditate riguerunt.

B Meruit Elias ne plueret: obtinuit etiam ut se desideratus imber effunderet (III Reg. xvii, 4, et Jac. v, 17); et unus homo beatis supplicationibus egit quod generalitas, cum suspenderetur, impetrare non meruit. Istis enim, qui se ecclési conversatione mundificant, virtus supernæ miserationis conceditur^b, quam homo propter originale vitium habere non potest. Cum creati per mundum transeuntes, majestati semper affixi sunt; quibus tam assidue præstantur magna, ut plane videantur esse miracula.

Elisæus discipuli sui oculos ecclési militiam non videntes aperuit, exercitus hostium cæcitate percussit (IV Reg. vi, 17). Ademerunt nonnulli flammis incendia; vitalem calorem frigidis cadaveribus reddiderunt; leones feroces ad sepeliendum corpus convenire fecerunt, et in vicem ratis homines legimus vexisse crocodilos; liquorem converterunt in duritiam silicem; latices jusserunt manare de siccitate saxorum; illæsis vestibus prunas acceperunt; propriis plantis jusserunt ambulare claudum; solem præceperunt stare celerrimum. Humano verbo facta est naturæ diversitas; et in tantam gratiam sunt recepti, ut et ipsis potuisset famulari, quod servire mundus mirabatur auctori.

Quid jam de imperio vocis dicamus, quando et vestis eorum tacta effectum sospitatis attribuit, et apostolici umbra corporis periculum mortis exclusit? Sic abundantia meritorum et per illud videbatur sanare, quod constat in se substantiam non habere. Talis anima absolute sentitur, etiam cum ejus existentia non videtur.

D Hilaris illi semper vultus est et quietus, macie validus, pallore decoratus, lacrymis assiduis lætus, promissa barba reverendus, nullo cultu mundissimus. Sic per justitiam mentis de rebus contrariis redduntur homines pulchriores: oculi læti et honeste blandi: sermo veriloquus, bonorum pectorum penetrabilis, cupiens amorem Dei omnibus suadere, quo plenus est: vox ipsa mediocris, nec debilis vicino silentio, nec robusto clamore dilatata [ed., robusta clamore dilatato]: asperitate non frangitur, accidentibus [ed., accedentibus] gaudiis non movetur: mo-

* Ms. Aud., inter hæc tamen jure Deo obediunt; et quia semper bonos sequuntur contraria persecutiones, fortiori semper eriguntur audacia.

^b Ms. Aud.: Istæ enim quæ se... Virtutes superna miseratione consequuntur.

ribus vulgusque unus est : templum sanctum, domicilium virtutum; cujus ora se nequeunt immutare, dum semper probantur studere constantiæ. Gradus quoque ipsius nec tardus conspicitur, nec velox : nullum propter seipsum videt, nulli ^a propter alterum parcat. Suasor recti, sine arrogantia docens, cum humilitate liber, cum charitate districtus; ut tam grave sit eum deserere, quam invitum est ab ipsa quoque vita discedere ^b. Amator salutiferi secreti existens, nulla libidine sauciatur, contentione nulla succenditur, superbia non inflatur, invidiam non habet, fratrum nulli loquitur quod poeniteat, nil audit absurdum. Multam turbam vitiorum Domini **637** certamine [ed., sine certamine] vincit, quando solitudinis gratia suffragatur. Tunicam postremo suam, quamvis more cutis una sit, suavissimis implet odoribus; fragrat, super divitis Indiæ pigmenta transcendens. Agnoscitur in illo humanum corpus habere aromati sua; scilicet, dum nulla crapulatione distenditur, in odores non exsudat acerrimos. Facile est advertere, quem superna potentia dignatur invisere. Nam et ipse quoque animus noster mox gaudet ad talem, et non admonitus intelligit, quem coelesti inspiratione cognoscit.

Verum hæc in sexu validiore non adeo miranda sunt. Quis autem digne sufficiat virginum ac viduarum maximas explicare virtutes, quæ sic ad præcepta Dei sancto amore rapiuntur, ut et magnæ patientiæ se vigore discrucient, et ad martyrii coronam, victa carnis infirmitate, perveniant? Locuti sumus multa de anima, diximus etiam de corpore nostro quæ visa sunt. Tendamus nunc aciem mentis in futuras retributiones. Convenit enim ut postquam se creatura cognoverit, ad Creatorem suum pura mente festinet.

CAPUT XII.

Quid animæ post mortem agant, et de spe futuri sæculi.

Queratis forsitan post hoc sæculum animæ nostræ quid agant, qualesque permaneant? Respondemus ut diversa lectione collegimus. Mors est animæ corporisque facta resolutio, id est vitæ hujus absentia, carnis desideria vel necessitates prorsus ignorans. Nam cum fuerimus hac luce imperio Creatoris exuti, simul corpora appetitiones et imbecillitates amittimus. Non enim ulterius labore frangimur, non cibo reficimur, non jejunii diurnitate quassamur; sed in animæ nostræ natura jugiter perseverantes, nihil boni mali que faciemus, sed usque ad tempus judicii, aut de præteritorum actuum pravitate mœremus, aut de operationis nostræ probitate lætamur. Tunc autem recipiemus factorum omnium plenissimum fructum, quando voce Domini aut repudiati fuerimus, aut ad regnum perennitatis admissi. Hanc igitur mortem in ista vita pene quietus somnus imitatur, quando sæculi istius desideria cuncta ambitumque deponit; et

A quidquid hic agitur tranquillus animus sopore mentis ignorat.

Nam dum corpora sexum suum [ed., sensus suos] die resurrectionis in illa celeritate qua sunt omnia creata, receperint, quæ erit calamitas miseris in æternum cruciari, nunquamque deficere? Ita enim perpetuæ poenæ tradentur, ut infauste semper existere comprobentur. Dolor sine fine, poena sine requie, afflictio sine spe, malum incommutabile. Sic enim varietas [ms. Aud., veritas] vitiosa punitur, ut ejus damnatio nullatenus immutetur. Miserrimi omnium et perdendo quod diligunt, et jugiter patiendo quod nolunt. Ævum sine dulci vita, mors sine remediabili fine, civitas sine lætitia, patria exosa, amara domicilia, coetus tristium, turba lugentium; et quod super omnes confusiones deterius est, illos ibi torqueri secum posse cognoscunt, quos decepti numina crediderunt. In ipso tamen supplicio pro meritorum qualitate diversitas est. Nam et distans beatitudo bonos continet, et impios dispar poena constringit. Ætas plane omnibus una atque perfecta futura est. Nam quemadmodum ibi erit minor, ubi non crescit? Aut quare senex, ubi non deficitur? Mutabilitates istæ ad interitum tendunt. Unum est quodcumque perpetuum.

Ex hoc igitur quasi vasto flumine quidam videtur rivulus turbidus altercationis exire, si jugi poenæ concedatur æternitas; dum consumptio vix substantiam permittat existere, quam nulla se permittit tempore reparare. Sed istud omnino superfluum est **C** in causarum perennium ratione cogitare. Nam et talis poena ^c esse potest quæ torqueat, non imminuat; et talis substantia quæ sensum doloris augeat, non defectum mortalitatis incurrat. Ipsa denique anima nostra quantis hic cruciatibus afficitur, cum tamen nulla defectione solvatur! Montes ^d quoque nonnulli quam nimio torrentur [ms. Aud., torquentur] incendio, et tamen inter flammam suas stabiles perseverant! Salamandra incendio reficitur, et ignis calore reparatur. Vermiculi quidam aquis astuantibus nutriuntur. Sic dat istis victum, quod aliis minatur interitum. Quod si inter has mortales materias talia nos exempla corroborant, quid de illa æternitate credendum est, ubi mortalem non invenit, quem poena consumat? Erit ergo miseris conflagratio inextricabilis et æterna combustio. **D**

Bonorum autem dona quis dubitet esse perpetua, cum se cognoscunt lætitiâ percipere, et ulterius tristitiâ non timere; mereri gaudium, quod norunt esse continuum? Illic animus sua prospera non pavescit, sed exultationem propriam semper retinet in æternum cogitata [ms. Aud., cognita] prosperitas. Advertunt enim beatitudinem suam in summa esse securitate, cum se intelligunt jam non posse peccare. Nulla ibi jam quatitur varietate nostra securitas:

^a Ms. Aud.: Nullum plusquam semetipsum vituperat, nulli.

^b Ms. Aud.: districtus: dicens, quam grave sit Deum deserere, quam injustum ab ipsa perpetui vita discedere.

^c Vide D. Augustinum, lib. xxi de Civit. Dei, c. 4.

^d De incendiis montium et Salamandra, vide lib. iii Variar., ep. 47.

fixa mens non nutat, non fluctuat, non movetur; A et in tantæ pacis stabilitate defigitur, ut nihil aliud præter illam contemplationem vel quærere vel cogitare patiatur. Sic provenit semper quod libeat, quando non erit quod pœniteat. Vacabimus ibi [*ms. Aud.*, illuc] (si tamen munere Creatoris concedatur) non torpore desidæe resoluti, sed ad gratiam perfectionis intenti. Sensus noster complebitur puritate mitissima: tranquillum erit omne quod volumus. Sine cogitatione sapiemus, sine errore sentiemus. Malum jam nec ab alio capiatur, nec extra voluntatem generabitur.

Habebimus hanc esuriem quæ delectet; habebimus hanc assiduitatem quam mens fastidire non possit jugiter amando Creatorem, semperque ejus gloriam suaviter contuendo. Non ibi molesta tædia prægravabunt, non varietas imbecilla confundet; quando talia sunt [*ms. Aud.*, fuerint] quibus afficimur, ut nullum in eis finem optare patiamur. Quies operosa, opera quieta, animi indefecta unitas. Tunc enim divinæ sapientiæ agnitione complemur, nec rerum veracissimus intellectus disciplinis operosis imbuitur, sed inelaborato [*ms. Aud.*, in roboratæ] mentis lumine declaratur. Ibi numerus quantus est, notus efficitur; ibi linearum discretio **638** absolute conspicitur; ibi convenientia musicæ patet; ibi astrorum motus visuali cognitione certissimus est; ibi veritas superna videndo nota est. Dei sapientiam contuebimur, qua majestate singula quæque disponat. Ibi videbimus quam irritè ab incatholicis [*ed.*, a perversis] catholica lacerabatur Ecclesia. Ibi eam conspiciemus in vestitu deaurato astarte Reginam a dextris sponsi et regis sui (*Psal.* XLIV, 10). Ibi cognoscemus quanta fuerit sub sole vanitas vanitatum. Ibi revera cernemus quam salubriter monebamur: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies* (*Matth.* IV, 10): cui omnia comparata vilissima sunt. Qui nunquam aliter fuit, nunquam aliter erit: cum quo esse nemo nisi feliciter potest; sine quo esse nemo nisi infeliciter valet. Sic dum talis agnitio ab anima rationali etiam purgata revolvitur, inveniri ab ea non potest quod amplius expetatur [*ms. Aud.*, expectetur].

Optari quidem possumus, spiritalis homo quarum causarum delectatione saginetur; sed quid sit ille suavitatis modus, sicut legitur, nec mente potest intelligi, nec sermonibus explicari. Felices qui habent omnia quæ volunt, et nulla adversitate quatiuntur. Ibi enim caro animaque æterna pace compositæ, nequeunt inter se sentire contraria. Ibi erunt artus, qui spiritali consensu ornet, non concupiscentia carnali degenerent. Ibi denique cœlesti sobrietate fulgebunt, non autem mundanis cogitationibus ebrie [*ms. Aud.*, ebrii] polluentur. Domicilia plane eorum (ut putamus) in supernis erunt, et terras non appetent, quarum usum necessarium non habebunt. Quocirca non erit permixta, sicut in hoc mundo, habitatio; sed sequestrati ab impiis electi, magna locorum qualitate et regione dividuntur.

Civitas cœlestis, mansio secure, patria totum continens quod delectet; populus sine murmure, incolæ

quieti, homines humanarum rerum indigentiam non habentes. Ibi nullum avida molestat esuries, nullum morbida ægritudo consumit, nullus probatur liberam erubescere nuditatem, nec quæquam gravia frigora contristant, non æstus anhelum corpus exurit, nullus reparatores appetit somnos, ubi nemo cognoscitur esse lassatus. Omnia blanda, omnia suavia, cuncta tranquilla: quando et ipse mundus noxiam deponens intemperiem, habebit saluberrimam perpetuis sæculis unitatem. Erit illic etiam dies continua, et serenitas æterna. Sol ibi quidem nulla nube fuscatur, sed omnia de auctoris gratia plus lucebunt. Ibi enim beatis splendor mentis est, et lumen intelligentiæ, ut ipsum, sicut in majestate sua est, mereantur conspiciere Creatorem.

Quocirca libris veterum rationabiliter commone-mur, quod pars illa emundata atque meliorata divino munere veraciter speculetur auctorem, quæ ejus omnimodis [*ed.*, nihilominus] portat imaginem. Inde denique videbimus, unde credimus; et ex ea parte illud summum, eximium, singulare contemplabimur, unde utique meliores sumus. Globus iste solis cum hic serenus infulserit, quemadmodum nostri animi sensus permulcet! Lumen quoque terrenum, quanta nos implet gratia, cum videtur! Aspecti flores gratissima nos jucunditate reficiunt. Terram viridem, mare cæruleum, aeris puritatem, stellas micantes eximiis nunc delectationibus intuemur. Quod si magnam præstant dulcedinem, cum ad obtutus nostros venerint res creatæ, quid illa majestas tunc visa conferre creditur, cui nihil simile reperitur!

Tunc perfecte cognoscemus quod modo salubriter credimus. Nec enim aliter animadvertere merebimur, nisi nunc quæ sunt vera fateamur; hoc est, coæternam, incommutabilem, distinctam personis et inseparabilem Trinitatem, replentem omnia simul substantiali virtute sua, unum triplex, trinumque simplicabile [*ed.*, simplabile]: paritatem in omnipotentia, æqualitatem in charitate, unitatem in natura. Hæc excellenter et singulariter simul judicat justitia sua, simul parcit pietate sua, simul cooperatur virtute sua: potestas incomprehensibilis, beatitudo mirabilis, ex qua beatantur quæcunque beata sunt, vivificantur quæcunque viventia sunt, continentur quæcunque subsistunt. Cuncta simul librans, cuncta discernens; quæ ideo in judicando non labitur, quoniam in cognoscendo non fallitur. Cum non appareat, præsens bonis est; et cum nusquam desit, absens malis est: immobilis, quia ubique tota est; incessabilis, quia voluntates suas semper operatur; de toto se audit, de toto se videt; non ex aliqua parte tanquam de membro respiciens, sed omnia undique ita ut sunt perscrutabili virtute cognoscens. Dicitur etiam odorare, gustare, ambulare; sed hæc propter intelligentiam nostram humana consuetudine facere perhibetur, dum inenarrabili [*ms. Aud.*, invariabili] potentia majestatis suæ longe aliter cuncta perficiat. Virtus sancta, universa creans atque disponens, regnat in majestate propria et gloria sempiterna; incomprehensibilis, inæstimabilis, et æterna potentia, cœlos

mirabili suspensione consolidat, terras super mare [ed., mane] desigit, dat fontibus cursum, mari terminum ponti, serenus coruscat, pius fulminat, ima summaque sapientiae suae lege moderatur; scilicet, quia in gubernatione ipsius consistunt omnia, non in suo posse derelicta. Irascitur placidus, iudicat tranquillus, et sine mutabilitate ejus provenit, quod delinquentium reatus excipiet. Rerum humanarum valde miserator, conversis statim parcens, peccantes expectando recorrogens; et cum pati nil possit contrarium, magna tolerantia sustentat adversum.

Quantulum est quod hic de illa ineffabilitate sentimus? **639** plene cognoscimus quam subjecta sint in conspectu gloriae ejus, quae miramur, cui praebet ministerium angelica magnitudo, charissimo famulantur excelsi principatus obsequio, innumerabiles potestates fideliter et constanter obediunt, quo semper indiget quaevis excellentia summitatis. Quid jam de ejus singulari potentia coniciamus, quando nec illud modo comprehendere sufficimus, quod ei parere posse minime dubitamus? Tunc liberati intelligimus, cui demones resistere tentabamus: ad quae magnifica provocati, quibus videbamus sordibus occupari. Illud vel in momento videre sufficeret, quod nos in aeternum promittit veritas intueri. Illic convincitur omnis pravitas quaestionum; illic male credita veritatis ipsius voce superantur. Sine fine regnum, sine nocte lux, sine vitis corpus, sine mortibus vita; et cum omnia dirigantur ad aeternum, solum ibi morietur exitium. Magnum est his perfrui, sed multo melius, quod inde non probetur exiri. Vincunt vota qui vocantur ad praemia. Tunc vere cognoscunt, **639** quam feliciter creati sunt, qui ad tam magna pervenerint. O incomprehensibilis majestas et pietas! Nam inter opera rerum, quibus mundi ambitus opificis laude completur, nihil egregius probatur existere, quam substantiae spirituales, quae Creatorem suum pura mente noscuntur cogitare. Reliqua enim facta sunt ad intelligentium delectationem, haec autem ad suam beatitudinem, quae veneratur auctorem.

Tempus est ut quaestionum varietate dimissa [forte demessa] dictionum copiosissimam densitatem in quibusdam manipulis colligamus; ut fideli calculo numerata horreis memoriae compendiosa brevitate condantur. Primo igitur, ut retinetis, auditores [ms. Aud., adjuutores] prudentissimi, proprie dici animam etymologiae ipsius consonatione docuimus: sequestrantes ab ea vocabula quae nominum similitudine audientes confundere potuerunt. Secundo, definitionem substantiae hujus cum suis expositionibus, ut datum constat, absolvimus. Tertio, de substantiali ejus qualitate decursum est. Quarto, monstravimus quemadmodum anima formam habere non possit. Quinto, virtutes ejus morales relatae sunt, quae contra vitia hujus saeculi velut quaedam arma fortiter

opponuntur. Sexto, de virtutibus animae naturalibus non pauca professa [ed., profusa] sunt. Septimo, de origine ejus, quae sunt lecta, narravimus. Octavo, sedem ipsius iudiciumque descripsimus. Nono, de corporis nostri positione [ed., dispositione] tractatum est. Decimo, anima infidelis cum suis signis (prout concessum videtur) ostensa est. Undecimo, lucidam mentem et plenam divinitatis pro captu nostrae possibilitatis attigimus. Duodecimo, de spe futuri saeculi nonnulla (Domino largiente) memorata sunt; ut quam immortalem credimus, perennes distributiones nihilominus habere sentiamus.

Clausimus itaque nostrum munusculum numero duodenario, qui coelos signorum diversitate decoravit, qui annum menstruali venustate composuit, qui **B** ventos principales terrenae indigentiae provida dispositione concessit, qui diei noctisque spatia horarum congrua quantitate divisit, ut merito et ad animae dilucidationem haec supputatio adhiberetur, quae tantarum rerum naturalium dispositionibus consecratur.

Restat nunc, sapientissimi viri, qui floretis ingenio, ut mole istius mundi salubriter [ed., salutariter] transilita, divinae misericordiae nosmetipsos velociter offeramus, per quam plenissime illuminantur cogitantis obtutus. Intelligamus eum, diligamus ipsum; et tunc animas nostras vere cognoscimus, si de illius largitate sapiamus. Ipse enim magister potens atque perfectus est, qui et vera dicit animae nostrae, et quae dixerit, eam facit illuminata mente conspiceri. **C** In schola siquidem Christi cor indocibile non potest inveniri, quoniam qui se ei tota mentis integritate tradiderit, nec ignorare potest quod quaerit, nec amittere quod pia remuneratione susceperit.

Fit ergo magna, pretiosa, dives anima, cum se ex proprio pauperem esse cognoscit; potens, si humilitatem saluberrimam non declinet; felicissima [ms. Aud., fidelissima] denique, si servet in carne quae in aethere superbi angeli probantur amisisse. Ad te enim, sancte Domine, nemo se erigendo pervenit: quin potius humiliatus ascendit. Cum altissimus sis, proximior redderis supplicatione curvatis. Nostra tibi humilitas accepta est. Amas quod propter te non quaeris, desideras quo non indiges. Ipsa est enim vitae nostrae mater, germana charitatis, aestuantis animae singulare praesidium, contraria debellatrixque superbiae; et sicut illa per diabolum origo criminum, ita ista per te noscitur fons esse virtutum.

Hanc tu, Domine Christe, sic nobilitare voluisti, ut eam non solum praecipere, sed etiam suscipere dignareris. Subiisti quippe in assumpta hominis natura iudicium, qui iudicaturus es mundum; caesus es flagellis, qui exaltas et humilias reges; pertulisti in faciem odiosos consputus [ms. Aud., odiosas irrisiones], quam insatiabiliter videre cupiunt angeli **b**; felle potatus es, qui humanum genus sic habuisti

^a Mss. Aud. et de Noa, veritas ipsius facie operitur.

^b Ms. Aud., qui insat... videri desideraris ab angelis.

dulce, ut rerum Dominus naturam servi dignareris **A** assumere; patienter coronam spineam suscepisti, qui complex orbem terrarum diverso flore præmiorum; conditionem subiisti mortis, qui vitam creaturis tribulisti universis. Tantæque fuit in sancta incarnatione humilitas, quanta est in Divinitate incomprehensibilis majestas.

Per te enim, admirande Domine, pœna facta est æterna requies, passio remedialis, mors fidelium salutis introitus. Hæc enim perpetue dat vivere, quæ solebat extinguere; non injuria, quoniam quæ vitam hominum suscepit, merito jus peremptionis amisit. Data in dedecore, manet in honore: quia res quæ tunc portabant ad inferos ^a, nunc perducunt ad cœlos. Vere, Domine, qui sic misericorditer fecisti, potens es! Nullus regum egentibus tuis par est; **B** nullæ purpuræ piscatorum tuorum retibus adæquantur; quando illæ in mundanas tempestates impellunt, hæc ad littus æternæ securitatis adducunt. Pauper de nobis, dives ex tuo. Factus es socius mortalitatis nostræ, ut nos participes redderes æternitatis tuæ. Superbiam humilitate curas, ac lethum morte prosternis. Nosti enim bona facere per iniquos; convertens in adjutorium, quod præparatum est ad nocendum; potentius esse judicasti læsiones ad utilitatem convertere, quam causas malorum radicibus amputare. Nam quomodo beneficiorum tuorum cognoscerentur signa, si et adversæ parti non monstrarentur indicia?

Oratio Cassiodori.

Tu ergo, Domine Jesu Christe, qui sic pro nobis flexus es, ut homo fieri dignareris, non in nobis patiaris perire quod decrevisti miseratus assumere. Meritum nostrum indulgentia tua est: dona quod offeram, custodi quod exigas, ut velis coronare quod præstas. Vince in nobis invidi potestatem, qui ^b sic decipit, ut delectet: sic delectat, ut perimat. Hostis dulcis, amicus amarus est. Nosti enim quam feraliter lubricus anguis illabatur, squamis reptantibus minutatim corpus omne sollicitat; et ne ejus intelligatur adventus, fixum non habet impressa varicatione vestigium. Invidit (preh dolor!) tam magnis populis, cum duo essent; et adhuc temporales persequitur, quos impio ambitu fecit esse mortales. Se intercipit, quod alios decipit; et nullo fine corrigi meretur qui *[ms. Aud., quia]* de omnium deceptione **D** damnandus est. Quapropter non possit iniquus, ne convalescat interitus; dominatum **640** in nobis non exercent, qui nunquam præstitit; sed virtus tua nunc possideat quæ creavit. Doleat periisse quod fecit, dum nos non viderit perire, quos voluit.

^a Ed. et Jur., *pandebat inferos.*

Domine, quia in nobis non est quod remunereris, sed in te semper est quod largiaris: eripe me a me, et conserva me in te. Impugna quod feci, et vindica quod fecisti; tunc ero meus, cum fuero tuus. Via sine errore, veritas sine ambiguitate, vita sine fine. Dona noxia odisse, et profutura diligere. In te ponam prospera, mihi applicem semper adversa. Quia nihil sum sine te sapiam: qualis vero tecum *[ms., tunc]* possim esse cognoscam. Intelligam quid sum, ut ad illud valeam pervenire quod non sum. Nam sicut præter te existere non cœpimus, ita et sine te profecisse *[ed., esse proficui]* non valemus. Omnia vergunt nihilominus in ruinam, quæ a majestatis tuæ pietate fuerint segregata. Te autem amare, salvari; formidare, gaudere; invenire, crevisse; amisisse, perire est. Tibi denique nobilius est servire quam mundi regna capessere: merito, quando ex servis filii, ex impiis justis, de captivis reddimur absoluti.

Quapropter contra peccata nostra misericordiam tuam munimen insurgat, quæ nominis sui testimonio miseris datur; ut trina remunerati *[Jur., trinæ remunerationis]* conditione sentiamus nobis propitiâ Trinitatem. Petimus, quia jubes; pulsamus, quia præcipis; et sine fine conferre mavis, qui semper communes, ut rogeris. O altitudo pietatis! o clementiæ incomprehensa profunditas! Cum nemo possit aliquid accipere, si resistis, vim te precibus nostris pati posse testaris; merito, quando a giudice petimus ut ad pœnale judicium non vocemur, et per legislatoris gratiam speramus eripi, ne possimus a promulgata constitutione damnari. Tibi, sancte Domine, Rex regum, confidenter dicimus: Dimitte peccata, et concede nobis non debita. Omnis te creatura operis tui bonitate collaudat. Debemus tibi quod existimus: obligamur etiam, quod quotidiano munere continemur. Gaudemus et hinc quoque, gloriosissime Domine, quod tua beneficia non irritè postulamus. Tempera, bone artifex, organum corporis nostri, ut harmoniæ mentis possit aptari; nec sic roboretur, ut superbiat; nec sic languescat, ut deficiat. Tu nosti quæ vere moderata sunt. Vasa tua sic reple prosperis, ut capacitas non præbeatur adversis. Dominetur ratio, serviat caro: quoniam a te solo potest effici, ne fragilitate corporis possit offendi. Verum hæc pro nostro modulo, non pro rerum ipsarum magnitudine dicta sufficiant: quando et amplius quam expetebamur ediximus, et alma lumina veracium litterarum breviter talia cauteque docuerunt. Illi enim potuerunt de his inoffense dicere, qui purificati divino munere, probabili se meruerunt conversatione tractare.

^b Ed., *invidiam*. Ms. Jur., *invidiæ pestem, quæ.*

APPENDIX AD EDITIONEM GARETIANAM.

REGIÆ CELSITUDINI JOANNIS GASTONIS,

MAGNI ETRURIAE PRINCIPIS,

SCIPIO MAFFEIUS.

Hæsitanti mihi, præstantissimum hoc tanti scriptoris monumentum emitteremne modo, ut acriter poscebatur; an in aliud tempus, quemadmodum constitueram, differrem; ea cogitatio sollicitudinem dubitationemque abstraxit statim ac rescidit omnem; cum succurrere posse me ex maturata ejus editione occasionem arripere, obsequentissimum et multis nominibus, serenissime princeps, tibi devinctum animum publice profitendi. Ita scilicet me, postquam in hac metropoli feliciter commoror, humanitatis et clementiæ vinculis obstrinxisti; ut nihil impensius exquirerem, nihil exoptarem vehementius, quam officii mei testimonium quoddam, cuiusque singularis non minimum argumentum quomodocunque exhibere. Illud ad hoc accedit, quod præmium maximum, decusque inusitatum manere probe sciam, quascunque sub faustissimis auspiciis tuis prodituras lucubrationes; nimirum procul dubio fore, ut a te legantur, intime intelligantur, et mira, quæ pottes, ingenii vi non minus acute quam vere et apte dijudicentur. Idem obtingit libris fere singulis qui in manus deveniant tuas; horas enim aliquot sæpissime legendo transigis, quod voluptatis atque oblectamenti genus quotusquisque est hac ætate nostra inter privatæ etiam sortis proceres, qui probet, qui intelligat, qui amplectatur? Nemo certe fuit inter omnes celebratissima illa, ac prorsus singulari humanitate, quandocunque a te in colloquium admissos, qui mentis acumen, ingeniique elegantiam non admiraretur summo opere, et summis laudibus non prosequeretur. Externi etiam homines, et e valde dissitis a nobis regioni-

bus huc profecti, variis eorum linguis ita passim a te interpellari solent, ut non verba tantum proprietatæque dictionis, sed ipsam gentis suæ, patriarumque civitatum enuntiationem, et nativum sonum audire sibi videantur. Decent hæc quidem omnia, decent quam maxime Etruriæ imperaturum: omni ævo scilicet studiis et artibus, non fortis tantum, ut olim ille, sed docta quoque Etruria crevit (Virg. Georg. lib. II). Cujus spectatissimæ provinciæ ex inclinata hac urbe rationem habere, et argumentum sumere liceat: nam ut vetera et toties decantata sileantur, paucissimas profecto his ipsis temporibus civitates, seu præstantissimi in re litteraria viri, seu scientiarum adjumenta, priscorumque monumentorum cura spectentur, Florentiæ comparandas deprehendere est. Plurimis ea quidem titulis felix; at nullo magis, quam quod iis principibus regatur, qui paterno potius imperio utentes quam regio, sic alunt ac fovent, ut cum perquam multæ in hac iniquitate temporum Italiæ civitates minuantur sensim, et populi frequentia decrescant, augeatur ipsa in dies, et feliciter efflorescat. Ego vero, princeps serenissime, qui ab aliquot jam mensibus incredibili quadam cum voluptate hoc cælo fruor, hujusque propterea publicæ felicitatis sum particeps, etiamsi dum præclarum hoc et hactenus frustra perquisitum opus tibi sisto, non tam munus exhibere, quam officio satisfacere optime intelligam; spero tamen fore, ut hilari ac benigna fronte, quæ tua lenitas est et clementia, a te excipiar, atque ut studiis meis fautorem aliquando adiutoremque te præstes.

AD DOCTUM HUMANUMQUE LECTOREM.

Cur præstantissimum hoc opusculum multo ante, et ubi primum in illud incidi, non ediderim; cur modo, postquam in longe dissitis studiis versor, repente emittam; unde habuerim; qua occasione tum istum, tum alios plures maximi pretii codices repererim ac detexerim, monendus docendusque es, amice lector. Octo fere elapsi jam anni sunt ab ecclesiasticæ antiquitatis thesauro, in ipsa patria mea per me invento, atque effosso; quo sacras litteras eruditionemque universam, Dei Optimi Maximi ope et auxilio, amplificaturum aliquando me ac juvaturum spero. Investigandi detegendique occasio fuit hujusmodi: Sermonem habueram cum amicis non semel de Itinerariis Italicis, sive de libellis iis quæ in unaquaque civitate rariora et observatione magis digna habeantur, recensentibus, quibus instrui et summa fide adhibita uti solent, quicumque fere ab externis provinciis ad Italiam peragrandam se conferunt. Ostendebam quantum in eo scriptionis genere non imi tantummodo subsellii homines, seque ut plurimum exscribentes invicem, sed ipsi quandoque peccassent summi et litterati viri; vel diversam admodum a vero rerum speciem exhibentes, vel putantes posse quemquam diebus paucis in urbe aliqua subsistentem, quorumcunque, quæ notatione digna in ea sunt, notitiam assequi. De Verona præsertim nostra cum verba facerent, cum allucinatos esse declarabant. non uno loco; tum multa ab iis prætermissa memorabam, quæ imprimis describenda erant et ce-

lebranda. Ut enim eorum quidpiam attingam, quæ majori studio ab istis explorari solent, nemo unus comitum Bivilaquarum cimelia, aureo XVI sæculo collecta, et præclare collocata ac disposita nominavit unquam; etiamsi inter illa, præter eximias pictas tabulas, æreas imagines, mss. codices et excusos, quod in his rebus primas tenet, L circiter vetusta e marmore simulaera numerentur, Augustorumque tam certæ ac præstantes protomæ, ut Romæ quoque, nedum Veronæ, spectanda et magnificienda supellex haberi possint. Addebam tamen, non tam in his omnibus viaticorum hujusmodi largitores, externos fere omnes, culpandos esse, quam incuriam nostram, desidiam, dicamne? inscitiam etiam quandoque nostrorum hominum ac stuporem; quorum plurimi, cum præclariora quæque, ad rerum præsertim ac temporum notitiam spectantia, aut ignorent, aut rideant; ut quæ præ manibus habemus innotescant, ab extremis finibus veniant necesse est qui perquirant, qui illustrent. Arrepta hinc occasione, juvenes aliqui summo ingenio, qui multa mecum erant familiaritate conjuncti, instare acriter ceperunt, ut quod Veronam spectaret, libellum adornare ne pigeret, quo singula memoratu digna cum in hospitum, tum etiam in civium commodum recensere niterer atque explicare, his obsequi cupiens, opusculum aggredi mihime distuli. Dum id molior, cum quidquid etiam manuscriptorum codicum veterumque documentorum præstantius ac rarius apud

nos servaretur, indicare mihi constitutum esset; A capitularium librorum mentio subiit, quæ apud plures scriptores mihi aliquando occurrerat; et quamvis una in civitate vox omnium esset, a majoribus etiam tradita, nihil omnino ex antiquissima ea bibliotheca reliquum esse, accessi tamen ad canonica Ecclesiæ primariæ claustra, ut locum quo olim fuerat lustrarem, et an veteres saltem plutei superessent inspicerem. Frustra perquirens, accepi a prudentibus viris pluribus, de loco nihil constare, pluteorum neque hac ætate, neque patrum memoria visum quidquam vel auditum esse. Necdum tamen a proposito destiti; cum enim cogitarem, non Guarini ævo tantum, qui ex ea S. Zenonis sermones eruerat; et Ambrosii Camaidulensis, qui *celeberrimam* vocat in Hodæporico, *miræque vetustatis volumina* in ea spectavit, bibliothecam stetit: sed et Panvini ætate (*Antiq. Veron. p. 153*) magna ejus *exstasse vestigia*; et S. Caroli quoque, quem celebrat Paulus Manutius in nuncupatoria epistola, quod S. Cyprianum restitui curasset, *accersito Verona miræ vetustatis exemplari*: incredibile mihi videbatur nullas ab eo tempore exuvias nobis superesse. Quamobrem cum inter præstantiores ipsos canonicos patriæ historiæ notitia, et antiquitatis amore Carolus Carinellius excelleret, illum adiens, in quem etiam tabularii cura tunc ex officio incumberebat, enixe obtestatus sum, ut arcas, scrinia, forulos scrutaretur omnes, exploraretque an eorum codicum reliquiæ haberentur ullæ, quorum vel pulvis ipse mihi in pretio esset. Apprime is tum erudito sui ipsius genio impulsus, tum amore singulari, quo me pro humanitate, qua præstat, perpetuo prosecutus est, hanc indaginem instituit; postque paucos dies advenit hilari vultu, quiddam repertum iri asserens sperare se in latibulo, quod excuti ab ambobus simul cupiebat. Properavi confestim ad capitulares ædes, ipsumque in subobscurum cubiculum secutus sum, in quo præaltum mihi armarium ostendit, cancellarii scriptis refertum; supra cujus fastigium nescio quid veterum C chartarum, et lignea quædam librorum integumenta, in *περιφραγμάτων* speciem illuc olim conjecta, apparere videbantur. Scala statim accessit et applicata, moræ impatiens, ascendo; ejusque repositorii summitatem nulla tabula terminatam deprehendo, sed detectam et cavam, ita ut velut ampla ibi capsula efficeretur. Acervo quisquiliarum et fragminum, qui superstabat, rejecto, cavum omne codicibus plenum video, mirantibus, puto, insuetam, et quam ab immemorabili temporis spatio non aspexerant, diurnam lucem. Quosnam vero codices, Deus immortalis! Primus quem arripui, nigrumque et sæcularem quo obruebatur pulverem nihil morans, extraxi, majori Romana littera, et quidem magnifice atque adamussim effigiata fulgebat; secundus celeri ea scriptura constabat, quam litteraria omnis respublica modo Gothicam, modo Saxoniam, modo Longobardicam appellat, et putat usque in hanc diem, Francogallicam item quandoque, viro maximo P. Mabillonio novitatem nominis concipiente; ego vero mere Romanam D invictis, ni fallor, et ineluctabilibus argumentis ostendam aliquando, atque evincam. Rursus pergo; et non nisi majusculis notis, aut millenaria quæ videretur, etiamsi alterius formæ, scriptione exarati libri prohibant. Unus in mentem venit, quem ad sequiorem ætatem statim rejicerent, quicumque a scriptura ipsummet codicis sæculum designari putant: illum tamen Thodorus ecclesiæ Veronensis lector, *Agapeto v. c. consule*, hoc est anno Christi DXXVII, exaravit. Alienabar pene mente ac sensibus præ admiratione, et vigilans somniare videbar mihi, cum scirem uno vel altero ejus vetustatis codice regias quandoque commendari bibliothecas atque illustrari. Extractos demum omnes ab illo tumultu ita collocari ac disponi canonicus Carinellius jussit, ut evolventi mihi facultas esset; quin post tempus aliquod, cum quid circa eos codices meditarer aperuissem, capitulique res

agi ipsi videretur, et Veronensis ecclesiæ dignitati maxime consuli, admonitis ad quos tunc temporis spectare poterat, quosdam ex redivivis hisce mss. pro arbitrio utendos tradidit, et domum meam comportari indulsit. Tum vero lucubrationibus variis sive inceptis, sive meditatis valedicens, poeticis præcipue, cujus facultatis illecebra, quidquid florentis ætatis oblectamentorum atque ineptiarum cura mihi non eripuit, absumpsit, studia mea ad hos potissimum codices contuli: quorum plurimos (nec tamen omnes) mutilos deprehendi, acephalos, semesos, laceros, et reliquias potius librorum quam libros. Nec alio fere aspectu par erat monumenta emergere, quæ decem aut duodecim, ad minimum autem novem sæculorum ætatem tulerint: cum enim duæ veluti classes horum codicum sint, quarum una rubro numero signata visitur, nigro altera, prioris classis membranas a Pacifico Veronensis ecclesiæ nono sæculo archidiacono defluxisse, plura sunt quæ ferme evincant. Bibliothecam ab eo conditam retulit B Panvinius, sive ex epitaphii versu conjectans: *Bis centenos terque senos codicesque fecerat*; sive ex traditione quadam, eo tempore adhuc superstite. Eam bibliothecam *totius orbis terrarum celeberrimam* fuisse, arguebat idem Panvinius (*Antiq. Veron. p. 153*) ex his ipsis, ut opinor, ejusdem in *Canonicorum monasterio vestigiis*, de quibus in præsens sermo est. Has vero librorum, quos Pacificus qua collegit, qua exarari jussit, reliquias esse, id etiam confirmat, quod unus et alter scripti dicantur, *Regnante Domino Nostro Hlotario Imperatore*. Ut autem constet, quo is anno decesserit, quam admirando ingenio floruerit, quantumque ecclesiam Veronensem capitulumque nostrum, multis ac præclaris titulis, ut alibi persequar, illustrem decoraverit, inscriptionem afferam, candido marmori incisam, et in cathedrali templo pulchre collocatam, cujus priorem tantum partem vulgarunt Panvinius, Ughellius, alii; 11 disticha præmittentes, quæ ab ipso eximio viro, ut sepulcro suo aliquando inscriberentur, concinnata nullus dubito; cum e sensu quinti præsertim versus et decimi tertii, tum quia stylum præ se ferunt, a rhythmico præcedente elogio longe diversum; quibusdam enim interlucent tum Latinæ locutionis, tum poeticæ venustatis luminibus, quæ in ejus ætatis monumento alio nullo reperire est: nonum distichum exempli gratia cum quibusvis medii ævi lucubrationibus compara. Qui celebrati hujus ingenii fetum aliquem nancisci summopere cupiebant, elegans pro tempore epigramma, quod præ oculis quotidie habentes non agnoscebant, plaudentes excipiant. Hoc ipso epigrammate linguas Hebraicam et Græcam calluisse se archidiaconus noster nobis indicat: nomen enim suum Hebraice et Græce reddit, cum se *Pacificum* vocat, et *Salomonem*, et *Irenæum*. Lapidis scripturam, sive orthographiam servo, meliori tantum et multiplicata interpunctione lectorem juvenans.

*Archidiaconus quiescit hic vero Pacificus,
Sapientia præclarus, et forma præfulgida.*

D *Nullus talis est inventus nostris in temporibus:
Quod nec ullum advenire unquam talem credimus.
Ecclesiarum fundator, renovator optimus
Zenonis, Proculi, Viti, Petri, et Laurentii,
Dei quoque Genitricis necnon et Georgii.
Quicquid auro, vel argento, et metallis ceteris,
Quicquid lignis ex diversis, et marmore candido,
Nullus unquam sic peritus in tantis operibus.
Bis centenos, terque senos codicesque fecerat:
Horologium nocturnum nullus ante viderat:
En invenit argumentum; et primum fundaverat
Glosam veteris, et novi Testamenti: posuit
Horologioque carmen speræ cæli optimum:
Plura alta grafiaque prudens inveniet.
Tres et decim vixit lustra, trinos annos amplius:
Quadragesima et tres annos fuit archidiaconus:
Septimo vicesimo ætatis anno Caesaris Lotharii
Mole carnis est solutus, perrexit ad Dominum.*

*Neno sane calendarum obiit decembrium,
Nocte sancta, que vocatur a nobis Dominica.
Lugent quoque sacerdotes, et ministri optimi,
Ejus morte nempe dolet infinitus populus.
Vestros pedes quasi tenens, vosque precor cernuus,
O lectores, exorare queso pro Pacifico.*

*Hic rogo pauillum veniens subsiste viator,
Et mea scrutare pectore dicta tuo.
Quod nunc es, fueram, famosus in orbe viator,
Et quod nunc ego sum, tuque futuris eris.
Dilicias mundi pravo sectabar amore;
Nunc cinis, et pulvis, vermibus atque cilbus^a.
Quapropter potius animam curare memento,
Quam carne^b; quoniam hæc manet, illa perit.
Cur tibi plura paras? quam parvo cernis in antro
Me tenet hic requies, sic tua parva^c fiet.
Ut flores pereunt vento veniente minaci,
Sic tua namque caro, gloria tota, perit.
Tu mihi redde vicem, lector, rogo carminis hujus,
Et dic, da veniam, Christe, tuo famulo.
Pacificus, Salomon mihi nomen, atque Iræneus,
Pro quo funde preces mente legens titulum.
Obsecro, nulla manus violet pia jura sepulcri,
Personet angelica donec ab arce tuba.
Qui jaces in tumulto terræ, de pulvere surge,
Magnus adest judex milibus innumeris.
Tolle hinc segnitiam, pone fastidia mentis,
Crede mihi, frater, doctior hinc redies.*

Anno Domini Incarnationis DCCCXVI. Indictione x.

Perscrutari ingressus quidnam veterum scriptorum hi codices nobis servassent, Christiana tantum monumenta librosque ecclesiasticos reperi; in eo maximæ, quam mente conceperam, spei parum, ut fatear, respondentes, quod anecdota in tanto librorum numero perpauca occurrerent. Plura tamen erui luce dignissima; et ex vulgatorum collatione multa didici, quæ novisse Christianæ ac litterariæ reipublicæ magnopere intersit. Cur ergo premis? interpellabit quispiam: cur tot annos differs? cur adhuc occultas? Hoc volebam nescius ne esses, erudite lector, et hoc ipsum est, de quo teneri quodammodo videor rationem reddere. Prima equidem protrahendi causa ex ipsa rei mole ac difficultate oritur; neque enim in his rebus aut properare deberet qui posset, aut posset qui vellet. Multa sæpe volumina, multæ voluminum congeries percurrendæ atque excutiendæ sunt, ut decem versus satis caute scribantur. Immane quantum temporis collationes absorbent! quot editiones, quot ab Henrico Canisio usque in hanc diem collectiones pervolutandæ, ut ἀνέκδοτα tantum monumentorum satis constet! Devorandus sane alacriter labor, ubi rariorum ut plurimum librorum ea supellex omnis in promptu esset: at quam incredibili corporis, animi, marsupii defatigatione perquirenda mihi fuerant plurima variis in civitatibus, et ab remotissimis regionibus arcessenda! Nec parum obstitit, quod incisor nunquam fuerit ad manus: quamvis enim duo ex celeberrimis nostræ ætatis Veronæ pedem fixerint, altero, quod litteris sculpendis operam non det, altero, quod chiragra impediri soleat, uti non licuit. Addas velim, non capitularibus tantum codicibus, sed præstantioribus omnibus qui Veronæ servantur, constitutum mihi esse *Bibliothecam Veronensem manuscriptam* instruere: adesse quidem apud nos putantur nulli; at mille et ducenti numerantur in una Saibantiana bibliotheca: paucissimi sane habebantur Græce loquentes; jam vero horum quoque, me adnitate, non vulgaris copia est advecta. Insidet animo, quod maxime expediat, undecunque decerpere, de antiqua Latinorum scriptura disceptationem præmittere, ac postremam operis partem ex documentis selectis (Veronensibus ut plurimum) instituere, quorum classis prior Ægyptiacis papyris exarata, et a me præsertim conquisita et possessa contineat: ea

A occasione nova quædam ad artem criticam diplomaticam pertinentia proferre vellem, quæ raptim tradere nemini certe liceat. Has moras ab ipsa re; majores autem a me ipso contraxi, et ab anterioribus institutis, et a supellectilis meæ tenuitate, quam fateri, imo profiteri minime vereor: cum enim in capitulares codices incidi, præclariore interioreque ecclesiasticas litteras ne primoribus quidem labris attigeram; Græcas tantum delibaveram; Hebraica elementa vix videram; Latine disserendi ante aliquot tantum menses primo periculum feceram; criticæ nec ipsum nomen, ut hodie vulgariter accidit, satis assequebar. Incipiendum mihi ergo fuit eo ipso ætatis anno, quo popularis meus Panvinius desiit; hoc est post prælongam immortalium voluminum adornatam seriem decessit. Verum quidem est, P. abbatem Bacchinium, ad quem confugi, cuique par referendi nulla unquam facultas suppetet, mira mihi tam longæ viæ compendia monstrasse: sacra tamen Biblia, concilia, Patrum non exiguam partem perlegere oportuit; a quibus quantum studia mea abfuissent, carmina Italica varii generis, tragœdia, eroticæ theses, de re poetica disceptationes satis testantur; nec non Italica scriptio de scientia quam *equestrem* vocant; cui tamen id acceptum refero, quod ad profanæ saltem eruditionis limina mihi iter straverit, ut quibus moribus quibusve opinionibus in iis quæ, ut hodie loquimur, ad honorem spectant, Romani Græcique vixerint, eruerem ac patefacerem. Disquisitionis illius nullam audio rationem hucusque habitam esse ab antiquariarum lucubrationum indagatoribus, qui de diis umbratilibus, de fibulis, de caligis disceptationes magno cæteroquin studio conquirunt, et Latine etiam transferunt: videtur tamen ea pervestigatio, quæ ad vitam pertinet, et ad mores repurgandos valde conducit, ut magis ardua, et minus trita, ita multo utilior existimanda. Ad rem ut redeam, quæ præterea me ab his codicibus sæpe distraherent, acciderunt multa. Cum Christophoro Pfaffio v. cl. de rebus gravissimis decertandum mihi fuit; de studiorum methodo, et universali gymnasio recte instituendo sententia mea, qualiscunque esse potuerit, fuse proponenda; patria priscorum temporum historia pertexenda, et Italicarum regionum sub Romanis metropoles ablegandæ; vernacularum e Latinis Græcisque scriptoribus versionum catalogo, quem antea descripseram, cum translatio agglutinanda quædam, tum de numismatum ac lapidum primatu disceptatio: nova, quam protuli, de fulminum generatione sententia iteratis argumentis vindicanda. Sed et plura evenerunt, quæ me non a manuscriptorum tantum, sed a quibuscunque omnino studiis divellerent: sex mihi publico officio absumptos menses; complures rursus serenissimo Bavaricæ electorali principi feliciter dicatos contranei mei probe norunt. Satis multa attulisse, quibus procrastinanti mihi ultro ignosci debeat, opinor; cum in iis omnibus nulla mihi culpa imputari possit. Verumtamen cum annos rursus aliquot cunctaturus sim, in eo me extra culpam non esse, sponte et ingenue fateor: deflexi scilicet, tantamque provinciam intermittens, in alias sensim delapsus sum nec minus amplas, nec minus arduas; quibus demum non nisi ornatis et peractis ad pristinam revertar. Id qui contigerit, expono. Constitueram *Bibliothecæ Veronensi ms.* ineditarum inscriptionum parergon adjungere, quæ vel in urbe nostra, vel in agro reperirentur. Dum vetustos lapides exploro in hunc finem, et exscribo, monumentorum ejusmodi is me amor incendit, ea cœpit admiratio, ut dispersa, occultata, neglecta, cœli inclementia intereuntia, colligendi in unum, publico tutoque loco exponendi, contegendi quoque, et integra atque incorrupta in futurum ævum præstandi, cupiditas me invaserit maxima. Re feliciter cedente, virisque præstantioribus symbolam conferentibus, aviditas incessit Græca

^a Lege cibus.

^b Lege carnem.

^c Lege fiet.

quoque et externa, quotquot maxime possem, undique conquirendi. Satis prospera et in hoc fortuna usus, cum nec labori parcerem, nec pecuniæ, *Museum Veronense*, sive peculiarem collectorum marmorum editionem jure quodam a me flagitare cum res ipsa, tum doctiores ceperunt cives. Manum admoventes, cum præclarissima occurrerent, incogitatum de usu ac præstantia inscriptionum disputationem ingressus sum: verumtamen Gruterianam collectionem, lapidarios scriptores, summosque rei litterariæ procures marmoribus passim videntes percurrens (bona venia dixerim) tot fallacis obrutum, tot allucinationibus demersum, tot adhuc tenebris circumfusus studium hocce mihi visum est, ut nihil satis tuto in hac materia præstari posse arbitratus sim, nisi nova quadam *Arte critica lapidaria* adornata, ac præmissa. Vix mentem cogitatio ista subierat, mei compos, et rationis studiorum meorum non amplius fui; tanta enim vi operis hujus et instituti imaginem conformationemque in cerebri fibras adactam sensi, ut alia quæcunque abjicere, sive in aliud tempus rejicere, coactus omnino fuerim. Cum quidquid hoc libelli futurum sit, quamprimum exigere averem, patriam mihi relinquendam novi, in qua diverticula parata perpetuo essent: idcirco statim ac per domesticas tricas licuit, Florentiam me contuli, ut in hoc Musarum domicilio, et quo mihi ab omni parte jucundius nullum, in eam opellam incumberem. Ulro fateor inconstantiam hanc, et ab uno ad aliud lucubrationis genus defectionem, minime laudandam esse, sed improbandam, defugiendam, vituperandam: quo me satis teneat, non habeo; at non in studiorum tantum, sed et in ratione vitæ inobservata quadam et occulta rerum connexionem ita ducimur, ut sæpe aberrationes nostras ne quidem percipiamus, atque illud sensim jam pervenisse nos, quo tendere constitutum nobis minime fuerat, quandoque admiremur. Id quoque afferre pro me possim: nempe cum inter adversa multa molestiasque, quibuscum non infrequenter conflictavi, libertatis bonum mihi omnino intactum servarim, ita ut otii mei nemini prorsus rationem reddere obstringar, sive ad hæc me conferam, sive ad illa, perinde esse: quin, ut etiam nullum ex inceptis commentariis, vires meas, quod optime intelligo, multum excedentibus, ad exitum perferam, quæ duo bona unice mihi a studiis peto, nihilominus consequar: ut vitam non sine delectatione ducam, et ne quid interea deterius agam.

Verumenimvero cur in præsens, contra ac decreveram, dies aliquot manum de tabula tollam, atque ad intermissos codices redeam, *Cassiodorii complexiones* emittens; curque hoc membrum a *Bibliothecæ Veronensis* corpore avellam, paucis persequar. Morem in hoc gero amicis et familiaribus, quorum voluntati ac consilio, cum iterum atque iterum efflagitant, obstistere minime valeo. Admonuerunt ii per repetitas litteras, viros quosdam in civitate nostra præstantes repentino et laudabili desiderio correptos, quidquid anecdoti in mss. capitularibus continetur, in publicam lucem prolatum intinendi: quapropter cum vir eximius, undequaque doctissimus, et tum a dignitate, tum ab ingenuis moribus suspiciendus, Veronam, quæ ipsi patria est, advenisset; illum obsecrasse, ut negotium hocce in se reciperet, et, quamprimum fieri posset, quam plura posset ex his membranarum educeret: vel ignorabant ii scilicet, quam longam ego in istis codicibus singulis operam posuissem, vel procrastinantem me diutius, ac labores meos suppressentem, eam curam abjecisse, opinati sunt. Rogabant ergo viri amicissimi impense atque enixe, ut, vel cæteris omnibus posthabitis, *Bibliothecam* meam perficere properarem, vel ejus saltem specimen aliquod communicarem, quo de consilio meo atque instituto quidquam tandem constaret. Parvi, qua licebat: nempe ut de specimine edendo statim cogitarem. Inter illa quæ manu mea transcripta et quomodocunque illustrata mihi seposueram, hoc maxime opusculum pluribus de causis selegi; sed præcipue quod sejunctim prodire, et libellum ex se constituere minus improprie posset. Adnotationes relegens, tribus aut quatuor locis versus quosdam adjecei; cæterum quod antea scripseram, non attigi. De versione *Scripturæ sacræ* qua Cassiodorius utitur, multa commentari incoeperam, quæ rejicere in aliud tempus cogor. Jam vero ad aras confugio, hoc est ad lapides meos iterum me recipio, Veronenses codices non nisi post annos aliquot, vitam et valetudinem Deo Optimo Maximo suppeditante, resumpturus. Quidquid interea eruere ab his atque illustrare alii forte pergant, expectabo lubens et lætus excipiam, cum probe norim multo utilius in tam laborioso tantique momenti officio prospectum, ac longe præstantius per quoslibet alios Christianæ ac litterariæ reipublicæ consultum iri.

DE COMPLEXIONUM OPERE, ET CODICE CUI DEBENTUR.

M. Aurelii Cassiodorii Senatoris cum ingenium singulare et multiplici studiorum genere exercitum ac comprobatum, tum sacra præcipue et digna Christiano homine ab eo percepta doctrina, summo eruditorum consensu ita celebrantur, ut quæcunque ab eo litteris consignata sunt, nulla profecto laude, nulla, ut avide arripiantur, indigeant commendatione. Inter lucubrationes quas posteaquam militiae monasterii nomen dederat, exaravit, memorat ipse in præfatione ad *Orthographiam, Complexiones in Epistolis apostolorum, et Actibus eorum, et Apocalypsi, quasi brevissimas explanationes decursas*. Memoria lapsus est vir eruditissimus, Joan. Alb. Fabricius, *Bibl. Lat. lib. III, c. 16*, cum harum mentionem fieri tradidit in præfatione *Variarum*, quam multo ante conscripserat. *Complexiones* siquidem extremo senio confecit, cum post illas ad *amantissimos orthographos discutiendos anno ætatis 93, Domino adjuvante, pervenerit*: quin ad disserendum de *Orthographia*, ex nonnulla de *Complexionibus apostolorum* orta disputatione impulsus fuisse, ejusdem ad *Orthographiam* præfationis initio discimus. Illæ vero nequidquam hactenus perquisitæ exoptatæque, atque inter deperdita communiter recensitæ, spe omni prorsus abje-

cta deplorabantur. Exiguam quidem ac postremam partem, quæ in *Apocalypsin* est, Daniel Mollerus editam docet, ut videre est apud Fabricium in *Supplemento Bibliothecæ Latinæ*; at quamvis editionem ipsam designaverit, Mollerum deceptum suspicor: sane inter eos quos consului (consului autem per litteras plurimos), qui illam noverit inveni neminem. De Gulielmi Grovæi (apud Boernerum in præf. *Bibliothecæ sacræ Joannis*) allucinatione certe constat, qui in *Elencho Scriptorum biblic. Complexiones in Acta apostolorum vulgatas* credidit. At prodit nunc tandem, et sacrarum litterarum bono ex insperato scriptum hoc emergit. In duos libros dividitur; legitur enim in Actorum fronte: *Incipit liber II. Trithemius olim de Viris illustribus Benedictinis* agens, libris XVI distinctum censuit. Stylus ipsissimus est ac cæterorum Senatoris scriptorum: de quo sane cum iis sentire nequeo, quibus valde arridet, cum præruptum ac confragosum dicendi genus amare nesciam: at sæculi ea dictio et oratio est, quam propterea injuria quis Cassiodorio imputaverit: neque hujusmodi librorum a rhetorica elegantia pretium ducitur. Nonnullis forte exsanguis ac jejuna, fere etiam quandoque mutila expositio hæc videri

poterit, magisque in ea pietas spectanda, quam ingenii acumen, aut præstantia doctrinæ: nemo tamen inficias ibi, præclara etiam non pauca variisque de causis plurimi facienda in ea contineri. Nec valde mihi laborandum autumo, ut ostendam quo loco ecclesiasticum habendum sit vi sæculo exaratum opus; et a percelebri id quidem eruditoque scriptore, quem inter sanctitate claros Alcuinus (*In Fel. Urgel. l. v*) aliive, atque inter sacros Ecclesiæ doctores recenset Beda (*Bed. Comm. in Ozram*). Mirum imprimis profecto est, quantum efficiamur et novo ædificationis spiritu catholici excitemur, cum antiqui nec antea cogniti monumenti quidquam deprehendentes, eadem dogmata inspicimus; cumque eandem a prioribus usque sæculis perpetua serie deductam doctrinam vetustissima scriptura, velut novo et irrefragabili teste traditam comprobataque intuemur. Quod etiam mores ac pietatem spectat, præclara multa in his Complexionibus reperias: verum ut a doctis cupide excipiantur, id satis superque sit, in sacris scilicet Novi Testamenti libris interpretandis versari, canonicasque etiam Epistolas exponere, in quas veterum commentarii vix unus aut alter exstant. Quod si cætera abessent, quibus ecclesiastici libri commendari solent, ad hujus pretium mirum in modum augendam diversæ illæ sacri textus lectiones et antiquæ versionis frustra, quæ nobis exhibet, abunde sufficerent. Constat siquidem cum ex canone, tum ex hemistichis, quæ capitulis explanator præfixit, Vulgata eum, sive Hieronymiana versione usum non esse, sed veteri. Proinde discrepantias vel minimas, Vulgata lectione margini adjecta, indicavi: illæ quidem studium atque operam in sacrum textum, inque ejus interpretationem conferentes juvabunt summo opere, multisque ac perutilibus animadversionibus ansam præbent. Antiquæ autem versionis ab his Complexionibus excerpta fragmenta eo pluris facienda sunt, quo nobis a Cassiodorio traduntur, viro scilicet in optimis sacrorum librorum exemplaribus deligendis, ut ex Divinis Lectionibus intelligimus, accuratissimo, eorumque emendationem ex fontium etiam inspectione acriter suadente. Discrepantias illorum etiam locorum subinde adnotavi, quæ in explanationis contextu non semel occurrunt: quamvis de iis ambigi possit, ipsisne exemplaris verbis an paraphrasticè aut memoriter ab expositore adducantur: quæ suspicio orta mihi est aliquando in Actorum Complexionibus, cum a communi textu versus quidam nimis recedere viderentur. Infirmatur tamen suspicio hæc, quod in verbis ipsis præpositi textus hemistichia quandoque legantur, quæ addita explanationis seu connexionis gratia videri possint; ut illud Act. xiv, 18: *Cumque ibi commorarentur, et docerent*; itidem xvi, 1: *Cumque circuissent has nationes*: quæ tamen in exemplari suo interpretem legisse, nullus dubito: quin aut eadem, aut similia Græcus aliquis codex prætulit, ut Waltonii præcipue Variantes Lectiones testantur. At de his penes eruditos judicium esto: quibus in his Complexionibus nova quoque et peculiaris in capita sectio animadvertenda erit: id temporis scilicet sacrorum librorum ut emendationem, ita pro arbitrio quisque sibi partitionem concinnabat. De veteri capitum distinctione, Scripturæque sanctæ stichometria notum est, quam multa disputaverint viri docti. Nunquam vero frustra laborare, qui sacris veterum lucubrationibus eruendis operam navat, vel unus harum Complexionum de Trinitate locus satis testatur: nondum enim ad hodiernos expugnandos Unitarios vel profligandos, tam invictam tamque ineluctabile testimonium emergerat. Clamant isti, Scripturæ versiculum, quo sanctissima Trias perspicue docetur, S. Joannis Epist. I, c. v, in priscais codicibus ut plurimum non reperiri, et ab antiquis Patribus lectum non esse, Africanis quibusdam exceptis. At docet nos Cassiodorii interpretatio lectum ab ipso fuisse; quo constat et in Romanis exemplaribus existisse: quibusnam autem? nimi-

rum selectissimis, et qui jam tum haberentur antiqui: is enim priscais et emendatos codices ad sacræ Scripturæ lectionem maxima cura deligendos in Divinis Lectionibus admonebat: quid putabimus ab ipso præstitum, cum non legendos tantum, sed et interpretandos susciperet? vix autem puto, Cassiodorii ætate vetustatis laude celebrari codicem potuisse, qui ad apostolica ferè tempora, sive ab iis hæud ita longo intervallo dissita non pertingeret. Quam emendatis etiam exemplaribus uteretur, intelligi potest ex præfatione Divinarum Institutionum, quæ libros cæteros notariis emendandos tradidisse discimus, sacros vero manu ipsum sua emendasse. Quin de Orthographia fuisse disserere, non alia de causa profertur aggressum esse se, quam ut sacræ Biblia integritatem exscriberentur.

Membranæ liber, in quo insigne hoc ecclesiasticæ antiquitatis monumentum unice perennavit, eximie ac venerandæ vetustatis notas præ se fert omnes; adeo ut videri possit ab ipsius Cassiodorii ætate non ita multum abesse. Integer atque incorruptus, modo paginas quasdam excipias, quibus membrana vel perforata, et ab atramento exesa interlucet, vel fugientium litterarum tenuissima vestigia vix retinet: univrsim bonæ etiam notæ, et multis aliis comparatus correctionis laude non carens; plures enim interdum paginas oculo inoffenso percurras, quamvis deinde menda turmatim alicubi occurrant: sive diversitas hæc atque inconstantia mutato librario, sive remisso aliquando et defatigato imputanda sit. Ut erudito sæculi genio morem geram, formam litterarum scripturæque specimen propono: nec librarii nec temporis nota ulla visitur.

Habes in primo specimine cur auctoris nomen novè scripserim, et secus ac soleat: cum enim post artem typographicam inventam nunquam, quod sciamus, tantæ vetustatis Cassiodorianus codex emergerit, atque in editorum manus devenerit, id in primis nostro debebimus, ut vera tandem hujus nominis inflexio innotescat: Cassiodorius siquidem rectius est dicere, quod triplici hujus manuscriptori testimonio liquet. His certe in rebus Tertulliani canon obtinet: *Id verius, quod prius* (*Adv. Marc. l. iv, c. 4*). Quin gentilitia nomina apud Romanos ut plurimum in *ius* desinere pervulgatum est. Ex Aurelia gente Cassiodorum familia primo fluxit; qua deinde in varias stirpes iterum distracta, Cassidorius gentilitii nominis rationem obtinuit, in plures familias diffusi, etiamsi κατ' ἐξοχὴν ab illa præferretur, quæ auctorem nostrum ediderat, Var. lib. 1, epist. 4. Cassiodoros (ut hactenus perperam scripsimus) præcedentes fama concelebrat; quod vocabulum, etsi per alias videatur currere, proprium tamen ejus constat esse familiæ.

Summam fidem in hac editione instruenda adhibui, et ms. etiam in minutioribus, quantum fieri potuit, inhæsi. Qui antiquum monumentum ab exemplari unico primus eruit ac profert, satis cautum et circumspectum se præstare vix possit; is enim quid posteritati omni legendum sit imperat ac jubet. Ad constitutam mihi fidem pertinere credidi, nihil immutare, ut syntaxin quandoque restituerim; et de meo nihil addere, aut ad sensum, qui mutilus videretur, integrandum, aut ad lacunas aliquas explendas: quas congruentibus quidem utcumque verbis supplere in promptu est ut plurimum; abstinendum tamen duxi, ubi eadem ipsa, quæ vel membrana albescente evanuerunt, vel corrosa deficient (velut p. 252 [*h. ed. col. 1412*]), obvia prorsus et indubitata non sint. Emendati num, quas raro adhibui, ubi operæ pretium sit admonebo, ut et ipsæ ab aliis emendari possint: hoc si præstitissent transactis temporibus critici, veterum scripta aliquanto melius pernosceremus; innumeros enim locos ex arbitrio reficientes, antiquorum codicum lectiones ab oculis subduerunt. Non ea tantummodo quam mihi proposui, in ms. exhibendo fides, sed impulit etiam me constans

doctorum hominum sententia ac voluntas, ut quædam descriptionis genera, a quibus ms. liber nunquam deflectit, intacta relinquerem; quæ in aliis editionibus nihil prohibebit corrigere, et ad meliorem usum traducere. Sant ex his, *epistula, temptare, fantastica, profeta, dicio, condicio, ammirans*, atque alia: *intelligere* perpetuo scribitur, ut in quamplurimis et vetustissimis aliis codicibus: plebeiorum præcipue et rusticorum hominum is erat sonus, ut arguo e Ciceronis loco, de Orat. lib. 1, quem de his vocibus accipio: ridetur Cotta *iotam literam tollens, et e plenissimum dicens*, qua pronuntiatione non oratores antiquos, sed messorum imitari, Crasso videbatur. Scribitur in hoc exemplari, *cæcitas, cælum, cælestis*; item *adicere, subicere, reicere*. Inconstanter in aliis: itaque modo *seculum*, modo *sæculum*; *cena et cæna*, ut apud veteres *scena et scæna*. *Obædio* hic fere semper, nec non *rettulit*. Molestum erat lectorem morari, quotiescunque particulæ *non, ut, quod*, etc., aut redundant, aut desiderantur. Libri autem indolem ac morem, minutasque itidem emendationes semel hic inuamus: hæc quid intersit scire, non nisi criticis sacris initiati intelligunt. Primum consuetis permutationibus cognatarum litterarum laborat liber: *peccavimus*, pro *peccabimus*; *super viam* bis, intervallo præter morem relicto, pro *superbiam*; item *accedere, cadet, montes*, pro *accidere, cadit, montis*; contra *si*, et *audiat*, pro *se*, et *audeat*; item *adque, aliquod*, quæ occurrunt ut plurimum, pro *atque, aliquot*. Scribitur in ms. *inproba, conplectens, conpunctos*: præterea *opportuna, ponitur, conversos*, pro *opportune, punitur, conversus*: Cassiodorii ætate familiaria menda: is siquidem Orth. cap. 15, b pro v, v pro b, o pro v, n pro m, contra orthographiæ præcepta vitiose positas non relinquant. Videas sæpe *populus, mondissimus, iracundia*: quam ab antiquo accepta consuetudine, vetustiora monumenta testantur. Legitur etiam in codice, *pietas, prætio, sæ*: exinde manifesto errore, *patiatur, fidelium, nobis*, pro *potiatur, filium, bonis*; rursus, *Dei quæ, his, necesse, respicere, huc, hic*, pro *Deique, is, nescisse, despiciere, huic, sic*; demum *se* pro *esse, esse* pro *se, victum* pro *vincitum, alibi* pro *albi, nullis effulsisse, pro nullis se fuisse, vita et* pro *vitiet, subripere* pro *subrepere, præcautionibus* pro *præcautionibus, impedisset* pro *impendisset*. Mirum est interdum, ut in contrarium abducatur sententia a litterula una, utque addita ea, vel dempta, periodus integra restituatur. Animadverti, eadem consonante concurrente, scilicet in fine unius dictionis, atque in capite alterius, primam a librario sæpe omitti: *sive unu sive; cum ipso semper*, pro *cum ipsos semper*; alibi ex opposito importune duplicat: *niger regressus, illis suscipere*, cum scribendum erat *niger egressus, illi suscipere*; *regionis* pro *religionis*, ut etiam scribitur in Taurinensi codice, e quo initium Epitomes Institutionum Lactantii, nusquam antea visum, aliquot ab hinc annis emisi. Quid memorem deprehendisse me *seddomini*, pro *se domini? seddicit* pro *se dicit*? didici ex his quæ non sunt hujus loci. Præludentes Italicæ linguæ

A phraseologias persequi non vacat: adverbia *promptissime, benigne, devote*, ita in hoc opusculo enuntiari solent: *prontissima mente, benigna mente, devota mente*. Redarguerat auctor noster, Div. Litt. cap. 15, *librarios grammaticæ artis expertes* ob *m litteram*, quam *si inconvenienter addas aut demas, dicitio tota confusa est*. At erat in ms. *præ passionem, de Hierosolymam*: fluebant hæc ab imperitæ plebis sermone, quem iisdem solœcismis superiori etiam ætate infectum fuisse constat. Trimalchionem et socios eodem modo in convivio loquentes inducit Petronius, ut etiam a plebeia locutione ridiculum aucupetur: *scimus te præ litteras fatuum esse*.

B Adnotationes addidi breviusculas: dissertationibus locus patebat multiplex; verumtamen non tam Cassiodorii tunc opus exhibuissem, quam meum. Auctoris vitam nihil attinebat retractare post amplissimam quam optimæ ejusdem editioni P. Garelius præmisit. Cum et aliam laudari deprehendissem a card. Norisio nostro in Apologia monachorum Scythiæ, nempe quam P. Dionysius a S. Martha Gallice edidisset, post longam indaginem reperi tandem, et percurri. Libro IV de scriptis amissis verba faciens, *Catenam* memorat, seu *Commentarium ex pluribus scriptoribus decerptum* in Epistolas apostolorum, et Acta, et Apocalypsin. Complexiones nostræ designantur; sed quæ ad modum Catenæ elucubratae minime credi poterant, cum Catenarum usus longo post Cassiodorium intervallo emergerit; neque ex variis scriptoribus illo ævo commentarius decerpi potuisset in apostolorum (catholicas saltem) Epistolas, quas paucissimi adhuc interpretes attingerant, ut in adnotationibus persequar.

C Cum per epistolas amicos eruditos de hujus operis editione monerem, Apostolus Zenus, invictissimi et litterati æque ac litteratorum hominum amantissimi, Caroli VI Cæsaris Augusti historicus, et poeta, inter alia quæ his ipsis diebus docte rescribit, quam rara medio etiam ævo harum *Complexionum* exemplaria fuerint, animadvertit: nam Notkero Balbulo, sæculi X scriptori, minime innotuerunt; ut ex ejus opusculo de Interpretibus sacræ Scripturæ arguere est, quod in *Thesauri novissimi Anecdotorum* (ad oras nostras nondum transvecti) tomo primo P. Bernardus Pez, Mellicensis in Austria monachus, nuper vulgavit.

Solemne mihi perpetuo fuit, ut doctorum virorum iudicio scriptiunculas meas subjicerem, nihilque mihi acceptius accidit, quam cum quid peccarim admoneor. Vir inter amicissimos, Antonius Maria Salvinius, sæculi decus, cum in eum epistolæ meæ locum, hujus voluminis col. 0000 incideret, quo e *regis* vocabulo de Romano imperatore non agi, arguere videor; commode docuit, aliis quidem argumentis recte id probari, illo vero nequaquam: cum ex voce βασιλεύς, qua ad Romanos imperatores significandos Græci uti solent, Latinis etiam legendis, ut vocantur, *regis* nomen eadem significatione sæpe adhæsisse deprehendatur.

PRÆFATIO.

Breves ^a apostolorum, quos nos proprie Complexiones possumus appellare, summam dicendo di-

^a Argumenta sive lemmata quæ præfiguntur, quibusque textus quodam nobis compendio panditur (Div. Lect. cap. 1), non modo Titulos et Capitula veteres appellarunt, sed etiam Breves. In collectione veterum Titulorum, a doctissimo cardinali Thomasio vulgata, qua codex unus habet, Incipiunt Capitula; præfert alter, Incipiunt Breves: vide Cangii Glossarium. Hinc in mss. quibusdam index lemmatum Breviarium vocatur; quo sane vocabulo usi sunt etiam Suetonius et Plinius. Seneca, epist. 39: Vulgo Breviarium

D versa complectuntur, quæ sibi tangenda esse proponunt; ut nec relatio iudicetur effusior, nec aliquid

dicitur; olim cum Latine loquebamur, Summarium dicebatur. Innuit autem auctor potuisse explanationes has suas Breves etiam appellari, cum in ipsis non cuncta verba discutiat, sed summas rerum in parvitate complectatur: aptius tamen Complexionum nomine donandas fuisse, quod præfigenda summaria non sint, sed veluti paraphrases quædam textui sociandæ, et quæ continentur in textu complectentes, περιόχαι.

brevitate constrictum prætermissum esse videatur. **A** Sit ergo nobis propositæ rei brevis et absoluta narratio, summas rerum in parvitate complectens, non cuncta verba discutiens, sed ad intentiones suas summam dicta perducens; ad quod nos studium sensum lectoris deducere festinamus, ut altius ad intellectum perveniat, ubi nostra eum deducere voluntas congrua intentione festinat. Inter Breves autem et Complexiones hoc interest, quod Breves sunt subse-

^a Colliquefactam in hoc verbo sive ab auctore, sive a librario, primitivam litteram non miror: miror potius qui factum sit, ut communi scripturæ id vitium non adhæserit, cum cæteroquin consimilia verba corruperit. Illa jus suum tenuere, quibus *m* post *d* consequitur; scribimus enim *admoneo*, *admoveo*, *admitto*, cum scribamus *appono*, *accumbo*, *afflo*, etc. At in hoc libro *ammonet*, *summovet*, *ammi-rans*, et *quemammodum*.

^b Ita vetustus codex ex gentilitiorum nominum regula. Præfationem vide.

quentium rerum particulatim divisa commonitio; Complexiones autem similium rerum juncta copulatio: quod tibi jam notum facio, lector, ammonitus ^a ut alterum interrogare non egeas, dum ipse plenissima quod dicimus satisfactione cognoscas. Nunc ad exponendum textum in Christi nomine veniamus.

^b *Cassiodorii Senatoris, jam Domino præstantis conversi* ^c, *explicit Præfatio.*

^c *Conversus* dicebatur qui sæculo valedixerat. Ita loquitur D. Benedictus in Regula, concilium Arelatense can. 11, etc. Hoc adjuncto nominis, quæcunque scripsit, postquam intra claustra monastica se receperat, insignita antiquitus fuisse, par est credere. Hinc fortasse tum *Magni*, sive *Marci* prænomen abest, tum *Aurelii* nomen, *Senatoris* agnomine retento, quo singulatim designabatur. Sequiori enim ævo, quo plura arripiendi nomina mos invaluit, ultimo ut plurimum utebantur.

M. AURELII CASSIODORI I COMPLEXIONES IN EPISTULIS ^a APOSTOLORUM.

EPISTOLA SANCTI PAULI AD ROMANOS ^b.

1.—1, 1. *Paulus, servus Christi Jesu, vocatus Apostolus, et cætera.* Nomen suum competenter præponit Epistulis, quoniam scribebat absentibus: vocatum se quoque a Deo dicit Apostolum, sicut Ananiæ dictum est: *Vas electionis est mihi, ut portet nomen meum in gentibus: et segregatum in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas, de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem* ^c: per quæ se dicit accepisse gratiam, ut in omnibus eum gentibus prædicare debuisset. Ita catholicæ fidei fundamenta in ipsis primordiis, velut doctus architectus, salutari prædicatione constituit. Benedicit etiam Romanos, ut gratiam et pacem a Deo Patre et Domino Jesu Christo percipiant; ^d ubi etiam et Spiritus sanctus intellegi debet: quoniam ex tribus una, vel duæ nominatæ personæ, totam plenissime noscuntur indicare Trinitatem; sicut in Actibus apostolorum beatus Petrus ait: *Et jussit eos in nomine Jesu Christi baptizari* (Act. x, 48): cum Dominus dixerit: *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris,*

et Filii, et Spiritus sancti (Matth. xxviii, 19. V., *Euntes ergo docete*). Legitur etiam in suprascripto libro, de solo Spiritu sancto: *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto* (Act. 1, 5).

2.—1, 8. *Primum quidem gratias ago Deo meo, per Jesum Christum, pro omnibus vobis, et reliqua.* Imprimis Deo gratias agit, Romanorum prædicans fidem, et pro eis se orare testatur assidue; promittens habere se desiderium, ut ad eos tandem aliquando venire prævaleat ad confirmationem fidei, quæ jam illis probabatur esse communis: nam frequenter se desiderasse dicit ad eos venire; sed testatur quibusdam impediens causis se fuisse prohibitum: scilicet ut doceret eos plenius, sicut et cæteras nationes, ad quas fuerat destinatus, Novi et Veteris Testamenti veritate patefacta; adjiciens exemplum Ambacum ^e prophetæ, *justum ex fide vivere* (II, 4). Nec terrearis de profunditatibus sacris, quia maxime intentionis ejus est, ut se ipse consequenter exponat.

^a Prisca quoque marmora sic loquuntur: *ab Epistulis Latinis* passim: *o* et *u* sæpe convertebantur.

^b Ab Actis non incipit. Vulgato enim, sive D. Hieronymi canoni non inhæsit. In *Divinis* pariter *Lectio-nibus* Novi Testamenti libros in tres partes dividens, Epistolas omnes, quas *Canonicas Epistolas apostolorum* vocat, in secunda collocat, Acta et Apocalypsin in tertiam rejicit. Ita et D. Augustinus, de Doct. Christ. I, II, c. 8. Conspectum accipe:

Vulgata.	Cassiodorius.
Acta.	S. Pauli Epist.
S. Pauli Epistolæ.	S. Petri I, II.
S. Jacobi.	S. Joannis ad Parthos.
S. Petri I, II.	S. Joan. II, III.

S. Joannis I, II, III.
S. Judæ.

S. Judæ.
S. Jacobi ad dispersos.
Acta.

^c Act. ix, 15, Vulg. *Mihi iste.... coram gentibus.... prophetas suos in Scripturis sanctis.*

^d Idem iterat, ubicunque Spiritus sancti nomen omittitur: comprobatur etiam ineluctabilibus adversus Macedonium aliosve hæreticos testimoniis.

^e P. Possevinus initio Apparatus Sacri: *Abacuch, quem LXX interpretes sine aspiratione scribunt Ambacum.* At D. Hieronymus Prol. in Abac.: *Scire nos convenit, corrupte apud Græcos et Latinos nomen Ambacum prophetæ legi, qui apud Hebræos dicitur Abacuc.*

5. — i, 18. *Revelatur enim ira Dei de caelo super omnem impietatem et injustitiam, et reliqua. Iram Dei supra illos dicit esse manifestatam, qui cum supernam potentiam per creaturas ejus et inestimabiles operas cognovissent, gloriam incorruptibilis Dei ad creaturas corruptibiles transtulerunt; id est, ut homines, volucres, et quadrupedes colere decrevissent. Hi dum se aestimant esse sapientes, stultitiæ cæcitate damnati sunt: quia totum inde mortiferum nascitur, ubi auctor rerum fuerit sacrilega impietate derelictus. In quo enim subveniat creatura fragilis, si offendatur omnipotentia Creatoris? Hactenus fuit narratio delicti; post sequitur pœna peccati.*

4. — i, 24. *Propter quod tradidit eos Deus in desideria cordis eorum, et cætera. Hic jam commemorat qualis pœna proveniat eis qui se a Domini cultura summoverint; scilicet ut qui Deum incorruptibilem contemnere temptaverunt, relictis in desideriis et inmunditiis cordis sui, ipsi se alterutra scditate commaculent: primum, ut contra naturalem usum feminis utantur inlicitè; ipsi quoque masculi mutua corruptique lacerati subdantur libidinibus suis et cæteris flagitiis quæ cæcatus sensus invenit: sed non solum hæc facientes, verum etiam talibus consentientes simili detestatione condemnat.*

5. — i, 1. *Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis, qui judicas, et cætera. Arguit eos qui alios recte judicant, et eadem se vita commaculant: patientia enim Dei sustinet dementer errantes; sed qui fuerit peccata confessus, gloriam suscipit et honorem; illos autem qui veritati non consentiunt, tribulatio et angustia digna consequitur; acceptio siquidem personarum apud Deum non est, sed sola qualitas pensanda factorum; non enim tantum legis auditores grati sunt Deo, sed factores legis potius justificabuntur.*

6. — ii, 14. *Cum enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter quæ legis sunt faciunt, et reliqua. Cum gentes, quæ legem non habent, naturali vivant institutione compositæ, Judæus, quoniam legem accepit, eamque nec intellegere, nec custodire voluit, in iudicio Domini Christi amplius tenetur obnoxius: non enim quemquam beatum circumcisio facit esse, sed vita; maxime cum illa reclusio præputii ad circumcisionem cordis constet esse translata; cujus laus non ex hominibus, sed esse constat ex Deo.*

7. — iii, 1. *Quid ergo amplius est Judæo? aut quæ utilitas circumcisionis? Gentibus quidem, quæ adhuc minime crediderant, præponit Judæos; qui tamen legem Domini devotis cordibus acceperunt; nec iterum illud potest evacuare præcepta divina, si quidam eorum inobedientes fuerunt; illis enim pereuntibus, legis veritas manet: nam peccata hominum dicit commendare justitiam Dei, ut cum nos delinquimus, ille in condemnatione nostra semper justissimus approbetur; qui vero aliud dicunt, eorum justa damnatio est: quapropter Judæos et Græcos*

A omnes sub peccato esse confirmat. Hoc etiam tertii decimi psalmi comprobavit exemplo, dicens universam carnem non lege justificari posse, sed gratia; quod Christi Domini comprobavit adventus, qui nobis in reatu positus fidei suæ dona largitus est.

8. — iii, 27. *Ubi est ergo gloriatio tua? exclusa est: per quam legem? factorum? non; sed per legem fidei, et reliqua. Judæorum gloriam, quam videbantur habere per legem, veniente Domino Salvatore, per legem fidei proficitur exclusam: non enim per legem circumcisionis, vel alia hujusmodi, justificatur homo; sed per legem fidei: quoniam unus est Deus et legis et fidei. Abrahæ quoque subjungit exemplum, probans non ex operibus eum gratiam Domini reperisse, sed fide (xxx psalmi adiciens testimonium^a; beatos esse confirmans, quibus peccata dimissa sunt), quem justificatum non in circumcissione perhibet, sed in præputio esse per fidem. Fides autem ejus evidenter apparuit, quando, Domino promittente, non dubitavit credere de se et Sara vetulis Isaac sibi filium nasciturum. Quapropter similis erit illis justitia, qui Dominum Christum, et propter delicta humana traditum; et propter justificationem nobis conferendam crediderint suscitatum.*

9. — v, 1. *Justificati igitur ex fide, pacem habeamus ad Deum, per Dominum nostrum Jesum Christum. Justificatos per fidem pacem monet habere cum Patre; quando per Jesum Christum Filium ejus æternæ salutis munera perceperunt, qui magis in tribulationibus et angustiis spei suæ sumunt semper augmentum. Cum pro Impis Jesum Christum dicat esse mortuum, multo magis ab ira salvos facere promittit, quos suo sanguine justificare dignatus est: peccante siquidem Adam, mortem humano generi constat inflictam; etiam eis qui mandata Domini, sicut fecit Adam, minime prævaricasse noscuntur; sed sicut per Adam mors pertransivit in posteros, multo amplius in adventum Domini Jesu Christi gratia et donum æternæ vitæ abundabit in plurimos.*

10. — v, 28. *Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnatione, sic et per unius justitiam in omnes homines in justificatione. Adhuc in eadem probatione persistit: nam per Adam dicit suscepisse mortem genus humanum; sed per Dominum Christum æternæ beatitudinis præmia consecutum; et sicut per unius inobedientiam peccatores constituti sunt multi, ita et per unius obedientiam justis constituentur multi: subintravit enim lex, ut abundaret delictum; venit gratia ut deleteret exitium; et ideo, qui jam mortuus est peccatis, vivere non debet in delictis.*

11. — vi, 3. *An ignoratis quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius baptizati sumus? Sicut omnis baptizatus suis peccatis est mortuus, ita Christo resurgente novatur in perpetuam sospitatem: nam qui similitudini mortis ejus complantatus agno-*

^a *Beati quorum remissæ sunt iniquitates. In Vulgata est xxxi, in Hebraica serie et in versione Hieronymi, xxxii.*

scitur, eodem modo et similitudini vitæ ipsius sociandus esse declaratur : in illa enim cruce noster vetus homo confixus est, ut innovatus exinde resurrectionis munere nasceretur. Nam sicut Christus semel peccato mortuus est, et vivit in gloria Dei, ita et nos peccatis mortui, in ipsius sanctificatione vivamus; quia jam non sub lege, sed noscitur esse sub gratia.

12. — VI, 15. *Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? et reliqua.* A fidelibus viris famulandum ^a non dicit esse delictis; quia jam non sunt subjecti legi, sed gratiæ: nam sicut prius iniquitatibus membra carnalia serviebant, ita nunc per fidem spiritales effecti, vivere debent in sanctitate propositi: quippe, quando in prioris vitæ stipendio finis erat sine dubio mors æterna; in ista vero perpetuum datur gaudium, et sine fine securitas.

13. — VII, 1. *An ignoratis, fratres (scientibus enim legem loquor), et reliqua.* Quemadmodum se habeat lex, facta viri et mulieris comparatione designat. Sicut enim mortuo viro, mulier sine crimine transit ad alterum, ita recedente lege, ad novitatem gratiæ sine culpa perventum est: quapropter serviendum Deo jam dicit in gloria [*forte* in gratia], non in litteræ vetustate: nam occasionem peccati lex dedit, quæ prohibendo delicta, inobedientes homines reos semper ostendit.

14. — VII, 12. *Itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum.* Cum sit lex spiritualis, necesse est ut eam caro semper offendat: quoniam vitio peccati originalis, mundi concupiscentiam probatur affectare damnatam: unde profitetur Apostolus habere se desiderium boni, sed trahi maxime lege peccati; propter quam difficultatem Dominus Pater misit Filium suum, qui, assumpta carne peccati, credentium vincla dirumperet.

15. — VII, 25. *Igitur ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati.* Legi dominicæ dicit se quidem voluntate servire, sed carne potius obedire peccatis: qui autem non ambulant secundum carnem, suscipiunt a Domino remissionem: ideo enim Pater misit Filium suum, ut sumens similitudinem

A carnis peccati, delicta mundi dissolveret. Nam prudentiam carnis, quæ est inimica Divinitati, mortem dicit operari; spiritualis vero intellectus, qui Deo semper acceptus est, æternam vitam tribuit et salutem: unde magis in Spiritu sancto vivendum est, qui nos tunc inhabitat, quando se a nobis diaboli potestas extraneat. Ambulandum est ergo in sanctitate propositi, quoniam qui spiritualiter vivunt, hi filii Dei sunt.

16. — VIII, 15. *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, et quod sequitur.* Omnem Christianum perfectum dicit accepisse non servitutis spiritum in timore, sed filiorum adoptionis affectum: quando illum patrem dicit, cujus hæreditatem justo desiderio concupiscit: nam si Christo compatimur, B et gloriæ ipsius participes esse merebimur. Sed multo minora sunt præsentia mala, quam futura præmia; ista enim temporalia, illa perpetua sunt: nam creatura nostra ^b congemescit [*Vulg., vs. 22, omnis creatura ingemiscit*] et parturit, quousque ad illud perveniat, ut promissa felicitate potiatur: quod etiam se dicit efficere, quamvis Spiritus sancti cognoscatur jam primitias accepisse, exspectans redemptionem corporis sui, quæ in generali resurrectione præstanda est.

17. — VIII, 24. *Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur non est spes.* Promissiones divinas spe magis prædicat sustinendas; quoniam quicquid in futuris temporibus punitur [*leg. ponitur*], carnalibus oculis non videtur. Spiritus autem sanctus C *postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus*; id est, quod nos gemere faciat, ut ad promissa præmia venire possimus. Prædestinatos autem dicit vocatos, ut sit Dominus Christus primogenitus in multis fratribus: et ne in tanta spe titubarent hominum corda fragilia, prædestinatos dicit vocatos, vocatos autem asserit justificatos, justificatos vero magnificatos esse confirmat. Hoc argumentum dicitur climax, id est gradatio, quod etiam in subsequentibus frequenter assumit.

18. — VIII, 31. *Quid ergo dicimus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos? et cætera.* Commendat

^a Hyperbaton hocce vicies fere in his Complexionibus adnotavi; nihil scilicet illo ævo et ab hoc scriptore tam diligenter quæsitum, quam perpetuus quidam rhythmus, non sine aliqua ratione metri, ut ex cap. 15 Div. Lect. argui potest. Ad eum rhythmum superstitione servandum pro nihilo habebatur, inusitata verborum collocatione, sensum ipsum aut perturbare, aut invertere. Negans ergo particula sæpissime loco movetur; idem pronomini *se* pariter accidit, præcipue cum adjacet verbo *dico*. Cum scribendum erat, *dicit gentes gloriari non debere*; legitur, *gloriari non dicit debere gentes*: cum exspectabas, *dicit se bonorum suorum conscium non esse*; habes, *consciūm se suorum non dicit esse bonorum*; ita, *se non dicit in vanum currere*, pro, *dicit se non in vanum currere*; *non decernat horrere*, pro, *decernat non horrere*; *timorem esse in charitate non asserit*, pro, *asserit in charitate timorem non esse*; *non se dicit posse*, loco τοῦ, *dicit se non posse*: et similia. Transpositionis hujusmodi vestigia quædam in aliis Cassiodorii scriptis conspiciuntur. Ad psal. VI, quoniam

D *non se vult a mortuis rogari*; ad LXX, *tunc ergo se petit non debere derelinqui*. Var. I. v, ep. 42, *qui eum non optat evadere*. Quod vero in editis perraro hæc syntaxis appareat, ea præsertim collocatione quæ sententiam in contrarium trahit, criticorum opera evenisse crediderim, qui verborum ordinem restituerint: norunt siquidem quicumque mss. codices terunt, quam diversa pleraque auctoribus invitis legamus. Mihi quidquam immutare religio fuit: cæterum de his lectorem semel admonuisse satis superque duxi.

^b Diversa forte lectio diversam interpretationem peperit. De natura nostra videtur auctor explicare hunc locum: at pro *creatura omni* alii creaturas inanimas universas, alii gentiles intelligendos censent; quo sensu verba *πάσα ἡ κτίσις* in Novo Testamento etiam alibi occurrit. Mar. XVI, 15, *κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει*: *prædicate Evangelium omni creaturæ*: quod apud Matth. XXVIII, 19, dicitur, *μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη*: *docete omnes gentes*.

igitur per omnia misericordiam Patris, qui ut nos redimeret, suo Filio non pepercit : quid enim nobis boni potuit negare, qui beneficiorum omnium concessit auctorem? ipse enim interpellat pro nobis, qui et sedet ad dexteram Patris. Consequitur etiam numerosa nimis et affectiosa promissio, nullas tribulationes, nullas persecutiones, nulla pericula, nullas potestates caelorum, neque praesentia, neque futura, a gratia nos Domini Christi posse dividere, quibus dignatus est tam magna praestare.

19. — ix, 1. *Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto, et reliqua.* Charitatem carnalium parentum suorum tantam sibi fuisse testatur, ut, quod ultimum miseriarum est, se magis voluisset a Christo dividi quam Judæos a fide Domini videret excludi : quod etiam et Moses dixisse legitur : *Aut dimitte populo huic peccatum; sin autem, dele me de libro quem scripsisti*^a. Primum, quia adoptati erant in gloria filiorum; deinde quibus praeceptum est legis obsequium, unde patriarchæ quoque provenerunt; et quod omnes honores superat, ex quibus natus est secundum carnem Dominus Christus, qui est super omnia Deus benedictus in saecula. Ad fidem quoque Christi filios dicit venire promissionis, non omnes filios Abraham, qui ex ejus quidem semine nati sunt, sed ejusdem fidei non fuerunt; dantur etiam exempla Abraham et Saræ, Isaac et Rebeccæ, et duorum fratrum Esau et Jacob; sed unus ex his ita probatur electus, ut nullis meritis precedentibus, sed per solam gratiam germano videatur esse praepositus, gratiam Domini gratuitam per cuncta commendans.

20. — ix, 14. *Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit, et reliqua.* In arbitrio Domini posita fatetur universa, quando non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. Exemplum quoque Pharaonis annectit, quia juste voluntate sua peragit, quaecunque disponit. De superioribus etiam dictis sibi facit contrariam quaestionem, quam figuli comparatione dissolvit, dicens, habere eum potestatem, aliud vas facere in contumeliam, aliud in honorem : ne quis contra Dei voluntatem sacrilega murmuratione consurgat.

21. — ix, 22. *Quod si volens Deus ostendere iram, et manifestare [Vulg., notam facere] potentiam suam, et caetera.* Ostendit patientiam Dei, cum impios magna pietate sustinuit; ut tam de gentibus quam de Judæis eligeret sanctos viros, quos praeparavit gloriae sempiternæ : cujus rei Oseæ prophetæ datur exemplum. Judæorum autem reliquias, exemplo Esaïæ prophetæ, convertendas dicit in fine saeculorum, quod etiam esse faciendum ipsius prophetæ alio confirmavit exemplo.

22. — ix, 30. *Quid ergo dicimus? quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, adprehenderunt justitiam.* Gentes dicit per fidem, non ex operibus comprehendisse justitiam : nam Judæi credentes ad litteram, et non spiritaliter sapientes, offenderunt in lapidem offensionis, qui est Dominus Christus : quod etiam prophetæ Esaïæ probatur exemplo. Unde affectu civico pro Judæis quidem se orare testatur, pro quibus testimonium perhibet, habere quidem illos æmulationem Dei, sed Christi scientiam non habere, qui est finis legis et completiva perfectio.

23. — x, 5. *Moyses enim scripsit, quoniam justitiam, quæ ex lege est, qui fecerit eam homo, vivet in ea.* Moyses dicit, si fecerit homo justitiam, quæ ex lege est, vivet in ea; et ideo Christum Dominum virtute potentiae suæ resuscitatum credat a mortuis : nam sive Græcus, sive Judæus, qui recte invocaverit nomen ejus, et non fuerit sacrilega dubitatione confusus, salvus erit. Negat autem obstinatum Judæum Evangelio credere, qui ipsum Christum contempsit audire, quod etiam multorum comprobatur exemplis.

24. — xi, 1. *Dico ergo : nunquid repulit Deus populum suum? Absit, et reliqua.* Universum populum Hebræorum a Domino non dicit esse contemptum, sed eum exinde cotidie^b multos eligere, qui ad futuri regni possint gaudia pervenire : quod etiam regnorum lectione confirmat; nam sicut electos dicit Domini gratiam consecutos, ita incredulos refert cœlesti lumine fuisse privatos. Hoc etiam Esaïæ et David probatum constat exemplis. Judæos autem memorat offendisse quidem, sed non ut funditus interirent; quorum si delictum, Christo crucifixo, salus est mundi, et deminutio divitiæ gentium, multo magis conversio eorum erit ingens gaudium beatorum.

25. — xi, 13. *Vobis enim dico gentibus; quandiu ego quidem sum gentium apostolus, et caetera.* Apostolus gentes alloquitur, dicens, se quidem Judæos ad æmulationem eorum velle deducere; sed gloriari non dicit debere gentes, quod Judæi propter incredulitatem suam repudiati sunt, ut plenitudo gentium salutariter introiret : nam si dilibatio ipsorum sancta est, massam potius constat esse sanctissimam : de oleastro et oliva pulcherrimam faciens comparationem; quia gloriari non debet insitum contra illud, ubi constat insertum : nam si gentes extraneum beneficium Domini munere perceperunt, quanto magis et illi possunt ab ipso restitui electæ semel origini!

26. — xi, 25. *Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, et sequentia.* Ad tempus ex parte Hebræum populum dicit fuisse cæcatum, ut ad fidem Christianam gentilitas introiret. Cæterum in fine

^a Exod. xxxii, 31, 32. Vulg. : *Aut dimitte eis hanc noxam, aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti.*

^b Auctor noster de Orthogr. cap. 1 : *Quotidie sunt qui per eo cotidie scribant, quibus peccare licet : desinerent, si scirent quotidie inde tractum esse a quot*

diebus. At hæc ex Gnæo Cornuto : ex Papiriano vero cap. 4 : *Cotidie per e et o dicitur, ut scribitur, non per q : quia non a quoto die, sed a consistenti die dictum est.* Quam deinde scripturam elegerit, quis divinet? a ms. non descivi.

sæculi Israeliticum populum misericordia Domini perhibet esse salvandum, postquam gentium prædestinata crediderit multitudo; nam sicut legem accipientibus Judæis prius, gentes minime crediderunt, ita et salvatis gentibus, Judæi credituri esse noscuntur: conclusit enim Deus omne in incredulitate, ut cunctis misericordiæ suæ dona præstaret.

27. — xi, 33. *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei!* et reliqua. Dominicæ dispositionis admiratione completus, veraciter exclamat incomprehensibilia esse quæ sancta Trinitas probatur efficere: ex ipso enim, id est ex Patre; et per ipsum, id est per Filium; et in ipso, id est in Spiritu sancto, sunt omnia; et ut unitatem in eis indivisibilem esse monstraret, adjecit, *ipsi gloria in sæcula sæculorum* [in Vulg. deest *sæculorum*]: unde Romanos obsecrat ne sæculi delectatione capiantur, sed corpora sua præceptis debeant offerre cœlestibus. Monet etiam ut omnes secundum mensuram suam sapere debeant, quam Deus unicuique pro sua pietate distribuit; quatenus abrogaret præsumptiones illicitas, unde fragilis maxime peccat humanitas.

28. — xii, 4. *Sicut enim in uno corpore multa membra habemus*, et cætera. Facta comparatione membrorum, docet unumquemque secundum dona præstita, in compage ecclesiastici corporis Christo Domino debere famulari; regulas multifarias ponens, quemammodum fideli populo sit vivendum. Ad postremum taliter cuncta concludit, ut nemo malum pro malo reddat, sed iniquitas inflictæ boni potius retributione vincatur.

29. — xiii, 1. *Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote* ^a, et reliqua. Omnibus potestatibus justitiam præcipientibus dicit esse debere subjectos, quoniam potestas a Deo datur, et Deo videtur velle resistere qui ordinationi judiciariæ nititur obviare, dicens ab eo propter conscientiam rationabiliter formidari, qui in aliquo facinore probatur involvi: ideo enim et tributa solvimus, quia nos principibus subjectos esse sentimus; ministri enim Dei sunt, cum crimina commissa dstringunt.

30. — xiii, 7. *Reddite omnibus debita*, et quod sequitur. Omne quidem debitum per enumerationes plurimas dicit esse reddendum, ita tamen ut nos affectio teneat semper noxios: cuncta enim Dei mandata complet, qui in proximi charitate consistit, quia plenitudo legis est fratris custodita dilectio. Commonet etiam de sæculi istius nocte surgendum, quoniam proximus est adventus Domini, quem debemus bonis operibus exspectare vigilantes: ipsum vero sustinere cognoscitur, qui carnis desideria superare monstratur.

31. — xiv, 1. *Infirmum autem in fide assumite*, et cætera. Infirmum dicit ad sacras Scripturas leniter assumendum, nec cum eodem districta impugnatione

litigandum; facta comparatione docens, alios solis oleis reficiendos, alios ciborum soliditate satiandos; et ideo unusquis non debet alterum spernere, sed de omnibus discernat solus ille qui vere judicat: potens est enim Dominus illum magis in abstinentiæ soliditate firmare, qui nobis videtur carnis fragilitate succumbere; nam cum de jejuniis ageret, dicit, *alius judicat diem inter diem* (vs. 5), ut quidam fidelium quarto et sexto die ^b eligunt abstinendum; *alius autem omnem diem*, quia multi inveniuntur, qui omni die inediæ se oblatione purificant; sed utrique gratias Domino suo referre non desinunt.

32. — xiv, 7. *Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur*, et reliqua. Præsumptiones illicitas hominibus tollens, sive moriamur, sive vivamus, ad Dominum dicit esse referendum, qui judicaturus est mundum: adeo [leg. ideo] enim redimit humanum genus sanguine pretioso, ut omnibus ipse dominetur. Datur etiam Esaiæ congruenter exemplum, quod ipsius imperio cuncta famulentur.

33. — xiv, 12. *Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo*, et cætera. Illos arguit qui abstinentia sua gloriando fratribus scandalum faciunt; dicens apud Dominum nullatenus esse aliquid inquinatum, sicut ipse testatur: non enim quod in os intrat, coinquinat hominem, nisi forte illis culpa ista proveniat, qui cibos ^c quos Deus ad vescendum creavit, inquinatos esse pronuntiant; quod et alibi dicit Apostolus, *omnia munda mundis, coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum* (Tit. i, 15); non enim in cibo nostro regnum Dei, sed in pace et concordia noscitur constitutum. Nam quamvis abstinere sit bonum, tamen si charitatem fratris destruat, constat esse peccatum: præbens dominicæ passionis exemplum, sicut psalmus lxxviii dicit, impropria eum sustinuisse, ut dilectionem fratrum pius miserator implet.

34. — xv, 4. *Quæcunque autem scripta sunt, ad correptionem nostram* [Vulg., *ad nostram doctrinam*] *scripta sunt*. Quæcunque libris sacris sunt indita, ad correptionem nostram et ad spem futuri sæculi dicit esse conscripta: unde oportet eos invicem fratrum onera portare, sicut et Christus nostra cognoscitur suscepisse: Esaiæ prophetæ et xvii psalmi exempla subjungens, Deum Patrem et Christum Dominum omnes populos debere sub communionem laudare. Benedicit etiam Romanos, et fidem ipsorum sancta prædicatione concelebrat; se autem dicit eos necessario commonere, ut oblatio eorum accepta fiat Deo per Spiritum sanctum, qui eis probatur esse concessus: sic totius Trinitatis commemorata nobis salutaris unitas intimatur.

35. — xv, 17. *Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum*, et ea quæ sequuntur. Habere se dicit in Deo gloriam, quoniam prædicatio ipsius veniente

^a Vulg.: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.*

^b Ea verba *diem inter diem* de jejuniis quartæ et sextæ feriæ explanator accipit; quod ab apostolica

usque sanctione, seu traditione fluxisse putabatur. Vide S. Epiphanium, hæc. 75.

^c Manichæos innuit.

Domino noviter instituta, ab Hierusalem per circuitum usque in Illyricum repleverit Evangelium Christi (vs. 19). Deinde benedicit Romanos, promittens eis, postquam Hierosolyma quaedam ordinaverit, ad eos se esse venturum : quos rogat ut pro eodem orare non desinant, quatenus ereptus ab infidelibus Judæis, dum ad Hispaniam profectus fuerit, ad eos valeat venire salvandos.

36. — XVI, 1. *Commendo vobis Phæbam sororem*

nostram, et cætera. Ut ostenderet etiam hic gloriosum esse propositum bonum, commendat et salutat probatissimas mulieres et fratres diversos, quorum operas sanctas spiritali laude concelebrat; admonens ut prædicatores falsos evitent, ne eorum bene instituta corda subvertant : epistolam suam de incarnatione Domini ea qua cœpit, prædicationis virtute concludens.

EPISTOLA PRIMA AD CORINTHIOS.

1. — I, 1. *Paulus vocatus apostolus Christi Jesu per voluntatem Dei, et reliqua.* Cum Sosthene fratre suo salutat Ecclesiam Dei quæ est Corinthi constituta, et omnes qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi. More suo in ipsis foribus prædicat Christum, cujus voluntate vocatus apostolus est, petens ut gratia illis et pax divina largitate tribuatur : gratiam illis optat, ut futura Spiritus sancti verba percipiant; pacem, ut unitatis virtute gratulentur.

2. — I, 4. *Gratias ago Deo meo semper pro vobis, et sequentia.* Imprimis laudat fidem ipsorum, et orat ut usque ad adventum Domini sine crimine perseverent; obsecrans etiam ut perceptæ doctrinæ custodiant firmitatem, nec se putent prædicatoribus esse subjectos, sed uni Domino Christo; quando se non in Pauli, non in Apollinis, non in Cæsæ, sed in Christi gratia baptizatos esse cognoscunt.

3. — I, 14. *Gratias ago Deo, quod neminem vestrum baptizavi, et reliqua.* Non se dicit Apostolus alios baptizasse, præter Crispum, et Gaium, et Stephanæ domum; quoniam non se perhibet missum ut baptizaret, sed ut evangelizaret. Quod a maxima parte dicitur : omnibus enim apostolis datum est sacramentum baptismatis communiter dare : unde datur intellegi aliqua eos pro salute desiderantium effecisse, cum probarentur in prædicationibus occupati. Evangelizavit autem in sapientia superna, non sæculi; placuit enim Deo per stultitiam prædicationis [sicut tamen incredulis videbatur] salvos facere credentes : nam cum sint pauci secundum carnem potentes et nobiles, elegit Deus humilia, ut non gloriatur in re omnis caro, sed in Domino Jesu Christo : sicut scriptum est in Jeremia propheta : *qui gloriatur, in Domino gloriatur (Jer. ix, 24).*

4. — II, 1. *Ego, fratres, cum venissem ad vos, et quæ sequuntur.* Venisse se dicit ad eos, non in sublimitate verbi, sed in virtute sermonis, ut doctrinam suam non ostenderet esse sæculi, sed supernam : quatenus et illi sæcularia deserentes, ad divinæ contemplationis conscenderent summitatem : ostendens etiam quantum sapientia cœlestis ab humana discreta sit; nam si Judæi verba prophetica percepissent, nunquam Dominum gloriæ crucifigere maluissent : alta sunt enim divina mysteria; nam sicut infirmita-

tes quæ in homine sunt spiritus ejus novit, ita quæ in Deo profunda sunt solus ipse cognoscit : quapropter, ut de Deo loquatur, non a mundi spiritu, sed a Divinitate sibi asserit fuisse collatum : ostendens spiritalem virum omnia judicare, ipsum vero a nullo posse judicari : quod Isaiaë prophetæ confirmavit exemplo (vs. 15).

5. — III, 1. *Et ego, fratres, non potui loqui vobis quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus.* Pro ipsis initiis non se dicit Corinthiis locutum fuisse plenissime Divinitatis arcana, sed potius tanquam parvulis lactis pocula contulisse : nam cum faciant illa quæ mundi sunt, probant se perfectam doctrinam adhuc minime percipere potuisse : quippe dum carnaliter sapientes dicerent, *ego sum Pauli, ego Apollinis* [vs. 4; Vulg., *ego Apollo*], quando perfectus fidelis Christi se famulum constitetur esse, non hominis. Prædicatori enim suo nullus hoc potest debere, quod Deo; operas autem hominum, quæ tamen supra fundamentum Christi ædificantur, per tribulationes et diversas necessitates hujus sæculi dicit esse purgandas : sicut Pater Augustinus in libro Enchiridion plenius explanavit.

6. — III, 16. *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* et cætera. Templum Dei baptizatos esse confirmat; quoniam eos Spiritus sanctus inhabitat, quibus jam commune nil debet esse cum vitiis : præcipue monens ut si quis se mundi existimat sapientem, ad divinam potius agnitionem recurat, quæ vere prudentes efficit et beatos : dicens omnia esse fidelium, quæ consequenter enumerat; fideles autem Christi, Christum autem Dei : quod a parte dictum est humanitatis. Addit etiam non se metuere ut ab hominibus judicetur; sed ne putaretur elatio, conscius se suorum non dicit esse bonorum; quando in judicio Dei cuncta sint posita, ubi actus omnium manifesta dilucidatione cognoscitur. Hæc autem quæ superius dicit, adeo et ipse in se, et Apollo discipulus ejus transfigurata esse testatur, ne quid in suis viribus præsumptio humana consideret : optans eos in fide regnare, ut cum ipsis possit mixta charitate gaudere.

7. — IV, 9. *Puto enim quod nos Deus apostolos novissimos ostendit, et reliqua.* Propter Evangelium

* Videtur legendum *ideo* : forte etiam *discipulum*, indeclinabiliter sumpto, ut in Vulgata.

ut sententiæ ac syntaxi consulamus, nomine *Apollo*

Christi Apostolus se dicit diversis injuriis atque necessitatibus subjacere; cum filii ejus spirituales in Christo sint nobiles et felices: rogans ut in viis ejus omnimodis ^a perseverent, qui sibi supernæ prædicationis patrem esse voluerunt: arguens eos qui se inflati de sæculari gloria jactitabant; cum regnum Dei non in sermone vacuo, sed in virtute sit positum. Minatur etiam eis ne illum [suppl. magis] cogant ad se venire sub correptione, quam gratia.

8. — v, 1. *Omnino dicitur inter vos fornicatio, et talis qualis nec inter gentes nominatur* ^b. Increpat Corinthios cur habeant inter se qui novercæ suæ conjugio copulantur; dum modicum fermentum totam massam corrumpat; sed illum qui talia commisit, temporaliter tradendum judicat diabolo in interitum carnis, ut spiritus ejus in judicio Domini poenas perpetuæ damnationis evadat. Vetat etiam vel cibum cum his sumere qui se decreverunt impia conversatione tractare; sed auferendos dicit de medio, ne conspectis talibus reliqui polluantur: decet enim fratres regulis vivere constitutis; de illis autem qui foris sunt, divina disceptatio judicavit.

9. — vi, 1. *Audet aliquis vestrum habens adversus alterum judicium* [Vulg., *habens negotium*], et cætera. Iniquorum hominum vitandum dicit esse judicium, et sanctorum potius expetendum, qui etiam mundum in futura disceptatione judicabunt. Culpat deinde, cum injuriam fratrum non sustineant, sed ipsi potius in eos impia voluntate prosiliant. Enumerat etiam quibus vitiis inhærentes ad regnum Domini non accedant, illis scilicet qui usque ad vitæ exitum in talibus criminibus perseverant: fornicationem dicens omnimodis execrandam, cum corpora nostra vitiet, quæ membra sunt Domini: nam qui emptus est magno pretio, jam non debet diabolo servire, sed Christo.

10. — vii, 1. *De quibus autem scripsistis mihi: Bonum est homini mulierem non tangere.* Præcipuum quidem esse dicit, nullatenus cum muliere misceri; conjugatos autem monet ad tempus abstinere, ut orationibus vacent; posteaque redire ex consensu ad usum matrimonii sui, ne tentatione diaboli probentur intercipi: quod tamen secundum indulgentiam, non secundum imperium, prædicat esse faciendum. Vult enim omnes abstinentes esse, sicut ipse est; quod si nequeunt abstinere, tunc jungantur uxoribus: separari autem debere non dicit, qui in unam copulam fœderis convenerunt.

11. — vii, 12. *Si quis frater uxorem habet infidelem,*

^a *Omnino*, seu omnimodo. Ita non Cassiodorius tantum, sed auctores etiam melioris ævi, ut Lucretius non semel.

^b Vulg.: *Omnino auditur*, etc., et talis fornicatio, etc.

^c D. Paulum uxorem non habuisse Cassiodorius ratum facit; quamvis id a quibusdam in quæstionem revocatum sit, præcipue ex S. Ignatii epistola ad Philadelphenses. Quam ab antiquo Christiana Ecclesia in cælibatum ferri cœperit, plura comprobant. Decimus nonus ex priscis canonibus qui Apostolorum nuncupantur: *Ut ex iis qui cum essent cælibes, ad*

et quæ sequuntur. Si quis fidelis uxorem habet hæreticam vel paganam, monet eam statim non debere derelinqui, sed impensa cura recorrigi: quod simili modo devotam dicit efficere mulierem; nam si quis eorum in pravas sectas permanere voluerit, tunc fas esse a fidele contemni; quoniam cum obstinatis et perditis nulla potest esse concordia. Subjungit etiam nullam esse salutem in præputio vel in circumcisione, nisi in mandatis Dei, quæ ad Novum pertinent Testamentum. Præterea commonet ut sive servus, sive liber ad fidem vocatus fuerit, sine discretionem aliqua conditionis in catholico dogmate perseveret; quando in judicio Christi fidelis servus infideli domino recte præponitur.

12. — vii, 25. *De virginibus autem præceptum Domini non habeo*, et reliqua. Laudat quidem virginitatem, sed permittit quoque conjugia; ostendens innuptas personas facilius spiritalia cogitare quam conjuges; omnibus tamen præcipit non amare quæ mundi sunt, quia figura hujus sæculi statuto fine præteribit. Simili modo parentes commonet, dicens, primum quidem esse, qui servat virginem filiam suam; secundum, ut eam marito congrua temporis maturitate contradat: mulier autem quæ fuerit a marito derelicta, si abstinere non potest, nubat; remedium [leg. melius] est enim conjugio copulari, quam libidinis libertati derelinqui: multo tamen melius esse confirmans, si in viduitate permaneant. Talia vero præcepta divino se asserit prædicare consilio.

13. — viii, 1. *De his autem quæ idolis immolantur* [Vulg.: *De iis, etc., sacrificantur*], et reliqua. Dicit quidem nihil esse idola, sed carnes vetat comedi quæ talibus videntur offerri; ne infirmitas fratrum non decernat horrere quod paganos constat efficere. Itaque fit ut ad illum redeat errorem credentium, qui culpis præstat initium; quapropter non se manducare dicit in æternum, quidquid fratrem potest scandalizare charissimum: pro quo cœlorum Dominum in assumpta carne constat occisum.

14. — ix, 1. *Non sum liber? non sum apostolus? non Jesum Christum Dominum nostrum vidi?* Apostolum se quidem dicit eorum esse quos sacra institutione formaverat; cui potestas erat cibos accipere, et matrimonio copulari ^c, sicut et aliis apostolis liberum fuit, qui uxoribus adhærebant; sed omnia se dicit libenter sufferre, ne quod offendiculum Evangelio Christi afferre videretur: pro qua re nec ab ipsis se aliquid velle dicit accipere, quamvis a Do-

clerum promoti sunt; soli lectores et cantores, si velint, uxores ducant: ἀναγνώστῃς καὶ ψάλταις μόνους. Docebat Hilarius, Romæ sub Damaso diaconus (ad I Timoth., inter Ambr. op.), sacerdotes nostros et sacros ministros omnes a conventu feminæ abstinere debere, quia necesse est eos quotidie præsto esse in ecclesia: quod levitis antiquæ legis non accidit; eorum enim rarior in sacrificiis erat opera, ita ut dierum aliquot expiatio præmitti posset. Vide can. 10 Ancyranæ synodi, etc. Explanator ipse noster paulo ante: *Ostendens innuptas personas facilius spiritalia cogitare quam conjuges.*

mino permissum esse noscatur; ne tantorum laborum gloria tali compensatione vacuetur.

15. — ix, 16. *Nam si evangelizem [V., evangelizavero], non est mihi gloria, et cætera.* Quadam necessitate se dicit evangelizare, ut jactantiam probetur effugere: dicit enim debitum se solvere, si commissi sibi videatur velle peragere; ait enim omnibus se humiliare, ut eos potuisset adquirere. Nam si illi qui currunt in stadio abstinere non desinunt, ut præmia humana percipiant, quanto debet studio potiori futuræ beatitudinis corona perquiri? Se autem non dicit in vanum currere, nec pugnis aera verberare; ne quod est omni infelicitate miserius, prædicans aliis, ipse possit reprobis inveniri.

16. — x, 1. *Nolo autem vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt.* Admonet Corinthios ut quæ prioribus temporibus Judæis facta sunt, ad Christum Dominum pertinuisse cognoscant; deinde ut pœnas eorum gravissimas paveant, et a culpis similibus novus populus arceatur: monet etiam ut Dominum temptare non debeant, sed sperare, ut temptationes carnales ejus dono pietatis evadant, cujus misericordia geritur, ut a sæculi istius sceleribus evadatur.

17. — x, 14. *Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura, et reliqua.* Sicut participes sunt mensæ Domini qui in unam communicationem conveniunt, ita participes sunt mensæ dæmoniorum qui una superstitione junguntur; et ideo sibi convenire non possunt, quæ discreta qualitate dividita sunt. Quapropter si quis dixerit immolaticium esse, propter conscientiam non oportet attingi; si vero ignoratum fuerit, in nomine Domini manducetur. Scriptum est enim in psalmo (xxiii), *Domini est terra, et plenitudo*

^a Corinthiis inter Christianos receptis præcipiente Apostolo ne Judæorum more velato capite orarent, nullam servitutis notam ob detecta capita ab iis timendam subjungit interpretes, *quoniam Deo subditum esse libertas est.* Libertatis cæteroquin symbolum in Bruti numismate pileus.

^b Locum quem de missarum celebratione Cassiodorius interpretatur, de communibus illis veterum Christianorum conviviis (*ἀγάπαις*) accipiunt alii; eorumque reprehendi censent tum pauperum contemptum, tum intemperantiam. At cum auctor noster illos argui putet, *qui non sustinentes conventum, singillatim celebrationem cupiunt habere missarum,* missas intra privatos lares celebratas videtur innuere, quas propterea ejus jam ævo in usu fuisse conjectare liceat. Eas quidem D. Gregorii ætate receptas epistolæ ipsius 42 et 43 ostendunt; quibus ad Venantii patricii dissensionem tollendam Syracusano episcopo præcipit, *ut in domo ipsius missarum peragi mysteria permittat.* At multum aberat ut apostolorum temporibus cognosci possent, cum exiguo fidelium numero missa unica peragebatur. Quin etiam decernitur canone apostolico 24, ut presbyter deponatur, *qui contempto suo episcopo seorsim congregationem faciat, et aliud altare figat.* Cum tamen dicat interpretes, *non sustinentes conventum,* intelligi etiam potest de iis qui missas consueto quidem et publico loco celebrarent, sed antequam fideles convenirent: nam *sustinere* apud ipsum *expectare est*; paulo infra, *invicem charitatis studio sustinendum,* quod Apostolus dixerat vs. 33, *invicem expectate*: ad Jacobi Epistolam num. 10, *judicem non esse sustinendum,* ut significaret expectandum non esse.

A ejus. Nam sive manducetur, sive bibatur, sive aliquid aliud honeste fiat, omnia in gloria Domini constat esse facienda. Monet etiam ut sine offensione tractare se debeant, et Ecclesiæ placere, sicut et ipse cognoscitur effecisse.

18. — xi, 1. *Imitatores mei estote, fratres [in Vulg. deest fratres], sicut et ego Christi, et quod sequitur.* Corinthios monet Apostolus ut, sicut ipse imitatur Christum, ita illum debeant fideles imitari. Sic autem fieri potest, si illud quærant, quod multis, non quod sibi possit utile comprobari: docens caput viri esse Christum, caput autem mulieris virum, caput vero Christi Deum: quod dictum ab humanitate recte percipitur, ut tali distinctione recognita, ordine suo debeant cuncta pensari. Suadet quoque viros ut velato capite orare non debeant, quoniam Deo subditum esse libertas est^a. Mulieres autem tecto capite Domino præcipit supplicare, ut eas viris suis subditas esse declararet.

19. — xi, 16. *Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem [leg. contentiones] non habemus.* Populum Dei contentiosus quidem perhibet non amare; dicens, ecclesiasticum conventum pacis votum, non studium habere rixarum: oportere tamen dicit hæreses esse, ut inter eos probati manifesta debeant puritate cognosci. Arguit quoque illos qui non sustinentes conventum, singillatim celebrationem cupiunt habere missarum^b: exemplum reddens cœnæ dominicæ, in qua regulam fidei non singulis, sed in unum cunctis dixit apostolis.

C 20. — xi, 27. *Itaque quicumque manducaverit panem, et biberit calicem, corpus^c et sanguinem Christi^d.* Rectæ fidei et operum bonorum conscium dicit debere percipere, ne non tam remissionem

^c Catholicæ et inconcussæ de eucharistico mysterio sententiæ novus calculus hic accedit, cum antiquus textus, quo Cassiodorius utebatur, prætulisse videatur hoc loco, *panem et calicem, corpus et sanguinem Christi*; qua lectione clarissime traditum anterioribus versiculis dogma iteratur. De consecratione eucharistica dissertationem meam ad virum summum P. Ben. Bacchinium missam, iterumque nuper Venetiis cusam, novo libro Tubingæ edito rursus oppugnari video a viro eruditissimo, et inter Lutheranos professore eximio, Christophoro Pfaffio. Eruditionis plaustra, quod illi solemne est, in eo volumine congesta mireris; at quod ad quæstionem pertinet, ipsi, collatione facta, judicent in iisdem castris suis merentes litterati viri, num quæcunque attuli vel minimum labefactentur. Quidpiam tamen aliquando reponam, ubi otium dabitur, ad deceptiones quasdam detegendas eludendasque: in præsens hoc tantum moneo. Quod inter nos primo et præcipue disceptabatur, id erat: num fragmenta ab ipso reperta, et S. Irenæi Lugdunensis nomine vulgata, ad ipsum vere pertineant, ut acriter pugnat, necne. Abjudicantem vero me atque rejicientem docti ipsi viri a nostris sacris alieni minime abjudicarunt vel rejecerunt; nam hæc lego de fragmentis hisce in *Historia Critica reip. litterariæ* t. IX: *Je ne m'étonne nullement de ce que Scipio Maffei [præclarum, sed alienum opus mihi hic ex errore tribuitur] les ait combattus et rejetés. Franchement je trouve ses raisons touchant leur incertitude et leur supposition très-plausibles et très-bien fondées.*

^d Vulg., *panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis et sanguinis Domini.*

peccatorum quam damnationem suam videatur appetere: nam si nos ipsi nos iudicamus, in iudicio Divinitatis absolvimur. Quapropter in celebratione missarum invicem dicit charitatis studio sustinendum; nam si ad muta simulacra cum reverentia videbantur ascendere, quanto magis ad Deum verum sine blasphemis et contumeliis, mente debent purissima convenire? Dominus enim Christus non blasphemis appetendus, sed in Spiritu sancto magno studio devotionis honorandus est.

21. — XII, 4. *Divisiones autem gratiarum sunt, et Spiritus, et sequentia.* Quamvis divisiones gratiarum multæ sint, unum tamen esse Dominum confirmat auctorem, qui omnia hæc operatur in omnibus. Hoc etiam membrorum et corporis probavit exemplo, dicens aliud quidem visum agere, aliud manum operari, aliud pedem efficere; sed invicem sibi mutua complexione sociari. Sic in Ecclesia Dei, licet multa sint sanctitatis officia, adunatione charitatis, omnia sibi tamen necessaria esse noscuntur.

22. — XIII, 1. *Si linguis hominum loquar et angelorum, et reliqua.* In hoc capite commendat omnino charitatem; ita ut nullam virtutem sine ipsa prodesse commemoret; definit etiam quæ respuat charitas, quæ sequatur; nam licet alia dona, id est fides et spes, in futuro sæculo conquiescant, sola charitas permanet in æternum: quam dicit omnimodis expectandam.

23. — XIV, 2. *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo, et cætera.* Inter scientiam linguarum et prophetiam, magnam dicit esse distantiam: quando scientia linguarum non est omnibus nota, prophetia vero ecclesias instruit^a, et intelligentes muneribus supernis ædificat: instrumentorum ponens exempla musicorum, quia nisi intellectum fuerit quod tibiis aut tuba canitur, auditus non potest haberi proficuum: multis probationibus docens majorem esse prophetiam, cui magis eos studere commonet, quam diversarum linguarum multifariæ qualitati.

24. — XIV, 13. *Ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur, et quæ sequuntur.* Adhuc in eadem facienda discretione remoratur, multis probationibus docens utiliore esse interpretationem dominici sermonis, quam linguarum multifariam locutionem; asserens non esse orationem proficuum quæ sine intellectu depromitur: ita et doctrina cœlestis, si non intelligatur, a plurimis putatur insania; nam si quis idiota prophetantem audiat, et quæ dicit intelligat, tunc cadit in faciem suam, et publice annuntiat quod vere Dominus locutus est per ipsum.

25. — XIV, 26. *Quid ergo est, fratres? cum conve-*

^a Dum hæc relego, ab antiquis lapidibus, quibus nunc vaco, paulisper divulsus, egregia et nondum vulgata succurrit inscriptio, cui interpretandæ, ubi *Museum Veronense* proferam, nonnihil opis afferent hi Cassiodorii loci. Eximium lapidem Hieronymus Baruffaldius, quæ clarissimi viri humanitas est, mihi dono dedit: inscriptio est hujusmodi:

A nitis, unusquisque vestrum, et cætera. Ab hominibus qui in ecclesia docent dicit magnopere providendum ut auditores suos debeant divinis jussionibus erudire. Si cui vero de sedentibus^b sermo Dei fuerit revelatus, nec ipsum perhibet negligendum, quoniam interpretationes prophetarum asserit esse prophetias: prophetarum quippe intelligentiam prophetis dicit esse subjectam. Mulieres quoque propter infirmitatem sexus sui prohibet in ecclesia loqui; sed quod ignorant, domi eas discere præcipit a maritis, ut tali lege compositæ, simul et scientiam et modestiæ munera consequantur.

26. — XV, 1. *Notum autem vobis facio, fratres, et reliqua.* Breviter notum facit Evangelium, quod prædicaverat cunctis: nam tradidisse se dicit universis Christum mortuum pro nostris esse peccatis, et quoniam tertio die resurrexit a mortuis: qui licet multis fratribus post resurrectionem fuerit visus, a se quoque, tanquam a minimo et abortivo, refert esse conspectum: gratiam Domini de se plurima humilitate commendans, quo resurgente, resurrectio mortuorum non debet abnegari; quoniam omnis doctrina sancta destruitur, si de cordibus humanis credulitas ista tollatur: pulcherrima nimis definitione complectens resurrectionem esse Domini primitias dormientium.

27. — XV, 21. *Quoniam quidem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum.* Sicut per Adam dicit homines mortuos, ita per Jesum Christum proveniet omnium resurrectio mortuorum. Mors autem in fine sæculi destruetur, quando Dominus Christus advenerit: subjectus semper erit Patri a natura humanitatis assumptæ, postquam illi fuerint cuncta subjecta, *ut sit Deus omnia in omnibus (vs. 28)*. Qui vero ista non credunt, sicut dicit Joannes apostolus, Antichristi nomine censebuntur. Objicit etiam verba dubitantium, in quali corpore resurgat ille qui mortuus est: quæ seminationis triticeæ facta comparatione destruxit, dicens, Si granum tritici cadens renascitur innovatum, quanto magis corpora, quæ mortua sunt, Domini jussione reparanda sunt!

28. — XV, 39. *Non omnis caro, eadem caro, et cætera.* Primo totius carnis distantiam facit; deinde cœlestia et terrena corpora facta sequestratione discernit; postremum mirabili narratione prædicat quantum in illa resurrectione natura hominum per Christum Dominum meliorata proficiat: mysterium resurrectionis ipsius indubitata prædicatione describens. Monet etiam, ut considerantes alia, in fide suscepta et bonis operibus perseverent. Collectas vero, quæ sanctorum necessitatibus præbebantur, ex

DACIANA. DIACONISSA
 OVE. V. AÑ. XXXXV. M. III.
 ET. FVIT. F. PALMATI. COS.
 ET. SOROR. VICTORINI. PRESBRI
 ET. MVLTA. PROPIETAVIT
 CVM. FLACCA. ALVMNA
 V. A. XV. DEP. IN. PACE. III. ID. A.
^b Erat in ms., sicut vero de sequentibus.

mōre præcipit fieri, antequam ad ipsos eum venire. **A** Dominum non amat Chri tum : salutans eos, et contingat : alios fratres commendans, alios salutans, Epistolam præsentem sol ta benedictione conclu- et ut credentium perfectissime corda roboraret, ana- dens. thema dicit in adventu Christi futuro, [suppl. ei] qui

EPISTOLA SECUNDA AD CORINTHIOS.

1. — I, 1. *Paulus apostolus Jesu Christi, per voluntatem Dei, et cætera.* Cum Timotheo fratre scribit Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi constituta, idem complectens et eis qui per universam Achaiam in sancto proposito permanebant; gratiam illis et pacem concedi postulans à Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo : istis enim nominatis, et Spiritus sanctus abunde memoratus est, unus enim ex Trinitate dictus totam plenissime complectitur Trinitatem.

2. — I, 3. *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, et reliqua.* Consolatum se dicit a Domino in omni tribulatione sua, ut et ipse pari modo consolaretur in calamitatibus constitutos; et ideo ad Corinthios scribit, quatenus sicut in passione socii, ita in consolationibus Christi participes esse mereantur. Refert etiam quæ in Asia mala pertulerunt, Deo gratias agens quod orationibus eorum ad instruendos populos de tanta fuerit clade liberatus : unde et fideles congratulari debent de prosperitate collata.

3. — I, 12. *Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, et cætera.* Gloriam suam dicit testimonium conscientiæ suæ; quoniam non in sapientia carnali, sed in gratia Domini conversatum se in hoc mundo fuisse testatur : præconium suum dicens esse Corinthios, sicut et ipsorum probabatur apostolus : promittens se quidem ad eos frequenter venire voluisse, sed non fuit levitatis, qua minime constabat impletum : omnis quippe sermo ipsius prædicationis apud eos, exemplo Domini Christi, stabilis, non dubius fuit. Sed tamen ne quid suis viribus applicaret, Dei Filii Jesu Christi dicit esse, quod confirmabantur in omnibus : ipse est enim qui et unxit prædicatores, et signavit corda credentium.

4. — I, 23. *Ego autem testem Deum invoco in animam meam, et quæ sequuntur.* Pepercisse se dicit Apostolus, quod non venit ad Corinthum, ne gravis esset eis qui erant aliqua objurgatione culpandi : sed contristatio ipsorum æternæ causa salutis est; quando tunc discipuli Domino gratissimi fiunt, cum magistrorum correctione proficiunt. Patientiam quoque docens, petit ut parcatur illi qui eum contristasse dinoscitur : promittens ideo se illi remisisse, ne desperatus intereat, sed potius diaboli laqueum conversus evadat : nam patere sibi dicit, diabolicæ cogitationes quantis fraudibus deceptos interimant.

5. — II, 12. *Cum venissem autem Troadem propter Evangelium Christi, et cætera.* Gratiam sibi dicit a Domino datam Troade atque in Macedonia, ut Evan-

gelium Christi fidelium turba sequeretur : aliis se fuisse odorem mortis in mortem, aliis odorem vitæ in vitam : similitudinem trahens animalium, quæ ad res desideratas narium sagacitate perveniunt : eos magis dicens esse epistolam suam, qui prædicationes ipsius conscriptas in suis cordibus continebant (III, 2). Tamen non se sufficientem ad talia perhibet, sed de Domini miseratione confidit, qui eum fecit idoneum, Novi et Veteris Testamenti veritate patefacta; non ad litteram intelligens, sed spiritaliter euncta cognoscens; quoniam *littera occidit, spiritus autem vivificat.*

6. — III, 7. *Quod si ministratio mortis litteræ formata [Vulg., litteris deformata] in lapidibus fuit in gloria.* Comparat scriptas tabulas quæ per Moysen datæ sunt, et corda bene credentium : dicens illas plenitudine veniente vacuatas, quæ in honore fuerunt usque ad adventum Domini Jesu Christi. Sed multo amplius erunt ista in æterna laude firmissima, quæ in cordibus fidelium Spiritus sancti virtute descripta sunt. Quod sequenti argumentatione consignat; ideoque in hoc dono dicit esse perseverandum, ut ex veritate prædicationis Deo et hominibus esse debeamus accepti.

7. — IV, 3. *Quod si etiam opertum est Evangelium nostrum, in his qui pereunt est opertum.* Velata dicit corda dementium Judæorum, quibus evangelicus non relucet affectus. Quid enim dicendi sunt videre, quibus imago Patris, Christus Dominus non refulget? Credentes enim, quamvis necessitates creberrimas patiantur, omnia tamen præstante Deo superare noscuntur; et sicut propter Dominum afflictiones subeunt, ita cum ipso in æterna gloria collocabuntur. Oportet ergo mortem ipsius desideranter expectere, ut et vitæ præmia mereamur accipere : nam omnia se dicit Apostolus discrimina subisse, ut cum ipsis mereatur in illa Domini remuneratione resurgere.

8. — IV, 16. *Licet enim is qui foris est, noster homo corrumpitur, interior renovatur de die in diem* ^a. Exteriores hominem in nobis dicit esse corruptibilem, interiorem vero de die in diem renovari posse confirmat, quando ad Christianæ fidei dogmata devotus accedit. Iste tamen exterior homo, quamvis in isto sæculo duris necessitatibus pateat, in illa tamen resurrectione magna spe proventus exsultat; et ideo quandiu in hoc sæculo sumus peregrini, Domino placeamus, ut in ejus judicio mereamur absolvi; ubi homo facta sua, sive bona, sive mala, iusta compensatione recipiet.

^a Vulg., sed licet is, etc., corrumpatur; tamen is qui intus est, etc.

9. — v, 11. *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus.* Manifestum se quidem dicit Apostolus cordibus Corinthiorum, non ad gloriam inanem, sed ut se veraci declararet eloquio. Prædicat etiam mortuum resurrexisse Dominum Christum, ut Deo reconciliaret perditum mundum: assumpsit enim pro nobis carnem peccati, ut nos redderemur gratiæ muneribus absoluti. Et ideo confidenter quærendus est Dominus, quoniam scriptum est in propheta: *Tempore opportuno exaudivi te, et die salutis adjuvavi te*^a; talis enim promittit, ut non possimus intercipi.

10. — vi, 2. *Ecce tunc tempus acceptum* [Vulg., *acceptabile*], *ecce nunc dies salutis, et sequentia.* Quid sit adventus Domini magna brevitate definitur. Dicit enim: *Ecce nunc tempus acceptum, ecce nunc dies salutis: propter quod* ait nullam occasionem offensionis alicui præbendam, sed quodlibet, et illud patienter sustineri; ut sanctus populus Domino possit adquiri: quapropter ad incitamenta reliquorum, passionum suarum calamitates congruenter enumerat: hortans eos ut cum infidelibus non habeant portionem; dissimilium rerum magnam faciendi discretionem, quando tenebris et luci non potest ullatenus convenire. Hoc quoque Numerorum et Isaiaë confirmavit exemplo.

11. — vii, 1. *Has igitur habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis.* Post acceptas promissiones a vitiis carnalibus mundare se fidelissimos et perseverare in sanctificationibus persuadet, plurimum gaudens quod eos ad poenitentiam perductos, et passionum et fidei suæ participes sentiebat: subjungens necessaria divisione, quid intersit inter tristitiam quæ secundum Deum est, et tristitiam mundi: illa præstat poenitentiam, ista mittit ad mortem: nam propter Dominum contristati quantum profecerint, sequenti enumeratione declarat.

12. — vii, 12. *Igitur, etsi scripsi* [Vulg., *scripsi vobis*], *non propter eum qui injuriam fecit, et reliqua.* Scripsisse dicit, non accusans aliquem, sed illis notam faciendi sollicitudinem suam: gratum sibi esse significans, quod Tito fratri paruerint, eumque benigna mente susceperint: ad æmulationem quoque Corinthios provocans, Macedones laudat, quod censu pauperes, ubertate fidei sint referti; et ne iterum eos laus aliena morderet, cum multis virtutibus pollerent, tamen charitatis studio dicit eos esse completos; ideoque illos hortatur ne ad collationem faciendam aliquibus impares esse videantur.

13. — viii, 9. *Scitis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi, et quæ sequuntur.* Adhuc eis collationis

studium taliter persuadet, dicens, cum Dominus semetipso dives, pauper sit factus pro nobis, quanto majori desiderio nobis debemus præstare, quod divinitatem humano generi cognoscimus contulisse? et ideo unusquīs pro viribus suis offerat, non se aliqua necessitate constringat: elemosyna enim illa Deo grata est, quæ sine animi tædio probatur oblata. Titum quoque laudat quod ad ædificandos eos cum alio fratre venire non distulit; qui, ut bene susciperetur, ab ipso laudatus est. Se autem collationes ideo non dicit velle suscipere, ne ante homines atque Deum aliquod erogationis scandalum oriatur.

14. — viii, 22. *Misimus autem cum illo fratrem nostrum, quem probavimus sæpe*^b. Iterum commonet ut præsentibus eis qui directi sunt, statuta collatio præparetur; ne prædicata eorum benignitas aliter fortasse debeat inveniri: dicens eorum devotionem ad similitudinem boni provocasse quamplurimos; mirabilem regulam elemosynæ ponens; tantum unumquemque de ipsa metere, quanta visus est largitate seminasse. Huic autem rei Davidicum præstat exemplum.

15. — ix, 10. *Qui subministrat^c semen seminanti, et panem ab esca subministravit.* Adhuc de elemosynæ virtute pertractat, dicens multo amplius Deum retribuere quam possunt egentibus dare pecuniæ largitores; nam et illi qui accipiunt, orationibus suis majora conferunt quam suscipere potuerunt. In carne se quidem ambulare dicit, sed carni se militare non asserit: quando superstitiones mundi se profitetur ita velle destruere, ut vero Domino debeant cuncta servire: ammonens adulationes et blandimenta sæcularia omnimodis esse præcavenda.

16. — x, 7. ^d *Videte: si quis confidit sibi, hoc cogitet iterum apud se^e, et cætera.* Vetat hominem singularem se apud Deum putare, sed membrum se potius cognoscat Ecclesiæ. Ipse tamen, si quid paululum gloriari voluerit de potestate concessa in ædificatione cunctorum, non videtur absurdum; major est enim honor magistri, quam devotio potest esse discipuli. Respondet etiam de se disputantibus, tales debere judicari transmissas epistulas, qualis in opere complendo ejus potest esse præsentia: illos autem solos laudandos esse confirmat, qui non a semetipsis, sed commendantur a Domino.

17. — xi, 1. *Utinam sustineretis modicum^f insipientiam meam^g, et reliqua.* Sustineri deprecatur insipientiam suam, quando æmulatione Christi populos desiderabat adquiri: nam in Ecclesiæ typo desponsatum dicit populum Domino Christo; sed veretur ne diabolo seducente falsis prædicationibus

^a Vulg., *tempore accepto*, et Is. XLIX, 8, *placito, etc., auxiliatus sum tui.*

^b Vulg., *cum illis et fratrem, etc.* Gr., *αὐτοῖς.* Hier., *etiam cum illo.*

^c Leg., *ad escam, subministrabit.* Vulg., *ad manducandum præstabit.*

^d Videntur hic abfuisse a Cassiodorii textu prima verba versiculi 7.

^e Vulg., *Quæ secundum faciem sunt, videte. Si quis confidit sibi Christi se esse.*

^f Ex Græco *μικρόν τι*, Italice, *soffrite un poco la mia*, etc. Interpretatio ad litteram videri possit nescio quid alieni invehere. Valtonii Polyglotta habent τῆ.

^g Vulg., *Modicum quid insipientiæ meæ.*

pervertantur a regula castitatis. Asserit quoque A nullo illis sumptu se fuisse gravem, ostendens in transitu qualis debeat esse prædicator; passiones quoque suas et liberationes enumerat; non ut jactantia vitia præsumeret, sed ut talia cognoscentes Christo Domino libentius subderentur.

18. — XII, 1. ^a *Veniam autem ad visiones et revelationes Domini, et quæ sequuntur. Venit ad mirabiles visiones et revelationes eximias, in quibus se raptum dicit ad tertium cœlum, et arcana verba in paradiso cognovisse quæ homini non licet loqui. Tamen non in his visionibus, sed potius in infirmitatibus suis se dicit velle gloriari, quatenus in ipso Christi virtus semper possit augeri: diversas etiam clades enumerans, asserit se non minus in eis a cæteris apostolis in sancta fide laborasse: cum ta-* B *tamen sumptum ab ipsis cognoscatur nullo modo percepisse; quatenus res ista recognita majus illi studium charitatis auget.*

19. — XII, 14. *Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos, et non ero gravis vobis. Paratum se quidem dicit ut ad eos veniat, sed tamen nihil de ipsorum facultate præsumat: docens, filios non parentibus, sed parentés thesaurizare potius filiis suis. Commo-*

^a *Ea verba, si gloriari oportet, non expedit quidem, Cassiodorum non legisse suspicor: inspicere Græcum textum et contextum consule.*

EPISTOLA AD GALATAS.

1. — I, 1. *Paulus apostolus non ab hominibus, neque C per homines [Vulg., neque per hominem], sed per Jesum Christum et Deum Patrem. Cum se dicit apostolum, non ab hominibus factum, sed per Jesum Christum et Deum Patrem, destruit eos qui se apostolos humana præsumptione vocitabant: istis enim temporibus a falsis prædicatoribus vehementer turbabantur Ecclesiæ; quas salutatur cum omnibus fratribus qui erant cum eodem; et in ipsa salutatione benedicit, ut ad percipienda verba Domini possint idonei comprobari. Et nota quod tota Epistula contra falsos prædicatores est edita, qui jam baptizatos etiam circumcidendos esse firmabant.*

2. — I, 6. *Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vos vocavit, et reliqua. Increpat eos qui falsis D prædicatoribus seducti, a percepta fidei regula deviant: statuens ut si quis alter evangelizare velit præter hoc quod ab ipso constabat esse prædicatum, anathema sit, assereus revelationem suam humanam non esse scilicet, sed divinam. Probat hoc copiosius per antea vitæ suæ contrariam voluntatem; ut qui prius fuerat expugnator Ecclesiæ, voluntate Domini correctus, devotus ejus præceptionibus appareret. Dicit se etiam de Hierosolyma venisse, ut Petrum videret et Jacobum; deinde Syriam et Ciliciam esse profectum; iterumque redisse Hierosolyma, ut exponeret eis Evangelium quod prædicabat*

net etiam eos, ut correpti vivant in Domino, ne veniens lugeat eos quos cognoverit militasse diabolo: minatur quoque Corinthiis increpationes suas, quia etsi Christus carne sit mortuus, vivit tamen in deitatis suæ gloria sempiterna; sicut omnes in ipso vivunt, qui illi credere pura mente maluerunt. Deinde temptare se et judicare in fide unumquemque debere dicit, si Christo Domino possit adjungi; ille enim ipsius esse dinoscitur, qui reprobis non habetur.

20. — XIII, 7. *Oro autem Dominum [Vulg., Oramus autem Deum], ut nihil male faciatis, et sequentia. Orare se dicit ut populus fidelis ante conspectum Domini gloriosus appareat: non ut ipse de illorum correptione prædicetur, sed ut ille potius de sua probitate laudetur. Se vero gratissime ferrè dicit, quando propter passiones suas infirmus et humilis invenitur; illi autem in Christo Domino conspiciuntur nobiles et potentes. Deinde consulto se talia dicit scribere, ne præsens Dei populum aspere videatur arguere. Salutatur plebem sanctam, et Ecclesiarum salutationes studio charitatis adjungit, benedictionem quoque populo solita pietate concedens.*

in gentibus. Eos autem qui nitebantur populos falsa prædicatione confundere, in præsentem dicit esse convictos, ut veritas Evangelii manifestis probationibus appareret.

3. — II, 6. *Mihi enim qui videbantur ^a, nihil contulerunt, et cætera. Evangelium Christi non se dicit a fratribus accepisse, sed divina sibi inspiratione collatum: propter quod refert dextras sibi dedisse Petrum, Jacobum et Joannem, ut illi circumcisioni, isti vero præputio prædicarent: nam et Petro Antiochia se perhibet restitisse, dicens ei: Si tu, cum sis Judæus, gentiliter, et non Judaice vivis, quomodo gentes cogis judaizare (vs. 14)? Ut tam Hebræi quam gentiles ad fidei gratiam, non ad legis districta cogentur, quæ nullus hominum possit implere: unde Petrus magnæ mansuetudinis et patientiæ monstravit exemplum, ut tantus ac talis apostolus increpatus corrigeret [videtur supplendum potius], quam se humano more improbis allegationibus excusaret: gratiam enim se prædicasse dicit, gratiam et præceptum custodiri, ne mors Domini Christi irrita atque evacuata esse videatur*

4. — III, 1. *O insensati Galatæ, quis vos fascinavit? et quæ sequuntur. Arguit Galatas, ut cum doctrinam acceperint in gratia Christi, eumque propriis oculis per apostolicam doctrinam viderint crucifigi, ad legis opera iterum sint reversi: quod Christianæ fidei contrarium positum probabit exemplis. Filius autem*

^a *Vulg., Qui videbantur esse aliquid.*

Dei ideo carne crucifixus est, ut nos a legis maledicto redimeret, et promissio Abrahæ Christo creditibus impleretur : dicit enim promissionem Abrahæ factam non in seminibus, sed semini ejus, ut in Domino Salvatore pollicitationem promulgatam evidenter ostenderet : nam si hæreditas esset ex lege, quæ post cccc et triginta annos facta est, ex promissione quæ præcessit, utique non fuisset ; sed cum Abrahæ longis ante temporibus constet fuisse promissum, evidenter apparet hæreditatem istam ex lege non venisse, sed gratia : conclusit enim omnia Deus in peccato per legem, ut veniente Jesu Christo, ex fide donaretur hæreditas.

5. — III, 24. *Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, et reliqua.* Qua ad adventum Domini timorem legis dicit nobis fuisse pædagogum ; postquam vero baptismum venit, sine discretione sexus aut conditionis alicujus sibi filios fecit : diversis argumentationibus probans, non eos debere ad servitium idolorum reverti, unde jam probabantur egressi. Commonet etiam ne falsis suasoribus acquiescant, cum et maximam gratiam prædicatori præstiterint, et se bene institutos esse cognoscant : unde prudenter efficiunt, si ad meliora charismata tendunt, et absente Apostolo, divina institutione proficiunt.

6. — IV, 19. *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis, et cætera.* Adhuc eos arguit qui se volunt sub lege magis esse quam gratia ; proponens eis, Abraham duos filios habuisse ; unum de ancilla, qui carni fuit obnoxius, et alterum de libera, qui secundum promissionem natus esse cognoscitur : ille pertinens ad legem, iste ad gratiam fidei. Cur ergo deteriora volunt eligere, cum se sciant accepisse meliora ? exemplis et sententiis multo meliorem fidei gratiam probans, quam est in lege præ-

sumptio : quapropter abicere debent persuasiones illicitas, ne iniquitatis fermento proveniat totius massæ vitiosa corruptio.

7. — v, 10. *Ego confido in vobis in Domino, quod nihil aliud sapietis, et reliqua.* Considerare se dicit in eis, quod falsos prædicatores ulterius audire non velint, suadens illis contentiones improbas non amare, sed in una societate Deum Dominum debere perquirere, quando omnis lex uno sermone probatur impleri : *diliges proximum tuum tanquam te ipsum* ; mirabiliter aperiens eis vitia carnis, spiritualesque virtutes ; monens eos ut in gratia magis quam præsumptione legis debeant ambulare.

8. — VI, 1. *Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto.* Commonet ut lapsis fratribus mansuetudo digna præstetur ; sic enim legem Domini complemus, si alter onera portet alterius : sequitur etiam, ut catechizatus catechizanti morum probitate respondeat ; quatenus quibus aures aperiuntur, doctrinam fidei cum suis debeant communicare doctoribus : subjiciens, *qui seminat in carne, metet corruptionem ; qui autem seminat in spiritu, vitam metet æternam* ^a. Quapropter circa omnes bona facienda sunt, sed maxime domesticis fidei tribuenda benignitas est ; quando fructus laboris in futura judicatione percipitur. Exponit etiam prædicatores falsos adeo illis velle subrepere, ut crucem Domini Salvatoris evacuent : Apostolus enim illa cruce gloriatur, per quam ipse mundo, et illi crucifixus est mundus : in Christo enim neque circumcisio, neque præputium aliquid valet, sed sola hominis per fidem innovata perfectio. Se autem stigmata Christi, id est crucis vexillum, quod in diversis passionibus sustinebat, gestare profitetur, Epistolam suam sanctissima benedictione concludens.

^a Vs. 8. Vulg. : *Qui seminat in carne sua, de carne et metet, etc., de spiritu metet vitam.*

EPISTOLA AD EPHESIOS.

1. — I, 1. *Paulus apostolus Jesu Christi, per voluntatem Dei, et sequentia.* Voluntate Domini creberrime se vocatum dicit apostolum, ut eos destrueret qui hunc honorem humanis præsumptionibus appetebant. Scribit ergo sanctis et fidelibus Ephesiis, benedictionem solitam paterna charitate subjungens ; ut gratiam et pacem a Patre et Christo Domino consequantur : ubi tamen sancta Trinitas religiosa devotione sentitur.

2. — I, 3. *Benedictus Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi, et quæ sequuntur.* Imprimis Deo Patri gratias agit, et Domino nostro Jesu Christo, cujus voluntate prædestinatum se dicit apostolum : gratiam unanimitatis eorum multiplici laude concelebrat, asserens et Ephesios eadem munificentia fuisse completos. Quapropter orare se perhibet, ut excellentiam fidei et magnitudinem revelationis accipiant, quatenus tanti mysterii secreta cognoscant, et intelligant per verissimam fidem sedere Jesum Chri-

stum ad dexteram Patris, quem constituit super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et reliqua, quæ de ipso mirabili narratione prædicantur.

3. — II, 1. *Et vos, cum essetis mortui delictis, et reliqua.* Ea nunc iterum docet quæ illos primitus optavit agnoscere ; quia peccatis suis mortui fuerant sub diabolo, sed nunc vivificati probantur in Christo : asserens non hoc humanis meritis tributum, sed divina gratia fuisse collatum : hoc credendum, hoc tenendum distinctissime persuadens ; nam qui prius inter gentes fuerant adeo longe positi, nunc proximi facti sunt in sanguine Domini Christi ; qui dissidentes duos populos Hebræorum atque gentilium, in unum novum hominem per crucem suam pacis vinculo colligavit ; accessum per se præbens ad Patrem in uno spiritu, in una fide creditibus.

4. — II, 9. *Ergo jam non estis hospites et peregrini, sed estis cives sanctorum, et cætera.* Dicit eos in

Christo Domino ædificatos, in quo et apostoli et propheta ipsius probabantur esse constructi : quod ante quidem gentibus videbatur ignotum, sed in Spiritu sancto fidelibus constat esse revelatum. Quam dispensationem perhibet nunc sibi creditam, ut præcedentibus beatis cohæredes fierent gentes in Domini sanguine Salvatoris ; cuius se ministrum dicit factum, ut per universam Ecclesiam sancti Evangelii prædicatio beata discurreret : unde petit a Domino ne eorum possit fides deficere, qui talia noscuntur præmia suscepisse.

5. — III, 14. *Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, et reliqua.* Rogare se pro eis Patrem Deum dicit, ex quo omnis paternitas in cælis et in terra nominatur, ut habitet Christus in cordibus eorum ; quatenus possint comprehendere quæ sint magnalia Domini et charitas Christi. Obsecrat etiam eos ut cum patientia et humilitate in suscepta fidei regula perseverent, et unitatem spiritus custodiant in vinculo pacis : fidei siquidem rectæ una societas, unus est Deus. Subjungens diversa dona dedisse sanctis suis Filium Dei, scilicet in ædificationem Ecclesiæ, donec resurrectio futura proveniat ; in qua omnes in mensuram ætatis Christi, sed diverso sexu ^a resurgimus. Nam cum dicat Dominus in Evangelio, *in resurrectione non nubent, neque nubentur (Matth. xxii, 30)*, evidenter ostendit masculos resurgere posse cum feminis.

6. — IV, 17. *Hoc iterum dico, et testificor in Domino, et sequentia.* Hortatur eos ut, sicut prius fecerunt, nationum vanitate non ambulent, describens in qua cæteræ gentes cæcitate versentur : sed in

^a Ex Apostoli verbis Epistolæ hujus IV, 13, surrecturos nos esse *in virum perfectum*, non defuere qui autumarint feminas non in proprio sexu, sed in virili surrecturas. A meliori parte stat Cassiodorus, atque optimo argumento pugnat. Eundem Evangelii

sapientia, qua vocati sunt, novum hominem induant, qui secundum Deum creatus esse dinoscitur : utriusque rei, sive quæ vitanda, sive quæ sequenda sunt, distinctas ac lucidas enumerationes insinuans. Quapropter imitare debent Dominum Christum, qui se in odore suavitatis obtulit pro salute cunctorum.

7. — V, 3. *Fornicatio autem, et omnis immunditia, aut avaritia, nec nominetur inter vos [Vulg., in vobis].* Perfecto magisterio noxia prohibet, et utilia persuadet ; nam sicut criminibus vindictam, ita perhibet virtutibus venire præmia : dicens fugienda quæ Dominus prohibet, sequenda vero quæ præcepit. Et ne quis boni aliquid suis viribus applicaret, in omnibus monet, debere nos subjectos esse Deo, et agere gratias Domino Christo, qui nos protegere ac gubernare dignatur.

8. — V, 22. *Mulieres viris suis subditæ sint sicut Domino, et quæ sequuntur.* Mulieres viris suis commonet debere subdi, sicut et Ecclesiam Christo subjectam esse confirmat. Ut sensum perfectæ charitatis infunderet, eodem modo præcepit a viro uxorem diligi, sicut Christus amavit Ecclesiam : dicens, quia carnem propriam fovet qui uxorem suam diligit. Filios quoque ammonet, et parentes, ut mutua sibi officiositate socientur ; servos etiam et dominos, quemadmodum se invicem debeant tractare, commouit : omnes tamen generaliter instruit, ut contra diaboli insidias armis cœlestibus induantur. Pro se quoque dicit orandum ut ei libertas sancti Spiritus tribuatur, quatenus ad docendum possit idoneus inveniri : nam Tythicum illis dicit omnia referre, quæ gesta sunt, epistolam suam salutationis charitate concludens.

locum attulerat Gelasius I, hoc idem urgens, Conc. Labb. tom. IV, p. 1257, addideratque : *Quod utique si in unam speciem corporis unumque sexum omnes fuerant suscitandi, cur diceretur causa penitus non fuisset.*

EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

1. — I, 1. *Paulus et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, qui sunt Philippis.* Salutat cum Timotheo coepiscopos et diacones Philippis constitutos ; optans illis gratiam et pacem Dei Patris et Domini Jesu Christi, ostendens in Ecclesia Dei suo gradu et diacones honorandos.

2. — I, 3. *Ego quidem gratias ago Domino nostro in omni memoria vestri semper, et cætera.* Agere se pro ipsis Deo gratias pollicetur, ut in visceribus Christi fideles mente permaneant. Indicat vincula sua multis et bona vota, et prava studia concitasse : nam puros corde rectæ prædicationis dicit desideria suscepisse ; obliquos autem et perditos simulasse de Deo loqui, ut Apostolus possit amplius ingravari. Sed in utroque Deo gratias agit, quia nomen Domini probabatur augeri, definiens vitam sibi esse Christum et mori lucrum.

3. — I, 22. *Quod si vivere in carne, hæc mihi fructus operis est, et quid eligam ignoro.* Desiderare se quidem dicit de hoc mundo transire, ut debeat esse cum

Christo ; iterumque charitatis studio se velle vivere, ut Philippensium possit in Christo Domino corda firmare : tantum est, ut in Evangelio percepto constanter adversariorum insidias non pavescant, sed virtutem charitatis invicem custodientes, æmulentur Dominum Christum, qui cum esset Deus omnipotens, homo fieri pro nostra salute dignatus est : quem æqualem Patri non rapina, sed naturæ veritate profitetur Apostolus. Inde quoque sequitur supra omnes creaturas gloria humanitatis adsumptæ a Christo, quem cœlestia, terrestria et inferna flexis genibus adorare noscuntur.

4. — II, 12. *Itaque, dilectissimi mihi [Vulg., charissimi mei], sicut semper obedistis, et reliqua.* Monet eos, etiam se absente, de animæ salute esse debere sollicitos : definiens Deum et bonam voluntatem dare, et quæ sunt in perficiendo profutura concedere ; congratulari se dicens de fide ipsorum, quæ ante Dominum Christum ei gloriam sit data ; cito se Timotheum missurum promittens, quem laudat et

omnino commendat. Epaphroditum quoque dicit se presenti tempore destinasse, qui post ægritudinem longam Apostoli solacio noscitur restitutus. Hic etiam ad eos videndos magno desiderio festinavit, quem suscipiendum veneranter admonuit; quia multis periculis pro Christi prædicatione non cessit.

5. — III, 21. *De cætero, fratres mei, gaudete in Domino, et sequentia.* Ammonet præterea Philippenses ut circa prædicatores falsos debeant esse solliciti; quos bene canes vocat, quia latrant potius quam loquuntur: circumcisionem corporis evacuans, cordis vero confirmans; quoniam illa legi obnoxia, ista vero gratiæ cognoscitur esse sociata. Perfectum se tamen non asserit, sed ad perfectionem se tendere profiteatur: sic autem fideles Christo Domino perhibet fieri configuratos, si illum ad quem tendunt, modis omnibus imitentur: qui reformaturus est *corpus humilitatis nostræ configuratum corpori claritatis suæ* (VI,

A 21): per hoc scilicet, quod immortales sunt qui ulterius peccata non appetunt, quod divinis delectationibus perfruuntur: modus enim perscriptus est beatis, de quibus dictum est, *erunt sicut angeli Dei* (Matth. XXII, 30).

6. — IV, 1. *Itaque, fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium et corona mea, state* [Vulg., *sic state*] *in Domino.* Hortatur Philippenses, quos coronam suam decenter appellat, ut in susceptæ fidei firmitate permaneant. Commendat etiam germano sanctissimas mulieres, quas perhibet secum laborasse cum aliis fratribus in Evangelio Christi: monens ut orationem et confidentiam debeant habere continuam; et illa de cætero peragere quæ Domino probantur accepta; gratias illis referens, quod tribulationes ejus pecuniario sunt munere consolati; benedicens eos pariter et salutans.

EPISTOLA PRIMA AD THESSALONICENSES.

1. — I, 1. *Paulus, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre et Domino Jesu Christo.* Thessalonicensibus scribit, cum Silvano et Timotheo, qui Evangelium Domini juncto labore prædicabant; gratiam illis et pacem concedi postulans a Deo Patre et Domino Jesu Christo. Nec moveat quod de Spiritu sancto tacet; nam sive unus, sive duæ, sicut jam dictum est, fuerint nominatæ de Trinitate personæ, perfectissimam faciunt intelligi Trinitatem, sicut dictum est in Epistula quæ scribitur ad Romanos.

2. — I, 2. *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam* [Vulg., *memoriam vestri*] *facientes pro omnibus vobis in orationibus nostris.* Deo gratias agere se dicit, quod Thessalonicenses, derelicta superstitione gentilium, veræ fidei fundamenta perceperunt: referens quali se apud eos probitate et paterna dilectione tractaverint; gaudens etiam quod Evangelium Domini, non tanquam sermonem humanum, sed ita ut erat, verbum accepere divinum.

3. — II, 14. *Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu.* Imitatores eos factos esse dicit prophetarum et Domini Christi quando et ipsi propter fidem sanctam similia pertulerunt: dicit enim desiderasse se nimis Thessalonicam venire, quia ipsi sunt ante Deum gloria et corona ejus: sed ad præsens missum perhibet esse Timotheum, qui eos et fide corroboret, et passionibus faciat esse præparatos, quas nunquam pronuntiat deesse fidelibus. Addens etiam non se sufficere pro ipsis Deo gratias agere, quibus talem charitatem suam noscitur contulisse: ipsos autem Dominus

in concessa semel pietate confirmet, ut ante Patrem Christum omnium sanctorum possint esse participes.

4. — IV, 1. *De cætero, fratres, rogamus vos et obsecramus in Domino* [Vulg., *in Domino Jesu*] *semper, et cætera.* Monet Thessalonicenses, ut sicut hactenus fecerunt, et in posterum perceptam fidem devota mente custodiant: subjungens qualia vitare, qualia eos oporteat semper expetere. Resurrectionem quoque omnium mortuorum pariter dicit esse faciendam; nam et qui eodem tempore inventi fuerint viventes spiritu, sicut et ipse erat, corporali morte præmissa, in aera Domino Christo simul dicit occurrere: omnes enim carne morimur, sicut scriptum est: *Quis est homo qui vivit, et non videbit mortem* (Psal. LXXXVIII, 49)? sanctos tamen Domini cum ipso semper testatur esse mansuros. Dies autem et hora adventus Domini humanitati prædicatur incognita, sicut et in Evangelio Dominus ipse testatur.

5. — V, 4. *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, ut dies illa vos tanquam fur comprehendat.* Qui filii sunt lucis, in adventu Domini non timebunt peccatorum caligine comprehendi; nec deebriati in malis dormiunt, qui præceptis dominicis armati semper adsistunt. Monet etiam ut prædicatores suos benigne tractare non desinant, et reliquis fratribus studia charitatis impendant; invicemque se de suscepta traditione commoneant. Orat etiam ut in adventu dominico puris ac religiosi mentibus offerantur; conjurat quoque ut omnibus fratribus præsens ejus relegatur Epistula.

EPISTOLA SECUNDA AD THESSALONICENSES.

1. — I, 1. *Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensis in Deo Patre nostro et Jesu Christo.*

Cum ipsis fratribus salutatur iterum Thessalonicenses, quos et in prima Epistula nominavit; ostendens tali

* Canon Vulgatæ Epistolam ad Colossenses præponit.

honore munerandos qui laboribus ejus consortes esse meruerunt, primordia Epistolæ suæ sancta benedictione commendans.

2. — 1, 3. *Gratias agere debemus Deo semper pro vobis, fratres, et quæ sequuntur.* Laudat Thessalonicenses rectæ quidem fidei fuisse regulas consecutos; sed in futuris monet, ne illos perversi aliqua novitate decipiant, dicens adventum Domini non esse venturum, nisi prius videatur Antichristus; cujus perversa tempora mirabili proprietate describit. Asserens jam quidem mysterium iniquitatis ejus operari, sed ipsius quoque nequissimi præsentiam profitetur tunc esse revelandam, quando Romanum imperium quod nunc tenet, de medio fuerit, ordine veniente,

summotum. Sic istis significationibus veritas adventus Domini prædicatur esse ventura.

3. — 11, 13. *Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres, et cætera.* Gratias se dicit agere Deo pro ipsis, quod eis rectam fidem et salutis perpetuæ dona contulerit; ideoque magnopere dicit fidem tenendam, quam ab ipsis gloriabatur acceptam, quando fidem, non omnium, sed profitetur esse paucorum. Oravit quoque pro ipsis, et iterum ut illi pro ipso debeant orare commonuit. Denuntiavit etiam falsos fratres studiosissime præcavendos, nec alias regulas fidei eos debere quærere, nisi quas ab ipso probati sunt accepisse, Epistolam suam salutationis et benedictionis solito fine determinans.

EPISTOLA AD COLOSSENSIS.

1. — 1, 4. *Paulus apostolus Christi Jesu, per voluntatem Dei, et reliqua.* Ad Colossenses scribit cum Timotheo fratre suo; sed cum dicit *sanctis et fidelibus*, ostendit verba Domini, quandiu sunt polluti et perfidi, homines non posse suscipere: supra quos gratiam et pacem Dei Patris et Domini Jesu Christi venire deprecatur. In istis duobus sermonibus, id est in pace et gratia, ostendit quam magna sint munera quæ tam frequenti iteratione repetuntur.

2. — 1, 3. *Gratias agimus Deo Patri Domini nostri Jesu Christi, semper pro vobis orantes, et cætera.* Deo gratias agit, quoniam per Epafram eos in accepta fide perseverare cognovit; ut in omni opere bono fructificantes, Domino probentur accepti. Laudem Patri mirabili prædicatione subjungens, cui placuit per Filii sui sanguinem, sive quæ in terris, sive quæ in cœlis sunt, sibimet reconciliare: ostendens incarnationem ipsius sanctam cunctis rebus mirabili virtute profuisse.

3. — 1, 21. *Et vos cum essetis aliquando alienati et inimici sensus [Vulg., sensu] ejus, et reliqua.* Monet eos ut sicut alienati aliquando in carnalibus vitiis versabantur, ita nunc evangelicis debeant studere virtutibus, adiciens exempla sua pro salute ipsorum quantis calamitatibus ingravetur; nam modo dicit manifestatum sanctæ incarnationis arcanum, quod a sæculis probabatur absconditum, commonens ut nemo eos seducat per inanem sapientiam philosophorum, qui dicunt solem atque lunam, vel astra cætera esse veneranda, quæ ex elementis constare non dubium est, quando etiam nostris aspectibus offeruntur. Hos vera nihilominus impugnat auctoritas, si non ad Dominum Christum omnia referant, in quo habitat *omnis plenitudo divinitatis (vs. 9)*. Corporaliter enim dixit, quia omnis plenitudo divinæ naturæ in corpore

ejus inhabitat: sancti præcedentes in figura ejus Christi pristino tempore vocabantur (*Psal. civ, 15*). Circumcisos autem Colossenses dicit in corde, non corpore; qui consepulti per fidem dominicæ passionis, noscuntur resurrexisse cum Christo.

4. — 11, 13. *Et vos cum mortui essetis in delictis, et quæ sequuntur.* Cum Domini crux hominem veterem sua passione confixerit, et chirographum perpetuæ mortis evacuaverit, velat ne ulterius quædam præcepta Testamenti Veteris inquirantur: dicit enim vitanda esse quæ mortem inferunt, non salutem; nam qui Christo militant, illa debent affectare quæ Christi sunt. Quapropter exuti vetere homine, induamur novo, qui renovatur per collatam gratiam in imagine ejus qui creavit eum: in interiore siquidem homine neque persona, neque sexus, neque condicio potest dissimilis inveniri, sed omnia et in omnibus Christus est Dominus.

5. — 11, 12. *Induite ergo vos, sicut electi Dei sancti et dilecti, viscera miserationis [Vulg., misericordiæ].* Regulas ponit in quibus debeat ambulare qui fidem Christianam festinat assumere: designans in omni actu nostro Deo gratias esse referendas: viros, mulieres, parentes, filios, dominos atque servos invicem sibi debitam venerationem reddere debere, commonuit. Orationi vero eos hortatur insistere, quatenus Apostolo Dominus ostium prædicationis aperiat, ad sancta Domini loquenda mysteria. Monet etiam eos, ut in superna sapientia loquantur illis qui foris Ecclesia esse noscuntur; ne non tam instrui quam irritari posse videantur; sitque sermo eorum semper sale conditus, ut audientibus prosit acceptus: præcipiens post salutationes consuetas Epistolam hanc in Laodicensium Ecclesia esse relegendam.

EPISTOLA PRIMA AD TIMOTHEUM.

1. — 1, 4. *Paulus apostolus Christi Jesu, secundum imperium Dei Salvatoris nostri et Christi Jesu Domini [Vulg., Jesu spei nostræ], et cætera.* Cum in præteritis Epistulis Patrem nominaverit et Filium, et

iterum in consequenti benedictione Patrem Filiumque commemoret, hic tantum secundum imperium Christi apostolum se dicit effectum; ut evidenter appareat de his una persona nominata, sicut et ante

jam dictum est, totam nihilominus infundere Trinitatem, Timotheum dicens filium esse fidei suæ, quem sanctæ Ecclesiæ constat regeneratum.

2. — 1, 3. *Sicut rogavi te, ut sustineres* [Vulg., *ut remaneres*] *Ephesi, cum irem in Macedoniam*, et reliqua. Scribit ad Timotheum discipulum suum, quatenus circa populum sibi commissum debeat esse sollicitus; ne superfluas doctrinas sequi debeant, sed ea quæ illis prædicata sunt, fixa mente custodiant, scientes justis legem non esse positam, sed criminosis; quos subsequenter enumerat, quando illos semper arguit qui se scelerum fœditate commaculant. De se autem refert quanta illi fuerint Domini largitate concessa, per suam salutem probans Christum Dominum ad peccatores venisse salvandos. Commonens eum ut in prædicatione sibi commissa perseverare non desinat, quam Hymenæus et Alexander deserentes, fidei naufragia pertulerunt: propter quod diabolo illos dicit esse contraditos, ut discant minime blasphemare.

3. — 11, 2. *Obsecro igitur primo omnium fieri obsecrationes*, et cætera. Scribens ad discipulum congrue monet qualem regulam debeat ecclesiasticus ordo servare. Imprimis orandum præcipit pro regibus et potestatibus, ut in pace positi vitam hujus sæculi sub tranquillitate petamus; et ut fiduciam orationis accenderet, mediatorem esse Dominum Christum sanctæ prædicatione concelebrat; et quemammodum viri et mulieres orare debeant spiritualis magister instituit, adjiciens quales episcopi, diacones, vel subdiacones esse debeant, et quales esse non debeant: in summa concludens bonos ministratores multam fiduciam apud Christum Dominum comperire.

4. — 11, 14. *Hæc scribo tibi, sperans me venire ad te cito*, et reliqua. Commonet Timotheum, ut in Ecclesia Dei conversatio ipsius decore splendeat; ne falsi prædicatores simplicium corda decipiant: in qua

re sic eum dicit debere esse constantem, ut audientibus cunctis virtutum præstet exemplum. Dicit etiam unamquamque personam quali honore, quali debeant moderatione tractare, laudans bonos dispensatores, et arguens eos qui curam domesticorum habere neglexerint, ut etiam illos deteriores infidelibus dicat.

5. — v, 9. *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum*, et cætera. Quales eligi debeant viduæ, vel quales sint evitandæ, evidenter ostendit: eas autem quæ se abstinere non possunt, nubere præcipit, et filios procreare, ne diabolicis temptentur insidiis. Presbyteros bene præsertentes, maxime qui prædicant verbum, duplici honore perhibet esse venerandos; nec facile contra eos accusatoribus esse credendum; et cætera quæ ecclesiasticus ordo complectitur. Monet præterea manus impositionem cito fieri non debere; ne ille qui eum incaute promoverit, delictis communicet alienis; et ideo cautius eos dicit examinari, ne opinio lædatur Ecclesiæ. Præcipit servis dominos suos omni honore venerari, maxime illos qui fideles esse noscuntur.

6. — vi, 2. *Hæc doce, et exhortare*, et quæ sequuntur. Quæ dicta sunt in fine complectens, dicit in eis esse modis omnibus perseverandum, et contentiones eorum vitandas qui mente corrupti sunt: pietatem vero cum sufficientia laudat, quæ suavis est omnino fidelibus, dicens in quantis temptationibus incidant, qui mundi divites esse festinant; quoniam radix omnium malorum noscitur esse cupiditas: hortans ut magis ad virtutes enumeratas animum tendant, recepturi a Domino præmia sempiterna. Tradit etiam quemammodum divites hujus mundi Timotheus debeat commonere, ut in futurum æternas potius Domini divitias consequantur, iterata eum insinuatione recommonens, ut fidei depositum custodiat, et contentiones improbas vitare non desinat.

EPISTOLA SECUNDA AD TIMOTHEUM.

1. — 1, 1. *Paulus apostolus Christi Jesu per voluntatem Dei*, et reliqua. Secundum promissionem vitæ dicit se a Christo Domino apostolum factum, ut intelligatur quod sit præmium eorum qui apostolatam ejus fideliter exercere meruerunt, ad ipsum Timotheum et hanc Epistolam scribens, ad quem et superiorem visus est destinasse, in benedictione quoque sua gratiam et pacem solemniter ponens; sed in medio misericordiam cremento quodam declarationis adiciens; quia neque gratia, neque pax potest sine Domini largitate concedi.

2. — 1, 3. *Gratias ago Deo meo, cui servio a progenitoribus meis, cui servio in* [V., *a progenitoribus in conscientia pura*]. Promittit Timotheo memoriam se ejus habere die ac nocte in orationibus suis, laudans eum quod æmulatione matris atque aviæ suæ in integra fidei disciplina permaneat. Commonens etiam ut susceptam regulam doctrinæ prædicare non desi-

nat, nec erubescat illud agere, unde se et credentes noverat esse salvandos: optans Onesiphori domui ut in illo die iudicii misericordiam Domini consequatur, qui non erubuit catenam ejus impensis beneficiis sublevare, sed in Evangelio prædicando, tam Romæ quam Ephesi, ministeria ei digna contribuit.

3. — 11, 1. *Tu ergo, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Jesu*. Præcipit Timotheo ut mysteria sanctæ fidei, quæ ab ipso cognovit, populis incunctanter enuntiet: frequenter hoc ammonens, quatenus contentiosos et obstinatos evitet; quia sermo eorum nihil proficiens *serpit ut cancer* (Vers. 17). Ipse vero qualis ad docendum esse debeat, veritatis eum prædicator instituit, præmonens quæ sequi debeat, quæ vitari concedat: cum patientia enim corripiendi sunt qui perversi esse noscuntur, ut liberentur a laqueis diaboli, quibus tenentur obnoxii.

4. — 11, 1. *Hoc autem scito, quoniam in novissimis*

temporibus^a erunt tempora periculosa. Novissimis temporibus per multifarias enumerationes, quam pessimi homines reperiantur, exponit; inter quos asserit eos esse qui mulieribus iniqua dogmata nituntur infundere: quos tamen dicit veritatis ipsius inluminacione depravandos [forte declarandos]^b: sed et tales omnino vitandos esse commonuit; ipsum autem permanere præcipit in eis quæ didicit atque credidit: omnis enim Scriptura divinitus inspirata utilis cognoscitur ad docendum, ad arguendum, ad erudiendum, ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum utiliter præparatus.

5. — 14, 1. *Testificor coram Deo et Christo Jesu, qui judicaturus est vivos et mortuos.* Terribiles ob-

^a Vulg., quod in novissimis diebus instabunt tempora, etc.

^b Anceps fui an depravare incongrua significatione idem importaret hic ac pravitatem tollere; sicut depretiare apud scriptores quosdam medii ævi idem

testationes Timotheo præponit, populos opportune, importune increpet, arguat et eis patienter insistat: quatenus verbum Domini prædicatione dilatata proficiat: se autem profitetur de hoc sæculo continue transiturum, et in illo iudicio recepturum coronam justitiæ, quam sanctis suis Dominus repromisit. Hortatur etiam ut cito ad eum cum Marco et nonnullis rebus venire festinet; quoniam ab illis ministris suis videbatur esse derelictus. Alexandrum quoque ærarium; adversarium prædicationum suarum, dicit magnopere præcavendum; cui pœnam debitam imminere confirmat. Salutationes multorum referens, ipse quoque, ut fideles Christi debeat salvare, commonuit.

valet ac pretio minuere. Cum tamen illis Apostoli verbis vers. 9 respondere hic sensus videatur, *insipientia eorum manifesta erit omnibus*, legendum arbitror *declarandos*, hoc est manifestandos.

EPISTOLA AD TITUM.

1. — 1, 1. *Paulus servus Dei, apostolus autem Christi Jesu, et cætera.* Cum se dicit apostolum Christi, profitetur, sicut sæpe dictum est, et Patris se esse, et Spiritus sancti; quia una ibi cooperatio, unus Deus, una cognoscitur et potestas. Verum, ne hoc nomen putaretur gestare cum falsis fratribus, dicit, *secundum agnitionem veritatis*, quam solum illi merentur accipere, qui perfecta noscuntur veritate radiare: et ut coæternum ostendat Filium Patri, dicit etiam, *spem vitæ promissæ*, Christum, ante tempora æterna prædictum, docens incarnationem Domini prædicatione prophetarum, suoque tempore fuisse completam; et ne eum potestate minorem forte sentiret, dicit, *secundum imperium Domini Salvatoris* [Vulg., *præceptum Salvatoris*]: optans Tito gratiam et pacem a Deo Patre et Domino Salvatore concedi.

2. — 1, 5. *Hujus rei gratia reliqui te Cretæ*, et sequentia. Commonet discipulum suum Titum quales presbyteros vel episcopos, per Ecclesias Cretenses deceat ordinare, ne mali suasores subvertant corda simplicium: increpandos eos specialiter dicens, ne falsa prædicatione subversi, ad ritus Judaicos trans-

ferantur. Omnia vero profitetur munda esse mundis, coinquinatos vero et infideles nihil perhibet habere mundissimum; quando confitentur ore Dominum, factis autem negant iudicem, quem profitentur auctorem.

3. — 11, 1. *Tu vero loquere quæ decent sanam doctrinam*, et cætera. Monendas igitur perhibet singulas ætates, singulas condiciones, quemammodum se debeant probabili conversatione tractare, ut in omnibus gratia Domini evidenter possit agnosci, qui mori carne pro nostra salute dignatus est; et quod efficacissimum genus possit esse doctrinæ, ipse tali moderatione vivat, quatenus det exemplum precautionibus suis, ne audeat adversarius mala de ipso dicere, quem se cognoscit sanctissima institutione moderari. Dicit etiam singulatim quemammodum conversari debet, qui Christo fidelis est; et hæreticos evitare jubet, præterea eum ad se cum quibusdam venire Nicopolim, ut Apostolum videndo discat qualiter in fide sancta firmissima stabilitate consistat, Epistolam suam charissima benedictione concludens.

EPISTOLA AD PHILIMONEM^a.

1. — 1, 1. *Paulus apostolus vinctus Jesu Christi, et Timotheus frater*, et reliqua. Iphis primordiis nomini suo conjunxit noviter passionem, et ne putaretur aliquo delicto fuisse vinctus, addidit *Christi Jesu*, ut illa vincula non criminosa, sed gloriosa declararet; scribens Philemoni fratri et adjutori suo, cum fratre Timotheo; Appiam quoque et Archippum in eadem salutatione commemorans; sed et congregationem quæ in domo ejus esse videbatur, pari salu-

tatione complectitur; gratiam illis et pacem optans a Patre provenire et Domino Christo.

2. — 1, 4. *Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis.* Gratias agit Deo, audita fide et charitate Philimonis, quam habebat in Domino Christo et in omnibus sanctis ejus; operas ipsius magna prædicatione concelebrans. Obsecrat quoque eum, ut Onesimum, servum quondam suum, quem per fidem Domini viscera sua dicit ef-

^a At deinde, scribens Philemoni: num. 2 rursus Philimonis; ambigue siquidem et antiquitus ista

enuntiabantur. Gellius, lib. x, cap. 24: *Consuetum veteribus, litteris his (e et i) plerumque uti indifferenter.*

fectum, debita ei condicione relaxet, et in fraterna illum charitate suscipiat; se redditurum dicens quidquid ille debuisset: confidens tamen quod eum propter

A charitatem Domini gratanter exaudiat, salutationis quorundam dicta subjungens.

EPISTOLA AD HEBRÆOS ^a.

1. — I, 1. *Multifarie multisque modis olim Deus locutus est patribus, in prophetis, de Filio suo* ^b. Quæri solet cur ista tantum Epistula non habeat salutationem, dum cunctis superioribus prælata videatur: prima enim fronte nomen suum adeo velavit Hebræis, ne propter odium personæ suæ cœlestem non reciperent sospitatem. Imprimis Vetus Testamentum Novumque conjungens, per prophetas prædictum Filium Dei ex semine David ultimis dicit venisse temporibus; cujus magnificentiam inenarrabili laude concelebrat, ostendens eum per exempla legis divinæ cunctis creaturis suis esse potioem; quando nulli angelorum, sive cuilibet potestati cœlorum, a Patre dictum est, quod de ipso constat esse prædictum. Nam si per angelos sermo qui dictus est probatur impletus, quid nos merebimur sustinere, si negligimus totius donationis auctorem?

2. — II, 3. *Quæ cum initium accepisset enarrari per Dominum, et reliqua.* Initium dicit salutis Christo Domino prædicante concessum, deinde signis ac prodigiis, et per apostolos ejus sanctæ fidei innotuisse veritatem. Redit iterum ad ejus omnipotentiam declarandam, quam exponit exemplis, affixum cruci dicens pro salute cunctorum: propter quod plurimis locis fratres eos appellare non desinit, quando et carnem suscipere dignatus est, et diabolum, qui habebat mortis imperium, sua passione destruxit. Nam cum non angelos, sed semen Abrahæ, adsumta humanitas adprehenderit, merito frater dictus est eorum, ut verus pontifex, et hominis, Deique ipsius mediator existeret. Ita qui passus est pro omnibus, potens est etiam temptatis sine dubio subvenire.

3. — III, 1. *Unde, fratres sancti, vocationis cœlestis participes, et cætera.* Hortatur Hebræos ad fidem Christi, a quo et fratres eos constat esse nominatos; multo præferens eum Mosi, cui obedientes esse videbantur: ostendens, creatura sua longe potioem esse creatorem; aptissima exempla conjungens, ut vox Domini debeat incunctanter audiri. Contremescenda est siquidem pœna priscorum, quia non intraverunt in ejus requiem, qui divinum noluerunt audire sermonem: contra autem obedientibus pax data est, et tranquilla pausatio, ut et ipsi a proprio labore cessarent, sicut Dominus requievit ab operibus suis.

4. — IV, 11. *Festinemus ergo ingredi in illam requiem, et sequentia.* Obœdiendum dicit divinis esse mandatis, quia non potest falli, quod a tanta noscitur veritate proferri: habens spem maximam in Domino Christo, quia subveniat calamitatibus nostris, qui pro nobis atrocitatem pertulit passionis: tantæ rei et exempla legis divinæ evidentissima nimis et argumenta subjungens. Arguit quippe illos, qui doctrinam priscae legis ita dignoscuntur oblitæ, ut iterum eos, tanquam parvulos, lacte necesse sit enutriræ: perfectis enim mentibus solidus prædicationis opus est cibus, qui discretionem boni ac mali possunt habere probabilem.

5. — VI, 1. *Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, et cætera.* De primordiis fidei jam non dicit esse tractandum, sed de reliquis rebus, in quibus probatur solidata perfectio, terræ faciens mirabilem comparisonem, quæ dum imbrem acceperit, amœnas herbas germinat in decorem; si vero spinas protulerit, eas videlicet ultrix flamma consumit. Confidit tamen eos ad illorum imitationes potius erigendos, quibus promissa sunt regna cœlorum; Abrahæ copulans exemplum, cujus semini Dominus jurando pollicitus est solidissimam firmitatem: ut hac promissione roborati, ad penetralia cœli fidelium animus tenderetur; ubi jam præcursor et pontifex noster Dominus Jesus Christus intravit.

6. — VII, 1. *Hic enim Melchisedech, rex Salem, sacerdos Dei summus* [Vulg., *Dei summi*], et reliqua. In principio hujus capituli exponit qui fuerit Melchisedech, cui per magnas et subtilissimas argumentationes comparatus est Dominus Christus: primum, quod nominis ipsius interpretatio, id est rex pacis et rex justitiæ, soli potest Christo Domino convenire, deinde quod patrem ipsius atque matrem nulla prorsus scriptura testatur, sicut Christi deitas, ut arbitrator, sine matre, caro sine patre, fuisse cognoscitur; tertio, quod neque initium, neque finis vitæ ipsius doceatur esse vulgatus, sicut Dominus de se dicit, ego sum α et ω ; quarto, quod assimilatus Filio Dei, sacerdos permanet in æternum. Quinto sequitur, quare in psalmo dictum non sit, *secundum ordinem Aaron*; scilicet ut translatum sacerdotium, [suppl. et] mutationem legis, quam ad perfectum nihil adduxit, commutandam in Christi gratiam nuntiaret. Sic per

^a Animadvertendum hic de auctore hujus Epistolæ Cassiodorium minime ambiguum esse. Nihil igitur refert quod Div. Lect. cap. 8, auctoris nomine non adjuncto eam laudaverit; nec quod eam omiserit, ubi expositores recensens, ait, *Residuas vero Epistolas S. Pauli, etc.*, præcipue cum eodem loco illam etiam ad Philippenses, de qua nemo dubitavit, obliviscatur. Id quidem satis patebat ex præfatione in Orthographiam, ubi hæc leguntur: *Testis est Paulus aposto-*

lus, qui ex maxima parte in Epistola quæ scribitur ad Hebræos, etc. Rationem quam affert cur Apostolus nomen suum non præmiserit, Clemens Alexandrinus attulerat in Hypotyp. apud Eusebium Hist. lib. VI, cap. 14. Infra: *non reciperent sospitatem*: in libro de Anima, cap. 11, effectum sospitatis attribuit. Ad psalm. LXX, petit etiam corporis sospitatem.

^b Vulg., *Deus loquens, non habet de Filio suo.*

has similitudines congruenter expositas, Melchisedech Domini Christi gestasse probatur imaginem.

7. — VII, 19. *Introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Dominum, et cætera.* Hic distantias facit inter sacerdotes communes et Dominum Christum; quia iste singularis est factus, qui et sacramenti interpositione promissus est, et in æternum noscitur constitutus; deinde omnis sacerdos pro suis primum peccatis exorat, et sic pro populo supplicare præsumit; Christus autem peccata propria non habens, confidenter interpellat pro nobis: ad postremum seipsum singulariter obtulit pro salute cunctorum; in ipso quoque Novi Testamenti facta promissio est; quod de nullo alio constat effectum: dicendo enim novum, antiquatum voluit ostendere quod præcessit.

8. — IX, 1. *Habuit quidem et prius justificationem Scripturæ sanctæ [Vulg., justificationes culturæ], et reliqua.* Discretionem facit per præmissas observationes Novi et Veteris Testamenti, dicens aliter accessisse priscos sacerdotes ad sancta, et iterum interius ad sancta sanctorum; aliter autem introisse Dominum Christum in sancta, qui gloriam est æternæ redemptionis operatus. Nam si taurorum vittima peccata mundabat, quid faciet sanguis fusus immaculat. Domini Christi, qui ad serviendum Deo purificavit corda fidelium?

9. — IX, 15. *Et ideo Novi Testamenti mediator est Christus Jesus [Vulg. non habet Christi Jesu], et sequentia.* Probat etiam Dominum Christum mediatorem factum Novi et Veteris Testamenti; ut Veteris obligatio collato mortis ipsius munere solveretur: docens etiam, et in antiquis solemnitatibus sacrificiorum, Testamentum Novum sine dubio fuisse promissum; quando cum sanguine vitulorum et hircorum, et lana coccinea, et hyssopo librum sacrum, et ipsum populum testatur aspersum. Sequitur autem, semel illum passum in consummatione sæculorum, ut pro nobis Patrem pius redemptor jugiter exoraret: nam sicut hominibus semel mori datum est, et post, Domini sustinere iudicium; ita Christus semel est mortuus, ut expectantibus se in sua iudicatione promissus appareat.

10. — X, 1. *Legem dicit umbram [Vulg., umbram enim habens] futurorum bonorum, et sequentia.* Legem dicit umbram futurorum bonorum, non imaginem, id est veritatem habuisse sequentium, ostendens per sanguinem sacrificiorum humanum genus minime potuisse salvari; sed scilicet præ passione crucis, quæ periclitanti mundo sua redemptione subvenit: qua fiducia percepta, fonte sacri baptismatis

^a Opinionem de imminente extremi iudicii die, apostolorum ævo emanatam, ad plura sæcula viguisse scimus.

^b Id cogitaveram prius, an reponerem *susceperant*; sed cum subsequenti numero idem repetatur atque addatur insuper, ut uno eodemque tempore pius Redemptor omnibus daret quod cunctis fidelibus noscitur esse pollicitus, sibi constantem Cassiodorium agnovi, qui cap. 12 libri de Anima hæc tradit: *Nam cum fuerimus hac luce imperio Creatoris exsecuti, in animæ*

A ablutos accedere monet ad Dominum Christum, ut fidelis promissor sua munera in ipsis dignanter adimpleat.

11. — X, 24. *Et consideremus invicem in provocatione charitatis, et cætera.* Considerandam dicit gratiam Dei, non per divisiones impias, sed in congregatione fraterna: comminans iudicium futurum, quod Domini Christi adventu probatur esse jam proximum^a. Nam si perire solet qui legem Mosis irritam facit, quo supplicio plectendus est, qui Christi Domini charitatis et unitatis mandata contemnit? Commonet etiam eos ne vacuas faciant passiones et direptiones rerum suarum, quas jam pro Christi nomine pertulerunt: sola enim perseverantia perfectos efficit Christianos; necessaria est enim patientia, ut promissio Domini referatur accepta.

B 12. — XI, 1. *Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.* Primum definit quid sit fides, credulitas rerum scilicet non apparentium; deinde refert quanti per eam fuerint, Domino miserante, salvati; ut incredula corda Judæorum ad simile studium, consideratis tantis devotionibus, incitaret. Dicit enim fidem Abel, Enoch, Noe, Abraham et Saræ; quam ideo frequenter iteravit, quoniam, ipsis credentibus, in similitudinem eorum universam benedictam constat Ecclesiam. Verum isti omnes necdum adhuc promissa præmiâ susceperunt^b; sed perfectam beatitudinem in cœlesti civitate recipient, quam eis Dominus præparare dignatus est.

C 13. — XI, 17. *Fide obtulit Abraham, Isaac, ut immolaretur [Vulg., Isaac, cum tentaretur], et reliqua.* Adhuc in ipsa enumeratione fidelium perseverat: dicit enim de Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Mose, de filiis Israel, Rab meretricis, Gedeon, Barach, Samson, Jephthæ, David et Samuele: prophetarum etiam exempla subjungens, qui per fidem vicerunt regna (Vers. 33), et diversitate passionum divinam gratiam invenire meruerunt: qui tamen adhuc promissa præmia minime susceperunt, ut uno eodemque tempore pius Redemptor omnibus daret quod cunctis fidelibus noscitur esse pollicitus.

14. — XII, 1. *Ideoque et nos tantam habentes impositam nubem testium, et sequentia.* Considerata priorum fide, depositis peccatis, ad Christum dicit Dominum festinandum: nam ille pro nobis crucem subire dignatus est, qui sedet ad dexteram Patris. Cur nos contristemur in mediocribus passionibus, quas tamen scimus ad æternam requiem pertinere? Commonet etiam adeo illos vocatos filios, ut gratissime patris flagella paterentur: huic siquidem rei genito-

nostræ natura jugiter perseverantes, nihil boni malique faciemus, sed usque ad tempus iudicii, etc. Sententiam noscis quæ in longum ævum audita est, electos scilicet, usque dum corpora restituantur, divina facie interdicendos, ac non nisi post universale iudicium beatitudinem assecuturos. Eandem obiter auctor noster etiam in Apocalypsi attingit, num. 3; at improbare modo, si vitam duceret, postquam a Joanne XXII rejectam damnavit exiude concilium Florentinum, atque in Unionis decreto proscriptum.

rum carnalium exempla subjungens, quorum in præsenti gravis quidem creditur disciplina, sed in futurum suavis cognoscitur adepta justitia: propter quod adhibenda patientia, corroborandi sunt gressus, ut ad illud efficaciter possit perveniri quo tenditur.

15. — XII, 4. *Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum.* Pacem dicit et sanctimoniam omnimodis appetendam, sine qua nemo potest videre Deum. Monet etiam præcavendum ne nos opera impietatis nostræ sursum præcedat, et ab hæreditate Domini reddat alienos: sicut contigisse dicit Esau, qui postquam primitiva sua vendidit, multas quidem lacrymas fudit, sed occulto Dei judicio minime constat auditum. Mose quoque subjungit exemplum, qui lapidari faciebat eos qui se immunda conversatione tractabant: scilicet montis Sina et Ecclesiæ Dei disparem faciens collationem; quippe ubi Christum corporaliter et auditum constat et visum, cujus magnopere obediendum dicit eloquio.

16. — XII, 25. *Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur.* Adhuc in superioribus comparationibus permanens, dicit: Si populus Hebræorum non potuit vitare vindictam, qui Mosi minime obediens fuit, quid nos patiemur, si loquenti de cælo Domino nequaquam optemperare videamur? cujus potestatem atque magnitudinem, et argumentis necessariis, et sequentibus declarat exemplis. Monet etiam quali se debeant conversatione tractare, et quæ vitia malint nocitura refugere, asserens Jesum Christum ultimis temporibus visum, qui semper fuit, et est, et permanebit in sæcula sæculorum.

A 17. — XIII, 9. *Doctrinis variis et peregrinis nolite adduci [Vulg., abduci], et reliqua.* Doctrinas varias et peregrina dogmata omnino vetat audiri: optimum est enim cor gratia Domini confirmare, non escis. Ritur quoque priorem sacrificiorum in passione dominicæ similitudinis trahit; quoniam sicut animalium oblata pro peccato corpora foris castra cremabantur, ita et Dominum Christum, qui se pro peccatis nostris obtulit, extra civitatem constat esse crucifixum; sed illam crucifixionem, illud opprobrium dicit modis omnibus appetendum, ut exeuntes ad eum in supernam civitatem pervenire mereamur. Beneficentiam et communicationem illis persuadens nullatenus oblivisci; talibus enim rebus placatur Deus: obcedentiam vero propter ordinem custodientium exhibendam dicit esse præpositis, ut salutis eorum curam debeant habere cum gaudio.

B 18. — XIII, 18. *Confidimus autem, quoniam [Vulg., enim, quia] bonam conscientiam habemus in omnibus benevolentes conversari.* Bene conversantibus benevolentiam maximam se debere testatur, quod illis continue dicit esse faciendum; quatenus ad eos pronissimo studio debeat festinare. Orat etiam pro ipsis, ut voluntatem Domini Patris sincera mente perficiant, qui eduxit ex mortuis pastorem magnum Dominum Christum, cui est gloria in sæcula sæculorum; ut contra eos qui solum Patrem venerandum putabant, competens medicina breviter intimata sufficeret; indicans eis Timotheum ad ipsos fuisse transmissum, per quem ore suo et probatissimos salutabat, et honorum salutationes impensa charitate commemorat.

COMPLEXIONES

CANONICARUM EPISTULARUM SEPTEM,

ID EST IN BEATI APOSTOLI PETRI DUAS, JOANNIS TRES, JUDEÆ UNAM ET JACOBI UNAM ^a.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI AD GENTES ^b.

1. — I, 1. *Petrus apostolus Jesu Christi, electis advenis, et reliqua.* Sanctissimæ regulæ instituta conce-

D lebrans, et Petrus apostolus Jesu Christi scribit absentibus Hebræis, qui impia persecutione Judæorum

^a Non ut in cætera sacra Biblia affluunt in has Epistolas veterum scriptorum commentarii. Singulas ante Cassiodorium unus explicaverat Didymus Alexandrinus, a doctissimo Simonio in tractatu de Novi Testamenti expositoribus prætermisus. Nihil tamen fere auctorem nostrum ab ipso mutuatum esse, diversa etiam ac speciali sectione usum, novit quicumque Latinam, quæ superest, Didymi versionem in Bibliotheca Patrum respiciet. In quatuor ex ipsis Clemens quoque Alexandrinus scripserat, at ejus commentarium periisse suspicor. Quamvis enim hoc nomine quæ exstant in Bibliothecæ PP. tom. III fragmenta, recipiant multi, in eam sententiam etiam Dupinio vergente, mihi tamen plane persuaderi nequit; cum ex eo quod pro Jacobi Epistola, quam a Clemente Attico sermone declaratam Cassiodorius in Div. Lect. cap. 8, docet, iis fragmentis illustratam video Epistolam Judæ; tum quia non unus

error eas inficit: a Latina autem illarum versione *offendicula exclusisse* auctor noster ibidem profitetur, ut *purificata doctrina ejus securior posset hauriri*. Thomas Itigius in Bibliotheca Patrum apostolicorum, Clementis Alexandrini Supplemento præloquens: *Num vero quæ hodie supersunt adumbrationes, illæ ipsæ sint quas Cassiodorus a se emendatas dicit, aliis nunc dijudicandum relinquimus*. S. Augustini in primam Joannis opus exstat, non in Jacobum, quod etiam in deperditorum enumeratione prætermitti so-

let,
^b Mendax inscriptio: ad dispersos potius inscribi poterat, *πρὸς τοὺς ἐν διασπορᾷ*, ut ea D. Jacobi in his Complexionibus inscribitur, cum ad Judæos pariter missa sit, qui extra Judæam pedem fixerant. S. Petri Epistolas ante cæteras locat, quem ordinem S. Augustinus amplectitur, de Doctr. Christ. lib. XI. Vide antiquum prologum Canonicarum.

dispersi fuerant, et advenæ facti per Pontum, per Galatiam, per Cappadociam, per Asiam, et Bithyniam, sed tamen in Christo Jesu correcta mente crediderant, quibus prædicationem suam dicit secundum præscientiam Dei Patris, et in sanctificatione Spiritus sancti, et passione sanguinis Domini Christi fuisse transmissam : ut more pristino sacrificiorum aspersus populus dominico sanguine purgaretur : sic ipsis primordiis et unitas trinæ virtutis, et personarum est breviter declarata distinctio, petens ut gratia et pax Domini plenissima debeant ubertate compleri.

2. — 1, 3. *Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, et quod sequitur.* Fidelis populi salutatione completa, memor dominicæ institutionis primum Deo Patri gratias agit, qui per magnam misericordiam suam regeneravit nos sacro baptismo in spe vitæ perpetuæ; per resurrectionem scilicet Domini Christi, quam post triduum factam constat a mortuis : cujus hæreditatis quam magna sint præmia consequenter exponit : hortans ut molestias præsentis temporis patienter ferre debeamus, quatenus in iudicio Domini probatio nostræ fidei multo pretiosior auro possit ostendi : nam qui illum hic non videntes credunt, respicientes eum inæstimabili exultatione gaudebunt. De qua retributione præmiorum arcana Domini perscrutantes prophetæ, multa dixerunt; et ne aliquid propria voluntate putares editum, docet illis per Spiritum sanctum fuisse revelatum, quem videre angeli concupiscunt.

3. — 1, 13. *Propter quod succincti lumbos mentis vestræ, sobrii, perfecti* [Vulg., *perfecte*], *sperate in eam.* Postquam illis promissionis magna præmia patefecit, hortatur ut per fortitudinem mentis filiorum loco ad gratiam tendant, quæ illis in iudicio Domini monstratur esse pollicita. Admonens eos ut sancto debeant manere proposito, quando scriptum est, *sancti eritis, quoniam et ego sanctus sum* : scientes

quoniam non sint redempti corruptibili pretio, sed Domini nostri sanguine pretioso, qui præcognitus est quidem ante constitutionem mundi, sed manifestatus novissimis temporibus pro salute cunctorum; ita ut fides et spes credentium in eum fixa permaneat.

4. — 1, 22. *Animas vestras castificantes ad obediendum charitati* [Vulg., *in obedientia charitatis*], et cætera. Præmissa fides quemammodum exerceatur, exponit primum, ut simplici amore matuam sibi non desinant custodire charitatem; quatenus qui renati sunt communiter per verbum Dei vivi, nulla debeant divisione separari, et humana mens ad mundana vitia festinare. Comparatione facta feni, caro nostra quam sit caduca monstratur : verbum autem Domini, quo regenerati esse noscuntur, manet in æternum : quapropter prioris temporis malitiam deponentes, sicut modo geniti infantes rationales, primordia debent fidei concupiscere, ut ad crementa possint salutaria pervenire : nam si ad lapidem vivum, hoc est Dominum Christum, devotis mentibus accesserunt, et ipsi quoque debent, tanquam vivi lapides, in Ecclesiæ ædificatione proficere : offerentes hostias acceptabiles Deo per Jesum Christum Dominum nostrum, per quem salus humano generi optata provenit, de ipso vero sancto lapide Isaïæ prophetæ datur exemplum.

5. — II, 4. *Vobis igitur honor credentibus : non credentibus autem lapis quem reprobaverunt ædificantes, factus est* [Vulg., *Vos; deinde, hic factus*] *in caput anguli.* Adhuc de ipso lapide cxvii psalmus datur exemplum : de quo facta contrarietate credentium et non credentium disputatur : dicens obstinatorum lapidem esse offensionis et petram scandali, credentium vero esse genus electum, progeniem sanctam, populum acquisitionis, qui vocatus est de tenebris ad lucem perpetuæ sanctitatis. Qui ante fuerant alieni, nunc proprie facti sunt Domini

set, quamvis eam Epistolam, Cassiodorio teste, *solita diligentia suæ curiositate tractarit.* Adeo rari demum in has Epistolas interpretes, ut Cosma Indicopleustes vi sæculo hæc tradiderit Topographiæ Christianæ lib. VII : Πάντες οἱ ὑπομνηματίσαντες τὰς θείας γραφὰς οὕτως εἰς αὐτῶν λόγον ἐποίησατο τῶν καθολικῶν : *Nullus ex omnibus iis qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum rationem habuit.* Verumenimvero post Cassiodorium quoque prisca Canonicarum interpretes paucissimi numerantur, cum ante Œcumenium, glossa ordinaria omissa, Beda tantum in medium proferri possit. Œcumenium quidem collectionem, et ex superioribus Græcis Catenam nobis exhibere, admonent eruditi : at quod ad Canonicas pertinet, e quibus eum commentarium decerpere potuerit non video, nisi ex amissis Græcorum Patrum lucubrationibus collectum interpretemur : monente Cassiodorio in præfatione Divinarum Lectionum fama vulgatum fuisse, quosdam ex ipsis *Scripturas divinas Veteris Novique Testamenti ab ipso principio usque ad finem Græco sermone declarasse*, atque inter eos Chrysostomum nominante, cujus Abbreviator Œcumenius vocari solet. Vix tamen adducor ut credam, sive Chrysostomi, sive alterius in has Epistolas animadversiones, si exstarent, Cassiodorium latere potuisse, quem in

eas expositionem aliquam quærentem *magna cogitatio fatigavit* (Div. Lect. cap. 8); quive illas Didymi ab Epiphano transferri curavit; quin potius ex sacris libris, hunc ab expositoribus ut plurimum prætermisum putaverim, cum ob ejus exemplaria forte rariora, tum quia ab ecclesiis pluribus non nisi sero admodum in sacræ Scripturæ canonem receptus sit. Quomocumque se res habeat, inter antiquos Canonicarum interpretes eximio loco in posterum auctor noster habendus erit, ut pote primus inter Latinos, qui universas illustrandas susceperit; primusque etiam, ut arbitror, aut certe inter primos qui eas Canonicas nuncupaverit, etiam in libro de Institutione Divinarum Litterarum, cum olim Catholicæ vocari solerent. Canonicarum quidem appellatione in veteri prologo enuntiantur, sed quem D. Hieronymo certis argumentis viri docti abjudicant; quod minime animadvertit Guil. Cave, ubi de D. Hieronymo, neque eximius editor S. Cypriani, qui ad tract. de Unit. Eccl. integrum recitat, et magnopere commendat. A Laodicena synodo in divinarum Scripturarum catalogo Canonicas appellari clariss. Hieronymi editores docent, tom. XI, p. 1672; verum fortuita quadam, ut puto, allucinatione; Catholicas enim vocat cum Græcus textus ejus catalogi, tum Latina Mercatoris interpretatio : Dionysius eas non memorat.

Christi, et ut ab eis mundi extranearet affectum, docet eos a carnalibus desideriis abstinere, quæ nituntur semper animas sauciare; sed potius sic vivere, ut inter gentes debeant bonæ conversationis exempla præstare; quatenus illi, quibus nunc detrahere videntur, considerata eorum conversatione, magnificent Dominum, cum ipsius fuerint visitatione compuncti.

6. — II, 13. *Subjecti estote a omni humanæ ordinationi propter Dominum b, et reliqua.* Ne aliquos præmissa fides potuisset inflare, ad patientiæ tolerantiam rediit, ut principibus, sive ducibus propter Deum debeant esse subjecti: qui eos ad vindictam malorum, et in honorum laudem cognoscitur destinasse. Hoc tamen ex libertate jubet conscientiæ fieri, non timoris necessitate persolvi. Servos quoque com- **B** monet obedire dominis suis, non tantum placidis, sed etiam qui videntur austeres; quoniam hæc est revera gratia Dei, si non solum æqualia, sed etiam patiamur injusta: tali enim exemplo vocati sumus a Domino, ut iniqua sustineamus pro ipso qui pro nobis elegit suscipere crucem, cum peccati maculam non haberet; et ideo converti debemus ad pastorem nostrum, qui mortem pertulit pro salute cunctorum.

7. — III, 1. *Similiter qui non credunt verbo, per uxorum suarum conversationem lucrifiant c.* Venit ad admonitionem quoque mulierum: primum dicens, ut subditæ debeant esse viris suis, quatenus qui prædicationibus sanctis minime crediderunt, uxorum suarum potius conversatione resipiant; deinde præcepit eis ut non tantum ornamentis studeant, sed interiori homini devotæ sint, qui ante Deum vere locuples invenitur: quibus Saræ datur exemplum, quæ Abrahamæ devotione probabili d serviebat. Ipsas dicit debere illam imitari, ex qua fidei æmulatione in Abrahamæ semine sunt receptæ. Similiter et viris præcipit ut uxores suas honore digno contineant, quasi infirmas et cohæredes gratiæ, ut oratio alterutrum non debeat impediri. Ad postremum utrumque commonet sexum, ut sint omnes unanimes, compati- **C** entes, misericordes, et humiles, non reddentes malum pro malo, sed in benedictionis gratia, qua vocati sunt, perseverent.

8. — III, 3. *Qui enim vult vitam, et diligit videre dies bonos e, coerceat linguam suam a malo.* Adhuc **D** generaliter monet ut linguam nostram a malis cohibere debeamus, quæ semper prona cognoscitur ad delicta. Sed non solum dicit hoc posse sufficere, quando illa sola perfectio est, a malis quidem decli-

nare, sed bona eminenter efficere: Dominus enim super justos respicit, et super impios iratus intendit: dicens beatos eos effici, si pro nomine Domini aliqua fuerint insecutione lacerati. Omni vero tempore paratos illos dicit esse debere, ut cum modestia et timore sancto fidei suæ possint reddere rationem; quatenus derogatores fidelium veritate percepta protinus conticescant.

9. — III, 17. *Melius est enim beneficientes, si velit voluntas Dei, pati, quam malefacientes.* Multo melius esse confirmat bene agentem male pati, quam male agentem pro factorum suorum qualitate percelli. Sic enim Dominus cum nihil mali fecisset, pro peccatis nostris carne peremptus est, qui nobis formam suæ passionis instituit. Noë quoque conjungit exemplum, quoniam sicut in arca ejus octo tantum animæ diluvii perditione salvatæ sunt, ita per baptismatis gratiam sanctus populus a peccatorum labe noscitur esse liberatus: non enim in sacro baptisate, sicut in communi lavacro sordibus suis caro diluitur, sed credita Domini resurrectione salvatur, qui deglutivit mortem, ut vitæ ipsius participes esse mereamur. Quapropter Christi resurrectione comperta, et nos in carne patiamur, cum peccata relinquimus; quatenus reliquum vitæ nostræ tempus, non secundum humana desideria, sed secundum voluntatem Domini transigamus.

10. — IV, 3. *Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatem gentium consumatum [Vulg., consummandam].* Sufficere dicit mundo, quod ad voluntatem nefandam gentium præterita tempora probantur elapsa; nunc autem secundum Deum vivendum est in Spiritu sancto, qui nos vocavit ex mortuis, ut in spe ejus vivere deberemus. Adeo enim evangelizatum constat et mortuis lege peccati, ut in illa resurrectione generali æternæ vitæ gaudia consequantur. Quapropter appropinquante fine sæculi, prudentes et seduli in oratione esse debemus; charitatem inter nos habentes, quoniam charitas cooperit multitudinem peccatorum: hospitalitatem quoque, cæteraque bona sine murmuratione præcepit debere præstari: verbum autem Domini sic asserit prædicandum, ut tota intentio credentium ad Dominum referatur auctorem, cui est virtus et gloria in sæcula sæculorum.

11. — IV, 12. *Charissimi, nolite pavescere [V., Nolite peregrinari] f in fervore, quia ad temptationem vobis fit.* Confortat populum fidelem, ne debeat illata passione turbari; quoniam pro nobis Christus pertulit majora quam nos videmur pro fide ipsius sustinere: constantia exultandum est ergo hic in talibus rebus, ut ante

^a Ita et Didymus legerat, ni Latina versio nos decipiat.

^b Vulg.: *Subjecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum.*

^c Vulg.: *Similiter et mulieres subditæ sint viris suis, ut et si qui non credunt verbo, per mulierum conversationem sine verbo lucrifiant.*

^d Probabile apud hunc scriptorem valet probandum, sive laudabile: occurrit passim. In præfatione Div. Lect., per expositiones probabiles Patrum. Id hoc paragrapho animadvertendum; verba quæ in

præfixo hemistichio desunt, errore quodam ommissa intelligi ex expositione, in qua legitur: *primum dicens, ut subditæ debeant esse viris suis*: quod propterea noto, ut pateat quam cautos in his rebus et circumspectos præstare nos debeamus.

^e Vulg.: *Vitam diligere, et dies videre bonos.*

^f Ex Græco μή ξενίζεσθε: quo verbo turbari significatur aliquando; turbatio vero a pavore non abest. Geopon. lib. xi, cap. 46, ξενίζου γὰρ καὶ ταράττει. Legit Beda, *nolite mirari.*

ipsum perfecta lætitia gaudeatur. Ammonet quoque ut nemo pro flagitiis aut criminibus mundi tormenta sustineat; cæterum si pro Domino Christo patimur, in æterna beatitudine collocemur: nemo enim debet erubescere, unde se novit ad æterna præmia pervenire. Sed si justus atque fidelis vix salvi fiunt, utique peccator et impius non parebunt; nam qui hic pro Christo patitur mala, animam suam in illa iudicatione commendat.

12. — v, 1. *Seniores igitur, qui in vobis sunt, obsecro, consenior, et testis Christi passionum.* Presbyteros ammonet ut clerum sibi creditum diligenti et inavara cura custodiant, vitia despiciant, temporalia lucra contemnant, et in conversatione probabili suas divitias ponant: quatenus cum apparuerit princeps pastorum (Vers. 4), beatitudinis honore coronentur. Adolescentes etiam commonet ut subjecti debeant esse senioribus suis, quoniam Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam; nam qui se humiliant Christo, in ejus exaltantur sine dubitatione iudicio. Humanas quoque sollicitudines in eo dicit esse pro-

A jiciendas, ut ipse nos nequaquam debeat de suo regno projicere.

13. — v, 8. *Sobrii estote, vigilate; quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit, quærens quem transvoret [Vulg., devoret].* Sobrios et vigilantes eos esse debere monet, quoniam indesinenter temptat illos diabolus, tanquam belua cruenta subripere; cui per fidem atque operas bonas resistendum esse pronuntiat; quoniam ille sic vincitur, cum fidelis animus nulla immissione superatur. Et ne tanto hoste designato turbarentur corda fidelium, potentem Deum illi dicit resistere, cui nulla potestas prævalet obviare. Quam epistolam per Silvanum fidelem eorum se scripsisse testatur, obsecrans et contestans ut in prædicata gratia Domini perseverare non desinant: salutationes quoque Ecclesiæ, quam de Babylonia, id est de sæculi istius confusione, dicit electam, et Marci filii sui pia institutione transmittens, petit etiam ut salutentur fidelissimi in obsequio charitatis, gratiam illis benedictionis attribuens, qui in Christo Domino permanebant.

EJUSDEM EPISTOLA SECUNDA.

1. — 1, 1. *Simon Petrus, servus et apostolus Jesu Christi his qui æqualem [Vulg., iis qui cœqualem nobiscum] sortiti sunt fidem.* Simon nomen est proprium, Petrus cognominatio ejus: sicut in Evangelio a Domino dictum est: *Tu es Simon, filius Joannis [Vulg., filius Jona], tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus (Joan. 1, 43).* Servum vero se perhibet, quod Domino Christo devotione humillima serviebat; apostolum memorat, ut collatum sibi designaret officium: nam quod dicit, *Jesu Christi*, sicut sæpe jam dictum est, unius appellatione personæ indicare cognoscitur sanctissimam Trinitatem: et ne se Ecclesiæ Domini aliqua elatione præferret, his se dicit scribere, qui cœqualem fidem Domini largitate sortiti sunt; quibus optat gratiam et pacem multiplicari in futuri cognitione iudicii; ubi quidquid tribuitur, nulla ulterius amissione fraudatur.

2. — 1, 3. *Sicut omnia nobis divinæ virtutis ejus ad vitam pietatemque donata^a.* Sicut omnia credentibus ad vitam pietatemque donata sunt, per recognitionem ejus qui nos vocavit propria gloria, non meritis nostris, ut per hæc quæ promissa sunt, divinitatis ejus mereamur esse consortes; sicut in Evangelio dictum est, *Pater, volo ut ubi sum ego, ibi sint et hi mecum (Joan. xvii, 24):* ita et nos effugere debemus mundana flagitia. Sed magis nitamur in fide nostra affectare virtutem, in virtute vero scientiam, in scientia autem continentiam, in continentia vero pietatem, in pietate amorem fraternitatis, in amore fraternitatis Domini charitatem. Hæc enim cum nobis præsto sunt, sine fructu in cognitione Domini Christi esse non possumus; sed in regno Domini reci-

pimur, ubi aliter introire penitus non meremur.

3. — 1, 12. *Propter quod non differam semper commemorare vos^b, et cætera.* Non se dicit posse desinere a prædicationibus institutis, donec eos firmos atque corroboratos derelinquat in fide Domini Salvatoris: quando se testatur, sicut a Domino est commonitus, de hoc sæculo transiturum; et ideo sanctissimo paternitatis affectu operam se perhibet dare, ut talia in ipsis agat, quemammodum ejus possint retinere memoriam: non enim commentatiis fabulis aliquid de Christo Domino se dicit esse dicturum; sed dicturum se illa quæ suis auribus audivit, et certissima visione cognovit. Cui rei illud evangelicum subjungit exemplum: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui; ipsum audite.* Quam vocem cum aliis apostolis se dicit audisse, dum in sancto monte essent cum Domino Salvatore: sic in isto testimonio illi confutati sunt, qui putant Patrem Filium non habere.

4. — 1, 19. *Et habemus certiolem propheticum sermonem, cui benefacitis intendentes [Vulg., firmiter attendentes].* Quod protulit, laudat exemplum, ut hoc ita debeant habere semper in cordibus suis, quemammodum lucerna præparatur in tenebris; donec Christus adveniat, de quo justis incomparabili claritate lucebunt: prophetiam veram generaliter laudans, quæ nunquam voluntate humana, sed divina inspiratione collata est; pseudoprophetas vero aptissima conclusione definivit, dicens eos magistros esse mendaces, qui spe turpissimi lucri iudicium sibi perpetuæ damnationis acquirunt.

5. — 11, 4. *Si enim Deus angelis peccantibus non*

^a Vulg.: Quomodo, etc., virtutis suæ quæ, etc.

^b Vulg.: Incipiam vos semper commonere de his.

pepercit, sed carceribus inferis retrudit ^a. Probatio dicti superioris digna consequitur; quoniam angelis peccantibus non pepercit, sed caliginosis carceribus retrusos reservavit suo iudicio puniendos; deinde, si originali mundo non indulset, quem suis manibus fabricare dignatus est, eumque cum hominibus impiis superducti diluvii vastitate delevit, si Sodomam et Gomorrhā in cinerem deductam iusta indignatione damnavit: contra ^b, octavum [sic] Noe a diluvio, iustum Loth supreme dolentem ab impudicorum conversatione liberavit: ut talibus conjunctis exemplis vir sanctissimus probaret, et impios poenam dignam recipere, et justos temptatione salvari.

6. — II, 10. *Maxime autem qui post carnem in desideria convolutationis eunt* ^c. Arguit eos qui post desideria carnis eunt, et dominationem Christi sacrilega voluntate contemnunt; quorum vitia multipliciter narrans, dicit eos contra Dominum superba voluntate consurgere, qui peccantes angelos noscitur inclinasse: eorumque denuo describit, et corporum qualitates, et pessimos mores, quos post multa flagitia dicit etiam coluisse simulacra, quos dignis comparationibus notat: memorans eos fontes esse siccos, et nebulas caliginosas, et tubidines [forte turbinibus] exagitatas, quibus merito æterna præparatur obscuritas: hi decipiunt audientes, et ad libertatem trahunt libidinis, cum ipsi noscantur servi esse peccati: utilem nimis subjungens probabilemque sententiam, illius unumquemque esse servum, cui et subjectus esse cognoscitur.

7. — II, 20. *Si enim refugientes coinquinationes mundi in agnitionem Domini* [Vulg., in cognitione Domini nostri]. Increpat illos qui accipientes mandata veritatis, iterum se in pristino cæno falsitatis involvant, comparans eis illa proverbia: *Redire canem ad vomitum suum, et porcum in suis volutabris denuo revolutatione versari*. Secundam dicens illis epistolam transmisisse, ut traditiones Patrum fideliter teneant ^d, non se ad gentilium errores impia voluntate convertant; sed illud magis desiderent efficere,

^a Vulg., sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit.

^b Emendet felicior aliquis, ac restituat.

^c Vulg.: Magis autem eos qui post carnem in concupiscentia immunditiæ ambulant.

A quod ad mandata cognoscunt Christi Domini pertinere.

8. — III, 3. *Hoc primo scientes, quia venient in novissimo dierum intrusione intrudentes* ^e. Commonet eos novissimis apparere temporibus, qui dicant, *Ubi est Christus Dominus, qui celeriter venire promissus est? Ecce tanta tempora transierunt, et nihil tale provenisse cognoscimus*. Exemplum ponens diluvii, quoniam, sicut istos cælos aërios crescens unda complevit, mundusque tunc a sua temperatione deperit, ita in diem iudicii eosdem per ignem iterum, sicut legitur, esse delendos: his rebus absolute probans, omnia quæ prædicta sunt, sine aliqua dubitatione complenda.

9. — III, 10. *Venient* [Vulg., Adveniet] *autem dies Domini, ut fur*, et reliqua. Diem Domini subitum venire dicit, ut furem, quando cæli magno impetu celeritatis excurrunt, quando elementa mundi ignis calore solvenda sunt; sed his omnibus pereuntibus, et totius machinæ immutatione terribili, quales oportet tunc fideles esse, ut tantam nequeant incurrere vastitatem: nam cum novi cæli, et terra nova pollicita sit, in quibus habitat promissa justitia, non est dubium quæ nunc videmus posse dissolvi. Quapropter dilationem temporis non sibi credant ullatenus odiosam, sed salutis suæ causas iudicent agi, quando se ut convertantur, intelligunt sustineri.

10. — III, 15. *Sicut et dilectissimus* [Vulg., charissimus] *frater noster Paulus*, et quod sequitur. Laudat fratrem et coapostolum suum, dicens, custodite verissimam fidem, sicut vobis scribit Paulus apostolus, secundum sapientiam quæ illi data est, altitudines profundas exquirere, et occulta revelare; quæ tamen indocti et instabiles ad proprium interitum, sicut et cæteras scripturas, pro sua voluntate convertunt. Sed monet eos quibus scribere videbatur, ne perversorum errore decepti, a fidei suæ videantur stabilitate subverti; sed potius in intellectu et gratia Domini Christi proficiant, ut bonis semper meritis augeantur.

^d Interpretationem animadvertite versiculi ut memores sitis, documentumque de traditionibus fideliter tenendis.

^e Vulg., quod venient in novissimis diebus in deceptione illusores.

EPISTOLA S. JOANNIS AD PARTHOS ^a.

1. — I, 1. *Quod erat* [Vulg., Quod fuit] *ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris*. Certissimam fidem facit prædicationibus suis, quando se de Domino Christo non tantum audita dicit referre, sed visa; illa tamen se vidisse confirmans, quæ secundum Evangelium suum nullatenus temporaliter cœpta sunt, sed jugiter in æternitate manserunt: dicens

^a Eodem titulo Epistolam hanc recensuit Div. Lect. cap. 14. Cur sic inscribatur ex ipsa non est eruere: verum sic antiquitus inscriptam ostendunt, præter D. Augustinum ad Epist. Joannis, et in Quæst. Ev., etiam ven. card. Thomasi codices in quibus,

Deum esse verissimum lumen, et si quis maluerit ad ejus pervenire notitiam, in conscientia debet claritate versari; quoniam fieri non potest ut aliquis, quandiu in tenebrosa pravitate positus est, ejus sancto lumine compleatur.

2. — I, 8. *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, nos ipsos seducimus*. Ne putaret aliquis homi-

Incipiunt capitula S. Joannis ad Parthos. In Prologo quodam Bedæ ascripto apud Guil. Cave, p. 403: *Multi scriptorum ecclesiasticorum, in quibus est S. Athanasius, primam ejus Epistolam scriptam ad Parthos esse testantur*.

nem sine peccato esse, quem semper in lumine cordis præceperat ambulare, dicit nullum esse qui nequeat in aliqua parte delinquere; sed illum potius probabilem fieri, qui peccata sua Domino noscitur confiteri, quatenus demittens nobis delicta, Dominus reddat nos sua pietate purgatos: nam si nos inculpabiles æstimemus, mendacem fecimus eum qui dixit, *Omnia conclusit Deus sub peccato, ut omnibus misereatur* *. Dicit etiam, ut dum carnis fragilitate peccaverint, ad satisfactionem protinus redeant Domini Christi, qui Patrem jugiter interpellat pro nobis; nam qui se dicit in eo manere, debet ita gressus suos dirigere, quemammodum et ipse cognoscitur ambulasse.

3. — II, 7. *Non novum mandatum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio.* Quantum ad Scripturas divinas pertinet, non se dicit nova prædicare, quia olim in lege noscuntur esse prædicta; sed in hac parte novum cognoscitur esse mandatum, quoniam illa quæ sunt præmonita, nunc videntur impleta: peccatorum siquidem tenebræ transierunt, et manifestatio luminis venit per Dominum Christum; ideoque non debet aliquis odisse fratrem suum, pro quo Christum animam suam posuisse cognoscit. Scripsisse autem dicit senioribus, juvenioribus, pueris et pupillis, ut communi debeant charitate gaudere; quando pro percepta fide constat illis remissa esse peccata; deinde quia vicerunt malignum diabolus, quia Deum cognoverunt Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum.

4. — II, 15. *Nolite diligere mundum, neque ea quæ sunt in mundo,* et reliqua. Mundum præcepit nullatenus concupisci, quoniam voluntatibus divinis probatur semper adversus; ideoque qui cœlestem Patrem diligit, mundi hujus tenebras non amavit: carnis enim vitia, et spiritalis virtus longe discreta sunt; et ut eos efficeret cautiore, horam dicit esse novissimam: quoniam per subdolos fratres et hæreticas pravitates nequitia provenit Antichristi. Quos tamen exisse dicit de congregatione sanctorum, quia digni non fuerunt cum fidelibus permanere; probat etiam eos esse mendaces, qui dicunt Jesum non esse Dominum Christum, quando qui Filium negat, utique negavit et Patrem.

5. — II, 24. *Vos quod audistis ab initio, permaneat in vobis,* et cætera. Manere dicit eos debere in accepta fide, ut et ipsi in Patris et Filii charitate permaneant; quatenus promissiones ejus, id est vitæ æternæ præmia consequantur: quapropter manendum est in eo, ut in adventu suo non nos inveniat alienos: nam cum nobis dederit suos filios vocari, nimis impium est, si ab ejus institutis reddamur extranei. Sic ergo nobis agendum est, ut cum apparuerit, possimus eum, sicuti est, plenissimo munere contueri.

6. — III, 4. *Omnis qui facit peccatum, et iniquitatem facit; quia peccatum [Vulg., et peccatum est, etc.] iniquitas est.* Hoc multis argumentationibus, hoc se-

dula probatione complectitur, dicens contrarios nos esse Christo Domino non debere, si habere cum ipso volumus portionem: nam cum sit ille immaculatus atque justissimus, omnino se ab ipso dividit qui nequitia perversitatis involvitur: ideo enim Filius Dei venit in mundum ut antiquum solveret indebita morte peccatum: et ideo fratrem nullus odisse debet, ne Cain detestabilis incurrat exemplum, qui per invidiam bonorum operum germanum suum impia morte trucidavit.

7. — III, 14. *Qui non diligit fratrem, permanet in morte [Vulg.: Qui non diligit, manet, etc.],* et reliqua. Qui non diligit fratrem suum, homicidam illum esse pronuntiat; et qui homicida est, vitam non potest habere beatorum: nam si quis fratrem suum viderit egentem, et circa ipsum clausit viscera misericordiae suæ, ipse non potest a Domino misericordiam impetrare: non enim fratrem sola lingua diligendum constat esse, sed opere; quod si cor nostrum præceptis ejus mandatisque consentiat, quicquid a Deo petimus, incunctanter accipimus; sic autem in nobis permanet Dominus, si ejus præcepta fidei mente faciamus.

8. — IV, 1. *Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus qui ex Deo sunt [Vulg.: Charissimi, etc., si ex Deo sint].* Falsis prophetis nullatenus dicit esse credendum, sed probandos asserit quibus fides debeat adhiberi: nam qui Christum confitetur esse Verbum caro factum, hic verus est prædicator; qui vero eum hæretica pravitate dissolvit, iste verus Antichristus est, quoniam illud vult destruere, unde salus mundi cognoscitur evenisse: nam cum sit charitas Deus, eum quem nemo viderit, ipsum revera diligimus, quando mutua fratres affectione complectimur. Apparuit siquidem in nobis dilectio ipsius, quando unigenitum Filium suum in hunc mundum misit, ut nos de laqueo mortis eriperet, et perpetuæ salutis dona præstaret.

9. — IV, 14. *Et nos vidimus, et testamur, quoniam Pater misit Filium suum salvatorem sæculi [Vulg.: Testificamur, etc., salvatorem mundi].* Sæpius charitatem Dei et proximi suavissima revelatione commendat; cognovisse se dicens, Deum Patrem misisse Filium suum, ut mundi pericula miseriasque salvaret; et ideo qui manet in charitate, in Deo manet, quoniam charitas Deus est: sic enim fiduciam ante ipsum habere possumus, si eum studio charitatis imitemur. Sed ut huic rei maximam confidentiam daret, timorem esse in charitate non asserit, maxime quando Deus prius nos dilexit, ut eum diligere deberemus; si quis vero odio habens fratrem suum, quem videt, dixerit se Deum posse diligere, quem non videt, omnino mentitus est; cum evidens constet esse mandatum, ut qui diligit Deum, diligat et proximum suum.

10. — V, 1. *Omnis qui credit quia Jesus est Christus, ex Deo natus est,* et reliqua. Qui Deum Jesum credit, ex Deo Patre natus est, iste sine dubitatione fidelis

* Rom. XI, 23. Vulg.: *Omnia in incredulitate, ut omnium, etc.*

est; et qui diligit genitorem, amat et eum qui ex eo natus est Christus. Sic autem diligimus eum, cum mandata ejus facimus, quæ justis mentibus gravia non videntur; sed potius vincunt sæculum, quando in illum credunt qui condidit mundum. Cui rei testificantur in terra tria mysteria: aqua, sanguis et spiritus, quæ in passione Domini leguntur impleta: in cœlo autem Pater, et Filius, et Spiritus sanctus; et hi tres unus est Deus ^a.

11. — v, 9. *Si testimonium hominis [Vulg., hominum] accipimus, testimonium Dei majus est.* Si hominum testimonia solemus accipere, credi debet paternæ sententiæ, qui Filium suum Dominum Christum multis audientibus inconvertibili sermone professus est. Nam qui ejus testimonio non credit, quod dici nefas est, mendacem putat illum qui vera locutus est: nam cum in Domino Christo habeamus perpe-

^a En decantatissimum illum S. Joannis de Trinitate locum, de quo contentione maxima certatum est ad hanc diem. Volumen conficerem, ea colligens quæ in hanc quæstionem ab eruditis viris plurimis congesta sunt. Cœlestia, ut loquuntur, testimonia propugnantis validissimum sane subsidium ex Cassiodoriano hoc opere accedit; quo demum constat, non in Africanæ tantum, quod patet ex Eugenio, Fulgentio, Vigilio, Victore, Facundo, Cypriano quoque, ut videtur, sed et in antiquissimis ac emendatioribus Ecclesiæ Romanæ codicibus versiculum illum scriptum fuisse: cum enim tanto studio monachis suis in Div. Lect. id præceperit ut præstantissimis et Græci etiam textus collatione repurgatis codicibus uterentur, utque in ambiguis locis duorum, vel trium Priscorum emendatorumque codicum auctoritas inquireretur, ipsum imprimis idem præstitisse, quis ambigat? Qui vero Vulgatæ, seu Hieronymianæ versionem eam *περικοπήν* olim intrusam putant, deditioem tandem faciant atque arma submittant necesse est; evidentem enim patet ex quampluribus harum Complexionum locis, Cassiodorium alia versione ab Hieronymiana usum esse, et nihilominus eam *περικοπήν* legit. Solemus communiter, cum Scripturæ locus a Vulgata deflectens occurrit, ex Italica decisum asserere; nimis audenter ut plurimum: nam quam multæ antiquitus translationes circumferrentur, D. Augustinus præcipue docet, de Doct. Christ. lib. II: *Qui Scripturas ex Hebræa lingua in Græcam verterunt, numerari possunt, Latini autem interpretes nullo modo: ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex Græcus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari.* Ut in Veteri, sic et in Novo Testamento idem præstitum fuisse nemo in dubium revocaverit. Verumtamen quæ in hac explanatione vel affert Cassiodorius hemistichia, vel designat, a Vulgata antiqua, sive ab Italica vere deprompta esse, id apud me ferme evincit, quod illa

tuam salutem, qui ei non vult credere, salutis se munere cognoscitur exuisse.

12. — v, 13. *Hæc scripsi [Vulg., scribo] vobis, ut sciatis quia vitam habetis æternam, et cætera.* Ut credentium sensus corroborata fidei radice firmaret, dicit, si voluntas eorum in accepta prædicatione permanserit, quicquid a Domino salutariter petere voverint, eis sine dubitatione concedi. Commonet etiam ut pro fratribus orare debeant, qui tamen non usque ad mortem gravia delicta committunt; pro illis autem qui se scelerata impietate commaculant, et in desperationis iniquitate perdurant, non dicit ullo modo supplicandum; sed ne aliquis de intelligentiæ lumine causaretur, dicit Filium Dei in hunc mundum venisse, et veritatis nobis intelligentiam præstitisse: B commonens eos ne ulterius simulacrorum mendaciis inludantur.

versio probatissima inter cæteras a doctissimis veterum haberetur: quapropter adhibitam procul dubio arbitror ab erudito scriptore, sacrorumque librorum scrutatore eximio, eoque magis, quo vetustiores Scripturæ codices perquirere solitus erat, et collatos cum Græco textu, quem cœlestia testimonia præ se tulisse, cum scriptorum auctoritas, tum optimi qui supersint mss. libri testantur. Cur autem in multis ex vetustioribus hodie Latinis codicibus ea perioche minime appareat, cur illam plures ex Patribus in exemplaribus suis non habuerint, nec legerit Augustinus ipse, quamvis legisse affirmet Cornelius a Lapide, in promptu ratio est: non illa tantummodo quæ ex D. Hieronymo erui potest, præfat. in Josue, fuisse iis temporibus apud Latinos tot exemplaria quot codices, sed ulterior: ostendam scilicet, ubi de vetustis agam lapidibus, eorum exscriptores solidum versum, duos etiam non infrequenter præterisse, cum eadem dictiones exiguo forte intervallo iterantur: facillime enim accidit, ut prioribus exscriptis, cum oculos ad lapidem referunt, incidant in posteriores, et quæ consequuntur arripiant. Idem prorsus antiquo cuiuspiam librario contigit S. Joannis Epistolam transcribenti: cum enim ea verba, *et hi tres unum sunt*, bis ibidem haberentur, interjecta oculo aberrante transiit: exemplar autem unum innumera procreat, et unius error infinite diffunditur. Quorum verborum, *et hi tres unum sunt*, observanda etiam est paraphrasis ab interprete nostro exhibita, nimirum: *Et hi tres unus est Deus*: qua suspicio omnis evertitur autumantium contra communem sententiam, ea verba Arianis favere: perinde ac si unitatem non in essentia statuerent, sed in ratione testificandi, quæ unum pariter dicuntur aqua, sanguis et spiritus. Cæterum in Cassiodorii textu terrestrium testimoniorum versus præcedebat, quod et in quibusdam mss. viri docti animadverterunt. D

EJUSDEM EPISTOLÆ SECUNDA.

1. — 1, 1. *Joannes [Vulg. non habet Joannes] senior electæ dominæ, et filiis ejus, et quod sequitur.* Joannes senior, quoniam erat ætate proventus, electæ dominæ scribit Ecclesiæ ^a, filiisque ejus, quos sacro fonte genuerat: hos se dicit studio charitatis diligere non solum, sed etiam omnes fideles qui cognoverunt Domini voluntatem, quæ permanet in æternum:

optans eis gratiam, misericordiam et pacem a Deo Patre Filioque ipsius Jesu Christo in veritate concedi.

2. — 1, 4. *Gavisus sum valde, quoniam inveni de filiis tuis ambulantes in veritatem.* Gavisum se plurimum dicit, quod filios sanctæ Ecclesiæ, quibus videbatur scribere, in veritate comperit ambulare; sicut

^a Ad mystica propensus iis accedit, qui electam hanc non matronam putant, sed Ecclesiam

a Patre mandatum noscitur esse susceptum : ut Filium ejus scilicet crederent, Jesum Christam Dominum nostrum. Commonet autem fidelium congregationem, ut mutua se charitate consociet; nam qui non confletur Jesum Christum ad salvandum humanum genus in carne venisse, hic omnimodis probatur Antichristus : qui enim permanet in doctrina rectissima, in Patris, et Filii, et Spiritus sancti benedi-

actione gaudebit; ideoque falsos prophetas nec salutari, nec recipi debere testatur; quia communicant sceleribus eorum quicumque se illis aliqua societate conjungunt. Multa quidem se illis dicit scribere voluisse, sed quoniam disponebat ad eos venire, quæ illis dicenda erant, servat præsentis suæ, Epistolam suam salutationis iterum fine concludens.

EJUSDEM EPISTOLA TERTIA.

1. — 1, 1. *Senior Gaio dilectissimo, quem ego diligo in veritate*, et reliqua. Cum in Epistula superiore nomen suum posuit, et *senior* junxit, hic tantum *senior* dixit : quoniam quis est iste senior, superius indicavit. Scribit ergo Gaio, quem recte filii copulatione diligebat, laudans ejus, et provocans in bona actione propositum.

2. — 1, 3. *Valde gavisus sum in adventu fratrum testantium de veritate* *. Gavisum se dicit, quod venientibus fratribus, probabilem ipsius cognoverit actionem; quia revera boni patris est gaudium, quando filiorum suorum laudabile compererit institutum : prædicans eum, quod in fratribus, et maxime

peregrinis studia charitatis impenderit; et hortatur ut talia præmittat ad Dominum, quatenus ipse securior subsequatur: nam cum ab infidelibus solacia vitæ nulla perceperint, a fidelibus eis decuit subveniri; pro quibus se dicit, Diotrepto cuidam scripsisse, qui primatum eorum agere videbatur; sed voluntate ipsius pessima non se dicit auditum : quem non perhibet imitandum, cum boni potius quam mali sequendi sint. Demetrium vero laudat, cui bonum testimonium cum ipsa veritate persolvit : reliqua vero quæ dicenda fuerant, reservat præsentis suæ, Epistolam suam charissima salutatione concludens.

* *Vulg., Venientibus fratribus et testimonium perhibentibus veritati tuæ.*

EPISTOLA S. JUDÆ.

1. — 1, 1. *Judas Jesu Christi servus, frater autem Jacobi* [Vulg., *Jacobi, his qui sunt*, etc.] in Domino Patre, et sequentia. Cum dicit *servus Christi*, et *frater Jacobi*, dividit se a Juda traditore, quem juste omnium detestatur auditus. Scribit ergo dilectis in Domino Patre et in Jesu Christo vocatis atque servatis; optans illis ut misericordia, pace et charitate Domini compleantur.

2. — 1, 3. *Dilectissimi, omnem sollicitudinem faciens scribendi vobis*. Studium se dicit habuisse probabile, ut fidelibus scriberet de salute communi, ne falsis prædicatoribus credere debuissent; quos tamen in prædestinatione cognitos Domino fuisse testatur, qui divinam gratiam in luxuriam hæreticam transferebant, dominatorem nostrum Jesum Christum denegare præsumunt : commonens eos quod Israeliticum populum semel de Ægypti terra liberavit; sed eos qui minime crediderunt, justitiæ suæ indignatione consumpsit; angelos autem qui gloriam nativæ dignitatis amittere delegerunt, reservat judicio suo, caliginosis vinculis inligatos. Sodomam quoque et

Gomorrhham, et finitimas civitates, quæ graviter deliquerunt, obscena carnis vitia diligentes, consumptas perhibet in exemplo ignis æterni : dicens majestatem blasphemantibus periculum imminere semper exitii, in tantum ut altercans cum diabolo * archangelus Michael de corpore Moyse, ausus non fuerit blasphemiam inferre judicium : tunc diabolus nomine Domini audito discessit.

3. — 1, 10. *Hi autem, quicumque quidem ignorant* [Vulg., *quæcunque quidem ignorant*], blasphemant, et cætera. Malorum bonorumque angelorum positus exemplis, redit ad eos qui de Domino Christo derogare præsumunt : dicens eos divinitatem blasphemare, quam nesciunt; quæ autem naturaliter, id est corporaliter, tanquam muta animalia noverrunt, in eis se cæno perversitatis involvunt : in via illos Cain esse proclamans, et in Balaam idoli errore versari, et in Core contradictionibus inveniri, quem terræ vastissimus hiatus absorbit, eorumque nequitiæ multiplici sententiarum brevitate definit : de quibus Enoch datur exemplum, qui ab Adam septi-

* Docet Hieronymus in tractatu de Scriptoribus ecclesiasticis, S. Judæ Epistolam, *Quia de libro Enoch, qui apocryphus est, in ea assumit testimonium, olim a plerisque rejectam esse : quod testimonium inferius assumitur vers. 14. Altercatio autem de corpore Moyse ex alio libro itidem apocrypho videtur decerpta, cui titulus erat Moyses Ascensio : memoratur ab Origene *περί ἀρχῶν* lib. III, cap. 2. Commentarius qui Clementi Alexandrino tribuitur, ad hunc locum : *Hic confirmat assumptionem Moyse. Vide Sixtum Senensem, lib. II, tradentem etiam, lib. VII,**

ab hujusmodi libris citandis S. Judam non abstinuisse, ut eos ad quos scribebat etiam ex his libris qui apud illos auctoritatem habebant, productis testimoniis, persuaderet. Beda ad hunc locum adnotat; *Simile his aliquid in Zacharia propheta reperimus : subditque : Non desunt qui dicant eundem Dei populum Moyses corpus appellatum, eo quod ipse Moyses illius populi portio fuerit : ideoque Judas quod de populo factum legerat, recte de Moyses corpore factum dicere posset.*

mus prophetavit, tales in Domini disceptatione perituros.

4. — 1, 17. *Vos autem, charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt.* Memores eos dicit esse debere, quæ et ab aliis apostolis audierunt, ultimis venire temporibus delusores, in desideriis suis nequiter ambulantes: hi sunt animales divinum spiritum non habentes. Illos autem dicit veracissima prædicatione completos debere mutuo permanere, et

A in Spiritu sancto proficere, qui eis datus cognoscitur ad provectum; ita ut quosdam dijudicatos arguant, quosdam de adustione æterni ignis eripiant, nonnullis misereantur errantibus, et conscientias maculatas emundent, sic tamen, ut peccata eorum digna execratione refugiant, quatenus in iudicio Domini laboris sui mercedem larga pietate recipiant, cui est honor, potentia, claritas et potestas ante omnia sæcula, et nunc et in omnia sæcula sæculorum.

EPISTOLA S. JACOBI AD DISPERSOS ^a.

1. — 1, 1. *Jacobus Jesu Christi servus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem* ^b. Jacobus apostolus scribit duodecim tribubus Israeliticis quæ in dispersione morabantur, secundum illam comminationem Domini quæ dicit, *et dispergam vos in omnes gentes*: ipsis enim debuit consolatio præstari, qui maxime videbantur affligi.

2. — 1, 2. *Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis.* Gaudium dicit potius æstimandum, quando nos temptatio diabolicæ perversitatis insequitur: quia bonæ mentis patientia inde nascitur, quam Deus Dominus coronare dignatur. Deinde sicut bonus medicus dicit salutare remedium, ut si quis indiget sapientia, ab illo magis petat qui præstat dona gratuita. Sed in ipsis petitionibus non dicit hæsitandum, quia non potest accipere, qui dubitanti animo cognoscitur postulare. Deinde commonet hominum perversitates, ut humilis in beatitudine sibi collata gratuletur; dives autem gaudere debet, quando se humiliatum esse cognoscit; quoniam mundi istius divitias, tanquam forma florigera, videmus posse transire. Redit iterum ad illa quæ cœperat, beatum dicens qui æquanimiter temptationem suffert, quando in illa disceptatione dominica, corona illi vitæ probatur esse posita.

3. — 1, 13. *Nemo cum temptatur, dicat quia a Deo temptatur, et reliqua.* Deum perhibet non esse temptatorem malorum, sed a propriis concupiscentiis unumquemque posse temptari: concupiscentia siquidem dum concepta fuerit, producit peccatum; peccatum vero dum consummatum fuerit, generat mortem: et ne suis viribus boni aliquid imputaret humana fragilitas, *omne datum optimum, et omne donum perfectum* ^c a Patre luminum perhibet posse descendere: a quo sacro baptisate gratuite nos, non meritis, dicit esse progenitos, ut novæ recreationis simus initium. Monet etiam ut veloces ad audiendum, tardi autem sive ad loquendum, sive ad iracundiam esse debeamus: quoniam iracundia humana divinam non potest implere justitiam; et ideo malitiam atque

B inmunditias abicientes, sub mansuetudine verbum debemus accipere, quod nos possit in illa resurrectione salvare.

4. — 1, 22. *Estote autem factores verbi, et non auditores tantum.* Ammonet nos, non tantum auditores legis, sed debere potius esse factores: quoniam si quis auditor solummodo legis fuerit, illi fit similis qui se in speculum contuetur, et cum discesserit, oblitus sui propria imaginatione deluditur; qui vero factis impleverit legem libertatis, atque in eadem fixa voluntate permanserit, operatione sua beatus habebitur. Si quis autem religiosorum fuerit nimia procacitate verbosus, hujus fit omnino vana religio; illa est enim apud Deum laudabilis conversatio, si non simus in loquacitate proni, sed ad mandata ipsius facienda studiosissime præparati.

5. — 11, 1. *Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Jesu Christi* [Vulg., *Christi gloriæ*]. Fidem Domini Jesu Christi personarum non dicit acceptione pensandam; ut in honore dives, in contemptu pauper habeatur: quia nimis iniquum est, non de meritis hominem, sed de substantiæ quantitate judicare. Nam cum Deus in hoc mundo pauperes elegerit, quos apostolos fecit, sacrilegium esse non dubium est contra ipsius ire iudicia; deinde cum divites facultatum suarum presumptione sint noxii, impium est pauperes despiciere, qui nihil tale probantur assumere; maxime cum legatur, *diliges proximum tuum sicut teipsum*; et ideo si quis totam observaverit legem, eamque in uno mandato charitatis doceatur offendere, totius legis efficitur reus. Subjungit quoque, in illo districtum ^d faciendum esse iudicium, qui nulli misericordiam fecit; nam quando fit misericordia, superexultat sine dubitatione iudicio.

6. — 11, 14. *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habet* [Vulg., *non habeat*]? Fidem sine bonis operibus neminem dicit posse salvare ^e: nam si quis petat eleemosynam, eique dicatur, *dat tibi Deus*, fideliter quidem dicitur,

Sola qualitas pensanda factorum, etc. Hinc patet quam captiose procedant et sophisticæ qui in alienam significationem locos trahere conantur, quibus operum nomine legalia Judaica designantur: ut in hoc ipso opusculo: *Abraham non ex operibus gratiam Domini reperisse, sed fide*; cum paulo ante: *Non enim per legem circumcisionis vel alia hujusmodi justificatur homo, sed per legem fidei*; et: *Gentem*

^a Vulg.: *Epistola catholica B. Jac. apost.*

^b Vulg.: *Jacobus Dei et Domini nostri, etc.*

^c Perpetuo apud orthodoxos dogmati de necessitate in adultis bonorum operum, quæ ex hac Epistola tam clare evincitur, si novus iterum calculus addi posset, ex interpretatione hac adjiceretur, qua perspicue exponitur, *Ex operibus justificari hominem, non ex fide tantum posse salvari.* Idem pluries:

sed minime Domini jussa complentur, quando ipse præcepit, *omni petenti te tribue* (*Luc. vi, 30*). Fidem vero sine operibus esse mortuam, per dæmonum exempla confirmat: iterumque docet Abrahæ perfectam fuisse fidem, quando filium suum sacris altaribus obtulit immolandum; Raab quoque meretricis similitudinem ponit, quæ non fide tantum, sed opere justificata cognoscitur: probans per omnia ex operibus justificari hominem, non ex fide tantum posse salvari.

7. — III, 1. *Nolite plures magistri fieri, fratres mei, et cætera.* Vetat multos magistros fieri, cum linguæ procacitate sæpius doceatur offendi; nam si quis in verbo non deliquerit, hic videtur esse perfectus, corpusque suum subdit edomitum: nam sicut frenis equos, naves gubernaculis regimus, magnas autem silvas modico igne succendimus; ita et lingua nostra parvum quidem membrum est, sed magna exultatione dilatatur: nam cum omnes bestię mansuescere possint, sola lingua incontinens non potest edomari; quando per ipsam benedicimus Deum, et per ipsam hominem blasphemamus, qui ad imaginem et similitudinem ejus factus esse dignoscitur. Facit etiam comparationes aptissimas, ut cum omnia servant ordinem naturæ suæ, sola lingua in disciplinæ regulis permanere non possit; et ideo quicumque sapiens est, ostendat conversationem suam in mansuetudine et sapientia moderata.

8. — III, 14. *Quod si zelum amarum habetis, et contentiones in cordibus vestris.* Amarum zelum viros non decet habere perfectos; quoniam talia non superne data, sed diabolica fraude probantur esse concepta: nam ubi zelus et contentio, ibi inconstantia et omne opus pravum, quod divina damnat auctoritas; sapientiam vero salutarem multifaria laude concelebrat, quæ superna inspiratione conceditur: dicens eam in pace seminare, et in ipsa corda fidelium contineri; bella vero et lites ex concupiscentia perhibet nasci, unde humanum genus constat affligi. Hinc etiam generatur, quod male petentes bonorum præmia minime consequuntur; quoniam qui amicus est mundo, inimicus est Deo. Subditi ergo simus Christo, ne tradamur juste diabolo, ut qui captivat a nobis fugiat, et proximetur ille qui liberat: nam si visus noster in afflictione mutetur, et lætitia convertatur in mœrorem, tunc nos Dominus exaltat, si nosmet sibi prostratos esse cognoscat.

9. — IV, 2. *Nolite detrahere de* [Vulg. sine de]

dicit per fidem non ex operibus comprehendisse justitiam, cum sequatur: Nam Judæi credentes ad litteram, et non spiritualiter, etc. Alio loco: *Arguit Galatas, quod ad legis opera iterum sint reversi: ecce quid veniat sub operum nomine, cum opera improbantur, et ad salutem minime necessaria asseruntur.*

* *Extremæ sacramentalis unctionis vim et usum in hac Epistola ostendi, Baronius ad ann. 65 fusius prosequitur; at eo remedio adversus injurias uti, equestribus, ut vocant, scriptoribus nostris, quos*

A *alterutrum, et reliqua.* Hic docet quoniam qui detrahit fratri, detrahit legi, et se constituit improbum judicem, cum unus sit Dominus legislator et judex. Arguit quoque illos qui aliquam rem facere dementer assumunt, in sua voluntate ponentes quod constat in voluntate Domini constitutum: hos dicit ignorare quod superveniente die possit accidere; sæpe enim flatum reddunt, qui superbiam suam improba elatione distendunt. Quapropter divitibus sæculi dicit esse plorandum, quoniam in quibus videntur præsumere, consumpta certum est desperire: docens gravissimum esse malum ultimis thesaurizare temporibus, quando vicino judicio Domini, jam deberet fructus bonæ operationis inquire; imputans Judæis occidisse justum, qui ad eos cognoscitur venisse salvandos.

B 10. — V, 7. *Patientes igitur estote, fratres, usque ad adventum Domini, et cætera.* Ammonet fideles ut usque ad adventum Domini debeant esse patientes; quando et agricolæ hujus mundi matutinum fructum et vespertinum pro temporis qualitate percipiunt. Judicem quoque dicit non esse diutius sustinendum, quando eum ante ipsas mundi januas stare confirmat; suadens eis, ut exemplum patientiæ suscipiant a prophetis, qui longis ante temporibus adventum Domini sustinere decreverunt. Job quoque viri sanctissimi datur exemplum, qui tolerando passiones suas laudabiliter vicit, et diabolicas fraudes Domino præstante superavit: sub pio siquidem principe nullus perit, nisi qui liberationem suam sperare contemserit.

C 11. — V, 12. *Ante omnia, fratres mei, nolite jurare, et sequentia.* Post omnes ammonitiones salutarem regulam fidelibus præstat, dicens nullatenus esse jurandum, sed debere dicere Christianum, esse quod est, et non esse quod non est: nam si quis alterius prægravatur injuria*, vel corporis imbecillitate quassatur, presbyterum dicit adhibendum, qui oratione fideli et olei sancti perunctione concessa, salvet eum qui videtur afflictus: peccata quoque illis demittenda promittens, qui alterutra fuerint oratione visitati; orationem vero assiduam justum multum dicit prævalere ante conspectum Domini. Eliæ denique subjungit exemplum, qui et cælos verbo suo clausit, et iterum eos cum precaretur aperuit: in summa concludens, quoniam qui ab errore fratrem liberaverit, studio charitatis peccatorum suorum vincula dissolvit.

aliquando excussi, prorsus ignotum. Forte de corporis languore locum accipit, quem alterius injuria ac violentia induxisset, cuique olei inunctio, humani etiam juvaminis ratione, præcipue convenire videretur. Hanc auctoris mentem esse, facile impellemur ad credendum, si particulam *vel pro et* positam intelligamus; qua significatione in his Complexionibus non semel ponitur: *vel reliqua loco τοῦ, et cætera: sacerdotes, vel reliqui primates, pro et reliqui.* Ita passim apud scriptores medii ævi.

M. AURELI CASIODORII

COMPLEXIONES

ACTUUM APOSTOLORUM ET APOCALYPSIS JOANNIS.

PROLOGUS.

Lucas, unus evangelistarum, qui doctrinam Domini cœlesti veritate conscripsit, Actus quoque apostolorum fidei narratione complexus est, ut gesta beatorum præceptis dominicis concordia gratia consonarent. Hoc nos ^a in septuaginta duobus capitibus complexi, singulis quibusque locis ad breviationem suam credidimus adnotandum; ut revera sacer Actus apostolorum, sicut ipse Lucas evangelista testatur, eodem numero quo electi sunt clauderetur. Decuit enim illum ordinem quantitatem habere libræ ^b, qua dedicatus cœlesti probatur esse justitiæ. His Actibus Apocalypsen beati Joannis forsitan convenienter adjunximus, quia cœleste regnum mirabili narratione describit, quoniam talibus viris habitatio tanta præstabitur. Hanc triginta tribus capitibus ^c ætatis

A Domini Christi dividendam esse curavimus; ubi et triginta significant cœlorum culmen excelsum, et sanctæ Trinitatis associatur adoranda perfectio. Difficile opus obscure dicta brevius velle perstringere; cum sint latius dicenda, quæ volumus explanare: sed quoniam hunc librum Tychonius Donatista ^d subtiliter et diligenter exposuit, providente Deo, qui salutis nostræ antidotum conficit ex venenis; propter brevitatæ propositæ necessitatem aliqui novi perversi dogmatis sensus prætereundi noscuntur, ut lectorem nostrum non tam satiare quam introducere videamur; quando sine damno intelligentiæ suæ in illo reperit quod orthodoxus et diligens lector inquirat.

^a Partitio sacrorum librorum, quæ primitus vel ab usu publicarum lectionum in Christianorum cœtibus, vel ad locos facilius allegandos et reperiendos, vel ab expositoribus interpretibusque introducta est, incerta olim fuit, et ex cujusvis arbitrio concinnata. Adnotavimus quam diversa ab Hieronymiana capitum distinctione illa divisio sit, qua in apostolorum Epistolis auctor noster usus est; numeri siquidem sectionem designant. Actorum librum, quem vulgatus interpres in 28, alii vero in 40 capitula, ut apud Oecumenium apparet, partiti sunt, secut ipse in 72, ut sospitatoris nostri discipulis, quibus omnibus apostolorum nomen videtur largiri, numero æquentur, atque ut sacer Actus apostolorum eodem numero quo electi sunt clauderetur. Latius olim patuisse apostoli nomen, e vetusto etiam Florentini martyrologio discimus. At Cassiodorio valde arridebat is numerus: Div. Lect. cap. xiii, cum de Augustino sermo esset, qui *Scripturas divinas 71 librorum calculo comprehendit; pergit, quibus cum sanctæ Trinitatis addideris unitatem, fit totius libri competens et gloriosa perfectio.* Quo loco mendum est nondum animadversum; legi enim debet *totius libræ*, ut patebit ex sequentibus: eam vocem, cum librarius non intelligeret quid hic sibi vellet, subduxit, reponens *libri*.

^b Hæsi ad hunc locum, ms. codice LIB. tantum exhibente, deletis a vetustate, abrasisque litteris cæteris. Ubi me paulisper collegi, supplevi *libræ*, agnoscens ex numero *libram* memorari, quæ occidua dicta est, sive quia imminuta, sive quia in Occidente usitata. Apparet ergo longum in ævum consuetudinem perdurasse, numerum septuagesimum secundum

B designandi per auream libram; quam ea ratione præfinierat Valentinianus senior, ut 72 aurei solidi libram efficerent, cum sub Constantino Magno ex 84 constitueretur. Vide Gothofredum ad lib. vii Cod. Theod., tit. 24, lib. 1. Legimus in actis concilii Sinuessani: *Hi omnes electi sunt viri libra occidua, qui testimonium perhibent; testes autem 72 adnotat Binius significari: nomina quidem quæ ea verba antecedunt, 85 sunt: infra tamen 72 memorantur testes. Ex hujus occiduae libræ mentione longe post Marcellini papæ ætatem acta illa supposita fuisse, argui potest.*

^c Apocalypsin, quam in 72 capitula discretam cernimus in commentariis nomen Arethæ præ se ferentibus, quamve Vulgata versio in 22 distinguit, Cassiodorius in 33, duplicem de more velut causam adumbrans: quocumque enim dato numero, mysterium statim invenit aut creat. De septenario præfationem vide libri de Artibus: tum infra in Apocal. num. 4, *septem ponuntur, ad perfectionem scilicet indicandam.* Scripturam sanctam 75 libris partiens, hunc numerum affirmat duobus miraculis consecrari: nempe annorum Abraham, *quando promissionem Domini lætus accepit; et animarum, quæ cum patriarcha Jacob fines Ægyptios intraverunt.* Div. Lect. cap. 14. Orthographiam duodecim libris conclusit, quia 12 horarum spatia, 12 menses, 12 cœlestia signa. Cur vero affirmet hoc loco, *triginta significare cœlorum culmen excelsum*, numerorum virtutes atque arcana perscrutantes discutiant.

^d In ea expositione Tychonium quædam non respuenda tradidisse, quædam vero venenosi dogmatis sui fæculenta permiscuisse docet Div. Lect. cap. 9.

COMPLEXIONES ACTUUM APOSTOLORUM.

1. — 1, 1. Primum quidem sermonem feci de omnibus, o Theophile, quæ cœpit Jesus facere et docere, et cætera. Evangelii sermone completo, quem post resurrectionem Domini Lucas fecisse commemorat, Actus quoque apostolorum, scribens ad Theophilum, se collegisse testatur; ut fidei Christianæ indubitata

D perfectio certissimis testimoniis appareret: primum dicens, ad Patrem ascensurum Jesum Christum præcepisse discipulis suis ne ab Hierosolymis discederent, ut quamvis essent baptizati, Spiritus sancti plenitudine complerentur.

2. — 1, 6. Igitur qui convenerant, interrogabant

eum, et reliqua. Interrogatum dicit Dominum Christum ab his qui convenerant, si præsenti tempore regni Israelitici restitutio fieret, quam promisit esse venturam; definitionem vero temporis ipsius ad utilitatem magis nostram constat esse denegatam; sed illis magis prædicatum est, quod quinquagesimo die accepturi essent Spiritus sancti virtutem, quatenus in omni terra perfectæ fidei magnalia testarentur.

3. — 1, 9. *Et cum hæc dixisset, videntibus illis, elevatus est, et nubes suscepit eum ab oculis eorum, et cætera.* Inter illa verba quæ superius dixit, videntibus apostolis, ascendisse Dominum subito testatur ad cælos; et ne aliquis tale miraculum phantastica crederet imaginatione monstratum, adstitisse illis dicit angelos Dei, dicentes: *Quid ista miramini? Sic ad judicandum, cum de medio vestri constat adsumtum.* Tunc a monte Oliveti, ubi hæc gesta sunt, Hierosolymam reversos dicit apostolos, et introisse cænaculum, ubi in unum undecim, quorum dicit nomina, commanebant. Perseverabant autem in orationibus suis cum sanctis mulieribus, et Maria matre Domini, vel fratribus ejus, ne ab ipsis discederet, qui videbatur assumptus.

4. — 1, 15. *Et in diebus illis surgens Petrus in medio fratrum dixit, et reliqua.* Tunc beatus Petrus, centesimi octavi psalmi (*Vers. 8*) recordatus exemplum, dixit in medio fratrum qui erant circiter centum viginti: *Oportet nos, Juda traditore summoto, (suppl. de) duodecimo discipulo cogitare, quatenus perfectus ille numerus compleretur.* Tunc in medio stantes Joseph et Matthiam, oratione facta sortes miserunt, et electio cecidit super Matthiam, et ipse duodecimus est annumeratus apostolus.

5. — 11, 1. *Cum complerentur dies Pentecosten, erant omnes pariter in unum [Vulg.: Et eum, etc., in eodem loco], et reliqua.* Impletis igitur quinquaginta diebus, sicut eis promiserat Dominus Christus, subito factus est vehemens de cælo sonus, adveniente Spiritu sancto, cunctisque in ipsa domo sedentibus supra caput cælestis ignis apparuit, et diversarum nationum linguas locuti sunt; qua opinione vagata, diversarum gentium viri, qui Hierosolymis congregati fuerant, advenerunt, et mirabantur eos, cum essent Galilæi, linguis gentium loquentes magnalia Dei. Hoc factum aliqui rationabiliter intuentes, recte putabant divino munere contributum; alii vero stulte deridentes, hoc ebrietatis vitio potius applicabant.

6. — 11, 14. *Stans autem Petrus cum undecim elevavit vocem suam, et locutus est eis, et reliqua.* Stans autem cum undecim apostolis beatus Petrus, ammirantibus cunctis, voce magna locutus est, dicens, cum hora diei tertia [*suppl. esset*], non eos, ut a quibusdam putabatur, musto deebriatos fuisse, sed Spiritus sancti potius dignatione completos. Hoc etiam Joel prophetæ comprobavit exemplo; ut prædicaret eis quoniam manifestata cognitio non temulentiae, sed applicaretur misericordiae revera divinæ. Deinde Judæorum arguit nequitiam, qui Christum Dominum crucifigere maluerunt, quem solutis legibus inferni

A Deus suscitavit a mortuis: quod etiam quindecim. psalmi comprobatur exemplo.

7. — 11, 29. *Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha David, et cætera.* Et quoniam Petrus apostolus David fecerat mentionem, qui apud Judæos propheta venerabilis habebatur, prædicationis suæ ex ipso faciens occasionem, mortuum tamen eum probat, et sepulcrum ejus dicit apud eos esse, cum ipse prophetaverit carnem Domini Christi corruptioni nullatenus subjacere; quem Deus resuscitavit a mortuis, et promissiones Patris plenissima veritate percepit: ab ipso perhibens donum quod cernebatur fuisse collatum; nam eum Dominum fuisse David centesimi noni psalmi exemplo probatum est: qua prædicatione compunctos tria millia virorum, penisos et baptizatos esse testatur.

8. — 11, 42. *Erant autem perseverantes in doctrina apostolorum, et reliqua.* Dum hi qui conversi fuerant, in suscepta doctrina devotissime permanerent, et apostoli sæpius miracula magna monstrarent, timoris Domini et fidelis populi cottidiè fiebat augmentum: erat autem credentium magna concordia, ut substantiam propriam unusquisque venderet, quicquid esset fratri necessarium utique præstaretur; ad templum quoque conveniendi erat illis magna devotio; cibum etiam suum in simplicitate cordis cum gratiarum actione sumebant: propter quod eorum numerum propitius Dominus semper augebat. Petrus autem et Joannes, cum templum orationis causa conscenderent, claudum ex utero matris suæ adprehensa manu robustis fecerunt ambulare vestigiis: quod populi videntes inæstimabili sunt admiratione completi, eisque videndi studium magis ac magis impensa devotione crescebat.

9. — 11, 12. *Videns autem Petrus, respondit ad populum, et cætera.* Videns Petrus apostolus studia fidei populis concita, se in talibus factis non dicit intuendum, sed Dominum Christum glorificandum, quem ipsi crucifigere decreverunt: imputans eis cætera quæ in Domini passione fecerunt, ipsum dicit talia præstitisse, quæ humanas vires probantur excedere; hortans eos ante judicii tempus ad ipsum debere converti, ut veniam sui mereantur erroris: huic enim esse per omnia oboediendum, Mose testimonio comprobavit: ipse enim promissus est in D Abrahæ semine, qui unumquemque a sua possit salvare nequitia.

10. — 11, 1. *Loquentibus autem illis ad populum verba hæc [in Vulg. non habemus verba hæc], et quod sequitur.* Videntes principes et sacerdotes, vel reliqui primates Judæorum credidisse apostolis circiter quinque millia virorum, mittendos eos in carcerem censuerunt, ne illis universa crederet multitudo. Alio die, facto concilio, præsentatos interrogabant, in qua virtute, aut in quo nomine talia miracula facere potuissent. Petrus apostolus, ut solebat, clara voce professus est, in nomine Christi hoc factum fuisse miraculum; qui est lapis, sicut in cxvii psalmo legitur, angularis, quem Judæi quidem crucifigendum

esse putaverunt, sed Deus illum suscitavit a mortuis. Tunc eorum ammirantes confidentiam, quos litteris eruditos esse non noverant, cognoscentes etiam, eos fuisse cum Christo, ipsa veritate permoti sunt, et statuerunt eis ne ulterius in nomine Jesu Christi prædicare debuissent.

11. — IV, 19. *Petrus vero et Joannes respondentes dixerunt, et cætera.* Sacerdotibus itaque et cuncto concilio Petrus et Joannes responderunt, ut præceptis magis dominicis quam humanis terroribus obœdire deberent; qui constanti ratione populorum, quos tali facto placaverant, de concilio dimissi, venientes ad suos, quæ illis acciderant intimabant; tunc Deo reddentes gloriam, magna voce dixerunt, quod in secundo psalmo conscriptum est, *Quare fremuerunt gentes (Psal. II, 1)*, et cætera: probantes etiam quoniam in civitate Hierusalem illa quæ conscripta sunt, secundum consilia provenerunt, petentes ut eis prædicationis et virtutum major gratia præstaretur: qua oratione Spiritu sancto repleti, verbum Domini incessanti virtute prædicabant. Credentium vero cunctorum erat cor unum et anima una; ita ut nullus eorum aliqua indigentia premeretur, sed habentes, gratanter dabant, quod omnibus in commune proficeret.

12. — IV, 36. *Joseph autem, qui cognominatus est Barnabas ab apostolis, et reliqua.* Hic jam fidelium et fraudolentorum dantur exempla: nam Joseph, qui cognominatus est Barnabas, quia integrum pretium obtulit, in læsus abscessit; Ananias vero, cum Sapphira uxore sua, qui venditæ villæ pretium fraudaverunt, maledicti in conspectu omnium infelices animas reddiderunt; et ipsi extulerunt virum, qui uxorem ipsius exanimem postea portaverunt. Quo facto timor omnibus crevit, et fides, et apostolorum prædicationis jugiter augebatur; adversantium vero nullus se illis audebat adjungere, quoniam circa eos favor populi subinde crescebat, quando ægroti eorum verbo apostolorum, et transeuntes [*Fortè transeuntis*] umbra Petri sanati sunt: quod non solum civitatis ejus populi, sed vicinarum quoque urbium crescente fide faciebant.

13. — V, 17. *Exurgens autem princeps sacerdotum, et omnes qui cum illo erant, et reliqua.* Cognitis talibus, princeps sacerdotum et reliqua hæresis Sadduceorum, repleti sunt zelo magno, et detentos apostolos positos custodibus in publicum carcerem retruserunt: quos angelus Domini apertis januis educens, præcepit ut more solito in templo populos docerent. Hoc ignorantes principes et sacerdotes alio die ad publica claustra miserunt; qui reperientes carcerem diligenter servatum, nullum tamen eorum quos pridie retruserant invenerunt; sed aliis indicantibus agnoverunt eos quos quærebant, in templo populis Domini magnalia prædicare. Tunc ad synagogam abiens magistratus, sine vi aliqua eos deduxit ad concilium, iterumque illis inhibere prædicationem

solitam temptaverunt. Tunc Petrus et apostoli, accepta fiducia, verbum Domini constanter elatabant [*sic*]: unde illi vehementer irati, interficere illos, quoniam populus in timore erat, oculis machinabantur insidiis.

14. — V, 34. *Surgens autem quidam in concilio Pharisæus nomine Gamaliel, legis doctor^a, dixit.* Quem etiam Paulus laudat apostolus, voce publica persuasit ab apostolorum persecutione cessandum, dicens: *Si ab hominibus est prædicationis eorum, exemplo Theodæ et Judæ Galilæi, sine dubitatione frustrabitur; si vero a Deo fuerit, nequaquam ab aliqua potestate poterit dissipari.* Tunc cæcos apostolos abire fecerunt, denuntiantes illis, ne in talibus ulterius prædicationibus miscerentur; sed illi gentibus verbum constanter prædicabant. Interea factum est murmur Græcorum, quod viduæ ipsorum in ministerio cottidiano contemptu despicabili tractarentur; pro qua re positi sunt septem electi viri, qui diacones facti sunt, ut talia moderato ordine administrare debuissent; apostoli vero solis prædicationibus inhærent; qui honor supra eos manus etiam impositione sacratus est: et turba sacerdotum obœdire Domino illo tempore festinavit.

15. — VI, 7. *Multa etiam turba sacerdotum obœdiebat fidei, et reliqua.* Unus igitur eorum qui ad dispensationem mensarum fuerant electi, nomine Stephanus, in virtute Domini Christi signa et prodigia magna faciebat; et quoniam ejus prædicationibus nullus infidelium poterat obviare, contra ipsum falsi testes adducti sunt qui dicerent eum in Deum et Mose verba dixisse blasphemiarum; quem in concilio constituentes, de dictis talibus inquirere voluerunt. Tunc ille, occasione reperta, ordinem Veteris Testamenti qui pertinebat ad Dominum Salvatorem, exposita veritate, narravit.

16. — VII, 54. *Audientes autem hæc, dissectabantur [Vulg., dissecabantur] cordibus suis, et stridebant dentibus.* Increduli prædicationem Stephani non ferentes, in ejus exitum voluntate consentanea festinabant. Ille, ad cælum levatis oculis, stantem vidit a dextris Filium Patri, quod cum pura veritate dixisset, impetum in eum fecit turba dementium, et ejectum foras castra lapidibus obruebant; sed moriens Stephanus pro ipsis magis orabat, ne persecutores suos tale facinus ingravaret: in qua nece Paulus quoque consentit; et facta est ab ipso magna persecutio in Ecclesia quæ erat Hierosolymis constituta; nam corpore Stephani pia lamentatione sepulto, supra dictus Paulus Ecclesiam Dei tanto devastabat zelo, quanto eam erat defensurus affectu. Philippus autem diaconus, alter ex septem, in Samariæ civitate descendens, verbum Domini prædicabat instanter, multaque miracula desiderantibus populis in Christi virtute faciebat, propter quod gaudio magno repleta est.

17. — VIII, 9. *Vir autem quidam nomine Simon,*

^a Vulg., honorabilis, etc.; supplend., Gamaliel, quem, etc.

qui ante fuerat in civitate magus, et reliqua. Credentibus multis, Simon magus diabolicis artibus omnino notissimus, miracula tanta conspiciens, ipse quoque baptizari festinanter expetiit; sed cum Samaria Spiritum sanctum in perpositione manus Petri atque Joannis apostolorum devoti susciperent, obtulit eis pecunias ut ipsi quoque concederent quatenus et ejus impositione manus Spiritus sancti gratia præstaretur: quem Petrus digna increpatione redarguit, dicens non esse illi partem cum fidelibus, qui Spiritum sanctum pecunia credebat esse promerendum: qui tali reverberatione convictus, petebat labiis pro se orari, quod in corde non habuit. Apostoli vero per multa castella Samariæ verbum Domini minime prædicare desinebant.

18. — VIII, 26. *Angelus autem Domini locutus est ad Philippum, dicens, et reliqua.* Philippus et angelo commonetur ut pergat ad viam unde Candacis reginæ transiturus erat eunuchus. Iste revertens de Hierusalem, quam pro devotione mentis suæ venerat adorare, sedebat in curru, Isaïæ prophetæ locum illum legens, ubi ait: *Tanquam ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente* [Vulg. vers. 32, *tondente se sine voce*], *sic non aperuit os suum* (Isa. LIII, 7), et reliqua. Tunc ad eum Philippus ait: *Putasne quæ legis intelligis?* Eunuchus vero fecit eum currum conscendere et sibi Scripturarum secreta revelare; quæ fidei mente percipiens, in itinere aquam conspexit, et ardore mentis incensus, baptizari se protinus postulavit: quo facto Spiritus sanctus supra eunuchum cecidit, et Philippus subita translatione disparuit; inventusque est in Azoto verbum Domini solita prædicatione disseminans.

19. — IX, 1. *Saulus autem adhuc spirans minas et cædes* [Vulg., *spirans minarum et cædis*] *in discipulos Domini, et cætera.* Paulus autem adhuc fideles a Domini nocere disponens, a principe sacerdotum postulavit epistula, ut si quos prædicatores Christi reperiret in Hierusalem, perduceret alligatos: quæ magis ipsius fuit sine dubitatione solutio, nam in itinere ipso dixit ei Dominus: *Saule, Saule, quid me persequeris?* quo verbo tremefactus in faciem suam corruit, et captus oculis, Damascum alienis manibus perductus intravit: in qua civitate erat discipulus Ananias, cui relatum est ut iret ad Paulum, et manus impositione ei redonaret aspectum; sed Ananias pristinorum memor, Domino respondit Paulum esse persecutorem Ecclesiæ, ita ut nuper a principibus accepta potestate fideles Domini vinculis alligaret: cui respondit divina clementia, vas electionis factum, quem prius scelerata noverat iniquitate completum.

20. — IX, 17. *Et abiit Ananias, et introivit in domum, imposuitque ei manum, et dixit* [Vulg., *et imponens ei*

manum, dixit]. Ananias ingrediens ad Paulum, impositione manus oculos ejus squamis cadentibus emundavit; qui in Christi nomine baptizatus, cibi quoque perceptione reffectus est, quippe triduo fuerat jejuniis fatigatus: tunc superna pietate respectus, in Christiano dogmate convalescens, verbum Domini in synagogis prædicabat, feliciter immutatus. Post aliquot vero dies contra eum quoque Judæorum armabantur insidiæ; qui a discipulis in sporta positus, et clam de muro per funem demissus, Hierusalem usque pervenit; qui per Barnabam præsentatus apostolis, retulit eis quæ illi Domini munere contigissent: tunc illis charissima societate conjunctus, simul prædicabat Dominum Christum, quem prius æstimaverat persequendum; unde increduli morti eum tradere festinabant, sed apostoli sancta dispositione Tharsis [Vulg. vers. 30, *Tarsum*] eum dimitendum esse decreverunt. Omnis autem Judæa et Samaria habentes pacem in Domini claritate crescebant.

21. — IX, 32. *Factum est autem Petro* [Vulg., *ut Petrus*], *dum pertransiret universos, deveniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ, et cætera.* Cum Petrus venisset Lyddam, invenit ibi paralyticum, Æneam nomine, annis octo jacentem in grabato, cui dixit: *Sanat te Dominus Jesus Christus* (Vers. 34): *confestimque curatus est.* Quo viso miraculo, conversi sunt omnes ad Deum, omnes qui habitabant Lyddæ atque Sarronæ. Dorcas quoque mulier, eleemosynis vacans atque operibus sanctis, habitans in Joppe, vita privata est. Missum est ad Petrum, ut ibidem deveniens magnalia divina monstraret: quem pauperum turba deprecabatur, cui Dorcas vestimenta præstabat, ut sibi mater pauperum redderetur. Tunc Petrus flexis genibus exoravit, dicens: *Surge* [Vulg. vers. 40: *Tabitha, surge*] *in nomine Jesu Christi;* consignavitque illam vivam populis convocatis. Pro qua re plurimi in Domini virtute crediderunt; unde factum est ut Petrus multis diebus apud quemdam Simonem coriarium commaneret.

22. — X, 1. *Vir autem quidam erat in Cæsarea nomine Cornelius, et reliqua.* Cornelius gentilis, habitans in Cæsarea, eleemosynis et orationibus vacans, vidit in visu angelum Dei, dicentem sibi: *Orationes et eleemosynæ tuæ ad conspectum Domini pervenerunt: mitte in Joppe ad Petrum, qui in domo coriarii Simonis hospitatur, ut ad te propere veniat salvandum* ^b. Petro autem in supradicta domo posito, circa horam diei sextam cum esuriret et gustare vellet, supra eum cecidit mentis excessus: viditque vas, velut candidum linteum, in quo erant omnia quadrupedia, et serpentina, et volatilia, summitti de cælo; et facta est vox ad eum: *Surge, Petre, macta* [Vulg.

^a Ita et Vulgata passim: Act. XVIII, 10, *ut noceat te.* Apoc. II, 5, *eos nocere*: nimirum ex constructione verbi βλάπτω. Plautus non semel eundem casum huic verbo apposuit. Græcæ syntaxeos non uno loco in Latina versione vestigia deprehendimus: *obumbrabit tibi; oriens illuminare his; decem millia ad te non appropinquabit*: et in hoc ipso Actorum versi-

culo, *spirans minarum, et cædis*, ex iis, ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου, ubi Cassiodoriana versio, *spirans minas et cædes*.

^b Vulg.: *Ascenderunt in memoriam in conspectu Dei. Et nunc mitte viros in Joppen; et accersi Simonem quemdam, qui cognominatur Petrus. Hic hospitatur apud Simonem quemdam coriarium, cujus, etc.*

vers. 13, *occide*] et manduca : paulo post : Quæ purificavit Dominus, tu ne dixeris immunda [Vulg. vers. 15, *commune ne dixeris*] : quod factum est tertio, et vas receptum constat in cælos : significabat enim Domino Christo totius mundi gentes esse credituras.

23. — x, 17. *Et dum intra se hæsitaret Petrus, quidnam esset visio quam vidisset, et reliqua.* Cum Petrus stupens de supradieta visione cogitaret, Spiritus sanctus dixit ei : *Ecce viri quærent te, quos Cornelius destinavit : surge, et vade cum eis, quoniam ad te quærendum, me jubente, directi sunt*^a. Ad quos cum Petrus sine dubitatione descendisset, eum causam quare missi sunt, per ordinem docuerunt : quos receptos [leg. quibus receptis] hospitio, alio die cum ipsis ad Cornelium festinavit. Quem videns Cornelius, ad pedes ejus corruens, adoravit ; quod fieri Petrus, servata humilitate, prohibuit ; interrogans eum, quamvis fuisset admonitus, pro qua causa illum fecerit evocari. Cui Cornelius rettulit quæ sibi oranti angelus intimavit : exspectans ut ab ipso cum cæteris audiat quæ ad salutem possint pertinere cunctorum.

24. — x, 34. *Aperiens autem Petrus os [Vulg., os suum], dixit, et reliqua.* Petrus dixit : *In veritate comperi, personarum acceptorem non esse Deum ; sed gratum illi fieri hominem qui operatur in quacunque gente justitiam*^b. Tunc rectæ fidei verba prosecutus, Jesum Christum illis rerum Dominum esse prædicavit, quem Judæi crucifigendum decreverunt ; qui resurgens a mortuis quadraginta diebus conversatus est cum discipulis suis ; et cætera quæ Christianæ fidei ordo posebat. Quo loquente cecidit supra credentes Spiritus sanctus, et nimium gavisus sunt qui venerant cum Petro, quoniam et in gentibus talia præstare dona cernebant. Tunc eos jussit in nomine Christi gratiam baptismatis adipisci : qua opinione vulgata, fratres qui erant in Judæa, gaudio summo completi sunt. Petrus autem pergens Hierosolyma verbum Domini continua devotione prædicabat.

25. — xi, 2. *Cum ascendisset autem Hierosolymam [Vulg., Petrus Jerosolymam], disceptabant adversus illum, qui erant ex circumcissione.* Cum ascendisset Petrus ad Hierosolymam, disceptabant cum ipso Judæi fideles, cur ad habentes præputium introisset et cum eisdem manducasset. At ille, quali fuerit visione commotus, et quid sibi sit a Divinitate præceptum, sub veritate narravit. Quibus auditis cuncta plebs Deo gratias egit, quoniam Dominus Christus et gentibus poenitentiam vitalem, et Spiritus sancti dona largitus est.

26. — xi, 19. *Igitur illi qui [Vulg., et illi quidem] dispersi fuerant a tribulatione quæ facta fuerat, et reliqua.* Illi qui dispersi fuerant in Stephani passione, perambulaverunt usque Phœnicen, et Cyprum, et Antiochiam, nemini loquentes verbum, nisi solis

A Judæis ; sed tamen inter ipsos fuerunt aliqui qui cum ingressi fuissent Antiochiam, ad gentiles prædicationis verba loquebantur, quibus magna populi credidit multitudo, cujus rei usque Hierosolymam sermo pervenit. Missus autem ab apostolis Barnabas, quod de ipsis dictum fuerat adprobavit ; gavisus est plurimum, et hortabatur multos, ut in cepto proposito permanerent. Audiens quoque Barnabas quod Saulus esset in Tharso, perrexit ad eum ; quem Antiochiam usque perducens, in ecclesia cum eodem anno toto prædicasse cognoscitur, et multos convertisse declaratur : ubi Christiani sunt primitus nuncupati. In his autem diebus supervenerunt prophetæ qui venturam famem quæ facta est sub Claudio principe nuntiarent ; discipuli vero quæ invenire poterant, habitantibus in Judæa fratribus per manus Barnabæ et Pauli destinasse memorantur.

27. — xii, 1. *Eodem autem tempore inmisit Herodes manu*^c, *ut affligeret quosdam de Ecclesia.* Herodes rex Jacobum fratrem Joannis verbum Domini prædicantem impia præsumptione trucidavit : unde se videns Judæis placuisse, et Petrum misit in carcerem, adponens illi sexdecim milites, qui eum magno studio custodirent, pro quo totius Ecclesiæ incessanter fundebatur oratio ; qui ante diem destinati judicii visitatus ab angelo, et catenarum nexibus, et custodum periculis noscitur fuisse liberatus, ita ut quod veraciter agebatur, fieri putaret in somnis ; qui tamen ad se reversus, manifesta veritate cognovit quod eum Dominus per angelum suum liberare dignatus est. Veniens autem ad domum Mariæ matris Joannis, ubi orabat pro ipso fidelium multitudo, ostium crebro pulsans tandem ingressus est, eosque docuit quemadmodum de custodiæ nexibus, veniente angelo, fuerat absolutus : quod præcepit Jacobo aliisque fratribus nuntiari.

28. — xii, 18. *Facta autem die, erat non modica [Vulg., non parva] turbatio inter milites, et quod sequitur.* Die autem facto inter custodes carceris magna cœpit esse contentio quemadmodum Petrus tot vigilias hominum et tot catenas evasisset. Herodes autem rex, non invento Petro, custodibus vehementer iratus est, quos præcepit adduci ; ipse autem in Cæsaream Judæamque [Vulg., a Judæa in Cæsaream] descendens, a populis, quoniam erat illis iratus, redempto Blasto cubiculario, magna supplicatione placatus est : ubi indutus regia veste, pro tribunali sedens, adversus Dominum nimis superba locutus est. Quem percussit angelus Domini, eo quod non dedisset gloriam Deo, et scatens vermibus expiravit. Fides autem Domini, conspectis talibus, ubique crescebat. Barnabas autem et Saulus, assumpto Joanne, qui cognominatus est Marcus, ab Hierosolymis exeuntes, Antiochiam usque profecti sunt, ubi prophetarum et doctorum beata congregatio cerne-

^a Vulg. : *Ecce viri tres quærent te. Surge itaque, descende, et vade cum eis, nihil dubitans, quia ego misi illos.*

^b Vulg. : *Quia non est personarum acceptor Deus ;*

sed in omni gente, qui timet eum et operatur justitiam, acceptus est illi.

^c Leg. *manum, vel manus.* Vulg., *misit Herodes rex manus.*

batur : quibus sanctus Spiritus dixit, ut Barnabam et Saulum minime retinerent, sed permetterent illos facere ad quod electi esse videbantur : qui venientes Salaminam, per totam insulam usque Paphum prædicaverunt verbum quod eis fuerat Domini dignatione commissum. Interea reppererunt pseudopropheta[m] Judæum nomine Bariesum, qui eis apud Sergium proconsule[m] ^a et Paulum prudentem ^b nisus est obviare, sed compressus Domini virtute nihil valuit.

29. — XIII, 9. *Saulus autem, qui et Paulus, repletus Spiritu sancto, dixit* [Vulg., *innuens in eum, dixit*]. Exsequitur quod superius cœpit; nam audientibus Sergio proconsule et Paulo prudente, Paulus apostolus repletus Spiritu sancto Bariesum pseudopropheta[m] vehementer increpavit : et ut illa inventio facta dilectione Domini monstraretur, dixit ei : *Eris cæcus, solemque usque ad tempus penitus non videbis* [Vulg. vers. 11, *non videns solem*] : cui tenebrosa caligo superveniens ita naturalem clausit aspectum, ut alienas manus quæreret quarum præsidio fultus abscederet. Cujus miraculi ostensione comperta, iudices videntes conversi sunt, credentes revera doctrinam esse summi Dei quæ talibus miraculis probatur ostendi.

30. — XIII, 13. *Et cum a Papho navigassent Paulus et qui cum eo, vel reliqua.* Dum Paulus atque Barnabas, cum cæteris qui simul venerant, a Papho navigassent, [deest venerunt] Pergem Pamphylia, et transierunt : unde Joannes, discedens ab eis, Hierosolymam est reversus. Paulus vero et Barnabas ^C ambulantes Pergem, venerunt Antiochiam Pisidia : ubi ingressi synagogam, audierunt legi prophetas et legem. Ad quos miserunt principes synagogæ, ut si quis ex ipsis haberet verbum exhortationis, ediceret, sicut in aliis civitatibus credita sibi veritate fecerunt. Tunc Paulus facto manu silentio, populis doctrinam Christi Domini prædicavit; prophetarum testimoniis quæ dicebantur ostendens, ut eos ad plenissimam fidem patefacta veritate perduceret : contestans eos, solum esse Dominum Christum, qui austeritatem legis gratiæ suæ dono justificat : cavendum ne, sicut Scriptura monet, nolint credere quæ eos ipsa veritas cognoscitur ammonere.

31. — XIII, 42. *Exeuntibus autem illis, rogabant ut sequenti sabbato loquerentur sibi verba Dei* [Vulg., *loquerentur sibi verba hæc*]. Exeuntes igitur synagogam Paulum et Barnabam precabatur turba Judæorum ut iterum sabbato veniente de Christo Domino verba geminarent. Sequenti vero sabbato, dum studiosissime ad audiendum populi convenissent, zelo

magno commoti quidam Judæorum contradicere temptaverunt. Quibus Paulus, Barnabasque respondit : *Oportebat quidem vobis primum loqui verbum Dei; sed quoniam repulistis illud, sic ut mandatum nobis est, transimus ad gentes* ^c. Quo dicto gratificati gentiles Christianum dogma ^d [leg. dogma] prontissima mente receperunt. Dolentes autem contradictores concitaverunt honestas mulieres primosque civitatis, et Barnabam Paulumque de suis ædibus expulerunt. Qui venientes Iconium, converterunt multos ad Dominum. Iterumque illis per adversarios seditio concitata surrexit, quæ tam cito, Domino juvante, placata est; unde factum est ut alii cum apostolis, alii sentirent utique cum Judæis.

32. — XIV, 5. *Cum autem factus esset impetus gentilium et Judæorum cum principibus suis, et reliqua.* Cum Paulum et Barnabam Iconii concitata seditio extinguere voluisset, confugerunt Lytran et Derben, vel [vel pro et] alias Lycaoniae regiones, ibique populus cunctus in Christianam religionem mutatus est. Lystris autem quidam vir ab utero matris suæ pedibus jacebat infirmus, cui magna voce præcepit coram omnibus Paulus in nomine Jesu Christi intuens, *sanus surge vestigiis*. Quod cum vidisset turba Lycaoniae, putantes non homines esse, sed deos, sacrificia illis offerre pecudum, more patrio, festinabant. Tunc Barnabas et Paulus, scissis vestibus, similes eorum mortales se modis omnibus asserebant; sed ista virtute sua peragere Dominum Christum, qui fecit cælum, et terram, et omnia quæ eorum ambitu continentur. Qua ratione placati vix a deliberata immolatione remoti sunt.

33. — XIV, 18. *Cumque ibi commorarentur* [In Vulg. colon primum non habetur] *et docerent, supervenerunt quidam ab Antiochia, et cætera.* Igitur cum Paulus, et Barnabas Lystris sub magna civium devotione morarentur, supervenerunt quidam sceleratissimi Judæi, qui persuadentes turbis, Paulum lapidibus cæsum quasi mortuum foras castra traxerunt. Qui surgens cum discipulis suis, civitatem de qua expulsus fuerat, invicta fiducia sanus intravit. Alio vero die cum Barnaba Derben usque profectus est, ubi prædicans verbum, multos convertit ad Dominum : exindeque iterum Lystram, Iconium Antiochiamque reversi sunt, confirmantes animos discipulorum, ut in traditis sibi regulis constanter insisterent : quibus constituentes presbyteros, cum jejunatione prædicati sunt, Dominoque eos sancta commendatione reliquerunt.

34. — XIV, 23. *Transeuntesque Ipsidiam, [leg. Pisidiam] venerunt Pamphyliam, et reliqua.* Simili modo

^a Vides hic hominem distrahi et in duos dissecti, ex proconsule scilicet Sergio Paulo, viro prudente, Sergius proconsul, et Paulus prudens conflantur. Versiculo 20, redempto Blasto, sive ex suo codice, sive persuasionis genus divinans.

^b Vulg.: Qui erat cum proconsule Sergio Paulo, viro prudente.

^c Vulg. vers. 16 : repellitis illud, et indignos vos judicatis æternæ vitæ, ecce convertimur ad gentes.

^d Ita liber : sic plastrum et plostrum : Plautia et

Plotia eadem gens. Vetus codex capitularis Veronæ: et occisum Annam, ubi Onam legi solet in S. Hier. lib. 1 adv. Jovin. Prænomen Aulus in quibusdam lapidibus scribi OLUS, testantur Reinesius et Fabricius. Ou quoque : vetusta inscriptio apud Gruterum, pag. 506 : JOURE dicendo. Victorinus in Orthogr., inde scriptum legitis, loucetios, nuncios; in nummis, Fourius, Foulvius, etc. Vide legum fragmenta ex æneis tabulis eruta a Sigonio et Ursino.

per diversas civitates prædicando, Antiochiam profecti esse referuntur: ubi in unum fidelibus aggregatis, retulerunt quanta Dominus gentilibus præstitisset, ut aperto ostio fidei plenissimam illis dignatus fuerit monstrare veritatem. Sed cum ibidem aliquanto tempore morarentur, quidam falsi monitores persuadebant gentilibus, qui jam suscepta prædicatione crediderant, non eos posse salvos fieri, nisi circumcisionem perciperent, sicut per Mosen Dominus imperavit: quæ res dissensionem fecit in populis. Tunc placuit ut super hac quæstione interrogarentur qui erant Hierosolymis constituti, quatenus eorum consensu altercatio suborta finiretur: quo pergentes, per civitates, singulasque regiones narrabant, quanta Dominus gentibus præstitisset: unde gaudium magnum cottidie crescebat in fratribus.

35. — xv, 4. *Cum autem venissent Hierosolymam, suscepti sunt magnifice* [Vulg. non habet *magnifice*] *ab Ecclesia.* Dum Paulus et Barnabas cum fratribus Hierosolymam venissent propter habitam quæstionem, ab Ecclesia cuncta cum magna gratulatione suscepti sunt. Ibi iterum inter Phariseos qui jam crediderant, et apostolos de circumcisione facta quæstio est. Tunc Petrus Spiritu sancto repletus docuit gentiles, non circumcisione purificandos esse, sed fide; quod etiam Jacobus secutus episcopus, qui frater Domini vocabatur, magnis ratiocinationibus et prophetæ testimonio comprobavit, dicens, sufficere Mosi, quod ejus nomen in synagoga omni sabbato sub veneratione nominatur.

36. — xv, 22. *Tunc placuit apostolis, et senioribus, et omni Ecclesiæ eligere viros, et mittere Antiochiam* ^a. Placuit apostolis et senioribus qui Hierosolymis habitabant, Antiochiam mittere cum Paulo et Barnaba Judam, qui cognominatur Barsabas, et Sileam, per quem hujusmodi epistolam destinarunt; ne crederent circumcisionis sibi necessariam legem, sed ab idolis, fornicatione et sanguine suffocato se tantummodo continerent; et in gratia Domini perseverantes bene se positos esse confiderent.

37. — xv, 30. *Illi igitur dimissi descenderunt Antiochiam, et reliqua.* Supradicti Barnabas et Sileas, cum Antiochiam venissent, fratribus epistulas, congregata multitudine, tradiderunt. Quibus relectis gavisissimi sunt, causam scandali fuisse submotam. Judas quoque et Sileas, cum et ipsi essent prophetæ, in eadem voluntate cunctorum pectora formaverunt: ubi aliquanto tempore commorati, dimissi sunt a fratribus, ut redirent ad eos a quibus fuerant destinati. Sed Sileas ibi se tenuit; solus autem Judas Hierosolymam est reversus. Paulus igitur et Barnabas Antiochiæ morabantur, verbum Domini docen-

tes enixius: post aliquot vero dies Paulus et Barnabas paterna jura commoniti, illas regiones recurrere decreverunt, in quibus verbum Domini fuerat longe lateque seminatum. Tunc propter Joannem, qui et Marcus ^b, dissensione facta, Barnabas assumpto Joanne navigavit Cyprum; Paulus vero, assumpto Silea, profectus est Syriam et Ciliciam, confirmans Ecclesias, ut in traditionibus patrum mentis robore permanerent.

38. — xvi, 1. *Cumque circuissent has nationes, pervenit* [Vulg., *pervenit*, absque præced.] *Derben et Lystram.* Paulus, dum circuisset nationes superius nominatas, in Derben pervenit et Lystram; ibique reperit Timotheum quemdam, discipulum gentili patre progenitum. Quem volens secum ducere, circumcidit ad seditionem Judæorum subtiliter amputandam. Is, cum pertransiret propositas civitates, tradebat illis Christiana docmata [sic], quæ fuerant a reliquis apostolis Hierosolymis constituta. Quos volentes ire ad diversas civitates aliunde Spiritus sanctus prohibebat, et alibi eos pergere commonebat. Nam cum venissent Troaden, Paulus vidit in somnis quemdam Macedonem dicere: *Transiens in Macedoniam, adjuva nos* (Vers. 9): unde intellexerunt omnes iter suum probitate rerum divinitus ordinatum, et necesse fuit gaudentes facere, quod dignata fuerat Divinitas aramonere.

39. — xvi, 11. *Navigantes autem a Troade, recto cursu venimus Samothraciam.* Paulus igitur et Sileas, cum a Troade navigassent, perambulantes aliquas civitates, venerunt Philippos, quæ est prima partis Macedonia civitas, colonia [Vulg., *prima patria*]. Ibi quædam mulier Lydia purpuraria credidit Christo, quæ cum tota domo sua gratiam est baptismatis consecuta: apud quam rogati apostoli fecerunt noctis ipsique mansionem. Alio die ad orationem euntibus puella eis habens spiritum pythonis occurrit, quæ dominis suis quæstum magnum vulgata vaticinatione præstabat. Hæc dum importuna sequeretur apostolos, præcepit Paulus spiritui immundo exire ab ea quæ tenebatur obnoxia. Tunc domini ejus, quibus dementia ipsius erat causa compendii ^c, in contumeliam Pauli magistratus et populos armaverunt: quos cæcos virgis, et traditos custodibus carcereis vinculis inligarunt.

40. — xvi, 25. *Media autem nocte Paulus et Sileas orantes laudabant Dominum.* Cum Paulus et Sileas retrusi in custodia, media nocte laudes Domino personarent, subito terræmotus factus est magnus, ita ut carceris ipsius fundamenta quaterentur: nam et ostia patefacta sunt, et omnium vincitorum ligamenta soluta sunt. Quod cum custos carceris cogno-

^a Vulg., *cum omni Ecclesia, etc., viros ex eis, etc.*

^b Versionis cui Cassiodorius inhæret, antiquitatem comprobare videtur hic locus; ubi enim Vulgata, *Joannem, qui cognominabatur Marcus*, legit interpret noster, *qui et Marcus*, Romana et vetusta formula, ut docent prisca marmora. Romæ in hortis Justinianis: FELIX. QUI. ET. CLEMENS.

^c Hoc est *lucris*. Epistola Athalarici regis ad Joannem II: *Absint enim a nostro sæculo damnosa com-*

pendia. Etiam auctor ad Herennium, lib. iv: *Duae res sunt quæ possunt homines ad turpe compendium commovere.* Et Ulpianus in l. si quis a filio ff. de legat: *Quod ad ornatum vel compendium reipublicæ spectat.* Opponitur *dispendio.* Antecedente numero animadvertenda optima lectio: *quæ est prima partis Macedonia civitas:* consentiente tum Græco textu, tum S. Hieronymi versione.

visset, evaginato gladio se volebat extinguere: cui Paulus magna voce proclamavit, ne in se manus iniceret, cum sibi creditos ibidem reperiret: qui incenso lumine omnes ibi reperit quos quærebat. Tunc procidens ad pedes apostolorum, ut salvus fieret supplicavit: qui audiens verbum Domini, credidit, et cum omni domo sua baptizatus esse cognoscitur. Quos ad habitaculum suum perducens, plagasque eorum perungens, apposita mensa refecit; et lætatus est nimium, quod cum tota domo sua Christi fuerit gratiam consecutus: quo terræmotu magistratus quoque commoti sunt, et præceperunt ut apostoli de custodia linq̄uerentur. Paulus respondit: Cum Romani simus, et innocentes carceris vincula patiamur, clam exire non possumus, nisi ipsi veniant ad nos eiciendos qui sic iniqua jusserunt.

41. — XVI, 38. Nuntiaverunt autem magistratibus actores verba hæc, et cætera. Auditis verbis apostolorum, magistratus omnino timuerunt, quia se dixerant Romanos innocentes missos in carcerem, et euntes ad eos deprecati sunt ut civitatem suam egrederentur inlæsi: quo facto, ad Lydiam venerunt, fratribusque suis per ordinem retulerunt quanta illis Dominus præstitisset; exindeque promoventes, Thessalonicam pervenerunt: ubi ingrediens synagogam docebat eos, secundum Scripturas sanctas oportuisse Christum Dominum pro salute nostra pati, et tri-duana celeritate resurgere; quod multi populorum et nobiles mulieres credentes, apostolis fidei probantur adjuncti: quos Judæi, zelo faciente, concitatis seditionibus, expulerunt; qui venientes in synagogam more solito disputabant; ubi nobiles eorum Scripturas divinas diligentissime perscrutantes, Domino Christo ex magna parte crediderunt.

42. — XVII, 13. Cum autem cognovissent in Thessalonica Judæi quia et Beroeæ prædicatum est verbum Dei. Cum vero cognovissent Thessalonicenses Judæi in Beroea apostolos de Christo prædicare, venientes illuc crebris seditionibus populos incitabant, dicentes cavendos esse qui orbem terrarum nova prædicatione confundunt. Tunc visum est fratribus ut Paulum transmitterent Athenas, Sileam autem et Timotheum ad tempus aliquod ibi retinerent. Paulus autem veniens Athenas, per loca singula vehementius disputabat, videns idololatriæ deditam civitatem: qua opinione vulgata, comprehenderunt eum quidam civium, et duxerunt ad Ariopagum, ubi erat philosophorum adunata collectio: quem alii seminivertium^a, alii novorum dæmoniorum prædicatorem esse dicebant. Tunc prudentes, Paulo in medio constituto, desiderabant audire doctrinam quam longe lateque seminabat.

43. — XVII, 22. Stans autem Paulus in medio

A Areopagi, dixit, et reliqua. Paulus igitur in Ariopagi medio constitutus cælestis philosophiæ mella fundebat; inde pulcherrimum sumens initium, quod inter eorum diversa simulacra scriptum reperit, IGNOTO DEO, ut necessario quærerent quem ipsi incognitum sibi esse professi sunt; per ordinem prædicans Dominum Christum, qui omni potentia sua cælum fecit et terram, et omnia quæ in eis sunt; convincens eos, etiam auctorum suorum evidenter exemplis, cum sint *genus Dei*, non debere eos colere manufacta. Nam cum audissent inter alia de resurrectione mortuorum, multi crediderunt, alii vero putabant esse mendacium. Post hæc descendens ab Athenis, venit Corinthum, ubi prædicans Dominum Salvatorem Judæis et Græcis Christianæ religionis dogmata contradebat.

B dogmata contradebat. 44. — XVIII, 5. Cum venissent autem a Macedonia Sileas et Timotheus, instabant ut verbum Pauli^b, et cætera. Cum de Macedonia venissent Sileas et Timotheus Corinthum, ubi erat Paulus, verbum Domini Paulus docebat instanter: sed non audientibus quibusdam Judæis, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos: *Christi Domini sanguis effusus vos oneret: ego autem, sicut mihi præceptum est, ad gentes vadam^c protinus instruendas.* Et emigrans ad Titum quemdam, tunc docuit archisynagogam Crispum, et cum tota domo sua aliisque multis, Christianæ fidei præcepta suscepit. Quadam vero nocte Paulo Dominus dixit in somnis: *Contradicientium vota non timeas; ego autem sum tecum^d, et neminem te superare permitto.* Qua commonitione roboratus, annum et sex menses fiducialiter docens, in eadem civitate consedit: qui propter novam prædicationem ad tribunal proconsulis Gallionis perductus est a Judæis. Sed Gallio quæstiones legis divinæ ad se non dicens pertinere, eliminatos fecit abscedere: post aliquot vero dies fratribus valedicto, cum Aquila et Priscilla in Ephesum Paulus advenit; nec ibi, deprecantibus multis, diutius potuit commorari, Hierosolymam pro Pentecostes solemnitate festinans.

C rare permitto. 45. — XVIII, 21. Et profectus est ab Epheso, et descendit [Vulg., descendens] Cæsaream Paulus, et quod sequitur. Inde Paulus egrediens, descendit Cæsaream, ubi salutavit congregationem Ecclesiæ; post Antiochiam est profectus, ibique aliquantum temporis immoratus, peragravit Galatiam Phrygiamque regiones, confirmans omnes discipulos, ut in susceptis regulis permanerent. Apollo vero quidam Judæus, Alexandrinus natione, vir loquens et fervens spiritu, Ephesum venit; ibique dum in synagoga fiducialiter ageret cum Judæis, assumserunt eum Aquila et Priscilla, quem diligentius Scripturas Domini, patefacta veritate, docuerunt; cum

^a Vulgata XVII, 18, *seminator verborum*: Græcus textus *σπερμολόγος*. Athenienses siquidem homines Attica contumelia Apostolum insectabantur. Demosthenes de Corona: *εἰ γὰρ Ῥαδάμανθος ἢ Μίνως ἦν ὁ κατηγορῶν, ἀλλὰ μὴ σπερμολόγος*, etc.

^b Vulg., *instabat verbo Paulus*. Græc. tex., *συνείχετο*

τῷ πνεύματι.

^c Vulg. vers. 6, *sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, ex hoc ad gentes vadam.*

^d Vulg., *Noli timere, sed loquere, et ne taceas: propter quod ego sum tecum, et nemo apponetur tibi, ut noceat te.*

autem vellet ire Achaïam, scripserunt ut eum confidenter plebs devota suscipere; unde factum est Judæos confidenter certiusque convinceret.

46. — XIX, 1. *Factum est autem, cum Apollo esset Corinthi, ut Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret, et cætera.* Verum cum Apollo esset Corinthi, contigit ut Paulus, peragratis superioribus partibus, veniret ad Ephesum; ubi repertus^a quosdam discipulos, interrogavit si baptizati Spiritus sancti gratiam percepissent. Illi professi sunt hoc nomen se omnimodis ignorare, sed in Joannis se fuisse baptizans, venit supra eos Spiritus sanctus, ut linguis diversis prophetare valuissent: ibique Paulus per tres menses residens, de Christo Domino sollempni more prædicavit.

47. — XIX, 9. *Cum autem quidam indurarentur, et non crederent, et cætera.* Cum quidam Ephesiorum obstinata voluntate non crederent, segregavit ab eis discipulos suos, et cottidie in schola tyranni per biennium disserebat, miracula multa faciens, ita ut sudaria ejus apponerentur ægrotis, et restituerentur pristinae sanitati. Erant autem septem fratres subdoli, filii principis synagogæ, qui dicebant enigmatis: *Adjuro vos per Jesum Christum, quem Paulus prædicat, exire celeriter*: quibus respondebat spiritus nequam: *Jesum quidem novi, et Paulum scio, vos autem qui estis ignoro*^b. Et obsessi pertinaci adversum eos concertatione pugnabant: quod dum fuisset cognitum, magna populi credidit multitudo. Tunc qui fuerant mundi curiosa sectantes, deferentes codices suos, judicantes esse superfluos, igne cremaverunt, qui usque ad quinquaginta millium denariorum fuerant comparati. His itaque peractis, Paulus duos mittens in Macedoniam, Timotheum et Erastum, ipse in Asia mansit ad tempus.

48. — XIX, 23. *Facta erat [Vulg., est] autem illo tempore turbatio non minima de via Domini, et cætera.* De religione Christiana in Epheso eodem modo facta seditio est. Erat quidam Demetrius, qui in templo Dianæ ædiculus faciebat argenteas: iste artificibus consueverat non minimas præstare mercedes: is videns ritum sacrorum prædicationibus Pauli funditus potuisse subverti, supradictos artifices adversum apostolos ejusque discipulos graviter incitavit. Qui rapto Gaio et Aristarcho, comitibus Pauli, de thea-

tro ubi verbum Domini prædicabant, traxerunt ad judices audiendos; Paulum vero volentem ad populos introire non permiserunt discipuli vel amici (erat enim totius civitatis magna confusio), ne ipsum totius populi furor impeteret, quem sciebat contrariæ sibi prædicationis auctorem.

49. — XIX, 33. *Alexander ergo, manu silentio postulato, volebat rationem reddere populo.* Alexander vero, unus ex discipulis Pauli, manu facto silentio, volebat populis concitatis reddere rationem: quem mox ut Judæum cognoverunt, ne quid contra Dianam diceret, per horas duas voce magna professi sunt magnam esse Dianam Ephesiorum. Metuens autem scriba ne tanta seditio confunderet civitatem, silentio facto, populis persuasit ut, si Demetrius et artifices ejus adversus aliquos causam movent, a judicibus placatis audiantur; homines autem innocentes, qui nihil contra Dianam locuti sunt, non debent usque ad mortis periculum pervenire: qua ratione suscepta seditio cuncta sedata est. Tunc Paulus, valedicto discipulis, Macedoniam est profectus; ubi docens plurimos, venit ad Græciam; exindeque perambulans regiones vicinas, cum discipulis suis pervenit ad Troadem, ubi septem dies noscuntur esse remorati.

50. — XX, 7. *In unum autem sabbati, cum convenissent ad frangendum panem*^c. Paulus pridie quam esset profecturus ex Troada, protracto sermone usque ad medium noctis, studiosissime et suaviter imbuebat: ubi contigit ut unus adolescentium somno compressus, de cænaculo cadens periculum mortis incurreret^d; quem Paulus religiosa charitate complectens, iis qui aderant reddidit sanum: qui se pane reficiens, usque ad lucem prædicans populis, inde ad Assoon terreno [*forte deest itinere*] profectus est: discipuli vero ejus navigantes, sicut ipse constituerat eis, Paulum in supradicta civitate reppererunt. Inde jam simul Mytilenem, Chium, Samum, Miletum usque profecti sunt: proposuerat enim Paulus Ephesum prætermittere, ut die Pentecostes Hierosolymam perveniret.

51. — XX, 17. *A Mileto autem mittens Ephesum, vocavit majores natu Ecclesiæ.* A Mileto Ephesum prætermittens^e episcopos Ecclesiæ Paulus apostolus convocavit, ibique illis magna charitate retexuit, quali apud eos se temperantia vel humilitate tracta-

^a Ἐρπύων: novum participium Latinis largitur, Græcos æmulans: supra pariter a verbo pœnitet pœnisis deduxit, μεταπεινοῦντος. Interrogavit si: more Vulgatæ versionis, quæ Græcum εἰ, etiam cum pro an ponitur, reddit si. Similiter sumi videtur a Tibullo, lib. III, el. 1: *Illa mihi referet, si nostri mutua cura est, an minor.*

^b Vulg. vers. 15 non habet *exire celeriter*, nec *ignoro*.

^c Vulg.: *Una autem sabbati, cum convenissemus, etc.*

^d Insigniter discrepabat hic ista versio a Vulgata, sive, ut arbitror, insigniter aberrabat. De adolescente qui de cænaculo cecidit, legitur in communi textu, *sublatus est mortuus*; at Cassiodorus legit, *periculum mortis incurrisse*; et paulo infra pro iis,

adduxerunt puerum viventem, habet, iis qui aderant reddidit sanum. Non deerunt tamen qui putent discrepantiam hanc non imputandam textui, sed interpreti; qui *mortuum* pro exanimi intellexerit, ac velut mortuo; et ea quæ sequuntur, *anima ipsius in ipso est*, ad litteram acceperit, quamvis ut simulate ac velut jocose dicta accipienda sint, quomodo et illa Christi Jesu Matth. IX, 24: *non est mortua puella, sed dormit.*

^e Verba libentissime extendit: *contradebat, promoventes, compromittit*, quod etiam habetur Div. Lect. cap. 24: simplicibus nimirum verbis adhibitis, perire videbatur rhythmus, et perpetua illa dictionis veluti modulatio. Inversa autem quandoque significatio minus curæ est: itaque *prætermittens* hic pro *mittens*.

verit : verbum illis Domini supra cuncta commen-
dans, ne venientes falsi prædicatores eorum corda
subverterent, et ab institutis regulis periculoso ni-
mis errore deviarent : referens etiam nulli se fuisse
in sumtibus gravem ; sed cum illis spiritalis patris
impendisset affectum, suis manibus se et reliquos
pavisse collegas ; quando dare quam accipere con-
stat esse beatius ; se dicens vale facto discedere, nec
eorum aspectus ultra revidere. Quæ cum dixisset,
cum tota plebe genibus positis exoravit, et fletus
omnium voce magna concrepuit : osculantesque col-
lum ejus, profusa pietate deflebant, propter quod
illis dixerat, eos ulterius se non esse visuros.

52. — XXI, 1. *Cum autem factum esset ut navigare-
mus, abstracti ab eis, recto cursu venimus Coö.* Inde
post multas lacrymas, quasi violenter abstracti, ve-
nerunt Coö ; progressique Rhodum atque Pataram,
transeuntes Phœnicem et Cyprum, Tyrum usque
perducti sunt. Ibi repertis discipulis quibusdam,
mansit apud eos diebus septem : qui præscientiæ
virtute commoniti, dicebant Paulo, ne Hierosoly-
mam festinaret ascendere, dum ei ventus ibidem
gravissimus immineret. Unde oratione facta et vale
dicto, ad Tolomaidam venerunt, exindeque Cæsa-
ream ; ubi ingrediens domum Philippi prædicatoris,
qui erat unus ex septem quos superiori tempore
apostoli mensarum amministrazione præfecerant ; is
habebat filias quatuor virgines Domini eloquia pro-
phetantes ; et dum ibidem morarentur, ab Hieroso-
lymis venit propheta nomine Agabus, qui assumens
zonam Pauli, pedes suos inligans dixit, ita esse vi-
rum, cujus erat cingulum, a Judæis protenus alligandum,
et in manibus gentium contradendum. Tunc discipuli cum
fidelibus rogabant ut imminencia Paulus pericula
declinaret.

53. — XXI, 13. *Tunc respondens Paulus, dixit*
[Vulg., *respondit*], et reliqua. Flentes autem Paulus
ammonuit, ne de aspero ejus casu se viderentur affli-
gere : quando ipse paratus esset pro Christi nomine
non solum ligari, verum etiam libenter occidi. Cui
discipuli dixerunt, quoniam eum retinere non pote-
rant : *fiat voluntas Domini.* Hi cum Hierosolymam
venissent, a fratribus gratanter excepti sunt. Postero
die Paulus abiit ad Jacobum, omnia illi referens
qualia gentibus per ministerium ipsius virtus divina
præstiterit : unde omnino gavisi sunt. Cui congau-
dentes gratias Domino retulerunt, sed commonebant
illum, ut circa populum Judæorum deberet esse sol-
licitus ; quoniam probabatur illis vehementer esse
suspectus, eo quod de circumcissione abolenda con-
tra legem Mosis doceret. Sed consilium dederunt,
ut ex suis quattuor viros assumeret, cum quibus sy-
nagogam rasis capitibus introivit ; quod Judæi co-
gnoscentes, nihil eum contra legem Mosis crede-
rent esse dicturum. His autem qui de gentibus cre-
diderunt, scripsisse se dicunt, de quibus rebus suf-

ficienter abstineant, et in traditis sibi regulis per-
severent.

54. — XXI, 26. *Tunc Paulus, adsumptis viris, po-
stera die purificatus, cum illis intravit in templum.*
Consilium vero, quod supra dictum fuerat, Paulus
gratanter sumens, acceptis quattuor fratribus purifi-
catis, rasisque capitibus, alia die synagogam præ-
sumptus intravit. Ubi cum verba faceret, annuntians
illis purificationem necessariam, donec pro salute
ipsorum Domino penderetur oblatio, post septem
dies qui de Asia erant Judæi, cognoscentes Paulum
comprehenderunt, seditioneque facta contra eum
populos collegerunt, dicentes hunc esse virum qui
contra legem Mose prætermittendam circumcisi-
onem gentibus persuadet. Quem cum occidere decre-
vissent, cum militibus et centurionibus tribunus su-
bito cohortis advenit, qui ratione reddita ab scelesta
voluntate suspendit. Tunc a populis ereptum Pau-
lum, sed duabus catenis inligatum, tribunus perducere
jussit ad castra ; ubi Apostolus vinculis inligatus tri-
bunum petiit, ut ei populos liceret affari : qua vo-
luntate concessa, manu facto silentio, turbis He-
braica lingua locutus est.

55. — XXII, 1. *Viri fratres* [Vulg., *fratres et patres*],
audite quam ad vos nunc reddo rationem, et cætera.
Paulus, cum ad simplicitatem cordis curreret, per
ordinem populis narrat quemammodum a Domino sit
electus, cum esset persecutor Ecclesiæ : cui etiam
scelus suum de sanguine Stephani infracta mente
non tacuit : sed audisse se dicit a Domino, cui non
potest obviare, ad prædicationem gentium se esse
mittendum. Quem Judæi eatenus audientes, voce
magna tribuno clamare cœperunt, tollendum esse de
viviis, qui sibi talia persuasit.

56. — XXII, 23. *Vociferantibus autem eis, et proi-
cientibus vestimenta sua, et cætera.* Seditionem fa-
cientibus Judæis, et pulverem in cælum proicienti-
bus, Paulum tribunus duci jussit in castra ; quem
dum flagellis cæderent, ut causam concitatae sedi-
tionis agnoscerent, Paulus centurioni dixit astanti :
*Videte si indemnatum vobis liceat flagellare Roma-
num* ^a. Quo dicto perterritus, solvit eum, et immi-
nentia tormenta suspendit. Alio autem die Paulum
atque concilium Judæorum ante se præcepit adsi-
stere, volens agnoscere qua causa sit traditus. Tunc
Paulus Judæorum turbas intendens ^b ita locutus est.

57. — XXIII, 1. *Intuens autem* [Vulg., *Intendens
autem in*] *concilium Paulus ait, et reliqua.* Cum Pau-
lus prima fronte dixisset : *Viri fratres, ego omni con-
scientia bona conversatus sum ante Deum usque in ho-
diernum diem, os ejus Ananias princeps sacerdotum,
quasi blasphemum, percutere præcepit adstantibus.*
Cui Paulus libera voce respondit : *Deus te, paries
dealbate, percutiet, qui sedens loco judicis, percuti me
præcipis contra legem* ^c. Quem dum arguerent, cur
principi sacerdotum maledicere voluisset, respondit
gustinum dicitur *superintendens*, id est inspector.

^c Vulg. : *Et tu sedens judicas me secundum legem,
et contra legem jubes me percuti ?*

^a Vulg. vers. 25 : *Si hominem Romanum et indem-
natum, etc.*

^b Hoc est, intuens : sic alibi, *quidquid sol non
intendit, scilicet non aspicit.* Episcopus apud S. Au-

nescisse se tali eum honore subvectum. Sciens autem Paulus Phariseos et Sadduceos ibidem convenisse, qui diversa persuasione discreti sunt, voce magna proclamavit se esse Phariseum, et propter spem et resurrectionem mortuorum, quam et ipsi credebant, se gravissimum iudicium sustinere. Quo dicto mox inter eos altercatione commota, conventus ille solutus est.

58. — xxiii, 10. *Et cum magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerperetur Paulus.* Cum facta fuisset inter Phariseos et Sadduceos magna dissensio, timens tribunus ne Paulus discerperetur a Sadduceis, iussit eum ad castra revocari: cui per noctem Dominus dixit: *Constans esto, Paule, quoniam sicut hic mihi testificatus es, ita te oportet nomen meum et in Romana urbe predicare*^a. Sequenti vero die quadraginta Judæi, conjuratione facta, Paulum occidere decreverunt; quod audiens filius sororis, Paulo in castra posito nuntiavit. Rogat ille custodes, ut adolescentem perducerent ad tribunal; qui dum ei per ordinem cuncta dixisset, præcepit adolescenti, ut dictum sibi nullus agnosceret.

59. — xxiii, 23. *Et vocatis duobus centurionibus, dixit.* Tribunus autem vocatis duobus centurionibus præcepit ut cum militibus armatis ad Felicem iudicem Paulum Cæsaream usque perducerent, ne forsitan crederetur quod eum, accepta pecunia, a Judæis fecisset occidi. Cui transmisit epistolam, ubi actum sub veritate narravit. Milites quæ fuerant delegata fecerunt. Tunc supra dictus præses, prælecta epistula, Paulum fecit in Herodis prætorio custodiri, usque dum ejus accusatores venire potuissent.

60. — xxiv, 1. *Post quinque autem dies descendit princeps sacerdotum, et reliqua.* Post quinque dies venerunt Judæi ad Felicem iudicem cum oratore Tertullo contra Paulum..... di. Tunc partibus in medio constitutis, Tertullus orator de eloquentia humana præsumens, Paulum invidiose cœpit impetere: per totum orbem quietos Judæos novis prædicationibus eum velle confundere: quo adprehenso, tantum facinus secundum legem suam voluerunt protinus vindicari: quem eripiens Lysias tribunus, ad ipsius cognoscitur misisse iudicium. Reliqui Judæi horrida voce testificati sunt ita se habere quæ dicta sunt.

61. — xxiv, 10. *Respondit autem Paulus, annuente sibi præside, dicens.* Postquam Tertullus orator quæ volebat asseruit, præmissis quæ poterant ad benevolentiam iudicis pertinere, Paulus ita respondit: Cum more gentis suæ Hierusalem Dominum adorare venisset, et eleemosynam genti suæ facturum, neque turbam, neque tumultum fecit; sed cum teneretur a centurionibus clamasse se dicit ad populum: *De resurrectione mortuorum, quam et vos creditis, hodie iudicandus assisto.* Nec aliquid tale eos probare posse confirmat, qualia de se impiæ voluntate slexerunt.

A Certe cum sint præsentibus, dicant, si quid aliud, quod ad confusionem pertinet civitatis, factum esso meminerunt. Quos Felix iudex usque ad præsentiam tribuni Lysias distulit audiendos; iubens centurioni Paulum custodiæ mancipatum habere requiem, nec prohibere quemquam illi ministrare, quæ ad solacia ejus poterant pertinere.

62. — xxiv, 21. *Post aliquot autem dies Drusilla uxor Felicis [Vulg., Veniens Felix cum Drusilla uxore sua], quæ erat Judæa.* Post aliquot dies rogatus Felix a Drusilla conjugis sua coram ea Paulum fecit adduci: qui dum multa de fide Domini, et de justitia, et castitate, et de iudicio futuro dissereret, prædicationis ipsius veritate commotus, dixit Paulo: *Nunc vade, et opportuno tempore faciam te esse præsentem* [Vulg., accersam]. Quem ad se frequenter vocabat, credens quod more sæcularium negotiorum pecuniam ab ipso sumere potuisset. Inter hæc expleto biennio Felix successorem accepit Porcium Festum; Paulum vero propter gratiam Judæorum reliquit in vinculis. Tunc Festus veniens Cæsaream, præsentatis sibi et Paulo, et Judæis, qui eum persequi videbantur, sedit tribunal. Paulus autem neminem se læsisse testatus est, ammirans quare tantæ persecutionis pateretur invidiam; et ideo ad Cæsarem se mittendum esse proclamabat. Cui Festus sub brevitate respondit: *Quoniam appellasti Cæsarem, ibis ad Cæsarem* (Vers. 12).

63. — xxv, 13. *Et cum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex et Beronices descenderunt Cæsaream.* Transactis autem aliquot diebus, Agrippa rex et Beronices ad salutandum Festum Cæsaream venerunt; et cum apud ipsum aliquanto tempore morarentur, de Paulo quodam Judæo Festus Agrippæ regi per ordinem quæ fuerant gesta narravit; et cum Judæorum improbitate premeretur, ad Cæsarem eum appellasse clamavit. Tunc cum eum videre vellet Agrippa, alio die promisit illum Festus modis omnibus audiendum.

64. — xxv, 23. *Altera autem die, cum venisset Agrippa et Beronice cum multa ambitione.* Altero die dum Agrippa et Beronice una cum Festo, et turbis plurimis auditorium civitatis intrassent, iubente Festo, Paulus est traductus in medium, ut ea quæ secretius regi rettulerat, per singula ipsius testimonio comprobaret: quem post appellationem ideo prohibet ante Agrippam perductum, ut veritate rei cognita, cum explanatione causæ ad Cæsarem mitteretur.

65. — xxvi, 1. *Agrippa vero ad Paulum ait.* Tunc Agrippa Paulo pro se loquendi fiduciam dedit. Qui primum iudicem laudans, ab initio quæ sibi acciderant integra veritate complexus est: referens quemadmodum Christianum populum fuerit persecutus; deinde cum iret Damascum, qualia lumine Domini circumventus audierit; statimque, ut necesse fuit,

^a Vulg. vers. 11: *Constans esto: sicut enim testificatus es de me in Jerusalem, sic te oportet et Romæ testificari.*

sermonibus obœdisse dominicis : unde se prædicasse A perhibet populis et gentibus, ut conversi dignaque poenitentiae opera facientes, æternæ vitæ præmia reperirent; qua de causa commoti Judæi eum occidere decreverunt; quorum manibus auxilio Divinitatis ereptus, usque ad illud tempus ea se prædicasse testatus est quæ in Prophetis ac reliquis Scripturis divinis leguntur esse conscripta.

66. — xxvi, 19. Unde, rex Agrippa, non sui incredulus cœlesti visioni. Loquente Paulo illa quæ dicta sunt, Festus dixit incredulus : *Insanis, Paule, mentemque tuam lectio multa confundit* [Vulg., *multæ te litteræ ad insaniam convertunt*]. Cui Paulus, servata gravitate, respondit non se insanire, sed veritatis et sobrietatis verba dixisse; nam scire talia et regem decet Agrippam, quoniam quæ palam gesta sunt ad B ejus notitiam pervenire potuerunt : Agrippam quoque confirmat credere prophetis. Cui Agrippa jucunda mente respondit, quod eum sub celeritate vellet facere Christianum. Cui Paulus studio charitatis optavit ut et ipse et cæteri audientes tales fierent qualis ipse erat, exceptis vinculis suis. Qui, dimisso conventu, inter se locuti sunt, Paulum nihil tale fecisse unde mereretur occidi.

67. — xxvi, 32. Agrippa autem Festo dixit. Tunc Festo Agrippa dixit : *Poterat homo iste dimitti, si non appellasset ad Cæsarem*. Tunc traditus est Paulus centurioni Julio cum custodibus, ut navigaret Italiam : qui ascendentes navem secundo die Sidonem venerunt, ubi Paulum centurio clementer tractans, ad C amicos suos ire permisit. Inde Cyprum, inde Lystram, inde translati in Alexandrinam navem transnavigantes Cretam, in Salmonem, exindeque in Boniportum post tempus aliquod pervenerunt (Vers. 8). Ubi jam tempore navigationis expleto, Paulus dixit ad socios melius constare si ibidem hiemare potuissent, ne illis accidisset forte naufragium : cui centurio improvida mente dissentiens, ad portum festinavit Fœnices, qui erat loci positione securior.

68. — xxvii, 13. Aspirante autem austro æstimantes propositum se tenere. Egressi de portu Finicenæ, æstimantes locum se tenere posse pro portu, subito illis, qui vocatur euroaquilo, contrarius ac fortissimus ventus occurrat. Tum collectis velis navis per undas cœpit efferri, ita ut insulam Gaudem exeuntes, scalam perderent, et funibus accingentes navem, D eam liberare conarentur; sed crescentibus ventis ita periclitabantur, ut nec solem, neque sidera per multos dies conspiciere valuissent. Tunc Paulus, quam in somnis audierat, Domini promissione narrata, cæteros animavit; dicens, præter navem donasse sibi Deum cunctos homines qui cum ipso pergebant. Quarto decimo vero die, cum tempestate adhuc sæ-

viente, nautici fugere decrevissent, Paulus ait omnes salvos fieri non posse, nisi nautas in navi stare contingeret. Tunc milites, abscissis funibus, scapham potius judicaverunt esse temnendam.

69. — xxvii, 33. Et cum lux inciperet fieri, rogabat Paulus, et cætera. Post tempestatis igitur quartum decimum diem, rogavit Paulus ut cibum sumerent, quando de ducentis septuaginta sex viris nec capillus capitis eorum imminutus esse probaretur : nam ut alios exemplo suo potius invitaret, panem frangens ipse cibus est. Facto igitur die sinum quemdam conspicientes, ad littora vicina tendebant; sed navi cautibus undisque resoluta, consilium fuit ut omnes enatarent : unde sic factum est, ut, nave perditâ, cuncti illæsi ad optatam terram protinus B pervenirent.

70. — xxviii, 1. Barbari vero præstabant non modicam humanitatem nobis, et cætera. Omnibus jam in littore constitutis, cum maximum frigus insisteret, inedia multa fatigati, accolæ locorum barbari humanitatis alimenta præstabant. Paulus autem dum congregasset multitudinem sarmentorum, et super ignem misisset, vipera quæ ibi casu faciente reperta est, manum ejus mordicus adprehendit. Quæ cum in ejus carne penderet, incolæ loci primum illum homicidam esse crediderunt, qui post maris periculum, incurrisse putatum est ultionis eventum. At ubi sanus esse conspectus est, Deum credebant, cui nihil venena nocuerunt. Tunc etiam a quodam Publio benigne suscepti, patrem ipsius febribus ventrisque fluxu laborantem, Paulus oratione data sanavit. Quapropter concursu facto multorum qui in eadem insula commanebant, obsessi diverso languore curati sunt.

71. — xxviii, 11. Post menses autem tres navigavimus in navi Alexandrina, et cætera. Post tres vero menses ascendentes in Alexandrinam navem, in civitatem Siculorum Syracusas venerunt : inde Regio ^a, inde Puteolos (sic), inde jam pedibus, Trib. ^b Tabernis : ubi a fratribus Paulus libenter exceptus, et Romam perductus intravit. Ubi post tertium diem convocatis in synagoga senioribus,..... milite... ^c per ordinem a centurionibus, quali causa deductus est, ostendens illis gloriosam catenam, qua Israeliticæ causa salutis fuerat illigatus.

72. — xxviii, 21. At illi dixerunt ad eum : nos neque litteras accepimus a te, Judæa, et cætera. Judæi vero Paulo responderunt, neque per litteras, neque per nuntium se cognoscere potuisse, quæ nuper visus est intimare; sed postulabant ab ipso magis ut quæ alibi prædicavit agnoscerent. Constituto vero die cum venissent ad hospitium Pauli, loquebatur de regno Domini Christi, quem per Mosen atque prophetas constabat esse promissum. Sed quidam con-

^a Auctori forte probabatur, quod e Varrone apud Cornutum retulit, Orthogr. cap. 1 : *R litteram, si primo loco ponatur, non aspirari : lector enim ipse intelligere debet Rodum, tametsi h non habeat, Rhodum esse, retorem esse rhetorem.*

^b In ms. erat *Tribunus*. Numeratur *Tribus Tabernis* in Itinerario Appia via, inter Ariciam et Appii fo-

rum. In concilio Romano sub Hilario inter episcopos : *Lucifer Trium Tabernarum*. In Itinerario Burdigalensi bis id nomen occurrit, non longe a Placentia, et prope Interamnam.

^c Mutilus ac corruptus locus : inspicie sacrum textum.

sentientes, quidam non credentes fuerunt: quibus Paulus increpans Isaie dixit exemplum: protestantes magis suscepturas salutem, quam illi suscipere noluerunt. Quo dicto, factum est ut inter se Judæi haberent non minimam quæstionem. Paulus

autem in suo conducto biennio manens, de regno Domini Jesu Christi ad se venientes jugiter instruebat; qui licet esset catenis ferreis illigatus, credentium tamen cottidie solvebat vincula peccatorum.

APOCALYPSIS SANCTI JOANNIS.

1. — 1, 1. *Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere servis suis, et cætera.* Quidam prologus præmittitur, ut præsentis libri dignitas breviter indicetur: dicit enim Joannes apostolus, a Domino Christo visionem sibi de fine sæculi fuisse monstratam; et per quem, et cur sit ostensa memoratur: ut tanta veritate patefacta, et confidentiam devotus acciperet, et metum infidelium conscientia reperiret. Laudatur etiam qui hæc legere vel custodire maluerit; ut talibus promissionibus invitatus devotorum animus ardentius excitetur.

2. — 1, 4. *Joannes septem Ecclesiis quæ sunt in Asia. Gratia vobis, et pax, vel reliqua.* Scribere se dicit Joannes apostolus septem Ecclesiis quæ sunt in Asia constitutæ: quas salutatur, pacemque illis optat, et gratiam venire a Domino Christo, et a septem angelis qui ante thronum Domini leguntur assistere: sicut in libro Tobie Raphael angelus dixit: *Unus sum ex septem angelis qui consistimus ante thronum claritatis Dei (Tob. xii).* Sed quis est iste Dominus, qui est, qui fuit, et qui veniet, evidenti relatione patefacit: protestans ipsum esse Dominum Christum, qui nos redemit sanguine pretioso. Dicit etiam qualis veniet in secundo adventu suo, qualemque illum homines declarata potestate visuri sunt: nam ipsum esse primum et novissimum, et omnipotentem, ipsius quoque divinitatis voce confirmat.

3. — 1, 9. *Ego Joannes frater vester, et particeps in tribulatione, et cætera.* Cum esset in insula Pathmos, a Domitiano principe propter verbum Domini in exilium feliciter destinatus, dominico die voce magna commonitus, audisse se dicit apostolus ut ea quæ videbat scriberet; et ad septem Ecclesias designaret quarum nomina leguntur scripta. Subitoque conversus ad vocem Domini, vidit septem candelabra lucentia, et in medio Dominum Christum, cujus habitum per mysticas contropationes^a exponit. Erat enim podere vestitus, quod ad sacerdotium non est dubium pertinere; præcinctus fuit supra mammas zona aurea, propter hoc quod ejus actuum relucebat integritas; caput vero et capilli ejus, quod erant albi, demonstrant antiquissimum dierum; oculi autem, velut flamma ignis, eo quod omnia visu penetret, et a calore ejus nemo se possit abscondere. Pedes ejus erant similes aurochalco, quia in prædica-

tionibus suis fortissimus et splendidissimus invenitur; vox ejus ut sonus aquarum multarum, quia de ipso sapientiæ fluentia procedunt: de septem vero stellis ipse dicit inferius. Ex ore ejus egrediebatur gladius bis acutus, Novi et Veteris Testamenti sacramenta designans; facies ipsius splendebat ut sol, quoniam quidquid non intendit umbrescit. Qua visione perterritus, ante pedes ipsius protinus se corruisse testatur: cui Dominus dixit: *Surge, ne timeas*: se primum et novissimum esse confirmans; habere se perhibens claves mortis et inferi. Memento autem has et alias hujusmodi visiones, quas Dominus servis suis declarare dignatus est, ad tempus esse pro rerum qualitate formatas, manente in excellentia sua natura deitatis. Cæterum natura ipsa, ut est, divinitatis nulli hominum viventi adhuc probatur ostensa^b, quam post resurrectionem, sicuti est, se mundis cordibus patefacere compromittit.

4. — 1, 19. *Scribe ergo quæ vidisti, et quæ sunt, et quæ fieri post hæc oportet.* Nunc in septem candelabris et septem stellis sacramenta quæ viderat Joannes, Dominus illi Christus exponit, dicens eas septem Ecclesiarum esse fulgores^c, sed cum sit earum rerum innumera multitudo, septem ponuntur ad perfectionem scilicet indicandam: unde angelo Ephesiorum, hoc est episcopo, commonet scribendum, qui revera scriptis poterat admoneri. Scire se quidem dicens labores et patientiam ejus, quia falsos nolit prædicatores ammittere, sed charitatem eum prætermisisse contendit, ad quam illum redire habita satisfactione recomonet; ne candelabrum ipsius, quod pro bonis operibus probatur ostensum, quasi extinctum possit auferri: laudans, quia facta Nicolaitarum^d, id est turpissimas fornicationes, simili ut Dominus execratione condemnet. Victoribus autem detestabilium vitiorum præmium promittitur, ut de ligno vitæ sumant cibum, quod est in Domini paradiso constitutum; unde omnis spiritaliter reficitur, qui in regno Domini perpetua beatitudine collocatur.

5. — 11, 8. *Et angelo Ecclesiæ Smyrnæ scribe: hæc dicit primus, et novissimus, vel reliqua.* Commonet ut angelo Smyrnæ, id est episcopo, debeat indicare; nam angelum episcopum dici^e, in Actibus aposto-

de patriciatu loquens uni tantum consulatus culmini concedente.

^d De Nicolaitis vide Epiphanium, Irenæum, Hilarium, Hieronymum, Clementem Alex., Eusebium, Theodoretum.

^e Interpretatio satis obvia, ratio satis peregrina.

^a Lege contropationes, a tropo, seu modo, vel figura: infra, ut factæ allegoriæ contropatio servaretur.

^b Vide quæ ad pag. 101 animadvertimus [Huj. ed. col. 1359, n. b].

^c Hoc verbo angelos significat: eo usus fuerat in formulis sensu dignitatis: uni tantum cedens fulgore:

lorum locus ille testatur, ubi veniente Petro, et pul-
sante januas apostolorum, dictum est, *non Petrus,*
sed angelus ejus est (ix, 15); dicens scire Dominum
Christum, qui semel est mortuus, semperque vivit,
qualia quantaque pertulerunt ab infidelibus Judæis:
unde si et ipse usque ad finem perdurare maluerit,
coronam vitæ perennis probatus accipiet: nam qui
mala sæculi vicerit, secundæ mortis interitum non
habebit. Dicit etiam episcopo Pergamorum similiter
indicandum: *Scio te quidem inter aliquas pravitates*
patientiæ regulam custodisse; ut etiam Antipate marty-
rium sustinente, nullo potueris terrore deviare: sed ta-
men in medio tui esse cognovi, qui junguntur diabolicæ
pravitati, et ideo celerius ad medicinam recurre pœni-
tentiæ, ne veniens in judicio obstinatorum, mala æterno
debeam punire supplicio (Vers. 13). Vincentibus autem
mundum, mannam promittit et calculum candidum,
qui tamen cunctis margaritis pretiosior invenitur.

6. — II, 18. *Et angelo Ecclesiæ quæ est in Tya-*
thir [Vulg., *Thyatiræ Ecclesiæ*], *scribe: Hæc dicit*
Dei Filius, et cætera. Scribendum dicit angelo, sicut
jam dictum est, episcopo Ecclesiæ Thyathir, hæc
dicere Dominum, qui habet oculos ut flammam ignis,
et pedes similes aurichalco, ut nec ad videndum ali-
quid illi sit obscurum, nec ad prædicandum patiat
defectum. Scire quidem se perhibet bona quæ fecit,
ejusque excellentissimam charitatem; sed inter illa
malis se ejus nonnulla offensione morderi: nam
congregatio ipsius, quæ ex magna parte fornicata
cum pravis est, et nomen vult habere prophetiæ,
quæ Jezabel debet potius nuncupari, nisi conversa
tuerit, protinus eam in lectum languoris esse mit-
fendam, et in fornicationibus ejus graviter vindican-
dum; ut tunc omnes cognoscant Ecclesiæ quoniam
unicuique Dominus pro factorum suorum qualitate
restituit. Reliquos autem commonet in eadem Eccle-
sia constitutos, ut in acceptis fidei regulis perseve-
rent: vincentibus promittens quod gentes in virga
ferrea regant, sicut et ipse a Patre sibi dixit fuisse
concessum; daturum se quoque talibus pollicetur
gloriosam resurrectionem, quam stellæ commemo-
ratione significat.

7. — III, 1. *Et angelo Ecclesiæ quæ est Sardis*
[Vulg., *Ecclesiæ Sardis*], *scribe: Hæc dicit qui ha-*
bet septem spiritus Dei, et cætera. Dominus Christus,
in quo est septiformis Spiritus sanctus, et septem
stellæ in manu ejus, id est universalis potestas, epi-
scopo Sardis præcepit dici: *Specie quidem vivis,*
operibus vero mortuus es; et ideo pœnitentia tibi inter-
veniente succurre, ut quæ in te extincta sunt, satisfac-
tionis medicina reviviscant; ne tanquam furem tre-
mendi judicii patiaris adventum, et incipias in mem-
bris tuis sustinere quæ gravia sunt. Sed quoniam po-
pulus Ecclesiæ diversa morum qualitate convivit,
dicit, Sardis partem esse beatorum, quæ Domini

* In ea sententia ostendit fuisse se quæ vixit in-
ter Hebræos, mundi ætatem sex annorum millibus
circumscriptum iri. Sibi autem constat: Var. lib.
I, ep. 10: *Sex enim millia denariorum solidum esse*
volverunt, scilicet ut radiantis metalli formata rotun-

A voluntatibus obsecundat, et in candidis vestibibus, id
est in mundissima conscientia, cum Domino jugiter
ambulabunt: hinc de libro vitæ non delebuntur, et
nomina eorum ante Patrem et angelos ipsius lauda-
bili confessione memorantur.

8. — III, 7. *Angelo qui est Philadelphiæ* [Vulg.,
Et angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe]: *Hæc dicit*
sanctus et verus, et reliqua. Dominus, qui aperiendi
atque claudendi singulari potestate præinctus est,
scribendum Philadelphiæ dicit episcopo: *Quoniam*
mihî sancta humilitate devotus es, humilio tibi Syna-
gogam, id est congregationem Satanæ, ut ad Ecclesiam
adorandam veniat, quæ te pridem superbia faciente
temnebat. Tuendam quoque in temptationibus compro-
mittit, quando mundus diversa fuerit clade fatiga-
tus; hortatur etiam in patientia sua, ut cito veniat,
ne coronam ejus alter accipiat; designans quam ma-
gna sit suis fidelibus Dominus largiturus. Episcopo
quoque Laodiciæ præcepit indicari, aut frigidum il-
lum, aut calidum esse dehere, ne ex ore Domini vo-
matur, ut tepidus: nam cum confidentiam in suis
viribus ponat, cunctis debilibus probatur esse mise-
rior. Stare enim se dicit ante ostium, et crebra ver-
beratione pulsare, ut cum illi januas unusquisque
sui cordis aperuerit, ad cænam Domini paratos oc-
currat; et vincens in throno majestatis ejus sedeat,
sicut ipse victor in patris sui solio consedissee digno-
scitur.

9. — IV, 1. *Post hæc vidi ostium apertum in cælo;*
et ecce vox, et reliqua. Vocatus Joannes animi con-
templatione conscendit ad cælos, et sedentem Domi-
num respexit in thronum, cui gemmarum colores
tropicali locutione consociat. Ibi viginti quattuor se-
niores, quod ad numerum plenitudinis pertinet indi-
candum, in throni circuitum albis vestibibus consede-
bant; de sede autem Domini egrediebantur corusca-
tiones, voces et tonitrua; ante quem erant septem
spiritus, id est angeli Dei; in conspectu vero throni,
quasi vitreum mare videbatur, per quod sæculi hu-
jus qualitas indicatur: mare, quia fluctibus agitur;
vitreum, quia fragile comprobatur. Ante thronum,
et in circuitu throni, quattuor erant animalia consti-
tuta, quæ quattuor evangelistis quadam similitudine
comparantur, senas ^a habentes [sic] alas, propter
ætatem mundi, qui tali numero compleri posse di-
gnoscitur: plena oculis intus, significat prædicationis
eorum profunda esse mysteria, quæ laudes Domino
jugi exultatione dicebant. Viginti quattuor vero se-
niores, audita laude Domini, in facie cadebant ado-
rantes eum qui vivit in sæcula sæculorum, et ipsi
quoque præconia similiter offerentes.

10. — V, 1. *Et vidi librum in dextera Dei sedentis*
super thronum, scriptum intus, et retro ^b, et cætera.
Inter hæc vidit librum in dextera Patris sedentis in
throno, intus forisque conscriptum, quoniam in lege

ditas ætatem mundi, quasi sol aureus, convenienter in-
cluderet. Vide Lactantium, lib. VII, cap. 14 et 25.

^b Vulg.: *Et vidi in dextera sedentis super thronum*
scriptum intus, et foris: Græc. text., ὀπίσθεν.

quædam adhuc occulta, quædam noscuntur esse manifesta. Iste septem sigillis; id est septiformi Spiritu conspiciebatur esse signatus; quia mysteria Domini usque ad tempus præfinitum habentur semper incognita. Tunc angelo prædicante, nec tamen inveniente dignum, qui eum possit accipere atque regere, Joannes fletu magno turbatus est; sed unus ex senioribus indicavit ei Christum dignum esse aperire librum, ejusque sigilla resolvere; et levatis oculis Agnum vidit quasi occisum, habentem plenissimam potestatem, et integerrimam prædicationem. Iste librum accepit aperiendum, ut fuerat prædicatum: cui quatuor animalia et viginti quatuor seniores cum citharis suis et pateris diversis odoribus plenis, id est honorum actuum qualitate, novum canticum personabant: dicentes dignum esse tali honore sacrari, qui occisus est pro salute cunctorum; qui et sacerdotium generaliter contulit, et cælorum regna fidelibus repromisit. Citharæ autem significant integritatem fidei operumque concordiam; pateræ vero plenæ odoribus, sicut dictum est, orationes supplicationesque justorum.

11. — v, 11. *Et vidi, et audivi velut vocem multorum angelorum in circuitu throni, et reliqua.* Audiit etiam voces angelorum millia millium, dicentium præconia Domini Christi: dignum esse qui gloriam, potestatem, divitias susciperet et honorem, scilicet a Patre, quia passus est: cui omnis creatura devotum præstet obsequium. His animalia quattuor respondebant, *Fiat*: quibus consessum præbentes viginti quatuor seniores, in faciem cadentes, adorabant. Tunc suscepti libri primum sigillum Agno aperiente, visus est equus albus, qui indicat mundissimam vitam^a; et supra eum sedens sagittam tenebat, ut verbo suo penetrabili omnes adversitates evinceret. Cum aperuisset signum secundum, rufus equus ostensus est, qui effusi sanguinis Domini portabat imaginem; et supra eum sedenti datus est gladius magnus, ut subjectorum pacem de terra sub terrore magno susciperet, et adversantes se mutua contentione perimeret. Tertio sigillo reserato, equus niger egressus est, ut putamus, supra impios potestatem dominationis ostendens, quando sedens, in manu sua habebat stateram, quia tales sunt sine dubio judicandi; cui quatuor animalia dicebant, triticum, et hordeum ad charitatem denarii pervenire; oleum vero et vinum non esse lædendum. Reserato quarto sigillo, vidit sub ara Dei animas martyrum vindictam cito petentium, quibus patientiæ data solatia sunt, jussi ut spectarent donec conservorum numerus impleretur.

12. — vi, 12. *Et vidi, cum aperuisset sextum signum [Vulg., sigillum sextum], et ecce terræmotus magnus factus est, et cætera.* Aperto autem sexto signaculo, per allegoriam terram contremuisse dicit. Sol niger effectus est, luna sanguineo oculo refuscata est, et cætera quæ in fine mundi fieri posse

prædicta sunt. Tunc laudes angelorum turba et sanctorum congregatio (id est 144 [suppl. millia], in quo numero omnium beatorum summa^b concluditur) tenentium palmas, et indutorum candidis vestibus, personavit: qui stolas suas in sanguine Domini lavaverunt, et de conspectu ejus perenni felicitate gaudebunt; nec ulterius habebunt indigentiam, qui de Christi Domini majestate completi sunt.

13. — viii, 1. *Et cum aperuisset signum septimum, factum est silentium in cælo ad semi hora [Vulg., sigillum, etc., quasi media hora].* Sigillo autem septimo remoto, venit angelus ante tribunal Dei turibulum aureum ferens, in quo supplicationes sanctorum in modum incensi majestatis conspectibus offerat. Tunc primus angelus tuba cecinit, et grando, et ignis cum sanguine permixtus in terra jactatus est, ita ut tertiam partem telluris exurerent. Secundo angelo tuba canente, mons ardens in mare projectus est; quod factum sanguineum tertiam partem perdidit animalium et navium quæ continere videbatur. Cum vero tertius angelus tuba cecinisset, magna stella, quæ dicitur *Absentium* [Vulg., *Absinthium*], de cælo corruit super tertiam partem fluminum, et fontium; quæ graviter aquas amaras fecit, unde potantes extincti sunt. Quarto angelo tuba canente, factum est ut tertia pars solis, lunæ, atque stellarum tenebresceret, et eandem partem cum nocte dies amitteret. Tunc quasi aquila visa est, quæ dicebat: *Væ væ væ habitantibus in terra: qui erunt talia tantaque visuri.*

14. — ix, 1. *Et quintus angelus tuba cecinit, et vidi stellam de cælo cecidisse, et reliqua.* Quinto angelo canente tuba, stella cecidit in profundum putei, et fumus inde progressus est, qui aera, solemque tenebravit: unde exeuntes lucustæ tanquam scorpiones, neque fenum, neque arborem lædebant, nisi eos tantum qui signum crucis in suis frontibus non habebant; ut quinque mensibus cruciati, tanquam ab scorpionibus percussi, in suo graviter dolore congemerent. Describitur etiam in mysticam nocendi potentiam positio lucustarum, quod Tycho-nius minutius et abundanter exposuit: quibus angelum terribilem dicit præesse, cujus nomen *Exterminator* est. Sexto angelo idem canente tuba, soluti sunt angeli, qui erant in Euphrate fluvio quattuor aligati: isti equis armisque terribiles, tertiam partem hominum extinxisse relati [sunt, qui factorum suorum poenitentiam non egerunt.

15. — x, 1. *Et vidi alium angelum fortem, descendentem de cælo, nube amictum, et cætera.* Alium angelum se refert vidisse fortissimum, amictum nube, cujus facies erat ut sol; pedes autem ipsius ut igneæ columnæ; positoque dextro pede in mari, et sinistro in terra, voce magna clamavit: et responderunt..... esse commonitum. Juravit autem angelus, quoniam mundus nequaquam ulterius protelabitur,

^a Pluribus diversisque harum figurarum interpretationibus hæc quoque erit adjungenda.

^b Explicat inferius num. 20, quod de hoc signa-

torum præfinito numero dicituri ad beatos omnes aptandum esse.

sed cum coeperit septimus angelus tuba canere, finietur: sicut omnimodis Dei famulos constat esse prophetatos. Librum quoque commonitus accepit ab angelo, quem deglutiens, in ore ejus erat dulcis, in ventre vero ipsius amarus effectus est: quia lex Domini cum manditur suavis, cum oblivione devoratur, amara fit. Arundinem quoque similem virgæ suscepit, per quam visus est metiri loca quæ Christianus populus obtinebat; alia vero relinquere quæ infideles poterunt obtinere. Hi sunt qui in finem sæculi per tres et semis annos^a, Antichristo regnante, in martyrum sanguinem bacchabuntur. Fit quoque Enoch et Eliæ commemoratio, quod palam jacebunt, et insepulti triduo, donec vocati subito ascendere videantur in cælum. Quos respicientes inimici terrore magno turbabuntur, et gloriam Deo sub magna admiratione præstabunt.

16. — xi, 15. *Et septimus angelus tuba cecinit, et factæ sunt voces magnæ in cælo, et reliqua.* Angelo septimo tuba canente, refert voces lætantium factas in cælo, quoniam tandem aliquando regnum Dei, quod spectabatur, advenerit, et illa quæ sunt promissa, completa sint. De matre vero atque Domino Jesu Christo, et de diaboli adversitate pauca perstringit, futuris præterita jungens: dicens, Deum ascendisse ad cælos, matrem vero ipsius aliquanto tempore in secretioribus locis esse servandam^b, ut eam illic pascat annis tribus, et semis; quod in magnum sacramentum, sicut Tychonius refert, constat edictum.

17. — xii, 7. *Et factum est bellum in cælo, Michael et angeli ejus, ut pugnarent cum dracone^c.* Bellum refert Michaelis angeli cum dracone, qui præcipitatus in terram corruit, ita ut locum beatitudinis ulterius non haberet; quod tamen in initio mundi contigisse non dubium est. Secuta est honorum facta graduatio, quando diabolus cecidit, qui bonis jam fidelibus semper invidit; sed terræ marique graviter condoletur, quando malitiam tam magni ponderis acceperunt. Fit iterum commemoratio matris et Domini Christi; quod diabolus credens se matrem lædere, ex ore suo vastissimum flumen emisit, qui eam putabatur absorbere; sed illa in tutissimum locum recepta venena diabolicæ fraudis evasit. Illos tamen inveterator malorum persequi non desinit, qui dominicis jussionibus obœdientes esse noscuntur.

18. — xiii, 1. *Et vidi de mari bestiam ascendentem, habentem cornua decem et capita septem.* In Antichristi typo de mari consurgere bestia magna describitur, quæ diversis membris ferarum terribili imaginatione formatur. Hæc tribus semis annis [*forte tribus et semis. Vulg., menses 42*] cum sanctis bellum aditura narratur, quorum sanguine cædibusque depascitur;

^a Ita restitui; erat enim in ms. *per tressimos annos*. Illud ab auctore respicitur, *tres dies, et dimidium*, xi, 9.

^b Quod hic traditur de intemerata Redemptoris matre audiendum non est, quamvis ipsum quoque Cassiodorium mystice locutum esse suspicari possumus ex iis quæ sequuntur. Abditissima mysteriorum

quæ in Deum nimias est locutura blasphemias: ad postremum adorabunt eam perfidi, qui munera Domini non habebunt. Hoc tamen generaliter definitur, quoniam qui alterum capere voluerit, ipse captivus erit, et vicissitudines malorum digna compensatione recipiet: eatenus enim sancti mala patiuntur, sed mox ad spem suam, Domino præstante, perveniunt.

19. — xiii, 11. *Et vidi aliam bestiam ascendentem [Vulg., ascendentem de terra], et habebat cornua duo, et reliqua.* Alia bestia consurgere de terra describitur in typo diaboli, id est Antichristi, revera bellua, quæ multos est improvidos vastatura. Tunc multa Antichristus miraculorum signa facturus est, ut magna devotione adorari faciat idolum, sacrilega falsitate compertum. Ponitur etiam humano generi tam sæva condicio, ut nullus vendat alteri nec emat ab alio, nisi qui bestię nomine, id est devotione ipsius, fuerit adnotatus. Deinde proprius numerus bestię sub quodam modo calculationis exponitur.

20. — xiv, 1. *Et vidi, et ecce Agnum stantem in monte Sion [Vulg.: Et ecce Agnus stabat supra montem Sion], et cum eo CXLIV^d, et cætera.* In monte Sion vidisse se dicit stantem Dominum Christum, et cum eo CXLIV beatorum, qui nomina tam ipsius quam Patris ejus in frontibus suis scripta portabant. Hi nullo mendacio, nulla fidei fornicatione polluti sunt: quod tamen ad omnes beatos constat aptandum: isti personabant Domino canticum novum, quando ab alio non poterat dici; deinde mirabili prosecutione laudantur. Alterum se dicit angelum vidisse, qui diversis populis evangelizabat, et gentibus Deum debere metui, dignaque illi quoniam ejus judicii adventus. Secundus angelus subsequens dixit Babylonem et infideles pariter corruisse: quæ vino fornicationis impleta cum suis perditis erroris crapulam sustinebat. Tertius quoque angelus dixit: *Si quis adoraverit bestiam et imaginem ejus [Vulg. vers. 9, ejus et acceperit], iram Domini lapsus incurrit: fit autem poenæ ipsorum terribilis et contremiscenda descriptio.*

21. — xiv, 13. *Et audivi vocem de cælo dicentem mihi: Scribe: Felices [Vulg., Beati] mortui qui in Domino moriuntur, et reliqua.* Jussum est de cælo ut quæ dicebantur scriberet, protestans felices esse mortuos quorum labores cum vita finita sunt. Vidit etiam albam nubem, supra quam Filius hominis sedebat: cujus diversa effigies pro rerum qualitate formatur; ille enim sic veniet, sicut ab apostolis est revisus in cælum. Habuit ergo tunc in capite auream coronam, majestatis suæ splendidissimam dignitatem; in manu acutissimam falcem, cujus imperio in fine sæculi generatio nefanda metenda est. Nam dicente angelo: *Tempus est secandi messem, quæ jam*

involucra, quæ in magnum sacramentum sive mysterium dicta esse, jure merito Tychonius ille asserebat, quis satis apte explicare possit?

^c Vulg.: *Praelium magnum in cælo, Michael et angeli ejus præliabantur, etc.*

^d Millenarii notam liber hic, linea superducta, signat: ita et lapides solent.

aruisse cognoscitur, falcem suam misit in terra, hominesque impios summa celeritate desecavit. Item angelus falcem suam misit in terra, bonosque ejus, quasi homines malitia præsumentes, incunctanter abscidit: qui in furoris Dei torcular immissi, sanguine per mille sexcenta stadia maduerunt: quod ad mysticam significationem non est dubium pertinere. Vidisse se etiam refert angelos septem, habentes in potestate sua plagas septem, quas Domini indignatione daturi sunt. In mari quoque vitreo, igne permixto, stabant martyres, qui victoriam adversum diabolum Domini munere perfecerunt, canticumque Deo cum magna exultatione reddebant.

22. — xv, 5. *Et post hæc vidi, et ecce apertum est templum tabernaculi martyrii* [Vulg., *tabernaculi testimonii*] *in cælo*. Aperto templo ubi martyres erant, septem se angelos vidisse dicit, ferentes plagas quas daturi erant populo videlicet infideli; et induti candidis vestibus, zonisque aureis circa pectora præcincti, septem phialas in suis manibus acceperunt, ut supra terram et in fluminibus diversas species necessitatum supra eos effunderent, qui, Domini voce contempta, idolis et perversitatibus serviebant. Tunc ore sanctorum gloria Domini cantabatur, quoniam compensatio digna secuta est.

23. — xvi, 8. *Et quartus angelus effudit phialam suam super solem, et ea quæ sequuntur*. Quartus, quintus, sextus, septimus angelus phialas quas acceperant effuderunt; et tantis necessitatibus terra percussa est, ut vox exiret a Domino, dicens, *Actum est; statimque voces, et tonitrua, et terræmotus factus est talis qualis a sæculo nunquam constat esse effectus*. Tunc civitatem Dei, ut arbitror, Trinitatis a dicit credulitate fundatam; et Babyloniam recepisse quod ei Divinitas olim præparavit inferre, omnes potestates et elationes a propria se consuetudine submoverunt, quando magna grandine cæsi atque afflicti, infideles Dominum blasphemare cœperunt, dum tantus impetus ejus esset, ut non possit ullo modo sustineri.

24. — xvii, 1. *Et venit unus ex septem angelis habentibus phialas septem, et reliqua*. Unus ex angelis qui habuerunt plagarum phialas septem promittit Joanni ostensurum se meretricem illam Babyloniam, quæ toto orbe famosa est: tunc spiritu translatus aspexit super bestiam mulierem sedentem, bysso, et purpura, gemmisque decoratam; in cujus manu erat poculum execrationis et criminis; in fronte vero scribebatur: *Babylon, mater fornicationum totiusque terræ pollutio* ^b, et erat etiam sanguine martyrum crudeliter ebria, et scelerum ubertate plenissima: unde admiratus est tam deformiter compositam videre, quam cuncti dominam putabant esse terrarum.

25. — xvii, 7. *Post hæc vidi alium angelum. Propter quid miratus es? ego tibi dicam, et sequentia*. Ammiranti Joanni angelus interpretatur quæ sit me-

A retrix illa quam viderat sedentem supra bestiam quæ habebat capita septem et cornua decem; quam nonnulli de Romana volunt intelligere civitate, quæ supra septem montes sedet, et mundum singulari ditione possidet. Alii de Babylonia dicunt magis esse narratum, positione ejus, non montibus, sed prætumidis potestatibus adscribentes: quam dicit a populis conterendam, quibus prius dominata esse videbatur. Refert etiam decem reges potestatem habituros in terram: unum vero eorum, qui vocatur Antichristus, in fine sæculi reservandum, qui contra Christum bellum quidem parare disponit, sed iniquitas ejus, Domino vivente, subcumbit.

26. — xviii, 1. *Post vidi alium angelum descendentem de cælo, habentem potestatem magnam*. Vidit etiam **B** angelum alium in terra descendentem, cujus claritas in toto orbe lampavit; qui dicebat: *Cecidit, cecidit Babylon illa potentissima, quoniam non apud se fornicata est, sed cunctis gentibus pereundi dedit exempla*. Alia quoque vox secuta est, ut congregatio fidelium ab ea celeriter exiret; ne ruina sua populum qui Domino credebat involveret. Babyloniam autem reddenda dicit esse duplicia, quæ se superbiæ præsumptione jactabat: tunc reges et mercatores ejus graviter deflent in modico periisse eam quæ possidere mundi bona singulariter existimabat.

27. — xviii, 15. *Mercatores quoque horum, qui divites facti sunt, ab ea longe stabunt, et cætera*. Trahuntur adhuc verba dolentium et imputantium Babyloniam, quod ita subito præpotens divitiis et elata potestate corruit; ita ut pulverem supra capita sua mittentes, amatam in pensis se lacrymis consolentur, conversique dicant: *Exultate supra eam, sancti, quos persecuta impia voluntate trucidavit: quoniam sanguis vester de ipsa abunde noscitur vindicatus*. Post hæc angelus sustulit molem magnam projectamque in mari, dixit Babylonem illam magnam tali impetu esse casuram; nec ulterius ibidem nuptias faciendas, aut audienda quoquo modo verba lætantium: propter quod capax erat criminum et exemplar omnium undique vitiorum.

28. — xix, 1. *Post hæc audiivi quasi vocem turbarum magnarum in cælo, et reliqua*. Postquam Babyloniam quæ dicebantur impleta sunt, sanctorum, angelorum, atque seniorum omnium in cælo gratulatio magna provenit: ita ut adorantes Dominum crebris vocibus, tanquam tonitrua concrepantia, canerent *Alleluia*, qui superbiam pessimæ meretricis digna ultione prostravit; addentes hymnum suavissimum, quia Dominus Christus cum sponsa sua, id est Ecclesia sancta, conjunctus est. Tunc Joanni angelus dixit: *Scribe, quoniam hæc verba Dei sunt, beatos esse qui ad cœnam Domini vocantur*. Qui dum eum vellet adorare, prohibitus est: quoniam boni angeli non se volunt adorari, sed Deum. Tunc elevatis oculis vidit Dominum Christum sedentem supra equum album; qui nimis mirabili terrore describitur, ha-

cationum et abominationum terræ.

^a Ex eo, facta est civitas in tres partes, vers. 9.

^b Vulg.: *Mysterium: Babylon magna, mater forni-*

^c Vulg.: *Et dixit mihi angelus: Quare miraris? etc.*

bens vestem sanguine sparsam propter testimonium A passionis : procedebat gladius acutus, quia sermo ejus fortis et efficacissimus approbatur; habens etiam pro significatione carnali in femore suo scriptum : *Rex regum, Dominus dominorum.*

29. — XIX, 17. *Et vidi unum angelum stantem in sole, et magna voce clamavit, dicens, et reliqua.* Angelus auditus est cæli volantibus, id est sanctis viris, dicere : *Venite ad cænam Domini* : quales decuit ad ejus convivium videlicet invitari. Et ut factæ allegoriæ contropatio servaretur, dicit diversorum animalium, quasi variis hominibus qui sunt in Ecclesia colligendi, carnibus esse vescendum. Visus est quoque diabolus cum magno exercitu, veniens contra membra Domini Christi bella gesturus; sed captus cum pseudopropheta suo Antichristo in stagno ignis B graviter flagrantis immersus est. Cæteri comites, qui bestiam sunt secuti, gladio Domini trucidati esse noscuntur; cunctisque avibus, id est sanctis, impiitacionis pabula præbuerunt. Tunc angelus de cælo descendens, adprehenso dracone, qui est Satanus, catena religatum misit in abisso; alligavitque eum mille annis^a (quod per figuram synecdoche a parte totum dicitur, quando ejus finis omnimodis habetur incognitus, qui tamen consensu Patrum a nativitate Domini computantur), ne credituras gentes libera potestate confunderet. In fine vero sæculi dicit eum esse solvendum, quando multi martyres et confessores, veniente Antichristo, germinabunt. Vidit etiam martyres Dei, qui nequaquam in frontibus suis signa diabolica perceperunt : primam resurrectionem di- C cens in fide, qua renascimur ex aqua et Spiritu sancto, in qua secunda mors non habet locum. Permanet autem generaliter fidelium de Christo sacerdotium, donec constituti temporis quantitas impleatur.

30. — XX, 7. *Et cum finiti fuerint mille anni, solvetur Satanus de custodia sua* [Vulg. : *Et cum consummati, etc., de carcere suo*], et cætera. Exire dicit post annos mille Satanam de custodia sua, ubi nunc cognoscitur esse ligatus (sed et istud accipiendum est a parte totum, quoniam hoc hominibus constat incognitum), ad seducendas nationes quæ in toto mundo dispersæ sunt : quatenus castra sanctorum impia dominatione pervadant : quos mox ignis divinus extinguit, et diabolus, qui eos sollicitaverat, in stagno mergit ardenti, ubi et illa crudelis bellua cum suo pseudopropheta Antichristo projecta fuisse narrata est. Vidit etiam tronum candidum, et sedentem super eum Dominum Christum, qui in resurrectione futura facta sua unicuique digna compensatione restituit. Tunc videns cælum novum et terram novam, Hierusalem quoque conspexit ornatam, sicut marito solet comptissima sponsa præparari : et audita est

vox de cælo : *Ecce tabernaculum quod constat esse promissum, ubi hominibus datum est habitare cum Deo; ubi, omni tristitia necessitatis exclusa, æterna noscitur regnare lætitia.*

31. — XXI, 5. *Et dixit sedens in throno : Ecce nova facio omnia, et reliqua.* Dicit sibi dixisse Dominum Christum ut visa auditaque conscriberet, quoniam ipse est A et Ω, faciens nova mutansque præterita, sitientibus aquam vitæ præstans; et quicumque fidelis ejus fuerit, hæreditatem ipsius loco filii possidebit; infideles vero in ardenti stagno mittendi sunt, sulphureo fetore concreto, quæ nuncupatur veracissime mors secunda. Unus autem angelorum, qui plagarum septem phialas tenere relati sunt, Joannem in montem duxit excelsum, cui ostendit Hierusalem de cælo descendentem, miraculorum varietate pulcherrimam, cui fulgores gemmarum splendidissimi comparantur; et sic tota describitur, ut ad intelligentiam magni mysterii ejus decora diversitas applicetur.

32. — XXI, 19. *Primum fundamentum, jaspis; secundum, sapphirus; tertium, chalcidion, et reliqua.* Adhuc illius Hierusalem mirabilis pulchritudo describitur, quæ etiam in fundamentis suis invicem sanctorum gemmas pretiosissimas habere narratur. Hæc in apostolorum numerum duodecim portis semper aperta est; cujus platea purissimo auro constrata resplendet, et quod ornatum cunctum, vel omne pretium quantitatis excellit, non de solis lumine, sed de suo cognoscitur auctore lucere : ubi nihil inquinatum, nihil sordidum repperitur; sed fluvius vitæ de Domini sede progrediens, per medium ipsius perspicuo candore dilabitur : cujus utrasque ripas nemorosæ arbores referuntur ornare, quæ fructus suos per menses singulos largiuntur : ubi non erit nox, neque ulla indigentia, quoniam Dominus illuminat cunctos et satiat. Postremum beatos esse dicit, qui hujus libri dicta fideli mente servaverint.

33. — XXII, 8. *Ego Joannes, qui hæc audi vi et vidi, et cum audissem et vidissem hæc, prostravi me* [Vulg., *cecidit*], et reliqua usque ad finem. Cum se verba libri hujus Joannes audisse diceret et vidisse, gratias agens, angelum voluit adorare; cui ab ipso responsum est sanctorum se conservum esse, non Dominum; sed illum potius adorandum qui cælum fecit et terram. Post hæc loquitur Dominum cito esse venturum, qui operas uniuscujusque discretionem facta dijudicet : beatos dicens qui conscientias suas bonis actibus mundaverunt; ut in ligno vitæ, id est in crucis fide possint habere fiduciam : nam foris a regno Domini excludendi sunt quicumque se scedis actibus polluerunt : per multas diversasque sententias Dominum se Christum esse confirmans : contestans, ne

^a *Alligavit eum, ne credituras gentes libera potestate confunderet* : cætera per modum parentheses interjiciuntur. Memorat Cassiodorus Div. Lect. cap. 9 Vigilium quemdam, Africanum antistitem, de mille annorum intelligentia plenissime disseruisse; quod opus vel interiit, vel adhuc delitescit. Vide Augusti

num, de Civitate Dei lib. xx, cap. 7. Quod subditur, spatium hoc multorum Patrum sententia a nativitate Domini computari, ad opinionem multis olim subortam videtur referri, millesimo post Christum anno rerum universitatem dissolutam iri, et Antichristum adventurum.

quis in hoc libro quidquam aut addat, aut minuat, A noscitur; omnes faciens esse præparatos, cum se qui ad intelligentiam æternæ vitæ concessus esse dicitur cito venturum frequenti repetitione testetur. Amen.

SCIPIO MAFFEIUS NICOLAO COLETIO. S. D. ^a

Intellexi ex tuis litteris te momentis rationum mearum, quibus ab Ughelliana episcoporum Veronensium historia universe expendenda, documentisque exagitantibus abstinere decrevi, tandem acquiescere ac postulationes tuas eo redigere, ut si quid habeam de vetustioribus saltem episcopis, quod neque ab Ughellio, neque ab historicis nostris allatum fuerit; itemque si quem forte præsulem detexerim, qui nondum innotescat, et a diptychis nostris adhuc exsulet, tecum statim communicem: quæ quidem paucis præstabo.

Nullum exstat ea de re monumentum antiquius rhythmica quadam Veronæ descriptione, regnante Pipino Caroli M. filio, ab anonymo auctore elucubrata. Priorem illius partem edidit Hieronymus a Curte in Hist. Veron. lib. 1, ex ms. chronico apud Jesuatos; reliquæ, in qua octo primi episcopi recensentur, ex antiquissimo libro apud Coelestinos cœnobii Ariminensis aliquot verba allegat Perettus: frustra quædam occurrerunt mihi multis abhinc annis in Zenoniano codice. Verum perierat prorsus insignis documenti pars præstantissima, nisi P. Mabillonius ex Lobiensi bibliotheca integrum demum absolutumque emisisset. Ratherius, multis scriptis clarus, ex eo monasterio ad sedem Veronensem, anno 928, ut Sigebertus docet, translatus fuerat: qui cum deinde Veronæ valedicere et monastica aliquando claustrâ repetere cogeretur, descriptionem illam, simul cum ichnographia civitatis nostræ minio depicta, Lobiam pertulit. Ea quidem membrana, nec non ichnographia, quæ historiæ Veronensi maximo adjumento esset, anno 1713 per fratrem meum, Namurcensi tunc provinciæ præfectum, operam dedi, ut summa diligentia perquirentur; abbatia siquidem Lobiensis vix decem aut duodecim horarum iter a Namurco abest: verum irrito conatu, multumque conquerentibus patribus, plures codices vel subreptos fuisse, vel ab iis qui utendos acceperunt minime redditos. Cum Mabillonii analecta vetera, quorum tomo primo rhythmicum id monumentum insertum est, in Italia perquam raro occurrant, ejus exemplar, quod fideliter olim exscripsi, ad te mitto: mirum est quam juvet historiam nostram.

Magna et præclara pollet urbs hæc in Italia, in partibus Venetiæ, ut docet Isidorus, quæ Verona vocatur olim antiquitus.

Per quadrum est compaginata, murificata firmiter, quadraginta et octo turres præfulgent per circuitum: ex quibus octo sunt excelsæ, quæ eminent omnibus.

Habet altum laberinthum, magnum per circuitum, in qua nescius egressus non valet egredi, nisi igne lucernæ, vel a filo glomere.

Foro lato spatioso sternuto lapidibus, ubi in quatuor cantus magnus instat forniceps plateæ miræ sternutæ dissectis lapidibus.

Fana tempora constructa ad deorum nomina Lunis, Martis, et Minervis, Jovis, atque Veneris, Saturni, sive Solis, qui præfulget omnibus.

Et dicere lingua non valet hujus urbis schemata: intus nitet, foris candet circumsepta laminis, in aere pondos deauratos metalla communia.

Castro magno et excelso, et firma pugnacula, pontes lapideos fundatos super flumen Adesis, quorum capita pertingunt in orbem ad oppidum.

Ecce quam bene est fundata a malis hominibus, qui

nesciebant legem Dei, nova atque vetera simulacra venerabant, lignea, lapidea.

Sed postquam venit plenitudo temporum, incarnavit deitatem nascendo ex Virgine, exinanivit semetipsum, ascendit patibulum.

Inde depositus ad plebem Judæorum pessimam, in monumento conlocatus, ibi mansit triduo, inde resurgens cum triumpho, sedit Patris dextera.

Gentilitas, hoc dum cognovit, festinavit credere quare ipse Deus cœli, terræ conditor, qui apparuit in mundo per Mariæ uterum.

Ex qua stirpe processerunt martires, apostoli, confessores, et doctores, et vates sanctissimi, qui concorderunt mundum ad fidem catholicam.

Sic factus adimpletus est sermo Daviticus, quod cœli clariter enarrant gloriam Altissimi a summo cœlorum usque terræ terminum.

Primum Verona prædicavit Euprepus episcopus, secundus Dimidrianus, tertius Simplicius, quartus Proculus confessor, pastor egregius.

Quintus fuit Saturninus, et Sextus Lucilius, Septimus fuit Gricinus doctor et episcopus, octavus pastor et confessor Zeno martir inclitus.

Qui Veronam prædicando reduxit ad baptismum, a malo spiritu sanavit Galli filiam, boves cum... vergentem reduxit a pelago.

Et quidem multos liberavit ab hoste pestifero... Non queo multa narrare hujus sancti opera, quæ a Syria veniendo usque in Italia, per ipsum omnipotens Deus ostendit mirabilia.

O felicem te Verona ditata et inclita, qualis es circumvallata custodibus sanctissimis, qui te defendant et expugnent ab hoste nequissimo!

Ab Oriente habet primum martirem Stephanum, Florentium, Vindemialem, et Maurum episcopum, Mamam, Andronicum, et Probum cum quadraginta martiribus.

Deinde Petrum et Paulum, Jacobum apostolum, præcursorem et Baptistam Joannem, et martyrem Nazarium, una cum Celso, Victore, Ambrosio.

Inclitos martires Christi Gervasium et Protasium, Faustinum atque Jovitam, Eupolum Calocerum, Domini matrem Mariam, Vitalem, Agricolam.

In partibus meridianis Firmum et Rusticum, qui olim in te susceperunt coronas martirii, quorum corpora ablata sunt in maris insulis.

Quando complacuit Deo regi invisibili, in te sunt facta renovata per Hannonem præsulem, temporibus principum regum Desiderii et Adelchis.

Qui diu moraverunt sancti non reversi sunt, quorum corpora insimul condidit episcopus aromata, et galbanen, stacten, et argoido, myrrha, gutta, et cassia, et thus lucidissimus.

Tumulum aureum coopertum circumdat præconibus, color stritus mulget sensus hominum: modo albus, modo niger inter duos purpureos.

Hæc, ut valuit, paravit Hanno præsul inclitus, percujus flamma claret de bonis operibus ab austræ finibus terræ usque nostri terminus.

Ab occidente custodit Sixtus et Laurentius. Hippolitius, Apollinaris, duodecim apostoli Domini, magnus confessor Martinus sanctissimus.

Jam laudanda non est tibi urbis in Auxonia, splendens, pollens et redolens a sanctorum corpora, opulenta inter centum sola in Italia.

autem hic exhibetur, quod ex maneo quodam et inemendato exemplari prior typographus non uno locis fuerit deceptus, ut conferenti patebit.

^a Tomo V nuperæ editionis Italiæ Sacræ subsequens epistola inserta est, in qua capitulares Veronensis ecclesiæ membranæ memorantur. Iterum

Nam te conlaudant Aquilegia, te conlaudant Mantua, A Brixia, Pavia, Roma, simul Ravenna, per te portus est undique in fines Ligoricæ.

Magnus habitat in te rex Pippinus piissimus, non oblitus pietatem aut rectum iudicium, qui bonis agens semper cunctis facit prospera.

Gloria canamus Deo regi invisibili, qui talibus te adornavit floribus mysticis, in quantis et resplendes, sicut solis radiis.

Viden, ubi pastores prisci recensentur, quam diversa serie?

Anonymus,	Euprepus,
Euprepus,	Cricinus,
Dimidrianus,	Agapius,
Simplicius,	N. incompti nominis,
Proculus,	Saturninus,
Saturninus,	Lucilius,
Lucilius,	Diomidianus,
Gricinus,	Zenon,
Zeno.	Proculus.

Ughellius,

At cum Ughellius, tum historici nostri, elenchorumque consarcinatores, ubi pedem figant non habent, nec antiquum testem proferunt, nec monumento nituntur ullo. Qui ante annos aliquot ordini Veronensi episcoporum historiam adjecit, Dimidrianum sextum decimum statuit, Saturninum decimum quartum, Lucillum, seu Lucillum, decimum octavum: quo fundamento si exquiras, nihil est quod afferatur. De Agapio inscriptionem proferunt, quam proximis sæculis compactam quis primo intuitu non agnoscat? Mihi ergo, nec vetustius, nec sincerius documentum usque in hanc diem reperienti, piaculum videretur ab anonymi traditione recedere: præcipue cum et secundus testis adsit, qui annis plus quam ducentis hujus argumenti scriptores cæteros antecessit; nempe Joannes ecclesiæ Veronensis diaconus, qui in Imperiali, quam exaravit, historia, nunc deperdita, primos octo Veronensium præsules iisdem nominibus ac eodem prorsus ordine recitabat, ut ex Panvinio, Antiq. Veron. lib. iv, cap. 3, discimus, qui eam chronicam legerat.

Tempus autem quo isti sederint, statuere non ita in promptu est: propterea multorum Veronensium antistitum, quorum tam gesta quam tempora incompta sunt, nuda nomina ordine alphabetico descripsit Panvinus ibid. lib. iv, cap. 7, quamvis post hæc ipsa verba diversa prorsus methodo posthumi operis editores seriem adjecerint et arbitrio suo concinnarint. Trium tamen ex his ætatem deprehendo, unde et cæterorum conjicere atque arguere liceat: S. Proculi in primis, qui Firmi et Rustici martyrio interfuit, ut ex illorum actis liquet apud Mombrinium, tom. I, pag. 283: quæ non est cur respuamus, etiamsi alicubi interpolata. Non recensuit quidem Ruinartius, at multa prætermisit ex genuinis. In Lectionario optimæ notæ, et non vulgaris vetustatis Canonicorum codice ipsa eadem non semel legi. Anno igitur 504, quo sancti martyres sub Maximiano Herculeo passi sunt, huic gregi Proculus præerat; cujus antiquum epitaphium (cum inscriptiones abæ, quæ de his octo episcopis celebrantur, recentioris ævi sint singulæ) Pario marmori insculptum, et in ejus ecclesiæ confessione superstes accipe. Vulgatum est sæpius, nunquam tamen satis exacte. Gruterus pag. 1058 duo carmina rite concinnans, ut metri rationem haberet, veritatem neglexit; aliquanto melius exhibuit Panvinus, non uno tamen loco et ipse deflectens. Verba nullo distinentur intervallo.

HIC CITO CONSENSI IAM ME PRE
CEDET LONGIOR AETAS ✕
VIVAMQVE DIV MELIORI
BUS ANNIS PROCVLI EPI
CORPVS ET SANCTORUM MAR
TYRVM COSME ET DAMIANI
SEDET CONFESSORES MARTINI
RELIQVIAE QUIESCANT IN PACE

Ætas Lucilli facilius constat, cum anno 547 Sardicensi concilio subscripserit. Neque S. Zenonis incompta est, cum liqueat ex D. Ambrosii epistola ad Syagrium Veronensem episcopum data, non multo ante id temporis sedisse; sacratam enim virginem, de qua agebatur, Zenonis sanctæ memoriæ iudicio probatam, docet Ambrosius, epist. 1 lib. vi, ejusque sanctificatam benedictione. Scio Baronium (in Adnotationibus ad Martyrologium), quem deinde nostri ipseque Ughellus gregatim secuti sunt, hinc populi Veronensis de S. Zenonis ævo opinionem veritum, hinc Ambrosii testimonio victum, ut omnia componeret, duos hujus nominis præsules nobis tribuisse: at refragantibus Ecclesiæ nostræ, in qua de Zenone altero nihil auditum fuerat unquam, monumentis vetustisque membranis a me excussis, ac tot sæculorum traditione. Quæ de tertio sæculo percrebuit opinio, ab ea S. Zenonis vita fluxit, quam Coronatus quidam notarius adornavit, edidit Mombrinius, deinde Ughellius corrupte, postremo Henschenius et Papebrochius: in ea scilicet Gallieni tempore pastor noster floruisse traditur; sed documentum illud aut mendis scatet, aut secus intelligendum. Rhythmica descriptio nuper allata S. Zenonem a malo spiritu sanasse Galli filiam præfert. Potuit quidem eo nomine et Gallienus indicari, ut ex quibusdam actis colligo; potuit tamen et privata sortis homo: nulla enim astat Augustei vel Cæsarei fastigii nota. Gallienum suum Coronatus regem appellat, ejusque regalem coronam memorat, quæ Romanorum imperatori minime aptantur. Imperatorem connotarent equidem prima post proœmium apud Ughellum verba, temporibus Gallieni; at insititia sunt, quapropter minime habentur apud Mombrinium melioribus, ut solet, codicibus usum. Regulum quemdam innui suspicatur Papebrochius, eoque maxime quod in missali Ambrosiano habeatur, filiam Gallieni principis. Ad viri docti suspicionem roborandam ea Vitæ verba perpendantur: Non egrediar de corpore isto, nisi Zenon episcopus venerit; illaque: Tunc ex jussu regis milites pergunt ad virum Dei, ille enim sedebat super lapidem: quibus aperte indicatur a loco quo puella consistebat et vexabatur, Zenonem brevi intervallo abfuisse. Clarius iterum quæsequuntur: Exurgens autem S. sacerdos fecit orationem, perrexitque ad palatium, ubi cruciatur rex. Quis enim hominem longum iter ingredientem ad palatium pergere dixisset? Memini, cum hæc aliquando perlegerem, succurrisse mihi, in Antonini Itinerario inter Tridentum et Veronam, ab ista M. P. 36 palatium collocari. Num ibi regulus aliquis, Gallienus nomine, Rhætorum montibus imperitans tunc commorabatur? Quidquid sit de his, nulla satis solida ratio est, qua ad duos Zenones commiscendos impellamur, cum et pastoris nostri sermones, quorum non exiguam partem, doctissima criticorum natione universa nequidquam adversante, alibi Deo favente tuebor, quarti sæculi scriptorem sæpius prodant. Quid autem apertius iis verbis in sermone de Continentia, quibus prima Christianorum tempora ante annos ferme quadringentos diserte docet fuisse? Posteriores quidem editiones, quod incredibiliter aversor, falsaverunt hunc locum, pro quadringentos reponentes ducentos; at perperam, et reluctante cum mss. omnibus principe editione, quæ apud me est, an. 1508 Venetiis adornata. Constat ergo, sicut D. Proculi et Lucilli, ita S. Zenonis ævum in aperta esse; ex quibus quinque aliorum tempus satis firma conjectura assequi possumus. Doleo profecto acceptiora me clero nostro loqui haud potuisse, cum scilicet ante Proculum, adeoque ante quartum sæculum, tres tantum episcopos videamus, de fide apostolicis temporibus in hac urbe sata, deque Euprepio a D. Petro apostolo huc misso, rumor ruit omnis. At veritati, ut hactenus præstili, ita et in posterum dum spiritus hos reget artus, unice litare mihi constitutum est. Populares fabellæ, nec non historiolæ decimo sexto ut plurimum sæculo concinnatæ cujuslibet fert

Italiae civitatis pastorem primum ab apostolorum ævo, ipsisque Christianæ fidei incunabulis arcessunt, seriemque episcoporum mirificam nec interruptam perbelle ædificant; quamplures tamen fuisse ex his civitatibus, in quibus ante tertium sæculum episcopi nomen nec sit auditum, rerum ordinem et tempora perpendenti constabit; neque enim Christiana religio in omnibus illico universæ Italiae municipiis celebrari potuit, ac radices agere. In nostra certe, quæ cæteras hujus tractus urbes frequentia, opibus, splendore, dum res Romana stetit, antecellebat omnes, ut nupero libello satis ostendi, quarto jam ineunte sæculo S. Proculus propter metum paganorum cum paucis Christianis non longe a muro civitatis latitabat, ut SS. Firmi et Rustici acta docent; et eodem demum sæculo inclinante, S. Zeno Veronam prædicando reduxit ad baptismum, ut anonymus memorat, hoc est, majorem populi partem ad bonam frugem traduxit.

Quod attinet ad nondum agnitos eruendos præsules, mirum quidem videri possit post tot indagines quemquam adhuc latere; multo enim magis peccatum est in intrudendis pluribus, quam in prætermittendis. Duos tamen suggeram. Inter scriptores rerum Brunsvicensium, quos collegit Leibniti, catalogus exstat eorum qui e Goslariensi canonicorum congregatione ad episcopalem sedem evecti sunt. Vilhelmus in his numeratur præpositus XI, deinde Veronensis episcopus, quem nemo adhuc noverat. Floruit ea congregatio sub Henricis III, IV et V. Inter Dietboldum forte, et Aldegerium, quibus Perettus duos interserit ab Ughello rejectos, Vilhelmus iste collocari possit. Episcopus alter, quem profero, nullis typis nomen dedit unquam; erui siquidem ex ms. libro missali pulcherrimo, inter bibliothecæ capitularis vetustissimas, sed laceras, semesas, ac discerptas membranas integro atque incorrupto. In eo magnæ hebdomadæ recensetur ordo ad benedictionem cerei: *Precamur ergo te, Domine, ut nostrum populum, una cum papa*

A nostro, illo et gloriosissimo rege nostro Ottone, nec non et venerabili antistite nostro Volkango, et cætera. Qua prece Volkangus noster ab oblivionis tenebris emergit, catalogis adjiciendus in posterum. Quo tempore Ecclesiam nostram rexerit investigandum est. Sub Ottone IV ægre crediderim, cum liber altiorum prodatur ætatem. Alamannicum quoque nomen et genus superiorem ætatem subindicant, cum a XII ingressu sæculo ex canonica cleri Veronensis electione indigenæ ut plurimum prodierint episcopi. Mea vero sententia ex iis, rege nostro Ottone ab an. 985 ad 996 tempus designatur; nam cæteroquin Ottonis nomen sine imperii titulo nequaquam afferretur: at illo temporis intervallo vacavit imperatoria dignitas, et Otto III, corona atque insignibus a Gregorio V nondum acceptis, rex tantum dictus. Eidem spatio temporis Volkangum nostrum assignabimus, quem intrusum fuisse, sunt qui suspicentur: sedisse tamen vetustus et magnificus, quem appellavi, Veronensis Ecclesiæ missalis liber evincit. Ecclesiastica ejus sæculi ejusque præcipue periodi historia nostra valde in ancipiti est, quod ipse animadvertit Ughellius. Extricasset, ut sperabam, nisi tabularium capitulare non multis ab hinc annis gravissimas ob causas repente obsignatum fuisset, ac nulli hominum reseratum amplius. Inter Veronenses a nobis hactenus minime recensitos antistites. Nottingus quoque numerandus videbatur, ad quem Rabanus Maurus epistolam dedit de Prædestinatione adversus Gotescalum; Veronensis enim dicitur in ejus epistolæ editione a P. Sirmundo procurata: sed virum doctissimum erronea quædam inscriptio fefellit, nam Brixianæ Ecclesiæ Nottingum præfuisse constat, quod etiam v. cl. Paulus Galeardus, quem honoris causa nomino, in notis ad Ughellum tom. IV, nuper patefecit. Hæc habui, Coleti amicissime, quæ de antiquioris ævi præsulibus nostris, ac de nondum detectis proferrem. Cura ut valeas.

CASSIODORI SUPPLEMENTUM.

(Ex Maii Spicilegio Romano.)

Ad confirmationem fidei catholicæ et hæreticorum præcavendas insidias, legendi sunt duodecim libri beati Hilarii quos de sancta Trinitate profunda et disertissima nimis oratione conscripsit. Sancti quoque Ambrosii quos de eadem re ad Gratianum principem designavit. Sancti Augustini 15 libri de sancta Trinitate curiosa intentione legendi sunt, nec non et liber ejus qui dicitur de Definitione ecclesiasticorum dogmatum 55 capitulis conscriptus, quorum primum sic incipit: *Credimus unum Deum esse patrem, eo quod habeat filium.* Ultimum ita: *Propter novos legis latores qui ideo animam tantum ad imaginem Dei creatam dicunt.* Ejusdem ad Petrum diaconum de fide sanctæ Trinitatis libri 2, quorum secundus in capitulis distinctus est 40. Primum incipit sic: *Firmiter tene, et nullatenus dubites, Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum esse naturaliter Deum.* Ultimum ita: *Firmiter tene et nullatenus dubites aream Dei esse Ecclesiam catholicam.* Ejusdem de vera religione liber 1; de Doctrina Christiana libri 4; de Agone Christiano liber 1; liber ejusdem quasi philosophiæ moralis, quem pro moribus instituendis atque corrigendis ex divina auctoritate collegit, quem appellavit Speculum. Nec minori studio legendi sunt ejusdem de Civitate Dei libri 22, in quibus et Babylonia confusa civitas diabo-

C li, et splendida Hierusalem urbs Domini Christi, in hominum conversatione competenti diversitate monstrantur. Scripsit etiam de hac re 5 quæstiones de Novo Testamento ad Honoratum presbyterum, et octoginta tres alias mirifica deliberatione formatas. Legenda sunt etiam dicta sancti Athanasii ad cognoscendam veritatem catholicæ fidei. Ad Epictetum epistolam unam in capitulis quatuor. De Sacramento fidei. De Incarnatione Domini. De Spiritu sancto. Epistola fidei suæ ad Theodosium Aquileiam missa. Altercatio ejus contra Sabellium et Photinum. Ejusdem altercatio contra Arium. Item sancti Augustini de Fide catholica contra omnes hæreses. Ejusdem, qui libri in canonibus recipiantur. Ejusdem de Spiritu et anima. Ejusdem ad Dardanum capitula 3. Sermo ejusdem de Unitate Trinitatis incipit ita: *Nativitatem Domini secundum carnem (a).* Finit sic: *sed vos qui Domino servitis et ejus præcepta servatis.* Tractatus ejusdem de Expositione symboli liber 1. Sermo ejusdem de Incarnatione Domini: legimus sanctum Moysen præcepta dantem populo Dei (b). Ejusdem de decem Prædicamentis. Epistola Cyrilli episcopi ad Joannem Antiochenum. Epistola ejusdem ad Nestorium episcopum hæreticum. Faustini presbyteri expositio fidei contra hæresem Arianam. Ejusdem de

bendum, ideoque a nobis commode hic recitabitur.

(a) Est sermo 125 in appendice apud Maurinos editores, qui ipsum fortasse immerito inter spurios relegarunt.

(b) Hic item haud scio an immerito a Maurinis in appendice num 245 collocatus sit.

* *Codex nobilis Vaticanus litteris Langobardicis sæc. XII scriptus, pag. 142 exhibet compendium primi libri Institutionum div. litter. Cassiodori, intermixtis quædamque, sed raro aliis auctoribus, quos inter Beda non semel occurrit. Unum tamen est prædicii compendii capitulum, pertinens ad Cassiodorii cap. 16, quod ab ipsa editione tam immaniter differt, ut novum potius sit hæ-*

fide, quam breviter sibi mitti jussit Theodosius imperator. Joannis Chrysostomi capitula 4. Gregorii Nazianzeni capitulum 1. Basilii episcopi Cappadociae capitulum 1. Damasi papae expositio fidei ad Paulinum episcopum Antiochenum. Epistola Leonis papae ad Flavianum episcopum Constantinopolitanum. Epistola ejusdem ad Juvenalem episcopum Hierosolymitanum. Epistola ejusdem ad Palæstinos episcopos. Epistola ejusdem ad Pulcheriam de fide. Epistola ejusdem de fide ad episcopos Constantinopolitanos. Epistola ejusdem ad synodum apud Nicæam constitutam. Ordo gestorum synodi quæ facta est in civitate Chalcedonensi. Definitio synodi Chalcedonensis. Epistola Leonis papae ad synodum apud Ephesum. De *Περὶ ἀρχῶν* Origenis. Adamantii apologia quam pro se misit Rufinus Anastasio urbis Romæ episcopo. Epistola Hieronymi ad Marcellinum, et anapsychia de Statu animæ. Ejusdem ad Pammachinum et Maronem de libris Origenis. Expositio Gelasii papae de duabus naturis Domini nostri Jesu Christi. Sancti Faustini de Trinitate libri 2. Expositio symboli Rufini presbyteri ad Laurentium episcopum. Fulgentii de Fide catholica, et de Institutis ecclesiasticis liber 1. Paschasii de Spiritu sancto libri 3. Alcuini (a) de Trinitate libri 4. Sed et liber Vincentii presbyteri Lirinensis insulæ, quem de libris beati Augustini composuit, et misit sancto Xysto papae, utilis est pro hac re relegi. Si quis vero de Patre et Filio et Spiritu sancto aliquid

(a) Hinc cognoscimus auctorem hujus supplementi partim certe diversum esse a Cassiodoro.

A summam præoptat attingere, nec se mavult longa lectione fatigare, legat Nicetæ episcopi librum quem de Fide et Incarnatione (b) scripsit; nec non beati Augustini librum de Fide et Incarnatione per interrogationem et responsionem compositus. Utiles etiam sunt ad instructionem ecclesiasticæ disciplinæ memorati sancti Ambrosii de officiis melliflui libri 3.

Postquam dictum est cap. 23 de canonibus Dionysii, post illa Cassiodorii verba Ecclesia Romana complectitur, sic prosequitur codex Vaticanus :

Contra hæreses diversas sanctus Augustinus ad Quodvultdeum scribens, nominatim singulas notavit per capitula octoginta novem. Dein contexit librum, de his quæ unaquæque hæresis defendit, incipiens a Simonianis usque ad Pelagianos. Tertio quid Eutyches et Nestorius sentiat. Exponit in ultimo semotim de aliis hæresibus. Decimo incipiens a Carpocratianis, finit in Eutychanis. Scripsit et de hac re Epiphanius pontifex libros mire venerandos. Philaster episcopus Brixiae scripsit de singulis hæresibus compendiosa brevitate librum 1, quem alii Hieronymo deputant. Isidorus episcopus in etymologiis suis licet tactim, utiliter tamen de singulis hæresibus facit mentionem.

Denique alio in loco codex :

Inveni item de Pythonissa ejusdem præfati viri (S. Augustini) duos sermones habitos ad populum in basilica.

(b) Hos ego Nicetæ libros ex codice Vaticano ante hos annos edidi.

INDEX RERUM ET VERBORUM, QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

A

Aaron interpretatur fortitudinis mons, 262.
Abel (ab) justo nomen cepit esse sanctorum, 423.
Absalom figura fuit Judæ traditoris, 19.
Abscondi in tabernaculo Dei quid sit, 89.
Absolvitur quisque tanto celerius quanto a semetipso vivacius damnatur, 359.
Absorbere quid sit, 117.
Abundans unde dictum, 486.
Abyssus quid sit, 107, 119.
Accedere ad Deum. V. *Deus*.
Accentus quid sit, 559.
Accidens quid sit, 568.
Actus boni clamorem suum habent, 22. Exorant, 565.
Retributiones rerum nobis generant, 345. Dominum laudat, qui se probabili actione commendat, 585. Magnitudo facti potentiam testatur auctoris, 258. Agere viriliter non solum viris, sed et feminis mandatum est, 90.
Adam ante peccatum intellectum purum possidebat, quem peccando perdidit, 409. Quis ante et post peccatum, 484. Quare vetus homo dicatur, 29. Quomodo peccavit, 15. Post peccatum Dominum refugit, 482. Quare morte damnatus, 227. Adæ et Christi comparatio, 14. V. *Christus, Homo*.
Admirabile quid sit, 565.
Adolescens unde dictus, 224. Quid per adolescentulas intelligatur, 725.
Adorandus Dominus triplici de causa, 320. V. *Cruce*.
Adulatio a Domino excludit, 477.
Adultero (cum) quis portionem habet, 167.
Adverbium quid, 559. Adverbia comparationis ad quid inventa, 595.
Adversa et prospera per diem et noctem intelliguntur, 412. Quæ vera sint adversa, 29. Adversitates remedia divina dicuntur, 450. V. *Benedictio*.
Ægypti plagæ, 268, 557. Aurum et argentum Ægyptiorum ab Hebræis sublato non furtum fuit, sed operationis merces, 558. Ægyptus hic mundus est, 459.
Ænigma quid sit, 19, 525.
Ætates mundi numerantur, 313.
Æternitas una dies vocatur, 202, 286. Mala temporaria despicit, qui retributiones æternas considerat, 217. V. *Mundus*.

Æthiopes significant peccatores, 252.
Affectuum duæ sunt species, 562.
Affirmatio quid sit, 588.
Afflictionibus (in) gaudendum est in Domino, 106. Cum fidelis se affligit, iram Dei castigatus evadit, 298. Tanto quis in futuro consolandus, quanto hic fuerit affligit, 200. Deo imputatur quod hic affligimur, 128. Gravis est afflictio a vicinis accepta, 148. V. *Persecutio, Tentatio, Tribulatio*.
Agareni, id est advenæ, 285.
Ager ab agendo dictus, 569.
Agricultura (de) Columella, et Æmilianus scripserunt, 554. V. *Hortus*.
Alimentum unde dictum sit, 109.
Allegoria quid sit, 80, 105, 528, 551.
Alleluia nomen est Hebræum a nulla natione translato, 494, 496. Cur in fine quorundam psalmorum positum, 496.
Allophyli alienigenæ, 371.
Alphabetum perfectum quid designet, quid imperfectum, 487.
Altare unde dictum, 87. Duplex altare, et unde dictum, 145. V. *Hæreticus*.
Amalech interpretatur parturiens sive dolens, 178.
Ambiguitas quid, 564.
Amblygonium quid, 589.
Ambrosius (S.) sex libros in Genesim edidit, quos Hexaemeron appellavit, 539. Septem libros de Patriarchis, 539. Exposuit S. Lucæ Evangelium, 543. Et omnes S. Pauli Epistolas, 544. V. *Canticum canticorum*.
Amicitia quid sit, 150.
Amicus quid sit, et unde dictus, 150.
Aminadab interpretatur populi mei spontaneus, 527.
Ammon, id est populus turbidus, 285.
Amor Domini duobus articulis hominibus provenit, 589.
Anima Dei amore languet, quando ejus dilectioni nihil præponit, 509. V. *Deus*. Cur amor somnus appelletur, 512. V. *Charitas, Dilectio*.
Amorrhæus exacerbatio, 463. Amorrhæi amaricantes dicuntur, 459.
Aneeps quid, 565.
Angelus officii nomen non naturæ, 497. Angelus nuntius interpretatur, 548. Quid sit angelus, et quare conversos affligat, 114. Angelis verbum Domini est voluntas ejus,

516. Angeli preces hominum ad Deum deferunt, 78. Spiritus immundi cupiunt se adorari, bonus angelus econtra, 325. Quomodo angeli possumus fieri, 111.

Angulus planus quid, 589.

Anima quid sit, 175, 628. Quare anima dicatur, 628. A Deo condita est, 628. De origine animæ, 632. Anima est immortalis, 629. Mutabilitati obnoxia, 630. Mutabilitas animæ unde, 47. Anima quantitatem non habet, 631. Non est corporea, 628. Non est pars Dei, 630. Utrum anima formam habeat, 631. De qualitate substantiali animæ, 630. De sede animæ, 633. Anima est tota in partibus corporis, 629. De naturalibus virtutibus animæ, 632. De affectionibus animæ, 629. Animæ non crescunt, nec fatuis aliæ varia discretione tribuuntur, 632. Qualitas animæ ignea, 630. Lumen substantiale animæ habent, 631. Quomodo animæ sint lumen, 631. Anima hominis proprie dicitur, non pecudum, 628. Quid animæ post mortem agant, 637. Animarum virtutes morales quæ sint, 631. Anima pabulum suum habet, quo saginatur, 444. Duobus modis satiatur, 362. Habet sitim suam, 142. Quando anima Deum siliat, 206. Quando sit inanis, quando esuriens, 366. Pinguedo animæ divinarum rerum scientia, 206. In quibus rebus animam levare fas sit, in quibus non, 449. Animæ sine recta fide sunt teterrimæ, 635. Civitas Domini anima pia, 334. Dominus solam animam in sanctis servat, 432. Totum in tuto redditur, si anima salvatur, 190. Nihil fortius quam animas salvare, 221. Anima sine Domino semper est captiva, 390. Ad animam justi in manibus Domini collocatam, nulla nocentium vis potest accedere, 415. Anima subjecta passioni corporeæ non caret propria poena, 356. Anima si adhæreat corpori, delictis favet; et econtra, 402. Quis in vano animam suam accipiat, quis vero non, 81. Anima aquilæ debet esse similis, 343. Per areolam anima cuiusque fidelis intelligitur, 524. Quatuor potentia famulæ animæ vegetantur, 632.

Animus unde dicitur, 437. Animus et mens proprie anima non dicuntur, 628. Quæ sunt communes animi conceptiones, 589. Dominus animorum qualitates quam cruciatum corporum gratus respicit, 425. Possumus corpore curvari, non animo, 129.

Anni ingressus a Jano præbebatur, unde et janua, 250.

Annuntiare quid sit, 156.

Antichristus universis sæculi pompis abundabit, 178. Superbia Antichristi, 40. Omnia facta et dicta Antichristi peccata sunt, 42. Antichristus omnes semitas habebit pollutas, 40. Nequitia Antichristi duplici perversitate describitur, 41. Omnibus insanis caput est Antichristus, 285. Quare mala Antichristi a Deo permittuntur, 42. Antichristus leo in cubili, 41. Doech figura Antichristi, 176.

Antiquariorum opera commendantur, 548. Antiquariorum encomium, 555.

Aper unde dicitur, 276.

Apes unde dicitur, 395.

Apocalypsis a Primasio episcopo quinque libris exposita, 544. S. Hieronymus Apocalypsim exposuit, quædam vero loca Victorinus et Vigilus Afer antistes, 544.

Apollinaristarum error vincitur, 54. Errores Ariano-rum et Apollinaristarum, 375. V. *Christi naturæ*.

Apostoli et patriarchæ, amici Dei, 471. Oculi Christi, 296. Vestigia Christi, 56. Per servos Dei apostoli et prophetæ designantur, 240. Per vigiles apostoli et doctores Ecclesiæ, 512. Per turtorem apostoli, 510. Per ventos, 459. Per columnas, 254. Per coelos apostoli et prophetæ, 84. Per barbam apostoli intelliguntur, 455. Comparantur arietibus, 95. Montibus, 119, 212. Sagittis, 442. Appellatur montes, 295, 386. Sagittæ vocantur, 55. V. *Atrium, Christus, Ecclesia*.

Apulei liber qui inscribitur Perihermenias legendus, 569.

Aqua unde dicitur, 437. Aqua terrestris cum spirituali confertur, 15. Per aquas populi significantur, 262.

Aranea unde dicitur, 307.

Arca Noe, et Testamenti typus Ecclesiæ, 452.

Arcus (quid per) intelligitur, 125. Arcus mandata divina significat, 45. Arcus Dei ad salutem tenditur, 175.

Aræna ab ariditate dicitur, 471.

Argumentatio unde dicitur, 566. Quid sit argumentatio, 566. Quid assumptiva, 564.

Argumentum quid sit, 111, 571. Quid sit argumentum quod dicitur notatio, 116. Multiplicia sunt argumentorum genera, 571. Duo sunt argumentorum modi, enthymema scilicet et exemplum, et quid sint, 575. Quæ sint argumenta probabilia, 572. Quid sit probabile argumentum, 571. Quædam sunt argumenta nec necessaria, nec probabilia, 572. Quibus ex rebus argumenta eruantur, 574, 577, 621, 622. V. *Rhetorica*.

Aries unde dicitur, 95.

Arithmetica quid sit, 583. Cur sic vocata, et quæ ejus intentio, 584. Cur consistat ex quantitate discreta, *ibid*. Ejus divisiones, 508. Cur inter mathematicas disciplinas permansit, 584. Quando donata, 553. Ab Abrahamo Ægy-

ptiis tradita, 584. Apud Græcos exposita, et ab Apuleio et Boetio Latinitati donata, 586. A Pythagora laudata, 584. Non est negligenda, 15. Ejus utilitates, 584.

Arius in quo erravit, 8. Error Arij destruitur, 393. V. *Christus, Apollinaristæ*.

Arma unde dicta sunt, 114.

Argui hic a multis salus est, 28.

Ars unde dicitur, 558. Quæ sit differentia inter artem et disciplinam secundum Platonem et Aristotelem, 583. Initium dicendi dedit natura, initium artis observatio, 562. Artes in tres partes dividuntur, 561. Artes et disciplinæ liberalium litterarum in sacra Scriptura seminatae, 538.

Asaph quid significat, 164, 244, 259.

Assyrii interpretantur dirigentes, 256.

Astronomia quid sit, 449, 584, 590. Astronomiæ divisio, 590. De astronomia præcipuus scriptor Ptolemæus habetur, 591. Ab Abrahamo Ægyptiis tradita est, 584. Astrologia naturalis laudatur, judiciaria reprobatur, 499. Astronomia judiciaria fidei contraria, et factorum notitia a SS. Patribus damnata, 591. Fugienda, 239.

Athanasius (S.) psalmodiarum virtutes in libro ad Marcellinum patefecit, 541.

Atrium quid sit, et unde dicitur, 458. Atria Domini sunt apostoli, et quare, 322.

Audire qui dicuntur, 165. Per mel et lac auditores designantur, 520.

Augustinus (S.) quot volumina pro Genesis explicatione conscripserit, 539. Quas de libris Regum quæstiones solvat, 540. De eximia Psalmorum expositione laudatur, 1. Quatuor libros de concordia evangelistarum scripsit, 545. In salutatione Epistolæ ad Romanos unum librum profudit, 544. Epistolam ad Galatas explanavit, *ibid*. Epistolam sancti Jacobi tractavit, 543. In Libro Civitatis plura de Apocalypsi aperuit, 544. Laudatur, 551. V. *Intelligentia, S. Scriptura*.

Auris ab auditu dicta, 537, 589.

Aurum ab aura dictum, 242.

Auxesim inter et climacem quæ differentia, 20.

Avaritia quid sit, 405. Insigne malum est, 335.

Aviri viri divitiarum vocantur, 257.

B

Babylon interpretatur confusio, 210, 294.

Baptismatis sacri regula ab Jordane emanavit, 214. Populus Christianus gens una, de uno fonte baptismatis nata, 285. Nullus sine baptismo fidelis esse potest, 515. Per baptismum et satisfactionem confessionis peccata expiantur, 288. Baptismus nos Adæ puritati restituit, 170. Aqua refectiois vocatur, 79. Per ventrem Ecclesiæ fons baptismatis accipitur, 528. Psalmum xli olim baptizandis decantabat Ecclesia, 144. Rubrum mare figura aquæ baptismatis, quæ mixta sanguine de latere Christi exivit, 251, 279. Sicut populus Israel per mare Rubrum salvatus est, ita Ecclesia gentium per baptismum, 507. Quare diluvium pro sacris fontibus positum sit, 95.

Barbarus unde dicitur, 586.

Basan confusio, 459. Basan siccitas interpretatur, 225.

Basilus (S.) novem homilias in Genesim Græco sermone composuit, 539. Et librum Hexaameron, 591.

Beata gens quæ sit, 108. Omnes beatitudinem volunt adipisci, 398. Beatitudo verbis non potest explicari, 286. Beatus duobus modis dicitur, 12. Esse proprie beatis convenit, 135. Quæ beatitudo sanctorum, 147. Beatitudo futura describitur, 123, 295. Felicitas bonorum declaratur, 637. Visio beatifica, 638. Lumen gloriæ necessarium ad visionem beatificam, 218. Quid in gloria positi cognoscemus, 658. Felicitas æterna longe potior est vita præsentis, 206. Beatitudo hæreditati comparatur, 202. Gloria fidelium usque ad resurrectionem suspendetur, 84, 372, 637.

Beatitudinem qui hic quærit, surgit ante lucem, 442. Celleria Dei sunt æterna beatitudo, 506. Locus dispositus regnum Domini significat, et quis eum merebitur, 286. Filii beatorum olivis novellis comparati, 444. Prima beatitudo S. animæ est exultare in Domino, 115. Beati domus est mentis secretum, 383. V. *Felicitas*.

Bellator presbyter libros Tobiae, Esther, Judith et Machabæorum exposuit, 545. Hortatu Cassiodori duos libros in Ruth, et alias feminas subsequentes composuit, 540.

Benedicimus (cum) Deum, ejus facta laudamus; cum ille benedicit, nos sanctificat, 400. Qui Deum benedicant, 225, 547. Benedicens benedicit, qui jugi benedictione sanctificat, 453. Benedicunt mali in prosperis, boni etiam in adversis, 163. Mali in ore, non in corde benedicunt, 163. Quomodo possumus esse benedicti, 457.

Benedictio quæ sit firma et vera, 446. Benedictio Domini nos semper augmentat, 218. Consuetudo inter Hebræos benedicendi, 446. V. *Episcopus*.

Beneficia donata intellectus et memoria commendant, 361. Beneficium nullus fidelium obliviscitur, 412. Cur be-

nesciis a Deo collatis bene utendum, 363. Ille nunquam desinit laudare Deum, qui collata beneficia non obliviscitur, 343.

Benjamin filius dexteræ, 275.

Bethel quid significet, 511.

Boetius librum Perihermenias exposuit, 568.

Bonarum rerum nulla satietas, 408. Quando boni sunt homines, 439. Cur boni malis semper opprobrio sint, 228. Non solum abstinendum a malis, sed bonum est peragendum, si volumus gloriam adipisci, 112. *V. Anima, Mali, Perfectus, Sanctus, Virtus.*

Brachium quid significet, 42, 146, 500.

C

Calix unde dictus, 44, 53.

Calumnia dicitur capitis alumna, et quid sit, 420.

Calumniator, quid sit, 241.

Campi unde dicti, 452.

Cantare quid sit, 71. Quid sit cantare, exsultare, psallere, 327. Quid sit canticum, 3, 21. Quid sit canticum novum, 135, 499. Quando Deo accepta est vox canentium, 557. *V. Psallere, Psalmus.*

Cantica canticorum. Cur liber vocetur, 505. Nihil in se habet quod juxta litteram intelligi possit, 531. Eum commentatus est Origenes, 542. Epiphanius, 542. S. Ambrosius in libro de Patriarcharum multa de Cantico canticorum explanat, 542.

Caput a capiendo dictum, 579. Quid per caput debeat accipi, 33.

Carcer unde dictus, 479. Duplici modo carcerem intellexerunt majores, 479.

Carmelus interpretatur scientia circumcisionis, 528.

Caro unde dicta, 268. Caro pluribus eget quam anima, 206. Cur caro nostra filia Babylonis dicatur, 463. Carnis desideria laquei sunt, 478. Carnis vitia sunt terrena delicta, 417. Hic vere non vivitur ubi carnis fragilitate peccatur, 416. In stercore volvitur, cui vitia carnis dominantur, 585. *V. Vitium.* In myrrha carnis mortificatio, in thure vero orationum devotio accipitur, 516. Caro nostra turturi comparatur, 285.

Cassiani liber de Institutione monachorum sedulo legendus, 555. A beato Prospero culpatus, 555. Eum Victor Martyritanum purgavit, *ibid.*

Cassiodorus omnem Scripturam cum priscis codicibus contulit, 538. Octalium textum in compendium redegit, 540. Libris Regum titulos prælixit Cassiodorus, 540. Auctor est librorum de Anima et Variarum, 490. Cur librum Institutionis divinarum litterarum confecerit, 557. Librum de Divisione composuit, 576. Et gemina commenta in artes Donati, 559. In diversas orbis partes direxerat ad libros conquirendos, 544. Cassiodori ad Christum oratio devotissima, 639. *V. Hæreticus.*

Castra a castitate dicta, 267.

Categoriæ Aristotelis sunt decem, 568. Cur intente legendæ, 568. Instrumenta categoriarum sunt tria, scilicet æquivoca, univoca, denominativa, 568.

Catharistarum error, 84.

Cathedra quid sit, 12.

Catuli unde dicti, 351.

Causa a casu dicta, 246. Causarum partes status dicuntur, et eorum divisiones, 580. *V. Rhetorica.*

Cedar interpretatur tenebræ, 430, 506.

Cervix pro superbia ponitur, 446.

Chalcedonensis concilii codex encyclicus ab Epiphanio Scholastico translatus, 545.

Chanaan interpretatur humilis, 555. Et mala humilitio, 459.

Charitas vera in quo consistat, 47. Lex Christi charitas, 417. Latum mandatum est charitas, 412. Cur, 514. Semitæ justitiæ sunt duo præcepta charitatis, 79. Dilectio Dei et proximi vite sunt Domini, 61. Charitas in summo virtutum collocata, 429. Malitia generalitatem criminum amplectitur, sicut charitas virtutum, 318. Christus oblectatur inter virtutes sanctorum, et præcipue inter fidem et charitatem, 511. Charitas cuncta commendat, 425. Tormentis omnibus fortior, 426. Fervor charitatis tranquillus est, 152. Igne charitatis beata conscientia examinatur, 216. Charitatis et unitatis virtus, 457. Per charitatem sancti fiunt unum, 452. Nihil sic terret malignos spiritus quomodo charitas, 525. Post carnis continentiam succedit vera charitas, 519. Qui Deum supra cuncta diligunt, ei sub lætitia serviunt, 531. Quis diligat Deum, 58. Qui Deum ex toto corde diligit, locum vitii non relinquit, 456.

Quando justi gratis amant Deum, et impii gratis execrantur, 575. *V. Deus, Dilectio.* Quando proximum sicut nosipsos diligimus, 456. Charitatis fraternæ laus, 456. Impigre debemus facere omne quod potest alteri subvenire, 585. Sanctorum consuetudo est sic dolere calamitates alienas ut proprias, 557. Vir sanctus non in ira corripit; sed

per dilectionem, 477. Dilectio inimicorum. *V. Inimicus.* Charitas et misericordia quasi sunt alæ Patris, 56. Charitas clavus dicitur, 417. Per vinum fervor charitatis intelligitur, 531. Charitas vernali pluvie comparatur, 47. Per carbones orationes charitatis igne succensæ intelliguntur, 450. Cherubin quomodo interpretandum, 271, 329.

Chorus quid sit, 501.

Chrismatis sacri unctione frons Christianorum signatur, 467. Exhilaratur facies in oleo, cum regali chrisma contigitur, 550.

Christi nomen præclarum, 242. Nominis Christi est salvare fideliter postulantes, 482. De Salvatore Domino quid credendum, 68, 194. Christo credere salus est et gloria, 204. Christus notus divinitate solis fidelibus, corpore tantum infidelibus, 261. Christus quomodo venit a Patre, et discessit a mundo, 195. Ad adventum Domini terra mota est, 59. Per dies plenos primus Christi adventus intelligitur, 246. Veteres fuerunt dies ante Christi adventum, 153. Quot bona per Christi adventum evenerint, 315. Christi adventu mundi vulnera curata, 214. Genus humanum per adventum Domini sanatum, 212. Christus venit ad nos, ut nos ad eum redeamus, 254. Mysterium incarnationis explicatur, 36. In ipsa incarnationis origine divinitas humanitati juncta est, 75. Divinitas sine confusione humanitatem assumpsit, 19. Deus humanatus, 37. Terribilia sunt Dei opera, maxime in uniendo sibi naturam humanam, 214. Incarnationis excellentia, 75, 109. Magnificentia Domini est incarnatio, 54. Beneficio sanctæ incarnationis nihil præstantius, 273. Tempus beneplaciti tempus incarnationis, 228. Per consilium Domini incarnatio potest intelligi, 108. Tenebris comparatur, 59. Christus susceptor noster factus est per incarnationis arcanum, 416. Dominus prospexit nobis, dum humanitatem nostram assumpsit, 540. Deus humanam naturam, quam liberare prædestinaverat, incarnatione evexit, 294. Christus quasi post parietem stetit, cum carnem nostram suscepit, 510. Christi susceptio carnis nostra probatur hæreditas, 555. Christus veniens in mundum quosdam saltus dedit, 510. Veniente Christo obscuritas divini Verbi patuit, 60. Nativitas temporalis Christi, 35. Quid in ea evenerit, 159. Cur Christus de utero matris se dicat abstractum, 75. Sine matre in cælo, sine patre in terra, 281. Misericordia Domini est quod de Maria Virgine natus est, 260. Nativitas temporalis Christi potest visitatio appellari, 35. Quare in ea letandum, 596. Christus perfidis apparuit, sed non datus, 288. In Christo una est tantum persona, 17. Quæ persona Christi, 20, 52. Una eademque Dei hominisque persona, 52. In Christo duæ sunt naturæ, sed una persona, 52, 52, 69, 71, 208. Perfectam hominis naturam assumpsit, quod est contra Apollinaristas, 290. Duæ sunt naturæ in Christo perfectæ et inconfusæ, 19, 57, 510. Id probatur contra Arianos, 473. In eo sunt duæ substantiæ, 16. Ipsarumque operationes exprimentur, 289. In Christo duæ operationes divinitatis et humanitatis, 525. Christus Deus et homo contra Arianos, 140. Deus deorum est, 164. Deus veritatis dicitur, 98. Deus virtutum, 286. Dominus virtutum est, 156. Et Filius David et Dominus dicitur, 577. Altissimus jure dicitur, 215. Cur non homo dicatur, 75. Solus Christus per naturam Filii Dei, sancti vero per gratiam, 299. Finis noster est ad quem omnia referenda, 182. Christus æternus, 245. Non est Deus recens, sed Patri coæternus, 279. Quidquid Christus in tempore accepit, secundum hominem illud acquisivit, 18. Divinitas ejus nihil accepit unde cresceret, 442. Christo creatura omnis subjecta est, 55. In virtute sua et in æternum dominatur, 215. Christus Rex omnipotens, 519. Rex in æternum, 207. Quare Rex gloriæ dicatur, 82. Christus in hoc mundo Rex specialiter ingressus est, 225. Rex a Patre constitutus, 17. Cur Rex, 251. Vere Salomon, id est pacificus, 259. Unctus Christus Regem significat et Sacerdotem, 152. Christus Rex, Propheta, et Pontifex, 455. Christus vere Sacerdos, 379. Christus Sacerdos et hostia, 211. Christi anima a peccato originali excepta, 633. Spiritus sanctus in Christo permansit, 5. Christus peccatum nullum habuit, 52. Humanitas Christi nullam labem admisit, 523. Prima gloria Christi fuit, ingredi tabernaculum sine macula, 51. Viam immaculatam solus ambulavit, 62. Christi via, sola bona est, nostra vero mala, 122. Christus solus per se immaculatus, alii per gratiam, 598. Christi corpus templum sanctum est, 26. Quomodo caro Christi vivificatrix, adorabilis et salutaris, 111. Caro adorabilis, 59. Corpus Domini quædam est Deitatis vestis, 152. Christus quomodo minoratus sit, 55. Quando Christus locutus est, 156. Cur puer Dominus Christus dicatur, 229. Christus pulcher et decorus dicitur, et quare, 508. An forma decorus fuerit, 150. Christus omnibus electis speciosior, 524. Christi imperfectum quid sit, 471. Christus pupillus, egenus et pauper vocatur, tametsi universi Rector et Dominus, 231. Christus simul dives et pauper, 161. Quare dicitur egenus et pauper, 158, 251.

De suo dives, propter nos pauper factus, 50. Mendicus de nostro, dives de suo, 574. Quæ sit ejus abundantia, 96. Christus servus Domini dicitur, 118. Cur, 291. Secundum humanitatem dicit se servum Dei, 100. Cur se vermem nominet, 73. Humilitas humanitatis Christi exprimitur, 52. Eam docuit verbis et exemplis, 639. Humilitas Christi decorem et fortitudinem habuit, 514. Monstravit et humilitatis viam, et patientiæ disciplinam, 465. Christi mansuetudo, 141. Actus vitæ Christi exempla sunt, 190. Omnis operatio illius ad spem et desiderium supernorum excitat, 525. Christus dura hominum vias ambulavit, 55. Cur lacrymas fuderit, 465. Quomodo cilicium induerit, 116. Quando jejunaverit, et quo jejunio, 116. Quando ægrolaverit, 96. Cur diaboli tentationem sustinuerit, 195. Christus quomodo legem meditabatur, 15. Orat Patrem ex parte humanitatis assumptæ, 97. Rogat ut homo, præstat ut Deus, 576. Puritas orationis Christi, 20. Quid petierit, 91. Cur petat a Patre quæ sibi propria sunt, 473. Cur Christus mirabilis in oculis fidelium, et non Judæorum, 596. Quare Christus fecerit miracula, 92. Melius prædicatione quam miraculis salutem operatus est, 251. Pagani Deum pati posse non crediderunt, 21. Passio Christi gentis Judaicæ fabula fuit, 228. Quod iudicium a Judæis perulerit, 117. Candidus est virginitate, rubicundus passione, 522. Quare dixerit: Respice in causam meam, et non in poenam, 117. Qua siti Christus sitierit, 250. Christus se conturbatum dicit, nusquam desperasse, 99. Christus solus mori desideravit, 69. Sola mors Christi libera, quia voluntaria, 296. Cur Christus crucis mortem potius elegerit, 75. Exitus mortis Christi illi singularis fuit, 225. Cur inscriptio tituli in passione non fuit deleta, 186. In passione Christi Divinitas non abfuit, 71. Mors Domini describitur, 190. Christus quasi in solio contitentem latronem absolvit, 75. Mors Salvatoris sessio vocatur, 469. Dies belli dicitur, 475. Læctus ejus est consummatio beatissimæ passionis, 451. Totus orbis luxit Christi exitum, 96. Crucis Christi commendatio, 25. *V. Crux.* Dignum est ut publice laudetur, qui pati pro omnium salute dignatus est, 592. Quænam instrumenta passionis Christi Jerosolymis asserventur, 295. Christi passionis fructus, 571. Utilitas, 577. Famulos Dei in afflictionibus confortat, 140. In Christo crucifixo omnes crucifixi, 186. Christus pro salute generatitatis se obtulit, 52. Causam omnium suam fecit, 77. Se sacrificium pro omnibus obtulit, 174. Cur, 465. Ejus passio est sacrificium justitiæ, 174. Humanum genus vinctum liberavit, 220. Sanguis Christi totius mundi peccata redemit, 418. Purificat, non eruentat, *ibid.* Per Christum poena facta est æterna requies, mors salutis introitus, 639. Improperium sustinuit, ut nos patientiæ suæ exemplo instrueret, 229. Christus quomodo dicatur in pulverem deductus, 71. Quo sensu dictus descendisse in corruptionem, 54. Quare Christus non descendit in corruptionem, 97. Anima Christi ab inferis abstracta est, 96. Ab inferno liberavit animam suam, 165. Quando anima ejus de necessitatibus liberata, 99. A Christo mors quomodo victa, 20, 185. Necesse fuit mortem perire, cujus regnum vita pervasit, 222. Quando caro Christi refloruit, 92. Resurgentis gloria retributio fuit passionis, 480. Morte Christi mundus salvandus, ipse vero resurrectione, 290. Christus Deus a resurrectione probatur, 571. Cur super occasum ascenderit a mortuis resurgendo, 220. Resurrectio Domini dormitioni comparatur, 140. Per resurrectionem virtus divina declarata, et spes credentium firmata, 293. Christianorum est spes, 96, 149. Justorum corda firmavit, 480. Resurgente Domino spem resurrectionis membra perceperunt, 510. Christi ascensio apostolis et toti Ecclesiæ utilis erat, 534. Quæ merces humanitati Christi reddita, 442. Christus quando gloria et honore coronatus, 55. Christi laus totius Trinitatis est honor, 521. Sapientia Dei Christus, 551. Scientia Patris per eum mirabilis facta est, 469. Pax Dei est, 288. Dextera Excelsi est, 261. Gloria Christi, majestas est Patris, 97. Christus idcirco dextera, brachium, salutare, et justitia Patris, quia illi consubstantialis, 527. Misericordia Patris Christus est, 288. Virtus Patris, 224. Manus Patris, 485. Anima ejus, framea est Patris, 57. Salus a Christo solo, 51. Solus tribuit salutem, 490. Spes salutis nostræ Christus Dominus, 580. Cur Christus Salvator dicatur, 273. Convenit nomini Salvatoris periclitantes salvare, 561. Per Christum omnia pacificata, 534. Christus misericordia peccatorum, et vita fidelium, 404. Cur Christus misericordia vocetur, 160, 507. Christus noster Ecclesiastes, 542. In eo fons est benedictionis, 152. Fons est aquarum, 142. Ex eo aqua perennis prodit, 265. Christus, via, dux et iter, 19. Mundus non habet viam nisi Dominum Salvatorem, 206. Christus certa via ad Patrem venientium, 598. Via veritatis est, 218. Via testimoniorum est, 400. Dux itineris nostri, 222. Quando dux noster veraciter est, 98. Nullus nisi per eum in regnum cælorum intravit, 531. Per Christi primum adventum diabolus religatus, homo est absolutus, 64. De huai-

litate Christi superbia diaboli victa, 424. Quando cum Christo sumus nullas diaboli insidias formidamus, 255. Christus in nobis diabolum vincit, 511. *V. Diabolus.* Christus cur in Ecclesiam descenderit, et ad eam ascenderit, 529. Laus conjugii Christi et Ecclesiæ, 154. Christus est fundamentum et culmen Ecclesiæ, 158. Populus Dei unum corpus est Christi, 456. Pro membris suis Christus insipientiam habere dicitur, 227. Cur Christus modo in membris suis plenissime non regnet, 492. Christus dicitur pati, quæ membra sustinent, 157. Christus mala mundi dicit sua, 296. Hæreditas Christi electi sunt, 92. Quomodo Christus electos comedat, 520. Quando Christus nos suos esse dijudicat, 297. Qui proprie Christo subiciantur, 56. Si Christi recordemur, et ipse nostri recordabitur, 552. *V. Ecclesia.* Respectus Christi nostrum est præsidium, 157. Nos convertit, 85. Peccatores a pravitatibus concidit, 501. Omne malum cito dissolvitur, si in Christo fortiter allidatur, 466. Justis Christus est pax, infidelibus scandalum, 288. Gaudium Christi salus humani generis, 514. Dextera honorum est Christus, 469. Christus fortitudo capitis nostri, 200. Christus quando panis noster de terra producit, 519. Panis cæli et angelorum dicitur, 266. Quomodo angelos et homines pascat, *ibid.* *V. Eucharistia.* Christus quando proximus, quando elongatur, 510. Dulcissimus somnus est Christum quærere, 512. Cur ad tempus declinet cum quæritur, 524. Quærere animam Christi in bonam et in malam partem dicitur, 114. Ille odit pacem, qui non amat Christum, 450. Inimici Christi super eum delectati sunt, 95. Christus Adæ semper opponitur, 161. Christi et Adæ comparatio, 14. *V. Adam.* Christus per Davidem intelligendus, 16. Per diadema caro a Christo assumpta intelligitur, 514. Per saccum corpus ejus significatur, 97. Canticum novum Incarnationem Domini significat, 106. Femur idem, 151. Pro octava secundus Domini adventus significatur, 27. Per myrrham passio Christi designatur, 507. Per nardum, 518. Per citharam, 191. Per purpureum colorem, 529. Per ascensum purpureum, 514. Per fragmen mali punici, 515. Extensio manuum Moysis figura illius fuit, 457. Dedicatio resurrectionem Domini significat, 95. Et liberatio Davidis, 19. Per capreas Christus et doctores Ecclesiæ intelliguntur, 528. Per genas Sponsi Christi pietas vel severitas, 525. Christus quare giganti comparatur, 65. Et capreis, et hinnulo cervorum, 510, 511. Ligno fructifero, 15. Sapientia ejus torrenti, 120. Ejus corpus psalterio, 161. Et terræ, 75. Virtus ejus testæ, 74. Christus et diabolus leoni sub diverso respectu comparantur, 51. Christus sibi, 551. Verus dies perfidis ignotus, 265. Canticum novum dicitur, 485. Cur sit acervus testimonii, 525, et Spiritualis petra, 558. Cur lapis angularis dicatur, 396. Foramina petræ sunt vulnera ejus, 511. Ille solus est mons, qui Patri complacuit, 222. Cur flos campi, et non ruris vocetur, 508. Sagittæ acutæ verba sunt Christi, et quare, 151. Christus fortis manu dicitur, 91. Quid sit sedes sancta Christi, 158. Christi oculi sunt dona sancti Spiritus, vel Ecclesiæ doctores, 525. Ejus labia sunt duo Testamenta, 55. Per ubera ejus dulcedo Evangelii intelligitur, 505. Brachia ejus sunt prophetæ et apostoli, 62. Pedes ejus sunt apostoli, 75. Corona ejus discipulorum conventum significat, 69. Umbra ejus est protectio Divinitatis, 509. Commutatio Christi est veterem hominem in regenerationis gratiam evocare, 505. Qui Christi olim dicebantur, 61, 92. *V. Lex, Synagoga.*

Christiani, de Christo dicti, 68, 245. Patriarche erant in spiritu Christiani, et Christu vocabantur, 555. Generatio ventura vocantur Christiani, 78. Religio Christi per totum mundum dilatata, 54. Christiani omnem terram replent, 551. Christianum esse in orbe Romano nunc gloria est, 200. Populus Christianus hæreditas Domini, 284. Est hæreditas acquisitionis, 108. *V. Ecclesia.* Christiani veri quinam, 555. Institutio Christiani in duobus consistit, ut declinet a malo, et faciat bonum, 125. In petra, id est Christo omnis ædificatur Christianus, 201. Duæ res bonos efficiunt Christianos, 85. Duo solum expetunt Christiani, 596. Otiosum tempus habere non decet militem Christi, 490. Fideli Christiano semper est dies, 467. Locus Domini est pectus Christiani, et atria Ecclesiæ catholicæ, 451. Duobus modis Christianis dicitur surgere, 68. Quidquid Christianus hic patitur, beatitudinis cogitatione reficitur, 49. Maxima Christianorum afflictio, 142. Christianus oppressus fructum tunc reddit, 186. *V. Afflictio, Persecutio, Tribulatio.* Christiani qua lætitia fruuntur, 25. Quæ bona Christianis Deus promiserit, 146. Christianus populus quare per Jacob accipitur, 527. Subreptio benedictionis Jacob fuit figura benedictionis populi Christiani, 69. Filii Core Christiani dicuntur, 141, 285. Oves populum Christianum significant, 56. Famuli Christi ovibus comparati, 149. Aquæ maris populum significant Christianum, 107. Christiani uvæ pedibus conculcatæ comparantur, 187.

Chrysostomus (sanctus), in Actus Apost. commenta edi-

dit, quæ jussit transferri Cassiodorus, 544. Omnes sancti Pauli Epistolas Attico sermone exposuit, 544. Epistolam ad Hebræos Attico sermone tractavit, quam Mutianus in Latinum transtulit, 545.

Chusi, quid interpretetur, 30.

Cicatrix, unde dicatur, 129.

Cicero, duos libros de Rhetorica composuit, quos M. Victorinus commentatus est, 565.

Cilicium, quid sit, et ad quid referatur, 115.

Circulus, quid sit, 525, 589. Quid diametrus circulus, 589. Quid semicirculus, 589.

Circumstantias in duo partitur Cicero, 581.

Cithara, quid sit, 4, 501, 506. Per citharam virtutes morales accipiuntur, 493.

Civitates duæ, in hoc mundo sunt, una Domini, altera diaboli, 464. *V. Diabolus, Ecclesia.*

Clemens Alexandrinus, quasdam Epistolas canonicas exposuit, 543.

Clibanus, quid sit, 70.

Climata, septem manerantur, et quid sint, 591.

Cælum unde dictum, 588. Quidam putaverunt cælum esse animal, 497. Est in illis cælum, qui se cœlesti conversatione tractant, 411. Quis in cælum ponat os suum, 245. Cælum quid significet, 17, 44, 494.

Cogitationes, unde dictæ, 158, 490, 628. Cogitationes nostræ pedes vocantur, 451. Solus Deus secreta cogitationum cognoscit, 32. Domus nostra dicitur propria cogitatio, cujus parietes duo sunt Testamenta, 444. Malæ cogitationes in ima terræ verguntur, 207. Duplex malum est nequam cogitare, eamque palam proferre, 245. *V. Cor.*

Collaudatio, quid sit, 106, 592.

Collectio, quid, 564.

Columba, unde dicta, 185.

Commune inter et episcopus quæ sit differentia, 596.

Comparatio, quid, 564.

Comparativus, duas tantum formas habet, 595. Gradus comparationis tribus casibus servit, 595.

Complacere, quid sit, 86.

Compunctionis lacrymas profundimus, quando peccatorum nostrorum recordatione mordemur, 421. Dominus nescit differre, quem compuncto corde sibi senserit supplicare, 429.

Computi augmentum quid, 591. Quid ablatio computi, 591.

Concilia, universalia fidem solidant, 545. Patres et concilia non contraria, sed diversa dixerunt, 546.

Conclusio, quid sit, 50, 565, 567, 571. Conclusio duplicem habet rationem, 562.

Concubinæ, quosnam designent, 562.

Concupiscentia, quid sit, 42. *Vid. Fides.*

Confidentia, in Deum jam præmium est, 19. Cur in homine non confidendum, 594.

Confirmare, quid sit, 125.

Confirmatio, quid, 565.

Confiteri, quid sit, 254. Confessio quasi confatio dicitur, 531. Duobus modis confitemur, 511. Duæ sunt confessiones, una laudis, altera poenitentiae, 117, 218, 319, 531. Pia confessio initium sumit a Domino, 255. Post veram fidem sancta debet venire confessio, 591. Qui vere noverunt Deum, ad humilem confessionem descendunt, 104. Peccata sua confitens dat gloriam Deo, 188. Major gloria Dei est confitenti parcere, quam viventi sine offensione præstare, 559. Infirmitatis confessio Dei misericordiam movet, 28. Confessio infirmitatis munera divina consequitur, 517. Deo revelare culpam remedium est, confiteri securitas, 248. Frequentata Deo confessio salutem parturit, 254. Confessio delictorum propitium sibi iudicem reddit, 275. Peccata confessi ventura judicia nequeunt formidare, 218. Deus solus iudex est, qui tribuit veniam confitenti, 475. Confessio peccatorum inutilis post mortem, 29. *V. Baptismus.*

Confundi, quid sit, 114, 255. Duplex confusio, 581. In isto sæculo si confundimur, emendamur, 293. Quando hic prospere confundimur, 255. Qui ferant confusionem suam, 458.

Conjectura, simplex quid sit, 564.

Conjunctio, quid, 559.

Conscientia, munda aula est Spiritus sancti, 93. Bonæ conscientiae metus gravior post veniam errare, 131.

Considerare, quid sit, 126.

Consilium, quid sit, 71. Consilium unde dicatur, 15, 187. Quid spiritus consilii, 94. Scelus gravior est, quod consilio geritur plurimorum, 100.

Constantini in conversione Ecclesia est mirabiliter glorificata, 517.

Consuetudines vitiosæ cur portæ æneæ, 367. Consuetudo peccatorum hominum, 56.

Consummatio, est virtutum omnium completiva perfe-

ctio, 412. Consummare et perfectionem significat et defectum, 411.

Contemplatio Dei spiritualium substantiarum cibus est, 166.

Conterere nosmetipsos debemus si restaurari volumus, 493.

Continens homo rex vocatur, 108. *V. Charitas, Ecclesiastici ordines.*

Contradictio, quid sit, 568.

Controversia, ex Cicerone triplex est, 564.

Converti, in ista vita fas est, 104. Deus quolibet tempore nostram conversionem exspectat, 188. Anima hominis vere conversi aranæ comparatur, 134.

Cor, non cerebrum, sapientiæ sedes, 248. Locus cordis inter ubera, 507. Cor vocem habet, quam audit Divinitas, 89. Cor nostrum sub lingua nostra est, 217. Cor pro mente ponitur, 550. Per cor mentis arcanum intelligitur, 466. Cor ad intelligentiam refertur, 174, 285. Quid per duplex, quid per unum cor significetur? 45. Proprium est Dei corda nostra discutere, 32. Recti corde divinæ regulæ conjuncti, 517. Corda nostra, non pecudum membra Deo immolanda, 174. Si cogitamus Deum in corde, ibi invenimus illum, 110. Quis ante Deum cor suum effundat, 204. Quando aperimus corda nostra Christo, 521. Cor altum est quando cœlestia cogitat, et terrena devitat, 209.

Core, interpretatur [Calvaria, 141. Core calvitium, vel calvum interpretatur, 285.

Corporis vita quid sit, 629. De diversis partibus corporis, et de earum dispositione, 634. Omnia membra corpori necessaria, 633. Desiderium corporale cito fastiditur acceptum, 563. Reges vocantur, qui corpus suum regunt, 258.

Cosmographiæ utilitas, 553. Et qui de ea scripserint, *ibid.*

Creare, quid sit, 172. Quæ sit differentia inter facere et creare, 497. Creare aliquando revocare significat, 172. Cur Deus omnes creaturas singulari moderatione distinxerit? 558. Creator sub mensura non est, 46. Soli Creatori convenit esse in idipsum, 433. *V. Deus.*

Credibilium tria sunt genera, 562. *V. Fides.*

Crux, lignum vitæ dicitur, 13. Lignum paradisi et crucis confertur, 523. Hostis antiquus crucis signo destruitur, 484. Crux Christi ad salutem credentibus concessa, 481. Quomodo crux Domini orbem terræ pravum atque distortum correxerit, 523. Crux Christi adoranda, 452. Per palmam arbor dominicæ crucis exprimitur, 529. Cur signum crucis carbo desolatorius dicatur, 450. Arbor malus crucem Domini significat, sub qua suscitata est Synagoga, 532. *V. Christus.* Crucis signum, fidei Christianæ signum, 65. In crucis impressione lumen est vultus Dei, 25. Splendor Domini super nos est, quando crucis ejus impressione decoramur, 308. Quæ peccata oratione sancta et crucis signaculo superantur, 598.

Crystallum, quid sit, 495.

Cubile, unde dicatur, 22, 119.

Cura pervigiles sensus reddit, 260.

Custodire, quid sit, 127.

Cymbalum, quid sit, 502.

Cyprus, quid sit, et quomodo ejus unguentum conficiatur, 518.

D

Dæmon. *V. Diabolus.*

Damasus, interpretatur sanguinis potus, vel sanguinis oculus, 528.

Damnatorum poena describitur, 657. Poenarum damnatorum pro meritorum qualitate diversitas, 657. Poena damnatorum æterna, 512. Damnati Deum nunquam visuri sunt, 277. Ipsa quies ab operibus malis, sed non a supplicio, 258. Nunquam ad gratiam Dei venturi sunt, 219. Cur ante oculos Domini, non permanebunt, 25. Ira damnatorum justa, sed non proficua, 584. Damnatio justa nocentium, honor regis est, 529. *V. Infernus.*

Danielis liber apud Hebræos inter agiographa annumeratur, 541.

David, quid significet, 16, 115, 144. Quomodo sanctus David prophetiam acceperit, 5. David bis unctus fuit, 88. Humilitas David commendatur, 169. Peccatum ejus mundo profuit, 169. Illius poenitentia, 169, 175. Eximia patientia erga persecutores, 51. Quomodo dilexerit inimicum, 51. Cur se olivæ comparet, 178. Bellum Davidis cum Goliath fuit figura certaminis Christi cum diabolo, 483. Semen David Dominum significat Salvatorem, 64. Bersabee Ecclesiæ, David Christi figuram portavit, 169.

Decidere, quid sit, 26.

Defectus, multipliciter accipitur, 410.

Deficere, quid sit, 99.

Definitio, quid sit, 570. Unde oriatur definitio, 12. Quæ sit differentia inter definitionem et descriptionem, 574. Quid sit definitio substantialis, 18. Quid definitio legalis,

564. Definitionum quindecim species sunt, et singularum exempla referuntur, 570, 622, 625.

Deliciae caelestes describuntur, 220. *V. Spiritualis.*

Delictum, levius est quam peccatum, 85. *V. Caro, Injustitia.*

Dentes, unde dicti, 21.

Deprecatio, quid sit, 29, 154, 201, 564, *V. Oratio.*

Derisus, quid sit, 148.

Desideriis caelestibus quo magis anima afficitur, eo amplius terrenis emoritur, 521. Vivimus dum impia desideria moriuntur, et e contra, 463. Cur sanctum desiderium virgulae fumi comparatum, 515. *V. Caro.*

Desidia, Domino odiosa, 536.

Detractores, sunt maximi peccatores, 168.

Deum a timore majores nostri appellavere, 72. Deus lingua Graeca dicitur timor, 164. Decem Dei nomina apud Hebraeos, 353. Cur *Deus* nomen terribile, 515. Quare magnum, terribile et sanctum, 529. Nomen Dei ubique creditur adorandum, 160. Deus quomodo a quibusdam definitur, 18. Vera Dei definitio est, finem non habere in perfectionibus, 487. Deus non potest per genus et differentias definiri, 17. Deo proprie convenit esse, 261. *Sum* proprium Divinitatis est verbum, et quare, 165. Deus vivit beatitudine singulari, 242. In eo una virtus et indiscreta majestas, 45. Solus per essentiam misericors, et miserator, et patiens, 344. Omnes virtutes substantiales in Deo sunt, 424. Lumen et fons apud homines contraria sunt, apud Deum vero unum, 120. Deus solus est, 542. Solus Deus magnus, 291. Quando benedictus dicitur, 61. Quare longanimitas dicitur, 53. Quare fortis dicitur, 53. Divinitati fragilitas non imputetur, 290. Deus proprie est, quia nec habet praeteritum, nec futurum, 506. Ante Divinitatem omne praesens est praeteritum et futurum, 450. Deus ubique totus et praesens, 537. Ubique totus, 155. Ubique plenus, ubique totus, 425. Nulla loci determinatione concluditur, 281. Deum ante conspectum suum proponit, qui ubique praesentem credit, 181. Deus omnia circuit et penetrat, 60. Ubique totus bonis praesens, et malis absens, 439. Deus ineffabilis, 559. Per humanam sapientiam cognosci non potuit, 512. Incomprehensibiles sunt viae Domini, 84. Actus Dei ex parte aliqua possunt notitia nostra comprehendi, substantia vero ejus nunquam, 491. De Deo potest dici quod non est, non potest comprehendi quod est, 480. Qui sint scientes Dominum, 120. Ubi Deus videatur, 225. Quomodo omnes creaturae Deum confiteantur, 488. Omnia opera Dei humanis sensibus profunda noscuntur, 512. Deus quomodo dicitur videre, 17. Intellectus Domini omnia complexus est, 462. Cur Deus nihil possit oblivisci, 260. Nihil novum contra praescientiam Dei evenit, 364. Deus non nos probando, sed praesciendo cognoscit, 216. Facta nostra et cogitationes, etiam antequam existamus, agnoscit, 469. Per praescientiam nos discernit, et quomodo, 281. Deus quomodo angelis et beatis hominibus loquatur, 546. Deo hoc est velle, quod facere, 489. Jussio Domini non dilatatur tempus, quia voluntas ejus effectus est, 257. Deo nihil impossibile, 227. Gravissimum peccatum dicere aliquid Deo esse impossibile, 265. Non est in Divinitate naturae potestatisque distantia, 28. Deus una virtute non sensibus omnia peragit, 24. Deus incomprehensibili virtute omnia operatur, quae homines per sensus agunt, 447. Deus cuncta facit ad existentiam pervenire, 531. Rex a regendo dicitur, Deus a creando, 286. Quare omnia debeant a Deo commoveri, 107. Cuncta quae creata sunt Creatoris aut permissioni aut imperio subjacent, 269. Tanta virtus jussionis divinae est, ut cuncta ei obedire possint, etsi intelligere non possint, 501. Omnes creaturae Dei jussionibus obedire ostenduntur, 265. *V. Create.* Deus quidquid promisit, perenniter mansurum est, 355. Divinum sacramentum promissionis est securitas, 299. Jurare Dei est ventura promittere, 303. Jurat placidus et iratus, 520. Deus iudex aequissimus, 255. Quare justus dicitur, 33. Justitia hominum temporalis est, Dei vero aeterna, 422. Quod Dominus judicat, videt, 55. Potestas Domini semper aut miseretur, aut judicat, 332. Ad gloriam Dei pertinet, sive dum parci, sive dum judicat, 387. Qui Deum credit ultorem, rem malam ante oculos cordis sui non proponit, 553. Quare David dixerit: Laudabo justitiam tuam, non vero pietatem tuam, 174. Deus quomodo in hoc mundo diligat misericordiam et iudicium, 107. Misericordiae Domini aeterna stabilitate consistunt, 298. Quomodo Deus misericors et miserator, 488. Omnia Dei erga nos beneficia in misericordia comprehensa, 198. Sine misericordia Domini subsistere non valeamus, 461. Quanta sit explicari non potest, 169. Cuncta peccata superat, 564. Debilibus est patrona, 229. Miseretur cum suam respicit creaturam, damnat autem cum nostras operas intuetur, 468. Quando deprecationem non amovet, misericordiam suam concedit, 217. Miseretur ut pater, sed quibus pater est, 544. Dominus pater noster, et mater est, et quare, 90. Magis ad miseri-

cordiam quam ad iram pronus, 260. Quibus adjutor sit, 491. Misericordia Domini caelo varie influenti confertur, 544. Misericordia Domini fluvio comparata, 212. *V. Gratia, Misericordia.* Deus quibus sit dulcis, 101, 488. Quantum nobis dulcescit, tanto illi efficitur chariores, 353. Impiis est tenebrosus, religiosus benignus, 524. Cornu salutis vocatur, 58. Cur mirabilia Domini a tenebrosis mentibus non videantur, 297. Quando Deus docet bonitatem, quando disciplinam et quando scientiam, 408. Quando Dominus memor sit hominis, 55. Cujus hominis Deus sit pars, 248. Cur portio piorum Deus dicatur, 407. Dei vultus praemiorum omnium munus est, 475. Conspectus Domini auxilium est, 59. Beneficium est, 44. Respicere Dei, est ejus non spernere, 340. Quos placatus attenderit corrigit, 251. Aspicit iratus et propitius, 420. *V. Beatitudo.* Deus multis modis legitur habitare, 455. In illo habitat, a quo probatur intelligi, 257. Gloriosum efficit, quidquid inhabitat, 87. Quando in nobis est semper salvi manemus, 457. Omnia tolerabilia sunt, cum ille in sanctis habitat, 458. Deo adherere quid sit, 207. Quis dicatur Deo astare, 25. Quid sit expectare Dominum, 83. Qui Deo derelinquitur, nulla utilitate fraudatur, 42. Cum diligimus Dominum omnia in eo reperimus, 111. *V. Charitas.* Dei ira quantum timenda, 29. Quomodo irasci dicitur, 33. Ira Domini duobus dicitur modis, 197. Solum metonymica est, 268, 284. Vocatur retributio peccatorum, 17. Dominus excitatur ad vindictam malis actibus provocatus, 27. Nec ira nec furore turbatur, 28. Quibus Dominus in aeternum irascetur, quibus non, 344. Quid per Dei conversionem postulatur, 28. Dei memoriale quid sit, 340. Quid per dexteram Domini, quid per sinistram intelligatur, 452. Digitus Dei quid dicatur, 55. Scapulae sunt operationes ejus mirabiles, 509. Per pedes stabilitas aeterna significatur, 378. Quo sensu dicatur odorare, gustare, ambulare, 368. Quando Deum dormire dicimus, 149. Abscondita Dei et in malo et in bono possunt accipi, 57. Voluntas Creatoris scutum vocatur, 26. Deus medico comparatur, 493. Cero-plastis assimilatur, et in quo, 108. Deus omni tempore benedicendus, 141. Quomodo possit exaltari, 191. Exaltatus in gentibus, et in Judaeis exaltandus, 156. Praeconia Dei nulla creatura sufficienter praevalet complere, 351. Quomodo possit ab hominibus nova praedicatione celebrari, 257. Loca argumentorum ex quibus Deus laudari potest, 487. Facta Domini narrare, laudasse est, 264. Qui Deo dat laudes se facit laudabilem, 225. Dum exaltamus Dominum, nos ipsos exaltamus, 368. Gloriosum nobis esse debet, quando nomen Domini extollitur, 354. Quis vere Deum invocet, 494. Contra Deum persona nulla debet recipi, 416. Fideles injurias Deo illatas ferre non possunt, 275. Despectus propter nomen Dei apud eum magis honorabilis est, 287. Ad Dominum, sive in prosperis, sive in adversis oculi semper elevandi, 456. Quando fidelis Deum contuetur, 220. Deus ipsos regit, qui eum puro corde respiciunt, 275. Pupillus et vidua sunt, qui Dominum pure respiciunt, 492. Profunda caecitas est Deum ante oculos non habere, 40. Immensum crimen Dominum oblivisci, 168. Oblivisci Dominum quid sit, 59. Ad Dominum qua dispositione debemus accedere, 480. Quis eum vere requirat, 49. Omnibus se pie quaerentibus adest Dominus semper, 521. Recti corde sunt, qui Dominum sequuntur, 439. Quocumque tempore ad Deum venit, merito juvenus nostra dicitur, 235. Deus quomodo dicatur recedere a nobis, 40. Quando ab eo longinqui efficiamur, 519. Qui ab eo deseritur, punitur et affligitur, 280. Quos spernit annihilat, 270. Dominum a se habere aversum malorum omnium extremum, 364.

Divina qui conspexit, facile humana despicit, 83. Divinarum rerum nulla est satiety, 89.

Dii abusive homines et supernae potestates vocantur, 281. Dii paganorum, dii alieni vocantur, quia alienata mente reperti, 280.

Diabolus, est spiritus, et daemones innumerabiles, 551. Opera diaboli nec pondere, nec mensura, nec numero continentur, 558. Nunquam diabolus ad gratiam revocandus, 58. Toties punitur, quoties ab eo peccator subjugatus eripitur, 32. In judicio humanis conspectibus damnatus apparebit, 394. Ante Incarnationem pene totum genus humanum tenebat captivum, 115. Quando caput ejus confRACTUM, 252. Post Christi adventum diabolus religatus, 534. *V. Christus.* Daemones animarum sanguinem sitiunt, 528. Persequentes sunt diabolus cum ministris, 418. Impugnatores dicuntur, 114. In hoc saeculo innumerabiles daemones insidiae, 351. Artificium diaboli, 359. Impudentissimus est hostis, 534. Versutissimus est, 513. Iniquitas et diabolus nobis semper insidiantur, 557. Diabolus etiam per bona consuevit nocere, 513. Cur juxta viam laqueum abscondat, 479. Daemones malis operibus semper insistent, 522. Suggestiones diabolicae statim rejiciendae, 334. Quos diabolus acrius insequatur, 130. Sanctis maxime insidia-

tur, 515. Magis circa finem vitæ, 187. Dæmones in eos atrociter sæviunt, quos seducere non valuerunt, 418. Cur semper fideles circumdant, 482. Quo tempore diabolus rapiat, 51. Quid in nos agat cum superior evaserit, 51. Diaboli esca terreni homines, non coelestes, 352. Se persequitur, qui diabolum sequitur, 44. Diligere Dominum est odisse diabolum, qui malus dicitur, 326. Arma contra diabolum, quæ? 149. Plorando diabolus superatur, 342. Quando a diaboli potestate tollimur, 51. Quomodo illudatur ab angelis et fidelibus viris, 352. Dæmones nihil agunt in homines nisi Dei permissione, 351. Nullus tentatur a diabolo sine permissione Domini, 352. Quare Deus permittat diabolum in servos suos sævire, 381. Paulus petit nec auditur; diabolus autem exauditus est, 72. Diabolus princeps appellatur, 394. Cur, 425. Diabolus et ministri fortes vocantur, et quare, 195. Peccator et peccatores terræ dicuntur, 334, 474. Via iniquitatis diabolus, 402. Et actus diabolicus, 473. Cur diabolus calumniator dicitur, 240. Homo dicitur, 75, 187. Per hominem malum intelligitur, 474. Feneratori comparatur, 374. Miles appellatur, 156. Cur draco dicatur, 352. Feris comparatur, 76. Vocatur aspis, basiliscus, leo et draco, 310. Ollæ comparatur, 371. Mallens est, 328. Umbra mortis est, 79. Diaboli civitas est Babylonia, 158. Civitates diaboli sunt populi infideles, 58. Dialectico, oratori, philosopho, sophistæ disserendi omnis ratio subjecta est, 572. Aristoteles dialecticæ argumenta ad regulas quasdam perduxit, 566. Dicta priscorum laudare et prædicare, gloriosum, 557. Didymus, Proverbia exposuit, 541. Et septem Epistolas canonicas, 543. Laudatur, 542. Dies a diis suis pagani dixerunt, 13. Dies in singulari pro toto tempore vitæ frequenter ponitur, 125. Quæ sit differentia inter dies temporales et æternos, 260. Qui dies nostri dicendi, 389. Qui sint dies boni, 111. Dies justos, nox terrenos homines significat, 252. Die lætitia, nocte adversitas declaratur, 295. Differentia, quid sit, 567. Digitus, multas habet significationes, 484. Cur decem digiti in manibus et pedibus, 634. Dilemma, quid sit, 470. Diligo, unde dictum sit, 58. Dilectio Christi fortis est ut mors, 553. Oleum peccatoris est dilectio simulata verborum, 477. *V. Amor, Charitas.* Dionysius, canones ecclesiasticos composuit, 552. Dionysii Exigui commendatio, 552. Diplois, duplex est genus palli, 576. Discendi duplex genus, 559. Disciplinæ, nunquam opinionibus deceptæ fallunt, 584. Quis disciplinam odit, 167. Discordibus nulla benedictio præstatur, 455. Discrepantia Deus non amat, 495. Dispositio, quid, 565. Dives, unde dictus, 165. Actiones pauperum et divitum conferuntur, 77. Pax peccatorum divitum semper cum conscientia rixatur, 245. Quando elati sunt oculi divitis evangelici, 449. Quando divites terrarum egent et esuriunt, 111. Vitæ linem timent, 162. Morientium divitum pompa describitur, 162. Quare divites non timendi, 165. Divitiæ honæ sunt et in alæ, et quomodo, 205. Divisionibus et subdivisionibus utendum, 547. Doctorum duo sunt genera, 175. Quis divinarum rerum doctus, 402. Doctores irreprehensibiles esse debent, 495. Doctissimorum virorum occupationes, 550. Quando doctores saturantur, 197. Quando sunt jejuni, 197. Oculi Ecclesiæ sunt, 528. Cur sint oculi Ecclesiæ, dentes, collum et duo ubera, 516. Sunt mammæ Ecclesiæ, 517. Quando ubera sunt Ecclesiæ, quando botri, 550. Fugant dæmones, 508. *V. Ecclesia.* Doctores Ecclesiæ designantur per vigiles qui custodiunt civitatem, 522. Per sexaginta fortes, 515. Per oculos, 515. Per dentes, *ibid.* Per collum et turrem eburneam, 528. Per columnas, 514. Per muros civitatis, 522. Per ligna, 508. Ovibus tonsis et lotis comparantur, 515. Doctrinæ efficacissimum genus, 14. Duo sunt efficacissima instrumenta doctrinæ, 125. Generatio quædam ex doctrina descendit, 442. Doctrina Christi panis vocatur, 140. Per fructum ventris Christi doctrina intelligitur, 453. Doeck. *V. Antichristus.* Dolor, unde dicatur, 55. Panem doloris perfecti comedunt Christiani, 442. Dolosus, quis dicatur, 25, 142. Quando fiat dolus, 112. Dolosi homines vulpibus comparati, 207. Dominus. *V. Deus.* Domus Domini quid sit, 453. Quid sit ejus decor, 87. Quæ sint bona domus Dei, 211. Domus Domini Palatiis omnibus superior, 287. *V. Ecclesia.* Dona Domini sunt continue petenda, 403. Dona sancti Spiritus. *V. Spiritus sanctus.* Donatus, partes orationis cur ordinaverit, 592.

Donatarum error, 202, 218. *V. Ecclesia.* Donec, in Scripturis pro brevi tempore, et pro æternitate ponitur, 378. Donec pro semper ponitur, 512. Dormire, quid sit, 140. Dorsum, unde dictum, 230. Draco, quid sit, 497.

E

Ebrietas, in Scripturis pro satietate ponitur, 520. Ebrietas spiritualis describitur, et unde proveniat indicatur, 120. Ebrietatis spiritualis encomium, 120. Ecclesiæ, in plurali et in singulari quid significant, 87. Ecclesia interpretatur collectio, 499. Quid sit Ecclesia, 21. Unica est, id est catholica, 76. Cur una sit, 526. Quare caro Christi et Ecclesia unica dicantur, 116. Una est Ecclesia in præcedentibus et in subsequentibus Patribus, 531. Ex multis Ecclesiis una est electa, 511. Ecclesia in patriarchis etiam constituta, 35. Fons hortorum et puteus aquarum viventium est primitiva Ecclesia, 519. Quæ differentia sit inter Synagogam et Ecclesiam, 281. Synagoga unius gentis fuit, Ecclesia vero habet populos, 534. Sicut Jacob fratris benedictionem præripuit, ita Ecclesia Synagogæ, 458. Ecclesia ante adventum Christi sponsi sui sterilis; sed post mater filiorum facta, et quomodo, 385. Ejus ætas describitur, 535. *V. Synagoga.* Ecclesiam localem putavit Donatus, 242. Per orbem propagata est, 553. Dicitur magna, 157. Ubique Dominum benedicit, 546. Universalitas fidelium catholicam admiratur Ecclesiam, 526. *V. Christiani.* Ecclesia ex quibus construatur, 506. E diversis nationibus formatur, sicut ex diversis floribus corona, 199. Terræ super stabilitatem fundata est Ecclesia, ex terrenis hominibus collecta, et super Christum fundata, 348. Ecclesia habet uterum, 192. Quomodo in utero Ecclesiæ concipimur et generamur, 235. Ecclesia in æternum firmata, 159. Non commovebitur, et quare, 155. Quando Christus eam firmaverit, 514. Quare petat fidem suam custodiri, 85. Nescit loqui, nisi quod expedit credi, 8. Fundamentum ejus Christus, 295. Ecclesia, soror Christi et amica, 520. Filia et sponsa Christi, 527. Sponsa et soror Christi, et quomodo, 517. Christo juncta, ab ipso non discedet, 277. Cur Christi vidua dicatur, 455. Christus Ecclesiæ semper curam habet, 534. Cur in Christi vulva moritur, 511. Portat imaginem Christi, 150. Mons montium et sancta sanctorum ob Christi habitationem dicitur, 350. Hortus Christi sancta Ecclesia, 534. *V. Christus.* Ecclesia catholica sponsa est et ancilla Domini, 392. Vestis Domini, 517. Domus Domini est, 515. Civitas Dei est, 158. Hæreditas Domini est, 24. Filii Ecclesiæ hæreditas Domini, 442. Quando vox Ecclesiæ in auribus Domini sonet, 511. Quando Deo faciem suam ostendat, *ibid.* Ecclesiæ dignitas quæ, 155. Bona Domini adit et possidet, 24. Laus Ecclesiæ, 8. Tunicæ Christi mysticæ, id est Ecclesiæ laus, 127. Virtus catholicæ Ecclesiæ ostenditur, 541. Gloria Ecclesiæ conversio filiarum principum, 153. Sub lingua Ecclesiæ mel et lac, 518. Quæ sit juvenus, senectus et senium Ecclesiæ, 257. Quæ sit ejus statura, 529. Cur non stare, sed progredi Ecclesia dicatur, 526. Cur de vestis varietate laudetur, 153. Quando flores emittat, quando vero flores fructus parturiant, 530. Domus refugii est, et quare, 98. Civitas habitationis est, 369. Quis vere eam habitet, 81. Navis Ecclesiæ populos credentes portat, 351. Innocentes soli et recti adhærent Ecclesiæ, reliquos cum labore tolerat, 85. Qui ab Ecclesia separantur filii alieni sunt, 485. Quidquid extra Ecclesiam catholicam geritur, Domini laudibus non applicatur, 395. Qui sine Ecclesia Christum quærit, errare potest, sed non proficere, 524. Ecclesia duobus modis probatur, terroribus videlicet et blandimentis, 519. Duobus modis laborat, 204. Maledicorum turba semper præcingitur, 376. Tribulationes ejus describuntur, 187. Ab ipsis primordiis sævissimas contrarietates sustinuit, 445. Quo acerbius concutitur, eo majorem virtutum odorem ex se emittit, 519. Persecutionibus crescit, humilitate extollitur, 297. Crevit quando eam inimicus afflixit, 60. Persecutionibus augetur, *ibid.* Nigra est persecutionibus, sed formosa virtutibus, 506. Quando captiva et quando libera, 440. Quando Ecclesia vindicatur, 64. *V. Persecutio.* Ecclesiæ populus Christianus unicus est et pauper, 85. Quæ sit humilitas Ecclesiæ, *ibid.* Nihil maledictionis voto optat, 26. Spes ejus in membris suis, 23. Lectulus illius est requies præsentis vitæ, 508. Justus cum Dei Ecclesiam cupit augeri, peccatores optat converti, 555. Ecclesia sanctorum congregatione beata, 26. Ecclesia terrestris ad exemplum coelestis informatur, 526. Coelestis Jerusalem est mater Ecclesiæ, 531. Præsidio angelorum undique circumdatur, 511. Sanctorum intercessionem muniri gaudet, 515. Ecclesiæ radices sunt prophetæ, 276. Custodes sunt prophetæ, apostoli et eorum successores, 534. Cur apostoli et eorum successores portæ illius dicantur, 531. Collum ejus prædicatores et doctores ejus sunt, 507, 515. Per

nasum sancti doctores intelliguntur, 528. Per dentes firma sermonum ejus habilitas intelligitur, 525. Cur per ubera ejus sancti doctores significantur, 528, 529. Gressus illius sunt velox apostolorum prædicatio, 527. Calceamenta ejus sunt Patrum procedentium exempla, *ibid.* V. *Doctores.* Ecclesia dicitur Sion, 17. Dicitur filia multitudinis, 528. Vocatur arca sanctificationis Domini, 452. Cur columba deargentata dicatur, 221. Torcularis nomen ei convenit, 54. Cur murus dicatur, 535. Cella vinaria est, in qua charitas ordinatur, 509. Hortus est conclusus, et cur, 518. Filiæ Sion Ecclesiæ sunt, 514. Ecclesia figuratur per arcam Noe, 8, 428. Et innocentia ejus per columbam, 508. Significatur per Israel, 50. Per oram vestimenti Christi, 455. Per tubicam inconsutilem Christi, 75, 455. Per tabernaculum, 101. Per locum tabernaculi, 142. Per lectulum Salomonis, 515. Per naves, 568. Per lunam, 550. Per Ionam et stellas ipsa et ejus diversi ordines, 462. Per ligna Libani doctores et perfecti qui in ea sunt, 519. Per Aquilonem et Austrum flatus persecutionum contra eam, 519. Per consummationem tabernaculi Ecclesiæ perfectio significatur, 95. Ecclesia comparatur lunæ, 55. Cur soli et lunæ comparata, 526. Turturi, 507. Oculis columbæ, 514. Mari, 514. Insulis, 524. Vineæ, quæ fossa plus proficit, et putata multiplicatur, 276. Torculari, 582. Utri, 107. Virgulæ fumi, myrrhæ et thuri, 515. Statura ejus palmæ comparatur, 529. Venter ejus acervo tritici, 528. Vestimenta illius thuri comparantur, 518. Ecclesiæ typum gerit Petrus, Judas damnandæ Babylonis, 574. Ecclesia gentium per meretricem, et per Judam et Thamar significata, 169.

Ecclesiastici greges per jumenta significantur, 494. Gradus Ecclesiæ numerantur, 160. Tres sunt ordines Ecclesiæ, doctorum scilicet, continentium et conjugatorum, 525. Ecclesiæ consuetudines in processibus et communione, 596. Utilitas librorum, qui de ecclesiastica disciplina tractant, 549. Insiptens est, qui Omnipotenti detrahit, nec catholicis regulis acquiescit, 179.

Ecclesiastici auctor Jesus filius Sirach, 542. Quæ sit differentia inter Ecclesiasten et Ecclesiasticum, *ibid.*

Eclipsis solis quid sit, 591. Eclipsis lunæ. V. *Luna.*

Edom, interpretatur sanguineus, vel terrenus, 465.

Educere, quid sit, 122.

Efrem, interpretatur fructificatio, 200.

Egentium duo genera, 549. Quis egenus pretiosus Deo, 77.

Eleemosyna, perfecta quæ sit, 125. Quomodo danda, 159. Non morose danda, 527. Indigentibus danda, sed præcipue viris sanctis, 159. Eam a solis Christianis accipit Christus, 457. Merces eleemosynam facientis, 159. Deo acceptissima est, 153. Generis humani est reconciliatrix, 159. Per eam purgatio fit peccatorum, *ibid.*

Elias, interpretatur Deus meus Dominus, et Christum significat, 529.

Elocutio, quid, 565.

Eloquentia, quid sit, 6. Eloquentia divina variis disciplinis atque artibus ditatur, 28. De eloquentia legis divinæ, 6.

Eloquium Domini Verbum Patris est, 495. Divina eloquia diversitatem intelligentiæ habent, 180. Cum fuerint deglutita dulcescunt, 414. Cur eloquium Domini ignitum dicatur, 421. Aqua dicitur, 60. Quæ sit differentia inter deficere ab eloquio Domini, et in eloquio, 410.

Eman, interpretatur frater ejus, 295.

Emendationes Domini pietatis intentione fidelibus proveniunt, 307.

Engaddi fons hædi interpretatur, et cur baptismum significet, 508.

Enthymema, quid sit, 70, 566.

Enuntiatio, quid sit, 568.

Ephrata, interpretatur speculum, 452.

Ephrem, interpretatur fructificatio, et frugifer, 264, 270, 275, 571.

Epiceanon, quid sit, 596.

Epicheirema, quid sit, 88, 121, 566.

Epiphanius, V. *Canticum canticorum.*

Episcopi nomen non tam honoris quam laboris, 573. Nomen Patris proprium episcopo, 577. Episcopatus summus in Ecclesia gradus, 575. Episcopales cathedras prædicationum opere fundaverunt apostoli, 471. Benedictiones per antistites salubriter dantur, 596.

Epithalamium, quid, 150.

Eremitæ, per pelicanum significantur, 558.

Erroris origo quæ sit, 552. Tribus modis errores proveniunt hominibus: sed neutiquam Christo, 12. Prævaricatores omnes sunt, qui aliquo errore delinquant, 417. Deus totum dixit, totum monuit, ne velimus errare, 490.

Erubescere, quid sit, 85. Erubescere decepti est, 110. Qui erubescit seipsum condemnat, 118.

Eruclare, quid, 150.

Eruditus, unde dicatur, 18, 507.

Esca, ab edendo dicta, 267. Omnibus una esca est largitas dispensata Creatoris, 489. Oportet nos escas spirituales expetere, 491.

Esdrae libros duos exposuit Origenes, 545.

Ethan, fortis interpretatur, et diabolus significat, 252, 298.

Etymologia, quid sit, 12, 560.

Eucharistia. In eucharistia Christus corpus et sanguinem suum in panis ac vini erogatione consecravit, 379. Corpus et sanguinem Domini inter summi mysterii sacramenta quotidie adorat Ecclesia, 467. Corpus et sanguis Domini in sacra communione recipiuntur, 212. Christus nos hic corporis sui participatione reficit, 495. Esca timentium Deum communicatio corporis et sanguinis sacri, 381. Christus corpore et sanguine suo fideles saginat, 465. Sacrificium sanctæ Ecclesiæ, immolatio est solemnis corporis et sanguinis Christi, 68. Fideles congregati sunt immolatione corporis Christi, 55. Vinum lætificat cor, cum sacratum fuerit in sanguinem Christi, 550. Quomodo sanguis Domini inebriet, 80. Christus manna in communione, 266. Manna interpretatur quid est hoc, quod sanctæ communioni decenter aptatur, 266. Per defectionem laudum Davidis sacrificiorum veterum transitus in immolationem corporis Christi figuratur, 244. Oblatio Melchisedech in Domini corporis præfiguratione suscepta, 425. V. *Sacrificium.*

Euge, sermo laudantis est, 253.

Eugipius, abbas, ex operibus divi Augustini librum confecit, et Probæ virgini dedicavit, 551.

Eusebius, Cæsariensis, canones evangelicos collegit, 543. Chronica Eusebii a S. Hieronymo translata, et usque ad sua tempora deducta, 550. Eusebii historia cum adjectionibus Rufini legenda, 550. Eusebius ab infantia cæcus, doctissimus tamen exstitit, 542. Novatiano errore detentus, 542.

Eutychis et Nestorii hæreses damnantur, 244. V. *Christi naturæ.*

Evangelicæ perfectionis dignitas transcendit omnem laudem legalis observationis, 517. Prædicatio evangelica per Christum, non per alium annuntiari debuit in mundo, 550. Quatuor Evangelia quasi quatuor quadrigæ sunt Novi Testamenti, cui præsidet Christus, 527. Libri evangelici colli dicuntur, 55. Evangelistæ sunt sagittæ Domini, 60. V. *Scriptura sacra.*

Exaltare, quid sit, 98.

Excitere, quid sit, 442.

Exemplabile, quid, 566.

Exemplis communibus se hortantur viri perfecti, 454.

Exordium, quid sit, 27, 565.

Expositores, quid boni habeant, 552.

Exprobrare, quid sit, 148.

Expulsus, quis dicatur, 26.

Exspectantes quando exspectamus, 155.

Exsultare, quid sit, 57, 105. V. *Beatitudo.*

Exsurgere, quid sit, 20.

Exterminari, quid sit, 122.

F

Facies, pro præsentia ponitur, 47.

Fastucium, quid sit, 7.

Fatum, V. *Astronomia.*

Fatuus, V. *Illuminatus.*

Felicitatem in quibus ponant peccatores, in quibus vero fideles, 486. Felicitas æterna describitur, 242. V. *Beatitudo.*

Feminae, pudicæ elephantum comparantur, 152.

Festus, dies sollemnis in honore Domini et sanctorum confessione sacratus, 596.

Fideles, interitum non videbunt, 162. Cur fidelis mundi tenebris non involvatur, 406. Dominus non circuit nisi quem sibi fidelem cognoscit, 459. Quando in hoc sæculo vir fidelis prodigium est, 256. Fundamentum fidelium Christus, 465. Ut Christus petra, sic fideles petrae, 549. Cur fideles non in se, sed in Christo exaltandi, 215. Christus aliter dominatur fidelibus, aliter ingratis, *ibid.* Thronus Dei anima fidelis, 305. Munera fidelium non hæreticorum altaribus offerenda, 258. Fideles in hoc sæculo multis cladibus premuntur, 467. Quando Deus fidelibus suis dura ostendit, 199. Quando fideles escam possunt habere diabolus, 252. Acquisitus fidelis gaudium parit acquirenti, 445. Fideles oves pascuæ Domini, 520, 531. Comæ Christi sunt multitudines fidelium, qui elatis palmarum comparantur, 522. Per unam ovem fidelium omnium congregatio intelligitur, 428. Per Israel omnis fidelis significatur, 527. Comparantur cervo, 141, 545. Et salicibus, 464. Per hiemem et imbrem asperitas infidelitatis exprimitur, 510. V. *Gratia.*

Fides, unde dicta, 267. Fides vera lux sanctorum propria, 526. Quid sit fides solida, 26. Vir catholicus in fide immobilis permanet, 87. Ibi steterunt pedes Christi, ubi fidei veritas approbatur esse fundata, 452. Sancti viri sem-

per talia petunt, quæ ad fidei augmenta proficiunt, 274. Tantum crescit calor fidei, quantum subtractum fuerit de calore concupiscentiæ, 411. Directio cordis est fidei catholice sancta regula, 399. Semen Christi sunt omnes qui ei crediderint, 303. Deo non credere corruptio est, 179. Dormitat Dominus quando nos in fide ejus tepescimus, 431. Non credentes mortui dicuntur, 297.

Figura, quid sit, 16, 389. Quid sint planæ figuræ, 589. Quid figuræ solidæ, 589. Figura composita sit quatuor modis, 597.

Filio Dei (de) quid fides doceat, 17. Filius Dei semper Patri æqualis est, 65. Æternitas ejus explicatur, 17. Verbum bonum dicitur, 150. Quare Deus plurimos, non tamen Filium exaudierit, 73. Dexterâ Patris est Filius, 56. *V. Christus, Verbum.*

Fimbriæ, quid significant, 153.

Finis, duobus modis dicitur, 4. Quid sit, 21. In finem dupliciter dicitur, 468. *V. Psalmi.*

Finitivus, quid, 564.

Fistula et cinnamomum, quid sint, et significant, 518.

Flagellum, intelligitur ultio divina, 310.

Flamma, unde dicta, 362.

Fons, unde dicitur, 224. Cur fons signatus, 518.

Forma, quid sit, 634.

Fornicari a Domino quid sit, 248.

Fortitudo, quid sit, 145, 632. Impulsus cadit, cui Domini fortitudo subtrahitur, 395.

Fortunatianus tria volumina de Rhetorica confecit, 565.

Framea, quid significet, 38, 57, 114.

Fraus, dicitur quasi fracta fides, 267.

Fremitus, ferarum est ac furentium, 16.

Frenum, unde dicatur, 105.

Fructum dare quid sit, 14.

Fructus, unde dicatur, 14, 369.

Fruentum, unde dicatur, 23.

Funes, unde dicti, 53.

Furor, quid sit, 28. *Furor. V. Ira.*

G

Galaad interpretatur acervus testimonii, 199, 513, 525. Et transmigratio, 371.

Gaudium (ad) qui veniant, qui vero non, 441.

Gabal, vallis vana, 283.

Gemitus, unde dicatur, 29, 129. Gemitus imperfectorum et perfectorum longe diversus, 538. Quis gemitus a Christianis quærendus, 29. Gemitus pius Deo non absconditur, 129. Magna fiducia est ante pium Auctorem nostrum gemere, 320.

Gens, unde dicta, 18, 272. Quando gentes conturbatæ sunt, 155. Appellatur solitudo, 183. Lignis silvarum comparantur, 525.

Genus, quid sit, 567.

Geometria, quid, 583. Geometriæ definitio, ejusque divisio, 589. Quis primum ea usus sit, 588. Qui de ea scripserint, 589. Deus verus geometra, 588.

Gladius, quid significet, et dicatur, 123. Cur diaboli gladius malignus, Domini vero benignus, 485.

Gloria, quid sit, 82, 95, 236, 500.

Grammatica, unde nomen acceperit, 559. Quid sit grammatica, *ibid.* Qui de grammatica ornatus scripserint, 559.

Gratia, omnibus gratis datur, 287, 344. Sine Christo nullum bonum vel incipere vel implere homo prævalet, 48. Nemo de se ad aliqua Dei munera potest pervenire, 196. Nemo suis virtutibus, sed sola gratia Dei salvari potest, 518. Nihil prohi habet homo, nisi quod a Domino acceperit, 44. Deus per se bonus, homines per ejus gratiam, 394. Quidquid in nobis est laudabile, divinæ constat esse clementiæ, 366. Sine Christo vero sole vita omnis umbrosa est, 339. Deus solos illos audire dicitur, quibus præstare dignatur, 337. Gratia Dei conceditur, quod in hominum bona voluntate monstratur, 252. Gratia est principium bonæ vitæ, sine qua male vivitur, 339. Defenditur contra Pelagianos gratia præveniens, 171. Domini gratia cuncta prævenit, 297. In omni bono gratia Domini prævenitur, 400. Bona Dei nos præveniunt, 222. Meritum omne præcedit vocatio Domini, 27. Deus gratis vocat universos, 61. Deus gratis nos elegit, 211. Nullus suis meritis ad gratiam Domini venit, 83. Humanis meritis nihil applicandum, 90. Gratia Christi nos præparat, adjuvat, corroborat et coronat, 287. Quomodo misericordia Domini præcedit et subsequitur, 80. Fideles vocantur filii Dei per gratiam, non per naturam, 282. Homo per gratiam reparatus, qui fuerat per justitiam jure damnatus, 238.

Gratuita est peccatoris conversio, 188. Nisi indulgentia Deus prævenierit peccatorem, in judicio non absolvit errantem, 273. Cujus dextera a Domino tenetur, semper absolvitur, 247. Respicere Dei liberare est, et gratiam conferre, 259. Cantat Domino canticum novum, qui gratia innovatus est, 321. Quando quis ad gratiam pervenerit ejus

juventus vocatur, 257. Cur gratia lege jucundior, 286. Ubera sunt gratia, 506. Per oleum gratia intelligitur, 376. Gratuitum, quid dicimus, 115.

Gressus, actus humanos significant, 55, 244.

H

Hæreditas, unde dicta, 18, 53, 270. Funibus olim terrarum hæreditas dividebatur, 53. Differentia inter hæreditatem humanam et Christi, 317. Hæreditas Christi est prædestinata multitudo sanctorum, 53. Sors justorum est hæreditas Domini, 459. Hæreditas Dei in sanctis hominibus constituta, 272.

Hæreticus, quid sit, 473. Hæreticorum pravitas detegitur, 474. Perversitas designatur, 485. Malignitas, 474. Doctores hæreticorum describuntur, 369. Hæretici loquuntur mendacium, 25. Non laudant Deum, 106. Cur hæreticis altare submoveatur, 485. *V. Fidelis.* Christus pastor unius gregis, hæretici vero pastores multorum, et greges diabolo pascunt, 507. Hæretici juxta petram, non stant in petra, ut fideles, 477. Quomodo doctores hæretici, stantes juxta petram Christum, merguntur, 477. Hæretici possident tantum in egressibus, non in ingressibus, 486. Quo sensu dicuntur sodales Christi, 506. Laudabile putant contra antiquos sapere, 545. Quomodo testimonia Domini perscrutantur, 398. Mos hæreticorum describitur, 100. Hæreticorum disputationes exponuntur, 485. Cur contentiones quærant, 224. Cassiodorus, ubi datur occasio, hæreticos confutat, 77. Deus nos in hæreticorum contradictionibus probat, 279. Per vulpes intelliguntur hæretici, qui Ecclesiam demoluntur, 511. Hæreticorum linguæ aspidibus comparantur, 474. Hæretici canibus comparati, 76. Hæretici sagittarium imitantur, 43. Cisterne hæreticorum documenta, 519. Hæretici et schismatici umbræ mortis dicuntur, 79.

Harmonia, quid sit, 302, 587. Suavissima virtus harmoniæ, quando vox operibus consonat, 333.

Hebræi, semper ad Jerusalem conversi orabant, 91. Justificationes Hebræorum, 399. Hebræa nomina nulla declinatione frangenda, 547. *V. Judæus.*

Hemispærion, super terram quid, 590. Quid hemispærion sub terra, 590.

Hermon, significat anathema, 500, 455.

Hermonim, quid significet, 145.

Herodes duo Christum persecuti sunt, 16.

Hesebon, interpretatur cingulum mœroris, 528.

Hieronymus (sanctus), laudatur, 557. Libros omnes Veteris Testamenti de Hebræo in Latinum transtulit, 545. Quomodo, 538, 545, 546. Multas de Genesi quæstiones Hebræicas solvit, 539. Librum Job transtulit, et commentatus est, 542. Ecclesiasten exposuit, 542. Commentaria fecit in Isaiam, Jeremiam, Ezechielem, Daniele et duodecim prophetas minores, 541. Omnes prophetas explanavit, *ibid.* Quatuor Evangelia commentatus est, 543. Epistolam ad Ephesios, ad Titum, ad Philemonem, etc., commentatus est, 544. Divi Hieronymi epistola ad Paulinum mirifica, 551. Libri de Viris Illustribus sancti Hieronymi et Gennadii perlegendi, 550. *V. Apocalypsis.*

Hilarius sanctus, laudatur, 550.

Hircus, unde dictus, 216.

Historia, quid sit, 264.

Hodie, in Scripturis pro perpetuitate ponitur, 17.

Holocausta, quid sint, 68, 136, 216. Quæ sint holocausta medullata, 216.

Homini dignitas, 635. Illud libenter audit Dominus, quod ad suam imaginem in nobis cognoscitur operatus, 466. Insufflasse cur Deus dicatur, 652. Status primi hominis ante et post peccatum, 634. Toties Deus nos creat, quoties de vetustate peccati in novum hominem nos instaurat, 552. Homo non potest dare pretium redemptionis suæ, 162. Homo est spiritus mundum præsentem pertransiens, 345. Omnis homo præter Christum vanitati subiectus, 153. Anni hominum herbæ facile consumptibili conferuntur, 506. Homo est quasi pulvis a vento translatus, 481. Quæ sit differentia inter homines et filios hominum, 119. Imbecillitas humana feno comparata, 345. Cur humanum genus feno comparetur, 338. Homo terrenus pulvis dicitur, 14. Quando homines limus profundi facti sunt, 226. Quando homo est nix, quando lana, 495. Sola anima, vel sola caro pro homine ponuntur, 211. Per umbilicum fragilitas nostræ mortalitatis accipitur, 527. Sævissimus homo novaculæ comparatur, 177.

Horeb, interpretatur Calvaria, 362.

Horologia a Cassiodoro præparata, 556.

Hortus (de) colendis scripsit Gargilius Martialis, 554.

Hospes, quis dicatur, 228.

Humile quid, 565.

Humilitas, duplex, 299, 506, 567. In isto sæculo humiles esse debemus ob necessitatem veniæ postulandæ, 268.

Humilitas et necessitate subitur, et voluntate suscipitur, 412. Humilitatis effectus, 415. Humilitatis encomium, 545, 639. Virtutes cœlorum humilitate præcultæ, 385. Ipsi sunt Altissimo viciniore, qui se profundius humiliant, 447. Deus humilia respicit, ut fiant altissima, 385. Humiles Deum jugiter laudant, et se semper accusant, 253. Sancta humilitas omnia patienter, omnia cum gratiarum actione sustinet, 406. Pulchritudo humilium mentium Christus, 508. Securior est humilium tremefactio, quam superbiorum præsumptio, 353. Solus humilis ac devotus præsentiam Dei quærit, 354. Qui se humiliat et emendat, mentem dirigit, 264. In isto mundo elevantur impii, in futuro humiles, 126. Cur Deus humiliet superbum, et humilem exaltet, 253. Canales humilitatem sanctorum significant, 529. Convalles populos humiles significant, 213. Per sessionem humilitas intelligitur, 442. Humilitas. *V. Christus, Superbia.*

Hymnus, quid sit, 27, 135, 217. Inter actus vitiosos hymnus Domini non est cantandus, 463.

Hyssopi mysticæ significationes exprimuntur, 171.

I

Idithum, quid significet, 131, 203.

Idolum, unde dictum, 325. Idola gentium irridenda, 387, 460. Captivitas peccati servire idolis, 288.

Idololatræ, graves corde vocantur, 22.

Idumæa et Idumæi, quid significant, 205, 283, 371.

Iguorantes, mala multa facimus, 84.

Illatio, quid, 566.

Illuminatos inter et fatuos differentia, 391.

Imago et similitudo differunt, 133. Imago est similitudo formata, 247.

Immaculatus, duobus modis dicitur, 208.

Impius et impii, qui dicendi sint, 12, 14, 15, 86. Impietas malorum omnium extremum, 245. Quare Dominus dicitur viam justorum scire, et nescire iter impiorum, 15. Mos sceleratorum hominum, 56. Ad rectam viam non perveniunt, 46. Quando auferuntur judicia Dei a corde impii, 40. Via impiorum contritio est et infelicitas, 49. Semeu impiorum, id est opera peribunt, 125. Cur impii divinis non poterunt conspectibus apparere, 247. Clamores impiorum in extremo judicio irriti, 63. Impii in futuro confundentur, 147. Felicitas eorum in rebus transitoriis tantum versatur, 486. Impiorum erigi cadere est, 247. Impio perente, commonetur innoxius cautius se tractare, 195. Per aquas et abyssos impii accipiuntur, 348. Quomodo rosis similes sint, 284. Montibus comparati, 328. Feno et oleribus, 121, *V. Justi, Mali, Peccatores.*

Impudentium consuetudo exprimitur, 476.

Incarnatio. *V. Christus*

Incola, quid sit, 134, 450.

Incredulorum corda lapidea, 320.

Increpare, quid sit, 401. Increpatio viros strenuos efficit cautos, 257.

Indigens, quid, 585. Indigentia spiritalis gravior corpora, 366.

Inductio, quid sit, 566, 572.

Infantes et lactentes, qui sint, 55. Quare infantes et juvenes excordes, 632.

Infernus, unde dictus, 59. Infernus sub terris positus, 292. Fovea infernalis describitur, 186. Quæ sit natura ignis infernalis, 70. Infernus civitas munita vocatur, et quare, 371. Quomodo quis in infernum vivens descendat, 184. *V. Damnatio.*

Infidelium mentes sepulcrum dicuntur, 297. Cur corpus infidelium domus iniquitatum vocetur, 253. Cur infidelium vita somnus dicatur, 257. Desertum vocantur. *V. Fides.*

In idipsum, dicatur quid, 25.

Inimicorum quatuor sunt genera, 194. Non debemus æstimare inimicos qui prosunt, 468. Cur inimicos nostros amare præcipimur, Dei autem odisse devotum est, 472. Sancta conscientia pro inimicis ut convertantur exorat, 50. Deus preces pro inimicis factas libenter accipit, 181. Duobus modis confunduntur inimici, 259. Quando inimici ventilandii, 147.

In invicem, quid significet, 110.

Iniquus quis, 145. Quid sit iniquitas, 447. Iniquum est totum, quod divina pietas exsecratur, 354. Quis potens in iniquitate dicatur, 177. Quando iniquitates nostræ elevat se super caput nostrum, 129. Opera iniquitatis est obligatio, quæ nos vinculis pravitatis innectit, 459. Quid sit iniquitatem meditari, 119. Quomodo Dominus iniquitatem apposerit, 231. Iniqui cum molestantur, desperant; justi econtra, 403.

Injustitia, quid, et quid delictum, 101.

Innocentia, constat Dei muneribus, 287. Lavat inter innocentes manus suas qui bene operatur, 246. Quid sit interficere innocentem, 41.

Innoxius *V. Impius.*

Inopia dicitur ubi nulla copia, 296.

Insaniæ falsæ, quæ sunt, 136. Corda dementium maris fundo comparata, 212.

Insipientes qui sint, 162, 312.

Institutionis divinarum litterarum libri quæ utilitas, 537.

Intelligere quid sit, 104. Intellectus duplex, mundanus scilicet, et secundum eloquium Dei, 427. Quid spiritus intelligentiæ, 94. De modis intelligentiæ scripserunt sanctus Augustinus, Ticonius, Hadrianus, Eucherius et Junilius, quos collegit Cassiodorus, 545.

Inventio, quid sit, 563.

Invidere perituris incongruus zelus est, 245.

Ira, quid sit, 28. Quid sit ira, quid furor, 122. Quid sit indignatio iræ, 250. Ira ad ultionem pertinet, indignatio ad motum animi mediocrem, 359. Quid sit venialis ira, 22. Ira et invidia judicio carent, 437. Dentibus fremere furentium belluarum est, quas imitatur iracundus. 125. *V. Deus.*

Irreligiosi viri, per corvos intelliguntur, 494.

Ismaelitæ, id est obedientes mundo, 283.

Isosceles quid, 589.

Israel, interpretatur vir videns Deum, 85, 256. Israelitæ Deum videntes, 295, 298. Duodecim tribus Israel, sicut in populo Romano erant triginta quinque curiæ, 433. Quomodo gentes populum Israeliticum supplantarunt, 266.

Iter, unde dicatur, 15.

J

Jabin, id est sapiens, 284.

Jacob supplantator interpretatur, 266. Per Jacob et Judæorum populus et Christianus potest intelligi, 50.

Jejunium, unde dictum sit, 116. Quid sit jejunium, 128. Qui pro humanis favoribus jejunat, in manibus myrrham habet, sed non in digitis, 521.

Jeremias, captivitatem Jerusalem quadruplici alphabeto deflevit, 83.

Jerusalem, interpretatur visio pacis, 225, 295.

Jerusalem cœlestis civitas munita dicitur, 200. Mater est fidelium, 465. Quotidie usque ad mundi consummationem vivis lapidibus construitur, 433. Portæ cœlestis Jerusalem sunt fides, charitas, baptismus, poenitentia, etc., 295. Differentia inter Jerusalem terrestrem et cœlestem, 433.

Jerusalem terrestris laudatur, 225, 295. Quomodo in ea mirificavit Dominus misericordiam suam, 101. A protectione urbis Jerusalem exaggeratur invidia eam devastantium, 249.

Jesus nomen est salutis professio, 84. *V. Christus.*

Joannes Baptista, lucerna Christi, 454. Lucerna est Ecclesiæ, 61.

Job patientia dissimulando injurias, 150. Quare passio B. Job referatur, 127. Fortitudo declaratur, 131.

Jonadab, interpretatur Domini spontaneus, 254.

Jonæ cetus fuit oratorium, 447.

Jordanis, interpretatur descensio, 145.

Joseph, significat augmentum, 279. Interpretatur sine opprobrio, 275. Interpretatur crescens. 262. Cur nomine Joseph gentium fides intelligatur, 262. Cur Joseph vir vocetur, 355.

Josephus septem libris descripsit bellum Romanorum in Judæos, 250. Josephi libri jussu Cassiodori de Græco in Latinum translatis, 550.

Jubilatio, unde dicatur, 89, 157, 278. Quid sit jubilatio, 107, 157, 214, 300, 327.

Judas, homo pacis dicitur, et quare, 140. Dicitur confitens, sive clarificans, 270. Judæ traditio expenditur, 140. Quis fuit lacus quem Judas excavavit, 33. Unanimis, dux et notus dicitur, 184.

Judæa, interpretatur confitens, 256. Judæus inimicus et defensor dicitur, 35. Qui Judæi vocandi, 386. Qui veri sint Judæi, 52. Deseruerunt intellectum legis, 63. Messiam non venisse, sed venturum esse credunt, 16. Servi sunt, quia filii esse noluerunt, 355. Synagogam circumhabitabant, non inhabitabant, 100. Cur genus pravum et peramarum vocentur, 264. Cor Judæorum lapideum, 75. Vita poenalis est, 349. Quæ bona Judæis Deus promiserit, 146. Hæreditas Dei populus Hebræorum, 221. Domini hæreditas fuit quandiu puro animo servivit, 249. Ad iracundiam Dominum provocaverunt, quia injustum putaverunt, 252. Fuerunt steriles, 115. Expulsio Judæorum per superbiam provenit, 369. Quomodo Deus eos judicaverit, 460. Quomodo positi sunt deorsum, 71. Malis suis affixi sunt, 59. Quare errantes, et per mundum dispersi, 196, 258. Quare Christus Judæam plebem dixerit suam, 280. Christus Judæos fratres appellat, 228. Judæi et gentes duo parietes angulari lapide Christo conjuncti, 319. Duplex generatio, una Hebræorum, altera Christianorum, 340, 487. Populus Judæorum exiens a Christo immundus est, ad eum conversus sospes fiet, 251. Abundantiores fructus gentes quam Judæi attulerunt, 215. Contra Judæos et contra Nestorii atque Eutychis errores invehitur Cassiodorus, 282. Contra Judæorum infidelitatem invehitur, 209. Hortatur Judæos

ad fidem in Christum, et ad poenitentiam, 168. In quibusdam Judæis in nomine vindicatum, cum facti sunt Christiani, 593. Judæi ad Christum in fine convertendi, 193, 314, 448.

Judæi, quare filii hominum vocati, 49. Cur viri sanguinum dicantur, 193. Vocantur claudicantes, 63. Et vituli, 74. Aspidæ et leones fuerunt, 173. Quare unicornes appellati sunt, 94. Tauri principes Judæorum designant, 74. Comparati jumentis insipientibus, 17. Onagris, 349. Canibus, 74, 193. Aspidi, 49. Per petram Judæorum duritia intelligenda, 387.

Judicium, unde dictum, 126, 240. Judicium in singulari extremum significat, 66. Facit judicium quisquis judicat contra se, 418. Rectum judicium contra se irasci, 130. Judicium et misericordia mutua semper ineunt societatem, 332. Omnes cum Christo judicant, qui ejus regulis non repugnant, 500. De quibus rebus possumus judicare, 192. Homines de vestibus alios judicant, Deus vero minime, 77. A judiciis Domini non declinare, est in via recta consistere, 414. Quod judicium Dei petere debeamus, 424. Petiti hæc quibus periculosa, et quibus proficua, 86. Judiciis dies, mala dies dicitur, et quare, 159. Per malum tempus intelligitur dies judicii, 124. Dies judicii ira et furor vocatur, 28. Homini bus incognita, non humanitati Christi, 42. Quando Dominus cognoscetur judicia facere, 59. Opinio quorundam circa diem judicii, 27. Deus silet modo, at in judicio non silebit, 163. Potestas Dei in judicio futuro, 19. In judicio omnia apparebunt, 122. Qui in judicio damnabuntur, 23. Sancti in æquitate, peccatores autem cum justitia judicandi sunt, 38. Recordatio judicii extremi proficua, 28. Facies arcus diem judicii significat, et quis eam fugiet? 199. Dies judicii tempestati comparatus, et quare, 284. Tempestas dicitur, 165. Judicia Domini abyssis comparantur, 119.

Jurare, quid sit, et unde dicatur, 31, 379, 415. Juravit dicitur, jure oravit, 299. Quis in Deo juret, 207. Quis per dolum jurat, 81. Veraciter jurare in Veteri Testamento prohibitum non est, in Novo vix permissum, *ibid.* Cur homines jurare prohibeantur, 520, 379. *V. Deus.*

Jussio. V. Mandatum.

Justificationes, duplici modo accipiuntur, 417. Quid sit facere justificationes, 416. Spernantur a Domino, qui ab ejus justificatione discedunt, 417. Justificationes Hebræorum. *V. Hebræi.*

Justitia, quid sit, 651. Justus sibi semper displicet, peccator vero amat unde pereat, 180. Justus non abscondit veritatem, 137. Quomodo os justus meditabitur sapientiam in celo, 126. Via justorum Dominus, et iter peccatorum diabolus, 15. Perfecta devotio justus est Domino sub mentis jucunditate famulari, 331. Justus Deum, et antequam mala patiantur, et cum patiuntur, quærent, 267. Quid justus aliis commodet, 125. Solus Dominus vias justorum cognoscit, 124. Quomodo justus nunquam derelinquitur, 125. Clamor justorum ad æternam utilitatem semper auditur, 112. Cur justis reverentia adhibenda sit, 501. Duplici ratione justorum gaudia simulantur, 126. In hac terra justus sunt incolæ, 401. In hoc mundo confunduntur, impii vero in futuro, 147. Quando justus cadunt, impii rident, pii dolent, 130. Quare justus affliguntur, 148. Deus justos in manibus impiorum relinquit in hoc sæculo, in alio non, 126. Latus Domini est corona justorum, 309. Justus homines campis comparati, 215. Palmæ et cedro, 315. Quando justitia hominum in judicium convertetur, 317. Servitus injustitiæ nos præcipitat ad ruinam, 402. *V. Deus.*

Juventus, quid significet, 84. Juventus pro vitæ novitate ponitur, 145.

L

Labores, in hoc sæculo cur sancti viri sustineant, 215. Per labores opera bona significantur, 444.

Lac, a liquore dictum, 408.

Lacrymas amaras cur fideles fundant, 464. Piarum lacrymarum virtus, 188. Lacrymæ in precibus violentæ, 134. Spiritualis seminatio semper in lacrymis est, 440. Juges lacrymæ satietatem inferunt, 142. Quando pane lacrymarum cibamur, 275.

Lacus, quid sit, 33.

Lætari, quid sit, 98, 105. Quæ sit perfecta lætitia, 54.

Lamenta, unde dicta, 270.

Lampare, id est splendere, 531.

Laqueus, dolum significat, 41.

Largitas donatoris ubi non habet defectum, petendi nunquam debet esse fastidium, 418.

Latus, unde dictum, 309.

Laudis, unde dicatur, 110. Deus solus debet laudari, 210. Laudis Dei nullus est finis, 332. Cur, 118. Quando laus Dei semper sit in ore justus, 110. Quis semper Deum laudet, 118. Quis Deum vere laudet in corde suo, 217. Vera laudis confessio toto promittitur mentis arcano, omnique Christiano

convenit, 292. Laus divina oris est et operis, 354. In laudationibus Domini actus ipse habet præmium suum, 492. Tunc est Domino jucunda laudatio, quando in unum vox et vita convenerint, 492. Laudes Domino in tribulatione exhibere eximium est, 415. Sacrificium laudis Deo acceptum, 392. Hostia laudis præstantior quam pecudum victimæ, 367. Gloria Domini est, ut fideles Christi laudes ejus cantare non desinant, 467. Nocturnis laudibus catholica Ecclesia se consolatur, 236. Semper surgitur, cum ad Domini præconia festinatur, 407. Sensus noster spirituali gratia repletur inter laudes Domini, 280. *V. Deus, Psallere.* Laus omnino certa est quam adversarii profitentur, 280.

Lectio divina cuncta virtus est, 549.

Lectus, unde dicatur, 29. Quid per lectum debeat intelligi, 29, 159.

Levare, quid sit, 431.

Lex, unde dicatur, 13. Quid sit lex Domini, *ibid.* Legis verissimus lator est Deus, 40. Lex per Moysen data et per Christum impleta, 66. Veritas legis est Dominus Christus, 422. Christus in lege, non sub lege ut cæteri homines, 13. Finis fuit legis, 4. Lex peccatum detegit, 447. Quis dicatur legem quotidie meditari, 13. Fructus legis in a fictione monstratur, 143. Quis contra legem agat, 235. Legis Domini obliviscitur qui ejus præcepta non complet, 196. Dissipare legem est aliter vivere quam præscribit, 419. Lex divina sanctuarium Dei vocatur, 246. Mensa Domini est utriusque legis intellectualis epulatio, 230. Lex Domini spiritalis esca vocatur, de qua impiorum mens fame jejuna est, 367. Quare calix dicatur, 255. Per vinum austeritas legis significatur, 505. Legis mysteria ceræ comparata, 74. Per sagittas verba legis intelligenda, 430.

Libanus, quomodo interpretandus, 550, 513, 517.

Liber, unde dictus, 538. Cooperiendorum codicum artifices instituit Cassiodorus, 555. Liber viventium notitia Domini inviolabilis firmaque sententia, 231.

Liberum arbitrium ad bonum Adam peccante perdidimus, 394. Per liberum arbitrium utilitas mortalium non est explicanda, 594. Vocatur pes in sacra Scriptura, 244. In mala parte execrabilis libertas arbitrii, 394.

Linea, quid, 589. Quid sit linea intelligibilis, 325. Quid recta linea, 589. Quid rectilineæ, 589. Quid inæquales, 585. Quid perpendicularis, 589.

Linguae laus, 490. Utilitates linguae, 490. Deus iratus linguas divisit; adnavit propitius, 183. Diversus linguae usus, 7. Lingua sequitur mentis arbitrium, 26. Difficile est indeliberatum rectum esse sermonem, 475. Pessimi non ante cogitant quam loquantur, 177. Viri perfecti est et competenter tacere, et apte loqui, 132. Lingua nos trahit frequenter ad vitia, et quomodo ab illis retrahatur, 478. Superflua verba raro vitat vel continens, 152. Facilius culpa refugitur tacendo quam loquendo, *ibid.* Nihil dicendum nisi quod et loquentem juvet, et audientium sensus ædificet, 427. Quid sit lingua magniloqua, 45. Quid sit magna loqui, 118. Gratum dicendi genus, cum anima sua loqui, 343. Loquitur ipse alieno ministerio, qui loqui facit, 263. Quorum lingua dolum concinnet, 167. Lingua sæviens occidit, 190. Guttur eorum qui mortifera loquuntur, sepulcrum est, 89.

Littera et syllaba, quid sint, 559. *V. Orthographia.* Omnes litteræ apud Hebræos significantias suas habent, 121. Cur sæcularium litterarum studia non respuenda, 534.

Litteræ sacræ. *V. Scriptura.*

Locus est liber et spatiosus quem diabolus non occupat, 99.

Locus dialecticus, quid sit, 571, 573. Locorum agnitio dialecticos atque oratores multum juvat, 572. De locis rhetorices in generali et in particulari, 573, 574, 575. Ex quibus locis mediis sumantur, 576. In persona et negotio omnis locorum ratio constituta est, 581. Loci partitione sumpti multiplici sunt modo, 577.

Lucernas perpetuas invenerat Cassiodorus, 536.

Luna et stellæ, ad obsequium, non ad imperium conditæ, 462. Quid eclipsis lunæ, 591. *V. Eclipsis.*

M

Maceria, quid sit, 503.

Machabæorum libri II maximam partem sanctus Ambrosius in libro Patriarcharum exposuit, 543. Libros Machabæorum Bellator presbyter commentatus est, 543.

Madian, interpretatur declinans judicium, 284.

Magnitudo, numerabilis quid, 589.

Maheleb, interpretatur chorus divina verba decantans, 295.

Maledicere corde quis dicatur, 204.

Malitia, ex macie dicta, 243. Nobis non est naturalis, sed adventitia, 184. Est omnium criminum mater, 119. Qui in malitia sperat, seipsum decipit, 205.

Malum, quid sit, 112. Duplex malum, 412. Cur malum non sit substantia, 226. Omne malum suam importat ultio-

nem, 193. Deus bene utitur malis alienis, 355. Dominus retribuet nobis bonum pro malo, 391. Quævis mala nos non debent a Christi gratia segregare, 148. Nocentes malum inferendo prosunt innocentibus, 91. Quem Deus adjuvat malorum contritione non deficit, 236. Malum intestinum vulnus insanabile, 187. *V. Peccatum*. Quando omnia mala finienda, 42.

Malorum hominum quæ sint indicia, 635. Malorum poena est a munere Divinitatis arceri, 287. Malis societate misceri non debemus, 121. Populus Dei nescit cum malis morum permutatione confundi, 279. Quoties mala committi patimur, eis consentire videmur, 168. Malus dum prædicatur extollitur, 49. Cur mali odio habeant bonos, 123. Felicitas eorum velut somnium evigilantium, 247. Cur mali oves vocentur, 507. *V. Peccatores*.

Mala punica, quid significant, 518, 526, 530. Quid punicum et granatum significet, 532.

Manasses interpretatur oblitus, 199, 275, 371.

Mandata Domini dicta sunt ut fiant, non ut tantum cantentur, 345. Præcepta Domini triplici doctrina continentur, 21. Omnia Dei præcepta nos implere convenit, 258. Quis ad præcepta Domini custodienda paratus dicatur, 407. Quis sermones Domini custodiat, 399. Per dilectionem non per timorem mundanum præceptum Domini decet sanctos viros operari, 415. Via mandatorum nisi dilatato corde non curritur, 405. Mandata Domini bene servantur, cum nulla adversitas metuitur, 407. Vere Deum diligit, qui mandata ejus custodit; et is a Deo exauditur, 530. Illi semper hilares sunt, qui a jussis Domini non recedunt, 538. Psallit Domino in cithara, qui per actum carnalem mandata Divinitatis operatur, 327. Exercitatio nostra jussionum Domini observatio dicitur, 261. Mandata perfecte discuntur, cum fiunt, 408. Intellectus mandatorum sancta operatio est, 412. Vera Dei recordatio mandatorum ejus observatio, 264. Mandata qui custodit, et ab ipsis custoditur, 401. Beati sunt qui præcepta Domini pura mente custodiunt, 359. Mandata Domini veram prudentiam conferunt et salutem, 404. Ipsi virtute possunt, qui jussis Domini obediunt, 346. Cur a mandatis Domini qui non declinat, nulla deceptione capiatur, 415. Sub defensione Domini sumus, dum a præceptis ejus non deviamus, 415. In mandatorum nullo peccandum, 399. Se persequitur, qui Domini jussa non sequitur, 312. Per partes perit, qui divinis jussionibus reluctatur, 557. Præcepta legis futurorum umbra et speculum, 359. Per denarium divina præcepta intelliguntur, 526.

Mandragora, quid sit, et ad quid apta, 530.

Manes, in quo erravit, 8.

Manifeste, unde dicatur, 165.

Manna. *V. Eucharistia*.

Mansuetos inter et mites quæ differentia, 84. Quid dicantur mansueti, 110, 125. Suscipiuntur in coelum, 495. Mansueti montibus comparantur, 528.

Manus, potestatem significat, 146. Quid per lævam, quid per dexteram intelligatur, 509, 532. Per manus operatio designatur, per digitos vero operationis discretio, 41, 521. Levare manus significat bonis operibus occupari, 405. Qui dexteram muneribus repleant, 87. Quis spiritualiter manus lavat, 87.

Marcellini (de) historia, 550.

Mare, a meando dictum, 351. Per mare mundus intelligitur, 211. Gentes, 319. *V. Mundus*.

Marius, Victorinus, librum de Hypotheticis Syllogismis edidit, 569.

Martyrium verum solus Ecclesiæ filius meretur, 392. Martyrium durum est iter carni, sed beata est vita animæ, 225. Est calix salutaris, et cur, 391. Quando martyres de tribulationibus liberati, 122. Ut martyres Deus coronet, patitur eos tormenta sustinere, 387. Eos tradit ad poenas, ut reddat coronas, 526. Per genas ecclesiæ martyres significantur, 515. Per cedros, 276. Per colles, 213. Martyres ovibus comparati, 147. Ossibus, 477. Et turribus, 455. Per mustum malorum granatorum dilectio sanctorum martyrum designatur, 532.

Mathematica, quid sit, 559. Quid, et in quas partes dividatur, 585. Cur doctrinalis vocetur, 559. Quid magnitudines rationales et irrationales, 589.

Matthæum (sanctum) B. Hieronymus, sanctus Hilarius et Victorinus episcopus explicuerunt, 545.

Matutinum, dicitur quasi mane primitivum, 71. Quis mane deprecatur, 25.

Meditatio, frequens est mater intelligentiæ, 538. Quid sit cum corde meditari, 260. Meditatio divinæ Scripturæ ex usu dulcescit, 261. Quæ meditatio beatos faciat, 409.

Melchisedech. *V. Eucharistia, Sacrificium*.

Memoria, quid sit, 545, 563.

Mendacium, ore prolatum est labor labiorum, 475. Cur mendacium significet idola, 22. Sepulcrum mortui guttur est mentientis, 26.

Mensa, unde dicta, 79. Mensa in bono et in malo ponitur, 80. *V. Eucharistia*.

Mentis nostræ intuitus qualis, 451. *V. Anima*.

Meridies, unde dictus, 185.

Meritum. *V. Gratia*.

Metempsychoseos error damnatur, 345.

Miracula, a sanctis hominibus facta describuntur, 636.

Sancti post mortem miraculis coruscant, 515. *V. Christus*.

Misericordia, est in manu Domini, 448. Nos misericordiæ Dei offerre debemus, et cur, 659. Nullum tempus a misericordia Dei exceptum, 565. Corda nostra sine pluvia misericordiæ, sicut terra sine aqua, 319. Misericordia Domini tormentorum consolatrix, 409. Dominus miseretur miserentibus, 50, 243. Misericordia illa est de qua alter non gemit, 441. *V. Deus*.

Missarum ordo in psalmo xxxiii videtur descriptus, 113.

Trisagion in missarum celebratione canit Ecclesia, 87. *V. Eucharistia*.

Milis. *V. Mansuetus*.

Moab, id est ex patre, 285. Moab interpretatur ex patre, 371.

Monasticæ vitæ laus, 550. Vita cenobitica et eremitica commendatur, 455. Non est alienum a monachis hortos colere, et agros exercere, 554. Rustici a monachis erudiendi, 556. Monachi passeribus comparati, 350.

Mons, in Scripturis divinis æquivocus est, 45. Montes in bono et malo ponuntur, 459. Quid per montem significetur, 20. Per montes sancti viri, vel libri Domini, vel angeli possunt intelligi, 431. Per montes apostoli et prophetæ significantur, 240.

Mortalitas, est paries quidam constitutus inter Deum et homines, 510.

Morte affici, quid sit, 149. Quid sit mors, 629, 637. Quæ sit vera mors, 148. Vespera nostra est nostra mors, 476. Fidelibus mors somnus est, 442. *V. Sanctus*.

Moyses, interpretatur assumptus, 262, 305. Minister est Veteris Testamenti, et propheta Novi, 305. Virga Moysi hæreditas vocata, 249.

Mundi figuram ovi similitudini Varro comparavit, 591. Totius mundi ætas æternitati comparata, nimis est exigua, 541. Mundus hic a Deo regitur. *V. Deus*. Mundus hic lacus quidam est, 91. Locus afflictionis est, 143. Locus peccatoris est, et quare, 122, 127. Duobus modis transitur, 126. In hoc mundo peregrinatur omnis qui Christo devotus est, 406. Felicitas mundi non quærenda, 169. Quanto quis superna desiderat, tanto erga ea quæ mundi sunt languescit, 522. Qui mundana spernit, suavitate divinæ contemplationis expletur, 259. Nec hominem nec diabolum timet, qui mundana despicit, 189. Quæ animæ mundum vicérunt, 402. Mundum deserentes malorum oblocutionibus subjacent, 429. Luxus, avaritia, superbia primitiva sunt mundi quæ Dominus percussit, 462. Amatores mundi illa diligunt unde perire noscuntur, 450. Mundus iste mare dicitur, 223. Per noctem mundus iste intelligitur, 406. Cur desertum dicatur, 463. Mundani homines ceræ liquenti comparati, 325. *V. Sæculum, Sanctus*.

Murenulæ, quid sint juxta litteram et mysticum sensum, 507.

Murmurantium cogitationes intus latentes agnoscit Deus, 266. Exultat cornu, qui contra Deum remurmurat, 255.

Musica, quid sit, 528, 585, 585. Quis musicæ inventor 586. Musicæ disciplinæ commendatio et divisio, 278. Recensentur omnes toni musicæ, et qui sint, 587, 588. *V. Tonus*. Utilitas musicæ, et qui de ea tam Græce quam Latine scripserint, 588. Cælum et terra non sunt sine musica, 556. Quomodo musica per omnes actus vitæ nostræ diffundatur, *ibid*.

Myrrha et aloes, quid sint et quid significant, 519.

N

Nardus, quid sit, 507. Fragrantiam virtutum designat, quæ a tempore Incarnationis excrevit, 507.

Nares, unde dictæ, 387.

Narratio, quid sit, 28, 462, 565. Narratio, cor et anima causarum vocatur, 103.

Natura, quid sit, 52, 72.

Necessitas, unde dicatur, 99. Quid sit necessarium, 571. Quid necessarium ac non probabile, 571.

Negatio, quid sit, 568.

Negationes, quæ permittantur, 257.

Negligentibus et infidelibus Deus dormit, 270.

Nephtalim, id est dilatatio mea, 224.

Nequam, unde dictus, 122.

Nequitia, quid, 122. *V. Peccator*.

Nimius, quid dicatur, 598.

Nomen, unde dictum, 243, 592. Quid sit, 559, 568, 592. De nominum casibus et numeris, 596, 597, 598. De nominum generibus, 596. De nominum declinationibus, 598. De gradu positivo, comparativo et superlativo, 595, 596, 597. Nomen et adverbium quandam habent inter se cognata.

tionem, 592. Nomina antiqua veniente Christo mutata, sunt, 53.

Nox unde dicta, 13.

Noxia audire et non respondere fortissimum est, 130.

Numerus, quid sit, 15. Quid significet, 102. Monas non potest numerus dici, 15. Quaternarii numeri commendatio, 24. Quinarius numerus cui attribuitur, 27. Senarius numerus perfectionem significat, 526. Cur, 513. Quare senarius numerus poenitentibus aptetur, 30. Septenarius numerus quid significet, 34, 55. Septenarius numerus Spiritus sancti virtute perfectus, 558. Septuplum perfectionem muneris coelestis significat, 274. Numerus septenarius ad septiformem Spiritum respicit, 46. Numerus octonarius magna sacramenta in Scripturis continet, 36. Numerus nonarius quod sacramentum contineat, 43. Numeri denarii commendatio, 44. Significat remunerationem, 513. Numerus undenarius quod mysterium indicet, 46. Numerus duodenarius mysticus, 48. Laudatur, 585, 639. Numerus decimus tertius quid repræsentet, 50. Quid numerus decimus quartus repræsentet, 52. Quid numerus decimus quintus significet, 54. Numerus decimus sextus quod mysterium repræsentet, 57. Numerus decimus septimus magna legis sacramenta concludit, 64. Quid numerus decimus octavus significet, 67. Quod sacramentum numerus decimus nonus contineat, 69. Quid numerus vigesimus significet, 71. Numerus vigesimus primus quot sacramenta contineat, 78. Numerus vigesimus secundus quid significet, 80. Numerus vigesimus tertius ad quid spectet, 82. Numerus vigesimus quartus quæ mysteria declaret, 86. Quid numerus vigesimus quintus significet, 88. Numerus trigesimus quid significet, 102. Numerus trigesimus tertius quæ mysteria contineat, 113. Numerus quadragesimus purificationi aptatur, 138. Numerus quadragesimus secundus quod mysterium contineat, 145. Numerus quadragesimus sextus quæ sacramenta declaret, 158. Numerus quinquagesimus significat annum jubilæum, 175. Numerus sexagesimus ad quos pertineat, 202. Numerus septuagesimus legi, octogenarius vero populo Christiano quomodo deputetur, 307. Octogenarius numerus in malo aliquando accipitur, 526. Numerus nonagesimus quomodo sanctam Trinitatem repræsentet, 311. Millenarius numerus pro summa perfectione ponitur, 534. Ratio interpretandi numeros, quando excedunt, 90. Quid numerus circulatoris, 590. De numeris ad arithmetica pertinentibus in genere et in particulari, 584, 585, 586.

O

Oblationes piæ, charitatis studio factæ, non sunt respuendæ, 52.

Oblivio, ab originali peccato descendit, 400

Obloqui, quid sit, 148.

Obscurum, quid, 565.

Obscurare, quid sit, 122.

Obsidio, unde dicta, 74.

Oblurare, a sacerdotibus tractum, et quomodo, 192.

Occasus, unde dictus, 566.

Occidentalis locus, quid, 590.

Occultis (pro) filii quid significet, 57.

Octava, ad æternam pertinet requiem, 44.

Oculus, unde dicatur, 29. Oculus intellectum significat, 99.

Odium, unde dictum, 472. Perfectum odium est homines diligere, et eorum vitia semper horrere, 472.

Officii divini vigiliis horasque gratas faciunt psalmi, 2. *V. Vigilia.*

Og interpretatur coacervans, 465. Og interpretatur conclusio, 453.

Olei unctio, quare frequenter adhibita, 80. Oleum in bono et in malo ponitur, 477.

Olera, unde dicta sint, 121.

Onerare qui alium festinat, se gravat, 458.

Opera hominum, viæ duræ sunt, 55. Fulgor Dei operum qualitates aperit, 122. Opera bona, hic velut semina jaciuntur, 383. Sunt semen fructus æterni, 542. Suam vocem habent, 290. Diluculo semper exurgit qui piis operibus in Ecclesia Deum laudat, 370. Plaudunt manibus bene operantes, 157. Cibus Domini bona nostra opera sunt, 519. Opera pia per elevationem manuum intelliguntur, 476. Semen opera nostra significat, 123. Et opera bona, 88. Bona opera citharæ comparantur, 166.

Oppositionibus (de), 563.

Opprobrium, quid significet, 99. Graviora sunt opprobria quæ vicinitas novit, 272.

Orare, Oratio, Orator. Oratio oris ratio dicta, 289. Oratio duobus modis dicitur, 54. Quid sit oratio, 154. Quæ sit cordis petitio, 122. Orationum genera, 336. Orationis forma, 319. Quis veraciter Deum invocet, 489. Quis perfecte oret, 55. Quomodo ante Deum semper oramus, 518. Regula rectæ petitionis, 357. Modus orationis perfectæ indicatur, 22, 357. Ad

Deum plus clamat causa quam lingua, 104. Quando insipienter et sapienter petimus, 72. Oratio ex humili, mansueto et sincero debet corde procedere, 480. Decet peti nimia supplicatione quod summum est, 445. Justum est ut jugiter rogetur, qui, si non petatur, offenditur, 418. Nunquam debet a precibus cessare, qui punienda pravitate peccavit, 290. Aliud est petere tentando, aliud confitendo, 265. Fidelium clamor est devotæ mentis affectus, 422. Ad Dominum non clamat, nisi qui petitionem suam ad eum toto cordis affectu dirigit, *ibid.* Ille tantum clamat ad Deum, qui petit quæ fidelibus dantur, 259. Vox deprecationis est puritas orationis, 474. Suggestionibus inimici orando non cedere certamen magnum, 536. Si Deum invocet indevotus, judicium postulas, non veniam, 254. Boni quid orando petunt, mali vero quid, 89. Oratio dominica, quotidiana oratio vocatur, 277. Sanctus Cyprianus orationem dominicam primus exposuit, 243. Sancti Cypriani liber de Orationis dominicæ Expositione laudatur, 550. Orare commemur tensis manibus in modum crucis, 206. Mos orandi tensis manibus in modum crucis, 149. Oratio est sacrificium, 143. Per orationem Deo præsentamur, 427. Verba orationis quasi quædam persona ad conspectum Domini introeunt, 295. Contra peccata continua remedium est Domino jugiter supplicare, 476. Orationis effectus, 305, 476. Clamat homo, ne sileat Deus, 91. Bonas orationes velut aliquid vultuosum Deus inspicit, 478. Deus fideliter supplicantes efficaciter audit, 330. Semper ad utilitatem suam auditur, qui clamat ad Dominum, 73. Multi petunt a Deo, sed feliciter differuntur, 489. Oratio cum a Christo funditur, institutio est sancta fidelium; cum a subjectis agitur, satisfactio est delictorum, 290. Judicium ille solus probatur evadere, qui recurrit ad preces, 481. Justitiæ est divinæ supplicanti parcere, 235. Vitium orantibus commune, et maxime otiosis, 129. Oratio incenso comparatur, 476. Incensum orationes significat, 216. Deus repellit a mandatis subdole rogantes, 400. Orator quid sit, ejus officium et finis, 565. Quæ sit differentia inter dialecticum oratorem et philosophum, 572. Tria debet præstare orator, 562. Orator vitio iracundiæ careat, et quare, 563. Revocantur in melius oratores artificiosi, 104. Oratio quid sit, 568. Orationis duo sunt genera, 562. Quot sint partes orationis, 559, 560, 592. Quid sit demonstrativum genus, 563. Quid ostentabile, 566. Quid honestum causæ genus, 565. Quid sententiabile, 566. Quid deliberativum, 246, 562. Quid judiciale, 563. Quæstio judicialis duabus partibus segregatur, 581. Quid sit qualitas juridicialis, 564. Quid remotio criminis, 564. Quid sit conjecturalis status, 564. In suadendo et dissuadendo tria spectanda, 562. Quando fiat vitiosa oratio, 563. Eclipsis est defectus orationis, 255. *V. Eloquentia, Eloquium.*

Ordines rerum non convertit, nisi qui eas fecit, 581.

Ordines ecclesiastici. *V. Ecclesiastici, Pœnitentia.*

Oreb interpretatur siccitas, 284.

Organum, quid sit, 501. Per organa Scripturarum divinarum collatio intelligitur, 464.

Origenes, quot libros in Octateuchum confecerit, et quomodo sit legendus, 539. Epistolam ad Rom. viginti libris declaravit, quos Rufinus in decem redegit, 544. Cassiodorus loca prava Origenis sedulo adnotavit, 540.

Orosii (de) historia, 550.

Orthogonium, quid, 589.

Orthographia, quid, 560. Utilitas et dignitas orthographiæ, 606. Ex quibus auctoribus orthographia a Cassiodoro desumpta, 606. Orthographia apud Græcos sine ambiguitate expressa, non vero apud Latinos, 539. Orthographos antiquos collegit Cassiodorus, 533. Orthographi prisci frequenter relegendi, 548. Quædam vocabula non scribuntur modo per easdem litteras per quas antiquitus, 605. De quibusdam litteris, et quomodo scribi debeant, 606, 607, 608, 609 *et seqq.* Aliter scribere et aliter pronuntiare verborum est, 610.

Ossa, fortitudinem animi significant, et quomodo, 28, 115. Et firmitatem, 103. Et fidelium firmitatem, qui non contententur, 113.

Ostium, ab ostendo dictum, 476.

Otium. *V. Christiani.*

Oves Domini quæ sint, 274.

Oxygonium, quid, 589.

P

Pacificus, quis sit, 127. Pacificos Dominus quærit, 454.

Factum, quid sit et unde dictum, 424.

Pagani, dicti quod a civitate Dei longe sint, 530. *V. Christi passio.*

Pallium. *V. Diplois.*

Palma unde dicta, 313.

Palpebræ, unde dictæ, 44, 451.

Paradisus, vocatur terra viventium, 90, 479. Quid significet paradisus, 470. Paradisi descriptio, 638.

Parallelo, qui l. 59.
 Parcit Deus, cum sibi non parcit reus, 114. Damnanti-
 bus se parcit Dominus, 26. Dominus cum hic punit, in ju-
 dicio parcat, 128.
 Participium, quid, 559.
 Partitio, quid, 565.
 Passeri, quinam comparentur, 338.
 Passio Christi. *V. Christus.*
 Pater. *V. Deus.*
 Pater æternus. *V. Trinitas.*
 Patientia, quid sit, 54, 40, 235. Convenit Christiano,
 135. Patientia effectus mirabiles, 109. Si patientia a corde
 recesserit, turbamur; si permanserit firmamur, 129. Pa-
 tientia semper mitigantur adversa, 316. Per patientia bon-
 num divinum nobis venit præsidium, 402. Vincit qui pati-
 tur, vincitur qui vulnerat, 317. Nullum crimen est quod
 non impatientia matre nascatur, 362.
 Patria, quasi patris atria dicta, 322.
 Patrum scripta, sedulo legenda, 548. Labor Cassiodori
 Patrum codices legendo, 553.
 Paulini liber de Theodosio principe eloquens, 551.
 Paulus (sanctus) per Benjamin designatur, 224.
 Paulus simplex dæmonibus imperavit, 369.
 Pauper unde dictus sit, 82. Spiritualis pauper quis sit,
 111. Qui pauperes Dei sint, 240. Qui sint pauperes Chri-
 sti, 453. Pauperes Christi sunt apostoli vel prophetæ, 240.
 Pauperes Christi sunt qui delicias voluptatesque despi-
 ciunt, 232. Pauperum Christi laus, 356. Qui pauperes sa-
 turandi sunt, 77. Pauper eundem quem judicem habet
 refugium, 38. Quando pauper ad studium virtutis accen-
 ditur, 40. Virtus animi in paupertate infirmatur, 99. Cur
 eam Christus elegerit, 508. *V. Egenus.*
 Pax, unde dicta, 434. Pax vera, 254. Quis pacem cum
 Domino habeat, 257. Pax æterna ex divina contemplatione
 provenit, 495. Pax sequenda, quia fugit, 112.
 Peccare. Peccatum. Peccatum originale astruitur contra
 Pelagianos, 170. Quis eorum error circa hoc peccatum,
 539. An peccatum originale sit per traducem in anima,
 653. Quam juste sanctus Augustinus de hoc dubitaverit,
 653. Peccatum originale prævenit antequam nascamur, 53.
 Infantes originali peccato obnoxii sunt, 481. Et omnis qui
 vivit, 67. Delicta ignorantia peccatum originale dicitur,
 81. Originale peccatum ad vitia semper nos trahit, 413.
 Peccatum originale per baptismum deletur, 653. Quando
 quis priscorum delictis reus sit, 374.
 Peccata inter et iniquitates quæ sit differentia, 105.
 Omnes vincti sumus lege peccati, 252. Sine levi peccato
 vita ista non ducitur, 516. Sancti viri culpas ex toto vitare
 non possunt, 447. Nemo quandiu vivit potest effugere pec-
 catum, ideo jugiter petendum est absolvi, 447.
 Peccatum omne tribus modis contrahitur, 373. Quando
 per oculos peccamus, 404. Pingue et validum peccatum
 quod arbitrio committitur, 245. Peccata graviora, quando
 cum advertentia sunt commissa, 170. Maximum est vitium
 post peccatum ad excusationes confugere, 476. Cur, 255.
 In vicem est facti, sceleris prolata sententia, 238. Gravis-
 simum est peccatum occasionem alicui præbere peccandi,
 247. Quis alterius peccati particeps, 167.
 Peccata quanto majora sunt, tanto longius a Deo repel-
 lunt, 26. Qui peccat, gratiam sancti Spiritus amittit, 173.
 Peccatum contra nos stat quasi figurata imago, 170. Multa
 peccata ingentes excitant fluctus, 328. Quare copiosum di-
 citur peccatum, 88.
 Peccatum morbus est animarum, 110. Peccata sunt vin-
 culi, 407. Peccata tenebrosa sunt, 165.
 Peccata nostra nisi intelleximus, ad pœnitentiam non
 venimus, 102. Profunda ignorantia est alicui nescire,
 quod peccat, 247. Peccatorum nostrorum memores sem-
 per esse debemus, 127. Peccati memores sua facta refu-
 giunt, seque ad beneficia Domini convertunt, 501. Singu-
 lare remedium quo peccata vitentur, est præsentia Dei,
 54. Nunquam peccatum relinquit, qui amat quod peccat,
 177. Revertitur in dimidio dierum suorum, qui ad antiqua
 delicta revertitur, 341. Abominatio peccatorum est abso-
 lutio nostra, 288.
 Peccata quomodo deleantur, 172. Multis modis peccata
 dimittuntur, 27, 238. Cum Deus delicta respicit, punit;
 cum hominem intuetur, absolvit, 108. Peccata per spinas
 intelliguntur, 395. Cineribus peccata comparantur, 559.
 Peccata aquis comparata, 298. Peccata fumo comparata,
 124. *V. Iniquitas, Malum.*
 Peccator, quis sit, 12, 15. Duo sunt genera peccantium,
 15, 118. In peccatores invehitur Cassiodorus, 635. Modus
 excedendi peccatoribus datus est, 348. Detestabilium ho-
 minum consuetudo, 56. Peccatores vitiant illam inagi-
 nem in qua creati sunt, 482. Non intelligunt dignitatem
 suam, 162. Plerumque per decorem compositæ locutionis
 se abscondunt, 177. Quando completa sit nequitia peccato-
 rum, 32. Voti vel facta peccantium semina dicuntur, 70.

Dominus nulla reprehendenda constituit, peccator econ-
 tra, 108. Quæ sint divitiæ peccatorum, 123. Mutuantur
 peccator et justus, sed diversimode, 124. Dies peccatorum
 cum festinatione transeunt, 267. Infelicitas peccatorum
 describitur, 163. Projicitur a facie Domini, qui curari non
 vult, 172. Deus peccatores videt, ut eos perdat, 112. Quo-
 modo mors peccatorum sit pessima, 113. Peccatores a re-
 gno Dei excludendi, 25. Locus est peccatorum supplicii
 præparatus, 39. Cur locus eorum mortis umbra dicatur,
 296. Peccatores non sola peccatorum suorum recordatione
 puniendi, 39. In diaboli retiaculum cadent peccatores, 478.
 Peccatoris conversio describitur, 653. Quæ a peccatoribus
 erga Deum agenda, 557. Deus jubet peccatores se semper
 affligere, 421. Qui peccatores Domino propinquant, 105.
 Occidit Deus peccatorem cum moritur peccato, ut vivat
 Domino, 471. Deus elevat et elidit feliciter peccatores,
 339. Illos ad eorum salutem destruit, 198. Eos percutit, ut
 misericordiam per pœnitentiam impetrent, 553. Peccator
 quomodo lacet, et loquitur, 103. *V. Gratia.* Peccatores in
 Christum refugium habentes herinacis comparati, 550.
 Quid sit gladius peccatoris, 123. Velum quoddam est den-
 sitas peccatorum, 122. Peccatores sunt carbones, 59, 430.
 Voluntates peccatorum pulveri comparantur, 114. Capra
 peccatoris figura est, 545. Per terram peccator intelligitur,
 198. Cur, 328. Vasi luteo comparatur, 18. Dies peccatorum
 globis fumiferis exæquantur, 357. Peccatores feno com-
 parati, 243, 446. Luto platearum, 63. Fumo et ceræ, 219.
 Peccatores obstinati crystallo comparati, 495. Quid sit pu-
 teus, et quando in eum cadent, 22).
 Pecudum (in) vice qui apud Deum sunt, 217.
 Pelagianorum error, 69. Quam perniciosus, 85. Exse-
 crandus, 98. Damnatur, 53. Objectiones solvuntur, 171.
V. Peccatum originale, Gratia.
 Peregrinus, unde dicitur, 134. Quæ peregrinis et ægro-
 tis preparantur sunt cœlestia, 554.
 Perfectio nostra ad Dominum pervenire, 189. Perfecto-
 rum est nunquam a Deo velle recedere, 278. Perfectorum
 potestas, 556. *V. Consummatio, Gemitus.*
 Perfidorum genus duplex, 533. Perfidi immemores sunt
 Dei, 29.
 Pericula quæ habentur occulta graviora sunt, 474.
 Persecutio Ecclesiæ, triplex, 41. Quid persecutores di-
 cebant Christianis afflictis, 144. Iis credere nesciunt Christi
 membra, 376. Persecutorum tormenta castigatio Domini
 vocatur, 395. Utilitas ex persecutionibus, 318. Ecclesia
 persecutionibus improborum crescit, 445. Electorum nu-
 merus crevit, quantum se tyrannorum ira succendit, 424.
 Perficiuntur passionibus fideles, 528. Perfectus Christianus
 in prosperis, et in adversis temperatus, 332. Per aquas et flu-
 mina persecutionum minæ et blandimenta intelliguntur, 553.
 Persecutores abyssis comparantur, 348. *V. Ecclesia, Mali.*
 Persona, quid sit, 31.
 Pes, quid, 559. Quid significet, 39. Per pedes motus
 animi intelliguntur, 420. Pes in singulari pro superbia et
 pro affectu mentis ponitur, 120.
 Pessimum, unde dictum sit, 113. Quare pessimi fu-
 giendi, 87.
 Petrus, abbas, Commentaria in omnes Epistolas sancti
 Pauli ex operibus sancti Augustini confecit, 543.
 Phantasia, quid, 41.
 Pharaon, interpretatur dissipatio, 499.
 Philosophia, quid sit, et quotuplex, 567. Errores philo-
 sophorum, mundum nunquam aut creatum aut finiendum,
 rite eversi, 341. In philosophos paganos invehitur Cassio-
 dorus, 635. Pisces maris philosophos significant, 36. *Vid.*
Dialectica, Oratio, Psalmus xl.
 Pietatis spiritus, quid, 94. Pietatem non potest inve-
 nire qui eam aliis impendere contempsit, 574.
 Pilatus, quando ambulavit in magnis, 449.
 Placabilem semper reperiri summa virtus Christiani, 430.
 Placet Domino qui sibi displicet, 103.
 Plagæ, quid sint, 134.
 Pœnitere, quid sit, 22. Quæ sit vera pœnitudo, 29. Per-
 fecta pœnitentia est peccata futura cavere, et lugere præ-
 terita, 170. Quæ differentia sit inter pœnitentes et lamen-
 tantes, 248. Quæ sit formula pœnitentium, 50. Pœnitentia
 privata non arcet ab ordinum susceptione, sed publica,
 175. In hoc sæculo tempus est pœnitentiæ, 443. Homo de-
 bet semper lugere quod peccat, 258. Pœnitentium enco-
 mium, 131. Pœnitentiæ laus, 449, 483. Conditio beata pœ-
 nitentium, 342. Duobus modis perfectæ pœnitentiæ virtus
 ostenditur, 131. Pœnitentia est medicina inestimabilis,
 105. Deus resistentes sibi inimicis dimittit, et pœnitentes
 protegit, 280. Confusio pœnitentium æternum tollit oppro-
 brium, 298. Fœdos peccata reddunt; sed pœnitentiæ lava-
 cra reddunt decoros, 322. Recipiunt proficuum pœnam, qui
 propter vitam torquentur æternam, 468. Pœnitentia est
 quoddam judiciale genus, 50. Peccatori laus divina inter-
 dicitur, non pœnitenti, 167. Omnis pœnitentia est oratio,

356. Cur poenitentes talia se dicant perpeti quælia humana natura non prævalet sustinere, 358. Poenitentiam agere etiam in vitæ termino non desperandum, 290. In vero poenitentia peccata non redeunt, 172. Carbores ignis sunt poenitentia cruciatus, 475. Per nycticoracem poenitentes intelliguntur, 538. Convallis lacrymarum est poenitentis humilitas, 286.

Populi, per aquas intelliguntur, 485.

Porta, unde dicta, 82, 228. Portæ Domini, 531. Portæ vocantur apostoli, Christus vero porta, et quare, 595. Quid sit porta mortis, 39. Portæ mortis a diabolo positæ, 82.

Portio a parte dicta, 406.

Potentia summi principis dignitatem servientis auget, 456. Cur iniquam potestatem non permittat Dominus diutius grassari, 459. Virga boni malique potestas significatur, 459.

Præceptum. *V. Mandatum.*

Præcingere, quid significet, 97.

Prædestinatione (in) consistit quidquid in mundi administratione evenit, 514. Cogitationes cordis Domini significant prædestinationem rerum, 108. Per plantationem in domo Domini prædestinatio ejus significatur, 515.

Prædicatores, quid agere debeant, 521. Prædicatoribus nunquam deest verbi Dei prædicatio, 527. Deum prædicando non eum magnificamus, sed nos magnificamur, 245. Deus pro capacitate mentis temperat verbum prædicationis, 555. Verba prædicantium piis imbres, perfidis igniti laquei, 44. Vox tonitruum prædicatio sanctorum, 548. Boves prædicatores designant, 36, 216. Pedes prædicationes significant, 157. Per caelos veri prædicatores intelliguntur, 299. Nubes prædicationibus prophetarum comparatæ, 119. Per nubem verbi Domini prædicator intelligitur, 68, 262, 347. Per favum et vinum sancti prædicatores figurantur, 520. Cur veri prædicatores montibus æternis comparari possint, falsi vero non, 257. Sancti prædicatores cur vittæ coccineæ comparantur, 515.

Præmia Domini tanto plus desiderantur, quanta probantur largitate concedi, 451. Cur videndo alterius præmia proficiat sancta conscientia, 409. Quid Deus in nobis coronet, quid damnet, 488.

Præpositio, quid, 589. Cur sic vocetur, 604. De præpositionibus singulis, 604, 610, 611.

Præsumendum in sola Domini pietate, 425. Nihil de sua possibilitate præsumendum, 512.

Preces. *V. Oratio.*

Primus liber, Quid faciat hæreticum, 544. *V. Apocalypsis.*

Princeps, unde dictus, 16.

Probabilis ac non necessarium, quid sit, 572.

Probatio passionem significat, visitatio resurrectionem, 55.

Processio. *V. Ecclesia.*

Prodigium, unde dictum, 156, 268, 557, 459.

Profanum, unde dictum, 505.

Profutura non amare dementis est, 419.

Progenies, duæ a Deo positæ: prima ab Adam ad Christum; secunda a Christo ad finem sæculi, 288.

Pronomen, quid, 589.

Pronuntiatio, quid, 563.

Procemii causa quæ sit, 562.

Prophetia, quid sit, et quotuplex, 3. Prophetæ videbant mente quod ore prædicabant, 301. Spiritus sanctus in prophetis non semper mansit, 5. Prophetæ virtus, 150. Prophetæ labia Domini, 503. Pennæ Domini monita prophetarum, 509. Prophetarum prædicationes fulgura et pluvie sunt, 459. Prophetæ tempus evangelicæ prædicationis optaverunt, 224. Excussores prophetæ vocantur, 442. Nubes prophetæ vocantur, et quare, 191. Firmamentum prophetarum Christus, 245.

Proporatio, quid sit, 589. Diversæ proportionales explicantur, 590.

Proportionalitas, in tribus terminis invenitur, 590. Quæ confusa proportionalitas appellatur, 590.

Propositio, quid, 566, 571. Duæ sunt propositionum species, sub quibus multæ aliæ, 571. Quid sint termini propositionum, 571.

Proprium, quid sit, 568.

Prosper (sanctus) tres libros totius auctoritatis divinæ conscripsit, 559. Sanctus Prosper Chronica ab Adam ad Genserici tempora perduxit, 559.

Prosperari, quid sit, 396. Mors in prosperitate et in adversitate positur describitur, 45. Scelerati homines alienis prosperitatibus intumescunt, 356.

Prospicere, quid sit, 108.

Protectio Domini alis comparata, 202.

Prothei factum, 628.

Proverbia Græco sermone exposuit Didymus, 541.

Proximi, qui sint, 150. *V. Charitas.*

Prudentia, quid sit, 652.

Psallere, quid sit, 34, 71. Quid sit Deo psallere, 38. Quid sit psallere sapienter, 157. Quid sit cantare, quid sit psalmum dicere, 89. Quis Deo cantet et nomini ejus psalmum dicat, 220. Quibus instrumentis psalmi olim canebantur, 3. Quando psallimus decem chordis, 106. Quis titulis psallat Domino, 528.

Psalmodia, quid sit, 465. Vocis devotio et mentis hilaritas in psalmodia debent sociari, 318. Psalmodiæ virtus exponitur, 251, 466. Psalmodia et poenitentia perfectum efficiunt Christianum, 142. Psalmodia iter ad Deum vocatur, 168. Per vocem exultationis psalmodia designatur, 157. *V. Deus, Laus.*

Psalmorum divisio secundum antiquos Patres, 259. De quinquefaria psalmorum divisione, 5. Utrum in quinque voluminibus psalmorum sit secunda contextio; an certe unus liber debeat nuncupari, 5. Psalmorum ordo dispositionem rerum mirabilem indicat, 496. Duplici mysterio decursus, 502. Quid contineant psalmi, 8. Psalmorum præcones sunt tituli, 201. De unita titulorum inscriptione, 5. Inscriptiones psalmorum per allusionem intuentur, *ibid.* Quare nomina propria in titulis psalmorum ponantur, 141. Quare nomina Idithum, Asaph, præfiguntur titulis psalmorum, 4. Cur in titulis finis frequenter repetatur, 48. Cur in titulis psalmorum frequenter in finem positum sit, 45. Quare psalmi a beatitudine incipiant, 12. Psalmorum numerus quæ mysteria contineat, 9. Cur secundus psalmus in Scriptura vocetur primus, 15. In psalmo xl. tres philosophiæ partes docentur, 141. Psalmi poenitentiales cur sint septem, 27, 483. Quare psalmi poenitentiales ab afflictionibus inchoant, et in gaudiis desinunt, 485. Cur septem psalmi laudes Domini contineant, 490. Inter psalmos maxime poenitentiales æstimandi, 50. Quare psalmus x. quoties peccatorum venia petitur, assumitur, 175. Psalmi tribus modis loquuntur de Christo, 6. Psalmi de incarnatione loquentes dulcius accipiuntur, 158. Quomodo psalmi ad Christum referantur, 15. Psalmi virtus quæ sit, 6. Libri psalmorum commendatio, 1. Divinæ Scripturæ thesaurum complectitur, 259. Ad institutionem beati viri pertinet, 11. Psalmi sunt apotheca copiosa, 2. Psalmi sunt vasa veritatis, 2, 258. Psalmi sunt dulcisonum organum, 2. Duo sunt genera psalmorum alphabetum continentium, 82. Alphabetum perfectum aut imperfectum in psalmis ad quos spectent, 380. Quosdam psalmos B. Hilarius, B. Ambrosius et B. Hieronymus, sed omnes B. Augustinus studiose tractavit, 541. *V. Athanasius.*

Psalmus, unde dictus, 4. Quid significet psalmus, 144. Quid sit psalmus, 4, 16, 19, 21, 492. Quid sit psalmocanticum, 5. Quid sit psalmuscantici, 217, 254. Quid sit canticumpsalium, 5. Quis cantet in psalmo, 511. Solus David auctor Psalmorum, 4. Psalmista propheta est et apostolus, 19.

Psalterium, quid sit, 4, 501. Psalterium genus est musicorum, 4. Quid sit psalterium decachordum, et quid significet, 106. Decachordum psalterium decem legis præcepta sunt, 511, 485. Laus psalterii, 541. Varius psalterii ornatus, 255. De propria eloquentia Psalterii, 8. Diligentia Cassiodori in corrigendo Psalterio, *ibid.* Psalterium celeste divinarum Scripturarum armarium, et quid contineat mirabile, 502. Spiritualis bibliotheca vocatur, 502. Tirones sacras litteras legentes inchoant a Psalterio, 8. *V. Scripturæ sacræ studium.* Psalterio comparatur corpus Domini, 4.

Punctum, quid sit, 525, 589. Quinque possunt peti ab omni puncto, 589. Puncta sunt viæ sensuum, et lumina dictionum, 548.

Pupilla, quid sit, et unde dicta, 56. Pupilli unde dicti, 574. Quis vere pupillus? 82.

Purgatio, quid et quas habeat partes, 564.

Pusillum, unde dictum, 185. Quid significet, et unde dictum, 122.

Q

Quæri, in bono et in malo ponitur, 235.

Quæstiones civiles, quid sint, et quomodo dividantur, 565. Omnis quæstio generalis in duas distribuitur partes, 581. Quæstiones in scripto quinque modis fieri possunt, 580. Præter scriptum multiplices, et quæ, 580. Sunt adjuncta negotio, quæ fidem faciunt quæstioni, 582.

Qualitas, quid et quotuplex, 564.

Quantitas, duplex, discreta et continua, 568.

Quando dividit Cicero in tempus et in occasionem, 581.

Quieti terræ, qui sint dicendi, 258. *V. Sapientia.*

Quintilianus, doctor egregius in rhetorica docenda, 565.

Quis, circumstantia est, quam partitur Cicero in undecim partes, 581.

R

Raab, figuram Ecclesiæ gestat, 294.

Rapinæ crimen non tollit indigentia, 205.

Ratio, quid sit, 629. Homini ratio inest, 629. Bona ex ratione manantia, 629.
 Ratiocinatio, quid, 566.
 Reclinatorium aureum requies æterna, 511.
 Recordari, unde dictum, 268.
 Refugium, quid sit, 104. Domus refugii est gloriosa resurrectio, et quare, 98.
 Regina, quid significant, 526.
 Religio Christiana, est via virtutis, 541.
 Renes, significant fortitudinem corporalem, 470.
 Reprehensio, quid, 565.
 Requies Domini, est in religiosis pectoribus, 453.
 Resurrectionis tempus, est susceptio matutina, 71. Liber Job carnis resurrectionem manifeste prophetat, 542. *V. Resurrectio Christi.*
 Retia, unde dicta, 478.
 Retributio perfecta, quæ sit, 116. Quatuor sunt species retributionum, 92.
 Revelare, unde dictum, 401.
 Reverentia, quid sit, 118.
 Rex, a regendo vocatus, 221. Honor regis, 529. Peccatum populi est in Deum et regem, peccatum regis in solum Deum, 170. Fines terræ sunt reges, 65. Homines justus et veraces sunt reges, 485. Reges terræ sunt qui corporibus suis Divinitatis munere dominantur, 467. Deus est rex. *V. Deus.* Regi a Domino, est defensio fortis, et magna securitas, 78.
 Rhamnus, quid sit, 193.
 Rhetor, Rhetorica. Rhetorica, unde dicta, 563. Quæ sint ejus partes, 563, 565, 580. Quæ sit differentia inter dialecticam et rhetoricam, 565. Quæ sit rhetoricorum cum dialecticis similitudo, quæ vero diversitas, 582. Semper eget rhetor dialecticis locis, dialecticis vero non ita, 585. Opus rhetoricæ est et movere, et docere, 580. Quæ sint partes suadendi, 562. Rhetoricæ causarum sunt tria genera, 563, 565. Status causarum aut sunt rationales, aut legales, 565. Quid sit status, *ibid.* Status a quibusdam octodecim, a Tullio vero novem et decem numerantur, 564. Quid sit status collectivus, 90. Rhetorum figuræ inveniuntur in Scripturis divinis, 7. Quæ sint argumenta rhetorices, 565, 596. Dialecticam et rhetoricam in novem libris Varro definivit, 556. Loci rhetorices. *V. Locus, Orator, Oratio.*
 Rhomboides, quid, 589.
 Rhombus, quid, *ibid.*
 Rhythmica, quid, 587.
 Romana in urbe maxime floruit religio Christiana, 249.
 Signa quibus in prælio exercitus Romanus uteba ur, 250. *V. Christiani, Josephus, Israel.*
 Ructuare, unde dictum, 427.
 Ruina, unde dicitur, 103, 509.

S

Sabbati prima, significat diem dominicum, 80.
 Sabellius, in quo erravit, 8.
 Saccus, quid sit, 97.
 Sacerdotes veteris legis, quare radebantur, 157. Sacerdotes per immolata sacrificia peccatis nostris propitiâ faciunt divinitatem, 211. Decet sacerdotes Christum induere, 452. Quando sacerdotes induuntur salutari, 453. Christus est sacerdos. *V. Christus.*
 Sacramenta quædam Ecclesiæ ante adventum Domini occulta fuerant, 471. Duo sunt sacramenta liberationis nostræ, 215. Sacramenta portæ æternales vocantur, 82.
 Sacramentum, cur hominibus prohibitum, 299.
 Sacrificium, quid dicendum, 166. Quomodo sacrificia peccatum nobis proficiant, 166. David non credidit iis se expiandum, 174. Quare adventu Christi sacrificia finem acceperint, 156. Sacrificia ordinis Aaron perierunt, Melchisedech vero manserunt, et quomodo, 579. Sacrificium ab homine quod petat Deus, 166. Quis Deo voluntarie sacrificet, 181. Quæ sacrificia Deo accepta, 166. Nosmetipsos Deo sacrificare debemus, 25. Seipsum Domino offerre est sacrificium illi acceptissimum, 93. Quæ sint voluntaria oris sacrificia, 415. Quis sacrificium laudis immolat Deo, 166. Quod sacrificium laudis Dominum honorificet, 168. *V. Christus, Eucharistia, Laus.*
 Sæcula, unde dicta, 251. Quare sæcula dicta, 202. Quid sit sæculum, 83. Quid sæculum significet, 450. Sæculum hoc beati velot viantes transeunt, 478. Cogitatio sæculi nos semper affligit, 185. Cur quæ sæculi sunt odio esse debeant, 414. Sæcularibus actibus implicati pacem non habent, 25. Qui mortui sæculi dicendi, 481. Per mare Rubrum istud sæculum intelligitur, 462. Sæculum istud hiemi comparatur, 121. Torrenti comparatur sæculi istius turbidus cursus, 437. Per tunicam sollicitudines sæculi significantur, 520. *V. Mundus.*
 Sagittantium mos exprimitur, 55.
 Salamandra, incendio reficitur, 637.
 Salmutha, id est umbra commotionis, 284.

Salomonis de judicio sanctus Augustinus, sanctus Hieronymus et sanctus Ambrosius sermones fecerunt, 540.
 Salvator, et Salus. *V. Christus.*
 Sancti viri hunc mundum prætereuntes dicuntur, 446. Omnis sanctus est incola, 134. Cur sanctorum mens hic patiatur incolatum, 430. Omnes justus sunt recti corde, et e converso, 105. Sancti viri laudes Domino jugiter dicunt, et præterita peccata desunt, 461. In cælo animo consistunt, 453. Distantur virtutibus, non dominantur ut Christus, 299. Sanctorum actiones magna discretione considerandæ, 515. Nulla sunt Deo proxima, nisi quæ fuerint sanctitate purgata, 427. Præconium Domini est morum sanctitas custodita, 76. Sedes Domini omnis sanctus, 299, 454. In sanctis gloria Domini habitat, 87. *V. Deus.* Reges terrarum sunt sancti homines, corpora sua regentes, 498. *V. Rex.* Quod merebuntur sancti hymnus est Domini, 498. Magnitudo dulcedinis quomodo sanctis abscondita, 101. Cur mors sanctorum pretiosa dicatur, 391. Sancti cum Christo judicabunt, 454. In æternum exultabunt, 26. In cælo Dominum jugiter laudabunt aspectu illius pulchritudinis concitati, 555. Inæqualiter Deo fruuntur, 26. Precibus sanctorum sæpe mors pœnas evadimus, 363. Sancti viri luminaribus cæli comparati, 515. Et stellis, 493. Quomodo sancti sunt lampades ignis atque flammæ, 535. Sanctorum unanimas curus est Domini, 222. Corpus sanctorum utri comparatur, 410. Cogitationes sanctorum gregibus caprarum comparantur, 514. Montes aromatum sunt sancti Dei, 555. Per montes et colles perfecti quique sancti significantur, 509. Per putationem vinearum purgatio sanctorum significatur, 510.
 Sanguinum vir, quis dicatur, 23, 87, 183, 472. Sanguinis nomen inusitatum apud Latinos, recte tamen ponitur in psalmo L, 128.
 Sapientia, toto labore et desiderio exquirenda, 551. Perfecta sapientia a Deo datur, 551. Uxor beati viri sapientia, 444. Cælestis sapientia in pectoribus placidis atque humilibus conquiescit, 535. Sapientia non invenitur, nisi apud quietos animos, 368. Spiritus sapientiæ quid operatur, 95. Summum sapientiæ genus est devoto animo sentire quod expedit, 449. Sapientes potestati Divinitatis se committunt, 259. *V. Cor.* Sapientiæ librum octo libris Bellator presbyter exposuit, 542.
 Saturitatem ventris sequitur seditio, 362.
 Scabellum, unde dictum, 578.
 Scalenum, quid, 589.
 Scandalum, quid sit, 426. *V. Peccatum, Peccator.*
 Scelus-orane subsequitur pœnitudo, 250. Quis sit introitus ad scelus, 86.
 Schema, quid sit, 14, 559.
 Scientiæ spiritus, quid, 94. Primus scientiæ gradus est intelligere nos minime nosse, 246.
 Scitus, unde dictus, 246.
 Scribere. *V. Orthographia.*
 Scriptura divina, ab omnibus admittitur, 7. Sanctus Augustinus canticum Annæ dilucidavit, 510. Divisio sacræ Scripturæ secundum D. Hieronymum, Augustinum, etc., 545, 546. Unde probetur Scripturam esse divinam et traditam a Deo, 7. Quali stylo composita, *ibid.* Qualiter apud Hebræos scripta, *ibid.* Translatio Veteris Testamenti LXX interpretum quadraginta libros continet, 516. Scripturis inest simplicitas duplex, et bilinguitas sine dolo, 7. Idiomatica sacræ Scripturæ nullo modo temeranda, 547. Locutio sacræ Scripturæ incorrupta permanere debet, 547. Non mutanda Scripturæ verba, ut regulæ elocutionum Latinarum serventur, *ibid.* Loca Scripturæ obscura per alia dilucidantur, 537. Absurda verba in Scripturis inventa, ad Hebræos aut Græcos codices corrigenda, 548. Scripturæ consuetudo est allegorice loqui, 222. Cur divinæ Scripturæ per diversas similitudines loquantur, 528. In Scripturis divinis pro sacramentorum qualitate sæpe variantur significata, 268. Proprium Scripturæ est significantias verborum mutare, 52. Scriptura sancta sæpe pro singulari numero pluralem ponit, et e contra, 90. Mos est Scripturæ unum pro plurimis ponere, et e contra, 215. Scriptura sacra futura sæpe pro præteritis ponit, 52. Scripturæ sanctæ nihil supervacuum habent, 5. Nihil vanum in Scripturis sacris continetur, 552. *V. Evangelium.* Scripturæ sacræ potentia, 8, 500, 549. Scriptura sacra in potestate sancto um, 500. Scripturæ divinæ libri omnes superna luce et virtute Spiritus sancti resplendent, 558. Scriptura sacra lucerna vocatur, 414. Quare lumen vocatur, 7. Antiqui oratores Scripturæ divinæ tropus usurparunt, 7. Aristoteles loca argumentorum Scripturæ sacræ æmulatus, 489. Ex Scripturis sanctorum doctrinæ sæculares profluxerunt, 82. *V. Ars, Eloquentia.* Scriptura sacra lingua Dei vocatur, 256. Vestimentum Christi est, 75. Propugnacula sanctæ Ecclesiæ sunt divinarum Scripturarum sacramenta, 516. Scripturæ sacræ supernum horreum, vel entheca rerum cælestium, 490. Sunt pasqua populi fide'is, 531. Divina Scriptura-

cur favus distillans vocetur, 517. Tunica Domini comparata, 548. Per aquas viventes intelligitur, 519. Per salivas intelligitur, 109. Per arcum, 33. Scriptura sacra quo studio legenda, 552. Divinarum Scripturarum intellectus a Deo jugiter expetendus, 419. A quo Scripturae libro tiro-nes incipere debeant, 537. *V. Psalterium*. Scripturas divinas juniores melius intelligunt quam seniores, 413. Desiderium beati Agapiti et Cassiodori instituendi Romae scholas publicas pro sacra Scriptura addiscenda, 537. Sacrae litterae cum expositoribus in novem codicibus a Cassiodoro collectae, 545. Cassiodori temporibus libri Regum nondum commentati, 540. Per sacram Scripturam a Patribus expositam ad contemplationem Domini pervenitur, 537. *V. Ambrosius, Augustinus, Bellator, Cassiodorus, Eloquentium Dei, Hieronymus, V. Apocalypsis, Ecclesiastes, etc.*

Scutum, unde dictum sit, 114.

Sehon, interpretatur tentatio colorum, vel arbor infructuosa, 459, 463.

Selmon, interpretatur umbra, 221.

Seneca, librum de Forma mundi composuit, qui hodie non exstat, 390.

Senectus humana cum senectute Ecclesiae confertur, 312. Quid per senectutem intelligendum, 236.

Sensus corporis, quot sint, et quae eorum officia, 634.

Sepultura, pietatis officium est, 272.

Sera, unde dicta, 132, 495.

Sermo divinus, sapientia et prudentia plenissimus, 161.

Sermo divinus meditatatus animam saginat, 79. *V. Eloquentium, Verbum.*

Servus, a servando dictus, 418. Quis Domini servus, 419. Tranquilla semper pace fruitur, 426.

Sichima, interpretatur humeri, 199, 371.

Signum, unde dicatur, et quid sit, 292, 357, 459. Signum crucis. *V. Crux.*

Silentii effectus, 135. *V. Lingua.*

Similitudo, quid sit, 161.

Simon Magus, quando ambulavit in mirabilibus super se, 449.

Sina, interpretatur mandatum, 222.

Sion, multa significat, 17. Sion speculationem significat, 232, 248, 257, 323, 438. Sion omnes generavit Ecclesias, 59.

Sisara, id est gaudii exclusio, 284.

Sol, unde dictus, 351. Sol in Scripturis multos habet sensus, 506. Sol sapientem significat, luna justum, 252. Eclipsis solis. *V. Eclipsis.*

Sors, quando ponitur in Scripturis, divinum aliquod iudicium importat, 76.

Species, quid sit, 567.

Spes, unde dicta, 156. Quid sit vere sperare, 101. Quis veraciter habeat spem in Domino et in nomine ejus 136. Spes in Domino omnia commutat in melius, 142. Spes ad patiendum roborat, 390. Quae sit sanctorum expectatio, 416. Spes Domini est omnium finium terrae, 211. Spes Christianorum ex Christi resurrectione. *V. Christi resurrectio.* Sphaerica positio, quid sit, 590. Quid sphaericus motus, 590.

Spiritualis provectionis gradus, 213. Magnus languor spirituales delicias fastidire, 367. *V. Ebrietas spiritalis, Esca.* Spiritus sanctus, Patri et Filio aequalis, 93, 288. Est Creator, 372. A Patre et Filio procedit, 8, 188. Quis offerat nomini Spiritus sancti gloriam, 93.

Spiritus sanctus calor est a quo nullus potest abscondi, 63. Cur in linguis igneis apparuerit, 515. Vox Domini septies repetita septem dona Spiritus sancti significat, 93. Unguenta sunt dona Spiritus sancti, 505. Olei nomine Spiritus sanctus designatur, 505.

Spiritus, quid sit, 260. Spiritus triplici modo dicitur, 628. Quid Spiritus virtutis, 94.

Spiritus immundi, calumniatores vocantur, 418. Cur spiritus immundi alieni dicti, 374. Spirituales nequitiae studiosius praecavendae, 31.

Stagna, unde dicta, 369.

Stare, qui dicantur. 457. Stare pertinet ad solidissimam mentem, 452.

Statuae principum collocatae in plateis ad instructionem memoriae, 250.

Stellarum status, quid, 591. Quid praecedentia stellarum, 590. Quid remotio stellarum, 591.

Studium litterarum. *V. Littera.*

Stultus, quis, 162, 312. Quae sit stultorum consuetudo, 134.

Subditus Deo, quis sit, 203.

Subita omnia violenta sunt, 465.

Substantia quid sit, 152.

Superbi, qui dicendi, 315. Superbia vitiorum mater est, 401. Ex ea omne peccatum nascitur, 1. 2. In omni peccato invenitur, et quare, 120. Morbus saeculi dicitur, 367. Peccatum diaboli est, 245. Angelus et Adam per superbiam

cecidit, 120. Maximum delictum est superbia, 67. Eam Dominus specialiter execratur, 253. Deus a superbis faciem suam avertit et gratiam aufert, 352. Proximantur Deo humiles, et fiunt superbi omnino longinqui, 467. Cur Deus superba a longe cognoscat, 467. Creatura non debet superbire Auctori, 300. Humiles mandatis Domini obediunt, superbi diabolicis suggestionibus intumescunt, 406. Mutus est si psallat superbus, 253. In superbiae culmen ascendere ruinosum, 449. Tanto arrogantes in tartari profunditatem descendunt quanto se altiora contingere putaverunt, 65. Despiciunt superbi humiles, 456. Quae sit differentia inter superbos et famulos Dei, quando laeduntur, 435. Sacrificium Deo acceptum spiritus superbiae maclatus, 174. In fideles pro tempore oportet vindicari, ne in superbiam deducantur, 350. Maligni spiritus leones vocantur propter superbiam, pardi vero propter ferocitatem, 517. Raab superbiam significat, 294. Volucres caeli sunt homines superbi, 36. Per cedros Libani nobiles et reges superbi intelliguntur, 94. Superbus homo equo comparatur, 494. Per cornua intelliguntur superbi, 76. Spina dorsi pro superbia ponitur, 103.

Superficies, quid, 589. Quid plana superficies, *ibid.*

Superfluus, quid, 585.

Supplantare, quid sit, 126.

Supplicatio vera, 29. *V. Oratio.*

Suspicio viro Christiano non convenit, 404.

Susurratio, quid sit, 140.

Syllaba, quid sit, 559. De syllabis, et quomodo scribi debeant, 609, 612, 613 et seqq. *V. Orthographia.*

Syllogismus categoricus, quid sit, 13. Formulæ categoricorum syllogismorum sunt tres, 568. Exemplum categorici syllogismi, 103. Quis sit hypotheticus syllogismus, 31, 139. Modi syllogismorum hypotheticorum sunt septem, 569. Syllogismi alii praedictivi, alii conditionales, et quid sint, 572. Quid tripartitus, 566. Quid quadripartitus, *ibid.* Quinquepartitus, 144, 566. Tullius Marcellus Carthag. de Syllogismis septem libros composuit, 269.

Symphonia, quid sit, 587.

Synagoga, quid significet, 32. Cur ante adventum Christi vocata fuerit Sunamitis, 527. Ante adventum Christi despecta, et non postea, 531. Mater est Ecclesiae, 506. In ea Christus habitare non potuit, 52. Per ficus significatur, 510. *V. Ecclesia, Judaeus.*

T

Tabernaculum, quid sit, 51.

Tabescere, quid sit, 421, 472.

Temperantia, quid sit, 632.

Templi velum, quare in passione scissum, 74.

Tenebrae, in bono ponuntur in Scriptura, 59. †

Tentationes justorum et impiorum, quomodo differant, 280, 374. Duæ sunt tentationes, una Domini, altera diaboli, 86. Fideles semper tentationibus proficiunt, 316. Cur Deus probet et tentet, 86. Deus percutit ad salutem, 231. Deus in hac vita destruit, quos iterum aedificare decernit. 177. *V. Diabolus.*

Terminus, unde dictus, 18. Quid terminus, 589.

Terra, unde dicta, 19. Orbis terrarum in speciem rotæ concluditur, 262. Quid facies terræ significet, 14. Qui sint termini terræ, 18. Tense fene terra olim dividebatur, 269. Cur terra filiis hominum data, 388. Quando fructum suum dedit, 218. Terra licet innovanda sicut et cætera, tamen suum nomen retinebit, 123. Si terrena despiciamus, semper ex Deo læti sumus, 278.

Testamentum Dei, quid significet, 84. Quomodo testamentum in sanctis Scripturis acceptum, 283. Qui testamentum ordinare dicuntur, 165. Inter duo Testamenta quiescere debet Christiani, 221. Quando duo Testamenta se invocent, 145. Quid Deus in Veteri Testamento promiserit, quid in Novo, 253. Omnia in Veteri Testamento annuntiata per Christum, et in Christo complenda sunt, 531. In Novo Testamento misericordia est, in Veteri veritas, 289. Cur Novum Testamentum dicatur æternum, 555, 582. Duæ abyssus duo Testamenta, 143. Per mixtum duo intelliguntur Testamentum, 255. Per rivulos aquarum Vetus Testamentum, 523. Commentatores Græci in utrumque Testamentum, 538.

Testes falsi, qui sint, 115.

Testimonium, quid sit, 330, 399. Quid per testimonia, 84. Cur mirabilia testimonia Domini, 419. Quomodo testimonia Domini justitiam et veritatem contineant, 421.

Thabor, interpretatur veniens lumen, 300.

Tharsis, interpretatur contemplatio, 242.

Ticonius, Donatista, Apocalypsim explanavit, cujus lectio a Cassiodoro emendata, 544.

Timor divinus, 404. Timor perfectus, 417. Spiritus timoris Domini, 94. Mixta cum pavore dilectio, timor est Domini, 66. Timor Domini ex amore descendit, 443. Ille timor Deo acceptus, qui cum amore et pia presumptione

conjungitur, 494. Servorum est formidare, amicorum diligere, 102. Timor Domini alium timorem expellit, 88. Duo timores sunt qui corda nostra compungunt, humanus scilicet et divinus, 445. Differentia inter timorem carnalis hominis et justi, 76, 89, 111, 292. Humanus timor dissidentiam, divinus spem tribuit, 85. Timor mundanus miseros efficit, 583, 445. Timor Domini beatos efficit, 19, 383. Deum timere imperturbata constantia est, 66. Nihil deest timentibus Deum, 111. Timere Deum, et sperare in eo beatos faciunt, 388. Opportuno tempore timere providentia est, et econtra, 50. Nullum timet, qui a Deo illuminatus est, 88. Cuncta hic sub metu sunt, 590. *V. Mandatum.*

Tonus, quid sit, 587. Toni sunt quindecim, 587. *V. Musica.*

Topazion, quid sit, 419.

Topica, quid sint, 490, 577.

Torcular, quid sit, 54. Geth significat torcular seu pressuram, 186.

Torrentes, quid sint, 58.

Totum, duobus modis dicitur, 574.

Traditiones sanctas Ecclesiae non sequentes haeretici, falsa locuti sunt, 192. Incensum illud suave est Domino, quod apostolorum traditionibus adjunctum est, 216.

Triangulum æquilaterum, quid, 589.

Tribulatio nostra quid sit, 167. Tempus tribulationis duplex est, sed valde dissimile, 127. Qui corde vere tribulantur, et qui non, 112. Quando tribulatio longinqua, quando vero proxima, 74. Quare tribulationes patienter tolerandæ, 85. Quare tribulationes justorum multæ sint, 112. Semper dilatant Ecclesiam, 22. Viro sancto suaves, 508. Illi sunt munera, 422. Continuas efficiunt orationes, 478. Lacrymis nostris dulciores fiunt, 339, 294. In iis lætatur justus, 193. Eæ medicinaliter corda pungunt, 389. Fidelibus votiva correctio est, 245. Deum nobis misericordem facit, 155. Tribulationibus exercet Deus quos coronandos esse decrevit, 270. Emundat Deus quos flagellat, ut purgatos recipiat; quos vero non emundat, et damnare decrevit, 304. Tribulatio Christianorum ad spem vitæ æternæ porrigitur, 200. Gravis tribulatio de animis abjicere solet, quod quis ante credidit, 148. Tempore tribulationis clamor cordis totis viribus excitatur, 366. Tribulatio eos subsequitur, qui salutis auctorem relinquunt, 369. Per ferrum tribulatio dura intelligitur, 356.

Trilatera, quid, 589.

Trinitas sancta, quid sit, 62. Mysterium sanctissimæ Trinitatis explicatur, 173, 242, 280. Fides quam habet Ecclesia de Trinitate elucidatur, 25. Ecclesiae catholice doctrina circa Trinitatem, 8, 188. Sanctæ Trinitatis cognitionem tradunt Scripturæ, 549. Nomina Patris, et Filii, et Spiritus sancti in Trinitate sunt propria, cætera sunt communia, 240. Trinitas sola Deus deorum nuncupatur, 461. Nec beatitudinæ, nec potestate, nec natura dividitur, 453. Unum vult, et unum operatur, 190, 451. Pater æternus Dominus est, sicut et Filius, 17. Potestas omnipotentis paternæ declaratur, 46. Pater, Filius, et Spiritus sanctus unum principium, 378. Pater et Filius principium dicuntur, ut eorum coæternitas declaratur, 378. Trinitas sancta communionem verborum habet, 95. Sæpe de una persona dicitur quod de totius Trinitatis potentia sentitur, 454. Salvat Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, 364. Tota Trinitas illuminat, 62. Vocem habent Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, 94. Tres personæ Trinitatis testimonia reddunt, 66. *Sum* Trinitatem denotat, 166. Qui de Trinitate aliquid scripserint, 549.

Tristitia vitalis, quid sit, 145. Tristitia sæculi fugienda, et quare, 145. Fidelibus inimica, 144.

Tuba, quid sit, 501. Duo genera tubarum fuisse apud Hebræos, et quid significant, 527.

Tympanum, quid sit, 501.

Tyrus, significat angustiam, 283, 294.

U

Ungebantur olim reges, prophetæ et pontifices, 455.

Unitatis perfectiones enumerantur, 15.

Universi dispositio admirabilis, 34.

Urbs, unde dicta, 242.

Usuræ, unde dictæ, 242. Quæ pecunia ad usuram dari prohibeatur, quæ vero non, 51.

Uter, quid sit, 107. *V. Ecclesia.*

Uxor, dicta quasi ut soror, 444.

V

Vanitas, quid sit, 156. Qui sint vani, 86. Quid proprie vanum dicatur, 22, 178, 484. Vanum est omne quod veritati contrarium est, 485. Omnia vana fiunt, dum melioribus comparantur, 204. Quis non sederit in concilio vanitatis, 86.

Venenum, unde dictum, 49.

Venti, justorum animas significant, 347.

Verberatio, quænam sit correctio, 128.

Verbi æterna generatio, 379. Generatio Verbi æterni explicatur, 205. Verbum Patri coæternum, 185. Natura Verbi est inconversibilis, 258. Dexteræ Patris est omnipotens Verbum, 470. Verbum caro factum, quid, 20. Quomodo Verbum humanitatem suscepit, 197. Quare Verbum caro factum, 379. Deus Pater locutus est in sancto, quando Verbum caro factum est, 199. Humilitas Verbi in sumenda carnis peccati similitudine, 59. Nihil mirabilius quam quod mortalis natura a Verbo assumpta ad Patris dexteram collocata sit, 247. Corpus a Verbo assumptum, scabellum pedum ejus vocatur, 350. Clamavit ad Dominum humanitas Verbi, nec fuit audita, et quare, 72. Accubitus regis fuit incarnatio Verbi, 507. Veniens e Verbo nec ipsa debet desperare duritia, 496. *V. Christus, Filius Dei.* Verbum quid sit, 559, 568. Sermo rectus vitæ debet esse consimilis, 192. Verbum Dei quando intus erat, et quando foris inventum, 531. Quis verbum Domini efficaciter suscipiat, 494. Qui verbum Dei comedant, et saturantur, 540. Multi verba ejus intelligunt, sed pauci dulcedinem illorum penetrant, 524. Verbum asperum est omne dictum quod contra regulas divinas tanquam letiferum poculum propinatur, 309. Rei sunt qui verba Domini audiunt, et ea facere contemnant, 477. Gladius significat Verbum Dei, et quare, 151. Anceps gladius est sermo Domini, et quare, 500. Domini verba foliis comparata, 14. *V. Sermo.*

Verecundiæ descriptio, 148.

Veritas, quid sit, 51. Nescit titubare quod veritas loquitur, 382. Non potest falli qui sequitur verba veritatis, 298. Tempore gaudii misericordia; tempore tristitiæ veritas annuntianda, 311. Verus amor exsecratur quod veritati potest esse contrarium, 426. Quare veritas odit vanitatem, 98. Quando loquatur falsitas contra veritatem, 101. Quare propheta dixerit veritates, cum una sit veritas, 45.

Vertex, unde dicatur, 55.

Via, unde dicatur, 15, 148. Viæ et semitæ multum differunt, et unde dictæ, 83. Quid per vias et semitas intelligatur, *ibid.* Quando via in singulari ponitur, Christus intelligitur; quando in plurali, apostoli et prophetæ, 443. Viæ Domini sunt dispositiones atque voluntates eius, quæ semper justæ, 489. Via nostra Christus est. *V. Christus.*

Vibrare, quid sit, 33.

Victorinus. *V. Apocalypsis.*

Videre res illas non dicimur, quæ nullis delectationibus intuemur, et econtra, 355.

Vigiliæ vocantur nocturni, 260. *V. Officium.*

Vigilius, Afer antistes. *V. Apocalypsis.*

Vindicatio, quid sit, 273.

Vindicta, Domino reservanda, 345. Deus visitat in virga, quando districte vindicat, 302. Vindicat in verberibus, quando in nobis levius vindicatur, 302.

Vinea, a vitibus dicta, 276.

Vinum, conditum est dilectio cum operatione, 552.

Vir, a viribus dicitur, 12.

Virga, cur ita dicatur, 18. Quid virga significet, *ibid.* Quomodo virga et baculus nos consolentur, 79.

Virginum virtutes et viduarum explicantur, 657. Candor liliorum munditiæ virginali comparatur, 511.

Virtus, unde dicta, 474. Virtutes cardinales per contemplationem judicalem et memoriam perficiuntur, 652. Quot in virtutibus proficiunt sancti, quasi tot passibus ad Deum tendunt, 517. Pulsat Christus, cum fideles suos ad profectum virtutum hortatur, 520. Deo bene damus tympanum quando virtutes colimus et vitia despiciamus, 278. Per maceriam cœlestium significatur custodia virtutum, 511. Per capreas et cervos sanctorum virtutes intelliguntur, 509. Virtus vino comparata est, 199. Quando virtus humana deseritur, 108. *V. Consummatio.*

Vita. Vivere et mori qui proprie dicantur, 231. Quid vereaciter vivere dicatur, 77. Qui vivi dicantur, 159. Via vitæ hominibus incognita, 483. Vita hominum est umbra, 484. Vita æterna sola vita dicenda, 408. Dies famis tempus hujus vitæ significant, 124. Per Hortum nucum vita æterna designatur, 526. Vitæ bonæ initium per Orientem significatur, per Occasum vero malæ conversationis affectus, 344. Christo ad bonam vitam vocanti recte per obsequium respondetur, 341. Qui in novitate vitæ ambulaverit, erit particeps Christi, 407. Vita contemplativa et activa duo sunt oculi, 48.

Vitiorum via iniqua, virtutum via recta, 419. Mens nostra vitiosis quasi quibusdam funibus illiatur, 491. Omnes vitiosi cæci sunt, *ibid.* Vitia amara sunt, 459. Vitiorum servus Dominum non meretur habere sanctorum, 412. Delectatio vitiorum perpetuum mortem operatur, 57. Vitiorum dominiores reges sunt, 18. Beatus qui vitia nocentia tenet, 466. Initium proventus est carnalia vitia relinquere, 429. Carnis vitia dum incipiunt, facile in peram Christum eliduntur; non autem cum radicem fixerint, 466.

Vituli, significant Innocentes, prædicatores et martyres, 174.

Vivariensis, seu Castellensis monasterii descriptio, 534.

Vocatio Dei. *V. Gratia.*

Volucres, unde dictæ, 56.

Voluntas, unde dicta, 48. Voluntas Dei rerum perfectio est, 462. In voluntate Domini vita est, 96. Quis voluntatem Domini videat, 89. Minister Dei est omnis qui divinas exsequitur voluntates, 548. Arma et scutum sola est voluntas Domini, 114.

Vota fidelissimi Christiani duo sunt, 109. Æqualia vota glutinantur, contraria dividuntur, 555. Deus judicat pium votum, ut operationis effectum, 104.

Vox articulata, quid sit, 559. Injusta vox suos prius damnat auctores quam alios, 191.

Vultus, unde dicatur, 102. Vultus a voluntate nominatur, et quare, 635.

Z

Zabulon, quid significet, 224.

Zeb, quid significet, 284.

Zebee victima interpretatur, 284.

Zelus bonus, 125. In bono et in malo ponitur, 421. *V. Invidere.*

Ziphæi, unde dicti, 180. Quid significant, *ibidem.*

AUCTORES A CASSIODORO CITATI.

IN TOMO PRIMO.

Euclides, 21, 112.

Hellenus, 131.

Horatius, 1.

Mantuanus, 94.

Marcellus, 58.

Metrobius, 112.

Nicomachus, 21.

Plato, 21.

Ptolemæus, 21.

Pythagoras, 21.

Symmachus, 174.

Terentius, 58.

Virgilius, 58, 80.

IN TOMO SECUNDO.

Æmilianus, 554.
Albinus, 288.
Alypius, 588.
Ambrosius (S.), 7, 19, 27, 36, 72, 95, 173, 241, 255, 537, 572, 426, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 549, 550, 551.
Antonius (S.), 542.
Apollonius, 589.
Apuleius, 569, 585, 586, 588.
Aquila, 519.
Archimedes, 589.
Asclepiades, 588.
Aristoteles, 32, 547, 560, 566, 568, 569, 571, 583.
Athanasius (S.), 8, 502, 541.
Augustinus (S.), 7, 16, 19, 20, 27, 30, 42, 75, 77, 95, 115, 128, 135, 152, 169, 171, 173, 175, 182, 192, 203, 220, 227, 239, 329, 360, 367, 370, 394, 480, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 554, 558, 559, 588, 591, 635, 634.
Avitus, 619.
Basilius (S.), 558, 559, 591.
Bellator, 540, 542, 543.
Boetius, 585, 586, 589.
Cæcilius Vindex (L.), 606, 607, 610, 618.
Cæsar, 607.
Cassianus, 255, 402, 480, 538, 555.
Censorinus, 586, 589.
Chrysostomus (S. Joan.), 23, 29, 59, 247, 538, 543, 544.
Cicero, 565, 566, 570, 573, 578, 581, 582, 583.
Clemens Alexandrinus, 538, 543, 586.
Cælius (Aurel.) 556.
Coesellius Orthographus, 600, 617.
Columella, 554.
Concilium Chalædonense, 19, 194, 545, 546, 552.
Concilium Constantinopolitanum, 545.
Concilium Ephesinum, 545.
Concilium Nicænum, 545, 546.
Cornutus (Agn.), 606.
Cyprianus (S.), 243, 550.
Cyrillus Alexandr. (S.), 19, 57, 72, 538.

Didymus, 95, 541, 545.
Diomedes, 555.
Dionysius Exiguus, 551, 555.
Dioscorides, 556.
Donatus, 539, 560, 595, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 604, 610.
Ennius, 618.
Epiphanius Scholasticus, 541, 542, 543, 545, 550.
Epiphanius (S.), 539, 542, 546, 551.
Eucherius, 545.
Euclides, 12, 524, 582, 589.
Eugepius, 551.
Eusebius Cæsariensis, 545, 550.
Eusebius cæ us, 542.
Eustathius, 539.
Eutyches, 555, 606, 616.
Facundus, 475.
Focas, 555.
Fortunatianus, 565, 565, 566.
Galenus, 556.
Gaudentius, 586, 588.
Gelasius papa, 545.
Gennadius, 550.
Gratus artigraphus, 611.
Gregorius Nazianzenus (S.), 538.
Hadrianus, 545.
Hellenus, 559.
Hieronymus (S.), 2, 5, 19, 27, 83, 141, 152, 154, 169, 171, 173, 204, 225, 224, 242, 270, 353, 381, 385, 455, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 548, 550, 551, 556, 557.
Hilarius (S.), 5, 7, 19, 27, 42, 173, 180, 468, 541, 543, 546, 549, 550.
Hippocrates, 556.
Homerus, 593.
Horatius, 1, 597, 600.
Josephus, 51, 250, 455, 542, 550.
Julius Orator, 553.
Junilius, 545.
Leo (S.), 19, 186, 214, 225, 241.
Longus (Velius), 555, 606, 610.
Lucanus, 599.
Lucretius, 560.
Macrobius, 1, 44.
Marcellus Carthaginensis, 569.
Marcellinus Illyricianus, 550, 553.
Martialis (Gargil.), 534.
Martyrius (Adamant.), 555, 606, 611,

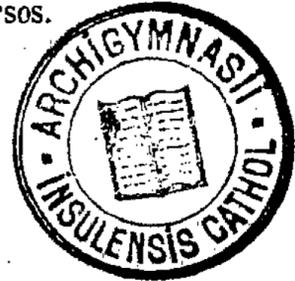
613, 614, 615.
Martyritanus (Victor.), 555.
Messius, 547.
Mutianus, 543, 586.
Nicetus, 549.
Nicomachus, 15, 586.
Nisus artigraphus, 608.
Origenes, 209, 503, 539, 540, 541, 542, 543, 414.
Orosius, 550.
Palæmon, 559.
Papyrianus, 555, 606.
Paulinus (S.), 551.
Petrus abb. s., 543.
Philo, 542.
Philolaus Pythagoricus, 36.
Phocas, 559, 603.
Plato, 583.
Plinius II, 601.
Porphyrius, 567, 568.
Primasius, 593, 544.
Priscianus, 559, 618.
Probus, 539.
Prosper (S.), 46, 171, 539, 550, 555.
Pythagoras, 584, 586.
Quintilianus, 565, 619.
Rufinus, 542, 544, 546, 550.
Sacerdos artigraphus, 560.
Sallustius, 596, 597, 605.
Sedulius, 587, 553.
Seneca, 590.
Socrates, 550.
Sozomenus, *ibid.*
Stephanus episcopus, 260.
Terentius, 566, 578, 597, 598, 603.
Themistius, 577, 582.
Theoctistus, 555.
Theodoretus, 550.
Theophilus Alexandrinus, 539.
Tichonius Donatista, 6, 544, 545.
Valerianus (C.), 555, 606.
Varro, 538, 556, 588, 591, 607, 608, 609.
Victorinus Marius, 32, 542, 543, 544, 565, 566, 569.
Vigilius Afer antistes, 544.
Virgilius, 560, 578, 594, 595, 598, 599, 601, 603, 604, 607, 611, 614.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CASSIODORI OPERUM CONTINUATIO.			
PRÆFATIO in Psalterium.	9	Expositio in psalmum LVIII.	409
CAPUT PRIMUM. — De prophetia.	12	Expositio in psalmum LIX.	418
CAP. II. — Cur in Psalmorum titulis quasi auctorum nomina diversa reperiantur.	15	Expositio in psalmum LX.	424
CAP. III. — Quid significat <i>in finem</i> quod frequenter invenitur in titulis.	14	Expositio in psalmum LXI.	428
CAP. IV. — Quid sit psalterium, vel psalmi quare dicantur.	16	Expositio in psalmum LXII.	433
CAP. V. — Quid sit psalmus.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXIII.	438
CAP. VI. Quid sit canticum.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXIV.	443
CAP. VII. — Quid sit psalmocanticum.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXV.	450
CAP. VIII. — Quid sit canticum psalmum.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXVI.	458
CAP. IX. — De quinquefaria divisione.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXVII.	461
CAP. X. — De unita inscriptione titularum.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXVIII.	476
CAP. XI. — Quid sit diapsalma.	17	Expositio in psalmum LXIX.	491
CAP. XII. — Utrum in quinque voluminibus Psalmorum sit secunda contextio, an certe unus liber debeat nuncupari.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXX.	495
CAP. XIII. — Quemadmodum in psalmis sit de Christo Domino sentiendum.	17	Expositio in psalmum LXXI.	505
CAP. XIV. — Quemadmodum sit expositio digesta psalmorum.	18	Expositio in psalmum LXXII.	515
CAP. XV. — De eloquentia totius legis divinæ.	19.	Expositio in psalmum LXXIII.	524
CAP. XVI. — De propria eloquentia Psalterii.	22	Expositio in psalmum LXXIV.	535
CAP. XVII. — Laus Ecclesie.	23	Expositio in psalmum LXXV.	540
EXPOSITIO IN PSALTERIUM. — PRIMA PARS.	25	Expositio in psalmum LXXVI.	545
Expositio in psalmum primum.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum LXXVII.	554
Expositio in psalmum II.	33	Expositio in psalmum LXXVIII.	573
Expositio in psalmum III.	43	Expositio in psalmum LXXIX.	579
Expositio in psalmum IV.	47	Expositio in psalmum LXXX.	585
Expositio in psalmum V.	52	Expositio in psalmum LXXXI.	592
Expositio in psalmum VI.	59	Expositio in psalmum LXXXII.	596
Expositio in psalmum VII.	66	Expositio in psalmum LXXXIII.	600
Expositio in psalmum VIII.	73	Expositio in psalmum LXXXIV.	606
Expositio in psalmum IX.	79	Expositio in psalmum LXXXV.	610
Expositio in psalmum X.	92	Expositio in psalmum LXXXVI.	617
Expositio in psalmum XI.	96	Expositio in psalmum LXXXVII.	622
Expositio in psalmum XII.	100	Expositio in psalmum LXXXVIII.	628
Expositio in psalmum XIII.	103	Expositio in psalmum LXXXIX.	643
Expositio in psalmum XIV.	108	Expositio in psalmum XC.	650
Expositio in psalmum XV.	111	Expositio in psalmum XCI.	655
Expositio in psalmum XVI.	116	Expositio in psalmum XCII.	661
Expositio in psalmum XVII.	123	Expositio in psalmum XCIII.	664
Expositio in psalmum XVIII.	137	Expositio in psalmum XCIV.	671
Expositio in psalmum XIX.	143	Expositio in psalmum XCV.	676
Expositio in psalmum XX.	147	Expositio in psalmum XCVI.	683
Expositio in psalmum XXI.	152	Expositio in psalmum XCVII.	687
Expositio in psalmum XXII.	167	Expositio in psalmum XCVIII.	692
Expositio in psalmum XXIII.	171	Expositio in psalmum XCIX.	697
Expositio in psalmum XXIV.	175	Expositio in psalmum C.	699
Expositio in psalmum XXV.	182	PARS TERTIA.	705
Expositio in psalmum XXVI.	187	Expositio in psalmum CI.	<i>Ibid.</i>
Expositio in psalmum XXVII.	193	Expositio in psalmum CII.	718
Expositio in psalmum XXVIII.	197	Expositio in psalmum CIII.	726
Expositio in psalmum XXIX.	202	Expositio in psalmum CIV.	741
Expositio in psalmum XXX.	207	Expositio in psalmum CV.	753
Expositio in psalmum XXXI.	217	Expositio in psalmum CVI.	766
Expositio in psalmum XXXII.	224	Expositio in psalmum CVII.	777
Expositio in psalmum XXXIII.	232	Expositio in psalmum CVIII.	782
Expositio in psalmum XXXIV.	241	Expositio in psalmum CIX.	792
Expositio in psalmum XXXV.	251	Expositio in psalmum CX.	799
Expositio in psalmum XXXVI.	256	Expositio in psalmum CXI.	804
Expositio in psalmum XXXVII.	271	Expositio in psalmum CXII.	808
Expositio in psalmum XXXVIII.	279	Expositio in psalmum CXIII.	810
Expositio in psalmum XXXIX.	286	Expositio in psalmum CXIV.	817
Expositio in psalmum XL.	294	Expositio in psalmum CXV.	821
Expositio in psalmum XLI.	300	Expositio in psalmum CXVI.	824
Expositio in psalmum XLII.	306	Expositio in psalmum CXVII.	826
Expositio in psalmum XLIII.	309	Expositio in psalmum CXVIII.	835
Expositio in psalmum XLIV.	318	Expositio in psalmum CXIX.	901
Expositio in psalmum XLV.	328	Expositio in psalmum CXX.	905
Expositio in psalmum XLVI.	332	Expositio in psalmum CXXI.	909
Expositio in psalmum XLVII.	336	Expositio in psalmum CXXII.	914
Expositio in psalmum XLVIII.	344	Expositio in psalmum CXXIII.	917
Expositio in psalmum XLIX.	348	Expositio in psalmum CXXIV.	921
Expositio in psalmum L.	357	Expositio in psalmum CXXV.	924
PARS SECUNDA.	371	Expositio in psalmum CXXVI.	927
Expositio in psalmum LI.	<i>Ibid.</i>	Expositio in psalmum CXXVII.	931
Expositio in psalmum LII.	377	Expositio in psalmum CXXVIII.	935
Expositio in psalmum LIII.	381	Expositio in psalmum CXXIX.	938
Expositio in psalmum LIV.	384	Expositio in psalmum CXXX.	942
Expositio in psalmum LV.	395	Expositio in psalmum CXXXI.	946
Expositio in psalmum LVI.	400	Expositio in psalmum CXXXII.	954
Expositio in psalmum LVII.	403	Expositio in psalmum CXXXIII.	957
		Expositio in psalmum CXXXIV.	961
		Expositio in psalmum CXXXV.	967
		Expositio in psalmum CXXXVI.	974
		Expositio in psalmum CXXXVII.	979
		Expositio in psalmum CXXXVIII.	983
		Expositio in psalmum CXXXIX.	994
		Expositio in psalmum CXL.	999
		Expositio in psalmum CXLI.	1004

Expositio in psalmum cxlii.	1009	CAP. III.—De adverbio.	1236
Expositio in psalmum cxlii.	1013	CAP. IV.—De participio.	1237
Expositio in psalmum cxliv.	1021	CAP. V.—De conjunctione.	1238
Expositio in psalmum cxlv.	1029	CAP. VI.—De præpositione.	1239
Expositio in psalmum cxlvi.	1033	CAP. VII.—De interiectione.	1240
Expositio in psalmum cxlvii.	1038	DE ORTHOGRAPHIA.	<i>Ibid.</i>
Expositio in psalmum cxlviii.	1042	PRÆFATIO.	<i>Ibid.</i>
Expositio in psalmum cxlix.	1047	CAPUT PRIMUM.—Gnaei Cornuti de enuntiatione vel ortho-	
Expositio in psalmum cl.	1051	graphia præcepta.	1245
EXPOSITIO IN CANTICUM.	1055	CAP. II.—Ex Velio Longo.	1246
DE INSTITUTIONE DIVINARUM LITTERARUM.	1105	CAP. III.—Ex Curtio Valeriano.	1247
CAPUT PRIMUM.—De Octaveuco.	1110	CAP. IV.—Ex Papiriano.	1248
CAP. II.—De libro Regum.	1112	CAP. V.—De u et b, ex Adamantio Martyrio.	1252
CAP. III.—De prophetis.	1114	CAP. VI.—De mediis syllabis, ex eodem.	1256
CAP. IV.—De Psalterio.	1115	CAP. VII.—Ex eodem, de ultimis syllabis.	1258
CAP. V.—De Salomone.	1116	CAP. VIII.—Ejusdem Adamantii Martyrii, de b littera	
CAP. VI.—De Hagiographis.	1117	trifariam in nomine posita.	1261
CAP. VII.—De Evangelis.	1119	CAP. IX.—Eutichis, de expiratione.	1263
CAP. VIII.—De Epistolis apostolorum.	<i>Ibid.</i>	CAP. X.—Ex orthographo Cornelio.	1265
CAP. IX.—De Actibus et Apocalypsi.	1122	CAP. XI.—Ex Lucio Cæcilio.	1267
CAP. X.—De sex modis intelligentiæ.	<i>Ibid.</i>	CAP. XII.—Ex Prisciano grammatico.	1268
CAP. XI.—De quatuor synodis receptis.	1123	Conclusio.	1269
CAP. XII.—Divisio Scripturæ divinæ secundum Hiero-		DE SCHEMATIBUS ET TROJIS, nec non et quibusdam	
nymum.	<i>Ibid.</i>	locis rhetoricis S. Scripturæ, quæ passim in Commentario	
CAP. XIII.—Divisio Scripturæ divinæ secundum Au-		Cassiodori in Psalmos reperiuntur.	<i>Ibid.</i>
gustinum.	1124	DE ANIMA.	1279
CAP. XIV.—Divisio Scripturæ divinæ secundum anti-		Præfatio.	<i>Ibid.</i>
quam translationem et secundum Septuaginta.	1125	CAPUT PRIMUM.—Quare anima dicatur.	1282
CAP. XV.—Sub qua cautela relegi debeat coelestis		CAP. II.—De definitione animæ.	1283
auctoritas.	1126	CAP. III.—De qualitate substantiali animæ.	1287
CAP. XVI.—De virtute Scripturæ divinæ.	1131	CAP. IV.—Utrum anima formam habeat.	1289
CAP. XVII.—De historicis Christianis.	1133	CAP. V.—De moralibus virtutibus animæ.	1290
CAP. XVIII.—De S. Hilario.	1134	CAP. VI.—De naturalibus virtutibus animæ.	1291
CAP. XIX.—De S. Cypriano.	1135	CAP. VII.—De origine animæ.	1292
CAP. XX.—De S. Ambrosio.	<i>Ibid.</i>	CAP. VIII.—De sede animæ.	1293
CAP. XXI.—De S. Hieronymo.	<i>Ibid.</i>	CAP. IX.—De positione corporis.	1295
CAP. XXII.—De S. Augustino.	1136	CAP. X.—De cognoscendis malis hominibus.	1298
CAP. XXIII.—De abbate Eugipio et abbate Dionysio.		CAP. XI.—De cognoscendis bonis hominibus.	1299
	1137	CAP. XII.—Quid animæ post mortem agant, et de spe	
CAP. XXIV.—Quo studio Scriptura sancta cum exposi-		futuri sæculi.	1501
toribus legenda sit.	1138	ORATIO Cassiodori.	1307
CAP. XXV.—Cosmographia a monachis legenda.	1139	APPENDIX AD EDITIONEM GARETIANAM.	
CAP. XXVI.—De notis affigendis.	1140	Prolegomena ad Complexiones in Epist. apostolorum.	1309
CAP. XXVII.—De schematibus ac disciplinis quæ in		COMPLEXIONES in Epistolas et Actus apostolorum nec	
Scripturis sacris et earum expositoribus inveniuntur.	<i>Ibid.</i>	non in Apocalypsim.	1321
CAP. XXVIII.—Quid agendum a monachis qui artes in		Epistola ad Romanos.	<i>Ibid.</i>
sequenti libro positas non intelligunt.	1141	Epistola prima ad Corinthios.	1331
CAP. XXIX.—De positione monasterii Vivariensis sive		Epistola II ad Corinthios.	1339
Castelliensis.	1143	Epistola ad Galatas.	1343
CAP. XXX.—De antiquariis et commemoratione ortho-		Epistola ad Ephesios.	1348
graphiæ.	1144	Epistola ad Philippenses.	1347
CAP. XXXI.—De monachis curam infirmorum habenti-		Epistola prima ad Thessalonicenses.	1349.
bus.	1146	Epistola secunda ad Thessalonicenses.	<i>Ibid.</i>
CAP. XXXII.—Exhortatio Cassiodori ad monachos et		Epistola ad Colossenses.	1351
abbates Chalcedonium et Geruntium.	1147	Epistola prima ad Timotheum.	<i>Ibid.</i>
CAP. XXXIII.—Oratio Cassiodori.	1148	Epistola II ad Timotheum.	1353
DE ARTIBUS ET DISCIPLINIS LIBERALIUM LITTE-		Epistola ad Titum.	1355
RARUM.	1149	Epistola ad Philemonem.	<i>Ibid.</i>
Præfatio.	<i>Ibid.</i>	Epistola ad Hebræos.	1357
CAPUT PRIMUM.—Institutio de arte grammatica.	1152	Epistola Petri apostoli ad gentes	1361
CAP. II.—De arte rhetorica.	1157	Epistola altera ejusdem.	1367
CAP. III.—De dialectica.	1167	Epistola S. Joannis ad Parthos.	1369
CAP. IV.—De arithmetica.	1204	Epistola tertia ejusdem.	1375
CAP. V.—De musica.	1208	Epistola S. Judæ.	<i>Ibid.</i>
CAP. VI.—De geometria.	1212	Epistola altera ejusdem.	1373
CAP. VII.—De astronomia.	1216	Epistola S. Jacobi ad dispersos.	1377
COMMENTARIUM de oratione et de octo partibus ora-		Actus apostolorum.	1381
tionis.	1219	Apocalypsis.	14 5
CAPUT PRIMUM.—De nomine.	1220	Cassiodori supplementum	1421
CAP. II.—De verbo.	1234		

ELENCHUS OPERUM QUAE IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CASSIODORI OPERUM CONTINUATIO.

Expositio in Psalterium

Expositio in Canticum

De Institutione divinarum Litterarum

De artibus et disciplinis liberalium litterarum

Commentarium de oratione et de octo partibus orationis

De Orthographia

De schematibus, tropis et quibusdam locis rhetoricis S. Scripturoe, quoe passim in commentario Cassiodori in Psalmos reperiuntur

De Anima

Complexiones in Epistolas et Actus apostolorum necnon in Apocalypsim

Fragmentum ex Maii Spicilegio Romano

INDEX RERUM ET VERBORUM, QUAE IN HOC TOMO CONTINENTUR.

A

Aaron interpretatur fortitudinis mons,

Abel (ab) justo nomen coepit esse sanctorum,

Absalom figura fuit Judae traditoris,

Abscondi in tabernaculo Dei quid sit,

Absolvitur quisque tanto celerius quanto a semetipso vivacius damnatur,

Absorbere quid sit,

Abundans unde dictum,

Abyssus quid sit,

Accedere ad Deum. V. Deus.

Accentus quid sit,

Accidens quid sit,

Actus boni clamorem suum habent,

Actus Exorant,

Actus Retributiones rerum nobis generant,

Actus Dominum laudat, qui se probabili actione commendat,

Actus Magnitudo facti potentiam testatur auctoris,

Actus Agere viriliter non solum viris, sed et feminis mandatum est,

Actus Adam ante peccatum intellectum purum possidebat, quem peccando perdidit,

Actus Quis ante et post peccatum,

Actus Quare vetus homo dicatur,

Actus Quomodo peccavit,

Actus Post peccatum Dominum refugit,

Actus Quare morte damnatus,

Actus Adae et Christi comparatio, V. Christus, Homo.

Admirabile quid sit,

Adolescens unde dictus,

Adolescens Quid per adolescentulas intelligatur,

Adorandus Dominus triplici de causa, V. Crux.

Adulatio a Domino excludit,

Adultero (cum) quis portionem habet,

Adverbium quid,

Adverbium Adverbia comparationis ad quid inventa,

Adversa et prospera per diem et noctem intelliguntur,

Adversa Quae vera sint adversa,

Adversitates remedia divina dicuntur, V. Benedictio.

Adversitates Aegypti plagae,

Adversitates Aurum et argentum Aegyptiorum ab Hebraeis sublatum non furtum fuit, sed operationis merces,

Aegyptus hic mundus est,

Aenigma quid sit,

Aetates mundi numerantur,

Aeternitas una dies vocatur,

Aeternitas Mala temporalia despicit, qui retributiones aeternas considerat, V. Mundus.

Aethiopes significant peccatores,

Affectuum duae sunt species,

Affirmatio quid sit,

Afflictionibus (in) gaudendum est in Domino,

Afflictionibus (in) Cum fidelis se affligit, iram Dei castigatus evadit,

Afflictionibus (in) Tanto quis in futuro consolandus, quanto hic fuerit afflicto,

Afflictionibus (in) Deo imputatur quod hic affligimur,

Afflictionibus (in) Gravis est afflictio a vicinis accepta, V. Persecutio, Tentatio, Tribulatio.

Agareni, id est advenae,

Ager ab agendo dictus,

Agricultura (de) Columella, et Aemilianus scripserunt, V. Hortus.

Alimentum unde dictum sit,

Allegoria quid sit,

Alleluia nomen est Hebraeum a nulla natione translatum,

Alleluia Cur in fine quorundam psalmorum positum,

Allophyli alienigenae,

Alphabetum perfectum quid designet, quid imperfectum,

Altare unde dictum,

Altare Duplex altare, et unde dictum, V. Hoereticus.

Amalech interpretatur parturiens sive dolens,

Ambiguitas quid,

Amblygonium quid,

Ambrosius (S.) sex libros in Genesim edidit, quos Hexaameron appellavit,

Ambrosius (S.) Septem libros de Patriarchis,

Ambrosius (S.) Exposuit S. Lucae Evangelium,

Ambrosius (S.) Et omnes S. Pauli Epistolas, V. Canticum canticorum.

Amicitia quid sit,

Amicus quid sit, et unde dictus,

Aminadab interpretatur populi mei spontaneus,

Ammon, id est populus turbidus,

Amor Domini duobus articulis hominibus provenit,

Anima Dei amore languet, quando ejus dilectioni nihil praeponit, V. Deus.

Anima Cur amor somnus appelletur, V. Charitas, Dilectio.

Amorrhaeus exacerbatio,

Amorrhaeus Amorrhaei amaricantes dicuntur,
Amorrhaeus Anceps quid,
Angelus officii nomen non naturae,
Angelus Angelus nuntius interpretatur,
Angelus Quid sit angelus, et quare conversos affligat,
Angelus Angelis verbum Domini est voluntas ejus,
Angelus Angeli preces hominum ad Deum deferunt,
Angelus Spiritus immundi cupiunt se adorari, bonus angelus econtra,
Angelus Quomodo angeli possumus fieri,
Angulus planus quid,
Anima quid sit,
Anima Quare anima dicatur,
Anima A Deo condita est,
Anima De origine animae,
Anima Anima est immortalis,
Anima Mutabilitati obnoxia,
Anima Mutabilitas animae unde,
Anima Anima quantitatem non habet,
Anima Non est corporea,
Anima Non est pars Dei,
Anima Utrum anima formam habeat,
Anima De qualitate substantiali animae,
Anima De sede animae,
Anima Anima est tota in partibus corporis,
Anima De naturalibus virtutibus animae,
Anima De affectionibus animae,
Anima Animae non crescunt, nec fatuis aliae varia discretionem tribuuntur,
Anima Qualitas animae ignea,
Anima Lumen substantiale animae habent,
Anima Quomodo animae sint lumen,
Anima Anima hominis proprie dicitur, non pecudum,
Anima Quid animae post mortem agant,
Anima Animarum virtutes morales quae sint,
Anima Anima pabulum suum habet, quo saginatur,
Anima Duobus modis satiatur,
Anima Habet sitim suam,
Anima Quando anima Deum siciat,
Anima Quando sit inanis, quando esuriens,
Anima Pinguedo animae divinarum rerum scientia,
Anima In quibus rebus animam levari fassit, in quibus non,
Anima Animae sine recta fide sunt teterrimae,
Anima Civitas Domini anima pia,
Anima Dominus solam animam in sanctis servat,
Anima Totum in tuto redditur, si anima salvatur,
Anima Nihil fortius quam animas salvare,
Anima Anima sine Domino semper est captiva,
Anima Ad animam iusti in manibus Domini collocatam, nulla nocentium vis potest accedere,
Anima Anima subjecta passioni corporeae non caret propria poena,
Anima Anima si adhaereat corpori, delictis favet; et econtra,
Anima Quis in vano animam suam accipiat, quis vero non,
Anima Anima aquilae debet esse similis,
Anima Per areolam anima cuiusque fidelis intelligitur,
Anima Quatuor potentiae famulae animae vegetantis,
Anima Animus unde dictus,
Anima Animus et mens proprie anima non dicuntur,
Anima Quae sunt communes animi conceptiones,
Anima Dominus animorum qualitates quam cruciatum corporum gratins respicit,
Anima Possumus corpore curvari, non animo,
Anni ingressus a Jano praebebatur, unde et janua,
Annuntiare quid sit,
Antichristus universis saeculi pompis abundabit,
Antichristus Superbia Antichristi,
Antichristus Omnia facta et dicta Antichristi peccata sunt,
Antichristus Antichristus omnes semitas habebit pollutas,
Antichristus Nequitia Antichristi duplici perversitate describitur,
Antichristus Omnibus insanis caput est Antichristus,
Antichristus Quare mala Antichristi a Deo permittuntur,
Antichristus Antichristus leo in cubili,
Antichristus Doeck figura Antichristi,
Antiquariorum opera commendatur,
Antiquariorum encomium,
Aper unde dictus,
Apes unde dictae,
Apocalypsis a Primasio episcopo quinque libris exposita,
Apocalypsis S. Hieronymus Apocalypsim exposuit, quaedam vero loca Victorinus et Vigilus Afer antistes,
Apollinaristarum error convincitur,
Apollinaristarum Errores Arianorum et Apollinaristarum, V. Christi naturae.
Apostoli et patriarchae, amici Dei,
Apostoli Oculi Christi,
Apostoli Vestigia Christi,
Apostoli Per servos Dei apostoli et prophetae designantur,
Apostoli Per vigiles apostoli et doctores Ecclesiae,
Apostoli Per turturem apostoli,
Apostoli Per ventos,
Apostoli Per columnas,
Apostoli Per coelos apostoli et prophetae,
Apostoli Per barbam apostoli intelliguntur,
Apostoli Comparantur arietibus,
Apostoli Montibus,
Apostoli Sagittis,

Apostoli Appellantur montes,
Apostoli Sagittae vocantur, V. Atrium, Christus, Ecclesia.
Apuleiliber qui inscribitur Perihermenias legendus,
Aqua unde dicta,
Aqua terrestris cum spirituali confertur,
Aqua Per aquas populi significantur,
Aranea unde dicta,
Arca Noe, et Testament typus Ecclesiae,
Arcum (quid per) intelligitur,
Arcus mandata divina significat,
Arcus Dei ad salutem tenditur,
Arena ab ariditate dicta,
Argumentatio unde dicta,
Argumentatio Quid sit argumentatio,
Argumentatio Quid assumptiva,
Argumentum quid sit,
Argumentum Quid sit argumentum quod dicitur notatio,
Argumentum Multiplicia sunt argumentorum genera,
Argumentum Duo sunt argumentorum modi, enthymema scilicet et exemplum, et quid sint,
Argumentum Quae sint argumenta probabilia,
Argumentum Quid sit probabile argumentum,
Argumentum Quaedam sunt argumenta nec necessaria, nec probabilia,
Argumentum Quibus ex rebus argumenta eruantur, V. Rhetorica.
Aries unde dicatur,
Arithmetica quid sit,
Arithmetica Cur sic vocata, et quae ejus intentio,
Arithmetica Cur consistat ex quantitate discreta,
Arithmetica Ejus divisiones,
Arithmetica Cur inter mathematicas disciplinas permansit,
Arithmetica Quando donata,
Arithmetica Ab Abrahamo Aegyptiis tradita,
Arithmetica Apud Graecos exposita, et ab Apuleio et Boetio Latinitati donata,
Arithmetica A Pythagora laudata,
Arithmetica Non est negligenda,
Arithmetica Ejus utilitates,
Arius in quo erravit,
Arius Error Aarii destruitur, V. Christus, Apollinaristoe.
Arma unde dicta sunt,
Argui hic a multis salus est,
Ars unde dicta,
Ars Quae sit differentia inter artem et disciplinam secundum Platonem et Aristotelem,
Ars Initium dicendi dedit natura, initium artis observatio,
Artes in tres partes dividuntur,
Artes et disciplinae liberalium litterarum in sacra Scriptura seminatae,
Asaph quid significat,
Assyrii interpretantur dirigentes,
Astronomia quid sit,
Astronomia Astronomiae divisio,
Astronomia De astronomia praecipuus scriptor Ptolemaeus habetur,
Astronomia Ab Abrahamo Aegyptiis tradita est,
Astronomia Astrologia naturalis laudatur, judiciaria reprobatur,
Astronomia Astronomia judiciaria fidei contraria, et fatorum notitia a SS. Patribus damnata,
Astronomia Fugienda,
Athanasius (S.) psalmorum virtutes in libro ad Marcellinum patefecit,
Atrium quid sit, et unde dicatur,
Atria Domini sunt apostoli, et quare,
Audire qui dicuntur,
Per mel et lac auditores designantur,
Augustinus (S.) quot volumina pro Genesis explicatione conscripserit,
Augustinus (S.) Quas de libris Regum quaestiones solvat,
Augustinus (S.) De eximia Psalmorum expositione laudatur,
Augustinus (S.) Quatuor libros de concordia evangelistarum scripsit,
Augustinus (S.) In salutatione Epistolae ad Romanos unum librum profudit,
Augustinus (S.) Epistolam ad Galatas explanavit,
Augustinus (S.) Epistolam sancti Jacobi tractavit,
Augustinus (S.) In Libro Civitatis plura de Apocalypsi aperuit,
Augustinus (S.) Laudatur, V. Intelligentia, S. Scriptura.
Auris ab auditu dicta,
Aurum ab aura dictum,
Auxesim inter et climacem quae differentia,
Avaritia quid sit,
Avaritia Insigne malum etc.
Avari viri divitiarum vocantur,

B

Babylon interpretatur confusio,
Baptismatis sacri regula ab Jordane emanavit,
Baptismatis Populus Christianus gens una, de uno fonte baptismatis nata,
Baptismatis Nullus sine baptismo fidelis esse potest,
Baptismatis Per baptismum et satisfactionem confessionis peccata expiantur,
Baptismatis Baptismus nos Adae puritati restituit,
Baptismatis Aqua refectionis vocatur,
Baptismatis Per ventrem Ecclesiae fons baptismatis accipitur,
Baptismatis Psalmum XLI olim baptizandis decantabat Ecclesia,
Baptismatis Rubrum mare figura aquae baptismatis, quae mixta sanguine de latere Christi exivit,
Baptismatis Sicut populus Israel per mare Rubrum salvatus est, ita Ecclesia gentium per baptismum,
Baptismatis Quare diluvium pro sacris fontibus positum sit,
Barbarus unde dictus,
Basan confusio,
Basan siccitas interpretatur,
Basilius (S.) novem homilias in Genesim Graeco sermone composuit,

Basilii (S.) Et librum Hexaemeron,
Beata gens quae sit,
Beata Omnes beatitudinem volunt adipisci,
Beata Beatitudo verbis non potest explicari,
Beata Beatus duobus modis dicitur,
Beata Esse proprie beatis convenit,
Beata Quae beatitudo sanctorum,
Beata Beatitudo futura describitur,
Beata Felicitas bonorum declaratur,
Beata Visio beatifica,
Beata Lumen gloriae necessarium ad visionem beatificam,
Beata Quid in gloria positi cognoscemus,
Beata Felicitas aeterna longe potior est vita praesenti,
Beata Beatitudo haereditati comparatur,
Beata Gloria fidelium usque ad resurrectionem suspendetur,
Beatitudinem qui hic quaerit, surgit ante lucem,
Beatitudinem Cellaria Dei sunt aeterna beatitudo,
Beatitudinem Locus dispositus regnum Domini significat, et quis eum merebitur,
Beatitudinem Filii beatorum olivis novellis comparati.
Beatitudinem Prima beatitudo S. animae est exsultare in Domino,
Beatitudinem Beati domus est mentis secretum, V. Felicitas.
Bellator presbyter libros Tobiae, Esther, Judith et Machabaeorum exposuit,
Bellator Hortatu Cassiodori duos libros in Ruth, et alias feminas subsequentes composuit,
Benedicimus (cum) Deum, ejus facta laudamus; cum ille benedicit, nos sanctificat,
Benedicimus (cum) Deum, Qui Deum benedicant,
Benedicimus (cum) Deum, Benedicens benedicit, qui jugi benedictione sanctificat,
Benedicimus (cum) Deum, Benedicunt mali in prosperis, boni etiam in adversis,
Benedicimus (cum) Deum, Mali in ore, non in corde benedicunt,
Benedicimus (cum) Deum, Quomodo possumus esse benedicti,
Benedictio quae sit firma et vera,
Benedictio Benedictio Domini nos semper augmentat,
Benedictio Consuetudo inter Hebraeos benedicendi, V. Episcopus.
Beneficia donata intellectus et memoria commendant,
Beneficia Beneficium nullus fidelium obliviscitur,
Beneficia Curbeneficiis a Deo collatis bene utendum,
Beneficia Ille nunquam desinit laudare Deum, qui collata beneficia non obliviscitur,
Benjamin filius dexterae;
Bethel quid significet,
Boetius librum Perihermenias exposuit,
Bonarum rerum nulla satietas,
Bonarum Quando boni sunt homines,
Bonarum Cur boni malis semper opprobrio sint,
Bonarum Non solum abstinendum a malis, sed bonum est peragendum, si volumus gloriam adipisci, V. Anima, Mali, Perfectus, Sanctus, Virtus.
Brachium quid significet,

C

Calix unde dictus,
Calumnia dicitur capitis alumna, et quid sit,
Calumniator, quid sit,
Campi unde dicti,
Cantare quid sit,
Cantare Quid sit cantare, exsultare, psallere,
Cantare Quid sit canticum,
Cantare Quid sit canticum novum,
Cantare Quando Deo accepta est vox canentium, V. Psallere, Psalmus.
Cantare Cantica canticorum. Cur liber vocetur,
Cantare Nihil in se habet quod juxta litteram intelligi possit,
Cantare Eum commentatus est Origenes,
Cantare Epiphanius,
Cantare S. Ambrosius in libro in Patriarcharum multa de Cantico canticorum explanat,
Caput a capiendo dictum,
Caput Quid per caput debeat accipi,
Carcer unde dictus,
Carcer Duplici modo carcerem intellexerunt majores,
Carmelus interpretatur scientia circumcisionis,
Caro unde dicta,
Caro Caro pluribus eget quam anima,
Caro Cur caro nostra filia Babylonis dicatur,
Caro Carnis desideria laquei sunt,
Caro Carnis vitia sunt terrena delicta,
Caro Hic vere non vivitur ubi carnis fragilitate peccatur,
Caro In stercore volvitur, cui vitia carnis dominantur, V. Vitium.
Caro In myrrha carnis mortificatio, in thure vero orationum devotio accipitur,
Caro Caro nostra turturi comparatur,
Cassiani liber de Institutione monachorum sedulo legendus,
Cassiani A beato Prospero culpatus,
Cassiani Eum Victor Martyritanus purgavit,
Cassiodorus omnem Scripturam cum priscis codicibus contulit,
Cassiodorus Octateuchi textum in compendium redegit,
Cassiodorus Libris Regum titulos praetexit Cassiodorus,
Cassiodorus Auctor est librorum de Anima et Variarum,
Cassiodorus Cur librum Institutionis divinarum litterarum confecerit,
Cassiodorus Librum de Divisione composuit,
Cassiodorus Et gemina commenta in artes Donati,
Cassiodorus In diversas orbis partes direxerat ad libros conquirendos,
Cassiodorus Cassiodori ad Christum oratio devotissima, V. Haereticus.
Castra a castitate dicta,
Categoriae Aristotelis sunt decem,
Categoriae Cur intente legendae,
Categoriae Instrumenta categoriarum sunt tria, scilicet aequivoca, univoca, denominativa,
Catharistarum error,

Cathedra quid sit,
Catuli unde dirti,
Causa a casu dicta,
Causa Causarum partes status dicuntur, et eorum divisiones, V. Rhetorica.
Cedar interpretatur tenebrae,
Cervix pro superbia ponitur,
Chalcedonensis concilii codex encyclicus ab Epiphanio Scholastico translatus.
Chanaan interpretatur humilis,
Chanaan Et mala humiliatio,
Charitas vera in quo consistat,
Charitas Lex Christi charitas,
Charitas Latum mandatum est charitas,
Charitas Cur,
Charitas Semitae justitiae sunt duo praecepta charitatis,
Charitas Dilectio Dei et proximi viae sunt Domini,
Charitas Charitas in summo virtutum collocata,
Charitas Malitia generalitatem criminum amplectitur, sicut charitas virtutum.
Charitas Christus oblectatur inter virtutes sanctorum, et praecipue inter fidem et charitatem,
Charitas Charitas cuncta commendat,
Charitas Tormentis omnibus fortior,
Charitas Fervor charitatis tranquillus est,
Charitas Igne charitatis beata conscientia examinatur,
Charitas Charitatis et unitatis virtus,
Charitas Per charitatem sancti fiunt unum,
Charitas Nihil sic terret malignos spiritus quomodo charitas,
Charitas Post carnis continentiam succedit vera charitas,
Charitas Qui Deum supra cuncta diligunt, ei sub laetitia serviunt,
Charitas Quis diligat Deum,
Charitas Qui Deum ex toto corde diligit, locum vitiis non relinquit,
Charitas Quando justi gratis amant Deum, et impii gratis exsecrantur, V. Deus, Dilectio.
Charitas Quando proximum sicut nosipsos diligimus,
Charitas Charitatis fraternae laus,
Charitas Impigre debemus facere omne quod potest alteri subvenire,
Charitas Sanctorum consuetudo est sic dolere calamitates alienas ut proprias,
Charitas Vir sanctus non in ira corripit; sed per dilectionem,
Charitas Dilectio inimicorum. V. Inimicus.
Charitas Charitas et misericordia quasi sunt alae Patris,
Charitas Charitas clavus dicitur,
Charitas Per vinum fervor charitatis intelligitur,
Charitas Charitas vernali pluviae comparatur,
Charitas Per carbones orationes charitatis igne succensae intelliguntur,
Cherubin quomodo interpretandum,
Chorus quid sit,
Chrismatis sacri unctione frons Christianorum signatur,
Chrismatis Exhilaratur facies in oleo, cum regali chrisma conticitur,
Christi nomen praeclarum,
Christi Nominis Christi est salvare fideliter postulantes,
Christi De Salvatore Domino quid credendum,
Christi Christo credere salus est et gloria,
Christi Christus notus divinitate solis fidelibus, corpore tantum infidelibus,
Christi Christus quomodo venit a Patre, et discessit a mundo,
Christi Ad adventum Domini terra mota est,
Christi Per dies plenos primus Christi adventus intelligitur,
Christi Veteres fuerunt dies ante Christi adventum,
Christi Quot bona per Christi adventum evenerint,
Christi Christi adventu mundi vulnera curata,
Christi Genus humanum per adventum Domini sanatum,
Christi Christus venit ad nos, ut nos ad eum redeamus,
Christi Mysterium incarnationis explicatur,
Christi In ipsa incarnationis origine divinitas humanitati juncta est,
Christi Divinitas sine confusione humanitatem assumpsit,
Christi Deus humanatus,
Christi Terribilia sunt Dei opera, maxime in uniendo sibi naturam humanam,
Christi Incarnationis excellentia,
Christi Mangificentia Domini est incarnatio,
Christi Beneficio sanctae incarnationis nihil praestantius,
Christi Tempus beneplaciti tempus incarnationis,
Christi Per consilium Domini incarnatio potest intelligi,
Christi Tenebris comparatur,
Christi Christus susceptor noster factus est per incarnationis arcanum,
Christi Dominus prospexit nobis, dum humanitatem nostram assumpsit,
Christi Deus humanam naturam, quam liberare praedestinaerat, incarnatione evexit,
Christi Christus quasi post parietem stetit, cum carnem nostram suscepit,
Christi Christi susceptio carnis nostra probatur haereditas,
Christi Christus veniens in mundum quosdam saltus dedit,
Christi Veniente Christo obscuritas divini Verbi patuit,
Christi Nativitas temporalis Christi,
Christi Quid in ea evenerit,
Christi Cur Christus de utero matris se dicat abstractum,
Christi Sine matre in coelo, sine patre in terra,
Christi Misericordia Domini est quod de Maria Virgine natus est,
Christi Nati [...] itas temporalis Christi potest visitatio appellari,
Christi Quare in ea laetandum,
Christi Christus perfidis apparuit, sed non datus,
Christi In Christo una est tantum persona,
Christi Quae persona Christi,
Christi Una eademque Dei hominisque persona,
Christi In Christo duae sunt naturae, sed una persona,
Christi Perfectam hominis naturam assumpsit, quod est contra Apollinaristas,
Christi Duae sunt naturae in Christo perfectae et inconfusae,

Christi probatur contra Arianos,
Christi In eo sunt duae substantiae,
Christi Ipsarumque operationes exprimuntur,
Christi In Christo duae operationes divinitatis et humanitatis,
Christi Christus Deus et homo contra Arianos,
Christi Deus deorum est,
Christi Deus veritatis dicitur,
Christi Deus virtutum,
Christi Dominus virtutum est,
Christi Et Filius David et Dominus dicitur,
Christi Altissimus jure dicitur,
Christi Cur non homo dicatur,
Christi Solus Christus per naturam Filius Dei, sancti vero per gratiam,
Christi Finis noster est ad quem omnia referenda,
Christi Christus aeternus,
Christi Non est Deus recens, sed Patri coaeternus,
Christi Quidquid Christus in tempore accepit, secundum hominem illud acquisivit,
Christi Divinitas ejus nihil accepit unde cresc [...] ret,
Christi Christo creatura omnis subjecta est,
Christi In virtute sua et in aeternum dominatur,
Christi Christus Rex omnipotens,
Christi Rex in aeternum,
Christi Quare Rex gloriae dicatur,
Christi Christus in hoc mundo Rex specialiter ingressus est,
Christi Rex a Patre constitutus,
Christi Cur Rex,
Christi Vere Salomon, id est pacificus,
Christi Unctus Christus Regem significat et Sacerdotem,
Christi Christus Rex, Propheta, et Pontifex,
Christi Christus vere Sacerdos,
Christi Christus Sacerdos et hostia,
Christi Christi anima a peccato originali excepta,
Christi Spiritus sanctus in Christo permansit,
Christi Christus peccatum nullum habuit,
Christi Humanitas Christi nullam labem admisit,
Christi Prima gloria Christi fuit, ingredi tabernaculum sine macula,
Christi Viam immaculatam solus ambulavit,
Christi Christi via, sola bona est, nostra vero mala,
Christi Christus solus per se immaculatus, alii per gratiam,
Christi Christi corpus templum sanctum est,
Christi Quomodo caro Christi vivificatrix, adorabilis et salutifera,
Christi Caro adorabilis,
Christi Corpus Domini quaedam est Deitatis vestis,
Christi Christus quomodo minoratus sit,
Christi Quando Christus locutus est,
Christi Cur puer Dominus Christus dicatur,
Christi Christus pulcher et decorus dicitur, et quare,
Christi An forma decorus fuerit,
Christi Christus omnibus electis speciosior,
Christi Christi imperfectum quid sit,
Christi Christus pupillus, egenus et pauper vocatur, tametsi universi Rector et Dominus,
Christi Christus simul dives et pauper,
Christi Quare dicitur egenus et pauper,
Christi De suo dives, propter nos pauper factus,
Christi Mendicus de nostro, dives de suo,
Christi Quae sit ejus abundantia,
Christi Christus servus Domini dicitur,
Christi Cur,
Christi Secundum humanitatem dicit se servum Dei,
Christi Cur se vermem nominet,
Christi Humilitas humanitatis Christi exprimitur,
Christi Eam docuit verbis et exemplis,
Christi Humilitas Christi decorem et fortitudinem habuit,
Christi Monstravit et humilitatis viam, et patientiae disciplinam,
Christi Christi mansuetudo,
Christi Actus vitae Christi exempla sunt,
Christi Omnis operatio illius ad spem et desiderium supernorum excitat,
Christi Christus duras hominum vias ambulavit,
Christi Cur lacrymas fuderit,
Christi Quomodo cilicium induerit,
Christi Quando jejunaverit, et quo jejunio,
Christi Quando aegrotaverit,
Christi Cur diaboli tentationem sustinuerit,
Christi Christus quomodo legem med tabatur,
Christi Orat Patrem ex parte humanitatis assumptae,
Christi Rogat ut homo, praestat ut Deus,
Christi Puritas orationis Christi,
Christi Quid petierit,
Christi Cur petat a Patre quae sibi propria sunt,
Christi Cur Christus mirabilis in oculis fidelium, et non Judaeorum,
Christi Quare Christus fecerit miracula,
Christi Melius praedicatione quam miraculis salutem operatus est,
Christi Pagani Deum pati posse non crediderunt,
Christi Passio Christi gentis Judaicae fabula fuit,
Christi Quod judicium a Judaeis pertulerit,
Christi Candidus est virginitate, rubicundus passione,
Christi Quare dixerit: Respice in causam meam, et non in poenam,
Christi Qua siti Christus sitierit,
Christi Christus se conturbatum dicit, nusquam desperasse,
Christi Christus solus mori desideravit,

Christi Sola mors Christi libera, quia voluntaria,
Christi Cur Christus crucis mortem potius elegerit,
Christi Exitus mortis Christi illi singularis fuit,
Christi Cur inscriptio tituli in passione non fuit deleta,
Christi In passione Christi Divinitas non absuit,
Christi Mors Domini describitur,
Christi Christus quasi in solio contitentem latronem absolvit,
Christi Mors Salvatoris sessio vocatur,
Christi Dies belli dicitur,
Christi Lectus ejus est consummatio beatissimae passionis,
Christi Totus orbis luxit Christi exitium,
Christi Crucis Christi commendatio, V. *Crux.*
Christi Dignum est ut publice laudetur, qui pati pro omnium salute dignatus est,
Christi Quaeenam instrumenta passionis Christi Jerosolymis asserventur,
Christi Christi passionis fructus,
Christi Utilitas,
Christi Famulos Dei in afflictionibus confortat,
Christi In Christo crucifixo omnes crucifigi,
Christi Christus pro salute generalitatis se obtulit,
Christi Causam omnium suam fecit,
Christi Se sacrificium pro omnibus obtulit,
Christi Cur,
Christi Ejus passio est sacrificium justitiae,
Christi Humanum genus vinctum liberavit,
Christi Sanguis Christi totius mundi peccata redemit,
Christi Purificat, non cruentat,
Christi Per Christum poena facta est aeterna requies, mors salutis introitus,
Christi Improperium sustinuit, ut nos patientiae suae exemplo instrueret,
Christi Christus quomodo dicatur in pulverem deductus,
Christi Quo sensu dictus descendisse in corruptionem,
Christi Quare Christus non descendit in corruptionem,
Christi Anima Christi ab inferis abstracta est,
Christi Ab inferno liberavit animam suam,
Christi Quando anima ejus de necessitatibus liberata,
Christi A Christo mors quomodo victa,
Christi Necesse fuit mortem perire, cujus regnum vita pervasit,
Christi Quando caro Christi refluuit,
Christi Resurgentis gloria retributio fuit passionis,
Christi Morte Christi mundus salvandus, ipse vero resurrectione,
Christi Christus Deus a resurrectione probatur,
Christi Cur super occasum ascenderit a mortuis resurgendo,
Christi Resurrectio Domini dormitioni comparatur,
Christi Per resurrectionem virtus divina declarata, et spes credentium firmata,
Christi Christianorum est spes,
Christi Justorum corda firmavit,
Christi Resurgente Domino spem resurrectionis membra perceperunt,
Christi Christi ascensio apostolis et toti Ecclesiae utilis erat,
Christi Quae merces humanitati Christi reddita,
Christi Christus quando gloria et honore coronatus,
Christi Christi laus totius Trinitatis est honor,
Christi Sapientia Dei Christus,
Christi Scientia Patris per eum mirabilis facta est,
Christi Pax Dei est,
Christi Dextera Excelsi est,
Christi Gloria Christi, majestas est Patris,
Christi Christus ideirco dextera, brachium, salutare, et justitia Patris, quia illi consubstantialis,
Christi Misericordia Patris Christus est,
Christi Virtus Patris,
Christi Manus Patris,
Christi Anima ejus, framea est Patris,
Christi Salus a Christo solo,
Christi Solus tribuit salutem,
Christi Spes salutis nostrae Christus Dominus,
Christi Cur Christus Salvator dicatur,
Christi Convenit nomini Salvatoris periclitantes salvare,
Christi Per Christum omnia pacificata,
Christi Christus misericordia peccatorum, et vita fidelium,
Christi Cur Christus misericordia vocetur,
Christi Christus noster Ecclesiastes,
Christi In eo fons est benedictionis,
Christi Fons est aquarum,
Christi Ex eo aqua perennis prodit,
Christi Christus, via, dux et iter,
Christi Mundus non habet viam nisi Dommum Salvatorem,
Christi Christus certa via ad Patrem venientium,
Christi Via veritatis est,
Christi Via testimoniorum est,
Christi Dux itineris nostri,
Christi Quando dux noster veraciter est,
Christi Nullus nisi per eum in regnum coelorum intravit,
Christi Per Christi primum adventum diabolus religatus, homo est absolutus,
Christi De humilitate Christi superbia diaboli victa,
Christi Quando cum Christo sumus nullas diaboli insidias formidamus,
Christi Christus in nobis diabolum vincit, V. *Diabolus.*
Christi Christus cur in Ecclesiam descenderit, et ad eam ascenderit,
Christi Laus conjugii Christi et Ecclesiae,
Christi Christus est fundamentum et culmen Ecclesiae,
Christi Populus Dei unum corpus est Christi,
Christi Pro membris suis Christus insipientiam habere dicitur,
Christi Cur Christus modo in membris suis plenissime non regnet,

Christi Christus dicitur pati, quae membra sustinent,
Christi Christus mala mundi dicit sua,
Christi Haereditas Christi electi sunt,
Christi Quomodo Christus electos comedat,
Christi Quando Christus nos suos esse dijudicat,
Christi Qui proprie Christo subjiciantur,
Christi Si Christi recordemur, et ipse nostri recordabitur, V. Ecclesia.
Christi Respectus Christi nostrum est praesidium,
Christi Nos convertit,
Christi Peccatores a pravitatibus concidit,
Christi Omne malum cito dissolvitur, si in Christo fortiter allidatur,
Christi Justis Christibus est pax, infidelibus scandalum,
Christi Gaudium Christi salus humani generis,
Christi Dextera honorum est Christus,
Christi Christus for titudo capitis nostri,
Christi Christus quando panis noster de terra producitur,
Christi Panis coeli et angelorum dicitur,
Christi Quomodo angelos et homines pascit, V. Eucharistia.
Christi Christus quando proximus, quando elongatur,
Christi Dulcissimus somnus est Christum quaerere,
Christi Cur ad tempus declinet cum quaeritur,
Christi Quaerere animam Christi in bonam et in malam partem dicitur,
Christi Ille odit pacem, qui non amat Christum,
Christi Inimici Christi super eum delectati sunt,
Christi Christus Adae semper opponitur,
Christi Christi et Adae comparatio, V. Adam.
Christi Christus per Davidem intelligendus,
Christi Per diadema caro a Christo assumpta intelligitur,
Christi Per saccum corpus ejus significatur,
Christi Canticum novum Incarnationem Domini significat,
Christi Femur idem,
Christi Pro octava secundus Domini adventus significatur,
Christi Per myrrham passio Christi designatur,
Christi Per nardum,
Christi Per citharam,
Christi Per purpureum colorem,
Christi Per ascensum purpureum,
Christi Per fragmen mali punici,
Christi Extensio manuum Moysis figura illius fuit,
Christi Dedicatio resurrectionem Domini significat,
Christi Et liberatio Davidis,
Christi Per capreas Christus et doctores Ecclesiae intelliguntur,
Christi Per genas Sponsi Christi pietas vel severitas,
Christi Christus quare giganti comparatur,
Christi Et capreis, et hinnulo cervorum,
Christi Ligno fructifero,
Christi Sapientia ejus torrenti,
Christi Ejus corpus psalterio,
Christi Et terrae,
Christi Virtus ejus testae,
Christi Christus et dia [...] olus leoni sub diverso respectu comparantur,
Christi Christus s [...] I,
Christi Verus dies perfidis ignotus,
Christi Canticum novum dicitur,
Christi Cur sit acervus testimonii,
Christi et Spiritualis petra,
Christi Cur lapis angularis dicatur,
Christi Foramina petrae sunt vulnera ejus,
Christi Ille solus est mons, qui Patri complacuit,
Christi Cur flos campi, et non ruris vocetur,
Christi Sagittae acutae verba sunt Christi, et quare,
Christi Christus fortis manu dicitur,
Christi Quid sit sedes sancta Christi,
Christi Christi oculi sunt dona sancti Spiritus, vel Ecclesiae doctores,
Christi Ejus labia sunt duo Testamenta,
Christi Per ubera ejus dulcedo Evangelii intelligitur,
Christi Brachia ejus sunt prophetae et apostoli,
Christi Pedes ejus sunt apostoli,
Christi Corona ejus discipulorum conventum significat,
Christi Umbra ejus est protectio Divinitatis,
Christi Commutatio Christi est veterem hominem in regenerationis gratiam evocare,
Christi Qui Christi olim dicebantur, V. Lex, Synagoga.
Christiani, de Christo dicti,
Christiani, Patriarch [...] e erant in spiritu Christiani, et Christi vocabantur,
Christiani, Generatio ventura vocantur Christiani,
Christiani, Religio Christi per totum mundum dilatata,
Christiani, Christiani omnem terram replent,
Christiani, Christianum esse in orbe Romano nunc gloria est,
Christiani, Populus Christianus haereditas Domini,
Christiani, Est haereditas acquisitionis, V. Ecclesia.
Christiani, Christiani veri quinam,
Christiani, Institutio Christiani in duobus consistit, ut declinet a malo, et faciat bonum,
Christiani, In petra, id est Christo omnis aedificatur Christianus,
Christiani, Duae res bonos efficiunt Christianos,
Christiani, Duo solum expetunt Christiani,
Christiani, Otiosum tempus habere non decet militem Christi,
Christiani, Fideli Christiano semper est dies,
Christiani, Locus Domini est pectus Christiani, et atria Ecclesiae catholicae,
Christiani, Duobus modis Christianis dicitur surgere,
Christiani, Quidquid Christianus hic patitur, beatitudinis cogitatione reficitur,

Christiani, Maxima Christianorum afflictio,
Christiani, Christianus oppressus fructum tunc reddit, V. Afflictio, Persecutio, Tribulatio.
Christiani, Christiani qua laetitia fruuntur,
Christiani, Quae bona Christianis Deus promiserit,
Christiani, Christianus populus quare per Jacob accipitur,
Christiani, Subreptio benedictionis Jacob fuit figura benedictionis populi Christiani,
Christiani, Filii Core Christiani dicuntur,
Christiani, Oves populum Christianum significant,
Christiani, Famuli Christi ovibus comparati,
Christiani, Aquae maris populum significant Christianum,
Christiani, Christiani uvae pedibus conculcatae comparantur,
Chrysostomus (sanctus), in Actus Apost. commenta edidit, quae jussit transferri Cassiodorus,
Chrysostomus (sanctus), Omnes sancti Pauli Epistolas Attico sermone exposuit,
Chrysostomus (sanctus), Epistolam ad Hebraeos Attico sermone tractavit, quam Mutianus in Latinum transtulit,
Chusi, quid interpretetur,
Cicatrix, unde dicatur,
Cicero, duos libros de Rhetorica composuit, quos M. Victorinus commentatus est,
Cilicium, quid sit, et ad quid referatur,
Circulus, quid sit,
Circulus, Quid diametrum circulus,
Circulus, Quid semicirculus,
Circumstantias in duo partitur Cicero,
Cithara, quid sit,
Cithara, Per citharam virtutes morales accipiuntur,
Civitates duae, in hoc mundo sunt, una Domini, altera diaboli, V. Diabolus, Ecclesia.
Clemens Alexandrinus, quasdam Epistolas canonicas exposuit,
Clibanus, quid sit,
Climata, septem munerantur, et quid sint,
Coelum unde dictum,
Coelum Quidam putaverunt coelum esse animal,
Coelum Est in illis coelum, qui se coelesti conversatione tractant,
Coelum Quis in coelum ponat os suum,
Coelum quid significet,
Cogitationes, unde dictae,
Cogitationes nostrae pedes vocantur,
Cogitationes Solus Deus secreta cogitationum cognoscit,
Cogitationes Domus nostra dicitur propria cogitatio, cujus parietes duo sunt Testamenta,
Cogitationes Malae cogitationes in ima terrae verguntur,
Cogitationes Duplex malum est nequitiam cogitare, eamque palam proferre, V. Cor.
Collaudatio, quid sit,
Collectio, quid,
Columba, unde dicta,
Commune inter et epicaenon quae sit differentia,
Comparatio, quid,
Comparativus duas tantum formas habet,
Comparativus Gradus comparationis tribus casibus servit,
Complacere, quid sit,
Compunctionis lacrymas profundimus, quando peccatorum nostrorum recordatione mordemur,
Compunctionis Dominus nescit differre, quem compuncto corde sibi senserit supplicare,
Computi augmentum quid,
Computi Quid ablatio computi,
Concilia, universalia fidem solidant,
Concilia, Patres et concilia non contraria, sed diversa dixerunt,
Conclusio, quid sit,
Conclusio, Conclusio duplicem habet rationem,
Concubinae, quosnam designent,
Concupiscentia, quid sit, Vid. Fides.
Confidentia, in Deum jam praemium est,
Confidentia, Cur in homine non confidendum,
Confirmare, quid sit,
Confirmatio, quid,
Confiteri, quid sit,
Confiteri, Confessio quasi confatio dicitur,
Confiteri, Duobus modis confitemur,
Confiteri, Duae sunt confessiones, una laudis, altera poenitentiae,
Confiteri, Pia confessio initium sumit a Domino,
Confiteri, Post veram sidem sancta debet venire confessio,
Confiteri, Qui vere noverunt Deum, ad humilem confessionem descendunt,
Confiteri, Peccata sua confitens dat gloriam Deo,
Confiteri, Major gloria Dei est consenti parcere, quam viventi sine offensione praestare,
Confiteri, Infirmittatis confessio Dei misericordiam movet,
Confiteri, Confessio infirmitatis munera divina consequitur,
Confiteri, Deo revelare culpam remedium est, confiteri securitas,
Confiteri, Frequentata Deo confessio salutem parturit,
Confiteri, Confessio delictorum propitium sibi iudicem reddit,
Confiteri, Peccata confessi ventura judicia nequeunt formidare,
Confiteri, Deus solus iudex est, qui tribuit veniam confitenti,
Confiteri, Confessio peccatorum inutilis post mortem, V. Baptismus.
Confundi, quid sit,
Confundi, Duplex confusio,
Confundi, In isto saeculo si confundimur, emendamur,
Confundi, Quando hic prospere confundimur,
Confundi, Qui ferant confusionem suam,
Conjectura, simplex quid sit,
Conjunctio, quid,
Conscientia, munda aula est Spiritus sancti,
Conscientia, Bonae conscientiae metus gravior post veniam errare,
Considerare, quid sit,
Consilium, quid sit,
Consilium, Consilium ande dicatur,

Consilium, Quid spiritus consilii,
Consilium, Scelus gravius est, quod consilio geritur plurimorum,
Constantini in conversione Ecclesia est mirabiliter glorificata,
Consuetudines vitiosae cur portae aeneae,
Consuetudines Consuetudo perditorum hominum,
Consummatio, est virtutum omnium completa perfectio,
Consummatio, Consummare et perfectionem significat et defectum,
Contemplatio Dei spiritualium substantiarum cibus est,
Conterere nosmetipsos debemus si restaurari volumus,
Continens homo rex vocatur, V. Charitas, Ecclesiastici ordines.
Contradictio, quid sit,
Controversia, ex Cicerone triplex est,
Converti, in ista vita fas est,
Converti, Deus quolibet tempore nostram conversionem exspectat,
Converti, Anima hominis vere conversi araneae comparatur,
Cor, non cerebrum, sapientiae sedes,
Cor, Locus cordis inter ubera,
Cor, Cor vocem habet, quam audit Divinitas,
Cor, Cor nostrum sub lingua nostra est,
Cor, Cor pro mente ponitur,
Cor, Per cor mentis arcanum intelligitur,
Cor, Cor ad intelligentiam refertur,
Cor, Quid per duplex, quid per unum cor significetur?
Cor, Proprium est Dei corda nostra discutere,
Cor, Recti corde divinae regulae conjuncti,
Cor, Corda nostra, non pecudum membra Deo immolanda,
Cor, Si cogitamus Deum in corde, ibi invenimus illum,
Cor, Quis ante Deum cor suum effundat,
Cor, Quando aperimus corda nostra Christo,
Cor, Cor altum est quando coelestia cogitat, et terrena devitat,
Core, interpretatur Calvaria,
Core, Core calvitium, vel calvum interpretatur,
Corporis vita quid sit,
Corporis De diversis partibus corporis, et de earum dispositione,
Corporis Omnia membra corpori necessaria,
Corporis Desiderium corporale cito fastiditur acceptum,
Corporis Reges vocantur, qui corpus suum regunt,
Cosmographiae utilitas,
Cosmographiae Et qui de ea scripserint,
Creare, quid sit,
Creare, Quae sit differentia inter facere et creare,
Creare, Creare aliquando revocare significat,
Creare, Cur Deus omnes creaturas singulari moderatione distinxerit?
Creare, Creator sub mensura non est,
Creare, Soli Creatori convenit esse in idipsum, V. Deus.
Credibilium tria sunt genera, V. Fides.
Crux, lignum vitae dicitur,
Crux, Lignum paradisi et crucis confertur,
Crux, Hostis antiquus crucis signo destruitur,
Crux, Crux Christi ad salutem credentibus concessa,
Crux, Quomodo crux Domini orbem terrae pravum atque distortum correxit,
Crux, Crux Christi adoranda,
Crux, Per palmam arbor dominicae crucis exprimitur,
Crux, Cur signum crucis carbo desolatorius dicatur,
Crux, Arbor malus crucem Domini significat, sub qua suscitata est Synagoga, V. Christus.
Crux, Crucis signum, fidei Christianae signum,
Crux, In crucis impressione lumen est vultus Dei,
Crux, Splendor Domini super nos est, quando crucis ejus impressione decoramur,
Crux, Quae peccata oratione sancta et crucis signaculo superantur,
Crystallum, quid sit,
Cubile, unde dicatur,
Cura pervigiles sensus reddit,
Custodire, quid sit,
Cymbalum, quid sit,
Cyprus, quid sit, et quomodo ejus unguentum conficiatur,

D

Daemon. V. Diabolus.
Damasus, interpretatur sanguinis potus, vel sanguinis oculus,
Damnatorum poena describitur,
Damnatorum Poenarum damnatorum pro meritorum qualitate diversitas,
Damnatorum Poena damnatorum aeterna,
Damnatorum Damnati Deum nunquam visuri sunt,
Damnatorum Ipsis quies ab operibus malis, sed non a supplicio,
Damnatorum Nunquam ad gratiam Dei venturi sunt,
Damnatorum Cur ante oculos Domini, non permanebunt,
Damnatorum Ira damnatorum justa, sed non proficua,
Damnatorum Damnatio justa nocentium, honor regis est, V. Infernus.
Danielis liber apud Hebraeos inter agiographa annumeratur,
David, quid significet,
David, Quomodo sanctus David prophetiam acceperit,
David, David bis unctus fuit,
David, Humilitas David commendatur,
David, Peccatum ejus mundo profuit,
David, Illius poenitentia,
David, Eximia patientia erga persecutores,
David, Quomodo dilexerit inimicum,
David, Cur se olivae comparet,
David, Bellum Davidis cum Goliath fuit figura certaminis Christi cum diabolo,
David, Semen David Dominum significat Salvatorem,
David, Bersabee Ecclesiae, David Christi figuram portavit,

Decidere, quid sit,
Defectus, multipliciter accipitur,
Deficere, quid sit,
Definitio, quid sit,
Definitio, Unde oriatur definitio,
Definitio, Quae sit differentia inter definitionem et descriptionem,
Definitio, Quid sit definitio substantialis,
Definitio, Quid definitio legalis,
Definitio, Definitionum quindecim species sunt, et singularum exempla referuntur,
Deliciae coelestes describuntur, V. *Spiritualis*.
Delictum, levius est quam peccatum, V. *Caro, Injustitia*.
Dentes, unde dicti,
Deprecatio, quid sit, V. *Oratio*.
Derisus, quid sit,
Desideriis coelestibus quo magis anima afficitur, eo amplius terrenis emoritur,
Desideriis Vivimus dum impia desideria mortuntur, et e contra,
Desideriis Cur sanctum desiderium virgulae fumi comparatum, V. *Caro*.
Desidia, Domino odiosa,
Detractores, sunt maximi peccatores,
Deum a timore majores nostri appellavere,
Deum Deus lingua Graeca dicitur timor,
Deum Decem Dei nomina apud Hebraeos,
Deum Cur *Deus* nomen terribile,
Deum Quare maguum, terribile et sanctum,
Deum Nomen Dei ubique creditur adorandum,
Deum Deus quomodo a quibusdam definiatur,
Deum Vera Dei definitio est, finem non habere in perfectionibus,
Deum Deus non potest per genus et differentias definiri,
Deum Deo proprie convenit esse,
Deum *Sum* proprium Divinitatis est verbum, et quare,
Deum Deus vivit beatitudine singulari,
Deum In eo una virtus et indiscreta majestas,
Deum Solus per essentiam misericors, et miserator, et patiens,
Deum Omnes virtutes substantiales in Deo sunt,
Deum Lumen et fons apud homines contraria sunt, apud Deum vero unum,
Deum Deus solus est,
Deum Solus Deus magnus,
Deum Quando benedictus dicatur,
Deum Quare longanimis dicatur,
Deum Quare fortis dicatur,
Deum Divinitati fragilitas non imputetur,
Deum Deus proprie est, quia nec habet praeteritum, nec futurum,
Deum Ante Divinitatem omne praesens est praeteritum et futurum,
Deum Deus ubique totus et praesens,
Deum Ubique totus,
Deum Ubique plenus, ubique totus,
Deum Nulla loci determinatione concluditur,
Deum Deum ante conspectum suum proponit, qui ubique praesentem credit,
Deum Deus omnia circuit et penetrat,
Deum Ubique totus bonis praesens, et malis absens,
Deum Deus ineffabilis,
Deum Per humanam sapientiam cognosci non potuit,
Deum Incomprehensibiles sunt viae Domini,
Deum Actus Dei ex parte aliqua possunt notitia nostra comprehendi, substantia vero ejus nunquam,
Deum De Deo potest dici quod non est, non potest comprehendi quod est,
Deum Qui sint scientes Dominum,
Deum Ubi Deus videatur,
Deum Quomodo omnes creaturae Deum confiteantur,
Deum Omnia opera Dei humanis sensibus profunda noscuntur,
Deum Deus quomodo dicitur videre,
Deum Intellectus Domini omnia complexus est,
Deum Cur Deus nihil possit oblivisci,
Deum Nihil novum contra praescientiam Dei evenit,
Deum Deus non nos probando, sed praesciendo cognoscit,
Deum Facta nostra et cogitationes, etiam antequam existamus, agnoscit,
Deum Per praescientiam nos discernit, et quomodo,
Deum Deus quomodo angelis et beatis hominibus loquatur,
Deum Deo hoc est velle, quod facere,
Deum Jussio Domini non dilatat tempus, quia voluntas ejus effectus est,
Deum Deo nihil impossibile,
Deum Gravissimum peccatum dicere aliquid Deo esse impossibile,
Deum Non est in Divinitate naturae potestatisque distantia,
Deum Deus una virtute non sensibus omnia peragit,
Deum Deus incomprehensibili virtute omnia operatur, quae homines per sensus agunt,
Deum Deus cuncta facit ad existentiam pervenire,
Deum Rex a regendo dicitur, Deus a creando,
Deum Quare omnia debeant a Deo commoveri,
Deum Cuncta quae creata sunt Creatoris aut permissioni aut imperio subjacent,
Deum Tanta virtus jussionis divinae est, ut cuncta ei obedire possint, etsi intelligere non possint,
Deum Omnes creaturae Dei jussionibus obedire ostenduntur, V. *Creare*.
Deum Deus quidquid promisit, perenniter mansurum est,
Deum Divinum sacramentum promissionis est securitas,
Deum Jurare Dei est ventura promittere,
Deum Jurat placidus et iratus,
Deum Deum iudex aequissimus,
Deum Quare justus dicatur,
Deum Justitia hominum temporalis est, Dei vero aeterna,
Deum Quod Dominus judicat, videt,
Deum Potestas Domini semper aut miseretur, aut judicat,
Deum Ad gloriam Dei pertinet, sive dum parcat, sive dum judicat,

Deum Qui Deum credit ultorem, rem malam ante oculos cordis sui non proponit,
Deum Quare David dixerit: Laudabo justitiam tuam, non vero pietatem tuam,
Deum Deus quomodo in hoc mundo diligit misericordiam et iudicium,
Deum Misericordiae Domini aeterna stabilitate consistunt,
Deum Quomodo Deus misericors et miserator,
Deum Omnia Dei erga nos beneficia in misericordia comprehensa,
Deum Sine misericordia Domini subsistere non valemus,
Deum Quanta sit explicari non potest,
Deum Cuncta peccata superat,
Deum Debilibus est patrona,
Deum Miseretur cum suam respicit creaturam, damnat autem cum nostras operas intuetur,
Deum Quando deprecationem non amovet, misericordiam suam concedit,
Deum Miseretur ut pater, sed quibus pater est,
Deum Dominus pater noster, et mater est, et quare,
Deum Magis ad misericordiam quam ad iram pronus,
Deum Quibus adjutor sit,
Deum Misericordia Domini coelo varie influenti confertur,
Deum Misericordia Domini fluvio comparata, V. Gratia, Misericordia.
Deum Deus quibus sit dulcis,
Deum Quantum nobis dulcescit, tanto illi efficimur chariores,
Deum Impiis est tenebrosus, religiosus benignus,
Deum Cornu salutis vocatur,
Deum Cur mirabilia Domini a tenebrosis mentibus non videantur,
Deum Quando Deus docet bonitatem, quando disciplinam et quando scientiam,
Deum Quando Dominus memor sit hominis,
Deum Cujus hominis Deus sit pars,
Deum Cur portio piorum Deus dicatur,
Deum Dei vultus praemiorum omnium munus est,
Deum Conspectus Domini auxilium est,
Deum Beneficium est,
Deum Respicere Dei, est ejus non spernere,
Deum Quos placatus attenderit corrigit,
Deum Aspicit iratus et propitius, V. Beatitudo.
Deum Deus multis modis legitur habitare,
Deum In illo habitat, a quo probatur intelligi,
Deum Gloriosum efficit, quidquid inhabitat,
Deum Quando in nobis est semper salvi manemus,
Deum Omnia tolerabilia fiunt, cum ille in sanctis habitat,
Deum Deo adhaerere quid sit,
Deum Quis dicatur Deo astare,
Deum Quid sit exspectare Dominum,
Deum Qui Deo derelinquitur, nulla utilitate fraudatur,
Deum Cum diligimus Dominum omnia in eo reperimus, V. Charitas.
Deum Dei ira quantum timenda,
Deum Quomodo irasci dicatur,
Deum Ira Domini duobus dicitur modis,
Deum Solum metonymica est,
Deum Vocatur retributio peccatorum,
Deum Dominus excitatur ad vindictam malis actibus provocatus,
Deum Nec ira nec furore turbatur,
Deum Quibus Dominus in aeternum irascetur, quibus non,
Deum Quid per Dei conversionem postulatur,
Deum Dei memoriale quid sit,
Deum Quid per dexteram Domini, quid per sinistram intelligatur,
Deum Digitus Dei quid dicatur,
Deum Scapulae sunt operationes ejus mirabiles,
Deum Per pedes stabilitas aeterna significatur,
Deum Quo sensu dicatur odorare, gustare; ambulare,
Deum Quando Deum dormire dicimus,
Deum Abscondita Dei et in malo et in bono possunt accipi,
Deum Voluntas Creatoris scutum vocatur,
Deum Deus medico comparatur,
Deum Ceroplastis assimilatur, et in quo,
Deum Deus omni tempore benedicendus,
Deum Quomodo possit exaltari,
Deum Exaltatus in gentibus, et in Judaeis exaltandus,
Deum Praeconia Dei nulla creatura sufficienter praevaleret complere,
Deum Quomodo possit ab hominibus nova praedicatione celebrari,
Deum Loca argumentorum ex quibus Deus laudari potest,
Deum Facta Domini narrare, laudasse est,
Deum Qui Deo dat laudes se facit laudabilem,
Deum Dum exaltamus Dominum, nosipsos exaltamus,
Deum Gloriosum nobis esse debet, quando nomen Domini extollitur,
Deum Quis vere Deum invocet,
Deum Contra Deum persona nulla debet recipi,
Deum Fideles injurias Deo illatas ferre non possunt,
Deum Despectus propter nomen Dei apud eum magis honorabilis est,
Deum Ad Dominum, sive in prosperis, sive in adversis oculi semper elevandi,
Deum Quando fidelis Deum contuetur,
Deum Deus ipsos regit, qui eum puro corde respiciunt,
Deum Pupillus et vidua sunt, qui Dominum pura mente respiciunt,
Deum Profunda caecitas est Deum ante oculos non habere,
Deum Immensum crimen Dominum oblivisci,
Deum Oblivisci Dominum quid sit,
Deum Ad Dominum qua dispositione debemus accedere,
Deum Quis eum vere requirat,
Deum Omnibus se pie quaerentibus adest Dominus semper,
Deum Recti corde sunt, qui Dominum sequuntur,
Deum Quocumque tempore ad Deum venitur, merito juvenus nostra dicitur,
Deum Deus quomodo dicatur recedere a nobis,

Deum Quando ab eo longinqui efficiamur,
Deum Qui ab eo deseritur, punitur et affligitur,
Deum Quos spernit annihilat,
Deum Dominum a se habere aversum malorum omnium extremum,
Divina qui conspexit, facile humana despicit,
Divina qui conspexit, Divinarum rerum nulla est satietas,
Dii abusive homines et supernae potestates vocantur,
Dii Dii paganorum, dii alieni vocantur, quia alienata mente reperti,
Diabolus, est spiritus, et daemones innumerabiles,
Diabolus, Opera diaboli nec pondere, nec mensura, nec numero continentur,
Diabolus, Nunquam diabolus ad gratiam revocandus,
Diabolus, Toties punitur, quoties ab eo peccator subjugatus eripitur,
Diabolus, In iudicio humanis conspectibus damnatus apparebit,
Diabolus, Ante Incarnationem pene totum genus humanum tenebat captivum.
Diabolus, Quando caput ejus confractum,
Diabolus, Post Christi adventum diabolus religatus, V. *Christus.*
Diabolus, Daemones animarum sanguinem sitiunt,
Diabolus, Persequentes sunt diabolus cum ministris,
Diabolus, Impugnatores dicuntur,
Diabolus, In hoc saeculo innumerabiles daemonum insidiae,
Diabolus, Artificium diaboli,
Diabolus, Impudentissimus est hostis,
Diabolus, Versutissimus est,
Diabolus, Iniquitas et diabolus nobis semper insidiantur,
Diabolus, Diabolus etiam per bona consuevit nocere,
Diabolus, Cur juxta viam laqueum abscondat,
Diabolus, Daemones malis operibus semper insistunt,
Diabolus, Suggestiones diabolicae statim rejiciendae,
Diabolus, Quos diabolus acrius insequatur,
Diabolus, Sanctis maxime insidiatur,
Diabolus, Magis circa finem vitae,
Diabolus, Daemones in eos atrociter saeviunt, quos seducere non valuerunt,
Diabolus, Cur semper fideles circumdent,
Diabolus, Quo tempore diabolus rapiat,
Diabolus, Quid in nos agat cum superior evaserit,
Diabolus, Diaboli esca terreni homines, non coelestes,
Diabolus, Se persequitur, qui diabolum sequitur,
Diabolus, Diligere Dominum est odisse diabolum, qui malus dicitur,
Diabolus, Arma contra diabolum, quae?
Diabolus, Plorando diabolus superatur,
Diabolus, Quando a diaboli potestate tollimur,
Diabolus, Quomodo illudatur ab angelis et fidelibus viris,
Diabolus, Daemones nihil agunt in homines nisi Dei permissione,
Diabolus, Nullus tentatur a diabolo sine permissione Domini,
Diabolus, Quare Deus permittat diabolum in servos suos saevire,
Diabolus, Paulus petit nec auditur; diabolus autem exauditus est,
Diabolus, Diabolus princeps appellatur,
Diabolus, Cur,
Diabolus, Diabolus et ministri fortes vocantur, et quare,
Diabolus, Peccator et peccatores terrae dicuntur,
Diabolus, Via iniquitatis diabolus,
Diabolus, Et actus diabolicus,
Diabolus, Cur diabolus calumniator dictus,
Diabolus, Homo dicitur,
Diabolus, Per hominem malum intelligitur,
Diabolus, Feneratori comparatus,
Diabolus, Miles appellatur,
Diabolus, Cur draco dicatur,
Diabolus, Feris comparatur,
Diabolus, Vocatur aspis, basiliscus, leo et draco,
Diabolus, Ollae comparatur,
Diabolus, Malleus est,
Diabolus, Umbra mortis est,
Diabolus, Diaboli civitas est Babylonia,
Diabolus, Civitates diaboli sunt populi infideles,
Dialectico, oratori, philosopho, sophistae disserendi omnis ratio subjecta est,
Dialectico, Aristoteles dialecticae argumenta ad regulas quasdam perduxit,
Dicta priscorum laudare et praedicare, gloriosum,
Didymus, Proverbia exposuit,
Didymus, Et septem Epistolas canonicas,
Didymus, Laudatur,
Dies a diis suis pagani dixerunt,
Dies in singulari pro toto tempore vitae frequenter ponitur,
Dies Quae sit differentia inter dies temporales et aeternos,
Dies Qui dies nostri dicendi,
Dies Qui sint dies boni,
Dies Dies justos, nox terrenos homines significat,
Dies Die laetitia, nocte adversitas declaratur,
Differentia, quid sit,
Digitus, multas habet significationes,
Digitus, Cur decem digiti in manibus et pedibus,
Dilemma, quid sit,
Diligo, unde dictum sit,
Diligo, Dilectio Christi fortis est ut mors,
Diligo, Oleum peccatoris est dilectio simulata verborum, V. *Amor, Charitas.*
Dionysius, canones ecclesiasticos composuit,
Dionysius, Dionysii Exigui commendatio,
Diplois, duplex est genus pallii,
Discendi duplex genus,
Disciplinae, nunquam opinionibus deceptae fallunt,

Disciplinae, Quis disciplinam odit,
Discordibus nulla benedictio praestatur,
Discrepantia Deus non amat,
Dispositio, quid,
Dives, unde dictus,
Dives, Actiones pauperum et divitum conferuntur,
Dives, Pax peccatorum divitum semper cum conscientia rixatur,
Dives, Quando elati sunt oculi divitis evangelici,
Dives, Quando divites terrarum egent et esuriunt,
Dives, Vitae linem timent,
Dives, Morientium divitum pompa describitur,
Dives, Quare divites non timendi,
Dives, Divitiae bonae sunt et malae, et quomodo,
Divisionibus et subdivisionibus utendum,
Doctorum duo sunt genera,
Doctorum Quis divinarum rerum doctus,
Doctores irreprehensibiles esse debent,
Doctores Doctissimorum virorum occupationes,
Doctores Quando doctores saturantur,
Doctores Quando sunt jejuni,
Doctores Oculi Ecclesiae sunt,
Doctores Cur sint oculi Ecclesiae, dentes, collum et duo ubera,
Doctores Sunt mammae Ecclesiae,
Doctores Quando ubera sunt Ecclesiae, quando botri,
Doctores Fugant daemones, V. Ecclesia.
Doctores Ecclesiae designantur per vigiles qui custodiunt civitatem,
Doctores Ecclesiae designantur Per sexaginta fortes,
Doctores Ecclesiae designantur Per oculos,
Doctores Ecclesiae designantur Per dentes,
Doctores Ecclesiae designantur Per collum et turrem eburneam,
Doctores Ecclesiae designantur Per columnas,
Doctores Ecclesiae designantur Per muros civitatis,
Doctores Ecclesiae designantur Per ligna,
Doctores Ovibus tonsis et lotis comparantur,
Doctores Doctrinae efficacissimum genus,
Doctores Duo sunt efficacissima instrumenta doctrinae,
Doctores Generatio quaedam ex doctrina descendit,
Doctores Doctrina Christi panis vocatur,
Doctores Per fructum ventris Christi doctrina intelligitur,
Doech. V. Antichristus.
Dolor, unde dicatur,
Dolor, Panem doloris perfecti comedunt Christiani,
Dolosus, quis dicatur,
Dolosus, Quando fiat dolus,
Dolosus, Dolosi bomines vulpibus comparati,
Dominus. V. Deus.
Domus Domini quid sit,
Domus Domini Quid sit ejus decor,
Domus Domini Quae sint bona domus Dei,
Domus Domini Palatii omnibus superior, V. Ecclesia.
Dona Domini sunt continue petenda,
Dona sancti Spiritus. V. Spiritus sanctus.
Donatus, partes orationis cur ordinaverit,
Donatistarum error, V. Ecclesia.
Donec, in Scripturis pro brevi tempore, et pro aeternitate ponitur,
Donec pro semper ponitur,
Dormire, quid sit,
Dorsum, unde dictum,
Draco, quid sit,

E
Ebrietas, in Scripturis pro satietate ponitur,
Ebrietas spiritualis describitur, et unde proveniat indicatur,
Ebrietatis spiritualis encomium,
Ecclesiae, in plurali et in singulari quid significant,
Ecclesia interpretatur collectio,
Ecclesia Quid sit Ecclesia,
Ecclesia Unica est, id est catholica,
Ecclesia Cur una sit,
Ecclesia Quare caro Christi et Ecclesia unica dicantur,
Ecclesia Una est Ecclesia in praecedentibus et in subsequentibus Patribus,
Ecclesia Ex multis Ecclesiis una est electa,
Ecclesia Ecclesia in patriarchis etiam constituta,
Ecclesia Fons hortorum et puteus aquarum viventium est primitiva Ecclesia,
Ecclesia Quae differentia sit inter Synagogam et Ecclesiam,
Ecclesia Synagoga unius gentis fuit, Ecclesia vero habet populos,
Ecclesia Sicut Jacob fratris benedictionem praeripuit, ita Ecclesia Synagogae,
Ecclesia Ecclesia ante adventum Christi sponsi sui sterilis; sed post mater filiorum facta, et quomodo,
Ecclesia Ejus aetas describitur, V. Synagoga.
Ecclesia Ecclesiam localem putavit Donatus,
Ecclesia Per orbem propagata est,
Ecclesia Dicitur magna,
Ecclesia Ubique Dominum benedicit,
Ecclesia Universitas fidelium catholicam admiratur Ecclesiam, V. Christiani.
Ecclesia Ecclesia ex quibus construatur,
Ecclesia E diversis nationibus formatur, sicut ex diversis floribus corona,
Ecclesia Terrae super stabilitatem fundata est Ecclesia, ex terrenis hominibus collecta, et super Christum fundata,
Ecclesia Ecclesia habet uterum,
Ecclesia Quomodo in utero Ecclesiae concipimur et generamur,
Ecclesia Ecclesia in aeternum firmata,
Ecclesia Non commovebitur, et quare,

Ecclesia Quando Christus eam firmaverit,
Ecclesia Quare petat fidem suam custodiri,
Ecclesia Nescit loqui, nisi quod expedit credi,
Ecclesia Fundamentum ejus Christus,
Ecclesia Ecclesia, soror Christi et amica,
Ecclesia Filia et sponsa Christi,
Ecclesia Sponsa et soror Christi, et quomodo,
Ecclesia Christo juncta, ab ipso non discedet,
Ecclesia Cur Christi vidua dicatur,
Ecclesia Christus Ecclesiae semper curum habet,
Ecclesia Cur in Christi vulneribus moretur,
Ecclesia Portat imaginem Christi,
Ecclesia Mons montium et sancta sanctorum ob Christi habitationem dicitur,
Ecclesia Hortus Christi sancta Ecclesia, V. *Christus.*
Ecclesia Ecclesia catholica sponsa est et ancilla Domini,
Ecclesia Vestis Domini,
Ecclesia Domus Domini est,
Ecclesia Civitas Dei est,
Ecclesia Haereditas. Domini est,
Ecclesia Filii Ecclesiae haereditas Domini,
Ecclesia Quando vox Ecclesiae in auribus Domini sonet,
Ecclesia Quando Deo faciem suam ostendat,
Ecclesia Ecclesiae dignitas quae,
Ecclesia Bona Domini adit et possidet.
Ecclesia Laus Ecclesiae,
Ecclesia Tunicae Christi mysticae, id est Ecclesiae laus,
Ecclesia Virtus catholicae Ecclesiae ostenditur,
Ecclesia Gloria Ecclesiae conversio filiarum principum,
Ecclesia Sub lingua Ecclesiae mel et lac,
Ecclesia Quae sit juvenus, senectus et senium Ecclesiae,
Ecclesia Quae sit ejus statura,
Ecclesia Cur non stare, sed progredi Ecclesia dicatur,
Ecclesia Cur de vestis varietate laudetur,
Ecclesia Quando flores emittat, quando vero flores fructus parturiant,
Ecclesia Domus refugii est, et quare,
Ecclesia Civitas habitationis est,
Ecclesia Quis vere eam habitet,
Ecclesia Navis Ecclesiae populos credentes portat,
Ecclesia Innocentes soli et recti adhaerent Ecclesiae, reliquos cum labore tolerat,
Ecclesia Qui ab Ecclesia separantur filii alieni sunt,
Ecclesia Quidquid extra Ecclesiam catholicam geritur, Domini laudibus non applicatur,
Ecclesia Qui sine Ecclesia Christum quaerit, errare potest, sed non proficere,
Ecclesia Ecclesia duobus modis probatur, terroribus videlicet et blandimentis,
Ecclesia Duobus modis laborat,
Ecclesia Maledicorum turba semper praecingitur,
Ecclesia Tribulationes ejus describuntur,
Ecclesia Ab ipsis primordiis saevissimas contrarietates sustinuit,
Ecclesia Quo acerbius concutitur, eo majorem virtutum odorem ex se emittit,
Ecclesia Persecutionibus crescit, humilitate extollitur,
Ecclesia Crevit quando eam inimicus afflixit,
Ecclesia Persecutionibus augetur,
Ecclesia Nigra est persecutionibus, sed formosa virtutibus,
Ecclesia Quando captiva et quando libera,
Ecclesia Quando Ecclesia vindicatur, V. *Persecutio.*
Ecclesia Ecclesiae populus Christianus unicus est et pauper,
Ecclesia Quae sit humilitas Ecclesiae,
Ecclesia Nihil maledictionis voto optat,
Ecclesia Spes ejus in membris suis,
Ecclesia Lectulus illius est requies praesentis vitae,
Ecclesia Justus cum Dei Ecclesiam cupit augeri, peccatores optat converti,
Ecclesia Ecclesia sanctorum congregatione beata,
Ecclesia Ecclesia terrestris ad exemplum coelestis informatur,
Ecclesia Coelestis Jerusalem est mater Ecclesiae,
Ecclesia Praesidio angelorum undique circumdatur,
Ecclesia Sanctorum intercessione muniri gaudet,
Ecclesia Ecclesiae radices sunt prophetae,
Ecclesia Custodes sunt prophetae, apostoli et eorum successores,
Ecclesia Cur apostoli et eorum successores portae illius dicantur,
Ecclesia Collum ejus praedicatores et doctores ejus sunt,
Ecclesia Per nasum sancti doctores intelliguntur,
Ecclesia Per dentes firma sermonum ejus habilitas intelligitur,
Ecclesia Cur per ubera ejus sancti doctores significantur,
Ecclesia Gressus illius sunt velox apostolorum praedicatio,
Ecclesia Calceamenta ejus sunt Patrum procedentium exempla, V. *Doctores.*
Ecclesia Ecclesia dicitur Sion,
Ecclesia Dicitur filia multitudinis,
Ecclesia Vocatur arca sanctificationis Domini,
Ecclesia Cur columba deargentata dicatur,
Ecclesia Torcularis nomen ei convenit.
Ecclesia Cur murus dicatur,
Ecclesia Cella vinaria est, in qua charitas ordinatur,
Ecclesia Hortus est conclusus, et cur,
Ecclesia Filiae Sion Ecclesiae sunt,
Ecclesia Ecclesia figuratur per arcam Noe,
Ecclesia Et innocentia ejus per columbam,
Ecclesia Significatur per Israel,
Ecclesia Per oram vestimenti Christi,
Ecclesia Per tunicam inconsutilem Christi,
Ecclesia Per tabernaculum,
Ecclesia Per locum tabernaculi,

Ecclesia Per lectulum Salomonis,
Ecclesia Per naves,
Ecclesia Per lunam,
Ecclesia Per lunam et stellas ipsa et ejus diversi ordines,
Ecclesia Per ligna Libani doctores et perfecti qui in ea sunt,
Ecclesia Per Aquilonem et Austrum flatus persecutionum contra eam,
Ecclesia Per consummationem tabernaculi Ecclesiae perfectio significatur,
Ecclesia Ecclesiae comparatur lunae,
Ecclesia Cur soli et lunae comparata,
Ecclesia Turturi,
Ecclesia Oculis columbae,
Ecclesia Mari,
Ecclesia Insulis,
Ecclesia Vineae, quae fossa plus proficit, et putata multiplicatur,
Ecclesia Torculari,
Ecclesia Utri,
Ecclesia Virgulae fumi, myrrhae et thuri,
Ecclesia Statura ejus palmae comparatur,
Ecclesia Venter ejus acervo tritici,
Ecclesia Vestimenta illius thuri comparantur,
Ecclesia Ecclesiae typum gerit Petrus, Judas damnandae Babyloniae,
Ecclesia Ecclesia gentium per meretricem, et per Judam et Thamar significata,
Ecclesia Ecclesiastici greges per jumenta significantur,
Ecclesia Gradus Ecclesiae numerantur,
Ecclesia Tres sunt ordines Ecclesiae, doctorum scilicet, continentium et conjugatorum,
Ecclesia Ecclesiae consuetudines in processionibus et communione,
Ecclesia Utilitas librorum, qui de ecclesiastica disciplina tractant,
Ecclesia Insipiens est, qui Omnipotenti detrahit, nec catholicis regulis acquiescit,
Ecclesia Ecclesiastici auctor Jesus filius Sirach,
Ecclesia Quae sit differentia inter Ecclesiasten et Ecclesiasticum,
Eclipsis solis quid sit,
Eclipsis lunae. V. Luna.
Edom, interpretatur sanguineus, vel terrenus,
Educere, quid sit,
Effrem, interpretatur fructificatio,
Egentium duo genera,
Egentium Quis egenus pretiosus Deo,
Eleemosyna, perfecta quae sit,
Eleemosyna, Quomodo danda,
Eleemosyna, Non morose danda,
Eleemosyna, Indigentibus danda, sed praecipue viris sanctis,
Eleemosyna, Eam a solis Christianis accipit Christus,
Eleemosyna, Merces eleemosynam facientis,
Eleemosyna, Deo acceptissima est,
Eleemosyna, Generis humani est reconciliatrix,
Eleemosyna, Per eam purgatio fit peccatorum,
Elias, interpretatur Deus meus Dominus, et Christum significat,
Elocutio, quid,
Eloquentia, quid sit,
Eloquentia, Eloquentia divina variis disciplinis atque artibus ditatur,
Eloquentia, De eloquentia legis divinae,
Eloquentia, Eloquium Domini Verbum Patris est,
Eloquentia, Divina eloquia diversitatem intelligentiae habent,
Eloquentia, Cum fuerint deglutita dulcescunt,
Eloquentia, Cur eloquium Domini ignitum dicatur,
Eloquentia, Aqua dicitur,
Eloquentia, Quae sit differentia inter delicere ab eloquio Domini, et in eloquio,
Eman, interpretatur frater ejus,
Emendationes Domini pietatis intentione fidelibus proveniunt,
Engaddi fons hoedi interpretatur, et cur baptismum significet,
Enthymema, quid sit,
Enuntiatio, quid sit,
Ephrata, interpretatur speculum,
Ephrem, interpretatur fructificatio, et frugifer,
Epicaenon, quid sit,
Epicheirema, quid sit,
Epiphanius, V. Canticum canticorum.
Episcopi nomen non tam honoris quam laboris,
Episcopi Nomen Patris proprium episcopo,
Episcopi Episcopatus summus in Ecclesia gradus,
Episcopi Episcopales cathedras praedicationum opere fundaverunt apostoli,
Episcopi Benedictiones per antistites salubriter dantur,
Epithalamium, quid,
Eremitae, per pelicanum significantur,
Erroris origo quae sit,
Erroris Tribus modis errores proveniunt hominibus: sed neququam Christo,
Erroris Praevaricatores omnes sunt, qui aliquo errore delinquant,
Erroris Deus totum dixit, totum monuit, ne velimus errare,
Erubescere, quid sit,
Erubescere, Erubescere decepti est,
Erubescere, Qui erubescit seipsum condemnat,
Eructare, quid,
Eruditus, unde dicatur,
Esca, ab edendo dicta,
Esca, Omnibus una esca est largitas dispensata Creatoris,
Esca, Oportet nos escas spirituales expetere,
Esdrae libros duos exposuit Origenes,
Ethan, fortis interpretatur, et diabolus significat,
Etymologia, quid sit,
Eucharistia. In eucharistia Christus corpus et sanguinem suum in panis ac vini erogatione consecravit,

Eucharistia. Corpus et sanguinem Domini inter summi mysterii sacramenta quotidie adorant Ecclesia,
Eucharistia. Corpus et sanguis Domini in sacra communione recipiuntur,
Eucharistia. Christus nos hic corporis sui participatione reficit,
Eucharistia. Esca timentium Deum communicatio corporis et sanguinis sacri,
Eucharistia. Christus corpore et sanguine suo fideles saginat,
Eucharistia. Sacrificium sanctae Ecclesiae, immolatio est solemniter corporis et sanguinis Christi,
Eucharistia. Fideles congregati sunt immolatione corporis Christi,
Eucharistia. Vinum laetificat cor, cum sacratum fuerit in sanguinem Christi,
Eucharistia. Quomodo sanguis Domini inebriat,
Eucharistia. Christus manna in communione,
Eucharistia. Manna interpretatur quid est hoc, quod sanctae communioni decenter aptatur,
Eucharistia. Per defectionem landum Davidis sacrificiorum veterum transitus in immolationem corporis Christi figuratur,
Eucharistia. Oblatio Melchisedech in Domini corporis praefiguratione suscepta, V. Sacrificium.
Euge, sermo laudantis est,
Eugipius, abbas, ex operibus divi Augustini librum confecit, et Probae virgini dedicavit,
Eusebius, Caesariensis, canones evangelicos collegit,
Eusebius, Chronica Eusebii a S. Hieronymo translata, et usque ad sua tempora deducta,
Eusebius, Eusebii historia cum adjectionibus Rufini legenda.
Eusebius, Eusebius ab infantia caecus, doctissimus tamen exstitit,
Eusebius, Novatiano errore detentus,
Eusebius, Eutyichis et Nestorii haereses damnantur, V. Christi naturae.
Eusebius, Evangelicae perfectionis digni as transcendit omnem laudem legalis observationis,
Eusebius, Praedicatio evangelica per Christum, non per alium annuntiari debuit in mundo,
Eusebius, Quatuor Evangelia quasi quatuor quadrigae sunt Novi Testamenti, cui praesidet Christus,
Eusebius, Libri evangelici coeli dicuntur,
Eusebius, Evangelistae sunt sagittae Domini, V. Scriptura sacra.
Exaltare, quid sit,
Excutere, quid sit,
Exemplabile, quid,
Exemplis communibus se hortantur viri perfecti,
Exordium, quid sit,
Expositores, quid boni habeant,
Exprobrare, quid sit,
Expulsus, quis dicatur,
Exspectantes quando exspectamus,
Exsultare, quid sit, V. Beatitudo.
Exsurgere, quid sit,
Exterminari, quid sit,

F

Facies, pro praesentia ponitur,
Fastidium, quid sit,
Fatum, V. Astronomia.
Fatuns, V. Illuminatus.
Felicitatem in quibus ponant peccatores, in quibus vero fideles,
Felicitas aeterna describitur, V. Beatitudo.
Feminae, pudicae elephantum comparantur,
Festus, dies sollemnis in honore Domini et sanctorum confessione sacratus,
Fideles, interitum non videbunt,
Fideles, Cur fidelis mundi tenebris non involvatur,
Fideles, Dominus non circuit nisi quem sibi fidelem cognoscit,
Fideles, Quando in hoc saeculo vir fidelis prodigium est,
Fideles, Fundamentum fidelium Christus,
Fideles, Ut Christus petra, sic fideles petrae,
Fideles, Cur fideles non in se, sed in Christo exaltandi,
Fideles, Christus aliter dominatur fidelibus, aliter ingratis,
Fideles, Thronus Dei anima fidelis,
Fideles, Munera fidelium non haereticorum altaribus offerenda,
Fideles, Fideles in hoc saeculo multis cladibus premuntur,
Fideles, Quando Deus fidelibus suis dura ostendit,
Fideles, Quando fideles escam possunt habere diabolum,
Fideles, Acquisitus fidelis gaudium parit acquirenti,
Fideles, Fideles oves pascuae Domini,
Fideles, Comae Christi sunt multitudines fidelium, qui elatis palmarum comparantur,
Fideles, Perunam ovem fidelium omnium congregatio intelligitur,
Fideles, Per Israel omnis fidelis significatur,
Fideles, Comparantur cervo,
Fideles, Et salicibus,
Fideles, Per hiemem et imbrem asperitas infidelitatis exprimitur, V. Gratia.
Fides, unde dicta,
Fides, Fides vera lux sanctorum propria,
Fides, Quid sit fides solida,
Fides, Vir catholicus in fide immobilis permanet,
Fides, Ibi steterunt pedes Christi, ubi fidei veritas approbatur esse fundata,
Fides, Sancti viri semper talia petunt, quae ad fidei augmenta proficiunt,
Fides, Tantum crescit calor fidei, quantum subtractum fuerit de calore concupiscentiae,
Fides, Directio cordis est fidei catholicae sancta regula,
Fides, Semen Christi sunt omnes qui ei crediderint,
Fides, Deo non credere corruptio est,
Fides, Dormitat Dominus quando nos in fide ejus tepescimus,
Fides, Non credentes mortui dicuntur,
Figura, quid sit,
Figura, Quid sint planae figurae,
Figura, Quid figurae solidae,
Figura, Figura composita fit quatuor modis,
Figura, Filio Dei (de) quid fides doceat,
Figura, Filius Dei semper Patri aequalis est,
Figura, Aeternitas ejus explicatur,
Figura, Verbum bonum dicitur,
Figura, Quare Deus plurimos, non tamen Filium exaudierit,
Figura, Dexteram Patris est Filius, V. Christus, Verbum.

Fimbriae, quid significant,
Finis, duobus modis dicitur,
Finis, Quid sit,
Finis, In finem dupliciter dicitur, V. Psalmi.
Finitivus, quid,
Fistula et cinnamomum, quid sint, et significant,
Flagellum, intelligitur ultio divina,
Flamma, unde dicta,
Fons, unde dicitur,
Fons, Cur fons signatus,
Forma, quid sit,
Fornicari a Domino quid sit,
Fortitudo, quid sit,
Fortitudo, Impulsus cadit, cui Domini fortitudo subtrahitur,
Fortunatianus tria volumina de de Rhetorica confecit,
Framea, quid significet,
Fraus, dicitur quasi fracta fides,
Fremitus, ferarum est ac furentium,
Frenum, unde dicatur,
Fructum dare quid sit,
Fructus, unde dicatur,
Fruementum, unde dicatur,
Funes, unde dicti,
Furor, quid sit, V. Ira.

G

Galaad interpretatur acervus testimonii,
Galaad Et transmigratio,
Gaudium (ad) qui veniant, qui vero non,
Gebal, vallis vana,
Gemitus, unde dicatur,
Gemitus, Gemitus imperfectorum et perfectorum longe diversus,
Gemitus, Quis gemitus a Christianis quaerendus,
Gemitus, Gemitus pius Deo non absconditur,
Gemitus, Magna fiducia est ante pium Auctorem nostrum gemere,
Gens, unde dicta,
Gens, Quando gentes conturbatae sunt,
Gens, Appellantur solitudo,
Gens, Lignis silvarum comparantur,
Genus, quid sit,
Geometria, quid,
Geometria, Geometriae definitio, ejusque divisio,
Geometria, Quis primum ea usus sit,
Geometria, Qui de ea scripserint,
Geometria, Deus verus geometra,
Gladius, quid significet, et dicatur,
Gladius, Cur diaboli gladius malignus, Domini vero benignus,
Gloria, quid sit,
Grammatica, unde nomen acceperit,
Grammatica, Quid sit grammatica,
Grammatica, Qui de grammatica ornatius scripserint,
Gratia, omnibus gratis datur,
Gratia, Sine Christo nullum bonum vel incipere vel implere homo praevallet,
Gratia, Nemo de se ad aliqua Dei munera potest pervenire,
Gratia, Nemo suis virtutibus, sed sola gratia Dei salvari potest,
Gratia, Nihil probi habet homo, nisi quod a Domino acceperit,
Gratia, Deus per se bonus, homines per ejus gratiam,
Gratia, Quidquid in nobis est laudabile, divinae constat esse clementiae,
Gratia, Sine Christo vero sole vita omnis umbrosa est,
Gratia, Deus solos illos audire dicitur, quibus praestare dignatur,
Gratia, Gratia Dei conceditur, quod in hominum bona voluntate monstratur,
Gratia, Gratia est principium bonae vitae, sine qua male vivitur,
Gratia, Defenditur contra Pelagianos gratia praeveniens,
Gratia, Domini gratia cuncta praevenit,
Gratia, In omni bono gratia Domini praevenimur,
Gratia, Bona Dei nos praeveniunt,
Gratia, Meritum omne praecedat vocatio Domini,
Gratia, Deus gratis vocat universos,
Gratia, Deus gratis nos elegit,
Gratia, Nullus suis meritis ad gratiam Domini venit,
Gratia, Humanis meritis nihil applicandum,
Gratia, Gratia Christi nos praeparat, adjuvat, corroborat et coronat,
Gratia, Quomodo misericordia Domini praecedat et subsequitur,
Gratia, Fideles vocantur filii Dei per gratiam, non per naturam,
Gratia, Homo per gratiam reparatus, qui fuerat per justitiam jure damnatus,
Gratia, Gratuita est peccatoris conversio,
Gratia, Nisi indulgentia Deus praevenit peccatorem, in judicio non absolvit errantem,
Gratia, Cujus dextera a Domino tenetur, semper absolvitur,
Gratia, Respicere Dei liberare est, et gratiam conferre,
Gratia, Cantat Domino canticum novum, qui gratia innovatus est,
Gratia, Quando quis ad gratiam pervenerit ejus juvenus vocatur,
Gratia, Cur gratia lege jucundior,
Gratia, Ubera sunt gratia,
Gratia, Per oleum gratia intelligitur,
Gratuitum, quid dicimus,
Gressus, actus humanos significant,

H

Haereditas, unde dicta,
Haereditas, Funibus olim terrarum haereditas dividebatur,
Haereditas, Differentia inter haereditatem humanam et Christi,
Haereditas, Haereditas Christi est praedestinala multitudo sanctorum,

Haereditas, Sors justorum est haereditas Domini,
Haereditas, Haereditas Dei in sanctis hominibus constituta,
Haereticus, quid sit,
Haereticus, Haereticorum pravitas detegitur,
Haereticus, Perversitas designatur,
Haereticus, Malignitas,
Haereticus, Doctores haereticorum describuntur,
Haereticus, Haeretici loquuntur mendacium,
Haereticus, Non laudant Deum,
Haereticus, Cur haereticis altare submoveatur, V. Fidelis.
Haereticus, Christus pastor unius gregis, haeretici vero pastores multorum, et greges diabolo pascunt,
Haereticus, Haeretici juxta petram, non stant in petra, ut fideles,
Haereticus, Quomodo doctores haeretici, stantes juxta petram Christum, merguntur,
Haereticus, Haeretici possident tantum in egressibus, non in ingressibus,
Haereticus, Quo sensu dicuntur sodales Christi,
Haereticus, Laudabile putant contra antiquos sapere,
Haereticus, Quomodo testimonia Domini perscrutantur,
Haereticus, Mos haereticorum describitur,
Haereticus, Haereticorum disputationes exponuntur,
Haereticus, Cur contentiones quaerant,
Cassiodorus, ubi datur occasio, haereticos confutat,
Cassiodorus, Deus nos in haereticorum contradictionibus probat,
Cassiodorus, Per vulpes intelliguntur haeretici, qui Ecclesiam demoliuntur,
Cassiodorus, Haereticorum linguae aspidibus comparantur,
Cassiodorus, Haeretici canibus comparati,
Cassiodorus, Haeretici sagittarium imitantur,
Cassiodorus, Cisternae haereticorum documenta,
Cassiodorus, Haeretici et schismatici umbrae mortis dicuntur,
Harmonia, quid sit,
Harmonia, Suavissima virtus harmoniae, quando vox operibus consonat,
Hebraei, semper ad Jerusalem conversi orabant,
Hebraei, Justificationes Hebraeorum,
Hebraei, Hebraea nomina nulla declinatione frangenda, V. Judaeus.
Hemisphaerion, super terram quid,
Hemisphaerion, Quid hemisphaerion sub terra,
Hermon, significat anathema,
Hermoniim, quid significet,
Herodes duo Christum persecuti sunt,
Hesebon, interpretatur cingulum moeroris,
Hieronymus (sanctus), laudatur,
Hieronymus (sanctus), Libros omnes Veteris Testamenti de Hebraeo in Latinum transtulit,
Hieronymus (sanctus), Quomodo,
Hieronymus (sanctus), Multas de Genesi quaestiones Hebraicas solvit,
Hieronymus (sanctus), Librum Job transtulit, et commentatus est,
Hieronymus (sanctus), Ecclesiasten exposuit,
Hieronymus (sanctus), Commentaria fecit in Isaiam, Jeremiam, Ezechielem, Danielem et duodecim prophetas minores,
Hieronymus (sanctus), Omnes prophetas explanavit,
Hieronymus (sanctus), Quatuor Evangelia commentatus est,
Hieronymus (sanctus), Epistolam ad Ephesios, ad Titum, ad Philemonem, etc., commentatus est,
Hieronymus (sanctus), Divi Hieronymi epistola ad Paulinum mirifica,
Hieronymus (sanctus), Libri de Viris Illustribus sancti Hieronymi et Gennadii perlegendi, V. Apocalypsis.
Hilarius sanctus, laudatur,
Hircus, unde dictus,
Historia, quid sit,
Hodie, in Scripturis pro perpetuitate ponitur,
Holocausta, quid sint,
Holocausta, Quae sint holocausta medullata,
Hominis dignitas,
Hominis Illud libenter audit Dominus, quod ad suam imaginem in nobis cognoscitur operatus,
Hominis Insufflasse cur Deus dicatur,
Hominis Status primi hominis ante et post peccatum,
Hominis Toties Deus nos creat, quoties de vetustate peccati in novum hominem nos instaurat,
Hominis Homo non potest dare pretium redemptionis suae,
Hominis Homo est spiritus mundum praesentem pertransiens,
Hominis Omnis homo praeter Christum vanitati subjectus,
Hominis Anni hominum herbae facile consumptibili conferuntur,
Hominis Homo est quasi pulvis a vento translatus,
Hominis Quae sit differentia inter homines et filios hominum,
Hominis Imbecillitas humana feno comparata,
Hominis Cur humanum genus feno comparetur,
Hominis Homo terrenus pulvis dicitur,
Hominis Quando homines limus profundi facti sunt,
Hominis Quando homo est nix, quando lana,
Hominis Sola anima, vel sola caro pro homine ponuntur,
Hominis Per umbilicum fragilitas nostrae mortalitatis accipitur,
Hominis Saevissimus homo novaculae comparatur,
Horeb, interpretatur Calvaria,
Horologia a Cassiodoro praeparata,
Hortis (de) colendis scripsit Gargilius Martialis,
Hospes, quis dicatur,
Humile quid,
Humilitas, duplex,
Humilitas, In isto saeculo humiles esse debemus ob necessitatem veniae postulandae,
Humilitas, Humilitas et necessitate subitur, et voluntate suscipitur,
Humilitas, Humilitatis effectus,
Humilitas, Humilitatis encomium,
Humilitas, Virtutes coelorum humilitate praecultae,
Humilitas, Ipsi sunt Altissimo viciniore, qui se profundius humiliant,
Humilitas, Deus humilia respicit, ut fiant altissima,
Humilitas, Humiles Deum jugiter laudant, et se semper accusant,

Humilitas, Sancta humilitas omnia patienter, omnia cum gratiarum actione sustinet,
Humilitas, Pulchritudo humilium mentium Christus,
Humilitas, Securior est humilium tremefactio, quam superborum praesumptio,
Humilitas, Solus humilis ac devotus praesentiam Dei quaerit,
Humilitas, Qui se humiliat et emendat, mentem dirigit,
Humilitas, In isto mundo elevantur impii, in futuro humiles,
Humilitas, Cur Deus humiliet superbum, et humilem exaltet,
Humilitas, Canales humilitatem sanctorum significant,
Humilitas, Convalles populos humiles significant,
Humilitas, Per sessionem humilitas intelligitur,
Humilitas, Humilitas. V. Christus, Superbia.
Hymnus, quid sit,
Hymnus, Inter actus vitiosos hymnus Domini non est cantandus,
Hymnus, Hyssopi mysticae significationes exprimuntur,

Idithum, quid significet,
Idolum, unde dictum,
Idolum, Idola gentium irridenda,
Idolum, Captivitas peccati servire idolis,
Idololatrae, graves corde vocantur,
Idumaea et Idumaei, quid significant,
Ignorantes, mala multa facimus,
Illatio, quid,
Illuminatos inter et fatuos differentia,
Imago et similitudo differunt,
Imago Imago est similitudo formata,
Immaculatus, duobus modis dicitur,
Impius et impii, qui dicendi sint,
Impius et impii, Impietas malorum omnium extremum,
Impius et impii, Quare Dominus dicatur viam justorum scire, et nescire iter impiorum,
Impius et impii, Mos sceleratorum hominum,
Impius et impii, Ad rectam viam non perveniunt,
Impius et impii, Quando auferuntur judicia Dei a corde impii,
Impius et impii, Via impiorum contritio est et infelicitas,
Impius et impii, Semen impiorum, id est opera peribunt,
Impius et impii, Cur impii divinis non poterunt conspectibus apparere,
Impius et impii, Clamores impiorum in extremo iudicio irriti,
Impius et impii, Impii in futuro confundentur,
Impius et impii, Felicitas eorum in rebus transitoriis tantum versatur,
Impius et impii, Impiorum erigi cadere est,
Impius et impii, Impio pereunte, commonetur innoxius cautius se tractare,
Impius et impii, Per aquas et abyssos impii accipiuntur,
Impius et impii, Quomodo rosis similes sint,
Impius et impii, Montibus comparati,
Impius et impii, Feno et oleribus, V. Justi, Mali, Peccatores.
Impudentium consuetudo exprimitur,
Incarnatio. V. Christus
Incola, quid sit,
Incredulorum corda lapidea,
Increpare, quid sit,
Increpatio viros strenuos efficit cautos,
Indigens, quid,
Indigens, Indigentia spiritalis gravior corporea,
Inductio, quid sit,
Inductio, Infantes et lactentes, qui sint,
Inductio, Quare infantes et juvenes excordes,
Infernus, unde dictus,
Infernus, Infernus sub terris positus,
Infernus, Fovea infernalis describitur,
Infernus, Quae sit natura ignis infernalis,
Infernus, Infernus civitas munita vocatur, et quare,
Infernus, Quomodo quis in infernum vivens descendat, V. Damnatio.
Infernus, Infidelium mentes sepulcrum dicuntur,
Infernus, Cur corpus infidelium domus iniquitatum vocetur,
Infernus, Cur infidelium vita somnus dicatur,
Infernus, Desertum vocantur. V. Fides.
In idipsum, dicatur quid,
Inimicorum quatuor sunt genera,
Inimicorum Non debemus aestimare inimicos qui prosunt,
Inimicorum Cur inimicos nostros amare praecipimur, Dei autem odisse devotum est,
Inimicorum Sancta conscientia pro inimicis ut convertantur exorat,
Inimicorum Deus preces pro inimicis factas libenter accipit,
Inimicorum Duobus modis confunduntur inimici,
Inimicorum Quando inimici ventilandi,
In invicem, quid significet,
Iniquus quis,
Iniquus Quid sit iniquitas,
Iniquus Iniquum est totum, quod divina pietas exsecratur,
Iniquus Quis potens in iniquitate dicatur,
Iniquus Quando iniquitates nostrae elevant se super caput nostrum,
Iniquus Opera iniquitatis est obligatio, quae nos vinculis pravitatis innectit,
Iniquus Quid sit iniquitatem meditari,
Iniquus Quomodo Dominus iniquitatem apposuerit,
Iniquus Iniqui cum molestantur, desperant; justi econtra,
Injustitia, quid, et quid delictum,
Innocentia, constat Dei muneribus,
Innocentia, Lavat inter innocentes manus suas qui bene operatur,
Innocentia, Quid sit interficere innocentem,
Innoxius V. Impius.
Inopia dicitur ubi nulla copia,

Insaniae falsae, quae sunt,
Insaniae falsae, Corda dementium maris fundo comparata,
Insipientes qui sint,
Institutionis divinarum litterarum libri quae utilitas,
Intelligere quid sit,
Intellectus duplex, mundanus scilicet, et secundum eloquium Dei,
Intellectus duplex, Quid spiritus intelligentiae,
Intellectus duplex, De modis intelligentiae scripserunt sanctus Augustinus, Ticonius, Hadrianus, Eucherius et Junilius, quos collegit Cassiodorus,
Inventio, quid sit,
Invidere perituris incongruus zelus est,
Ira, quid sit,
Ira, Quid sit ira, quid furor,
Ira, Quid sit indignatio irae,
Ira, Ira ad ultionem pertinet, indignatio ad motum animi mediocrem,
Ira, Quid sit venialis ira,
Ira, Ira et invidia iudicio carent,
Ira, Dentibus fremere furentium belluarum est, quas imitatur iracundus. V. Deus.
Irreligiosi viri, per corvos intelliguntur,
Ismaelitae, id est obedientes mundo,
Isosceles quid,
Israel, interpretatur vir videns Deum,
Israel, Israelitae Deum videntes,
Israel, Duodecim tribus Israel, sicut in populo Romano erant triginta quinque curiae,
Israel, Quomodo gentes populum Israeliticum supplantarunt,
Iter, unde dicatur,

J

Jabin, id est sapiens,
Jacob supplantator interpretatur,
Jacob Per Jacob et Judaeorum populus et Christianus potest intelligi,
Jejunium, unde dictum sit,
Jejunium, Quid sit jejunium,
Jejunium, Qui pro humanis favoribus jejunat, in manibus myrrham habet, sed non in digitis,
Jeremias, captivitatem Jerusalem quadruplici alphabeto deflevit,
Jerusalem, interpretatur visio pacis,
Jerusalem, Jerusalem coelestis civitas munita dicitur,
Jerusalem, Mater est fidelium,
Jerusalem, Quotidie usque ad mundi consummationem vivis lapidibus construitur,
Jerusalem, Portae coelestis Jerusalem sunt fides, charitas, baptismus, poenitentia, etc.,
Jerusalem, Differentia inter Jerusalem terrestrem et coelestem,
Jerusalem terrestris laudatur,
Jerusalem, Quomodo in ea mirificavit Dominus misericordiam suam,
Jerusalem, A protectione urbis Jerusalem exaggeratur invidia eam devastantium,
Jesus nomen est salutis professio, V. Christus.
Joannes Baptista, lucerna Christi,
Joannes Baptista, Lucerna est Ecclesiae,
Job patientia dissimulando injurias,
Job patientia Quare passio B. Job referatur,
Job patientia Fortitudo declaratur,
Jonadab, interpretatur Domini spontaneus,
Jonae cetus fuit oratorium,
Jordanis, interpretatur descensio,
Joseph, significat augmentum,
Joseph, Interpretatur sine opprobrio,
Joseph, Interpretatur crescens.
Joseph, Cur nomine Joseph gentium fides intelligatur,
Joseph, Cur Joseph vir vocetur,
Josephus septem libris descripsit bellum Romanorum in Judaeos,
Josephus Josephi libri jussu Cassiodori de Graeco in Latinum translati,
Jubilatio, unde dicatur,
Jubilatio, Quid sit jubilatio,
Judas, homo pacis dicitur, et quare,
Judas, Dicitur confitens, sive clarificans,
Judas, Judae traditio expenditur,
Judas, Quis fuit lacus quem Judas excavavit,
Judas, Unanimis, dux et notus dicitur,
Judaea, interpretatur confitens,
Judaea, Judaeus inimicus et defensor dicitur,
Judaea, Qui Judaei vocandi,
Judaea, Qui veri sint Judaei,
Judaea, Deseruerunt intellectum legis,
Judaea, Messiam non venisse, sed venturum esse credunt,
Judaea, Servi sunt, quia filii esse noluerunt,
Judaea, Synagogam circumhabitabant, non inhabitabant,
Judaea, Cur genus pravum et peramarum vocentur,
Judaea, Cor Judaeorum lapideum,
Judaea, Vita poenalis est,
Judaea, Quae bona Judaeis Deus promiserit,
Judaea, Haereditas Dei populus Hebraeorum,
Judaea, Domini haereditas fuit quandiu puro animo servivit,
Judaea, Ad iracundiam Dominum provocaverunt, quia injustum putaverunt,
Judaea, Fuerunt steriles,
Judaea, Expulsio Judaeorum per superbiam provenit,
Judaea, Quomodo Deus eos judicaverit,
Judaea, Quomodo positi sunt deorsum,
Judaea, Malis suis affixi sant,
Judaea, Quare errantes, et per mundum dispersi,
Judaea, Quaro Christus Judaeam plebem dixerit suam,
Judaea, Christus Judaeos fratres appellat,
Judaea, Judaei et gentes duo parietes angulari lapide Christo conjuncti,
Judaea, Duplex generatio, una Hebraeorum, altera Christianorum,

Judaea, Populus Judaeorum exiens a Christo immundus est, ad eum conversus sospes fiet,
Judaea, Abundantiores fructus gentes quam Judaei attulerunt,
Judaea, Contra Judaeos et contra Nestorii atque Eutychis errores invehitur Cassiodorus,
Judaea, Contra Judaeorum infidelitatem invehitur,
Judaea, Hortatur Judaeos ad fidem in Christum, et ad poenitentiam,
Judaea, In quibusdam Judaeis in nomine vindicatum, cum facti sunt Christiani,
Judaea, Judaei ad Christum in fine convertendi,
Judaei, quare filii hominum vocati,
Judaei, Cur viri sanguinum dicantur,
Judaei, Vocantur claudicantes,
Judaei, Et vituli,
Judaei, Aspides et leones fuerunt,
Judaei, Quare unicornes appellati sunt,
Judaei, Tauri principes Judaeorum designant,
Judaei, Comparati jumentis insipientibus,
Judaei, Onagris,
Judaei, Canibus,
Judaei, Aspidi,
Judaei, Per petram Judaeorum duritia intelligenda,
Judicium, unde dictum,
Judicium, Judicium in singulari extremum significat,
Judicium, Facit judicium quisquis judicat contra se,
Judicium, Rectum judicium contra se irasci,
Judicium, Judicium et misericordia mutuam semper ineunt societatem,
Judicium, Omnes cum Christo judicant, qui ejus regulis non repugnant,
Judicium, De quibus rebus possumus judicare,
Judicium, Homines de vestibus alios judicant, Deus vero minime,
Judicium, A judicii Domini non declinare, est in via recta consistere,
Judicium, Quod judicium Dei petere debeamus,
Judicium, Petiti [•••] haec quibus periculosa, et quibus proficua,
Judicium, Judicii dies, mala dies dicitur, et quare,
Judicium, Per malum tempus intelligitur dies judicii,
Judicium, Dies judicii ira et foror vocatur,
Judicium, Hominibus incognita, non humanitati Christi,
Judicium, Quando Dominus cognoscetur judicia facere,
Judicium, Opinio quorundam circa diem judicii,
Judicium, Dens silet modo, at in judicio non silebit,
Judicium, Potestas Dei in judicio futuro,
Judicium, In judicio omnia apparebunt,
Judicium, Qui in judicio damnabuntur,
Judicium, Sancti in aequitate, peccatores autem cum justitia judicandi sunt,
Judicium, Recordatio judicii extremi proficua,
Judicium, Facies arcus diem judicii significat, et quis eam fugiet?
Judicium, Dies judicii tempestati comparatus, et quare,
Judicium, Tempestas dicitur,
Judicium, Judicia Domini abyssis comparantur,
Jurare, quid sit, et unde dicatur,
Jurare, Juravit dicitur, jure oravit,
Jurare, Quis in Deo juret,
Jurare, Quis per dolum jurat,
Jurare, Veraciter jurare in Veteri Testamento prohibitum non est, in Novo vix permissum,
Jurare, Cur homines jurare prohibeantur, V. Deus.
Jussio. V. Mandatum.
Justificationes, duplici modo accipiuntur,
Justificationes, Quid sit facere justificationes,
Justificationes, Spemuntur a Domino, qui ab ejus justificatione discedunt,
Justificationes, Justificationes Hebraeorum. V. Hebroei.
Justitia, quid sit,
Justitia, Justus sibi semper displicet, peccator vero amat unde pereat,
Justitia, Justus non abscondit veritatem,
Justitia, Quomodo os justi meditabitur sapientiam in coelo,
Justitia, Via justorum Dominus, et iter peccatorum diabolus,
Justitia, Perfecta devotio justi est Domino sub mentis jucunditate famulari,
Justitia, Justi Deum, et antequam mala patiantur, et cum patiuntur, quaerunt,
Justitia, Quid justus aliis commodet,
Justitia, Solus Dominus vias justorum cognoscit,
Justitia, Quomodo justus nunquam derelinquitur,
Justitia, Clamor justorum ad aeternam utilitatem semper auditur,
Justitia, Cur justis reverentia adhibenda sit,
Justitia, Duplici ratione justorum gaudia simulantur,
Justitia, In hac terra justi sunt incolae,
Justitia, In hoc mundo confunduntur, impii vero in futuro,
Justitia, Quando justi cadunt, impii rident, pii dolent,
Justitia, Quare justi affliguntur,
Justitia, Deus justos in manibus impiorum relinquit in hoc saeculo, in alio non,
Justitia, Latus Domini est corona justorum,
Justitia, Justi homines campis comparati,
Justitia, Palmae et cedro,
Quando justiJustitia, tia hominum in judicium convertetur,
Justitia, Servitus injustitiae nos praecipitat ad ruinam, V. Deus.
Juventus, quid significet,
Juventus, Juventus pro vitae novitate ponitur,

L

Labores, in hoc saeculo cur sancti viri sustineant,
Labores, Per labores opera bona significantur,
Lac, a liquore dictum,
Lacrymas amaras cur fideles fundant,
Lacrymas Piarum lacrymarum virtus,
Lacrymas Lacrymae in precibus violentae,
Lacrymas Spiritualis seminatio semper in lacrymis est,

Lacrymas Juges lacrymae satietatem inferunt,
Lacrymas Quando pane lacrymarum cibamur,
Lacus, quid sit,
Laetari, quid sit,
Laetari, Quae sit perfecta laetitia,
Lamenta, unde dicta,
Lampare, id est splendere,
Laqueus, dolum significat,
Largitas donatoris ubi non habet defectum, petendi nunquam debet esse fastidium,
Latus, unde dictum,
Laus, unde dicatur,
Laus, Deus solus debet laudari,
Laus, Laudis Dei nullus est finis,
Laus, Cur,
Laus, Quando laus Dei semper sit in ore justi,
Laus, Quis sepe Deum laudet,
Laus, Quis Deum vere laudet in corde suo,
Laus, Vera laudis confessio toto promitur mentis arcano, omnique Christiano convenit,
Laus, Laus divina oris est et operis,
Laus, In laudationibus Domini actus ipse habet praemium suum,
Laus, Tunc est Domino jucunda laudatio, quando in unum vox et vita convenerint,
Laus, Laudes Domino in tribulatione exhibere eximium est,
Laus, Sacrificium laudis Deo acceptum,
Laus, Hostia laudis praestantior quam pecudum victimae,
Laus, Gloria Domini est, ut fideles Christi laudes ejus cantare non desinant,
Laus, Nocturnis laudibus catholica Ecclesia se consolatur,
Laus, Semper surgitur, cum ad Domini praeconia festinatur,
Laus, Sensus noster spirituali gratia repletur inter laudes Domini, V. Deus, Psallere.
Laus, Laus omnino certa est quam adversarii profitentur,
Lectio divina cuncta virtus est,
Lectus, unde dicatur,
Lectus, Quid per lectum debeat intelligi,
Levare, quid sit,
Lex, unde dicatur,
Lex, Quid sit lex Domini,
Lex, Legis verissimus lator est Deus,
Lex, Lex per Moysen data et per Christum impleta,
Lex, Veritas legis est Dominus Christus,
Lex, Christus in lege, non sub lege ut caeteri homines,
Lex, Finis fuit legis,
Lex, Lex peccatum detegit,
Lex, Quis dicatur legem quotidie meditari,
Lex, Fructus legis in a [] ictione monstratur,
Lex, Quis contra legem agat,
Lex, Legis Domini obliviscitur qui ejus praecepta non complet,
Lex, Dissipare legem est aliter vivere quam praescribit,
Lex, Lex divina sanctuarium Dei vocatur,
Lex, Mensa Domini est utriusque legis intellectualis epulatio,
Lex, Lex Domini spiritalis esca vocatur, de qua impiorum mens fame jejuna est,
Lex, Quare calix dicatur,
Lex, Per vinum austeritas legis significatur,
Lex, Legis mysteria cerae comparata,
Lex, Per sagittas verba legis intelligenda,
Libanus, quomodo interpretandus,
Liber, unde dictus,
Liber, Cooperiendorum codicum artifices instituit Cassiodorus,
Liber, Liber viventium notitia Domini inviolabilis firmaque sententia,
Liber, Liberum arbitrium ad bonum Adam peccante perdidimus,
Liber, Per liberum arbitrium utilitas mortalium non est explicanda,
Liber, Vocatur pes in sacra Scriptura,
Liber, In mala parte execrabilis libertas arbitrii,
Linea, quid,
Linea, Quid sit linea intelligibilis,
Linea, Quid recta linea,
Linea, Quid rectilineae,
Linea, Quid inaequales,
Linea, Quid perpendicularis,
Linguae laus,
Linguae Utilitates linguae,
Linguae Deus iratus linguas divisit; adunavit propitius,
Linguae Diversus linguae usus,
Linguae Lingua sequitur mentis arbitrium,
Linguae Difficile est indeliberatum rectum esse sermonem,
Linguae Pessimi non ante cogitant quam loquantur,
Linguae Viri perfecti est et competenter tacere, et apte loqui,
Linguae Lingua nos trahit frequenter ad vitia, et quomodo ab illis retrahatur,
Linguae Superflua verba raro vitat vel continens,
Linguae Facilius culpa refugitur tacendo quam loquendo,
Linguae Nihil dicendum nisi quod et loquentem juvet, et audientium sensus aedificet,
Linguae Quid sit lingua magniloqua,
Linguae Quid sit magna loqui,
Linguae Gratum dicendi genus, cum anima sua loqui,
Linguae Loquitur ipse alieno ministerio, qui loqui facit,
Linguae Quorum lingua dolum concinnat,
Linguae Lingua saeviens occidit,
Linguae Guttur eorum qui mortifera loquuntur, sepulcrum est,
Littera et syllaba, quid sint, V. Orthographia.
Littera et syllaba, Omnes litterae apud Hebraeos significantias suas habent,
Littera et syllaba, Cur saecularium litterarum studia non respuenda,
Litterae sacrae. V. Scriptura.

Locus est liber et spatiosus quem diabolus non occupat,
Locus dialecticus, quid sit,
Locus dialecticus, Locorum agnitio dialecticos atque oratores multum juvat,
Locus dialecticus, De locis rhetorices in generali et in particulari,
Locus dialecticus, Ex quibus locis medii sumantur,
Locus dialecticus, In persona et negotio omnis locorum ratio constituta est,
Locus dialecticus, Loci partitione sumpti multiplici sunt modo,
Lucernas perpetuas invenerat Cassiodorus,
Luna et stellae, ad obsequium, non ad imperium conditae,
Luna et stellae, Quid eclipsis lunae, V. Eclipsis.

M

Maceria, quid sit,
Machabaeorum libri II maximam partem sanctus Ambrosius in libro Patriarcharum exposuit,
Machabaeorum Libros Machabaeorum Bellator presbyter commentatus est,
Madian, interpretatur declinans iudicium.
Magnitudo, numerabilis quid,
Maheleb, interpretatur chorus divina verba decantans,
Maledicere corde quis dicatur,
Malitia, ex macie dicta,
Malitia, Nobis non est naturalis, sed adventitia,
Malitia, Est omnium criminum mater,
Malitia, Qui in malitia sperat, seipsum decipit,
Malum, quid sit,
Malum, Duplex malum,
Malum, Cur malum non sit substantia,
Malum, Omne malum suam importat ultionem,
Malum, Deus bene utitur malis alienis,
Malum, Dominus retribuet nobis bonum pro malo,
Malum, Quaevis mala nos non debent a Christi gratia segregare,
Malum, Nocentes malum inferendo prosunt innocentibus,
Malum, Quem Deus adjuvat malorum contritione non deficit,
Malum, Malum intestinum vulnus insanabile, V. Peccatum.
Malum, Quando omnia mala finienda,
Malum, Malorum hominum quae sint indicia,
Malum, Malorum poena est a munere Divinitatis arceri,
Malum, Malis societate misceri non debemus,
Malum, Populus Dei nescit cum malis morum permixtione confundi,
Malum, Quoties mala committi patimur, eis consentire videmur,
Malum, Malus dum praedicatur extollitur,
Malum, Cur mali odio habeant bonos,
Malum, Felicitas eorum velut somnium evigilantium,
Malum, Cur mali oves vocentur, V. Peccatores.
Mala punica, quid significant,
Mala punica, Quid punicum et granatum significet,
Manasses interpretatur oblitus,
Mandata Domini dicta sunt ut fiant, non ut tantum cantentur,
Mandata Praecepta Domini triplici doctrina continentur,
Mandata Omnia Dei praecepta nos implere convenit,
Mandata Quis ad praecepta Domini custodienda paratus dicatur,
Mandata Quis sermones Domini custodiat,
Mandata Per dilectionem non per timorem mundanum praeceptum Domini decet sanctos viros operari,
Mandata Via mandatorum nisi dilatato corde non curritur,
Mandata Mandata Domini bene servantur, cum nulla adversitas metuitur,
Mandata Vere Deum diligit, qui mandata ejus custodit; et is a Deo exauditur,
Mandata Illi semper hilares sunt, qui a jussis Domini non recedunt,
Mandata Psallit Domino in cithara, qui per actum carnalem mandata Divinitatis operatur,
Mandata Exercitatio nostra jussionum Domini observatio dicitur,
Mandata Mandata perfecte discuntur, cum fiunt,
Mandata Intellectus mandatorum sancta operatio est,
Mandata Vera Dei recordatio mandatorum ejus observatio,
Mandata Mandata qui custodit, et ab ipsis custoditur,
Mandata Beati sant qui praecepta Domini pura mente custodiunt,
Mandata Mandata Domini veram prudentiam conferunt et salutem,
Mandata Ipsi virtute possunt, qui jussis Domini obediunt,
Mandata Cur a mandatis Domini qui non declinat, nulla deceptione capiatur,
Mandata Sub defensione Domini sumus, dum a praeceptis ejus non deviamus,
Mandata In mandatorum nullo peccandum,
Mandata Se persequitur, qui Domini jussa non sequitur,
Mandata Per partes perit, qui divinis jussionibus reluctatur,
Mandata Praecepta legis futurorum umbra et speculum,
Mandata Per denarium divina praecepta intelliguntur,
Mandragora, quid sit, et ad quid apta,
Manes, in quo erravit,
Manifeste, unde dicatur,
Manna. V. Eucharistia.
Mansuetos inter et mites quae differentia,
Mansuetos Quid dicantur mansueti,
Mansuetos Suscipiuntur in coelum,
Mansuetos Mansueti montibus comparantur,
Manus, potestatem significat,
Manus, Quid per laevam, quid per dexteram intelligatur,
Manus, Per manus operatio designatur, per digilos vero operationis discretio,
Manus, Levare manus significat bonis operibus occupari,
Manus, Qui dexteram muneribus repleant,
Manus, Quis spiritualiter manus lavat,
Marcellini (de) historia,
Mare, a meando dictum,
Mare, Per mare mundus intelligitur,
Mare, Gentes, V. Mundus.
Marius, Victorinus, librum de Hypothesis Syllogismis edidit,

Martyrium verum solus Ecclesiae filius meretur,
Martyrium Martyrium durum est iter carni, sed beata est vita animae,
Martyrium Est calix salutaris, et cur,
Martyrium Quando martyres de tribulationibus liberati,
Martyrium Ut martyres Deus coronet, patitur eos tormenta sustinere,
Martyrium Eos tradit ad poenas, ut reddat coronas,
Martyrium Per genas ecclesiae martyres significantur,
Martyrium Per cedros,
Martyrium Per colles,
Martyrium Martyres ovibus comparati,
Martyrium Ossibus,
Martyrium Et turribus,
Martyrium Per mustum malorum granatorum dilectio sanctorum martyrum designatur,
Mathematica, quid sit,
Mathematica, Quid, et in quas partes dividatur,
Mathematica, Cur doctrinalis vocetur,
Mathematica, Quid magnitudines rationales et irrationales,
Matthaeum (sanctum) B. Hieronymus, sanctus Hilarius et Victorinus episcopus explicuerunt,
Matutinum, dicitur quasi mane primitivum,
Matutinum, Quis mane deprecatur,
Meditatio, frequens est mater intelligentiae,
Meditatio, Quid sit cum corde meditari,
Meditatio, Meditatio divinae Scripturae ex usu dulcescit,
Meditatio, Quae meditatio beatos faciat,
Melchisedech. V. Eucharistia, Sacrificium.
Memoria, quid sit,
Mendacium, ore prolatum est labor laborum,
Mendacium, Cur mendacium significet idola,
Mendacium, Sepulcrum mortui guttur est mentientis,
Mensa, unde dicta,
Mensa, Mensa in bono et in malo ponitur, V. Eucharistia.
Mentis nostrae intuitus qualis, V. Anima.
Meridies, unde dictus,
Meritum. V. Gratia.
Metempsychoseos error damnatur,
Miracula, a sanctis hominibus facta describuntur,
Miracula, Sancti post mortem miraculis coruscant, V. Christus.
Misericordia, est in manu Domini,
Misericordia, Nos misericordiae Dei offerre debemus, et cur,
Misericordia, Nullum tempus a misericordia Dei exceptum,
Misericordia, Corda nostra sine pluvia misericordiae, sicut terra sine aqua,
Misericordia, Misericordia Domini tormentorum consolatrix,
Misericordia, Dominus miseretur miserentibus,
Misericordia, Misericordia illa est de qua alter non gemit, V. Deus.
Misericordia, Missarum ordo in psalmo XXXIII videtur descriptus,
Misericordia, Trisagion in missarum celebratione canit Ecclesia, V. Eucharistia.
Mitis. V. Mansuetus.
Moab, id est ex patre,
Moab, Moab interpretatur ex patre,
Monasticae vitae laus,
Monasticae Vita coenobitica et eremitica commendatur,
Monasticae Non est alienum a monachis hortos colere, et agros exercere,
Monasticae Rustici a monachis erudiendi,
Monachi passeribus comparati,
Mons, in Scripturis divinis aequivocus est,
Mons, Montes in bono et malo ponuntur,
Mons, Quid per montem significetur,
Mons, Per montes sancti viri, vel libri Domini, vel angeli possunt intelligi,
Mons, Per montes apostoli et prophetae significantur,
Mortalitas, est paries quidam constitutus inter Deum et homines,
Morte affici, quid sit,
Morte affici, Quid sit mors,
Morte affici, Quae sit vera mors,
Morte affici, Vespera nostra est nostra mors,
Morte affici, Fidelibus mors somnus est, V. Sanctus.
Moyses, interpretatur assumptus,
Moyses, Minister est Veteris Testamenti, et propheta Novi,
Moyses, Virga Moysi haereditas vocata,
Moyses, Mundi figuram ovi similitudini Varro comparavit,
Moyses, Totius mundi aetas aeternitati comparata, nimis est exigua,
Moyses, Mundus hic a Deo regitur. V. Deus. Mundus hic lacus quidam est,
Moyses, Locus afflictionis est,
Moyses, Locus peccatoris est, et quare,
Moyses, Duobus modis transitur,
Moyses, In hoc mundo peregrinatur omnis qui Christo devotus est,
Moyses, Felicitas mundi non quaerenda,
Moyses, Quanto quis superna desiderat, tanto erga ea quae mundi sunt languescit,
Moyses, Qui mundana spernit, suavitate divinae contemplationis expletur,
Moyses, Nec hominem nec diabolum timet, qui mundana despicit,
Moyses, Quae animae mundum vicerint,
Moyses, Mundum deserentes malorum oblocutionibus subjacent,
Moyses, Luxus, avaritia, superbia primitiva sunt mundi quae Dominus percussit,
Moyses, Amatores mundi illa diligunt unde perire noscuntur,
Moyses, Mundus iste mare dicitur,
Moyses, Per noctem mundus iste intelligitur,
Moyses, Cur desertum dicatur,
Moyses, Mundani homines cerae liquenti comparati, V. Soeculum, Sanctus.
Murenulae, quid sint juxta litteram et mysticum sensum,
Murmurantium cogitationes intus latentes agnoscit Deus,
Murmurantium Exaltat cornu, qui contra Deum remurmurat,

Musica, quid sit,
Musica, Quis musicae inventor
Musica, Musicae disciplinae commendatio et divisio,
Musica, Recensentur omnes toni musicae, et qui sint, V. Tonus.
Musica, Utilitas musicae, et qui de ea tam Graece quam Latine scripserint,
Musica, Coelum et terra non sunt sine musica,
Musica, Quomodo musica per omnes actus vitae nostrae diffundatur,
Myrrha et aloes, quid sint et quid significant,

N

Nardus, quid sit,
Nardus, Fragrantiam virtutum designat, quae a tempore Incarnationis excrevit,
Nares, unde dictae,
Narratio, quid sit,
Narratio, cor et anima causarum vocatur,
Natura, quid sit,
Necessitas, unde dicatur,
Necessitas, Quid sit necessarium,
Necessitas, Quid necessarium ac non probabile,
Negatio, quid sit,
Negationes, quae permittantur,
Negligentibus et infidelibus Deus dormit,
Nephtalim, id est dilatatio mea,
Nequam, unde dictus,
Nequitia, quid, V. Peccator.
Nimius, quid dicatur,
Nomen, unde dictum,
Nomen, Quid sit,
Nomen, De nominum casibus et numeris,
Nomen, De nominum generibus,
Nomen, De nominum declinationibus,
Nomen, De gradu positivo, comparativo et superlativo,
Nomen, Nomen et adverbium quamdam habent inter se cognationem,
Nomen, Nomina antiqua veniente Christo mutata, sunt,
Nox unde dicta,
Noxia audire et non respondere fortissimum est,
Numerus, quid sit,
Numerus, Quid significet,
Numerus, Monas non potest numerus dici,
Numerus, Quaternarii numeri commendatio,
Numerus, Quinarius numerus cui attribuatur,
Numerus, Senarius numerus perfectionem significat,
Numerus, Cur
Numerus, Quare senarius numerus poenitentibus aptetur,
Numerus, Septenarin. numerus quid significet,
Numerus, Septenarius numeru Spiritus sancti virtute perfectus,
Numerus, Septuplum perfectio nem muneris coelestis significat,
Numerus, Numerus septena rius ad septiformem Spiritum respicit,
Numerus, Numerus octonarius magna sacramenta in Scripturis continet,
Numerus, Numerus nonarius quod sacramentum contineat,
Numerus, Numeri denarii commendatio,
Numerus, Significat remunerationem,
Numerus, Numerus undenarius quod mysterium indicet,
Numerus, Numerus duodenarius mysticus,
Numerus, Laudatur,
Numerus, Numerus decimus tertius quid repraesentet,
Numerus, Quid numerus decimus quartus repraesentet,
Numerus, Quid numerus decimus quintus significet,
Numerus, Numerus decimus sextus quod mysterium repraesentet,
Numerus, Numerus decimus septimus magna legis sacramenta concludit,
Numerus, Quid numerus decimus octavus significet,
Numerus, Quod sacramentum numerus decimus nonus contineat,
Numerus, Quid numerus vigesimus significet,
Numerus, Numerus vigesimus primus quot sacramenta contineat,
Numerus, Numerus vigesimus secundus quid significet,
Numerus, Numerus vigesimus tertius ad quid spectet,
Numerus, Numerus vigesimus quartus quae mysteria declaret,
Numerus, Quid numerus vigesimus quintus significet,
Numerus, Numerus trigesimus quid significet,
Numerus, Numerus trigesimus tertius quae mysteria contineat,
Numerus, Numerus quadragessimus purificationi aptatur,
Numerus, Numerus quadragessimus secundus quod mysterium contineat,
Numerus, Numerus quadragessimus sextus quae sacramenta declaret,
Numerus, Numerus quinquagesimus significat annum jubilaicum.
Numerus, Numerus sexagesimus ad quos pertineat,
Numerus, Numerus septuagesimus legi, octogenarius vero populo Christiano quomodo deputetur,
Numerus, Octogenarius numerus in malo aliquando accipitur,
Numerus, Numerus nonagesimus quomodo sanctam Trinitatem repraesentet,
Numerus, Millenarius numerus pro summa perfectione ponitur,
Numerus, Ratio interpretandi numeros, quando excedunt,
Numerus, Quid numerus circulatoris,
Numerus, De numeris ad arithmetica pertinentibus in genere et in particulari,

O

Oblationes piae, charitatis studio factae, non sunt respuendae,
Oblivio, ab originali peccato descendit,
Obloqui, quid sit,
Obscurum, quid,
Obsecrare, quid sit,
Obsidio, unde dicta,
Obturare, a sacerdotibus tractum, et quomodo,
Occasus, unde dictus,

Occidentalis locus, quid,
Occultis (pro) filii quid significet,
Octava, ad aeternam pertinet requiem,
Oculus, unde dicatur,
Oculus, Oculus intellectum significat,
Odium, unde dictum,
Odium, Perfectum odium est homines diligere, et eorum vitia semper horrere,
Odium, Officii divini vigiliis horasque gratas faciunt psalmi, V. Vigilia.
Og interpretatur coacervans,
Og interpretatur conclusio,
Olei unctio, quare frequenter adhibita,
Oleum in bono et in malo ponitur,
Olera, unde dicta sint,
Onerare qui alium festinat, se graval,
Opera hominum, viae durae sunt,
Opera hominum, Fulgor Dei operum qualitates aperit,
Opera bona, hic velut semina jaciuntur,
Opera bona, Sunt semen fructus aeterni,
Opera bona, Suam vocem habent,
Opera bona, Diluculo semper exsurgit qui piis operibus in Ecclesia Deum laudat,
Opera bona, Plaudunt manibus bene operantes,
Opera bona, Cibus Domini bona nostra opera sunt,
Opera bona, Opera pia per elevationem manuum intelliguntur,
Opera bona, Semen opera nostra significat,
Opera bona, Et opera bona,
Opera bona, Bona opera citharae comparantur,
Oppositionibus (de),
Opprobrium, quid significet,
Opprobrium, Graviora sunt opprobria quae vicinitas novit,
Orare, Oratio, Orator. Oratio oris ratio dicta,
Orare, Oratio duobus modis dicitur,
Orare, Quid sit oratio,
Orare, Quae sit cordis petitio,
Orare, Orationum genera,
Orare, Orationis forma,
Orare, Quis veraciter Deum invocet,
Orare, Quis perfecte oret,
Orare, Quomodo ante Deum semper oramus,
Orare, Regula rectae petitionis,
Orare, Modus orationis perfectae indicatur,
Orare, Ad Deum plus clamat causa quam lingua,
Orare, Quando insipienter et sapienter petimus,
Orare, Oratio ex humili, mansueto et sincero debet corde procedere,
Orare, Decet peti nimia supplicatione quod summum est,
Orare, Justum est ut jugiter rogetur, qui, si non petatur, offenditur,
Orare, Nunquam debet a precibus cessare, qui punienda pravitate peccavit,
Orare, Aliud est petere tentando, aliud confitendo,
Orare, Fidelium clamor est devotae mentis affectus,
Orare, Ad Dominum non clamat, nisi qui petitionem suam ad eum loto cordis affectu dirigit,
Orare, Ille tantum clamat ad Deum, qui petit quae fidelibus dantur,
Orare, Vox deprecationis est puritas orationis,
Orare, Suggestionibus inimici orando non cedere certamen magnum,
Orare, Si Deum invocet indevotus, iudicium postulas, non veniam,
Orare, Boni quid orando petunt, mali vero quid,
Orare, Oratio dominica, quotidiana oratio vocatur,
Orare, Sanctus Cyprianus orationem dominicam primus exposuit,
Orare, Sancti Cypriani liber de Orationis dominicae Expositione laudatur,
Orare, Orare commonemur tensis manibus in modum crucis,
Orare, Mos orandi tensis manibus in modum crucis,
Orare, Oratio est sacrificium,
Orare, Per orationem Deo praesentamur,
Orare, Verba orationis quasi quaedam persona ad conspectum Domini introeunt,
Orare, Contra peccata continua remedium est Domino jugiter supplicare,
Orare, Orationis effectus,
Orare, Clamat homo, ne sileat Deus,
Orare, Bonas orationes velut aliquid vultuosum Deus inspicit,
Orare, Deus fideliter supplicantes efficaciter audit,
Orare, Semper ad utilitatem suam auditur, qui clamat ad Dominum,
Orare, Multi petunt a Deo, sed feliciter differuntur,
Orare, Oratio cum a Christo funditur, institutio est sancta fidelium; cum a subjectis agitur, satisfactio est delictorum,
Orare, Iudicium ille solus probatur evadere, qui recurrit ad preces,
Orare, Justitiae est divinae supplicanti parcere,
Orare, Vitium orantibus commune, et maxime otiosis,
Orare, Oratio incenso comparatur,
Orare, Incensum orationes significat,
Orare, Deus repellit a mandatis subdole rogantes,
Orare, Orator quid sit, ejus officium et finis,
Orare, Quae sit differentia inter dialecticum oratorem et philosophum,
Orare, Tria debet praestare orator,
Orare, Orator vitio iracundiae careat, et quare,
Orare, Revocantur in melius oratores artificiosi,
Orare, Oratio quid sit,
Orare, Orationis duo sunt genera,
Orare, Quot sint partes orationis,
Orare, Quid sit demonstrativum genus,
Orare, Quid ostentabile,
Orare, Quid honestum causae genus,
Orare, Quid sententiabile,
Orare, Quid deliberativum,
Orare, Quid iudiciale,

Orare, Quaestio judicialis duabus partibus segregatur,
Orare, Quid sit qualitas judicialis,
Orare, Quid remotio criminis,
Orare, Quid sit conjecturalis status,
Orare, In suadendo et dissuadendo tria spectanda,
Orare, Quando fiat vitiosa oratio,
Orare, Eclipsis est defectus orationis, V. *Eloquentia, Eloquium.*
Ordines rerum non convertit, nisi qui eas fecit,
Ordines Ordines ecclesiastici. V. *Ecclesiastici, Poenitentia.*
Oreb interpretatur siccitas,
Organum, quid sit,
Organum, Per organa Scripturarum divinarum collatio intelligitur,
Origenes, quot libros in Octateuchum confecerit, et quomodo sit legendus,
Origenes, Epistolam ad Rom. viginti libris declaravit, quos Rufinus in decem redegit,
Origenes, Cassiodorus loca prava Origenis sedulo adnotavit,
Origenes, Orosii (de) historia,
Orthogonium, quid,
Orthographia, quid,
Orthographia, Utilitas et dignitas orthographiae,
Orthographia, Ex quibus auctoribus orthographia a Cassiodore desumpta,
Orthographia, Orthographia apud Graecos sine ambiguitate expressa, non vero apud Latinos,
Orthographia, Orthographos antiquos collegit Cassiodorus,
Orthographia, Orthographi prisci frequenter relegendi,
Orthographia, Quaedam vocabula non scribuntur modo per easdem litteras per quas antiquitus,
Orthographia, De quibusdam litteris, et quomodo scribi debeant, *et seqq.*
Orthographia, Aliter scribere et aliter pronuntiare vecordis est,
Ossa, fortitudinem animi significant, et quomodo,
Ossa, Et firmitatem,
Ossa, Et fidelium firmitatem, qui non conterentur,
Ostium, ab ostando dictum,
Otium. V. *Christiani.*
Oves Domini quae sint,
Oxygonium, quid,

P

Pacificus, quis sit,
Pacificos Dominus quaerit,
Pactum, quid sit et unde dictum,
Pagani, dicti quod a civitate Dei longe sint, V. *Christi passio.*
Pallium. V. *Diplois.*
Palma unde dicta,
Palpebrae, unde dictae,
Paradisus, vocatur terra viventium,
Paradisus, Quid significet paradisus,
Paradisus, Paradisi descriptio,
Parallelae, quid,
Parcit Deus, cum sibi non parcit reus,
Parcit Deus, Damnantibus se parcit Dominus,
Parcit Deus, Dominus cum hic punit, in iudicio parcit,
Participium, quid,
Partitio, quid,
Passeri, quinam comparentur,
Passio Christi. V. *Christus.*
Pater. V. *Deus.*
Pater aeternus. V. *Trinitas.*
Patientia, quid sit,
Patientia, Convenit Christiano,
Patientia, Patientiae effectus mirabiles,
Patientia, Si patientia a corde recesserit, turbamur; si permanserit firmamur,
Patientia, Patientia semper mitigantur adversa,
Patientia, Per patientiae bonum divinum nobis venit praesidium,
Patientia, Vincit qui patitur, vincitur qui vulnerat,
Patientia, Nullum crimen est quod non impatientia maie nascatur,
Patria, quasi patris atria dicta,
Patrum scripta, sedulo legenda,
Patrum scripta, Labor Cassiodori Patrum codices legendo,
Paulini liber de Theodosio principe eloquens,
Paulus (sanctus) per Benjamin designatur,
Paulus simplex daemonibus imperavit,
Pauper unde dictus sit,
Pauper Spiritualis pauper quis sit,
Pauper Qui pauperes Dei sint,
Pauper Qui sint pauperes Christi,
Pauper Pauperes Christi sunt apostoli vel prophetae,
Pauper Pauperes Christi sunt qui delicias voluptatesque despiciunt,
Pauper Pauperum Christi laus,
Pauper Qui pauperes saturandi sunt,
Pauper Pauper eundem quem iudicem habet refugium.
Pauper Quando pauper ad studium virtutis accenditur,
Pauper Virtus animi in paupertate infirmatur,
Pauper Cur eam Christus elegerit, V. *Egenus,*
Pax, unde dicta,
Pax, Pax vera,
Pax, Quis pacem cum Domino habeat,
Pax, Pax aeterna ex divina contemplatione provenit,
Pax, Pax sequenda, quia fugit,
Peccare. Peccatum. Peccatum originale astruitur contra Pelagianos,
Peccare. Quis eorum error circa hoc peccatum,
Peccare. An peccatum originale sit per traducem in anima,
Peccare. Quam juste sanctus Augustinus de hoc dubitaverit,
Peccare. Peccatum originale praevenit antequam nascamur,

Peccare. Infantes originali peccato obnoxii sunt,
Peccare. Et omnis qui vivit,
Peccare. Delicta ignorantiae peccatum originale dicitur,
Peccare. Originale peccatum ad vitia semper nos trahit,
Peccare. Peccatum originale per baptismum deletur,
Peccare. Quando quis priscorum delictis reus sit,
Peccata inter et iniquitates quae sit differentia,
Peccata Omnes vincti sumus lege peccati,
Peccata Sine levi peccato vita ista non ducitur,
Peccata Sancti viri culpas ex loto vitare non possunt,
Peccata Nemo quandiu vivit potest effugere peccatum, ideo jugiter petendum est absolvi,
Peccatum omne tribus modis contrahitur,
Peccatum Quando per oculos peccamus,
Peccatum Pingue et validum peccatum quod arbitrio committitur,
Peccatum Peccata graviora, quando cum advertentia sunt commissa,
Peccatum Maximum est vitium post peccatum ad excusationes confugere,
Peccatum Cur,
Peccatum In vicem est facti, sceleris prolata sententia, .
Peccatum Gravissimum est peccatum occasionem alicui praeberere peccandi,
Peccatum Quis alterius peccati particeps,
Peccata quanto majora sunt, tanto longius a Deo repellunt,
Peccata Qui peccat, gratiam sancti Spiritus amittit,
Peccata Peccatum contra nos stat quasi figurata imago,
Peccata Multa peccata ingentes excitant fluctus,
Peccata Quare copiosum dicitur peccatum,
Peccatum morbus est animarum,
Peccatum Peccata sunt vincula,
Peccatum Peccata tenebrosa sunt,
Peccatum Peccata nostra nisi intelleximus, ad poenitentiam non venimus,
Peccatum Profundae ignorantiae est aliquem nescire, quod peccat,
Peccatum Peccatorum nostrorum memores semper esse debemus,
Peccatum Peccati memores sua facta refugiunt, seque ad beneficia Domini convertunt,
Peccatum Singulare remedium quo peccata vitentur, est praesentia Dei,
Peccatum Nunquam peccatum relinquit, qui amat quod peccat,
Peccatum Revertitur in dimidio dierum suorum, qui ad antiqua delicta revertitur.
Peccatum Abominatio peccatorum est absolutio nostra,
Peccatum Peccata quomodo deleantur,
Peccatum Multis modis peccata dimittuntur,
Peccatum Cum Deus delicta respicit, punit; cum hominem intuetur, absolvit,
Peccatum Peccata per spinas intelliguntur,
Peccatum Cineribus peccata comparantur,
Peccatum Peccata aquis comparata,
Peccatum Peccata fumo comparata, V. *Iniquitas, Malum.*
Peccator, quis sit,
Peccator, Duo sunt genera peccantium,
Peccator, In peccatores invehitur Cassiodorus,
Peccator, Modus excedendi peccatoribus datus est,
Peccator, Detestabilium hominum consuetudo,
Peccator, Peccatores vitiant illam imaginem in qua creati sunt,
Peccator, Non intelligunt dignitatem suam,
Peccator, Plerumque per decorem compositae locutionis se abscondunt,
Peccator, Quando completa sit nequitia peccatorum,
Peccator, Vota vel facta peccantium semina dicuntur,
Peccator, Dominus nulla reprehendenda constituit, peccator econtra,
Peccator, Quae sint divitiae peccatorum,
Peccator, Mutuantur peccator et justus, sed diversimode,
Peccator, Dies peccatorum cum festinatione transeunt,
Peccator, Infelicitas peccatorum describitur,
Peccator, Projicitur a facie Domini, qui curari non vult,
Peccator, Deus peccatores videt, ut eos perdat,
Peccator, Quomodo mors peccatorum sit pessima,
Peccator, Peccatores a regno Dei excludendi,
Peccator, Locus est peccatorum supplicii praeparatus,
Peccator, Cur locus eorum mortis umbra dicatur,
Peccator, Peccatores non sola peccatorum suorum recordatione puniendi,
Peccator, In diaboli retiaculum cadent peccatores,
Peccator, Peccatoris conversio describitur,
Peccator, Quae a peccatoribus erga Deum agenda,
Peccator, Deus jubet peccatores se semper affligere,
Peccator, Qui peccatores Domino propinquant,
Peccator, Occidit Deus peccatorem cum moratur peccato, ut vivat Domino,
Peccator, Deus elevat et elidit feliciter peccatores,
Peccator, Illos ad eorum salutem destruit,
Peccator, Eos percutit, ut misericordiam per poenitentiam impetrent,
Peccator, Peccator quomodo lacet, et loquitur, V. *Gratia.*
Peccator, Peccatores in Christum refugium habentes herinacis comparati,
Peccator, Quid sit gladius peccatoris,
Peccator, Velum quoddam est densitas peccatorum,
Peccator, Peccatores sunt carbones,
Peccator, Voluntates peccatorum pulveri comparantur,
Peccator, Capra peccatoris figura est,
Peccator, Per terram peccator intelligitur,
Peccator, Cur,
Peccator, Vasi luteo comparatur,
Peccator, Dies peccatorum globis fumiferis exaequantur,
Peccator, Peccatores feno comparati,
Peccator, Luto platearum,
Peccator, Fumo et cerae,
Peccator, Peccatores obstinati crystallo comparati,
Peccator, Quid sit puteus, et quando in eum cadent,

Pecudum (in) vice qui apud Deum sint,
Pelagianerum error,
Pelagianerum error, Quam perniciosus,
Pelagianerum error, Exsecrandus,
Pelagianerum error, Damnatur,
Pelagianerum error, Objectiones solvuntur, V. Peccatum originale, Gratia.
Peregrinus, unde dicatur,
Peregrinus, Quae peregrinis et aegrotis praeparantur fiunt coelestia,
Perfectio nostra ad Dominum pervenire,
Perfectorum est nunquam a Deo velle recedere,
Perfectorum Perfectorum potestas, V. Consummatio, Gemitus.
Perfidorum genus duplex,
Perfidorum Perfidi immemores sunt Dei,
Pericula quae habentur occulta graviora sunt,
Persecutio Ecclesiae, triplex,
Persecutio Ecclesiae, Quid persecutores dicebant Christianis afflictis,
Persecutio Ecclesiae, lis credere nesciunt Christi membra,
Persecutio Ecclesiae, Persecutorum tormenta castigatio Domini vocantur,
Persecutio Ecclesiae, Utilitas ex persecutionibus,
Persecutio Ecclesiae, Ecclesia persecutionibus improborum crescit,
Persecutio Ecclesiae, Electorum numerus crevit, quantum se tyrannorum ira succendit,
Persecutio Ecclesiae, Perficiuntur passionibus fideles,
Persecutio Ecclesiae, Perfectus Christianus in prosperis, et in adversis temperatus,
Persecutio Ecclesiae, Per aquas et flumina persecutionum minae et blandimenta intelliguntur,
Persecutio Ecclesiae, Persecutores abyssis comparantur, V. Ecclesia, Mali.
Persona, quid sit,
Pes, quid,
Pes, Quid significet,
Pes, Per pedes motus animi intelliguntur,
Pes, Pes in singulari pro superbia et pro affectu mentis ponitur,
Pessimum, unde dictum sit,
Pessimum, Quare pessimi fugiendi,
Petrus, abbas, Commentaria in omnes Epistolas sancti Pauli ex operibus sancti Augustini confecit,
Phantasia, quid,
Pharao, interpretatur dissipatio,
Philosophia, quid sit, et quotuplex,
Philosophia, Errores philosophorum, mundum nunquam aut creatum aut finiendum, rite eversi,
Philosophia, In philosophos paganos invehitur Cassiodorus,
Philosophia, Pisces maris philosophos significant, Vid. Dialectica, Oratio, Psalmus XL.
Pietatis spiritus, quid,
Pietatis spiritus, Pietatem non potest invenire qui eam aliis impendere contempsit,
Pilalus, quando ambulavit in magnis,
Placabilem semper reperiri summa virtus Christiani,
Placet Domino qui sibi displicet,
Plagae, quid sint,
Poenitere, quid sit,
Poenitere, Quae sit vera poenitudo,
Poenitere, Perfecta poenitentia est peccata futura cavere, et lugere praeterita,
Poenitere, Quae differentia sit inter poenitentes et lamentantes,
Poenitere, Quae sit formula poenitentium,
Poenitere, Poenitentia privata non arcet ab ordinum susceptione, sed publica,
Poenitere, In hoc saeculo tempus est poenitentiae,
Poenitere, Homo debet semper lugere quod peccat,
Poenitere, Poenitentium encomium,
Poenitere, Poenitentiae laus,
Poenitere, Conditio beata poenitentium,
Poenitere, Duobus modis perfectae poenitentiae virtus ostenditur,
Poenitere, Poenitentia est medicina inestimabilis,
Poenitere, Deus resistentes sibi inimicis dimittit, et poenitentes protegit,
Poenitere, Confusio poenitentium aeternum tollit opprobrium,
Poenitere, Foedos peccata reddunt; sed poenitentiae lavacra reddunt decoros,
Poenitere, Recipiunt proficuum poenam, qui propter vitam torquentur aeternam,
Poenitere, Poenitentia est quoddam iudiciale genus,
Poenitere, Peccatori laus divina interdicitur, non poenitenti,
Poenitere, Omnis poenitentia est oratio,
Poenitere, Cur poenitentes talia se dicant perpeti qualia humana natura non praevaleret sustinerere,
Poenitere, Poenitentiam agere etiam in vitae termino non desperandum,
Poenitere, In vero poenitente peccata non redeunt,
Poenitere, Carbones ignis suat poenitentiae cruciatus,
Poenitere, Per nycticoracem poenitentes intelliguntur,
Poenitere, Convallis lacrymarum est poenitentis humilitas,
Populi, per aquas intelliguntur,
Poria, unde dicta,
Portae Domini,
Portae Domini, Portae vocatur apostoli, Christus vero porta, et quare,
Portae Domini, Quid sit porta mortis,
Portae Domini, Portae mortis a diabolo positae,
Portio a parte dicta,
Potentia summi principis dignitatem servientis auget,
Potentia Cur iniquam potestatem non permittat Dominus diutius grassari,
Potentia Virga boni malique potestas significatur,
Praeceptum. V. Mandatum.
Praecingere, quid significet,
Praedestinatione (in) consistit quidquid in mundi administratione evenit,
Praedestinatione (in) Cogitationes cordis Domini significant praedestinationem rerum,
Praedestinatione (in) Per plantationem in domo Domini praedestinatio ejus significatur,
Praedicatores, quid agere debeant,
Praedicatores, Praedicatoribus nunquam deest verbi Dei praedicatio,
Praedicatores, Deum praedicando non eum magnificamus, sed nos magnificamur,
Praedicatores, Deus pro capacitate mentis temperat verbum praedicationis,

Praedicatores, Verba praedicatorum piis imbres, perfidis igniti laquel,
Praedicatores, Vox tonitruum praedicatorum sanctorum,
Praedicatores, Boves praedicatorum designant,
Praedicatores, Pedes praedicationes significant,
Praedicatores, Per coelos vera praedicatorum inte liguntur,
Praedicatores, Nubes praedicationibus prophetarum comparatae,
Praedicatores, Per nubem verbi Domini praedicator intelligitur,
Praedicatores, Per favum et vinum sancti praedicatorum figurantur, .
Praedicatorum, Cur veri praedicatorum montibus aeternis comparari possint, falsi vero non,
Praedicatorum, Sancti praedicatorum cur vittae coccineae comparentur,
Praemia Domini tanto plus desiderantur, quanta probantur largitate concedi,
Praemia Cur videndo alterius praemia proficiat sancta conscientia,
Praemia Quid Deus in nobis coronet, quid danmet,
Praepositio, quid,
Praepositio, Cur sic vocetur,
Praepositio, De praepositionibus singulis,
Praesumendum in sola Domini pietate,
Praesumendum Nihil de sua possibilitate e praesumendum,
Preces. V. Oratio.
Primasii liber, Quid faciat haereticum, V. Apocalypsis.
Princeps, unde dictus,
Probabil [...] ac non necessarium, quid sit,
Probatio passionem significat, visitatio resurrectionem,
Processio. V. Ecclesia.
Prodigium, unde dictum,
Profanum, unde dictum,
Profutura non amare dementis est,
Progenies, duae a Deo positae: prima ab Adam ad Christum; secunda a Christo ad finem saeculi,
Pronomen, quid,
Pronuntiatio, quid,
Prooemii causa quae sit,
Prophetia, quid sit, et quotuplex,
Prophetia, Prophetarum videbant mente quod ore praedicabant,
Prophetia, Spiritus sanctus in prophetis non semper mansit,
Prophetarum virtus,
Prophetarum [...] bia Domini,
Prophetarum Pennae Domini monita prophetarum,
Prophetarum Prophetarum praedicationes fulgura et pluviae sunt,
Prophetarum Prophetarum tempus evangelicae praedicationis optaverunt,
Prophetarum Excussores prophetarum vocantur,
Prophetarum Nubes prophetarum vocantur, et quare,
Prophetarum Firmamentum prophetarum Christus,
Proportio, quid sit,
Proportio, Diversae proportionum explicantur,
Proportionalitas, in tribus terminis invenitur,
Proportionalitas, Quae confusa proportionalitas appelletur,
Propositio, quid,
Propositio, Duae sunt propositionum species, sub quibus multae aliae,
Propositio, Quid sint termini propositionum,
Proprium, quid sit,
Prosper (sanctus) tres libros totius auctoritatis divinae conscripsit,
Prosper (sanctus) Sanctus Prosper Chronica ab Adam ad Genserici tempora perduxit,
Prosperari, quid sit,
Prosperari, M [...] s in prosperitate et in adversitate positum describitur,
Prosperari, Scelerati homines alienis prosperitatibus intumescunt,
Prospicere, quid sit,
Protectio Domini aliis comparata,
Prothei factum,
Proverbia Graeco sermone exposuit Didymus,
Proximi, qui sint, V. Caritas.
Prudentia, quid sit,
Psallere, quid sit,
Psallere, Quid sit Deo psallere,
Psallere, Quid sit psallere sapienter,
Psallere, Quid sit cantare, quid sit psalmum dicere,
Psallere, Quis Deo cantet et nomini ejus psalmum dicat,
Psallere, Quibus instrumentis psalmi olim canebantur,
Psallere, Quando psallimus decem chordis,
Psallere, Quis tubis psallat Domino,
Psalmodia, quid sit,
Psalmodia, Vocis devotio et mentis hilaritas in psalmodia debent sociari,
Psalmodia, Psalmodiae virtus exponitur,
Psalmodia, Psalmodia et poenitentia perfectum efficiunt Christianum,
Psalmodia, Psalmodia iter ad Deum vocatur,
Psalmodia, Per vocem exultationis psalmodia designatur, V. Deus, Laus.
Psalmodia, Psalmodiarum divisio secundum antiquos Patres,
Psalmodia, De quinquefaria psalmodiarum divisione,
Psalmodia, Utrum in quinque voluminibus psalmodiarum sit secunda contextio; an certe unus liber debeat nuncupari,
Psalmodia, Psalmodiarum ordo dispositionem rerum mirabilem indicat,
Psalmodia, Duplici mysterio decursus,
Psalmodia, Quid contineant psalmi,
Psalmodia, Psalmodiarum praecones sunt tituli,
Psalmodia, De unita titularum inscriptione,
Psalmodia, Inscriptiones psalmodiarum per allusionem intuendae,
Psalmodia, Quare nomina propria in titulis psalmodiarum ponantur,
Psalmodia, Quare nomina Idithum, Asaph, praefiguntur titulis psalmodiarum,
Psalmodia, Cur in titulis finis frequenter repetatur,
Psalmodia, Cur in titulis psalmodiarum frequenter in finem positum sit,
Psalmodia, Quare psalmi a beatitudine incipiant,
Psalmodia, Psalmodiarum numerus quae mysteria contineat,

Psalmodia, Cur secundus psalmus in Scriptura vocetur primus,
Psalmodia, In psalmo XL tres philosophiae partes docentur,
Psalmodia, Psalmi poenitentiales cur sint septem,
Psalmodia, Quare psalmi poenitentiales ab afflictionibus inchoant, et in gaudiis desinunt,
Psalmodia, Cur septem psalmi laudes Domini contineant,
Psalmodia, Inter psal^omos maxime poenitentiales aestimandi,
Psalmodia, Quare psalmus [...] quoties peccatorum venia petitur, assumitur,
Psalmodia, Psalmi tribus modis loquuntur de Christo,
Psalmodia, Psalmi de incarnatione loquentes dulcius accipiuntur,
Psalmodia, Quomodo psalmi ad Christum referantur,
Psalmodia, Psalmi virtus quae sit,
Psalmodia, Libri psalmodiarum commendatio,
Psalmodia, Divinae Scripturae thesaurum complectitur,
Psalmodia, Ad institutionem beati viri pertinet,
Psalmodia, Psalmi sunt apotheca copiosa,
Psalmodia, Psalmi sunt vasa veritatis,
Psalmodia, Psalmi sunt dulcisonum organum,
Psalmodia, Duo sunt genera psalmodiarum alphabetum continentium,
Psalmodia, Alphabetum perfectum aut imperfectum in ps [...] ad quos spectent,
Psalmodia, Quosdam psalmos B. Hilarius, B. Ambrosius et B. Hieronymus, sed omnes B. Augustinus studiose tractavit, V. Athanasius.
Psalmus, unde dictus,
Psalmus, Quid significet psalmus,
Psalmus, Quid sit psalmus,
Psalmus, Quid sit psalmocanticum,
Psalmus, Quid sit psalmuscantici,
Psalmus, Quid sit canticum psalmum,
Psalmus, Quis cantet in psalmo,
Psalmus, Solus David auctor Psalmodiarum,
Psalmus, Psalmista propheta est et apostolus,
Psalterium, quid sit,
Psalterium, Psalterium genus est musicorum,
Psalterium, Quid sit psalterium decachordum, et quid significet,
Psalterium, Decachordum psalterium decem legis praecepta sunt,
Psalterium, Laus psalterii,
Psalterium, Varius psalterii ornatus,
Psalterium, De propria eloquentia Psalterii,
Psalterium, Diligentia Cassiodori in corrigendo Psalterio,
Psalterium, Psalterium coeleste divinarum Scripturarum armarium, et quid contineat mirabile,
Psalterium, Spiritualis bibliotheca vocatur,
Psalterium, Tirone sacras litteras legentes inchoant a Psalterio, V. Scripturae sacrae studium.
Psalterium, Psalterio comparatur corpus Domini,
Punctum, quid sit,
Punctum, Quinque possunt peti ab omni puncto,
Punctum, Puncta sunt viae sensuum, et lumina dictionum,
Pupilla, quid sit, et unde dicta,
Pupilla, Pupilli unde dicti,
Pupilla, Quis vere pupillus?
Purgatio, quid et quas habeat partes,
Pusillum, unde dictum,
Pusillum, Quid significet, et unde dictum,

Q

Quaeri, in bono et in malo ponitur,
Quaestiones civiles, quid sint, et quomodo dividantur,
Quaestiones civiles, Omnis quaestio generalis in duas distribuitur partes,
Quaestiones civiles, Quaestiones in scripto quinque modis fieri possunt,
Quaestiones civiles, Praeter scriptum multiplices, et quae,
Quaestiones civiles, Sunt adjuncta negotiorum, quae fidem faciunt quaestioni,
Qualitas, quid et quotuplex,
Quantitas, duplex, discreta et continua,
Quando dividit Cicero in tempus et in occasionem,
Quietae terrae, qui sint dicendi, V. Sapientia.
Quintilianus, doctor egregius in rhetorica docenda,
Quis, circumstantia est, quam partitur Cicero in undecim partes,

R

Raab, figuram Ecclesiae gestat,
Rapinae crimen non tollit indigentia,
Ratio, quid sit,
Ratio, Homini ratio inest,
Ratio, Bona ex ratione manantia,
Ratiocinatio, quid,
Reclinatorium aureum requies aeterna,
Recordari, unde dictum,
Refugium, quid sit,
Refugium, Domus refugii est gloriosa resurrectio, et quare,
Reginae, quid significant,
Religio Christiana, est via virtutis,
Renes, significant fortitudinem corporalem,
Reprehensio, quid,
Requies Domini, est in religiosorum pectoribus,
Resurrectionis tempus, est susceptio matutina,
Resurrectionis tempus, Liber Job carnis resurrectionem manifeste prophetat, V. Resurrectio Christi.
Retia, unde dicta,
Retributio perfecta, quae sit,
Retributio perfecta, Quatuor sunt species retributionum,
Revelare, unde dictum,
Reverentia, quid sit,
Rex, a regendo vocatus,
Rex, Honor regis,
Rex, Peccatum populi est in Deum et regem, peccatum regis in solum Deum,
Rex, Fines terrae sunt reges,

Rex, Homines justi et veraces sunt reges,
Rex, Reges terrae sunt qui corporibus suis Divinitatis munere domunantur,
Rex, Deus est rex. V. Deus. Regi a Domino, est defensio fortis, et magna securitas,
Rhamnus, quid sit,
Rhetor, Rhetorica. Rhetorica, und dicta,
Rhetor, Quae sint ejus partes,
Rhetor, Quae sit differentia inter dialecticam et rhetoricam,
Rhetor, Quae sit rhetoricorum cum dialecticis similitudo, quae vero diversitas,
Rhetor, Semper eget rhetor dialecticis locis, dialecticus vero nomita,
Rhetor, Opus rhetoricae est et movere, et docere,
Rhetor, Quae sint partes suadendi,
Rhetor, Rhetoricae causarum sunt tria genera,
Rhetor, Status causarum aut sunt rationales, aut legales,
Rhetor, Quid sit status,
Rhetor, Status a quibusdam octodecim, a Tullio vero novem et decem numerantur,
Rhetor, Quid sit status collectivus,
Rhetor, Rhetorum figurae inveniuntur in Scripturis divinis,
Rhetor, Quae sint argumenta rhetorices,
Rhetor, Dialecticam et rhetoricam in novem libris Varro definivit,
Rhetor, Loci rhetorices. V. Locus, Orator, Oratio.
Rhomboides, quid,
Rhombus, quid,
Rhythmica, quid,
Romana in urbe maxime floruit religio Christiana,
Romana Signa quibus in praelio exercitus Romanus uteba ur, V. Christiani, Josephus, Israel.
Ruetuare, unde dictum,
Ruina, unde dicatur,

S

Sabbati prima, significat diem dominicum,
Sabellius, in quo erravit,
Saccus, quid sit,
Sacerdotes veteris legis, quare radebantur,
Sacerdotes per immolata sacrificia peccatis nostris propitiam faciunt divinitatem,
Sacerdotes Decet sacerdotes Christum induere,
Sacerdotes Quando sacerdotes indu untur salutari,
Sacerdotes Christus est sacerdos. V. Christus.
Sacramenta quaedam Ecclesiae ante adventum Domini occulta fuerant,
Sacramenta Duo sunt sacramenta liberationis nostrae,
Sacramenta Sacramenta portae aeternales vocantur,
Sacramentum, cur hominibus prohibitum,
Sacrificium, quid dicendum,
Sacrificium, Quomodo sacrificia pecudum nobis proficiant,
Sacrificium, David non credit iis se expiandum,
Sacrificium, Quare adventu Christi sacrificia finem acceperint,
Sacrificium, Sacrificia ordinis Aaron perierunt, Melchisedech vero manserunt, et quomodo,
Sacrificium, Sacrificium ab homine quod petat Deus,
Sacrificium, Quis Deo voluntarie sacrificet,
Sacrificium, Quae sacrificia Deo accepta,
Sacrificium, Nosmetipsos Deo sacrificare debemus,
Sacrificium, Seipsum Domino offerre est sacrificium illi acceptissimum,
Sacrificium, Quae sint voluntaria oris sacrificia,
Sacrificium, Quis sacrificium laudis immolat Deo,
Sacrificium, Quod sacrificium laudis Dominum honorificet, V. Christus, Eucharistia, Laus.
Saecula, unde dicta,
Saecula, Quare saecula dicta,
Saecula, Quid sit saeculum,
Saecula, Quid saeculum significet,
Saecula, Saeculum hoe beati velut viantes transeunt,
Saecula, Cogitatio saeculi nos semper affligit,
Saecula, Cur quae saeculi sunt odio esse debeant,
Saecula, Saecularibus actibus implicati pacem non habent,
Saecula, Qui mortui saeculi dicendi,
Saecula, Per mare Rubrum istud saeculum intelligitur,
Saecula, Saeculum istud hiemi comparatur,
Saecula, Torrenti comparatur saeculi istius turbidus cursus,
Saecula, Per tunicam sollicitudines saeculi significantur, V. Mundus.
Sagittantium mos exprimitur,
Salamandra, incendio reficitur,
Salm [...], id est uinbra commotionis,
Salomonis de iudicio sanctus Augustinus, sanctus Hieronymus et sanctus Ambrosius sermones fecerunt,
Salvator, et Salus, V. Christus.
Sancti viri hunc mundum praetereuntes dicuntur,
Sancti Omnis sanctus est incola,
Sancti Cur sanctorum mens hic patiatur incolatum,
Sancti Omnes justus sunt recti corde, et e converso,
Sancti Sancti viri laudes Domino jugiter dicunt, et praeterita peccata deflent,
Sancti In coelo animo consistunt,
Sancti Ditantur virtutibus, non dominantur ut Christus,
Sancti Sanctorum actiones magna discretione considerandae,
Sancti Nulla fiunt Deo proxima, nisi quae fuerint sanctitate purgata,
Sancti Praeconium Domini est morum sanctitas custodita,
Sancti Sedes Domini omnis sanctus,
Sancti In sanctis gloria Domini habitat, V. Deus.
Sancti Reges terarum sunt sancti homines, corpora sua regentes, V. Rex.
Sancti Quod merebuntur sancti hymnus est Domini,
Sancti Magnitudo dulcedinis quomodo sanctis abscondita,
Sancti Cur mors sanctorum pretiosa dicatur,
Sancti Sancti cum Christo iudicabunt,
Sancti In aeternum exsultabunt,
Sancti In coelo Dominum jugiter laudabunt aspectu illius pulchritudinis concitati,

Sancti Inaequaliter Deo fruuntur,
Sancti Precibus sanctorum saepe mortis poenas evadimus,
Sancti Sancti viri luminaribus coeli comparati,
Sancti Et stellis,
Sancti Quomodo sancti fiunt lampades ignis atque flammularum,
Sancti Sanctorum unanimitas cursum est Domini,
Sancti Corpus sanctorum utri comparatur,
Sancti Cogitationes sanctorum gregibus caprarum comparantur,
Sancti Montes aromatum sunt sancti Dei,
Sancti Per montes et colles perfecti quique sancti significantur,
Sancti Per putationem vinearum purgatio sanctorum significatur,
Sanguinum vir, quis dicatur, ,
Sanguinum vir, Sanguinibus nomen inusitatum apud Latinos, recte tamen ponitur in psalmo L,
Sapientia, toto labore et desiderio exquirenda,
Sapientia, Perfecta sapientia a Deo datur,
Sapientia, Uxor beati viri sapientia,
Sapientia, Coelestis sapientia in pectoribus placidis atque humilibus conquiescit,
Sapientia, Sapientia non invenitur, nisi apud quietos animos,
Sapientia, Spiritus sapientiae quid operatur,
Sapientia, Summum sapientiae genus est devoto animo sentire quod expedit,
Sapientia, Sapientes potestati Divinitatis se committunt, V. Cor.
Sapientia, Sapientiae librum octo libris Bellator presbyter exposuit,
Saturitatem ventris sequitur seditio,
Scabellum, unde dictum,
Scalenum, quid,
Scandalum, quid sit, V. Peccatum, Peccator.
Scelus-omne subsequitur poenitudo,
Scelus-omne Quis sit introitus ad scelus,
Schema, quid sit,
Scientiae spiritus, quid,
Scientiae spiritus, Primus scientiae gradus est intelligere nos minime nosse,
Scitus, unde dictus,
Scribere. V. Orthographia.
Scriptura divina, ab omnibus admittitur,
Scriptura divina, Sanctus Augustinus canticum Annae dilucidavit,
Scriptura divina, Divisio sacrae Scripturae secundum D. Hieronymum. Augustinum, etc.,
Scriptura divina, Unde probetur Scripturam esse divinam et traditam a Deo,
Scriptura divina, Quali stylo composita,
Scriptura divina, Qualiter apud Hebraeos scripta,
Scriptura divina, Translatio Veteris Testamenti LXX interpretum quadraginta libros continet,
Scriptura divina, Scripturis inest simplicitas duplex, et bilinguitas sine dolo,
Scriptura divina, Idiomatica sacrae Scripturae nullo modo temeranda,
Scriptura divina, Locutio sacrae Scripturae incorrupta permanere debet,
Scriptura divina, Non mutanda Scripturae verba, ut regulae elocutionum Latinarum serventur,
Scriptura divina, Loca Scripturae obscura per alia dilucidantur,
Scriptura divina, Absurda verba in Scripturis inventa, ad Hebraeos aut Graecos codices corrigenda,
Scriptura divina, Scripturae consuetudo est allegorice loqui,
Scriptura divina, Cur divinae Scripturae per diversas similitudines loquantur,
Scriptura divina, In Scripturis divinis pro sacramentorum qualitate saepe variantur significata,
Scriptura divina, Proprium Scripturae est significantias verborum mutare,
Scriptura divina, Scriptura sancta saepe pro singulari numero pluralem ponit, et econtra,
Scriptura divina, Mos est Scripturae unum pro plurimis ponere, et econtra,
Scriptura divina, Scriptura sacra futura saepe pro praeteritis ponit,
Scriptura divina, Scripturae sanctae nihil supervacuum habent,
Scriptura divina, Nihil vanum in Scripturis sacris continetur, V. Evangelium.
Scriptura divina, Scripturae sacrae potentia,
Scriptura divina, Scriptura sacra in potestate sancto um,
Scriptura divina, Scripturae divinae libri omnes superna luce et virtute Spiritus sancti resplendent,
Scriptura divina, Scriptura sacra lucerna vocatur,
Scriptura divina, Quare lumen vocatur,
Scriptura divina, Antiqui oratores Scripturae divinae tropos usurparunt,
Scriptura divina, Aristoteles loca argumentorum Scripturae sacrae aemulatus,
Scriptura divina, Ex Scripturis sanctorum doctrinae saeculares profluxerunt, V. Ars, Eloquentia.
Scriptura divina, Scriptura sacra lingua Dei vocatur,
Scriptura divina, Vestimentum Christi est,
Scriptura divina, Propugnacula sanctae Ecclesiae sunt divinarum Scripturarum sacramenta,
Scriptura divina, Scripturae sacrae supernum horreum, vel entheca rerum coelestium,
Scriptura divina, Sunt pascua populi fidelis,
Scriptura divina, Divina Scripturacur favus distillans vocetur,
Scriptura divina, Tunicae Domini comparata,
Scriptura divina, Per aquas viventes intelligitur,
Scriptura divina, Per salivas intelligitur,
Scriptura divina, Per arcum,
Scriptura divina, Scriptura sacra quo studio legenda,
Scriptura divina, Divinarum Scripturarum intellectus a Deo jugiter expetendus,
Scriptura divina, A quo Scripturae libri tirones incipere debeant, V. Psalterium.
Scriptura divina, Scripturas divinas iuniores melius intelligunt quam seniores,
Scriptura divina, Desiderium beati Agapiti et Cassiodori instituendi Romae scholas publicas pro sacra Scriptura addiscenda,
Scriptura divina, Sacrae litterae cum expositoribus in novem codicibus a Cassiodoro collectae,
Scriptura divina, Cassiodori temporibus libri Regum nondum commentati,
Scriptura divina, Per sacram Scripturam a Patribus expositam ad contemplationem Domini pervenitur, V. Ambrosius, Augustinus, Bellator, Cassiodorus, Eloquium Dei,
Hieronymus, V. Apocalypsis, Ecclesiastes, etc.
Scutum, unde dictum sit,
Sehon, interpretatur tentatio colorum, vel arbor lufructuosa,
Selmon, interpretatur umbra,
Seneca, librum de Forma mundi composuit, qui hodie non exstat,
Senectus humana cum senectute Ecclesiae confertur,
Senectus Quid per senectutem intelligendum,
Sensus corporis, quot sint, et quae eorum officia,
Sepultura, pietatis officium est,

Sera, unde dicta,
Sermo divinus, sapientia et prudentia plenissimus,
Sermo divinus meditatatus animam saginat, V. Eloquentium, Verbum.
Servus, a servando dictus,
Servus, Quis Domini servus,
Servus, Tranquilla semper pace fruitur,
Sichima, interpretatur humeri,
Signum, unde dicatur, et quid sit,
Signum crucis. V. Crux.
Silentii effectus, V. Lingua.
Similitudo, quid sit,
Simon Magus, quando ambulavit [...] n mirabilibus super se,
Sina, interpretatur mandatum,
Sion, multa significat,
Sion, Sion speculationem significat,
Sion, Sion omnes generavit Ecclesias,
Sisara, id est gaudii exclusio,
Sol, unde dictus,
Sol, Sol in Scripturis multos habet sensus,
Sol, Sol sapientem significat, luna justum,
Sol, Eclipsis solis. V. Eclipsis.
Sors, quando ponitur in Scripturis, divinum aliquod iudicium importat,
Species, quid sit,
Spes, unde dicta,
Spes, Quid sit vere sperare,
Spes, Quis veraciter habeat spem in Domino et in nomine ejus
Spes, Spes in Domino omnia commutat in melius,
Spes, Spes ad patiendum roborat,
Spes, Quae sit sanctorum expectatio,
Spes, Spes Domini est omnium finium terrae,
Spes, Spes Christianorum ex Christi resurrectione. V. Christi resurrectio.
Sphaerica positio, quid sit,
Sphaerica positio, Quid sphaericus motus,
Spiritualis provectionis gradus,
Spiritualis Magnus languor spirituales delicias fastidire, V. Ebrietas spiritalis, Esca.
Spiritus sanctus, Patri et Filio aequalis,
Spiritus sanctus, Est Creator, .
Spiritus sanctus, A Patre et Filio procedit,
Spiritus sanctus, Quis offerat nomini Spiritus sancti gloriam,
Spiritus sanctus calor est a quo nullus potest abscondi,
Spiritus Cur in linguis igneis apparuerit,
Spiritus Vox Domini septies repetita septem dona Spiritus sancti significat,
Spiritus Unguenta sunt dona Spiritus sancti,
Spiritus Olei nomine Spiritus sanctus designatur,
Spiritus, quid sit,
Spiritus, Spiritus triplici modo dicitur,
Spiritus, Quid Spiritus virtutis,
Spiritus immundi, calumniatores vocantur,
Spiritus immundi, Cur spiritus immundi alieni dicti,
Spiritus immundi, Spirituales nequitiarum studiosius praecavendae,
Stagna, unde dicta,
Stare, qui dicantur.
Stare, Stare pertinet ad solidissimam mentem,
Statuae principum collocatae in plateis ad instructionem memoriae,
Stellarum status, quid,
Stellarum status, Quid praecedentia stellarum,
Stellarum status, Quid remotio stellarum,
Studium litterarum. V. Littera.
Stultus, quis,
Stultus, Quae sit stultorum consuetudo,
Subditus Deo, quis sit,
Subita omnia violenta sunt,
Substantia quid sit,
Superbi, qui dicendi,
Superbi, Superbia vitiorum mater est,
Superbi, Ex ea omne peccatum nascitur,
Superbi, In omni peccato invenitur, et quare,
Superbi, Morbus saeculi dicitur,
Superbi, Pec satum diaboli est,
Superbi, Angelus et Adam per superbiam ceciderunt,
Superbi, Maximum delictum est superbia,
Superbi, Eam Dominus specialiter exsecratur,
Superbi, Deus a superbis faciem suam avertit et gratiam aufert,
Superbi, Proximantur Deo humiles, et siunt superbi omnino longinqui,
Superbi, Cur Deus superba a longe cognoscat,
Superbi, Creatura non debet superbire Auctori,
Superbi, Humiles mandatis Domini obediunt, superbi diabolicis suggestionibus intumescunt,
Superbi, Mutus est si psallat superbus,
Superbi, In superbiae culmen asc [...] ndere ruinosum,
Superbi, Tanto arrogantes in tartari profunditatem descendunt quanto se altiora contingere putaverunt,
Superbi, Despiciunt superbi humiles,
Superbi, Quae sit differentia inter superbos et famulos Dei, quando laeduntur,
Superbi, Sacrificium Deo acceptum spiritus superbiae mactatus,
Superbi, In fideles pro tempore oportet vindicari, ne in superbiam deducantur,
Superbi, Maligni spiritus leones vocantur propter superbiam, pardi vero propter ferocitatem,
Superbi, Raab superbiam significat,
Superbi, Volucres coeli sunt homines superbi,
Superbi, Per cedros Libani nobiles et reges superbi intelliguntur,
Superbi, Superbus homo equo comparatur,
Superbi, Per cornua intelliguntur superbi,

Superbi, Spina dorsi pro superbia ponitur,
Superficies, quid,
Superficies, Quid plana superficies,
Superfluus, quid,
Supplantare, quid sit,
Supplicatio vera, V. Oratio.
Suspicio viro Christiano non convenit,
Susurratio, quid sit,
Syllaba, quid sit,
Syllaba, De syllabis, et quomodo scribi debe [···] nt, et seqq. V. Orthographia.
Syllogismus categoricus, quid sit,
Syllogismus categoricus, Formulae categoricorum syllogismorum sunt tres,
Syllogismus categoricus, Exemplum categorici syllogismi,
Syllogismus categoricus, Quis sit hypotheticus syllogismus,
Syllogismus categoricus, Modi syllogismorum hypotheticorum sunt septem,
Syllogismus categoricus, Syllogismi alii praedicativi, alii conditionales, et quid sint,
Syllogismus categoricus, Quid tripartitus,
Syllogismus categoricus, Quid quadripartitus,
Syllogismus categoricus, Quinquepartitus,
Syllogismus categoricus, Tullius Marcellus Carthag. de Syllogismis septem libros composuit,
Symphonia, quid sit,
Synagoga, quid significet,
Synagoga, Cur ante adventum Christi vocata fuerit Sunamitis,
Synagoga, Ante adventum Christi despecta, et non postea,
Synagoga, Mater est Ecclesiae,
Synagoga, In ea Christus habitare non potuit,
Synagoga, Per ficus significatur, V. Ecclesia, Judaeus.

T

Tabernaculum, quid sit,
Tabescere, quid sit,
Temperantia, quid sit,
Templi velum, quare in passione scissum,
Tenebrae, in bono ponuntur in Scriptura,
Tentationes justorum et impiorum, quomodo differant,
Tentationes Duae sunt tentationes, una Domini, altera diaboli,
Tentationes Fideles semper tentationibus proficiunt,
Tentationes Cur Deus probet et tentet,
Tentationes Deus percutit ad salutem,
Tentationes Deus in hac vita destruit, quos iterum aedificare decernit. V. Diabolus.
Terminus, unde dictus,
Terminus, Quid terminus,
Terra, unde dicta,
Terra, Orbis terrarum in speciem rotae concluditur,
Terra, Quid facies terrae significet,
Terra, Qui sint termini terrae,
Terra, Tenso fune terra olim dividebatur,
Terra, Cur terra filiis hominum data,
Terra, Quando fructum suum dedit,
Terra, Terra licet innovanda sicut et caetera, tamen suum nomen retinebit,
Terra, Si terrena despiciamus, semper ex Deo laeti sumus,
Testamentum Dei, quid significet,
Testamentum Dei, Quomodo testamentum in sanctis Scripturis acceptum,
Testamentum Dei, Qui testamentum ordinare dicuntur,
Testamentum Dei, Inter duo Testamenta quiescere debent Christiani,
Testamentum Dei, Quando duo Testamenta se invocent,
Testamentum Dei, Quid Deus in Veteri Testamento promiserit, quid in Novo,
Testamentum Dei, Omnia in Veteri Testamento annuntiata per Christum, et in Christo complenda sunt,
Testamentum Dei, In Novo Testamento misericordia est, in Veteri veritas,
Testamentum Dei, Cur Novum Testamentum dicatur aeternum,
Testamentum Dei, Duae abyssi duo Testamenta,
Testamentum Dei, Per mixtum duo intelliguntur Testamenta,
Testamentum Dei, Per rivulos aquarum Vetus Testamentum,
Testamentum Dei, Commentatores Graeci in utrumque Testamentum,
Testes falsi, qui sint,
Testimonium, quid sit,
Testimonium, Quid per testimonia,
Testimonium, Cur mirabilia testimonia Domini,
Testimonium, Quomodo testi monia Domini justitiam et veritatem contineant,
Thabor, interpretatur veniens lumen,
Tharsis, interpretatur contemplatio,
Ticonius, Donatista, Apocalypsim explanavit, cujus lectio a Cassiodoro emendata,
Timor divinus,
Timor divinus, Timor perfectus,
Timor divinus, Spiritus timoris Domini,
Timor divinus, Mixta cum pavore dilectio, timor est Domini,
Timor divinus, Timor Domini ex amore descendit,
Timor divinus, Ille timor Deo acceptus, qui cum amore et pia praesumptione conjungitur,
Timor divinus, Servorum est formidare, amicorum diligere,
Timor divinus, Timor Domini alium timorem expellit,
Timor divinus, Duo timores sunt qui corda nostra compungunt, humanus scilicet et divinus,
Timor divinus, Differentia inter timorem carnalis hominis et justi,
Timor divinus, Humanus timor dissidentiam, divinus spem tribuit,
Timor divinus, Timor mundanus miseris efficit,
Timor divinus, Timor Domini beatos efficit,
Timor divinus, Deum timere imperturbata constantia est,
Timor divinus, Nihil deest timentibus Deum,
Timor divinus, Timere Deum, et sperare in eo beatos faciunt,
Timor divinus, Opportuno tempore timere providentia est, et econtra,
Timor divinus, Nullum timet, qui a Deo illuminatus est,
Timor divinus, Cuncta hic sub metu sunt, V. Mandatum.

Tonus, quid sit,
Toni sunt quindecim, V. Musica.
Topazion, quid sit,
Topica, quid sint,
Torcular, quid sit,
Torcular, Geth significat torcular seu pressuram,
Torrentes, quid sint,
Totum, duobus modis dicitur,
Traditiones sanctas Ecclesiae non sequentes haeretici, falsa locuti sunt,
Traditiones Incensum illud suave est Domino, quod apostolorum traditionibus adjunctum est,
Traditiones Triangulum aequilaterum, quid,
Traditiones Tribulatio nostra quid sit,
Traditiones Tempus tribulationis duplex est, sed valde dissimile,
Traditiones Qui corde vere tribulantur, et qui non,
Traditiones Quando tribulatio longinqua, quando vero proxima,
Traditiones Quare tribulationes patienter tolerandae,
Traditiones Quare tribulationes justorum multae sint,
Traditiones Semper dilatant Ecclesiam,
Traditiones Viro sancto suaves,
Traditiones Illi sunt munera,
Traditiones Continuas efficiunt orationes,
Traditiones Lacrymis nostris dulciores siunt,
Traditiones In iis laetatur justus,
Traditiones Eae medicinaliter corda pungunt,
Traditiones Fidelibus votiva correctio est,
Traditiones Deum nobis misericordem facit,
Traditiones Tribulationibus exercet Deus quos coronandos esse decrevit,
Traditiones Emundat Deus quos flagellat, ut purgatos recipiat; quos vero non emundat, et damnare decrevit,
Traditiones Tribulatio Christianorum ad spem vitae aeternae porrigitur,
Traditiones Gravis tribulatio de animis abjicere solet, quod quis ante credit,
Traditiones Tempore tribulationis clamor cordis totis viribus excitatur,
Traditiones Tribulatio eos subsequitur, qui salutis auctorem relinquunt,
Traditiones Per ferrum tribulatio dura intelligitur,
Trilatera, quid,
Trinitas sancta, quid sit,
Trinitas sancta, Mysterium sanctissimae Trinitatis explicatur,
Trinitas sancta, Fides quam habet Ecclesia de Trinitate elucidatur,
Trinitas sancta, Ecclesiae catholicae doctrina circa Trinitatem,
Trinitas sancta, Sanctae Trinitatis cognitionem tradunt Scripturae,
Trinitas sancta, Nomina Patris, et Filii, et Spiritus sancti in Trinitate sunt propria, caetera sunt communia,
Trinitas sancta, Trinitas sola Deus deorum nuncupatur,
Trinitas sancta, Nec beatitudine, nec potestate, nec natura dividitur,
Trinitas sancta, Unum vult, et unum operatur,
Trinitas sancta, Pater aeternus Dominus est, sicut et Filius,
Trinitas sancta, Potestas omnipotentiae paternae declaratur,
Trinitas sancta, Pater, Filius, et Spiritus sanctus unum principium,
Trinitas sancta, Pater et Filius principium dicuntur, ut eorum coaeternitas declaretur,
Trinitas sancta, Trinitas sancta communionem verborum habet,
Trinitas sancta, Saepe de una persona dicitur quod de totius Trinitatis potentia sentitur,
Trinitas sancta, Salvat Pater, et Filius, et Spiritus sanctus,
Trinitas sancta, Tota Trinitas illuminat,
Trinitas sancta, Vocem habent Pater, et Filius, et Spiritus sanctus,
Trinitas sancta, Tres personae Trinitatis testimonia reddunt,
Trinitas sancta, Sum Trinitatem denotat,
Trinitas sancta, Qui de Trinitate aliquid scripserint,
Tristitia vitalis, quid sit,
Tristitia vitalis, Tristitia saeculi fugienda, et quare,
Tristitia vitalis, Fidelibus inimica,
Tuba, quid sit,
Tuba, Duo genera tubarum fuisse apud Hebraeos, et quid significant,
Tympanum, quid sit,
Tyrus, significat angustiam,

U

Ungebantur olim reges, prophetae et pontifices,
Unitatis perfectiones enumerantur,
Universi dispositio admirabilis,
Urbs, unde dicta,
Usurae, unde dictae,
Usurae, Quae pecunia ad usuram dari prohibeatur, quae vero non,
Uter, quid sit, V. Ecclesia.
Uxor, d [···] cta quasi ut soror,

V

Vanitas, quid sit,
Vanitas, Qui sint vani,
Vanitas, Quid proprie vanum dicatur,
Vanitas, Vanum est omne quod veritati contrarium est,
Vanitas, Omnia vana fiunt, dum melioribus comparantur,
Vanitas, Quis non sederit in concilio vanitatis,
Veenum, unde dictum,
Venti, justorum animas significant,
Verberatio, quaenam sit correctio,
Verbi aeterna generatio,
Verbi Generatio Verbi aeterni explicatur,
Verbi Verbum Patri coaeternum,
Verbi Natura Verbi est inconversibilis,
Verbi Dextera Patris est omnipotens Verbum,
Verbi Verbum caro factum, quid,
Verbi Quomodo Verbum humanitatem suscepit,
Verbi Quare Verbum caro factum,
Verbi Deus Pater locutus est in sancto, quando Verbum caro factum est,

Verbi Humilitas Verbi in sumenda carnis peccati similitudine,
Verbi Nihil mirabi [···] ius quam quod mortalis natura a Verbo assumpta ad Patris dexteram collocata sit,
Verbi Corpus a Verbo assumptum, scabellum pedum ejus vocatur,
Verbi Clamavit ad Dominum humanitas Verbi, nec fuit audita, et quare,
Verbi Accubitus regis fuit incarnatio Verbi,
Verbi Venien [···] e Verbo nec ipsa debet de sperare durtia, V. *Christus, Filius Dei.*
Verbi Verbum quid sit,
Verbi Sermo rectus vitae debet esse consimilis,
Verbi Verbum Dei quando intus erat, et quando foris inventum,
Verbi Quis verbum Domini efficaciter suscipiat,
Verbi Qui verbum Dei comedant, et saturantur,
Verbi Multi verba ejus intelligunt, sed pauci dulcedinem illorum penetrant,
Verbi Verbum asperum est omne dictum quod contra regulas divinas tanquam lethiferum poculum propinatur,
Verbi Rei sunt qui verba Domini audiunt, et ea facere contemnunt,
Verbi Gladius significat Verbum Dei, et quare,
Verbi Anceps gladius est sermo Domini, et quare,
Verbi Domini verba foliis comparata, V. *Sermo.*
Verecundiae descriptio,
Veritas, quid sit,
Veritas, Nescit titubare quod veritas loquitur,
Veritas, Non potest falli qui sequitur verba veritatis,
Veritas, Tempore gaudii misericordia; tempore tristitiae veritas annuntianda,
Veritas, Verus amor exsecratur quod veritati potest esse contrarium,
Veritas, Quare veritas odit vanitatem,
Veritas, Quando loquatur falsitas contra veritatem,
Veritas, Quare propheta dixerit veritates, cum una sit veritas,
Vertex, unde dicatur,
Via, unde dicatur,
Via, Viae et semitae multum differunt, et unde dictae,
Via, Quid per vias et semitas intelligatur,
Via, Quando via in singulari ponitur, Christus intelligitur; quando in plurali, apostoli et prophetae,
Via, Viae Domini sunt dispositiones atque voluntates eius, quae semper justae,
Via, Via nostra Christus est. V. *Christus.*
Vibrare, quid sit,
Victorinus. V. *Apocalypsis.*
Videre res illas non dicimur, quas nullis delectationibus intuemur, et econtra,
Vigiliae vocantur nocturni, V. *Officium.*
Vigilius, Afer antistes. V. *Apocalypsis.*
Vindicatio, quid sit,
Vindicta, Domino reservanda,
Vindicta, Deus visitat in virga, quando districte vindicat,
Vindicta, Vindicat in verberibus, quando in nobis levius vindicatur,
Vinea, a vitibus dicta,
Vinum, conditum est dilectio cum operatione,
Vir, a viribus dicitur,
Virga, cur ita dicatur,
Virga, Quid virga significet,
Virga, Quomodo virga et baculus nos consolentur,
Virginum virtutes et viduarum explicantur,
Virginum Candor liliorum munditiae virginali comparatur,
Virtus, unde dicta,
Virtutes cardinales per contemplationem judicalem et memoriam perficiuntur,
Virtutes Quot in virtutibus proficiunt sancti, quasi tot passibus ad Deum tendunt,
Virtutes Pulsat Christus, cum fideles suos ad profectum virtutum hortatur,
Virtutes Deo bene damus tympanum quando virtutes colimus et vitia despiciamus,
Virtutes Per maceriam coelestium significatur custodia virtutum,
Virtutes Per capreas et cervos sanctorum virtutes intelliguntur,
Virtus vino comp [···] rata est,
Virtus Quando virtus humana deseritur, V. *Consummatio.*
Vita. Vivere et mori qui proprie dicantur,
Vita. Quid veraciter vivere dicatur,
Vita. Qui vivi dicantur,
Vita. Via vitae hominibus incognita,
Vita. Vita hominum est umbra,
Vita aeterna sola vita dicenda,
Vita Dies famis tempus hujus vitae significant,
Vita Per Hortum nucum vita aeterna designatur,
Vita Vitae bonae initium per Orientem significatur, per Occasum vero malae conversationis affectus,
Vita Christo ad bonam vitam vocanti recte per obsequium respondetur,
Vita Qui in novitate vitae ambulaverit, erit particeps Christi,
Vita Vita contemplativa et activa duo sunt oculi,
Vitiorum via iniqua, virtutum via recta,
Vitiorum Mens nostra vitis quasi quibusdam funibus illi atur,
Vitiorum Omnes vitiosi caeci sunt,
Vitiorum Vitia amara sunt,
Vitiorum Vitiorum servus Dominum non meretur habere sanctorum,
Vitiorum Delectatio vitiorum perpetuam mortem operatur,
Vitiorum Vitiorum dominatores reges sunt,
Vitiorum Beatus qui vitia nocentia tenet,
Vitiorum Initium proventus est carnalia vitia relinquere,
Vitiorum Carnis vitia dum incipiunt, facile in petram Christum eliduntur; non autem cum radicem fixerint,
Vituli, significant Innocentes, praedicatores et martyres,
Vivariensis, seu Castelliensis monasterii descriptio,
Vocatio Dei. V. *Gratia.*
Volucres, unde dictae,
Voluntas, unde dicta,
Voluntas, Voluntas Dei rerum perfectio est,
Voluntas, In voluntate Domini vita est,
Voluntas, Quis voluntatem Domini videat,
Voluntas, Minister Dei est omnis qui divinas exsequitur voluntates,

Voluntas, Arma et scutum sola est voluntas Domini,
Voluntas, Vota fidelissimi Christiani duo sunt,
Voluntas, Aequalia vota glutinantur, contraria dividuntur,
Voluntas, Deus iudicat pium votum, ut operationis effectum,
Voluntas, Vox articulata, quid sit,
Voluntas, Injusta vox suos prius damnat auctores quam alios,
Vultus, unde dicatur,
Vultus a voluntate nominatur, et quare,

Z

Zabulon, quid signi [···] cet,
Zeb, quid significet,
Zebee victima interpretatur,
Zelus bonus,
Zelus In bono et in malo ponitur, V. Invidere.
Ziphaei, unde dicti,
Ziphaei, Quid significent,

AUCTORES A CASSIODORO CITATI.

IN TOMO PRIMO.

Euclides,
Hellenus,
Horatius,
Mantuanus,
Marcellus,
Metrobius,
Nicomachus,
Plato,
Ptolemaeus,
Pythagoras,
Symmachus,
Terentius,
Virgilius,

IN TOMO SECUNDO.

Aemilianus,
Albinus,
Alypius,
Ambrosius (S.),
Antonius (S.),
Apollonius,
Apuleius,
Aquila,
Archimedes,
Asclepiades,
Aristoteles,
Athanasius (S.),
Augustinus (S.),
Avitus,
Basilus (S.),
Bellator,
Boetius,
Caecilius Vindex (L.),
Caesar,
Cassianus,
Censorinus,
Chrysostomus (S. Joan.),
Cicero,
Clemens Alexandrinus,
Coelius (Aurel.)
Coesellius Orthographus,
Columella,
Concilium Chalcedonense,
Concilium Constantinopolitanum,
Concilium Ephesinum,
Conciliem Nicaenum,
Cornutus (Agn.),
Cyprianus (S.),
Cyrillus Alexandr. (S.),
Didymus,
Diomedes,
Dionysius Exiguus,
Dioscorides,
Donatus,
Ennius,
Epiphanius Scholasticus,
Epiphanius (S.),
Eucherius,
Euclides,
Eugepius,
Eusebius Caesariensis,
Eusebius cae us,
Eustathius,
Eutyches,
Facundus,
Focas,
Fortunatianus,
Galenus,
Gaudentius,
Gelasius papa,
Genuadius,
Gratus artigraphus,
Gregorius Nazianzenus (S.),

Hadrianus,
Hellenus,
Hieronymus (S.),
Hilarius (S.),
Hippocrates,
Homerus,
Horatius,
Josephus,
Julius Orator,
Junilius,
Leo (S.),
Longus (Velius),
Lucanus,
Lucretius,
Macrobius,
Marcellus Carthaginensis,
Marcellinus Illyricianus,
Martialis (Gargil.),
Martyrius (Adamant.),
Martyritanus (Victor.),
Messius,
Mutianus,
Nicetus,
Nicomachus,
Nisus artigraphus,
Origenes,
Orosius,
Palaemon,
Papyrianus,
Paulinus (S.),
Petrus abb. s,
Philo,
Philolaus Pythagoricus,
Phocas,
Plato,
Plinius II,
Porphyrius,
Primasius,
Priscianus,
Probus,
Prosper (S.),
Pythagoras,
Quintilianus,
Rufinus,
Sacerdos artigraphus,
Sallustius,
Sedulius,
Seneca,
Socrates,
Sozomenus,
Stephanus episcopus,
Terentius,
Themistius,
Theoctistus,
Theodoretus,
Theophilus Alexandrinus,
Tichonius Donatista,
Valerianus (C.),
Varro,
Victorinus Marius,
Vigilius Afer antistes,
Virgilius,

ORDO RERUM QUAE IN HOC TOMO CONTINENTUR.

CASSIODORI OPERUM CONTINUATIO.

PRAEFATIO in Psalterium.

CAPUT PRIMUM. - De prophetia.

CAP. II. - Cur in Psalmorum titulis quasi auctorum nomina diversa reperiantur.

CAP. III. - Quid significat in finem quod frequenter invenitur in titulis.

CAP. IV. - Quid sit psalterium, vel psalmi quare dicantur.

CAP. V. - Quid sit psalmus.

CAP. VI. Quid sit canticum.

CAP. VII. - Quid sit psalmocanticum.

CAP. VIII. - Quid sit canticumpsalmum.

CAP. IX. - De quinquefaria divisione.

CAP. X. - De unita inscriptione titulorum.

CAP. XI. - Quid sit diapsalma.

CAP. XII. - Utrum in quinque voluminibus Psalmorum sit secunda contextio, an certe unus liber debeat nuncupari.

CAP. XIII. - Quemadmodum in psalmis sit de Christo Domino sentiendum.

CAP. XIV. - Quemadmodum sit expositio digesta psalmorum.

CAP. XV. - De eloquentia totius legis divinae.

CAP. XVI. - De propria eloquentia Psalterii.

CAP. XVII. - Laus Ecclesiae.

EXPOSITIO IN PSALTERIUM. - PRIMA PARS.

Expositio in psalmum primum.

Expositio in psalmum II.

Expositio in psalmum III.

Expositio in psalmum IV.

Expositio in psalmum V.

Expositio in psalmum VI.

Expositio in psalmum VII.

Expositio in psalmum VIII.
Expositio in psalmum IX.
Expositio in psalmum X.
Expositio in psalmum XI.
Expositio in psalmum XII.
Expositio in psalmum XIII.
Expositio in psalmum XIV.
Expositio in psalmum XV.
Expositio in psalmum XVI.
Expositio in psalmum XVII.
Expositio in psalmum XVIII.
Expositio in psalmum XIX.
Expositio in psalmum XX.
Expositio in psalmum XXI.
Expositio in psalmum XXII.
Expositio in psalmum XXIII.
Expositio in psalmum XXIV.
Expositio in psalmum XXV.
Expositio in psalmum XXVI.
Expositio in psalmum XXVII.
Expositio in psalmum XXVIII.
Expositio in psalmum XXIX.
Expositio in psalmum XXX.
Expositio in psalmum XXXI.
Expositio in psalmum XXXII.
Expositio in psalmum XXXIII.
Expositio in psalmum XXXIV.
Expositio in psalmum XXXV.
Expositio in psalmum XXXVI.
Expositio in psalmum XXXVII.
Expositio in psalmum XXXVIII.
Expositio in psalmum XXXIX.
Expositio in psalmum XL.
Expositio in psalmum XLI.
Expositio in psalmum XLII.
Expositio in psalmum XLIII.
Expositio in psalmum XLIV.
Expositio in psalmum XLV.
Expositio in psalmum XLVI.
Expositio in psalmum XLVII.
Expositio in psalmum XLVIII.
Expositio in psalmum XLIX.
Expositio in psalmum L.
PARS SECUNDA.
Expositio in psalmum LI.
Expositio in psalmum LII.
Expositio in psalmum LIII.
Expositio in psalmum LIV.
Expositio in psalmum LV.
Expositio in psalmum LVI.
Expositio in psalmum LVII.
Expositio in psalmum LVIII.
Expositio in psalmum LIX.
Expositio in psalmum LX.
Expositio in psalmum LXI.
Expositio in psalmum LXII.
Expositio in psalmum LXIII.
Expositio in psalmum LXIV.
Expositio in psalmum LXV.
Expositio in psalmum LXVI.
Expositio in psalmum LXVII.
Expositio in psalmum LXVIII.
Expositio in psalmum LXIX.
Expositio in psalmum LXX.
Expositio in psalmum LXXI.
Expositio in psalmum LXXII.
Expositio in psalmum LXXIII.
Expositio in psalmum LXXIV.
Expositio in psalmum LXXV.
Expositio in psalmum LXXVI.
Expositio in psalmum LXXVII.
Expositio in psalmum LXXVIII.
Expositio in psalmum LXXIX.
Expositio in psalmum LXXX.
Expositio in psalmum LXXXI.
Expositio in psalmum LXXXII.
Expositio in psalmum LXXXIII.
Expositio in psalmum LXXXIV.
Expositio in psalmum LXXXV.
Expositio in psalmum LXXXVI.
Expositio in psalmum LXXXVII.
Expositio in psalmum LXXXVIII.
Expositio in psalmum LXXXIX.
Expositio in psalmum XC.
Expositio in psalmum XCI.
Expositio in psalmum XCII.
Expositio in psalmum XCIII.
Expositio in psalmum XCIV.
Expositio in psalmum XCV.
Expositio in psalmum XCVI.

Expositio in psalmum XCVII.

Expositio in psalmum XCVIII.

Expositio in psalmum XCIX.

Expositio in psalmum C.

PARS TERTIA.

Expositio in psalmum CI.

Expositio in psalmum CII.

Expositio in psalmum CIII.

Expositio in psalmum CIV.

Expositio in psalmum CV.

Expositio in psalmum CVI.

Expositio in psalmum CVII.

Expositio in psalmum CVIII.

Expositio in psalmum CIX.

Expositio in psalmum CX.

Expositio in psalmum CXI.

Expositio in psalmum CXII.

Expositio in psalmum CXIII.

Expositio in psalmum CXIV.

Expositio in psalmum CXV.

Expositio in psalmum CXVI.

Expositio in psalmum CXVII.

Expositio in psalmum CXVIII.

Expositio in psalmum CXIX.

Expositio in psalmum CXX.

Expositio in psalmum CXXI.

Expositio in psalmum CXXII.

Expositio in psalmum CXXIII.

Expositio in psalmum CXXIV.

Expositio in psalmum CXXV.

Expositio in psalmum CXXVI.

Expositio in psalmum CXXVII.

Expositio in psalmum CXXVIII.

Expositio in psalmum CXXIX.

Expositio in psalmum CXXX.

Expositio in psalmum CXXXI.

Expositio in psalmum CXXXII.

Expositio in psalmum CXXXIII.

Expositio in psalmum CXXXIV.

Expositio in psalmum CXXXV.

Expositio in psalmum CXXXVI.

Expositio in psalmum CXXXVII.

Expositio in psalmum CXXXVIII.

Expositio in psalmum CXXXIX.

Expositio in psalmum CXL.

Expositio in psalmum CXLI.

Expositio in psalmum CXLII.

Expositio in psalmum CXLIII.

Expositio in psalmum CXLIV.

Expositio in psalmum CXLV.

Expositio in psalmum CXLVI.

Expositio in psalmum CXLVII.

Expositio in psalmum CXLVIII.

Expositio in psalmum CXLIX.

Expositio in psalmum CL.

EXPOSITIO IN CANTICUM.

DE INSTITUTIONE DIVINARUM LITTERARUM.

CAPUT PRIMUM. - De Octateucho.

CAP. II. - De libro Regum.

CAP. III. - De prophetis.

CAP. IV. - De Psalterio.

CAP. V. - De Salomone.

CAP. VI. - De Hagiographis.

CAP. VII. - De Evangeliiis.

CAP. VIII. - De Epistolis apostolorum.

CAP. IX. - De Actibus et Apocalypsi.

CAP. X. - De sex modis intelligentiae.

CAP. XI. - De quatuor synodis receptis.

CAP. XII. - Divisio Scripturae divinae secundum Hieronymum.

CAP. XIII. - Divisio Scripturae divinae secundum Augustinum.

CAP. XIV. - Divisio Scripturae divinae secundum antiquam translationem et secundum Septuaginta.

CAP. XV. - Sub qua cautela relegi debeat coelestis auctoritas.

CAP. XVI. - De virtute Scripturae divinae.

CAP. XVII. - De historicis Christianis.

CAP. XVIII. - De S. Hilario.

CAP. XIX. - De S. Cypriano.

CAP. XX. - De S. Ambrosio.

CAP. XXI. - De S. Hieronymo.

CAP. XXII. - De S. Augustino.

CAP. XXIII. - De abbate Eugipio et abbate Dionysio.

CAP. XXIV. - Quo studio Scriptura sancta cum expositoribus legenda sit.

CAP. XXV. - Cosmographia a monachis legenda.

CAP. XXVI. - De notis affigendis.

CAP. XXVII. - De schematibus ac disciplinis quae in Scripturis sacris et earum expositoribus inveniuntur.

CAP. XXVIII. - Quid agendum a monachis qui artes in sequenti libro positas non intelligunt.

CAP. XXIX. - De positione monasterii Vivariensis sive Castellensis.

CAP. XXX. - De antiquariis et commemoratione orthographiae.

CAP. XXXI. - De monachis curam infirmorum habentibus.

CAP. XXXII. - Exhortatio Cassiodori ad monachos et abbates Chalcedonium et Geruntium.

CAP. XXXIII. - Oratio Cassiodori.

DE ARTIBUS ET DISCIPLINIS LIBERALIUM LITTERARUM.

Praefatio.

CAPUT PRIMUM. - Institutio de arte grammatica.

CAP. II. - De arte rhetorica.

CAP. III. - De dialectica.

CAP. IV. - De arithmetica.

CAP. V. - De musica.

CAP. VI. - De geometria.

CAP. VII. - De astronomia.

COMMENTARIUM de oratione et de octo partibus orationis.

CAPUT TRIMUM. - De nomine.

CAP. II. - De verbo.

CAP. III. - De adverbio.

CAP. IV. - De participio.

CAP. V. - De conjunctione.

CAP. VI. - De praepositione.

CAP. VII. - De interjectione.

DE ORTHOGRAPHIA.

PRAEFATIO.

CAPUT PRIMUM. - Gnaei Cornuti de enuntiatione vel orthographia praecepta.

CAP. II. - Ex Velio Longo.

CAP. III. - Ex Curtio Valeriano.

CAP. IV. - Ex Papiriano.

CAP. V. - De u et b, ex Adamantio Martyrio.

CAP. VI. - De mediis syllabis, ex eodem.

CAP. VII. - Ex eodem, de ultimis syllabis.

CAP. VIII. - Ejusdem Adamantii Martyrii, de b littera trifariam in nomine posita.

CAP. IX. - Eutichis, de expiratione.

CAP. X. - Ex orthographo Cornelio.

CAP. XI. - Ex Lucio Caecilio.

CAP. XII. - Ex Prisciano grammatico.

Conclusio.

DE SCHEMATIBUS ET TRO [..] IS, nec non et quibusdam locis rhetoricis S. Scripturae, quae passim in Commentario Cassiodori in Psalmos reperiuntur.

DE ANIMA.

Praefatio.

CAPUT PRIMUM. - Quare anima dicatur.

CAP. II. - De definitione animae.

CAP. III. - De qualitate substantiali animae.

CAP. IV. - Utrum anima formam habeat.

CAP. V. - De moralibus virtutibus animae.

CAP. VI. - De naturalibus virtutibus animae.

CAP. VII. - De origine animae.

CAP. VIII. - De sede animae.

CAP. IX. - De positione corporis.

CAP. X. - De cognoscendis malis hominibus.

CAP. XI. - De cognoscendis bonis hominibus.

CAP. XII. - Quid animae post mortem agant, et de spe futuri saeculi.

ORATIO Cassiodori.

APPENDIX AD EDITIONEM GARETIANAM.

Prolegomena ad Complexiones in Epist. apostolorum.

COMPLEXIONES in Epistolas et Actus apostolorum nec non in Apocalypsim.

Epistola ad Romanos.

Epistola prima ad Corinthios.

Epistola II ad Corinthios.

Epistola ad Galatas.

Epistola ad Ephesios.

Epistola ad Philippenses.

Epistola prima ad Thessalonicenses.

Epistola secunda ad Thessalonicenses.

Epistola ad Colossenses.

Epistola prima ad Timotheum.

Epistola II ad Timotheum.

Epistola ad Titum.

Epistola ad Philemonem.

Epistola ad Hebraeos.

Epistola Petri apostoli ad gentes

Epistola altera ejusdem.

Epistola S. Joannis ad Parthos.

Epistola tertia ejusdem.

Epistola S. Judae.

Epistola altera ejusdem.

Epistola S. Jacobi ad dispersos.

Actus apostolorum.

Apocalypsis.

Cassiodori supplementum

FINIS TOMI SEPTUAGESIMI.